

IACOBI PONTANI
DE SOCIETATE IESV

PROGYMNASMATVM LATINITATIS, SIVE DIALOGORVM

Voluminis tertij pars posterior, cum Annotationibus.

DE VARIIS RERVM GENERIBVS.

Cum gratia & priuilegio Cæs. Maiest.
INGOLSTADII,
Excudebat DAVID SARTORIVS.
ANNO M. D. XCIV.

Domus Professæ Neap. Soc. Iesu.

REVERENDISSIMO, ET ILLVSTRISSIMO PRINCIPI AC DOMINO, IOANNI OTHONI, EPISCOPO Auguſtano,

IACOBVS PONTANVS E SOCIETATE IESV,

S. P. D.

DIuina quadam ſorte mihi tributum atque conceſſum autumo, Ioãnes Otho Illuſtriſſ vt dum ſeſe aperit annus ſæculi huius quartus vltra nonageſimum, poſtremus dialogorum meorum fœtus, reliquis aliquanto maior, & varie-

tate materiæ vberior, è latebris in lucem conſpectúmq; hominum emerſus, pedem proferre inciperet: quem omnino viſum eſt faciendum, vt ad C. T. omnia fauſta, felicia, ſalutaria comprecatum, deinde ſemetipſum non vſui & fructui tantum, ſed mancipio & nexui, idqúe, ſi modò non aſpernarere, in locum xenioli cuiuſdam verecundè oblatum tranſmitterem. Grandiora & exquiſitiora offerant, non inuideo, quibus ea copia eſt, quiq; montes auri, & culti iugera magna ſoli poſſident: ego cui ruſculum aratur exiguum, quaſi humiliore hoſtia te colo: & quandoquidem thura nō habeo, tanquam

quam mola ſalſa, agreſtium ſcilicet pietatem æmulatus, ſtudeo venerari. Nec ineuntem hunc ſolum, verùm peræquè omnes etiam conſequentes annos, quibus ſpiritum ducturus es, candidos, & vt poëtæ loquuntur, terqúe quaterqúe felices quis tandem tibi voluntate ſumma non optauerit, qui didicit (didicerũt autẽ iampridem mortales multi) quãta cum dignitate & commẽdatione perſonã iſtam pontificiam, abhinc ferme trienniũ mirifica bonorũ omnium gratulatione tibi impoſitam tuearis atque ſuſtineas? Celerrimus eſt virtutis curſus, quæ ad ſeſe explicandam & in oculos, in aures,

in sermones hominum diffundendam haud sanè longinquitatem desiderat. Cùm decanatum Augustæ gereres, collegiũque tuum vigilanter ac sapienter gubernares, itáque viueres, vt abs te moderationis & honestatis exempla peterentur, videbat istuc & vrebatur quodammodo Eistadiensis Ecclesia: nec ante conquiescendũ statuebat, quàm te magistrum sibi atque rectorem in sinum suum accepisset. Sed enim eius quanquam religiosa vota ad irritum ceciderũt, quando nullis vel hortatibus commoueri, vel precibus inflecti, vel argumentationibus deuinci expugnaríque potuisti, vt episco-

episcopatum bonum opus, & vltro delatum capesseres: tãtum aberat, vt eum per te ambitiosius concupisceres. Credo quod perspiciebas sagacissimè, quanta esset, istis præsertim durissimis Reipub. Christianę temporibus, huius sanctissimæ professionis magnitudo, ac tibimet minime omnium placebas. Quippe vt sublimis est honos pascere & custodire gregem, quem princeps pastorum acquisiuit sanguine suo: sic, si quis ad omnes eius partes animo se & cogitatione conuerterit, inueniet laboriosum difficiléque munus. Veruntamē sicut fuit voluntas in cælo, ita factum est. Quod enim vitare ma-

gnopere contendisti, hoc certè vitare nequiuisti, & cùm hic elapsus esses, paulo post alibi piè captus hærere debuisti. Debuisti, inquam, nisi diuino nutui manifestò sese exerenti repugnare parum laudabili exemplo instituisses. Non igitur tu episcopatum, sed episcopatus te quærebat, te insequebatur, quoad fugientem comprehendit, & in sede Augustana diuinitus tibi seruata, diuis hominibúsq; approbantibus collocauit. Haud insciitè, quicunque dixit, duplici honore dignum esse, qui recusat, quod meretur: siquidem istiusmodi recusatio cum virtute cõiuncta est, & Christiani pectoris vide-

videtur propria, eoque magis, quo id quod recusatur, amplius censetur & insignius. Omnis autem virtus præmio, eoque vel maximo dignissima perhibetur à sapientibus. Quia verò ex omnibus præmiis nullum honore & gloria maius, qui hoc ipsum potest contemnere, is propemodum humano fastigio celsior, & hac nostra communi natura superior habendus est: quod tamen abs te factum semel vidimus: ne porro iterum videremus, offusa menti tuæ religio, quod credere dignum est, impediuit. Cæterùm de tua in Deum religione singulari, de modestia, parsimonia, cõtinentia, sobrietate quid

 dicam?

dicam? lucent hæ instar luculentissimę facis supra candelabrum positæ, & omnes, qui in domo sunt, splendoris sui claritate perfundunt. Verùm ne mala quæpiam lingua rem secus interpretetur, meque blandius quàm verius de tuis ornamentis prædicantem existimet, si faciam longius (sunt enim qui, nisi quod ipsi fecerint, nihil rectum putant, & quidquid aliis additur, id sibi detrahi iudicant) cùm hęc ipsa pluribus differere, cùm reliqua supersedebo attingere. Tibi vt hoc volumē inscriberem, pepulit me, fateor, quo sum erga te studiū, & merita in nostros tua nec rara, nec mediocria. Quamobrem

obrem nos ea memoria tenere, & te suspicere atque imis sensibus colere publicè vt ostenderem, consilium fuit. Ad extremum me meosque C. T. tametsi antea commendatos ac traditos, denuo commendo atque trado, Deumque vehementer etiam atque etiam oro, vt quoniam populo eius es necessarius, & laborem non recusas, te quàm diutissimè superstitem ac sospitem esse iubeat. Vale. Augustæ, Idibus Ianuarij.

cIↄ. Iↄ. XCIV.

BENE-

BENEVOLO, ET ERVDITO LECTORI.

EN accipe, mi Lector, variarum mearum partem alteram, siue, quod tu forsitan mauoles; posteriorem Tertij. Ad cuius confectionem ita sentias velim, me pristinã curam, sollicitudinem, studium, laborem, industriam, assiduitatem suppeditasse: nec vllas, quanquam toties multæ internenere, molestias subterfugisse, quò minus data tibi promissa putarem, & quæ habebam instituta absoluerem. Ea omnia si cum vbertate communis emolumenti compensabuntur (cuius me amantissimum esse crebrò testificatus sum, & vt nullus testificer, res ipsa loquitur) haud pœnitendum me laborum susceptorum percepisse fructum, & expectationem desiderij mei cumulatè expletam arbitrabor. Nam quod tandem munus aut maius, aut salutarius Reipub. attulerim, quàm si insistam, summaq́ ope adnitar erudire adolescentes, qui se ad humanitatis literas converterunt, & nostra perlegere animos induxerint? erudire, inquam, eorumq́ non solùm cor, omnium co-

gitatio-

gitationum consiliorumq́; fontem, verumetiam linguam, cordis tanquam lumen, imaginem, nuntiam & interpretem formare: atque illud quidem ad rectè sapiendum, hanc autem ad commodè, diligenter, & bene loquendum (quarum rerum coniunctione nihil statuo in hominum vita versari splendidius, nihil prædicabilius) eadem opera pro tenuicula facultate mea excolere. Quia verò hæc duo latißimas habent regiones, nec ad plurima modo, sed dißimillima quoque accommodari & possunt, & verò debent, quid est quapropter verear, ne plures futuri sint, qui me tam multa, & discrepantia in dialogis conscribentem reprehendant, quàm adeo non pauca, diuersáq́; prætermittentem accusent? Ego contra ex officio prudentis esse autumo, cum in qualibet actione seruare modum, tum potißimùm in scribendo non omnia profundere: nec ad vltimas rerum metas velle procedere: quando in nullo scientiarum genere tam planæ, stabiles, directæ, apertæq́; inueniuntur viæ, vt illis longius ingredientes, facile queant aut offensionis alicuius, aut prolapsionis, aut errationis periculum euitare. Quin à nobis item, vt fert humana conditio, siue dormitantibus interdum, & peccata quæ μνημονικὰ ἁμαρτήματα vocantur peccantibus, siue hallucinantibus, quædam missa sunt in libros hactenus in publicum proditos, quæ doctiorum, si qui fortè vigiliolas nostras non contempserunt, vngue notata fuisse non absonum fidei ducimus. Ea vbi monuerint, & vt moneant rogamus, ad castigationem vocabimus: simul

simul cum illis, quæ per nosmet deprehensa, post detersas maculas vultum nitidiorem adeptura confidimus. Ad hanc confessionem insigne facinus Hippocratis, verè & arte, & facundia insignis, cum me magnopere incitauit, tum vnamquamque naturam ingenuam, nec magis sua gloriæ ineptè studiosam, quam alienæ vtilitatis laudabiliter cupidam meritò incitet, qui errata sua ipsemet memoriæ prodenda censuit, more scilicet magnorum virorum, *vt ait Celsus lib. 8. hoc de illo narrans*, & fiduciam magnarum rerum habentium. Nam leuia ingenia, quia nihil habent, nihil sibi detrahunt. Magno ingenio, multaque nihilominus habituro, conuenit etiam simplex veri erroris confessio: præcipuè in eo ministerio, quod vtilitatis caussa posteris traditur, ne qui decipiantur eadem ratione, qua quis ante deceptus est. *Et hæc quidem Celsus, persapienter, quod omnes fatebuntur. De his ipsis excellentibus viris, audiamus etiam quid nos moneat Quintilianus*: Legentes non sibi persuadeant, omnia, quæ magni auctores dixerunt, esse perfecta. Nam & labuntur aliquando, & oneri cedunt. *Hoc minutis auctoribus quanto debet esse solatio? Omnium memoriam habere, & in nullo penitus peccare, diuinitatis est potius, quam humanitatis, inquit Iustinianus Imperator. Hippocrateum igitur factũ, quinimmo magnorum virorum, nobis, qui cum illis collati vmbræ corporum sumus, inuitamẽto erit, vt ne erubescamus*

nos

nos hominum similes confiteri: id est, lapsos alicubi, & labi posse: & meminerimus, vnum esse deum μόνον σοφὸν, qui decipi non potest. Cum hoc tamen imbecillitatem nostram summo alienam vitio censeamus licet, si non imitemur scriptorem librarium idem vsq; peccantem, quamuis monitum: nec citharœdum, semper eadem chorda oberrantem: quorum ille caret venia: hic risum debet, iudice Horatio, à quo in eodem libro illud peritè, & humaniter dictum:

Verùm opere in longo fas est obrepere somnum.

Caue porrò mireris, cur non dederim hic dialogos de argumentis nonnullis, quorum in præfatione primi voluminis mentionem feci: nec ideo suspicere, me propositi redditum immemorem: aut putes mancum tibi opus offerri. Exempli caussa posuimus, vt planius ostēderemus, quæ posset in extremo volumine tractari rerum varietas. Cæterùm illorum loco inuenies alia, quæ ibidem non nominauimus. Omnino fidem liberasse videmur hoc ipso, quod capita multa, vtiq; rerum diuersarum plena, hisce duabus partibus comprehendimus. Et cum super singulis classibus primæ Tertij seorsim disseruerimus, quod id lectori pergratū, & optatum fore crederemus, nihil impedit, cur non in vestibulo, & tanquam propylæo huius secundæ idem institutum ob eundem finem teneamus.

DE ARCHITECTONICIS.

MVLTVM *profectò interest, quibus ab auctoribus linguam latinam petere contendamus: &*

vtrum

vtrum opinemur vnum alterúmue omnia, quorum vsus indiget, an omnia neminem posse sumministrare. Eligendi sunt quos legamus, & è puris fluminibus bibendum libentius, quàm è turbidis, ac limosis. Puriores constat esse vetustiores illôs, sub quibus hæc lingua quasi mediam ætatem suam egit, & in ipsa maturitate sua eximiè floruit. Post quæ tempora paulatim defloruit, atq; consenuit: & quemadmodum senibus contingere cernimus, quorum corpora fessa æuo fatiscunt, multis incommodis circumueniuntur, & ægritudinibus affliguntur: sic illa proprios etiam veluti morbos, & vitia pertulit, donec ad extremum suo quodam elata funere, in congreßibus apparere desiit, & in solis libris, atq; gymnasiis remansit. Veruntamen à principe omnium latinorum Cicerone, à Salustio, Cæsare, Liuio, à Virgilio, Horatio, Plauto, Terentio, & aliis probatißimæ notæ haud quisquam ita locupletatus instructusq; recesserit, vt ei nullo in genere sit defutura oratio. Id nos manifestius cum aliàs, tum præterea in hisce dialogis quodammodo fabricandis, experiundo comperimus: quibus etsi non omnem quæ poterat, attamen non aspernandam varietatem inclusimus. Gloriari nequeo, me Ciceronis monumenta, aliorumq; eiusdem ordinis, quos tu lector animo præcipis, lectitando contriuisse: non quenquam illorum octauùm descripsi, nec memoriæ commendaui, vt Thucydidem Demosthenes: at istuc citra arrogantiam affirmauerim, me illos nec infrequenter, nec oscitanter legisse. Cum autem de re rustica molirer scribere,

scribere, ad Varronem, Columellam, Palladium ire me auxilia petitum oportuit : hi enim numerantur scriptores rustici: & quod gaudeas, admodum latinè loquuntur. Sic cum de architecturæ rationibus accommodatè scilicet consilio meo, disputare meditarer, Vitruuium prius, & Leonem Baptistam Albertum euolui, quàm accederem ad scribendum : siquidem hi in isto materiæ genere elaborarunt. In iisdem tantum offendi verborum simplicium, coniunctorumq̃ à nobis ignoratorum, & tamen locutioni quotidianæ pernecessariorum, vt nesciam magisne inscitiæ summæ misertus, an fœdissimæ socordiæ indignatus fuerim. Quotusquisq̃ ianuam saltẽ, per quam assiduè ingreditur, & regreditur explicare, & eius partibus debita ac propria vocabula tribuere didicit? Cui notus intergerinus paries, quem in die aspicit vel decies? Quis nouit displuuium tectum, lapidem quadratum, rediuiuum, suggrundia, podium, arenatum, mille alia? Eadem de aliis classibus quasq̃ suscepimus, quasq̃ prætervecti sumus verissimè dixerimus: mirabilem esse nostram inscientiam, & propemodum inexplicabilem egestatem: cuius mali caussam primam & penè solam esse video, quod iis duntaxat libris, qui in schola adolescentulis nobis explanantur, puta epistolis, et orationibus aliquot Tullianis, vno & altero libro Virgilianæ Æneidos, Ouidio de Tristibus, & aliquot, si forte, paginis commentariorum Cæsaris, aut Liuij contenti sumus: de aliis, quos vix de nomine nouimus, euoluẽdis neutiquam laboramus. Hinc quod facere omni-

ß *modis,*

modis, et quàm creberrimè oportebat, tam auersus ab exercitatione scribendi, & loquendi animus: & vtrobiq; tanta infantia, hæsitatio, verborum sermonumq; barbaries, & agrestis immūditia: vt si quis priscorum ab inferis existens nos audiret, rudere, non loqui diceret. Nec tamen nihil illis, quos protuli scriptoribus architectonicis reliqui: sed pro eorum copia, & diuitiis perpauca, pro magnitudine ignorātiæ nostræ permulta mutuatus sum, & ad studium talia quoque lectitandi, linguæ perficiendæ, & expoliendæ, addictam præsertim Humanitati iuuentutem excitare, quantum in me fuit, non peperci.

DE RE POLITICA.

POST *homines generatos serius vrbes ædificatæ sunt: quibus cōditis iura magistratusq; sanctumq; senatum legerunt, vt Maro cecinit de Carthaginensibus. Tum deniq; ciuitates, & Respublicæ extiterunt. Ergo secundum carmen Maronianum ita euenit, vt tripartita euaserit nostra hæc per politica progymnasmata disputatio. Agimus quippe de magistratibus, quorum veterrimus, & maximus, & nobilissimus est Rex: nec de ciuilibus tantùm, verumetiam de diuinis, quos nostri Ecclesiasticos appellitare cōsueuerunt, sed Romanis duntaxat, non etiam Christianis. Agimus separatim de senatu, cuius prouidentia, vigilantia, auctoritate, iustitia populus nititur: quiq; honores mandat iis, quos idoneos gerendis honoribus arbitratur. Agimus de legibus, quod est ius scriptum, ad ciuilem*

uilem communionem perinde vt aqua, & ignis necessarium. Sed de his ea ratione agimus, vt à Romana Repub. pæne nunquam oculos deiiciamus: quando sapientius ordinatam ac temperatam in terris nullam inuenimus. Excußimus plerosq; qui commentariis eam suis illustrarunt: sumpsimus quæ placuerunt, & ea ipsa conuenienter scopo nostro coarctauimus: nec enim sumus istiusmodi rerum tractatores, aut professores, nec videri volumus. At verò dum supellectilem sermonis per illas vestigamus, vestigatumq; scriptura amplecti conamur, aliter nequimus, quin eas tradamus: atque hoc ipsum nisi distinctè, ac distributè præstemus, linguæ ipsi percipiendæ officimus: est enim confusio mater obscuritatis: obscuritas autem cognitionibus inimica. Quicunque igitur rebus Romanis solent delectari, hosce dialogos, & qui sequuntur, militares cupidius legant, suamq; voluptatem honestißimam vel nouis addiscendis accumulare, vel veteribus recognoscendis renouare studeant.

DE RE MILITARI.

SATIS *iam constitutis ordinatisq; ciuitatibus, de inuadendis aliorum finibus imperioq; proferendo, ac dilatando cogitatum est. Ex quo natum initium rei militaris: ad quam more nostro exsequendam Vegetius præcipuè, & eius explanator, atq; illustrator Godescalcus Steuuechius, homo liberalißimè eruditus, non paruo mihi subsidio adiumentoq; fuerunt.*

runt. Utinam ne periſſent ſcriptores diſciplinæ bellicæ: illi videlicet, è quibus collegit epitomen ſuam Vegetius, Cato Cenſorius, Cornelius Celſus, Frontinus, Paternus, & alij complures, quos eundem non ſit incredibile ſub manu habuiſſe, & conſuluiſſe: quamuis eos nominare prætermittat, vt Cincius, Euangelius, Stratocles, Hermias, Æneas, Cyneas, Polybius, Eupolemus, &c. perſpicuè noſceremus, quaſi quæ aſpectu obeuntur, quam ſpatioſo pateret ambitu ars bellandi: quamq́ amplam, glorioſam, ſalutarem negotiorum humanorum partem militaris ſcientia complecteretur. Eſt profectò non belluarum ſolùm, quibus cum nullam mentis & intelligentiæ particulam communicauit mundi fabricator, ſed hominum quoque, ſi cauſſa adſit, decertare viribus, & hoſtibus bona, fortunas, exiſtimationem, vitam, ſanguinem eripere. Verùm eodem fato fuerunt quo Liuius, Trogus Pompeius, Dio Nicæus clariſſimi hiſtorici, Feſtus Pompeius eruditiſſimus Grammaticus: quorum libris, qui inde epitomas excerpſerunt, interitum indigniſſimum conciliarunt. Iam ſi cuipiam paulò craſſioris Mineruæ mirandum apparebit fortaſſe, me de architectura auſum conſcribere, qui nunquam caſulam ædificârim: de poteſtatibus, qui nec Quæſtor, nec Ædilis, quid dicam Prætor, Conſul, Dictator? aliquando fuerim: de re militari, qui pugnam nullam pugnauerim: pugnauerim autem? immo qui tanquam Plautinus Soſia, ſi pugnaretur maximè, ego fugerem maximè, vt mihi Mars in pedibus eſſet,

huic

huic ita occurram: me item de nautica re locutum, nec vidisse tamen pelagus: & de morbis ac medicamentis explicasse, nec ludum frequentasse medicorum, aut ægroti cuiuspiam adhuc vel vrinam inspexisse, vel venam tentauisse: & de re culinaria fabulatum, nec in vita cocum egisse: & postremo de re funebri composuisse, nec vnum quidem cadauer sepeliuisse, aut pollinctorem aliquando egisse. Quid ergo est? quid est? Lege sis præfationem in dialogos Rusticos prima parte Variarum: faxo quiescat admiratio.

DE RE NAVALI.

CLASSIS *hæc, seu ordo iste rerum non est tam inops ac sterilis verborum & locutionum, quàm parum attentè consideranti, ac perpendenti videri queat. Utilis sanè ad cognoscendum quà rebus, quà verbis, non minus quam reliqui: & si in eo, vt in aliis, adhibere lõgitudinem vel noluimus, vel nequiuimus. Minus est speciosa claßis. At neq; culinaria, exceperit aliquis, est admodum splendida. Verum quidem: sed insuper etiam non suis partibus, quemadmodum aliæ, diuiditur. In ista scriptione mihi profuit Gregorius Gyraldus, cuius fertur liber de re nauali (vt alius de vario sepeliendi ritu, quo in funeribus me vsum scito) & Lazarus Baysius, cuius item eodem argumento libellum habemus. Demum è Grammaticis, & parœmiographis loquendi formas, & vim adagiorum declaraui. In descriptione tempestatis, ac*

naufragij, quæ accidere potuerunt, & ipsum genus propositum habui.

DE RE CVLINARIA.

M*ILLE coquendi modos, & deliciosissimam ciborum dissimilitudinem, atq; ob id infinita instrumenta coquinaria, hominum gulæ excogitarunt: gulæ, dico, per quas quamdiu descendit, tamdiu sentitur cibi suauitas: vt idcirco ille collum gruis sibi precaretur. Et in potibus, poculisq; similiter iam pridem non necessitati, sed voluptati, & intemperantiæ captum est inseruiri. Hinc vsque adeo amplificata illa pars sermonis, quæ ad ventrem pertinet. Quod cum perspiceremus, deesse noluimus, quin eam quoque in hunc librum adderemus. Scriptum ab Aristotele, hominem ad duas res natum esse, ad intelligendum, & agendum: & extant libri, qui, quæ intelligamus, quæ agamus docent. Atqui ingentia eduntur iam volumina, quæ curiosissimè, & luxuriosissimè coquere doceant: vt videatur non satis dixisse Aristotelem, qui tertium hoc affirmare debuerit, hominem etiam ad comedendum esse natum. Tales libros consuluisse me non inficior, & aio profecisse: non vt cocus fierem, sed vt coci muneribus describendis, & tractanda culinaria alios, cum vsus venisset, ad purè ac propriè loquendum instituerem. Quæ de Oeconomo, & Obsonatore disserui, cum rebus culinæ coniuncta sunt, & eius quasi παράδειγμα censeri poterunt.*

DE RE

IN percensendis morbis, & enumerandis aliis, quæ chirurgica vocantur, & olim tractabantur etiam à medicis (siquidem non alij medici, quam qui chirurgi: nec chirurgi, quàm qui medici) visus sum mihi parcipromus fuisse, postquam nitidissimum auctorem Cornelium Celsum legi. Sed quod initiò dixi, præstat non omnia vsq; ad vltimum persequi. In hanc seriem decreuéram coniicere nomina partium humani corporis tam internarum quam externarum, & inscribere progymnasma Anatomen: & nisi me fallit animus, quasi sub aspectum subiecta tam admirabili, & diuina constructione humanî corporis, lectorem non mediocriter delectassem: verùm partim ne produceretur volumen, partim alia de caussa voluntatem immutaui, quam tibi pro me indicet volo verbis suis inter medicos pudentissimus, & inter scriptores tersissimus, limitatissimus atque floridissimus Cornelius Celsus. Partium naturalium apud Græcos vocabula & tolerabilius se habent, & accepta iam vsu sunt, cum communi fere medicorum volumine atque sermone iactentur: apud nos fœdiora verba, ne consuetudine quidem aliqua verecundius loquentium commendata sunt, vt difficilis hæc explanatio sit, simul & pudorem & artis præcepta seruantibus. Posituram, & figuram humani corporis explanat pulcherrimè idem lib. 8. cap. 1. In cæteris sperare possum, neminem de obscuritate conquesturum. Quod

non temerè scribo, quoniam pro certo scitur, obscuram esse medendi scientiam, etiam ob id, quod græcis vocabulis refertißima est. Proinde illud prædicam græcæ linguæ osoribus, eos veluti si per tenebras sine lumine incederent, sæpius pedes offensuros, in rebus ad medicandum pertinentibus, quicunque iatricographorum scripta legere voluerint. Neque fieri posse, vt de morbis suis aut propriè, aut intelligenter loquantur ipsi, aut alios, præsertim medicos, loquentes intelligant. Galenum, Hippocratem, Dioscoridem, Auicennam non legi: si interdum sententias eorum afferam, aliorum fide eas recitantium afferam. Recentiorum quorundam libellis si vterer, idq; intra modum, & valde modicum, satis factum fore lectori, finem meum perspectum habenti, omnino putaui.

DE RE FVNEBRI.

MORS *est vltima rerum linea, quæ nullum caput fugit: moriendum omnibus, quicunq; nati sunt. Quamobrem cum priore parte colloquia fecerimus de primis rerum lineis, quæ sunt quatuor principiorum genera, vnde res omnes ad ortus cientur, atq; adeo cælum, & mundus ipse, vt est à Deo conditus (nam Deus ipse nullo est in ordine reponendus, & exsuperat non solùm quamcunq; naturam, verumetiam omnem sensum, & à semetipso tantum capitur) par visum nobis, etiam de hac postrema linea contexere dialogos: & tametsi in medio multa reliquissemus,*

quia

quia mens nunquam fuit, sub stylum omnia deuocare, saltem extrema nostra non tacere: siquidem Christianam militiam sectamur: Christianos autē æquius est de morte & occasu huius lucis cogitare, loqui, scribere, quàm eos, qui vel credunt, vel olim crediderunt animos cum corporibus extingui, & omnia morte deleri, atque, vt aiunt sacratæ literæ, vnùm esse interitum hominum & iumentorū. Mihi spes magna fuit, quamquam in tristi materia, non defuturam lectori iucunditatem, ex perceptione nimirum antiquitatis, cuius ritus funebres cognitu delectant. Sunt autem tam multi, & varij variarum gentium, vt totis libris vix possint explicari. Præterea istuc quoque non pono in desperatis, posse aliquem ista lectione rerum funerearum & doctiorem, & moribus meliorem fieri.

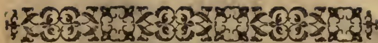
DE MISCELLIS.

APERVI *antea rationem, quare postremo loco miscellos dialogos adiungerem, & id denuo facturum recordor fuisse pollicitum: qua sponsione nunc exeo: &, si forsitan animum tuum priora defatigarint, offero diuersorium, in quo requiescat. Scis enim nihil æquè ad leuandos animos, vt varietatem conducere. Interim hîc quoq; antiquarium te reddere sum conatus, dum mores gentium, dum priscos ritus, dum formulas veteres, dum temporis partes vtcunque persequor. Fas erat in hac classe progredi vel trecenta millia: capit enim diuersitatem omnem, & eam eius inscriptio promittit, confusam tamen, & indistinctam:*

ſed confidebam, quod mihi placuiſſet & de argumentis, & de numero, id tibi peræque placiturum. Deus vota ſecundet. Interea valebis mi optime, & candidiſsime lector, & me amabis: quæq; affecta habeo, & intus poſita themata oratoria pro Chriſtianæ, & ciuilis eloquentiæ ſtudioſis, non minima diligentia, magno certè numero, & omnigena varietate è plurimis auctoribus conquiſita, & diſpoſita, vnà cum orationibus meis exſpectabis: & ſi hoc volumen tibi, perinde vt prius magnum videbitur, recordare quid in epiſtola quadam Plinij legeris. Statuas, ſigna, picturas, hominum deniq; multorumq; animalium formas, arborum etiam, ſi modo ſint decora, nihil magis quam amplitudo commendat: idem orationibus euenit: quin etiam voluminibus ipſis auctoritatem quandam & pulchritudinem adiicit magnitudo.

INDEX.

INDEX PROGYMNASMATVM.

DE RE ARCHITECTONICA.

DE RE POLITICA, SIVE POTESTATES.

XVIII.

DE RE MILITARI.

DE RE NAVALI.

DE RE CVLINARIA.

XLII.

DE RE MEDICA, ET MORBIS.

DE RE FVNEBRI.

LXIV.

MISCELLA PROGYMNASMATA, SIVE CHAOS.

Erra-

Erratorum correctio.

PAg.3.versu 2.Lurida. 6.16.Ex parietinis. 7.14 post ser, pone comma. Ibid.22.ichnographia.Iterum 8.versu 1. 11.20.migrate. 19.23 polum. 31.28.sum. 37.15.An. 38.17.post abstinendũ,comma. 39.2.con. Ibid.12. post pulchritudine, adde,&. Ibid.27.famâ. 50.11. Ἀνδράσι. 61.vlt.sexto. 66.10. nolunt.69.20.affecta.81.15.ne.Ibid.28 hoc.86 2.fœdissimis. 87.11.ferarij. 89.29.eorundem. 94.22.videbunt. 95.23.labefactata.101.15. honorem.103.10.Eustathius.Ibid 15.post appellationes,adde,è. 107.15.ἑκατόμπυλαι. 111.vlt.Tam. 112. vlt.fessi. 121.27.an. 125.2.obeundorum. 128.13.nihil æque. 130.penult. Gaditano. 132.14. seueritate. 133.8.διακονικόν. 142.24.Cilicia. 144.13. venibant. 151. 20. iniecere. 158.5.vnciam. 165.27.propnigeum. 168.14.Locum. 169.18.cis. 174. 25.obedientissimi.175.16.lenonis. 178.penult.contaminarunt. 179.3.complerant. 191.24.repurgare.200.vlt.parietes. 207.26.sed.226.3.senex.228.26.tectorio.248.3.indiciis.268. 16.dissensiones. 275.1.Potitiis. 281.14.talem. 285 16.direxit. 318.vlt.te. 331.17.tua. 340.6. Hæc. 341.3.proponebat. 344.8. Priuatarum.351.vlt.Thessalonicum.359.26.res.360.10.Hos. 371.23.ni. 389.5.Hæ. 397.19.repeteret. 415.21.spectio rem. 427.17. post doleo,pone, E. 435.8.vnum. 436.21.arma. 454. 20.machinas. 455.11.alteram. 469.9.Pompeianiq;. 491.22. Marlianus. 504.11.factum. 509.12.millium. 520.20.venibant. 528.13. Ciliciam. 541.21.conferendam. 550.5.Pompeium.Ibid.penult.in. 554.29.adde,in periculis.556.12.distinguuntur.564.14.persequendi.573.20.huic.575.7.lege in nostrum.579.26.hominum.588.1.vtrinq;.600.7.adde,efferres. 606.1. est carmen : proinde minutulis scribendum. Ibid.2. exeat.609.4.Paris.642.4.perpurgantur.643.19.Tityos.648. 4.eandem. 658.9.vinarias. 674.16. Item. 693.6.vt. 697.20.à. 699.penult.eodem. 703.9 charissimi. 713.16.mores. 715 7. delectetur. 717.7.nempe. 734.14.iurulentum. 737.9.prænosse.741.25.&.753.24.pustulæ.755.20.acetabula.757.1.absinthiatum. Ibid.4.quod.Ibid.10.passerinum. 762.1.MA-

GISTER,

gister, pro Mistyllvs. 764.7. meracum. Ibid. 17. consulare. Ibid. 29. nolūt. 770.1. caninus. Ibid. 26. hydrops. 783. 27. naturā. 784.12. nacta. 797.6. flaccescat. 811.24. & 25. Quā. 815.17. dicebat. Ibid. vlt. anima. 817.25. ita lege. mollire: demi vero materiē sanguinis detractione. 819.8. quoque. 829. 29. torculatum. 837.1. vt. 845.20. summo. 847.15. en. 860.7. fata. 861.1 in publicum. 871.28 liberari. 880.9. gens. Ibid. 11. non potest. 882.23. pugnantem. 888.1. agnationis. 903.21. extructa. 925.3. natas. 931.20. solida. 935.2. venustatisq;. 936. vlt. mortuis. 941.4. rogum. 954.16 legisset. 968.20. aërē. 971. 26. ædificârat. 982.28. hoc. 984.21. est. 995.19. deriuabis. 997. 3. frumentiferam. 1000.13. pateram. 1001.3. A. 1004.11. Diuortij. 1020.30 ære. 1029.7. latine. 1034.33. præcurrunt. 1037. 15. alicui. Ibid penult. sacrificantis. 1038.21. continente.

Quia Dialogorum latinitatis voluminis tertij R. P. Iacobi Pontani pars posterior priori, si latini sermonis elegātiam & doctrinæ grauitatem erudiendæ iuuentuti catholicæ cumprimis vtilem & necessariam spectes, respondet: ideo longe dignissimam esse iudicaui, quæ in lucem edita, longè latéq; publicetur.

Petrvs Stevartivs
Leodius Theol. Ingolstadij Professor & Acad. hoc tempore Rector.

PROGYMNASMATVM LATINITATIS, SIVE DIALOGORVM VOLVMINIS TERTII

Pars posterior.

DE RE ARCHITECTONICA.

PROGYMNASMA, SIVE DIALOGVS PRIMVS.

Præconium architecturæ, partes, modellus.

MESSIVS, DRVSVS.

MESSIVS. Frequens ego in eam cogitationem venire soleo, mi Druse, & tibi sæpius eandem oboriri auguror, architecturam nostram artificio, impensa,

 pulchri-

pulchritudine, magnificentia, perennitate ſtru-ſturarum reliquas artes anteire omnes, quæ quidem citra vſuram manuum, ſola ingeniorum applicatione ſollertiaq; quod intendunt moliri atque perficere nequeunt, & eò μηχανικοὶ appellitantur. Verùm hæc quondam fuere: haud ſecus, quàm tot alia alibi præclariſsima & maxima, quæ hoc noſtro æuo aut nulla ſunt: aut cum multa lucis ac nobilitatis ſuæ imminutione ſunt. D. Sæpius, vt dicis, iſta ego mecum: nec minus ſæpe illud, quod à Tullio ſcriptum legere memini, cum è pueris exceſsiſſem. Oratorum laus, inquit, ita ducta ab humili venit ad ſummum, vt iam, quod natura fert in omnibus fere rebus, ſeneſcat, breuiq; ad nihilum ventura videatur. Commutemus vocem primam, vt ſit, Architectorum: omnia deinceps iiſdem ac totidem verbis de noſtra natione pronuntiauerimus. A tuguriolis pauperibus, & anguſtis caſulis ad domunculas & ædiculas: ab his ad domos & ædes capaciores: ab ædibus ad vicos: à vicis ad oppida, ad magnas vrbes proceſsit gradatim ædificatio. Si in plura ſæcula genus hominum propagabitur, verendum fortaſſe, ne deſertis vrbibus rurſum in agris, montibus, ſyluiſq; diſperſum ac diſsipatum beſtiarum ritu vitam ſibi producat, & ad primæuas ædificatiunculas reuertatur. Tam infeſtis concurritur odiis: fraudes, doli, inſidiæ veritatem, fidem, pudorem ſubuerterunt. Ardent bellis ciuilibus prouinciæ: hoſpitum reuerentia periit: ſoceri à generis malè metuunt: in diem, & ex rapto à multis viuitur.

Immi-

Imminet exitio vir coniugis, illa mariti:
Lucida terribiles miscent aconita nouercæ.
Filius ante diem patrios inquirit in annos:
Victa iacet pietas.

M. Malum istuc non temere in metu habes. Interim si quis omnium sæculorum spectata serie, artem in qua nos studemus excellere, laudibus exornare volet, non erit diu in conquirendis locis argumentisq; occupatus. D. Non erit: docere siquidem in promptu est, publicè priuatimque opportunissimam, gratissimam esse mortalibus & dignitate certantem cum primis. Haud enim principiò vagos & palabundos homines alia res quàm tectorum parietumque necessitas & commoditas congregauit, atque vnà continuit. Solis ardores nimios defendere, mordentia frigora pellere, labentes de cælo tempestates arcere necessario debuerunt: id sine habitationibus & receptaculis quì tandem assequerentur? an more talparum sub terra sibi cubilia foderent? Hæc ipsa corporum tuendorum necessitudo communium propriarumque vtilitatum deinde quasi parens fuit. Certè in amplis vrbibus inclytarum familiarum nomen, & memoria vetustate abiisset, nisi penates patrij eas tanquam in gremio auorum suorum seruauissent. Gestationes, vehicula, natationes, thermæ, aquæductus, trophæa, delubra & alia quam plurima ad curationem valetudinis, ad exercitationem religionis, ad fructum posteritatis quoque non mediocriter pertinentia, nostræ artis inuenta sunt. Rupes præcidere, montes perfodere, con-

ualles complere, paludes exsiccare, ostia cursusq́ fluminum dirigere, naues, pontes, portus ædificare, nostræ demum artis opera sunt: sine quibus ad alias gentes aditus sæpe non patuisset: regna transmarina semper incognita & inexplorata mansissent: nec vllum insulanis cum mediterraneis commercium extitisset: nec orbis cum orbe contraxisset. Tot rebus quibus vitæ vsus indiget careremus: non varios fructus, non aromata, non gemmas & lapillos haberemus: non mores peregrinos, & variorum instituta populorum nossemus: non tam multiplici rerum notitia excelleremus: & quod negligendum non est, prudentia tantùm non valeremus. Quid? ad patriam defendendam, ad libertatem tutandam, ad opes conseruandas, ad decus retinendum, augendum & firmandum, nonne tormenta, & machinæ multimodæ, turres, arces, propugnacula postulantur? at hæc architectura suo iure vendicat: cuius potissimùm ope vrbes diu circumsessæ oppugnatæq́, tandem expugnatæ & captiuæ factæ sunt. Nam quæ militem quantumuis tunica coopertum adamantina, & telis instructissimum nihili pendebant, fretæ suis viris atq́ viribus, balistas, arietes, catapultas, quarum emissionibus percussionibusq́ mænia lacerabantur, tectáque perrumpebantur, cõtemnere neutiquam potuerunt. Probauit se in obsidionibus architecti ingenium, à quo etiam obsessi salutem & incolumitatem sæpenumero petiuerunt. Si nos ad expeditiones conuertamus, plures victorias architectorum peritia, quâm Imperatorum prudentia compa-

comparatas: crebriusq; hostem illorum machinationibus, absque horum armis, quàm istorum ferro absq; illorum consilio victum: & nonnunquam tantillis copiis, nullo desiderato milite, ingẽtes exercitus superatos ac deletos inueniemus. M. Omnia tibi nimio libentius assentior: & cum hæc permagni facio, tum illa quoq; miranda duco: quod neminem video, qui, si facultas modò non desit, non præseferat, palamq; ostentet ædificandi studium. Enimuero illud præter alia mira miror maximè, cur in architectonicis cogitationibus adeo libenter & iucundè versemur, & si qd ædificatorium cõmentari potuerimus, non quiescamus, donec id enũciauerimus. D. Natura, vsus & opportunitatis hominũ cupida nos tacita videtur huc impellere. M. Quid quod non raro foris alia curantes agentesq;, intus, id est, cum ipsa mente aliquid architectamur, extruimus, aut destruimus? In ædificiis alienis inspiciendis & cõsiderandis quàm diligentes, & curiosi sumus? Altitudines, latitudines, formas, symmetrias, lumina perpendimus, & pro suo quisq; iudicio adiungenda, adimenda, mutanda notamus: & non rogati etiam super his monemus, quo pulchrius & cõmodius euadat ędificium: quibus rebus quamquam ad nos nihil pertinent, tamen recreamur, & probè descripta, ac bellè cõdita dulci quodam sensu intuemur. Fit item nescio quo modo, vt operum, & inprimis publicorum laudes vitiaq; admodum pateant, in promptuq; sint: in quibus non tam ad se trahit quod pulchrè positum, & omni ex parte absolutum, & admirandum, quam

alienat, & ad despiciendum mouet, quod indecens, & imperfectum est. Iam quis memoriæ suæ post mortem tam reperitur inimicus, vt non delectetur eam per ædificationẽ immortalem quodammodo reddidisse? non enim præsens duntaxat, sed futura etiam, & duratura multis sæculis gloria in ædificando quæritur: arbitranturq́; se in regia sedere, qui domicilium pauló insignius ædificatum colunt. Commendantur á prudentibus, qui cum commoditate speciem in extructionibus ornatumq́; coniungunt, & in hoc pecuniæ suæ fructum collocant: nam & sibi suisq́; dupliciter prosunt: & vrbis dignitatem atq; elegantiam cumulant. Delon insulam magis aspectu suo, & augusta fani specie, quam Apollinis oraculo celebratam aiunt. Ex parietinis & reliquiis antiquæ illius magnificentiæ hoc á nobis impetrarunt historici, vt eorum narrationes fidem & auctoritatem habeant: quo etiam Romanæ Reipub. & veteris imperij permultum creuit existimatio. Quem porró vlla in ætate potentem ac sapientem extitisse Principem legimus, cui inter primas curas extendendi nominis, quærendæq́; apud postera sæcula perpetuitatis res ædificatoria non fuerit? Quid veró non debet Respub. nostræ scientiæ? per quam hoc adipiscitur, vt in amœnitate, & salubritate otium suum, in lucris negotium agat: vtrobique autem & absit á periculo, & decus consequatur. Eó minus mirum videbitur, si non postremum in his architectum duxerimus, qui cum de humano genere bene mereantur, honores ab eo, & præmia amplissima perci-

percipiunt. Is cum ſit omnium commoditatum inuentor, & ei plurimum à communi deberi conſtet, illud tamen in ambiguo relinquitur, à quanam hominum conditione, à qua Reipub. aut ciuitatis parte, à publicis ne, an à priuatis, à ſacris an à profanis, ab otio, an à negotio, à ſingulis, an à genere vniuerſo plus ei debeatur. D. Dici hæc ſummatim poſſent, opinor, ſi quis à nobis artificibus artis noſtræ aliquam laudationem expeteret: nec valde in hoc oratoris lingua egeremus. Nam vnumquemq; in eo quod ſciat ſatis eſſe diſſertum Socrates aiebat.

Quomodo autem alicui interrogāti partes eius ſex quam breuiter explicaremus? Sex enim conſtituuntur, vt noſti. Ordinatio, græcè τάξις, diſpoſitio διάθεσις, eurythmia, ſymmetria, decor, diſtributio ſiue œconomia. M. Sic agerem cum huiuſcemodi interrogatore. Ordinationem volumus eſſe modicam membrorum operis commoditatem, ſeparatim, vniuerſæq; proportionis ad ſymmetriam comparationem. Diſpoſitionē aptam rerum collocationem: cuius tres ſunt ideæ ſiue ſpecies: iconographia, orthographia, ſciographia, ſeu ſcenographia. Ab operis veſtigio prima vocabulum ducit: ea in ſolis arearum formę deſcribuntur. Altera eſt recta frontis imago, modiceq; picta rationibus operis futuri figura, ſiue ea ſit frons interior, ſiue exterior. Tertia eſt frontis & laterum abſcedentium adumbratio, ad circiniq; centrum omnium linearum reſponſus. Seu, eſt vniuerſi tecti (quod Græci ſcenam dicunt) deformatio, non frontis tantùm, vt orthographia: non areæ duntaxat, vt

iconographia. Quinetiam operis ſuſcepti ſimulacrum & formam fabricari ſolent è ligno, quem modulum ſeu modellum cognominant: eo fine, vt futura errata deprehendant, paruoq; negotio iis anteuertant. Sculptor è cera prototypum, plaſtes è creta proplaſma fingit. Ipſa ars typorum & formarum fingendarum proplaſtice dicitur. D. De modulo, cuius mentionem habuiſti, libet tecum pluribus: ſed vbi locum de partibus abſolueris. M. Eurythmia eſt venuſta ſpecies, commodusq; in compoſitionibus membrorum aſpectus. Ea naſcitur, cum membra operis conuenientia ſunt, altitudinis ad latitudinem, latitudinis ad longitudinem, & ad ſummam, omnia ſymmetriæ ſuæ reſpondet. Eſt autem ſymmetria ex ipſius operis membris conueniens conſenſus, ex partibusq; ſeparatis ad vniuerſæ figuræ ſpeciem ratæ partis reſponſus: Decor eſt emendatus corporis aſpectus, probatis rebus compoſiti cum auctoritate. Diſtributio eſt copiarum locique commoda diſpenſatio, parcaque in operibus ſumptus cum ratione temperatio. Hæc de partibus à me allata paulò implicatiora, & ſubobſcura eſſe fateor: tamen lucem eis dare maiorem haud potui. D. Non intelligant aliquod myſteriorum noſtrorum cæteri: ſint eis quædam difficilia maneat quippiam interdum haud intellectum: nihilominus talibus ſermonibus vel audiendis, vel legendis ad cognitionem architectonicam non mediocriter proficient. Quod in aliis facultatibus fieri æquè poteſt.

Sed de modulo cogitanti mihi, laudandus videtur magnopere mos iſte, vt ſcilicet non lineis tan-

tantum & pictura, sed ligno quoque aliáue materia ædificij instituendi exemplar tanquam proplasma effingatur & fabricetur. In quo vniuersum opus singulæq́ue partes, & earum dimensiones, numerus, ordo, omniumq́; rerum ad ædificium siue constituendum, siue exornandum spectantium, parietum, tectorum, conclauium columnarum, capitulorum, basium, coronarum, fastigiorum, crustationum, statuarum, &c. facies perpēditur, & examinatur. In modulo nulla cum iactura adiungere, detrahere, immutare, peruertere integrum est. Impensarum explicatior potest iniri ratio, dum in huiuscemodi simulacro propositę ædificationis latitudo, altitudo, crassitudo, amplitudo, forma, species, qualitas ante consideratur. Nec apparet quidquam in opere vel minimum, quod non & quid, & quale, quas sedes, quantū spatij occupaturum esset, & cui rei seruiturum, ex modulo diligenter pensitato, recognito, & emendato etiam cognitum prius fuerit. M. Sanè quidem ob ista quæ attulisti laudabilis est hic mos, quia perutilis. Verùm ad laudes moduli addenda est adhuc alia, vt scis. D. Vt careat exquisitiore artificio: nec magis fabri in eo manus, quam inuentoris ingenium commendetur. Nolumus esse politū, coloribus fucatum, picturis decoratū: nudum potius ac simplicem: non enim ad oblectandos detinendosq́; oculos, sed ad occupandos in partium disquisitione animos fieri consueuit. M. Optimè, quòd abusum qui increbuit castigandum putauisti.

ANNOTATIONES.

TVGVRIOLIS, ET CASVLIS) *Tuguria à tecto appellata, domicilia rusticorum sordida. Verrius. Casa est agreste habitaculum, palis atq; virgultis arundinibúsque contextum, quibus poßint se homines tueri à vi frigoris, vel caloris iniuria. Isid.* TORMENTA ET MACHINAE) *Machinationem architecturæ partem tertiam facit Vitruuius lib. 1. cap. 3. quam explicat lib. 10. Sic autem definit. Machina est continens ex materia coniunctio, maximas ad onerum motus habens virtutes. Machinarum porrò de quibus nos loquimur, aliæ sunt oppugnatoriæ, de quibus idem cap. 19. 20. 21. aliæ repugnatoriæ, de quibus cap. vlt. eiusdem lib.* FIT ITEM NESCIO QVO MODO) *Iusta causa admirandi, cur instigante natura docti indoctiq; omnes in artibus & rationibus rerum quid nam insit aut recti, aut praui confestim sentiamus. In quibus rebus præsertim sensus oculorum acerrimus est. Ita si quid se obtulerit, in quo aliquid curtum, claudicans, redundans, inane, aut inconditum sit, illico commouemur, & lepidiora esse desideramus. Cur id accidat, non omnes intelligimus: tamen si rogemur, quæ emendanda sint, dicere possumus: sed quonam modo, id non omnes possumus, quia peritorum in ea re proprium id est. Bene quidem consulti est omnia præcogitasse, & animo præfinisse, ne in opere aut perficiundo, aut iam*

absoluto dicẽdum sit: hoc noluissem: illud maluissem. Nec verò leues pœnas malè constructi operis pendimus. Quod.n. nos temerè & inconsultò aggredi initiò non videbamus, temporum successu tãdem recognoscimus. Ex quo fit, vt aut æternùm ob erroris offensam pœniteat, si non deleatur ac emendetur: aut si destruatur, impensarum & iacturæ ratio, iudiciiq́ leuitas & inconstantia damnetur. Hactenus istis pæne verbis Leo Baptista Albertus cap. 1. lib. 2. de re ædificatoria. Quo scriptore ob egregiam veteris memoriæ cognitionem, prudentiamq́ plurimum affici me confiteor. Cum quo mihi commune esse in his dialogis velim, quod de suis scriptis architectonicis ipse ait lib. 3. Id satis dictum latinè, quod cum aptè ad rem dicitur, tum apertissimè intelligitur. INTER PRIMAS CVRAS) *Notum est epigramma Martialis in amphitheatrum Vespasiani, lib. 1. De insana ædificatione Neronis iactatum fuit illud in eundem, quod refert Sueton. cap. 39.*

Roma domus fiet, Veios mi grate Quirites,
Si non & Veios occupat ista domus.

TANQVAM PROPLASMA) *Archelai proplasmata refert Plin. lib. 35. cap. 12. pluris venire solita artificibus ipsis, quàm aliorum opera. Ibid. Pasitelem affirmat, qui plasticen matrem statuariæ, scalpturæ, cælaturæ dixerit, cum esset in eis omnibus summus, nihil fecisse, antequam finxisset. Formare autem est Vitruuio, quod vulgo modellum facere.*

PRO-

PROGYMNASMA SECVNDVM.

Architectus descriptus.

IIDEM.

MESSIVS. Si quis ad te veniret, Druse, homo sciendi auidus, seq; voluntate summa auditurum abs te cōfirmaret, quibus scilicet rebus architectonicen nostram circumscriberes, & quam variis eam doctrinis vestitam atq; instructam esse oportere sentires, quas tandem ei tuo iudicio partes cōcederes? quid illi, quóue pacto responderes? D. Egóne? Vbi docuissem componi & conflari architectandi artem ex fabrica, & ratiocinatione, fabricam'q; definiuissem, continuatam & tritam vsus meditationem, quæ manibus perficeretur è materia, cuiuscunque generis ad propositum deformationis opus esset: ratiocinationem verò, quæ res fabricatas sollertia ac ratione proportionis demonstrare atque explanare posset: hæc, inquam, cum fecissem, tum alterum eorum quæ in quæstione attulisti, sic euoluerem ac declararem, vt ipsum architectum contemplandum proponerem. In quo cum esset intellectum, quas inesse disciplinas conueniat, vel potius necesse sit, non amplius exquirendum videretur, cum quibus artibus haberet facultas nostra commercium. M. Fac me talem percunctatorem ad te adire. D. Ludum tu mihi offers, quē

animi

animi cauſa cur non ludamus? M. Ergo ludamus. D. Qui primum locum inter domorum extruendarum artifices tenet, & quid facto opus ſit fabris mandat, architectum dicimus, ô bone: nec ſolum literis eum ac rationibus confidere ac niti poſtulamus, ne magis vmbrã rei, quam rem conſectetur, ac perſequatur: nec contra imprudentem doctrinæ liberalis in manibus duntaxat geſtare artificium: quod ſic minimè labores æquatura eſt auctoritas. Quapropter viuido & per quam acri ſit ingenio: Grãmaticam deuorarit, Graphidem, Geometriam, Opticen, Arithmeticam, antiqua tempora nouerit, philoſophos euoluerit, aliquod Muſicæ ac medicinæ ſtudium dederit, iuriſconſultorum reſponſa didicerit, Aſtrologiam demũ guſtauerit. M. Hem, dicet idiota ille, cuius ego perſonam per ſimulationem indui: permira ſunt quæ audio, gazam diuitem nominas: cauſſas[que] ſingulorum abs te expiſcabitur. Tametſi non propriè idiota dicendus eſt, qui cum noſtra ignoret, literas tamen non ignorat. Sed nos magiſtri verborum non ſumus. D. Et dabitur, quod optabit, ſummatim ac breuiter. Lectionibus architectus ſuſtentare & alere memoriam debet. Linearum ductu promptius ac melius quàm verbis quorũlibet operum ſpeciem oculis exhibet. A Geometria euthygrammi ac circini vſum, normarum, librationum, & linearum directiones mutuatur. Lumina à certis cæli ſpatiis per Opticen in ædificiis capiuntur. Eorundem ſumptus, ac menſurarum rationes Arithmetica expediet: citra cuius opem perdifficilis ac perobſcura eſt nõnullarum ſym-

ſymmetriarum probatio. Quem autem fugit, architectos eiuſcemodi argumentis condecorare conſueſſe ædificia, quorum auctores præter rerũ explicatores hiſtoriamq́ veterem proferre nullos poſſunt? quamquam talium ornamentorum copiam longè plurimam illis, perinde vt pictoribus, cælatoribus, ſculptoribus, poetarum fabulæ ſufficiunt: Philoſophia altum donat animum architecto, & aduerſus arrogantiam, cupiditatem, inhumanitatem obſtinatum: ad facilitatem autem, abſtinentiam, æquitatem, fidelitatem mirè propenſum. Extrahit nempe philoſophia expellitq́ vitia radicitus, & virtutibus pectus conſerit: quarum æquè, vt laudandarum artium procreatrix atq́ mater vocitanda eſt. Pars illa in qua viget perſpicientia contemplatioq́ naturæ, quod multiplices in ædificationibus deſignandis, & in aquarumductibus quæſtiones naturales obiiciuntur, abeſſe etiam non poteſt. Muſices nòtitia ideo requiritur, quòd (vtar verbis Vitruuianis) architecti naturæ veſtigia perſecuti, indagationibus vocis ſcandentes theatrorũ perfecerunt gradationes: & quæſierunt per canonicam mathematicorum & muſicam rationem, vt quæcunque vox eſſet in ſcena, clarior & ſuauior ad ſpectatorum perueniret aures. Idem ad baliſtarum, catapultarum, ſcorpionumq́ temperaturas rationem muſicam eſſe neceſſariam ſtatuit. M. Mirabitur in hoc, cuius nomine tecum confabulor, & quæret, cur in architectura tormentorum ſeu machinarum iſtarum verſetur appellatio. D. Repente vaneſcet miratio, ſi audierit, eius tres principes gene-

generalesq́ partes conſtitui: ædificationem ſcilicet, gnomonicen, & machinationem: de quarum prima diſputat noſter Pollio octo libris à principio: de altera libro nono: de poſtrema libro decimo. M. Et medica ſcientia cur opus eſt? D. Cur? propter inclinationes ætheris, quæ dicuntur climata, & cælum locis aliis ſalubre aut ſalubrius, aliis inſalubre, inſalubrius, peſtilens: quæ diuerſitas architectorum conſilia moderatur. Communes parietes, ſtillicidia, cloacæ, lumina, feneſtræ, demolitiones, aquarumductiones, aliaq́ ſimilia iuriſprudentiæ gnarum eſſe cogunt, vt ante locatori & conductori caueatur, quàm conſtructio inchoetur, tollaturq́ omnis opere ad vmbilicum perducto litium & controuerſiarum materia. Aſtrologia oriẽtem, & occaſum, meridiem, ſeptentrionem, æquinoctia, ſolſtitia, aſtrorum curſus ad horologicam rationem neceſſaria tradit. Attamen quamuis horum indigeat, non idcirco oportet eſſe in Grammaticis Ariſtarchum, in Muſicis Ariſtoxenum, in pictura Apellem, in medicina Hippocratem. Quid ergo? Non erit agrammatus, non amuſus ſeu amuſicus, non inſciens graphidos, non plaſtices: ſiquidem cænationum lacunaria, & camerarum imum cælum nonnunquam aliquantò ornatius opere coronario ſiue prominenti, ſiue retuſo & caſtigato, ſiue introrſus impreſſo diſtinguet ac cælabit. Inſuper ſigilla & imagines ſeu ſtatuas paruulas in faſtigiorum acroteriis diſponet, aut in ædiculis ſemirotundis in pariete, ſiue ſcaphis: quomodo eas ob ſimilitudinem nominare licebit. Iam in medicis

rebus

rebus non erit ἀνιατρολογικός. Demum in reliquis literarum generibus, quantum eius propria facultas popoſcerit, tantum rationes earum partesqúe, id eſt, moderatè cognoſcet. M. Patet omnino, quibus comitata ſodalibus ars noſtra incedat. Sed mihi vnum quæſitum perſoluas volo. D. Quod nam? M. Quia architectus nõ tantum manibus & vſu, ſeu experientia, verùm magnarum artium præterea inſtrumentis opus habet, & ſcientiam multis cumulatam eruditionibus exercet, num tu eùm inter opifices rectius, an inter diſciplinarum ingenuarum profeſſores collocandum ducis? D. Ad hæc reſponſum do paucis. Fabricatio in opificibus eum eſſe cogit: ratiocinatio iiſdem eximit. Ita erit bifrons quodammodo vt Ianus, & biformis vt Cecrops. Plato ait, nullum architectum vti manuum opera, ſed vtentibus præeſſe. Ergo quibus præcepta dat, fabri & officinatores dicuntur: & hi non ſemper intelligunt, quid faciant: architectus intelligit quid, & quamobrem deſignet. Subſeruiunt eidem plurimi fabri & opifices, vt cæmentarij, lapicidæ, qui lapides & marmora poliunt, quiq; eadem, & columnas figuris & imaginibus, & emblematis exornant, laterarij, fictores, pictores, fabri materiarij, ferrarij, ſerarij, &c. M. Percunctatorem me & aſſenſorem hucuſque fuiſſe, perſonamq; alienam egiſſe ſatis ſit: de cætero aſſertor fiam denuo.

ANNO-

ANNOTATIONES.

GRAMMATICAM DEVORARIT) *Has omnes ſcientias in Architecto ineſſe poſtulat Vitruuius, quem velut Cicero perfectum oratorem deſcribit. Veruntamen eius ſententiam eleuat & irridet, vt nimium multa complexam, Albert. Leo. Nos quæ cum aliqua ratione dicta inuenimus, ea quam pauciſsimis verbis comprehendimus, vt Architectū tanto vberius laudaremus.* GRAPHIDEM) *Deformatio ſeu deſignatio futuri ædificij, quæ fit per ductus linearum, quibus tota ſcientia perficitur, vocatur graphis. Mallent eam nonnulli γραμμικὴν appellari, quaſi tu lineationem dicas. γραφικὴ ſcriptorum, pictorum, & ſculptorum eſt. Cum de illis, deſcriptionem interpretaberis: cum de his poſtremis, deſignationem. Lineæ aliæ ſunt rectæ, aliæ circulares, aliæ obliquæ: quomodo figura omnis aut recta eſt, aut circumcurrens, aut mixta.* EVTHYGRAMMI) *Hac voce afficitur regula, ad quam lineæ rectæ ne ſint, an obliquæ exiguntur, vti ad circinum circulus, quæq; aliquam eius partem referunt.* LIBRATIONVM) *Libratio eſt libramentum. Perficitur genere quodam inſtrumenti, quo ad regulam vniuerſa quæ in plano iacent coæquantur.* LVMINA A CERTIS) *Lumen interdum, præſertim apud Iureconſultos, id eſt, quod lumen vel recipit, vel emittit, ſeu ipſa illuminatio. Cic. 1. de Orat. Quo quidem in genere familiaris*

noster M. Bucculeius, homo neq; meo iudicio stultus, & suo valde sapiens, & a iuris studio non abhorrens simili quodam modo nuper errauit. Nam cum aedes L. Fusio venderet, in mancipio lumina, vti tum essent, ita recepit. Fusius autem, simulatq; aedificari captum est in quadam parte vrbis, quae modo ex illis aedibus conspici posset, egit statim cum Bucculeio, quod, cuicunque particulae coeli officeretur, quamuis esset procul, mutari lumina putabat. Hinc obstruere luminibus est altius aedificando, vel obiecto pariete vicinis aedibus lucem detrahere. Quae vis est etiam illius, officere luminibus. Vterque modus loquendi in traslatione venustatem habet. Cic. in Bruto. Nam vt Philisti & Thucydidis concisis sententiis, interdum etiam non satis apertis officit Theopompus elatione, atq; altitudine orationis suae (quod idem Lysias Demosthenes) sic Catonis luminibus obstruxit haec posteriorum quasi exaggerata altius oratio. Pro Rabirio. Nec illius animi aciem perstringit splendor sui nominis: nec mentis quasi luminibus officit altitudo fortunae & gloriae. PER OPTICEN) *Pars quaedam Geometriae, ait Gell. lib. 16. cap. 18. ὀπτικὴ appellatur, quae ad oculos pertinet. Pars altera, quae ad aures, κανονικὴ vocatur, qua Musici in fundamento artis suae vtuntur. Vtraque harum spatiis & interuallis linearum, & ratione numerorum constat. ὀπτικὴ facit multa demiranda, id genus, vt in speculo vno imagines vnius rei plures appareant. Item vt speculum in*

loco certo positum nihil imaginet, aliorsum translatum faciat imagines. Item si rectius speculum spectes, imago fiet tua eiusmodi, ut caput deorsum videatur, pedes sursum. Reddit etiam caussas ea disciplina, cur istæ quoque visiones fallant, ut quæ in aqua conspiciuntur, maiora ad oculos fiant: quæ procul ab oculis sunt, minora. RERVM EXPLICATORES) *De Thucydide historico differens M. Tullius in orat. perf. At laudatus est, inquit, ab omnibus, fateor: sed ita, ut rerum explicator prudens, seuerus, grauis: non ut in iudiciis versares caussas, sed ut in historiis bella narraret. Itaque nunquam est numeratus orator. Aliàs eidem rerum auctores etiam dicuntur, qui historias contexunt. Exempla de statuis marmoreis mulierum stolatarum, et Caryatidum pro columnis, de Persarum à Laconibus captorum simulachris sustinendo porticus tecto collocatis, periucunda est lectio Vitruuij lib. 1. cap. 1.* PER CANONICAM) *Lucē huic loco facit caput Gellij, ex quo supra quædam descripsimus.* QVÆ DICVNTVR CLIMATA) *Clima spatium est, seu plaga duobus parallelis interiecta, à κλίνω, inclino: quod certo spatio inclinetur ad populum, siue declinet ab æquatore.* LOCATORI ET CONDVCTORI) *Qui dat ædificandā domum, is audit locator: qui recipit, conductor, & à iurisconsultis etiam redemptor. Locandi significatio manifesta est, inquit Nonius, ut aut operis locandi, aut fundi. M. Tull. epist. ad Cæs. lib. 2. vel quod lo-*

catio ipsa pretiosa. Idem in Verr. Frumētaria. Ac Senonis Meneni nobilissimi hominis vxoris fundus erat Colono locatus. Locare constituere. Virg. 1. Æneid. hinc alta theatri Fundamenta locant. Lucil. lib 30. Virtutis hæc tua artis monumenta locantur. Locare, marito dare. Plautus Aulul. Virginem habeo grandem, dote cassam, illocabilem. Locare, parare. Lucil. lib. 28. Hæc tamen commentus tela insidiasq; locaui.

PROGYMNASMA TERTIVM.

Ædificiorum primordia, progressus, genera.

IIDEM.

DRVSVS. De vita & moribus recentium illorum, mundo nimirum adhuc recenti ac tenero, mortalium, qui nihil ratione animi, pleraque corporum viribus administrauerint, diuinarum religionum, humanorumq; iura officiorum nesciuerint, in immanem ferarum naturam immigrauerint, antequam se mœnibus sepirent, plurimorum sapientum vna est eademque sententia. In his disciplinæ nostræ antistes Vitruuius, tenes, opinor, memoria, quam mira, & parùm fortasse credibilia de ignis inuētione scripserit.

pſerit. Nam quæ de primis tectorum conſtitutionibus narrat, ea nolim arguere vanitatis. M. Teneo. Arbores denſatas quatientibus ventorum flabris ramos inter ſe colliſiſſe, eo attritu flammas erupiſſe, quarũ inſolenti conſpectu datos in terrorem homines extemplò fugam cæpiſſe: mox iis langueſcentibus adiiſſe, ſenſu caloris iucundè affectos alimenta lignorum adieciſſe, ignem conſeruaſſe. Hoc eum tam audacter auſum dicere, nec formidaſſe, ne Prometheo irato vteretur, qui apud Æſchylum, cùm aliarum rerum, tum ignis ſeſe repertorem autumat, etiam atque etiam miror. Paulatim deinde conuentus obiri ſolitos, & ad cæli ab ſe prohibendas iniurias, vitãdosq; immoderatos ſolis calores, ventos, niues, pruinas, rores, frigora, pluuias, alios è frondibus habitatiunculas componere aggreſſos, alios ſpeluncas fodiſſe, quoſdam erectis furcis virgultisq; inſertis luteos induxiſſe parietes, hirũdinum conſuetudinem imitatos.

Tum primùm ſubiere domos, domus antra fuerunt,
Et denſi frutices, & iuncta cortice virga.

Quidam ex aridis glebis domicilia fabricabantur, materia parietes iugumentantes, arundinibus, arborum foliis, ſtramentisq; ad tectum conficiendum vtentes. Nec eundem eſſe locum volebant, nec velle poterant, vbi focum ſtruerent, vbi accubarent, vbi ſomnum caperent. Notabant etiam quid, & quonam modo alij in hoc labore molirentur. Atque ita dum noui ſemper aliquid, & ad vſum idoneum adhibuerunt, & accuratione excogitatorum certarunt, in re ædificatoria

plus plusq́ sciẽtiam sibi suam adauxerunt, complurasq́ ædificiorũ genera, ad quæ paulatim hoc sermone delabemur, vt arbitror, inuenerũt, profana sacra, priuata publica: quædam vsibus & negotiis, quędam magis lusibus & otiis, seu ornatui. Sed de hoc capite postea commodius. D. Perge itaq; de incrementis ædificiorũ differere, & hunc locum iam inchoatũ ad finem suum perducere. M. Cum in extruendo essent asſidui, non solùm manibus ad opera promptiores & expeditiores, sed ingeniis insuper exercitatiores, & acutiores euadebant, vberioremq́ rei peritiam adipiscebantur: vt in ædificando non amplius quemadmodum ab initio necessarias tuendæ valetudinis commoditates tantùm, verùm cum otio, & copiis abundarent, voluptatem quoque sibi proponerent, splendoremq́ & varia delectamenta venustatum quas Vitruuius egregias ædificiorũ auctoritates appellat, quæritarent: pyramidum & colossorum celsitates, amphitheatrorum moles, amplisſima palatia, magnificentisſimas arces, nobilisſima sepulchra, porticus, thermas: sperarẽtq́ ex magnis & sumptuosis structuris magnum sese, & perpetuum nomen apud posteritatem sibi conciliaturos: nec fore vllum hostem tam fero corde, tamq; barbarum, qui pulcherrima monumenta diruere, & exscindere auderet. Ex hoc ipso progressu nonne quiuis intelligat, oportuisse non nullos existere, qui fabrorum profesſionem & vocabulum assumerent? Atq; hi ipsi à necesſitate admoniti, cum ad vsum suum, quo valebãt, scientiæq́ imperfectionem, & velut infantiam, a-

liarum artium præsidia addidissent, eam facultatem effecerunt, quę architectura dicitur, ipsiq; architecti ab omnibus cæpti sunt nominari. Factũ deinde, vt multi tum Gręci, tum Latini quæq; ipsi excogitassent, quæq; ab aliis accepissent, ad institutionem posterorum totis voluminibus persequerentur. De illis Agatharchus, Demetrius, Anaxagoras, Ctesiphõ, Metagenes, Ictinus, Carpiõ, Philo, Hermogenes, Argelius, Satyrus. De his Fussitius, Varro, P. Septimius, Cornel. Celsus, Vitruuius, qui vnus ad nos peruenit: cæteri velut communi naufragio in profundum hausti perierunt. De quo tamen huiusmodi inuenio quorundam eruditissimorum virorum iudicium: scriptorem esse proculdubio cognitione multa & varia instructissimum: sed tamen libros illos decem ideo à perpaucis legi, quia & mendosi, & ad intelligẽdum perdifficiles, Delioque natatore indigentes. Nam ingenium etiam non mediocre posse in illa rerum verborumq; obscuritate, tanquam æstuoso freto obrutum summergi. D. Papæ, iugulâras hominẽ, ait ille in Eunucho. Vereor ne illud Hesiodium isto etiã loco quadret: καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ. Vtcunq; sit, perutilem esse Vitruuiũ architectonicæ studiosis: & quamquam non sine caligine, ac tenebris, quæ lectorem reiicere, præsertim rudiorem, & græcæ linguæ ignarum meritò possint, tamen haud sine omni elegantia cultuq; scripsisse affirmemus licet: quò fit, vt etiam latinitatis amatoribus eius lectio fructuosa sit. Ista ergo Criticis dimittamus: & si qui sunt, vt sunt, contentionis cupidiores quam veritatis.

Ædificiorũ distributionem nõ incommodam ex eo nunc in medium proferre libet. Summa genera duo facit, priuata & publica. In illis numerat atria, triclinia, exedras, œcos, pinacothecas, cubicula, balneas, & ædificationes rusticas, vt chortes, stabula, torcularia, granaria, horrea, & alia deniq;. Publicorũ partim ad ꝓhibendos aditu repellendosq; hostes, & ad ciuitatis propugnationẽ conduntur, vt mænia, turres, ꝓpugnacula, portę: partim ad exposcendã à supis veniã per precationes & sacrificia, vt tẽpla & sacella: partim ad negotia & cõmoda incolarũ, vt portus, fora, porticus, balneæ, theatra, ærarium, carcer, curia, palestrę, xysti, ambulationes, aquæduct⁹. Publica igitur, vt verbo repetã, alia sunt defensionis, alia religionis, alia opportunitatis. In quibus quomodo primùm firmitas, tũ vtilitas, postremò venustas consideranda sit, & quibus rebus singula pariantur, nihil attinet me hic exponere. M. Partitionẽ istam nõ reprehẽdo. Sint ædificiorũ alia priuata, alia publica: & horũ alia necessaria, alia religiosa, alia vtilia. Sed enim his ego tribus libenter quartũ adiicerẽ, si tu non nolles. D. Immo volo. M. Decora vrbi: in quo quia ipsa tẽpla reponere possumus, quæ magna vrbiũ ornamẽta, & præcipua decora sunt, cũ ferme magnificè ac sumptuosè construãtur, ita rursũ ad ternariũ reuertemur. Verũtamẽ si primos ortus, & incremẽta ædificiorũ ꝑpendamus, nulla habita priuatorũ publicorũq; ratione, generatim in necessaria, opportuna, & voluptaria seu iucũda distribuemus. Certum est enim, vtrobique necessitati primùm, postea commoditati,

tan-

tandem voluptati seruitum esse. Vt homines non ante considerant quid vtile sit, quàm necessarium: nec prius ferè, aut magis obiecta vtilitate, quàm necessitatis specie in actionibus suis mouentur: sic neque ante se ad iucunditatem, quàm ad opportunitatem conuertunt: & postquam adepti sunt, quæ prosunt, sectantur etiam quæ delectant. Rursum si copiam diuersitatemq; ædificiorum mente nobiscum volutemus, videbimus ea pro varietate hominum, quorum caussa excitantur, quorumq; vsu variantur, constitui. Hominum porrò cœtus prisci illi Rerumpub. legumq; auctores alij alio modo cum partirentur, effectum est, vt singulis ordinibus singula ædium seu ædificiorum genera conderentur: militibus, artificibus, magistratibus, &c. sed de his hactenus, & quidem isto modo.

ANNOTATIONES.

PLVRIMORVM SAPIENTVM) *De agresti, inhumana, horrida, & infelici vita priscorum hominum, deq; emendatis eorum moribus, domorum atq; vrbium & ciuitatum principiis scripserunt Plato in Protagora, & 2. de Repub. Cic. 1. de Inuent. orat. pro Sextio, & 5. Tuscul. Diodorus lib. 4. Vitruuius lib. 2. cap. 1. Lactant. lib. 6. cap. 10. Euseb. de præparat. Euang. lib. 1. cap. 4. Ecclesiast. hist. lib. 1. cap. 1. Niceph. lib. 1. cap. 3. Polydorus lib. 1. cap. 3. Lucret. lib. 5. Horat. ad Pison. & ode 10. lib. 1.* PROMETHEO IRATO) *De furto ignis à Prometheo*

designato, & in terras ad homines delato fabula est vulgatissima. Apud Æschylum statim ab initio tragœdiæ id ei Κράτος exprobrat, hortãs Vulcanum, ut eum etiam tanquam suæ gloriæ inimicum, non modo Ioui rebellem ad Caucasum firmissimè affigat. Ipse verò Prometheus, dum longiuscula oratione sua in mortales promerita commemorat, non dubitat dicere.

πρὸς τοῖς δεμένοις, πῦρ ἐγὼ σφιν ὤπασα,
ἀφ' οὗ γε πολλὰς ἐκμαθήσονται τέχνας.

QVIDAM EX ARIDIS) *Meum non fuit omnem modum persequi, quo casarum suarum constitutiones antiqui illi perficere solerent. Narrat hoc in genere seorsim quædam de Colchorum, Phrygum aliarumq; gentium ritu Vitruuius lib. 2. cap. 1. quæ vetustatis indagandæ studiosiores legent cum placuerit: atq; vt placeat legere tum hæc tum alia, quæ nos in hisce annotamentis tantum libamus, vehementer eos hortamur.* MATERIA EOS IVGVMENTANTES) *Fixis & erectis duabus hastis, super eas transuersim ligabatur tertia. Sub ea militem victum discinctum transire cogebant ignominiæ caussa, & iugum appellabant, & sub iugum mittere dicebant. In vitibus item iuga erant, quæ pedamentis transuersa iungebantur, seu iugabantur, quibus stabat recta vitis: & inde vinea iugata, quas vocat sublimes Varro lib. 1. de re rust. cap. 8. A iugis igitur istis detortum fit fortasse iugumentum, & iugumen-*

tare

tare verbũm apud Vitruuium: quãdo nimirum trabibus directis hinc atque hinc substratis, supra transuersaria alia hinc inde singula in angulis rudius, id est, vt interuallum quidem sit, sed non alta incisura, siue crena, committuntur ita, vt quasi bina per diuersum contignationes, angulis, quatuor fiant. Catoni de re rust. cap. 14. iugumenta videntur esse supra limina, seu portarum fenestrarumq; supercilia. PYRAMIDVM, ET COLOSSORVM) Pyramis est figura, quæ in modum ignis ab amplo in acumen consurgit. Ignis enim apud græcos πῦρ. Isid. lib. 2. cap. 12. De pyramidibus Marcellinus lib. 22. Herodot. lib. 2. Aristot. lib. 5. de repub. cap. 11. Diodorus lib. 1. Strabo lib. 17. Plin. lib. 36. cap. 12. Solinus cap. 5. Propert. lib. 3. eleg. 1. Ioseph. lib. 1. antiquit. Colossus nominatur παρὰ τὸ κολύειν τὰ ὄσσα, quoniam oculorum acies eius nimia celsitate infringi videatur. Sunt moles statuarum turribus pares. Vide Plin. lib. 34. cap. 7. ARCHITECTI AB OMNIBVS) Qui τέκτων à græcis, à veteribus latinis tector est nuncupatus: quiq; architecton, architector, Varro apud Nonium in confutare. Harum ædium summa atria confutabant architectores. Cic. architecti vocabulum frequẽter ad alia cum lepore transfert, quod obseruauit etiam Victor. lib. 11. cap. 11. In Bruto Stoicos verborum architectos appellat. De leg. agrar. architectos legis. Pro Cluent principem atque architectum sceleris, vt Demosth. orat. contra Diony-

Dionysium ἀρχιτέκτων ἐπιβουλῆς dixit. De finibus lib.1. Quæ ab illo inuentore, & quasi architecto beatæ vitæ dicta sunt. De Epicuro sermo est. Sic architectari 2. de finibus. Cur tandem sapientia tantopere laudatur? an quòd illa callida est, vt optimè possit architectari voluptates? Id est, formam & rationem fruendarum voluptatum comminisci & præscribere, quemadmodum architecti opera maioris sumptus & magnifica, ingenti ratiocinatione architectari solent. Sic locum explanauit Bud. in Pand. PRIVATA ET PVBLICA) *De publicis disputat Vitruuius libris quinq; ab initio. De priuatis lib. 6. De iis quæ ipse defensionis nominat lib. 2. cap. 5. Quæ religionis lib. 3. et 4. quæ opportunitatis li. 5. Octauo autē quæ ad aquam, & aquæductus. De firmitate publicorum lib. 6. cap. 11. De vtilitate eod. lib. cap. 7. & alibi. De venustate, quoniam in ea symmetriam considerat, dicendus est agere libris prioribus, quibus eius ratio traditur. Eo referuntur quæ de politionibus & pictura scripsit lib. 7.* ALII ALIO MODO PARTIVNTVR) *Partitiones huiusmodi plures recenset Leo Baptista lib. 4.*

PRO-

PROGYMNASMA QVARTVM.

Ædificiorum partes communes.

TARPEIVS, SEVERIANVS.

TARPEIVS. Ita enimuero, vt autumasti Seueriane, laboriosa multùm, multisq; obsepta, & quasi circumuallata difficultàtibus est, cui studium nostrum omne addicauimus eloquentia. Vt enim discedamus ab illa trigemina philosophia percipienda, ab animorum motionibus pernoscendis, ab oratione velut architectanda, à lepore, facetiis, & eruditione libero digna, ab actione & memoria, de quibus separatim plurima differuntur, & in quibus singulis elaborare operosum est, quæq; sunt artes non mediocres ipsæ per se: vt existimare posimus facillimè, quantum earum concursus atq; coniunctio magnitudinem efficiat: vt sileamus de tenenda omni antiquitate, exemplorumq; vi: de legum, & iurisciuilis prudentia minimè negligenda de cognoscenda consuetudine senatoria, disciplina reipub. iuribus sociorũ, fœderibus, pactionibus, caussa imperij: vt inquam, his prætermisis generatim dicamus: Oratori, si studeat se esse perfectum, atque ita perfectæ laudis compotem, omnium rerum magnarum artiumq; bonarum scientia comprehendenda est: & earum scriptores ac do-

ac doctores & legendi, & peruolutandi, & exercitationis gratia laudandi, interpretandi, corrigendi, vituperandi, refellendi: disputandumq; de quauis re in contrarias partes, & quidquid erit in qualibet re, quod probabile videri posſit, eliciendum atq; dicendum. S. Cum cætera tibi do perlibenter quæ disseruisti, libata ex illis fontibus, quo sol iste nec vidit, nec videbit quidquam eloquentius: quiq; vnus omnium verisſimè pronuntiare, & tanquam Apollo Delphicus oraculum de re tanta fundere potuit: tum illud libentisſimè, quod aiſti de peruolutatione ſcriptorum, non ſanè vnius, aut duorum, ſed omnium, quorum induſtria bonas artes æternitati literarum commendaſſet. Sunt enim quidam meo iudicio non planè ſtulti, ſuo plus æquo ſapientes, qui è libris Ciceronis quà rerum, quà verborum oratores ſe prodituros ſomniant: quo nihil poteſt cogitari obtuſius, atq; inſcitius, & à ſenſu pręceptisq; Ciceronis alienius, ac remotius. Nam vt illud fateamur, quod inficiari non poſſumus, huius viri ſcripta omnigena ſcatere doctrina: tamen ea nos ad cognitionem artium neceſſariam contenti eſſe nequimus, cum non aliter ferè in iis, ſcriptis inquam eius, quàm palæſtra in his qui pila ludunt appareat. Etenim iſti in ipſa luſione artificio palæſtræ non vtuntur: at motus ipſe indicat ecquid palæſtram didicerint: ſic in oratore aliæ artes apparere, & elucere debent, cum oratorem agit, quem pæne vbique agit, non etiam tum ab eo vt à magiſtro explicari. Quare etiamſi quædam geometrica ab eo dicuntur, muſica, geographica, aſtrolo-

ſtrologica, non idcirco Euclidem & alios non legam. Nec ſi de medicis nonnula attingit, Galenum iubebo valere, & Hippocratem. Nec ſi de vſucapionibus, teſtamentis, alluuionibus, circumluuionibus, tutelis, gentilitatibus aliquid afferat, ideo iſta apud Iureconſultos non quæram. Eodem modo ſi de columnis, porticibus, gymnaſiis quippiam apud eum reperero non idcirco vendam Vitruuium, Leonem Baptiſtam, Serlinum & alios, quorum de architectura feruntur commentarij. Veruntamen non vtar his quæ legi vt ij vtuntur apud quos legi: ſed vt Cicero; id eſt, vt oratorem decet: oſtendere nimirum, ſe non eſſe illarum artium rudem. Atque vt in eodem ſimili conſiſtamus, eo modo, quo, qui pila ludunt, palæſtræ artificio vti conſueuerunt. T. Vel Momus dictis tuis applauſerit. Atque ego Tullianum amplexus conſilium, iſtos explicatores artium optimarum iam pridem euoluere ingreſſus ſum. Legi de re metallica, de pictura, de venatica, de equeſtri, de militari, de architectonica: quę poſtrema, quod in ſe continet veteris memorię plurimùm, nec parum varietatis, multùm etiam dignitatis & maieſtatis, multùm recōditæ prudentiæ, nec vulgaris ſcientiæ, adeo me tenet, ac paſcit, vt totos interdum dies, nedum horas huiuſmodi non lectiunculis, ſed lectionibus conſumam. S. Tu igitur, ſi tibi non ſunt odio, ſinas quæſo, vt hæc qua te paſci affirmas tam bella notitia ad aliquem etiam vtilitatis meæ fructum redundet. T. Quæ valuero meminiſſe, & prima occurrerint ea tecum ita faciam communia, vt ſi

hiſto-

historiam narrarem tibi; non enim tui erudiendi caussa id faciam. S. Modo faxis. T. Rem ædificationum distribuunt in partes omnino sex; in regionem, aream, partitionem, parietes, tectum, apertiones. Regionem nominant patentem soli amplitudinem, & faciem circum locum, in quo ponendum est ædificium. Aream partem regionis, certumque ac definitum loci spatium, quod muro comprehenditur. Partitionem, quæ aream, totam ac primam in minores areas secernit, statuendis ædificiis minoribus, quibus vti membris inter se respondentibus, vniuersum ædificij corpus absoluitur. Parietes, structuras illas, quæ ab humo altius attolluntur tecto sustentando, quæque intra ædificium instar septi & valli per vacua ducuntur. Tectum tum sublimem & extremam partem ædium, qua imbres niues, grandines excipiuntur: tum quidquid latum & longum supra habitantium caput est: quo ordine sunt contignationes, concamerationes, testudines & similia. Apertiones, quà rebus & hominibus initus & exitus. S. Quia breuiter ac circumscriptè senarum partium vnamquamque explicasti, id est, definitione amplexus es, proximum videtur, vt eodem quo ordine enumeratæ sunt euoluas. Quamquam hoc abs te non vt à magistro, (nam id te facturum negabas) sed vt à narratore velim: & si patitur humanitas tua, rogo. Me quidem nihil est ad audiendum erectius. T. Non æquè multa, nec fortè tam præclara auditurus es, quam scribunt, qui se harum rerum doctores profitentur: nam quis potest non aliquid obliuisci?

liuisci?

liuisci? S. Age, caussando nostros in longum ducis amores.

REGIO.

T. Regionem vestigabant immunem carentemque rebus incommodis, nocentibus ac perniciosis: pollentem contra, affluentemque commodis, & oportunitatibus plurimis: nec aliud perinde, vt graue & insalubre cælum fugiebant. Haud inconsultò: quippe cum terrarum aquarumque vitiositati ars & industria mederi soleant, vix est vt cælum emendetur: vt aut ex crasso tenue, aut ex caliginoso lucidum, ex nebuloso sincerum, ex humido siccum, ex pingui atque concreto subtile, ex immoderato temperatum, ex pestifero demum salutare vlla ingenij sollertia, vlláue opera & molimine reddatur. S. Sine dubio producendis, nutricandis, confouendis, conseruandisque naturis, perampla & permagna in cælo sita est potestas, & ad hominum ingenia haud parum interesse visum sapientibus, quo illi cælo viuant: quod quidem pro locorum varietate ac differentia aliud atque aliud esse cum nouerimus, aliasque mundi oras eo frui quam lætissimo: alias quamquam talibus vicinas & contiguas, mœstissimo, rationes partim tenemus, partim adhuc indagamus: & propter obscuritatem non attingimus. Sed probatissimi aëris, id est, qui salubritate sit præditus, quas notas, amabo, quæ indicia, quę signa inuenisti? T. Quæ? audies. Si eius simplicitati nullus spiritus fæculentus, perspicuitati nihil fumidum, leuitati nulla grauitas, æquabili-

tati nulla inæqualitas aut mutatio ſe permiſcuerit, atque ita eum vitiarit. Ambarum conditionum, expetendæ, inquam, & auerſandæ, in ſolem ventumq; cauſſa conferenda eſt. Et ſunt optabiliores auræ, quam venti: quos nihilominus etiam ſæuos ac rapidos cęlo ſemper quieto, pigro, & immoto ac torpenti debemus anteponere: quando hoc ipſo id craſſeſcere, inquinari, & tanquã ſordibus fœdari oppleriq; neceſſe eſt, quia agitationis expers manet. Agitatione ſiquidẽ & impulſione flabrorum validiore, qua humo remiſsi halitus vel diſsipantur, vel ipſo calore per agitationẽ nato concoquuntur, perpurgari, teneraſcere & quodammodo hilareſcere ſolet. Ventos aut oppoſitu ſyluarum atq; montium ante refractos & acciſos, aut tanquam de prælongo itinere feſſos ſpirare volunt: nec cooriri è locis paluſtrib⁹, lacuſtribus, fœtidis, contagioſis, ne afflatus ipſi re mala grauidati damnum corporibus importẽt. Genitorem, cuſtodem, reſtitutorem bonæ valetudinis Aquilonem: languoris, pituitæ, morborumq; patrem & conciliatorem Auſtrum faciunt. Illius natura quaſi maſcula, & durior eſt: Huius fœminea & mollior: quo regnante, ne pecus quidem tutò errare in pratis arbitrantur. S. Quia ſecundæ valetudini flatus Aquilonares, aduerſæ Auſtrini ſeruiunt, cõſentaneum eſt, gentes quæ ad Septentrionem habitant, quàm quæ meridiem verſus incorruptiorem obtinere ſanitatem. T. Nihil verius. Iam aërem ſinamus quieſcere, & ad alia prognoſtica, aquarum nempe ſermonem detorqueamus. S. Ne diu ſinamus quæſo, ne ſitu

& otio

& otio marcidus & mucidus, à nobis periculosè hauriatur. T. Non quiescet ætatem. Ingentia momenta ad bonam corporis temperationem in aquis sunt. Gustatu, & igne examinandæ atque explorandæ sunt, num quid viscosum, crudum, impurum, admixtum lateat, vnde earum potu homines aut strumis deformentur, aut calculis excarnificentur, aut aliis inualetudinibus diuexentur. Laudatissimi saporis, odoris, coloris illam aquam decernunt, quæ omni sapore, odore, colore vacat: quæ pellucida, ac tenuis: quæ candido superfusa linteo nullas creat labes aut maculas: quæ nihil sui post aliquantam quietem deperdit: quæ postquam calefacta deferbuit, & conquieuit, nihil limi, fæcis, arenarum in imo vasis relinquit: quæ cum farina subacta bonum panem efficiat: in qua legumina celeriter decoquuntur: quæ citò concalescit: quæ parum ponderosa: quæ alueum quo labitur, & saxa quæ alluit, musco non prætexit. S. Satis cumulatè me ista docent, quibus rebus aquam probem, aut improbem. Reducor autem in memoriam admirabilis cuiusdam in aquis explorandis veterum Romanorum diligentiæ. Non enim tantummodo si oppida essent fundaturi, sed etiam si castra statiua metaturi, pecudum exta sollicitè rimabantur. Quod si iecinora liuida aut vitiata inuenirent, quoniam id malum aquarum vitio euenisse sibi persuadebant, citra cunctationem alibi castra faciebant. T. Rectè sibi istuc persuaserunt. Vtile est etiam ad aquam probandam (vt

hoc addatur corollarium) confiderare corporum figurás, & lineamenta hominum illam bibentium. Si fuerint validi, colore nitido, rectis cruribus, acri oculorum obtutu, non lippientes, ventre neque obeſo, neque nimium caſtigato, puram eos ac ſalubrem bibere credi poteſt. Laudatur & inde regio, ſi incolis cum à natura ipſa rerum, tum à cætero hominum genere conuictuq́ bene futurum videatur. Ex quo vetant vrbes, aut aliud quippiam condere in montibus pæne inácceſsis: niſi forte (cuius maxima vbique ſupra omnem legem vis eſt) neceſsitas id popoſcerit. Vetant etiam in ſolitudinibus, quando vtrobique deſit, quorum vita humana indiget. Prudenterqſie Alexander, qui Dinocratem præſtanti ſcientia architectum montem Atho in ipſius Alexandri ſimilitudinem conformare atque in eius dextera oppidum capax decem millium ponere volentem ac promittentem repudiauit. Aditus ſint complures & varij, quò nauibus & iumentis hyeme & æſtate, abſque incommodo importentur, & inuehantur, quibus carere pro conditione noſtra mortali non poſſumus. Sit humida ſiccitate, & ſicco humore: alioqui frigidior & ſiccior minus quidem calenti, ſed affatim & iniquè humenti præferenda eſt. Frigori quippe tecto, pariete, veſtimentis, camino luculento reſiſtere licet: nec ſiccitas tantopere detrimentoſa eſt vel ingeniis, vel corporibus: quæ cum ſiccis ſolidentur & rigeſcant, humidis in tabem abeunt, & calidis reſoluuntur: nec vllis æquè vt frigidis tempeſtatibus locíſue à morbis

eſt vacátio. Commodiſsima regio, quam obſident tepor, & humoris mediocritas. S. Dentur huic generi primæ: ſecundas quæro cui dem. T. Ei, quæ vel in algidis terris, qualis eſt Thracia illa niualis, plus obiecta eſt ſoli: vel in æſtuoſis & torridis plus humidi habet, & vmbrarum. Circumſpicere etiã fas, sítne in regione quam quærimus hoc ſermone, bonorũ vbertas fructuum. An quæ profert tellus, ſucco, odore, colore placeant. An quæ in apothecis & granariis conduntur, vt triticum, hordeum, & aliæ fruges atq; fructus putiſcere, & corrumpi ſerius incipiant. Eſt enim cauſſa terræ illius proba & ſalutifera exſpiratio. Si ſecus fiat, eiuſdem ſoli afflatus noxios & infeſtos arguet. Ac illic multi & admodum ſenes, multi & valentuli, viuaces & ſuccipleni pueri. Sin autem ſenes rari, pauci morbidiq; pueri: ſi facies hominum macilentæ, deformes, pallore ac liuore occupatæ, corpora infirma, languida, membra flaccida, partus monſtroſiores, vt ſtrabi, claudi, tortuoſi, imperfecti & manci, non eſt quod bene ſperemus: tum ſperabimus, ſi vultus læti, facies colore bono, membra robuſta, vegeta, optimè ad ſuum munus fungendum affecta. Salutarem inſuper ſitum oſtendunt animalia, ſi fuerint membris firmiſsimis, amplis, longis: ſi viſceribus reperiantur integris & ſanis: ſi pulli catulíque viribus, ſanitate, ſpecie & rebus aliis præſtent cæteris de ſuo genere, aliis in regionibus locíſué procreatis. Quin & ædificia ſcabra & carioſa malignitatem regionis produnt. Et arbores, ſi in vnam partem velut conſenſu proclinatæ, aut

tæ, aut refractæ visantur: etenim hoc immoderatorum ventorum indicium. Illa nihilominus præmeditari iubent, quæ ex præteritis temporibus rara prudentes obseruarunt: loca enim sunt, quibus occultum quiddā natura ingenuit, quod homines felices, aut infelices faciat. Locris & Crotonæ lego nunquam sæuiisse pestilentiam. In Creta nullum existere animal nocēs. In Ægypto nullas cadere pluuias. Alicubi in Galatia per tempus æstiuum adeo debacchari ventos, vt lapides arenarum instar per auras secum ferant. Delon nunquam terræmotu conquassatam. Verùm inter ea loca, quibus ædificatione abstinendum est, non postremas, ac potius primas tenent conualles. S. Hei, cōnualles? T. Etiam. S. Si his maximè abstinendum erit, vt auguror illa maximè incommoda, indecēs, inamœna ædificatio. T. Rem tangis. Niuibus talia ædificia obruuntur, eluuionibus intercipiuntur: & quia humorem bibunt immodicū, putent madore continuo, infestumq; firmis alioqui à valetudine corporibus afflatum continenter reddunt, quo libri, arma, frumenta putore vitiantur. Sole clarùm micante, cum it sine nube dies, qui ædes huiusmodi incolunt, propter radios vndiquaque repercussos pæne exuruntur. Si à solibus deferantur, vmbra diuturniore in cruditatem torpedinemq; labuntur. Preterea in huiuscemodi locis venti velut constricti compresśiq; magis quàm in antro Aeoli & violētius bacchantur: ac, nisi quæ sunt validisśima, lacerant, disturbantq; omnia. si paulùm sileant, aer contracta spisśitudine ægrescit quodammodo: nec

nec est ibi aliud, quam stagnum aërium, seu lacuna aëris. Ædificationem igitur molientibus, conualles auersandæ sunt. S. Quod ex dictis colligo, humilia & depressa loca non sunt amanda ædificatoribus, sed editiora potius, vbi assiduitate motionis aër exerceatur. T. Caue ne cum te discipulum feceris, me magistrum esse cogas per imprudentiam. S. Tamen facere vix possum, quin aliquid nonnunquam interiiciam interrogando, ad quod te putem respondere posse ex iis quę legeris: quamquam vt artifex fieres non legeris. T. Fortasse possum. Nunc de pulchritudine, quasi quibusdam ornamentis regionum, quæ in mentem venient, enuntiabo. Valent eo quædam operum miracula, quæ si quid habent cõmoditatum, nõ reprehenduntur: sin minus, hoc est, si necessaria non sunt, vituperantur. Quid enim laudis abstulisset ille, qui vastissimum Atho montem in effigiem Alexandri suo artificio fingere voluit? At Nitocrin Assyriorum reginam commendant, quæ ad eundem pagum fluuium Euphratem maximis fossionibus ter inflexit: quo pacto regionem & munitiorem, & aquarum exuberantia feraciorem effecit. Verùm æquare montes, maria iungere maribus, insulas iungere continenti, mutare cursum fluminum, facinora impensæq; regum sunt, quibus illi formam apud posteros nunquam morituram aucupantur. Quæ, quò vtiliora fuerint, eò amplius illi quod voluere consequentur. Addit etiam dignitatem regioni, si consecretur: vt olim Sicilia Cereri dicata fuit: & Lusitani quas in Oriente insulas inuenerunt,

iis certos diuos pro patronis ac tutelaribus præfecerunt. Si prædita sit aliqua re singulari, & rara. Apud Meroën insulam scriptum reperi homines tamdiu vixisse, quādiu eis libuit. S. Quàm vellem me in hac insula natum? Certè singulare hoc & rarum fuit, si fuit. T. Hiberniæ cælum adeo mihi narratum est innoxium, vt quidā quantumuis senes, in eà hac luce defungi nequiuerint: sed exportari aliò necesse habuerint mortis obeundæ caussa. S. Ante me in nescio qua insula natum cupiebam, nunc in ista vellem: sed profectò morti non tantum gratificarer, vt me exportari eius gratia sinerem. Si me illic de medio tollere senem nollet, sineret vel immortalem vitam degere. Nam vt ille non habebat cur accusaret senectutem: sic ego non habeo sanè cur accusem vitam. Estné aliud regionis decus? T. Et quidē magnum, si efferat alibi nunquam visum, hominibusq; optabile, & frugiferum: vt succinū, cinnamomum, balsamum. Si quædam illi, & admiranda vis à Deo videatur insita: vt ei, quæ nihil ferre nocuum dicebatur: sanè in Hibernia audiui nullā cerni araneam. In Sueuia constat nullos inueniri sorices: quod D. Vdalrici Augustanorum Episcopi precibus dedisse Deum aiunt. Sequitur vt narrem tibi quæ de area legerim. S. Ea erat pars propositionis tuæ altera.

AREA.

T. Cum Area sit ipsius regionis certum quoddam, ædificioq; destinatum spatium, conueniunt in eam ferè omnia, quæ ad regionem in vtramq;

partem æstimandam à me percursa sunt: habet tamen propria quædam. Videndum erit quodnam opus suscipiatur, publicum an priuatum: sacrum an profanũ: Curiáne scilicet an stabulum: templum an theatrum, & alia ad eundem modum: siquidem aliud spatium, & alius areæ situs ac modus alibi desideratur. Arearum hæc angularis est, illa circularis. Angularium alia rectis definitur lineis, alia partim rectis, partim flexis. Quę autem partibus ipsis ædificij commoditatem & gratiam addunt, si adsint, & deformitatem afferunt, si desint, eadem in areis custodienda sunt: nempe vt cum angulis, tum lineis, tum etiã partibus quibusq; varietas quædam adsit, & paribus paria respondeant. Commodissimi censentur anguli recti: acutis nisi necessariò non vtuntur: obtusos non indecoros iudicant. Rotundam aream constat esse capacissimam, ad quam seu aggere, seu muro circundandam minor impensa requiritur. Secunda huic, quæ plurimos habet angulos proiectos. Cæterùm angulos cuiusuis areæ compares omnino, atque inter se respondentes, & æquabiles esse oportet. Inter lineas etiam proportio exigitur. Area aut plano ponetur loco (de artificiosa, non de naturali loquor) aut accliui, aut in summo iugo montis. In plano exaggeranda erit, & quasi podium substernendum. S. Cur tandem? T. Conciliat dignitatem hæc res, &, si omittatur, ab alluuionibus fluminum & imbrium limus & rudera conuehuntur in plana, ex quo tumores seu tumuli paulatim existunt, & circum ea loca cardui, lappæ, & aliæ agrestes atque inuti-

les herbæ naſcuntur. Quoniam verò ſeu natura, ſeu arte facta area firmiſsima debet eſſe, foſsione vna & altera, interuallo intercedente, denſitas, raritas, mollitudo ſoli indaganda eſt: vt quàm idoneum ſit ſtructuarum oneribus perferundis intelligatur. Quæ tecto operiũtur areæ, ad libellam æquabuntur: ſub dio relictæ tantùm deprimentur, quantùm ſatis eſt, vt cæleſtium aquarum illapſus emittant. Ornamẽta regionis etiam aream ornant, cum ſit pars regionis area. Dat nihilominus quædam decora areis natura, vt admirationis cauſſa in aliis quam in aliis ædificare præſtet. Promõtoria, colles, antra, fontes, veterum rerum veſtigia, quæ oculos menteſq; commoueant. Et campos vbi Troia fuit quis non libenter intueatur, vt ſe hoc intuitu rerum maximarum admoneat? Et, ſi ædificare vrbem velit, an non in tali maximè loco velit? Sic Helena Imperatrix Conſtantini parens ſe beatam iudicauit, quod eo loco templum excitaſſet, quo loco Saluatori crux fuit conſtituta. Præterea manus & ingenia hominum ad condecorandam aream multum valere poſſunt: vt ſi ſtatuantur columnæ, obeliſci, arbores & alia, quorum aſpectus admirationem poſteris iniiciat. Maximopere autem honeſtatur locus, ſi quid tale ei cõtigerit, quale ſacello Dianæ in Creta, in quod niſi pedibus nudatis ingredi non licebat. In ædem Bonæ Deæ maribus introgredi nefas erat. Doliolis loco Romæ apud Cloacam maximam, vbi oſſa Pompilij Regis ſeruabantur, deſpuere piaculum erat. Hieroſolymis accepi agrũ qui de pretio ſanguinis domini Ieſu ad ſepultu-

ram peregrinorum emptus est, incolarum cadauera si quæ illic tumularentur reuomuisse. Generatim ad areæ elegantiam faciunt ambitus, circumscriptio, aggeratio, complanatio, stabilitio. Si qua fuerit siccissima, æquabilis, consolidata, ad rem cui destinatur comparatissima, ea censebitur honestissima. Conferet illud quoque ad auctoritatem loci, si splendidum ei nomen imponatur. S. Recordor Adrianum Augustum cænacula villę Tyburtinæ Academiam, & Tempe appellasse. Sic quidam hortos amæniores vocant paradisos. sic in 3. Æneid: fluuiolo Buthrotum præterlabenti Helenus Simoëntis nomen indiderat. M. Tullius item villarum suarum gymnasia, Academiam & Lyceum cognominauit. T. Potest congerere exempla plurima, si quis secum de hac re cogitare voluerit. Iam partitionem vt instituimus persequamur.

PARTITIO.

In hac totam ingenij sui vim, totámque artem architectus consumit: vt videas, quantum in ea sit ponendum. S. Nondum istuc percipio. T. Hem non? Quia integri ædificij partes, singularúmque partium habitudines omnium linearum angulorúmque consensum, & in vnum opus coniunctionem partitio vtilitatis, speciei & amænitatis ducta ratione commetitur. Ac si ciuitas maxima quædam definitur domus, & rursum domus minima quædam ciuitas, certè domorum membra minima quædam domicilia definientur: vt porticus, atriū, culina, granarium, cænatio, &c. Quocirca

circa vt in animante membra membris: ſic in ædificio partes partibus reſpondebunt, multáque his cura & diligentia impendenda, cum earum imperfectiones atque vitia ad vniuerſi operis deformitatem vituperationémque pertineát. Hinc maiorum ædificiorũ maiores conuenit eſſe quaſi artus: vt veteres illos publicis & ampliſsimis extructionibus lateres etiam maiores quàm priuatis adhibuiſſe legamus. Accommodatus ergo cuique ſitus & poſitura decernetur: nec amplior quã poſtulat vſus: nec arctior quàm patitur dignitas: nec loco alieno, ſed ſuo, atque ita proprio, vt alibi partem quamque commodius conſtitui potuiſſe neges. Non ſit, inquiunt, honeſtiſsima & publica ædium futura pars loco abditiore, & in receſſu: nec quæ priuata magis, in propatulo. Temporis quoque ratio ducenda, vt alia æſtiuis, alia hybernis locis deſcribantur: quorũ illis vmbræ, & venti: iſtis ſoles debentur: & cum iſta compreſsiora fiant, illa magnitudine luxuriant. Decoram & venuſtam partitionem illam cenſent, quæ non eſt interrupta, nec confuſa, non perturbata, non diſſoluta, non ex malè conuenientibus compacta membris, non nimium multis, non nimium paruis, vaſtis, diſſonis, deformibus, & quaſi à cætero corpore diuulſis, ac diſsipatis: in qua omnia pro natura, vtilitate & tractatione rerum agendarum ita definita, & explicata ſunt ordine, numero, amplitudine, collocatione, forma, vt partem nullam totius ſine aliqua neceſsitate, ſine multa cõmoditate, ſine gratiſsima concinnitate effectam & comparatam arbitremur.

PARIE-

PARIETES, AC PRIMVM COLVMNAE.

In tractatione parietum etiam columnarum inclusa est pertractatio: & ea est pars disputationis nobilior, quia columna pariete dignior: tametsi ordines columnarũ dici possunt nihil esse aliud, quàm plurimis locis perfosi apertiq; parietes: & definitam inuenias columnam, firmam quãdam, perpetuámque muri partem, excitatam ad perpendiculum à solo imo vsque ad summum, tecti ferendi gratia. Etenim hunc ad vsum principiò excogitatæ sunt. Verùm vbi in ædificiis dignitas, & immortalitas spectari cæpta est, cum fuissent antea ligneæ, adhibitæ sunt marmoreæ, & quidem ex perpetuo marmore. Cur autem dixerim digniorem, mirandum haud est, cum in vniuersa re ædificatoria, sicut nihil est, quod tantum operæ impensarúmque desideret, ita nihil quod intuentes magis afficiat, & delectet. S. Scio me sæpenumero locis bene columnatis maiorem in modum fuisse recreatum. T. Ab ipsis intercolumniis seu intercolumniorum spatiis ac distantia ædes cognomina adipisci affirmat Vitruuius. Pycnostylos, vbi crebrę columnę. Systylos, vbi paulò remisśiores. Diastylos patentibus: aræostylos rarius quàm oportet inter se diductis: eustylos interuallum iusta distributione constat. Constituit idem genera columnarũ tria, Doricum, Corinthium, Ionicum. Alij Tuscanicum & Italicum addunt, vt sint genera quinque, de quibus ne exspectes vt differam: est enim inuolutum negotium,

gotium, vt alia huius capitis. Quibusque columnis fundamenta substituuntur. Fundamentis ad areæ planitiem coæquatis murulum superstruebant, quem arulam & puluinar vocabant: & supra eum basim, inde columnam, quæ infra medium extumescens, sursum versus refugiebat. Initio columnæ & ligneæ, & rotundæ fuerunt: deinde cum capita rotundarum annulis ferreis aut æneis vinciri cernerent, ne mole ponderum satiscerent, quadrangulas maluerunt. Marmoreis quoque columnis in imo pede annulum latum, tanquam fasciam circumdederunt, quò contra subsilientes stillationum guttas communirentur. Præcipuum ædificiorum ornamentum; vt ante dixi, in columnis est. Plures portam, parietem, genus omne apertionis cohonestant: & simplices decore non carent. Triuia, theatra, plateas ornat, trophæa seruant, monumenta sunt posteris, multùm inest in iis gratiæ, multùm dignitatis: quamobrem prisci tantos sumptus in eas insumpserũt. Nam quidam pro paruo habuerunt, vt constarẽt marmore Pario, lapide Numidico, alabastrite, aliòue genere magni pretij: excellentium insuper artificum manus quæsierunt, à quibus variis signis & imaginibus exornarentur. Alij bases, & capitula ænea atque inaurata addidere. Nonnulli totas ex ære, quidam argento coopertas voluere. Columnæ medianæ dicuntur ad discrimẽ angularium Peristylia loca columnis vndique clausa & circumsepta. Paries ad columnarum rationes tolletur, vt eius altitudo columnæ capitulum æquet: crassitudinem obtineat, quantam in imo colum-

columna. Omnis columna, basis, capitulum, paries cæteris sui ordinis ex omni parte respondeat altitudine, latitudine, dimensione & figura, & cũ vtrinque peccetur, si paries vel tenuior, vel crassior, vel densior vel sublimior fiat, quàm ratio modusq́ postulat, nihilominus supra quàm infra modum peccasse minus est in reprehensione: & ignoscitur facilius; si tantùm indulseris vt queat adimi, quàm si tantum peperceris vt necesse sit addi. Ad decorandos autem parietes & ipsa naturæ munera, & artificum peritia diligentiáque valent. Ecquid essent ornati, si ex auro struerentur? qualia templa Ioui Osyris condidit. Item si ex vno lapide, aut certè ex tantis, quantum Semiramis à montibus Arabiæ deuexit, latum quaquà versus cubitos 20. longum 150? Nec magni solùm, sed exotici quoque lapides, & difficili aduecti via laudem parietibus conciliant: vt illi qui cum per se admirationem merentur, loco nobili atque insigni ponuntur. Quin & raritas lapidem coniuncta elegantia commendat: nempe si sit de genere marmoris puro, candido, tralucido: vt, quamquam clausis foribus, intus inclusa lux videatur. Veruntamen hæc omnia erunt inania, nisi componẽdo accuratus ordo modusq́; seruetur, vt paribus paria, dextra sinistris, summa infimis consentiant: nihil intermiscendum, quo aut res, aut ordo perturbetur, omniaq́; ad certos angulos paribus lineis æquanda. Nonnunquã materia ignobilis arte tractata amplius, quàm nobilis temerè aceruata placet. Præter columnationem parietem ornat crustatio. Crustationum aliæ sunt inductæ,

ductæ, aliæ adactæ. Inducitur gypſum aut calx: adigitur lapis, vitrum & huiuſmodi. Prioris generis ſunt albaria, pura, inſignita, pictoria. Poſterioris obtabulata, ſectilis, teſſellulata, vitra, & quæ ex his miſcetur. Cruſtationibus non minus tres tunicæ arenationum ſiue cutes adigēdæ. Primarum officium eſt, parietis ſuperficiem prehenſare arctiſsimè, reliquáſque continere. Extremarum expolitionum, colorum, lineamentorum venuſtates expromere. Mediarum, vitia vtrarūque emendare & prohibere. Etenim ſi vltimæ & ſupremæ acres & mordaces fuerint, quales primas eſſe decet, propter acrimoniam dum ſicceſcunt crebris rimulis interſcindentur. Si primæ fuerint molliores, quales debent eſſe vltimæ, non comprehenſabūt tenaci morſu parietem, ſed deſciſcent. Murus quò erit recentior & aſperior, eo arenationes denſius continebit. Quare ſi inter aſtruendum, & dum viret opus, primam quamuis tenúem arenationem induxeris, captus ſuper inducēdis tenaces præſtabit. Poſt Auſtros commodiſsimè omne cruſtationis opus inducetur. Per Boream, frigus & æſtum inducta ſcabreſcēt, præſertim cutis vltima. Alia multa de his quamquam meminerim, tamen omitto: tum ne videar artem velle ipſam tradere: tum ne ſermo noſter plus æquo creſcat. S. Nihil ergo de parietibus reſtat, quod mihi audiendum putes? Quæſo, aliquid de generibus: poſtea tecti rationem memorabis. I. Ego propemodum leuitatis me condemnare incipio, qui hactenus tātum verborum effuderim. S. O Tarpeie, amicitiam tu leuitatem appellabis?

Nam

Nam vnicum erga me studium vt hoc faceres tibi persuasit. Persuadeat etiam quod de re proposita ac promissa sit reliquum. T. Præstemus ergo amico, præsertim tam cupido, quod de summa restat. Est quidam paries craticius, qui nempe ad similitudinem cratis ex arrectis transuersisque cannis, arundinibus, aut perticis lignisue componitur, & velut contexitur. Concraticius, qui inter duos confines constituitur, quodãmodo intergestus, seu intergerinus: qua voce huiuscemodi parietes medij quacunque è materia confecti appellantur. Quidam vocãt intergerrios, à gerris, id est cratibus. Craticij velim, inquit Vitruuius, ne inuenti quidẽ essent. Quantùm enim celeritate & loci laxamento prosunt, tanto maiori & communi sunt calamitati, quod ad incendia (vt faces) sunt parati. Pluribus eosdem vituperat lib. 2. cap. 8. Marmorei, cæmentitij, è quadrato saxo, quid ego tibi quales sint exponam? Testacij sunt è latere igni percocto. Lateritij structi è crudis lateribus, solibus tantum coctis & duratis. Est enim apud Vitruuium later alius crudus, alius coctus, idemq́ testaceus, rigens & sonans velut testa videlicet. Crudi durissimæ soliditatis, & ad diuturnitatem ædificiorum egregios præstare vsus existimantur. Porro lateritij quidam sunt diplinthij, alij triplinthij: idest duorum aut trium ordinum laterum in corij latitudinem instratorũ: πλίνθος quippe later. Lateritia structura in publicis, priuatis, regalibus etiam ædificiis vtebantur olim. Id enumeratione copiosa demonstrat Vitruuius, & mirè cõmendat Plin. lib. 35. cap. 4. For-

D maceus

maceus paries est, qui duabus tabulis circundatis tanquam in formam infercitur. Isidoro formatus, seu formatius. Maceria est è solis cæmentis sine arenato, temerè aggestis, fundis, villis, hortis, vineis tutandis paries. De Hamaniensibus populis retulit Plinius, domos sale montibus suis exciso, ceu lapide construere. Pygmæos autem suas casulas luto, pennis, ouorumq́ue putaminibus condere. S. O muros ferreos, quos non dirruant grues, quibuscum auibus huic genti bella crebra, non crebra victoria. Ἀνδρᾶς, πυγμαίοισι φόνον, καὶ κῆρα φέρουσι. O dirissimum fatum. T. Stereobatam parietem sic declarat Vitruuius. Supra terram parietes extruuntur sub columnis, dimidio crassiores, quàm columnæ sint futuræ, vti firmiora sint inferiora superioribus, quæ stereobatæ appellantur, nam excipiunt onera. Eosdem stylobatas dicit. Sidentes & euanidi quamquam noti sunt, tamen de iis audiamus eundem architectum ita loquentem. Vtraque autem (incertum & reticulatum structuræ genus) ex minutissimis sunt instruenda, vti materia ex calce & arena crebriter parietes satiati diutius contineantur. Molli enim & rara potestate cum sint, exiccant è materia sugendo succum: cum autem superarit & abundarit copia calcis & arenæ, paries plus habens humoris, non citò fiet euanidus, sed ab his continebitur. Paries cæcus, qui fenestratus non est: vti apud Virgil. Parietibus textum cæcis iter, ancipitemq́ue Milleuiis habuisse dolum. Hinc Varro lib. 2. de ling. lat. cubiculum, si fenestram non habeat, cæcum dici. Paries communis, quem communi-

ter vicini ædificant. Ad eum ius est vicino adiungere ædificium. Paries directus, cuius extremum, parietem alterum attingit. Cic. in Top. Omnibus est ius parietem directum ad communem adiungere, vel solidum, vel fornicatum. Paries rudis, cui nondum est inductum tectorium. Hoc item notandum, parietem dici ventrem facere, cum medio euadit prominens, aut turgens, extra perpendiculum. Ad tectum progrediamur. S. Si lubet.

TECTVM.

T. Iam inde vsque à primo in ædificiis tectorum rationem potißimâ ædificatores habuisse comperio, propter ingentem sine dubio primámque vtilitatem. Ea verò cernitur non solum in propulsandis cæli incommodis, capitibúsque nostris defensandis (sunt enim tecta quasi arma nostra contra impetus hybernarum prçcipuè tempestatum) verùm etiam in eo, quod hæc totius domus seu extructionis tutela, munimẽtum & salus est. Desit tectum, putrescet humore æthereo corrupta materies, labascent muri, latera hiascent, sensim distrahetur interibítque omnis compositio & iunctura. Quin fundamenta ipsa tectorum defensione firmantur: neque maior ædificiorum copia, igne, ferro, hostium manibus cæterísque vniuersis calamitatibus, quàm negligenti curatione tectorum in ruinam data est. Quare antiqui meritißimò tantum honorem tectis habitum iuerunt, vt in iis ornandis summum studium collocarent. S. Quod dicis de tectis non curatis, ideóque

que perditis ædificiis, quendam mihi locum in mentem redigit, qui est apud Plautum festiuissimum iocorum ac leporum promum in Mostellaria, & sententiam tuam bellè confirmat. Hominem natum nouarum ędium simulacrum quoddam esse docet. Et quia suppeditat versiculorum recordatio, illos recito.

AEdes quom extemplò sunt paratæ, expolitæ,
Factæ probè, examussim,
Laudant fabrum, atque ædes probant, sibi quisque
Inde exemplum expetunt, sibi quisque simile,
Suo vsque sumptu operam poscunt suam,
Atque vbi illò immigrat nequam homo, indiligens,
Cum pigra familia, immundus, instrenuus,
Hic iam ædibus vitium additur,
Bonæ cum curantur malè.
Atque illud sæpe fit, tempestas venit,
Confringit tegulas, imbricesq;. Ibi
Dominus indiligens reddere alias ne volt,
Venit imber, lauit parietes, perpluunt
Tigna, putrefacit aer operam fabri,
Nequior iam factus est vsus ædium:
Atque haud fabri culpa, sed magna pars hominum
Moram hanc induxerunt. Si quid nummo sarciri potest,
Vsque dum mantant, neque id faciunt, donicum
Parietes ruunt, ædificantur ædes totæ denuo.

T. Facetè ac verè Plautus. Tegebantur domus olim quoque, vti nunc plerisq; in regionibus, scandulis (scindulas quidam apud Vitruuium malunt legere) quo nomine vocantur asserculi sectiles, seu tegulæ quædam ligneæ, de quibus hæc Plinius. Scādulæ è robore aptissimæ, mox è glandiferis aliis fagóque: facillimè ex omnibus quæ

resinam

resinam ferunt:sed minimè,durant,præterquam è pino. Scandula contectum fuisse Romam annis quadringentis Cornel.Nepos testatur. Cæterum mapalia sua Mauri scirpis, Chelonophagi populus in Carmaniæ angulo testudinum testis suas casas operiebant, cum carne earum vescerentur. Quin, vt traditum est à Diodoro lib. 3. cap. 3. eædem testæ etiam illi populo pro cymbis ad nauigandum,& pro aquæ receptaculis erant. Vtimur nunc ferme tegulis, iisq; vel planis, vel cauis & hamatis: quæ ita collocantur à fabris seu officinatoribus,vt duos singulæ imbrices coniungant. Est præterea genus lapidis atri,quod serra dentata,vti lignum,in laminas secatur, nec,instar aliorum lapidum, in cæmenta, sed assulatim frangitur: ex eo tecta templorum præsertim turriumq;, pugillares & abacos fieri mos est. Genus istuc tegularum latastra quibusdam à latitudine dicuntur. Pauonacea tecta videtur dicta à Plinio,quòd caudam pauoninam referrent, cum nimirum lapidum sectilium crustæ, seu bracteæ aliæ super alias hærentes construuntur. S. Quia de materia tectorum disseruisti, adiunge pauca de signis æreis, quæ in culminibus, pyramidibus, pinnis, metis, & summis ædium templorumq; fastigiis ad ventorum flamina expedito circumactu significanda, atque etiam ad ornatum quendam collocantur. T. Eiusmodi bracteæ, siue petala, quæ auersa ventum indicent, ab vno vsitatóque genere figuræ Tritones nominantur, siue sint vexilla,siue galli,siue semilunæ,siue soles,siue stellæ: nihil enim interest. De quo verba proferam Vi-

truuij è cap. 6. lib. 1. *Qui diligentius perquisiuerunt, tradiderunt eos (ventos) esse octo, maximè quidem Andronicus Cyrrhestes, qui etiam exemplum collocauit Athenis turrim marmoream octogonon, & in singulis lateribus octogoni singulorum ventorum imagines exsculptas contra suos cuiusque flatus designauit, supráque eam turrim metam marmoream perfecit, & insuper tritonem æreum collocauit, dextra manu virgam porrigentem, & ita est machinatus, vti vento circumageretur, & semper contra flatum consisteret, supráque imaginem flantis venti indicem virgam teneret.* Ad tectorum elegantiam conducit, si, vt olim, è vitro, cedro, ære, plumbo, marmore, auro fiant. Habent & suas contignationum, testudinationum, crustationum delicias ac venustates, & in quibus nescias impensámne magis, an artificum ingenia admirere. Diuidunt etiam tecta, aiuntq; alia esse sub diuo, alia non. Illa definiunt, quæ ad nullos ambulationis vsus, sed ad cæli prohibendas iniurias ponuntur. Ista, contignationum ac testudinum intermedias extensiones, quibus fiat vt ædificio quasi ædificium aliud superimponatur. Quæ inferioribus membris ædificij tecta sunt, superioribus area. Sed pauimenta melius appellabuntur: quæ olim etiam magno fiebant, & erant superba sanè in palatiis opulentorum, ac Principum. Nobis lignea, lateritia, aut è glarea sufficiunt. Pauimenta si vocis quæramus originem, à pauiendo, id est feriendo nominata sunt, quemadmodum ipsum instrumentum, pauicula dicitur. Principiò picta, postea lithostrota, id est lapillis strata fuisse lego. Sectilibus etiam & tesseris, id est paruis crustis colorum variorum

opere

opere musiuo, & quadratis grandioribus. Fiebat & pauimentum spicatum testaceum laterculis coctilibus iunctis, & in latus proclinatis, ad spicarum similitudinem. Scutulatum intellige à frustis rotundi scuti figura, vt tessellatum à tessellis. Hæc hactenus. Superest postrema pars, de apertionibus.

APERTIONES.

Harum aliæ sunt luminibus ventisque admittendis, aliæ rebus, & domesticis, seu hominibus seruiunt, per quas aditus & exitus est in ædificium. Illo ordine fenestræ habentur: hoc ostia, spatia intercolumniorum, scalæ, vnde aqua & fumus egrediuntur, vt putei, cloacæ, gula camini seu culinæ, præfurnia, æstuaria. Domus pars quælibet fenestris prædita sit, quo renouetur aer, qui inclusus corrumpitur, ac nocet. Ad loci vsum, & parietis amplitudinem accommodatæ sint, tot nempe, & tantum luminis excipiant, quot & quantum fore opus videbitur. Quæ ventos salubres spectabunt, quàm apertissimæ fient, quarum etiam spondæ humiles erunt, vt cum aperiuntur, corpora incolarum afflentur. Quæ ventis non valde salubribus obiiciuntur, ita in sublimi ponentur, vt paries intercedens ventum à corporibus prohibeat. Æstiuis conclauibus, si ad septentrionem respiciant, fenestræ ampliores: meridianis arctiores, propter soles conueniunt.

Apertiones, quæcunque luminum cauſſa fiunt, ſublimes potius quàm humiles requirunt, quia vultu ſpectamus lumina non pedibus: & alioqui vnius aut alterius hominis interuentu loca obſcurantur. Feneſtras in angulis parietum locari vetant, quod earum iunctura diſſoluatur, & nullo loco æquè validam atque firmatam ſtructuram eſſe conuenit, vt in angulis: quorum ſi vel vnus vitium fecerit, totis ædibus damnum creatur. Itaque prudenter antiqui, cum angulis, quàm parieti reliquo maiorem dederunt craſsitudinem. Quà de forma, priſci quadrangulas amabant, vt item oſtia tam ſacrarum, quàm priuatarum ædium: etſi vrbium portas non aſpernabantur arcuatas. Minores, & portas, & ianuas, & feneſtras arcuatas frequentarunt, quadrangulas feneſtras plerunque interſepto, & arrectario illud ipſum interſecante diſtinguentes in crucis ſpeciem. Nonunquam duobus arrectariis, quam vocant crucem duplicem. Loco arrectariorũ, ponere columellas mos iam vetus eſt. Stoici autem arctis, Epicuri latis luminibus feneſtras probant: quoniam per impulſus ſimulacrorum, ſeu per rerum imagines in oculos ſeſe inferentes, εἴδωλα vocant, homines viderent. Oſtia quoque pro vſu loci maiora minora, plura pauciora erunt. Publicis in ædificiis, vt magnus feneſtrarum, ita ianuarum numerus. Oſtia iubent eſſe altiora quam lata: & ibi conſtitui, vnde in omnem partem ædificij commodiſsimus ſit aditus. Cauebant ſummopere, ne muros

muros apertionibus debilitarent. Itaq; ab angulis & columnis longius recedebant, curabantq; vt à solo vsque ad tectum integræ partes parietis quam plurimę ad perpendiculum surgerent. In apertionibus quodammodo numerari possunt (quia ostia & fenestras situ formâque imitantur) quæ scaphæ dicuntur, signis & tabulis locandis in pariete. Inter primas apertiones sunt intercolumnia, quæ ita ponenda, vt columnarum, quæ tectis sustinendis relinquuntur, diligentissima ratio habeatur: vt ne sint graciliores, aut rariores, quàm vt tectum sustineant: neque crassiores, aut frequentiores, quàm vt areæ spatia, & aditus ad rerum temporumq; vsus expedita relinquantur. Cum crebræ fuerint columnæ trabs: cum raræ, arcus superponendus est. Scalæ toto ædificio quò erunt pauciores, & quò minus areę occupabunt, eò commodiores censebuntur. In templorum gradibus hoc seruabant, vt gradus nunquã ferme plures continuos, quàm septem aut nouem adigerent: sed ad hos areolam subtexebant, quò fessi & imbecilles à conscendendi labore intermistas haberent quietes. Quod si fortè lapsi essent, vt spatia suppeditarent, vbi sisterent, seseq; firmarent. Hoc etiam in aliis scalis laudatur: vt videlicet areolis intercipiantur, & sint luminosæ, ac pro loci dignitate amplæ ac spatiosæ. In vnis autem scalis tres apertiones concurrunt. Prima ostium est ipsum scalarum, seu ipse aditus, siue os scalarum. Altera est fenestra, per quam receptum lumen retractionem graduum ascendentibus ostendit. Tertia est contignationis & tecti,

qua in pauimentum superius operimentúmque peruadimus. Fumo & aquis parandus est talis exitus, ne consistant, ne exuberent, ne inquinent, ne offendant, ne periculum afferant ædificio. Quare gulam foci abesse longius à materia oportet, ne vel scintillis dissilientibus, vel concalefactione trabes aut ligna proxima flammam arripiant. Putei maximè in publica & patenti ædium parte statuendi. Sub dio qui sunt, puriorem aquam præbent. Veruntamen quacunque in parte ædium aut putei, aut cloacæ fuerint, aut aqua diffluet, illic plurimum aëris se per apertiones, ob id laxiores ingerat necesse est: quo cum ventorum afflatu, tum aëris impulsu assiduo humidæ pauimentorum, & crassæ exhalationes depellantur. Hæc de partibus communibus ædificiorũ, quantum scilicet mansit in memoria mea. S. Cum ego ex tuo sermone non ita longo, & ex modica ista rerum varietate elegantiaque tantum perceperim suauitatis, quid futurum censeam, si in ipsos architectorum commentarios me ingurgitarem? Quod quidem adhuc non feci: sed tuo incitatus exemplo faciam breui. T. Nunquam te facti pœnitebit.

ANNOTATIONES.

DE VSVCAPIONIBVS) Vsucapio inde nominatus, quod per diuturnum vsum aliquid capitur & retinetur. Rei quippe vsus diuturnitate ad alium dominum transfertur, mobilis post triennium

nium, immobilis post decennium, inter præsentes: inter absentes post annum vicesimum. TESTAMENTIS) *Eadem forma dictum est testamentum, qua calceamentum, paludamentum, vestimentum: in quibus mentum est verbi productio. Definitur autem testamentũ à Modestino, voluntatis nostræ iusta sententia, de eo, quod quis post mortem suam fieri velit. Testamentum nuncupare, est ipsis verbis testamentum facere: quoniam nuncupare est* ὑπαγορεύειν. *Plin. lib. 14. de ebrietate loquens. Alij testamenta sua núncupant: alij mortifera loquuntur, redituras\'q; periugulum voces non continent.* ALLVVIONIBVS) *Per alluuionem id etiam adiici videtur, quod ita paulatim adiicitur, vt intelligere non possimus quantum quoquo momento temporis adiiciatur. Alluuius ager, quem paulatim fluuius in agrum reddit.* CIRCVMLVVIONIBVS) *Fit circumluuio, cum parte aliqua diuisum flumen agrum alicuius ita ambit, vt inferius vnitum, illum in insulæ formam redigat.* TVTELIS) *Tutela est vis atq; potestas, in capite libero, ad tuendum eum, qui se per ætatem defendere non potest, iure ciuili data ac permissa.* GENTILITATIBVS) *Cic. in Top. gentiles sunt, qui inter se eodem nomine sunt (verbi caussa, Bruti, Scipiones, Fabij) qui ab ingenuis oriundi sunt, quorum maiorum nemo seruitutem seruiuit, qui capite non sunt diminuti. Quid inter gentilitates & agnationes intersit, docet Sigon. de antiq. Iure C. R.*

lib.

lib.1.cap.7. REM ÆDIFICATIONVM) *Plautus Amphit. res voluptatum pro ipsis voluptatibus dixit, & in eo genere loquēdi Græcos scriptores est imitatus, vt obseruat Muretus lib.6.cap.9. pluribus exemplis in medium adductis.* AVRAE, QVAM VENTI) *Aura ab aëre dicta, quasi aërea, quod lenis sit motus aëris. Agitatus enim aër auram facit, vnde & Lucret. aëreas auras. Ventus dicitur, quod sit vehemens & violentus.* NON QVIESCET ÆTATEM) *Ætatem apud Plautum valet diutissimè, proinde vt si esset aduerbium. Asin. Vt tibi superstes vxor ætatem fiet. Ibid. Ætatem velim seruire Libanum vt conueniam modò.* AREARVM HÆC ANGVLARIS, ILLA CIRCVLARIS) *Ad descriptiones arearum intelligendas quædam de lineis discenda sunt prius, quæ etiam aliàs non erunt inutilia. Lineæ sunt extrema perscriptio, qua integræ areæ spatium circumcluditur. Linearum alia recta, alia flexa. Recta est, quæ æqualiter inter sua puncta extenditur. Flexa est pars circuli, quæ apud architectos similitudinis gratia arcus vocatur. Quæ autem à duobus extremis punctis flexæ lineæ seu circularis ducitur, pari similitudine chorda vocatur. Quæ à puncto mediæ chordæ coæqualibus vtrinque angulis ad arcum vsq; perducitur, sagitta appellatur. Quæ à puncto medio circuli, seu centro ad extremam circuli lineam, dicitur radius. Quæ linea recta per centrum transiens duobus locis flexam circuli*

culi lineam secabit, dicetur diameter. Linea recta super rectam ad perpendiculum cadens creat duos angulos rectos: si obliquè, creabit vnum acutum, alterum obtusum. EX QVO TVMORES SEV TVMVLI) *Etiam incendiis planicies coaggerantur, propter ruinas videlicet. Vnde Frontinus scripsit, Romam sua ætate collibus excreuisse propter frequentiam incendiorum.* PYGMAEOS AVTEM SVAS) *Vide Plin. lib. 7. cap. 2.* INCERTVM ET RETICVLATVM) *Structurarum genera inquit Vitruuius lib. 2. cap. 8. sunt hæc. Reticulatum, quo nunc omnes vtuntur, & antiquum quod incertum dicitur. Ex his venustius est reticulatum: sed ad rimas faciendas ideo paratum, quod in omnes partes dissoluta habet cubicula, & coagmenta. Incerta verò cæmenta alia super alia sedentia, interq; se imbricata, non speciosam, sed firmiorem quàm reticulata præstant structuram. Hæc illè. Sciendum, reticulatum opus dici, cum cæmenta non iacentia, sed in latus stantia ponuntur, quæ structura similis est reti. Id melius erit, si fiat cæsis lapidibus, non rudibus, & coctilibus laterculis quadratis. Cubicula sunt sedes lapidum aut laterum. Inter se imbricata nihil est aliud, quàm imbricum tegularum modo, vt vnum duorum cæmentorum angulis, atq; adeo cæmentis ipsis inuehatur & insideat. Imbrices tegulæ canalis in formam ductæ, & velut semitubuli.* SEV OFFICINATORIBVS) *Sic appellat in extremo texto*

Vitru-

PROGYMNASMA QVINTVM.

Structuræ principia, seu copiæ ad ædificiorum comparationes necessariæ.

PHILOTECHNVS, MAGISTER.

PHILOTECHNVS. Vti tu mihi aliâs varia sciscitanti nunquam, quę tua humanitas est, defuisti, meq; persæpe, quæ in designationibus operum respicere, quæq; tibi proponere soleres non inuitè docuisti: ita te nunc rogatum velim, vti de communi omnium ædificiorum apparatu, siue, vt tu loqui solitus es, de cōmunibus copiis, quid in iis architectus considerare, quid desiderare debeat, erudire me huius alumnum disciplinæ summus tu absolutusq; artifex ne grauere. M. Ordinatim tu scitator, quæ in rem tuam arbitrabere: ego ordinatim ad singula respondebo, quæ quidem in ista etiā parte aut alienis præceptis didicerim, aut vsu ipso tractationeq; cognouerim. Sed hoc primùm nosse te conducet. Postquā è singulis partibus modulorum ita fuerit animaduersa, perpensa, & percepta omnis ædificij ratio, vt nulla res prætermita sit: & iam sententia steterit ad eandem planè rationem moliri ædificium: constabit etiam vnde sumptus necessarij

ſarij ſuppetant:ſic eſſe cætera conquirenda & paranda, ne quia deeſt hoc aut illud, opus inchoatum pendere,& tardius ad abſolutionem perduci neceſſe ſit. PH. Nempe hinc eſt,quod dúo magni reges Dauid & Salomon Hieroſolymis templum cõdituri,auri,argenti, æris,ferri,lignorum, lapidum, aliarumq́ rerum opportunarum vim ante conuectarunt: à vicinis item regibus fabrorum architectorumq́ ingentem numerum petiuerunt, vt nihil in tempore deſideraretur. M. Optimè illi: nam præterquam quod operi dignitatem addit, etiam ædificantis nomen in gloria ponit, ſi quid cum rectè factũ,tum celeriter perfectum fuerit. Alexander Philippi apud Tanaim diebus non plus ſeptem haud modici ambitus vrbem exædificauit. Nabuchodonoſor fanum Beli ornatiſsimum diebus quindecim & cæpit, & compleuit. Semiramis ſingula ſtadia murorum, quibus Babylonem cinxit,diebus ſingulis abſoluit. Nunc ad copias. Earum genera recenſe. PH. Materia,lapis,calx,arena. M. Probè: nam etſi requiruntur item ferrum, æs, plumbum, vitrum & huiuſmodi, tamen quod ad nos attinet, in longa potius obſeruatione, quàm in præceptione, eorum conſtituta eſt notitia. PH. Vides me primo loco materiam nominaſſe: quæro igitur,quando ea cædenda eſt? M. Inde tu incipis, vnde natura in ædificiis duxit exordium: arbores enim cæduas homines prius, quàm alia, dum ſibi prima domicilia conſtruerent, vſurparunt.

MATE-

MATERIA.

Omitto quid Theophrastus, Cato & alij sentiant: mihi cædenda videtur à nouo autumno, donec flare Fauonij incipiant: nempe circiter sextum Id. Februarias. Vere siquidem prægnantes redduntur arbores, & vim suam in frondes fructusq́ anniuersarios dispertiri aggrediuntur. Quocirca cum ob necessitatem naturamq́ temporum inanes fuerint, & humidæ, etiam vanæ euadunt, & raritatibus imbecillæ. Porrò per autumnũ dum maturitate fætuum frondes moriuntur, succus è terra in radices venit: inde robori suo arbores restituuntur, in pristinamq́ soliditatem reuertuntur. Deinde cælum hybernum eas astringit & comprimit. PH. Quomodo verò cædenda? M. Ad mediam vsque medullam incidenda est arboris crassitudo, & aliquandiu relinquenda, quò per vulnus illud humor & succus tanquam sanies depleatur, ac destillet, & arbor siccescat. Intus enim relicti humores cum concreuerint, putorem concipiunt, & materiam vitiosam efficiunt: quæ vtiq; non mediocrem ædificiis vtilitatem ad longinquitatem præstabit: cum cernamus stantes adhuc in sylua, & viuas arbores, si humorem superuacaneum ferro, eo modo quo diximus vulneratæ exsudauerint, nullam siccescendo admittere, senectutem. Iubent prętereà eas antequam securibus sternantur tonderi, ramis scilicet circumquaq; amputatis: quod etiam ad siccitatem, maioremq́ in opere fidelitatem profuturum sit. PH. Quid? cæsarum materies quo

pacto habenda est? M. Reponenda loco, qui à sole non feruescat: vmbroso scilicet: & ad quem venti importuniores non aspirent. Cato eam amurca illiniri suadebat, ne teredinosa existeret. Quæuis materia virens adhuc humido defossa æternat. Quomodocunque autem habeatur, nisi post trimestre adhibenda ad vsum non est. Densari enim prius eam, & maturam adipisci firmitudinem oportet, quàm ad opus accommodetur. Eductam trahi per rorem volunt: neque rorulentam, aut gelatam, aut non valde siccatam exasciari, aut serra scindi. Ad asseres quidem valuásque conficiendas ante triennium satis siccam fore materiem non putauit Theophrastus. PH. Quænam arbores ædificiis potissimùm idoneæ censentur? M. Cerrus, quercus, robur, æsculus, populus, tilia, salix, aluus, fraxinus, pinus, cupressus, oleaster, olea, castanea, larix, buxus, cedrus, ebenum, vitis. PH. Quia sua cuique generi proprietas, vt arbitror, nec similis virtus, erunt etiam aliæ ad alios vsus habiles & commodæ. De vtraque ista re audire gestio sanè. M. Bene intelligis. Quædam nudo sub ætheris axe, vt ait Virgilius, seu sub diuo, vt vulgus loquitur, quædam in vmbra, eximiè valent. Aliæ quasi nitescunt in aëre: aliæ in aquis duritiem, & ad diurnitatem vim magnam acquirunt. His ad laminas, asseres, sculpturas, intestina opera: illis ad tigna trabésque fabricandas, ad subdiualia pauimenta, seu tecta vtimur. Patientissima humoris alnus, fluuialibus ac palustribus fundamentorum palationibus vincit omnes. In aperto aëre

aëre & solibus imbellis est, non durat. Æsculus humoris est impatiens. Vlmus in propatulo densatur, alibi pandatur, nec persistit. Picea & pinus si terra operiantur, ad æternitatem proficiunt. Robur spissa, neruosa, compacta humorem respuit. Ideo ad terrenas ædificationes erit apposita: seruiet etiam perferendis ponderibus, & in columnas aptari non dedignabitur. Huic cum tantam dederit natura duritiem, vt terebrationem nisi madefacta non sustineat, tamen supra terram fieri inconstantem ac rimosam, contorqueri, & aqua marina facilè corrumpi scribunt. Olea, ilex, oleaster cæteræ similes robori, aquis haud commacerantur. Quercus non senescit. Fagus & iuglans ab aquis non læduntur, & non sunt infimæ earum quæ defodiuntur. Columnis vtiles sunt suber, pinus syluestris, morus, acer, vlmus. Trabeationibus & tignis longè optima abies, cui natura talis inest rigor, quem super incumbentium onerum pressus haud facillimè inflectat: nec suo pondere molesta est parietibus. Ædibus contignandis cupressus item valet, cariem vetustatémque non sentit vnquam, rimam sponte non agit. Inde prouerbium natum, de rebus diu seruandis: digna cupresso. Valuas quidem cupressinas in æde Dianæ Ephesiæ annis quadringẽtis velut semper nouas durasse comperio. Larix structurarum moles firmissimè, ac diutissimè sustentat: cariei repugnat. Fuit quondam opinio, eam ignibus resistere: sed inuenta est falsa: ardet enim, ita tamen, vt flammas indignari, & à se repellere

conari videatur. Marinis aquis teredini sit obnoxia. Fraxinus in opere omnium durissima est. Nux cùm ad cæteras res, tum ad asseritia opera admodum inuenitur tractabilis. Lectis, valuis, mensis, subselliisq; & similibus plurimum seruit abies: vt etiam picea & cupressus. Vlmus, fraxinus, iuglans faciendis asseribus parum sunt idoneæ, quia facilè franguntur. Scalarum gradus ex orno & acere fabricabant: tubos ducendis aquis ex pinu, picea, vlmo. Ad simulacra Deorum, signa, tabulas, sumebant laricem fæminam, lothum, buxum, cedrum, cupressum, populum albam & nigram, salicem, carpinum, sorbum, sambucum, ficum. PH. Teneo ista. Nunc me de firmitate & duratione arborum per genera doce. M. Infæcundas scito esse firmiores fæcundis: syluestres, omnisq; cultus expertes superare hortenses, & satiuas. In numero fertilium, imbecillitate maiore sunt præcoques, quàm serotinæ: dulces quam acutæ. Ex acutis & asperis soliditatis habent amplius, quæ fructus acerbiores dant, & rariores. Quæ ventos ac tempestates sustinuerunt, sunt quidem firmiores, & crassiores: breuiores tamen & nodosiores, quàm quæ in vallibus locisque vento inaccessis venerunt. Materia quæque quò breuior, hoc fragilior: quò crispior eò astrictior. Vt à natura habent nonnullæ, quòd diutius vigent: sic ab eadem quòd stratæ serius corrumpuntur. Quò minus medullæ inest in quoquo ligno, eò illi natura acrior & robustior: quæ partes sunt medullæ propinquiores, cæteris duriores ac densiores inue-

inueniuntur: quæ cortici viciniores, neruo ſunt tenaciore. Etenim in arboribus tanquam in animante locum cutis obtinet extremus cortex, carnis, quod ſubeſt cortici, oſsium, quod medullam proximè circundat. Sed de materia ſatis pro tempore: aliâs plura forſitan, cùm de his rebus denuo venerimus in colloquium. PH. Sic opinor. De lapidibus igitur age, quo genere etiam lateres comprehenduntur.

LAPIDES.

M. Quia è lapicidinis lapides tum quadratos, tum cæmenta habemus, prius de illis pauca diſſeram. Græci latomias vocant: Pro latomiis autem Latini quondam lautomias pronuntiabant. Sunt velut ſaxi fodinæ, loca cæſis lapidibus exſecta. Harum aliæ ſunt molles, aliæ temperatæ, aliæ duræ ac ſiliceæ. Ex mollibus exempta ſaxa facilius in opere tractantur, & in locis tectis laborem ſuſtinent: in apertis ac patentibus, gelicidiis, & pruinis attecta friantur, & diſſoluuntur. Adhęc ſecundum oras maritimas ab ſalſugine exeſa diffluunt, neque perferunt æſtus. Æſtate non hyeme lapis ad ædificium effodiendus, & ſub diuo habendus: nec ante biennium in opere locandus. Nam ventis, gelicidiis, imbribus ac cæteris tempeſtatibus aſſuefaciendi ſunt, vt ſint poſtmodum conſtantes, & inuicti aduerſus omnes iniurias. Qui læſi fuerint, in ſubterraneas ſtructuras vtiliter coniicientur: reliqui velut à natura rerum probati, cælo committentur. PH. Hoc mihi videris dicere: non aliter cum lapidibus agendum ad comparandos muros, quàm cum militibus ad

bellum ineundum. Sicut enim ibi imbelles ac timidi, solis ac pulueris laborumq́; militarium impatientes domum ad suos cum dedecore reuerti iubentur: sic prorsus in fundamenta, velut indignos luce coniiciendos lapides, æstus, frigoris, imbris intolerantes, & quodammodo effæminatos, vt velut in vmbra & otio asueto inglorij degant. M. Tale quid volo. Sed ad rem redeamus. Albi fuscis faciliores: tralucidi opacis ductiliores: salem autem imitantes intractabiliores. Arena inspersi sunt asperi: quibus scintillæ aureæ intermicant, contumaces: nigrantibus scatentes punctis indomiti: guttis angularibus aspersi firmiores, quàm qui rotundis: & quò minores guttæ, eò lapis tolerantior: & quò cuique color purgatior ac limpidior, eò magis æternus: quò minus venarum habebunt, eò integriores. Venæ lapidum colorem gerentes, æquabiles: tenues morosos: amfractuosæ austeros: internodosæ acerbos quodammodo indicant. Si multæ fuerint venæ, lapidem dissimilem sibi, & inconstantem arguunt. Lapis confractus, quò minus erit cute aspera, eò habilior erit scabro: in quo genere qui sunt candidiores, minus erunt obsequentes. Crudiores aqua aspersi tardius arescunt. Graues leuibus solidiores, minusq́; friabiles. Qui dum feriuntur resonant, surdis densiores: & qui ad scalprum contumaciores, aduersus tempestates valentiores sunt. Lapis omnis humectatus ferro tractabilior est, quàm cum exaruerit. Sunt item lapidum alij rediuiui, fortes & succosi, vt silex, marmora, &c. quibus innatum est, vt sint gra-

ues

ues & ſonori: alij exhauſti, leues, ſurdi, quales tofinei, & ſabuloſi. Alij planis ſuperficiebus, lineis, angulis multiplicibus & variis: quos incertos appellamus. Rurſus alij prægrandes, quos ſingulos nudæ hominum manus abſque traha, vecte, rutulo, gerulis ad arbitrium agere nequeunt: alij minuti, quos vel vna manu tollas, & vbi vis colloces. Qui inter hos pondere & magnitudine intercedunt, iuſti vocentur. Ad lateres eamus.

LATERES.

Primùm laudes lateritij operis exſequamur. PH. Ita, ſi tibi placet. M. Videtur priſcos mortales inopia coëgiſſe, lapidum, inquam, inopia, vt è lateribus ædificia componerēt. Vbi verò obſeruari cęptum eſt, quàm id genus conſtructionis eſſet ipſo labore facilè, quàm ad vſum commodum, ad gratiam aptum, ad perennitatem firmum, alia multa, & regum quoq; domicilia ſic exædificata ſunt. Poſtquam deinde etiam ſeu caſu, ſeu dedita opera cognouerunt, quantùm ignis ad lateres firmandos ac denſandos poſſet, inſtitutum eſt, vt teſtaceo opere conderentur omnia: ſic enim coctos lateres vocarunt, cum alios crudos dicerent, qui ad ſolem ſcilicet, non ad ignem coquerentur, ſeu ſiccarentur potius. Ducendi ergo lateres ſunt non de luto arenoſo, calculoſo, ſabuloſo, ne grauitatem, & pondus iniuſtum habeant: ne cum ab imbribus in pariete maduerint, paulatim dilabantur, ac diſſoluantur: ne præterea, quæ ipſis admiſcendæ ſunt paleæ propter aſperita-

tem nequeant cohærescere. PH. De quo fient igitur? M. De terra albicante, cretosa, siue de rubrica, aut etiam masculo sabulone. qua voce terreni quoddam genus apud auctores rusticos demõstratur: & nos eandem ei notionem modo donamus. PH. Et anni parte qua præcipuè ducendi? M. Vere & autumno, quo vno tenore ad siccitatem perueniant: probè etenim ad solem siccantur. Nec simul vt ducti fuerint, in fornacem immittentur, ni admodum sicci sint: nec verò ante biennium arescent satis: & in vmbra commodius, quàm in sole siccabuntur. PH. Per solstitium eos parari velim accipere cur vitiosum sit. M. Dicam equidem. Quod sol cum summum corium acerrimè coquat, efficiat, vt aridi videantur, cum intus sicci nondum sint. Et quia postmodum siccescendo contrahuntur, aritudinem perrumpunt, rimosiq; facti, imbecilli etiam euadunt. Siccos planè lateres oportebit esse: ne si in structuram recentes, & humentiores venerint, inducto & obsolidato tectorio sidentes ipsi parem cum eo altitudinem non teneant, contractionéque refugientes, ab eius coniunctione diuellantur. Atque isto modo tectoria à structura disparata, quia tenuia cum sint, per se subsistere nequeunt, necessariò frustulatim decident, parietésque recedentes vitiabuntur. Si necessitas coëgerit per hybernum tempus fingere lateres, illico siccissima arena operiuntor. Si per mediam æstatem, humectis paleis: sic enim non findentur, neque contorquebuntur. Apud antiquos tria fuerunt genera laterum:

rum: vnum longum ſeſqui pede, latum pedem: alterũ palmas quinque quoquò verſus: tertium palmas non plus quatuor. Vtebantur item nunc maioribus, nunc minoribus: quoniam non modo vtilitatem in ædificiis, ſed etiam leporem & gratiam quærebant. Hæc de lateribus. Sequitur vt altera opella perfungamur, & de calce diſputemus. PH. Sic tibi peracta erit diſputationis pars tertia. M. Hinc exordiar.

CALX.

Calci efficiendæ inutiles decernuntur lapides aridi, putreſcentes, exhauſti: ſiquidem tertia parte minus habere ponderis calcem oportet, quàm ſuus lapis habuerat. Terroſus lapis impuram reddit. Optima coctio de ſaxo albo, præduro, admodum ſpiſſo: aut ſilice, quæ & in ſtructuris, & in teſtudinibus vtilitatem magnam præſtabit. Quæ cocta eſt de fiſtuloſis lapidibus, tectoriis deſtinabitur: eſt quippe ductilior, & opera ſplendidiora reddit. Ex collectitiis torrentium lapidibus, globoſis, fuſcis, præduris etiam calcem non reprehendendam parant. Vtilior tamen effoſſus, quam collectitius: & ex fodina vmbroſa ac humenti, quàm ex arenti. Lapidem bonum in fornacem, inquit Cato, quàm candidiſsimum, quàm minimè varium indito. Silices quidam albi viſuntur, quidam nigri, ſiue fuſci, quidam rubri, quidam rutili, quidam cornei coloris, cinerei, cærulei, phœnicei. Iam illud quoque dicam tibi, lapidem feruore flammarum in calcem redigi non minus

horis ſexaginta. Poſtquam coctus fuerit, intra ſe latentem ignem cohibet, aqua ſuperfuſa exardeſcit, qua tamen ignem extingui cernimus: oleo extinguitur, quo ignem paſci & augeſcere conſpicimus. Extincta porro calx ſic cum materia ad aptam temperaturam confundetur, vt vna pars cum tribus arenæ foſsiciæ, & rurſus vna cum duabus fluuiaticis aut littoralibus permiſceatur. Quod ſi teſtam tuſam & ſuccretam ex tertia parte vtriuis generi arenæ adieceris, ad vsũ ex temperamento proficiet. Improbant calcem, quæ ex fornacibus apportatur glebis non integris, ſed reſolutis, & valde puluerosis: negantq́ in opus validam futuram. Probant quæ ignibus purgata candicans, leuis, ſonora ſit: quæque ſi aſpergas aquã, multo crepitu acrem vaporis vim in altum euomit. Certum eſt etiam, calcem ſuis, & præſertim eadem ex fodina, tanquam cognatis lapidibus tenacius quam externis cohærere. Gypſum quoque calcis genus eſt, & comparatur è cocto lapide, qui tener eſt, & friabilis. Coquitur horis non plus viginti. De arena reſtat vt dicendum ſit.

ARENA.

Tria ſunt arenarum genera, foſsicia, fluuiatica ſeu fluuialis, marina ſeu littoralis. Foſsiciæ, quæ maximè laudatur, ſpecies ſunt nigra, cana, rubra, carbunculus, glareoſa. Inter omnes foſsicias carbunculum commendant. PH. Definito mihi iſtuc genus. M. Ex materiæ cuiuſdam poteſtate

mol-

molliore quam sit tophus, & solidiore quam sit terra ignibus naturâ perusta in Hetruria fieri carbunculum asserit Vitruuius. Cana locum tenet postremum: glareosa fundamentis faciundis adhibetur. Bonitatem ei arenæ tribuunt, quæ è fluento post primam cutem supremam abreptam eximitur. Inter fluuiatiles torrentium excellit. Marina vltima est bonitate, cuius nigricans, & vitrosa non omnino vituperatur. Littoribus versus austros aiunt reperiri deterrimam: quæ ad Libycum, non improbandam: commodiorem quæ ad rupes subsidit, & grano est crassiore. Marina difficile inhærescit, & salsugine dissolubilis continuò madescit atque subfluit. Inde onera ægrè sustinet. Suadent quidam lacunæ dulcis humoris eam prius immergere, vt illa lotione vitium exuat: Fluuiatilis humidior est, quam fossicia, atque idcirco ductibilior, & tectoriis habilior. Fossicia ob pinguitudinem tenacior. Optima in suo genere arena erit, si manu confricata stridorem fecerit. Citra asperitatem terrosa, proiectáque in candidum vestimentum, & inde excussa idem non fœdatum relinquens, nec terram dimittens ibidem, bona & commoda censeatur. Non bona quæ per se lenis, colore odoréque terram luteam imitabitur. Item quæ intra aquã exagitata, eam valde turbulentam reddet ac limosam. Item quæ in area relicta statim herbescet. Item quæ dudum conuecta, diu sub aëre ad solem, lunam, pruinas iacuerit: terrosa namque & putris euadit.

Fossi-

Fosſicia breui in ſtructura areſcit, perdurant cum ea tectoria, concamerationes perpetitur, ſi modo recens ſit. Habes breuiter quæ requiſiſti: quibus ſi contentus non es, immo, quia contentus eſſe non debes, ad ipſos ſcriptores vberius hauſtum accedas conſulo: quorum verbis, ſi plura expreſsi ne mirere. Accidit enim iis, qui aliquem librum perſæpe legunt, vt eum pœne ediſcant. PH. Ego verò tibi & de labore, & de cõſilio amplas gratias ago.

ANNOTATIONES.

PRIMO LOCO MATERIAM) *Lignorum quædam ignibus deſtinata ſunt, quædam operibus, quibus materiarij vtuntur: illa ξύλα καύσιμα, hæc ἐργάσιμα Græci. Præterea ἐργασίμην ὕλην vocant. Latini lignum omne ad ædificium accommodatum, materiam nominant: & materiarium, ac materionem fabrum lignarium: fabricam materiariam, fabricam lignariam, ſiue tignariam. Eodem intellectu eſt verbum materiari, & ædes male materiatæ apud Tullium 1. de Off. ex vitioſa ſcilicet materia compoſitæ: nempe è lignis non tempeſtiuè cæſis: tignis & trabibus malè fultæ, maléque adminiculatæ, atque ideo vitium facientes. Materiationem & materiaturam appellat Vitruuius ſtructuram ligneam lib. 4. cap. 2. Græci ξυλουργίαν.* A NOVO AVTVMNO) *De cædendis arboribus lege Catonem cap. 17. Plin. lib. 16. cap. 39. Columell. lib. 11. cap. 2. Veget. lib. 4. cap. 36.*

36. *Theophraſt.φυτῶν ἱστορίας lib.5.* ETIAM VANÆ EVADVNT) *Exemplo grauidarum mulierum appoſitè hoc illuſtrat Vitruuius. Confirmat ſanè Hippocrates, mulierem ferentem vterum, cum virore palleſcere: quoniam purus illius ſanguis ſemper quotidie è corpore deſtillat, & in fœtum deſcendit, vnde augmentum ei accedat. Cumq́ minuatur ſanguis per corpus, ipſam neceſſariò pallorem induere, debilioremq́ fieri.* HVMOR ET SVCCVS TANQVAM) *Plin.lib.16.cap.39. Circumciſas quoque ad medullam alij non inutiliter relinquunt, vt omnis humor ſtantibus defluat. Idem præcipit Pallad. lib. 11. cap. 15.* DE LAPIDIBVS IGITVR) *De origine, coloribus lapidum, variis item imaginibus in iiſdem apparentibus legendus Leo Baptiſta lib. 2. Philander in Vitruuium lib.2.cap.7.* QVOS QVADRATOS) *Lapides ſunt caſi, planis ſuperficiebus & æqualibus angulis, vt dicitur in dialogo, licet non paribus lateribus. Ædificare lapide quadrato dicuntur qui ſectis, & expolitis, tametſi non verè quadratis lapidibus ædificant. Quid ſit lapide ſtructili, aut cæmentitio ædificare, conſule Hadrian. Cardinal.* DVCENDI ERGO LATERES) *Inferciuntur in formam lateres, ſeu materia laterum, ſubigendoq́ in longum trahitur. Sic lana pollice ducitur, cum digitis ſubacta producitur, & in filum fingitur. Ex metallis, ferro, plumbo, ære, ſtanno multa dicuntur duci, ex quo & ἐλάσματα vocantur laminæ, quia ducuntur. Etiã è mar-*

è marmore duci aliquid dicitur. Virg. 6. Æneid. viuos ducent è marmore vultus. De lateribus Leo Baptista lib. 2. Pallad. lib. 6. cap. 12. Plin. lib. 35. cap. 14. TERRENI QVODDAM GENVS) *Testis primus accedat Varro, qui est ita loquens lib. 1. de re rust. cap. 9. quo de terræ discriminibus disputat. Præterea etiam discrimina omnium horum generũ subtiliora alia: vt in sabulosa terra quod ibi refert, sabulo albus sit, an rubicundus: quod sabulo albus ad serendos surculos alienus, contra rubicundior appositus. Alter Colum. lib. 2. cap. 16. Si tamen nullum genus stercoris suppetet, ei multum proderit fecisse, quod M. Columellam patruum meum doctissimum & diligentissimum agricolam sæpenumero vsurpasse memoria repeto: vt sabulosis locis cretam ingereret: cretosis ac nimium densis sabulum. Idem lib. 3. cap. 11. Cretosa humus vtilis habetur viti: nam per se ipsa creta, qua vtuntur figuli, quamq; nonnulli argillam vocant, inimicissima est: nec minus ieiunus sabulo.* CVM SVMMVM CORIVM) *In structuris coria Vitruuio sunt ordines, ductus, & cursus. lib. 2. cap. 8. Hac autem duobus generibus struuntur, ex his vnum isodomum, alterum pseudisodomum appellatur. Isodomum dicitur, cum omnia coria æqua crassitudine fuerunt structa. Pseudisodomum, cum impares & inæquales ordines coriorum diriguntur. Lib. 7. cap. 3. pro ductu & directione tectorij vsus est. Cum ergo ita in parietibus tectoria facta fuerint (vti supra*

scriptum

ſcriptum eſt) & firmitatem, & ſplendorem, & ad vetuſtatem permanentem virtutem poterunt habere. Cum verò vnum corium arenæ & vnum minuti marmoris erit inductum, tenuitas eius minus valendo faciliter rumpitur: nec ſplendorem politionibus, propter imbecillitatem craſsitudinis, proprium obtinebit. Sed cap. 3. lib. 2. lateris ſuperficiem hoc nomine expreſsit. IN FORNACEM) *De paranda fornace calcaria egit diligenter Cato cap. 38. ad finem. Cauſſam porrò, quamobrem cum receperit aquam calx, ſtructuram confirmet, doctè eleganterq́ exponit Vitruuius lib. 2. cap. 5.*

PROGYMNASMA SEXTVM.

Ædificationes operum publicorum, ac primùm vrbis.

OPPIVS, FVMANVS Politici, BOVILLVS, MANFREDVS Architecti.

OPPIVS. Peropportunè factũ, vt huic congreſsioni noſtræ interueniretis, hominũ familiariſsimi atque ſinceriſsimi.

ὔπω πᾶν εἴρητο ἔπος ὅτ᾽ ἄρ ἤλυθον αὐτοί.

Iamque aderant ipſi nondum ſermone peracto.

B. Peropportunè? qua de cauſſa tandem? mi Oppi. O. Occupationibus iſtis politicis relaxati (cuius

ius rei interdum poteſtas contingit) haud exſoluti (quod ſola forſitan hora ſuprema nobis faciet) de architectura ſermones communicabamus: verùm aliquanto pinguiores: quod illis neceſſe eſt euenire, qui cum in aliqua arte tyrocinium ponere non potuerint, in ea magiſtri euadere nequiuerunt. Proinde alteruter veſtrûm multò loqueretur de ſcientia ædificatoria ſcientius, ſubtilius, diſertius, copioſius: quoniam credibile ducitur, vnumquemque in eo quod optimè nouerit, quodq́ profitetur, ſatis eſſe eloquentem. M. Attende ſis mihi, & caue ne in crimen vocere, quando es de alieno tam profuſus ac prodigus largitor. Agent enim tecum lege, vindicabūtq́ue oratores, qui de rebus, quas ad tempus cognouerint, melius ſeſe dicturos gloriantur, quàm eos ipſos, quorum eæ res ſunt propriæ. Aſſeuerant præterea firmiſsimè, ac fidentiſsimè, non poſſe quemquam artem ſuam dicendo illuſtrare, niſi ad eorum facultatem confugerit, indéque ad vſum ſuum mutuatitia ornamenta deprompſerit. Sic Philonem architectum, qui Athenienſibus armamentarium ædificârit, perdiſertè quidem populo rationem operis ſui reddidiſſe: veruntamen in eo ipſo non potius architecti, quam oratoris artificio diſertum extitiſſe. Quod autem vt veriſimile induxiſti, quemlibet de ſua ſcientia eloquendi ſatis magnam vim poſsidere, id quoq; ab iiſdem exploſum, & eiectum non ignoras, tametſi diſsimulas. F. Non inſciēter, Oppi, te Manfredus redarguit: quare ad hoc te neceſsitatis compulſum intellige, vt vel L. Craſsi, & M. Antonij

nij eloquentiſsimorum, omnique dignitate principum eruditiſsimas diſputationes irriſione ludas: vel huic amico noſtro aſſentias: ſimul eius moderationem diligas & comprobes, qui non plus ſibi aſſumere voluerit, quam ratio veritasq́ conceſsiſſent. Continet ſe intra pelliculam ſuam. Auis puſilla nidulum paruum conſtruit: &, quod item vetus eſt, ſupra pedem non patitur, aut requirit calceum. O. Quin perſonas vtrinque deponimus, & itaſſe nos aliquando in ludum oratorium, conſumpſiſſeq́ otium in exercitatione dicendi, citra metum Rhamnuſiæ virginis confitemur? Ita nihil his duobus, Fumane, tribuo, quod ſibi non audeant iure ſuo vendicare: nec eſt cur timeam, nec mihi ſacramento contendendum ſit cum oratoribus: aut promittendum vadimonium. B. Iam huc ventum gaudeamus licet Manfrede: en, hic nos nihil tale neque appetentes, neque verò ſuſpicantes ad oratorum ordinem adſcripſit: eo fortaſſe conſilio, vt cum iſta laudatiuncula demulſerit, facilius nos ad grauem aliquam, & carptis vndique floſculis ornatam diſputationem eliciat. Hoc eum machinari quàm ſagaciſsimè odoror. Si tu nos pariter philoſophos, deinde iureconſultos, aut medicos decernere cogitas, cras & perendie hunc in locum gratuitò reueniemus. Sed iam de architectura noſtra exponite nobis, ſi fas; quæ fuerit in hac veſtro congreſſu verſata materia. O. Quid cenſes? Multiplex operum veſtrorũ varietas: ſplendidiſsima & nobiliſsima quædam ædificia, quæ latinis iuxta, atque Græcis toties commendata

literis, famam indelebilem, memoriámque sempiternam acceperunt. Ea seu bellorum licentia & immanitate destructa, euersa, deleta: seu ab omnium rerum confectrice vetustate consumpta cum recordaremur, ingemíscebamus, & dolebamus, adeo, vt etiam frontem feriremus. F. Quantum est, Bouille, illa orbis terrarum miracula periisse, si perierunt etiam vrbes, natura, situ, opere, ædificiorum descriptione, & amplitudine pulcherrimæ, munitissimæ, atque illustrissimæ? quarum constitutione ars vestra explicare se propemodum quanta quanta est potest: siquidem publicæ priuatæque ædificationes, cuiuscunque generis, vno pæne vrbium nomine comprehenduntur, quandoquidem ad eius absolutionem requiruntur. Heu quomodo in viculos conuersæ, quomodo collapsæ sunt vrbes tam multæ, tam magnificæ, quas in Bœotia Mæonides ille enumerat? Quam flebiliter illa dicuntur à Panthu sacerdote in 2. Æneid. de Troia cadente?

Venit summa dies, & ineluctabile tempus
Dardaniæ. Fuimus Troes, fuit Ilium & ingens
Gloria Teucrorum, ferus omnia Iupiter Argos
Transtulit, incensa Danai dominantur in Vrbe.

Ruit altó à culmine superbum Ilium, diuûm domus. De Alba longa imperio Tulli Hostilij prostrata Liuius in hæc verba. Egressis vrbem Albanis, Romanus passim publica priuatáque omnia tecta adæquat solo, vnáque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Vbi est, quæso,

so, vrbs antiqua illa, quam Tyrij tenuere coloni,

Carthago, Italiam contra Tiberináque longè
Ostia, diues opum, studiisq; asperrima belli?

De qua item crudeli funere moritura iam Dido inter nouissimas voces: vrbem præclaram statui, mea mœnia vidi. A Romano sanguine ducta progenies has arces igni populata est. O Athenæ, tam vos ab interitu Pallas, quam Carthaginem Iuno liberauit, periistis. Vbi tua Babylon Semiramis? De Hierosolyma vrbe sine dubio & maxima, & augustissima, recognoscite mecum quid saluator vaticinatus sit: quam vaticinationem certè euentus ipsa confirmauit. *Ecce venient dies, & circundabunt te inimici tui vallo, & ad terram prosternent te, & filios tuos qui in te sunt, & non relinquetur lapis super lapidem.* Roma quondam arx omnium gentium, clarissimum Imperij domicilium, opus mundi augustissimum, princeps caput vrbium, domina gentium, prima vrbes inter, domus aurea Romæ, vt est apud Ausonium, frustra dicta est AETERNA: non est hodie orbis epitome: multùm mutata est ab illa, de qua Ouidius: & tetigit summos vertice Roma deos. Deformatam gerit faciem. Circi, theatra, fana, porticus, palatia nunc ruinæ & parietinæ sunt, & dirutæ atque combustæ velut ossa ac cineres: quæ nescio quas adhuc scintillas veteris splendoris dicuntur emittere. Argos aptum equis, & dites Mycenæ, patiens Lacedæmon nusquam visuntur. O. Dum vastationes excidiáque tot tanta-

rumq́; vrbium recenseremus, conditionis humanæ memores reddebamur: & nihil esse mirandum dicebamus, nos è neruis, ossibus, venis, carne, sanguine coagmentatos, paucorum annorum curriculis dissolui, atque in puluerem mutari, cum quæ è lapidibus durissimis, è marmore ferróque constructa & compacta in omne æuum permansura videbantur, multis abhinc ætatibus apparere desierint. Quo argumento ad caussam aptissimo vsum videmus Seruium Sulpitium in epistola scripta prudentissimè atque dulcissimè, qua M. Tullium propter abitionem filiæ in mœrore iacentem erigere conatus est. Quem locum, nisi vos aliud vultis, ad verbum produxero. B. Hoc volumus. O. *Quæ res mihi non mediocrem consolationem attulit, volo tibi commemorare, si forte eadem res tibi minuere dolorem possit. Ex Asia rediens cum ab AEgina Megaram versus nauigarem, cæpi regiones circum circa prospicere. Post me erat AEgina, ante Megara, dextra Piraeus, sinistra Corinthus: quæ oppida quodam tempore florentissima fuerunt, nunc prostrata & diruta ante oculos iacent. Cæpi egomet mecum sic cogitare: Hem nos homunculi indignamur; si quis nostrûm interiit, aut occisus est, quorum vita breuior esse debet, cum vno loco tot oppidorum cadauera proiecta iaceant. Visne tute Serui cohibere, & meminisse hominem te esse natum? Crede mihi, cogitatione ea non mediocriter sum confirmatus. Hoc idem si tibi videtur, fac ante oculos tibi proponas.* F. Cum ista quæ hactenus audiuistis inter nos celebrassemus, Bouille & Manfrede, nihilominus vrbium conditores laudibus ornabamus: nec prudentiæ solum haud vulgaris, verumetiam doctrinæ

grauio-

grauioris opus esse statuebamus vrbes condere: quo quidem vobis architectis nihil vel ad operam studiúmq; maius, vel ad commendationem præstantius. B. Neque tamen soli nos, etiam homines ad moderandam ciuitatem idonei, quos Græci πολιτικοὺς nominauerunt, de huiuscemodi constructione omnium præcipua disputare solent: & vos si placitum modo fuerit, disputabitis: estis enim πολιτικώτατοι, cum ad Rempub. administrandam vsum, scientiam, studiúmque omne contuleritis: & quibus rebus eius vtilitates parentur augeantúrque, optimè teneatis. O. De istoc nos viderimus. At politici illi de vrbe ædificanda disserunt, quatenus ciuitatem beatam ac florentem effectura videatur: vos quatenus commoda fiat, & elegans ad habitandum. Alium igitur ad finem vos, ad alium illi suam rationem referunt: quamquam haud negauerim, iisdem rebus, non quidem omnibus, at aliquibus posse vtrunque obtineri. Est autem non abs re, dispicere qualia sint, quæ moliendis oppidis initium: & qualia rursum, quæ iisdem vetustate iam antiquissimis vastitatem exitiúmque creauerunt. M. De vastitate quidem, ac demolitione, quoniam caussæ magis in promptu sunt, procliuius est dicere.

Iræ Thyesten exitio graui
Strauere, & altis vrbibus vltimæ
Stetere caussæ, cur perirent
Funditus.

Bella bella ex ambitione, inuidia, discordia, ira,

odio, etiam ex importunissimis libidinibus, fœdissimísque adulteriis conflata vrbes oppugnarunt, diuexarunt, oppresserunt, euerterunt. O. Quoniam ciuitas in iis rebus est, quæ naturâ constant: quia homo est naturâ ciuile animal, id est, ciuitati hominúmque cætui colendó natum, & congregabilius quàm apes, quàm animantia quæuis, quæ gregatim viuunt: an non liquet vrbes similiter, quæ domiciliorum coniunctiones, & ipsa ciuium septa munimentáque sunt, quibus incolæ aduersus belluarum laniatus, & hostiles incursiones sese tutantur, naturam habuisse sui principium? Iam hominem ita factum esse, vt in societate & communitate vitam exigeret, ecquid indicat, quòd cum rebus ad viuendum opportunis iisq́ue multis indigere animaduertimus? quas cum ab ipso ortu cæteris animantium natura impertiuerit, iisdémque satis consuluerit, prouideritque, hominem rationis munere condecorauit, quo sibi omnia acquireret, & pararet: ad quæ singula rursum nemo aptus, nemo sibimet sufficiens: alienis cuique auxiliis ad explendas vitæ necessitates vtendum est. Ea verò auxilia, quia non longè, sed prope, & è vicino accersere ac sumere oportebat, idcirco homines conuenire vnum in locum, ædes ædibus adiungere, vnáque habitare debuerunt. Sic sanè vicissim ad alium aliúmque vsum alter alteri, vnus plurimis, & plurimi contra vni opitulantur atque inseruiunt. Sic varias res inter nos contrahimus, auctionamur, negotiamur, mutuamur,

tuamur. E terra naſcentibus herbis paſcuntur beſtiæ: nos ad cibaria ſola agricolis, molitoribus, piſtoribus, olitoribus, laniis, figulis, cocis indigemus. Frigora illæ pellibus ac tegumentis naturalibus defendunt: nos in hanc lucem nudi prodimus, & ex ea nudi abimus: ideo pannificibus, pellionibus, ſartoribus, ſutoribus, pileariis carere non poſſumus. Habent illæ cubilia, & latibula ſua apta ſine manibus: nobis habitationes fabri materiarij, cæmentarij, ferrarij, ſerrarij, item vitriarij componunt. Poſſem alia ad eundem modum perſequi, ſi res poſtularet. Immo nullam artem inuenies, cui exercendæ non ſit aliarum artium opera neceſſaria: nec vnius generis artifex, ſine aliorum generum artificibus ſuo in munere verſetur. Inſtrumenta agricolarum partim lignea, partim ferrea ſunt, & ab aliis, nec ab iiſdem tamen omnia conficiuntur. Quorſum hæc? horſum, vt, quod multò ante dixi, clariùs pateret, indigentiam ſcilicet communitates atque conuentus peperiſſe: conuentus effeciſſe ciuitates: ciuitates generaſſe vrbes. M. Si hoc ita eſt, cur in Tuſculanis iſta leguntur? O vitæ philoſophia dux, ô virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum, quid non modo nos, ſed omnino vita hominum ſine te eſſe potuiſſet? tu vrbes peperiſti: tu diſsipatos homines in ſocietatem vitæ conuocaſti: tu eos primò domiciliis, deinde coniugiis, tum literarum & vocū communione iunxiſti: tu inuentrix legum, tu magiſtra morum, & diſciplinæ fuiſti. B. Idem Cicero (feram enim tibi collegæ meo ſuppetias)

pro Sextio ſic ait. Qui igitur primi virtute, & conſilio præſtanti extiterunt, ij perſpecta generis humani docilitate atque ingenio, diſsipatos vnum in locum congregarunt, eóſque ex feritate illa ad iuſtitiam atque manſuetudinem tranſtulerunt: tum res communem vtilitatem continentes, quas publicas appellamus, tum conuenticula hominum, quæ poſtea ciuitates nominauerunt, tum domicilia coniuncta, quas vrbes dicimus, inuento & diuino & humano iure mœnibus ſepſerunt. Hoc loco, vt videtis, prudentibus viris, in Tuſculanis philoſophiæ, alibi oratoribus ciuitatum atque vrbium originem tribuit. Horatius ad Muſicos eam detorquet. Sylueſtres homines ſacer interpréſque deorum, & quæ ſequuntur. At enimuero tu, Oppi, neceſsitudinem & egeſtatem auctores faciebas. O. Nihil aliud his teſtimoniis effectum putatote, quàm leges, mores, inſtituta, religiones ciuitatum manaſſe à iudicio conſilióque ſapientum: quales etiam numerantur oratores, & apud priſcam vetuſtatem numerabantur quoque muſici. M. Vndecunque tandem primùm natæ, & quandocunque excitatæ fuerint vrbes, illud profectò nihil habet quæſtionis, ad regionum proprietates & inclinationes, ſeu varietates cæli vrbis collocationem eſſe dirigendam: quando hinc naturæ gentium diſsimilibus animis, corporúmque figuris, & qualitatibus diuerſis progenerantur, quod Vitruuius noſter doctiſsimè, vt omnia, demonſtrauit. Tum in ſede qua vrbem volemus conſtituere, ſalubritatem potiſsimùm

mũm conſiderandam, propter commodam ciuium valetudinem: quam vt ſinguli, ita vniuerſi quibuſuis rebus quantumcunq; charis & iucundis debent anteponere. F. Damus hoc tibi vel nõ rogati, & addimus, id ipſum permagni referre, vt beata efficiatur ciuitas. Ad ſolem orientem, vnde Euri veniunt, conuerſæ vrbes egregiè ſalubres ſunt: quia in parte illa cælum calore ac frigore temperatius: nec tot inde, nec tam periculoſi difficilesq; morbi. Quæ Septentrionem reſpiciunt, felicius cenſentur poſitæ, quàm quæ meridiem intuentur, à quo mundi latere ſpirat Auſter, ſiue Notus, bonæ corporum habitudini exitialis, & à morbis quos inuehit νότος, quaſi νόσος, vt quidam putauerunt, nominatus. Quæ occaſum verſus ædificantur, obiiciunturq; ventorum inde ruentium flatibus, ſitu ſunt admodum calamitoſo: ſiquidem plurimæ corporibus ægritudines inde comparantur. Salutares etiam ſtatuuntur editiores ac ſublimiores loci propterea, quòd patent toti ventis, qui cum aërem continenter exagitent, iſto modo purum ac tenuem præſtant. O. Valde tibi in hòc ego & Fumanus aſſentimur. Sine aëre nulla eſt ſenſuum efficientia. Nobiſcum cernit, nobiſcum audit, nobiſcum ſonat, nobiſcum odoratur. Idem ſpiritu ductus, genus omne animantium alit ac ſuſtentat. Quas noſtrates medici complexiones, nos conſtitutiones & temperamenta corporum vocitamus, eas earundem habitudines conſequuntur. Aër autem quo circumfundimur, non minimùm, ſed plurimùm potius ad illam temperationem immutandam

valet, siue vt emendet, siue vt corrumpat: quem haurire sine intermissione cogimur, si animam velimus retinere. Quare si hic non crassus, nebulosus, pinguis, concretus, turbidus, verùm purus, liquidus ac sincerus erit, humores & spiritus puri & sinceri erunt: aliâs spissi, fæculenti, impuri, vitiosi. Iam quomodo se corpus vtraque de caussa habiturum sit, ipsi perspicitis. Ergo salubris deligenda regio, ea enim opportunissima excitandæ vrbi. Salubrem cæli aspiratio facit: quæ qualis vbique sit, & quibus de caussis naturalibus talis sit, ex physicorum medicorumq́ scripturis discendum est. F. Socius tuus Bouille de cælesti vrbium situ disseruit: par videtur, vt tu de terrestri earum situ, ac regione agas. Ecquid locis incultis, asperis, solis commodam iis sedem fore putas? Sic quippe à repentinis hostium incursibus, & effusis populationibus non timebitur: magna in securitate viuetur. Sesostrim Ægyptiorum regem exercitum in Æthiopiam ideo non misisse referunt, quod esset ibi pręcipua locorum difficultas, & extrema frugum caritate laboraretur. Arabes quòd fructibus & aqua deficerentur, ab externis hostibus tutos degisse. Italia nulla re magis tot barbaros ad se inuadendam & occupandam, quàm fertilitate rerumq́ copia prouocauit: quę item hominibus effæminandis facit: cum cōtra sterilibus, lapidosis, horridis locis acres & robusti mortales inueniantur. B. Barbaris sinamus barbariem suam, quibus bestiarum more adhuc viuere, & incertis vagari ſedibus voluptati est: nos de hominibus veris, non

non de feris loquimur, qui talem condendæ vrbi locum quærent, & eum sibi à natura offerri optabunt, in quo cum omnia suppeditent necessaria, tùm sit etiã quod voluptati & deliciis præbeatur, & in quem nihil aliunde importari opus sit: finibus autem ita per se munitis vt sit hosti non facilis ad ingressum, & expeditior defensio libertatis. Habeat agrum vacantem rebus pernicialibus, vt sunt venenatæ bestiæ: sit aquarum in eo, fontium, riuorũmque copia, non aliunde eò deducta. Si id negatum fuerit, receptacula, & cisternæ multæ magnæq; ad aquas cælestes excipiendas parabuntur: vt præter vsum quotidianum, si quando obsessã vrbe egredi in agrum non liceat, domi aquis necessariis ne indigenæ destituantur: alioqui non aberit, quin in deditionẽ redigatur. Sit fæcundus, amœnus, varius, nec longè à mari: vt quæ desunt commodiùs haberi, quæ supersunt exportari queant. Conueniet autem eam in medio agro collocari, vt oram suam circumspicere, & quò necessitas vocarit, opportuniùs accurrere possit. In montibus seu sublimibus locis ædificare vrbes cum securitas, tum salubritas hortatur: sed rerum requisitarum penuria, & subuectionis labor prohibent. Inde error magnus architecti clarissimi notatus ab Alexandro. O. Quis hic architectus, quis error? B. Dinocrates è Macedonia profectus ad Alexandrum, cogitationes se & formas eius claritate dignas afferre dixit. Athon enim montem ingentem in virilis statuæ effigiem se conformaturum, cuius læua manus sustine-

ſuſtineret ampliſsimæ vrbis mœnia, dextera pateram, omnium quæ ſunt in eo monte fluminum aquam excipientem, vt inde in mare profunderetur. Ratio formæ quàm propoſuit, non diſplicuit illa quidem Alexandro: quæſiuit tamẽ, num agri eſſent circa, vnde victus ei ciuitati. Cum cognouiſſet non poſſe ſuppeterẽ, niſi à mari, conſilium eſt aſpernatus. F. Prudenter. B. Nec aqua præſtò eſt in montibus, qua homines egent maximè: in planitie & flumina & fontes quidem ſunt, non tamen cælum adeo purum habet: æſtate feruet nimiùm, hyeme immoderatiùs alget: & impetus non æquè, vt altiora loca retundere poteſt. Littora ad contrahendum, accipiendum emittendumq́; idonea & opportuna ſunt: tamen hoſtibus ac piratis expoſitæ vrbes maritimæ, & aſsiduis negotiationibus, aduenarum multitudine parum quietæ ſunt, morumq́; peregrinorum, & nouarum illecebrarum corruptela deprauantur. Probant vrbem quæ abeſt à mari millibus decem. Quod ſi longius ab eo commodè extrui non poterit, eo loco extruetur, quò auræ maris humentes non niſi confractæ antea, pergurgatæq́; aſpirent. Si celſioribus locis condetur, videndũm, ne circumcirca ſublimioribus collibus ſeſe attollentibus, perſeuerantes nebulæ diem atrum cælo aſsiduè infuſcato reddant. Curandum ne venti impatientiores, præſertimq́; phrenetici Septentrionum filij immaniùs indigenas diuexent. Inepta erit vrbi area, cui incumbens rupes eductos terra vi ſolis vapores retundit. Fugiendum etiam, ne mons contiguus immineat, vnde

hoſtis

hoſtis vehementius vrgeat. Cauendum prȩterea, ne ſiue mons, ſiue rupes, ſiue lacus, ſiue palus, ſiue flumen, ſiue fons, ita ſe habeat vt hoſti prodeſſe, ciuibus nocere poſsit. De ambitu vrbis dicam quod à veteribus dici ſolitum legi: vrbem & nauim tam amplam eſſe non oportere, vt aut vacillet vacua, aut non ſufficiat plena. Qui celebritatem nominis apud poſtera ſæcula quæſierunt, laxiſsimas fecerunt. Vrbs ſolis à Buſiride condita C X L. Memphis C L. Niniue quadringenta octoginta ſtadia per circuitum obtinuit. Tantum areæ alias occupaſſe comperimus, vt intra vrbis ſepta è ſolo eius quantum incolis ſufficeret rei frumentariæ colligerent. Sed protritum eſt, ne quid nimis. Quod ſi in alteram partem delinquendum ſit, malim in hanc, quȩ auctum ciuium numerum queat excipere, quàm quæ ſuos honeſtè non poteſt continere. Nec ad tectorum modò vſum neceſsitatemq; vrbs habenda eſt, verùm & ita, vt plateis, curriculis, hortis, ambulationibus, & huiuſmodi ornamentis ſpatia gratiſsima attribuantur.

O. Dum tu de vrbis ambitu explicas, murorum quibus ipſe ambitus, & vrbium ſpatia definiuntur, mihi in mentem venit: de quibus exiſtere quæſtio poteſt, haud inutilis profectò, nec leuis, ſintne illis circumdandæ ciuitates, ex potiſsimùm, quæ virtutem ſe amplexatas profitentur. Non idem eruditi omnes ſentiunt: adducitur enim in partem negantem cum rationibus grauiſſima diuini Platonis auctoritas: ea, ſi obtinebit, capite quodãmodo architectonica diminuetur:

quæ,

quæ, ſi non mœnia, ergo neque turres, aut propugnacula, quorum idem eſt finis, molietur: nec tanta erit illius gloria de cætero. B. Abſit verbo inuidia, abſurdos homines, abſurdum etiam ipſum Platonem. Tu, ſi lubet, aduerſarij: ego refutatoris perſonam ſuſcipiam. O. Lubet, agedum ineamus pugnam diſputatoriam. Non in arenis, calce, ſaxis & lignis, verùm in habitatorum prudentia, ſagacitate, fortitudine ciuitatis eſt incluſa ſecuritas. Almacidas Lacedæmoniorũ dux cum rogaretur, quamobrem eorum vrbs mœnia non haberet, iuuentuetm in armis demonſtrans adiecit. Hi ſunt Spartæ mœnia. Fuerunt ergo in hac ſententia Spartiatæ, quàm re ipſa viriliter teſtati ſunt, quando muros circum vrbem nullos vnquam duxerunt: rati fortitudinem animi, & diſciplinam militarem, qua perpetuò iuuẽtutem ſuam excolebant, muros eſſe ad defenſionem, terroremq́ꝫ hoſtium longè firmiſsimos, planeq́ꝫ ferreos. Nihil inexpugnabilius concordia, qua copulati ciues, quamuis pauci, vtcunqꝫ bellicoſarũ copiarum incurſiones atque impetus videbunt. Numantini propter vnanimẽ conſtantemq́ꝫ conſenſum, ſine muris tot annis Romanam obſidionem tolerarunt. Nec porrò honeſtum eſt, contra virtute ſimiles, & numero non admodum ſuperiores, in murorum ac propugnaculorum præſidio munimẽtoq́ꝫ ſpem ſalutis reponere. poſſunt turribus, poſſunt propugnaculis vti etiã ſcelerati Principes ac tyranni: & inde glandibus, ſagittis, telis tanquam fulminibus iaciendis, cum populo ingentẽ cladem, tum vrbi vaſtitatem afferre. In 6. de le-

de legibus Plato sic loquitur. *De mœnibus autem Megille equidē assentior, vt illa in solo iacere facilè patiar, & longùm, si velint, quiescere, neq; his dē caussis erigi. Rectè enim poëticum illud laudatur, quo ænea & ferrea magis, quàm terrea mœnia condere iubemur. Nos verò muros circumducimus, quod primùm quidem ad ciuium sanitatem parum confert: deinde in animos incolarū mollem quendā, & languidum habitum solet ingenerare: vt non de hoste propulsando, sed de suis propugnaculis, quò tutiores sint, occupandis cogitent: neq; diligenti & diurna nocturnaq; custodia, sed murorum septu, licet interim ipsi stertant, salutē suam contineri arbitrentur, quasi ad desidiam nati essent: hoc ignorantes, cōmodam quietem reuera à laboribus oriri: ex turpi autem otio labores solere existere.* Quid ad ista? B. Ego qd ad istas ineptias? Multa, & animaduersione digna. Aio igitur risum & ludibriū debere, qui tam malè sapiunt, cum ciuitates tam altos gerentes spiritus, & se palam venditātes, re & factis refutatas nō ignorent: sunt enim ab hostibus occupatæ, suoq; malo maximo desipuisse se, ac delirasse perspexerunt. Illa κυδιάνειρα Spartā à Thebanis, Pelopida & Epaminonda ducibus obsidione tabefactata & capta est: ipse Almacidas in potestatem adductus, muros illos de quibus dixerat, sibi patriæq; nihil profuisse intellexit. Quinetiam cum Pyrrhus Cleonymum regem extorrē restituere in veterem locum conaretur, non videntes miseri Spartiatæ, qua ratione hostes arcerēt, cum ob numerosum aduersariorū exercitum virtuti suæ diffiderēt, festinatis operibus fossam ante vrbem, quā hostis imminebat, altā & latā foderunt, cui operi fœminę quoq; ita impigre allaborarunt, vt tertiam partē absoluerint. Simile omnino est, nega-

negare vrbes muris cingendas, ac circumuallandas, atq; si quis regionem quærat, incursionibus hostium expositam, & si qua sint illic montosa & aspera loca, ea ipsa complananda curet. Item priuatas domos idcirco muris non concludat, quia incolæ propterea ignaui sint futuri. Non impedit virtutem militarem munitio: nec magnitudini animorum mœnia aduersantur. Poterunt enim qui mœnibus vrbes circundatas habent vtroq; modo iis vti: exire videlicet, manumq́; cum hoste conserere, quasi vrbs aperta, & immunita sit: & secuti rationem, quam tutiorem existimauerim, intra claustra ac septa lapidum sese continere. Præstabit vtique duas salutis posse vias tenere, quàm vnam. Non semper, quamuis eximia fortitudo conspiratioq́; animorum, & consensus incredibilis ad defensionem sufficit: & certiora communioraq́; præsidia incertioribus, minusq́; communibus, parumq́; vsitatis rectè atque ordine anteferuntur. Euenit etiam, vt qui adoriuntur, virtute humana, & ea quæ in ciuibus numero paucis inest, superiores ac potentiores sint. Quapropter si salutis habenda est ratio, & non vltro accipienda detrimenta, perferendæq́; contumeliæ, vt quæq; operibus ac munitionibus tutissima ac stabilissima est, ita ad bellum habenda est appositissima: nec inurent sibi maculam, qui hac se ratione defendunt: nostris præsertim sæculis, quibus tot æneæ machinæ, & tormenta ad demolitiones ac disturbationes vrbium exquisitissima excogitata cernuntur. Quòd tyranni cõtra ciues suos iisdem propugnaculis vti possint,

ſint, & in ea confugere, hoc vitium hominum eſt. Et ſi in aliis non ideo res tollendæ, quia iis abutuntur quidam malè: quare hîc tollatur? Ad virtutem, non ad tyrannidem munimenta ac munimina: ad ſalutem plurimorum innocentium, non ad libidinem vnius ſcelerati adiuuandam extruuntur. Si ea propter otio & ignauia ciues languebunt, vigilet magiſtratus, in armis eos exerceat: doceátque maiorem in manibus, quàm in mœnibus conſtituendam fiduciam. Incumbendum igitur erit in eam curam, non ſolùm vt ædificentur muri, qui vrbem defendant, firmi ac ſolidi, bene craſsi: ſed etiam decori, qui eandem cohoneſtent. Hæc ad contrariam ſententiam infirmandam dicta ſunto. O. Etiam ad conuellendam & explodendam penitus. F. Bene interim, & ex ipſiſsima veritate Plautus in Perſa, quinam vrbium ſint muri ſolidiſsimi vtiliſsimiq; ad munitionem.

SA. *Quid id quod vidiſti? vt munitum tibi muro viſum eſt oppidum?*

VIR. *Si incolæ bene ſunt morati, pulchrè munitum arbitror.*

Perfidia & peculatus ex vrbe, et auaritia ſi exulant:

Quarta inuidia, quinta ambitio, ſexta obtrectatio,

Septimum periurium. TO. *Euge.* VIR. *octaua, indiligentia,*

Nona, iniuria, decimum quod peſſimum aggreſſu, ſcelus:

Hæc niſi aberunt, centuplex murus rebus ſeruandis parum eſt.

G B. Sinite

B. Sinite me paucis etiam de turribus fabulari. F. Nos verò, & fabulam tuam scribemus in animis. Cum mœnibus turres vt extructione, sic disputatione coniungi debent. Quamobrem caue mœnia sine turribus ædifices. Quin enim sumptus tibi adsint ad istas ædificandas, & consummare poſsis quod inchoaueris, valde credimus. M. Sedisse ergo istum, & computasse sumptus qui necessarij sint ad perficiendum statuitis. F. Certè. B. Terræ multiplices sunt quasi cutes. Aliæ quidem sabulosæ, aliæ arenosæ, aliæ calculosæ, & aliæ demum alius generis. Sub his vario incertòque ordine reperienda est solida & densa cutis, & eo vsque turrium ac murorum fundamenta fodienda, quoniam illa propter soliditatem portandis ædificiis est omnium maximè idonea: sicut congestitia, aut ruderibus confusa tellus omnium minimè. Cæterùm concreta illa & solida cutis alicubi tam est dura, vt nec ferro facilè cedat. Alibi craſsior, alibi nigricans, alibi (quod genus cæteris habetur structuris sustinendis infirmius) albicans, alibi cretosa, alibi tofinea: omitto alias diſsimilitudines. In solido de quo dudum sermo est, craſsitudine ampliore ædificandum quam sunt parietes supra terram extantes. Prisci architecti murorum angulos improbarunt, quòd hostibus lacessentibus, magis quàm incolis propugnantibus commodent, quodq; non sint machinarum tolerandis iniuriis. Si ad loca præcipitia ducentur muri, non erit expeditus ac facilis aditus hostibus ad eos expugnandos. Portarum itinera non directa, sed obli-

obliqua & ſiniſtra ſunto. Amfractus ſinuoſi, procurrenteſq; anguli,& quadrati murorum impediunt, quò minus ex pluribus locis eodem tempore hoſtis conſpiciatur: & difficilior eſt eiuſmodi vrbis defenſio: quód angulus, vt dictum eſt, magis hoſtem tuetur, quàm ciuem. Muros ità latos volunt, vt defenſores armati obuiam facti commodè ſe prætereant. Tam altos, vt ſcalis admotis tranſcendi nequeant. Calce ſtructuráque ita firmatos,vt tormentorum, machinationũmque violentiæ,ſiue illarum quarum impulſu muri proſternuntur, ſiue illarum quibus ſuffodiuntur ac ſubruuntur, non cedant. Vtrique incommodo non magis muro, quàm foſſa occurretur. Turres in exteriorem partem propterea proiiciendas monent, vt cum ſe impetu ferre ad muros hoſtis voluerit, è turribus dextrà ſiniſtrà apertis laterib⁹ telis appetatur. Tanto ferme ſpatio diſtabunt, quanto telum adiici poteſt; vt ſi qua oppùgnabitur, vtrinq; ſcorpionib⁹ & ſagittis ei ad hoſtem repellendum ſuccurratur. Tutiores ſunt rotundæ ac polygoniæ quadratis: nam hæ minori negotio impactis in angulos arietibus diſsipãtur. Figura rotũda ita eſt comparata, vt vix pati queat: nullum quippe angulum habet expoſitum: & aries ſemper in centrum adactus, veluti cuneos multos compactos non lædit. Turres quo latere vrbẽ ſpectant, muro nudatas ponito, & apertas: ne hoſtẽ fortaſsis immiſum protegant. Turribus nulla teſtudo, ſed lignea tabulata interſtruantur, quæ vbi opus ſit, & reuelli, & igne abſumi queant. Illa tabulata clauis figi vetant, quò

celerius hoste præualente deturbentur. F. Quoniam Bouillus mœnia turrésque ad ciuitatis propugnationem constituit: tu Manfrede eum leua onere: & quæ reliqua manent de condendis vrbibus ἀρχιτεκτονικῶς explana: audimus enim quamuis cupidè. M. Ita sanè explanemus; sed quàm licebit breuissimè: nam & quæ dicta sunt hactenus, dici vberius potuisse non ignoratis. Sequitur vt plateæ, & angiportus ad cæli regionem dirigantur. Id præstabitur perbene, si ex angiportis excludentur venti, qui frigidi lædunt, calidi vitiant, humidi nocent. Mitilenen oppidum in insula Lesbo eleganter & magnificè ædificatum memorat Vitruuius: sed non satis prudenter. Nam flante Austro homines ægrotabant, Euro, tussiebant, Aquilone, in salubritatem restituebantur: in angiportis autem & plateis propter immodicum frigus nequibant consistere. A regionibus ventorum directiones vicorum conuertendæ sunt: vti aduenientes ad angulos insularum frangantur, repulsíque dissipentur. Diuisis angiportis, & plateis designatis videndum quæ areæ sacris ædibus, foro, & reliquis ædificiis publicis ad vsum communem eligantur. De quibus generatim hæc. Si prope mare posita erit vrbs, area foro deligetur secundùm portum: si mediterranea, in medio oppido. Ærarium, carcer, curia foro coniungentur, ita, vt magnitudo symmetriæ eorum, foro respondeat: curia pro dignitate municipij, seu ciuitatis maximè extruenda est. Sacris ædibus (eorum præcipuè diuorum, qui ciuitati præsident) excelsissimus attribuen-

tribuendus est locus, vnde mœnium pars potior conſpiciatur. Theatro quoque locus dandus ſaluberrimus. Ædificiorum priuatorum diſpoſitio laudabitur, ſi primo animaduerſum fuerit, quibus regionibus, aut quibus inclinationibus mundi conſtituantur. Sub Septentrione ædificia teſtudinata, & maximè concluſa, & non patentia, ſed conuerſa ad calidas partes molienda. Contra, meridianis regionibus (quòd premuntur à calore) patentiora, conuerſaq́ꝫ ad Septentrionem, & Aquilonem ſunt facienda: ita quod vltro natura lædit, arte erit emendandum. Secundum vias publicas priuatæ ædes longo ordine ad pares, quantum fieri poteſt, dimenſiones collocandæ, vt vrbi decor & honor concilient: nec exporrigatur, aut emineat quippiam, quod publicis viis impedimento ſit. F. Dum tu de publicis priuatisque diſputas, grauis profectò, & eximius locus tertia Demoſthenis Olynthiaca incidit in memoriam. In vtroque genere antiquos Athenienſes commendans, in altero quidem ſumptuoſos & magnificos, in altero continentes, & moderatos fuiſſe, docet his verbis. *In ipſa vrbe, ſpectate, quales & publicis, & priuatis in rebus maiores noſtri ſe præbuerunt: publicè enim ædificia & ornamenta talia & tanta inſtruxere nobis templorum, & quæ his continentur donariorum, vt ad excellentiam eorum à poſteris addi nihil poßit. Priuatim autem adeo modeſti fuerūt, tantaq́ꝫ cura respub. inſtitutis paruerunt, vt ſi quis veſtrum Ariſtidis, & Miltiadis, & illius temporis illuſtrium virorum domos videt, cuiuſmodi ſint, vicinorum ædibus nihilo illas ſplendidiores videat. Nec enim augendæ rei familiaris gratia rempub. gerebant, ſed quiq́ꝫ rem cōmunem*

sibi amplificandam ornandamq́; putabant. Hæc orator Græciæ. Nunc etiam quidam ita viuunt, quasi altero die morituri: ita ædificant, quasi semper victuri, & Principum facta in hac partem studiosius imitantur, cum ipsi Principes non sint, quamuis pecuniosi sint. O. Templa noster Plato similiter in foro construi mandat, & iuxta magistratuum palatia, curiasq́; iuri dicundo destinatas, in quibus veluti augustissimis & sanctissimis locis iura dentur accipianturq́; : partim ipsis iudicibus velut de sacris reb⁹ iudicaturis: partim verò veluti in ipsis curiis deorum sint sedes ac delubra. Priuatas autem ædes sic disponi vult, vt tota vrbs æqualitate & similitudine vnus sit murus. Quæ dispositio & spectatu iucunda, & ad custodiam videtur fore opportuna : si videlicet vnius domus figuram ciuitas repræsentet. Apud Aristotelem in 7. politicorum sermo est de foro duplici: vnum vocat liberum, ab omnibus rebus venalibus purum ac sincerum : quò neq; quisquam sordidus atq; illiberalis artifex, neq; agricola, neque alius quisquam talis commeet, aut aspiret, nisi à magistratibus arcessatur: alterum appellat ὠνίων ἀγορὰν forum rerum venalium, de quo supersedebo dicere. Hoc omittere nolui, Xenophontem in primo eorum librorũ quibus regem in Cyri persona instituit, quo loco Persarum instituta in disciplina iuuentutis exponit, de libero foro scribere (vbi & regia, & aliæ magistratuum ædes extructæ sint:) Hinc venalia quæq; & circumforaneos homines, eorumq́; clamores, & insolentias alium in locum reiectas: ne horum turba & temeritas

cum

cum virorum rectè institutorum elegãtia ac modestia misceatur. Ego ad metas veni. B. Iuxta tecum à sermone quiescam, si Fumanus me sinat. F. Quoniam id temporis est, valetudini demus operam. M. Surgamus.

ANNOTATIONES.

Stephanus non ignorati nominis Grammaticus, περὶ πόλεων de vrbibus commentarium scripsit, cuius tantùm epitome superest. Testem citat hunc frequenter Eustachius, in Bœotiam Homeri potissimum, et Dionysij περιήγησιν, appellaturq́ ab eo non suo vocabulo, sed ὁ τὰ ἐθνικὰ συγγράψας, ὁ τῶν ἐθνικῶν συλλέκτης, ἐθνικά: vnde datur coniicere, ipsum auctorem operi suo indicem præposuisse, ἐθνικά: quia non tam proprias locorum appellationes Geographis interpretandas suscepisset, quàm de appellationibus gentilitiis, & aliis id genus inde deflectendis, tanquam de negotio inter Grammaticos controuerso disputaret. Exponamus nunc, quid inter vrbem, ciuitatem, oppidum discriminis intercedat. Seruius, Nonius, Isidorus tradunt vrbem esse muros, seu mœnia, & ædificia, ciuitatem habitatores, siue incolas. Cic. cõtra Rullum. Vrbs & natura, & situ, & descriptione ædificiorum, & pulchritudine inprimis nobilis. Et in Sextiana. Domicilia coniuncta, quas vrbes dicimus, mœnibus sepserunt. Ciuitas vrbem incolit. Cic. in Academ. Aristoteles non dubitasset,

quin & Prator ille esset, & Roma vrbs, & eam ciuitas incoleret. Ibid. Nec hac vrbs, nec in ea ciuitas. Est enim vt definit Isid. ciuitas hominum multitudo, societatis vinculo adunata, dicta à ciuibus, id est ab incolis ipsius vrbis, pro eo quod plurimorum consciscat, & contineat vitas. Aristoteles lib. 7. de Repub. cap. 8. ἡ δὲ πόλις κοινωνία τίς ἐστι τῶν ὁμοίων ἕνεκεν δὲ ζωῆς ἐνδεχομένης ἀρίστης. *Ciuitas autem societas quadam similium est, vita, quoad eius fieri potest optima gratia constituta. Eadem Cic. in som. Scipionis. Nihil est illi principi deo, qui omnem hunc mundum regit (quod quidem in terris fit) acceptius, quam consilia cœtusq; hominum iure sociati, qua ciuitates appellantur. Vrbs vocata est ab orbe, quod antiqua vrbes in orbem fiebant: vel ab vruo parte aratri, quo muri designabantur, per sulcum scilicet, idq; aratro. Seruius in 1. Æneid. Virgil. in 5. Interea Æneas vrbem designat aratro. Huc facit locus Catonis. Qui vrbem nouam condit, tauro et vacca aret: vbi arauerit, murum faciat: vbi portam vult esse, aratrum sustollat, & portet, & portam vocet. Rursum Seruius in versum à me productum. Condituri enim ciuitates, taurum in dextra, & vaccam intrinsecus iungebant: & cincti Sabino ritu, id est, toga parte caput velati, parte succincti tenebant stiuam incuruam, vt gleba omnes intrinsecus caderent, & ita sulco ducto, loca murorum designabant, aratrum suspendentes circa loca portarum. Alios quosdam*

dam ritus in condendis vrbibus percenset Leo Albertus lib. 4. Iam vt condendam aratro designabãt, sic etiam euertendam. Horat. Ode 16. lib. 1. impriméretque muris aratrum hostile exercitus insolens. Videmus tamen vrbem pro ciuitate capi. Virg. 2. Æneid. Inuadunt vrbem somno vinóque sepultam. Cic. ad Att. lib. 1. epist. 16. Emptione constituta, sentinam vrbis exhauriri posse arbitror. Ciuitatem dici Verrius ait & pro loco, & pro iure hominum, & pro multitudine hominum. Confunduntur ergo hæ duæ voces. Ciuitas item est nonnũquam Respub. vt Græcis πόλις pro πολιτεία. Oppidum Varro lib. 8. censet ab ope dictum: quod munitur opis caussa, vbi sint: & quod opus est ad vitam gerendam, vbi habitent tutò: vel oppida, quod opere munibant mœnia, quo munitius essent. Festus. Oppidum dictum est, quòd opem præbeat, & quòd ibi homines opes suas conferunt. Hinc oppidò pro valde, multum, ortum ex sermone inter se confabulantium, quantum quisq; frugum faceret: vtque multitudo significaretur, sæpe respondebatur: quantum vel oppido satis esset. Ex quo in consuetudinem venit, vt diceretur oppidò pro valde, multum. Quod autem negat idem Festus, latinè dici, oppidò didici, spectaui, ambulaui, quia nulli horum subiici potest, VEL QVOD SATIS EST, *ipse errat: eius errorem testimonia Ciceronis, Plauti, Terentij demonstrant. Quòd nonnulli tantum de paruis vrbibus oppidi nomen vsurpari à latinis credunt,*

aperte falluntur. AGENT ENIM TECVM LEGE) *Agere lege dicebantur, qui aliquid ex iis quæ legibus aut edictis instituta erant, in iure persequebantur: quæ potestas actio legis vocabatur.* VINDICABVNTQVE) *Hoc est, iudicio eripient tibi iniustam possessionem: vel vindiciarum tibi legem intendent, & ab iniusto possessore, in suam potestatem iusq; reducent.* SIC PHILONEM ARCHITECTVM) *Hæc à Crasso 1. de Orat. Additur cum M. Antonio Hermodorus. Nec si huic M. Antonio pro Hermodoro, &c. Similia differuntur ab Antonio lib. 2. non longè à principio. Inter illa hæc. Sed vt orator de iis rebus, quæ cæterarum artium sunt, si modo eas cognouerit (vt heri Crassus dicebat) optimè potest dicere: sic cæterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt.* INTRA PELLICVLAM SVAM) *Monemur hoc adagio, ne sortis nostræ immemores, maiora quàm pro facultate audeamus. Petitum ab asino Cumano, qui leonis indutus exuuias, aliquandiu se pro leone gerebat. Agnitus deinde, magnóq; omnium risu alieno indumento spoliatus, & fustibus ad necem multatus est. Seneca in epist. Sapientem vndique submouent, & intra cutem suam cogunt.* CITRA METVM RHAMNVSIAE VIRGINIS) *Nemesis Adrastia ab Adrasto rege, qui primus ei templum posuit: Rhamnusia à Rhamnunte Atticæ vico, vbi eidem statua è solido lapide, Phidiæ opus statuta est. Hæc dea fastum,* in-

Insolentiam, spésq; immodicas, & temerarias punire credebatur. Catull. ad Licinium.

Nunc, audax caue sis, precésq; nostras
Oramus caue despuas ocelle,
Ne pœnas Nemesis reposcat à te.
Est vehemens Dea, lædere hanc caueto.

SACRAMENTO CONTENDENDVM) *Contendere seu litigare sacramento, est magna pecuniæ periculo contendere: quæ pecunia apud Pontificem deponebatur. Vide Turneb. lib. 29. cap. 36. & Bud. in Pand.* PROMITTENDVM VADIMONIVM) *De vi verbi huius, de loquendi rationibus ex eo prognatis, egisse me recordor annotat. in dial. 33. vol. 2.* SPLENDIDIS. ET NOBILIS. AEDIF.) *Septem puta orbis miracula. Thebæ Ægyptiæ, ἑκατόμπυλα, centum portis admirabili artificio distinctis. Muri Babylonis cocto latere & bitumine conditi. Sepulchrum Mausoli Regis Cariæ, de quo Martialis.*

Aere nec vacuo pendentia Mausolæa
Laudibus immodicis Cares in astra ferant.

Propert. lib. 3.

Mausolei diues fortuna sepulchri

Plinius lib. 3 ... b extrema conditione vacat. cadicis. Herodot. lib. Strabo lib. 14. Pausan. in Ar. cap. 18. Pyramides Ægypti. Cicero Tuscul. 3. Gell. lib. 10. Rhodios. Capitoliū R... Colossus Apollinis apud in Cyzico. Alij aliter re... anum. Sepulchrū Hadriani Ephesiæ, turrim Phariā)& in iis templū Dianæ ...rū Iouis Olympici

nume-

numerant. De quibus cum passim multa legere possis, non est cur ego plura attexam. IN BOEOTIA) *Pars secunda Iliados, in qua Homerus Græcorum copias, & naues cum locis et vrbibus vnde venerint, versibus plurimis commemorat, dicitur Catalogus & Bœotia. Cur catalogus, in promptu est: cur Bœotia, caussam afferunt, quod à Bœotis sumat exordiū. Quare autē hoc ipsum poëta faciat, videndus Scholiastes, & Macrobius. Laertius in Solone ex opinione quorundam refert, ipsum scripsisse hunc catalogum, ab eo loco, vbi Aiacem è Salamina duodecim nauibus instructum venisse canit.* CARTHAGO ITALIAM CONTRA) *Cōmendat Virgilius hanc ciuitatem à rebus septem, quod obseruandum, & ad communem fructum studiosorum Humanitatis proponendum putaui: vt scilicet laudaturi vrbes, habeant quod imitentur. Ab antiquitate, à conditoribus, à situ, ab opulentia seu diuitiis, à studiis honestis, à pietate in Deum & cœlites, illorúmque in eam beneuolentia & fauore, à sacris monumentis. Condita autem est ante Romam annis 65.* HAS ARCES [illegible]

Tertium bellum Punicum, quod anno a[illegible]agine de-
ctum est, deliberationem quoque [illegible] ac Nasica nar-
lenda, & contrariis sentētiis [illegible] am (scribit Velle-
rat Iulius Florus lib. 2 [illegible] (y, quā vllius eius tem-
ius lib. 1. magis inui[illegible]ino nomini, funditus sustu-
poris noxiæ inuisa[illegible]inor) fecitq́ sua virtutis mo-
lit (Scipio Af[illegible] *numen-*

numentum, quod fuerat aui eius clementia. Diruta est, cum stetisset annis 667. AB INTERITV PALLAS) *Cecrops Ægyptius Athenas condidit ante vastationem Troiæ annis trecentis septuaginta quinque, cùm Moses annum ageret quadragesimum. Homerus eas in Catalogo, quo omnes Græciæ regiones atque oras expinxit, honorificè nominauit. A conditore suo primùm dicta est Cecropia: non multò post à Minerua, cui Cecrops oppidum agrúmq; consecrauerat, Athenarum nomen inuenit: Minerua enim Græcè ἀθήνη. Hodie à Turcis corrupta voce Sethinæ vocantur. De tam spatiosa ac nobili vrbe, in quam Thesei iussu duodecim Atticæ populi commigrauerunt, nihil reliquum est, præter arcem in rupe, & oppidum siue pagum. Incolæ rerum necessariarum egèni, latrociniis, piratica, & piscatu vitam tolerant: appellatio illa omnium vrbium communis ἄστυ, quæ huic κατ' ἐξοχὴν tribuebatur, pridem exoleuit. Admetior lectori epigramma non illepidum in Athenas, & Argos: quandoquidem de hoc quoq; deleto sermo est in progymnasmate.*

Quisquis Cecropias hospes cognoscis Athenas,
Quæ veteris famæ vix tibi signa dabunt.
Hásne dei dices cælo petiere relicto?
Regia partitis hæc fuit vna Deis?
Idem, Agamemnonias dices cum videris arces:
Heu victrix victa vastior vrbe iaces.
Hæ sunt, quas meritò quondam est mirata vetustas.
Magnarum rerum magna sepulcra vides.

DE

DE HIEROSOLYMA VRBE) *De excidio huius Iosephus & Egesippus. De origine & laudibus eiusdem multa Bened. Pererius in Daniel. lib. 3.*

FRVSTRA DICTA EST ÆTERNA) *Vrbem κατ' ἐξοχὴν Romam, vt olim Athenas ἄστυ, Alexandriam πόλιν vocarunt. Sed additum ei præterea, æterna: semper enim Romam, & Romanum imperiũ duraturum credebãt. Testantur constitutiones Principũ, inscriptiones antiquæ, numismata deniq; vetustiora. Possumus & poëtas in hanc rẽ testes laudare.*

Tibull. lib. 2. eleg. 5.

Romulus æternæ nondum fundauerat Vrbis
Mœnia, consorti non habitanda Remo.

Ouid. 3. Fast.

Iam modo quæ fuerant syluæ, pecorúmq; recessus
Vrbs erat, æternæ cum pater Vrbis ait.

Auson. in epig.

Ignota æternæ ne sint tibi tempora Romæ.

Et sequenti.

Hæc erit æternæ series ab origine Romæ.

Adde Marcellini verba ex lib. 14. Inter hæc Orphitus Præfecti potestate regebat vrbem æternam. Sic appellat lib. 15. 16. 19. Legatur epigramma Crinagoræ lib. 1. Anthologiæ, οὐδ' ἢν ὠκεανός, &c. Constantius Constantini Magni filius triumphali pompa Romam ingressus, interrogatúsque, quid de vrbe sentiret: id tantum sibi displicuisse dixit, quod ibi quoq; homines mori didicisset: multísque cum stupore visis, de fama conquestus est, quod ornans omnia semper in maius,

in

in iis quæ Romæ viserentur explicandis obsoletior esset. Sigon. de Imp. occident. lib. 6. Conditam tradunt scriptores post captam Troiam annis 437. TOT AC TANTARVM VRBIVM) Calamitates, euersiones, excidiáq; clarissimarũ ciuitatum enarrat Pausanias lib. 8. PROPTER ABITIONEM FILIÆ) In mortis mentione veteres δυσφημίαν vehementer vitabant. Itaq; de mortuis dicebant, vixit, abiit, pro periit. Tertul. Si de aliquo iam pridẽ defuncto tanquam viuo quis requirat, præ manu occurrit dicere: abiit iam: & , reuerti debet. Pro eodem dicebant, fuit. Festus. Abitionẽ antiqui dicebant mortẽ. SINISTRA CORINTHVS) Carthaginis ruinã statim Corinthus excepit, Achaiæ caput, Græciæ decus, inter duo maria Ioniũ & Ægæũ quasi spectaculo exposita. Critolaus caussa belli, qui libertate à Romanis data, aduersus ipsos vsus est, legatósq; Romanos, dubium an manu, certè oratione violauit. Vltionẽ & bellũ Metellus cœpit, Mũmius absoluit. Hic geminos portus postquã sanguine infecit, tandẽ ab incolis deserta ciuitas, direpta primum, deinde tuba præcinẽte deleta est. Florus lib. 2. cap. 16. Cic. pro lege Manil. Legati quòd erant appellati superbius, Corinthũ patres vestri, totius Græciæ lumen extinctum esse voluerunt, &c. L. Mummius, inquit Velleius lib. 1. eodem anno quo Carthago concidit, post annos 952. quam condita, funditus eruit, & appellatus est Achaicus. Ibidem hunc Mummium cum Scipione Æmiliano contendit. Iam præterea

rudem fuisse Mummium confirmat, ut quum Corintho capta maximorum artificum perfectorū manibus tabulas ac statuas in Italiam portandas locaret, iuberet prædici conducentibus, si eas perdidissent, nouas eas reddituros. EX IMPORTVNISSIMIS LIBIDINIBVS) *Ex intemperantia Veneris sæpenumero atrocissima bella, miserabiles'q; Principum ac populorum clades extiterunt: cuius rei exempla complura, & notissima apud Græcos in Helena, apud Romanos in Lucretia & Virginea, apud Ægyptios in Cleopatra, apud Hebræos in Dina filia Iacob, in tribu Beniamina propter scelerate oppressam Leuitæ coniugem, in adulterio Bethsabææ, & in incestu Thamar sororis Absolonis. Sed ante Helenam alias fuisse mulieres pronunciat Horat. sat. 3. lib. 1. quæ belli caussas prebuerunt. Plures ergo ante Paridem adulteri. Herodotus lib. 1. prima inter Græcos, & barbaros bella, ex raptu fœminarum exorta scribit. Leges Athenæum lib. 13. cap. 4.* QVÆ MERIDIEM INTVENTVR) *super locorum salubritate præclare admodum & φυσικῶς disserit toto cap. 4. lib. 1. Vitruuius.* PLVRIMAE CORPORIBVS AEGRITVDINES) *In eo etiam poni vocem ægritudinis, cum corpus male affectū est, vincit auctoritas Terentij Phorm. Matrem ipsam ex ægritudine mors consecuta est. Vbi exponit Donatus, ex infirmitate ac morbo. Et Plinij lib. 8. cap. 1. Visi sunt (elephanti) fessi ægritudine (quando & illas moles infestant morbi)*

bi) herbas ſupini in cælum iacientes. Rurſum lib.28. cap. 6. Augurium ex homine ipſo eſt non timendi mortem in ægritudine, quandiu oculorum pupillæ imaginem reddant. DINOCRATES E MACEDONIA) *Copioſè & feſtinè rem totam exponit procœmio lib.2. Vitruuius. Plutarchus in Alexandro, & libro de fortuna eiuſdem, Staſicratem nominat. Sed rationem repudiati conſilij libet ex eodem ſcriptore, Vitruuio, inquam, adiungere. Vt enim natus infans ſine nutricis lacte non poteſt ali, neq; ad vitæ creſcentis gradus perduci: ſic ciuitas ſine agris, & eorum fructibus in mœnibus affluentibus nō poteſt creſcere, nec ſine abundantia cibi frequentiam habere, populúmq; ſine copia tueri.* PHRENETICI SEPTENTRIONVM FILII) *Sic Varro Marcipore. Eodem lepore Horatius de pinu: ſylua filia nobilis. Ode 14. lib.1. Et de nauibus Paridis in Græciam nauigantis. Lycophron in Alexandra* ἁ φαλακϱαῖαι κόϱαι, *Phalacrææ filiæ, quòd eſſent ex arboribus Phalacræ, vnius de quatuor Idæ promontoriis.* CAPITE QVODAMMODO ARCHITECTONICA) *Caput ſæpe pro exiſtimatione, ſtatu, conditione poni certum eſt. Cic. pro Quint. Quid hoc iniquius C. Aquili, quam me, qui caput alterius, famam, fortunáſq; defendam, priore loco cauſſam dicere? In Verr. Diligenter caueret, ne quid eſſet in literis ſociorum, quod contra ſuum caput atq; exiſtimationem valere poſſet. In quam ſignificationem dicitur capitis diminutio.*

tio. Sunt autem capitis diminutionis tria genera, vt docuit Paulus Iureconſ. in Pand. maxima, media, minima: tria enim ſunt quæ habemus, libertatem, ciuitatem, & familiam: Igitur cum omnia hæc amittimus, conſtat maximam eſſe capitis diminutionem. Cum verò amittimus ciuitatem, & libertatem retinemus, mediam eſſe. Cum & libertas, & ciuitas retinetur, familia tamen mutatur, minimam eſſe conſtat. RISVM ET LVDIBRIVM DEBERE) *Horat. Ode 14. lib. 1. tu niſi ventis Debes ludibrium, caue. Forma loquendi à Græcis ſumpta* ὀφλισκάνειν γέλωτα, δίκην, μωρίαν αἰσχύνην, ἀνανδρίαν, *&c.* RECTE ATQVE ORDINE) *Verba ſunt certæ cuiuſdam ſignificationis, quibus ſenatus vti ſolebat interdum, cum abſolutè commendare res alicuius geſtas volebat. Vide Bud. in Pand.* PLATEAE ET ANGIPORTVS) *Plateæ perpetuæ ac latiores ciuitatum viæ ſunt: iuxta proprietatem linguæ Græcæ à latitudine nuncupatæ:* πλάτος *enim latum. Angiportum & angiportus eſt iter compendiarium in oppido: eò quòd ſit anguſtus portus, id eſt, aditus in portum, via arcta, iter anguſtius.* AD ANGVLOS INSVLARVM) *Feſtus. Inſulæ dictæ propriè, quæ non iunguntur communibus parietibus cum vicinis: circuitúque publico, aut priuato cinguntur, à ſimilitudine videlicet earum terrarum, quæ fluminibus ac mari eminent, ſuntq́ in ſalo poſitæ. In vrbibus autem metandis inſulas accipimus, quidquid quatuor plateis, aut an-*

gipor-

giportis, aut alteris cum alteris mixtis cinctum est. THEATRO QVOQVE LOCVS) *Non inscitè animaduersum est à Donato, Carthaginenses 1. Æneid. primùm leges, honores, salutem curasse in ædificatione vrbis nouæ: postea quæ ad voluptates, & delicias conducerent. Antecedit enim: Iura magistratúsque legunt, sanctúmque senatum. Sequitur. Hìc portus alij effodiunt: hìc alta theatris, Fundamenta locant.* VALETVDINI DEMVS OPERAM) *Crassus in extremo 1. de Orat. cum disputatio esset habita ante meridiem: nunc & Scæuola, inquit, quoniam in Tusculanum ire constituit, paulùm requiescet, dum se calor frangat: & nos ipsi, quoniam id temporis est, valetudini demus operam. Idem concludens secundum. Agite verò, vt vultis: sed nunc quidem, quoniam id temporis est, surgendum censeo, & requiescendum: post meridiem, si ita vobis est commodum, loquemur aliquid: qui locus priorem interpretatur. Dant etiam valetudini operam, qui nostro more pransum se conferunt.*

PROGYMNASMA SEPTIMVM.

Arx, templum, monaſterium, curia, ædes magiſtratuum, ærarium, forum.

HERCVLANVS, NVMERIVS, SEXTILIVS.

HERCVLANVS. Non poteſt nõ præcipuam habere dignitatem, publicorum ædificiorum & molitio, & pertractatio, ob hoc ipſum quia publica ſunt, & priuata non ſolum amplitudine, verum etiam impendio, ſpecie, firmitudine, diuturnitate, commoditate vincunt. Eorum autem (quantum è ſcriptis architectonicis animaduerti) hæc fere ſunt genera, præter vrbem (in qua explicãda plurimùm operæ paginarũmque ab illis magiſtris conſumitur) arx, templum, monaſterium, curia, ædes magiſtratuum, ærariũ, forum, Academia, theatrum, balneæ, noſocomiũ, carcer, cloaca, viæ, caſtra, naualia, portus, pontes, ſepulcra. De quibus ſingulis, ſi à me ſcholas petitis, videte ne iniquiores ſitis, cum iniquum adeo humeris meis onus imponatis. Si ad arbitrium meum rem totam reiicitis, dicam conſilium meum. N. Nos verò reiicimus, conſilióque tuo parebimus. S. Parebo dic, non parebimus: nec enim

ſcis quid ipſe ſit dicturus: & qua ego ſim voluntate, quia deus non es, necdum noſti. Enuntia conſilium Herculane. H. Vos quoque in talibus monumentis, vnde ædificandi rationes diſcuntur, non parum eſtis volutati: ſatis namque didici, quàm conſueueritis in libris helluari, & ſæpe iſta legentibus interueni: nec ab elocutione tam inueniemini imparati, vt etiamnum in ludum oratorium commeare debeatis. S. Vt iſta demus, quid ergo? H. Quid ergo? In partem laboris venire vos cupio: ita vt ego nòn quidem peritior, ſed annis grauior initium faciam diſſertationis huius: non eo prorſus modo, nec ea diligentia, & longitudine, nec eo fine quo architectus aliquis: ſed magis oratoriè (oratoribus enim quæcunque in quacunque re conceſſa eſt explanatio) curſim, non omnia complectendo: & ad liberalem animi delectationem potius: primáque ſeptem capita expediam: proxima ſex Numerius ſibi ſumat: quę relinquuntur ſex, ea Sextilius tractet omnia: ne aut Quintilius, aut Quartilius audiat. S. Si eſſent ſeptem aut octo, tu mihi hodie nomen commutares, & Septimium, aut Octauium vocares, vt video. N. Quid abnutas? promitte. S. Vellem hoc diceres ea mente, qua in Moſtellaria ſeruus ſeni ad cœnam inuitato, & condicere nolenti. Promitte, inquit, ego ibo pro te, ſi tibi non libet. Promittam igitur tua fide: ſi vis. N. Et tua, & mea. Quid moramur? ſed heus, ita ſpondemus rem, vt cuilibet noſtrûm interloqui in alterius diſputatione ſit integrum. H. Superbi eſſet id nolle. S. Volumus etiam, vt noſtri conatus tibi ne diſpli-

ceant: tu enim eris Plato noster. H. Audite quid Plinius cuidam cunctatori, & tamen homini docto scribat. Tu modo enitere, vt tibi ipsi sis tanti, quanti videberis aliis, si tibi fueris. Idem vobis in re minore dixerim. Aggredior cum diuis beneuolis ad propositum.

ARX.

Arx, inquit Varro, ab arcendo, quod is locus munitissimus vrbis: à quo facillimè posſit hostis prohiberi. Ad vrbes itaque, & in vrbibus arces à veteribus constituebantur: ad quas in aduersa rerum tempestate ciuibus receptus erat. Quare Æneas in Panthum sacerdotem ab arce cum sacris fugientem incidens, rectè quærit: Quo res summa loco Panthu? quam prendimus arcem? Vt si dicat, in quam nos arcem præsidij & salutis caussa conferemus, cum tu eam, vtpote iam captam, & occupatam ab hostibus deferas? In iisdem, periculosis temporibus virginum, matronarúmque pudicitiam, & deorum simulacra, vt in custodia tutiore seruabant: nec apud antiquos arcem sine templo inuenisses. Sed hæc à principio: tyranni deinde huiusmodi munitiones sedésque pietatis, immanitatis scelerúmque suorum propugnacula fecerunt, & miserorum perfugia, in crudelitatum diuersoria conuerterunt. Veruntamen vt à milite non patientia solum, & fortitudo in impetu insultúque hostis sustinendo, sed etiam audacia in lacessendo inuadendóque expetitur: sic arx cum salua perferre oppugnantem, tum repellere atque vltro eum lædere

posse debet: ad quorum vtrunque & locus ipse, & murorum ratio proficiet. M. Tu quidem arces nondum distribuisti, quod potes, in collinas, seu montanas scilicet, & campestres, seu in planicie positas, quæ antiquiores videntur. Quærimus igitur abs te, hîc ne, an illic firmiores ac tutiores excitatum iri putes. H. Altiores habent difficiliores accessus, defendunt se commodiùs: ædificari tamen tantis molibus & spatiis vix possunt, & egent rebus multis, quæ sunt illis in plano cum ciuitatibus communes, quæ etiam securitati comparandæ valent. Aditus exitúsq; percommodos habebit, terra, fluminibus, lacubus, mari, per quos perturbatis rebus & aliena auxilia introducat, & sua educat. Muri vrbani eam vt O literam bina cornua C literæ comprehendant, nec includant, ad hunc modum CO, vt neq; intra vrbem sit, neq; extra: sed velut postica pars eius, munitissima, operũ vertex, nodus vrbis, minax & inuicta fabricatio. Podiũ requirũt maximè solidũ, è lapidibus grandioribus. Linea obliqua ducendi muri extrinsecus, quò scalæ applicatæ dum curuantur debilitentur: & hostis dũ ad murũ hæret, supra incidẽtia saxa ægri⁹ euitet: emissáq; tormentis tela propter obliquitatẽ dissiliant. Aream iubẽt latissimis, crassis lapidibus, duplici aut triplici solio dimissis cõsterni: ne actis cuniculis qui obsident irrepant. Murum fieri altissimum, & ad loricas vsq;, seu supremas coronas bene crassum, qui machinarũ ictus & telorũ verbera cõtemnat, scalísq; aut aggere æquari non possit. Reliqua eadem sunt muris vrbiũ: qui erunt tuti, si hostis nequibit

quibit impune accedere: ducta nimirum fossa lata, & profunda, & furtiuis per ipsum podium fenestellis, per quas hostis dũ se supernè scuto protegit, à latere tergóque vulneretur. Si maritima fuerit arx, palis adactis in vada, & saxis vastioribus aduolutis nauium appulsus arcebitur. Locatas in plano, aquaria fossa muniet. Montanas præcipitia tuebuntur. Atque optandum est, vt his omnibus vti simul possimus. Vnde missilibus, & tormentorum globis petitiones commodæ, ibi muros habere angulos acutos veluti proras conuenit. Ad arcem vna primaria turris construenda, multa sui parte solida, toto opere robusta, vndique munita, reliquis celsior, accessu ardua, & per pontem mobilem. Omnino vt parua quædam arx, cui nihil eorum desit, quæ in arcibus desiderantur. Excubitorum & defensorum alij infimas arcis partes, alij supremas, alij alias cum distinctis muneribus tenebunt. Tecta ne ponderibus missilium obruantur, ad acutum angulum finientur: aut opere valido trabibúsque admodum spissis obfirmabuntur. Denique non aliter fere arx, quàm pusilla quædam vrbs ædificanda, munienda, & locis ad vsum aptis distinguenda est. Hæc de arce. S. Quam bene se tibi principia dederunt? Nunc qui tam egregij operis arces nosti extruere, templum nobis ædificato.

TEMPLVM.

H. Inesse templis ac sacellis religionem scitis, & aliis de caussis, & quod in his deo cælitibúsque generis nostri procurationem habentibus, meritáque

que multa & varia in mortales aſsiduò collocantibus debiti honores per ſacrificiorum ritus, cõprecationes, conciones, & cantus perſoluuntur. Et ſi quod eſt in vniuerſitate ædificiorum, in quo tum extruendo, tum honeſtando magna artificum ingenia, ſingularis induſtria, ſumma cura & diligẽtia ſe poſsint oſtendere, templum eſt: quod ſua præditum pulchritudine potiſsimum & maximum vrbi decus, atq; ornamentum parit: & videtur cæleſtium quaſi inter homines habitãtium domicilium. Senſit ita Ammonius ille monachus, qui cum Romæ vnà cum Athanaſio diuerſaretur, ex infinitis, & admiralibus eius vrbis monumentis, nullum ſibi, præter Vaticanum templum viſendum exiſtimauit. Quocirca ſi ſumptuoſa palatia Principibus & Regibus ſolemus condere: ſi diuerſoria illuſtribus hoſpitibus, & viris nobiliſsimis quam cultiſsima quærere, & in quibus commorantur ædes, quãtum ſinit facultas, exornare, quid tandem immortalibus in iſto genere officij non præſtabimus? Ac tum demum pietatem maximè coli exiſtimemus licet, cum templorum limina in dies egregiè tepebunt, ea frequentantium pedibus attrita: quod vt fiat, talia ſint oportet, quæ ſpecie ſua, admiratione & gratia intuentes detineant: & in quibus dubites, pluſne artificum manus, operumq; laborem, ac ciuium ſtudia, liberalitatemq; commẽdes: & magiſne ad decorem & elegantiam, an ad perpetuitatem quæſita & comparata videantur. Nec minorem templa ex vetuſtate auctoritatem, quam ex ornamentis dignitatem aſſequuntur. Templa

dei ſaxo venerabar ſtructa vetuſto, ait Æneas. N. Quoniam te longiorem in hoc capite, quàm in antegreſſo futurum apparet, & res ita poſtulat, rogatum te volumus, vt memoriæ noſtræ apta partium diſtributione conſulas. H. Conſulam verò, & primùm de nominibus templi diſputabo, quæ apud ſacros, ſiue Eccleſiaſticos ſcriptores ſeptem inueni. S. Hem, ſeptem? H. Sic res eſt. Eccleſiã vocant ipſum quoq; locum in quẽ populus ad diuina myſteria celebranda congregatur. Certè & Latinis concio interdum locum ſignificat. Alterum nomen eſt κυριακὸν Græcis, Latinis Dominicum. Quid ni locus domino conſecratus Dominicum? Ita etiam ex diebus hebdomadis primus & princeps colẽdo domino attributus, Dominicus meritò nuncupetur. Agere, celebrare Dominicum Auguſt. & Cyprian. dixerunt de noſtro ſacrificio peragendo & obeundo. Tertium, Baſilica, quod ibidem omnium regi Deo cultus & ſacrificia offeruntur, vt Iſidorus vult. Inde Baſilicani, Baſilicarum cuſtodes. Quartum, Domus Dei. Quintũ. Martyrium. Propriè tamen illa templa, in quibus ſanctorum martyrum reliquiæ ſeruarentur. Sextum, Oratorium, εὐκτήριον. Ea erant initio Chriſtianiſmi ædiculæ ad precandum. Poſtremum, Tabernaculum, quo nomine à Dauide ſæpius templum vides appellatum. Nunc de loco deligendo. Antiqui ex diſciplina Hetruſcorum non quibuſuis diis quocunq; loco templa conſtituebant. Pudicitiæ & bonarum artium præſidibus intra mœnia: Veneri, Vulcano, Marti extrà: vt ne per lubricum incedens adoleſcentia, matresq; familiâs

miliâs libidinibus se interdictis contaminarent: & vti ab incendiorum formidine liberata viderentur ædificia: vti demum iurgia & armatæ ciuilium factionum discordiæ ne exorientur: nam Venus obscenæ voluptatis arbitra est: Vulcanus ignibus moderatur: Mars pugnas & tumultus regit. Præterea Cererem frumentariæ sationis magistram extra mœnia colebant, vti deam rurestrem videlicet ruri: loco autem, quò nisi sacrorum illorum caussa homines adire non cogerentur. Vestæ, Ioui, Iunoni, Mineruæ tanquam custodibus & tutelaribus ad medium oppidum, atque ad ipsam arcem. Palladi item vt opificum deæ, Mercurio, Isidi, Serapi vt mercatorum, ad forum. Apollini & Libero secundùm theatrum, vt spectare possent ludos, quibus sunt amici. Immo vt venationes, & quæ vocantur Munera, Saturno attributa sunt: ita ludi scenici Libero, Circenses Neptuno. Herculi quibus in ciuitatibus gymnasia & amphiteatra nulla essent, ad circum. N. Augurer? H. Augurare. N. Propter certaminum eius luctarúmque memoriam fortasse. H. Fortasse. Sed Neptuno ad littus maris, Iano in mōtibus excelsis, Æsculapio in insula Tiberina, & alibi etiam extra vrbem: quòd ægrotis aqua imprimis opus esse arbitrarentur: & quòd foris, quàm in vrbe cælū putarēt salubrius. Venerati sunt ergo intra muros eiusmodi deos, vnde ad iuuentutē, & matronalem castitatē nihil labis ac turpitudinis deriuatū iri: atq; adeo illos, à quibus adiumenta, nō detrimenta accepturos sese confidebāt. Etsi in isto more tam religiosè non

perman-

permanſerunt. Hos enim ipſos, ne iis vterentur offenſis, parúmque propitiis, vrbe dignati ſunt: inſuper Febrim, Malam fortunam, Socordiam, Pallorem, & Pauorem: quos quidem deos nullis exorati precibus, nullis adducti conditionibus intromittere debuerunt. Peracutus diſputator, & inueſtigator veri ſolertiſsimus Ariſtoteles in 7. de Repub. vno in loco, eóq; valde apto, & commodo ædificari vult deorum omnium domicilia, ſiue templa. Idoneum decernit, ſi tantum inerit in eo ſplendoris ac dignitatis, vt virtutis ibi ſedes (pietatis nimirum, quæ non modò vna de ſummis virtutibus, verumetiam cæterarum omnium domina & regina eſt) iuſtè collocetur. Deinde ſi erit editior & munitior, vt non facilè turbulenti, & nouarum rerum ſtudioſi ciues, qui in viciniis degunt, expilationem ſacris illis ædibus inferre queant. S. Spargi ergo templa per vrbis vicos, quod è re ciuium magis foret, non ſinit. H. Apertum hoc quidem eſt. Noſtratium templorum maxima medias vrbes commodius, loca ſilentia, & à concurſibus ac multitudine hominum vacua honeſtius, ſublimia dignius, plana ſtabilius, & contra concuſſum terræ tutius occupabunt. Deniq; eo loco molienda ſunt, vnde illis maior veneratio & maieſtas. Quidquid ſordidum, indecens, impurum, ludicrum, & precatum venientibus aut ad aſpectum ingratum, aut ad cogitationum ſanctimoniam inutile, ſeu noxium potius, circumcirca remouendum longius. Area honeſtiſsima iis attribuenda eſt quæq; à foro non longè diſtet, aut à vicinitatib⁹: vt oppidani citra moleſtiam

lestiam in dies singulos, pueri item fæminæq́ sacrorum obeundarum caussa eò concurrant. Quæ tutelari diuo excitatur, & est plerumq; primaria ædes reliquarumq́ princeps, præ quibus Basilica iure dicitur, locum vrbis sublimiorem, vnde oculi in omnem propemodum eius partem prospectum ferunt, meritò poscit. Nunc de positu siue situ. N. Rectè, sed antequam eò pergas, liceat pauca. Legistíne historiam Ioannis Chrysostomi? H. Nunquam ego quidem. S. Nec ego. N. Ex ea cum alia permulta, tum hoc memini, quod ad tuam Herculane sententiam de strepitu, rebusq́ profanis à templo secludendis corroborandam videbis non parum conducere. H. Iuua me argumentis, age. N. Constantinopoli, quam & nouam Romam, propter imperij sedem à Constantino Magno eò translatam indigitauerunt, prope clarissimum & religiosissimum Sophiæ templũ, quod Constantius Constantini Magni filius Dei filio, qui est sapientia Patris exædificauit, Eudociæ Imperatricis statuam argenteã columna sustinebat. Ad eam cum sæpe ludi fierent, ludentium, spectãtiumq́ cachinni, vociferationes, & clamores insolentiores viro sancto cum sacerdotibus hymnos quotidie concinenti, perturbationem non modicam, & indignationem summam afferebant: vt qui rem ad Dei quoq; ipsius contemptionem spectare arbitraretur. Cum itaq; priuatis cohortationibus ad illas turbas semouendas apud magistratum nihil profecisset, pro concione auctores magna contentione accusauit. Eudocia, nõ magis auara, quàm ambitiosa mulier in se

omnia

omnia illa tela contorta dictitans, Episcopum denuo deportandum nefario facinore curauit. Hactenus ego: iam tu quod texis, Herculane, pertexere perge. H. Veteres nisi impedirentur, sic templa sua ponebant, vt eorum frontes ad cęlum vespertinum vergerēt, quò qui susceptum vota, immolatum, sacrificatumq; accederēt ad simulacrū, orientem spectarent: ipsaq; idola velut cum sole surgentia, supplicantes, & sacra deferentes cōtueri viderentur. Si natura loci hanc constituendæ ædi libertatem negaret, sic condebant, vt ex ea plerumq; vrbis aspectu vsurparetur. Si secundùm flumina, secundùm mare, secundùm vias publicas, tum frontes ripis, littoribus, viis obiiciebantur: vt qui aduenirent, quiq; prætergrederentur, aras conspicere, statuasq; salutare quirent. Aras quoad eius fieri posset, ad orientem volebant spectare, ob caussam paulò ante allatā. Id si non daretur, efficiebant vt maiorem templi partem respicerent. Inferiores autē semper ipsis simulacris: vt qui vota sacrificiaq; peragerent, diuinitatē suspicientes, disparibus altitudinibus ad sui cuiusq; dei decorem componerentur. Pro natura autē & auctoritate numinum, altarium altitudines explicabant: vt Ioui omnibusq; cælestibus quàm celsissimas educerent: Vestæ, Terræ, Mari humiles. Romanorum templa ab vrbe condita ad annum centesimum, & septuagesimum statuis & imaginibus deorum penitus vacarunt: quia scilicet Numa, teste Plutarcho, eos docuerat, Deum nihil esse aliud, quàm mentem increatam, quę aspectum effugeret. Apostoli, quiq; ab iis profecti, &

eorum

eorum institutionib⁹ eruditi, Christianę Reipub. temperandæ potestatem acceperunt, scitum fecerunt, vt quamquam Hebręi, diuinitus ita moniti, ad occidenté conuerso corpore deum precibus, & hostiis venerarētur (quò scilicet nihil sibi cum ritu ethnicorum, soli emergenti supplicantium, & dum sacra illa sua procurarent ad orientem sese cōuertentium cōmune vnquam futurum declararent) nos tamē Christiani morem istum dimitteremus, seu potius nō assumeremus: immo verò, vt circumcisionem cum baptismo, sabbathū cum dominico: sic ad occidentem adorandi modum cum adoratione ad orientem mutaremus: cum timor abesset omnis, ne gentiles, dæmonas suos hoc modo adorantes imitari videremur. S. Quæ ratio Patriarchas nostros ad hoc decretū adduxit? H. Hęc vtiq;. Id quod sumus, Dei sumus: ipse enim fecit nos: quē tum hoc, tum aliis nominibus adoratione prosequi debemus. Et quia ex sensili, sensumq; omnem fugiente natura cohæremus, ex animo inquam & corpore, dupliciter quoq; cōditorem, vt adoremus ęquissimum est: gestu corporis, genuflexi nimirū, sublatis ad sidera manibus, obuersis ad plagam orientalem vultibus, modisq; aliis ad intimam religionem prodendam accommodatis. Deinde animo solo, quiescente corpore: quod fit, quando eundem in ipsum deum religiosè affecti transferimus, eúmque tacita cogitatione & mentibus intimis veneramur. Sic cum psallamus mente, psallimus nihilominus etiam labiis, & vocibus, quæ ad aures accidant. Baptismo cum lauamur, & aqua elemento aspectabili,

ctabili, & spiritu sancto, qui corporatus non est, abluimur: illa foris, isto intus: illa à sordibus, isto à piaculis. Dupliciter item, vsu nempe sacramentorum, quæ sub oculos veniunt, & gratia sancti Spiritus Deo copulamur. Cur ergo non etiam gemina ratione Deum adoremus? Iam verò in corporeis, & omnino in iis quæ sensus feriunt, ea potissimum Deo tribuere decet, quæ illis similiora sunt, à quibus ei mystica nomina imponuntur. Deus autem lux, quæ scilicet intelligentia comprehenditur, sol iustitiæ & oriens vocatur in sanctis literis: quibus tribus mysticè intellectis, æquè in natura respondet, vt pars mundi qua aurora diem ducit, qua sol nascitur, qua sidera ascendunt. Adhæc quidquid præstantius est, ei consecrandum & attribuendum est, à quo bona omnia, vti flumina à capitibus suis erumpunt. Etsi namque Deus partibus infinitis, & immensis interuallis rerum vniuersarum nobilitatem excellentiamque supergreditur, verissimũ tamen ac certissimum est, quæ in rebus conditis meliora, & magis eximia sunt, quoniam ad eundem dignitate propius accedũt, immo quoniam ab eius dignitate minus recedunt, melius eius præstantiam omnia superantem exprimere & referre: pulchriora videlicet illam diuinam pulchritudinem, perfectiora perfectionem, beatiora beatitudinem. Proinde cnm substantia præstet iis, quæ in illa innituntur, functio potestati, ignis reliquis elementis, aurum metallis, sol sideribus, lux aliis qualitatibus ad sensum aspiciendi, pertinentibus, vox cæteris sonis, aromata cæteris odoramentis,

mentis, dulcedo saporibus, hæc potius, quam eorum cognata, aut contraria in deo dicuntur. Est autem oriens meridie, occidente, septentrione multimodis nobilior. Iustum ergo, vt is potius, q̃ alia mundi pars deo dicetur: & is à nobis nō aliò magis, quam ad eum vultu obuerso adoretur. Et quoniã neq; à pluribus, neq; sæpius colitur deus, quàm in templis, quàm sit piè institutum à maioribus, vti ea ad orientem aras constitutas habeant, ipsi cernitis. S. Magnum, & indubitatum pietatis argumentum, itare in templum assiduò, ibiq; precibus deum, cum sibimet, tum toti mundo placare. Quomodo portus in mari, sic templa in vrbibus deus locari voluit: vt velut ab vndis & fluctibus negotiorum eo perfugientes, tranquillissimis mentibus diuina solatia caperemus. Ibi per sacrarum scripturarum concionumq; auditionem tanquam per cælestia quædam cantamina in animum per aures illabẽtia affectus turbidiores, & propensiones vitiosæ tanquam venenosæ bestiæ consopiuntur. O rex, ô vates Dauid, quàm te & in templo versari, & de templo loqui delectabat? Tuæ enim sunt illæ voces. *Introibo in domum tuam: adorabo ad templum sanctum tuum. Adorate Dominũ in aula sancta eius. Introite portas eius in confessione. Quàm dilecta tabernacula tua Domine virtutũ? concupiscit & deficit anima mea in atria Domini.* N. Apertam fecisti originẽ caussamq; huius consuetudinis. Num quid restat de aris? H. Hoc tantum: in intimo templi capite ad orientem, vt dictum est, cellam excitandam, cui princeps ara inædificetur, in qua sanctissima Eucharistia includatur. Al-

tare mensa domini, mensa mystica, & regalis diuina prorsus, ac cælestis mensa est, terrena accipiens, atque in cælum transmittens: cælestia rursum suscipiens, ac terræ subministrans: in terra fixum: at cælesti throno hærens. Altare, τῦ θεῦ θυσιαςήειον Dionysio, ipsis quoque mentibus ætheriis est venerabile. N. Quia supra aras statuæ diuorum locantur, pictæq; tabulæ, quarum artificium ac pretium tum ipsa altaria, tum vniuersam ædem mirificè excolit, antequam aliò discedas, de his nobis memora, si placet. H. Statuis & imaginibus ita tanguntur afficiunturque rudiores inprimis ac simpliciores animi, vt ad viuentes diuos diuásque precaturi accedere, & eos quodammodo secum loquentes audire videantur: nec falsò dictum, imagines templorum esse libros rusticorum. Est & tertia vtilitas: vt intuendis huiuscemodi sanctorum simulacris, eorum veniamus in memoriam, qui partim laboribus durissimis, partim suppliciis immanissimis sublime & aureum illud templum petiuerunt: atque ita de imitatione cogitemus. Summum igitur studium pictores, statuarij, sculptoresq; adhibebunt, vt mores eorum & virtutes in subiecta materia quàm maximè connixi artificio exprimant: id quod in tabulis consequi procliuius est. Sentiebant sibi aspectu imaginũ, quas in bibliothecis reponebant, animos ad virtutem accendi Romani veteres: sensit hoc ipsum vehemẽter Iulius Cæsar intuenda Alexandri effigie in delubro Haditano: vt illacrymaret etiã, ac sibi eius viri comparatione mirum in modum displiceret.

Quis

Quis autem nostrum ita ferreo pectore, vt si super aram, ante quam procumbit, luctuosissimè vel pictum vel sculptum Saluatorem in cruce morientem videat, ipse queat siccis oculis, & inauditæ charitatis eius, & suorum scelerum, quibus expiandis dei filius se vltro dilaniandum obtulit, recordari? Quoties dum Laurentij picturam intuerer, fieri me optaui Laurẽtium? quoties Franciscum? Etiam virginum mulierumq; sacrarum cõtemplandis statuis, imaginibus & sigillis intellexi quid possim ab illis sumere ad imitandum, quæ exempla, quæ facinora. Quid enim in Iesu diligendo feruentius Magdalena? cuius amor nullum sibi modum præscribere nouerat. Quid intactius Catharina? quid constantius Cæcilia? Ipsam verò Domini matrem, florem virginum, & spem alteram orbis terrarum quotiescunque intueor, ad omne genus sanctitatis suauissimo quodam incendio exardesco. Quod quidam monent, in cellis per latera non plures tribus aut statuis, aut iconibus immortalium super altaribus collocãdas, nec seueriores marium cum mollioribus fæminarum permiscendas, non absurdè monent: vt illud quoq; prudenter & Christianè, ne sit vlla ædes, in qua non statim ingredientibus Christi patibulo suffixi imitamen in oculos incurrat: nihil quippe religiosius hoc signo, nihil salutarius aspicitur. S. Num tibi parum prudentes sunt, qui in materia signorum istorum eminentiæ personarum, prærogatiuæ, præcellentiæ rationem ducendam suadent? H. Prudẽtes verò; tametsi id parum hodie seruatur.

Non seruetur:& in disputationibus semper quid fieri seu oporteret, seu addeceret, & quid perfectum esset,non quid fiat cõsiderandum. Ex margaritis,lapillis, auro Christum, Mariam,Apostolos fabricemus: alios ex argento, quosdam ex ebore,è cristallo, è ligno, è marmore, ex orichalco. Veruntamen quemcunque Deus cælo dignatus est,is meo iudicio apud homines auro gemmisq; dignandus est. Structura & ædificatio templi veteribus erat triplex, Dorica, Corinthia, Ionica. Primi generis seuerior,sine deliciis: quo exemplo fiebant Mineruæ,Marti,Herculi:quòd putarent virtutum numina plurimùm sola grauitate & securitate capi. Secundi elegantiis & ornamentis affluebat, eratq; delicatior: quomodo Veneri,Floræ, Proserpinæ, fontium nymphis fana condebantur. Postremi mediocrem & ornatum & simplicitatem habebat. Sic Iunoni, Libero,Dianæ vt mediocritatis amantibus ædificabant. Ego de nostris templis ita sentio. Si Imperatores & Reges antiqui diis inanibus, iisdemq; furibus,adulteris, scortis tantarum molitionum ædes impensa & ornatu incredibili condiderunt, & ea re pietatis laudem etiam apud postera sæcula promeruerunt, nonne Christiani principes Deo viuo & vnico,tum deinde amicis eius, æternùm cum eo regnaturis,si quàm sumptuosissimè, & decentissimè sacraria constituant, commendationem haud vulgarem apud omne nomen Christianum merebuntur? Sed de magnificentia certum nihil assero,nec decerno, præter hoc vnũ, vt huiusmodi ædificiorum perfectionibus interiori-

rioribus magnificis respondentia sint vestibula. Si namq; interiora speciem eximiam & elegantẽ habuerint, aditus autem humiles & abiectos, decorũ extare quî poterit? Habeant item partes precipuas duas quarũ prima dicitur βῆμα, quod gradibus ad eam scãditur: & ἱερατεῖον sacrarium, quia ibidem conficitur sacrum, vbi scilicet est ipsa ara. Vocatur etiam διακονικὸν, quoniam non nisi Diacono in sacrarium fas erat ingredi. Altera dicitur ναὸς, quæ populum continet. Testudinatũ tutius ab incendio, cõtignatum à terræ motu: & illud ad vetustatem durabilibus: hoc ad gratiã venustius erit. Omne templum ad amplitudinẽ vrbis proportionem comparationemq; habebit: & minora pro dignitate loci, & vsu, ędis primę rationes imitabuntur. Disputant multis scriptores architectonici de templorũ ornamentis, quà parietum, quà fenestrarũ, quà tectorij, pauimenti, columnarum, tecti, fastigij, ianuarũ, valuarum, ararum, candelabrorum, statuarum: quæ nos cuncta prætereuhamur, & quod huic parti sermonis mei cõiunctum est, ad monasteria conuertamur: ad monasteria abeamus. N. Etiam, censeo, ad monasteria, non in monasteria: necdum enim cucullum induere statui. H. Quid si statuas aliquando, quamuis senex? N. Coruos reperiri albos legi, perraros tamen: alioqui mentiatur contritum vetustate prouerbium: sed ex nigris albos effici nõdum legi, quod sciam. S. Ha, ha. H. Ad rem.

MONASTERIVM.

Monasteriorum alia verè claustra dici possunt: sunt enim cõclusa, & seris obfirmata, nec inde in

publicum domesticis exitus, nec extraneis ingressus: alia feras adamantinas non habent, vnde, inquam, prodire habitantibus, & quò intrare aduenientibus (viris tamen) licitum: vt ob id minimè in diri carminis deuotionem incurrant. Illa superiora fæminarum sunt: puellarum nempe, aut viduarum, quæ se perpetuæ religioni & castitati consecrarunt. Hæc marium, quos græca voce monachos, quasi solitarios appellamus. Virginum monasteria inter mœnia si condantur, video non vituperari: si penitus & longius extra vrbem, video non omnino laudari. Quod etiam de altero genere monasteriorum, virilium puta, affirmauerim. Quamquam enim in solis ac silentibus locis minus est salutatorum, nulli celebrantur cœtus, nulla negotia geruntur, nulli per circuitum strepitus, vt proinde nihil pæne sit, quod vel hos, vel illas in religiosissimis animorum exercitationibus, in concentu diuinorum hymnorum obturbet, atque impediat: solitudo tamen ipsa, vbi nulli arbitri, stimulatrix quædam est ad peccandi audaciam: in vrbibus, & propè vrbes multi spectatores ac testes, dehortatores etiam à flagitiis. Quamobrem in vtroq; genere faciundum, non modo vt si possint non velint, sed etiam si velint non possint ruere in libidinē. Neq; tam castra militum vallo fossáq;, quàm parthenones illi muris præaltis, citra apertiones obuallandi sunt: dandaq; non indiligens opera: tum vt ne tamquam fures thesaurarij clam irrepant, qui pudicitiam illis eripiant: tum ne aut verbis, aut aspectu alieno graui cura saucientur, & cæcis ma-

ferentur ignibus. Oculi enim sunt in amore duces. Lumina introrsus per aream subdiualem excipient, circum aream porticus, ambulatio, cellæ, cœnaculum, conclauia, singula aptis ad vsum locis disponentur. Ad animum leuandum reficiendumq́ hortulorum gratia ne desit. Si extra vrbem ædificabuntur, seu huic, seu illi sexui, saluberrima optabuntur loca: aliter enim si fiat, corpora iam ante crebris & voluntariis afflicta suppliciis, & nocturnis ægra peruigilationibus, facilè morbis iactabuntur, è quibus nunquam conualescant. Bene munita sunto, muris, fossa, vallo, vt ne grassatores, aut hostes ad quiduis audendum incitentur. In oppidis commoda erunt pomœria, aut loca minus celebria, vbi ædificiorum raritas, nullus plaustrorum stridor, inconditi clamores nulli, quies à pulsibus, sonitibus, fragoribus quãtum licebit maxima. Transeo ad curiam.

CVRIA.

Principiò senatũ in templis habere mos fuit, post extra vrbem: tandem, quod ad maiestatem aptius, & ad vsum commodius visum, in mediis vrbibus consilio publico peculiare conditum est ædificium: cui idcirco templum adiungebant, vt Patres non nisi diis prius salutatis ad consultationes de repub. accedendum sibi intelligerent: & vt aliarum rerum magnarũ, sic huius primordium à diis immortalibus caperent. Ac fuit olim etiam Christianis in consuetudine, vt senatores ante rei diuinæ interessent, quàm in senatũ irent.

Esse item locum, vbi legati Principũ, ipsiq; Principes exciperentur, existimatum est futurum è dignitate ciuitatis. Romanam quidem curiam pro Milone Cicero vocat, templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilij publici, caput vrbis, aram sociorum, portum omnium gentium. Quamquam in ædificanda curia inprimis municipij ipsius, seu vrbis nobilitas consideranda erit, & ad eam eius informanda descriptio haud secus, quàm aliorum publicorum operum. Si quadrata erit, quantum spatium tenuerit latitudo, tantum, & semis altitudo complectatur. Sin oblonga, longitudo & latitudo componantur, summáque composita, eius dimidia pars sub lacunaribus altitudini detur. Ad hæc parietes medij præcingendi sunt coronis, ex intestino opere, aut albario ad dimidium altitudinis, vt ab illis præcinctionibus, seu transuersis cingulis interceptæ, & veluti repulsæ voces contentæ, & antequam altius elatæ dissipentur, coactæ percipiantur. Sic suggestus concionatorum in templis opere intestino obtegimus: eodem hemicyclas sedes per odea, quas choros vocitant, ne scilicet vox elabatur. Curandum præterea, vt itinerum, luminum, spatiorum & reliquorum, quæ vsus poscet, nihil desit. Aditum quoq; non minus munitum quàm honestum esse volunt: ne infima plebs turbulenti alicuius hortatibus concita irrũpat, & consilium publicũ violet. Ob eam caussam præsertim porticus, ambulationes & eiusmodi adiicienda præcipiũt, vbi seruitia, clientesq; obuersantes, ac præstolantes, suis contra vim præsidio esse

esse queant. Non curiæ modò, sed locis omnibus, quibus aut recitantium, aut cantantium, aut disputantium voces audiendæ sunt, magis contignata, quàm testudinata conueniunt: quibus cum vox non retundatur, eam haud perfectè intrare in aures necesse est.

ÆDES MAGISTRATVVM.

De magistratuum ac Principum in Repub. domibus ista reperi in architectonicis. Cuique ad propositam vitæ similitudinem, seu tyrannicæ, seu regiæ, seu priuatæ habendam esse: nec vituperari, si secessus quærant: tum amœnitatis gratia, qualis fuit illa Anchisæ, de qua Virgil.

secreta parentis
Anchisæ domus, arboribúsq; obtecta recessit:

tum ne crebritas salutatorum molestiam exhibeat. Qualescunque autem, & vbicunque sint, salutatorum capacia receptacula, egressúsque haud angustos habere oportere. Sed quoniam ego Plinij consilium non aspernatus, Ciceronis Officiorum libros propemodũ edidici, quos, vt illos de Repub. præ aliis latinis legere solitum Alexandrũ Seuerum, memoriæ mandauit Lampridius. locum vobis ex libro primo de hominis honorati ac principis domo ad verbum dabo. *Eius finis est vsus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio: & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octauio qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in palatio & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgò viseretur, suffragata domino, nouo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædi-*

bus. Itaq; ille in suam domum consulatum primus intulit, hic summi & clarißimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solum, sed ignominiam & calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo tota quaerenda: nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et vt in caeteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quã & hospites multi excipiendi, & admittenda hominum cuiusq; generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori saepe domino fit, si est in ea solitudo: & maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim, cum à praetereuntibus dicitur: O domus antiqua: heu, quàm dispari dominare domino? quod quidẽ his temporibus in multis licet dicere. Cauendum est etiam, praesertim si ipse aedifices, ne extra modum sumptu & magnificentia prodeas: quo in genere multùm mali etiam in exemplo est. Studiosè enim plerique praesertim in hanc partem facta Principum imitantur: vt L. Luculli summi viri, virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certè adhibendus est modus, ad mediocritatemq; reuocandus: eademq; mediocritas ad communem vsum cultumq; vitae referenda est. Restat vt de aerario, & foro pauca dicamus.

AERARIVM, FORVM.

Quò tutius & promptius sit aerarium, in media & celeberrima vrbis parte ponendum opinantur, coniungendum, inquam, foro. Quod diligenter à Romanis seruatum. Constat enim aerarium fuisse in aede Saturni, quae foro imminebat: & testatur id Macrobius Saturnal. lib. 1. cuius rei hanc rationem adducit. Aedem verò Saturni, inquit, Romani aerarium esse voluerunt, quòd tempore quo incoluit Italiam, fertur in eius finibus nullum

lum furtum esse commissum: aut quia sub illo nihil erat cuiusquam priuatum. Præfecti ærarij & Quæstores dicuntur, qui barbarè Generales finantiarum. Coactores, qui nunc receptores particulares, Græcis ἀποδέκται: & coactio argentaria pro ipso munere cogendi pecunias. Romanum ærarium tributis constabat & vectigalibus. Vectigalia, vt ex Cicerone liquet pro lege Manilia, trium erant generum: ex agricolatione: mercibus exportatis vel importatis, vnde exagogica dicebantur, & isagogica: denique ex agris pascuis. Primum decimas complectitur, sequens portorium, postremo scriptura nomen est.

Fora apud Romanos alia dicũtur fuisse in quibus ciuilium negotiorum, aut delectationis caussa conuentus agebãtur: alia in quibus res ad communes populi vsus paratæ venderentur. Prioris generis inprimis nobilia fuisse scribuntur tria, Romanum, Cæsaris, Augusti, de quibus Seneca, & de quibus intelligendi poetæ, cum de triplici foro loquũtur, aut tria fora nominant. Ac primum quidem simpliciter forum sæpe appellatur. Idem forum magnum & Latium in Fastis, & vetus Herodiano in Antonino. Patuit in longitudinem à Capitolini radicibus ad Titi arcum. Secundũ fuit post templum Pacis, & Faustinæ. Tertium post ædem D. Martinæ, superiori vicinum. Eiusdem generis fuerunt Neruæ, quod transitorium dictum, quia inde ad tria illa fora transitus esset. Traiani inter Capitolinum & Quirinalem. Sallustij in Quirinali post ædem D. Susãnæ. Posterioris

generis

generis recensentur boarium, piscarium, cupedinarium, suarium, olitorium, suburranum, & alia nonnulla. Græci in quadrato, amplissimis & duplicibus porticibus fora constituebant, crebrísque columnis, & lapideis, aut marmoreis epistyliis adornabant, & supra ambulationes in contignationibus faciebant. Italiæ vrbes fora obliqua ædificabant, in quibus more antiquo gladiatoria dabantur munera. De constructione multa Vitruuius, ad quem itote fultis: neque enim architectum profiteor. S. Antiquum obtines, cum mauis videri nescire, quod Socraticum: quàm nihil ignorare, quod Sophisticum est. N. Stetit talo recto tua fabula. S. Mox videbimus ecquid etiam tua statura sit. Quin ordiris?

ANNOTATIONES.

QVID TANDEM IMMORTALIBVS) *Magnificentissima templa per orbem Christianum condita recenset Ioannes Stephanus Durantus de ritibus Ecclesiæ Cathol. lib. 1. cap. 2.* PRÆ QVIBVS BASILICA) *Basilica principio locus fuit, quo sub tectum ad ius dicendum principes conuenirent, cui loco dignitatis gratia additum erat tribunal. Post id, quò esset ea quidem laxior, primariis tectis non sufficientibus, circum addidere porticus patulas intrinsecus hinc atque hinc, primùm simplices, mox etiā duplices, &c. Erat porro persimilis templo basilica, proinde compari fere modo exornabatur. Basilicas*

vias

vias nostri prætorias interpretantur, & consulares. Nam quod magnum est, basilicũ dicitur. Hæc pluribus Rhodigin. lib. 28. cap. 11. In basilicis iudicia peragi consuesse indicat Quintil. lib. vlt. Plin. epist. Scriptores sacri pro sacris ædibus basilicas dicere gaudent. Et olim templa deo dicata dominica, sanctis, martyria nominabant. QVAE IN ILLA INNITVNTVR) *Quæ accidentia & quidem separabilia nostris dialecticis appellantur, & à Porphyrio sic in isagoge definiuntur,* συμβεβηκότα ἐστὶν, ἃ γίνεται καὶ ἀπογίνεται χωρὶς τῆς τοῦ ὑποκειμένου φθορᾶς *quæ assunt & absunt, sine eius quod eis subest interitu, hæc, inquam, Lucretius euenta dicit lib. 1. vbi docet præter corpora & inane non relinqui tertiam aliquam naturam in rerum numero: sed omnia esse horum duorum aut coniuncta, id est, accidentia inseparabilia, aut euenta, quæ etiam græcis illis Porphyrianis conuenientissimè definit.*

> *Coniunctum est id, quod nunquam sine perniciali*
> *Dissidio potis est seiungi, seq; gregrari:*
> *Pondus vti saxis, calor ignibus, liquor aquai*
> *Tactus corporibus cunctis, intactus inani.*
> *Seruitium contra, libertas diuitiæq;*
> *Paupertas, bellum, concordia, cætera quorum*
> *Aduentu manet incolumis natura abitúque,*
> *Hæc soliti sumus, vt par est, euenta vocare.*

EX INTESTINO OPERE, AVT ALBARIO) *Opus intestinum architectis, quidquid ligno constat. Albarium opus, quod fit pura calce: idem opus album*

bum Vitruuio. Tectoria, quæ sunt illinimenta quædam parietum, & quasi pauimenta, atque incrustatio, aut calce pura fiunt, & albarium opus: aut gypso, & fortasse gypsatum: aut calce & arena, & arenatum: aut marmore & calce, & marmoratum nominatur. Qui tectoriis parietes induunt, Græcis κονιάται: *albini, siue albarij Iureconsultis.* AERARIVM) *Differt fiscus ab ærario. Ærarium dixerunt pecuniam publicam, & imperij: fiscum pecuniam Imperatoris: quod verbum à fiscis ductum, id est, sportulis. Asconius: sportæ, sportulæ, sportellæ, nummûm sunt receptacula: & sacci, sacculi, sacelli, crumenæ ex vellere, & scorteæ, & manticæ, & marsupia. Fisci, fiscinæ, fiscellæ, sparteæ sunt vtensilia, ad maioris summæ pecunias capiendas. Vnde quia maior est summa pecuniæ publicæ quàm priuatæ, factũ est vt fiscus pro pecunia publica, & inde confiscati dicantur.* CONSTAT AERARIVM FVISSE IN AEDE SATVRNI) *Et alioqui veteres cùm Græci tum Romani pecuniam publicã in sacris ædibus deponebant, quasi deos deásq; illarum habituri fidelißimos custodes. Idem diuites solebant. Cic. 2. de leg. Sacrũ, sacróne commendatum qui clepsit, rapsitue, parricida esto. Alexander in Sicilia deposuisse apud Sotos in delubro pecuniam dicitur: & Atheniensis Clisthenes Iunoni Samiæ, ciuis egregius, cũ rebus timeret suis, filiarũ dotes credidit. Et epist. 20. lib. 5. Nam*

de

de Luceio est ita actum, vt auctore Cn. Pompeio illa pecunia in fano poneretur. Id ego agnoui meo iussu esse factum. Qua pecunia Pompeius est vsus, vt tua, quam tu deposueras, Sextius. De pecunia ex Pompeianorum bonis redacta, & ad Opis deposita, crebro in Philippicis. Cæsar 3. de bello ciuili. Præterea Ephesi à fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat. FORA APVD ROMANOS) *Triuium & forum sola videntur amplitudine differre: est siquidem triuium pusillum velut forum. Platonis in hoc extat decretum, vt in triuio spatia fiant, quo nutrices conueniant cum pueris, sintque vnà. Credo, quia pueri validiores redderentur vsu auræ liberioris: & nutrices laudis studio essent lautiores, & minus inter tot eius ipsius rei obseruatrices errarent negligentia. Rhodigin. lib. 28. cap. 11. Forum venalium Græcis* πρατὴρ, λίθος, πωλητήριον, *apud Herodot. etiam* πρατήριον. *Foro cedere dicebantur argentarij, cum tabernis, id est mensis suis cedentes, quæ in foro Romano erant, aliò habitatum migrabant. Argentarij enim Romæ tabernas in foro publico conductas habebant, vt multis Plauti & Terentij locis patet. Etiam decoctores foro cedere dicebantur. Turneb. lib. 16. cap. 5. sic explicat. Foro cedere, est æris alieni caussa in forum non ventitare, & creditoribus non soluere, quod genus cessionis erat.*

erat. Itaq; inter creditores bona diuidebantur. Seneca lib. 4. de benef. cap. 39. & appellare debitorem ad diem possum, &, si foro cesserit, portionem feram. Id tamen de argentariis præcipuè dici solebat, qui mensam in foro habebãt. BOARIVM, PISCARIVM) *Forum suarium, inquit Varro lib. 1. de lingua latina, in quo sues venduntur, vt boarium in quo boues: & piscarium, olitoriúmq; in quo pisces, oleráq; : sicut forum cupedinis, in quo cupedinarij negotiantur. Quæ omnia in vnum locum contracta, postquam ædificatus est locus, appellantur macellum. Cæterùm in foro cupedinario lepusculi, cuniculi, perdices, phasiani, & aliæ id genus ventris deliciæ veniebant.*

PROGYMNASMA OCTAVVM.

Academia, theatrum, balneæ, nosocomium, carcer, cloaca.

IIDEM.

NVMERIVS. Quia mihi sors tam beneuolos, dociles, attentósque auditores dedit, non vtar procemio: siquidem nihil eorum desidero, quorum caussa potissimùm προοιμιάζεσθαι solemne antiquum est. Quod si hoc Oratoribus in ciuilibus controuersiis sæpe contingat, næ illi non

non paruo se labore leuatos fateantur. H. Tuo in arbitrio rem totam ponimus: proœmij gratiam tibi facimus: sumus tui percupidi: qua de re audituri simus, non nescimus: nec peregrinabuntur aures nostræ: sed ad tuam disputationem comedendam ac bibendam se totas dabunt. S. Quò non progreditur in sermone libertas, & à quacunque propemodum re, ad quamcunque aliam transferendarum vocum licentia? En à cibo & potione, & ab officio gustatus ad auiditatem audiendi, & ad munus aurium hic vocabula duo, neq; id non illustrium scriptorum exemplo accommodauit. Verùm iam tu, Numeri, ad pensum accedito, nihil præfatus omnino, vt voluisti: tametsi ipsa procœmij recusatio quoddam procœmiolum fuerit. N. Ab Academiis, qui primus est de senario meo locus, disputationem inchoabo.

ACADEMIAE.

Musarum illa templa, optimarum artium officinæ, emporia, mercatus, sapientiæ diuersoria, domicilia, palæstræ literarum, scholæ scholarum, sedes doctrinarum, nobilium ingeniorum cultrices & altrices, quas Academias, Gymnasiáq; nominibus vsitatissimis nominamus, in quæ frequens auditorum numerus quotidie cõfluit, suo quiq; magistro, suæq; disciplinæ operam daturi, videndum est vti & in amplissimis atq; ornatissimis vrbibus, & in loco quàm opportunissimo construantur. Talis erit, vbi nulli fabrorum cuiuscunque generis pulsus, nulli plaustrorum stridores, canum latratus, animalium quadrupedum

voces, hominum clamores ac ſtrepitus alij. Nec abſint modo quæ aures offendunt, & animos cum docentium, tum diſcentium velut ab inſtituto itinere perturbatis cogitationibus toties deducunt: verum etiam quæ moleſta naribus & odioſa accidunt, vt nidores ac fœtores. Sit locus ſolitudini ſimilis, & res omni æſtimatu ſuperiores tractãtibus omnino dignus, imprimisq́ à puritate ac ſalubritate cœlj commendatus. Non enim ſine cauſſa Poetæ Muſis Heliconem & Parnaſſum montes, vbi & cælum tenuius, & amænitas maior, ad habitandum dederunt. Nam Platonem magis admirer, quàm imiter. H. Quorſum iſta Platonis mentio? N. Academia Athenis quãuis amœno, tamen propter paludis vicinitatem paulo incommodiore, minusq́ ſalubri loco extra vrbem, vt alia omnia Athenienſium gymnaſia, ædificata cum eſſet, ille ob hoc ipſum eam ad docendum incolendumq́ delegit, vt cum nimium bellè valeret, haberétq́ corpus melius, quàm vellet, aut neceſſarium putaret conſtitutũ, quaſi vitis luxuriam ea inſalubritate amputaret: diſcipuliq́ non tanti referre arbitrarentur, quàm bene ſibi eſſet, dum bene diſcerent, animiq́ ſanitatem quęrerent, quam in ſe cohibet vna ſapiẽtia. Nos ſapientiam ita diligimus, vt tamẽ opportunitatem valetudinis non oderimus, propter ipſam ſapientiam: quam cum certum ſit nulli perfectam, quantumuis longæuo contingere, quotam eius particulam adipiſcetur, qui negligenda valetudine ſuimet proditor factus, poëtarum Lacheſin anteuertit, & fatale filum ante diem ſibi abrumpit?

pit? M. Me tecum habes: Plato si bene valere non vult, valeat malè. N. Quod ad ædificium attinet, nihil inuenio præceptum, nisi hoc, vt in eo auctoritas superet venustatem. Tamen non accusem Principes, si testandi amoris sui in literas ac literatos quam splendidissimè ædificent. Pro diuersitate item liberalium scientiarum linguarumq́ in Academia tradendarum, partienda est ea in complura gymnasia, siue scholas, & curandum, ne quid discipuli, aut doctores inuicem perturbare possint, atque obstrepere. Sed Athenis, vt dicere cœperam, omnia gymnasia extra mœnia fuerunt, quò facilius ea quiete silentioq́ de quo loquebamur potita sunt. Tria autem cæteris nobiliora, Academia, Lyceum, Stoa. Illam Ecademus seu Academus heros in suo nemore suburbano statuit, à quo deinde nomen inuenit, quod posteritas omnibus gymnasiis publicis imposuit. Seruius Sulpitius ad Ciceronem scribens, hoc nobilissimum orbis terrarum gymnasium appellat: quam ei nobilitatem Platonis imprimis existimatio peperit. Lyceum siue à Pisistrato, siue à Pericle constructum, schola fuit Aristotelis, quæ ob magistri excellentiam proximam ab Accademia dignitatem obtinuit. Stoa est latinè porticus. Hanc egregiis picturis locupletauit. Polygnotus: à quarum varietate ποικίλη cognomentum tulit. In hac porticu Zeno suas explicationes habuit: cuius auditores primùm Zenonij, post Stoici à loco dicti. Atq́ hæc tria gymnasia discipulorum multitudine ante alia fuerunt. In 5. de finibus Cicero Ptolemeiũ gymnasium nominat.

Fuit item Cynosarges ab albo cane vocatum: historia est apud Suidam. In eo Antisthenes pater Cynicorum versabatur. Obscuriora fuerunt Canopum, Prytanium, Tempe, Lacydium. A scholis recedamus, & spectemus ludos. H. Video quid agas: de theatro; quod proximum est, differere paras. N. Etiam de amphitheatro, quod ex duobus theatris intelligitur fieri, & est illo posterius.

THEATRVM AMPHITHEATRVM.

Ergo quemadmodum philosophi, & artium doctores solent, de simplici prius, tum de composito agamus: quo etiam modo simul à prioribus ad posteriora, à minoribus ad maiora naturā æmulati gradiemur. Dicemus autem de fine seu vsu theatri, de origine, loco, fundamentis, materia, forma, partibus. Quæ ad gradus & præcinctiones pertinent, in amphitheatrum differemus. S. Propositionem istam tenemus. N. Ad populum diebus festis ludorum scenicorum celebratione exhilarandum structa sunt theatra, atq; in his propriè huiuscemodi ludi committebantur. Theatrum græca voce appellatum, quod latinè visorium, à videndo, vt illud ἀ θεᾶσθαι spectare, contemplari. Finis etiám ludorum fuit religio: nam se illa re gratum diis facere, & eos sibi placatos efficere credebāt. Hinc Arnobius lib. 7. vos æris tinnitibus, & tibiarum sonis, vos equorum curriculis, & theatralibus ludis persuasum habetis deos delectari, & affici, iráſq; aliquando conceptas

eorum ſatisfactione molliri. Sed cur ſtuderetur populo ludis huiuſmodi delectando, etiam illa cauſſa fuit, vt ita facilius ſuum officium faceret, deditus viciſsim Reipub. aut Principibus ſuis, & præſtaret vltro, quod extorquendum fuiſſet ab inuito. In ſede eligenda ſalubritatem quęrere fas: ne aurarum corruptarũ afflatus immotis & quieſcentibus in illa ſpectaculorum voluptate corporibus incommodent. Prouidendum adhæc, ne locus ſoli meridiano ſit oppoſitus: qui cum theatri rotunditatem impleuerit, aer concluſus & coercitus curuatura conferueſcat, & humores corporum excoquat atq; imminuat. Ne ſit præterea ſurdus: verùm ita comparatus, vt per eum diffundi & vagari vox cum ſonore, & claritate maxima queat. Si in loco plano, aut paluſtri condere theatrum oportebit, ſubſtructionis fundationes fodientur ab ſolido, & in ſolidum, quantum ex operis amplitudine pro ratione videbitur, extruentur; quæ ſtructura per totũ ſolum quàm comparatiſsima fiat. Athenis initio cum theatro ligneo vterentur, poſtea è lapidibus ædificarunt: cumq; perinde vt antea pro locis contenderetur, ad verberationes quoq; & vulnerationes procederetur, lata lex eſt, vti viritim binos ex ærario obulos acciperent, eóſque ſpectandi cauſſa pẽderent. Romæ etiam primitus lignea, & temporaria theatra extruebantur. Excitata ſunt deinceps è lateribus, lapide cæſo, marmore: quale Pompei, Marcelli, & alia. Habebat theatrum, quod ad formam attinet, partem circuli dimidiatam, & quartam partem diametri: ſi modo hemicycli cornua

rectis & æqualibus lineis producerentur: ex integro inquam circuli ambitu quartam partem tollentes, reliquam theatro dabant. De partibus hoc dictum sit. Principiò descripta cauea designati sunt circum consessus per gradus simplices. Inde à poëtis data occasio, vt deliciarum caussa separatarum partium, proiectorum, recessuum, vmbraculorum, ambulacrorum species fabricarentur. Scena definitur frons theatri. Versatiles scenæ erant, quæ subitò machinis quibusdam totæ versabantur, & quæ extra vrbem, aut in vrbe erant ostendebant. Earum tria genera, Tragicum, Comicum, Satyricum. Tragicæ deformabantur columnis, fastigiis, signis reliquisq; regalibus rebus. Comicæ ædificiorum priuatorum, & mœnianorum specimen præferebant. Satyricæ ornabantur arboribus, speluncis, montibus, reliquisq; agrestibus rebus in topiarij similitudinem deformatis. Proscenium locus est ante scenam ad agendum, omnium spectatorũ oculis obiectus. Poscenium locus post scenam subductus aspectui spectatorũ. In proscenio pulpitũ, in quo actores fabularum prodirent. Scena erat altior pulpito, pulpitum altius orchestra quæ chori propria, vt scena actorum: ibi cantabat, & saltabat. Erat item orchestra senatorum, & honoratissimorum ad spectãdum locus in theatro. Histriones qui exciderant, aut ineptè gestum agebant, aut perperam syllabas pronunciabant, non expectata iudicum sententia à populo exsibilabantur. De theatro hactenus: sequens tractatio erit aliquanto illustrior. S. Proinde attentione nostra dignior: quanquam attentis-

tentißimi qui ſunt, fieri attentiores qui poſſunt? N. Tu videris.

Amphitheatrum vocant Græci, quod gradus circum vndiq;, & ſedilia continenter diſpoſita in orbem ambibant. Latini caueam ab interiori parte, quæ concaua, & capaci quodam profundo. Quod nomen apud antiquos, libera ſcilicet adhuc Repub. in theatris ferè hæſit: ſed ſub Principibus, cum gratia & vſus amphitheatrorum increbuiſſet, bono iure ad iſta migrauit. Ammianus lib. 29. Alter in amphitheatrali cauea, cum affuturus ſpectaculis introiret. Tertull. contra Marcionem. Quid? non in omnem libidinem ebullis? non frequentas ſollemnes voluptates Circi furentis, & caueæ ſæuientis, & ſcenæ laſciuientis? Vbi cum ſæuitiam caueæ attribuat, clarum eſt intelligi de amphitheatro. Etiam arenam dixêre vulgò, quia is locus arena ſterni ſolet in vſum pugnæ. Nam ſi lapide aut ruderato, in tam crebra effuſione ſanguinis, lubrico ſtatim pauimēto, quæ ratio ſtandi, aut certandi? Arenam in iecore bibulam, quā ipſam per pueros quoſdam renouabant, & velut inarabāt, raſtris ſcilicet. Martial. de boue ſubitò efferato.

Nam duo de tenera iuuenilia corpora turba
Sanguineam raſtris quæ renouabat humum,
Sæuus & infelix furiali dente peremit.
Martia non vidit maius arena nefas.

Principes interdum arenæ loco minium, aut chryſocollam inſtrauere, vt etiam hoc modo ſuas opes oſtentarent. Vulgus Editorum arena contentum fuit.

Inde arenæ vocabulum passim pro certamine amphitheatrali, proq́; ipso loco vsurpatum. Circus & stadium quamuis arena sternerentur, non tamen sic appellata sunt. Itaq; cum audis, aut legis in Iureconsultis, damnare in arenam, arena mitti de gladiatoribus, aut venatione, & magis quidem de hac intellige. Quorum vtrunque fieri in amphitheatro solitum. Valuit autem in hoc vsus potius quam ratio. Arenarij qui in arena depugnant. H. Haud impeditè expediuisti amphitheatri nomina prætermisśisque auctorum locis, quæ adducere potuisses, non multis multa comprehendisti. N. *Iam de consecratione, ortu & materia perpaucis. Dedicabant inprimis locum & ludum hunc Dianæ, etiam Ioui siue Latiari, siue Stygio. Aram ponebant præterea eidem, siue Diti: super quá velut ad committendos ludos homo, bestiarius nempe sacrificabatur. Præter hos Saturnus etiam in partem huius tutelæ veniebat. Nata amphitheatra haud diu ante tempora Reipub. desidentis: & quidem temporanea primùm, & è ligno. Vt omittam illud Curionis, Iulius ipse iam Dictator ligneum extruxit in campo Martis. Sub Augusto & venatio valde iam increbuit, & increuit eius dignitas: siue cum opibus augescente luxu: siue quia ipse Princeps in hunc ludum pronus. Itaq; statim venationi tunc reperta propria, & mansura domus: amphiteatrũ extructum è lapide, anno DCCXXV. Augusti suasu Statilij Tauri opibus & sumptu*

in

in campo Martio. Hoc ſolum & primum lapideum fuit ad Veſpaſiani tempora, qui ſtruxit in vrbe media, quod hodie Coliſſaeum vocãt, quia Neronis cum capite Coloſſus in vicinia, biennio ferme ante obitum. Cœpit, non abſoluit: Titus filius ſummam manum impoſuit, idemq; dedicauit. Caſu aliquo aut igne læſum, reliqui Principes refecerunt. Sequitur de magnitudine, forma, area, loco & emiſſione ferarum. Theatrum hoc Veſpaſianium, aut Titianum, de quo Martial. lib. 1.

Omnis Cæſareo cedat labor amphitheatro,
Vnum pro cunctis fama loquatur opus,

quamq; idem poëta venerabilem molem appellat, nõ rectè Domitiano tribuitur: nec illud, Cæſareo, in epigrammate ad illum, ſed ad Titum pertinet, vt totus liber primus epigrammatum ad eum, & ludos, quos in dedicatione huius amphitheatri per dies pæne centum exhibuit. Nunc quoq; miranda eſt altitudine: etſi multum à vertice eius corruit, multum à pedibus ſubſedit. Ammianus. Amphitheatri moles ſolidata lapidis Tiburtini compage, ad cuius ſummitatem ægrè viſio humaná conſcendit. De capacitate P. Victor. Amphitheatrũ quod capit loca LXXXVII. millia. Et de gradibus tantùm intelligit: in quorum puluillis ſediſſe commodè vult octoginta ſeptem millia hominum. At in ambitu ſuperiore, & circum tectis porticuũ aulis, non minus item ſpectarunt, quàm dena, aut duodena millia: ſiue ſtantes, ſiue in allatis

cathedris sedentes. Forma amphitheatri non rotunda et orbicularis prorsum est: sed porrecta magis paulùm, & oblonga, quoniam amphitheatrum iunctum & factum ex duobus theatris reiecta scena. At theatrum non iusti hemicycli forma, sed amplius diametri quarta parte fuit. Ex integro namque circuli ambitu quartam partem si abscindis, quod maius eius reliquum est, scito theatrum id fuisse. Atqui ex iis, duo si iungis (ita tamen vt flexas lineas circa abscisionem dirigas, vel potius extra leuiter flectas) amphitheatrum habebis. Quo aptissimè comparauit Cassiodorus: vt nimirum concurrentibus aptum daretur spatium: & spectantes omnia viderent facilius. Area pura sine substructionibus aut ædificiis, libera tota ad cursum ferarum, & ad pugnam: nisi quod ara in ea, vt dixi. Sed cum ferina magna vis quotidie in amphitheatrum induceretur, quæratur quo loco habitæ sint, aut seruatæ. Partim erant subterranei caui in quibus reconderentur sub ipsos ludos: partim deponebantur in cauernis sub interiore porticu, è qua portulæ & aditus plures pertinebant in arenam. In circo olim ante amphitheatra exhibebatur venatio, cui fini caueæ extruebantur ferreæ, per quas bestiæ in arenam cum impetu intromitterentur. Earum portas ostia videtur appellasse Varro de re rust. Vopiscus aditus. Iterum in eas caueas immittebantur post pugnam. Arenæ sæpius quidam comptus no-

uitius,

uitius, & colorum fuci addebantur ab ambitiosis Editoribus: vt spectatorum studia nouitatis lenocinio allicerentur. Alij arboribus conserebant, vt arenam totam verterent in syluam: vt nempe viuam imaginem exhiberent veræ germanæq; venationis. Hoc clarissimè docent Vopisci verba in Probo. Venationem amplissimam dedit, ita vt populus cuncta diriperet. Genus autem spectaculi fuit tale. Arbores validæ per milites radicitus vulsæ, connexis longè latéque trâbibus affixæ sunt, terra deinde superiecta: totúsque circus ad syluæ consitus speciem, gratiam noui viroris obtinuit. Nauem grandem ædificabant in ipsa arena, quæ solutilis esset, & subitò luxata emitteret omne genus ferarum pro arbitrio magistri temperãtis. Quodammodo mare ipsum induxere. Reperti enim, qui hoc omne rotundum, per occultos quosdam ductus & meatus subitò aqua replerent: & pro terrestribus feris monstra maris ostenderent, & classes, & naualẽ pugnam. Murus cingens arenam, et ambiẽs in simũ solum sustinebat Podium. Est autem Podium proiectura in summo muro, quæ paululùm prouehitur, & propendet instar pedis, vnde & nomen. Mœnianorum ea quædam species est: facta in theatris, templis, ædibus, ad circumeundum, innitendum, spectandum. Non aliud omnino amphitheatri Podium, quam muri pars proiectior, & prominentior ante imum spectaculorum gradum, cui columnæ imposita ad ornatum, siue (cum liberet) ad ni-

ad nixum. Ad hoc ſpectare ſoliti primi è ſenatu. Nam cum orcheſtra plurium graduum eſſet, digniſſimus habitus ille imus, qui Podio proximus, & Arenæ: quippe ex quo facillima ſpectatio. Inter ipſum Podium & gradus aliquid ſpatij latioris vacuum fuit, in quo plano in ſellis curulibus Conſules, Prætores & alij quibus id ius, cum lictoribus, viatoribus, & magiſtratus ſui pompa ſpectabant, idq́; propriè ad Podium ſpectabat. Ad Podium Principis eminentior quidam ſuggeſtus, & velut ſua domus extructa erat. Suggeſtus ille tectus, & inædificatus ad modici cubiculi formam: cui proprium etiam ſuum Podium, quod oſtiis quibuſdam ſiue feneſtris Arenam verſus aperiretur. Ad Podium etiam tribunal Editoris. Cum enim aliis honoribus, vt lictoribus, & veſte prætexta inſignes voluerint eos eſſe, qui ludos exhiberent: tum etiam altiore hac ſede, in qua præſiderent. Exaduerſum collocabantur Veſtales, ad Podium ſimiliter. Spectatores ad Podium tuti erant à feris: quòd murus claudens arenam erat altus duodenos aut quindenos pedes, vt nulla fera poſſet tranſilire. Contra inopinatos autem caſus etiam prouiſum. Nam primùm retia valida, nodoſa, quorum raritas non impediebat aſpectum, in orbem vndique Podium cingebant. Item verſatiles quidam trunci apponebantur muro & Podio contra ſcanſionem omnem ferarum, & inſultum. Contra grandiores belluas, vt elephantes, clathris ferreis arenam

totam

totam circumdabant, aut Euripis: valde enim aquam metuunt. Gradus vult esse altos Vitruuius palmopede, id est, palmis quinque: palmus enim quatuor digitos continet: pes quatuor palmos, & digitos sex, latos nō plus pedes duos & semis, nec minus pedes duos. Hanc latitudinem exigit in contextu illo graduum ratio sedendi. Pedes enim eorum qui in superiore gradu spectant, innixi inferiori gradui proximo. Qui ne læderent sedentes alios, neue ipsi læderentur, opus habuêre aliqua laxitate. Fortasse etiam ad ponè transeundum, si qui surgerent, aut sedentibus iam aliis intrarent. Gradus isti è lapide, sæpe è ligno. Serò repertum, vt puluilli intersternerentur senatui, idq; primus Caligula instituit. Dio Cassius. Puluilli tunc primùm senatoribus, ne nudis asseribus insiderent subiecti, & pileos Thessalicos in theatra iis inferre concessum, ne insolatione torquerentur. Postea id etiam Equiti concessum. Præcinctiones non aliud quàm graduum interualla, & diuisiones quædam in orbem, baltheus aliâs à pari caussa, quia velut cingulum quoddam latum, eaq; re Zodiaci zona, etiam baltheus à Manilio vocatur, διαζώματα Vitruuio. Aditus erāt in ipsa gradatione portæ quadam, siue ostia, per quæ ab exterioribus porticibus veniretur, & in ipsas sedes descenderetur. Vomitoria appellat Macrobius, voce vulgi, vnde scilicet homines glomeratim ingredientes in sedilia se fundunt. Viæ duplices, aliæ quæ ad cardines, siue limites baltheorum

theorum in circuitu, quas itinera præcinctionum Vitruuius, trium aut quatuor pedum: aliæ quæ à Vomitoriis illis in descensu, Vitruuius modo itinera, modo scalaria appellat, gradus semipedem & vnicam alti, lati pedes duos, humiliores aliis sedentariis gradibus parte dimidia. In his vtrisque viis qui locum non habebant, quiq; excuneati erant, spectabant stantes. Ad oram extremam graduum, qua scalaria incipiebant, erant canaliculæ & deriuationes aquarum non tam cælestium (nam propter eam penduli leuiter, & procliues erant gradus omnes) quam humanarum. Inter has vias scalares medij cunei. Quidquid enim sedilium diuiditur præcinctionum itineribus, & secatur lateralibus viis, in hoc nomen venit. Nomen datum à forma, quia re ipsa scalarum directio talis, vt ab imo ordiens magis diffinderetur in altum: redderetq; cunei formam. Viæ ipsæ scalares non ab imo ad summum rectà, & sine intercisione ibant. Dirigebantur ab ima orchestra ad primam præcinctionem. Ibi desinebant, & alternis aliæ incipiebant, cum cuneorum noua variatione. Ita si triplex præcinctio, triplex etiam ordo & discrimen cuneorum. Certi autem certis aßignabantur. Etiam equitum & Senatorum fuisse cuneos docet Suetonius in Domitiano cap. 4. In porticibus superioribus tenuiores spectabant, quæ, vt videtur, fuerunt arcuato opere tectæ, certè tectæ. In amphitheatris sua sedes fuit senatui, sua Equiti, sua plebi.

plebi. Illam Orcheſtram dixere: alteram Equeſtria: tertiam popularia. De Orcheſtra vbique obuium: quæ vox nata in ſcena et pulpito, tranſiit communi abuſu quodam ad alios etiam ludos. Sedes illi, vt Vitruuius ait, inter gradus imos. Is enim locus quia ſcenæ & arenæ proximus, ideo oculis auribúſque expoſitus: optimus habitus ſpectioni, ſiue auditioni. Magnitudo eius in gradibus quatuor aut quinque, aut fortaſſe pluribus, vt etiam Sacerdotibus ibi locum demus, & ſociarum gentium legatis. Equeſtria lege veteri quatuordecim gradus tenuere. Itaque paſſim legas, ſedere in quatuordecim. Popularibus attributi reliqui omnes gradus, id eſt, cauea media & ſumma: nam ima ſenatui & Equiti vacabat. Itaque propter granditatem diſcrimen aliquod in ipſis popularibus: et pro varia conditione plebis varij aſſeſſus. In ſumma cauea fœminæ quoque ſpectabant. Sed hos limites, & hunc ordinem miſcebat ſæpe Quiritum turbida plebs. Auidi enim multi ludorum, & excluſionis metuentes, loca de multa nocte occupabant, & inhærebant vt ſuis, quæ etiam pretio diſtribuebantur, quæ Græcis ὀπήνεια. Quibus pendebatur, locarij dicebantur. Sic appellat Martialis, qui loca deſignabant. Horũ munus, deſignatorũ, inquam, ordinibus ſua loca adnotare, pellere occupatores ab alienis. In imo et ſummo theatro tubi ſiue fiſtulæ erant diſpoſitæ ea arte & fine, vt odoratum quendam humorem eiacularentur

leni-

leuiter, & inspergerent sedentes. Is humor è croco plerunq; & vino, nonnunquam è balsamo, & hanc sparsionem vocabant. Nec è fistulis solum hic imber, sed scito magis inuento è statuis expressus, velut humanus quidam sudor. Solebat præterea superduci tegmen amphitheatro, arcendo æstui ac soli: id è velis constabat variè coloratis ad ornatū, interdum carbasinis, sericis. Nero purpurea etiam vela suspendit, stellis aureis variè interstincta. Nihil amplius. H. Fuisti vtilis tibi istis legendis ac retinendis: fuisti etiam nobis iisdem recitandis. S. Ego tamen arbitror hæc sine schemate & pictura non satis intelligēter posse percipi. N. Nec ego cum legerem non sæpius inspecta pictura legi. Duas partes de numero meo absolutas dedi, quàmuis non absolutè: sed vt patitur & tempus & institutum, & vt me iuuat memoria. Nunc tertiam dare ingredior: & cum ab Academia vos in theatrum duxerim, modo in balneas ducam. H. Prius balneator conueniendus fuit, vt esset pàrata calida. N. Quasi non semper sit, cum assiduò homines lauent. S. Cupio videre balneas istas: non enim istarum nostrarum fore similes autumo. N. Haud similes profectò.

BALNEAE.

Veteres crura & brachia in dies singulos, nundinis omne corpus: ego manus & faciem aqua pura lauo puriter, corpus in mense non amplius semel: quod quidam illorum tertiùm, quartùm soliti. Non pauci etiam quotidie: quos scilicet bene la-

lautos, hoc est, mundissimos accumbere vehementius delectabat. S. Et quis fuit Imperator ille, qui vno die lauabat octies? N. Gordianus, si memini, aut certè Commodus, qui etiam edebat in ipsis balneis. Et Rhemnius Grammaticus septies. H. Quid domini facient, audent cum talia fures? quid Oratores, quid Philosophi, si hoc Grammatici? O luxum. N. At ille luxuriosior luxus: qui etiam parietes & sola balneorum vnguentis acerrimis, summaq; suauitate conditis obleuit, quiq; balneas pensiles inuenit. Videtisne mollissimis cogitationib⁹ effœminatos animos? Istius enim crebritatis lauandi aliā caussam indagare nequeo. S. Ergo voluptas delicatè sensum mouens vel assiduę, vel certè frequētioris balneationis caussa est primaria. N. Nimirum. Quia enim tunicarum linearum aut nullus olim, aut insolentior erat vsus, quarum ad corpus adhæsu affrictuq; sordes ac sudores abstergerētur: & quia non perinde, vt in moribus nostris est, contectis velatisq; membris neq; viri, neq; mulieres incedebant, puluerum illuuie cutem necesse erat inquinari: cui purgandæ, & omnino immunditiis ac sorditudini destringendis, nō in frequenti balneo indigebant. En aliam balneandi caussam, necessitatem videlicet. Quo lauantium in ordine ponendi sunt, qui ad cōcoctionem ventriculi adiuuandam sæpius lauabant? Literis proditum est, quosdam nisi ante lauissent, cibum cōtinere nullo modo potuisse: vt mihi videatur vna vitiosa consuetudo aliam, sed miseram molestamq; genuisse. Quare vt cōplectar breui, voluptas, mun-

L ditia-

ditiarum & valetudinis studium balineâ indu-xerunt. Vellem cætera de genere hoc, de balneis, inquam, antiquis tam perspicua essent: sed neque illa, neque de palæstra, xysto, portu, naualibus & similibus, quæ per libros architecturæ describuuntur. Accedit & alia tenebrarum istarum ratio: quòd & harum, & omnium propemodum vetustarum ædificationum vix quantascunque reliquias, &, si forte, parietinas aliquas noster mundus alicubi terrarum intuetur: magisq́ ista mentium oculis (quomodocunque ex chartis silentibus se spectanda præbuerint) aspectare & perlustrare cogimur. Balneas architectus in calidissimo loco à Septentrione, & Aquilone auerso constituit. Ipsa caldaria, & tepidaria, cellas nimirum & ædificia lumen capere vult ab occidente hyberno. Si natura loci obstiterit, vtique à meridie: quoniam tempus à meridie ad vesperam lauationi maximè destinatum sit. Mulierum virorumq́ caldaria propter commoditatem coniungit, & iisdem in regionibus collocat: quod valet similiter in tepidariis: pudor enim simul in iisdem lauari non patitur. Magnitudines pro copia hominum balneantium requirit. Quanta longitudo fuerit, tantam, tertia parte dempta, latitudinem postulat, præter scholam labri seu aluei. Labrum sub lumine ponit, ne, qui circumstant, vmbris corporum iaciendis lucem obscurent. Scholas labrorum tam spatiosas faciendas, vt cæteri astare commodè possint. Alueo in latum inter parietem, & pluteum dat pedes non minus senos, vt gradus inferior inde & puluinus duos pe-
des

des auferat. Addit de Laconico & sudationibus, coniungendas tepidario: earum altitudinem proportione latitudinis exigit, ad imam curuaturam hemisphærij: per eius medium admittit lumen, ita, vt ex eo clypeum æneum cathenis suspensum libretur, cuius adductione, & demissione sudationis moderatio ac temperamētum perficiatur. Clypeum ad circinum fieri iubet, vt flammæ vaporisq; potestas per curuaturæ rotundationes æqualiter à medio peruagetur. Camerata hæc loca balnearia fuisse, & ē mediá camera lumen duxisse, ē patenti scilicet, eoq; amplo foramine, sub quo labrum esset subiectum: ipsum labrum, seu alueum, lapideam, aut structilem balnearum fossam: scholas margines latiores, seu porticus circumiectas, in quibus consisterent, qui intereà spectabant, & lauantibus succedere parati erant, interpretor. De locis balneariis quæ & qualià fuerint exponam. Principió fuit quæ dicta est Frigida lauatio, græcē λῦτρον. Deinde Frigidarium, postea Tepidarium. Sequebatur sudatio seu Laconicum, & postremo calida lauatio. His quinque balneum constituebatur. Extra id àlià fuere loca tria, Hypocaustum, Aquarium, Vasarium ad vsum balneantium instituta: & vt priora, camerata. In frigida lauatione erat piscina, cui nomen in epistolis Plinij Baptisterium. Vsus eius vel ad natandum: vel ad leuandum æstum, qui molestior in æstate, atque ideó tum membris ardentibus optatissima refrigeratio: vel ob mollitiem aut sanitatem: quarum rerum gratia quouis tempore vsurpabatur.

Frigidarium alia cella, iis comparata, qui ſtatim poſt exitum è tepidario, aut caldario aêrem frigidum quærebant. In eam propter capacitatem plures congregari poterant: nulla ibi aqua, nulla vaſa. Ac fortaſſe in hoc locò veſtes ponebantur: quod apodyterium longius abeſſet, & ſudores detergebantur. H. Quia veſtium mentionem audio, regredior in memoriam leporis Catulliani, qui cum Vibennium furem balnearium callidiſſimum, & in furando exercitatiſsimum ſignificare vellet, ſcripſit. O furum optime balneariorum: quaſi etiam in ſcelere poſsit ineſſe aliqua bonitas. Non te moror pluribus: tuum iter carpe. N. Excipiebat frigidarium cella tepidaria, ſeu tepidarium: eò intrabant, qui aut aêre, aut aqua, aut vtriſque tepidis deliciarum, aut valetudinis ergô vti cupiebant. Illi quoque, quibus aut calida lauare decretum erat, aut frigida. Nam ne ab apodyterio ſeu frigidario, ſeu etiam à frigida lauatione ad calidam, & ab ea rurſum ad frigidarium, ſeu piſcinam frigidam, vti ab extremo ad extremum accedentes læderentur, ad tepidarium, tanquam ad temperamentum, & medium confugiebant: in quo tamdiu hærebant, quoad ſe vel à calore ad frigus, vel à frigore ad calorem ſine incommodo recipiendum affectos experirentur. In priuatis quidem balneis non ſit abſurdum opinari, vnum eundémque locum fuiſſe apodyterium ac tepidarium, ſiue ob commoditatem ſiue ob ſpatiorũ anguſtias. Caldarium ſeu Laconicum, πυειατήειον λακωνικὸν Dioni, dictum, quod inuentores eius Lacedæmonij, huiuſmodi

ſuda-

ſudationibus vterētur. Nam Vitruuius etiam ſudationes, Seneca ſudatoria, Cicero calidam ſudationem, idem & Celſus aſſa nominăt ab aſſando. In his ſine aqua calor ſiccus, ſeu vapor feruens incluſus ſudorem eliciebat. Forma rotunda ſtruebantur in modum turriculæ, & in hemiſphęrium fiebat cameratio. Infra pauimentum Laconici locus erat fornicatus, in quo ardebat ignis: quaquā verſum in parietibus vſq; ad imam hemeſphærij curuaturam inſerti erant tubuli, ſiue canaliculi, per quos vapor æſtuans aſcendebat. Qui vbi curuaturam cōtigerat, operculo illo aereo, & rotundo, quod clypeum dixit Vitruuius, impeditus ſeſe diffundebat. Qui ſudabant, nūc altius clypeum ſubmouentes, nunc inferius demittentes caloris vel remiſsionem intendebant, vel intentionem remittebant. Laconico vicina erat calida lauatio, balnei pars præcipua, in qua labra cum aquis calentibus. Hypocauſtum intelligo ſtructuram caminatam, ſeu fornaculam, in qua ignis ad aquam calefaciendam, & ad Laconicum feruefaciendum ſuccendebatur locis diſtinctis: vaporarium videtur Cicero nominaſſe ad Q. F. Vitruuio dicitur etiam hypocauſis. Fornacator ſeruus, cuius partes ignem ſuccendere, & pilis, aut glomis pice illitis per interualla iniiciendis eundem nutrire. Ante hypocauſtum propingeum, quaſi dicas præfurnium, ad verbum, ſuffocatorium, os hypocauſti ſeu fornacis, per quod ligna immittebantur. Cato eadem voce vſus eſt. Aquarium cella calidæ lauationi, & Laconico adiuncta, in qua vaſtus alueus, aquam dulcem, aut plu-

uia collectam, aut aquæductionibus à fluminibus seu fontibus eò deriuatam continens. Nero dulcibus & communibus aquis non contentus, marinas & Albulas in suas thermas deduxit. Medicatis ægroti & valetudinarij in priuatis vtebantur. Ex alueo illo fistulis, & tubulis in frigidam, & calidam lauationes mittebatur aquæ copia necessaria. Non longè aberat Vasarium, vbi vasa seruabantur, vsibus lauantium comparata. Vasorum alia sunt immobilia, & constant è lateribus, è marmore, vt aluei seu labra in lauatione calida: piscinæ, seu baptisteria in frigida: adeo magna, vt in ipsis natare liceat. Alia moueri possunt, & ea figuris discrepantia: siquidem alia quadrata, quædam oblonga & quadrata, quædam rotundiuscula, quædam oualia. Horum quoque materia lapis, marmor, æs. Nomina Iulius Pollux persequitur. S. De pretio quo lauarent, legi fuisse quadrantem: non plus soluebatur balneatori. Hinc Seneca balneum rem quadrantariam vocauit. N. Ita est: sed ante annum quartumdecimum nihil pendebatur. Factum credo vilitate mercedis, vt nullum genus hominum, nulla ætas arceretur. Præcipuè porrò phonasci, citharœdi, præcones, histriones balneas obibant: quòd vocem exasperatam & oblæsam aquarum dulcium humectatione reparare studebant. Tempus lauandi inuenio horam diei octauam, non multò ante cœnam, quod plurimi seruabant. Maior autem pars liberorum hominum prius aliquam exercitationem corporis, lusum pilæ, aut alium non illiberalem susci-

piebat.

piebat. Dum hora balnearum imminebat, tintinabulo admonebantur, qui in gymnasio pilam aut alium ludum luderent. Hæc de balneis antiquis, pro eo studio, pro ea intelligentia qua ego sum in istiusmodi antiquitatibus. S. Heu metuo malè. H. Quid metuis? S. Ad ægrotos eundum erit, & fœtores hauriendi. H. Quî dum? S. An oblitus es post balneas audiendum nobis de nosocomio? N. Sanè quidem: sed ita, vt ægrotorum neminem quocunque morbo laborantem aspicias. S. Duc igitur nos tecum: sed egrediamur inde citius. N. Quàm licebit citissimè.

NOSOCOMIVM.

Æsculapio, Apollini, & reliquis bonæ valetudinis præsidibus diis, quorum scilicet gratia & numine sanitatem conseruare, & amissam recipere credebant, prisci ædes loco saluberrimo ædificabant: nempe vbi & cælum purissimum, & aqua sincerissima: vt eo delati ægrotantes, non diuina tantum ope, sed locorum quoque beneficio fierent meliusculi. Horsum facient magis loca sicca, saxosa, ventis assiduis abstergi solita, nec obnoxia solibus, sed tepida tamen: humida minimè: quoniam humor putredinis & pater, & fomes est. Sunt autem ægrotorum duo genera. Alij lepra, peste, & huiusmodi contagiis affecti, quæ vulgantur, & rectè valentibus interitum pariunt: hi non vrbi modo, verumetiam via publica remouebuntur. Alij non æquè exitialibus tenentur morbis, qui etiam in vrbe seruari

poſſunt. Hi diſtincta habebunt loca, & alia fæminæ, alia viri: nec ægroti ſolum, verumetiam miniſtri: vt nempe non habitent mulieres inter viros. Lymphati & furioſi cum cæteris nequaquam coniungentur. Et alias aliorum ægrotorum ſecretiores, alias communiores diuerſorij partes eſſe conuenit: vt famulorum etiam. Ad carcerem me ſequamini. S. Sequimur: ſed cum hoc, vt nec ibi diu hæreamus. N. Paulò tamen quàm hîc diutius.

CARCER.

De carceris etymo ſcriptum eſt à Seruio in 1. Æneid. ſic. Carcer eſt vndecunque prohibemur exire: dictus quaſi arcer, ab arcendo. Locus autem in quo ſeruantur noxij carcerem dicimus, numero tantum ſingulari: vnde verò erumpunt quadrigæ, carceres, numero tantum plurali. Licet ſingularem plerunque vſurpet poëta, vt eſt, ruúntque effuſi carcere currus. A Varrone in hunc modum, Carcer ab coërcendo, quòd exire prohibentur. In hoc pars quæ ſub terra, Tullianum: ideo additum à Tullio rege: quod Syracuſis, vbi ſimili de cauſſa cuſtodiuntur, vocantur latomiæ, & de latomia tranſlatum, quod hîc quoque lapidicinæ fuerunt. Athenienſes qui mollioribus vocabulis rerum mitigare triſtitiam cōſueuerunt, carcerem domum vocabant: ſicuti tributum coordinationem ciuitatis σύνταξιν. Et traditum eſt Labyrinthum quoque nihil fuiſſe aliud quàm carcerem, in quo nō foret incōmodi quippiam, niſi quòd qui aſſeruabantur effugere non poſ-

poterant:vnde & dictum putant, quia λα sit particula vocum intendens notiones, & ϐύειν obserare & claudere. Ex quo & λαϐυεινθώδης pro flexuoso positum. De eius apud Romanos origine in Anco & Martio Liuius his verbis. Ingenti incremento rebus auctis, cum in tanta multitudine hominũ discrimine rectè an perperam facti confuso facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media vrbe imminente foro ædificatur. Carceris genera apud veteres tria fuerunt. Vnum in quod immodesti & parum exculti includerētur, vt noctu à doctis & artium bonarum magistris condocefierent, quo pacto vitam degerent cum honestate. Alterum in quod obærati, quiq; alâs à vitæ petulantia deduci non possent coniicerentur. Tertium in quod flagitiis nobiles, ipsoq; cælo & hominum conspectu indigni, & eis paucos dies plectendi contrudebantur: de quo videtur locutus Cicero, cum in 2. Catilinaria dixit: carcerem maiores voluisse nefariorum ac manifestorum scelerum vindicem esse. In hoc fuit formidoloso & diro aspectu locus, cui Robur edidere nomen, quo maleficum genus hominum pręcipitabatur: sic nuncupatum, quòd ante arcis robusteis includerentur. Hinc facinora magnitudine rara, nouitate dira, & inauspicatissima, robore digna magnis auctoribus appellantur. De vltimi generis ædificatione ita legi. Subterraneum, atrum, & horrendo sepulcro similem faciundum, pro meritis quidem sontium. At pro humanitate Principis aut Reip. sat fore, firmasse opus pariete, & apertionibus, & testudine,

ne fuga inclusis pateat. Eò crassitudo, profunditas, celsitas operis, præduri lapides ferro & ære iuncti plurimùm conferent. Præclarè porrò admonent, qui dicunt, adamantinum esse carcerem custodis aduigilantis oculum, quo conniuente, aut in somnum soluto, turres etiam aheneæ sunt effractæ. Generatim carcer quisque locum habeat, vbi venter deiiciatur, vbi focus struatur citra fumi fœtorisque iniuriam. Sequitur de cloaca vt agendum sit. H. Hîc fœtorem velitis nolitis sentietis, quo tu tamen eos liberabas, qui in carcerem compingerentur: vt nos deteriori loco futuri videamur. N. Me inconsideratum, cur non odores attuli mecum, quibus nares vestras interea oblectarem? S. Ego quidem, vt cernitis, pastillum meum habeo. N. Mittamus iocum.

CLOACA.

Afferunt plures commoditates vrbibus cloacæ. Valent enim ad eius lautitiam, ad publicarum, priuatarumque domorum munditiam, ad seruandam salubritatem aeris. Smyrna vrbiũ Asiæ clarissima aduenis hac vna in re displicebat, quòd cloacis carebat, quibus sordes exceptas emitteret. Harum vsum veteres tanti fecere, vt non in aliud opus tantũ impensarum ac diligentiæ contulisse videantur: & in Romanis operibus primariis etiam cloacæ fuerunt. Structuram cloacarum ad opus viarum ideo pertinere iudicant, quod subter, medias per vias ducendæ sunt, & ad instruendas, coæquandas, purgandásque vias haud parum

parum conducũt: nec ferè ſunt aliud quàm pontes, ſiue arcus longè latiſsimi: vt quæ de ſtruendo ponte dicuntur, omnia pæne in eas quadrent. Diſtinguuntur item ſuis generibus. Nam diffuſoriæ appellantur, quæ immiſſas aquas in fluentum, in lacum, aut in mare deuehant.. Subdiuæ, quibus conceptæ aquarum ſordes non aliò euomantur: ſed quaſi terræ alueo inhauſtæ ſidendo conficiantur. Priores ſubſtratas eſſe oportet ſtratura decliui, prona, ſolida: qua liberrimè ſordes defluant, & quæ illic ſtructa ſunt, ne aſsidua humectatione macerentur. Quæ ſint item ſublatæ à fluuio, ne alluuionibus compleantur, aut limo obſtruantur. Cloacæ vrinariæ à parietibus procul abſint: ardoribus quippe ſolis acres inde & ſalſas animas euocantis maximè inficiuntur, & vitiantur. En habetis quod debui, etſi minus diſertum, quàm debui. H. Atqui nos in diſputationibus ad tempus plura & maiora haud expetiuerimus. S. Quò audacius ego indiſertus ero. N. Tamen ita, vt ne tenebras nobis offundas. S. Curabitur. H. Quàm vellem adeſſent reliqui ſodales noſtri, vt ipſi quoque ex hac tam liberali ſchola eruditionem ſibi ſuam quaſi grandeſcere confiterentur.

ANNOTATIONES.

A QVACVNQVE PROPEMODVM RE) *De metaphora Cicero cũ plura diſſeruiſſet in 3. de Orat. addit hæc. Nihil eſt enim in rerũ natura, cuius*

non

nos non in aliis rebus poßimus vti vocabulo & nomine. Vnde enim simile duci potest, (potest autem ex omnibus) indidem verbum vnum, quod similitudinem continet, translatum, lumen affert orationi. HISTORIA EST APVD SVIDAM) *Sic ille. Cynosarges gymnasium quoddam Athenis, & fanum Herculis, hac de caussa cōditum. Cum Didymus Atheniensis in vestibulo sacrificaret, canis albus victimam raptam in quendam locum detulit, cui sollicito respondit Apollo. Quem in locum canis illam detulisset, eo in loco aram Herculi esse dedicandam. Vnde dictum Cynosarges ab albo cane.* THEATRVM, AMPHITHEATRVM) *De theatro scripserunt Vitruuius lib. 5. cap. 3. 4. 5. 6. 8. 9. Scalig. poët. lib. 1. cap. 21. Isid. lib. 18. cap. 42. & sequentibus. De amphitheatro Iustus Lipsius, è cuius monumento perpusillam epitomen collegimus.* AD POPVLVM DIEBVS FESTIS) *Propter fines complures ludorum hic commemoratos, eorum Editoribus tantus honos tributus referente Plinio lib. 16. cap. 4. vt iis dum inirent assurgeretur etiam à senatoribus, haberentq; ius sedendi prope senatum: haberent etiam vacationem munerum, ipsi, patres, paterni aui.* PER EVM DIFFVNDI ET VAGARI VOX) *De voce, quid sit, quomodo moueatur ex orbibus & circulis, quales aquæ stagnantes & immotæ, misso in eas lapillo reddunt, Vitruuius lib. 5. cap. 3. Quà de aquis, eadem Seneca Quæst. natural. lib. 1. cap. 2. Cum in piscinā, inquit,*

inquit, lapis missus est, videmus in multos orbes aquam discedere, & fieri primùm angustißimum orbem, deinde laxiores, ac deinde maiores, donec euanescat impetus, & in planitiem immotarum aquarum soluatur. Et aliquanto post. Lapillus in piscinā, aut lacum, aut aliquam alligatam aquam missus, circulos facit innumerabiles. At hoc quidem non facit in flumine. Quare? quia omnem figuram fugiens aqua disturbat. CVM THEATRO LIGNEO VTERENTVR) *Consulat lector argumentum Libanij in primam Demosthenis Olynthiacam.* ROMÆ ETIAM PRIMITVS LIGNEA) *Videbis Plinium lib. 36. cap. 15.* BALNEÆ) *Balneum à græco* τὸ βαλανεῖον, παρὰ τὸ ἀποβάλλειν τὰς ἀνίας, *à pellenda ex animis tristitia. Sed orthographia repugnat: scribendum enim cum i. Aliter* ἐτυμολογούμενον *inuenias apud Etymologum. Qui catalogum balnearum, seu thermarum Romanarum desiderat, à Philandro petat in cap. 10. lib. 5. Vitruu.ij* BENE LAVTOS, HOC EST MVNDISSIMOS) *Qui dignitate antestarent infimis, vix vnquam illoti cœnam inibant, præsertim cum hospites acciperent: quò nimirum conuiuij delicias augerent. Cic. 1. de Orat. vt cum lauti accubuissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis. Horat. Ode 19. lib. 3. quis aquam temperet ignibus, Quo præbente domum, & quota Pelignis caream frigoribus taces. Plaut. Sticho. Quàm mox cocta est cœna? impransus ego sum.*

E. Abi

E. Abi intrò ad me, & laua. In Amphit. Lauisti. A. Quid postquam laui? AL. Accubuisti. Cic. ad Att. lib. 2. sic loquitur, Atticum inuitans. Tu pridem compitalia memento: balneum calfieri iubebo: & Pomponiam Terentia rogato: matrem adiungemus. BALNEAS PENSILES) *Verba Macrobij apponemus ex cap. 15. lib. 3. Saturnal. quibus & harum auctor, & aliquid præterea non inutile cognoscetur. Sed de saltatione veterum ad prædæ marinæ transire luxum, Liciniorum me nomen admonuit: quos Murænas cognominatos, quòd hoc pisce effusissimè delectati sunt, satis constat. Huic opinioni M. Varro consentit: asserens eodem modo Licinios appellatos Murænas, quo Sergius Orata cognominatus est: quòd ei pisces qui auratæ vocantur charissimi fuerint. Hic est Sergius Orata, qui primus balneas pensiles habuit, primus ostrearia in Baiano locauit, primus optimum saporem ostreis lucrinis adiudicauit.* AD CONCOCTIONEM VENTRICVLI) *Illa (inquit Plinius, hunc morem vituperans lib. 29. cap. 1.) perdidere imperij mores, illa quæ sani patimur, luctatus, ceromata ceu valetudinis caussa instituta, balneæ ardentes, quibus persuasere in corporibus cibos coqui, vt nemo non minus validus exiret, obedientissimis verò efferrentur.* NEQVE DE PALÆSTRA, XYSTO) *Vitruuius palæstræ nomine gymnasium describit, cum palæstra vna duntaxat, & certa pars eius fuerit, in qua non erant exedræ,*

on

non ephebœum, elaothesium, conisterium, coriceum, apodyteriū, quas voces infra explanabimus. Quamquam fatendum est, hoc nomine, Græcis ac Latinis interdum gymnasium totum significari: vt nonnunquam locus quicūq; corporibus exercendis idoneus, & ipsa exercitatio palæstrica. Est cum in venustate, & decentia quadam ponitur, quæ in motu, gestu, flexu corporis cernitur: quam qui non didicerunt, eos antiqui apalæstros dixerunt. Palæstricorum officium erat gestus, & motus, status, & flexus formare, vt recta essent brachia, ne indocta rusticaue manus, ne status indecorus, ne qua in proferendis pedibus inscitia, ne caput oculiq; ab alia corporis parte dissiderent. Atq; hæc omnia veteres ingenuis & liberaliter educatis pueris cognitu necessaria existimauerunt. Terent. leonis domum palæstram vocauit in Phormione. Ecce à sua palæstra exit foras. Vigebant in palæstra hæ exercitationes, cursus, lucta, hasta, discus, pugilatus, pila, saltus, appensio manibus ad funes, stare pedibus & manibus in pugnum vinctis, easq; alteri aperiendas porrigere, pondera manibus attollere, & ita persistere, quod genus halteres vocatum, sciamachia & armorum pugna. Palæstræ humus insternebatur puluere modico, non alto: tum vt certantes firmius consisterent: tum vt qui prosternebantur, ne casu læderentur. Xysta fuerunt subdiales ambulationes, vbi hyeme miti cœlo prodeuntes è porticibus, æstate autem pœne quotidie

spatia

ſpatia faciebant, & περιδρόμιδας nominabant: quarum aliæ nudæ, aliæ platanis, aut aliis arboribus ad amœnitatem, & vmbram præbendam conſitæ. Xyſtus genere virili, porticus erat tecta, in qua athletæ per hyberna tempora exercerētur. Nunc ad promiſſam quarundam vocum explicationem venio. De exedris ſic ait Vitruuius lib. 5. cap. 11. Conſtituuntur in tribus porticibus exedræ ſpatioſæ, habentes ſedes in quibus philoſophi & rhetores reliquiq; qui ſtudiis delectantur, ſedentes diſputare poſſint. Poſſunt hodie dici loca quæ in periſtyliis ſodalium Canonicorum, aut monachorum, id eſt clauſtris, vulgò capitula dicuntur. Exedra enim græcè à ſedium frequentia, & ſeſſitandi commoditate nomen accepit. In 3. de Orat. pro cellula ſtudiaria accipi videtur, in qua grabbatulus ad meridiandum accomodatus eſſe ſolet. Hæc & alia ſuper hoc vocabulo Bud. Ephæbœum locus vbi plures exercebantur. Elæotheſium Polluci ἀλειπτήριον, Plinio in epiſt. vnctuarium. In eo luctaturi, aliáſq; exercitationes, aut balneas inituri vngebantur & redungebantur ceromate, id eſt oleo cerato. Coniſterium, in quo poſitus puluis conſeruabatur: vt poſſent vncti ſtatim illo inſpergi, ne oleo manus prehendentium laberentur, dicebaturq; hac de cauſſa ἁφή. Coriceum volunt locum fuiſſe, vbi puellæ exercerentur, aut tonſtrinam. Quidam interpretantur locum pro denudandis hominibus, qui vel exerceri, vel lauari, vel vtrunq; agere volebant, quod aliâs à

gra[cis]

græcis ἀποδυτήριον. ET, SI FORTE, PARIETINAS) *Elegãs huius, si forte, vsus apud Cic. epist. ad Q. F. 2. lib. 1. Intelliges nihil esse à me nisi orationis acerbitatem, & iracundiam, &, si forte, rarò literarum missarum indiligentiam reprehensam. Et 3. de Orat. ex quo vereor ne nihil sim tui, nisi supplosionem pedis imitatus, & pauca quædam verba, & aliquem, si forte, motum. Sic vsurpatur, si quando.* PVDOR ENIM SIMVL LAVARI) *Antiquitus discretæ fuerunt balneæ muliebres à virilibus, & Hesiodus virũ lauare inter mulieres vetat. Apud Romanos, item olim non eodem lauacro vsas esse fœminas cum viris, ex Varrone liquet. Sæculis posterioribus profligato pudore promiscuè lauerunt. Potest id ostendi præter cæteros ex Clemente Alexand. Pædagog. lib. 3. cap. 5. Cypriano de habitu virginum. Cum postea Adriano, M. Aurelio, Alexandro Seuero Imperatoribus negotium improbaretur, iterũ fœminis separatim balneæ ædificatæ sunt.* IN EPISTOLIS PLINII) *Lib. 2. epist. 17. & lib. 5. epist. 6. in quarum illa Laurentinum: in hac Tusculanum villas suas luculentissima oratione, apparatúq; verborum admirabili descripsit, seu depinxit potius.* VEL OB MOLLITIEM) *Heliogabalus nunquam lauabat in piscinis, nisi illæ croco, aliísue pretiosis vnguentis & odoribus infectæ fuissent. Lamprid. Alexander Seuerus rarissimè in caldariis, semper fere in piscinis lauabat. Idẽ.* FVREM BALNEARIVM) *Vestimenta eorum qui*

M lauа-

lauatum ierant surripientes, fures balnearios nominabant. Atque hi capitalem pœnam luebant: cum cæteris dupli tantantum esset proposita. Cuius moris caussas aliquot ex problematis Aristotelis accersit in Catullum Muretus: quas ego eiusdem viri eloquentissimi verbis adscribam. Primùm, quòd facillimum est in balneis furari. Quare, ne magna illa efficiendi facultas cuiquam peccandi occasionem daret, voluit legislator quasi ex aduerso opponere maioris pœnæ metum. Deinde, si quis tuum aliquid è domo tua surripuerit, iam tua ex parte aliqua culpa est: qui non vel fores occluseris, vel quoquo modo parum tibi spectatæ fidei hominem ædium tuarum aditu prohibueris. At balneator velit nolit, omnes sine discrimine in balneas recipere cogitur. Meritò igitur ei lex plus opis afferre debuit. Adde quod qui conuicti sunt furti alicuius alio in loco non ita celebri admissi, postea tamen interdum sese ad bonam frugem recipiunt, omniq́ue studio moliuntur efficere, vt maculam illam insequentis vitæ continentia deleant: at hi, qui prauitatem suam toti populo patefactam vident, abiecta omni spe, fore, vt illud famæ dispendium vlla vnquam ratione sarcire possint, ne conantur quidem animum ad bonas partes adducere. Itaque meritò, tanquam depositi penitus, desperatiq́ue, à corpore Reipub. exscinduntur. Præterea vt qui publicè egregium aliquod facinus obeunt, plus præstant Reipub. quam qui priuatum: ita qui publicè scelus aliquod designant, insignius lædunt ciuitatem, quàm qui eodem se aliquibus in latebris contaminarent: neque facto tantum, verumetiam exemplo nocent: quare & gra-

uioribus

maioribus eos suppliciis affici par est. (CALDARIVM, SEV LACONICVM) *Qui se cibo immodicè complerunt, ad eos concoquendos, depellendámque cruditatem hoc sudationum Laconicarum remedium adhibebant. Columella Romanorum luxuriam detestans in præfat. Mox deinde vt apti veniamus ad ganeas, quotidianam cruditatem Laconicis excoquimus, & aucto sudore sitim quærimus, noctésque libidinibus & ebrietatibus, dies ludo vel somno consumimus.* (ASSA NOMINANT AB ASSANDO) *Cic. ad Q. Fratrem lib. 3. epist. 1. In balneariis assa in alterum apodyterij angulum promoui. Has autem cellas, de quibus sermo nobis, Epictetus philosophus cum gradibus ætatis humanæ prudenter aptéque contulit: cuius hæc recitantur verba è dialogo, quem cum Adriano Imp. instituit. Prima cella tepidaria vnctuaria, infans natus perungitur. Secunda cella sudatoria, pueritia est. Tertia cella assa, perferentaria iuuentus. Quarta cella frigidaria, senectus. Sudatoriam vocauit, quam nos calidam lauationem.* (ET IN HEMISPHAERIVM FIEBAT) *Testudo ex duobus arcubus in crucem se in centro secantibus videtur constare: hemisphærium planè sphæricum atque orbiculatum est. Italis & Germanis cuppola.* (CATO EADEM VOCE VSVS EST) *Sic*

enim habet cap. 38. Fornacem calcariam pedes latam decem facito, altam pedes viginti, vsq; ad pedes tres summam latam redigito, si vno præfurnio coques, lacunam intus magnam facito, vti satis siet, vbi cinerem concipiat, ne foras sit educendus. Si duobus præfurniis coques, lacuna nihil opus erit. LEGI FVISSE QVADRANTEM) *Horat. sat. 3. lib. 1. dum tu quadrante lauatum Rex ibis. Martialis tamen lib. 10. de magnitudine pretij conqueritur. Balnea post decimam lasso, centumq; petuntur Quadrantes. Hoc forsitam ob moram diuturniorem, aut aliã ob caussam ipsi aliisq; contigerit, vt plus solueret: commune quidem pretium quadrantem non excessit. Clodia P. Clodij soror, deplorata pudicitiæ fœmina, cognominata est Quadrantaria: Caussam in Cicerone Plutarchus memorat, quòd adolescens quidam in eius loculos pro nummis argenteis quadrantes æreos immiserit. Id insinuans, & simul, alium acerbiorem iocum coniungens Cicero, inquit pro Cælio. Sin se in intimũ coniicere vellent, nec satis commodè calceati & vestiti id facere possent, & fortasse non reciperentur: nisi forte mulier potens, quadrantaria illa permutatione familiaris facta est balneatori. Vide explicationem Plauti Manutij.* TINTINABVLO ADMONEBANTVR) *Alioqui in gelidissima Virgine lauabant, thermis occlusis. Martil. lib. 14.*

Redde pilam, sonat æs thermarum, ludere pergis?
Virgine vis sola lotus abire domum.

Scribit Capitolinus, ante Alexandri Seueri tempora nunquam thermas ante auroram apertas fuisse, semperq; ante solem occasum claudi consueuisse: & ipsum Imperatorem publicarum thermarum luminibus oleum addidisse, quò & noctu paterent. LYMPHATI ET FVRIOSI) *Furiosus est, à quo furor nunquam recedit: furiatus qui furit ex caussa. Seruius.* SVB TERRA TVLLIANVM) *Describit Tullianum in Catilinario Sallust.*

PROGYMNASMA NONVM.

Viæ, castra, nauale, portus, pontes, sepulcra.

IIDEM.

SEXTILIVS. Ecquid audire vultis, quas cogitationes in pectore instituerim? N. Lætas & auspicatas? volumus: tristes & inauspicatas? nolumus. H. Pedetentim Numeri. Non tu scis, in hunc virum nec guttam cadere mæstitiæ? quippe quem lepos ipse genuit, lætitia ipsa peperit. Ego tamen pro exorsu sermonis eius aliquid nobis inopinatum esse dicturum auguror. S. Hem, quos tu mihi parentes? quam παλιγγενεσίαν? Patrem horum si me dixisses, plus dixisses. Nam cui dubium est, laudari cumulatius Ciceronem & Homerum,

merum, si ille eloquentiæ, hic poeseos pater, non autem filius nominetur? eodemqúe modo de Socrate, Platone, Aristotele iudico, quos & venustius, & ad consuetudinem vsitatius philosophiæ parentes, aut principes, quam filios appellem. H. Tu quidem parua magnis incæptas componere, vterisq; dissimulatione illa tua ad refellendum mirifica. Tenes quo respexerim. N. Nutricem cur non addidisti? H. Sane addam: & ne in contemptum tibi veniat, matronam reuerendam & decoram, quam Pædiam nuncupare mos est. S. Auro contrà carum est hoc verbum. H. Sed cur nos differs? ede sodes illa cogitata tua. S. Nostis paucis diebus agenda liberalia. Sed quid ego hæc autem nequicquam ingrata reuoluo? N. Ingrata? ne tu istuc dicas. Perge quæso. S. Sermone hoc finito, & partibus meis absolutis dicam: quas si mihi tam facillimum esset transigere, quam facillimè vulpes pyrum comest, (quod tamen vobis fuit, hominibus eruditis ac disertis) non cederem vtique. Nunc me aliquanto breuiorem mea faciet tarditas, & inopia. H. Quod vereris, nos præstabimus. Caue tamen, ne, non dico ex natura tua alios, sed ex aliorum natura temet fingas: quem enim te esse dictitas, nos sumus. S. Scilicet.

VIAE.

Viarum aliæ sunt militares, aliæ non militares. Militares vocantur, quibus in prouinciam cum exercitu absq; impedimentis proficiscimur, quæ & regiæ, consulares, prætoriæ, publicæ. Non militares quæ etiam priuatæ, & agrariæ, quibus à mi-

litari

litari in agrum egredimur, aut in villam. Viæ vicinales, quæ vel in vicis sunt, vel in vicos ducunt: quæ si non ex collatione priuatorum fiunt, publicarum loco habentur. Inter has & cæteras, militares seu publicas hoc interest, quod illæ exitum habent aut ad mare, aut in vrbes, aut in flumina publica, aut ad aliam viam militarem. Iterum, militarium seu publicarum aliæ extra vrbem, aliæ intra vrbem, quæ diuisio etiam in priuatas conuenit. Militaris non militari multò debet esse latior. Veteres ita eas faciebant, vt cubitos in latum paterent non minus octo: leges XII. pedes octo præscribebant. Sit patula & aperta, vt circumquaque prospectus capi queat, nullis aquis, aut riuis impedita: nulli sunto secessus, nullæ latebræ, vbi se grassatores teneant. Directa sit etiam, breuis & tuta. Tutissima erit, si per coæquatum colliculorum dorsum agetur: si veteri more extructo aggere per medios campos ducetur. Sic viatoribus percelsam exaggerationem gradientibus, prospectus iucunditas, tædium ac laborem itineris minuet, hostis aduentans prospicietur, instans modica manu repelletur, aut distinebitur. Quæ ad loca ingens ex omnibus prouinciis multitudo mercimoniorum caussa confluit, eorum militaribus præscribunt stratum duplex, vt in medio lapidum ordo pedem emineat, velut limes: vt altera parte prodeatur, altera redeatur: ne festinatio in occursu offensiones creet. In vrbe verò magnifica & patenti, viæ publicæ erunt directæ, & amplissimæ, pro eo nempe ac dignitas eius requirit. In coloniis &

oppidis molli flexu sinuosę conueniunt. Non militares si ad lineam dirigentur, cum angulis parietum & partibus ædificiorum magis conuenient. Probarunt antiqui intra vrbes vias quasdam labyrintheis flexibus, inextricabiles, & nullius exitus: vt si forte hostis se intulisset, anceps hæsitaret, opprimereturq; facilius. Proderit item esse vias complures minutiores, non in longum productas, sed in primam transuersam viam terminatas: inde domibus lumina paratiora, & hostiles direptiones impeditiores. De viis diximus: deinceps de castris dicamus.

CASTRA.

Tria sunt castrorum genera, temporaneum, statarium, sustentorium. Prima pro occasione nata mutantur. Secundis munito se aliquo loco hostis continens premitur. Tertiis vrgens & lacessens sustinetur. Positio castrorum interdum quadrata, interdum trigona, interdũ rotunda, interdum semirotũda pro natura loci, aut conditione temporum. Porta prætoria spectabit orientem, aut hostem, aut quò profecturus est exercitus. Locus tutus, bonus atq; opportunus est eligendus, & id nondum sufficit, nisi talis sit, vt alter non posit melior reperiri: ne vtilior prætermissus à nobis, & ab aduersariis occupatus apportet incommodum. Tutissimus est locus qui altissimus. Opportunus vbi suppeditat lignorum, pabuli, aquæ copia, & commodè excipiuntur subsidia. Vbi non deest commeatus, vbi tuorum receptus liber, in hostẽ egressus expeditus. Percõmode ibi locabũtur, vnde omnem regionẽ hostiũ circũspectes nequid

quid ille machinari aut conari queat, quod tibi non ſit ante exploratum & cognitum. Vbi non ſit mons vicinior aut altior, qui ab aduerſariis captus poſsit officere. Ad munitionem caſtrorum naturalem pertinent loca deuexa, ardua, depreſſa, abrupta in circuitu. Stataria munitiora erunt temporaneis: & in planitie maiore opere artificioq; indigent, quam in collibus. Obuallandorum caſtrorum varia eſt ratio. Britanni ſudibus decempedalibus præuſtis, & præacutis vtebantur. Galli carros obiiciebant. Neruij teneris inciſis arboribus, atq; mutuò inflexis, crebriſq; inter ſe ramis reuinctis ſepem obducebant. Romani militem non minus caſtris muniendis, quàm omni reliqua militia exercebant: neq; tanti hoſtium perniciem faciebant, quàm curabant, vt ſuos tuerentur, poſſeq; hoſtem ſuſtinere, & ſuſtinendo fruſtrari magnam victoriæ partem arbitrabantur. Nihil tam neceſſarium, nec ſalutare in bello, quàm caſtrorum munitio: quæ ſi rectè ſe habuerit, miles ſecurus dies & noctes in iis peragit: & ſi in acie cedere cæperit, habet quò ſe tutò recipiat. Sed quo genere muniẽda caſtra, & quomodo munienda cum hoſtis imminet, Veget. lib. 1. cap. 24. & 25. Caſtra non erunt laxiora, quàm vt diſtributis excubiarum teſſeris cuſtodiri, & intermiſtis propugnandi viciſsitudinibus defendi per milites citra laſsitudinem poſsint. Nec ita tamen contracta, & arcta, vt ad negotium ſpatia militi non ſuppeditent. De foſsis, aggeribus, turribus, portis, prætermitto dicere, ne ſim longus, & ad naualia deflecto. H. Quoniam te videmus

cursuram arripuisse, nolumus te morari, & tua breuitate contenti erimus. S. Hoc vt faciatis vehementer rogo: præsertim cum minimè ignoretis, vnde ego ista hauserim, & vnde vberius hauriantur.

NAVALE, PORTVS.

Naualia sunt loca vbi naues construuntur: aut subductæ quassatæuè instaurantur & asseruantur. Ea potissimùm Septentrionem spectabunt: quando meridionales feruores bruchos, tineas, teredines & similia bestiolarum genera progignunt, quæ materiam exedunt & vitiant. Et cum ærarium atque armamentarium in parte vrbis frequentiore, vel in media potius, securitatis & vsus scilicet constituantur: nauale propter incendiorum metum à ciuium ædibus separatim ædificandum est. Interstruentur parietes, qui, si fortè exortum fuerit incendium, flammas intercipiant. Magnitudo non definitur: facienda sunt enim naualia ad maximum nauium modum, vt & si maiores nauès subductæ fuerint, cum laxamento ibi collocationem habeant.

Portus est locus conclusus, quo portantur merces, & inde exportantur velut in stadio carceres vnde cursus initur, & vbi peracto cursu quiescitur, nauigij velut stabulum. Portuum alij naturales sunt, de quibus hæc Vitruuius. Hi autem naturaliter si sunt positi, habeántque acroteria siue promontoria procurrentia, ex quibus introrsus curuaturæ siue versuræ ex locis natura fuerint confirmatæ, maximas vtilitates videntur habere:

habere: circum enim porticus, siue naualia sunt facienda, siue ex porticibus aditus ad emporia, turresq; ex vtraque parte collocandæ, ex quibus cathenæ traduci per machinas posint. Alij arte & manu facti, non naturales, quos cothones genere masculino, & cothona neutro dici ait Seruius. Sin autem non naturalem locum neque idoneum ad tuendas ab tempestatibus naues habuerimus, ita videtur esse faciendum, vti si nullum flumen in his locis impediuerit: sed erit ex vna parte statio, tum ex altera parte structuris, siue aggeribus expediantur progressus, & ita conformandæ partium conclusiones. Progressus appellant aggerum illam continuatam seriem obiectam ad arcendos fluctus, excludendamq; aquam, Græci χώματα. Latera porticus valida & alta sint: aptatum habeat spatium, vt illic nauigia & grandia, & onusta commodè excipi, & tutò quiescere posint. Ille præferendus, qui ventis mitioribus est subiectus. Optatur & profunditas cum faucibus, tum sinu, tum ripis: quæ nauim onerariam grauem conuectis rebus non refutet: & fundo esse purgato non herboso conuenit. Etsi nonnunquam herbarum densæ complexæq; radices ad anchoras obfirmādas plurimum commoditatis afferant. Habebit etiā portus circumambulationē, & porticum, & templum. Non deerūt columnæ, ansæ, annuli ferrei, quibus nauis illigetur. Crebri statuentur fornices, quibus importata condantur. Excitabuntur & turres pro faucibus altæ & munitę: vt ea ex specula velorum aduentus præuideātur: & nocturnis ignibus certi

nautis

nautis ingressus monstrentur, & propugnacula ad nauigia sociorum tuenda, & transuersas cathenas, quibus hostis excludatur.

PONTES, SEPULCHRA.

Ponti extruendo non quiuis locus erit idoneus. Vt enim in angulo, aut secluso aliquo loco ad paucorum adiuuandas opportunitates nō struatur, sed in apertas ac medias regiones ad communem vsum pateat, locandus erit vbi & facilè positum, & impensa non maxima perfectum, & æternum futurum sperare liceat. Captanda igitur vada non profundiora, non abrupta, non incerta, non mobilia: sed coæquata, & mansura. Vitandi vortices, gurgites, voragines, & eiusmodi fluentorum mala. Vitandi in primis amfractibus riparum cubiti: tum quòd illic ripæ ruinis sunt obnoxiæ: tum quod per eos ipsos cubitos alluuiorum tempestatibus rapta ex agris materia, & trunci & syluæ non recto expeditóque lapsu douoluuntur, sed obuersantur: aliæque alias retardando glomerantibus congruunt: vastúmque coactæ in cumulum hærescunt pilis: vnde fauces arcuum obstipatæ succumbunt: inde mole pressantium aquarum deturbatur opus atque diruitur. Alij pontes lignei sunt, alij lapidei. Ligneorum admirandus est, quem Cæsar fecit.

Opera publica etiam sepulchra censeantur: quandoquidem religioni commendantur: & lex antiqua est: *Vbi corpus demortui hominis condas, locus sacer esto.* Nec fuit vlla propemodum adeo barbara & efferata gens, quæ sepulchrorū curam abiecerit.

Et

Et superstitum, & parandi nominis apud posteros, ratio sepulturæ ducenda est. Romani veteres, vt bene de repub. meritis referrent gratiam, aliosq́; ad similem virtutem excitarēt, & statuas, & monumenta seu sepulchra publica excitabant: quæ vt cætera extinguuntur, sic ipsa sanctiora fiunt vetustate. Graui pœna accipiebantur, qui bustum violassent, aut à sepulchro columnā deiecissent. Apud Athenienses si quis dux bello peremptos afficere sepulchris neglexisset, capite plectebatur. Hebræi ne hostem quidem insepultum relinquebant. Quicunq; autem rempub. bene ordinatam voluerunt, illud imprimis curarunt, vt ne sumptuosiora sepulcra fierent. Ex lege Pittaci super terræ tumulum aliud non licebat præter columellas tres, non plus cubitum altas ponere. Conuenire etiam arbitrabantur, vt in qua re cōmunis omnium natura esset, in ea nullum fortunæ discrimen haberetur: sed essent omnia plebi, atque locupletioribus communia. Ita ex veteri more gleba pura operiebantur: quandoquidem corpus quod ex terra esset, quasi in matris gremio conderent. Indixere etiam, ne quis sepulcrum faceret operosius, quàm quod decem homines triduo efficerent. Curiosissimè omnium Ægyptij sepulchra fecere: cum errare dicerent homines, qui domos breuissimi temporis diuersoria ornatissimè construerent, sepulcra vbi essent diutissimè requieturi negligerent. Patrum auorumq́; nostrorum memoria sacella sepulcrorum caussa extrui cœpta sunt. Hæc hactenus: nam vltra progredi si velim, fortasse nequeam, vacil-

vacillante memoria: & videar malè præstare, quod initiò spopondi, breuiorem me futurum. N. Nos tibi peccati huius facile gratiam faceremus: & aliâs speramus occasionem datum iri, qua hæc tractemus diffusius. S. Fortasse.

ANNOTATIONES.

ILLE ELOQVENTIÆ, HIC POESEOS PATER) *Doctis Cicero dicitur latinæ, Romanæ linguæ, Romanæ facundiæ, eloquentiæ pater: Poëtis Romani páter eloquij. Homerus poëseos pater simpliciter, sine adiuncto. Virgil. Latinæ poëseos pater. Socrates philosophiæ parens Ciceroni. Catulliana sunt, leporum ac facetiarum pater, esuritionum pater. Sic quispiam laudaturus D. Thomam Aquinatem, Theologiæ parentem eleganter nuncupet. Non tamen rectè hoc substantiuum cum inferiorum artium nominibus copulaueris, vt dicas, Priscianus Grammaticæ parens, & similia. Decorè nihilominus & appositè, Euripides tragœdiæ, Plautus latinæ comœdiæ pater. Priscianus Grammaticorum pater, non displicet: quæ formula etiam in superioribus citra reprehensionem seruabitur.* AVRO CONTRA CHARVM EST) *Vænire contra aurum, qui est veterum dicendi modus frequens, est magno vænire, metaphora à lance momentanea, in qua appendebatur æs. Nam quod æquè ponderat, seu æquale pondus & momentum habet, id contra esse, hoc est,*

Aristippus

Ἀντίρροπον dicebant. Inde as cōtrarium vocabant as graue, auctore Festo: scilicet ἀντίρροπον. Plaut. Curcul. Auro contra cedò modestum amatorem: à me aurum accipe. Id est, profer, aut exhibe mihi modestum aliquem amatorem: & ego, si id facias, tantundem tibi auri dabo. Vel sic. Certemus inter nos his legibus, vt tu ostendas, seu exhibeas mihi ex infinita hominum multitudine modestum aliquem amatorem, ego tibi aurum æquo, pariq; pondere in manus dare paratus sum. Epid. Non carus est auro contra, Id est, si auro sit emptus, non est carus. Milite, cedò mihi tres homines orichalco cōtra cum istis moribus. Id est, exhibe mihi tres homines ita moratos, & ego paratus sum tibi orichalcum magni ponderis rependere. Sic Lamb. QVAM FACILLIME VVLPES) *Plaut. Mostell. Tam facile vinces, quam vulpes pyrum comest, id est, minimo aut leuissimo negotio. Quid enim dentatissimæ bestiæ pyrum exhibeat negotij? Prouerbium ad rei facilitatem indicandam.*

VIÆ) *Quid sit via, iter, semita, callis, trames, diuortium seu diuerticulum, biuium compitum, ambitus, actus Isid. cap. 16. lib. 15. Via inepta, via corrupta, deterrima, barbaris mala, valde mala, pessima via. Munire viam, est repugnare, reficere, ac substruere. Dare se in viam, committere se viæ, idem sunt. Via per translationem est ratio & institutum, à Græcis methodus.* Militaris via extra vrbem ornabitur, si ager ipse per quem dirigitur erit cultus, consitus, refer-

refertus villis, diuersoriis, rerum amœnitate & copia: si modò mare, modò montes, modò lacum, modò profluentem, modò fõtes, modò aridam, modò planitiem, rupem, nemus, vallem exhibebit. Si non præceps, non ardua, non sordida: si æquabilis & omnino patula. Si frequenter occasionem offenderint viatores, quibus adducantur in sermones rerum dignarum præsertim. Nam facundus comes in via pro vehiculo est, &c. Leo Baptista lib. 8. NAVALE, PORTVS) *Naualia sunt loca, vbi naues fabricantur. Hoc & textrinum vocatur. Portus autem locus est ab accessu ventorum remotus, vbi hyberna opponere solent. Et portus dictus à deportandis commerciis. Hunc veteres à baiulandis mercibus baias vocabãt. Isid. lib. 14. cap. 8. Vide descriptionem portus Carthaginẽsis primo Æneid. sumptam ex Odyss. 13. pene ad verbum, de qua Turneb. lib. 18. cap. 32.* STATVAS ET MONVMENTA) *Legenda Philipp. 9. & 14. quibus Seruij Sulpitij, & Martiæ legionis pro Repub. interitus celebratur. Quàm venusta & familiaris fuerit statuaria Italiæ, demonstrat Plin. lib. 34. cap. 7. Statuarum quædam signa & sigilla vocantur, cubitales nempe, aut palmares, & minores etiam. Quædam pariles, quæ staturam eius qui exprimitur repræsentant, danturq; benemeritis ac sapientibus. Quædam magnæ, quæ infra sesquialteram staturæ continentur, aut staturam bis continent, dicanturq; regibus Imperatoribus, heroibus. Quædam maximæ, quæ staturam humani corporis ter aut sæpius comprehendunt.*

hendunt, qui dicuntur colloßi, quos Plinius ait esse moles statuarum turribus pares. Ponebantur Barbaris regibus & diis. Dicta putantur vel ab ipso auctore, vel à κολάζειν, quod est modum transgredi. Statuæ deorum propriè εἴδωλα, herorum ξόανα, regum ἀνδριάντες, sapientum εἴκελα, benemeritorum βρέτεα.

PROGYMNASMA DECIMVM.

Priuata ædificia.

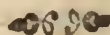
CANVSINVS, TATIANVS.

CANVSINVS. In Architecto, Tatiane, qui quidem sit probabilis, & isto tam graui impertiendus nomine, hæc omnia insint oportet: solertißimum ingenium, officium omnibus eruditionibus exercitatū, peracre iudicium, quæ in priuatis quoque, nedum in publicis molitionibus, & architectationibus necessarias habent explicationes. T. Nisi pridem ita mihi esset visum, nunc videretur certè, quoniam tibi videtur. Nimirum, vt mittamus dicere de publicis, priuata, quorum alia vrbana, alia rustica, vbi cōgruentibus, & conspirantibus proportionum rationibus designata descriptaq; fuerint, quod symmetriæ effectus non quibuscunq; locis vel commoditatem ad vsum, vel decorem ad effectum

præſtant, animaduertendum hiſce magiſtris eſt, quonam pacto detractionibus, adiectionibuſq́, aut vtriſq́ commenſus apparationem pro natura loci temperent, vt ad vſum, ad ſpeciem, ad ipſam operis perfectionem nihil deſideretur. Hoc artis & ingenij eſt. C. Sed cauſſa, quamobrem iſtiuſmodi nonnunquam ſymmetriæ eſt ineunda commutatio, num alia proferri poteſt, quàm viſionum ludibria, & falſitates? cum quæ vera ſunt, oculis noſtris tanquam non vera, & alia appareant: rurſum quæ non vera ſunt, ea videndi ſenſum tanquam vera, & minimè fallacia mouent. T. Arbitror non poſſe. Hoc autem vis, ſi bene coniicio mentem tuam, rerum multarum quaſi vultum alium videri è propinquo, ſi, inquam, ſtemus propius: aliam, ſi abſimus longius: aliam loco humili: aliam edito: aliam concluſo: aliam libero & aperto: ſiue nos ſimulacrorum incurſione, ſiue radiorum ex oculis effuſione cernimus: de quo inter cathedras phyſicorum litigatur. Ita cum fallitur aſpectus, falli ab eodem animum quoque: cui errori mathematice occurrit. C. Doctrina igitur artificem hunc non ſinit decipi: vt obſeruet autem, & facilè cognoſcat in opere vnoquoque, vſus eſt. Quid faciendum, & omnino explicatum parandi ædificij ſecundum longitudinem ac latitudinem ſpatium quę nam ſequatur proportio ad eurythmiam, hoc eſt, ad elegantem ſpeciem, commodúmque in membrorum compoſitione aſpectum, qui ex ſymmetriarum ratiocinationibus exiſtit, aut ex ipſa prudentia architecti, quæ à præ-

præscripto itinere alicuius commoditatis ergô interdum deflectit, & quandam diligentem negligentiam assumit, hoc, inquam, magni est iudicij. Id se non parum in hoc etiam prodit, quòd alia ædificia ad alias, & eiusdem generis quæ sunt, non omni tempore anni ad easdem regiones cæli conuersa volunt, quo vsui & salubritati consulatur. Hyberna triclinia & balnearia versus occidentem hybernum collocant. T. Quamobrem? C. Quod vespertino lumine opus est vti. præterea quod etiam sol occidens aduersum habens splendorem, caloremq́ remittens, aduentante vespera regionem tepidiorem efficit. Cubicula & bibliothecæ ad orienté ideo spectabunt, quòd vsus matutinum lumen postulat, & libri non putrescunt. T. Quomodo tandem? C. Quæ ad meridiem & occidentem pertinent, in iis spiritus humidiores: ex quo etiã tineæ librorum vastatrices. T. Quamquam nostris bibliothecis nullum puto inde periculũ fore: nihilominus haud sine ratione architectos istuc sentire existimo. C. Triclinia verna, & autumnalia respicient orientem: æstiua ad Septentrionem locabant, vti pinacothecas, & textrinas plumariorum, & pictorum officinas, quò colores eorum in opere, propter constantiam luminis, immutata qualitate permaneant. In pinacothecis pictas tabulas statuasq́: in tablino codices, & monuméta rerum in magistratu gestarum asseruabant. Plumariorum nomine intelligũtur, qui tomento quodcunq́ genus vestis aut straguli confarctũ, inculcatúmue acu pingunt, vnde opus plumarium. Ab his polymitarij differunt: tametsi

ambo diuerſicoloribus filis & liciis vtantur. T. Ad iudicium & prudentiam architectonicam iſtuc quoque ſine dubio refertur, vt in priuatis ædificiis certo modo patrifamiliâs ſua extruatur habitatio, & in quæ introeundi non eſt poteſtas omnibus, niſi inuitatis: certo item modo alia loca, cum extraneis communia, veſtibula, caua ædium, periſtylia, quæq; eundem habere poſſunt vſum. Hæc omnia magnificentiora ædificabuntur iis, in quorum fidem, & clientelam tenuiores, & qui ſunt è multis ſeſe committunt. Qui fructibus ruſticis ſeruiunt, in eorum veſtibulis ſtabula, tabernæ, in ædibus cryptæ, horrea, apothecæ, cæteraq; quæ ad fructus ſeruandos magis, quàm ad elegantiæ decorem poſſunt eſſe, ſunt facienda. Fœneratoribus & publicanis commodiora & ſpecioſiora, & ab inſidiis tuta. Forenſibus autem & diſertis elegantiora, & ſpatioſiora ad conuentus excipiendos. Nobilibus, qui muneribus funguntur publicis, & tuentur commoda ciuium, facienda ſunt veſtibula regalia, lata atria, & periſtylia ampliſsima, ſyluæ, ambulationesq; laxiores ad decorem maieſtatis perfectæ. Præterea bibliothecæ, pinacothecæ, baſilicæ non diſsimili modo, quàm publicorum operum magnificentia comparatæ: quod in domibus eorum ſæpius, & publica conſilia, & priuata iudicia arbitriáque conficiuntur.

ANNO-

ANNOTATIONES.

IN ARCHITECTO) De archithectis eruditissima præfatio est lib. 6. Vitruuij. QVIBVS QVÆ LEX) quam dura conditione apud Ephesios constituta fuerit, idem præfat. lib. 10. VISIONVM LVDIBRIA) Duobus exemplis Vitruuius ad illustrandũ hunc locum vtitur, quorum alterum de scenis pictis, vbi videtur columnarum proiectura, et mutulorum ecphoræ, lignorum figuræ prominentes, cum sit tabula sine dubio ad regulã plana. Alterũ de remis, qui cum sint sub aqua directi, tamen oculis infracti videntur. IN ÆDIBVS CRYPTÆ) Cryptæ fossæ testudinatæ subterraneæ, aut concaua loca, & scrobes, vbi triticum conditur. APOTHECÆ) Cellæ vinariæ, quas græci οἰνῶνες, Eupolis πιθῶνας. Testis Pollux lib. 6. cap. 2. De his à nobis hoc progymnasmate allatis copiosius Vitruuius lib. 6. cap. 2. 7. 8. Porrò in extremo cap. 2. lib. 1. cum de distributione loquitur, hæc habet, quæ instituto nostro quadrant. Alter gradus erit distributionis, cum ad vsum patrumfamiliarum, ad pecuniæ copiam aut ad elegantiæ dignitatem ædificia aliter disponentur. Namq; aliter vrbanas domos oportere constitui videtur: aliter quibus ex possessionibus rusticis influunt fructus, nõ idem fœneratoribus: aliter beatis & delicatis: potentibus verò, quorum cogitationibus Respub. gubernatur, ad vsum collocabuntur: & omnino facienda sunt apta omnibus

personis ædificiorum distributiones. Relinquebatur vt de rusticis ædificiorum rationibus diceremus. sed de iis in dialogis rusticis, quantum est visum satis, egimus.

PROGYMNASMA VNDECIMVM.

Examen architectonicum, seu analysis architecturæ.

VETERANVS, TYRO.

VETERANVS. Aliquoties ex te audisse me adhuc memor sum, cum diceres, non te fore imparatum ad respondendum de re architectonica, si cuipiam magistro, vel mihi etiam quandocunque scitari collibuisset. Ergo quia ego vacuus sum modo, nec tu, vt video, impensè occupatus, demus ludicrum animis nostris, & quomodo in scholis adolescentes doctoribus de re Grammatica: sic tu de nostra facultate à me interrogatus respondeas: nec metuas ne, si quid nescieris, id tibi apud me dedecori sit: speres autem, si promptè, nec vsquam hæsitans rogata persolueris, me tibi bis tātò amicum futurum, quàm prius: teq; magistro cui traditus es apprimè laudaturum. T. Memini me ita dicere vt narras: nec

aliter

aliter locutus sum, quàm sentiebam, & tuam erga me voluntatem amplector. Proinde ne cunctere, & ordine interroga quæ voles. V. Id quidem meditor: tametsi etiam, quò magis explorem scientiam tuam, multa posteriore loco, sine ordine percontari decretum habeo. T. Age, fiat: modo ne mihi fraudi sit aliqua necisse. V. Amoue timorem, nihil incommodi cadet tibi. Quid ergo architecturam esse dicis? quot ei partes concedis? quam rem, in qua versetur, subiicis? & quæ in ea consideras? T. Dico esse artem construendi ædificij: constare ratiocinatione & fabrica: quarum illa res fabricandas, aut fabricatas sollertia rationeq; proportionis demonstrat & explicat: hæc continuata est, & trita vsus meditatio, quæ manibus perficitur. Subiici ędificium, in quo perpenduntur caussæ, & species. V. De caussis lubet audire. T. Efficiẽs est ipse architectus, cui pro instrumento est fabri manus. Materia potissimùm est in lapidibus & lignis. Ad coniugia lapidum & coagmentationes calce & arena opus est, cæmentis etiam, id est, lapidibus rudioribus vulgaribus, quibus fractis medij parietes farciuntur: seu quibus parietum infarctiones fiunt, vnde puls cæmentitia, infarcturæ, & infarcimenta. Locum lapidum sæpe tenent lateres. Tectorium seu lorica (quod & corium & crusta) est tanquam vestis parietum. Forma ædificij idea & perfectione continetur. Illam modulum appello, perscriptionem, deformationem, delineationem scilicet futuri operis: & quandam facio scenographiam quæ est vniuersi tecti imago, frontis,

inquam, & laterum: aliam partium tantum, vt areæ, vel frontis (harum prior ichnographia, quasi vestigium operis in plano: posterior orthographia, quasi erecta imago) sic idearum alia vniuersa, alia particularis inuenitur. Perfectio in proportione & œconomia sita est. In illa εὐρυθμία & συμμετρία spectatur. Hæc est venusta partium omnium inter se conuenientia: illa venusta species, commodúsque singularum partium aspectus. Oeconomia est locorum commoda dispensatio, partim naturæ, partim personis accommodata. Finis ædificiorum antiquissimus & præcipuus defensio ab iniuriis cæli. V. Paucis singula, & perspicuè. Accepi de caussis: de specie ædificij quæro. T. Duæ sunt species: quædam publica sunt, quædam priuata: & illa partim sacra, vt templa, partim profana: horum nonnulla ad defensionem, vt turres, mœnia, aggeres, &c. nonnulla ad opportunitatem comparantur, vt forum, ærarium, carcer, curia, balneæ, palæstra, portus, theatrum, &c. In omnibus firmitatis, vtilitatis, venustatis habenda ratio. V. Satis de publicis. Nunc de priuatis. T. Horum partes aliæ infra terram, aliæ supra terram sunt. Infra vt fundamentum, & cella. Porro cella alia est vinaria, alia penuaria, seu promptuaria. Illius fenestræ in aquilonem obuerti debent, abesse ab ea sterquilinia, & quidquid est odoris tetri. Supra terram sunt parietes, & tectum. Qui ædes intus distinguunt, mediani vocantur. Domus autem, cuius structuram partes & intersecant & ambiunt, partes aliæ sunt

exte-

exteriores, aliæ interiores. Exteriores ſunt podia penſilia ſeu pergulæ, & exedræ. Podium penſile definitur locus ad ſpectandum extra parietem inſtar ſuggeſti, vel pulpiti proiectus, & mutulis ſuſpenſus. Mœnianum aliâs. Pergula à pergendo. Solent autem cancellis cingi, vt incedentes à caſu defendant. Exedra locus extra parietem proiectus, partim intra ædificium conſiſtens, forma hemicycli. Ein Ercker. Partium interiorum hæ comparatæ ſunt ad lumen immittendum, vt feneſtræ, quibus etiam obiiciuntur cancelli ſeu clathri ad muniendum, è ferro, vel ligno. Item tranſennæ ad tegendos & celandos proſpicientes: hæ ad actiones domeſticas. Et quidem harum aliæ ſeruiunt actionibus ſordidioribus, vt ſellæ familiaricæ: aliæ honeſtis, quæ vel eundi gratia fiunt, vt oſtia, vel habitandi. V. Nihil adhuc non ſuo loco dixiſti: & quaſi dato ſigno ſingula tibi prodeunt. Quomodo habitationem diſtinguis? T. In inferiorem, & ſuperiorem. Inferioris partes ſunt in ingreſſu veſtibulum, in medio atrium. Veſtibulum locus eſt ante ianuam græcis προπυλαῖον. Ianua primus ædium ingreſſus, à Iano, cui conſecratum omne principium: reliqua inter ianuam oſtia generaliter. Partes oſtij poſtes, limina, fores. Poſtes ſunt latera oſtiorum, ſeu arrectaria, vnde pendent. Etiam dicuntur antæ, & ante pagmenta, græce παραστάδες, quo nomine accipiuntur & lapides vtrumque oſtij latus munientes. Limen aliud ſuperum, hyperthyrum, aliud inferũ, quod hypothyrum græcè: qua voce item αὐτὸ τὸ χάσμα τῆς θύρας, ipſum vacuum ſeu hians inanitas,

siue lumen ostij aliâs indicatur. Fores ligna ipsa, quod foris aperiuntur. Valuæ quæ reuoluuntur, & se velant αὐθωείδεϛ. Fores cardinibus voluuntur: sera, pessulo, obicibus, repagulis clauduntur, claue reserantur. Pseudothyrum est posticum, in parte videlicet ædium posteriore, falsum ostium ad verbum. Atrium primus aditus intra ædes, vbi culinam antiqui struere solebant: hinc atria quasi atra, propter fumi fuliginem: & quia ibi imagines maiorũ collocabant, eas eadem de caussa fumosas vocatas legimus. Partes atrij sunt porticus & cauædiũ. Porticus locus in atrij aditu, vbi seruorum & concurrentium turba diuertit. Sustentantur columnis rotũdis, aut pilis quadratis. Cauędium locus sub dio vacuus, cinctus vndiq; porticibus, ad communem omnium vsum, quasi cauum ædium. Dicitur & impluuium, quod eò impluere imber in domum posit. Circa cauædium loca varia ædificabuntur, pro rebus tum animatis, tum inanimis. Animatę sunt homines, aut bestiæ. Homines aut sani, aut ægroti. Ægrotorum est valetudinarium. Sanis loca curanda vbi habitent, vbi coquant, vbi se exerceant, vbi lauent. Et ideo opus est cubiculis, cænationibus, gynæceis, culina, sub qua comprehendo focum, caminum, infumibulum seu fumarium, furnum: gymnasio, quò pertinet sphæristerium, Xystus. Item thermis seu balneis. Loca bestiarum sunt stabula & viuaria. In illis greges & armenta claudũtur, quæ singula sua habẽt nomina, ouile, caprile, hara, &c. Tutissimum est aduersus ignem stabula per testudinem cõcamerari, propter fœnum & paleas,

quæ in illis habentur parte superiore, quæ fœnile dicitur. Viuario feræ concluduntur, vt sunt leporaria, cortes, piscinæ. V. Iam de inanimorum locis. T. Sunt armamentaria & tablina: ibi arma & tela, hic tabulæ & monumenta reponuntur. πιναχοθήκη. V. Satis de inferiori habitatione, de superiore dicito. T. Contignatio, ad eam scalis ascenditur, quarum gradus lignei aut lapidei. Scalæ quibus per gyrum ascendimus, à similitudine cochlides. Partes contignationis sunt pauimentum coassatio, lacunar seu laquearium. Coassatio seu coaxatio ab axibus, id est tabulis sectilibus ligneis. Inde axiculus Columellæ. Dicuntur & asses. Asseres sunt crassiores & angustiores in modum paruæ trabis, dicti ab assidendo parietibus atque tignis. Coaxatio igitur est laterum seu parietum contabulatio. Prima contignatio est vbi habitat dominus ædium cum familia, id est vxore & liberis, vbi triclinium cubicula, conclauia. Secunda bibliothecam complectitur, & cœnaculum. qui est locus recipiendis hospitibus, propriè in superiore ædium parte. Cænaculariam facere est cænacula inquilinis locare. Cœnaculum meritorium, mercede conductum. Tectum aliud est pectinatum seu displuuiatum, aliud testudinatum. Illud fit trabium iunctis capitibus mutuo innixu, paribusq; contra se ponderibus imis partibus contra se diuaricatis. Testudinatum est in quatuor partes deuexum. Partes tecti fastigium, & culmen. Fastigium editissima pars domus seu tecti, quæ in speciem trianguli attollitur, vt hinc atque hinc aqua pluuia defluat. Culmen pars

tecti

tecti ex lignis & tegulis constās. Ligna tecti transtra, capreoli, regulæ, scandulæ. Transtra ligna transuersa à pariete in parietem proiecta. Capreoli ligna à transuersis trabibus ad culmen vsq; erecta, quæ totum culmen sustinendo colligunt: dicuntur & canterij. Quæ ligna si longius prouehuntur, suggrundam faciunt. Regulæ siue transuersi âsseres capreolis impositi & infixi ad tegulas sustinendas. Scandulæ tabellæ ligneæ, quæ tegulis subiiciuntur. Tegulæ incuruatæ dicuntur inbrices: vnde tectum inbricatum. Ad quorum imum est stillicidium, quod vel in impluuium decidit, vel in tubulos teretes canalésue semirotundos colligitur, vt extra impluuium decidat, ne stillæ cadentes lateritium marmoreúmue cauædij pauimentum corrumpant. V. Nunc quod me prętere a facturum tui tentandi caussa promiseram, id exsequar. Pulchrè adhuc stetisti. Quid est fundamentum? T. Non structuræ pars, sed locus ac sedes, in qua structura ipsa tollenda ac statuenda sit. Quocirca fundatione, hoc est, itione in fundum, & fossione opus erit, vt firmum stabiléq; solum inueniatur. V. Et quodnam solum commodum? T. In quo nullæ herbæ, quæ humectis in locis solent: quod nullam fert arborem, aut eam tantum, quæ in præduro ac densissimo oriri consueuit. Si longè circum omnia siccissima penitusq; arentia. Alia prætereo. V. Dic plura de fundamento. T. Cum toto ædificio, tùm ipsis fundamentis nihil negligendum: quando in cæteris, si quid erratum est, lædit leuius, & emendadatur facilius, & perfertur commodius, quam in funda-

fundamento, in quo nulla admittitur errati excusatio. Veteres, fodito, inquiebant, vsq; dum solidum inuenias. Habet enim tellus subduplices, & multiplices cutes. V. Quæ sunt primariæ partes parietis? T. Ima, quæ illico supra fundamenti infarcturam surgit: quam appellamus podiũ, seu suggestum. Media quæ parietem circumambit atq; amplectitur: hanc procinctum dicimus. Suprema, hoc est ea pars, quæ vltimum parietis illaqueamentum habet, quam coronam nuncupamus. Inter partes parietum primarias sunt etiam anguli, & insertæ conceptæq; seu pilæ, seu columnæ, seu quiduis eiusmodi, quæ quidem sustinendis trabeationibus, arcubúsque tectorum columnarum sunt loco, quæ appellantur ossa. Sunt & apertionum stantia hinc atque hinc labra, quæ angulorum & columnarum naturam sapiũt. Apertionum tectũ etiam inter ossa numerabitur. Quæ inter has primarias partes intercurrunt, atq; extenduntur, complementa nominantur. Vniuersis partibus commune est, media muri infarcinatio, & gemini hinc atque hinc cortices, quorum alter extrinsecus ventos solem'q; excipit: alter intestinam areæ vmbram fouet. V. Quomodo marmor vitiatur? T. Contactu calcis non modo candorem amittit, verumetiam obscænis maculis cruoris dehonestatur. Tantáque in eo inest candoris superbia, vt vix alium posit perferre, quàm ipsum se. Fumos dedignatur, oleo delibutum pallescit, aqua ex materia castaneæ persusum infuscatur intimum atq; inficitur, vt ne abradendo quidem deleantur notæ. Hinc veteres nuda in opus

mar-

marmora, nullo calcis illinimento obducto, quoad poterant adigebant. V. Quid sunt coronæ in muro? I. In muro sunt protecta siue proiecta, seu prominentiæ, & tanquam supercilia illorum, & suggrundulæ arcendis stillicidiis: quæ nonnunquam lorica testacea. V. Genera testudinū quot sunt? T. tria, fornix, camera, tecta sphærica. Ex his postrema, sui natura non nisi parietibus à circulari area surgentibus imponitur. Camera quadratis debetur areis. Fornicibus areæ angulorum quatuor, seu breuiores illæ quidem, seu oblongæ sint, quales videmus cryptoporticus operiuntur. V. Quoniam te adeo scientem inuenio, & in respondendo expeditum, hîc sistam: & deinceps spem maiorem ingrediar, te magnum aliquando in architectis nomen esse laturum. Ita deus faciat. T. Ita vt precaris eueniat.

ANNOTATIONES.

CÆMENTIS ETIAM) *Cæmenta lapides non magni modi, quibus ædificia consurgunt. Sisenna. Formidine oppressus, quod humilem cæmentis instructum oppidi murum sciebat. Varro. Non te pudet Mani, cum domi tua vides commilitonum tuorum cohortes seruis tuis ministrare cæmenta?* TECTORIVM SEV LORICA) *Inde loricare parietes Plinius de ichneumone lib. 8. cap. 24. dicit eum limo se mergere, siccaréque sole, & huiusmodi coriis se loricare. Apud Vegetium lib. 4. loricula id munimen-*

mentum est, quod urbium obsessores ultra iactum teli ædificant, fossa, vallo, sudibus & turriculis instructa, ut erumpentibus è ciuitate obsistere possint. Loricula item dicitur ille murus, qui in circuitu tectorum fit, ne quis in præceps labatur, græcè στεφάνη, περίβολος. *M*ÆNIANVM ALIAS) *Mæniana ædificia à Mænio sunt appellata, qui domum ad forum spectantem vendens, columnam excepit, super qua proiectis tignis tabulatum construxit, unde ipse posterique eius gladiatores spectarent. De Meniano (nam secunda cum vocali etiam scribitur) & exedra lege Alexand. ab Alex. lib. 5. cap. 11.* SELLÆ FAMILIARICÆ) *Latrinæ à latendo dicuntur: græci* ἀφεδρῶνας *vocant, latini sellas simpliciter, & sellas familiæ ac familiaricas. Est & ad sellare pro* ἀφοδεύειν *apud Vegetium commentar. de re veterinaria. Vide Scalig. in Varronem.* GENERALITER OSTIA) *Thyromata etiam Vitruuio lib. 4. cap. 6. quæ prisci perpetuò quadrangula voluerunt, uti fenestras quoque. Posteritas arcuata maluit. In monumentis antiquis portæ urbium arcuatæ visuntur, ædium priuatarum, aut sacrarum nunquam.* PSEVDOTHYRVM EST POSTICVM) *Cic. post red. in Sen. de Pisone. Idem domi quàm libidinosus? quàm impurus? quàm intemperans, non ianua receptis, seu pseudothyro intromissis voluptatibus? Vtitur eadem voce in Verrem. lib. 4. Eadem pecunia quem-*

quemadmodum ad istum per pseudothyrum reuertantur, tabulis vobis, & testibus planum faciam. Potest dici pseudothyron, seu pseudothyrion latens ianua, & quæ à prætereuntibus non animaduertitur, de qua accipiendi sunt versus illi Maroniani 2. Æneid.

Limen erat, cæcæq; fores, & peruius vsus
Tectorum inter se Priami, postesq; relicti
A tergo: infælix quà se, dum regna manebant,
Sæpius Andromache ferre incomitata solebat
Ad soceros, & auo puerum Astyanacta trahebat.

DE RE POLITICA, SIVE POTESTATES.

PROGYMNASMA DVODECIMVM.

De magistratù ὡς ἐν περιλεγομένοις disputatum, & de regali dignitate.

QVINTIANVS, ONESIPHORVS.

QVINTIANVS. Rempub. summam, incolumitatem omnium nostrûm, coniuges, liberos, parentésq; nostros, potétissimam hanc,

hanc, ornatissimámque vrbem, aras, focos, diuina humanáque omnia procurationi tuæ ab Rege omnium qui hodie viuunt regũ sapientissimo commissa, concredita ac mãdata esse tam exaltabundus didici, vt gaudio pæne desiperem. Tu nunc operis in rebus humanis multò maximi, longéque omnium præclarissimi dux, auctor & effector institutus es: quandoquidem vt gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori victoria: ita Reipub. moderatori beata est ciuium vita proposita: vt eius nimirum paterno inprimis amore, tum consiliis, laboribus, periculisque, opibus firma, copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit. Hoc autem quid maius possit, præstantiusque cogitari, in meam quidem intelligentiam non cadere, libens meritoque confiteor. Quare quò maior est istius tibi delati honoris amplitudo, regiæque potestati similior, hoc eam tibi familiares tuos, adeóque nos, qui te sanguinis propinquitate attingimus, vehementius gratulari æquissimum videtur. Denuo natus tibi videare, censeo. O. Peruellem, Quintiane mi, quomodo Magistri vocem ab eo natam literatores tradiderunt, quòd magis cæteris possit, eamque non in solis artium liberalium præceptoribus: sed in præfectis quoque pagorum, vicorum, collegiorum posuerunt, qui omnes magis cæteris possunt: & vt inde conformarunt, magistrare, interpretãtes, regere ac temperare: quod sine dubio est plus posse: simúlque vocabulum, magistratus, quod cum ad ipsam personam, tum ad rem seu honorem referunt: sic ego non sola præcipiendi vetandique auctoritate am-

plius, seu plus possem: verùm subiectos, & quotquot minore cum imperio sunt, siue minutos magistratus prudentia, iustitia, clementia, constantiáque superarem. Has aliásque virtutes bene multas & magnas, administratoribus prouinciarum, & rectoribus ciuitatum ad illa, quæ dixisti, præclara & magnifica obtinenda necessarias esse etiam atque etiam perspicio. Q. Clamabunt hæc omnia in te reperiri, qui iudicium dignitatis tuæ apud regem iurati fecerunt: viri in grauissimis caussis cognita, & spectata fide. Clamabit vniuersa ciuitas, quæ te tanquam fælicitatis suæ Palladium intuetur & colit. Iam illud tibi valde assentior, duplici potestate notatum verbum hoc, magistratus: nam & magistratum istuc, aut illud statuisse dicimus: hoc est, eum, qui in alios adeptus est imperandi ius, seu qui propter ius imperandi priuatis est superior atque potentior in iis, quæ Reipub. intersunt: & Titio cunctis suffragiis delatum magistratum: id est, munus honorémue in ciuitate, quo priuati excluduntur, vel qui priuatos non attingit. Varro quanquam magistrum à Magistris Equitum & populi, tamen à magistro magistratus nomen fluxisse autumat: cuius ista memini è lib. 4. de ling. lat. Magister Equitum, quòd summa potestas huius in Equites, & accensos: vt est summa populi Romani Dictator: à quo is quoque Magister populi appellatus. Reliqui quòd minores quàm hi magistri, dicti magistratus: vt ab albo albatus. Græci, quorum lingua, contrà licet clamante M. Tullio, non paulò est quàm latinorum diuitior, duas voces ambabus notio-

notionibus magiſtratus exprimendis habent, ἄρχων & ἀρχὴ, immo & ἀρχεῖα, qua vtitur in Politicis Ariſtoteles. Tametſi Athenienſes certum quoddam genus ἄρχοντας appellarunt. Deinde vti nos magiſtratum poteſtatem, honorem: ſic Græci δύναμιν, τιμὴν vocitant: atque vt nos magiſtrare à magiſtro: ita illi è contrario ἀπὸ τοῦ ἄρχειν τὸ ἄρχων. Sed eſt, Oneſiphore, quod tibi hoc onus aliqua ex parte alleuauerit: quod etiamſi perferre non poſſes, ab adminiſtris & adiumentis rerum gerendarum deſertus, tamen animo non deficere, & eo te opprimi malle deberes, quàm id aut perfidiosè abiicere, aut propter infractionem ſpiritus deponere. Sed feres & perferes vſque animo forti & obfirmato. Ita par videtur bonum ciuem ſeſe inſtituere. O. Equidem adhuc in meditatione muneris huius obeundi verſor: nihilominus quaſi iam humeris ſublatum geſtarem, pondus eius pergraue ſentio: vt verear non parum, ne cum omnia ſuppeditarint quæ requiruntur, ipſa me magnitudo molis ad terram affligat. Vtinam à fabis abſtinere licuiſſet. Illa verò de qua loqueris alleuatio, quæ tandem, aut qualis eſt? Q. Si cogites ortum magiſtratus à natura manare: naturà quippe alij præſunt, alij ſubſunt: & qui regia gubernatione deuinciri noluerunt, non hi nemini, ſed non ſemper vni obtemperare voluerunt. Hoc ex primis & vetuſtiſsimis ſocietatibus, nuptiali, paterna, herili animaduertamus licet. Vxor ſiquidem marito, filius patri, ſeruus do-

 mino,

mino, familia deniq; rectori domus, seu patrifamiliâs impulsione cæca & naturali est obsequēs. Ex familiis compluribus vicus, vicinitásue componitur: & rursum ex pluribus viciniis ciuitas. Quia ergo conueniebant, domiciliaq; coniungebant, qui ex vna domo velut colonia exierant (propterea quod ea amplius nō caperentur) quíque regio imperio assueuerant (πᾶσα γὰρ οἰκία βασιλεύεται ὑπὸ τοῦ πρεσβυτάτου ait Aristoteles, omnis enim domus eius qui ætate antecedit regno subiecta est) inde profectum, vt similiter vicinitas, quæ ab vna domo esset propagata, propter cognationem vnius sese arbitratui permitteret, ob eandemq; caussam viciniæ plures, quæ est ciuitas. Nec alia ratio proferatur, quamobrem antiquitus etiam singulæ ciuitates adeo promptè singulorum imperia regum factitarint, quę illis pro legibus erant. Fuisse autem sub regibus gentes omnes, pro argumento est communis illa consensio, quòd deos ipsos sub imperio Iouis ætatem exigere finxerunt: quam rem nisi ipsæ vsurparent, nunquam de diis comminiscerētur. Sic item formam eis humanam tribuerunt, sibiq; vt in altero, ita in hoc similes & socios putauerunt. O. At ego te aliò ducam: verius enim dici opinor, reges, & quamcunq; potestatem à deo ad homines venire: & quisquis potestatibus obedit, hunc diuinæ voluntati obsequentem videri: quisquis resistit, hunc cælesti constitutioni resistere. Deus profectò virtutem imperandi primus cum hominibus communicat, idemq; naturas ad imperia exhaurienda sollicitat. En quid Saluator Præ-

ori.

tori. Non haberes aduersum me potestatem vllam, nisi tibi datum esset desuper. In libro qui inscribitur, Prouerbiorum, ista legimus. Meum est consilium & æquitas: per me reges regnant, & potestates decernunt iustitiam. Quod cum ita sit prorsus vt audisti, dubitare nefas, quin, cum alij magistratus, tum reges potissimùm votis & sacrificiis à deo petendi sint, absque cuius nutu, esset, nihil foret, cur se & scienter, & diu gubernacula tractaturos confiderent. Ille in mundo hoc non secus quàm in magno exercitu Imperator aliquis nonnullos Tribunos, Chiliarchas, Centuriones, Manipularios creat: totum corpus ipse moderandum sumit: atq; vt homines regibus, sic ipsi reges deo subiiciuntur: estq; non ignota, & vera vox Horatij.

Regum timendorum in proprios greges
Reges in ipsos imperium est Iouis.

A deo sceptra legésque accipiunt, quod & Horatius cecinit. Demum ab illo pendere magistratus, satis probant pudor & reuerentia, quam erga eos natura nobis ingenerauit. Quia enim omnibus maiores, & quasi è cælo legatos, diuinitatisq; ministros scimus, idcirco eos obseruantia & veneratione summa afficimus. Quid tyranni? ecquid inuito numine imperitant? ecquid deo nolente iactat sese crudelis, superba, flagitiosa dominatio? Nequaquam. Huiusmodi quippe rectores ille tanquam tortores & carnifices adhibet, ad comprimendam sceleratorum audaciam, improbosq; vlciscendos; quorum sæuitia & immanitas non tam eorum peruersitati, quàm corru-

ptiſsimis ac perditiſsimis populi moribus adſcribenda eſt. Non igitur falsò Attila Hunnus flagellum, Tamberlanes Scytha iram dei ſe nuncupabat. Quòd niſi diuina auctoritate diſtribuerentur confirmarentúrque imperia, non eſſet edictum Christianis, vt dominis facinoroſis quoque, & τῦ πονηςῦ cultoribus morigerarentur. Q. Haud pugnat iudicium tuum cum meo: ego enim hoc ipſum quod à natura geri dico, à deo eius conditore fieri libenter conceſſerim. Nec tu neſcis, naturæ nomen haud inſolenter in eius auctore dici. O. Vnum me beat, vnum eſt ſolatio ſub iſtoc onere. Q. Quidnam obſecro? optarem ne vnum, ſed multa. O. Quod magnopere futurum ſpero, vt cum Regi viſum fuerit, ſerius aut citius ſucceſſorem nanciſcar, & rude donatus abeam: quomodo alij nonnulli memoria mea hac eadem præfectura abierunt. Q. Perpetuitatem ergo magiſtratus in te quidem certè non probas. O. Probem ego in me? nec in me, nec in alio. Q. Diſputatione tecum contenderem, niſi de regali imperio, vt cæpiſti, differentem audire mallem. O. Huius imperij nomen in terris primum fuit: prima eſt, inquam, hæc & Vetuſtiſsima poteſtas: ſiquidem & antiquiſſimorum populorum, vt Babyloniorum, Sicyoniorum, Argiuorum, Medorum, Perſarum reges legimus. Hebræi item, poſtquam eos Iudicum ſatietas occupauit, à Samuele precibus petiuerunt, vti regem ſibi proderet, cuius in poſterum voluntatem intuerentur: creatus prin-

ceps Saulus è Beniamina tribu. At enim in sanctis paginis plurimi ante hæc tempora profanarum gentium reges nominantur, vt prope cum ipso mundo regia dignitas exorta videatur. Progressu sæculorum alij atque alij magistratus emerserunt, partim diuini siue sacri, partim humani siue ciuiles. Illorum munus est & fuit religiones interpretari: ad sincerum numinis cultum populum erudire: cærimonias sancire: ad precationes & sacrificia piacularia incumbere, citra quas res politia firmata consistere haud potest. Humani personam publicam ciuitatis sustinent, & iuri dicundo vacant: eorum nomina alia apud Græcos, alia apud Latinos: atque adeo inter ipsos Græcos alia Athenis, alia Lacedæmone, alia Thebis. Alia item apud Barbaros. Quod si quem delectaret de magistratibus commentarium conficere, ei ego Romanos proponerem. Q. Cur istuc? O. Etiam tu quæris? Propter illius populi auctoritatem maximam, qui totum orbem sub leges misit. Propter eiusdem summam grauitatem, dignitatem, & perfectam in omni genere disciplinam: quibus, quemadmodum maiestate & amplitudine imperij, nationes omnes longo interuallo præcessit. Et scribuntur dicuntúrque ista versantibus in latinis litteris, quas citra cognitionem Romanæ Reipub. adhuc nemo comprehendit. Ipsius verò Reipub. moderatio omnis descriptione magistratuum continetur, vt nihil pœne differat, vtrum de his, an de illa tractationem su-

ſcipias: verèque Ariſtoteles rempub. eſſe inſtitutionem circa magiſtratus honorèſq; publicos. Q. Nihil mihi aduerſus hæc in mẽtem venit. O. Horum iſta forſitan commodiſsima inſtituatur diuiſio. Alij ſunt vrbani, alij extra vrbem, ſeu prouinciales. Vrbanorum alij maiores, alij minores. Cæterùm vtriq; partim ordinarij, partim extraordinarij. Q. Intelligo. Verùm quantopere ſit neceſſarius hominum cœtibus iure ſociatis magiſtratus, ex eo planum fit, quod tute ſupra dixiſti, eius deſcriptione Rempub. contineri: quod à Cicerone ſcriptum recordor, cuius etiam illa ſunt. Sine imperio nec domus vlla, nec ciuitas, nec gens, nec hominum vniuerſum genus ſtare, nec rerum natura omnis, nec ipſe mundus poteſt. Magiſtratibus opus eſt: ſine quorum prudentia ac diligentia ciuitas eſſe non poteſt. Ex eorum etiam compoſitione, quod cuiq; Reipub. genus ſit intelligitur. Cuius ea vis, vt præſit præſcribátque recta & vtilia, & coniuncta legibus. Vt enim magiſtratibus leges: ita populo præſunt magiſtratus: verèque dici poteſt, magiſtratum eſſe legem loquentem, legem autem mutum magiſtratum. O. Scitiſsimè Cicero. Tam enim legi neceſſarius eſt magiſtratus, quàm lex ipſa ciuitati: videtúrque optabilius, vt iniquæ legi præſit optimus magiſtratus, quàm vt improbus vel æquiſsimæ. Etenim honeſtus vir, & virtutis ſectator in iure dando, vnam habebit, ad quam velut ad ſcopum intentus erit iuſtitiam: ſi quid in lege vitioſum deprehendet, pro ſapientia ſua emendabit: ſi quid ambiguum, in eam partem

inter-

interpretabitur, quam cum religione, cum communi ciuium fructu, cum salute Reipub. coniunctiorem existimabit: homo nequam legis vocem non exaudiet, arbitriumq́ꝫ suum, vel potius libidinem animi sui pro lege sequetur. Magis vitam rationis expertem, quàm ipsæ animantes viueremus sublatis magistratibus: pauperiorem locupletior, mãsuetiorem audacior, obscuriorem nobilior vexaret, opprimeret, deuoraret. Optimo cuiqꝫ dominatum ab ipsa natura cum summa vtilitate infimorum datum scripsit, quem paulò ante nominaui M. Tullius in 3. de Repub. in quo etiam monuit, imperãdi seruiendiq́ꝫ cognoscendas esse dissimilitudines. Nam vt animus corpori dicitur imperare, dicitur item libidini: sed corpori vt rex ciuibus suis, aut parens liberis: libidini autem, vt seruis dominus, quò eam coërceat & frangat: sic regum, sic imperatorum, sic magistratuum, sic patrum, sic populorum imperia ciuibus sociisq́ꝫ præsunt, vt corporibus animus. Domini autem seruos ita fatigant, vt optima pars animi, id est, sapientia eiusdem animi vitiosas imbecillesq́ꝫ partes, vt libidines, vt iracundias, vt perturbationes cæteras. Sine magistratu, vt absoluam, non magis in portum ventura est Respub. quàm gubernatore destitutum, & turbulenta in tempestate relictum nauigium. A magistratu ciuitas quasi spiritus ac vitæ suæ custodiam petit, qui est velut mens in animo, anima in corpore, sol in cælo: siquidem ab eo populis intelligentia, vita, lux. Q. Ergo absqꝫ illo populis hebetudo, tenebræ, mors. O. Rectè ratiocinaris. Sit

ista verò breuis quædam, & circumscripta magistratus explicatio. Publica persona, successione, sorte, aut suffragio electa, quæ ius ac potestatem consultandi, iudicandi, & imperãdi habeat. Num aptè satis? Q. Aptissimè. Primùm enim priuata persona non potest ferre nomen magistratus: ergo necessario publicam appellasti. Porrò successioni monarchia seruatur. In statu populi sors: in primorum seu optimatum, suffragatio valet. Quod ais, electa, sic explano: consensu ciuitatis approbata. Quæ sequuntur, hoc modo. Quæ ius ex lege, & potestatem ex officio habet consultandi de rebus futuris, iudicandi de præteritis, imperandi suis. Nihil est autem adeo proprium magistratui, vt imperare: reliqua duo cum aliis nonnunquam communia: quippe ciues omnes consultandi ac iudicandi participes definiuntur: imperandi ius ad solum magistratum pertinet. Atq; vt magistratus sunt personæ augustissimæ, & tanquam lumina atq; ornamẽta ciuitatis: sic omnium quę in ciuitate geruntur, amplissimũ quiddam & nobilissimum est imperare.

O. Quoniam regium principatum cæteris antiquiorem videmus, inquiramus si placet, quibus de caussis reges constituerentur. Q. Non latent in abdito hæ caussæ, & sunt duæ. Vna, vt essent communis iustitiæ & æquitatis præsides atque custodes: quo vinculo hominum inter ipsos coniunctio societasq; continetur. Quocirca ad iustissimos & moderatissimos hoc genus imperij deferebatur. Altera, vt ciues suos calamitate prohiberent, eorumq; salutem & fortunas contra ho-

stium

ſtium machinationes ac tela defenderent. Hanc enim legem gentes è natura ipſa arripuerũt & expreſſerunt, vt ad opes auxiliumq́ alterius confugerent, quæ ſe ipſæ aduerſus vim externam tueri non poſſent. O. Ac viciſsim afflictæ regum fortunæ facilè multorum opes, eorum inprimis, qui aut reges ſunt, aut in regno viuunt, ad miſericordiam alliciunt: quòd regale iis nomen magnum & ſanctum eſſe videatur. Ita ſanè Cicero. Q. Quid ni magnum & ſanctum nomen, cum regum præcipua ſit in terris & ſuprema dignitas? qui moderandis ac tuendis hominum ſocietatibus diuinam prouidentiam æmulantur, quæ cõſeruatrix & gubernatrix eſt huius vniuerſi. O. Nihil ſanè tam prope ad dei naturam accedit: quare etiã dij in ſanctis literis nominantur, & à deo ipſo honorem cõſecuti, atq; in eius tutela viuere dicuntur. Itaq; Homerus perſapienter,

Σκηπτοῦχος βασιλεὺς ᾧτε ζεὺς κῦδος ἔδωκε.

Rurſum.

Τιμὴ δ' ἐκ διὸς ἐστι. φιλεῖ δὲ ἑ μητιέτα ζεύς.

Et de ſemet Agamemno.

Παρ' ἔμοι δὲ καὶ ἄλλοι

Οἵ κε με τιμήσουσι, μάλιστα δὲ μητιέτα ζεύς.

Rex omnium magiſtratuum inſtar eſt, omnes comprehendit, quod eſt eſſe animam ciuitatis. Vt enim vna mens ſingulis partibus corporis ſuã functionem officiumq́ tradit, ac præcipit, ipſa proprium habet ac retinet: ita rex magiſtratibus aliis quæ ſint agẽda præſcribit, illiſq́ præeſt: & ſeparatã ab illis auctoritatẽ maieſtatemq́ obtinet:

quæ

quæ omnem omnino auctoritatem, maiestatêmque complexa est. Nam quòd quis Imperatores obiiciat, nihil obiicit. Quid enim est aliud Imperator, quam belli moderator cum summo imperio in exercitum? At postquam Iulius Cæsar propter eum quem sibi opinionis errore finxerat principatum, omni scelere instituit vexare rempub. & vt solus regnaret, fas omne deleuit, omnia diuina & humana iura impiè violauit, qui in eius dominatum successerunt, repudiato regis nomine, quod Romani iam inde vsque à Tarquinio Superbo detestabantur, Imperatores, grata omnibus, & militum auribus accepta vsitataq́ appellatione audire maluerunt. Hinc adeo in magna veneratione Imperatoris nomen versatum est: quoniam qui Imperatores, iidem rerum domini erant. Socrates apud Platonem in 3. de Repub. homines à deo ita procreatos affirmat, vt qui essent ad gerenda imperia futuri idonei, iis aurum admisceret: qui eorum curæ participes futuri, iis argentum. Agricolis autem & opificibus futuris æs ac ferrum. Quæ similitudo cum ad ingenium virtutemq́ naturalem inprimis referenda sit, quiuis perspicit, quantum inter regem aliosq́ homines discrimen reperiatur. Ad huius ordinis splendorem atque decus facit, quod fulminare dicuntur, veluti Ioues quidam cum quempiam acerbiore pœna persequũtur. Sic Cæsar apud Maronem ad altum fulminat Euphratem: & Ouidius in Scythiam ab Augusto relegatus, toties eius se fulmine percussum lamentatur. Ac poëtæ quidem non alio quàm regis

regis nomine crebrius Iouem celebrarunt: quòd eo inter mortales immortalesq́ præstantius nihil inueniri poſſe arbitrarentur. Adde quod item ſacris & cærimoniis præficiebantur: cum ob amplitudinem dignitatis, quam etiam conſecratam eſſe voluerunt: tum vt eſſent, qui à diis precarentur, quæ ex ciuitatum vſu fore non ignorarent. Etenim communitatum commoda & incommoda ij demum clariſsimè nouerunt, qui rem communem adminiſtrant. Quamuis longus ſiam, ſi docere coner, quanti hónores apud varias nationes in reges collati fuerint. Multæ in deorum numero eos coluerunt. Romani quibuſdam templa & ſacra inſtituerunt. Indi beatos ſe ducebant, & fælix omen capiebant, ſi quando regem videre contigiſſet. Perſæ ſuos adorabant: quò neceſsitatis etiam peregrini, & exterarum gentium legati adigebantur. Quin immo, quem flagris multari rex iuſsiſſet, gratias eidem agebat: perinde vt ſi fælicißimè ſecum eſſet actum, quòd eius memor fuiſſet, &c. Hoc perſimile illi. Referuntur quidam gloriati, Principes magnos, ſecum locutos. Interrogati porrò quid dixiſſent, reſponderunt: ſe ab illis faceſſere iuſſos, appellatosq́ nebulones. En, in quibus tandem rebus honos ponatur. O. Sinamus iſtos ad hunc modum honorari, flagellis & conuitiis lacerari, & præterea fuſtibus vſque ad ſaturitatem coronari. Q. Sciſcitabor vnum hoc abs te prius, quàm ſermonem concludamus. O. Quid illud vnum? Q. Vtrum in rege ſeu Principe referre cenſeas, pulcher ſit, an deformis. O. Ego verò cenſeo, & aſſeueranter

ranter pronuntio, compositionem membrorum, conformationem lineamentorum, figuram speciem'q decoram eximium eius esse ornamentum, & ad gratiam amorem'q inter subiectos cōciliandum per opportunum instrumentum. Mouet oculos pulchritudo corporum, & delectat animos hoc ipso, quod inter se partes omnes cum quodam lepore consentiunt: nec potest quidquam minus latere, quam excellens forma. Cæterùm non hic admirandam vultus, & stupendam speciem postulamus, quæ in Demetrio Poliorceta Antigoni filio laudatur: quem neq; pingendo quisquam, neque fingendo imitari potuit. Nec illam Alcibiadis, qui omnium suæ ætatis hominum formosissimus prædicabatur. Talem concipimus, qualis memoratur Africani maioris: qui inter quoscunq; versaretur, propter egregium decus oris atq; vultus solus ad imperandum natus videbatur. Qualis item Xerxis, cuius copiæ cum constarent bis & quinquagies centum, octoginta millibus, in tam inaudito numero ipso rege pulchrior, & statura procerior nemo inueniebatur. Qualis Augusti, qui cum esset vndecunq; elegantissimo corpore, tum ei oculos natura dederat, velut duo sidera fulgentissimos. Prodidit Lampridius, Alexandri quoque Seueri nimium fuisse ardorem oculorum, & diutius intuentibus grauem. Faciem præterea regis ita effictam conformatámque volumus, vt simul & ex grauitate terrorem aspicientibus incutiat: & ex mansuetudine ad beneuolentiam inuitet. Hoc est, vt emineat ex ea temperata seueritate humanitas,

nitas, & cum humanitate permista seueritas. Decernimus insuper, ad pulchritudinem Principum pertinere corporis magnitudinem: nam in pusillis & homuncionibus inesse quî potest, de qua locuti sumus maiestas & auctoritas? Samuel Propheta dum ad populum concionatur, de Saule, quem regem Israëlis diuino iussu declarauerat, quiq; humeris supra innumeram eodem in loco congregatam multitudinem extabat: certè videtis, ait, quem elegerit dominus: quia non sit similis illi in omni populo. Commendantur Lacedęmonij, qui Agesilao regi suo pecuniariam mulctam irrogarunt, quod is paruam vxorem duxisset: querebantur enim sibi βασιλίδια, ὐ βασιλεῖς regulos seu reguncul os, nō reges procreatum iri. A mente nostra sunt duo poëtarum soles Homerus & Virgilius: qui quorum formam laudant, iisdem aliquando staturam sublimiorem attribuunt. De Turno quidem noster.

Ipse inter primos præstanti corpore Turnus
Vertitur, arma tenens, & toto vertice supra est.

De Æ nea autem (quoniam omnes propemodum duces ac principes singulari oris dignitate præditos inducunt poëtæ) quam est illustris illa comparatio?

Os humerosq; deo similis: namq; ipsa decoram
Cæsariem nato genitrix, lumenq; iuuentæ
Purpureum, & lætos oculis afflarat honores.
Quale manus addunt ebori decus, aut vbi flauo
Argentum Pariúsue lapis circundatur auro.

Homerus Agamemnonem, Achillem Menelaum, Hectorem & alios diis similes persæpe facit: quod de for-

de forma potifsimùm intelligendũ eft. Non fugit hoc etiã Xenophontẽ: nam in Sympofio fcripfit: formæ elegantiã naturâ quiddam regium effe. Ex quo forma regia pro eximia, & minimè vulgari. Stobæus ex Euripide hanc adducit fententiam: πρῶτον μὲν εἶδος ἄξιος τυραννίδος. Optat is qui hæc apud illum Tragicum depromit, videre è filiis maribus procreatos mares, qui primùm eo effent habitu vultus, ex qua dignitas quædam regalis eluceret: deinde aliis etiam bonis abundarent. Quapropter prifcis temporibus ij regium confcendere faftigium iubebantur, qui eximia fpecie corporis alios anteirent: cum præfertim ad res magnas apti nulli viderentur, nifi quibus hunc membrorum honorem, ornatumq́ naturæ parens addidiffet, in quo virtutis fignificatio, & interioris illius pulchritudinis quam animo & cogitatione cernimus, quoddam eft indicium. Macrobij (ea gens Meroën Nili infulam habitabat) deformi nullo modo obtemperaffent: & Ariftoteles in 4. de Repub. narrat Indos & Æthiopas ad pulcherrimum, regni clauum deferre confueuiffe. In primo autem libro, cum docere vellet, illos qui cæteris mortalibus longo interuallo animi virtutibus præftarent, dignos effe, qui rerum potirentur, oftendit hoc etiam verum reperiri in bonis corporis, atque adeo in ipfa forma. Etenim fi exifterent aliqui ea elegantia, quam in deorum ftatuis contemplamur (has quippe quam poterant decentifsimas fabricabantur, & cum figuram humanam diis affingerent, eam tamen humana longè perfectiorem auguftioremq́ imaginaban-

ginabantur) neminem dubitaturum, quin illos imperare, reliquos parere conueniret. Apparet autem naturæ sollertia instinctuq́; id agi: siquidẽ & in brutis animalibus, si quæ in monarchia viuunt, semper regis corpus & maximum & nitidissimum, præq́; omnibus est conspicuum. Vt itaque hanc scholam terminemus, & ad finem decurrat colloquium, prudentia, iustitia, fortitudo, clementia, regnis administrandis necessariæ virtutes sunt: pulchritudo ad commendationem & gratiam (quæ regni stabilimentum est) colligendam prodest plurimùm. Quare non dixerim Principem turpem statim odiosum esse suis, sed minus amabilem: quoniam caret eo, quo in rebus quæcunque oculorum sensu percipiuntur, ad animos voluntaria deditione occupandos nihil est potentius.

ANNOTATIONES.

REMPVB. SVMMAM) *Sic persæpe veteres loquebantur, vt summam rem, aut summam Rempub. dicerent: cuius loco vulgus nostrâs, summa Reipub. Plaut. Mercat. vbi loci res summa nostra est publica? Milite. Is publicè legatus Naupactum hinc fuit, magnaï Reipub. gratia. Cic. 2. Philip. de re summa dissentientes. Vbi liber antiquus teste Mureto, habet: de repub. summa Virgil. 2. Æneid. Quo res summa loco Panthu?* ITERVM NATVS TIBI) *Veteres cum magnos in Repub. honores adipiscebantur, cum ab exilio redibant, iterum sibi nasci videbantur,*

bantur, & illum diem natalem reditus sui nominabant. Vide Turneb. lib. 23. cap. 4. sic in lætitia ingenti ob nuntium de reditu filij Senecæ in Capt. Dij immortales, iterum natus sum, si vera autumas. IVDICIVM DIGNITATIS TVAE *) Dignitas Cic. 2. de Inuent. est alicuius honesta, & cultu, & honore, & verecundia digna auctoritas. Idem in Bruto cum dixisset, se ab Hortensio in Augurum collegium cooptatum: in quo (subiicit) iuratus iudicium dignitatis meæ fecerat. Id est, tanquam testis (testes enim iurati dicebant, vt iudices iurati iudicabant) dignum me illo sacerdotio iudicauerat.* FAELICITATIS SVAE PALLADIVM*) Palladium Mineruæ seu Palladis simulacrum cælo delapsum Troiani diligenter custodiebant: quòd responsum esset, tamdiu ab hoste seruatum iri vrbem, quamdiu ipsi id monumentum seruauissent. Sed enim Diomedes & Vlysses per fraudem et insidias abstulerunt, de quo Virgil. 2. Æneid. in hunc modum.*

Omnis spes Danaum, & cœpti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit: impius ex quo
Tydides sed enim, scelerumq; inuentor Vlysses
Fatale aggressi sacrato auellere templo
Palladium, cæsis summæ custodibus arcis
Corripuere sacram effigiem: manibusq; cruentis
Virgineas ausi diuæ contingere vittas.

Meminit Cicer. pro Milone. Exhibe, quæso, Sex. Clodi. exhibe libellarium illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse è domo, & ex mediis armis, turbaq;

turbaq; nocturna, tanquam Palladium sustulisse. Ouid. 6. Fast. & 13. Metamorph. Pherecydes omnia ἀχειροποίητα, id est, non manufacta, & omne cælitus in terram deiectum Palladium dixit. Rhodigin. lib. 28. cap. 9. DELATVM MAGISTRATVM) *huius classis sunt, magistratum creare, mandare, aliquem Consulem, Prætorem facere, legere, renuntiare. His respondent, magistratum adipisci, assequi, accipere, gerere, peragere, inire, ingredi magistratum, consulatum, tribunatum, in magistratum venire, esse in magistratu. Item hæc, magistratum abrogare, deponere, magistratum & magistratu se abdicare, abire magistratu. Magistratum imminuere, quod aliàs dicimus derogare iuribus & prærogatiuis officij. Cic. in Verr. Cur imminuistis ius legationis?* QVODDAM GENVS ἄρχοντας) *Legendus Sigonius libr. 1. de Repub. Atheniensium.* VTINAM A FABIS ABSTINERE) *Pythagoricum Symbolum est, κυάμων ἀπέχεσθαι, à fabis abstinendum. Quod Plutarchus de educand. lib. censet eò pertinere, vt ab administratione Reipub. abstineamus, tanquam à molesto, difficili periculosoq; negotio: quoniam olim suffragia fabis ferebãtur.* FORMAM EIS HVMANAM) *Contra Velleium Epicureum ita scriptum est in 1. de nat. deor. Non deest hoc loco copia rationum, quibus docere velitis, humanas esse formas deorum. Primùm quòd ita sit informatum anticipatumq; mentibus nostris, vt homini*

mini cum de deo cogitet, forma occurrat humana: deinde, vt quoniam rebus omnibus excellat natura diuina, forma quoque esse pulcherrima debeat: nec esse humana vlla pulchriorem. Credebant praeterea antiqui deos habitu corporis maiores esse, quàm homines. Sueton. in Claud. cap. 1. Non prius destitit insequi, quam species barbarae mulieris humana amplior victorem tendere vltra, sermone latino prohibuisset. Tacitus. Oblata ei species muliebris vltra modum humanum, & audita est vox. Virgil. 2. Æneid. de Venere: qualisq́; videri Cælicolis, & quanta solet. Eosdem opinabantur suauissimum spirare odorem. Virgil. Æneid. Ambrosiaeq́; comae diuinum vertice odorem Spirauere. Ouid. Fast. 5. Mansit odor, posses scire fuisse deam. Turneb. libr. 30. cap. 39. ATTILA HVNNVS FLAGELLVM) *In hoc mortali immanis quaedam supra omnem memoriam ingenij atque naturae ferocia fuit, qui se flagellum dei, & terrorem hominum appellabat, & ad id in mundum à deo missum iactabat, vt tanquam iustae illius vindex irae terras omni malorum genere permisceret: & crudelitatem ac libidinem suam non nisi sanguine & incendio terminabat. Sigon. de occident. imp. lib. 13. De Tamberlane vide Egnatium lib. 3. De eiusdem triplici centorio Crinit. lib. 1. cap. 1.* ET τῦ πονηρῦ (VLTORI EVS) *Diabolus redditur latinè calumniator, quae voce Christianis κατ' ἀντωνομασίαν*

μασίαν *qui aliâs cacodæmon & Satanas intelligi-tur. Nos, inquit Lactantius, criminatorem vocamus, quod crimina in quæ ipse illicit, ad deum defe-rat. De quo item Apocalyp. 12. quia proiectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat illos ante conspectum dei nostri die ac nocte. Præterea idem Diabolus in sanctis literis* ἀντωνομαστικῶς *vocatur* ὁ πονηρὸς, *Malus. Est enim malorum quæ geruntur auctor & machinator, perennis & implacabilis humani generis inimicus. Itaque in Dominica precatione cum dicimus* ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, *non tam à malo, id est, rebus infelicibus & aduersis, quam à malo, hoc est, diabolo, & eius insidiis & molitionibus perniciosissimis liberari rogamus. Sic Matth. 13.* ἔρχεται ὁ πονηρὸς, *venit malus, & rapit quod seminatum est in corde eius. Ioan. 1. cap. 2.* γράφω ὑμῖν νεανίσκοι, ὅτι νενικήκατε τὸν πονηρόν. *Vbi vulgatus interpres: quoniam vicistis malignum. Sic Paulus ad Ephes. vltimo,* ἐν ᾧ δυνήσεσθαι πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι. *Vbi latinus: Omnia tela nequissimi.* ALIA APVD GRAECOS) *Consule cap. 3. lib. 3. Alexand. Neapolit.* INSTITVATVR DIVISIO) *Laërt. in Platone adducit quinque magistratuum genera, legitimum, naturale, æquum ac rectum, per successionem generis, violentum seu tyrannicum. Per primum imperant, quos ciues initis suffragiis creant. Per alterum mares fœminis in omnibus animantibus.*

bus. Per tertium pædagogi pueris, & magistri discipulis. Per quartum Lacedæmoniorum reges, & Macedonum, & quotquot hæreditaria successione ad principatum ascendunt. Per postremum qui inuitis coactisq́ȝ ciuibus imperant. M. TVLLIVS IN III. DE REPVB.) *Qua ratione Cicero de Repub. scripserit, & quid spectarit, Franciscus Patricius de Institut. Reipub. libr. 1. tit. 2.* VT ESSENT COMMVNIS IVSTITIAE) *Huic loco quasi illuminando faciunt, quæ scribuntur à M. Tullio 1. de Offic. Mihi quidem, inquit, non apud Medos solum, vt ait Herodotus, sed etiam apud maiores nostros seruandæ iustitiæ caussa videntur olim bene morati reges constituti. Nam cum premeretur initio multitudo ab iis, qui maiores opes habebant, ad vnum aliquem confugiebant, virtute præstantem: qui cum prohiberet iniuria tenuiores, æquitate constituenda, summos cum infimis pari iure retinebat. Eadémque constituendarum legum fuit caussa quæ regum.* Παρ' ἐμοὶ δὲ) *Respondet Agamemno Achilli discessum è castris minitanti 1. Iliad. Cicer. epist. 7. lib. 3. Tu autem si quid agis, vt minus mea caussa, dum ego absum, debere videaris, quàm ego tua laborarim, libero te ista cura.* Παρ' ἐμοὶ δὲ καὶ ἄλλοι, οἵ κε με, *&c.* EIVS SE FVLMINE PERCVSSVM) *Quippe quem etiam Deum facit. Duo loci occurrunt in præsentia. Eleg. 1. libr. 1. Trist.*

Forsitan

Forsitan expectes an in alta palatia missum,
Scandere te iubeam, Cæsareamq; domum.
Ignoscant augusta mihi loca, diiq; locorum:
Venit in hoc illa fulmen ab arce caput.

Elegia verò octaua eiusdem libri, qua se ab amicis alienissimo tempore destitutum conqueritur, sic ait.

Dum stetimus, turba quantum satis esset habebat,
Nota quidem, sed non ambitiosa domus.
At simul impulsa est, omnes timuere ruinam,
Cautaq; communi terga dedere fuga.
Sæua nec admiror metuunt si fulmina, quorum
Ignibus afflari proxima quaq; solent.

IN DEMETRIO POLIORCETA) *De hoc nomine assumpto Demetrium Plutarchus reprehendit. Magis enim seruator & custos, quam expugnator vrbium rex vocari debet. De forma regis consules Patricium de regno & regis institut. libr. 3. titulo 3.* DVO SIDERA FVLGENTISSIMOS) *Sic Suetonius Augusto, cap. 79. Oculos habuit claros ac nitidos, quibus etiam existimari volebat inesse quiddam diuini vigoris: gaudebatq; si quis sibi acrius contuenti, quasi ad fulgorem solis vultum submitteret. Idem Sex. Aurelius, & Seruius in 1. Æneid.* Πρῶτον μὲν) *Senarium hunc explanat, & emendat in Porphyriana Isagoge Muretus libr. 3. cap. 2.*

PROGYMNASMA TERTIVM DECIMVM.

Consultatio Persica.

De optimo genere imperij.

CAmbyses Cyri Persarum Regis filius, cum secundum quietem Mergin, an Smerdin? (vtrumq; enim inuenimus) fratrem suum in solio considentem vidisset, & exinde regno se deturbandum ab illo metueret, adornata in Aegyptum expeditione, eum cuidam Mago Cometi, seu Patiritha dicto, quem domesticæ rei dominum procuratoremq; reliquerat, nefando scelere iugulandum mandauit: ipse, & sacrilegiorum commissorum, & parricidij huius pœnas cælesti repôscente iustitia, gladio è vagina dum in equum insilit, sponte elapso, grauiter femur sauciatus, animam contaminatam perdidit. Nuntio regiæ mortis accepto, Magus, antequam ea rumore percrebrescente diuulgaretur, Smerdin clam obtruncat: fratrem suum Smerdi cognominem, lineamentisq; & decore vultus quàm simillimum, mirabili astu dolum contegens, Regem sufficit: id quòd eò procliuius fuit, quoniam apud Persas Regis persona sub maiestatis specie occultatur. Erat Otanes genere *iuxta atq; opibus præcellens, idemq; sagacissimus: ad quem primùm huius callidissimæ fraudis odor cum peruenisset, mouit omnem lapidem, vt è filia, quam in pellicatu Rex suppotititius habebat, ecquid verè Cyri Smerdis, an Magus esset cognosceret: caput ei altius sopito pertractari iussit: quippe cui maleficij comperto vtramq; aurem Cambyses præciderat. Rem omnem discit: Persarum optimates aliquot ad coniurationem cum sacramenti religione faciendam, tollendumq; è medio emētitum illum Regem, & eum*

eum adhuc Medum hominem (Medos autem Persæ oderant plus quam ciuili odio) impellit. Septem de cæde Magis ambobus molienda fidem inter se & iusiurandum dederunt, vtrumq; mactauerunt. Post diem quintum ad consilium de statu & forma respub. capiendum, inter eos est introducta deliberatio. Pronuntiatæ sententiæ tres. Prima ab Otane pro democratia: altera à Megabyzo pro aristocratia: postrema à Dario pro monarchia. In hác, quia melior, quatuor reliqui Satrapæ transierunt: quibus mox alij duo iam à me nominati assenserunt. Historiam ediderunt Herodot. lib. 3. Iustin. lib. 1. Ex ea consultatione vt hunc dialogum procuderemus, ipsa nos res grauitas elegantissima permouit, atq; incitauit. Veruntamen quasi latius amplexi spatium, & more nostro arbitrioq; omnia: quò possemus, lectorem & erudire cumulatius, & delectare plenius. Quæ Darius super regno disserit, è fontibus Isocrateis pleraque deducta sunt: Herodoto sua sibi reliquimus.

SEPTEM PERSÆ
PRINCIPES.

OTANES, GOBRYAS, DARIVS, ASPATHINES, INTAPHERNES, MEGABYZVS, HYDARNES.

OTANES. Fortissima, fidissimáq; pectora, nunquid non ante hos dies perpaucos facinus diis immortalibus pergratum, Persarum communi salutiferum, nobis perfectoribus ad sempiternæ gloriæ fructum quàm maximè opportunum facere occupauimus? Auriculis carebat Magorũ ille sceleratissimus, quas ei malè merenti Cambyses amputandas locauerat: at nunc etiam toto capite multatus est: quod nos eo iure, quo qui optimo descecuimus. Sic tyrannis

 blan-

blandiendum: sic illis colludendum est, qui per fraudes inexpiabiles, & nouas insidiarum rationes in suam nassam regna trahunt. Persarum ceruicibus superbus Medorum dominatus, iugúmque durissimum an imminebat, an incumbebat? Vos illud, vos, inquam, magnanimi viri virtute freti & viribus cum ad spem libertatis vel conseruandæ, vel recuperandæ exarsissetis, me principe & auctore aut auertistis, aut reiecistis. Rectissimè tu statuebas Gobrya, honestissimum fore nobis, imperium ad nos recipere. Si propositum tenere non potuissemus: hoc est, si à consiliis euentus dissensisset, moriendum videri potius, quàm homini Medo seruiẽdũ. G. Cum te suspicio Otanes, & intimè probo, qui te huius tã insignis facti ducem hortatorem'que præbueris, tum Darium hunc nostrum miro modo complector, cuius ardẽtior ad istam magophoniã animus: qui nulla vtẽdum procrastinatione, sed primo quoque tempore alienæ rei incubantes depellendos, & reges adulterinos morti offerendos instabat. D. At enimuero qualibus quantis'que laudibus ego te Gobrya ferre debeo, qui tam libenter eras largiturus Reipub. tuum sanguinem: nec recusabas, vel amicissimi, hoc est, mea dextera cadere, dum vnà caderet quem medium complexus tenebas? Hac enim voce, plena generosissimi animi cunctantem me, & summopere metuentem, ne in loco præsertim subobscuro amicum cum hoste implicitum pro hoste confoderem, me confirmabas. Quid moraris? per corpus meum hunc latronem interfice. sed diuina prouidentia telum in Magi corpus direxit,

rexit,

rexit,in cuius viſcera hoc ferrum adegi. Lancea duos læſit,te Aſpatines in femore: te Intaphernes in oculo:reliquis nobis quinq; nihil vulneris obtigit. Quid dicam? dij nos tutati ſunt: diis noſtra pietas cordi fuit. A. Fecit hoc quidem alter lancea, vt refers: ſed ſi is, qui in cubiculum ſeſe conclaui continuum proripiebat,arcumq; corripuerat eo cominus vti potuiſſet, certam vobis peſtem Gobrya & Dari profectò attuliſſet: nec ad ſocios cum vita rediiſſetis. I. Cœpi auguriũ proſperrimi ſucceſſus, erectúſque in ſpem magnam ſum, diuinitus fortunatum iri quod incœptaueramus, cum de inexſpectata & improuiſa omnibus concióne Prexaſpis è turri,eiúſque ex ea præcipiti,ſed voluntario lapſu audirem. Quàm condigno modo ibi Magos ludificatus eſt? M. A ſemet ſibi pœnas exegit parricida impius: faſſus eſt populo ſcelus ſuum: nullius coactu ſe luce priuauit. Quanquam eius reliquæ actiones quibus floruit, & exiſtimatio qua claruit, hoc tam fœdo triſtique exitu indigniſsima fuerunt. H. Etiamnum ob oculos mihi verſantur, & cum læta præſagitione intueri videor illa ſeptem paria accipitrum,quaternos vultures aperto cælo turbantium, roſtríſque appetentium. Quod quidem oſtentum ſe nobis obiiciebat, dum acceptis quæ Prexaſpes necopinatò deſignaſſet, eundum quo intenderamus, an reſtandum eſſet nutaremus. Monebant illæ perſecutrices aues, vt Dario feſtinatori, tibi, Otanes, cunctatori fidentius aduerſanti obſequendum putaremus. Tametſi te huius noſtri glorioſiſsimi pulcherrimiq;

aufus

ausus primum inuentorem, suasorem, hortatorem, impulsorem & confitemur & cõfitebimur, quoad animis spirauerimus: qui consilio callido per Phedymam tuam personatum illum regem indagasti, veluti per fidelem & sagacem catulum in ipsis cubilibus delitescentem bestiam. O. Hoc etiam cælesti monitu actum reor, vt te potissime, Intaphernes, socium mihi asciscerem. Emicuit tua virtus, sibiq; constitit inter pericula fortitudo. G. Haud minus Magabyzi mei. A. Peræquè Hydarnis mei. O. Quid ad hæc Darius? cur tacet? D. Expecto dum vos simul de cooptatione mea iactetis: simul quippe, vnoq; consensu me allegistis. Num id autem sim promeritus, Gobryas melius nouit. G. Promeritus? ô Dari, plus tibi debet nomen omne Persicum, quàm homini ab hominibus deberi fas est. Sanè diem cædis huius tam salutaris in annos singulos festum agi tota Perside conuenit: & in eo Magorum in publico apparere neminem; nisi si quis satis se diu vixisse arbitrabitur. Recordamini cum quinque de nobis, consauciatis duobus, & in arce tum eius tuendæ, tum vulnerum alligandorum caussa relictis, capita interfectorum pilis præfixa portantes incederemus, elatis vocibus Persas compellantes, tyrannorumq; mactationem, & restitutam illis libertatem gratulantes, obuios etiam Magos inferis sacrificantes, quàm illi gaudio exiluerint: & in quotcunque tum Magos inciderent, eos vt imbellia pecora ferro conciderint. Ac nisi nox cæptis interueniisset, vnus dies Magos omnes funditus sustulisset. D. Quid igitur? quoniam hæc
lux

lux à die trucidationis ſexta numeratur, an tempus veniſſe necdum arbitramini ordinandæ conſtituendęq; Reipub.? quę vt pupilla iam eſt in noſtris manibus. Se nobis ipſa velut orba parentibus commiſit. H. Tempus vtique maturum. A. Quin imus in conſilium? I. Sic, opinor: eamus, néue comperendinemus, aut amplius pronuntiemus. Ardua tamen hæc, ſi non fallor, eſt futura conſultatio. O. Quippe de re ardua. G. Diſſenſionem noſtram cogitatione præcipio. Hic iſtud ſentiet, ille alia omnia. A. Nec aliter plerunq; ſolet in deliberationibus. Attamen redigitur poſtea ad concordiam illa diſcordia, & plures ſententiæ in vnam conflantur, mi Gobrya. G. Scio. Quò itaq; res agatur facilius & tranquillius, cenſeo faciundum, vt tres noſtrûm ſententias edicant ſuas. Primo loco Otanes (ſiquidem ætate præit, & conſpirationi noſtrę fundamenta præſtruxit) exponat quam imperij formam rebus Perſicis inducendam maximè putet. Secundo Megabyzum audiemus. Poſtremo Darium. Tres quod è Repub. fore iudicabunt ediſſerant: nos alij ſuffragia ſine tabula feremus. Qui plura tulerit, is cæterorum quoq; duorum, qui ſententias dixerint ſuffragationem auferet. Quid? probatúrne iſta ratio? O. Conditionem ego accipio. A. Eandem ego non repudio. I. Ego non aſpernor. D. Ego amplector. M. Ego laudo. H. A te ſto Gobrya. G. Ergo accingere Otanes: dic quid ſentias.

O. dico.

Pro

Pro Democratia, seu statu populi contra Monarchiam.

OTANES.

Imperij summam penes vnum consistere in posterum, & ab eius auctoritate nutúque pendere omnia non placet. Terrent me cum vetera regum, tum recentia exempla longè plurima, & in his duo recentissima, Cambysis Cyro geniti, & Magi. Necesse non est à me commemorari; cum ipsi vobiscum recordemini, quò sublatis spiritibus audaciæ amentiæq; in illa potestatis amplitudine processerint. Etenim vbi vni rerum habenæ committuntur, in monarchia, inquam, virtus probro habetur, innocentia leue præsidium est, iustitia pro maleuolentia ducitur, fas & nefas exiguo fine discernuntur. Pro lege est quidquid libido aut intermittendum suaserit, aut perpetrandum suggesserit: nec vllis animaduersionum pœnis monarcharum scelera vindicari possunt. Etiam proba & omnis aliena vitij, omnémque exosa turpitudinem natura, si ad istuc imperãdi genus aut sua sponte accesserit, aut ab aliis admota fuerit, breui tempore ex bonorum voluptatúmque affluentia insolens, immoderata, impotens, & communibus rebus perniciosa euadit. Nihil auarè, crudeliter, intemperanter, luxuriosè, iniustè, nefariè fieri potest, à quo Princeps men-

mentem, oculos manus abstineant. Qui cum honoribus coluntur mediocribus, tantum non diuinos concupiscunt, & se contemni arbitrantur. Sin autem studiis exquisitioribus, reuerentia & obseruatione quadam maiore tractantur, se assentatoribus ludibrio esse clamitant. Vt quemque inter ciues gratia, aut opibus aut prudentia eminentem vident, ita eum è medio primùm tollunt: iura enim negant sibi nata: nihil non armis arrogant. Et quoniam in subiectorum charitate spei nihil reponunt, metu eos in officio continent: qui non est diuturnus magister officij. Bonis exuunt non superbos modo aut inuisos; sed vnde præter prædam nihil expectant. Alios solum vertere compellunt: alios vinculis æternis mandant: alios quoties visum est, per ludum iocúmque interimunt. Haud illi ad senatum referunt: domesticorum, sæpe vnius scorti adulatorisue consilio regna gubernant. Bellum, pacem, fœdera, societates cum quibus volunt, & quando volunt, aut faciunt, aut dirimunt. Non prouinciæ, non nationes, non ipse mundus capere aut sustinere eorum effrenatissimas cupiditates, ac libidines insanissimas potest. Contra, vbi multitudo ipsa est domina, viget iuris æquabilitas quæ ἰσονομία dicitur: quo nomine mortalium generi nihil neque gratius est, neque iucundius. Plurimorum voluntate nutúque administrantur & fiunt omnia,

condun-

conduntur leges, creantur magistratus ductis sortibus, qui rationem gesti muneris poscuntur, vbi honoribus perfuncti sunt, in medium consulitur: atq; vt incommodorum, sic vicissim commodorum omnes sunt participes, securissiméque possidetur, quæ huius status finis est libertas. Cum ergo imperium singulorum intolerabile & exitiabile probauerim, multitudinis autem, optabile & perutile, meo quidem iudicio non μοναρχίαν, sed πολιτείαν debemus instituere.
G. Tu quidem Otanes non paulò fuisti in regali statu vituperando, quàm in populari prædicando effusior: ex quo coniici licet, non tam huic amicum te, quàm illi inimicum esse. O. Apud prudentes imprudenter agat, si quis omnia dicat, quę dici verè possunt: multa enim illi per se, admoniti tantum, cogitatione consequuntur. A. Quàm propensa sit ad veritatem tua oratio, postea considerabimus. Opinor nec Megabyzo argumenta ad sententiæ suæ confirmationē defutura: quem, vt propositum est, secundùm te pari expectatione silentioq; audiemus. I. Collecto quidem est animo, & multa secum perattentè cogitat Darius, quod vultus indicat: pondus habebit eius disputatio, nisi malè auguror. M. Ohe tam citò spem de me? I. immo adhuc teneo: quam magnam, noli quærere. M. O. Intaphernes, nosco tuum. H. Quid, quæso, verba funditatis? Differat Megabyzus.

Pro

Pro Aristocratia seu optimatum imperio, contra Democratiam.

MEGABYZVS.

Quæ Otanes grauiter ornatéq; disseruit, ea non magis aduersus regiam gubernationem, quam tyrannicam dominationem valere apertum est: in quam perfacilem esse prolapsionem regibus, quem vestrûm fugit? videmus enim reges plerosq; omnes in tyrannorũ mores atq; ingenia immigrare. Quare de hac imperandi forma omnino silendum indico. Tua igitur dicta laudo Otanes, quatenus non constituendam de cætero, sed constitutam ante potius delendam tyrannidem, & à genere humano penitus profligandam suadere instituisti. Quatenus autem de alia quadam specie Reipub. verba fecisti, vt nimirum absolutam atq; integram potestatem ad populum deferendam contenderes, ei rei, quoniam vehementer iniqua est, vnumquemque horum qui adsunt reclamaturum autumo. Nam per immortales deos, quid est multitudine inconstantius, insipientius, turbulentius? Quod fretum, quem Euripum tot motus, tantas tamq; varias fluctuum agitationes habere censebimus? Abest consilium à vulgo, abest ratio, discrimen, diligentia. Mala bonis, non malis, aut non æquè malis, nedum maioribus malis emendanda sunt. Ergóne tu, vt tyranni superbiam, importunitatemq; effugias, in stolidæ plebis leuitatem, furorem, temeritatem te conii-

cies? Quod agunt tyranni, tametsi praue atque improbè agunt, tamen quid agant sciunt & intelligunt: populo haud plus intelligentiæ, quàm mulis concessum est: quippe qui ne domi quidem suæ prospicit: quò virtus, quò error ferat: quid vtile aut non vtile: quid honestum aut turpe sit: tantum abest, vt id per vniuersam Rempub. nosse queat. Nec verò ille ad res quærendas consilij prudentiam, sed impetum & festinationem, qua nihil est magis consilio inimicum, affert: & perturbationibus suis tanquam vento iactatur, aut velut torrente rapitur. Quid multorum capitum belluæ sceptrum tradimus? quid impotentiæ, seditioni, audaciæ, temeritati arma damus? quos reget, qui seipsum nescit regere? Eos potius imperio præficiamus, quos vita & moribus probatissimos reperiemus, delectos è corpore ipso populi: in quibus etiam ipsi locum tenere poterimus. Illi velut plures oculi plus videbunt: eritq; eorum in omni re & propter conquisitionem prudentior, & propter consensum firmior atque constantior sententia. Comprehendam paucis: vnum imperare nolo, quia nemo solus sapit: & Homericus Agamemno decem Nestoras optat. Plurimos pati non possum imperantes. Sequitur ergo, vt pauci, iiq; optimi ad imperandum legantur, vt oligarchia, seu aristocratia constituatur: quem statum esse optimum, ipsum eius nomen declarat: est enim optimatum status. In hac opinione

tamdiu

tamdiu permanebo, quoad tu, Dari, meliorem ostenderis: de quo Intaphernes paulò ante non dubitabat.

D. Nihil dum audiui vel abs tè, vel ab Otane, quod magnopere me deterreret, ab eò ſentiendo quod ſentio. Et mihi ſpes affulget, cum aperuero mentem meam, fore, vt primùm quatuor iſti, Hydarnes, Intaphernes, Gobryas, Aſpathines: tum vos etiam, Otanes & Megabyre, qui iudicium veſtrum iam patefeciſtis, ad partes meas aggregemini. O. A democratia difficilè me depelles. D. Non ego, ſed veritas ipſa depellet te, & de vtroque veſtrûm triumphabit. M. Quàm baſilicè? A. Deſiderium incendis ad te audiendum. G. Si regnum moliris, dolebis affatim, cum alium regnantem videbis, te præterito. D. Ego verò nihil, niſi ſalutem Reipub. molior, quam in monarchia ſitam duco: & hanc imperij rationem multùm præſtare cæteris, non poſſum quin teſtificer. O. Papæ, occidiſti nos. Sed oratione perpetua tuam opinionem explicantem te attendemus. D. Ea ſi longiuſcula fuerit, iam nunc à vobis peto, vt æqui boni faciatis.

M. Mitte curam, faciemus: mea iſtuc fide promiſſum eſto.

Pro monarchia contra Democratiam & Aristocratiam.

DARIVS.

Vt proborum improborúmque vna sit ratio, & qui æquales non sunt, æqualia tamen adipiscantur, inimicum est æquitati: amicum autem, vt quantum quisq; meretur, tantum illi tribuatur: vt cuiusq; meritis, inquam, remuneratio respondeat. Iam in aliis duobus imperandi generibus æqualitatem inter ciues seruari certum est: & rectum haberi, si omnis absit prærogatiua: si nulla appareat excellentia: nihil vspiam emineat, id quod ad malorum fortunas constabiliendas quàm sit aptum, disputatione non eget. Gradus quidam in monarchia sunt, quorum primum sortitur, qui præstare omnibus existimatur: ab eo qui minus distat, secundum: & sic deinceps similiter. Nec ego quenquam sanum esse arbitror, qui non multò malit in eâ Repub. degere, in qua sciat, si quid cum virtute egerit, honore & præmio minimè cariturum. Quid quod vnius voluntati & ingenio, quàm plurium plurimorúmue morem gerere placeréque longè est facilius? Quò æquior, leuior, iucundior monarchia censenda est. Quà rerum, quà negotiorum præferendum est vnius imperium, qui, quoniam sibi omnia iubenda, vetanda, sancienda, abolenda, emendanda, ordinanda, procuranda nouit, singulorum diligentem rationem ducit: cum vbi plures imperitant, alius soleat

ſoleat ad alium reſpicere, cunctationes vt ſpes mutuas ſuſcipere, multásq; per negligentiam occaſiones amittere. Illi iidem nonnunquam irritante ſuperbia & ambitione ſimultates inter ſe magno Reipub. damno gerunt: à quibus peſtibus nullum eſt monarchis periculum: cum neminem habeant, cui inuideant. In actionibus œconomicis quantum temporis neceſſe eſt iſtos ἀεὶ ςεῖς ponere? quoties cum in conſilium ventum eſt, altercationibus & rixis diem eximunt? Monarchis ad agendum nulla ſunt tempora definita: in omnem occaſionem intenti, maturè vnum quodq; conficiunt. Illi Rempub. vt alienam: iſti vt propriã curant. Præterea delectus habere quàm acerrimos, & alios hortando, alios cogendo, alios pecunia & meritis ſibi adiungere, procliue eſt monarchis. Quin & illæ ciuitates, quæ domi paucorum moderamine gubernãtur, in bello regium ſequuntur imperiũ: & res ſæpe docuit, vbi multi mittuntur duces, militares rationes parum fæliciter procedere. Dij ipſi vnum Iouem pro rege venerantur, eiúſque iuſſa implent: ex quo liquet, eos hunc ſtatum reliquis anteferre. Quod ſi hoc ipſum à poëtis excogitatum, & ab hominibus falsò creditum dicamus, tamen argumento eſt hæc fabula, nos monarchiæ inter Reipub. genera principatum dare.

Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἷς κοίρανος ἔςω, εἷς βασιλεύς.

Haud multos laudem dominos, herus vnicus eſto,
Vnicus & Princeps. Idem vates διοτρεφέας βασιλῆας

Pro monarchia contra Democratiam & Aristocratiam.

DARIVS.

Vt proborum improborúmque vna sit ratio, & qui æquales non sunt, æqualia tamen adipiscantur, inimicum est æquitati: amicum autem, vt quantum quisque meretur, tantum illi tribuatur: vt cuiusque meritis, inquam, remuneratio respondeat. Iam in aliis duobus imperandi generibus æqualitatem inter ciues seruari certum est: & rectum haberi, si omnis absit prærogatiua: si nulla appareat excellentia: nihil vspiam emineat, id quod ad malorum fortunas constabiliendas quàm sit aptum, disputatione non eget. Gradus quidam in monarchia sunt, quorum primum sortitur, qui præstare omnibus existimatur: ab eo qui minus distat, secundum: & sic deinceps similiter. Nec ego quenquam sanum esse arbitror, qui non multò malit in eâ Repub. degere, in qua sciat, si quid cum virtute egerit, honore & præmio minimè cariturum. Quid quod vnius voluntati & ingenio, quàm plurium plurimorúmue morem gerere placeréque longè est facilius? Quò æquior, leuior, iucundior monarchia censenda est. Quà rerum, quà negotiorum præferendum est vnius imperium, qui, quoniam sibi omnia iubenda, vetanda, sancienda, abolenda, emendanda, ordinanda, procuranda nouit, singulorum diligentem rationem ducit: cum vbi plures imperitant, alius

soleat

ſoleat ad alium reſpicere, cunctationes vt ſpes mutuas ſuſcipere, multásq; per negligentiam occaſiones amittere. Illi iidem nonnunquam irritante ſuperbia & ambitione ſimultates inter ſe magno Reipub. damno gerunt: à quibus peſtibus nullum eſt monarchis periculum: cum neminem habeant, cui inuideant. In actionibus œconomicis quantum temporis neceſſe eſt iſtos ἀέϊςυς ponere? quoties cum in conſilium ventum eſt, altercationibus & rixis diem eximunt? Monarchis ad agendum nulla ſunt tempora definita: in omnem occaſionem intenti, maturè vnum quodq; conficiunt. Illi Rempub. vt alienam: iſti vt propriā curant. Præterea delectus habere quàm acerrimos, & alios hortando, alios cogendo, alios pecunia & meritis ſibi adiungere, procliue eſt monarchis. Quin & illæ ciuitates, quæ domi paucorum moderamine gubernātur, in bello regium ſequuntur imperiū: & res ſæpe docuit, vbi multi mittuntur duces, militares rationes parum fæliciter procedere. Dij ipſi vnum Iouem pro rege venerantur, eiúſque iuſſa implent: ex quo liquet, eos hunc ſtatum reliquis anteferre. Quod ſi hoc ipſum à poëtis excogitatum, & ab hominibus falsò creditum dicamus, tamen argumento eſt hæc fabula, nos monarchiæ inter Reipub. genera principatum dare.

Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἷς κοίρανος ἔςω, εἷς βασιλεύς.

Haud multos laudem dominos, herus vnicus eſto,
Vnicus & Princeps. Idem vates διοτρεφέας βασιλῆας

 vocat,

vocat, à Ioue educatos reges. Natura tacita vox eſt, praferendam monarchiam. Vnus rex apibus, vnus elephantis, vnus rector in armento, vnam ducem grues ſectantur. Diei praſidet vnicus ſol, nocti vnica luna, qua velut regina eſt ſidereorum luminum. In naui vnus eſt gubernator, in domo vnus paterfamiliâs, in exercitu vnius ſignum. In membris cor mouet omnia: in partibus animi ratio praſidet: in vniuerſitate deus vnus omnium eſt fabricator & rector. Harum rerum conſiderationem putemus licet principiò ferarum more diſperſos homines coegiſſe, induxiſſeq́, vt caput aliquod ſibi praficerent, cuius arbitria ſeu leges obſeruarent. Antiquiſſimus omnium hic ſtatus: nec diſcordiarum vllus ſape finis reperiri potuit in ciuitatibus, niſi poſtquam ad vnum ſumma imperij delata eſt. Denique cum per vnum, Cyrum nempe, libertatem ſimus conſecuti, per vnum cenſeo nos eandem retinere & poſſe & debere. Nunc quid porrò agendum ſit, decernite.

G. Plus probabilitatis mihi videtur habere tua ſententia, quàm nobis comprobandam ſtatuo. A. Tua eſt palma. I. Tecum ſentio. H. Eia, rex vnicus eſto, quod Homero ſapientiſsimo viſum eſt. Vos duo, Otanes & Magebyze, ad nos ex pacto tranſite. M. Tranſeo, quanquam nolens. O. Repugnare huic concordiæ nolo. Hac autem lege ius meum vobis cedo, vt neque ego, neque meorum quiſquam vlli veſtrûm regi creato parere vnquã aſtrin-

astringatur. A. Æquum & bonum, vt Otanes, qui huius boni princeps auctor fuit, cum tota posteritate sua nullis teneatur legibus, & quàm magnificentissimè Persarum more habeatur. G. M. I. H. D. Ratum esto.

ANNOTATIONES.

PLVSQVAM CIVILI ODIO) *Odium ciuile est remissum odium, quali sunt, & esse inter se decet ciues. Plus quàm ciuile, est grauius & acerbius. Cic. pro Milone. Quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiam suæ gloriæ, præter hoc ciuile odium, quo omnes improbos odimus? Et fallitur Victorius, qui eo loco legendum putat, commune odium, & in eo multis disputat Ouid. Exercet patrias plus quàm ciuiliter iras. Lucanus. Bella per Æmachios plus quam ciuilia campos. Tacit. lib. 1. Iam pridem inuisus, quod plusquam ciuilia agitaret.* NEC OPINATO) *Vna vox est: vt antemalorum apud Virgil. Æneid. lib. 1. & subterlabentia apud Lucret. libr. 1. Figura ὑφ ἕν.* IN IPSIS CVBILIBVS) *Sic appellat Cic. ferarum lustra, seu latibula 2. de nat. Deor. Bestiæ in cubilibus delitescunt. Translatè in Pison. Scelera tua non vestigiis odorantes ingressus tuos, sed totis volutationibus corporis, & cubilibus persecuti sumus. In Verrem. Vt omnes mortales non*

iam vestigia, sed ipsa cubilia videre poßint. Lucretius eadem intectas fronde quietes. Quo loco à venatione sumpta comparatione docet quibusdam indiciis atque vestigiis, seu principiis cognitionum sagacem animum ad vberiorem notitiam rerum peruenire posse. Versus patent lib. 1. quos elegantiæ caussa adiicio.

Muláq; præterea tibi possum commemorando
Argumenta, fidem dictis conradere nostris.
Verùm animo satis hæc vestigia parua sagaci
Sunt, per quæ poßis cognoscere cætera tute.
Namq; canes vt montiuagæ persæpe feraï
Naribus inueniunt intectas fronde quietes,
Cum semel institerunt vestigia certa viaï.
Sic alid ex alio per te tute ipse videre
Talibus in rebus poteris, cæcásq; latebras
Insinuare omnes, & verum protrahere inde

Plaut. Truculent. ad murium cauernulas vocem cubile, vt Virgil. ad talparum accommodauit.

Cogitato, mus pusillus, quàm sit sapiens bestia,
Ætatem qui vni cubili nunquam committit suam.
Qui si vnum hostium obsideatur, aliud perfugiũ erit.

Prouerb. Mus non vni fidit antro: cuius vsus, si quem admonebimus, vt sibi plures amicos paret, aut vna cum opibus studeat literis: vt si à fortuna malè multetur, habeat quò confugiat. QVIN IMVS IN CONSILIVM) *Ire in consilium dicuntur Iudices, cum aut capita conferunt, aut in interiore consilio instrumenta litis percensere aggrediuntur, cum litis pro-*

processus in medium positus est. Mittere in consilium, est dimittere Iudices ad sententiam dicendam, vbi orator dixerat, Dixi. Hæc latius Bud. in Pand. NEVE COMPERENDINEMVS) *Quid sit comperendinare, quid comperendinatio, quid amplius pronuntiare, consulendus est Budæus.* PRO DEMOCRATIA) *Tres sunt species probatæ seu laudabilis Reipub. totidem improbatæ & vitiosæ, quæ ex prioribus nascuntur. Tyrannis ex monarchia, dynastia ex aristocratia (quæ sæpe etiam oligarchia vocatur, & extra reprehensionem est) ochlocratia ex democratia (quæ etiam politia, vt proprio nomine) quãdo scilicet populus libertate abutitur, & neque bene sentientibus paret, nec leges obseruat. Nam vt in musicis formulis, ait Plutarchus lib. de tribus imperij generibus, cum modi primi vel nimium remittuntur, vel intenduntur, subinde absurdas & discrepantes voces (quod modum vel non assequantur, vel transeant) accidere contingit: ita quoque in his fieri credendum est. Deinde subiungit, Persas excelluisse regno, Lacedæmonios paucorum seu optimatum potestate, populari Athenienses.* NOSCO TVVM) *Subaudi ingenium, morem, aut tale quid. In Trinum. Plauti cum allegatu filij Lysitelis Philto senex ad Lesbonicum decoctorem adiisset, sororem eius petitum in matrimonium, protulissetq; hæc,*

Meus natus me ad te misit, inter se atque vos
Affinitatem vt conciliarem & gratiam.

Tuam vult sororem ducere uxorem, & mihi
Sententia eadem est, & volo,
respondet illico Lesbonicus
hau, nosco tuum.
Bonis tuis rebus meas res irrides malas.

QVAM MVLTIS CONCESSVM EST) *Hominem nullo intellectu, nihil videntem appellauit mulum Catullus:*

Lesbia mî præsente viro mala plurima dicit,
Hoc illi fatuo maxima lætitia est:
Mule nihil sentis. si nostri oblita taceret
Sana esset, &c.

Quo loco qui Mulum vt nomen proprium viri acceperunt, eos ipsos fuisse mulos arbitratur Muretus. Et quia mulus animal est ex duobus generibus, vt sit neutrum, possunt etiam dici muli, qui professione quidem sunt Christiani, vita & affectibus Ethnici, atq; interim nec toti Christiani, nec toti Ethnici, seu Epicurei. MAGIS CONSILIO INIMICVM) *Duo maximè contraria consilio dicebat esse Bias: iram & festinationem. Virgil. 2. Æneid. furor iraq; mentem Præcipitant.*

PROGYMNASMA
QVARTVM DECIMVM.
Sacræ Romanorum potestates, siue sacerdotia.

QVIN-

QVINTIVS, REGILLVS.

QVINTIVS. In septem Regibus, quos illud templum mundi, omniumq; dignitatum mater Roma subinde annis quatuor & quadraginta supra ducentos per infantiam suam habuit, ingenio ac studiis, (quemadmodum scilicet vtilitatum eius ratio tum requirebat) dissentientibus, vt aliarum rerum penes alios, sic pacis ac religionis summa laus penes Numam Pompilium fuit. Hic militia efferatum populum desuetudine bellorum mitigauit, Ianum clausit, cum finitimis societatem ac fœdus iunxit. Idem sacris instituendis ac sacerdotibus suis cuiq; deorum præficiendis, rudem atq; imperitam multitudinem esse vim aliquam cælestem, eamq; metuendam, ab eadem fælicitatem expectandam docuit: plurima per semet sacra obiuit: Flamines Ioui, Marti, Quirino instituit: Vestæ virgines, Marti Gradiuo salios legit: Pontificem induxit, qui post dictus est Maximus, quòd rerum ad sacra religionémque pertinentium maximus iudex esset, vindéxque contumaciæ priuatorum, magistratuumq;. Multa demum sacrificia, locáque sacris perpetrandis dedicauit. R. Tutelam pacis & religionis perinde magnam, vt ipsius regni, idq; per omne regni tempus, ego maxima sanè operum regiorum pronuntiarim. Nam & armorum concertatione nihil aliud quærendum est, quàm vt sine iniuria in pace viuatur: & rerum diuinárum neglectio, est malorum extremorum conciliatio, imperiorúmque dissipatio. Deus enim est, cuius munificentia donantur hominibus regna: eiusdem

dem prouidentia gubernantur, ope fulciuntur, voluntate retinentur, offensione collabuntur ac pereunt. Quare is purè sanctéque regibus colendus est: & intelligendum eius placatióne omnem beatissimi eorum status rationem contineri. In quo cum semper diligentissimus fuerit pop. Rom. licuit gloriari M. Tullio, palamque dicere: Nec numero Hispanos, nec robore Gallos, nec calliditate Pœnos, nec artibus Græcos: sed pietate ac religione omnes gentes nationesque superauimus. Q. Quoniam de huius populi aduersus deos pietate aliquid verborum factum est, & exordium sermonis nostri à Numa manauit, qui pietatis istius inuentor, inceptor, & perfector fuit (siquidem sacra illa introduxit, quæ pòstmodum eousque valuerunt, donec discussis nefandorum superstitionum tenebris clarissimum se lumen veritatis ingessit, & nouo superueniente imperio, vetus omne deletum est) inter sacros autem siue sacerdotes prima est Pontificis Max. Pontificumque dignitas: qui quidem non è vulgaribus & obscuris, sed è nobilibus, illustribus, gratia & diuitiis aliis antestantibus initiò legebantur, age si placet, hunc ordinem introspiciamus, ante alios: nam de nominis origine haud laborandum puto.

Pont. Max. & Pontifices.

R. Marcium Marci filium ex patribus ante omnes à Numa lectum testatur Liuius, cui sacra omnia exscripta exsignataque attribuit: quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent: atque vnde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cætera quoque

quoque omnia publica priuataque sacra Pontificis scitis subiecit: vt esset, quò consultum plebs veniret ne quid diuini iuris negligendo patrios ritus, peregrinosque asciscendo turbaretur. Nec cælestes modo cærimonias, sed iusta quoque funebria, placandosque manes vt idem Pontifex edoceret: quæque prodigia fulminibus, aliòue, quo visu missa susciperentur, atque curarentur. Lapsis deinde temporibus collegium Pontificum extitit: quorum fuerunt principiò quatuor: non multò post tribunitia rogatione octo numerati sunt: longo tandem interuallo Sylla fecit vt essent quindecim. Quorum munia eadem pænè omnia, quæ Pontif. Max. qui præter suprà recensita deorum supplicationes pontificali carmine præibat, comitia cogebat, ferias conceptiuas indicebat, quid quaque die operis fieri, aut non fieri publicis feriis conueniret docebat. Res omnes singulorum annorum litteris mandabat, efferebatque in album, & proponebat tabulam domi, potestas vt esset populo cognoscendi. Ne idem prauis religionibus deuinciretur dabat operam, sacra è profanis secernebat, facientes obseruabat, de Vestalibus reis sententiam ferebat. Die ominosa & infausta collegium nunquam cõsulebat. Pontem sublicium fatiscentem, aut collabentem reficiebat. Vota item solemnia verbis conceptis præire Pontifices solebant: quorum etiam verbis non ritè emissa de integro concipiebantur: & eorum arbitratu pecuniis exsoluebantur. In arrogatione item Pontificum valuit auctoritas. Licuit præterea quod interdictum erat sacerdoti. Q. Quid illud, si vnum

potius

potiùs fuit, quàm plura, quod suspicari libet? R: Immo plura. Nec magistratum capessere, nec equo vehi, nec trinoctio ab vrbe abesse. Pontificem aliquando consulatum quoque: aliquando simul & consulatum & censuram gessisse: aliquando Magistrum Equitum: aliquando Prætorem in Hispania fuisse legimus. Tanto in honore Pontificatus fuit: vt Cn. Tremellio Trib. pleb. mulcta dicta sit, quòd is cum M. Æmylio Lepido Pont.Max. iniuriosè contendisset. Ad regiam dignitatem proximè accedebat: lictorem, sellam curulem, lecticam habebat: ad fores ædium laurus astabat, de qua re Plinius. Muneris administrati rationem reddere non cogebatur. Et quomodo diadema proprium insigne regũ, paludamentum Imperatorum, lituus augurum: sic Pōtificum galerus: quibus, & sacerdotibus solis carpento Tarpeium fas erat ascēdere. Si quis noxius ad Pontificem cōfugisset, eo die pœnarũ liber viuebat. Cauebatur ne quis Pontifex caperetur, qui cuiquam de collegio esset inimicus. Quando quippiam ad religionem pertinens inter Pontifices cōtrouersum erat, variatis sententiis id decernebatur, quod tres eorum communi sententia statuissent. In generibus matrimonij confarreatio erat Pontificum: quorum vxores singularis exempli esse postulabatur. Pontifici Maximo nefas cadauer aspicere: maius nefas visum insepultum relinquere. Ei rex sacrorum, augures, flamines omnes, Vestales parebant: quibus indicere mulctam, & irrogare pœnam poterat. Vestales idem legebat. Participem aut conscium necis alicuius creari Pontificem nō licebat.

Scribæ

Scribæ Pontificum, qui omnis æui gesta mandabant literis, minores Pōtifices dicti: & qui horum primus in collegiū venisset, maximus, qui nouissimus, minimus dicebatur. Horū item partes, quotquot Kalend. Iunoni sacrificare: nouam lunam obseruare: quot dies à Calend. ad nonas superessent populo referre: ius interpretari. Hucusque de Pontificibus. Q. Prope omnia te velut vno fasce cōprehendisse opinor, quę à scriptoribus rerū Romanarū de Pontificibus memoriæ tradita. R. Studui quidem id efficere. Q. Volo ego quoq; depositum quoddam à memet, meaq; memoriola exigere, & tibi velut munus rependere pro munere, seu ἀντιδωρεῖσθαι. R. Et hac & aliis antiquitatum explicatiunculis mihi memoriam meam refricari non solùm patiar, verum etiam rogo. Q. De auguribus audi paulisper.

Augures.

A Romulo primi Augures creati, & quidem tres pro numero trium tribuū. Additus deinde quartus, deinde quintus: aliquando nouem fuerunt, donec senatusconsulto cautum est, ne vltra nouenarium cresceret eorum collegium. Sylla tamen ita numerum ampliauit, vt essent omnino quindecim. Qui inter eos ætate præcurrebat, & præerat aliis, Magister Collegij nominabatur. Magnus horum sacerdotum honos: siquidem velut interpretes, & internuntij deorum habebantur, erantq; iidem reges & augures: Romulus quidem certè, qui & auspicatò vrbem cōdere voluit. Ad viros nobilitate & sapientia eximia auguratus deferebatur: decreuitq; senatus, vt de principum

filiis

filiis ſex ſingulis Etruriæ populis erudiendi ea diſciplina committerentur: ne videlicet ars tanta ab auctoritate religionis ad quæſtum propter hominum tenuitatem conuerteretur. Domicilium Augurum Fæſulis, quo loco ea ars inprimis celebrabatur. Solus auguratus nemini viuo adimebatur, quamuis maximorum criminum conuictus eſſet: cuius rei cauſſæ plures à Plutarcho in problemat. Rom. ponuntur. Cum aliquis vitam finiſſet, à duobus in eius locũ vnus nominabatur, & à collegio cooptabatur. Qui vlcere affectus eſſet, augurium facere vetabatur: rationes etiam Plutarchus recenſuit. Nec ex auibus vlceratis auguria captabantur. Ex auibus igitur (vt ad eorum officia veniamus) vaticinabãtur, resq́ futuras, & deorum voluntatem indicabant, obnuntiabantq́. De prodigiis, ſomniis, oraculis, portentis, extis ab iiſdem reſponſa petebantur, quo exitu, fælici an infælici euentura eſſent. Alia etiam peragebant, quæ lege augurali apud Ciceronem in 3. de leg. explicata inuenimus hunc in modum. Interpretes autem Iouis opt. max. publici augures ſignis, & auſpiciis poſtera vidento, diſciplinam tenento. Sacerdotes vineta, virgetaq́, & ſalutem populi augurãto. Quiq́ agent rem duelli, quiq́ popularem, auſpicium præmonento: olliq́ obtemperanto: diuorumq́ iras prouidento, iisq́ apparento: cæliq́ fulgura regionibus ratis temperanto: vrbemq́ & agros, & templa liberata, & effata habento: quæq́ augur iniuſta, nefaſta, vitioſa, dira defixerit, irrita infectaq́ ſunto: quiq́ non paruerit capitale eſto. Hæc Cicero. Si quid enucleatius & accuratione quadam

quadam interpretandum incidiſſet, aut ſi qui durior caſus ambiguam interpretationem habere videretur, cenſio & ſententiæ dictio penes totum collegium erat. Si qui magiſtratus vitio creati eſſent, eorum reſponſo vel inibant, vel abdicabant: comitia autem magiſtratibus creādis ipſi vel impediebant, vel vitiabant: per obnuntiationem ſcilicet, quæ duarum obſeruatione rerum fiebat: aut cum de cælo fulſiſſet ſiue tonaſſet (Ioue enim fulgente tonantéue comitia ex augurum diſciplina dirimebantur) aut cum aues infauſta portendiſſent. Auium porro tria genera fuerunt; alites quæ volatu, oſcines quæ cantu, pulli quæ tripudio futurorum ſigna edebant. Nec omnium erat eadem ſignificatio, cum quædam à dextra, quædam à ſiniſtra volantes, aut canentes, proſperos euentus oſtenderent. Hinc lib. 1. de Diuinat. Iupiter ne cornicem à læua, coruum à dextra canere iuſsiſſet. Plaut. Aſin. Picus & cornix eſt ab læua, coruus porrò ab dextra. Lituus augurum baculus, quo cæli regiones, intra quas obſeruarent, definiebant. Auſpicia captare oportebat cælo non turbido, procelloſo, aut pluuio: ſed placido, ſilentibus auris. Minora auſpicia, quamuis priora, ſemper maioribus cedebant. Cornicis aut columbarum auſpicia aquila ſuperueniente, quæ maius vtiq; auſpicium habebat, irrita fiebāt: aquilarum augurium contra, adueniente fulmine pro nihilo erat. R. Quod attuliſti de cælo tranquillo, ac ſereno, memorem me fecit cuiuſdam loci in Epid. Plauti. vbi ſeruus domo egrediēs, & ſeni exenteraturus marſupium ita loquitur.

St. tacete, habete animum bonum, liquido exeo foras
Auſpicio, aui ſiniſtra, acutum cultrum habeo, ſenis quî exenterem
Marſupium.

Liquidum vocat auſpicium, quod cęlo ſereno oblatum eſt. Sic in Perſa. Vide, vt ingrediare auſpicatò. D. Liquidum eſt auſpicium. Numquid nam ſupereſt quod dicas de auguribus? Q. Nihil prorſus: ſed de Rge ſacrorum, quid eſt quod planum, & ex annalibus veteribus erutum dici poſsit, ſi ſcire à nobis velit honeſtè curioſus quiſpiam?

Rex ſacrorum, ſeu Rex ſacrificulus.

R. De hoc ſacerdotio memini hæc verba ſcribere T. Liuium lib. 2. ad initium. Rerum deinde diuinarum habita cura. Et quia quædam publica ſacra per ipſos reges factitata erant, nec vbi regum deſiderium eſſet, Regem ſacrificulum creant. Id ſacerdotium Pontifici ſubiecere : vt additus nomini honos, aliquid libertati, cuius tunc (exactis nempe Regib⁹) prima cura erat, officeret. Addo & Dionyſium ita ſcribentem lib. 5. Sed quoniam multa magnâque beneficia collata videbantur in Rempub. à Regibus, volentes hoc nomen in vrbe ſeruari perpetuò, iuſſerunt vt Pontifices & Augures deſignarent vnum aliquem è ſenioribus, ad hoc idoneum, qui ſacris tantum præeſſet, immunis à militia, vocareturq; Rex ſacrificulus: primúſque hunc honorem adeptus eſt Manius Papyrius, vir patricius, quietis amantiſsimus. Hæc ille Græcus. Sacerdotium gerebat perpetuum, & vt dictum eſt modò, militare, & in caſtris

ſtris verſari, atque ordines ductare, magiſtratum aliquem capeſſere, cum populo agere, propter ſuſpectum regis nomen haud poterat. Nam ei penitus perſuaſum volebant, non eſſe ad aliud quippiam ſibi hoc nominis conceſſum, quam ad deorum honorem. Vnde etiam inde à maioribus morem ſeruatum narrat Plutarchus, vt Rex ſacrorum ante comitium, poſtquam rem diuinam feciſſet, fuga ſeſe è foro proriperet. Quare ſola religione poteſtas eius circumſcribebatur. In ſacris epulis poſt Pontif. Max. ſupra Flaminem Dialem, Martialem, Quirinalem accumbebat. Non licebat ei feriis opus videre, quemadmodum nec Flaminibus: ideo per præconem denuntiabant, ne quid tale ageretur, & præcepti negligens multabatur. Ac tametſi principiò crearetur comitiis centuriatis ex patriciis, qui honores geſſiſſent, nihilominus poſt ætates aliquot ex plebe creari cæptus eſt. Vxor eius Regina ſacrorum appellabatur, quæ omnibus calendis Iunoni ſacrificare porcum aut agnum in regia debebat. Rex ſacrorum, religione impediente occidi non poterat. Hæc hactenus. Q. Vnum quod mihi occurrit, omittendum non fuit. R. Et meam tetigit illud vnum memoriam. Veſtales die præſtituta ad eum ſingulis annis ventitabant, & ne ſacra, quæ eius fidei credita eſſent negligerentur, præmonebant cum his verbis. Vigiláſne Rex? Vigila. Quod Virgilius ad Æneam tranſtulit libro 10. quaſi ad regem, quem vbique etiam ſacrorum peritum fingit. Q. De Flaminibus ingrediare dicere. R. Quin tu ingrederis? Q. De

 Feciali,

Feciali, & Patrepatrato fabulabor. R. Quæso, an tu illud pastoris arbitri probas: Alterni dicetis, amant alterna camœnæ? Q. Delectat me in huiusce modi rebus alterna dissertatio. Veruntamen si tu reliquas potestates sacras Romanorum edisserere vis, cedo meas partes tibi, libenter auscultabo. R. Iniqua postulatio. Q. Immo verò æquissima. Sed te in os laudare fugio. Age dic, quod instat.

Flamines.

R. Nuncupati Flamines à licio, seu filo quo caput velatum ac cinctum semper habebant. Sic Varro lib.4.de lingua lat. Seruius autem ita. Flamines in capite habebant pileum, quod cum per æstus ferre non possent, filo tantum religare capita cæperunt. Nam nudis penitus capitibus incedere nefas erat: vnde à filo quo vtebantur, Flamines dicti, quasi Filamines. Plutarchus à pileo Pilamines primò, post Flamines dictos opinatur. Non nemo à sacris infulis nomen iis inditum putat, quas in capite gestarent, quęq; ab antiquis flammæ vocabantur: siue à flammeo, quod tegumentum capitis est: sed muliebris potius quam virilis. Solius Flaminis Dialis pileum Albogalerus dicebatur: fiebâtque ex tergore ouis albæ, quæ idulis nominabatur. In eo pileo, Flaminum, inquam, breuis virga oleagina, in summo modicum lanæ habens, instar fungi. Et festo die, item cum sacra facerent, quamuis in æstu, pileum sumebant: quoniam tum sine pileo esse indecorum videbatur. Dialis assiduò erat cum pileo. De

nomine

nomine hactenus. Pilei deſcriptionem afferre ſuperuacaneum eſt ad grauiora properantibus. De prima creatione Flaminum producam Liuium ita dicentem lib.1. Numa Pompilius, quia in ciuitate bellicoſa plures Romuli, quam Numæ ſimiles Reges putabat fore, iturósque ipſos ad bella: ne ſacra regiæ vicis deſererentur, Flaminem Ioui aſsiduum ſacerdotem creauit, inſigniq; eum veſte, & curuli regia ſella adornauit. Huic duos Flamines adiecit, Marti vnum, alterum Quirino. Tres igitur primus Flamines, Numa inſtituit, Dialem, Martialem, Quirinalem. Etenim ſinguli Flamines cognomina habent, ab eo Deo, cui ſacra faciunt: ſed ea partim aperta ſunt, partim obſcura, inquit Varro. Aperta, vt Martialis, Volcanalis: obſcura, Dialis & Furinalis: cum Dialis à Ioue ſit, qui eſt Dyouis. Furinalis à Furina, cuius etiam in Faſtis Furinales feriæ ſunt. Sic Flamen Falacer, à diuo patre Falacre. Aliquot elapſis tempeſtatibus adiuncti his tribus duodecim, euaſeruntq; XV. Quin & Auguſtis inter Diuos relatis Flamines inſtituti, & ab iis appellati, Spartianus in Antonino Caracalla. Hic tamen omnium duriſsimus, & vt vno complectamur verbo, parricida & inceſtus, patris, & matris, & fratris inimicus, à Macrino qui eum occiderat, timore militum, ac maximè prætorianorum, inter deos relatus eſt. Habet templum, habet Salios, habet ſodales Antoninianos. Cæterùm quorum auctor Numa, ex patriciis legebantur, & dignitate præſtabant, ac Flamines maiores: reliqui ex plebeiis, & minores vocabantur. Nemo quinquagenario minor creabatur.

Nonnunquàm à Pontifice, sæpe à Dictatore, plerunq; à populo comitiis curiatis renuntiabantur. Renuntiati à Pontif. inaugurabantur: quo die Auguribus, Pontificibus, Regisacrorum, & Vestalib⁹, cœna instructissima dabatur, adiicialis, seu adipalis dicta. Quanquam autem nomine conuenirent, collegium tamen non habebant. Sua quisq; sacra procurabat, quæ ad alios nihil attinebãt. Flamines autem (maiores potissimùm) etsi nõ essent Pontifices: sic tamen erãt adscripti in collegium Pontificum, vt si quãdo apud Pontifices ageretur de re aliqua, ipsi vnà iudicarent: quod ex oratione Ciceronis pro domo sua perspicitur. Enuntiabant Flamines quæ sacra diis fierẽt, quæ victimæ cæderentur, & an perfecto sacrificio litatum foret. Ob certas caussas sacerdotio priuabantur, dicebanturq; Flaminio abire. Q. Commemini me legere apud Valerium, Sulpitium Flaminem, quòd ei inter sacrificandum apex prolapsus esset, sacerdotio pulsum. De P. Cælio, M. Cornelio, M. Cethego, & C. Claudio propter exta parum curiosè aris admota idem narrat. R. Fuerunt hæ caussæ amittendi Flaminij: sed alię quoq; fuerunt, quas recensere nõ est necessarium. Ad sacra procedenti præibat præco, populum monens, vt dum res diuina fieret, opus intermitteret. Quoties frequens senatus haberetur, Flamini vt senatori in curiam veniendi, sententiæq; dicendæ potestas erat. Tam Flamines quàm reliqui sacerdotes vacationem habebant à militia, nisi bellum Gallicum vrgeret. Leges Flaminis Dialis permultas commemorat Gellius, ex quibus nonnullas referam. *Equo illum portari religio*

gio est, Iurare fas nunquam. Annulo vti nisi peruio cassóque fas non est. Ignem è flaminia, id est, Flaminis Dialis domo, nisi sacrum efferri ius non est. Vinctum, si ædes eius introierit, solui necessum est. Nulla in parte vllum nodum habet. Si quis ad verberandum ducatur, si ad pedes eius supplex procubuerit, eo die verberari piaculum est. Capram & carnem incoctam, hederam, fabam, neque tangere illi licitum, neque nominare. Farinam fermento imbutam non tangit. Tunicam intimam nisi in locis tectis non exuit: ne sub cælo, tanquam sub oculis Iouis nudus sit. Vxorem si amisit, Flaminio decedit. Locum in quo bustum est, nunquam ingreditur. Mortuum non attingit. Hæc ex Gellio. Non poterat etiam antiquitus aut magistratum petere, aut capere, ne à sacris auocaretur. Q. Miras oportuit caussas harum legum fuisse: arbitror etiam illarum, quas prætermisisti. R. Miras. Plutarchus in quæstionib. Romanis nonnullas expedit, quem leges. Q. Legam sanè. Aliquid de Flaminica. R. Cum ad Argeos iret, nec caput comebat, nec capillum pectebat. Quoties tonitrua audisset, nihil faciebat operis, donec deos placasset. Ei mense Iunio nisi post Idus, nec vngues præsecare, nec capillum comere, nec virum tangere permissum. Nec fas vesci fabis, aut gradus supra tres ascendere. Amictus eius purpureus quadratus fimbriatus, cui nomen rica, quo pro palliolo vtebatur. Satis de Flaminibus: tu narra mihi de Fecialibus. Q. Tu mihi prius de Argeis: non enim intelligo. R. Sacrificia, & loca sacris faciendis Argeos dicta à Pontificibus Liuius affirmat. Apud Varronem libro 4. de ling. lat. nunc quintum, nunc sextum Argeorum sacrarium citatur. Fabius Pi-

ctor vniuerſum campum ſeptem collibus ſubdens, vſque ad Tiberim duplici nomine, Lybiſſum & Argeum vocat.

Fecialis, & Paterpatratus.

Q. Feciales εἰρηνοδίκαι Dionyſio, ab initio 20. fuerunt, qui amictu lineo, nunquam vtebantur. Fœderibus feriendis, rebus repetendis, bellis indicendis præerant. Si legati pop. Rom. violati eſſent, per Feciales poſtulabatur, vt dederentur violatores: quemadmodum contra, ſi qui de Romanis exterarum gentium legatis iniurioſi fuiſſent, per Feciales in poteſtatem legatorum tradebantur. Si qui aduerſus fœdera illatam ſibi iniuriam loquerentur, eorum cauſſam cognoſcebant, compertoq́ crimine, ſontes comprehenſos, læſis addicebant: dabantq́ non indiligentem operam, vt in fœdere vtrinque maneretur. Pacem componebant: aut ſi parum legitimè compoſita eſſet, irritam pronuntiabant. Si quid Impp. contrà quàm iuraſſent forte feciſſent, cognoſcebant & expiabant. Nec ſine ſenatuſconſulto, aut iniuſſu populi quidquam agebant: iisq́ prohibentibus, aut non probantibus, neque conſuli, neque ſenatui, aut populo arma in hoſtes ſumere licebat. De Fecialibus ita ſancitum eſt apud Cic. 3. de leg. Fœderum pacis, belli, induciarum oratores, Feciales iudices duo ſunto, bellaq́ diſceptanto. Paterpatratus Fecialium princeps, patrem & filios habere debebat, eiq́ ſoli belli indicendi facultas. Idem cum pax aut fædus faciendum, verba faciebat. De Veſtalibus, quorum rediero in memoriam, ſubiungentur. R. Patior, fero, ſino.

Veſta-

Vestales.

Q. Vestaliũ sacerdotium ab Albanis per Numam traductum reperi apud Liuium, quas virginitate & cæteris cærimoniis venerabiles ac sanctas fecit. Earum partes, æternum, siue assiduum & inextinctum ignem custodire, ob quod ab erudito scriptore, perpetui conseruatrices & nutrices ignis dictæ, Vestæq; sacra facere. Ignis in vasis fictilibus seruabatur, & ideo perpetuus, vt ad simulacrum cælestium siderum, custos imperij flamma vigilaret. R. Sed cur potissimùm virgines esse voluerunt, quæ hunc tuerentur? Q. Puram & incorruptam substantiam inuiolatis item integrisq; corporibus commendare pulchrum est visum: siue etiam ideo, quoniam quod sterile & infæcundum esset, virginitati non malè committi videbatur. Profert vtramque caussam Fastor. lib. 6. Ouid. his versibus.

Ex Ope Iunonem memorant, Cereremq; creatas
Semine Saturni: tertia Vesta fuit.
Vtraq; nupserunt: ambæ peperisse feruntur,
De tribus impatiens restitit vna viri.
Quid mirum, virgo si virgine læta ministra
Admittit castas in sua sacra manus?
Nec tu aliud Vestam, quam viuam intellige flammam,
Nataq; de flamma corpora nulla vides.
Iure igitur virgo est, quæ semina nulla remittit,
Nec capit, & Comites virginitatis amat.

Cum in templo ipsæ mansitarent, & ab eo interdiu nullus arceretur, pernoctare tamen intus, viro nemini concedebatur. In eo nulla effigies, quia Vestam nihil aliud, quàm purum ignem putarent

Stipendium illis de publico decretum. Cum primùm quatuor fuissent, postmodum Romana ciuitate in 6. partes distributa, ne cui parti sacerdos sua deesset, duæ additæ. Annorum triginta castitas eis indicebatur. Primo decennio discebant, quæ ad cærimonias ritúsque spectarent, vetustissimis quibusdam carminibus prodita. Secundo quæ didicissent exercebant. Tertio alias instituebant. Post id tempus positis insignibus sacerdotij, eodem abire, atque etiam nubere liberum erat. Quod fecerunt paucæ admodum, & exitu valde infelici atque ominoso. Quocirca territæ sequentes, libenter æuum suum in ministerio Vestali consumpserunt. Si quãdo ignis extinctus foret (quæ res maximum Romanis terrorem afferebat, & calamitatem ingentem minabatur) negotiis grauibus supersedebatur. Vestalis ob negligẽtiam in loco abdito flagris iussu Pontificis cędebatur. Ignis autem non ab alio igne, sed à radiis solis apposito æreo vase accendebatur denuo. Cum sacra conficerent, in capite habebant suffibulũ, quod festus explicat, vestimentum album, prętextum, quadrangulum, oblongum. Sacrificabant casta mola, & sale tuso, calicibus fictilibus. Si quæ incesti conuicta esset, viua, funebri pompa, amicis & cognatis lectulum prosequentibus & collacrymantibus efferebatur, & viua iuxta portam Collinam defodiebatur, quę via scelerata est dicta. Eo die iustitium erat, neque vllus eo tristior: vt nec spectaculum tristius, tota vrbe consternata, veluti si extremũ aliquod malum impẽderet Reipub. Stuprator in comitio vsque ad necem virgis lacerabatur. R. Cum de origine, numero,

numero, officiis Vestalium disputaueris, vt ordine procedat sermo, iam videtur de ratione legendi dicendũ, ac postremo de earum honoribus: quos certũ est fuisse singulares. Q. Ita facere meditabar, etsi nullus monuisses. Prima Amata nomine fuit: vnde postmodum omnes, dum caperentur sic appellabantur. Capi aũt idcirco dicebantur, quòd à Pontifice Max. cuius id solius munus erat, manu prehẽnsa, à parente in cuius potestate erat, velut bello capta abducebatur. Quibus verbis id perageretur, à Fabio Pictore mandatum est litteris. R. Audire iuuabit, si tenes. Q. Immo etiam. SACERDOTEM VESTALEM, QVAE SACRA FACIAT, QVAE IVS SIET SACERDOTEM VESTALEM FACERE PRO POPVLO ROMANO QVIRITIBVSQVE, VTI QVAE OPTIMA LEGE FIAT, ITA TE AMATA CAPIO. Nomina primarum quatuor fuerunt, Gegania, Beremia, Camilia, Tarpeia. Quæ præsidebat, maxima vocabatur. Oportebat eas esse ingenuas, summo pudore & integritate laudabiles: & capiebantur etiam inuitæ: Flaminis, Pontificis, Auguris, Quindecimuiri sacris faciundis, tubicinis sacrorum, Septemuiri epulonum, Salij filia non cogebatur. Excludebatur porrò, seu excipiebatur, cuius pater in Italia domicilium non haberet: & cui non saltem tres liberi: quiq; sordida negotia obiret: cuius item alter parens amboue seruiissent: cuius soror Vestalis fuisset: cuius mater cum viro diuortium fecisset: quæ patrima & matrima non esset: quæ corporis aliquo vitio laboraret. Non minor sex, nec maior decem annis legi poterat. Si

qua

qua decesſiſſet, in eius locũ alia capiebatur. Quod vltimum eſt, nunc de auctoritate & velut maieſtate harum virginum exponam. R. Miranda legi, quæ hodie ex ore tuo velut amiſſa recipiam: quem enim iſta mala obliuio non malè habet? Q. Vix cerno vnde ordiar: tanta eſt ad narrandum benignitas. In maxima veneratione apud omnes admiratio tam diuturnæ pudicitiæ ac ſanctimoniæ corporis eas collocabat.

Cum primùm ad ſacerdotium aſciſcerentur, è patria poteſtate exibant, curatore nullo. Teſtandi etiam viuo patre, manumittendi ius habebant liberum. Ipſæ inteſtati hæredes fieri, ipſiſq́ꝫ inteſtatis alij hæredes eſſe nequibant. Aduerſus eas, aut decreta earum nulli magiſtratui licebat intercedere. Diſsidia, ſimultates, aſſenſiones, ſeditiones inteſtinas componebant. Teſtamenta, quæq́ꝫ ſecretioris conſilij erant, & quę quis occultata, quoad ſuo tempore in lucem promerentur, cupiebat, apud illas ceu in fideliſsima tutiſsimâq́ꝫ cuſtodia deponebãtur. Defectum capillum velut ſacroſanctum atteri vulgò non ſinebant: ſed in loto arbore ſuſpendebant, quæ in Lucinæ ara colebatur, quæq́ꝫ ob id capillaris, ſeu capillata nomen accepit. Non niſi per Veſtam ſuam volentes iurabant, & recitat Gellius verba Prætoris ex edicto perpetuo de Flamine Diali, & ſacerdote Veſtæ iſtæc. SACERDOTEM VESTALEM, ET FLAMINEM DIALEM IN OMNI MEA IVRISDICTIONE IVRARE NON COGAM. Si morbo aut neceſsita- aliqua coactæ fano, aut atrio Veſtæ exirent aliò, cum lictore & faſcibus prælatis exibant: venerationis

tionis gratia matronæ, & grandes natu fæminæ, probitate conſpicuæ eas & comitabantur & cuſtodiebant. Magiſtratus eis aſſurgebant. Si quis obuius fieret, qui ad ſupplicium capitale ageretur, confeſtim dimittebatur. Iurare tamen Virginem oportebat, ſe non de induſtria, ſed fortè occurriſſe reo. Ad ſe confugientes à pœna tueri, & ab iniuria poterant. Quocirca in periculis & delictis deprecatrices adhibebantur. Hinc Cic. in diſuaſione legis Agrariæ. Si quid deliquero, nullæ ſunt virgines, quæ me à vobis deprecentur. Sueton. in Iul. cap. 1. donec per virgines Veſtales, perq; Mamercum Æmilium, & Aurelium Cottam propinquos & affines ſuos veniam (à Sylla) impetrauit. Et Meſſalina cum audiſſet Claudium maritum feſtinatò redire ab Oſtia ad ipſam vlciſcendam, Vibidiam Veſtalem antiquiſsimam orauit, vt ſibi eius clementiam exoraret. Et cum magiſtratus cuiuslibet imperio intercedere poſſent, ab iis nulla dabatur prouocatio. Iis præſentibus, tanquam numinibus, non factis modò, verumetiam dictis inhoneſtis abſtinebatur. Stato die in annos ſingulos ad Regem ſacrorũ adibant, & ne diuinas res ſomniculoſius tractaret monebant. Num hæc tandem aut pauca, aut parua ſunt? R. Multa vtiq; & maxima: nec video qui Virginibus iſtis maiora ſenatus populuſq; Romanus tribuere potuerit. Ac propter hæc certè meritò nec nuptiarum, nec liberorum cupidine tangi potuerunt. Nec iniuſtè virgis affectæ, & humo obrutæ: tanquam quæ præter caſtitatem proditam ingratæ etiam viderentur. Q. Ita meum quoq; iudicium eſt.

Duum

Duumuiri sacrorum.

R. A Tarquinio Superbo duos inuenio institutos, qui sacris faciundis, supplicationibus, lectisterniis præessent, placamenta deûm & expiationes edi-scerent, cærimoniarum officia exsequerentur, libros Sibyllinos custodirent. Post pro duobus creati decem, quinque ex Patribus, ex plebe totidem. Aliquando etiam quindecim. Fertur horum numerus vel ad sexagesimum adhuc ascendisse: tametsi nomen Quindecimuirûm semper mansit. Creabantur porrò à senatu, nonnunquam à Consule, interdum à populo. Ab vrbanis muneribus curisque bellicis vacatio eis dabatur. Sacras ædes dedicabant: si quæ votæ, eas faciebant, faciendásue, aut reficiendas locabant: deorum iræ placandę expiationes indicebant. Cum portenta nuntiarentur, consultis libris Sibyllinis populi fata ex iis interpretabâtur: nec aliter eorum decretis, quàm oraculis obtemperabatur. Ad hæc ludos celebrabant, vota concipiebant, fastos corrigebant. Q. Quod Sibyllinorum mentionem fecisti, sanè nihil his libris apud scriptores nominatius, vt nec ipsis Sibyllis. Emit hos magno Tarquinius. Siti erant in Capitolini Iouis templo, loco subterraneo, magnaq; cura seruabantur. Ad Augusti tempora superfuisse, & sub Palatini Apollinis basi conditos stetisse Tranquillus narrat. Verùm cuius nam Sibyllæ carmina ista fuerint, in incerto est. R. Nec nos litem diiudicabimus. Ad Epulones veniamus. Q. Mallem quidem ad epulas veniremus. nam ego quoq;, vt ille apud Plautum, inanimentis meis ex-

plemen-

plementum quærito: & demensum suum venter à me exigit quamuis acriter. R. O importunum exactorem, & qui nullas conditiones accipit. Q. Nimirum quia aures non habet. R. Ego pergo ad institutum.

Septemuiri Epulonum.

Veteres Pontifices, ait M. Tullius 3. de Orat. tres Epulones esse voluerunt, vt ludorum epulare sacrificium facerent. Auctus deinde numerus, additiq; duo, ac postea theatralium Circensiumq; ludorum ambitione septem facti. His vt Pontificibus lege datum togæ prætextæ ius. Et quoniam sacris epulis præerant, Pontificalium conuiuiorum cœnarumq;, quæ adiiciales dictæ, cærimonias curabant, ipsiq; Ioui & diis cæteris epulas indicendi potestatem habebant. Iidem si qua iusta & sollemnia sacris deessent, ad Pontifices referebant: deq; illorum sententia sacra & omissas cærimonias decernebant. De eorum munere Cic. Orat. de Arusp. resp. hunc in modum. *Ludos minus diligenter factos, pollutósq;. Quos ludos? Te appello Lentule, tui sacerdotij sunt thensa, curricula, præcentio, ludi, libationes, epulæq; ludorum publicorum: vosq; Pontifices, ad quos Epulones Iouis Opt. Max. Si quod est prætermissum, aut commissum afferunt: quorum de sententia eadem renouata celebrantur. Ludi sunt minus diligenter facti? quanto aut quo scelere polluti? respondebis & pro te, & pro collegis tuis, & pro collegio Pontificum, nihil cuiusquam aut negligentia contemptum, aut scelere esse pollutum.*

Salij.

Salij.

Annum octauum imperante Numa, morbus pestifer in corpora ciuium grassari cæpit. Ibi cunctis in mæstitudinem datis, è cælo in manus regis ancile delapsum est: scutum breue, quod ideo ancile appellatum, quia ex vtroq; latere erat recisum: vt summum infimúmque eius latius medio pateret, vnaq; edita vox, omnium potentissimam fore ciuitatem, quamdiu in ea mãsisset. Affirmauit item Rex, ad salutem & fælicitatem vrbis missum Egeriam sibi dixisse: proinde id asseruari, & vndecim alia ad illius formam fabricari oportere, quibus illud cæleste misceretur, ne internosci posset. Id Mamurius Veturius faber scientissimus adeo bellè imitatus est, vt neque Numa ipse id iam ab aliis posset secernere. Petiuit autem Mamurius præmij loco ad sempiternam sui memoriam, vt nomen suum inter carmina Salij canerent. Nam Rex deinde Salios duodecim Marti Gradiuo legit, tunicæq; pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pectori tegumen, cælestiaq; arma, quæ Ancilia appellabantur, ferre, ac per vrbem ore canentes carmina, & pugionibus seu gladiolis scuta illa pulsantes, cum tripudiis solemniq; saltatu iussit: à qua saltatione, seu tripudio saltatorio dicti sunt Salij. Ouid. 3. Fast. rem omnem breuiter perspicuéque prodidit.

Ter tonuit sine nube deus: tria fulgura misit:
Credite dicenti, mira, sed acta, loquor.
A medio cælum regione dehiscere cæpit:
Summisere oculos cum duce turba suo.

Ecce

Ecce leui scutum versatum leniter aura
Decidit, à populo clamor in astra venit.
Tollit humo munus cæsa prius ille iuuenca,
Quæ dederat nulli colla premenda iugo.
Idq; ancile vocat, quod ab omni parte recisum est:
Quemq; notes oculis: angulus omnis abest.
Tunc, memor imperij sortem consistere in illo,
Consilium multæ calliditatis init.
Plura iubet fieri simili cælata figura,
Error vt ante oculos insidiantis eat.
Mamurius, morum fabrane exactior artis
Difficile est vlli dicere, clausit opus.
Cui Numa munificus, facti pete præmia, dixit:
Si mea nota fides, irrita nulla petes.
Iam dederat Saliis à saltu nomina ducta,
Armaq;, & ad certos verba canenda modos.
Tum sic Mamurius: merces mihi gloria detur,
Nominaq; extremo carmine nostra sonent.
Inde sacerdotes operi promissa vetusto
Præmia persoluunt, Mamuriumq; vocant.

Ad hoc sacerdotium soli Patricij admittebantur, liberiq; & ciues tantum, quiq; patrimi & matrimi essent. Quanquam verò Martio mense ancilia è sacrario Martis promerentur, si quando tamen nationibus iustum piumq; bellum per Feciales indiceretur, ancilia in eodem sacrario, aut in curia saliorũ commouere mos erat: quasi eo motu Martem è sede sua excitum, eoq; propitio & volente arma expediri, legiones conscribi, atq; omnia hostilia esse designarent: qui dies religiosi & infames sunt habiti: & antequam conderentur, mali auspicij erat inire sponsalia, peregre proficisci, aut pacis tractare fœdera, aut aliquid publicæ priuatæue rei incæptare. Q. Poetices initium apud Romanos

fuisse carmẽ Saliorum obscurissimũ testatur Varro, quod primum Numa composuit. Et alia quidem in deos facta erant, dicebantúrque versus illi ab eorum nominibus Ianualij, Iunonij, Mineruij: alia in vniuersos homines, & appellabantur axamenta, ab axare, quod est nominare: seu quod in axibus, seu tabulis describebantur, quemadmodũ apud Græcos leges. Atque istos quidem Salios Numa instituit: qui quod Marti in palatio sacra celebrarent, Palatini cognominati sunt. Alij Tullium Hostilium auctorẽ numerant, de quibus hæc Dionysius lib. 3. Pugnatum est ad Hercetum CVII. ab vbe stadio, multis vtrinq; cadentibus. Cúmq; tum quoq; diu æquo Marte certaretur, Tullus protensis ad cælum manibus votum diis vouit, si eo die Sabinos vinceret, Saturno & Opi instituturum ferias, quas Romani post comportatas terræ fruges celebrare solent publicè: duplicaturumq; Saliorũ numerum. Hi sunt genere nobiles, certis temporibus armati saltantes ad tibię modulos, & patrios quosdam hymnos concinẽtes. Hi, vt indicat Varro lib. 5. de ling. lat. Agonenses dicti. Item Collini à monte in quo sacrarium habuerunt. De quibus tamen vtrisque ita Seruius, citante Scaligero. Duo sunt genera Saliorum, vt in Saliaribus carminibus inuenitur, Collini & Quirinales, à Numa instituti: ab Hostilio vero Pauorij, & Pallorij. Addit Scaliger: quos Quirinales hîc vocat, sunt, qui aliter Agonenses. Nam & Mons Quirinalis dicebatur Agonalis. Et hactenus de Saliis. Q. Ego in gratiam P. Clodij paulum differam de sacerdotibus Bonæ Deæ, deinde de Curionibus, & Curione Maximo, Poli-

Politiis item & Pinariis: tibi modicum quod restabit differendum relinquam. R. Clarissimus vir P. Clodius, si vera sunt, quæ de eo oratione pro Milone leguntur. Q. Quàm diis hominibusque inuisum caput?

Sacerdotes Bonæ Deæ, Curiones, Potitij, Pinarij.

Sacrificabãt igitur Bonæ Deæ noctu mulieres tantùm, huius ea pudicitia fuisse ferebatur, vt nulli viro, prẹter maritũ, se in conspectum vnquam dederit. Dicta prius Fauna, seu Fatua, postmodum, à morte credo, Bona dea. Domi suæ sacellum matronæ omni florum & germinũ genere ornabant, Myrtũ ideo non inferebant, quod ea sacra Veneri, ipsæ autem cum ab aliis rebus puræ, tum prẹcipuè à Venere, sacra isthæc peragebãt, & omnino quidquid esset virilis sexus excludebant, & ideo damiũ appellabatur sacrificium, quasi minimè δημόσιον. Etiam picturæ masculæ si quæ essent in ædibus, tegebantur. Cic. de Arusp. resp. sacra Bonæ deæ, quæ viri oculis ne imprudentis quidem aspici fas est. In ead. sacrificium Bonæ Deæ fit per virgines Vestales, fit populo Rom. fit in ea domo, quæ est in imperio, fit incredibili cærimonia. Quæ tamen Clodius muliebri habitu sexum mentitus, cum Pompeiam C. Cæsaris Põt. Max. vxorem adamasset, polluit, & ab Aurelia Cæsaris matre cognitus, ac mox inde fugatus est. De hoc Cic. pro Milone. Cuius nefarium adulterium in puluinaribus sanctissimis nobilissimæ fœminæ comprehenderunt.

quae tunc erat in imperio.

Ad Att.lib.1. epiſt.10. Credo te audiſſe cum veſte mulieris deprehenſum domi C. Cæſaris, cum ſacrificium pro populo fieret, eumq́; per manus ſeruulæ ſeruatum & eductum: rem eſſe inſigni infamia. Veruntamē commiſerit nec ne, incertum eſt: vxorem quidem Cæſar dimiſit, cum domum ſuā diceret non ſolum crimine, ſed etiam ſuſpicione criminis carere oportere. De ſacris deæ huius ac ritibus multa Alex.Neopolit.lib.6.cap.8.

CVRIONES A CVRIIS nominati ſunt, quos ſingulos ſingulis curiis, vt pro ſua curia ſacra faceret Romulus præpoſuit, poſtquam populum omnem in tres tribus, & triginta curias diuiſit. Erant autem curiæ non ſolum illæ triginta partes populi, ſed eodem etiam nomine ſingularum illarum partium ædes dicebantur, in quibus quęque curia ſua publica ſacra obiret. Singuli porrò à ſingulis curiis eligebantur. Qui omnibus præſidebat, cuiusq́; auctoritate cæteri regebantur, Curio maximus dicebatur, & is omnium curiarum ſuffragiis comitiis curiatis creabatur. Sacra quæ in curiis fiebant, curionia appellabantur, & curionium æs, quod dabatur Curioni ob ſacerdotium curionatus.

POTITII ET PINARII ſacerdotes Herculis fuerunt, quæ ſacra vna ex omnibus peregrina ſuſcepit Romulus. Poſtquam enim Euander eum vt deum deſignatum, matris oraculo fidem habens ſalutauit, & illi aram eo in loco dicatum iri prædixit, quam opulentiſſima in terris gens olim maximam vocaret, eiusq́; ritu coleret, dextera Hercules data, accipere ſe omen, impleturúmque fata reſpon-

respondit. Ibi tum primùm boue eximia capta de grege, ſacrum factum, adhibitis ad miniſteriū dapem'q Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maximè inclytæ ea tenebant loca, quos'q Hercules ſacrorum ſuorum diſciplinam edocuerat. Sed perfecto ſacrificio matutino, cum ad ſolis occaſum eſſent ſacra repetenda, & Potitij ad tempus præſtò eſſent, iis'q exta apponerentur, Pinarij extis adeſis ad cæteram venerunt dapem: indę inſtitutum manſit, donec Pinariū genus fuit, ne extis ſolemnibus veſcerentur. Addit Liuius, Potitij ab Euandro edocti antiſtites eius ſacri per multas ætates fuerunt, donec tradito ſeruis publicis ſolemni familiæ miniſterio, genus omne Potitiorum interiit: quod factum anno CDXLI. in cenſura Appij Claudij cui poſtea Cæci cognomen fuit: ſic enim rurſum Liuius lib. 9. Eodem Appio auctore Potitia gens, cuius ad aram Maximam Herculis familiare ſacerdotium fuerat, ſeruos publicos miniſterij delegandi cauſſa ſolemnia eius ſacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, & quod dimouendis ſtatu ſuo ſacris religionem facere poſſet. Cum duodecim familiæ ea tempeſtate Potitiorū eſſent, puberes ad triginta, omnes intra annū cum ſtirpe extinctos: nec nomen tantum Potitiorum interiiſſe, ſed Cenſorem etiam Appium memori Deo ita poſt aliquot annos luminibus captum. Ita Hercules detractæ religionis ſuæ grauem & manifeſtam pœnam exegiſſe viſus eſt, vt ſcribit etiam Valer. lib. 1. cap. 1. Proficiſcendi autem gratia iſtuc ſacrū perpetrabatur, & dicebatur, Propter viam, & propter viam facere. In eo mos erat, vt ſi quid

ſuperfuiſſet ex epulis, igne conſumeretur. Hoſtia erat bos eximia quinquennis. Qui rem diuinam peragebant, lauro coronabantur: ſolemne quippe fuit in ſacris omnibus, ſeſe coronare eius numinis frondibus, cui fieret: quanquam non laurus, ſed populus Herculi dicata fuit. Quare etiam Virgilius 8. Æneid. de ſacris Herculis loquens,

Herculea bicolor cum populus vmbra
Velauitq; comas, foliisq; innexa pependit.

Et rurſum

Populeis adſunt euincti tempora ramis.

Mulieri huic ſacrificio adeſſe, vel exta tangere, aut veſci, araéue manus admouere, aut ſolemnia videre nefas. Caput nemo velabat. In templo Herculis nec lectiſternium, nec puluinar erat: ſedentes epulabantur: alius quam Hercules deus aduocari non poterat: nec alterius cuiuſpiam dei ara, aut effigies in eius æde apparebat, vt in cæterorum fanis. Manè & veſperi ſacrum fiebat: nec ſerui modò & liberti, verùm & canes inde arcebantur. Atq; hæc talia fuerunt: tu colophonem adde.

Luperci, Galli, Fratres aruales.

R. Euander Pani Lycæo, Syluano, ſeu Fauno, quæ idem ſunt, paſtorum deo pro lupis à pecore arcendis ſacrum inſtituit, id Lupercal dictum, ſacerdotes Luperci. Aut etiam à monte Arcadiæ Lycæo, à quo ipſe Faunus Lycæus, & Lycæa quæ latinè lupercalia. Capra & canis immolabantur: curſitabant paſtores per luxum atq; laſciuiam, pelle caprina amicti, ſeu, vt Ouidius & alij tradiderunt, nudi, ſeu, vt Plutarchus, præcincti tantum ſubli-

gaculis. Et in 2. Fast. morem sacrorum describens, huius rei caussas quinque adducit, ab eo loco, Ipse deus velox decurrere gaudet in altis, &c. Iustinus lib. 43. ita narrat. Post hunc (Saturnum) tertio loco regnasse Faunum ferunt, sub quo Euander ab Arcadiæ vrbe Pallanteo, in Italiam cum mediocri turba popularium venit: cui Faunus & agros, & montem, quem ille postea palatium appellauit, benignè asignauit. In huius radicibus templum Lycæo, quem Græci Pana, Romani Lupercum appellant, constituit: ipsum dei simulacrum nudum caprina pelle amictum est, quo habitu nunc Romę Lupercalibus decurritur. Iuuenes itaq; Romani in memoriam Romuli & Remi, qui cum à pastore Faustulo educarentur, cum sociis pastoribus huic ludicro se dediderunt, similiter, & personati currebant, obuios cædebant scutica è caprino tergore: quibus occurrere mulieres, & palmas seu dorsa ferienda dare solebant, inde fæcunditatem & facilitatem partus sperantes.

GALLI CYBELES seu Berecynthiæ matris deûm, seu magnæ matris, seu Ideæ matris sacrificuli: eorum præses Archigallus. Dicti à flumine Phrygiæ Gallo, seu à Gallo quodam, qui primus huius deæ sacerdos fuit. Virilitatem sibi Samia testą demetebant, seu corpus euirabant. Licebat his sacerdotibus stipem colligere. Sic enim Cic. 2. de leg. Præter Ideæ matris famulos, eosq; iustis diebus, stipem nemo cogito. Porca ei sacrificabatur. Sunt autem hæc sacra è Phrygia Romam translata, de qua re legite Ouidium 4. Fastor. cum huiusmodi carmen in libris Sibyllinis repertum esset.

Mater abeſt, matrem iubeo Romane requiras.
Cum venies, caſta eſt accipienda manu.

Plura apud Floccum, Pomponium Lætum & alios, qui de magiſtratibus Romanis ſcripſerunt. Venimus ad finem.

FRATRES ARVALES dicti, qui ſacra publica facerent propterea, vt fruges ferrent arua, à ferendo & aruis. Eorum inſtitutio & origo hæc fuit. Acca Laurentia Romuli nutrix duodecim liberos mares genuerat, ex quibus cum deceſsiſſet vnus, Romulus in locum demortui ei ſe tradidit. Et cū illa conſueſſet ſemel in anno pro agris ſacrificare, duodecim filiis ſuis ſacrificiū præcedentibus, Romulus vrbe condita ab hoc duodenario numero ſacerdotes totidem aruorum eſſe voluit. Inſigne erat alba infula, qua colligabatur corona ſpicea, quam dum operarentur ſacris, ſinguli geſtabant, eoq; inſigni ab Acca primùm exornati dicuntur. Hic honor illis perennis fuit: nec vllo caſu auferri potuit, quamuis aut ab hoſtibus caperentur, aut in exilio verſarentur: cum vita tantū finiebatur. De finibus & terminis motis cognoſcebāt: termini enim ſancti & inuiolati habebantur. Iuuenal.

Improbus aut campum mihi ſi vicinus ademit,
Aut ſacrum effodit medio de limite ſaxum.

Turneb. lib. 21. cap. 1. non ſacerdotes illos de agris & eorum terminis iudicaſſe, ſed iudices qui de agrorum finibus cognoſcerent, mutuatitio nomine, de Fratrum arualiū vocabulo, Aruales ſodales appellatos affirmat. Hæc de Romanorum diuinis poteſtatibus. Q. Volupe eſt rem fuſam admodum in iſtas ſermonis anguſtias conſtringere potuiſſe.

ANNO-

ANNOTATIONES.

IN SEPTEM REGIBVS) *Hi fuerunt Romulus, Numa, Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Martius, Tarquinius Priscus, Seruius Tullius, Tarquinius Superbus, cui id cognominis facta indiderunt. Primus regnauit annos septem & triginta: alter tres & quadraginta: tertius duos & triginta: quartus quatuor & viginti: quintus octo & triginta: sextus quatuor & quadraginta: septimus quinq; & viginti. Cum consummaueris, inuenies regnatum Romæ ab V. C. ad libertatem annos circiter CCXLIV.* INGENIO AC STVDIIS) *Florus lib. 1. cap. 8. Nam quid Romulo ardentius? tali opus fuit, vt inuaderet regnum. Quid Numa religiosius? tamen res poposcit, vt ferox populus deorum metu mitigaretur. Quid ille militiæ artifex Tullus, bellatoribus viris quam necessarius? vt acueret ratione virtutem. Quid ædificator Ancus? vt vrbem colonia extenderet, ponte iungeret, muro tueretur. Iam verò Tarquinij ornamenta & insignia, quantam principi populo addiderunt ex ipso habitu dignitatem? Actus à Seruio census quid effecit, nisi vt ipsa se nosceret Respub? Postremo superbi illius importuna dominatio nonnihil, immo vel plurimùm profuit. Sic enim effectum est, vt agitatus iniuriis populus, cupiditate libertatis incenderetur.* IANVM CLAVSIT) *De origine huius templi, eiusq; cum claudendi, tum aperiendi caussa Liuius lib. 1. Regno ita potitus (Numa) vrbem no-*

uam conditam vi et armis, iure eam, legibusq; ac moribus de integro condere parat. Quibus cum inter bella videret asuescere non posse: quippe efferatis militia animis: mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Ianũ ad infimum Argiletum indicem pacis belliq; fecit: apertus vt in armis esse ciuitatẽ, clausus pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostri ætati dij dederunt vt videremus, post bellum Actiacum ab Imp. Cæsare Augusto pace terra mariq; parta. Ouid. quoque 1. Fast. caussas vtriusque moris probabiles ponit, respondentem sibi Ianum faciens.

At cur pace lates, motisq; recluderis armis?
Nec mora, quæsiti reddita caussa mihi est.
Vt populo reditus pateant ad bella profecto,
Tota patet dempta ianua nostra sera,
Pace fores obdo, ne quà discedere possit,
Cæsareoq; diu numine clausus ero

Huc respexisse credimus Virgilium 1. Æneid. Claudentur belli portæ. Huc item referẽdus versiculus Ennianus apud Horat. sat. 4. lib. 1.

postquam discordia tetra
Belli ferratos postes, portasq; refregit.

Quem imitatus Maro in 7. dixit

& cardine verso
Belli ferratos rupit saturnia postes.

Cæterùm quod Liuius tantum ter Ianum fuisse clausum scribit, idipsum indicat quã populus Romanus à re belli-

re bellica parum ſemper otij feriarumq́ habuerit. Ex quo, cum militaretur aſſiduo, ſtrenuos etiam milites euadere oportuit. Notatum eſt nihilominus ab eruditis, Auguſtum ipſum clauſiſſe Ianum tertium. Primò poſt victoriam Actiacam. Tum poſt Cantabricam. Tandem cum orbem totum ſumma in pace regere ac deſcribere cœpiſſet: quo tempore Saluator eſt natus. Poſt illum Nero, & Titus (Cæſar Hieroſolymá vaſtata, confectusq́ bellis eundem clauſerunt. Quærat quiſpiam, cur Ianum belli pacisq́ indicem fecerint. Ei probè reſpondebit Alexand. ab Alex. lib. 1. cap. 14. QVIRINO) *Id eſt Romulo. Hominibus enim poſt mortem conſecratis, ſeu in deorum concilio collocatis nomina mutabantur. Lactant. lib. 1. cap. 21. Solent enim mortuis conſecratis nomina immutari: credo, ne quis putet eos homines fuiſſe. Nam & Romulus poſt mortem Quirinus dictus eſt, & Leda Nemeſis, & Circe Marica: et Ino poſtquam ſe præcipitauit in mare Leucothea, materq́ Matuta, & Melicertes filius eius Palæmon atq́ Portumnus. Cic. 1. de leg. Certè non longè à tuis ædibus inambulans poſt exceſſum ſuum Romulus Iulio dixerit, ſe deum eſſe, & Quirinum vocari, templumq́ ſibi dedicari in eo loco iuſſerit. Ouid. 2. Faſt. rationes nominis huius, Quirinus, varias enumerat.*

Siue quod haſta quiris priſcis eſt dicta ſabinis,
Bellicus à telo venit in aſtra deus.
Siue ſuo Regi nomen poſuere Quirites,
Seu quia Romanis iunxerat ille Cures.

Ibidem

Ibidem de eius apotheosi, de qua etiam Metamorph. lib. 14. VINDEXQVE CONTVMACIÆ) *Vide Scalig. in Fest. verbo. Max. Pont.* IN QVO CVM SEMPER DILIGENTISSIMVS) *Nulla gens tam fera, immansueta, atq; immanis est, quam non imbuerit deorum opinio: quæ non, quamuis ignoret qualis sit deus, tamen deum habendum sciat, qui regat, qui gubernet, qui cursum astrorum, qui mutationes temporum, rerum vicißitudines ordinesq; conseruet, terras & maria contemplans, hominum commoda vitasq; tueatur, vt scripsit M. Tull. 1. de leg. & 2. de nat. Deor. Elegerunt igitur alia sibi alios, quibus cultum impenderent, aras, templa conderent, sacrificia instituerent, sacerdotes crearent. Quæ omnia superstitiosißimè Romani præstiterunt, cum nulla pæne res tam parua & abiecta fuerit, cui nō suum deum illi præficerint.* NAM DE NOMINIS ORIGINE) *A ponte sublicio reficiendo ductum nomen Pontificis, qui pons nullo ære ferróue compactus, sacer habebatur, & cum aliqua in parte solueretur aut collaberetur, nisi victima ante cæsa, perfectisq; sacris non poterat instaurari.* FERIAS CONCEPTIVAS) *De his acturi sumus progymnasmate miscellaneo de temporibus.* RES OMNES SINGVLORVM ANNORVM) *Cic. 2. de nat. & 1. de leg.* IN ARROGATIONE ITEM) *Lege quæ scripsit Gellius lib. 5. cap. 19.* DE QVA RE PLINIVS) *Laurus triumphis propriè dicatur, vel gratißima domibus ianitrix*

Cæsa-

Cæſarum, Pontificumq́; quæ ſola & domos exornat, & ante limina excubat. PALVDAMENTVM IMPERATORVM) *Nonius. Paludamentum eſt veſtis, quæ nunc chlamys dicitur. Varro lib.6. melius ac plenius. Paluda à paludamentis. Sunt hæc inſignia & ornamenta militaria. Ideo ad bellum cum exit Imperator, ac lictores mutant veſtem, & ſigna inciнuerunt, paludatus dicitur proficiſci: quæ propterea quod conſpiciuntur qui ea habent, ac fiunt palam, paludamenta dicta. Liuius Paludamentum pro veſte militari eius qui non eſſet Imperator vſurpauit lib.1. Cum de Curiatio agit, quem poſtremùm de tribus fratribus interfecit Horatius.* LITVVS AVGVRVM) *Cicer.2. de Diuinat. Quid lituus iſte veſter, quod clariſſimum eſt inſigne auguratus, vnde vobis eſt traditus? nempe eo Romulus regiones dixerit tum, cum vrbem condidit. Qui quidem Romuli lituus, id eſt, incuruum et leuiter à ſummo inflexum bacillum, quod ab eius litui quo canitur ſimilitudine nomen inuenit, & quæ ſequuntur. Vbi illa verba, id eſt, incuruum, &c. nonnulli gloſſema ſuſpicantur. Feſtus. Lituus appellatus eſt, quòd litis ſit teſtis. Eſt enim genus buccinæ incuruæ, quo qui cecinerit, dicitur Liticen. Ennius. Inde loci lituus ſonitus effudit acutos. Conſule Macrob.lib.6.cap.8. Gell.lib.5.cap.8.* CONFARREATIO ERAT PONTIFICVM) *Tribus modis vxor habebatur, vſu, farre, coëmptione. Sed confarreatio ſolis Pontificibus conueniebat. Quæ autem*

tem in manum per coemptionem conuenerăt, hæ matresfamiliâs vocabantur. Quæ verò vsu vel farre, minimè. Coëmptio verò certis solemnitatibus peragebatur, & sese in coëmendo inuicem interrogabant. Vir ita. An sibi mulier materfamiliâs esse vellet? Illa respondebat, velle. Mulier. An sibi paterfamiliâs esse vellet? Ille, velle respondebat. Itaque mulier viri conueniebat in manum, & erat materfamiliâs vicero loco filiæ. Hæc Boëtius in Top. Ciceronis. Adeundus etiam Alex. ab Alex. libr. 2. cap. 5. QVOT CALENDIS IVNONI) *Vt omnes Idus Ioui, ita omnes Calendas Iunoni tributas & Varronis & Pontificalis confirmat auctoritas. Quod etiam Laurentes patriis religionibus seruant, qui & cognomen Deæ ex cærimoniis addiderunt, Calendarem Iunonem vocantes. sed & omnibus Calēdis à mense Martio ad Decembrem huic deæ Calendarum die supplicant, &c. Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 16. Ouidius. Vendicat Ausonias Iunonis cura Calendas. Quod porrò diximus: quot Calendis pro singulis Calendis, scias licet probum & frequentatum genus esse loquēdi veteribus, Varroni, Catoni, Plauto, Vitruuio, Iureconsultis, apud quos sunt, quot calēdis, quot mensibus, quot diebus. Sic dicitur quotannis.* AVGVRES) *Augur, docente Festo, ab auibus gerendoq; dictus: quia per eum auium gestus edicitur: siue ab auium garritu: vnde & augurium. Auguraculum antiqui appellabant, quam nos arcem dicimus: quod ibi augures*

gures publicè auſpicarentur. Ab vna igitur artis ſuæ ſpecie dicti ſunt Romanis, Græcis οἰωνοπόλοι. ALITES QVÆ VOLATV) *Oſcines aues, quæ ore canentes faciunt auſpicium, vt coruus, cornix, noctua. Alites quæ alis, aut volatu, vt buteo, ſanqualis, aquila, immiſſulus, miluus, vulturius. Picus autem Martius Feroniusq́, & parra & in oſcinibus, & in alitibus habẽtur. De tripudio ſoliſtimo, quod genus auſpicij veteres maxima cura obſeruabant, multa Alex. ab Alex. lib. 1. cap. 29.* CVM POPVLO AGERE) *Id eſt populum ad conſilium, ſeu comitia vocare, vt ait Feſtus: vel, vt Gellius, rogare populum, quod ſuffragiis ſuis aut iubeat, aut vetet: quod idem eſt. Lege agere, eſt ius lege aliqua proditũ conſtitutúmue perſequi, ius experiri, in iudicio contendere. Agentes in rebus erant in militia palatina, & velut armata, qui per prouincias ſpeciebus annonariis, quæ fiſco aut vrbibus præſtabantur ex canone, aut indictione, cõuehendis importandisq́ præerãt. D. Hieronymus* πυρφόρους *frumentarios, et veredarios interpretatur.* PER PRECONEM DENVNTIABANT) *Pracias dicebant, qui à Flaminibus præmittebantur, vt denunciarẽt opificibus, manus abſtinerent ab opere: ne ſi ſacerdos vidiſſet facientem opus, ſacra polluerentur.* AVGVSTIS INTER DIVOS RELATIS) *De Iulio Cæſare Sueton. Ampliora humano faſtigio ſibi decerni paſſus eſt, ferculum Circenſi pompa, templa, aras, ſimulacra iuxta deos, puluinar, Flaminem, Lupercos. Cic. 2. Philipp.*

Quem

Quem maiorem honorem consecutus erat (à senatu Iulius) quam vt haberet puluinar, simulacrum, fastigium, Flaminem? est ergo Flamen, vt Ioui, vt Marti, vt Quirino, sic D. Iulio M. Antonius? DICAM ALIQVID DE FLAMINICA) *Flaminica dicebatur sacerdotula, quæ Flaminicæ Diali præministrabat, eaq; patrima & matrima erat, id est, patrem matremq; adhuc viuos habebat. Flaminicus Camillus, puer ingenuus patrimus & matrimus, qui Flamini Diali ad sacrificia præministrabat: antiqui enim ministros camillos dicebant. Alij dicunt omnes pueros ab antiquis camillos vocatos. Flaminia ædes Flaminis Dialis. Ouid. in Fast.*

Ipse ego Flaminia poscentem Februa vidi
Februa poscenti, pinea virga data est.

Flaminia, id est, ex ædibus Flaminis, pro quo hodie legitur mendosè, Flaminiam. VESTÆ QVE SACRA FACERE) *Vesta Saturni & Opis filia, virginitatis præses, cuius sacra Æneas primus in Italiam intulit, sibi ab Hectore commendata. 2. Æneid. Eidem condito Lauinio ædem dedicauit. Post Ascanius Alba condita in montis Albani vertice, templum eidem statuit. De qua re Plin. lib. 16. cap. 2. lib. 28. cap. 2. lib. 34. cap. 5. Cic. lib. 2. de nat. deor. Gellius lib. 1. cap. 12.* STIPENDIVM ILLIS DE PVBLICO) *Stipendium à stipe, quod æs quoq; stipem dicebant. Nam quod asses libræ pondo erant, qui acceperant maiorem numerum, non in arca ponebant, sed in aliqua cella stipa-*

ſtipabant, id eſt, componebant, quò minus loci occuparet: a ſtipando ſtipem dicere cœperunt. Nuncupati autem ſtipendiarij qui ſtipendium, hoc eſt, tributum penderent, qui alio nomine vectigales. In quo peccat vulgus, appellans ſtipendiarios qui ſtipendium accipiunt. Eſt cum voce ſtipendij anni quibus quis militat intelliguntur: qua notione vtitur locis compluribus Vegetius, & ita interpretatur Seruius principiò 8. Æneid. Stipendiarios, inquam, milites nominat Vegetius, qui aliquot iam ſtipendia habent, & eos tyronibus opponit. Non tantum, inquit lib. 1. cap. 18. à tyronibus: ſed à ſtipendiariis militibus ſalitio equorum diſtricte eſt ſemper exacta. Vtũtur item Liuius, Tacitus, Plaut. Iureconſſ. QVÆ VIA SCELERATA) *Sic ſceleratus vicus qua Tullia Seruij Tullij filia per patris corpus carpentum egerat, ob ſceleſtiſsimi facinoris memoriam. Dicta etiam ſcelerata porta Carmentalis, quod per eam 300. Fabij cum quinq; clientum millibus egreſsi contra Etruſcos, ad Cremeram amnem deleti ſint.* LECTISTERNIIS PRÆESSENT) *Cum legimus apud Liuium ſupplicatum ad omnia lectiſternia, ad omnia templa debemus intelligere: propterea quòd in templis dij in lectulis & puluinaribus cum ſuis deabus collocati ferè erant maiorem anni partem. Iupiter cum Iunone, Latia cum Saturno, Hora cum Quirino, Maia cum Vulcano, Salacia quæ Thetiis eſt cum Neptuno, Nerio cum Marte. Turneb. lib. 30. cap. 32.* LIBROS SIBYL-

 LINOS)

LINOS) *Ex Varrone de Sibyllis earumq́ʒ scriptis hæc Lactant. lib. 1. cap. 6. Libros non fuisse Sibyllæ: sed appellari vno nomine Sibyllinos, quod omnes fæminæ vates Sibyllæ sint à veteribus nuncupatæ, vel ab vnius Delphidis nomine, vel à consiliis deorum enuntiandis: σιὸς enim deos, non θεὸς: & consilium non βουλὴν, sed βυλλὰν appellabant Æolico genere sermonis. Itaqʒ Sibyllam esse dictam quasi θεοβούλην. Fuisse autem decem constat, de quibus singuli auctores scriptitauerint, Persicam, Libyssam, Delphicã, Cumæam, Erythræam, Samiam, Cumanam, nomine Amaltheam, quæ ab aliis Demophile, vel Herophile nominatur, Helespõtiam, Phrygiam, Tyburtẽ nomine Albuneam. Cumanam libros nouem attulisse ad regem Tarquinium Priscum, ac pro eis trecentos Philippeos postulasse, regemq́ʒ aspernatum pretij magnitudinem, derisisse mulieris insaniam: illam in conspectu regis tres cõbußisse, ac pro reliquis idem pretium poposcisse. Tarquinium multo magis mulierem insanire putauisse. Quæ denuo tribus aliis exustis, cum in eodem pretio perseueraret, motum esse regem, ac residuos trecentis aureis emisse: quorum postea numerus sit auctus. Fuerunt autem confusi, nec discerni poterant, qui cuius esset, præterquam Erythreæ, quæ nomen suum carmini inseruit. Historiam de libris combustis prodiderunt Halicarnas. lib. 4. Gell. lib. 1. cap. 19. Plin. lib. 13. cap. 14. Seruius in 6. Æneid. & pro Tarquinio Prisco Tarquinium Superbum nominãt.* DEMENSVM

SVVM VENTER) *Olim quaternos frumenti modios quolibet mense à dominis serui accipiebant, idq́ demensum appellabatur, à mense, an à demetiẽdo? Hinc illud Terentij Phormione.*

Quod ille vnciatim vix de demenso suo
Suum defraudans genium comparsit miser,
Id illa vniuersum abripiet: haud existimans
Quanto labore partum.

Plaut. Sticho.

Vos meministis quot Calendis petere demensum cibum:
Qui minus meministis, quod opus sit facto facere in ædibus.

A græcis σιτομέτριον, quasi frumenti mensura. De cuius interpretatione vocis apud D. Lucam consulatur Budæus in Pand. PONTIFICALIVM CONVIVIORVM) *Vide prouerb. Põtificalis cœna, ad quã allusit Horat. Ode 14. lib. 2.* QVÆ ADIICIALES DICTÆ) *Cœna adiicialis erat, quoties aut inaugurandi alicuius gratia, aut propter aliud quid, puta publicã lætitiam indicebatur epulum, idq́ dicebatur epulum, aut cœnam adiicere. Tacitus Annal. 2. Rescuporis sanciendo, vt dictitabant, fœderi conuiuium adiicit, tractaq́ in multam noctem lætitia, per epulas ac vinolentiam, &c. Varro de re rust. lib. 3. cap. 6. Primus hos (pauones) Q. Hortensius augurali adiiciali cœna posuisse dicitur. Quod protinus factum tam luxuriosi quam seueri boni viri laudabant. Meminit Plin. lib. 10. cap. 20.* THENSÆ) *Vehicula sacra quibus deorum simulacra portantur. ἀπὸ τοῦ θείου, id est, à re diuina. Seruius in 1. Æneid.* MARTI

GRADIVO) *Constat è veteribus monumentis, ait Turneb. lib. 13. cap. 8. Saliorum auctorem fuisse Salium Arcadem, qui in Italiam cum Euandro venerat. Igitur cum ante Romam conditam ad aram maximã instituta fuissent ab Euandro Herculi sacra, verisimile est Salium tum ei choros instituisse: vrbe autem condita ad Gradiuum Martem eos postea choros Numa, vt opinor, trãstulit, Romanæ gentis auctorem. Fuerunt porrò Saliorum duo chori, vnus senum, alter iuuenum. Maro 8. Æneid. Hic iuuenum chorus, ille senum. Videbis insuper Macrob: lib. 1. saturnal. cap. 12.* DE HOC CIC. PRO MILONE) *Et Sueton. Iulio cap. 7. In Corneliæ autẽ locum Pompeiam duxit Q. Pompeij filiam Syllæ neptẽ, cum qua deinde diuortium fecit, adulteratam opinatus à P. Clodio, quem inter publicas cærimonias penetrasse ad eam muliebri veste tam cõstans fama erat, vt senatus quæstionẽ de pollutis sacris decreuerit. Et rursum cap. 74. In P. Clodium Pompeiæ vxoris suæ adulterũ, atq; eadem de caussa pollutarum cærimoniarũ reum testis citatus, negauit se quidquam comperisse: quamuis & mater Aurelia, & soror Iulia apud eosd. iudices omnia ex fide retulissent. Interrogatusq;, cur igitur repudiasset vxorem. Quoniam inquit meos tam suspicione quam crimine carere iudico oportere.* POTITII ET PINARII) *De originatione horum vocabulorum per-lege quæ tradit Nannius Miscellan. lib. 5.* SACERDOTES LVPERCI) *A lupa nutrice*

Romuli

Romuli & Romi dictum fuisse Lupercal, inde Lupercos scribit Ouid. 2. Fast. mauult tamen à monte Arcadiæ Lycæo: vt Luperci sint quasi Lycæi, λύκος autem lupus.

Illa loco nomen fecit, locus ipse Lupercis,
Magna dati nutrix præmia lactis habet.
Quid vetat Arcadio dictos à monte Lupercos?
Faunus in Arcadia templa Lycæus habet.

PROGYMNASMA
QVINTVM DECIMVM.
Senatus Romanus, et Senatusconsultum.

ANTIQVARIVS, SCISCITANTES.

ANTIQVARIVS. Qui rerum Romanarum prodidere memoriam, quorum & latinorum & Græcorum copia non modica fuit, perillustrem profectò, & quamuis excellenti facundia, ingeniisque præclarissimis dignam in qua versarentur materiam delegerunt: siquidem nullam est reperire vllius populi historiam, nullam omnino Rempub. aut imperium, quod à Romano imperio amplitudine, maiestate, virtutum præstãtissimarum exemplis, factorum, dictorum insignibus, cuiusque modi disciplina, & institutis non longè multumque superetur. Nulla, nulla ex omnium memoria sæculorum ciuitas perinde ad omnem laudẽ virtute duce, & fortuna comite grassata est.

Nihil ad Romanos populum victorem & pacatorem gētium Aſsyrij, nihil Perſæ, nihil Græci: quorum res geſtas & annales ſi cum Romanorum rebus geſtis annalibusq́ cōtenderimus, illos mulierum hos virorum: illos anilium fabularū ſimiles, hos cum veritate congruentiſsimos iudicabimus. Adeò latè arma circumtulerunt, tot gentes ſibi parere compulerunt, tantum telluris occuparunt, vt nullis propemodum metis potentiam terminarint: meritoq́ terrarum ac rerum domini potentesq́ appellati ſint.

Iupiter arce ſua totum cum ſpectet in orbem,
Nil niſi Romanam quod tueatur habet,

ait in Faſtis Ouidius. Potentiſsimis igitur Regibus nō aliud Romanis opibus formidabilius, nec amicitia quidquam deſiderabilius. Quintilianus tantum valuiſſe Romam exēmplis aſſerit, quantum omnis Græcia pręceptis. Et in pręfat. operis ſui Liuius. Cæterùm aut me amor ſuſcepti negotij fallit: aut nulla vnquā Reſpub. nec maior, nec ſanctior, nec bonis exemplis ditior fuit, nec in quā tam ſerò auaritia luxuriaq́ inmigrauerint, nec vbi tantus ac tamdiu paupertati ac parſimonię honos fuerit. Adde prudentiam, ſobrietatem, continentiā, manſuetudinem, religionem, iuſtitiam: adde virtutes omnes: nullam enim populus ille prætermiſit, quā non diligētiſsimè coleret. Quid deorum reuerentius Numa Pompilio & Metello? Quid frugalius Curiis, Fabriciis? Quid iuſtius Brutis, Torquatis? Quid fortius Scæuulis, Coclitibus, Curtiis, Deciis? Prudentius Catonibus, Læliis? Caſtius Lucretiis, Veſtalibus? Plenæ omnes quodammodo omnium libro-

librorum paginæ Romanorum prędicationibus, per omne genus excellentię. Rectè idcirco M. Tull. 1. Tuscul. Cum à virtute, tùm à re militari, & scientia moderandæ Reipub. ita commendauit Romanos, vt eos non Græcis tantùm, sed vniuersis præterea nationibus anteponeret. Operæpretium est verba considerare: sunt enim illustria sanè. *Meum iudicium semper fuit, omnia nostros aut inuenisse per se sapientius quàm Græcos: aut accepta ab illis fecisse meliora, quæ quidē digna statuissent, in quibus elaborarēt. Nam mores & instituta vitæ, resq; domesticas ac familiares nos profectò & melius tuemur, & lautius: Rempub. verò nostri maiores certè melioribus temperauerunt & institutis & legibus. Quid loquar de re militari? in qua cū virtute nostri multū valuerunt, tum etiam disciplina. Iam illa quæ natura, non litteris assecuti sunt, neq; cum Græcis, neq; vlla cum gente sunt conferenda. Quæ enim tanta grauitas, quæ tanta cōstantia, magnitudo animi, probitas, fides? quæ tam excellens in omni genere virtus in illis fuit, vt sit cum maioribus nostris comparanda?* S. Si ita est, quemadmodum tu disseruisti, & nos aliter credere non possumus, qui nonnihil litterarum gustauimus, etsi nos in eas haud ingurgitauimus: &, si nobilem materiam assumpserunt, qui seu Græcis, seu Latinis litteris diuinam hanc & maximam in terris Rempublicam illustrarunt, nonne item eorum studium commendatione afficiendum, qui eius instituta cognoscere nituntur: neque aliud iucundius, quam Romanas antiquitates peruolutant? A. Quamobrem dubitatis adolescentes optimi? Tam certum & indubitatum fieri nihil potest. S. Haud dubitamus nos quidem: sed hoc exordium capere cuiusdam rei volumus. A. Cuiusnam tandem, quæso? S. Oneris tibi im-
 ponendi,

ponendi, quamuis non ita magni. A. Eia oneris? S. Vt diximus. Tametsi enim nesciremus te in pernoscendis rebus Romanis multum laborem, vigiliamque consumpsisse, & in iis contritum esse, nihilominus ista quam attulisti in medium laudatiuncula opinionem nobis daret, te nosse quæ laudares. Multi quidem vituperant quæ ignorant, quod more vitiosissimo fit: pauci laudant, quod minus intelligunt. Quam ob caussam, quæ tua facilitas & humanitas est, da te ad respondendum nobis de duobus capitibus, de senatu videlicet ac magistratibus Romanis: cætera intacta prætergrediemur: nisi fortè tu ipse de ministris magistratuum adiungere voles, maiorem gratiam ab vtroque nostrum initurus. A. Non esse me omnino rudem & ἀμύητον in huius populi moribus, legibus, institutis fateor: cõtuli enim ad ea percipienda plus operæ aliquanto à primo tempore ætatis, quàm nonnulli necessarium putabant, qui pueritiæ suæ, hoc est, puerilis inscitiæ me socium retinere cupiebant. Semper enim in pueris sunt, qui quid acciderit antequam ipsi nascerentur nesciunt. Veruntamen non respondebo, nisi mecum iam nunc pepigeritis, vos de iis rebus commentarios per otium esse lecturos, & quæ dixero, tanquam synopses seu breuiaria accepturos. S. Paciscimur, & faciemus quod suades: & inspeximus istos commentarios: quanquã nondum perspeximus. Interea occasionem tui percunctandi non dimittemus, modò tu nos non dimittas. Arbitramur etiam, idem si pulchrum sit, vel tertiùm audire, aut legere, pulchrum & vtile futurum. A.
Edite

Edite interrogationem. S. De appellatione ſenatus, numeróque ſenatorum, quia id primo loco quærendum videtur, primùm audire concupiſcimus.

Appellatio, & numerus ſenatorum.

A. Nihil protritius illo Ouidiano. A ſenibus nomen mite ſenatus habet. Illud auguſtum & ſummum orbis terræ conſilium è ſenioribus conſtabat, in quibus maturitas conſilij, bene adulta ratio, prudens & cauta ſententiæ dictio. Apud Lacedæmonios ſimiliter qui in ampliſsimo magiſtratu erant, ſicut erant, ita etiam appellabantur γέροντες ſenes, & magiſtratus ipſe ſeu ordo γερουσία, id eſt, ſenatus: nec aliis ad eum gradum patebat aſcenſus, quàm quibus id ob coniunctam cum veneranda ſenectute integritatem vitæ in præmij loco dandum cenſeretur. Senatum parens vrbis Romulus cum iam virium haud pœniteret inſtituit, cẽtum lectis ſenatoribus: ſiue quod is numerus nouæ & paruæ adhuc ciuitati ſufficere putabatur: ſiue quia qui præterea legerentur in nouo populo non reperiebantur. Patres ab honore, patriciiq; eorum progenies appellati. Iſto modo Liuius. Salluſtius ita. Delecti quibus copus annis infirmum, ingeniũ ſapientia validum erat, reipub. conſultabant. Hi vel ætate, vel curæ ſimilitudine Patres appellabantur. Plutarch. in Romulo, quòd liberorum ingenuorum parentes eſſent: vel quòd ſuos patres laudare poſſent: quod in illa conuenarum colluuie, vnde prima ciuitas coaleſcebat, paucis licuit. Senatores igitur ab ætate ſola dicuntur. Patres iidem

dem pluribus de causis, vt vidistis. Bello Sabino confecto, Romulo eiusque consorti Tatio placuit altero tanto augere Senatorum numerum. Allecti centum, vt ducenti euaserint. Postmodum à Tarquinio Prisco ex plebe, ad eius aucupandam gratiam denuo centum additi, fuítque numerus trecentorum. L. Iunius Brutus, & P. Valerius Poplicola primi coss. non illi quidem priorem numerum adauxerunt, tamen à Tarquinio Superbo cædibus & exiliis diminutum instaurarunt ac suppleuerunt. Multùm intercessit temporis, cum à C. Graccho Trib. pl. cooptatis ex equestri ordine trecentis, summa ad sexcentissimum peruenit. Verùm id diuturnum non fuit. De aliis lectionibus non est cur dicam. Cæsar Dictator, quod prætereundum non puto, numerum ad 900. amplificauit: quo interempto à Triumuiris Reipub. constituendæ senatores facti homines vilissimi, & ea dignitate indignissimi. De quo Suetonius in Aug. cap. 35. hunc in modum. Senatorum affluentem numerum deformi & incondita turba (erant enim supra mille, & quidam indignissimi, & post necem Cæsaris per gratiam & præmium allecti, quos abortiuos vulgus vocabat) ad modum pristinum, & splendorem redegit duabus lectionibus: prima ipsorum arbitratu, quo vir virum legit: secunda suo & Agrippæ: quo tempore æstimatur lorica sub veste munitus, ferróque cinctus præsedisse, decem valentissimis Senatorij ordinis amicis sellam suam circumstantibus. Cordus Cremutius scribit, ne admissum quidem tunc quenquam senatorem, nisi solum, & prætentato sinu.

Quos-

Quoſdam ad excuſandi ſe verecundiam compulit: ſeruauitq́ etiam excuſantibus inſigne veſtis, & ſpectãdi in orcheſtra epulandiq́ publicè ius. Porrò creati à Romulo maiorum gentium, à Tarquinio Priſco minorum gentium, à Bruto & Poplicola, Conſcripti ſunt nominati: quod nominis deinde ad omnes pertinuit, totusq́ ſenatus Patres Cõſcripti vocatus eſt. Plutarchi verba in Romulo adducentur. Ipſi autem Romani, Patres Conſcriptos id Collegium appellant. Quod nomen & dignitatis plurimùm, & inuidiæ minimùm præ ſe fert. Allecti item dicebantur, qui propter inopiam ex equeſtri ordine in ſenatum eſſent cooptati. Auctor Feſtus. A Græcis παρεγγεγραμμένοι. S. Quod quæſiuimus, perſpicuè nobis explicatum tradidiſti: iam de ratione lectionis audire auemus: niſi tu alio capite huic anteuertendum putas. A. Nihil eſt cur putem, ordine enim quæritis.

Lectionis ratio & modus.

Senatus legẽdi officiũ ferme penes Cenſores erat, à quibus etiã ſenatores nonnunquã ſenatu mouebantur. Fuit cũ ad illã lectionẽ Dictator crearetur. In legendo gentis, ordinis, cenſus, ætatis, magiſtratus habitam rationẽ cõperio. GENERIS, vt ex iis legerentur familiis, quibus ſenatus pateret. Patuit aũt patriciis primùm, tum equitibus, poſt plebeis: qui quo primùm tẽpore in curiam venerint ſcriptores diuerſum faciũt. ORDINIS, vt ex equeſtri potiſsimùm ordine, qui ſecundũ dignatis locũ tenebat. CENSVS, nam ab eo legi conſueſſe Senatorem Seneca his verbis teſtatur. Senatorũ gradum cẽſus

aſcendere facit. Qui ideo in Senatore quærebatur & laudabatur, vt apparet, ne ſplendor ampliſsimi ordinis, tenuitate rei familiaris obſoleſceret. Atq; etiam poſtquam lectus eſſet, ſi cenſum labefactaſſet, ordine excidebat: vſq; adeo legi non poterat, cui cenſus Senatorius non eſſet. ÆTATIS, quam ſpectari ſolitam indicio eſt locus Gellij lib. 14. cap. 8. Præfectum vrbi Latinarum cauſſa relictum, ſenatum habere poſſe Mutius negat: quoniam ne ſenator quidem ſit, neq; ius habeat ſententiæ dicendæ, cum ex ea ætate Præfectus fiat, quæ non ſit ſenatoria. Et ille in Maniliana. Quid tam præter conſuetudinem, quàm homini peradoleſcenti, cuius à ſenatorio gradu ætas longè abeſſet, imperium atq; exercitum dari? Illa ætas eadem propemodum cum Quæſtoria fuit, id eſt, anni quatuor & viginti. MAGISTRATVS, quoniam non legebantur, niſi qui honore aliquo perfuncti eſſent. Teſtimonio eſt lex illa apud Cic. in 3. de leg. Omnes magiſtratus auſpicium iudiciumq; habento: eq; his ſenatus eſto. Non tamen ſi cui hæc adeſſent, is ſtatim in ſenatum aſciſcebatur neceſſariò: cum & aſciſcendi, & prætereundi, & admonendi arbitrium ac ius omne Cenſor haberet: vt quem recitandis nominibus appellaſſet, is lectus in ſenatū: quem prȩteriiſſet, is motus ſenatu duceretur. Porrò qui in lectione ſenatus primus nominabatur, is princeps ſenatus dicebatur: vt inter equites princeps Equeſtris ordinis. Atq; is honor ferè iis tantum tribui ſolitus, qui ſummam eſſent in Repub. auctoritatem, & gloriam conſecuti. S. Qui nam fuerunt ſenatores Pedarij? aut quid nobis de iſtis ſentiendum præſcribis?

Peda-

Pedarij senatores.

A. Diuersas nuncupationis huius causas legi. Tradiderunt quidam ita dictos, qui in senatu sententiam non verbis dicerent, sed in alienam sententiam pedibus irent. Sed enim cum in senatusconsulto per discessionem id ab vniuersis senatoribus fieret, neminem non ita vocatum oportuit. Alij sic: senatores qui curulem magistratum gessissent, curru solitos in curiam vehi honoris gratia: quem magistratum qui non cæpissent, pedibus itauisse in curiam. Quare nondum maioribus perfunctos honoribus Pedarios nominatos. Quam ego sententiam nõ eiicio, immo approbo. Quam tertiam ex Varronis satyra Menippea affert Gellius de equitibus pedariis, qui in senatum venerint, & sẽtẽtiæ ius habuerint, relinquo. S. Etiam nobis media illa placet. Antequam autem reliqua interrogemus, de dignitate, ac potestate senatus breuiter disſere.

Senatus dignitas, ac potestas.

A. Hic ordo amplissimus vocabatur. Cic. pro domo sua. Quid cum Senatum pro me non modò propugnare, amplissimum ordinem, sed etiam plorare, & supplicare mutata veste prohiberent, ne tum quidem vis erat? De prouinciis consular. Reduxit me cum illo in gratiam ordo amplissimus, & ordo is, qui est publici consilij, & meorum omnium consiliorum auctor & princeps. Pręterea multùm ad declarandum huius ordinis splendorem faciũt, quæ scribit Liuius, de Alexandro Magno

gno loquẽs. Victúsne esset consiliis iuuenis vnius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui ex Regibus constare dixit, vnus veram speciem Romani senatus cæpit? Auctoritas autem senatus, maiestas populi dicebatur. Philipp. 3. Tãtus autem consensus est municipiorum coloniarumq́; prouinciæ Galliæ, vt omnes ad auctoritatem huius ordinis, maiestatemq́ pop. Rom. defendendam conspirasse videantur. Inde læsæ maiestatis, & auctoritatis crimina. Docet item Cic. 3. de Leg. auctoritatem in senatu, potestatem in populo fuisse. Vnde ille censere, hic iubere dicebatur. Liuius lib. 7. de bello Maced. Senatus eam pacem seruandam censuit, & populus iussit. Atque etiam Senatui de ciue Romano iniussu populi statuere non licebat. Attilius Regulus apud Liuium lib. 26. Per senatum egi de Campanis, qui ciues Romani sunt, iniussu populi video non posse: idq́ & apud maiores nostros in Sutrianis factum est, cum defecissent, vt M. Antistius Trib. pl. rogationem ferret, sciretque plebs, vti Senatui de Sutrianis sententiæ dicendæ ius esset, &c. Verum enimuero à Cæsare Dictatore seu tyranno deformata & oppressa Repub. languescere cæpit senatus auctoritas: ac deinde post eius successorem Augustum, cum vnius imperio omnia subiicerentur, penitus collabascere atq; emori. Quo demum tempore mutata sunt munera senatoria. Nihil enim de cætero negotij habuit, quemadmodum ante, in mandandis prouinciis, exercitibus decernẽdis, legationibus mittendis & accipiendis, in Repub. demum ordinanda & firmanda. Contra, munera eius hæc fuerunt

(videte

(videte quam aliena à priſtina grauitate & ſancti-monia) Principibus adulari: ad eorum libidinem ſontes inſonteſq; nullo diſcrimine condemnare: flagitioſiſsimos in eorũ gratiam ex reis eximere: eorum factis impotentiſsimis ſubſcribere:& in legibus iniquiſsimis auctorem fieri. Hæc omnia miſera ſeruitus ſemel eius ceruicibus impoſita extorquebat. S. O conſeſſus nobiliſsime & ſanctiſsime, quomodo maximis tuis ornamentis tam indignè ſpoliatus es? Quantum lumen totius orbis cum Senatu Romano extinctum eſt? Bonos quidem Principes nihil fere, niſi ex auctoritate ſenatus ſtatuiſſe lego: ſed illi tot fuerunt, vt in vnius annuli gemma omniũ facies cælari queant. Conſequẽs videtur, vt nos de tribus erudias. Per quos conuocari & conſuli Senatus potuerit, quo loco, quo tempore. A. Eodem ſeruato ordine reddam reſponſum ad ſingula breuiter, ac ſimpliciter.

Qui haberent Senatum, item de loco ac tempore.

Recenſentur à Gellio lib.14.cap.8.ex Varrone magiſtratus, per quos olim more maiorum ſenatus haberi ſoleret, Dictator, Conſul, Prætor, Trib. pl. Interrex, Præfectus vrbi. Quotieſcunq; autem accidiſſet, vt omnes illi magiſtratus Romæ eſſent, qui eorum aliis prior eſſet, ei potiſsimùm ſenatũ conſulendi ius fuiſſe: quod idem ius extra ordinem fuerit Tribunis militaribus cõſulari poteſtate, Decemuiris, quibus imperiũ conſulare tũ eſſet: item Triumuiris Reipub.conſtituẽdæ,& Præfecto latinarũ cauſa creato. Addã hoc vt corollariũ. Qui ſena-

ſenatum habiturus erat, immolare prius hoſtiam, & auſpicari debebat, quò à religione inchoata res, maiorem boni euentus ſpem iniiceret.

Nefas autem erat ſenatum conſuli, ſeu ſenatus conſultum fierl, niſi in loco per Augures conſtituto & cōſecrato, quod templum appellabatur: nec ſi quod alibi factum eſſet, iuſtum legitimúmque cenſebatur. Quamobrem cum profana eſſent curia Hoſtilia, Pompeia, Iulia, templa fecerunt Augures. Locus ipſe vbi ſenatus conſidebat, ſenaculum dictus.

Ad tempus quod attinet, ſenatus aut legitimus erat, aut indictus, ſeu edictus. Prior ſtatis diebus habebatur, vtpote Calēdis, Nonis, Idibus. Alter ob negotia quæ incidiſſent repente cogebatur. Comitialibus diebus ſenatum indicere nō ſolebant: ne videlicet ſenatores à ſuffragiis auocarentur, idq̃ue lege Pupia. Teſtis Cic. lib. 2. ad Q. F. Per obtrectatores Lentuli res calumnia extracta eſt. Conſecuti ſunt dies comitiales, per quos ſenatus haberi non poterat. Sic apud Athenienſes νόμιμος ἐκκλησία dicebatur ἡ κυρία, καὶ ὡρισμένη τρὶς τοῦ μηνὸς, συγκλητὸς δὲ ἡ ἐξαίφνης γινομένη διὰ τὸ κατεπεῖγον. Legitima concio, fixa ſtatáque concio, quæ ter in menſe habebatur: conuocata autem & indicta, quæ repente, noua quadam de cauſa fiebat. Senatus conſultum, vt Varro prodidit, ante ortum, aut ſecūdùm occaſum ſolis factum, non erat ratum: exiſtimabantúrq; opus feciſſe cenſorium, per quos tum ſenatuſconſultum eſſet factum. Menſis Februarius totus legationibus audiēdis dabatur. Cic ad Lentulum

tulum epist.4.Senatus haberi ante Kalend.Februarias per legem Pupiam, id quod scis, non potest: neq; mense Februario toto, nisi perfectis (id est auditis & dato responso dimissis) aut reiectis legationibus. Hæccine satis, an aliquid requiritis? S. Nihil certe. Quod ordo postulat, nunc de relatione ad senatum, & de more rogandarum sentẽtiarum expone.

Relatio ad senatum, & rogatio sententiarum.

A. De rebus diuinis prius, quàm de humanis referebatur. Et oportebat referre aut infinitè de Repub. aut de singulis rebus finitè. Quoniam vero dupliciter senatusconsultum fiebat: aut per discessionem si consentiretur: aut si res dubia esset, per singulorum sententias exquisitas, tenendum est, ordinem rogandi varium fuisse. Aliâs primus rogabatur, quem Censores principem in senatum legissent. Aliâs qui designati Coss. essent, post comitia nempe consularia: & inter eos prior, qui priore loco designatus. Sallust. in Catil. Tum Decius Iunius Sillanus primus sententiam rogatus, quòd eo tempore Consul designatus erat, de iis qui in custodiis tenebantur. Quidam Coss. studio, aut necessitudine aliqua adducti, quem iis visum erat, honoris gratia extra ordinem sententiam primùm rogabant. Obseruatum tamen, cum id fieret, ne quis quenquam ex alio, quàm consulari loco ante omnes rogaret. Et quemadmodum in prima sententia roganda, Prætorium Consulari non præferebant: sic deinde in aliis Prætorios ante

Ædilitios, & hos ante Tribunitios rogabant. Manifestum hoc ex Philipp. 5. vbi ista leguntur. Hoc dies duodecim perfecerunt, vt quem nemo præter Cotylam tum inuentus sit, qui defenderet, is habeat iam patronos etiam consulares? Qui vtinam omnes ante me sententiam rogarentur: quãquam suspicor quid dicturi sunt quidam eorum, qui post me rogabuntur. Hinc suspicari fas est, cõsulares rogatos fuisse ante alios. S. Num toto anno Coss. eundem tenebant ordinem in rogando, quem Kalend. Ianuariis tenuissent? A. Eundem toto anno. S. Quid præterea in sententiis vel rogandis, vel dicendis seruabatur? A. Licebat Senatores censentes sententiæ rationem poscere. Præterea arbitrarium erat senatori, vt sententiam rogatus diceret ante quidquid vellet aliũs rei, & quamdiu vellet. De scripto etiam dicere non vetabatur. Quod si quis in senatu loqui vellet, sententiam nondum rogatus, venia à Coss. petita id faciebat. Cum venia item postulata, introductos in senatum interrogare permittebantur. Liuius lib. 20. de Carthaginensium Legatis in senatum admissis. Cum more tradito à patribus, potestatem interrogandi si quis quid vellet Legatos, Prætor fecisset: senioréſq; qui fœderibus interfuerant, alij alia interrogarent: nec meminisse se per ætatem (etenim omnes ferme iuuenes erant) dicerent Legati: conclamatum ex omni parte curiæ est, Punica fraude lectós, qui veterem pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent. In senatusconsulto per discessionem, is magistratus qui retulerat, ad senatum dicebat. QVI HOC CENSETIS IL-

LVC

HVC TRANSITE: QVI ALIA OMNIA, IN HANC PARTEM. Quibus verbis præibat ominis caussa, ne diceret, qui non censetis. S. Quid? omnésne, an certum senatorum numerum ad senatusconsultum faciendum adesse oportebat?

Numerus senatorum ad senatus consultum.

A. Si quæ res magni momenti viderentur, aut ad exemplum pertinerent, non minus cẽtum requirebantur, vt ex Liuio colligitur lib. 9. de bello Maced. sic ille, de Bacchanalibus agens. Si quis tale sacrum sollemne, & necessarium duceret, nec sine religione ac piaculo se id omittere posse apud Prætorem vrbanum profiteretur, Prętor senatum consuleret. Si ei permissum esset, cum in senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret. Tandem 400. adesse necesse fuit. Dio. enim lib. 54. de Augusto inquit, cum videret senatum nõ semper frequentem conuenire, decreuit, vt eius consulta etiam á paucioribus quàm à quadringentis fierent: prius enim non aliter, quàm eo numero constante rata esse poterant. Quod si legitimus senatorum numerus non adesset, cuiuis senatori licebat dicere Consuli: numera senatum. Duo senatusconsulta vno die non fiebant. Num est aliquid quod quæratis? S. Est vnum & alterum, ad quæ pari beneuolentia qua ad cætera, respondebis. Liberúmne erat venire, an non venire in senatum? an cogebantur? quo modo? aut qua tandem pœna?

Quomodo in ſenatum coge-rentur.

A. Qui aberat, aut abſentiæ ſuæ legitimam purgationem afferebat, aut in culpa erat. Si in culpa, tum ei mulcta dicebatur, quæ quoad ſolueretur, pignus ab eo, aliquid nimirum de ſuppellectili domeſtica auferebatur. Id ſi non redimeret, à Quæſtore ærarij vendebatur, pecunia in ærarium inferebatur. Philipp. 2. Quis autem vnquam tanto damno ſenatorem coegit? aut quid eſt vltra pignus aut mulctam? Conqueritur ibi Cic. iniuriam Antonij Conſulis, qui pignoribus captis, aut mulcta indicta non contentus cogere eum in ſenatum, minatus eſt inſuper, cum fabris ſe ad domũ eius diſturbandam venturum eſſe. Liuius lib. 3. Poſtquam citati non conueniebant, dimiſsi circa domos apparitores, ſimul ad pignora capienda, ſciſcitandumq́ue an conſultò detrectarent. Et Cic. 3. de Orat. Hîc cum homini & vehementi, & diſerto, & in primis forti ad reſiſtendum Philippo, quaſi quaſdam verborum faces Craſſus admouiſſet, non tulit ille, & grauiter exarſit, pignoribusq́ue ablatis Craſſum inſtituit coercére. Ex quo loco diſcimus etiam pignora capi ſolita ab inſolenti ſenatore. S. Poſtremo nos doce, quid in ſenatusconſulto perſcribendo obſeruari ſolitum: deinde ad magiſtratus accedemus. In quo capite rurſum te nobis operam daturum ecquid promittis? A. Promitto verò. Accipite igitur, quod ſcire expetitis.

For-

Formula senatusconsulti, & perscriptio.

Facta discessione, aut exquisitis sententiis senatusconsultum perscribebatur, erátque mos, vt qua de re sententiæ rogatæ fuissent, summatim prius exponeretur, hoc aut simili modo. Quod M. Marcellus consul verba fecit de prouinciis, de ea re ita censuerunt. Quod siquid Coss. senatus mandaret, adiiciebatur: SI EIS VIDEATVR. Exemplũ in Philipp. 9. Vtique C. Pansa, A Hirtius Coss. alter ambóue, si eis videatur, Quæstoribus vrbanis imperent. Formulam vnam attingam senatusconsulti in sententiam Ciceronis facti. Hoc autẽ tempore ita censeo decernendum. *Quod C. Cæsar. C. F. Pont. Propræt summo Reipub. tempore milites veteranos ad libertatem pop. Rom. cohortatus sit, eósque conscripserit, &c.* Tum enumeratis eius in Rẽpub. meritis adiungit. *Ob eas caussas senatui placere C. Cæsarem C. F. Pont. Propræt. senatorem esse, sententiámque loco Prætorio dicere: eiúsque rationem quæcunque appetet, ita haberi, pro vt haberi lege liceret, si anno superiore Quæstor fuisset.* Tribuni senatusconsulto intercedere poterant. Gellius ex Varrone dicit intercedendi ius fuisse iis solis, qui eadem potestate, qua ij qui senatusconsultum facere vellent (qui nempe senatum cogere poterant) maiorésue essent. Intercessionem barbari oppositionem vocãt. Cæterùm cum senatus legitimus, id est, quo loco, quo die, quo numero, à quo magistratu oporteret habitus, aliquid vel de publica, vel de priuata re decreuerat, tum si ex collegio tribunorum plebis nemo intercedebat, rata senatus voluntas erat, & SC. dicebatur: eóque nomine inscriptum publicis tabulis consigna-

ſignabatur. Sin autem vel ſenatus non legitimus aliquid decreuerat, vel tribunus pl. interceſſerat, infirmum ac prorſus irritum decretum illud erat, nec S.C. ſed ſenatus auctoritas vocabatur: propterea quod auctoritatem quandam publicis tabulis teſtata ſenatus voluntas habere videbatur. Plura Manut. in epiſt. 2. lib. 1. ad familiares. Notabatur quoq; is nominatim, in cuius ſententiam S. C. factum eſſet, & omnium nomina qui ſcribendo affuiſſent apponebantur. Statim vt perſcripta erant, ad ærarium deferebantur, nec vltra in poteſtate Senatus erant. S. Ergo, ſi rectè meminimus, hæc impedimenta fuerunt ſenatuſconſulto. Si legitimus abfuiſſet numerus ſenatorum: ſi tempus, dies, locus non fuiſſent ſeruata: ſi quis interceſsiſſet. A. Demum peracta quaſi fabula Senatus à Coſſ. dimittebatur his verbis. NIHIL IAM VOS MORAMVR P. C. Nec ego vos amplius moror. S. At nos te morabimur: de magiſtratu enim altera tibi reſtat explicatio. A. Ad longum ſermonem me vocatis.

ANNOTATIONES.

ANTIQVARIVS) *Antiquariorum nomen cadit primùm in eos, qui nimium priſcas, reconditas, & à conſuetudine ſermonis remotas voces curioſè ac putidè conſectantur, Græcis* φιλαρχαῖοι: *quales hodie quidam ſcriptitant, quos nominare nihil eſt neceſſe. Loquuntur ſcilicet cum Euandri matre, & quæ dicunt, neminem volunt, niſi ſui ſimiles intelligere.*

Quod

Quod in Tiberio Augustus vitio dedit, vt retulit Tranquillus cap. 86. Sed nec Tiberio parcit, & exoletas interdum, & reconditas voces aucupanti. Etiam apud Gellium vetustè nimis ac priscè loquēs quidam adolescens reprehenditur à Phauorino philosopho lib. 1. cap. 10. Curius, inquit & Fabricius, & Coruncanus antiquissimi viri nostri, & his antiquiores Horatij illi trigemini, planè ac dilucidè cum suis fabulati sunt: neque Auruncorum, aut Sicanorum, aut Pelasgorum, qui primi Italiam incoluisse dicuntur, sed ætatis suæ verbis locuti sunt. Tu autem perinde, quasi cum matre Euandri nunc loquare, sermone ab hinc multis annis iam desito vteris: quòd scire atque intelligere neminem vis, quæ dicas. Nonne homo inepte, vt quod vis abunde consequaris, taceres? Cadit deinde in eos, qui sunt antiquitatis rerúmque veterum studiosi, & qui ad manum, & quodammodo in numerato habent, quiquid vestutis temporibus gestum est. Præterea antiquarij vocabantur, qui bibliothecæ codices describebant, qui ideo ἀρχαιογράφοι & καλλιγράφοι dicebantur, ad discrimen aliorum, εἰς τάχος scribētium. Qua potestate nos hoc vocabulum vsurpemus, planū est. ET LATINORVM ET GRÆCORVM) *Latinos enumerat complures. Cic. 1. de leg. Recentiores tam Græcos quam Latinos, recenset in Indice suo Ioan. Bodinus.* PERILLVSTREM PROFECTO, ET QVAMVIS) *Hoc deinceps satis, vt puto, demonstratur laudibus Romanorum commemorandis: cui*

commemorationi adde ex Plinio istuc elogium. Gentium in toto orbe præstantissima, vna omni virtute haud dubiè Romana extitit. Et illud lib. 3. cap. 15. Hic est ille domitor orbis populus, qui gentes & regna diribet. Florus prologo. Pop. Rom. à Rege Romulo in Cæsarem Augustum septingentos per annos tantum operum pace belloq́; gessit, ita latè per orbem terrarũ arma circumtulit, vt qui res eius legunt, non vnius populi, sed generis humani facta discant. Nam tot laboribus periculisq́; iactatus est, vt ad constituendum eius imperium contendisse virtus & fortuna viderentur. Multa de eius laudibus sparsim Dionysius. Item nec pauca, & præclara Machab. lib. 7. cap. 8. sed poëtas ad testimonium accersamus.

Ouid. 1. Fast.

At postquam fortuna loci caput extulit huius
Et tetigit summos vertice Roma deos.

Idem 2. Fast.

Gentibus est aliis tellus data limite certo,
Romanæ spacium est vrbis & orbis idem.

Martial. lib. 12.

Terrarum dea, gentiumq́; Roma
Cui par est nihil, & nihil secundum.

Claud in 3. de Stilicone.

Proxime diis Consul tanta qui prospicis vrbi,
Qua nihil in terris complectitur altius æther,
Cuius nec spatium visus, nec corda decorem,
Nec laudem vox vlla capit, quæ luce metalli
Æmula vicinis fastigia conserit astris,
Quæ septem scopulis Zonas imitatur olympi,
Armorum legumq́; parens, quæ fundit in omnes

Impe-

Imperium, primiq; dedit cunabula iuris.
Hæc est in gremium victos quæ sola recepit,
Humanumq; genus communi nomine fouit,
Matris, non dominæ ritu: ciuesq; vocauit
Quos domuit.

Magnitudo autem imperij Romani è tribus præsertim æstimari potest, ex amplitudine ditionis, potentia bellica, tam terrestri, quàm nauali, ex ingenti pecuniæ copia. De amplitudine Strabo in fine sexti, & lib. 17. Ioseph. lib. 2. de bello Iud. cap. 3. Appianus procœmio historiæ Libycæ, qui non dubitat affirmare, omnes priores monarchias, Assyriorum, Medorum, Persarum, Græcorum, vix dimidiatam imperij Romani partem confecisse. Quod idem sentit Polybius. Potentia militaris & terrestris non eadem semper fuit. Imperante Adriano, quo tempore scribebat Appianus, erant ducenta millia peditum, quadraginta millia equitum, trecenti elephanti, tria millia curruum: armorum verò in supplementum trecenta millia. Habebant porrò nauium duo millia, mille & quingentas triremes, magnas verò naues, proris puppibusq; aureis, ad ostentationem scilicet Romanæ maiestatis, & vsus Imperatorum, octoginta. Adhæc parata erant instrumenta naualia eo numero, vt armandæ duplo maiori, quàm quæ dicta est, classi sufficerent. Pecunia in diuersis ærariis ad belli vsum fuit septuaginta quinq; millia talentorum Ægyptiorum. Talentum Ægyptium pendebat pondo, seu libras octoginta: quocirca singulis libris aureos centum assi-

gnando, vnum talentum valebat octo millia aureorum nostrorum. Ergo tota summa sexcenties denæ centena millia aureorum, siue sexcentos milliones. Ad tantum imperium concupiscendum quærendúmque Romanos incitarũt amor libertatis, ne cuiquam subessent, cupido dominandi, laudis auiditas immensa. Sed ad consequendum valuit amor patriæ & boni publici, pro quo omnia, etiam vitam contemnebant. Valuit summum ciuilis iustitiæ studium, & fides domi, foris erga ciues, erga hostes. Valuit magnitudo & constantia animi. Etiam victi semper inuicti, & in maximis cladibus erecti & interriti. Valuit seueritas contra repugnantes: clementia & humanitas singularis erga subiectos & sibi deditos. Valuit eximia prudentia, & grauitas in regendis populis, & disciplinæ militaris summa perfectio. Hæc strictim ex Bened. Pererio (Comment. in Danielem libro 8. PATRES AB HONORE) *Qui Romanis Patres, & Patricij, Atheniensibus εὐπάτριδαι, γεννᾶοι, γνώριμοι. Cæterùm pro duabus illis vocibus, latinis licet ac tritis, Cicero etiam dixit, Nobiles, aliquando Principes, Optimates. Pro patriciis Liuius sæpe nobilitatem ponit. Alter ordo aliâs plebs, aliâs multitudo, aliâs populus à Cicerone. Populus tamen nonnunquam ciues omnes continet, etiam Patricios scilicet & Equites. Græci tantum δῆμος dicunt: nos & populus, & plebs. πλῆθος illis multitudo est.* SABINO BELLO CONFECTO) *Hoc extremũ fuit ob captas*

virgi-

virgines. Nam ea iniuria Crustumios, et Antiales quoque, non solùm Sabinos tangebat. Vno tamen nomine Sabinæ dicuntur, & raptus Sabinarum. Inde institutum à Romulo, vt postea non verò, sed simulato raptu omnis legitimi connubij ritus perageretur. Festus. Rapi simulatur virgo ex gremio matris, aut si ea non est, ex proxima necessitudine, cum ad virum traditur, quod videlicet ea res fæliciter Romulo cessit. Catull. in nuptias Manlij & Iuliæ.

Collis ô Heliconij
Cultor, Vraniæ genus
Qui rapis teneram ad virum
Virginem, ô Hymenæe Hymen,
O Hymen, Hymenæe.

EIVSQVE CONSORTI TATIO) *Inde (audita videlicet Sabinarum lamentatione, sese in media tela inferentium, & dirimere infestas patrum virorúmque acies conantium) ad fœdus faciendum duces prodeunt, inquit Liuius lib. 1. nec pacem modo, sed ciuitatem vnam ex duabus faciunt, regnum consociant, imperium omne conferunt Romam, &c.*
P. VALERIVS POPLICOLA) *Scripturam hanc non damnat quidem Turneb. lib. 30. cap. 38. tum propter originem, tum propter significationem: latinius tamen, elegantius, & suauius indicat Publicola.*
DIMINVTVM INSTAVRAVIT) *Liuius libro 2. Deinde quò plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus Regis diminutum Patrum numerum primoribus equestris gradus*

lectis

lectis, ad trecentorum summam expleuit: traditumq́; inde fertur, vt in senatum vocarentur, qui Patres quiq́; Conscripti essent. Conscriptos videlicet in nouum senatum appellabant lectos. QVOS ABORTIVOS VVLGVS) *Legitur etiam orcinos, & orcinos: quorum postremum eruditis hominibus magis blanditur, vt obscuros, velut orco & terra natos intelligamus: præsertim cum Plutarchus* χαρωνίτας *vulgò nominatos fuisse narrat.* CREATI A ROMVLO MAIORVM GENTIVM) *De Tarquinio Prisco Liuius. Ergo virum cætera egregium, secuta quam in petendo habuerat etiam regnantem ambitio est. Nec minus regni sui firmandi, quam augendæ Reipub. memor, centum in Patres legit, qui deinde minorum gentium sunt appellati: factio haud dubia Regis, cuius beneficio in curiam venerant. Tacitus lib.11. Iisdem diebus in numerum Patriciorum asciuit Cæsar vetustissimum quemq́; è senatu, aut quibus clari parentes fuerant: paucis iam reliquis familiarum, quas Romulus maiorum, & L. Brutus minorum gentium appellauerant. Quomodo porro hæc appellatio maiorum minorumq́; gentium ad deos migrauerit, ostendit ex 1. Tuscul. Bud. in Pand. In Academicis maiorum gentium Stoici nuncupantur, qui veri legitimiq́; Stoici sunt, quiq́; fundamenta Stoicæ sectæ iecerunt.* NAM AB EO LEGI CONSVESSE) *Census senatorius erat triginta millia coronatorum: equestris duodecim millium Francicorum Bud. in Pand.*

AFFERT

AFFERT GELLIVS)lib.3. cap.18. HIC ORDO AMPLISSIMVS) Tres ordines ciuium Romanorum fuerunt, senatorius, equestris, plebeius, Aristoteli τάξεις. Plin.lib.33.cap.1. Sed annuli planè medium ordinem, tertiumq́ plebi & patribus inseruere: ac quod ante militares equi nomen dederant, hoc nunc pecuniæ iudices tribuunt. Nec pridem id factum: diuo Augusto decurias ordinante maior pars iudicum in ferreo annulo fuit, iiq́ non Equites sed indices vocabantur, quia iudicum decuriæ ex equestri ordine deligebantur. Hunc eundem ordinem, senatorium inquam, in ea pro domo sua, summum populi Romani consilium: de Arusp.resp. principem salutis mentisq́ publicæ, in Sextiana Reipub. custodem, præsidẽ, propugnatorem, 3. de leg. publici consilij dominum vocat. QVEM QVI EX REGIBVS) Cyneas cum turbatam cum Romanis pacem ab Appio Claudio renuntiasset, interrogatus à Pyrrho, qualis Roma esset, respondit, Regum vrbem sibi visam. Sed Plutarch. respondisse ait de senatu, visum sibi βασιλέων πολλῶν συνέδριον, Regum multorum cõsessum. AVCTORES FIERI) Auctoritas est interdum consensus maioris vel prudentioris alicuius, sine quo res acta nihil valent, seu rata non sunt. Sic antiqui vocabant auctores mulierum, sine quorum approbatione rata non erant acta mulierum. Et Patres olim id iuris habebant, vt tum demum rata essent, quæ populus iusserat, si ipsi auctores fuissent, id est, rem sibi probari ostẽdissent.

dissent. Liuius lib. 1. Quod bonũ, faustum, fœlixq́; sit, Quirites, regem create, ita Patribus visum est. Patres deinde si dignum qui secundus ab Romulo numeretur crearitis, auctores fient. Idem li. 6. Et ne is quidem finis certaminum fuit, quia Patricij se auctores fore negabant. OPORTEBAT REFERRE) *Referre aliqua de re ad Senatum Coss. & ij quibus senatum cogere licebat, dicebantur, cum rem in senatu agitandã decernendamq́; proponebant, rogãtes senatorum sententias: Græci χρηματίζαι περὶ τοῦδε. Vulgus ponere rem in deliberationem curiæ, eratq́; solemnis in relationibus faciendis præfatio.* QVOD BONVM FAVSTVMQVE SIT) *Patet ex Sueton. Aug. cap. 58. Calig. cap. 15. Nerone cap. 37. Claud. cap. 7. Domit. 15.* AVT PER DISCESSIONEM) *Hinc illa loquendi genera, in sententiam alicuius ire, pedibus in sententiã ire, idoneis scriptoribus tritissima.* DICERET ANTE QVIDQVID VELLET) *C. Cæsar consul M. Catonem sententiã rogauit. Cato rem quam consulebatur, quoniam non è Repub. videbatur, perfici nolebat. Eius rei gratia ducendæ, longa oratione vtebatur, eximebatq́; dicendo diẽ. Cæsar Consul viatorẽ vocauit, eumq́; cum finẽ non faceret prehendi loquentem, & in carcerem duci iussit: Senatus consurrexit, & prosequebatur Catonẽ in carcerem. Hac inuidia facta Cæsar destitit, & mitti Catonem iussit. Gell. lib. 4. cap. 10.* DE SCRIPTO ETIAM DICERE) *Philip. 10. Hoc verò Q. Fusi sine offensione nostra amicitia, sicut tecum, aut à re dissentiens senator*

*tor quæro: ita enim dixisti, et quidem de scripto. Ep.13. lib.10. Id ex ipso senatusconsulto cognoscere poteris: ita enim perscriptum, vt à me de scripto sententia dicta est, quam senatus frequens secutus est summo studio. Dicitur item recitare: sic enim Sueton. de Aug. cap.84. Nam deinceps neq; in senatu, neque apud populum, neque apud milites locutus est vnquam, nisi meditata & composita oratione, quamuis non deficeretur ad subita ex temporali facultate: ac ne periculum memoriæ adiret, aut ediscendi tempus absumeret, instituit recitare omnino. Plin. ep. penult. lib.2. Hortaris vt Orationem amicis pluribus recitem. Faciam quod hortaris, quamuis vehementer dubitem. Neq; enim me præterit, actiones quæ recitantur impetum omnem, caloremq;, ac prope nomen suum perdere. Idem. Recitantium verò præcipua pronuntiationis adiumenta, oculi, manus, præpediuntur. Hæc animaduersa protuli ex illo thesauro eruditionis liberalissimæ, annotationibus Bud. in Pand. quem millies iam testem produxi, millies producam. NVMERA SENATVM) Festus. Numera senatum ait quiuis senator Consuli, cum impedimento vult esse, quo minus faciat senatusconsultum, postulatq; vt aut res quæ referuntur diuidantur: aut singuli consulantur: aut si tot non sint senatores, quo numero liceat perscribi senatusconsultum. De senatu muliebri, & senatusconsultis muliebribus ab Heliogabalo institutis, lege Lampridium, & Vopiscum in Aureliano. PIGNVS

AVFEREBATVR) *Capere vel auferre pignora est quod nunc dicimus captionem bonorum. Coërcere igitur pignoribus captis in 3. de Orat. Cic. dixit, quod nos cogere per captionẽ bonorum dicimus. Demosth. ἅψασθαι τῶν κτημάτων, quasi manum facultatibus iniicere, quod etiam Græci dicunt ἐνεχύρων λαμβάνεσθαι, hoc est, pignora capere, Gell. lib. 7. cap. 10. Pignoris capionem hinc esse dictam à veteribus, vt vsucapionem affirmat. Quod verò barbari arrestare, latini iniicere manus in aliquem, vel in eius bona, vel merces: quando nimirum ille abire, vel res inde moueri aliqua auctoritate vetantur. Hinc manus iniectio. Bud.*

PROGYMNASMA
SEXTVM DECIMVM.

Ciuiles Romanorum potestates libera Repub.

IIDEM.

Rex.

ANTIQVARIVS. Magistratus regius omnibus reliquis magistratibus est antiquior, etiam apud Romanos. Primus Rex Romulus, quoniam necdum senatus vllus extabat, suorum

rum ſuffragio creatus,niſi prius de cælo ſeruaſſet, occipere poteſtatem noluit. Quod deinde in morem verſum eſt, vt néue regnum, néue magiſtratum quiſpiam niſi auſpicatò iniret. S. Laudabile iſtuc, ſed quæ nam munera colebat Rex, aut quid efficiebat potiſsimùm? A. Hæc erant eius officia. Sacrificiis,ſacris ritibus,legibus, moribus præeſſe, de rebus grauioribus cognoſcere, minorum cognitionem ſenatui permittere, eum conuocare, populum ad concionem cogere, primo loco ſententiam dicere, quod eſſet à pluribus probatum, id ratum habere, belli auctoritatem ſummam tenere. Quo autem huic honori maior veneratio tribueretur, placitum eſt Romulo regem indui veſte purpurea, ſella vti eburnea cum iura daret, duodecim circum ſe miniſtros habere, à numero auium videlicet, quæ ſibi regnum portendiſſent: aut certè à duodecim Etruriæ populis, apud quos ſinguli ſingulos regi lictores dabant: lictores enim dicti ſunt, quorum munus, ſuccinctos & expeditos eſſe ad pœnas ſontibus pro regis imperio infligendas. Ad eum finem duodecim virgarum faſces præferebant, intra quos totidem obligatæ ſecures,per ſummum acie prominente. Id erat indicium, vel iram magiſtratus diſſolutam eſſe non debere, hoc eſt, nimis facilem & promptam: vel quòd ſolutio faſcium ad ſecurim liberandam (quod puncto temporis fieri nequit) illa morula iram mitigare aut frangere, & ſententiam ſupplicij commutare poſſet. Virgæ illæ, vt ſcribit Plin. lib.16. ex betulla Gallica fiebant, quæ eſt candore, & tenuitate mirabili. S. Quid eſt quod virgæ,&

ſecuris vnà præportabantur, & coniunctim? A. Quid ſit? Significabatur tacitè, illis ſanabilia, hac inſanabilia delicta punitum iri. Dicam apertius: amputari penitusq́ præcidi oportere, quod medicina maius eſſet. Tarquinius Priſcus etiam coronam auream, ſceptrumq́ eburneum cum aquila in eius apice geſtaſſe memoratur, quod reges poſteriores imitari voluerunt. S. Nunquid non etiam leges aliquas tulerunt Reges? A. Immo verò tulerunt, ſed paucas. S. Quare paucas? A. Quòd eorum voluntas pro lege eſſet. S. Ideo ſolùm? A. Minimè, ſed quia ciuitas, neq; dum populo ſatis frequens, neque opibus locuples, legum multitudinem non deſiderabat. Inter paucos & aſsiduis bellis exercitos, nondum planè vis emerſerat: non luxuries, non illa quæ ferè opes conſequitur, malarum artium lues in vrbem inuaſerat. Regibus exactis, ſimul cum publicis opibus & noua nata vitia ſunt, & ea quæ fuerant aucta. Proinde quemadmodum hominum diligentia morbis diuerſis varia medicamenta inuenit: ſic ad curanda ea mala, quæ latius per ciuitatem, & veluti contagia quædam ſerpebant, multas variasq́ leges neceſsitas extudit. S. Prudenter hæc abs te & verè. Num ſine cuſtodibus regem fuiſſe putandum eſt? alios nullos præter duodecim illos ſtipatores, ſeu potius anteambulones habuit, de quibus paulò ante? A. Corporis ſui cuſtodes ille trecentos iuuenes habuit, qui Celeres dicti. S. Quáobrem Celeres? A. Iam cauſſam faxo perſpiciatis, cum de eorum Præfecto explanauero. S. De hoc igitur audiamus.

Præfe-

Præfectus seu Tribunus Celerum.

A. Quomodo postea à Dictatore Magister Equitum, sic à principio Tribunus Celerũ proximum à Rege locum auctoritate sortitus est. Tercentum fuerunt, robore & familiâ nobiles, qui regis latera assiduò stiparent, eumq; custodirent, & eius iussa perficerent. Pugnam primi capessebant, pugna vltimi excedebant. Equo etiam militabant locis campestribus. Signati hoc nomine, vel à primo duce suo qui Fabius Celer audiebat: vel à Celere quodam Romuli comite Remiq; percussore: quẽ etiam nonnulli principem huic ordini præfuisse tradiderũt, Celeremq; cognominatum, quòd occiso Remo celeriter in Etruriam profugerit, ne à Remi familiaribus vicissim necaretur: vel certè, quod ego malo, à celeritate officij exequẽdi: quia nimirum quotiescunq; opus esset, & id rex imperaret, perceleri opera ad Reipub. ferendam opem accurrerent. Hos Flexumines postea, inde Trossulos, tum equites dictos ex Festo & Plinio apparet. Festi verba hæc sunt. Celeres antiqui dixerunt, quos nunc equites dicimus. Idem. Trossuli equites dicti, quod oppidum Thuscorum Trossulum sine opera peditum cæperint. Plin. libr. 33. Equitum nom..n sæpe variatum est, in iis quoque qui ad equitatum trahebantur. Celeres sub Romulo regibusq; appellati sunt, deinde Flexumines, postea Trossuli, cum oppidum in Thuscis citrà Volsinios passuum nouem millia sine vllo peditum adiumento cæpissent eius vocabuli, idq; durauit vltra C. Gracchum. Iunius certè qui ab amicitia eius Gracchanus appellatus est, scriptum reliquit his

verbis: quod ad equestrem ordinem attinet, antea Trossulos vocabant, nunc equites vocant, ideo quia nõ intelligunt, Trossulos nomẽ quid valeat, multos pudet eo nomine appellari, & caussam quę supra indicata est exponit, inuitosq; etiamnum tamen Trossulos vocari. Tribus classibus seu centuriis distincti cum essent, singulæ suos Præfectos habebant, qui Centuriones appellati. Qui præfuit simul omnibus, ipsis quoq; Centurionibus, dictus est Præfectus, seu Tribunus Celerum. Et vt hi germanicè Hetschierer / sic ille, Der Hetschierer oberster Hauptman vocari aptè posit. S. Placet sanè, vt hi latino vocabulo Celeres appellẽtur. Verùm quoniam de Rege exposuisti, par existimamus, vt antequam ad cæteros magistratus procedas, de Interrege propter nominis similitudinem disseras. A. Obsequar voluntati vestræ, & agam haud ita multis. S. Nobis tua pauca non pauca videntur.

Interrex.

A. Totum illud interuallum temporis, quod à rege mortuo ad creationem successoris intercedit, interregnum vocatur, quiq; interim cum potestate regia insignibusq; præerat, Rex dicebatur. Id ex Liuio clarissimè intelligetis, cuius locũ recitabo. *Timor deinde Patres incessit, ne ciuitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa ciuitatum irritatis animis vis aliqua externa adoriretur: & esse igitur aliquod caput placebat, & nemo alteri cedere in animum inducebat. Itaque rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisq; in singulas decurias creatis, qui summæ rerum praeessent, consociant: decem imperitabant, vnus cum insignibus imperij & lictoribus erat: quinq; dierum spatio finieba-*

finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuúmque interuallum regni fuit. Id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, interregnum appellatum. Iam verò sublata veteris Reipub. forma, & ad vnum redacto imperio, Interreges creari desierunt: qui non regum modò, verum etiam Coss. temporibus creabãtur. Nam si qua fortuna aut casu Consules creari nequirent, si vitio creati essent, si reipub. caussa abessent, & comitia habere non possent, si contentio inter magistratus & plebem de creandis magistratibus incidisset, si qua turbulenta confusio & necessitas premeret, si Dictatorem dici comitiorum caussa non placuisset, res ad interregnum redibat, ac per interregem comitia habebantur. Atque hæc isto modo. S. Interregnum fortasse appellare nos quoque haud inscitè poterimus illud tempus, quod in maioribus potestatibus Christianorum, siue sacris, siue ciuilibus inter defunctos, & subrogatos magistratus labitur. A. Quidni? maximè immo. S. Licebit ad reliqua progrediare.

Præfectus vrbi absente magistratu.

A. Quem Augustus Præfectum vrbis ordinarium instituit, de eo postea dicemus, cum de magistratibus mutata Repub. differemus: nunc de illo, qui extraordinarius fuit, cuius prima mentio apud Liuium, qui ait, Lucretium à Tarquinio Superbo rege contra Ardeates profecto, hunc Præfectum institutum, ac imperium in vrbe rege absente habuisse. Porrò sub regibus semper vsitatum fuisse, auctorémque eius Romulum, in 6. Annalium Tacitus prodidit, istis verbis. Antea

profectis domo regibus, ac mox magistratibus, ne vrbs sine imperio foret, ad tempus deligebatur, qui ius redderet, ac subitis mederetur, feruntque à Romulo Dentrem Romulium, post ab Tullo Hostilio Numam Martium, & à Tarquinio Superbo Sp. Lucretium impositos, dein Coss. mandabant: duratque simulacrum, quoties ob ferias Latinas præficitur, qui consulare munus vsurpet. Ergo profectis in bellum regibus, hi eorum locum & munus obtinebant, vrbanásque res administrabant. Exactis autem regibus, ante Præturam institutam Præfecti vrbis etiam à Coss. legebantur, qui pro Coss. præessent, quotiescunque illis cum exercitu exeundum foret. Prætoribus creatis, hoc genus Præfectorum desiit. Veruntamen Latinarum caussa vrbe profectis magistratibus, ne vrbs interea ab iis nuda omnino esset, domi Præfectus declarabatur, cui nullum ius, nisi illo tempore, cum populo agendi: tametsi vt Gellius docet, senatum etiam cogere poterat. Reuersis in vrbem magistratibus, ipse potestate decedebat. Vultis de candidatis? S. Volumus certè. A. Ergo de his prius, tum de Coss.

Candidati.

Cum magistratum peterent, petitionem suam apud populum in toga candida profitebantur, ex quo nomen illis inditum Candidatis: & permittebatur cuiuis esse candidato: hoc est, petere honorem, qui, quod vellet, se obtenturum confideret. Euigilabat tamen in eo cura magistratus ac senatus, ne potestates aut indignis, aut cōtra leges mādaren-

darentur. Quare cum ante comitiorum diem profiteri nomina oporteret apud magistratum, qui comitia esset habiturus, si haud indigni viderentur, cum quibus Respub. communicaretur, nomina recipiebantur: sin autem, reiiciebantur, etiamsi populus eorum caussa omnia cuperet. Professio aliquando integro anno ante comitia inchoabatur. Quia verò populi amicorumq; beneuola ac propensa voluntas magnopere petitionē adiuuare poterat, multam sibi candidati in ea cōcilianda & adiungenda diligentiam ponendam statuebant. Amicos hoc loco non tantum propinquos ac necessarios, sed eos omnes intelligim⁹, qui ad gratificandum petitoribus sese paratos ostēderent: ij ferme aut salutatores, aut deductores, aut sectatores erant. Salutatores die surgente domos petitorū veniebant, salutemq; precati recedebāt: illi siquidem inambulantes, salutatoribus copiam sui mane faciebant. Deductores tandiu in ædibus morabantur, quoad prodeuntes in forum deducerent: qui etiam obseruare eos dicebantur. Sectatores nunquam pæne ab eorum lateribus discedebant. Illa autem popularis conciliatio voluntatis quatuor rebus cōtinebatur, nomenclatione, blanditia, assiduitate, benignitate. Nomenclatio in eo erat sita, vt petitor quemq; ciuem suo vocabulo appellatum salutaret. Quare operam dabat, vt nosset singulos, eorūq; nomina ne ignoraret: quod quoniam in tam frequenti populo fieri non poterat, Nomenclator est institutus, qui occurrentium nomina petitori subiiceret, quem pro Muræna Cic. monitorem vocat: Festus fartorem, qui

clam veluti infarciret salutandorum nomina in aurem Candidati. Blanditiam adhibebant, cum obuios honestiore & gratiore aliquo nomine salutarent, vt si patrem, patronum, fratrem nominarent. Assiduitatis munera erant ambire, prehensare, rogare. Non autem Romæ duntaxat, & in foro, sed per Italiam quoque (quibus nempe in locis multi ciues Romani negotiandi caussa versarentur) ambibant. Prensabant, cum rogantes simul dexteram singulorum prehendebant. Rogabant demum, cum precibus suffragium petebant, beneficiumq; reposcebant: quod munus supplicationis admonitionísue aut ipsi exercebant, aut eius caussa claros viros allegabant, qui suffragatores dicti. Hi cum virtutes petitorum populo commemorabant, tum collata in eum beneficia percensebant. Benignitas postulabat congiarium, prandia, gladiatores, distributionem pecuniarum: quibus in rebus multi patrimonia sua consumpserunt. Extremis temporibus consuetudo tenuit, vt suffragia præsenti pecunia emerentur. Quam ad rem ministri adhibiti interpretes, sequestres, diuisores. Per interpretes pactio inducebatur: apud sequestres pecunia deponebatur: diuisores nummos singulis distribuebant. Hæc de Candidatis. S. Bella & periucunda hæc disputatiuncula. Nunc igitur, vt recepisti, de Coss. qui pulsis regibus supremum dignitatis gradũ, summumq; imperium atque ius habuerunt, adeo, vt tantum nomen commutatum, & duo reges pro vno facti viderentur. Certum siquidem est, quæ reges potuerunt, ea Coss. omnia potuisse.

Consu-

Consules.

A. Tribus nominibus dicti sunt, Prętores, Iudices, Consules: quarum appellationum rationes ex illis M. Tullij de Leg. manifestæ fient. Regio imperio duo sunto, iiq; præeundo, iudicando, consulendo, Prætores, Iudices, Consules appellantor. Nominati itaq; Consules ab eo, quod plurimùm Reipub. consulerent. Hinc illud in Pisoniana. Si Consul est, qui consulit patriæ, non igitur Consul Piso, qui eam euertit. Varro, Consul nominatus, inquit, quòd consulere populum & senatum debet: nisi illinc potius, vnde Accius in Bruto, qui rectè consulat, Consul fiat. Græcis ὕπατος à præcellentia potestatis. S. Quid caussæ, cur duo crearentur? A. Iustissima caussa: vt si alter superbius ageret, à collega cuius par potestas, cohiberetur. S. Quare hic magistratus annum tantum durabat? A. Vt modestius se gererent, qui se anno euoluto priuatos iterum futuros scirent. S. Sine nos hoc etiam percunctari: quotus annus erat Consularis? A. Tertius & quadragesimus: quanquam honoris & præmij caussa ante legitimum tempus nonnullis consulatus est mandatus, ad quem gradatim, per quæsturam scilicet, ædilitatem, præturam, ascendebatur. S. Licebâtne continenter hosce magistratus gerere: an tempus aliquod intercedere oportebat? A. Sanè inter cõsulatum & præturam minimum biennium: tantundem inter ædilitatem & præturam. Nec fas absentem, aut denuo in annum sequentem renuntiari Consulem: annos decem necesse erat interuenire. Quosdam quar-

tùm, quintùm, Marium ſeptimùm Conſulem fuiſſe legimus. Atque initio Patriciis tantum, poſt etiam plebeis hic honor patuit. Inſignia Coſſ. lictores duodecim cum faſcibus: ſed penes alterum tantùm erant alternis menſibus, ne ſi ambobus præferrentur, duplicatus terror videretur: & is maior Conſul appellabatur. Prior ſumebat maior natu: aut, vt quidam alij, qui plures haberet liberos. Præterea eorũ erant ſella curulis, trabea purpurea, prætexta. Per conſules annorum numerus notabatur. S. De cauſſa nominis, numeri, temporis, anno conſulari, annis mediis inter magiſtratus, inſignibus cognouimus. Quid reſtat, niſi de muneribus conſularibus vt audiamus? A. Coſſ. omnes magiſtratus, præter Tribunos plebis, ſubiiciebantur. Senatum populumq́ per accenſos & præcones cogebant: exercitus ductabant: iis prouinciæ deſcribebantur, ſeu eas inter ſe comparabant. Atq vt ne prorſus & per omnia regiam ſibi poteſtatem vendicarent, latum eſt, vt ab eis eſſet prouocatio, & ne iniuſſu populi in ciuis Romani caput animaduerterent. In atroci tamen diſcrimine eis à ſenatu præcipiebatur, viderent, ne quid Reſpub. detrimenti caperet. Tantùm coercere poterant, & iubere in vincula duci. Principiò tamen capitalem animaduerſionem habebant: ſiquidem L. Iunius Brutus filios ſuos, aliosq́ adoleſcentes nobiles morte multauit, quod aduerſus patriam cum Tarquiniis conſpiraſſent. Legem de prouocatione ad populum Publicola tulit, idemq́ ſecures in vrbe Conſulibus ademit, extra vrbem reliquit. Dictatori quidem ſemper præferebantur. In

ſena-

ſenatum legatos introducebant: de Repub. referebant, quidquid per plebem perficiendum eſſet, ad publica negotia ſpectans, ipſi exſequebantur: edicta & ſenatus Conſulta promulgabant: militiæ ius ſummum habebant: ſalus populi iis ſuprema lex erat: ſumptus ex ærario, Quæſtore obediente, quantos videretur faciebant. Nihilominus ſenatus auctoritatem reuereri neceſſe erat. Qui conſulatu perfuncti eſſent, conſulares nominabantur, vt qui Prætura Prætorij, cenſura Cenſorij, & reliqui ad eundem modum. E conſularibus porro Dictatores, Magiſtri Equitum, Cenſores fiebãt, omnes magiſtratus extra ordinarij. S. Quia magna eſt venuſtas ordinis in rebus omnibus, etiamſi ſæpe non requiritur, ne ante quæſumus ad alios magiſtratus delabare, quàm de Proconſulibus egeris. Quanquam quid te monemus, ſua ſponte id facturum? A. Et veſtrum & meum in hoc iudiciũ ſequar, ſimiliterq́ in aliis faciam, vt quæ nomine coniuncta ſunt, tractatione ipſa coniungantur.

Proconſules.

A. Poſthumio Albo & ſp. Fuſio Coſſ. bello contra Æquos euentu infelici geſto, in magna ciuitatis trepidatione Proconſul creatus eſt, qui ſubſidium alteri Conſulum ferret. T. Quintius, & is primus hunc magiſtratum cæpit. Dicti proconſules, quod procoſſ. mitterentur in prouinciam, eorumq́ vice functuri, ſeu cum imperio Conſulari præfuturi. Fuerunt iis cętera inſignia cõmunia cum Coſſ. excepto quòd ſex tãtum lictores præibant. Poteſtatẽ Procoſ. niſi in ea prouincia quam ſortitus erat, exercere

ercere non poterat. Apud eum ſeruorum manumiſsio & adoptio fieri poterat. Euoluto anno ſucceſſorem in prouincia expectabat, eiq; aduentanti obuiam prodibat, præſentiq; præſens prouinciam & exercitum tradebat. Deinde intra dies 30. decedebat: quo tempore omni adminiſtratione ſuperſedebat. Si ante ſucceſſoris aduentum fortè deceſſiſſet, aliquem in prouincia cum imperio, vt Quæſtorem aut Legatum relinquebat. Succeſſore aut Vicario declarato decedebat, ſi prius pecuniæ rationes confectas apud duas prouinciæ ciuitates reliquiſſet. Romam veniens, niſi triumphum petere cogitaret, lictoribus dimiſsis, & depoſito paludamento, vrbem priuatus inibat. Si peteret, aliquandiu ad vrbem manebat, faſcibus & lictoribus donec triumpharet retentis: ſenatúq; in ædem Bellonæ euocato, res à ſe geſtas exponebat, ac triumphum deniq; agebat. Vbi ſeu triumphans, ſeu priuatus vrbem introiſſet, poſtridie rationes referre ad ærarium cogebatur: nec multo poſt Centuriones, reliquóſque prouincialis curæ ſocios ad ærarium in beneficiis, ſi liberet, deferebat. Porrò quemadmodum ſi præclarè ſe geſsiſſet, exquiſiti cum in ipſa prouincia, tum in vrbe honores ei habebantur: ſic contra, ſi quid deliquiſſet iudiciorum laqueis irretitus manebat. Inprimis autem tribus quæſtionibus fiebat obnoxius, peculatus, maieſtatis, repetundarum. Peculatus, ſi quædam, aut pecuniam publicam auertiſſet. Maieſtatis, ſi aut exercitum, aut prouinciam hoſti prodidiſſet: aut aliò exercitum è prouincia eduxiſſet: aut bellum ſine S. C. intuliſſet. Repetundarum, ſi ſe in ſocios

cios aut auarè, aut superbè, aut libidinosè, aut crudeliter, aut iniustè gessisset. Fuisse autem maximũ proconsulare imperium indeliquet, quod Romani Principes in auspicando imperio proconsulare ius & imperium cum tribunitia potestate assumere solebant, vt se augustiores sanctioresq; facerent. Capitolin. in Marco philosopho. Post hæc Faustinam duxit vxorem: & suscepta filia, tribunitia potestate donatus est, ac imperio extra vrbem proconsulari. Lamprid. in Alexand. Accepit imperium Alexander, cum ante Cæsar esset à senatu appellatus, mortuo scilicet Macrino, Augustúmque nomen idem recepit, addito, vt & patris patriæ nomen, & ius proconsulare, & tribunitiam potestatem, & ius quintæ relationis deferente senatu vno die assumeret, Vopiscus in Probo. Decerno igitur Patres conscripti, votis omniũ concinentibus, nomen Cæsareum, nomen Augustum: addo proconsulare imperium, Patris patriæ reuerentiam, Pontificatum maximum, ius tertiæ relationis, tribunitiam potestatem. Nunc de Dictatore.

Dictator.

S. Vnde nam hoc illi nomen? A. Vel quòd à Consule diceretur: vel quòd eius dicto omnes audientes essent: vel ab auctoritate dictandi, id est, iubendi quæ vellet. Cauendum siquidem putauit Senatus, ne inuidiosum ei molestumq; nomen imponeret, qui esset in ciuitate libera potestatem supremam ac planè regiam, extra ordinem tamen, habiturus. Dictus item Magister populi. Prodebatur ab altero Consulum, auspicatò, sub noctem, silentiò:

tiò : tametsi interdum & populus eum, & Senatus creabant. S. Quantum nos assequi possumus, necesse fuit magnis de caussis hunc magistratum induci. A. Magnis vtique. Cum populo aucto crebra bella existerent, & quædam acriora à finitimis inferrentur. Cum seditio maior esset sedanda. Cum in pestilentia aut seditione clauus esset figendus. Cum habenda comitia, maiori mgistratu absente. Item feriarum Latinarum, ludorum Romanorũ caussa, quòd signum daret mittendis quadrigis: ad senatum deniq; legendum, quod bello Punico secundo propter solitudinem curiæ institutum est. S. Quid est, obsecramus, quod de clauo figendo dixisti? A. De ea re verba Liuij è lib. 7. proferam. C. Genutio, L. Æmilio Mamerco II. Coss. cum piaculorum magis cõquisitio animos, quam corpora morbi afficerent, repetitum ex seniorũ memoria dicitur, pestilentiam quondam clauo à Dictatore fixo, sedatam. Ea religione adductus senatus. Dictatorem claui figendi caussa dici iussit, &c. Simulátq; porrò id, cuius caussa creati erant, impleuerãt, abdicabant: nec vltra mensem sextũ durabat potestas: nisi q; in magnis periculis, nonnullis ad annũ Dictatura continuata fuit. Hinc illa lex apud Cic. Ast quando duellũ grauius, discordiæue ciuiũ escunt, œnus, ne amplius sex menses, si senatus creuerit, idem iuris quod duo Coss. teneto: isq;. aue sinistra dict⁹, populi Magister esto. Primus Sylla Dictator perpetuus: alter Cæsar, cuius Dictatura Reipub. exitiũ fuit, cum qua etiam ipse magistratus interiit. S. Hic vexauit omni scelere Rempub. ô male præcinctũ puerũ, in quo multi Marij. Iam

eius magnitudinem poteſtatis declara. A. Creato Dictatore omnium aliorum magiſtratuum iuriſdictio, prçterquam Tribunorum ceſſabat. Non illi duodecim, ſed quatuor & viginti lictores cum faſcibus & ſecuribus præibant. Pactiones & fœdera eius iniuſſu inita nulla erant, & abrogari poterāt. Sine ſenatus aut populi conſilio ciues Romanos in vincula coniiciebat, & indicta cauſſa morte afficiebat. Honores aliis mādare, aliis auferre, Conſulatu deiicere poterat. Salus ciuium vniuerſorū, ius de tergo vitaq́ꝫ, iudicis libertas, aræ, foci & Dij penates, inſuper bona coniugis, & liberorum pudor, pudicitia eius tutelæ, poteſtati fideiq́ꝫ credebantur: cognationes quoqꝫ, capita rerum habere, in exilium agere, bonis interdicere, bellū, pacem, fœdera ſocietatéſq́ꝫ etiam iniuſſu populi facere, & dirimere eius arbitrij & iuris erat. Siue delectum habere vellet, ſiue ad hoſtes ducere, aut aliquos auxilio iuuare, eius dicto parere oportebat: cuius arbitriū erat pro numine. Omniū deniqꝫ negotiorū plena penes illū ac ſine prouocatione poteſtas. Si quando in Conſulis prouinciā iret, ſine lictoribus, aut aliquo inſigni honorū, Cōſul veritus maieſtatem viri, ſolus procedebat, priuatusq́ꝫ vbi Dictator erat, & ſine magiſtratu cenſebatur. Verùm quāuis tanta eſſet eius maieſtas, tamen vt ſine aliquo circūſcriberetur, equo vehi niſi permiſſu populi non poterat. Quoties ſe abdicaret, prius abire magiſtratu Magiſtrum equitū oportebat, ne cum proximā Dictaturæ dignitatē obtineret Dictatore deſito aliquid moliretur. Neqꝫ ante deponebat Dictaturam, quam iuſſu Patrū prius Coſſ. creatis,

qui

qui Reipub. præessent. Tum pauca & modicè locutus, à populo & primoribus Patrum frequenti amicorū officio stipatus, cum gratulatione & gaudio domum deducebatur, quod ferè omnibus magistratibus commune fuit.

Magister Equitum.

Mox vt dictus erat Dictator, ipse sibi Magistrum Equitum dicebat, vt plurimum hominem consularem, aut alioqui industrium: qui sic appellabatur, quòd ei summa potestas esset in Equites, vt Magistro populi summa in populum. Erat velut imperij socius, consiliorumq; eius moderator. Et omnino quale officium, seu dignitas fuit postea apud Imperatores Præfecti prætorio, aut Regum temporibus Tribuni Celerum, talis apud Dictatorem Magistri Equitum: cui subiectus erat, ac citra eius voluntatem nihil audebat. Absente Dictatore, eius munus ipse sustinebat. De hoc lex est apud Cic. quam docti hoc modo legunt, est enim corrupta in codicibus peruulgatis. Equitatū quicunque regat, habeto pari iure, vel par ius cum eo, quicunq; erit iuris disceptator: voluntque Ciceronem parem Magistri Equitum potestatem facere imperio prætorio. Aliquando, sed raró, Dictatores sine Magistris Equitum constituti sunt. Sequitur vt de Censoribus differendum sit. S. Non tu illorum times supercilium? non animaduersiones, subscriptiones, notas, stylum? A. Nihil horum.

Censores.

Censoribus qui & Magistri morum, nomen Varro inditum

inditum ait, quòd ad eorum censionem, id est, arbitrium populus censeretur. Festo Censores dicti, quòd rem suam quisq; tanti æstimare solitus sit, quãti illi censuissent. Liuius lib. 9. appellatos narrat, quòd censui præessent. Perutilis Reipub. census, à Seruio Tullio primùm institutus: siquidem publicè interest sciri, quæ sint priuatorũ facultates, vt cũ tempora postulauerint, omnes prò portione in commune conferre cogantur: & ob id sanè inuentus census, quem principiò reges ipsi, deinde Coss. agebant. Postremò Censores creati anno CCCX. ex viris auctoritate virtuteq; claris, & vt plurimum Consularibus. Quinquennalis erat potestas: nam quinto quoq; anno noui creabantur: tametsi nonnunquam annua, immo etiam semestris facta est: nec post Martium Censorem vlli fas fuit iterum censuram capessere. Mors Censoris omen infaustissimum habebat ea de caussa, quòd eodem anno Censor diem summum expleuerat, quo Roma à Gallis fuisset occupata: vt eius obitus tam diram calamitatem prænuntiasse videretur. Collegam quoq; confestim deponere magistratum oportebat: nec ante creationis tempus quisquam in demortui locum succedebat. Iam verò census hac ratione fiebat. Edebat quisq; nomen & tribum suam, numerum familiæ, liberos, seruosq;, prædia ac possessiones suas, & quantum ex eis caperet. Quæ omnia in libros censuales referebantur. Lustrabant vrbem quinto quoq; anno, quod spatium dicebatur lustrũ, & suoue taurilia faciebant. Legebant senatum: locabant publica: singulorum mores obseruabant, & de iis iudica-

dicabant, & ignominia quos videretur notabant: senatorem loco mouebant: equiti equum & annulum adimebant: & quidquid probitatem impediret, tollendum curabant: ex quo Magistri morum dicti. Si quis agrum suum passus fuerat sordescere, eumq́ indiligenter curabat, ac neq; arauerat, neq; purgauerat: siue quis arborem suam vineamq́ habuerat derelictui, opus censorium fecisse iudicabatur, & fiebat à Censoribus ærarius. Præterea si quis Eques Romanus equum haberet gracilentum, aut parum nitidum, impolitiæ notabatur, id est, incuriæ. Scipio & Popilius omnes statuas circa forum, quæ non essent populi aut senatus sententia positæ sustulerunt. Fullonibus modum in pingendis vestibus fuisse ab eis præfinitū auctor Plinius. Censu peracto Senatorū & Equitum nomina recitabantur: qui erant præteriti, dignitate sua spoliati intelligebantur. Notati à Censoribus, non ideo per omnem vitam vt infames honoribus excludebantur. Etenim cum illi plerunq; fama solum laborātem, etiam indicta caussa notarent, à successoribus, aut à iudicibus, aut à populo re cognita pristino loco restituebantur, vel etiam nouus illis honos decernebatur. Denique Censoria officia, quę epist. 10. lib. 3. dicit esse maximi animi, summiq́ consilij, paucis complectitur in 3. de leg. Cicero his verbis. Censores, populi æuitates, soboles, familias, pecuniasq́ censento: vrbis templa, vias, aquas, ærarium, vectigalia tuentor: populiq́ partes in tribus describunto: cælibes esse prohibento: maiores populi regunto: probrū in senatu ne relinquunto; bini sunto: magistratū

in

in quinquennium habento: reliqui magistratus annui sunto. Item Trebellius Pollio in Valeriano etiam paucis hunc in modum. *Suscipe censuram, quã tibi detulit Romana Respub. quam solus mereris, iudicaturus de moribus nostris. Tu æstimabis qui manere in curia debeant: tu equestrem ordinem in antiquum statum rediges: tu censibus modum pones: tu vectigalia firmabis: diuides statum: res publicas recensebis. Tibi legum scribendarum auctoritas dabitur, Tibi de ordinibus militum iudicandum est. Tu arma respicies: tu de nostro palatio, tu de iudicibus, tu de præfectis eminẽtissimus iudicabis: exceptò denique Præfecto Vrbis Romæ, exceptis Coss. ordinariis & sacrorum Rege, ac maxima virgine Vestalium (si tamẽ incorrupta permanebit) de omnibus sententias feres.* Exẽpla censoriæ seueritatis complura extant apud Valer. Max. lib. 2. cap. 9. Censuram idem scriptor insignitè commendat, pacis magistrã custodemque vocat. Nam vt opes pop. Rom. in tantam amplitudinem Imperatorum virtutibus excesserunt: ita probitas & continentia censorio supercilio examinata est. Opus effectu par bellicis laudibus. Quid enim prodest, foris esse strenuum, si domi male viuitur? Expugnentur licet vrbes, corripiantur gentes, regnis iniiciantur manus: nisi foro & curiæ officium ac verecundia sua constiterit, partarum rerum æquatus cælo cumulus sedem stabilem non habebit. S. De seueritate quidem illud legisse meminimus, eos ciuem Romanum paulò altius in publico oscitantem ignominia affecisse. A. Tamen illud quoque legistis, cum hoc legeretis, vbi rescissent id non incontinentia, sed valetudine factum, hominem illico restituisse. S. Ita est. Ab initio non magno orta quàm magnis

aucta est incrementis? Nunc quam potissimùm disputatioẽ huic subtexere est animus? A. Quam? de Prætoribus. S. Et nobis etiam huius magistratus cognitio ad scripta veterum intelligenda, vti aliorum quoq;, non leue præsidium afferet. A. Hæ pœne sola caussa est, cur vestræ voluntati morem gerendum putauerim.

Prætores.

Consules olim ius dicebant: qui cum & bello foris gerendo, & iure domi dicundo nimiùm onerarentur, nec possent labori sufficere, Prætor creatus est, qui quod in vrbe ius redderet, vrbani cognomẽ accepit. De hoc ita edictum apud Cic. 3. de leg. Iuris disceptator, qui priuata iudicet, iudicariúe iubeat, Prætor esto: is iuris ciuilis custos esto: huic potestati parento. Quotcũq; senatus creuerit, populúsue iusserit, tot sunto. Siquidem post annos aliquot cũ Prætor vnus non sufficeret, quòd multa peregrinorum turba in ciuitatem conflueret, alius Prętor creatus est, quem, quòd plerumq; inter peregrinos, ius dicebat, Peregrinũ cognominarũt. Idem & Prætor inter peregrinos, & Prætor inter vrbanos, & peregrinos nominabatur. Quòd autẽ plerumq; dixi, ideo dixi, quia etiam ciuibus ius dicebat, & sæpiuscule idem Prætor vtramq; iurisdictionem exercebat. Et quidem ambo iurisdictionem habebant tantùm, id est, merum imperium: gladij enim potestate carebant, quam in vrbe solus populus habebat, aut is, cui eam populus, aut in magno aliquo Ręipub. discrimine senatus ad certum tempus dedisset. Quare nec secures magistrati-

ſtratibus in vrbe præferebantur. Atq; vt ne lateret ciues, quod ius de quaq; re dicturus eſſet, ſeq; præmunirent, edicta proponebant, quæ edicta Prætorum, ius honorarium effecerunt. De hoc Cic. in Verr. lib. 1. Qui plurimum tribuunt edicto, Prætoris edictum legem annuam eſſe dicunt. Tu edicto plus complecteris, quàm lege. Si finem edicto Prætoris afferunt Kalend. Ianuarij, cur non initium quoq; naſcetur à Kalend. Ianuarij? Iuris dicundi munus his verbis tribus comprehendebatur: do, dico, addico: Prætoris ſiquidem iuriſdictio & poteſtas, tribus rebus circumſcribebatur, & concedenda agendi poteſtate ei qui petiuiſſet: & iure inter litigantes dicundo: & re de qua agebatur adiudicanda. Primum illud dicebatur dare agendi poteſtatem. Secundum ius dicere, ac reddere. Tertium addicere, id eſt, adiudicare. Inſignia prætoria, prætexta, ſella curulis, equi albi, haſta, gladius. Illa ad iuriſdictionem: hic ad quæſtionem ſignificandam. Vrbanus inſuper lictores duos, ſiue vt placet aliis, 6. habebat, qui turbam coercebant, aut ſummouebant. Scribis vtebatur, qui actiones in tabulis perſcribebant. Item Accenſis, qui citarent, & horam eſſe tertiam, aut meridiem admonerent. Par erat vtriuſq; poteſtas, alterq; alterius decreto poterat intercedere. Dignitate vrbanus anteibat: ideo maior, & Peregrinus contra minor appellabatur. Apud Vrbanũ ſoli ciues agebant. Apud eundem lege agebatur. Idem edictum in albo proponebat. Creati tandem Prætores ſex, quorum qui dicti ſunt duo, ius dixerunt tantùm, non de vllo crimine quæſiuerunt: niſi ſi quando id eis for-

te extra ordinem mandatum esset. Alij quæstionum publicarum, id est, publicorum criminum de repetundis, maiestate, ambitu, peculatu, parricidio, de falso, &c. quę quæstiones non semper eædem fuerunt, neq; vllæ erant ordinariæ: Sulla Dictator eas constituit, id est, certas quasdam & ordinarias esse voluit, de parricidio, de sicariis, &c. quas quotannis Prætores sortirentur, & exercerent. Ideo dictæ quæstiones perpetuæ: tum q lege erat præscripta quædā forma perpetua iudicij de his rebus exercendi, ne noua semper lege opus esset: tum q annuam prouinciam in his quæstionibus exercendis illi Prætores peragerent: non quēadmodum antea fieri solebat, vt cum ita casus tulisset, vt quærendum videretur, tum primum crearentur qui quærerent, statimq; hoc absoluto iudicio potestatem quærendi de eadem re non haberent. Sulla denuo quatuor adiecit, vt essent decem. Alij deinde alios, vt aliquando octodecim ius dixerint. Addam quæ restant de Prætoribus.

Prætores prouinciales, Proprætores.

Prouinciis principiò præfecti sunt Prætores, qui & ius prouincialibus dicerent, & si res postularet bellum administrarēt. Auctior deinde factus Prætorum numerus, quoniam & prouinciarum. Sed quia sæpe tumultus ac bella grauiora existebant (quæ initiò per Coss. tantùm gerebantur) hinc etiam Coss. commissæ prouinciæ, vt duo potissimum ordinarij prouinciarum rectores fuerint, Prætores qui in prætura, & Coss. qui periculosiore vrgente bello in consulatu prouincias administrarunt.

ſtrarunt. Creabantur comitiis centuriatis. Inſignia eorum eadem quæ Prætorum Vrbanorum: tempus annus integer.

Proprætores appellati, qui prorogato imperio in prouinciis vltra legitimum tempus manſerunt. Quo etiam nomine vocati, qui ex priuatis ad bellum gerendum, non ad gubernãdam prouinciam miſsi. Item qui prætura in vrbe geſta, ſub finem anni in prouincias profecti, eis præfuerunt, quorum imperium & poteſtas eadem quæ Procoſſ. niſi quod 6. tantum lictores, & prouincias minores obtinuerunt. Pertinent porrò etiam ad Proprætores, quæ de Proconſulum profectione in prouincias, & comitatu, de imperio, iuriſdictione, curatione, deceſsione dicuntur. Admonet me locus, vt de legatis Propręt. atq; adeo Procoſſ. ſubiũgam.

Legati Procoſſ. & Proprat.

Legatos Varro definit lib. 4. qui lecti publicè, quorũ opera conſilioq; vteretur peregre magiſtratus, quiue nuntij ſenatus aut populi eſsẽt. Animaduertitis igitur duo fuiſſe Legatorum genera: alios qui voluntatem Senatus ad alios nuntiarent: alios qui Præſidibus prouinciarũ attributi, auxilio eis adeſſent, & in partem curarũ laborumq; venirent, vt Procoſſ. & Propręt. Comites igitur, & adiutores hi à Senatu dabãtur: aut eius permiſſu ab ipſis Præſidibus aſciſcebãtur: aut lege aliqua extra ordinem deligebãtur. Numerus erat minimùm trium. Nec dubitandum, habitam in eo rationem gradus prętorij & conſularis, ipſius prouinciæ, belli, hominis. Quamobrem nonnullis Legatorum numerũ

auctum fuisse legimus. Qui rem militarem coluissent, cupidius legebantur: item qui aliis ipsi prouinciis præfuissent. Quin & frater fratrem, & filius patrem Legatos sibi adiungebant. Quo de munere, etsi satis dictum videtur, tamen dicamus iterum. Vicarij quidam erant, & cum Præsidibus molem rerum sustinebant, ac nihilominus lictoribus, fascibusq; vtebantur. Priuatam tantũ caussarum cognitionem habebant, in quibus non sua, sed mandata auctoritate vtebantur: & siquid occurreret, quod esset maioris diligentiæ opus, ad Procoss. remittebant. Ius in cuiusquam caput animaduertendi nullum illis erat, nec atrociter verberandi. Si tamen abesset Procos. à prouincia, tum Legatis committebantur, quæ animaduersionem postularent. Iudices litigantibus, tutores etiam pupillis dare Legatus poterat, & custodiarum quæ per prouinciam in stationibus essent dispositæ, cógnitionem habebat. Si Procoss. aut Propræt. ante successoris aduentum de prouincia decederẽt, Legatos interim, vel Quæstores præficiebãt, qui & ipsi Procoss. aut Proprætores appellabantur. S. Faciendum videtur, vt quoniam de Legatis quędam attulisti, de Consulum Legatis adiicias: quod fortasse voluisti, sed oblitus es. A. Conuenientius quidem de iis egissem, postquam egi de Coss. Veruntamen ne nunc quidem omnino locus alienus est. S. Ita iudicamus etiam nos.

Legati Consulum.

A. Consulibus sortitis prouincias, Senatus plerunque ex plebe aut Patribus, nonnunquam ex Prætoriis

toriis aut Consularibus Legatos vel præsentes legebat, vel absentes nominabat, viros prudentia nobiles, quibus secundum Coss. totius prouinciæ legionumq́ atque exercitus cura mandabatur: quiq́ illis essent omnium negotiorum adiutores, & consiliorum administri: quibus suadentibus aut disuadentibus arma vel sumebant, vel deponebant: quiq́ eorum decreta cum fide & cura exsequebantur, & prouincias sæpe ab hostili incursu defendebant, atque in officio retinebant, & absentibus vel impeditis Coss. summam rerum ipsi administrabant. Consiliorum & fortium factorum, ac virtutis, & ignauiæ cuiusq́, qua cura, fide, diligentia, quaq́ disciplina militari duces exercitui & castris præfuissent, si quid fictum vanumq́, aut parum integra veritate afferrent, locupletissimi testes erant: soli deniq́ gesta Consulum diligenti æstimatione perpendere debebant. Veruntamen Coss. liberum tenebant imperium: Legati ad imperium & præscriptum Consulis agebant omnia. Si quid per legatos in prouincia absentibus Coss. & dum eorum vicem gerunt, fortiter ac dignum laude & triumpho gestum foret, poterant sine Coss. suo iure ac merito triumphare. Et quoties Consuli imperium prorogabatur, etiam ea prorogatio ad Legati munus pertinebat. Etiam lictores cum fascibus habuerunt. S. De Ædilibus, Tribunis, Quæstoribus, & aliis fortasse superest vt disputes: tu eum tenebis ordinem, qui tibi placuerit magis: nostra quidem haud multum interest, dummodo plenam operam naues cōmodis nostris. A. De tribus Ædilium generibus prius.

Aediles plebis, Curules, Cereales.

Ædiles plebis ex plebe creabantur, non dissimiles Græcorum Agoranomis: sacras & priuatas ædes curabant: Tribunorum permissu caussas leues iudicabant: iis qui plus quam lege definitum esset agri possiderent, diem dicebant: matronas probri accusabant: fœneratores coercebant: popinas & ganeata obsonia inhibebant. in facta, dicta inciuilia & improba animaduertebant, mulctamq; indicebant. Decretorum, plebiscitorum, senatusconsultorum custodia ad eos pertinebat; frangere poterant, quæ in via publica iter impedirent; mensuras item iniquas & pondera iniusta corrigebant: de aleæ lusibus cognoscebãt: cloacæ publicæ, aquæductus & cætera ędificia vt lauta, munda, integra & expedita seruarentur curabant.

Curules à sella curuli qua vehebantur dicti sunt, Plutarcho maiores Ædiles. Creabantur ex Patriciis, de qua iniuria Tribunis conquerẽtibus, conuenit inter eos & senatum, vt alternis annis ex plebe crearentur: posteà promiscuum fuit. Munus horum Cic. Verr. satis expresit, in hæc verba. *Nunc designatus sum Aedilis, habeo rationem quid à populo Rom. acceperim: mihi ludos sanctissimos maxima cum cærimonia Cereri, Libero Liberaq; faciendos: mihi Floram matrem populo plebiq; Romanæ ludorum celebritate placandam: mihi ludos antiquissimos, qui primùm Romani sunt nominati, maxima cum dignitate ac religione, Ioui, Iunoni, Mineruæq; esse faciendos: mihi sacrarum ædium procurationem: mihi totam Vrbem tuendam esse commissam, ob earum rerum laborem & sollicitudinem fructus illos datos, antiquiorem in senatu senten-*

tia

tia dicenda locum, togam prætextam, sellam curulem, ius, imagines ad memoriam posteritatémque prodendam. Hæc Cicero. Ad eos, absentibus vel impeditis Coss. summa rerum & maiestas imperij consularis sæpe delata est. Curabant etiam vt templa, theatra, stadia, fora, porticus, basilicæ, atque mœnia magnificis operibus ornarentur, & instaurarentur. Lege cautum erat, ne quis Romanorum quid scriberet, nisi ante ad Ædiles curules accessisset, atque ab iis potestatem impetrasset. Eorum muneris etiam fuit, cuilibet ordini suum locum assignare. Ad eosdem maximè pertinebant caussæ & lites redhibitionum, id est, quibus agebatur de rei vitio, quam quis vendidisset, aut commutasset. Cum Kalend. Ianuariis inissent, non aliter quam Prætores edictum proponebant: in quo quemadmodum de singulis controuersiis ius essent dicturi, populum præmonebant. Annus quo petere Ædilitatem licebat, erat septimus & tricesimus.

Cereales vocati, quòd Cereri, hoc est frumento seu annonæ præessent, à C. Iulio ex Patriciis instituti. Dabant operam hi præparando, conuehendoq́; frumento & oleo, ne vrbs penuria rerum ad victum necessariarum conflictaretur: & quæ bello vsui essent, commeatus nempe, in castra deferrentur. Ideo Manius Martius & Trebius quòd in summa caritate frumẽtum populo in modios assibus dedere, commeatusq́; inuexere, statuas in capitolio & palatio cum titulis honorũ meruere. Videtur huic Ædili subseruiisse, quem PRAEFECTVM ANNONAE vocabant. Eius partes, videre, ne plebs

plebs inopia & caritate annonæ grauaretur: sed panis copia redundaret, & vt is pondere iusto, ac mũditia debita veniret. Si quid ad annonam pertinens commissum esset, ipse cognoscebat.

Tribuni plebis, Tribuni militum, seu militares consulari potestate.

De duobus Tribunorum generibus accipite. Regibus exactis, cum multis annis nulla concederetur pop. Rom. à bellis cessatio, plurimi quibus esset res tenuior, tum propter frequentes expeditiones, tum propter tributa aliaq; opera cogebantur nomina facere. Postea cum soluendo non essent, à creditoribus in seruitutem vincti rapiebantur, misereq; habebantur. Et quia nec debitorum remissio, nec subleuatio impetrabatur, populus auctore Sicinio à Patribus in montem Auentinum (qui postmodum sacer dictus est, quod illic plebs arma non sumpsisset) secessit: nec ante in vrbem reuocari potuit, quam Patres per legatos, quorum princeps Menenius Agrippa, nexorum solutionem, & tribunatum plebis obtulissent. Rediit, creati Tribuni duo. Inde additi tres, postremo facti decem. Tribunos vult appellatos Varro, quod ex Tribunis militum primùm facti. Militum autem Tribunos, quod terni è tribus tribubus Ramnensium, Lucerum, Tatiensium olim ad exercitum mitterentur. Creati porrò his conditionibus: vt essent patroni ac defensores plebis, contra vim ac potestatem Senatus: præsides & custodes libertatis: vt essent sacrosancti: nec vnquam per Dictaturam tollebatur potestas tribunitia. Quemuis

uis contra vim à ſuperiore intentatam tueri poterant. Quibuſuis decretis licitum erat iis intercedere. Curiam quidem intrare fas non erat: ad limen eius ſedebant, actaq; Senatus examinantes accuratiſsimè, modo probabant, modo damnabant. Si probaſſent, T. literam ſuppingebant: qua nota ſignificabant, ſe eadem cenſuiſſe. Quemcunque vellent, arreptum in concionem perducebant: quibus de rebus interrogaretur reſpondere cogebant. Veruntamen homines turbulenti ac ſeditioſi, multò plus iuris, quam conceſſum eſſet ſibi ſumpſerunt: Conſulumq; & Senatus auctoritatem vehementer labefactarunt, & ſeſe maximarum turbarum auctores atq; duces ſæpiſsimè præbuerunt. Extra vrbem pernoctare non erat eis integrum: nec abeſſe totum diem, niſi feriis Latinis. Prehenſionem habebant, vocationem non. Domus eorum interdiu noctuq;, tanquam portus & commune perfugium patebat. Si cęteri omnes Tribuni ſtatuiſſent aliquid, vnicus autem refragaretur, ad irritum res cadebat. Poſt magiſtratum Dictatori & Conſuli capitis diem dicere poterat. Porro Tribuni cum Patribus & Patriciis multa extorſiſſent, tandem etiam hoc ad populum tulerunt, vt tribuni militum, qui pro Coſſ. eſſent, tam ex plebe quàm ex Patribus promiſcuè liceret fieri, de Coſſ. nihil immutaretur. Creati A. Sempronius Atratinus, L. Attilius, T. Clælius patricij omnes: ſiquidem plebs eo duntaxat cõtenta fuit, quòd eius habita ratio videretur. Penes hos itaq; Tribunos eadẽ poteſtas fuit, quæ penes Conſules, cum iiſdem inſignibus: nomine tantùm differebant.

Quæſto-

Quæstores Vrbani, seu ærarij, prouinciales, parricidij, Proquæst.

Quæstorum vocabulum, vt placet Varroni, à quærendo ducitur, & dicti Quæstores, qui conquirerent pecunias publicas, & maleficia, quæ triumuiri capitales nũc conquirũt. Ab his postea qui quæstionum iudicia exercent, quæstores dicti, nimirum, quasi quæsitores. Ex hisce verbis duo fuisse Quæstorum genera perspicimus, ærarij, & parricidij, seu rerum capitalium. Fuit & tertium, prouincialium, de quo postea. Nunc de primo. S. Cum sint etiam qui Proquæstores dicuntur, magistratus vtique prouincialis: si eum non omittis, de quatuor Quæstorum generibus dicturus videris. A. Non omittam. Primus ergo magistratus vrbanus Quæstura, annus petitionis eius septimus supra vicesimum. Ex variis Quæstorum officiis præcipua hæc fuerunt. Curam gerere ærarij, & vectigalium populi Romani. Pecuniam publicè vel priuatim erogare, vel in ærarium condere, atque in tabulas accepti atque expensi referre. Cum exercitus scribi, & in campum legiones duci oporteret, signa militaria ex ærario depromere, atque ad Coss. in expeditionem profecturos mittere. Reges Romam venientes, pro dignitate pop. Rom. excipere: illis obuiam venire: curare hospitium: muneribus illos colere: ne qua res desit prospicere: si ægrotent, curam eorum suscipere: si moriantur, è publico eis funus facere: Apud Quæstores è bello redeuntes ac triumphum petentes, Imperatores iurare cogebantur,

nihil

nihil falsi scriptum ad Senatum de hostium occisorum, amissorumq́ue ciuium numero: alioqui triumpho excidebant. Prædam ex hostibus captam vendere: pecuniam inde redactam in ærario reponere: senatusconsulta asseruare. Imperium nullum habebant: non sellam curulem, non lictores, non viatorem, nec vocationem, nec prehensionem. Apud Prætorem à priuato in ius vocari poterant. Posterioribus temporibus Quæstores etiam orationes & epistolas Principum in senatu recitabant. Tranquillus in Nerone cap. 15. Orationes ad senatum missas præterito Quęstoris officio, per Consulem plerunque recitabat. Idem in Tiberio cap. 6. Vt orationes etiam recitaret Quæstoris vice. Tacitus lib. 16. Oratio Principis in Senatu per Quæstorem eius audita est. Dicuntur hodie Quæstores Magistri computorum, possuntq́ue præfecti ratiociniorum appellari. S. Quam ingens sylua vocabulorum non latinorum in linguam latinam irrepsit? Et quidem per solam inscitiam: nam qui vel modicè literas Ciceronis, Liuij & aliorum scriptorum veterum attigerunt, infinita suis nominibus efferunt, quæ isti barbari vel impropriis, vel Gallicis aut Italicis, vel ineptis demum circuitionibus exprimunt. A. Vera dicitis, & Budæus in suis libris admodum multa emendat, quem vobis commendo. Ad reliqua decurram.

Quæstores cum Coss. Prætoribus in prouinciam mittebantur, quanquam sæpe aut multò ante, aut multò post eos proficiscerentur. Rem pecuniariam curabant, ita vt stipēdium exercitui persolue-

soluerent, viaticum Legatis, cohorti prætoriæ suppeditarent, atque in alios demum vsus impenderent, vectigalia exigerent, Romamque ad ærarium transmitterent. Hodie thesaurarij bellici. Quam autem pecuniam ex ærario Romæ accipiebant, attributa dicebatur. Cic. Verr. 3. Ne diutius teneam, pecunia attributa numerata est: profectus est Quæstor in prouinciam, venit in Galliam expectatus ad exercitum consularem cum pecunia. Potestatem ac nomē Imperatorum, seu Præsidum ipsorum obtinebant, si illi non exspectato successore de prouincia decessissent. Lictores, & togam prætextam habebāt: iure dicundo conuentus circumibant: iudices & recuperatores dabant. Quanta autem necessitudo Quæstori cum suo Præside intercesserit, declarant loci aliquot, M. Tullij in Diuinat. Sic enim à maioribus nostris accepimus, Prætorem Quæstori suo parentis loco esse oportere: nullam neque grauiorem, neque iustiorem caussam necessitudinis posse reperiri, quàm coniunctionem sortis, quàm prouinciæ, quàm officij, quàm publici muneris societatem. Quamobrem si iure possis eum accusare, tamen cum is tibi parentis numero fuisset, id piè facere non posses. Philipp. 2. ait hanc Quæsturæ coniunctionem maiores liberorum necessitudini proximam esse voluisse. Videndus idem 2. de Orat. & Plin. ep. 15. lib. 4. Vt autem in castris Prætorium dicebatur Prætoris tabernaculum: sic etiā Quæstorium Quæstoris. Liuius lib. 10. Itaque captum Quæstorium, Quæstorque ibi Pansa occisus. Cic. pro Plancio, Thessalonicum me in Quæstorium perduxit.

De

De Quæstoribus parricidij ista legi. Cum Coss. iniussu populi de capite ciuis Romani non possent iudicare, Quæstores à populo constituebantur, qui capitalibus rebus præessent, & hi Quæstores parricidij nominabantur, quorum etiam lex XII. tabularum meminit. Festus. Parricidij Quæstores appellabantur, qui solebant creari caussa rerum capitalium quærendarum. Nam parricida non vtique is, qui parentem occidisset, dicebatur, sed qualemcunq; hominem. Ideo forsitan, quia parem occidisset: quippe cum omnes homines naturâ inter se pares sint. Deinde ad probandum legem Numæ Pompilij recitat. SI QVIS HOMINEM LIBERVM DOLO SCIENS MORTI DVIT, PARRICIDA ESTO. Quæ clausula, PARRICIDA ESTO, in omni re capitali ponebatur. Cic. 2. de leg. sacrum sacróue commendatum, qui clepserit rapsítue, parricida esto. Id est, Capital esto. Quòd porrò hoc sæculo quidam patricidam, non parricidam scribi volunt, cum rationi, tum librorum veterum consensioni & auctoritati repugnant. Huius magistratus in scriptis antiquorum tenuis est relicta memoria, vt de eo vix aliquid certum affirmare possimus. Non videntur certè sumendi de ciuibus supplicij potestatem habuisse, contra, quàm nonnulli credunt. Etenim cum id ne Coss. quidem permitteretur, quorum tamen inter ordinarios magistratus præcipuum scimus fuisse imperium, quî poterimus in animum inducere, aliis licuisse? Fortè hoc tantum eorum munus fuit, vt quærerent, & recognita, aut

 absol-

absoluerent aut pronuntiarent videri fecisse: tum referri solitum ad populum.

Proquæstor qui mortuo Quæstore Præsidi erat Quæstoris loco. Item qui Quæstore non exspectato successore decedēte, prouinciæ interea præerat, quam ab ipso Prætore, aut Consule accipiebat. Ad Decemuiros nos transferamus. S. Vehementer super his erudiri cupimus: & erit, vt putamus, non minus huius, quàm aliorum magistratuum nobis vel necessaria, vel iucunda scientia. A. Rectè putatis.

Decemuiri legibus scribendis, & stlitibus iudicandis.

Cum tulissent leges quasdam Reges Romani, pauciores tamen, quàm quæ ciuilibus controuersiis disceptandis ac diiudicandis satis essent, quas quidem sine ordine latas Papyrius Pontifex Max. in vnum corpus collegit, de suo nihil apposuit, quod ius ciuile Papyrianum vocatum est; vixit populus sine lege certa, sine certo iure. Pulsis Regibus, omnes illæ leges rogatione L. Iunij Bruti, qui tum Tribunus Celerum erat, & in eo honore vltimus, exoleuerunt. Hinc iterum iure magis incerto populus viuere cœpit, annis prope LX. quod ne diutius fieret, visum publica auctoritate constituendos decem viros, per quos leges à Græcis ciuitatibus Romæ fundandæ peterentur. Ergo anno CCLXXXXIX Sp. Tarpeio. A. Aterio Coss. Legati tres in Græciam missi, qui leges & instituta Græcorum cognoscerent, Sp. Postumius Albus, A. Manlius, Seruius Sulpitius Cameri-

merinus. Tertiò pòst anno cum legibus reuersi sunt, T.Menenio, P.Sestio Coss. Designati iam erãt in annum sequentem Coss.Ap.Claudius, T.Genutius, qui cum ex S.C.abdicassent, creati sunt Decẽuiri, cum imperio consulari ac regio, sine prouocatione, legum ferendarum scilicet. Eorum nomina hæc feruntur. P.Sestius Cos. prioris anni, Coss. ipsi qui abdicârant, Ap.Claudius, T.Genutius, tres Legati, Sp. scilicet Postumius Albus, A. Manlius, Ser. Sulpitius Camerinus, prætereaT.Romilius, C.Iulius, P.Curatius, Sp. Veturius. Has leges perscriptas in tabulis æreis decem proposuerunt, vt possent apertius percipi, datumq; iis ius summum eo anno, vt leges & corrigerent, si opus esset, & interpretarentur. Cæterùm cum animaduerteretur aliquid deesse istis primis, sequenti anno per alios decem duæ tabulæ prioribus adiectæ sunt, atq; ita velut corpus omnis Romani iuris absolutum est. Hæc origo XII. tabularum, quarum ferendarum auctorem decemuiris fuisse Hermodorum quẽdam Ephesium exulem in Italia scribit Cic. 5. Tuscul. Laërt. in Heraclito. Strabo li.14. Creati igitur rursus in annum sequẽtem noui Decemuiri, manente ex prioribus tantum Ap. Claudio, vt id quod deesset supplerent, & legum iam latarum obseruationem à volentibus nolentibus exigerẽt. Cum verò hi statim initiò administrationis suæ conspirassent, ne quis ex collegio vlla in re alteri aduersaretur, sed quod vni eorũ placuisset, id cęteri omnes approbarent: néue comitia haberent, perpetuoq; imperium retinerent: néue quẽquam alium ad id admitterẽt, ipsiq; pari honore, pari potestate

 essent,

essent, senatusconsultis, plebiscitis nonnisi rarò, idq; necessariò vterentur, cum multa tyrannicè agerent, singuli cum singulis insignibus regiis prodirent, accedente etiam cæde Siccij, & iudicio Virginiæ, Decemuiri damnati, & sublata potestas tertiò anno post, quam in Rempub. introducta fuisset.

Porro etiam creati qui hastæ præessent Decemuiri, & dicti Decemuiri litibus, aut vt veteres loquebantur, stlitibus iudicandis, hoc est rebus. Nam lites iudicare, & res iudicare idem. Nam & res & lis idem. Vnde illud in veteri formula. QVAM REM SIVE LITEM DICERE OPORTET. Indidem res proferri, & ad res rediri. Meminit horum Cic. in Orat. pers. Planè duumuirorum iudicium, aut triumuirorum capitalium, aut decemuirorum litibus iudicandis dico nunquam. Hastæ subiiciebantur ea quæ publicè venundabant. Quæ venditiones in foro fiebant, ad ædem Saturni, in qua erat ærarium, & eis antiquitus Quæstores præerant, ád quos cura pecuniæ publicæ pertinebat. Colligitur ex Capteiuis Plauti. Sed cum distraherentur aliis occupationibus, prætereaq; soli huic muneri non sufficerent, creati sunt centum viri, qui & hastæ præessent, & res iudicarent. Festus. Centumuiralia iudicia à Centumuiris sunt dicta. Nam cum essent Romæ triginta & quinque tribus, terni ex singulis tribubus sunt electi ad iudicandum, qui Centumuiri appellati sunt. Et licet quinque amplius quam centum fuerint, tamen quò facilius nominarentur, Centumuiri sunt dicti. Veruntamen è Centum-

tumuiris decem tantum erant magistratus, qui dicebantur Decemuiri litibus iudicandis. Hi cogebant iudicia centumuiralia. Lucanus carmine ad Pisonem.

Seu trepidos ad iura decem vocat hasta virorum,
Et firmare iubet centeno iudice caussas.

S. Iam descendere necesse erit à decem ad octo, septem, quinq;, tres, duos etiam: minores enim numeri, quod nos non fugit, cum voce vir coniunguntur in magistratibus quibusdam, quorum explicationem quoque, vt perfectum quiddam fiat, exspectamus. A. Non antè quiescam, quàm ad huius curriculi metam pedes me pertulerint: Quærendi defatigatio turpis est, ait M. Tullius, cum id quod quæritur sit pulcherrimum. Quod ille dixit de quærendo, vos de audiendo, ego de disputando intelligam æquè dici potuisse. Quin si vultis, continenti sermone quæ restant absoluam. S. Ita facias licet: amplius verborum nihil interponemus.

Quinqueuiri mensarij, turribus murisq; reficiendis, cis & vls Tiberim.

A. Improbitas fœneratorum, & magnitudo æris alieni qua plebs opprimebatur, Quinqueuiros mensarios creauit, quod factum anno CDI. inclinatis semel in concordiam animis. Leuarunt rem fœnebrem noui Coss. P. Valerius Publicola, C. Martius Rufus, & solutionem æris aleni in publicam curam verterunt, creati Quinqueuiri, & mensarij à dispensatione pecuniæ appellati, meritiq; propter diligentiam & æquitatem æter-

nam ſui per omnium annalium monumenta memoriam. Fuere C.Duellius, P. Decius Mus, M.Papyrius, Q. Publius, T.Æmilius, qui rem difficillimam tractatu,& plerunque vtrique parti, ſemper certè alteri grauem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico quàm iactura ſuſtinuerunt. Tarda enim nomina,& impeditiora inertia debitorum, quàm facultatibus, menſis cum ære in foro poſitis diſſoluerunt, vt populo prius caueretur: aut æſtimatio æquis rerum pretiis liberauit: vt nō modo ſine iniuria, ſed etiam ſine querimoniis partis vtriuſq; exhauſta vis ingens æris alieni ſit. Hæc Liuius lib.23.

De aliis Quinqueuiris idem. Comitia deinde à Prætore vrbano de ſenatus ſententia plebiſq; ſcito ſunt habita, quibus creati Quinqueuiri turribus,muriſq; reficiendis. Comitiis tributis intelligite. Et quia magiſtratus veſpertinis temporibus in publico verſari nec decorum,nec tutum cenſebatur,propter inimicitias quas illi ſibi concilianti & multos neceſſe eſt timeat, quem timent multi, conſtituti ſunt Quinqueuiri cis & vls Tiberim, qui poſſent pro magiſtratibus fungi. Vls veteres pro vltra dixerunt. Non igitur tam magiſtratus erant, quàm magiſtratuum vicarij.

Quatuoruiri curandarum viarum.

Fuit etiam vetuſtis temporibus permagna ſenatus in reficiendis, muniendis, faciendíſque viis tam intra, quam extra vrbem diligentia. Quod munus cum fuiſſet primùm Cenſoribus commiſſum, cum illi demum aliis multis officiis diſtineren-

nerentur, & operam huic necessariam suppeditare nequirent, separatim ei rei curatores sunt instituti. Propriè tamen Duumuiri vias extra vrbem, Quatuoruiri intra vrbem curabant. De Triumuiris paulò longior erit sermo, quia eorum plura genera.

Triumuiri capitales, nocturni, valetudinis, monetales, Reipub. constituendæ, coloniæ deducendæ, iuuenes idoneos ad arma conquirendi, curatores Tribuum.

Triũuiris capitalibus (qui & tresuiri & treuiri) custodia carceris tradebatur: & cum in quempiã plagis animaduertendum esset, id iis præsentibus fiebat, quibus octo lictores subseruiebant. Hoc totum ex Plautina Amphit. Asin. Aulul. Persa colligitur. Horat. sectus flagellis hic triumuiralibus. Sallust. Catil. Triumuiros quæ supplicium postulabant parare iubet. Latomiis etiam præerant. Ad columnam Mæniam in foro quæstionem in eos exercebant, qui cum ciues non essent, nihilominus in vrbe habitabant. De facinorosis, furibus, seruis improbis, & infimis hominibus tantũm cognoscebant: quanquam nondum constitutis publicis quæstionibus etiã de aliis maleficiis, quod ex Asinaria discimus. Sacramenta item exigebant, quam pecuniã in res diuinas cõferebant. Sacramenti nomine id æs dici cæptum, ait Festus, quod & propter ærarij inopiã, & sacrorũ publicorum multitudinẽ consumebatur in rebus diuinis. Obseruandum eos sua ipsorũ manu in damnatos

non animaduertisse: sed eorum iussu lictores & carnifices, quales fuerunt Athenis Vndecimuiri, vt ex Phœdone Platonis constat.

Datum nomen Tribunis nocturnis, quòd excubarent, & incendiis restinguendis præessent, familia circa portas murosque disposita, vnde etiam, si vsus postularet vocabatur. Meminit horũ Cornelius Tacitus. Triumuiri nocturni, inquit, quòd ad incendium in sacra via ortum, tardè venerant, à Trib. pl. die dicto damnati. Hos postea Præfectos vigilum dictos ostendit Pomponius Iurecos. his verbis. Præfectus vigilum cognoscit de incendiariis, & effractoribus, furibus, raptoribus, & receptatoribus, & vt inquit Paulus de officio Præfecti vigilum, apud vetustiores incendiis arcendis Triumuiri præerant, qui ex eo quod excubias agerẽt, nocturni sunt dicti.

Tribunorum valetudinis, nisi in vetustis numismatis, nulla reperitur apud antiquos scriptores mentio. Quales sunt nostra ætate, qui alicubi pestis caussa creantur, & domini sanitatis appellantur: quibus suspectis de contagione temporibus non parua potestas conceditur.

Monetales Triumuiri cudendæ monetæ præfuerunt, nominati etiam A. A. A. F F. id est, auro, argento, ære, flando, feriundo. De his accipiendus locus Cicer. ad Trebatium. Treuiros vites censeo: audio capitales esse, mallem auro, argento, ære essent.

Iam verò cũ Iulius Cæsar in senatu esset interfectus, Octauianus ab eo adoptatus, anno IↃCCX. Consul cum Q. Pedio, Hirtio & Pansa ad Mutinam

nam occisis, nihil moliebatur aliud, quàm vt interfectores patris sui vlcisceretur. D. Bruto ad Aquileiam interempto, M. Brutus Macedoniam, Cassius Syriam ex S.C. obtinebant. Octauius cum Antonio & Lepido de ordinanda, & corrigenda Repub. consultauit. Conuenit, vt in quinquenniũ omnia pro arbitratu, neque senatu, neque populo consulto agerent: suas quisque prouincias sortiti sunt, Romáq; ingressi, suos singuli inimicos proscripserunt, in quibus plurimi equites, CXXX. senatores, & in hoc numero etiam M. Tullius. Inierunt triumuiratum V. Kalend. Decemb. ab V. C. 710. Cum per quinquennium gessissent, se in alterum quinquennium renuntiarunt. Non multò post nato dissidio inter Octauium & Lepidum, Octauius eum persecutus, Triumuiratũ ademit, supplicem vita donauit. Post in Antonium mouit, quo victo, ipse etiam Triumuiratu abiit. Non vltra decenniũ hic magistratus in Repub. fuit. Quãquam dubitari potest, ecquid hic triumuiratus potestatibus annumerandus sit. Quæ enim præter iussum, & auctoritatem senatus, per libidinem dominandi arripiuntur, tyrannides potius dicendæ, quàm magistratus.

Et quia mos Romanis nunc hos, nunc illos Italiæ populos subiugatos parte agri multare, & in eam colonias deducere, aut in iam ante condita oppida nouos colonos sui generis adscribere, quæ coloniæ tanquam præsidia in bello partis imponebantur, cum aut plebiscitum, aut S. C. factum, vt colonia deduceretur; & numerus colonorum scriptus, creabantur comitiis tributis curatores

qui deducerent, interdùm tres, interdum quinque, ſeptem, decem, viginti. Qui inde Triumuiri, Quinqueuiri, Septemuiri, Decemuiri, Vigintiuiri coloniæ deducendæ. Item Quinqueuiri, Septemuiri, &c. agris dandis, attribuendis. Agros enim nouis colonis diuidebant, vrbes deſignabant: ædificare volentibus, areas partiebantur: commodis regionibus vrbem diſtinguebant: legibus & magiſtratibus formabant: & ad ſpeciem optimæ gubernationis Rempub. effingebant.

Secundo autem bello Punico Coſſ. cum ægre delectum conficerent, quòd inopia iuniorum non facile in vtrumq;, vt & nouæ vrbanæ legiones, & ſupplementum veteribus ſcriberetur, ſufficiebat, ſenatus abſiſtere eos incæpto vetuit, & Triumuiros binos creari iuſsit: alteros qui citra, alteros qui vltra quinquageſimum lapidem in plateis foriſq;, & in conciliabulis omnium copiam ingenuorum inſpicerent, & ſi qui roboris ſatis ad arma portanda habere viderentur, ad populum ferrent, vt qui minores ſeptem & decem annis ſacramenta dixiſſent, iis perinde ſtipendia procederent, ac ſi ſeptem & viginti annorum, aut maiores milites facti eſſent.

Duumuiri nauales, perduellionis.

Duumuiri nauales creati anno CDXLII. quo tempore acerrimum pop. Rom. bellum cum Samnitibus. Tum populus rogante M. Decio Trib. pl. duumuiros nauales claſsis ornandæ reficiendæq; iuſſit. Eorum igitur munus fuit, reficere & ornare claſ-

classem, curareq́ue vt naualibus sociis impleretur & instrueretur commeatu. Creatus idem magistratus postea bello contra Ligures & Illyricos, vt patet ex Liuio lib. 40. & 41.

Duumuiri perduellionis à Tullo Hostilio tertio Romanorum Rege instituti, de quo Liuius lib. 1. legendus. Exactis regibus mos aliquandiu retentus, postea intermissus, quem tamen à Labieno Trib. pl. postremis temporibus in rempub. relatũ grauissime Cicero conqueritur.

Curatores tribuum qui commoda tribuũ procurarent, vt in vicis vicorum Magistri. Immẽsum spatiis confecimus æquor: itaq; interquiescamus aliquandiu censeo, antequàm alia persequi insistamus. S. Nos sanè libentissimè, vel huius quantum est reliquum diei te quiescere patimur, & si iubes, in crastinum redibimus. A. Nolo vel vnam noctem debere. Interea dum ego paululum inambulo, vos, si nostis, arreptis quæ illic pendent testudinibus canite. S. Optimè, hoc placet.

ANNOTATIONES.

DE COELO SERVASSET) *Interuenit deinde his cogitationibus auitum malum, regni cupido, atq; inde fœdum certamen, coortum à satis miti principio, & cæt. Liuius lib. 1. Augurum erat de cælo seruare, & obnuntiare, id est, per auguria aliquid publicè agi non licere significare. Nisi igitur antea de cælo seruatum esset, nihil ritè ac legitimè, præsertim publi-*

publicis in rebus, actũ putabatur. (COGNITIONEM SENATVI PERMITTERE) *Cognoscere & cognitio idem sunt vulgata notione & tritißima, quod intelligere, percipere, intelligentia, perceptio. Est tamen cupidis elegantiæ obseruandum, quibus verbis à Cicerone vocabulum abstractum, cognitio, copuletur. Apud eum igitur ita est, 5. de finib. Quæ corporis sunt, ea nec auctoritatem cum animi partibus comparandam, & cognitionem habent faciliorem. In Top. Caussarum cognitio cognitionem euentorum facit. Ad Att. epist. 18. lib. 16. Quæ lex earum rerum quas Cæsar gesßit, magnam Coss. cognitionem dedit. Et 1. de Orat. Nam ipsæ quidem res in perfacili cognitione versantur 1. de nat. deor. Ad hanc prouidentiam naturæ tam diligentem, tamq; sollertem adiungi multa possunt, è quibus intelligitur, quanta res hominibus à deo, quam eximia tributa sint: qui primum eos humo excitatos, celsos & erectos constituit, vt deorum cognitionem cælum intuentes capere possent. Ibid. Quæ contuens animus, accipit ab iis cognitionem deorum. Aliquando cognoscunt rem quampiam, vel de re aliqua, quibus commissum est, de illa re negotium, & velut onus cognoscendi impositum. Cic. ad Att. lib. 16. Interfuisti cum Coss. oporteret ex S. C. de actis Cæsaris cognoscere. In Bruto. Decreuit senatus, vt ea de re cognoscerent, & statuerent Coss. Nonnunquam iudiciale verbum est, & eo modo nos adhibemus, quando dicimus caussam, vel de caussa*

cogno-

cognoscere, id est, caussam examinare, discutere, vt diiudicetur. Cic. Verr. 4. Verres calumniatores apponebat: Verres caussam cognoscebat: Verres caussam iudicabat. REGEM INDVI VESTE) *Ab induo, amicio, pracingo veteres dicebant indutus indutui, amictui, pracinctui, quarti ordinis. Induit autem, quod corpus ita integit, vt ei adhareat, et comprehendat, capitium, tunica, subucula: amicit, quod corpori circumiicitur, vt ricinium, pallium. Pracingunt, qua ad medium corpus aut pectus harent, nectuntur, ligantur, comprehendunt, vt strophium, zona, castula. Est autem Nonio castula palliolum, quo nuda infra papillas pracingebantur. Turneb. lib. 23. cap. 1.* ILLA MORVLA) *Vtile praceptum Ouidij. Differ, habent parua commoda magna mora. Docet hoc praclare Nauium M. Tullius in Quintiana. Tu non modò aut C. Aquillium, aut L. Lucullum: sed ne ipse quidem te consuluisti: sed ne ipse quidem ad te retulisti: ne hac quidem tecum locutus es. Hora dua fuerunt. Quintius ad vadimonium non venit. Quid ago? Si mehercule hac tecum duo verba fecisses. Quid ago? respirasset cupiditas atq; auaritia paululum: aliquid loci rationi, & consilio dedisses: tu te collegisses, &c.* PRÆFECTVS VRBI) *Tria genera Prafectorum vrbis inuenimus. Vnum eorum, qui sub Regibus, & primis Coss. temporibus extraordinarium hunc magistratum gesserunt: alterum eorum, qui secutis temporibus, veruntamen adhuc libera ciuitate, & Prafecti vr-*

cti urbis Latinarum caussa dicti sunt: postremum eorum, qui sub Imperatoribus ordinarij magistratus fuerunt. Erant autem extraordinarij magistratus, qui non singulis annis creabantur, nec annuam habebant potestatem: sed tum demum, cum necessitas flagitaret: qui simul ut munere, cui deligebantur perfuncti essent, magistratu se abdicabant. TAMEN LATINARUM CAUSSA) *Feriæ Latinæ agebantur ad renouandam recordationem fœderis antiquissimi, olim inter Romanos & Latinos icti. Populi omnes Latini in montem Albanum conueniebant cum hostiis, veniebant eodem omnes Romani magistratus, etiam Tribuni, quibus alioqui extra urbẽ pernoctare haud licebat. Ibi triduum aut quatriduum Ioui Latiari sacrificabant. Atq; ut ne interim urbs sine magistratibus esset, Præfectus urbi creabatur.* (CANDIDATI) *Fuerunt etiam qui candidati Principis aut Cæsaris dicerentur. Tranquill. in Aug. Quoties magistratuũ comitiis interesset, tribus cum cãdidatis suis circumibat, supplicabatq; more sollemni. Ferebat & ipse suffragium in tribu, ut unus è populo. Candidatos Augusti nominat eos petitores, quos ipse populo commendabat, & quibuscum singulos ex more ambientium prehensabat, ciuilem personam ad tempus assumens, Principis deposita. Inde iocus apud Fabium lib. 6. cap. de risu. Iungitur, inquit, amphibolia similitudo: ut Lucius Galba, qui pilam negligenter petenti: sic, inquit, petis tanquam Cæsaris candidatus. Nam illud,*

lud, petis, ambiguum est, securitas similis. Caesaris autem candidati propterea negligenter petebant, ambibantq́; quod Principis commendationem non frustra futuram confidebant. Bud. in Pand. QVIA VERO POPVLI AMICORVMQVE) Q. Cicero M. frater libellum ornatissimum confecit de petitione Consulatus, in quo quae in re dispersa, atque infinita videbantur, ratione ac distributione sub vno aspectu posuit. In eo (quod quidem ad hunc locum illustrandum pertinet) sic ait. Et petitio magistratuum diuisa est in duarum rationum diligentiam: quarum altera in amicorum studiis, altera in populari voluntate ponenda est. Amicorum studia beneficiis, & officiis, & vetustate, & felicitate ac iucunditate naturae parta esse oportet. Sed hoc nomen amicorum in petitione latius patet, quàm in caetera vita. Quisquis est enim, qui ostendat aliquid in te, voluntatis, qui colat, qui domum ventitet, is in amicorum numero est habendus. Sed tamen qui sunt amici ex caussa honestiore, cognationis aut affinitatis, aut sodalitatis, aut alicuius necessitudinis, his charum & iucundum esse maximè prodest. PRENSABANT EVM) Prensare Graecis est φιλοπμεῖσθαι, φιλοφρονεῖσθαι, προσδαρχεῖν, μνᾶσθαι, ἀρχαιρεσιάζειν, δεξιοῦσθαι. MARIVM SEPTIMVM CONSVLEM) Ita dicendũ eum, quoties aliquis consulatũ caeperit indicare volumus, tertiùm, quartùm, quintùm, &c. non tertiò, quartò, quintò, &c. Gellius

lib.

lib.10.cap.1. (CVM FASCIBVS) *Hinc manauit illa locutio, sũmittere fasces. Plin.lib.7.cap.30. Cn. Pompeius confecto Mithridatico bello, intraturus Posidonij professione sapientiæ clari domum, fores percuti de more à lictore vetuit, & fasces lictoris ianuæ submisit, is cui se Oriens Occidensq; submiserat. Cic. in Bruto. Nam mihi, Brute, in te intuenti, crebrò in mentem venit vereri, ecquodnam curriculum aliquando sit habitura tua & natura admirabilis, & exquisita doctrina, & singularis industria. Cum enim in maximis caussis versatus esses, & cum tibi ætas nostra iam cederet, fascesq; submitteret, subitò in ciuitate cum alia ceciderunt, tum etiam ea ipsa, de qua disputare ordimur, eloquentia obmutuit. Est porrò fasces submittere insignia vimq; imperij maiestati vel reuerentiæ alicuius submittere, vt Publicola, qui primus hoc instituit. Liuius lib.2.* ANNORVM NVMERVS NOTABATVR) *Sic ætatem vini declarare voluit. Horat. Ode 8. lib.3.*

Hic dies anno redeunte festus,
Corticem adstrictum pice dimouebit
Amphoræ fumum bibere institutæ
Consule Tullo.

Christiani annos ab ortu Saluatoris numeramus. EAS INTER SE COMPARABANT) *Liuius lib.20. Cn. Seruilius Cæpio, & Cn. Seruilius Geminus Coss. cũ de Repub. belloq;, & prouinciis ad Senatum retulissent, censuerunt Patres, vt Cos. inter se compararent sortiren-*

tirentúrque, vter Brutios aduersus Hannibalem ac Ligures haberet prouinciam. Obseruatu dignum genus loquendi elegans. IN CIVIS *R*OM. CAPVT) *Cum octo pœnarum genera apud Romanos fuerint, damnum, vincula, verbera, talio, ignominia, exiliũ, seruitus, mors, sciendum postremam raro infligi solitam: quando populus ille à sanguine suorum, quamuis meritorum, fundendo vehementer abhorruit.* *N*E QVID *R*ESPVB. DETRIMENTI) *Cic. in 1. Catil. Decreuit quondam senatus, vt L. Opimius Consul videret, ne quid Respub. detrimenti caperet. Nox nulla intercessit: interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus clarissimo patre natus, auis, maioribus. Occisus est cum liberis M. Fuluius consularis. Simili S C. C. Mario, L. Valerio Coss. permissa est Respub. &c. Pro Milone. Quanquam quis hoc credat, Cn. Pompeium iuris publici, moris maiorum, rei deniq; publicæ peritissimum, cum senatus ei commiserit, vt videret, ne quid Respub. detrimenti caperet (quo vno versiculo satis armati semper Coss. fuerunt, etiam nullis armis datis) hunc exercitu, hunc delectu dato, iudicium exspectaturum fuisse in eius consiliis vindicandis, qui vel iudicia ipsa tolleret? Vim quoq; decreti huius sat plenè demonstrat Sallustius in Coniurat. his verbis. Cicero rem ad senatum refert. Itaq; quod plerunq; atroci in negotio solet, senatus decreuit, vt darent operam Coss. ne quid Respub. detrimenti caperet. Ea potestas per senatum more Romano*

a *mano*

mano magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque ciues, domi militiaéque imperium, atque iudicium summum habere. Aliter sine populi iussu nulli earum rerum Consuli ius est. Tunc autem committi, & permitti Respub. Coss. dicebatur Philipp. 5. Quapropter ne multa nobis quotidie decernenda sint, Coss. totam Rempub. committendam censeo, iisque permittendum, vt Rempub. defendant, prouideantque, ne quid Respub. detrimenti capiat. Catil. 2. C. Mario, L. Valerio Coss. permissa est Respub. IN VINCVLA DVCI) *In vincula publica: nam & ergastula priuata erant.* SVOVETAVRILIA) *Solitaurilia, seu suouetaurilia genus sacrificij immolatione trium hostiarum constans, tauri, arietis, verris: quòd omnes integri solidique corporis sunt: sollum quippe lingua Oscorum significat totum & solidum. Sic Festus. Meminit Liuius in Seruio Tullio. Censu perfecto quem maturauerat metu legis de incensis lata, cum vinculorum minis mortisque edixit, vt omnes ciues Romani, equites peditesque in suis quisque centuriis in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem sue, oue, taurilibus lustrauit. Idque conditum lustrum appellatum, quia in censendo finis factus est.* SI QVIS AGRVM SVVM) *De notis & animaduersionibus censoriis Gell. lib. 4. cap. 12.* EQVVM HABERET GRACILENTVM) *Equiti Romano nimium compto splendidoque, equum strigosum & vix ossibus hærentem habenti,*

cum

cum obequitantes vrbem Censores venissent obuiam, percunctantibus: vt quid ipse tam ruber, & comptus, equus tam macilentus & squalore obsitus esset. Hîc eques Rom. quoniam, inquit, ipse me curo, equum vero Statius meus seruus. Visum est id parum reuerens responsum, atq; ob id ignominia à Censoribus notatus est. PRÆTORES) *Prætorem Varro lib. 4. appellatum affirmat, quod præiret iure & exercitu: quo loco positus est casus sextus, pro tertio, quod veteres non rarò fecerunt, quod & Nonius obseruauit. Sic Virgil. Æneid. 6. Teq; aspectu ne subtrahe nostro. Idem lib. 12. curruq; abscissa suspendit capita. Vegetius, vt est in manuscriptis, lib. 1. cap. 9. sed & cursu præcipuè assuefaciendi. Adhibebant etiam nonnunquam datiuum pro ablatiuo teste Nonio, cuius insuper hæc sunt. Consulum & Prætorum proprietas, quòd consulant & præeant populis, auctoritate Varronis ostenditur de vita pop. Rom. lib. 2. Quòd idem dicebantur Consules & Prætores, quòd præirent populo Prætores: quod consulerunt senatui Consules.* GRÆCORVM AGORANOMIS) *Plaut. Capt.*

Euge edictiones ædilitias hic habet quidem.
Mirumq; adeo est, in hunc fecere sibi AEtoli Agoranomū.

Ædiles minores, seu plebis ita à Græcis vocantur. PRÆDAM EX HOSTIBVS CAPTAM) *Huc referas illud Plautini Hegionis, Capt. ad Lorarium.*

Aduorte animum sis tu, istos capteiuos duos,
Here quos emi de præda, de Quæstoribus,
His indito catenas singularias.

A PRIVATO IN IVS VOCARI) *Gell. lib. 13. cap. 13.* (CONVENTVS CIRCVMIBANT) *Conuentus erant loca, in quæ populi ad ius accipiẽdum à magistratibus iuridicis congregabantur. Sic intelligendum illud Cæsaris lib. 5. Comment. His confectis rebus, conuentibusq́; peractis in citeriorem Galliam reuertitur. Tranquill. in Iulio cap. 7. Quæstori vlterior Hispania obuenit: vbi cum mandato Prætoris conuentus circumiret. Auctor est Plinius lib. 3. in Bethica fuisse iuridicos conuentus 4. Gaditanum, Cordubensem, Astysitanum, Hispalensem.* M. TVLL. IN DIVINAT.) *Cur hæc oratio, quæ aliâs 1. Verrina, Diuinatio nomen habeat, caussam differit Gell. lib. 2. cap. 4.* (VM TVLISSENT LEGES QVASDAM) *Romanæ leges aut à Regibus latæ sunt, aut ab iis magistratibus, quos regno sublato, alios aliis temporibus creatos ciuitas habuit. Ipsas leges magna ex parte aliunde sumptas facile crediderim. Non enim dubitandum est, quin, cum ea tempestate in Italia & Albani, & Sabini, & præter cæteros Etrusci floruerint, cumq́; Albæ Romulus, in Sabinis Numa, Priscus etiam matre Etrusca, patre in Græcia nato, in Etruria educato, genitus esset, ad suam quisq́; patriam respexerit, & ea quæ in iis populis probabiliora videbantur instituta delegerit, Romæq́; legibus sanxerit. Lege quæ sequuntur in Pauli Manut. Comment. de Leg. Rom. nam ad caput istuc plurimùm faciunt.* EXACTIS REGIBVS) *Sic loquebantur veteres, quamuis tan-*

tum

tum vnus eiectus seu exactus esset, idq́; propter iusiurandum quo populum adegit Brutus, neminem vnquam passuros Romæ regnare. Diem quo pulsus vrbe Tarquinius est, regifugium in posterum dixerunt. PERSCRIPTAS IN TABVLIS ÆREIS) *Adducam Liuij verba de lib. 3. quoniam nō mediocrem hisce nostris perspicuitatem datura sunt. Decemuiri ingenti hominum exspectatione propositis duodecim tabulis populum ad concionem aduocauerūt, & quod bonum, faustum, felixq́; reipub. ipsis liberisq́; eorum esset, ire & legere leges propositas iussere: se, quantum decem hominum ingeniis prouideri potuerit, omnibus summis, infimisq́; iura æquasse. Plus pollere multorū ingenia, consiliaq́;. Versarent in animis secum vnamquamq; rem, agitarent deinde sermonibus, atque in medium quod in quaq; re plus minúsue esset, conferrent. Eas leges habiturum pop. Rom. quas consensus omnium non iussisse latas magis, quam tulisse videri posset. Cum ad rumores hominum de vnoquoq; legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt, quæ nunc quoq; in hoc immenso aliarum super alias aceruatarum legum cumulo fons omnis publici priuatiq́; est iuris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas. Postero anno & hæ comitiis centuriatis sunt perlatæ.* HOC TOTVM EX PLAVTINA AMPHIT.) *Apud Plautum hæc est Sosiæ serui oratio.*

Qui me alter est audacior homo? aut qui me confidentior?
Iuuentutis mores qui sciam: qui hoc noctis solus ambulem?
Quid faciam nunc, si tres viri me in carcerem compegerint?
Inde quasi è promptuaria cella depromar ad flagrum.
Nec caussam liceat dicere mihi: neque in hero quidquam auxilij siet?
Nec quisquam sit, quin me omnes esse dignum deputent? ita
Quasi incudem me miserum homines octo validi cædant? ita
Peregre aduenienς hospitio publicitus accipiar.

Asinaria.

At malo cum tuo. Nam iam ex hoc loco
Ibo ego ad tres viros, vestraque ibi nomina
Faxo erunt, capitis te perdam ego & filiam.

Ex reliquis comœdiis adscribere testimonia superuacaneum ducimus.

PROGYMNASMA SEPTIMVMDECIMVM.

Ciuiles Romanorum potestates mutata Repub.

IIDEM.

SCISCITANTES. Lusimus satis: si tu etiam ambulasti satis, nihil est caussæ quin regrediamur ex isto velut diuerticulo in viam: & tu quidem reliquũ sermonem pertexas, nos autem tibi sedulam, vt hactenus, operam demus auribus & mentibus. A. Inambulaui quidem satis: at nondum satis mecum miseratus sum calamitatem illius omnium florentissimæ & augustissimæ Reipub.

pub.

pub. quam velut adultam & pudicam virginem à se raptam Imperatores, Iuliũ Cæsarem secuti, impotenti exardescentes libidine construprarunt, & è libera atq; ingenua seruam reddiderunt: dum leges tantum dare, non item accipere, & omnia superbiæ, immanitatis, auaritiæ, luxuriæ impietatis exempla edere voluerunt: quasi ij demum Imperatorum digni nomine, censerentur, qui scelerosis facinoribus modum omnem, ac terminos omnes excessissẽt. S. Tiberios videlicet, Domitianos, Nerones, Caligulas, Claudios, & alia huius ordinis portenta dicis, quorum res monumẽtis mandauit ita Suetonius, vt à doctis non perinde prudentia, quàm eruditio sermoq; laudetur: quãquam sunt, qui harum quoq; laudum neutram illi magnopere concedant. A. O deum immortalem, à quibus monstris aliquando an gubernatus, an vexatus, ac deformatus est orbis? Verùm in hoc argumento longiores nos esse & tempus, & propositum vetat. Initium monarchiæ Romanæ explicare occipio. S. Ei caput vtiq; Iulius, successor Augustus, & huic Tiberius, & alij deinceps aliis: donec ad hæc tempora ventum est, quibus perdito penitus imperio, nomen tamen remanet. Sed nos taceamus, ne tuas tibi partes imprudenter & impudenter videamur quodammodo præripere. En fauemus linguis. A. O lepidos homines.

Imperatores, Augusti, donati Tribunitia potestate, pontificatu, consulatu.

Cæsar debellatis in Hispania Cn. Pompeij filiis, bellóque ciuili ad exitum perducto, postquam in

Vrbem rediit, Senatus, qui frequens à Pompeio ſteterat, cum magno in timore eſſet, ne ille victoria, quæ naturà inſolens ac ſuperba eſt, elatus, ſeſe atrociter vlciſceretur, exquiſitos ei honores decernendos putauit, in quibus hi vel præcipui: vt pater patriæ appellaretur: vt conſulatum gereret in decennium: dictaturam in perpetuum retineret: ſacroſanctus haberetur: Quintilis menſis ab eo Iulius nominaretur: comitia tributa in eius poteſtate eſſent: in eiuſdem acta magiſtratus ineuntes iurarent: atq; etiam vt Imperator appellaretur. Hæc omnia velut hæreditas Octauio venerunt, cum aliis inſuper honoribus: & Imperatoris vocabulum ad alios deinde profluxit. Voluerunt autem hac voce eum intelligi, nō qui propter rem bello præclarè adminiſtratam auctoritate Senatus ſic fuiſſet appellatus, ſed qui ſummam in Repub. poteſtatem, ſummum'q; ius obtineret. Quanquam iidem monarchæ, & Principes pro numero victoriarum etiam II. III. IV. V. Imperatores dicti ſunt. Nominati ſunt præterea Auguſti, quo nomine primus affectus eſt Octauius. Cum enim Senatus populus'q; ſingulari eum aliquo nomine illuſtrare cuperet, & nonnulli vocandum arbitrarentur Romulum, quia & ipſe conditor vrbis eſſet (quo nomine valde recreatum fuiſſe Octauiū ſcribitur) tamen ne hoc modo in ſuſpicione regni affectati ſeu tyrannidis poneretur, placuit Munatij Planci ſententia, vt Auguſtus non tantùm nouo, ſed etiam ampliore cognomine diceretur: quod loca quæq; religioſa, & in quibus auguratò quid conſecraretur, & omnia quæ maximo honore di-

gna

gna iudicantur, augusta solent appellari. Adhæc tribunitia potestate donabantur, Pontifices Maximi creabantur: quòd omnia quæ in veteri statu formaq́ Reipub. multùm valuissent, quo in maiore veneratione se collocarent, ac sese plenissimam potestatem adeptos ostenderent, assumenda putarent. Gratianus Valentiniani filius, edicto proposito primus se Pontificem appellari vetuit. S. Non igitur hi functiones ipsas, sed potestatem auctoritatemq́ his nominibus quęsiuerunt, vt apparet. A. Certè nihil aliud.

Principes iuuentutis, Cæsares, nobilissimi Cæsares.

Qui autem dicebantur Principes iuuentutis, Cæsares, nobilissimi Cęsares, non illi quidem propriè magistratus erant: capiendis tamen magistratibus destinabantur. Nam Impp. de filiis, aut nepotibus, aut consanguineis, quorum præstantem cognouissent indolem, quosq́ ad imperandum fore idoneos iudicassent, sibi in imperio successores legebant, quos principiò Principes iuuẽtutis nominabant: post dicti sunt Cæsares, tametsi Cæsarum gentiles non essent, tota nimirum deleta familia: cœpit enim esse dignitatis nomẽ tantùm, quod retinere visum est, etiam cum ad culmen imperatoriæ maiestatis ascendissent: nempe vt Cæsares Imperatores dicerentur. Tandem Principes illi iuuentutis nobilissimi Cæsares appellari consueuerunt. S. Iucunda quædam, quæ nos ferme latebant aperuisti. Varios Præfectos fuisse regnanti-

bus Imperatoribus certum est. Ergo de his sequatur explicatio: nisi tu aliud subiicere meditaris. A. Accipite iam de Præfectis.

PRÆFECTI.

Vrbis, ærarij, prætorij, frumenti populo diuidendi, vigilum, Aegypti, Præfecturarum, Consulares quatuor per Italiam.

PRAEFECTVS VRBIS. Suasit Augusto Mœcenas, vti hunc Præfectū institueret, cuius exemplum posteriores Imperatores tenuerunt. Præcipua porro huius Præfecti officia illa comperi. Seruorum in dominos, & contra horum in seruos querelas atque criminationes audire. Patronis de libertis ingratis querentibus ius dicere. De Tutorum Curatorúmue criminibus cognoscere: nummulariorum, argentariorumq; fraudes coërcere carnium curam gerere: quietem populi procurare: illicita collegia coërcere: spectaculorum disciplinæ præesse. Deniq; quidquid non intra vrbem modò, sed etiam intra centesimum ab vrbe lapidem commissum esset, animaduertere: sic, vt & vrbe, & Italia interdicendi potestatem haberet, itemq; in insulam deportandi. Primus Præfectus proditur C. Cilnius Mœcenas, homo decantatissimus. Satísne planè hóc præfecturæ genus intelligitis? S. Satis planè. A.

PRAEFECTVS ÆRARII. Ad vrbem tutandam, custodiendosq; imperij fines, quia legiones plurimæ, & præsidia alenda, cum in eam rem sumptus

ptus parum ſuppeditaret, retulit ad Patres Auguſtus, vt quo ſine cuiuſquam iniuria detrimentóque militibus ſtipendia perſoluerentur, præmiáque diſtribuerentur, cenſus aliquis perpetuus cõſtitueretur. Cum nihil conueniret, ſenatoresq́ grauiter ferrent huiuſcemodi rationem quæri, Augſtuus ipſe proprium ærarium militare conſtituit, atque in id pecuniam pro ſe & Tiberio intulit, & ſe id in annos ſingulos facturum promiſit. Eum ſecuti reges aliquot, & populi, idem promiſerunt. Veruntamen cum ne ſic quidem ſatis locupletaretur ærarium, & alius inueniri modus non poſſet, decreuit, vt hæreditatum, legatorúmque pars viceſima eò referretur, iis exceptis, quæ proximis cognatis aut pauperibus relinquebantur. Huius igitur ærarij adminiſtrationem tribus Prætoriis ſorte lectis ad triennium mandauit, qui binis lictoribus, aliisq́ miniſtris idoneis vtebantur: quanquam poſtremis temporibus lictores eis dati non ſunt.

PRAEFECTVS PRAETORIO. Iam noſſe vos oportet, veteres magiſtratum omnem cui pareret exercitus, Prætorem appellaſſe: eius tabernaculum prætorium, & in caſtris porta quędam prętoria. Præfectus itaque prætorio qui militibus iis præeſſet, quos ad cuſtodiam corporis ſui Impp. allegerant. Inuentorem habuit hoc inſtitutum Auguſtum, confirmatorem Tiberium. Ex Equitibus tantum Romanis initiò legebatur: poſtmodum cum ex Præfectis Impp. crearentur, & Senatoribus & Conſularibus ad hanc dignitatẽ aditus apertus eſt, durauitq́ ad Conſtantini tempora,

qui

qui orbe Romano in quatuor præcipuas partes ſeu diœceſes diuiſo, quatuor item Præfectos prætorio creauit, vnum Præfectum prætorio Galliarum, alterum Italiæ, tertium Illyrici, quartum Orientis. Qui in vrbe cohortibus prætoriis præficiebatur, eius maior fuit amplitudo: qualis Magiſtri Equitum ſub Regibus. Plena ei publicæ diſciplinæ corrigendæ poteſtas: nulla ab ea appellatio. Vt primùm erat lectus, tradebatur ei ab Imp. cingulum cum gladio. Traianus quidem ita dixiſſe fertur cum Suram Præfectum legit: Græca verba cultius & grauius rem exprimentia apud Suidam hæc ſunt. δέξαι τὸ ξίφος τοῦτο, καὶ εἰ μὲν καλῶς ὑπάρχω ὑπὲρ ἐμοῦ, εἰ δὲ μὴ, κατ' ἐμοῦ χρῆσαι. Accipe hunc enſem, & ſi quidem rectè atque è repub. imperauero, pro me, ſin ſecus, in me vtere. S. O vocem æquitatis & iuſtitiæ indicem. Nulla re tam facilè in officio retinentur ciues, quam cum violati iuris pœnam etiam ipſi Principes expendunt: & quibus tanto ſunt ſuperiores, iis fiunt colenda ad vnguem iuſtitia pares. Quod genus Præfecti ſequitur? A.

PRAEFECTVS FRVMENTI populo diuidendi. Gracchi lege ſenis trientibus in ſingulos modios conſtitutis frumentum populo dabatur. Sed rogatione P. Clodij effectum eſt, vt gratis daretur: quod vt ſeruaretur, Auguſtus ad imperium euectus lege ſanxit. Et quò plus gratiæ apud populum colligeret, eò frequentius diſtribuendum curauit. Diſtributioni huic præpoſitus, Præfectus frumenti populo diuidendi audiuit. Frumentum uoq; in annonæ difficultatibus ſæpe leuiſsimo,

inter-

interdum nullo pretio viritim admenſus eſt, teſſerasq́ nummarias duplicauit, ait Suetonius. S. Quid ſunt teſſeræ nummariæ? A. Quibus allatis promiſsi pro congiario nummi præberentur: Sic legimus teſſeras frumentarias, olearias, cœnarias: quas reddentibus frumentum, oleum, aut cœna daretur.

PRAEFECTVS VIGILVM. Idem Imperator cum opportunis locis cohortes ſeptem conſtituiſſet, & vnaquæq; binas vrbis regiones tueretur, Tribunos eis præfecit, & his omnibus virum ſpectata fide, qui Præfectus vigilum diceretur. Hic cognoſcebat de incendiariis, effractoribus, furibus, raptoribus, receptatoribus. Et quoniam incendia ferme habitatorum culpa proueniunt, aut fuſtuarium iniungebat illis, qui ignem negligentius habuiſſent: aut ſeuera increpatione multa comminatus eos caſtigabat. Noctem totam vigilabat: cum hamis & dolabris obambulabat: omnes de cauendo incendio, de aqua in promptu ad flammam ſi orta fuiſſet reſtinguendam admonendos curabat.

PRAEFECTVS ÆGYPTI. Cæterùm omnes Auguſtus, quos extra Italiam prouinciis præpoſuit, Præfectos appellauit, fuitq́ eadem propemodum eorum ratio, quæ olim Proprętorum & Proconſulum. Ægypti Præfectus, quem victis Antonio & Cleopatra, & Ægypto in prouinciæ formam redacta impoſuit, qui etiam Auguſtalis, fiebat ex Equeſtri ordine: nam quò minus hanc præfecturam ſenatoribus crederet, cauſſa fuit, quòd verebatur, ne nouis rebus ſtuderent, ſi qui inge-

ingenio turbulentiore fuiſſent. Imo etiam poteſtatem in Aegyptum proficiſcendi, niſi id ipſe alicui nominatim permiſiſſet, omnibus ademit. Primus Præfectus nominatur Cornelius Gallus, amicus P. Virgilij.

PRAEFECTI PRAEFECTVRARVM qui Præfecturis præerant, & in iis ius dicebant: propriè prouinciales magiſtratus non erant. Appellabantur enim in Italia præfecturæ illæ vrbes, in quibus & ius dicebatur, & nundinæ agebantur, & earum erat quædam Reſpub. neq; tamē ſuos magiſtratus habebant, in quas quotannis mittebantur qui ius dicerent. Earum genera duo. Alterū in quas ſolebant ire Præfecti populi ſuffragio creati: alterū in quas Prętor vrbanꝰ quotānis Pręfectos mittebat.

CONSVLARES QVATVOR qui per Italiam ius dicerēt, ab Hadriano ſunt inſtituti. Is cum Italiam in quatuor regiones diuiſiſſet, in ſingulas Præfectos miſit, poteſtate ferè proconſulari, qui, quòd prius Romæ conſulatum geſſiſſent, Conſulares dicti. In diſceptandis Italorum controuerſiis tantùm erant occupati: rem militarem non attingebant.

Aduocati fiſci.

De Aduocatis fiſci paucis expediam. Fiſci, fiſcinæ, fiſcellæ ſpartea vtenſilia ad maioris ſummæ pecunias capiendas. Vnde quia maior ſumma pecuniæ publicæ quàm priuatæ, vt pro cenſu priuato loculos, & arcam, & ſaccellos, ſic pro publico theſauro ærarij fiſcum dicebant. Propriè fiſcus Principis erat, vt ærarium populi. Qui huic fiſco patrocinabatur, fiſci Patronus, vel Aduocatus dicebatur,

iſq;

isq; à M. Antonino Philosópho primus est institutus.

Varij magistratus ab Augusto.

Denique quò plures partem administrandæ Reipub. caperent, ait Sueton. in Augusto noua officia excogitauit: curam operum publicorum, viarum, aquarum, aluei Tiberis, frumenti populo diuidendi, præfecturam vrbis, triumuiratum legendi senatus, & alterum recognoscendi turmas equitum, quotiescunq; opus esset. Censores creari desitos longo interuallo creauit: numerum Prætorum auxit. Idem cum vrbem in quatuordecim regiones diuisisset, per singulas duos curatores, & duos denuntiatores creauit. Curatorum munus erat procurare apud Principem commoda regionum, decorem & elegantiam viarum, & vicorum vrbis: ne à priuatis nouis ædificiis interrumperentur prouidere, & alia eiusmodi. Denuntiatorum, quidquid regioni tam publicè quam priuatim accideret denuntiare. Magistri vicorum, qui & Vicomagistri, quatuor per singulos vicos creabantur, vt illos tuerentur. de his crebra mentio apud Sex. Rufum, & P. Victorem libris de regionibus vrbis, Sueton. cap. 30. Hæc quàm breuissimè vt & ego potui, & vos fortasse voluistis. S. Nos quidem plura cupiebamus: sed molesti esse nolumus benemerenti nostro. De ministris tamen magistratuum velut auctarium expectamus. A. Et hoc dabo vobis.

ANNO-

ANNOTATIONES.

SVNT QVI HARVM QVOQVE LAVDVM) *Suetonium cum Tacito componens oratione 12. volum. 2. Muretus, hunc illi longè anteponit: in quo nihil sit, ex quo eius aut prudentiam, aut eloquentiam, aut eruditionem vllam eximiam agnoscas. A veterum nemine inter eruditos aut disertos nominatum: nimis subtiliter ac particulatim spurcissima flagitia Imperatorum persecutum vt docere voluisse videatur. Lege cætera.* SACROSANCTVS HABERETVR) *Sacrosanctum dicitur, ait Festus, quod iureiurando interposito est institutum, si quis id violasset, vt morte pœnas penderet. Cuius generis sunt Tribuni plebis, Ædilesq́; eiusdem ordinis. Quid differant inter se sacrum, sacrosanctum, sanctum, religiosum, Aldus de quæsit. per epistolam libr. 2. cap. 10.* HÆC OMNIA VELVT HÆREDITAS) *Patrem patriæ dictum testatur Ouid. 2. Fast.*

Sancte pater patriæ tibi plebs, tibi curia nomen
Hoc dedit, hoc dedimus nos tibi nomen eques.
Res tamen ante dedit: sed nunc quoq; vera tulisti
Nomina, iam pridem tu pater orbis eras.

PROPTER REM BELLO PRAECLARE) *Honoris amplissimi, nomen Consulis esse dicit M. Tull. Philipp. 14. sed virtutis & victoriæ Imperatoris. Ibidem Pansam, Hirtium, Cæsarem Octauium repub. bene aduersus M. Antonium gesta Imperatores censet appellãdos, Duobus enim modis vsi sunt vocabulo*

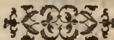
Impera-

Imperatoris. Vno pro quocunq; exercitus duce, qui ius belli gerendi haberet: altero qui hostibus magno numero cæsis profligatisq;, aut rebus magnis gestis eo nomine primum acclamatione militum, post senatus decreto esset affectus. Cic. Magnum numerum hostium cecidimus, castella munitissima cepimus, incendimus, Imperatores appellati sumus. Etiam Legati & Quæstores secundis prælijs si absente duce rem bene gessissent, idem nomen consequebantur. NON TANTVM NOVO, SED) *Ouid. ad Germanicum Cæsarem 1. Fast. Et tuus Augusto nomine dictus auus. Postea per collationẽ multorum quibus inclyta nomina obtigerunt, ostendit nullum esse tam gloriosum. Tandem hæc addit.*

Sed tamen humanis celebrantur honoribus omnes:
Hic socium summo cum Ioue nomen habet.
Sancta vocant augusta patres: augusta vocantur
Templa, sacerdotum rite dicata manu.
Huius & augurium dependet origine verbi,
Et quodcunq; sua Iupiter auget ope.

PRINCIPES IVVENTVTIS) *Hic titulus aliquando honorificentissimus fuit in equestri ordine. Patet clarissime ex Liuio lib. 42. vbi se de victoria efferens Perseus Macedonum Rex, victos esse dicit Romanos equites illos principes iuuentutis, equites seminarium senatus: vnde legerentur Patres, vnde Coss. & Impp. crearentur. Cic. L. Domitium Ahenobarbum iuuentutis principem vocat, tanquam summæ exspectationis iuuenem. Sic pro Sulla L. Torqua-*

tum principem, & signiferum iuuentutis: quoniam in tumultu Catilinario inter equites studium suum aduersus rempub. eximiè ostenderat. Imperatores postea Romani exemplo Augusti suos ita nepotes & consanguineos appellarunt, velut apices nobilium iuuentutis. Augustus igitur nepotes ex Iulia duos cum adoptasset, & L. atq; C. Cæsares appellasset, tenera ætate in equestrem ordinem retulit, qui mox ab eodem ordine clypeis aureis, hastisq; puris donati, & principes iuuentutis nuncupati sunt. IN PROVINCIAE FORMAM REDACTA) *Nihil erat aliud olim in prouinciæ formam redigere, quàm leges domesticas adimere, Romanas dare, ac Prætorem, qui quotannis prouinciam ex legibus datis administraret, instituere. Prouinciales autem sunt, non ij solùm, qui ex prouincia oriundi sunt, sed etiam ij, qui in prouincia domicilium habent.* CORNELIVS GALLVS AMICVS P. VIRGILII) *De hoc in vita Virgilij Donatus. In eius gratiam scripta ecloga decima.* ADVOCATVS FISCI) *A fisco deflexum est verbum Confiscare, pro, deferre ad fiscum Principis. Et apud Sueton. in Aug. Confiscata bona, quæ fisco sunt adiudicata.*

PRO-

PROGYMNASMA OCTAVVM DECIMVM.

Ministri magistratuum.

IIDEM.

ANTIQVARIVS. Ministri de quibus quæritis hi fuerunt. Scribæ, apparitores accensi, interpretes, præcones, lictores, viatores, serui publici, carnifices. De singulis quo ordine enumerati sunt dicamus. S. Quod tua & nostra ex sententia eueniat.

SCRIBAE proprio nomine antiquis dicti sunt, auctore Festo, & librarij, & poëtæ. At nunc dicuntur, inquit, scribæ quidē librarij, qui rationes publicas scribūt in tabulis. Apparuerunt singulis magistratibus, ipsiq; eos sibi legebant ea de caussa, vt publicas rationes in tabulas referrent, legesq; & acta omnia perscriberent. Eorum erant decuriæ, in quarum aliqua locū sibi emebant, qui scribæ fieri volebant: sed pro dignitate magistratuum, quibus scriptum faciebant, etiam ipsi honorabātur. Ergo Quæstorius scriba inferiore loco, quam Ædilitius aut Prætorius ducebatur: solebātq; pro elogiis sibi adscribere, quibus magistratibus scribendo seruiissent, quod ex vetustis monumētis patet. Veruntamen vniuersè neq; grauem, admodum, neq; honestū valde scribarum ordinem fuisse duo quædā fidē faciunt. Vnū quod Probus in Eumene multò honorificentius apud Græcos ait, quàm Romanos

id officij genus fuiſſe. Apud hos enim mercenarios, vt erant, habitos: cum apud illos nemo niſi honeſto loco, fide & induſtria cognita admitteretur, quia neceſſe eſſet eum omnium cõſiliorum eſſe participem. Alterũ, quod Gellius lib. 6. cap. 9. ex 3. Annali Piſonis. Cn. Flauius patre libertino natus ſcriptum faciebat. Isq; in eo tempore Ædili Curuli apparebat, quo tempore Aediles ſubrogantur. Eumq; primæ tribus Aedilem Curulem renuntiauerunt. At Aedilis qui comitia habebat, negat accipere. Neque ſibi placere, qui ſcriptum faceret, eum Aedilem fieri. Cn. Flauius Annij filius dicitur tabulas poſuiſſe, ſcriptu ſe abdicaſſe. Isq; Aedilis & curulis factus eſt. Idem dicitur ad collegam veniſſe viſere ægrotum. Et in conclaue poſtquam introiuit, adoleſcentes ibi complures nobiles ſedebant. Ij contemnentes eum, aſſurgere ei nemo voluit. Id ille arriſit. Sellam curulem iuſsit ſibi afferri. Eam in limine appoſuit, ne quis illorum exire poſſet: vtiq; ij omnes inuiti viderent ſeſe in ſella curuli ſedentem. Manifeſtè igitur cernitis adeo vile & inglorium fuiſſe ſcribarum munus, vt qui eo fungerentur, non ſatis digni magiſtratu cenſerentur.

APPARITORES οἱ παρισάμενοι τοῖς ἐπ' ἀξιώσεως qui magiſtratibus apparebant, atque ad eorum iuſſa efficienda paratos ſe promptóſque offerebant. Nomen eſt generis, de miniſtris nimirum magiſtratuum, præſertimq; de viatore, qui aliâs ſtator, vſurpari ſolitum. Actus ipſe miniſteriumq;, ſeu officium apparendi, apparitura dicitur. Hinc apud Sueton. de claris Grammat. alicui apparituram

ram facere. Vocatur item apparitio. Et apparere, quod ex dictis colligitis, est exhibēdi officij & obsequij gratia præstò esse: quod ad illum Virgilij versum 12. Æneid. Seruius docuit.

Hæc Iouis ad solium, sæuiq́ in limine regis
Apparent, acuuntq́ metum mortalibus ægris.

ACCENSI, qui decurionibus accensebantur, hoc est, attribuebantur in militia: qui etiam ferentarij, quòd scilicet his armis depugnarent, quæ ferrentur, non quæ tenerentur, pugnis & lapidibus. Ita Nonius. Item qui in locum mortuorum militum surrogabantur, & ad supplementum legionum adscripti essent. Præterea ministri magistratuum, qui accirent, id est, vocarent, quiq́ molestis interpellatoribus silentium imperarent. Accensus siquidem instar præconis, iubente Consule Quirites ad concionem cogebat. Singulis prouinciarum præsidibus accensi dabantur: nec nisi libertorum id munus erat, vt Cic. ad Q. F. epistola quadam testatus est.

INTERPRETES ij vocati, quos inter gentes exteras ad earum orationem interpretandam adhibebant. Alioqui interpres etiam is est, vt scitis, qui inter aliquos vel conditionis, vel amicitiæ, vel alterius commodi proxeneta & conciliator est: cuius præmium græcè ἑρμηνευτικὸν quasi æs interpretitium, & pararium dicas.

PROECONES varium multiplicemq́ vsum habuerunt. Ad hastā stabant, seu in auctione rei pretium indicebant. In concionibus audientiam faciebant. In comitiis magistratuūm tribus ad ineunda suffragia citabant, & eos qui designati erant,

renuntiabant. In ferendis legibus, subiiciente scriba leges populo pronuntiabant In iudiciis & quęstionibus, iudices, reos, accusatores, & testes citabant, oratores dixisse proclamabant. Inde præconium facere.

LICTORES *Etruscorum exemplo Romulus instituit. Valgius Rufus & Nonius à ligando dici lictorem putant. Nam antiquis erat ligo ligere, ligui lictum: vt frico fricui frictum, plico plicui plictum. Tiro apud Gell. lib. 12. cap. 3. à licio, vel à limo nomen istuc inclinat. Licio enim transuerso, ait, quod limum appellatur, qui magistratibus præministrãt cincti erant. Verius est, à ligando. S. Quid ligabãt? A. Manus reorum. Etenim antiquitus carnificis officium fungebantur. Vnde illud, I. lictor, colliga manus, verbera vel intra pomœrium, vel extra pomœrium. S. Seruine erant, an liberi? A. Liberi, è libertis aut libertinis: habebant ius togæ, & omnino ciues erant. S. Quæ, aut quot nam præcipua eorum munera? A. Tria, præire magistratui cum fascibus, summouere, animaduertere. S. Percupidè arripiemus, quæ abs te sparsim lecta, & in vnum velut corpus collecta nobiscum communicare volueris. Et quoniam ita proposuisti, de præitione primum audire lubet: post de submotione: tandem de animaduersione. A. Sic agemus.*

Antę magistratum lictores incedebant non gregatim aut confusè, non bini, terniue, sed singuli, & in lineam: et primus dicebatur qui anteibat, & tanquam agmen

agmen ducebat: proximus qui claudebat, proximeq; à magistratu aberat. Valerius lib. 1. Maxima diligentia maiores hunc morem retinuerũt, ne quis se inter Consulem & proximum lictorem, quamuis officij caussa vnà progrederetur, interponeret. Non igitur proximus lictor idem qui primus: nam primus ab ordine euntium, cuius propriũ munus submouere, quod primus in turbam incurrebat. Proximus inter XII. postremus, qui mandata à magistratu, aut literas accipiebat, & operam familiariorem præstabat. Aliâs etiam summus lictor, & lictorum caput, Græcè ἀρχιραβδοῦχος.

Submotio cum strepitu et imperio quodam fiebat: voce, manu, virga locum sequenti magistratui faciebant. Festus. Matronæ, inquit, à magistratibus non submouebantur; ne pulsari contrectariue viderentur; néue grauidæ concuterentur. Habetis in his verbis testimonium duplex, de manu & virga: pulsari ait, & contrectari: nam virgam ad pulsandi vsum gestabant. De voce quanquam nullum videtur dubium, tamen declarat expreßè illud Liuij libr. 8. de subito aduentu Papirij in curiam. Repente strepitus ante curiam lictorum submouentium auditur: & ipse infensus aderat. Diligentißimè porrò obseruabant lictores, vt submouerent personas infames, puta lenones, meretrices, & id genus: ne occursu hominum istorum quasi obscœno & mali ominis, maiestas magistratus contaminaretur. Seneca in Controuerſ.

 Maie-

Maiestatem læsam dixissem, si tibi exeunti lictor è conspectu non summouisset meretricem. S. *Quid sibi voluit Plin. lib. 9. cap. 35. cum scripsit: cupiuntq́; iam & pauperes, lictorem fœminæ in publico vniones esse dictitantes? Quis est iste lictor fœminæ?* A. *Pauperes fœminas vnionibus gaudere significat, quòd in publico cum sint, ipsis de via decedatur, videanturq́; diuites: vt margarita sit pro lictore fœminis, turbamq́; submoueat.* S. *Isti tam festiuæ explicationi qui non assentiatur, putamus futurum neminem.* A. *Animaduersio lictoris solebat verbis et clamore fieri: animaduerti iubebat, & animaduertere à magistratu iubebatur: estq́; proprium hoc in re lictoria verbum, quo comprehendebant, quidquid honoris venienti magistratui exhiberi sollemne esset, vt assurgere, caput aperire, equo aut curru descendere, ferrum ponere, & si quid eiusmodi. Nec solum priuati assurgebant, verum etiam minor magistratus maiori. Viri sedentes cum vxoribus in vehiculo descendere non cogebantur. De muneribus nihil præter hæc. Sunt tamen quædam coniuncta cum insignibus, de quibus vtrisq; aliquid.* S. *Valde id te oramus.*

A. *Insignia lictorum fasces & virgæ. Fasces bacilli aliquot teretes ex vlmo, aut betulla arbore, loro colligati in modum fascis, illigatis securibus, quas inuidiæ Consulum minuendæ primus dempsit Publicola. Manserunt igitur in bello tantùm, & extra vrbem. Ferebant in humeris, aut fortasse etiam surrectos: non enim*

enim quidquam certum. Quod si per viam magistratui alicui maiori occurrerent, statim submittebant, & honoris caussa inclinabant. Auctor moris Valerius, qui primus summissis populo fascibus, id est, in terram depressis & ante pedes quodammodo deiectis, in concionem ascēdit. Gratum id multitudini spectaculum summissa sibi esse imperij insignia, confessionemq́ factam, populi, quam Consulis maiestatem, vimq́ maiorem esse. Imo verò ad huiusmodi occursum, si extra vrbem fieret, minor magistratus etiam secures deponebat. Præter fasces manu virgam gestabant tum ad summouendum, vt dictum est, tum ad ianuam tangendam. De hoc more Martialis.

Bis senos iubet en redire fasces
Nato Consule: nobilisq́ virga
Vatis castalij domum sonare.

Quoties enim magistratus suam aut alienam domum intraturus erat, lictor præcedens, virgā fores percutiebat, ad significandum eius aduentum. Plinius lib. 7. Cn. Pompeius confecto Mithridatico bello, intraturus Posidonij sapientiæ professione clari domum, fores percuti de more à lictore vetuit. Hucusq́ de lictoribus dictum esto.

VIATORES ex eo inducti, quod cum agri essent in propinquo vrbis, & initio omnium tribuū assiduò rusticarentur Romani, crebrius homines seu senatores à magistratibus, seu à senatu in curiam per ministros vocari oportebat: quorum opera cū tam esset crebra, seu crebrior in via, quàm

in vrbe, & ab agris in vrbem, ab vrbe in agros toties commearent, appellati sunt Viatores. Postmodum consuetudine loquendi ad eos translatum est hoc nominis, qui iussu magistratus reos, in ius vocarent: qui tum Apparitores, tum Executores litium plerunque dicuntur. Plin. lib. 18. cap. 3. Aranti quatuor sua iugera Cincinnato, Viator attulit Dictaturam, & quidem nudo, plenoque pulueris etiamnum ore. Cui Viator, vela corpus inquit, vt proferam senatus populique mandata.

SERVI PVBLICI, quorum ministerio magistratus ferme omnes vtebantur. Romani quippe morem hunc retinebant, vt Respub. ex gente captiua plerunque seruos quosdam seligeret atque seponeret ad varios vsus. Itaque scriptum est apud Liuium lib. 26. Scipionem victa Carthagine opifices ad duo millia hominum publicos fore edixisse, cũ spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enixè operam nauassent. Qui mos fuit etiam in Græcia. Plaut. in Captiuis.

Sed is priuatam illic seruitutem seruit, an publicam?
HEG. Priuatam, medici Menarchi

Huiuscemodi seruos vt distinguerent, à prouinciis vnde adducti, aut à personis eorum qui vicerant quique adduxerant appellabant. Prioris generis fuerunt Brutiani, Cyprij, Picentes, Lucani. Posterioris Corneliani, Clodiani, &c. Atque hi plerunque in libertatem asseri solebant: vt tamen nihilo secius officia quædam Reipub. deberent, quasi liberti. Quibus & annua quædam Respub. ad victũ & vestem largiebatur.

CARNIFICES non solùm in numero ciuium non

non erant, sed ne domicilium quidem in vrbe habebant. Per eos sontes in crucem agebantur, vt per lictores securi feriebantur. Sallust. in Catilin. vindices rerum capitalium. In eum locum postquam demissus est Lentulus: vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. Exposui vobis quæ sciebam pœne omnia, & vt arbitror magis famem vestram irritaui, quã expleui. S. In præsens quid respondeamus nihil est, nisi hoc vnum, te de vtroque nostrum tam bene meritum esse, quàm qui optimè. A. Iam istuc gaudeo, quia vos gaudetis.

ANNOTATIONES.

QVIBVS SCRIPTVM FACIEBANT) *Scriptum facere (quod barbarè dicas notarium esse) scribendi artem exercere ac profiteri, scribam esse. Abdicare se scriptu, est eo officio renuntiare. Notare Quintiliano in præfat. est compendioso scribendi genere excipere: quod etiam dici potest, notis scribere & excipere. Scriptura item compendia dicere licebit, quas barbari abbreuiationes.* LICTORES) *De lictoribus quæ afferuntur, ex collectaneis Lipsij decerpta sunt, Elect. lib. 1. cap. 23. vt quæ de seruis ex eiusdem Elect. lib. 1. cap. 22.* SVBMOTIO CVM STREPITV) *nec tamẽ vt multitudinem submouere poterant, ita etiã arcere ac depellere curas animi, & molestias. Quò respexit Horatius Ode 16. lib. 2. cum scripsit,*

neq; consularis
Summouet lictor miseros tumultus
Mentis.

Signi-

Significat honoribus homines non esse beatiores, cum fœlicitas, animi tranquillitate censeatur, quam præstare non potest lictor. Nam vt summouere possit turbam, non tamen poterit vitiorum, & perturbationum tumultum arcere. Turneb. lib. 15. cap. 10. De lictore Curiato vide eundem lib. 11. cap. 10. (CARNIFICES) *Quamobrem carnifices in odium hominũ incurrant, docet Magius Miscell. li. 4. cap. 16. Censoriæ leges eos foro & domicilio vrbis priuarunt. Testatur idipsum Cic. pro Rabirio sed moreretur prius acerbissima morte millies Gracchus, quàm in eius concione Carnifex consisteret: quem non modò foro, sed etiam cælo hoc ac spiritu Censoriæ leges, ac vrbis domicilio carere voluerunt. Rhodiorum lege etiam vrbem ingredi vetabatur. Apud Terentium magni probri loco Carnificis nomen tribuitur.*

PROGYMNASMA NONVMDECIMVM.

Num sint è Repub. perpetui magistratus.

CREMVTIVS, LINVS.

CREMVTIVS. Non multum effluxit temporis Line, cùm tale quiddam mihi contigit, quale Melibœo in ecloga contigisse Maro no-

ro noſter feſtiuè comminiſcitur. L. Quomodo? C. Audies. Conſederant forte in ſolo loco Sabinus & Fundanius, vterq; vtriq; noſtrum veteri neceſſitudine cōiunctiſsimus, & inter ſe, quod animaduertebam, acriter diſputabant. Aderat tanquam Daphnis & arbiter certaminis Conſtantius. Is vbi me prope ambulantem, & præterire volentē conſpexit, ocyus inquit, Cremuti, huc ades. Et ſi quid ceſſare potes, ſub iſta ilice mecū in vmbra requieſce, atq; vtrius horum ſententia veritati videatur magis conſentanea, iuxta mecum conſidera. Qua de re inquam contendunt? De perpetuitate magiſtratus, ait. Partem affirmantem tuetur Sabinus: inficiantem Fundanius. Nondum cœperat continenter dicere poſterior: tantùm interpellabat aduerſarium, & argumenta eius eleuabat: & ille iam parabat deſinere, paratus audire, quid contra ſe afferretur. Datum eſt mihi hoc à Sabino, vt breuiter, à ſe dicta, & à capite repeterē. Quæ cum haud abſurda apparerent, nec penitus incredibilia, factum eſt tamen, vt Fundanij oratio ad aſſentiendum me vehementius impulerit. Quare vbi aſſurrexi vt abirem, duos de ſeptima ecloga extremos verſiculos παρῳδήσας vſurpaui in hunc modum.

Hæc memini, & fruſtra victum pugnare Sabinum.
Ex hoc Fundani nobis Fundanius eſto.

L. Sunt & mihi carmina, & gliſcit animus ſimilem diſputationem capeſſere, & cum Fundanio quæſtionis huius partem negantem, vt veriorem defenſitare. Quod vt me facere ſinas, ita te oro, ſi perſonam Sabini ſimulare velis, tuiſq; verbis firmamen-

maméta iterare,& de tuo addere, si quid addendũ putabis. C.Concedam petitioni tuæ,& in speciem te lacessam. Tu si feruentius contra differere volueris, Sabinum tibi aduocabo, qui pertinaciter placitum suum defendit. L. Mihi curæ erit, ne nihil lædentem vlciscar. C. En tibi ratiocinationes.

Pars aiens.

Si vno & altero anno tantum gerendus est magistratus, prius honore suo perfungentur, & ad priuatum vitæ statum reuertentur, quibus se regendam respub.commiserit, quam illi caussarum, negotiorumq́ ciuilium notitiam acquisierint. Temperari autem ciuitatem ab inexpertis, inexercitatis, nullo, aut mediocri vsu præditis, non potest in fructuosis numerari. Qui diutissimè, aut semper gubernacula tenent, vt aliis aliquando perspicacitate ingeniorum cedant, exercitatione quidem & experientia, quæ magistros vincit omnes, longè antecellunt. Quis porrò nescit, magistratum in tempus breue mandatum nulla esse auctoritate? Et profectò, qui se haud multo post loco motum iri non ignorat, aut amissionem potestatis metuit, is neutiquam iniustæ Principum voluntati libidiniq́ aduersabitur: tenuiores aduersus opulentos minimè tuebitur: populi commodorum paruam rationem ducet: ne cum prouinciam alteri tradiderit, sibi à potentibus multa accidant contra æquitatem, iniuriæq́ graues inferantur. Nec verò ita promptè ac nauiter eorum imperia exsequimur, qui cum paulò ante eodem quo nos ordine censerentur, rursum paulò post in eundem ordinem

nem redigendi sunt. Adde quod ad compescendam Principis tyrannidem nihil est præsentius, continuata per omnem vitam potestate: siquidem frequens honorum mutatio eius potentiam auget ac stabilit: quæ deinde aucta & stabilita, dominatum inuadit, & omnia iura pessundat. Quo autem amplius de imperio Principis detractum fuerit: seu quò magis imminuetur, eò tolerabilius euadet. Atqui perpetuitate honorum diminuitur: dubitare ergo non conuenit, quin Reipub. commodet successione carẽs magistratus. Natura quoque dux optima in omnibus, immutabilis est, quã continuatio potestatum pulchre imitatur. Metuendum prӕterea, ne noui magistratus pauperioribus incommodent: quippe adhuc vacui, & proinde compendiorum suorum sitientes: cum veterani quæstus ac diuitiarum pleni iam sint. Antoninus Pius viuenti bono magistratui successorem non dedit, prӕterquam Orphito Pręfecto vrbi, sed roganti. Tiberius item prouinciarum Prӕtoribus nisi fato functis successores nullos mittebat, ob eandem scilicet aliasq; caussas. Hoc item Claudianus in Honorio laudat.

crebris nec succedentibus Vrges
Iudicibus.

Nunc tu quandiu voles contra differe: libenter intelligam, tu ne an Fundanius hanc partem eruditius, acutiusq; tractauerit. L. Futurum spero planè, vt si non maiorem, at similem certe voluptatem rationes meæ tibi pariant, Eas explico in hæc verba.

Pars

Pars negans.

Certum eſt, ſi Rectores adminiſtrationum ſuarum rationes edere non cogentur, ad tyrannidem aſpiraturos. Quî autem cogentur, ſi eorum poteſtas nullo termino ac fine temporis circumſcribitur? Si imperandi parendiq; commutatio tollitur? quę ſuperba ingenia in gyrum quodammodo ducit, nec animos licentia ebrios fieri permittit. Quòd ſi paucorum menſium honor ſpiritus arrogantes ſæpe facit, quid tandem complures anni? quid vniuerſa vita? Si libertatem, quò omnes omnium cogitationes ſemper referuntur, retinere cupimus in ciuitate, parendi imperandiq; viciſsitudo retinenda eſt: aliter illa conſeruari nequit: cum nimirum imperio ad vnum aut paucos in perpetuum delato, ſperare cæteri non poterũt, ſe eundem honorem aliquando adepturos. Sunt autem honoris perſtudioſi omnes: quem vbi præreptum ſibi in omne tempus cognouerint, quo nam modo id ſedatis animis perferent? non res nouas molientur? non inuiti ac repugnantes parebunt? non cœtus celebrabunt? non ſeditiones, non ſimultates naſcentur? non odia offenſionesq;, magnopere ſtatũ Reipub. labefactantes concitabũtur? Intolerabile apparet in libera ciuitate vnum continenter præeſſe. Confirmat id luculentiſsimis verbis Æmylius Mamercus apud Liuium, cum dictaturam vnius diei ſpatio geſtam ſe depoſuiſſe dicit: quò planum faceret, quàm ſibi diuturna imperia non placerent. Optimus ciuis tum maxime imperare condiſcit, cum paret: & dum in magiſtratu eſt, perutile videtur eum certò ſcire, futurum breui vt pareat.

reat. Sic lenius ac leuius eius reddetur imperium: vtpote qui se non regem, sed publica potestate ad mediocre tempus fungentem intelliget. Sic plures ciuium eodem honore ornabuntur, & arctioribus cum repub. vinculis adstringentur. Quocirca prudenter suasum Augusto à Mæcenate, vt vrbibus atq; prouinciis Præfecti, neq; minus triennio (nisi deliquissent) neq; plus quinquennio magistratum obirent. Nam & annui illi, & semestribus aut minoribus spatiis inclusi magistratus hoc habent, vt cum quis aliquid in his addidicerit, prius decedat, quam dare eius specimẽ possit: & diuturnitas imperandi multos ad fastum, & res nouandas sollicitat. Extant item leges in iure ciuili de honoribus & muneribus non continuandis. Et in XII. tabulis scriptum erat. Eundem magistratum ni interfuerint decem anni, ne quis capito: ciuitatem annali lege seruanto. Laudandi Romani, laudandi Athenienses, apud quos nulla fuit magistratuum perpetuitas. Præclara sunt verba Sallustij. Post vbi regium imperium, quod initiò conseruandæ libertatis, atq; augẽdæ Reipub. fuerat, in superbiam dominationemq; conuertit, immutato more, annua imperia, binos imperatores fecere. Eo modo minimè posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Negare nolim, vsum tempore comparari, & infœliciter eos gubernare, qui gubernãdi rationem negotiorumq; naturas nondum calluerint. Attamen vtilior Reipub. mihi videtur, imperitia quædam cum modestia, quàm peritia cum arrogantia: quæ plerunq; diuturnitatem imperij comitatur, in breuitate locum non

habet. Quid verò? nonne iſtam rationẽ exempla refutant? Vno tantum anno Coſſ. Romani peritè ſatis & doctè Rempub. gubernabant. Si præterea adſit ingenium & prudentia, res maximæ, & multis implicatæ difficultatibus citò diſcuntur. Atque hæc res, prudentia, inquam, auctoritatem conciliat. Qui porrò non ſeipſum, ſed Rempub. amat, non ſpectabit, quamdiu magiſtratum geſturus ſit: ſed quid ſe deceat diligentiſsimè conſiderabit, & communis commodi ſalutisq́ cauſſa nullius periculi caſum extimeſcet. Nec diuturnitas honoris Principem tyrannum fieri vetat: immo ea ipſa tyrannos facit. Hæc imparatus, & ex tempore. Qualia ſint, tute iudicato: mihi, niſi forte mihimet blãdior, non infra omne pretium vidẽtur. C. Eadem, & ęquè diſertè à Fundanio dicta recordor: quamobrem & vitula tu dignus & ille. L. De teſtimonio grates tibi magnas. Sũ aliquid, ſi tu me nõ ſpernis.

ANNOTATIONES.

CONSERVANDÆ LIBERTATIS) *Frequens locutionis genus Salluſtio, quod in Scholiis obſeruauit Aldus Manutius, & nos de eo alibi admonuimus.* DOMINATIONEMQVE CONVERTIT) *Vocula, ſe, tollenda eſt, cum alibi quoq; ita loqui conſueuerit Salluſtius. Næ iſta nobis manſuetudo & miſericordia, ſi illi arma ceperint, in miſeriam vertet. Benefacere iam ex conſuetudine in naturam vertit. Cic. Sed hoc vitiũ in bonum ei vertebat. Liuius. Auſpicia in bonũ vertũt. Virgil. Et totæ ſolidam in glaciẽ vertere lacunæ. Plura teſtimonia producit idẽ Manutius in ſcholiis Con-*

iurat.

iurat. SI TV ME NON SPERNIS) *id est, si me amas, magni facis: per figurã, quæ* λιτότης *græcè. Tale illud Virgilij eclog. 3. Quid prodest, quòd me ipse animo non spernis Amynta? Et in 7. Aeneid. Munera nec sperno. Quod autem Grammatici plerique hanc figurã Liptoten appellãt, Græco item, vt putant, vocabulo, fœdo errore labuntur. Explicat vim* λιτότητος *Seruius in 1. Æneid. super isto versu. Mihi iussa capessere fas est, his verbis. Figura est Liptotes: quæ fit, quotiescunque minus dicimus, & plus significamus, per contrarium intelligentes, vt hoc loco: non ait, licet mihi implere quæ præcipis: sed, nefas est, non implere quæ iusseris. Adi libellũ Hen. Steph. de abusu linguæ Græcæ cap. 7.*

PROGYMNASMA VICESIMVM.

Meliora esse legum imperia: tũ de legib. vniuersè, mox de Romanis.

PRISCVS, ANTONIANVS, CARPVS.

PRISCVS. Quæstionem nec inelegantem, & grauem, eamq; politicam ponere vobis constitui, sodales, de qua pro arbitratu disseratis prius, quàm, id quod à me ambo contendistis, de legibus, præsertimq; Romanis disputationem ingrediar. A. Quin tu vtrumq; facis, munusq; tuum alio munere cumulas, atq; ita duplici nos benefi-

cio astringis, qui nec simplum reddere possumus? P. De reddendo nolim vos cogitare: redditis, si libenter debetis: & ego non tentandi caussa, verum vtriusque vestrum audiendi in re pulcherrima, quæ disputationi meæ præmuniatur, istuc à vobis præstari peruelim. C. Si tu istuc, Prisce, ex animo, non simulatè dicis, id est, si verè de ingeniis doctrinaq; nostra paulò præclarius existimas, non videbimur profectò magistros audiuisse, qui nos magna mercede nihil docerent sapere: nec tanquam forum rerum venalium otiosi spectatores, obiuisse tot annis gymnasium. E quo tamen longè tu quàm nos instructior coemptis mercibus rediisti. P. Excusare ignorantiam nihil attinet: fateor ego, me, qualis sum, si modo aliquis sum, non ex vna, sed pluribus Academiis extitisse: nec mihi vnquam velitationes vestræ litterariæ, quibus crebrò interfui, non valde vehementerq; placuerunt. Quæro igitur, meliúsne ac salutarius censeatis, Rectorum arbitrio, an scripto iure, seu legibus ciuitatem gubernari. A. Super hoc nimirum Scholam haberi vis, vtrum animatã iustitiam inanimæ anteferre oporteat. P. Eum sensum continet quæsitum meũ. Vtram partem tibi sumis Antoniane? A. Sanè posteriorem, siue illam de legibus, quia probabilior. C. Itáne? O hominem elegantem: nihil ago. Tamen experiar, quod est improbabile, argumentis efficere verisimile. P. Age, mi Carpe, quódq; semper potes, fac vt posis hodie.

C. Animata iustitia maximam rationem ducit æquitatis, ac summum ius, summam interpretatur

tur

tur iniuriam: temporum, morum, negotiorum, personarum, locorum vicissitudinem ac differentiam sedulò perpendit, & ea varietate imperia voluntatemq́ suam dirigit: ipsaq́ nihil aliud, quàm lex loquens est: sicut vicissim legem mutum magistratum vocare consueuimus. Hoc autem leges præstare quî possunt? vt semel latæ sunt, ita manent. Quid quòd ibi fælicius imperatur, vbi studiosius, & alacrius obeditur? Atqui quoniam leges non solùm multæ, verum etiam difficiles, rigidæ, & inexorabiles videntur, vocem Principis & magistratuum in loco legis complecti omnes malũt. Temporibus regum Romanorum paucæ leges in vrbe fuerunt, propterea quod eorum iussa, vim auctoritatemq́ legum obtinebant: ad quos deferebatur, si quid controuersum, aut maioris momenti incidisset: ad eorum se arbitrium nutumq́ omnes, nec inuiti conuertebant. Et omnino, præter Superbum, ea cum moderatione & sapientia summæ rei præfuerunt, vt L. Iunius Brutus qui illum exegit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine alicui priorum regum extorquere regnũ studuisset. Refero pedem, dictum à me satis. A. Audaciorem si essem nactus aduersarium, sic contra eum ingrederer.

Tametsi lex nihil videtur aliud, quàm recta ratio, nihilominus neminem fugit, eandem rationem nostrã turbulentis motibus, consiliariis profectò amentissimis subiectam esse. Plura iudicant homines, inquit M. Tullius, aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut lætitia, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliqua permotione mẽ-

quàm veritate, aut præſcripto, aut iuris norma aliqua, aut iudiciij formula, aut legibus. Quamobrem quî tandem cõducibilius putetur, ex arbitratu & ſententia gubernatorum, quam ex legibus adminiſtrari Rempub.? Quid eſt aliud, obtemperare legibus, quàm ſanctiſsimis philoſophiæ præceptis obſequi, & ſecũdùm naturam viuere? Quo vno ſi ſalutarius fieri nihil poteſt, deſinamus quærere, num voluntas iudiciumq́ꝫ Rectorum legibus meritò anteponatur. Vereor magnopere, ne ius ſcriptum tollendi, & ex opinione omnia ſtatuendi, alia cauſſa nulla reperiatur, quàm faſtidium, inſolentia, & rerum ignoratio: quòd potentiores ſcilicet legum vinculis alligari atqꝫ conſtringi libidines ſuas nolunt: magiſtratus verò, velut ſeruitiũ quoddam ægrè patiuntur, cogi ſe, non quid ſibi, ſed quid iureconſultis viſum ſit decernere: quaſi muti, & adhuc in tutela eſſent: cum ſe quoqꝫ à ſtolidis longè abeſſe, & ſapere opinentur. Proinde Caligulæ Imperatori tæterrimo ſimiles fiunt, qui, ſi vitam prius ipſe nõ perdidiſſet, omnia iureconſultorum ſcripta (ſic enim cogitauerat) perdidiſſet. Nec animaduerterũt iſti tot exempla Rerumpub. ſapiẽtiſsimorumq́ꝫ hominum, qui leges condiderunt, ac re ipſa compererunt, abſqꝫ iure ſcripto nullam in pace ac tranquillitate futuram ciuitatem: omnia ſurſum ac deorſum permiſtũ, confuſum, ac perturbatum iri. Haud ineptè forſitan leges ſcriptas cum doctrina medica comparauerimus. Prorſus reprehenſionem ſtultitiæ haud effugeret, qui repudiatis litteris, quibus medendi ratio modusq́ꝫ comprehenditur, ægrotos ſecundùm

communem ſenſum prudentiamq́ vulgarem habendos decerneret. Sæpius mandata inſipientiæ, inſcitiæ, iracundiæ & aliarum motionum rationi inimicarum edentur. Bene igitur Ariſtoteles, Qui legem ciuitati præeſſe volunt, ij videntur deum & leges præeſſe velle: qui verò hominem præficiunt, ij addunt ei belluā, cupiditatem ſcilicet, & excandeſcentiam, quæ belluarū ſunt, & quæ viros quantumuis bonos à recta mente detorquent. Lex autem mens eſt, cupiditate penitus vacans. Huc accedit, quòd leges longo tempore, & accuratiſsimè prius conſiderantur, quàm ferātur: iudicia pleraq; repentina ſunt. Largiamur autem hoc aduerſariis, fore ſemper animis ſedatis, compreſsis omnino turbidis motibus, & ſapientes magiſtratus: an non multæ inter eos opinionum diſſenſiones orietur? Aliud huic, aliud illi videbitur. Atque vt conſentiant, non ideo populus facilè ſibi perſuadebit, rectum, iuſtum, æquum eſſe, quod illi decreuerunt, ſi de iure ſcripto taceatur. Etiam aduerſus improbos & contumaces litigatores iudicibus auctoritatem conciliant, & importunis eorum vociferationibus ſilentium imponunt. Athenis confuſio ad ordinem, perturbatio ad quietem ante leges conſtitutas redigi non potuit. Populus Romanus certos homines in Græciam leges deſcriptum miſit. Deus ipſe ius ſcriptum approbauit, qui in Repub. Iudæorum ordinanda leges tulit, & ſcripſit digito ſuo. Et quia omnis poteſtas eſt à deo, ſentiamus licet, etiam aliarum Rerumpub. leges diuinitus latas. Nec qui cóntra pugnant, plus vident, quàm Solon, quàm Lycurgus, quàm Moy-

ſes, quàm prudentiſsimæ ciuitates, quàm deus ipſe. Æquitas autem, & moderatio nequaquam excludentur, quas adhibere in conſilium etiam ipſæ leges iubent, iubet ratio, iubent exempla. Hinc leges velut plumbeas regulas ad negotia accommodare præcepit Ariſtoteles. Quia enim leges de vniuerſo genere ſunt, ac definito numero, actiones autem hominum ſingulares, ac prope infinitæ, fieri nequit, vt leges omnia complectantur. Proinde ſapienter idem admonuit, conandum, vt ſi leges amplecti nõ poſsint omnia, ſaltem minimam partem iudicibus relinquant. Hæc ego ad tuendam ſententiam meam ſufficere iudico. P. Prô quam illuſtris, & copioſa legum defenſio? narro tibi, doctior multò factus ſum. C. Hoc futurum ſciebam. Attamen præmium victoriæ tuæ, quia nullum poſitum eſt, nullum tollis. A. Aliud quiddam tollo. C. Intelligo: at illud aliud maius eſſet, ſi plures auditores affuiſſent. Num quid igitur impedit, Priſce, quin tu iam in mediũ partes tuas acturus prodeas? P. Incipio. Quin dicis, Quod dij bene vertant? C. Quod bonum, fauſtum, felix. Inſuper omnes deos deasq́; ſi vis, tibi inuocabo. P. Mitte nugari.

De natura & notatione legis Cic. 1. de leg. in hęc verba. *Lex eſt ratio ſumma inſita in natura, quæ iubet ea quæ facienda ſunt, prohibétq; contraria. Eadem ratio cum eſt in hominis mente confirmata & confecta, lex eſt. Itaq; arbitrantur prudentiam eſſe legem, cuius ea vis ſit, vt rectè facere iubeat, vetet delinquere: eamq; νόμον illi putãt græco nomine à ſuum cuiq; tribuendo appellatam: ego noſtro à legendo. Nam vt illi æquitatis, ſic nos delectus vim in lege ponimus*

nimus: & proprium tamen vtrumque legis est. Lib. autem 2. ita definit. *Lex est iustorum iniustorumq; distinctio, ad illam antiquissimam, & rerum omnium principem expressa naturam, ad quam leges hominum diriguntur: quæ supplicio improbos afficiunt, & defendunt ac tuentur bonos.* Legum illustris commendatio extat apud Demost. orat. priore aduersus Aristogit. Lex est, inquit, cui omnes homines obtemperare conuenit, cum ob alia multa, tum vel eò maximè, quod lex omnis inuētum quoddam ac munus deorum est, decretum verò hominum prudentium: adhęc flagitiorum consultorum incōsultorumq; emendatio, conspirantis deniq; ciuitatis conuentum, ad cuius præscriptum omnes in ciuitate agentes, vitam instituere par est. Legis porrò virtus est imperare, vetare, permittere, punire. Imperantur bona: vetantur & pœnis coërcentur mala: permittuntur μέσα siue ἀδιάφορα. Quæ imperat lex, facere omnes debent: quæ vetat, nemo: quæ permittit, ea vel facere liberum est, vel omittere. Punitur autem, si quis, quod lex imperat non fecerit: si, quod vetat fecerit: si, quod permittit, id facere, alium iniuriosè prohibuerit. Neq; verò hæc duntaxat lex facit, quæ dicta sunt, verum etiam præmium interdum quippiam facientibus proponit.

Iam si circumspiciamus omnium gentium leges, vt Lacedamoniorum, Athenienfium, Locrensium, Cretensium, & aliarum, inueniemus eas, quanquam bonas, iustas & vtiles, & à sapientissimis viris conditas, nullo modo cum Romanorum legibus comparandas.

A. Quî hoc intelligamus? Tu illas aliorum populorum leges commendas, quas cum Romanis dissimiles

fuisse negare non posis, quærimus quo pacto tum illæ, tum hæ laudabiles videri queant. P. Nihil facilius dissoluitur. Ad vnam eandemq; metam, at non simili, & eadem via tendebant. Siquidem primi legum inuentores ius naturæ, in quo nihil est inæquabile, sibi proposuerunt, cuius imaginem, quantũ imitatione licuit, in suas quisq; leges transtulit. Ideo autẽ in tradendo iure, quò pariter intendebant, dißimilem rationẽ obseruarunt, quia nec eiusdem loci, nec cæli, nec ingenij hominibus legem præscribebãt. C. Quomodo igitur euenit, cum tam bonis vterentur legibus, vt Atheniensiũ gloria ante Lacedæmoniorum, horum ante Romanorum occiderit? P. Non istuc legum vitio factũ est. A. Ergo vnde? P. Inde nimirum, quod Athenæ citius quàm Sparta, & hæc citius quàm Roma à maiorum cõsuetudine recesit, & legum præcepta contempsit.

Quia verò publica res ita cum priuata cohæret, vt altera alterius cõmodo nitatur, neo ferè nisi vtriq; rectè sit, diu vigere & stare ciuitas vlla potest, idcirco quæ vtriq; consulerent leges diuersis temporibus latæ: fuitq; ius aliud publicum, aliud priuatum. Publici iuris pars altera ad religionem, altera ad res humanas pertinebat. Priuatum alias leges de iure ciuili, alias de criminibus continebat.

A. A quibus, & quibus comitiis leges ferri mos erat? P. Non ferebantur, nisi à magistratibus, Prætore, Consule, Dictatore, Interrege, Trib. pl. Comitiis autem tributis, aut centuriatis, aut etiam (vt in imperio mandando,

dando, & in adoptionibus) curiatis. Si tributis, aut cum S. C. aut sine. Si centuriatis, è S. C. semper. Plus dignitatis atq; auctoritatis erat in centuriatis: sed potestatis non minus in tributis. Æquè enim populus vniuersus tenebatur iis legibus, quæ tributis comitiis ferebantur à plebe, atq; iis, quæ centuriatis. C. Rectè à plebe rogata quod sanctum esset, ad vniuersum populum pertinere dixisti: nõ enim idem plebs quod populus, sed plebs pars populi.

A. Quid agebat magistratus legem laturus? P. Domi eam scribebat, & cum peritis consultabat, ne quid contra rem aut voluntatẽ populi sanciret: ne fortè pugnãtia capita simul ferret: néue quid, quod vetus aliqua lex, si ferretur, inane, infirmumq; iuberet esse (etsi quæ postea ferretur lex, superiores oẽs præter sacratas abrogabat) ne curationẽ, potestatem, cõmodúmue aliquod ipse sua sibi lege, aut collegis, cognatis, affinibus mandaret: quod legibus Licinia & Æbutia vetabatur. Item ne pluribus de rebus, quæ non eiusdẽ generis viderentur, vna rogatione ferretur. Ita faciendum iudicat Cic. 3. de leg. Qui agent, non plus quàm de singulis rebus consulunto. Addebatur illa exceptio, vt si quid ius non esset rogari, ne esset rogatum. Item si quid contra alias leges eius legis ergô latum esset, vt ei qui eam legem rogasset impunè esset. Hæc omnia cauebantur in ferenda lege à bonis viris: donec tempore procedente nihil præter potentiam et vtilitatem suam spectare cœperunt, qui leges ferebant.

C. Quid?

C. Quid? statimne atq; scripserat, ferebat? P. Minimè. Antequam eam promulgaret, ad senatum referebat, vt, quò plus ponderis, & maiorem vim haberet, de senatus eam sententia ferret. Si magistratus esset seditiosus aut popularis, auctoritatem senatus nihil curabat. A. Quid est promulgare legem? P. Est quasi prouulgare, id est, in publico ponere. Id eò fiebat, vt inspiceret qui vellet, inspectam consideraret: non solùm vt intercedi posset, antequam ferretur: verum etiam vt aliquanto ante statuere cuiuis liceret; vtrum cum ferretur, antiquanda suffragiis, an accipienda lex esset, & vt quis monere legislatorem posset, vel de corrigenda, vel omnino de non ferenda lege. Spatium promulgationis, quacunq; de re lex ferretur, erat trinundinum, id est, per trinas nundinas, vt cum nundinarum caussa, nono scilicet die ex agris in vrbem ciues conuenirent, per trinundinum à rustica plebe ter legi cognosciq; possent. Inter diem igitur illum, quo lex promulgata erat, & eum quo deinde ferretur, trinæ nundinæ intercedebant, id est, dies ter nouem, seu septem & viginti. Post tertias nundinas magistratus in eum locum vbi legem laturus erat, siue in forum, siue in campum Martium populum conuocabat. Ibi cum legem præco, subiiciente scriba, recitasset: tum, primùm quidem is qui legem promulgârat populo suadebat, vt rogationem acciperet: sed post eum alij, non priuati modo, quibus ab aliquo magistratu concio daretur (nam alioqui concionandi pote-

potestas priuatis non erat) verum etiam quandoque magistratus, pro suo quisq; sensu vel suadebat, vel dissuadebat. Cic. 3. de Leg. populum docēto, doceri à magistratibus priuatisq; patiuntor. In quo significatur, vt & ipsi magistratus qui legem ferent doceant, hoc est de ipsa lege dicant, & dicere alios quoq;, tum magistratus, tum priuatos patiantur. Immo etiam interdum eius rogationis quam ferebat, ipsemet qui ferebat dissuasor erat. Hoc tum fiebat, cum magistratus non è sua, sed è senatus, sententia rogationem ferebat. Neq; enim prohibebatur dissuadere ad populū, quod non probauerat in senatu. Qui suadebant aut dissuadebāt legem Cic. pro Flacco legis auctores vocat, legis, inquam, accipiendæ, aut antiquandæ.

Nunc de loco vnde suadebant, aut dissuadebant. Nemo ad populum nisi de superiore loco concionabatur, quò longius à stantibus in concione tum exaudiri vox, tum intelligi verba possent. Concionabatur igitur, si in foro, de Rostris: si in campo Martio vel alibi, de suggestu, aut editiore loco. Et sæpius de Rostris, quàm in campo conciones habebantur, quia sæpius in foro, quàm in campo leges ferebantur. Sed cum priuatis nisi potestate à magistratu accepta concionari non liceret, magistratus omnis suo iure id posset, tamen Tribuni si vellent, non priuatos modo, verum etiam magistratus ipsos, atq; etiam Consulem prohibere concione poterant. C. Mira & magna potestas Tribunorum. Nam hos Coss. quoquo vellent etiam, & vel

vel ad supplicium deducere, & de curru triumphantem detrahere potuisse legi. P. Si hæc quæ hactenus explicata sunt, & probè percepistis, et approbatis, pergam ad reliqua. Sin aliquid requiritis, id explicemus prius. A. Nos verò haud quidquam, perge modo quoad libuerit.

P. Cum suaserant, disuaserántue legē primo loco priuati, secundo magistratus qui legem ferebāt. A. Ignosce mihi, quod te interpello: paulùm dubitationis hoc loco existit. Cur tu priuatos ante magistratus nominas? P. Quia idem Cic. fecit 3. de Legib. De promulgatione, de singulis rebus, de priuatis, de magistratibus audiendis. C. Cur aūt fecit? secus enim fieri debuit. P. Non debuit: prior enim priuatis locus in suadenda, disuadendáue lege ideo datus est, ne si eos, q; magistratum gerebant ante audissent, ab iis dissentire nō auderent. A. Responsum placet: iam ad alia. P. Cum ergo factū esset quod dicebā, tum præsentibus sacerdotibus, & diuina exponētibus, sitella vel vrna deferebatur, in quam siue tribuum, si tributis comitiis lex ferretur, siue centuriarū, si centuriatis, nomina coniiciebantur. Deinde sortibus æquatis, hoc est, ita agitata sitella, ne qua sors subsultaret, atq; existeret, sed pariter omnes æquatæ iacerent, sortitio fiebat: quæq; prima vel tribus, vel centuria, quæ secūda, quæ tertia de sitella exiisset, eundem quem sors dederat, in suffragio ferēdo locum atq; ordinem obtinebat. Hæc dum agerentur, si quis Tribunus vellet intercedere, locus erat. C. Ergo inter-

intercessio tribunitia impedimento erat legi perferendæ, quanquã promulgata iam & suasa? P. Sanè. Et eorum erat proprium intercedendi ius, cum ederent vocẽ illam, Veto. A. Num alia præterea impedimenta? P. Immo alia tria. Cum is qui promulgârat, vel amicorum precibus adductus, vel senatus auctoritate cõmotus, vel ipse sua sponte consilium mutabat. Cum neq; intercedente Tribuno, neq; eo qui promulgauerat consiliũ mutante, comitiales dies, id est, eos quibus agi cum populo licebat, consul eximebat, vel supplicationibus decernendis, vel feriis indicendis, latinis & imperatiuis. Auspicia itẽ impediebãt comitia, quæcunq; de caussa haberẽtur. Eorum fuerunt duo genera. Vnũ spectio dicebatur, vel de cælo seruare, de quo Philip. 2. & Varro apud Nonium. Hoc magistratus tantum vtebatur: alterum genus ad augures pertinebat, cum ex auium signis, id est, volatu, cantu, tripudio solistimo auspicium faciebant. Nam si quid aduersi viderant, aut audiuerant, id nuntiantes comitia impediebant. Illo priori genere vel si aduersi nihil esset, ipsa tamen per se spectionem impediebat.

Sortitione tribuum aut centuriarum facta, dicebat is qui legem ferebat. Si vobis videtur, discedite Quirites. quod verbum non hoc significat, quod in communi consuetudine est, de eo loco, vbi lex fertur, sed in suam quisque tribum discedit, in qua est suffragium laturus. Populus enim confusus, vt semper aliâs, ita & in concione.

Cum

Cum igitur de concione iußi discedere, in suam quisq; tribum aut centuriam abiisset, priuatos homines inuenio, qui de lege laborarēt, ipsos, ne quid fallacia cōmitteretur, aut tabellas distribuisse, aut distribuentibus præfuisse, idq; diribere proprio vocabulo dicebatur: quod muneris quia ferè vocari, obiriq; soleret ab iis, qui neq; ætate graues, neq; gestis honoribus insignes admodum essent, id sibi & à senibus, & à dignitate præstantibus præcipuè contigisse gloriosè memorat Cic. in Pisonem. Tabellæ quibus lex sciscebatur, duabus erant literis signatæ, V. R. id est, uti rogas: eæ quibus lex reiiciebatur, vna litera erant inscriptæ, A. quæ valebat, Antiquo, hoc est, nihil nouari volo, antiqua probo, & in morem pristinum reduco.

Cistis suffragiorum custodiendis certi homines in comitiis praerant, Nongenti appellati. Cistæ cum suffragiorum tabellis quò tutius custodirentur, pontibus quibusdam imponebantur, ex quibus tabellæ populo ministrabantur in capite pontium: nam in extremis pontibus aliæ cistæ, in quibus tabellas suas quisq; deponeret, quod erat suffragium ferre. Transibant igitur per eos pontes ad lationem suffragij, tabellis acceptis in prima pontis parte, quas in extrema redderent. Erant autem quot tribus, quot centuriæ, tot pontes, tribuum 35. centuriarum 193. vt per suum singulæ pontem suffragium ferrent: alioqui negotium longi temporis, nec sine aliqua perturbatione fuisset, si ponte

vnico

vnico tribus omnes, aut centuriæ transire cogerentur. C. *Plures fuisse ex eo etiam liquet, quod mihi nunc in mentem venit. Operæ Clodianæ, inquit Cic. pōtes occupârant: & pontes lex Maria fecit angustos. Et Cornificius ad Herenniū, pontes disturbat, cistas deiicit.* P. *De ordine in suffragiis ferendis audite. Primo loco ea tribus, eáue centuria, quæ omnium tribuum aut centuriarum nominibus in sortem coniectis, prima de sitella sorte exierat, suffragium ferebat: eaq́; prærogatiua dicebatur, quia prima rogaretur à magistratu, qui comitia habebat. Sed in ipsa tribu aut centuria primus, quem magistratus legem ferens deligebat, quem & dignitate præstare, & rogationi suæ præter cæteros fauere iudicabat. Post, suffragiis centuriæ aut tribus in vtramq; sententiam dinumeratis, & eorum numero punctis notato, eius tribus aut centuriæ voluntas cognoscebatur, eaq́; à præcone renuntiabatur, & eadem in reliquis tribubus aut centuriis ratione seruata, ex maiore tribuum centuriarúmue numero vel antiquabatur, vel scribebatur lex. Hoc autem dirimere suffragia, & diremptio suffragiorum dicebatur.*

Scita atque accepta lex omnium ciuium iureiurando confirmabatur, post iusiurandum in æs incidebatur, aliquando non in tabulis modo, verum etiam in columnis æneis. Scripta iam lege, promulgata, perlata, in æs incisa, non eadem fuit omnium ratio. Aliquot, maximeq́; æneis columnis incisa, in publico

proponebantur, vt oculis ciuium paterent: quæ æneis tabulis essent incisæ, ad ærarium deferebantur, vti etiam senatusconsulta. Ibi cum publicis pecuniis, omniumq; publicarum rationum libris conditæ asseruabantur.

De legum tempore hoc dicendum. Neque omnibus diebus licuisse legem ferri, neque quibus liceret, per omnes horas. Licebat fastis tantum diebus, nefastis non licebat. Nec verò fastis omnibus, sed comitialibus duntaxat. Comitialibus autem ita licebat, si nemo de cælo seruaret Clod. Trib. pl. vt armaret immodica licentia tribunitiam potestatem, dierum discrimen, & impedimenta auspiciorum sustulit. Nec diebus religiosis, in quibus Atri, legem ferre licebat, Horæ omnes idoneæ erant intra ortum solis & occasum: reliquis non licebat.

Fracta erat vis legum, non modo cum alia lege nominatim abrogaretur, sed etiam cum non omnino tota, sed eius pars lege posterius lata tolleretur: quod derogare dicebatur: aut cum nulla superioris legis facta mentione, aliquid ei contrarium posteriore lege rogaretur, quod erat abrogare. Abrogare omnes licuit, præter sacratas, quæ violatæ sunt sæpe, abrogatæ nunquam. Quæ ad legum Romanarum rationem attinent, & ponderis alicuius fuerunt, & ad cognoscendũ in promptu posita, fere omnia quam breuissimè sum persecutus. C. Prorsus res ad cognoscendum multis de caussis vtilissimas pertractasti.

ANNO-

ANNOTATIONES.

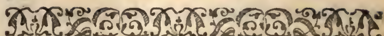
QVæ hoc progymnasmate differuntur de Romanis legibus, & dissimilibus literis excusa cernuntur, ex libro Pauli Manutij de legibus delibata, et à me in dialogum coniecta sunt, breuitate quãta citra obscuritatem fas fuit. Seneca ep. 94. non probat, Platonis legibus adiecta esse principia: legẽ enim breuem esse oportet, quò facilius ab imperitis teneatur, velut emissa diuinitus vox sit. Iubeat, nõ disputet. Nihil mihi videtur frigidius nihil ineptius, quàm lex cũ prologo. Mone, dic q̃d me velis fecisse. Non disco, sed pareo. In suppliciis vsurpabãt Romani agere, aut lege agere. Non enim dicebant, occide, sed lege age, cum in damnatos animaduertere iubebant: vt lenitas verbi scilicet tristitiam rei mitigaret. VT FORVM RERVM VENALIVM) Mercatum appellat Cic. 3. Offic. Atheniense Gymnasium, Cratippum cum mercatore comparans, artes honestas cum mercibus. Verba sequuntur. Suscepisti onus praterea graue Athenarum & Cratippi, ad quos, cum tanquã ad mercatum bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & vrbis auctoritatẽ, & magistri. Pythagoras dixit similem sibi videri vitam hominum, & mercatum eum, qui haberetur maximo ludorum apparatu totius Graciæ, &c. 5. Tusculan. PESSIMO PVBLICO) Liuius lib. 2. Nam priores ita regnarunt, vt haud immeritò omnes deinceps

conditores partium (apta vrbis, quas nouas ipsi sedes ab se aucta multitudini addiderunt, numerentur. Neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloria Superbo exacto rege meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immatura cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum conuenarúmque plebs transfuga ex suis populis, sub tutela inuiolati templi aut libertatem aut certè impunitatem adepta, soluta regio metu agitari capta esset tribunitiis procellis? Pessimum publicum Liuio est calamitas publica. Poterimus item sic nominare, quod barbari scandalum publicum. ACCVRATISSIME CONSIDERANTVR) *Aristoteles lib. 1. Rhetor. tribus nominibus leges commendat, quòd latæ sint à viris prudentibus: quòd illi, antequam quidquam constituerent, diu ac multùm cogitârint: quòd neque gratia, neque odio, nec denique vlla eiusmodi re deflecti à vero potuerint, cum de futuris statuerent, & in commune, non de hoc aut illo, in quem bene aut malè affecti essent. Ideo lib. 3. de Repub vocat legem* νοῦν ἄνευ ὀρέξεως. LEGES DE VNIVERSO GENERE SVNT) *Iura, inquit Vlpianus, non in singulas personas, sed generaliter constituuntur. Non enim vetat lex, ne hic adulterium cum hac muliere faciat: sed omnino, ne quis adulteretur. Et ita in reliquis. Sic est in præceptis artiũ. Non enim docet Hippocrates, aut Galenus quid huic, aut illi ægrotanti dandum sit: sed quid*

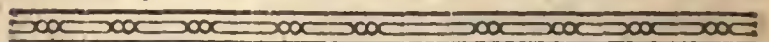
quid omnibus hoc aut illo morbo laborantibus. Nam quæ præcipiuntur, finita esse oportet: singularia autem sunt infinita. Idem Vlpianus. Neq; leges, neque senatus consulta ita scribi possunt, vt omnes casus qui quandoque inciderint comprehendantur. INVENTVM QVOQVE AC MVNVS DEORVM) *Opinabantur constanter antiqui, bona omnia cœlitus aduenire mortalibus. Leges referebantur ad Themin, aut etiam ad Cererem, quam ob id Virgilius legiferam vocat, & cuius sacra dicebantur Thesmophoria. Ouidius. Prima dedit leges, Cereris sunt omnia munus.* LACEDAEMONIORVM, ATHENIENSIVM) *Legislator Lacedæmoniorum Lycurgus fuit, Atheniensium Solon, Locrensium Zaleucus, Cretensium Minos, Getarum Zamolxis. Lycurgus latis legibus iureiurando adegit Athenienses, seruaturos quoad peregrè rediret: nunquam autem rediit. Iam quo plus haberent auctoritatis leges apud populum, plerique eas à diis accipere finxerunt. Minyas, qui Ægyptiis leges dedit, à Mercurio, Minos à Ioue, Lycurgus ab Apolline, Solon à Minerua, Zamolxis à Vesta. Apud Romanos Numa Pompilius cum dea Egeria nocturnos sibi congressus esse simulabat: eius monitu quæ acceptissima diis essent, sacra instituere: sacerdotes suos cuiq; deorum præficere. Callidè hæc Numa: non minus Lycurgus, qui quoties legem aliquam excogitasset, Delphos ibat consultum, ecquid ea vtilis*

esset. Sacerdos autem corrupta, semper respondebat, esse vtilem. Ita Lacedæmonij eius legibus cum diuino quodam metu tanquam oraculis parebant. Retulit in strategematis Polyænus li. 1. DE SINGVLIS REBVS CONSVLVNTO) *Consulunto, est populum roganto. Consulitur enim populus cum lex rogatur. Sic in Miloniana. Nihil de eius morte populus consultus: nulla quæstio decreta à senatu est. Pro domo sua. Si populus de ista re consultus esset. Et Festus. Rogatio est, cum populus consulitur. Etiam in senatu consulere, est rogare sententias. Ad Attic. lib. 12. Hic me laudat, inquit, quod retulerim, non quod patefecerim, quod cohortatus sim, quod deniq; antequam consulerem, ipse iudicauerim.* ANTIQVANDA SVFFRAGIIS) *Non sunt idem antiquare, & abrogare, in quo tamen multi falluntur. Antiquat populus latam rogationem, cum perferri non sinit: abrogat autem iam perlatam.* ERAT TRINVNDINVM) *Trinundinum non solùm in lege ferenda, sed & in magistratu aliquando seruabatur, ob eam scilicet caussam, vt consuleretur candidatis pariter & populo: illis ad magis conciliandos sibi animos: huic ne imprudenter repente aliquem crearet, quem creatum postea nollet. Manut.* TRIPVDIVM SOLISTIMVM) *Cum pascerentur aues, necesse erat aliquid ex ore decidere, & terram pauire, et hoc terripauium primo, post terripudium, deinde*

tripudium est dictum. Cum igitur offa iam ex ore pulli deciderat, tum auspicanti tripudium solistimum nuntiabatur. DIRIBERE PROPRIO VOCABVLO) *Inde diribitores pro pecuniarum diuisoribus, & diribitorium domus publica, vbi stipendia militibus persoluuntur. Suetõ. in Claud. Quum Æmiliana pertinacius arderent in diribitorio, duabus noctibus mansit.* PRÆROGATIVA DICEBATVR) *Prærogatiua, vt scribit Asconius, etiam significat aliquod dictum aut factum liberaliter ab eo, qui nobis benefacturus est, ante ipsum beneficium nobis præstitum Cic. lib. ep. 10. Si triumphi prærogatiuam putas esse supplicationem. Idem in Verr. dedit prærogatiuam suæ voluntatis eiusmodi.* ABROGARE OMNES) *Abrogare est publico consensu aliquid abolere, tollere, obliterare, vt legem, imperium, magistratum. Abrogamus alicui fidem, quando efficimus, vt nulla ei fides habeatur.* PRAETER SACRATAS) *Sacratæ leges sunt, ait Festus, quibus sanctum est, qui quid aduersus eas fecerit, sacer alicui deorum sit, cum familia pecuniaq́;. Sunt qui esse dicant sacratas, quas plebs iurata in monte sacro sciuerit: Sacratissimæ leges apud Iureconsultos, quæ sunt ab Imperatoribus latæ, quomodo sacræ largitiones, epistolæ & alia.*

DE RE MILITARI.

PROGYMNASMA PRIMVM ET VIGESIMVM.

Togæ militiæq́ comparatio.

IRENE, ENYO.

IRENE. Eminus ego te contra ambulantem ăduertens, ipſam procul dubio Palladem è magni Iouis vertice procreatam exiſtimabam: nunc quando facta es proprior, clariſsimè video, nihil te aliud eſſe quàm Enyo, hoc eſt, caſtrenſem quandam furiam: quam iuuat clamor virûm, clangor tubarum, fragores & ſtrepitus tormentorum, internecina odia, alterna vulnera, enſes imbuti ſanguine, acerui contrucidatorum corporum, vaſtationes & cadauera florētiſsimarum vrbium. Quin tu ipſa recens, vt aliâs, in medias phalangas irruiſti, editisq́ ſtragibus atrociſsimis in miſerorum cæde perbacchata es: nam id cruentata quæ portas arma loquuntur: polluta cruore lorica: polluta galea, ſariſſa, clypeus. O veſanam, ô truculentam, ô furoris ebriam. E. Haud te à contumeliis, & maledictis auſpicari ſermonem oportuit. Hæccine tua ſalutatio? Pacem pacificam eſſe conuenit.

Audi.

Audi. Suum officium exequi vnumquemq; æquũ & bonum eſt. Mihi hæ, aliæ tibi partes mandatæ ſunt. Mihi bellum curæ eſt: tu quietem curato. Quod ſi tibi iſtam oleaginam coronam, ramúmq; viridiſsimũ, & reliquũ adeo decorum inſignemq; cultum, & concinnam faciem minimè inuideo: ſi tuum munus non reprehendo, quid eſt quod tu habitum iſtum meum actionéſque criminêre? I. Depone pauliſper arma, & pacato vultu me intuere, ſi potes. Inermis ſum, nihil tibi à me orietur mali. E. Depono, & ſcire opto, cur me tibi inimicam arbitreris: verbis enim ſat truculentis, & impotentius in me inuaſiſti. I. Quoniam ſicut tenebræ luci, amarum dulci, incommodum vtili, tempeſtas tranquillitati, calamitas beatitudini, ita mihi tu iracundia implacabili perpetuò repugnas, & aduerſaris. Atq; vbi tu pedem ponis, inde me confeſtim neceſſe eſt aufugere. Prius inter calorem & frigus, inter aquam & ignem, inter noctem & diem, inter vitam & mortem, quàm inter nos familiaritas conciliabitur. E. Tam tu mihi infenſa es, quàm ego tibi: tam tu me expellis, quàm ego te. Quamquã ego te minus odi re ipſa, quàm tu ſomnias. Potius te amo, cum inſectari, & perſequi videor. At enim vtra iuſtius alteram exterminet atque profliget: & vtram regnare ſit æquius, id peruidendum duco. Neutri noſtrûm optandum autumem regnum poteſtatemq; perpetuam. Eſt nimirum quando te, eſt quando me mortales indigent. Si nulla imponatur iniuria, non ego quemquam ad arma expedienda, hoſtemq; vlciſcẽdum cohortabor; ſin ſecus, quis, quæſo, vir prudens nu-

d 5 merari

merari poterit, qui pacem bello mutare recusauerit? In quo si ei fortuna arriserit, stultus postea sit, nisi ad pacis sese portum quietissimum rursus recipiat. Quomodo autem prospero belli euentu eum superbire fas non est: sic neque pacis dulcedine captũ iniurias suas negligere honestum est. Quid nunc bona Irene? quid respondes? nondum intelligis me seruire tibi? Vt enim in pace sine offensione, ac detrimento viuatur, ideo ad tela ferrúmque aliquando descendere oportet. Et cum duo sint genera decertãdi: vnum per disceptationem, alterum per vim, confugiendum est ad posterius, quoties superiore vti non licet. Fateor nihilominus, illud proprium esse hominis, quem natura nudum, inermem atque imbecillum produxit: hoc belluarum, quibus eadem natura ab initio arma sua attribuit, & ab illis bello nomen impositum, vt quorundam est sententia. I. Aptè ac verè à belluis. Longissimè ab est ab omni humanitate tã capitalis & exitiosa dissensio. Si namque corpus, & figuram hominis contemplemur, nunquam eum ad conflictus, & dissidia, sed ad omnem placabilitatem: nunquam ad interitionem cuiusquam, sed ad communem salutem: nunquam ad lædendum, sed ad benefaciendum esse natum confitebimur. Leones tenent vngues suos, tauri cornua, apri dentes quibus se tueantur. Aliæ animantium testis, aliæ corio muniuntur. Nonnullis pernicitas, quibusdam venenum ad defensionem à natura inditum est. Pleræque ad aspectum sunt horribiles, ipsisque vocibus terrorem iniiciunt. Vnus homo nudus, nullis communitus armis, carne mollissima,

ma, cute leui intra oras huius luminis productus est. In cuius corpore toto, membris omnibus, voce, vultu nihil prorsus cernitur, quod ad violentiam datum iurè arbitremur. Ad amorem illi beneuolentiámque conciliandam valent omnia: ad timorem cæteris incutiendum nihil. E. Túne ergo hinc efficere niteris, contra naturam esse bellum gerere, & hostilem elicere sanguinem? I. Hoc molior. E. Dicito mihi: num est secundùm naturam ita mãsuetam ac placidam, vti descripsisti, sibi mutuò instruere insidias, cognationum & affinitatum omnia vincula disrumpere, aliena rapere, cædes meditari, diuinas humanásque leges peruertere? I. Non est. E. Patiundáne hæc, an vindicanda? I. Præcipio quo intendas, & fructus meos, meáque delectamenta non esse chariora hominibus doleo. Ergo eo iure, quod gentibus natura præscripsit, iusta de caussa, & legibus approbata, Principis aut Reipub. auctoritate intercedente bellum gerere licet: eo animo, vt sine iniuria, & in pace viuere liceat. I. Tua verò incommoda & plurima, & extrema, vtinam homines aut nossent, aut detestarentur magis. E. Quasi tu dicas, nihil mihi adesse boni: immo adsunt bona ingentia. I. Ingentia? Nimirum cuius non modo præsentia, sed ipse metus quoque calamitosus est. E. Quare? I. Cum hostium copiæ supra caput sunt, quamuis irruptiones, populationes, & alia militaris impietatis exempla edita nondum sint, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum nauigatio conquiescit, emporia claudun-

tur,

tur, omnia infida suspectaq; fiunt. At pacis ipsum nomẽ dulce, res iucunda & salutaris, qua inanima quoque, quibus nullus est sensus, lætari recrearíq; videntur: nec posset à Deo aliud quidquam optabilius donari hominum generi: sine qua mũdum collabi atq; interire necesse est.

pax optima rerum
Quas homini nouisse datum: pax vna triumphis
Innumeris potior.

E. Si tu meam caussam velles agere, per facilè responsum ad ea inuenires, quæ mihi obiecisti. Veruntamen plura ad me vituperandum effunde, vt vno labore paucisq; simul euertam omnia. I. Tu euertas? non euertes: non enim tam sunt leuia. Nam si quid est in vita, quod aut neruis omnibus fugere, aut longa cum deliberatione aggredi oportet, bellũ est: siquidem impium, ærumnosum, tetrum, funestum, & humana natura indignum est: seminarium quoddam flagitij, turpitudinis, calamitatis, iniuriæ, exitij. In quo religiones pessundantur (quando milites sceleratissimi etiam templa ipsa diruunt, & incendunt: ornamenta sacrilegè diripiunt: sacra pedibus proterunt: in homines sacratos carnificum more desæuiunt) pulcherrimæ vrbes incendio, excidio, ac ruinis dantur: viri fortes, & præclari iugulantur: matres ingenuæ adulteriis, virgines stupris contaminantur: liberi seruitute afficiuntur: regnorum deniq; status fortunæq; perturbantur, & corrumpuntur. Cum defendere ciues debeant, sæpe violant & expilant isti milites, & canes officio luporum funguntur. Reddunt alios miseros, & ipsi tamen manent

nent infelices. Tanquam victimæ paſcuntur: vt vbi tempus affuerit, hoſtili ferro immolentur. Quin, vt vitam ſeruent, ad mortem accedunt. Cui militi ad vltimum ætatis omnia proceſſerunt ex arbitrio? ſemper inquietus eſt miles: ſemper contemptui periculóq; obnoxius. Ad opes & honores quoſdam militia prouexit: at infinitos ad egeſtatem, ad carceres, ad ſeruitutem, ad orcum, etiam victores: non enim omnium præliorum idem eſt, ac proſper exitus: & qui pro iuſtitia pugnauit, nón rarò cecidit. Sperant victoriam, libertatem, diuitias. At ego vt multa multis ſecundùm ſpem, & præter ſpem eueniſſe bona ſcio: ſic etiam qui ſperauerint ſpem decepiſſe multos non neſcio. Sanè qui ſectatur caſtra, qui rem militarem colit, is videtur ſentire, non adeo eſſe malis inſignem vitam humanam, cum ea ſit pleniſsima incommodorũ miſeriarum'q; omnium.

Quis fuit horrendos primùm qui protulit enſes?
Quàm ferus, & verè ferreus ille fuit?
Tunc cædes hominum generi, tunc prælia nata,
Tunc breuior diræ mortis aperta via eſt.
At nihil ille miſer meruit: nos ad mala noſtra
Vertimus, in ſæuas quod dedit ille feras.

E. Ad egregias vtilitates vix vnquam peruenitur ſine doloribus, ſine damnis ſeu tuis, ſeu alienis: tota'q; cuiuſcunq; rei laus, & reprehenſio à fine pendet, quem ſibi quiſq; proponit. Debent autem qui bello manus committũt, id vnum ſpectare, vt pace perfui liceat. Si quid præterea audax perfidus'q; miles, æquum'q; & iuſtum flocci pendens aut contra diſciplinam bellicam, aut contra ducum Imperato-

peratorumq́ volũtatem auarè, libidinosè, crudeliter, impiè designat, non hoc bello, sed ipsius sceleri attribuendum. Sunt nihilominus quæ humanitus atq; diuinitus, tametsi lacrymosa, acerba, & horribilia, iusto victori permittuntur. Nunc tu vicissim mea decora ausculta. I. Auscultabo: longũ quippe, si maximè velis, non potes facere. E. In profusione verborum non consistit laus. I. Hem oraculum. E. Vis necessitatem belli gerendi ostendam? I. Ostende. E. Homo naturà imbecillum, ac sibimet haud sufficiens animal, societate opus habet, qua mutuatione operarum acquirant singuli quo egent. Hæc societas, seu hic conuẽtus atq; cœtus est ciuitas: quam sapientes nõnulli tres in partes descripserunt. Vt prima sit eorum qui consilio rempub. gubernent, quod sit tanquam animus in corpore. Altera eorũ qui eandem armis & obiectu corporum defendant. Tertia ex iis qui artes necessarias exercent: in quam postremam & opifices, & agricolas, & mercatores inclusẽrũt. Harum verò secunda est eiusmodi, vt sine eius ope atque præsidio munera sua obire duæ reliquæ tutò nequeant: ipsa enim Reipub. salutem & incolumitatem quærit, & ab hostiũ incursionibus domi eam forisq́ defendit. Alia istuc ipsum ratione demonstrabo. Manus ad seruiendũ corpori fabricata est: vt nempe noxia futura repellat, lædẽtia retundat, necessaria admoueat, reliquas partes conseruet, & augeat. Quæ nisi similem in modum ciuitatibus, regnisq́ præstat militia, tu me prorsus amentem ac stolidam dicas. Belli tempore quantæ vtilitates publicè comparantur? Nam ad castra se conferre

cogun-

coguntur multi, qui domi cum otio inertiſsimo, in vita molli & eneruata conſeneſcebant. Nomina dant qui vias infeſtas habebant, prædones, fures, latrones, fœneratores, aliiq; ciuitatibus, & toti mortalium generi pernicioſiſsimi mortales. Ruſticorum inſolentia comprimitur, mercatorum arrogantia corrigitur, potentium ſpiritus coercetur. Bello non modo res quæruntur, ſed augentur etiam & conſeruantur. Non poteſt niſi cum grauiſsimo reipub. detrimento amitti ſcientia belli gerendi, quæ ſubiectos ne quid machinentur absterret: hoſtes arcet, & ab alienis inuadendis abſtinere docet. Nec aliud æquè Romanæ ciuitati nocuit, quàm poſt deletam Carthaginem militare otium. Metus quippe hoſtilis iuuentuti acuēdæ pro cote erat: quo ſublato, pro bonis artibus malæ artes, pro eximiis virtutibus ingentia rempub. vitia occupauerunt. Armis Aſiam ſubegerunt Macedones: armis Roma totū orbem perdomuit, & victorem terris pedem impoſuit. Iam quid tam glorioſum ad famā, quàm bello occumbere? in acie, non in lecto, & in pluma animā exſpirare laudabile eſt. Quapropter celebrantur trecēti Lacedæmonij, qui apud Thermopylas vitā patriæ largiti ſunt. Quale nomē conſecuti ſunt trecenti Fabij Apud Romanos, qui aduerſus Veiētes vna in pugna omnes oppetierūt? Porrò ob res bello geſtas, & ob militarem ſciētiā, aliasq; virtutes imperatorias, quantis ferūtur laudib⁹ Cyrus Perſarū Rex, Alexāder Magnus, Themiſtocles, Epaminōdas, Pompeius, Cæſar, Scipiones, Annibal, & alij? Quis hāc immortalitatē illis præter me ſolā peperit? Prima nobilitatis initia,

Ducum,

Ducum, Comitum, Marchionum, Baronum nomina, familiarum insignia, multáque commoda, statuæ, trophæa, triumphi à re militari originem sumpserunt. Profer tu quos beaueris. Nō me præterit pacis tempore in Repub. gubernanda excellentes viros extitisse, qui ad posteritatem litteris commendarentnr: verum tamen eorum prudentia,& ingenium hoc præstitit, non tu. At ego præceptis meis & auxiliis creaui Fabios Maximos, Scipiones, Paulos Æmilios, Lucullos, Belisarios. Quid amplius, ô ventosa & verbosa, ad te commendandam eloqui potes? I. Nimis multa,& quæ audire digna non es. E. Forte illa,te inimicam esse litibus,seditionibus,tumultibus: quas res ne ego quidem propter seipsas amauerim. Te regnante omni adempta formidine in vtramuis aurem otiosè homines dormire,frequentari conuiuia,coli literas,florere vrbes omnibus copiis, domos liberis, enses conflari in falces, galeas in vomeres: & illa insuper, quę poeta Elegiacus laudator tuus canit. Nam vt tu versiculos ex eo mihi occinuisti, quibus accusarer: sic ego vicissim alios,quibus tu laudere,bona, vt opinor, tua venia occinam.

Interea pax arua colat,pax candida primùm
Duxit araturos sub iuga curua boues
Pax aluit vites,& succos condidit vua
Funderet vt gnato testa paterna merum.
Pace bidens vomerq; vigent, ac tristia duri
Militis in tenebris occupat arma situs.
Rusticus è lucoq; vehit male sobrius ipso
Vxorem plaustro, progeniemq; domum.

Hæc ego singula cum veritate consentire concedo, nec ea contemno. Hoc tantum aio: sæpenumero

mero ipsa hæc sine armis & conflictibus non contingere, nec sine iis retineri. I. Tua laudatio mihi est nausea, & nautea. Habeo alia quæ de laudibus meis cantare possim. E. Quæ? I. Vt Pindarus trãquillitatem dixit iuris filiam, ita pax iuris mater appellari queat. Pace viget ius, vigent rogantur'q; leges: prœmia virtutibus, supplicia peccatis constituuntur: boni spe, mali timore, vt æquum est, afficiũtur. Quibus ampla res, tutò possident: quibus mediocris, eam rectis rationibus amplificant: ex pauperibus multi euadunt opulenti. Sanè sapientes quidã ex altè reconditis opibus Pacem verè βαθύπλουτον nominarunt. Nihil datum hominibus, vt sim breuis; Pace optatius, melius, iucundius. Tu porrò seu fictè, seu ex animo me laudaueris, & qualiscunq; sis, fieri profectò non potest, quin te auerser, fugiam'q; medullitus.

ANNOTATIONES.

E MAGNI IOVIS VERTICE) *Videbis dialogũ Luciani, in quo, ni fallor, Mercurius narrat, quo pacto Vulcanus accersitus Iouis caput inflicta securi acutissima diffiderit, indeq; mox virgũcula armata prosiluerit.* NIHIL ALIVD, QVAM ENYO) *Quæ latinis est Bellona, & antiquis Duellona, sicut bellum duellum, Græcis est Enyo. Huius sacerdotes suo sanguine, non victimis cæsis illi sacrificabant, furentesq; vaticinabantur. Gyrald. syntagm. 10.* POLLVTA CRVORE) *Inquinata, fœdata, impura: cruor siquidem contaminat, impurumq; reddit.*

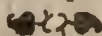
Inde cruentum cælum Lucretio, pro impuro. Qui igitur manus cruentas habent, quiq́ hominem occiderunt, impuras: contra qui cædis insontes sunt, puras manus habere dicuntur. SI NVLLA IMPONATVR INIVRIA) *Thucydides lib. 1. in Orat. Corinthiorum ad Lacedæm. Vt enim modestia est quiescere, si non afficiaris iniuria: ita iustitia est, cam iniuria afficimur, bellum paci anteferri, & repressa iniuria, post bellum rursus pacem facere, nec aut successu in bellis elatos plura appetere, nec pati iniurias mollitie, & amore otij.* ET AB ILLIS BELLO NOMEN) *Quidam etiam per contrarium, quia non bellum sit: sed verior ambabus sententia est, à duello antiqua voce natum vocabulum bellum. Itaq́ proferemus locum Cic. ex Orat. perf. Antiqui duellum ante dicebant, quod postea bellum vocarunt. Quid vero licentius, quàm quod hominum etiam nomina contrahebant, quo essent aptiora? Nam vt duellum bellum, & duis bis, sic Duellium eum qui Pœnos classe deuicit, Bellium nominarunt: cum superiores appellati essent semper Duellij. Ex his etiam cognoscis duellum & bellum idem valere: nisi quod vnum vetus, alterum recentius est. Sic Horat. Græcia Barbariæ lento collisa duello.* OMNIVM PRÆLIORVM) *Bellum etiam sine prælio est, cum indicitur: prælium ipsa pugna. Fronto.* ET IVSTVM FLOCCIPENDENS) *Idem est floccipendere, flocco habere, flocci æstimare, nihili pendere, ludificari, risui ludibrioq́ habere: quoniam*

floccus

floccus res despicabilis, & nihili est. Cum autem additur negatio, non, vt, non floccifacere, maior vtiq; contemptus significatur. Nam floccus etsi res parui momenti, & contemnenda, tamen non omnino nulla est. TRECENTI FABII) *Fabia gens senatum adiit, sibi bellum contra Veientes solis velut familiare, priuato sumptu gerendum depoposcit. Perierunt omnes, præter vnum prope puberem ætatem domi relictum, stirpem genti Fabiæ, dubiisq; rebus populi Rom. sæpe domi belliq; vel maximum futurum auxilium. Liuius lib.2. Ouid.2.Fast.*

Vna dies Fabios ad bellum miserat omnes,
Ad bellum missos perdidit vna dies.
Vt tamen Herculeæ superessent semina gentis,
Credibile est ipsos consuluisse deos.
Nam puer impubes, & adhuc non vtilis armis,
Vnus de Fabia gente relictus erat.
Scilicet vt posses olim tu Maxime, nasci:
Cui res cunctando restituenda foret.

ADEMPTA FORMIDINE) *Metus motus est animi: timor quasi tumor: formido fert interdum rationem: pauor puerilis est. Fronto.* QVAM SAPIENTES NONNVLLI) *Vt Hippodamus Milesius, in cuius sententia referenda refellendaq; Aristotelem secundo* πολιτικῶν *parum bona fide versatum docuit Muretus lib.1.cap.14.*

PROGYMNASMA
ALTERVM ET VICESIMVM.
Armamentarium, seu instrumentum militare.

COELIVS, MORELLVS, PRIMITIVVS.

COELIVS. Arma tradit Festus propriè dici ab armis, id est, humeris dependentia: vt scutũ, gladius, pugio, sica, & ea quibus prope præliatur: sicut tela, quibus procul. Terrentius Varro lib. 4. ab arcendo nomen sortita vult, quòd his arcemus hostem. Vtrum tandem veriloquium censetis probandum magis? M. Vtrum? Illud sanè, quod ab effectu, non à voce ductum est: quod tamen non eiicimus. Varronem quàm Festum audire malumus, cuius Varronis, inquam, notatio patet latius. Erunt enim in armis lapides, quia hostes arcent, dum eos vel inuadimus, vel propulsamus, & ab humeris minimè pendent: vereq; in armatis sunt, qui gerũt aliquid, quo nocere possint: vt glebas, saxa, fustes, & similia. Quapropter rectè Poeta: furor anima ministrat. Qualia? gladios, credo, hastas, ferrum deniq;. Iamq; faces & saxa volant inquit. En faces, & saxa non veretur arma dicere. Facibus igitur & lapidibus ad lædendum instructi, habendi sunt pro armatis. Armamenta cũ aliarum rerum, tum maximè nauium instrumenta ponuntur, vt vela, rudentes, antennę, &c. Quare quod

quod ſcribitur epiſtola quadam ad Atticum, venire ſublatis armamentis, eſt nauigare ſublatis velis, ad celeriorem curſum: nam quò magis elata ſunt, eò velociore curſu naues procedunt: quia ſcilicet ventos, quibus impellantur benignius accipiunt. P. Tam clara hæc, vt te, Cœli, dubitare nihil poſſe ego nihil dubitem. Armaturam, cuius vocis me ſuperiores duæ, arma videlicet, & armamentariũ admonuerunt, eſſe quoddam genus exercitij militaris, & à campi ductoribus tradi ſolere, eoq́; imbuendum tyronem docet Vegetius. Eidem armaturæ ſunt milites certi generis, iiq́; iuniores, qui ſub campi ductore meditabantur, & armaturam docebantur: quibus locus inter leuis armaturæ milites. Tribuni & Rectores Armaturarũ ab Ammiano memorantur. Scholæ item Armaturarum, iuniorum nempe ac ſeniorum leguntur. C. Quandoquidem tuopte nutu, Primitiue, iſta in medium attuliſti, licebit etiam de vocabulo armamentarium, his de quibus hactenus ab vtroque veſtrum profecta èſt explicatio, prorſus affini diſſeras. P. Quoniam id tibi complacitũ video, fungar Grammatici munere aliquantulum. Fuerũt armamentaria, vbi arma aſſeruabantur, & inde militibus diſtribuebantur. Cic. pro Rab. Ex ædificiis armàmentariisq́; publicis arma pop. Rom. C. Mario Coſ. diſtribuente dantur. Et 1. de Orat. Philo Architectus, qui Athenienſibus armamentarium fecit. Armarium, ait Iſid. eſt locus vbi quarumcunq; artium inſtrumenta reponuntur. Armamentariũ verò, vbi tantùm tela armorum. Vnde Iuuenal. Quidquid habent telorum armamentaria cœli.

Hæc non in vrbe duntaxat, & prouinciis, verum etiam in ipsis castris exercitûq; cum appositis armorum custodibus fuisse putandum est, & ibi reponi atque custodiri solita arma grauiora maioráque, vt lanceas, hastas, clypeos, scuta, loricas, &c.
M. Quod de armamentariis in ipso exercitu castrisq; affirmasti, huic fidem valde facit, quod scriptum reperimus apud Vegetium, legionem non habuisse solum fabros tignarios, instructores, carpentarios, ferrarios, pictores, aliósque artifices hybernis ædificiis, machinis, turribus ligneis ad expugnandas aut propugnandas vrbes, item ad arma, vehicula, & cœtera instrumenta bellica, seu noua fabricanda, seu quassata, & vitiosa reficienda: sed fabricas quoque scutarias, loricarias, arcuarias: in quibus sagittæ, missilia, cassides, & quoduis demum genus armorum fieret: siquidem nihil exercitui necessarium deesse volebant. Præterea hoc quoque proditum est literis, arma in exercitationibus prælusionibúsque illis polemicis tyronum, grauiora quàm in veris ac publicis præliis vsurpata. C. Quam ob caussam? M. Vt tyro, cum vera aliquando leuioráque arma induisset sumpsissétque, tanquam iniquiore pondere liberatus, securior & alacrior pugnam capesseret. Quamobrem cratis ei, & claua dupli pondere dabatur. C. Laudabilis ergo Lycurgus, qui durius habuit iuuentutem domi quàm foris: & tum crebriora, tum maiora militibus exercitia intra muros, quàm intra castra imperauit. Inde adeo factum, vt ingruente bello Lacedæmonij nullo timore, sed lætitia complerentur: vt qui

virtutis oſtentandæ materiam eſſent adepturi. P. Et hoc planè militare, quod Romani gladios ac pugiones etiam fodientes nunquam deponebant. Sine gladio extra vallum progreſſum militem capite pœnas dediſſe retulit in hiſtoriam Tacitus. Si miles arma aut vendidiſſet, aut in prælio amiſiſſet, haud ſecus quàm deſertor capitale ſupplicium luebat. Qui aliena ſurripuiſſet, exauctorabatur. Quòd ſi quiſpiam ſitu ſqualentia, & rubigine deformia geſtaret, verbis aſperioribus caſtigabatur. M. Hac fortaſsis occaſione Iulius milites ſuos armis auro argentóque politis exornauit: partim ad ſpeciem, partim quò in conflictu eorum tenaciores eſſent. C. At Græcis non qui haſtam gladiũmue, ſed qui clypeum amiſiſſet puniebatur: cenſebant enim prouidere militem diligentius oportere, vt ne acciperet ipſe, quàm vt daret alteri malum. Ita Epaminondas apud Mantineam occumbens, tum denique ſibi ſpiculum auelli iuſsit, cum percontatus audiſſet, clypeum eſſe ſaluum. Et celebratum eſt illud Laconicæ mulieris, ſcutum filio in militiam abituro tradentis: ἢ τὰν, ἢ ἐπὶ τᾶς. Aut cum hoc (ſubaudi, ſaluus ſac redeas) aut ſuper hoc (ſubaudi, glorioſè interfectus ex acie efferare.) Imitati Lacedæmonas ſunt Germani, apud quos, vt narrat Tacitus, ſcutum reliquiſſe præcipuum ducebatur flagitium. Præterea armatum ſe dedere, aut proiectis armis fugam inire, magnæ turpitudini dabantur. Addo inſuper ad illa, quæ de Iulij Cæſaris inſtituto prædicaſti, Tribunorum ſolitam commendari induſtriam, ſi miles veſte nitidus,

armis pulchre munitus atq; fulgens incederet. Auidius quidem Caſsius legionibus Syriacis præfectus, ſingulorum armaturam ſeptimo quoque die luſtrabat, cum veſtimentis, & calceamentis etiam. Similiter fecit Maximinus tyronūm legioni ab Alexandro Seuero præpoſitus. M. Mores hi & crimine & criminatione vacant: vt ille quoq;, quòd in funere militum arma inuerſa portabant. Tãgit conſuetudinem hanc Virg. 11. Æneid. vbi de Pallanteis exequiis,

tum mœſta phalanx, Teucriq; ſequuntur.
Thirreniq; duces, & verſis Arcades armis.

Vehementer porrò, vt ſalutaris, ita laudibus ferenda Martiani Aug. conſtitutio, qua edixit, ne cui cuimodi arma ad hoſtes, aut ferrum per mercaturam transferrentur. *Nemo alienigenis barbaris cuiuſcunq; gentis, ad hanc vrbem ſacratiſsimam, ſub legationis ſpecie, vel ſub quocunque alio colore venientibus, aut in diuerſis aliis ciuitatibus, vel locis, loricas, ſcuta, & arcus, ſagittas, & ſpathas, & gladios, vel alterius cuiuſcunque generis arma audeat venundare, nulla prorſus iiſdem tela, nihil penitus ferri vel facti, vel adhuc infecti ab aliquo diſtrahatur. Pernicioſum namq; Romano imperio, & proditioni proximum eſt, barbaros, quos indigere conuenit, telis eos, vt validiores reddantur, inſtruere. Si quis autem aliquod armorum genus quarumcunque nationum barbaris alienigenis, contra pietatis noſtra interdicta vbicunq; vendiderit bona eius vniuerſa protinus fiſco addici, ipſum quoque capitalem pœnã ſubire decernimus.* Certè niſi tranſfugæ noſtri Turcas armorũ vſum fabricationẽmque docuiſſent: niſi auaritia mercatorum tantam ferri copiam iis apportaſſet, non tam miſerabiliter orbem Chriſtianum ab illis immaniſsimis belluis

luis vaſtatum laceratumq́ʒ videremus. C. Quàm non ingrata cognitu, quàm etiam multa nos hactenus, & quidem generatim de armis? Iam ſi quis, Morelle, diuiſionem armorum abs te poſtularet, quo tandem modo eà diuideres? M. Dicerem ex tempore, alia ad tegendum muniendumq́ʒ corpus valere: alia ad inuadendum, ſeu laceſſendum, aut defendendum: & hanc partitionem ex M. Tullio confirmarem, qui 1. de Orat. in laudãda eloquentia, quam cum armis comparat: triplicem eorum vſum videtur ſtatuiſſe: ex quo manat omnis illa, quæ inter ea ſiue in materia, ſiue in forma, ſiue in magnitudine apparet differentia. Quid autem, inquit, tam neceſſarium, quàm tenere ſemper arma, quibus vel ipſe tectus eſſe poſsis, vel prouocare improbos, vel te vlciſci laceſsitus? P. Quoniam eadem ferè ſunt, quibus cum ad oppugnandum, tum ad defendendum vtimur, ſit hoc ſecundum genus: illud autem quo nos tegimus primum. C. An tu machinas bellicas in armis non habes? P. Immo verò, & in poſteriore genere eas colloco. M. Ad ordinem igitur primum, tegentium, inquam, armorum, imprimis pertinet ſcutum, quod cum ipſum genus ſit, nihilominus etiam pars generi ſubiecta numeratur. C. Quænam ergo ſunt partes? M. Scutum propriè dictum, clypeus, parma, pelta, ancile, cetra, quæ omnia communiter ſcuta appellantur. P. Optimè. M. SCVTVM eſt, quod nobiles ſcriptores græci θυρεὸν nominant, oblonga forma, quadrata, ad ianuæ ſimilitudinem, vnde illi appellatio: curua tamen ſuperficie. Quare non vna perpetua tabula, ſed diſſectis plu-

ribus fieri oportuit. Inde Varronis notatio. Scutum à fectura, vt fecutum: quòd à minutis confectum fit tabellis. Latitudinem dicit Polybius fuiffe pedum duorum, & femis: longitudinem quatuor. Tegebatur corio: quocirca placet nonnullis, dictum à σκύτ@, quod corium fignificat. fiue etiam quòd ex pellibus totum conficeretur, qualia fuiffe antiquorum fcuta, quæ poftmodum firmitatis gratia è ligno fabrefacta fuerint, demõftrat Polybius. Non autem è cuiufuis, fed aquaticarum præfertim arborum ligno fcuta faciebant: ficus & falix propter leuitatem maximè probabntur. Equeftria fcuta breuiora fuerunt, quò leuitate adiuuante, promptius mouerentur: maior enim ab equite, quàm à pedite curfus requiritur. CLYPEVS nuncupatus, quod clepit, id eft, quafi furatur & celat, periculoq́ fubducit corpus, ἀπὸ τοῦ κλέπτειν furtum facio: fiue à γλύπτειν fcalpere. Plin. lib. 35. cap. 3. Scutis, qualibus ad Troiam pugnatum eft, continebantur imagines: vnde & nomen habuere clypeorum, non vt peruerfa Grammaticorum fubtilitas voluit, à cluendo. Clypeus cauus fuit & rotundus. Vetuftifsimus enim poeta Attius cælo clypeum comparauit, cum dicit Agamem. In altifsimo cæli clypeo: adiicit Varro, cauum enim clypeum. Virgil. item 3. Aeneid. Aêre cauo clypeum magni geftamen Abantis. Deinde Ouid. vnicum Polyphemi oculum clypeo fimilem cecinit Metamorph. 13. Vnum eft in media lumen mihi fronte, fed inftar Ingentis clypei. Virgil. 3. Aeneid. de eodem.

& telo lumen terebramus acuto
Ingens, quod torua solum sub fronte latebat
Argolici clypei, aut Phœbæa lampadis instar.

Oculi ingentis, Argolici clypei, & solis eandem formam facit, rotundam videlicet. In Festi fragmentis est, clypeum antiqui ob rotunditatem etiam corium bouis appellarunt, in quo fœdus Gabinorum cum Romanis fuerat descriptum. Verùm posterioribus temporibus ad ouatã speciem redacti sunt clypei. Est itaq; scutum quadratum, clypeus rotundus. Præterea integumentum pelliceum, ac duplex tabulatum ligneum, quod scuto Polybius tribuit, clyepo non conueniunt: qui pellibus carens totus erat æreus. Ex quo Virgil. 2. Æneid. Ardentes clypeos. Ostendunt item discrimen verba Liuij lib. 8. Clypeis antea Romanis vsi sunt (de Latinis armatura Romana instructis loquitur) deinceps postquam stipendiarij facti sunt, scuta pro clypeis fecêre. Adhæc cum de Romana armatura agunt Liuius, Polybius, Diónysius, dissimilibus vtuntur nominibus. Nam quod latinus scutum dicit lib. 1. Græci θυρεὸν & Polybius libr. 6. ὀμφαλὸν vocat: quod ille clypeum, hi ἀσπίδα. VMBO clypei pars media eminẽtior, quasi vmbilicus. Virgil. 2. Æneid. Et summo clypei nequidquam vmbone pependit. Varro ait à græco duci vocabulum: Græci namq; ἄμβωνας vocant extumida & prominentia, vt ventrem ampullarum. Plutarch. Lycurgo. In montibus quoque ὑψηλοὺς τόπους ita vocant. In quam significationem & latini vmbonem vsurparunt. Statius Achilleide, vndisonæ

quos

quos circuit vmbo Maleæ. Id eſt, quod poëtis Græcis πρὼν. Idem Thebaide.

Stant iuga, & obiectus geminis vmbonibus agger
Campum exire vetat.

Et aliis præterea locis. PARMA ex eo dicta, vt placet Varroni, quòd à medio in omnes partes par. Rotunda figura fuit, diametrum habens tripedalem. Idem Varro apud Nonium. Quem ſequuntur cum rotundis velites parmis. Quòd autem Nonius affirmat, breue ſcutum parmam, ſciendum eius æuo minorem fuiſſe parmarum magnitudinem. Fuit leuis armaturæ parma, & velitum. Liuius lib. 31. Veliti Romano parmam gladiumq; habenti. Virgil. 9. Æneid. Enſe leuis nudo, parmaq; inglorius alba. Equeſtres quoq; parmæ à Liuio nominantur lib. 2. Deſiliunt ex equis, prouolant in prælium, & pro anteſignanis parmas obiiciunt. lib. 8. Equus ad vulneris ſenſum, prioribus erectis pedibus, magna vi, cum caput quateret, excuſſit equitem: quem cuſpide parmaq; innixum, attollentem ſe graui caſu, Manlius ab iugulo, ita vt per coſtas ferrum emineret, terræ affixit. Equeſtres tamen parmæ à velitaribus differebant magnitudine, cum dicat Liuius de velitibus lib. 26. his parmæ breuiores, quàm equeſtres. P. Subit mentem Horatianæ parmulæ memoria, quam ille ſe celeriter in campis Philippeis fugientem non bene reliquiſſe confitetur: additq; Mercurij opera nube ſibi circumfuſa ſeruatum euaſiſſe. C. Vt Venus ſcilicet Paridem nube tectum certamini ſubduxit apud Homerum. Sed Horatius animoſior profectò τοῦ Βάκχου, ἢ τοῦ Ἄρηος θεράπων, & ad

rem

rem poculis quàm gladiis gerendam aptior fuit, quem mittamus. M. PELTA latinum non est: Græcum si est, ex eorum ordine est, quæ Varroni primigenia, quòd aliunde non gignuntur, sed suas radices habent, cetræ similis. Liuius lib. 28. Menippum quendam ex regiis ducibus cum mille peltatis (pelta cetræ haud dissimilis est) Chalcidem mittit. Et lib. 31. Nocte cetratos, quos peltastas vocant, loco opportuno, inter bina castra in insidiis abdiderat. Scuti genus breuissimum, in modum lunæ mediæ, seu semiplenæ. Virgil. 1. Æneid. Ducit Amozonidum lunatis agmina peltis. Et Suidas, πέλτον ἀσπὶς ἴτυν μὴ ἔχουσα, clypeus rotunditatem nõ habens. Vtebantur pelta Amazones, quæ ob id peltiferæ Ouidio, Macedones, Afri, Hispani, Cretenses. Seruius ait loreum scutum fuisse. ANCILE. ab ancisu, ab am veteri præpositione & cædo, quasi circum cædo: vt ambio est circum eo, & amburo circumuro. Scutum fuit ab vtraque parte incisum, vel ab omni parte ancisum, & rotundum. Ouid.

Idq; ancile vocant, quòd ab omni parte recisum,
Quemq; notes oculis angulus omnis abest.

Festi verba sic habent. Ancile scutum breue, sic appellatum, quia ex vtroque latere erat recisum, vt summum infimumq; eius latus medio pateret. + latius Materiam si quæritis, ære constabat. Salij sacerdotes Martis ea gestare soliti. Varro armilustrium scribit esse dictum à luendo, aut lustro, id est, quòd circumibant ludentes ancilibus armati. In veteri lexico ὁπλοκαθάρσιον, & ὁπλοκάθαρμος vocatur. Festus hoc modo. Armilustrium festum erat apud

apud Romanos, quo rem diuinam armati faciebant: ac dum sacrificarent, tubis canebant. Hæc de scutorum generibus. C. Cæpisti tu quidē tegere seu munire militem tuum, nondum penitus texisti ac muniuisti. Quod igitur reliquum est huius laboris, mihi ausim deposcere. P. Dum nos in pace simus, etiam vrbes te oppugnare perfacilè sinemus. C. De eo tu videris: machinas certè oppugnatorias tuté fabricabis: sed lingua, non manu. P. En Morelle, quàm iustis partibus operum laborem æquat noster Cœlius. Bellicarum machinarū descriptio perobscura est: quam obscuritatem auget librorum vnde eam petere debemus deprauatio. Quæ ipse dicturus est, expeditiorem habent explicatum. Veruntamen quia de armis differere cæpimus, & satis longè progressi sumus, quid est, cur citra finē velimus resistere? Sumam ego mihi partem de machinis, & machinabor aliquid pro viribus. Tu Cœli tuū decurre spatium. C. Ergo de capite primum videamus, cui impono galeā. GALEA à γάλη fele dicta, quod felina pelle constaret. Malè enim Varro, qui à galero deducit. Sic κυνέη quòd canina, λυκέη quòd lupina. Eminens in summa galea, quo crista figitur, Græci appellant κῶνον. Hinc illis galea non solùm τρικεφαλαία, sed etiam quia sæpe cristata est, λόφος. Casʃis idem galeæ. M. Duas ob caussas memini legere, galeas seu tegi, seu confici olim consuesse non eorum modo animalium, quæ nominasti, sed caprarum quoque, arietum, elephantorum pellibus. Ad terrorem hostibus incutiēdum: & vt

& vt essent insignia per quæ quisq; aut strenuè, aut ignauiter se in prælio gerens à Præfecto suo agnosceretur. Alij rebus aliis in galea vel ad horrorem faciendum, vel ad ornamentum vsi sunt, vt hiantium animalium formis. Exempli loco proferam versus Maronis de lib. 7.

Ipse inter primos præstanti corpore Turnus
Vertitur, arma tenens, & toto vertice supra est.
Cui triplici crinita iuba galea alta Chimæram
Sustinet, Aetnæos efflantem faucibus ignes.

C. Quasi non eadem ego legissem, aut de re tam bella, tam opportuno loco taciturus fuissem. M. Posthac te non interturbabo: da veniam imprudentiæ, & si vis, etiã impudentiæ. C. Ornatus galeæ, & id quod superponitur in picturis, sculpturis cælaturis, hodie quoq; familiarũ signa distinguit. Et id à militia ortum, non est in dubitatione ponendum. Insident, quod sæpe obseruastis, galeis leones, lupi, cerui, canes, aquilæ, vultures, dracones, aliarumq; bestiarum siue capita, siue cornua, siue pedes. Primi auctores feruntur Ægyptij, quorum Reges leonis, tauri, aut draconis caput insigne principatus gestabant. Ab his mos ad Græcos manauit: inde, vt alia militaria & ciuilia permulta, ad Romanos. Cæterùm apud Homerũ Iliad. 3. ducibus sortituris de monomachia, seu singulari certamine cum Hectore, sortes in galeam deiiciuntur. Quare Homerica imitatione, vt aliâs millies, scripsit in quinto Virgil. Extremus, galeáque ima subsedit Acestes. Sic Æschyl. in septem ad Thebas.

Τείτῳ

Τείτῳ γὰρ ἐπεὸκλῳ ἴείτ⊗ πάλ⊗
ἐξ ὑπλὶν πήδυσιν ἐ ὑχάλκυ κεάνυς.

Erat igitur hominibus illis militaribus galea pro forēsi aut vrbana ſitella, ſiue vrna. LORICA Varroni dicitūr à loris, quod de corio crudo pectoralia faciebant: poſtea ſuccuderunt Galli è ferro ſub id vocabulum ex annulis ferream tunicam, χαλκοχίτωνα ſcilicet, vt Homerus frequenter vocat. Nec ferreæ duntaxat, verùm lineæ, aut æneæ quoque loricæ quondam vſitatæ fuerunt. Heroes Græci apud Homerum ſunt λινοθώρηκες. Narrat de eodem more Herodot. Polymnia. Idem Liuius de Hiſpanis lib. 31. qui & Samnites totam legionem linteatam habuiſſe ſcribit lib. 9. Iphicrates quoq;, teſte Æmilio Probo, militibus Athenienſibus pro æneâ lineam dedit, qualem auctore Plutarcho etiam Magnus Alexander induit. Squamam legi eſſe loricam ferream ex lamellis ferreis, aut æreis concatenatam, in modum ſquamarum piſcis, & ex ipſo ſplendore ſquamarū ac ſimilitudine nuncupatam. Thorax eſt pars trunci à collo ad ſtomachum. Hinc tegumentum eius ferreum ita dictū: ſolùm etenim pectus muniebant, quod tergo non eſſet metus. Hinc vt loricati, ſic etiam thoracati. OCREAE ferrea crurum munimenta. Dictas cenſet Varro, quòd opponebantur ob crus. Ocrem, ait Feſtus, antiqui vocabant aſperum montem & confragoſum: vnde fortaſſe etiam ocreæ ſint dictæ, inæqualiter tuberatæ. Græcis περικνημῖδες. Ab ocreis Homerus frequentiſsimè addit epitheton militibus, ἐϋκνημῖδας appellitās, quod ex Plauti

Amphit. poſsis vertere, nimis pulchris armis prædictos: hoc enim vult poëta græcus κατὰ συνεκδοχήν. Satis iam tectus eſt miles noſter. Sequitur vt ei demus in manus, qui ſe defendat, aliúmue laceſſat. Primas teneat GLADIVS, quem affirmat à clade nominatum Varro, c. in g. mutato: quòd nempe fiat ad hoſtium cladem gladius, ſimiliter ab omine. Clades etiam dicebatur ſurculorum detritio, κλάδος ramus. Sic calamitas calamorum: ſtrages ſtratarum arborum: deinde hæc tria ad homines migrarunt. Enſem arbitrati ſunt quidam ſignificare ferrum tantum, gladium totum telum, cuius pars capulus, vel quia caput eſt gladij, vel quia ibi capitur vt teneatur. Verutum nominant, quod enſem à quibuſdam appellari dicebamus, die Klinge/ in quo acies, ab acumine. Mucro extrema pars gladij, qua in cuſpidem deſinit. Iam gladius quidam eſt ab vna parte acutus, quidam anceps, ſeu bis acutus, græcè δίστομον, ἀμφίστομον ξίφος. Memoratu dignum, Repub. adhuc beata & florente Romanis fuiſſe gladios minores, & ad femur dextrum geſtari ſolitos. Deinde deſidente & in præceps abeunte imperio, & maiores factos, & à ſiniſtro latere depēdiſſe, qui mos nunc eſt. Sunt complura gladij genera, quæ paucis perſequar. Spata, ſeu ſpatha cum nota aſpirationis, genus eſt gladij maioris, ſemiſpatha minoris. Meminerunt huius formæ Veget. lib. 2. cap. 15. & Tacitus in Annal. Iſid. lib. 18. cap. 6. Spatha, inquit, à paſsione dicitur, græco verbo παθεῖν, ſeu à latino, quòd ſpatioſa ſit, id eſt, lata & ampla. Vnde & ſpatula in pecori-

f bus.

bus. Semiſpathium à media longitudine ſpathæ. Framea gladius vtrinque acutus, dicta quod ferrea: quocirca omnis gladius framea dici poſsit. Haſtam Germanorum vult eſſe Tacitus, anguſto breuiq; ferro, ſed acri & habili ad vtramque pugnam, ſiue cominus, ſiue eminus pugnare libeat. Rhomphæa idem cum framea. Sica à ſecando, gladius breuis latronum, occultus pugiunculus. Hinc ſicarij. Cic. 2. Catil. de pueris quibuſdam è familiaribus Catilinę, qui ſicas vibrare, & venena ſpargere didicerint. Ex quo colligitur, non ita longam fuiſſe. Harpe falcatus enſis, acinaces gladius Perſicus, ſeu Turcicus. Vino & lucernis Medus acinaces Immane quantum diſcrepat, inquit Horat. vbi idcirco Medum appellat, quia Medorum imperium ad Perſas translatum fuit, Mediq; & Perſæ vni Cyro paruerũt, vt aliâs Medos pro Perſis cum ipſe, tum Catullus poſuit. Harpen poëtæ Mercurio & Perſeo tribuunt. Dolones ſunt vaginæ ligneæ, intra quas latet pugio: à dolo, quoniam fallunt, & intra ſe ferro abſcondito decipiũt, ligni enim ſpeciem præferunt. Pugio à pungendo, & transfigendo, puſillus gladius & bis acutus, lateri adhærens. Clunabulum etiam, ſeu clunaculum, quod ad clunem religetur. Parazonium pugionis genus, de zona dependens, Wadner. P. Multos bellatori tuo præbuiſti gladios: etiámne varias illi haſtas porriges? C. Videbitis. Hasta nomen accepit, quod aſtans ſolet ferri: antiquitus enim aſta ſcribebant, citra halitum, & aſtare pro adſtare, aſſum pro adſum. Haſtile diminuendi forma ab haſtą. Haſta pura, ferro non munita. Præpilata, fer-

ferream habens cuſpidem. Amentata, quæ amento excuſſa vibratur. Velitaris, leuis, quæ vice iaculi emittitur. Contus ferrum non habet, tantum cuſpide acuta eſt. Virgil. Ferratasq; ſudes, & acuta cuſpide contos. Trudes, ab eo quod trudunt & detrudunt. Virgil. Ferratasq; trudes. Venabula, quod venationi habilia. Virgil. 4. Æneid.

It portis iubare exorto delecta iuuentus,
Retia rara plagæ lato venabula ferro.

Verutum genus haſtæ breue & anguſtum, ferro, inſtar veru anguſto præpilatum. Lancea haſta amentata: dicta, quia æqua lance, id eſt, æquali amento ponderata vibratur. Amentum vinculum iaculorum, haſtilium, quod mediis aptatur. Spiculum lancea breuis, à ſpicarum ſimilitudine. TELVM propriè omne genus armorum, quod in longum mittitur, à τηλῶ longè. Telorum, iaculorum, gladiorum vocabula è veteribus hiſtoricis enumerat Gellius lib. 10. cap. 25. nempe hæc. Haſta, pilum, phalarica, ſemiphalarica, ſoliferræ, geſa, lancea, ſpari, rumigeſtri, faces, tragulæ, frameæ, meſanculæ, cateiæ, romphææ, ſcorpius, ſcibones, ſicilices, veruta, enſes, ſicæ, macheræ, ſpatæ, lingulæ, pugiones, climaculæ. Lingulam dixerunt gladiolum oblongum, in ſpeciem linguæ factum. Aclides genus teli, quod amento longè iacitur, peractoq; vulnere reuocatur. Pyroboli miſſilia ignita. ARCVS dictus quod arcet aduerſariũ: item ob ſpeciem, quod eſt curuatus arctius. Hinc curuare, lentare cornu: lunare, ſinuare arcum. Habet cornua ſua, quorum crenis vtrinq; neruus immittitur. SAGITTAE (pro quo poëtæ ſæpius arundo,

calamus) à sagaci iactu, hoc est, veloci ictu: pennis enim fertur tanquam auis. Crena est incisura in sagitta, quæ neruum admittit. Sagittarij nonnunquam Iureconsultis, qui sagittas edolant. Iam quod pluribus in vrbibus loca quædam sagittariis exercẽdis destinata cernimus, sciamus licet id à maioribus ad vtilitatem Reipub. fuisse institutum, vt esset progymnasma bellicum. Sed hodie illorum nemo, qui se ad scopum sagittis mittendis exercent, quidquam aliud, præter inanem delectationem sibi ea exercitatione petit. Scorpio sagitta venenata, arcu aut tormento excussa, quæ dum ad hominem venerit, virus quod gerit, more scorpionis infundit in vulnus. PHARETRA est theca sagittarum, à ferendo: vt feretrum in quo fertur funus. CORYTI propriè arcuum thecæ, seu repositoria. FVNDA quòd ex ea funduntur lapides. Scutale corium fundæ, cui lapis excutiendus imponitur. Semper asuescendum, ait Veget. vt semel tantùm funda circa caput rotetur, cum ex ea emittitur saxum. Aliud tamen seruatum videas apud Virgilium, propter vim vtique maiorem lib. 9. Æneid.

Stridentem fundam, positis Mezentius armis,
Ipse ter adducta circum caput egit habena,
Et media aduersi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.

Absoluimus ego & Marcellus fere omnia, quæ militi adesse debent ad pugnam. Restat tractatio machinarum, quarum aliæ sunt oppugnatoriæ, quibus hostes impetimus: aliæ repugnatoriæ, quæ etiam à defensione propugnatoriæ dici possunt.

Sed

Sed hoc tuum negotium est Primitiue, quod vt agas, quemadmodum promisisti, te oratum volumus.

Machinæ bellicæ.

P. In explicatione ista tormentorum militarium hunc tenebo ordinem, vt primùm omnia ea recenseam: deinde quæ, quantumq́ue iudicauero declarem. Nam velle in his certum sequi ordinem, est puerile, vt opinor. M. Valeat arbitratus tuus. P. Πολιορκητικὰ igitur sunt Testudines, Arietes, Fundibalæ, Asseres, Ballistæ, Arcuballistæ, Carroballistæ, Harpagones, Epostræ, Falces, Musculi, Trifaces, quæ ex Ballistis emittuntur, Fustibali, Cataphractæ, Plumbatæ, quas vocant Martiobarbulos, Onagri, Heliopoles, Plutei, Sambucæ, Præla, Scorpiones, quos Manuballistas appellant, Ambulatoriæ turres, Tribuli, Sarissæ, Poliorces, Vineæ, Tollenones, Phalæ, ex quibus intorquentur Phalaricæ, Bipennes, Crates metallæ. ARIES Carthaginensium inuentum est. De eius inuentione, & constructione referam vobis quæ scripsit Vitruuius lib. 10. cap. 19. *Carthaginenses ad Gades oppugnandas castra posuerunt. Cum autem castellum ante cepissent: id demoliri sunt conati. Posteaquam non habuerunt ad demolitionem ferramenta, sumpserũt lignum, idq́ue manibus sustinentes, capiteq́ue eius summum murum continenter pulsantes, summos lapidum ordines deiiciebant, & ita gradatim ex ordine totam communitionem dissipauerunt. Postea quidam Faber Tyrius, nomine Pephasmenos, hac ratione & inuentione inductus, malo statuto, ex eo alterum transuersum, vti trutinam suspendit, & reducendo, &*

do, & impellendo vehementius plagis deiecit Gaditanorum murum. Cetras autem Calcedonius de materia primum basim subiectis rotis fecit, supraq; compegit arrectariis, & iugis varas, & in his suspendit arietem, coriisq; bubulis texit, vti tutiores essent, qui in ea machinatione ad pulsandum murum essent collocati. Id autem quòd tardos conatus haberet, testudinem arietariam appellare capit. Porrò ad figuram & impetum huius torméti planius cognoscendum, proderit nosse, quæ affert Ioseph. de bello Iudaico lib. 3. cap. 9. Sic aũt loquitur. *Immensa est materia, malo nauis adsimilis, cuius summum graui ferro solidatum est, arietis effigie fabricatum, vnde nomen accepit. Depédet autem funibus medius ex alia, velut ex trutina, palis vndiq; fulta. Retrorsum autem magna virorum multitudine repulsus, in fronte prominente ferro, mœnia percutit.* Remedia porrò aduersum arietes, culcitas, centones, & alia tradit Veget. lib. 4. cap. 23. Centonibus etiam qui obsidebant vrbem, vineas aduersus incendium integebant. Qui eos conficiebant centonarij, sicuti qui materiã ad madrinas cõficiendas é syluis aduectabãt, dendrophori nominabantur. Isid. lib. 18. Contra impulsum, inquit, arietis remedium est, saccus paleis plenus, & in eum locum demissus, quo aries percutit. Laxo enim saccorum sinu ictus arietis illisus mollitur. Duriora enim mollioribus facilius cedunt. Quo artificio Iudæi aduersus Vespasianum se tutabantur. Verùm Romani animaduertentes saccorum mollitie machinæ vim eludi, perticis falcatis lora vnde sacci dependebant tandem inciderunt. Dissoluebantur autem arietes, & ita in expeditionibus circumferebantur. Festiuissimus iocorum promus Plautus ad impetũ arietis muros ver-

verberantis respiciens, in Truculento dixit. Quis est qui tam proterué nostras ædes arietat? hoc est, tanq̃ ariete quatit, seu verberat. Vsus est hoc verbo etiam Virg. 12. Æneid. immissis pars cæca & cócita frænis Arietat in portas. HELEPOLIS ab vrbibus euertendis nomen acquisiuit, cuius opera Demetrius Antigoni Rhodo & aliis vrbibus expugnatis, Poliorcetes cognomentum inuenit. Condita est pro ariete, qui ob crebritatem vilescebat. Descriptionem vnam vobis ex Amuniani libro 23. recitabo: altera ex Plutarchi Demetrio petat, cui visum fuerit. *Testudo compaginatur immanis, axibus roborata longissimis, ferreisq; clauis aptata, & contegitur coriis bubulis, virgarumq; recenti textura, atque limo asperguntur eius suprema, vt flammeos detractet, & missiles casus. Conseruntur autem eius frontalibus trisulcæ cuspides, præacuta, ponderibus ferreis graues, qualia nobis pictores ostendunt fulmina, vel fictores, vt quidquid petierit, aculeis exertis abrumpat. Hanc ita validam molem palis & funibus regens numerosis intrinsecus miles, languidiori murorum parti viribus admouet concitus, & nisi desuper propugnantium valuerint vires, collisis parietibus aditus patefacit ingentes.* Meminit huius machinæ Vitruuius libro decimo cap. 22. TESTVDO á similitudine quam gerit veræ testudinis, vocabulum sumpsit: quoniam sicut illa modò reducit, modò profert caput: sic machinamenti istud genus trabem nunc reuocat, nunc exerit, vt validius feriat. In ipsis enim testudinibus quoque arietes ædificabantur. Varias testudines Vitruuius descripsit libro decimo capite vicesimo & vicesimo primo, easq; vsui fuisse docuit, vel ad congestionem fossarum tantùm, vel etiam ad

muros vt accederent, & inhærente ariete impetum facerent. Fuit præterea testudo scutorum connexio, curuata in morem testudinis, συνασπισμός. Eam exercitus faciebat, se tegumentis scutorum vndique operiens, quemadmodum testudo suo putamine obducta est, eaq; specie tectum ædificiorum referebat. Ita cooperti sagittas & missilia supernè incidentia nulla sentiebant. Talem Maro videtur intellexisse 2. Æneid. obsessumq; acta testudine limen. Troiano bello excogitatam Diodorus putat. TOLLENON dicitur, si audiamus Vegetium, *Quoties vna trabes in terram prealtè desigitur, cui in summo vertice alia transuersa trabes longior dimensa medietate connectitur, ac libramento, vt si vnum caput depresseris, aliud erigatur. In vno ergo capite cratibus, siue tabulatis contexitur machina, in qua pauci collocantur armati. Tunc per funes vno attracto depressoque alio capite eleuati imponuntur in murum.* FALX vocatur ab eo quod incurua est, vt de muro extrahat lapides. Hasce falces murales laqueis iniectis deflectebant obsessi. Testes Appianus de bellis Punicis, & Cæsar lib. 7. de bello Gall. Falcis naualis meminit Veget. lib. 2. cap. vlt. eam explicat lib. 4. cap. 46. *Falx dicitur acutissimum ferrum, curuatum ad similitudinem falcis, quod contis longioribus inditum, colatorios funes, quibus antenna suspenditur repente præcidit, collapsisq; velis liburnam pigriorem, & inutilem reddit.* In eodem capite Asseres & Bipennes describit. *Asser dicitur, cum trabes subtilis & longa ad similitudinem antennæ pendet in malo, vtroque capite ferrato. Hunc siue à dextra, siue à sinistra parte aduersariorum se iunxerint naues, pro vice arietis vi impellunt, qui bellatores hostium siue nautas sine dubio prosternit & perimit.*

perimit, ipsamq; nauem sæpius perforat. BIPENNIS *est securis habens ex vtraq; parte latissimum & acutissimum ferrum. Per hanc in medio ardore pugnãdi peritissimi nautæ vel milites secretò incidunt funes, quibus aduersariorũ ligata sunt gubernacula, quo facto statim capitur, tãquam inermis ac debilis nauis.* PLVTEI è vimine contexebantur, erántq; similes iis appendicibus, quas ædificiis adiungimus: tectum in vnam partem deuexum habebant, haud secus quàm plutei, super quibus scribimus. Festus, Plutei, inquit, erant crates corio crudo intentæ, quæ solebant opponi militibus opus facientib9, & appellabantur militares. Nunc etiam tabulæ, quibus quid præsepitur, eodem nomine dicuntur. Ternis nitebantur rotulis, quarum vna in medio, duę in capitibus, velut carpentum circum agebantur, ad muros applicabantur, & per eos tuti qui oppugnarent, sagittis, fundis, missilibus defensores de propugnaculis deturbabant. AGGER ex terra lignisq; extollitur contra mœnia seu muros, vnde tela proiiciuntur. VINEIS ad subruenda murorum fundamenta penetrabant. Quò postquam penetrassent, dolabras ad muros subruendos adhibebãt. Liuius lib. 30. Cum muros defensoribus nudasset, tum Annibal occasionem ratus, quingẽtos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. Nec erat difficile opus, quod cæmenta non calce durata erant, sed inter lita luto, structuræ antiquæ genere. Itaque antequam cæderetur, ruebat, perq; patentia ruinis agmina armatorum in vrbem vadebant. Accipite porrò descriptam vineam à Vegetio in hæc verba. *Et lignis leuioribus machina colligatur, alta pedibus octo, lata pedibus septem, longa pedibus*

sexdecim. Huius tectum munitione duplici, tabulis cratibusq; contexitur. Latera quoq; vimine sepiuntur, ne saxorum telorumq; impetu penetrentur. Extrinsecus autem, ne immisso concremetur incendio, crudis ac recentibus coriis vel centonibus operitur. Sub iis obsidentes tuti ad subruenda murorum penetrant fundamenta. Magnus sanè vsus tabularum, & corij crudi, & quò minus cederet flammis, etiam humectati, in communiẽdis contegendisq; machinis militaribus. Quin & argillam cum capillo subactam ad eam crassitudinem solebant inducere, vt ignis nocere nihil posset. Ad madefacienda autem illa machinarum tegumenta aceto potius, quàm aqua vtebantur. Præterea materies alumine perungebãt, ne quid obesset ignis. MVSCVLVS sola paruitate à testudine differt, vt quidam volunt. Aliter tamen à Vegetio exprimitur lib. 4. c. 16. Caussam nominis hanc affert. Vocãtur, ait, à marinis belluis Musculi. Nam quemadmodum illi, cum minores sint, tamen balænis auxilium, adminiculumq; iugiter exhibent: ita istæ machinæ breuiores, deputatæ turribus magnis, aduentui illarum parant viam, itineraq; præmuniunt. Contigit autem hoc aliis quoque machinis, vt animalium nominibus vocitentur. Vt Aries, de quo diximus, Ericius, Scorpio, Cuniculus, Testudo. C. Scire peruelim, quo pacto musculus ille marinus balenæ auxilium exhibeat. P. Moderamine caudæ suæ iter balenæ regit, necubi impingat. Et quoniã hęc lusciola est, pręuio illo pisciculo deducitur, ac reducitur. Plin. lib. 9. ca. 52. Balenæ musculus quãdoq; prægraui superciliorũ pondere obrutis eius oculis, infestantia magnitudinẽ vnda prænatans demonstrat, oculorũq; vice fungitur. Perele-

elegãtibus versiculis docuit hoc ipsũ Claudianus.

Sic ruit in rupes amisso pisce sodali
Bellua, sulcandas qui prauius edocet vndas,
Immensumq́; pecus parua moderamine cauda
Temperat, & tanto coniungit fœdera monstro.

M. Quàm ingenua cognitio in re parua latebat? Prosequere machinas tuas, quas tibi adhuc multas superesse iudico. P. Supersunt quidem multæ, verùm mihi non omnes libet explicare, ne iusto longior fiam. Legantur Vitruuius, Vegetius, Athenæus, Isidorus & alij, ex quibus ipsis nostra fluũt. TVRRES ex trabibus & tabulatis compactæ extructiones, formam ædificiorum referũt, atq; aduersus incendia crudis coriis centonibúsue pertegun-tur. Earum altitudini latitudo respondet. Ambulatoriæ ideo dicũtur, quod rotis subiectis promouentur reducunturq́;. Persæpe ad ingentem hostibus terrorem ac metum iniiciendum valuerunt. Scriptum est lib. 2. de bello Gall. Gallos vt in castris Cæsaris turrim procul constitui primùm viderint, irrisisse de muro, & increpitasse vocibus. Quã vbi moueri & appropinquare mœnibus conspexerunt, noua atq; inusitata consternati specie, legatos de compositione pacis miserunt. Præter armatorum numerum, quos ex turribus pugnasse constat, machinæ item bellicæ in iisdem per tabulata disponebantur, vt catapultæ, balistæ. &c. Frõtes ferratas accipiebant interdum vt à flamma ne læderẽtur. *Habebant in inferioribus arietẽ, cuius impetu murũ lacerabant, circa mediũ, pontẽ, factũ de duabus trabibus, septumq́; de vimine, quẽ subitò prolatum inter turrim murumq́; constituunt, & per eum egredientes de machina bellatores in ciuitatem transeũt, & occupant muros.*

In

In superiore autem parte contati, & sagittarij collocantur, qui defensores vrbis contis, missilibus, saxisq; prosternant. Ita Vegetius. Pons qui de turri in murum repente proiicitur, exostra vocatur. Quomodo autem per tollenonem, & exostram, sic per scalas & sambucam in muros euadunt obsessores. Scalarum oppugnatio inuenta fertur à Capaneo: & magnum adeunt periculum, qui scalis ascendunt mœnia. BALISTA *funibus neruinis tenditur, quæ quanto prolixiora brachiola habuerit, hoc est quanto maior fuerit, tanto spicula longius emittit: quæ si iuxta artem mechanicam temperetur, & ab exercitatis hominibus, qui mensurā eius ante collegerint dirigatur, penetrat quodcunq; percusserit.* Fuerunt diuersæ balistæ, tametsi ad vnum finem effectumq; comparatæ. Aliæ enim vectibus & suculis, nonnullæ polyspastis, alię ergatis, quędam etiam tympanorum rationibus torquebantur. Sed quia maior est huius tormēti obscūritas, aliò cursum flectamus. De scorpione, quem cum Onagro confundit, legendus Ammianus lib. 19. 23. 24. Scorpiones distinguit ab Onagris Vegetius, & sic appellatos confirmat, quòd paruis subtilibusq; spiculis inferant mortem. PHALARICA *Isidoro telū ingens, torno factum, habens ferrum cubitale, & rotunditatem de plumbo in modum sphæræ in ipsa summitate. Dicitur etiam & ignem habere affixū. Hoc telo pugnatur è turribus, quos phalas dici manifestum est.* Sed perfectior est Liuiana descriptio. *Phalarica erat Saguntinis missile telum, hastili oblongo, & cætera tereti, præterquam ad extremum; vnde ferrum extabat, id sicut in pilo quadratum, stupa circumligabāt, linebántq; pice. Ferrum autem tres in longum pedes habebat, vt cum armis transfigere corpus posset. Sed id maximè etiamsi hæsisset in scuto, & non penetrasset, pauorem faciebat: quod cum medium accensum mitteretur,* con-

conceptumq́; ab ipſo motu multò maiorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumq́; militem ad inſequentes ictus præbebat. MALLEOLI manipuli ſpartei, pice contecti, qui incenſi, aut in muros, aut in teſtudines iaciuntur. Sic Nonius. Feſtus verò. Malleoli vocantur, non ſolùm parui mallei, ſed etiam ij, qui ad incendium faciendum aptantur, videlicet ad ſimilitudinem priorum dicti. Melior deſcriptio reperitur apud Ammianũ. CVRRVS FALCATI à Parthis frequentati, contra quos Romani tribulos ſpargebãt. Tribulus eſt ex quatuor palis confixum propugnaculum, quod quomodocũq; abieceris, tribus radiis ſtat, & erecto quarto infeſtum eſt. Vocantur item murices. Coruum pleriq; cum manu ferrea confundunt, Harpagones vocãt quidam lupos. Mortaria, Colubrinæ, Falcones, Moſcheti, Bombardæ noſtrorum temporum machinæ tormentáq; ſunt. Sclopus Feiſtling. Igniarius fomes, aut igniariũ Zindſtrick. Effudi omnia quæ extempore in mentem mihi venerunt. Alterum de vobis capioſius & planius hæc diſputaturum fuiſſe opinor. M. Vberius forſitan, planius quidem neſcio an de his rebus explicari queat: quarum pleraſq; multi, nec pictas vnquam viderunt, nec ſcriptas aliquando vel molli brachio legerũt. Ego quoq;, ſi vobis videtur, ex quodam noſtræ ætatis hiſtorico perelegantem tormenti noſtri curulis declarationem recitabo. P. Age, recita. M. Nondum apparuerant gentibus illis (Indicis) nouæ ſubtilitatis, & operis admirandi balliſtæ, oblongum in tubum, & æqualiter teretem ex ære fuſili figuratæ: quæ non funibus aut neruis intentæ

ſingula

ſingula mittunt ſpicula: ſed incogitata priſcis ratione, ad applicitos tenui ab tergo foramine igniculos cum incremento multiplici rapiendos, certo primùm nitrati ac ſulphurei pulueris modulo temperatæ, inſertos dein ore patente ferreos ex arte globos, catenasq́ & alia obturamenta, fulminis inſtar flammis eluctantibus cum horrendo fragore contorquentur.

ANNOTATIONES.

CAMPIDVCTORIBVS) *Campidoctores, Armidoctores ſunt ὁπλοδιδακταὶ, & ὁπλοδιδάσκαλοι. Campiductores iidem. Ductores autem à ducendo, vnde & ductare, & ductus.* INTER LEVIS ARMATVRÆ MILITES) *Adducamus ex Varrone militis etymon. Miles, inquit, quòd trium millium primò legio fiebat, ac ſingulæ tribus, Tatienſiū, Ramnium, Lucerum millia ſingula militum mittebant. Cæterùm leuis armaturæ fuerunt ferentarij, armaturæ, ſagittarij, funditores, tragularij. Hi ante aciem procedentes prouocabant hoſtem, ſi fugare poterant, inſequebantur. Si eius virtute reprimerentur, recipiebant ſe ad ſuos. Iam quos Vegetius ferentarios, & funditores, alij Rorarios appellant, de quo Varro lib 6. Rorarij dicti à rore, qui bellum committebant ante, ideo quod ante rorat, quàm pluit. Feſtus. Rorarios milites vocabant, qui leui armatura primi prælium committebant, quòd vt ante imbrem fere rorare ſolet, ſic illi ante grauem armaturam quòd prodibant,*

rorarij

rotarij dicti. Grauis armatura quæ fuerit, discas licet ex Vegetij lib. 2. cap. 15. Idem armaturam gestum, numeros vocat: quæ qualia fuerint, cognoscetur ex eiusdem lib. 2. cap. 23. & lib. 3. cap. 4. & lib. 1. cap. 11. In quæ capita videndus etiam Steuechius de Vegetio tam bene meritus, atque etiam de vniuersa disciplina militari, quàm qui optimè. ARMARIVM EST LOCVS) *Interdum significat locum in quo nummi reconduntur. Cic. pro Cælio. Tunè aurum ex armario tuo promere ausa es? pro Cluent. Cùm esset in ædibus armarium, in quo sciret esse nummorum aliquātum, & auri, noctu duos conseruos dormientes occidit. Plaut. Epid. Quin ex occluso, atq; obsignato armario Decutio argenti tantum, quātum mihi libet. Hoc idem valere in Capt. vult Lamb. quo loco puer Hegionis de parasito. Cellas refregit omnes intus, reclusitq; armarium: de quo iudicet lector.* DVRIVS HABVIT IVVENTVTEM) *Nec mares tantùm, sed fœminas quoq;. Cic. Tuscul. 2. Itaque illi qui Græciæ formam rerumpub. dederunt, corpora iuuenum firmari labore voluerunt. Quod Spartiatæ etiam in fœminas transtulerunt, quæ cæteris in vrbibus mollissimo cultu parietum vmbris occuluntur. Illi autem voluerunt nihil horū simile esse apud Lacænas virgines: quibus magis palæstra, Eurotas, sol, puluis, labor, militia in studio est, quàm fertilitas barbara.* ARMIS AVRO ARGENTOQVE) *Sueton. in Iulio cap. 67. Alexander itē Magnus, quē fortaßis imitatus est Cæsar, aduersus*

Indos

Indos moturus, phaleras equorum, & militum arma argento ornauit: ex quo à clypeis inargentatis argyraspides appellati sunt. Idem traditum est de Alexandro Romanorum Imp. qui auctore Lampridio, etiam chrysoaspidas fecit, id est, aureis seu inauratis clypeis praeditos milites. Veruntamen satis argenteus & aureus est miles fortis, & in omnes casus paratissimus: alioqui nihil nisi praeda est: Quod insinuare Annibal voluit. Nam dum profugus apud Antiochum regem ageret, & is ei exercitum magnificè, & sumptuosè ornatum ostenderet, quaereretq́ʒ, num haec satis essent futura Romanis. Respondit ille extemplo: planè satis, etiamsi auarissimi sint futuri. Praeter expectationem responsum. Rex de praelio interrogabat: respondit Poenus de praeda. Vide insuper apud Curtium lib. 3. quid Eudemus Dario de multitudine copiarū glorianti persapienter responderit. EPAMINONDAS APVD MANTINEAM) *Scribit hunc in modum de exitu Epaminondae Aemilius. At Epaminōdas cum animaduerteret, mortiferum se vulnus accepisse, simulq́ʒ si ferrum, quod ex hastili in corpore remanserat, extraxisset, animam statim amissurum, vsque eò retinuit, quoad renunciatum est vicisse Boeotios. Id postquam audiuit: satis, inquit, vixi, inuictus enim morior. Tum ferro extracto confestim exanimatus est. Clypei nullam mentionem facit. At faciunt Diodorus, Cicero epist. 12. lib. 5. & rursum 2. de finib. his verbis. Non ego iam Epaminondae, non Leonidae mortem*

tem huius morti antepono, quorum alter cum vicisset Lacedæmonios apud Mantineam, simúlque ipse graui vulnere exanimari se videret, vt primùm despexit, quæsiuit, saluúsne esset clypeus. Cum saluum esse flentes sui respondissent: rogauit, essentne fusi hostes: cumq; id quoq; vt cupiebat, audiuisset, euelli iussit eam, qua transfixus erat hastam. Ita multo sanguine profuso, in lætitia & victoria est mortuus. Facit præterea Iustinus lib. 7. & Valerius lib. 3. cap. 2. ILLVD LACONICÆ MVLIERIS) *Auson. in epigram.*

Mater Lacæna clypeo obarmans filium,
Cum hoc, inquit, aut in hoc redi.

SCVTVM EST, QVOD NOBILES) *De discrimine scuti & clypei Turneb. lib. 11. cap. 27.* CLYPEVS NVNCVPATVS) *Toga brachium clypeare (quomodo vetus quidam poeta locutus est) est togam circum brachium contorquere, vt clypei vicem impleat.* VMBO CLYPEI PARS) *Et sæpe totus clypeus, aut scutum, figura vsitata. Candidus vmbo apud Persium sat. 5. est clypeus candidus, carens insigni, & argumento, qualem primis stipendiis gerebant: Quod voluit etiam Virgil. in parma alba 9. Æneid. Turneb. lib. 20. cap. 1.* BREVE SCVTVM PARMAM) *Et quia breue, ideo eo armati in arena, quoniam non satis erant tecti, sæpius vincebantur. Martial. lib. 14.*

Hæc quæ sæpe solet vinci, quæ vincere rarò,
Parma tibi scutum pumilionis erit.

timidiſsimum & ignauiſsimum poteſt fortiſsimũ efficere: & in cohortationibus bellicis mirũ quantum valet eius nomen, & commemoratio: nec vulnerum atque mortis adeo acerbus, vt gloriæ & immortalitatis iucundus eſt ſenſus. N. Si ſecus eſſet, non vtiq; tam multi bella quæſiſſent. Quæſiuerũt autem propter gloriæ cupiditatem: quod quidem in magnis animis, & ingeniis plerũq; contingit, & eò propenſius, ſi ſunt ad rem militarem apti, bellorũmque gerendorum cupidi. A. Charitas patriæ, æternumq; cuiuſdam honoris deſiderium trecentos Fabios contra Veientes eduxit, nec reduxit. Ob eaſdem res legio Martia ad Mutinam occubuit. Occubuerunt etiam trecenti Lacedæmonij duce Leonida ad Thermopylas, & rurſum aliâs totidem pro agro Thyrea aduerſum Argiuos duce Othryade fortiſsimè decertantes. In campis Marathoniis quàm exiguæ copiæ Athenienſium, quanto cum exercitu Perſarum, certiſsimo internecionis periculo ob amorem patrię libertatis cõflixerunt? Legiones ſcripſit Cato ſæpe alacres in eum locum profectas, vnde ſe nunquam rediturás arbitrarentur. Cuius alacritatis cauſſam quam tãdem inueniemus, præter eas, quæ paulo ante à me poſitę ſunt? Nec vniuerſis modò, verum etiam ſingulis oſtendere licet bellum dulce fuiſſe. Horatius Cocles pro ponte ſtans, quem ingenti gradu obtinebat, auſus eſt ipſe vnus Hetruſcorum multitudinem prouocare, & vndiq; in ſe tela hoſtium excipere. Qui cum ſe in Tiberim armatus miſiſſet, tutum natandi euẽtum habuit, diis quodammodo eius fortitudinem admirantibus, vt ait Valerius:

rius: & vnus tot ciuium, tot hostium in se oculos conuertit, stupentes illos admiratione, hos inter lætitiam & metum hęsitantes: vnusq́ꝫ duos acerrima pugna consertos exercitus, alterum repellendo, alterum propungnando distraxit. Et vnus Romæ tantum scuto suo, quãtum Tiberis alueo munimenti attulit. Quid? parúmne dulce bellum fuit M. Cæsio Scæuæ Centurioni, qui cum à Cæsare castellũm defendẽdum accepisset, Pompeiamq́ꝫ magno numero ad id capiendum missi essent, omnes qui propius accessissent neci dedit, ac sine vllo regressu pedes pugnans, super ingentem aceruum à se factum corruit. Cuius capite, humero, femore saucij, & oculo eruto cæci scutum centũ & viginti ictibus perfossũ apparuit. De L. Siccio siue Sicinio Dentato vix credibilia referuntur. Centies & vicies in aciẽ descendisse, sex & triginta spolia ex hoste retulisse, ciues quatuordecim seruasse, quinque & quadraginta vulnera aduersa excepisse, auersum nullum, nouem triumphales Imperatorũ currus secutum, totius ciuitatis oculos numerosa donorum pompa in se conuertisse, cum ei præferrentur aureæ coronæ octo, ciuicæ quatuordecim, murales tres, obsidionalis vna, torques tres & octoginta supra centum, armillæ centum quadraginta, hastę octodecim, phaleræ quinque & viginti, ornamenta etiam legioni, nedum militi satis multa. Prætereibo C. Atilium, Scæuam, Cynegirum, & alios aliquammultos, quibus hoc corpus magnum decus petentibus vile fuit, quiq́ꝫ non adeo miserum esse docuerunt, mori: sed pulchrum potius in armis mori, & mortem non in pluma domi, sed in

acie foris per vulnera oppetere. Quorum laudibus haud scio, an posit esse par vllius eloquentia. Nullum mihi videtur tam diuinum, & incredibile genus orationis posse reperiri, quod tam fortium inuictorúmque militum excellentia non superet. N. Attamen cum facundè, tum magnificè laudata est legio Martia à principe Oratorum libro Philippicarum vltimo. Quam ego laudationem quoniam ad verbum edidici, ad vtrunque nostrum oblectandum pronuntiare non recusabo, si id à tua voluntate non est abhorrens. A. Nequaquam. Quid enim aut vnquam malui, aut quid tandem malle possum audire, quàm M. Tullium, cuius oratio ipsius eloquētiæ vox est? N. *O fortunata mors, quæ naturæ debita, pro patria est potissimum reddita. Vos verè patriæ natos iudico: quorum etiam nomen à Marte est: vt idem deus vrbem hanc gentibus, vos huic vrbi genuisse videatur. In fuga fœda mors est: in victoria gloriosa. Etenim Mars ipse ex acie fortissimum quemque pignerari solet. Illi igitur impij, quos cecidistis, etiam apud inferos pœnas parricidij luent: vos vero, qui extremum spiritum in victoria effudistis, piorum estis sedem & locū consecuti. Breuis à natura vobis vita data est: at memoria bene redditæ vitæ sempiterna. Quæ si nō esset longior quam hæc vita: quis esset tam amens, qui maximis laboribus, & periculis, ad summam laudem gloriamque contēderet? Actum igitur præclarè vobiscum fortissimi dum vixistis, nūc verò etiam sanctissimi milites, quod vestra virtus nec obliuione eorum qui nunc sunt, nec reticentia posterorum insepulta esse poterit, cum vobis immortale monumentum suis pæne manibus senatus populusque Romanus extruxerit. Multi sæpe exercitus Punicis, Gallicis, Italicis bellis clari & magni fuerunt: nec tamen vllis tale genus honoris tributum est. Atque vtinam maiora possemus, quandoquidem à vobis maxima accepimus,*

mus. Vos ab vrbe furentem Antonium auertistis: vos redire molientem repulistis. Erit igitur extructa moles opere magnifico, incisaque litera, diuinæ virtutis testes sempiternæ. Nunquam de vobis eorum, qui aut videbunt vestrum monumentum, aut audient gratissimus sermo conticescet. Ita pro mortali cōditione vita, immortalitatem estis consecuti. Hactenus Cicero. Persimili encomio, & iisdem prope verbis vti posset quispiam in Christianos, prælio contra Turcas, aut hæreticos occumbentes. Nam illorum animos cœlum petere, piorúmque sedem & locum consequi: horum autem ad inferos deuolui extra dubiiationem est. Qui enim cum pietate dormitionem accipiunt, vt de militibus Machabæis legimus, optimam habent repositam gratiam. A. Non est etiam oratio defutura Spartanos volenti cohonestare: quorum tam inopinatum, & omnibus sæculis inauditum facinus ingentem trepidationem atque formidinem Persarum mentibus attulit, cum nunquam vel leuissimè essent suspicati, in trecentis, aut quingentis hominibus (de numero enim non conuenit inter scriptores) tantum fore animorum, vt decies centena millia inuaderent, & omnem posteris tantæ gloriæ adipiscendæ spem auferrent. Qui in mediis castris hostium cum ceu turbines validi obuia quæquæ ruerent, & ferro sibi quacunque viam aperirent, defectione sola virium, non virtute aduersariorū superati ceciderunt, victores etiā victi. Hæc in eos dici possent, & aliā multa, quæ à Diodoro scripta nuper legi. Laudauit & Pericles apud Thucydidem ciues suos in pugna pro patria interfectos. Et in Menexeno Platonis dialogo ꝓfertur

oratio, quæ solenni Atheniensium more quotannis recitabatur in publico eorum funere, qui pro Repub.oppetiissent.Ideo autem profertur,vt illorum exemplo ad amandam colendamq; patriam omnes excitentur, eiusq; salutem, & felicem statum rebus suis omnibus, adeoq; vitæ suæ anteponendum existiment, & beatos ducant, qui in tali caussa sanguinem libentes atque alacres profuderint, quos proinde æternum famæ præconium secuturum sit. N.Cum omnes isti,quos commemorauimus, perfectißimi, & quamuis egregia commendatione dignißimi milites fuerint,nonne putas disquisitione haud indignũ, quibus rebus potißimùm fiat,vt quis talis euadat?Nõ enim quempiam continuò vocauerim probatum,ac præstantem bellatorem,si libenter & cum voluptate militet,& in acie mori paratus sit,cum poßit bello parum idoneus videri, idq; duabus de caußis: vel quia principiò secundùm eas res delectus non est, secundùm quas maximè debuit:vel quia militaribus exercitiis non est prætentatus, vt inde perspiceretur,num ad fungendam militiam aptus esset: quod ideo magni momenti est, quoniã magis ars, & exercitatio,quã virtus indocta triumphos conciliat: & in hostem pugnandi audacia periculosa est, nisi bellandi scientiam pro nutrice habuerit: faciliusq; victoria ad exercitatam paucitatẽ,quam ad rudem imperitamq; multitudinẽ aduolat. Nihil ea Repub.aut firmius, aut felicius, aut præstabilius, in qua eruditorum militum magnus numerus: quando nec vestium nitor, nec gemmarum auriue copia tantum hostes mouet,quantum solus

ſolus armorum terror. Et poſſunt aliarum rerum delicta emendari: præliorum peccata, correctionem nullam recipiunt, cum pœna ſtatim ſequatur erratum. Aut enim confeſtim pereunt, qui ignaui, imperiteq; pugnarunt: aut in fugam effuſi, victoribus vltra eſſe pares non audent. Miles indoctus prælium formidat, exercitatus deſiderat: & quod in campo ſæpius fecit, per ludũ in acie nulla trepidatione facit. En Ciceronem iſta pulchrè cõfirmantem Tuſcul. 1. Quid exercitatio legionum? quid ille curſus, clamor quanti laboris eſt? Ex hoc ille animus in præliis paratus ad vulnera. Adduc pari animo inexercitatum militem, mulier videbitur. Cur? tantum intereſt inter nouum & veterem exercitum, quantum experti ſumus. Ætas iſtorum plerunq; melior: ſed ferre laborem, contemnere vulnus cõſuetudo docet. A. Res ita prorſus eſt vt autumas. Ecquid ergo rectè faceret, ſi, qui delectus habet, nationem cæliq; plagam intueretur ante omnia? N. Rectè verò. Temperatior enim aut nimium calenti, aut nimium frigenti oræ præferenda eſt. Nam temperatis regionibus nati, & abundant ſanguine, vnde vulnerum mortiſq; contemptio: & valent prudentia, ex qua exiſtit & in caſtris modeſtia, & non mediocris inter ipſa certamina vtilitas: modeſtiam certè continentiamq; perinde vt virtutem, & magnanimitatem deſiderare ſe in milite Cæſar teſtatus eſt in ſeptimo de bello Gall. Erit igitur hoc modo corpore atq; animo ad opus Martium comparatus miles. Nationes etenim, quæ vicinitate ſolis amplius torrentur, plus etiam ſapiunt: ſanguine deficiun-
 tur:

tur: quocirca ad cominus pugnandum ſegnes reperiuntur : ne idipſum ſcilicet, quo non abundant, totum perdant. Quæ à feruoribus ſolis abſunt longius, conſilio parum ſunt vtiles : ſed ad arma propter ſanguinis copiam paratiſsimæ. A. Præcipua vis ſolis in corpora, & inde omnis pæne in coloribus, ſaporibus, odoribus, formis varietas. Atque vt ſemina in aliud ſolum iacta, ſic homines aliis locis habitantes naturam exuunt. Plura porrò in corpore, ſeu ad corpus militare pertinentia conſideranda ſunt. Ruſtica enim vrbanis præſtant : educata videlicet nudo ſub ætheris axe : in laboribus, non in otio : in ſole, non in vmbra. Balneas, & cuicuimodi delicias ignorant : Paruo victu contenta, geſtare ferrum, ducere foſſam, ingentia portare onera, & quiduis durum pati queunt. Quæ cônſuetudine facit plebs ruſtica, ad ea diu præparanda eſt vrbana. Ex quo delectum militem nunc ſub diuo, nunc ſub papilionibus habitare opus eſt, & remoueri ab oppidanis illecebris. Itaque caſtra dicta quaſi caſta, eò quod ibi caſtraretur libido. Et antiquitus militibus matrimonia non concedebantur. Illud quoque non ſtultè præcipiunt, vt quod ad ætatem attinet, adoleſcentes deligantur: quandoquidem quæ diſcenda ſunt, multa autem ſunt, citius arripit, & altius imbibit minor ætas : & corpore iam in ſenectutem inclinante, ſpatium multis rebus diſcendis non relinquitur. Quare hoc etiam meritò in laudibus Romanorum poſuit Salluſtius. Iam primùm, inquit, iuuentus ſimul belli patiens erat, in caſtris per laborem

rem vſu militiam diſcebat. Ferè autem non adſcribebatur quiſquam ad militiam infra annum XVII. aut ſupra XLVI. Fuit tamen lex annualis, quæ anno demum quinquageſimo miſsionem vacationémque concederet.. Etiamſi verò magis referat militem eſſe fortem quàm grandem, tamen non negligebatur ſtatura. Eam volebant eſſe mediam, quæ militaris, iuſta, commoda dicebatur. Qui hanc excederent, ſtatura proceri, ipſa ſtatura eminens, prolixa, procera vocabatur. Iuſto minores, exiles, breues, breui ſtatura dicti ſunt. Et quomodo in reliquis animantibus, vt in equis, in canibus, ſic in humanis item corporibus virtus ex ipſo vultu, ex oculis, ex habitudine, & conformatione totius corporis quodammodo ſublucet. Quærebant igitur in tyrone oculos acres, erectam ceruicem, latum pectus, humeros muſculoſos, brachia valentia, digitos longiores, ventrem modicum, clunes exiliores, ſuras pedeſq; neruoſos magis quàm carnoſos. N. Haud immerito venter modicus quærebatur, cum legamus, milites interea dum ſtipendia facerent abdomen adeptos, ab Imperatoribus multatos. Obeſum militem vt reipub. parum vtilē Cato inceſsiuit. Et habet hoc ipſemet in oratione quadā. Nimis pingui, & corpulento cenſores equū adimere ſoliti: ſcilicet minus idoneum rati, cum tanti ponderis corpore, ad faciendum equitis munus: quæ res cum ignominia facta eſt. Galli ſolebāt exercere ſe, vt ne ventre prominente, & pingui eſſent. Et ſi quis iuuenis præſcriptum zonæ modum excederet, multabatur. A. Gallos

iuxta

iuxta ac Romanos laudo. Spectabant præterea quod artificium quisque nosset, excludebantque piscatores, aucupes, dulciarios, & quibus vterentur ad ornatum luxumque suum mulieres. N. Intelligo, nempe omnes illos, quos in Aulularia matronas dotatas exagitans Megadorus percenset: quæ obiectant viris: quæ sibi dari poscunt aurum & purpuram, ancillas, mulos, precio qui equos superent, muliones, pedisequas, salutigerulos pueros, & vehicula. Sed ausculta dum opifices illos muliebres adductis in medium versibus enumero. A. Age, numera, ausculto. N.

Nunc quoquò venias, plus plaustrorum in ædibus
Videas, quàm ruri, quando ad villam veneris.
Sed hoc etiam pulchrum est, præ quàm vbi sumptus petunt.
Stat fullo, phrygio, aurifex, lanarius,
Caupones patagiarij, indusiarij,
Flamearij, violarij, cariuarij,
Aut manulearij, aut murobathrarij,
Propolæ, linteones, calceolarij,
Sedentarij, sutores, diabathtrarij,
Solearij astant, astant molochinarij,
Petunt fullones, sarcinatores petunt.
Strophiarij astant, astant semizonarij.
Iam hosce absolutos censeas, cedunt, petunt.
Trecenti cum stant phylacistæ in atriis,
Textores, limbolarij, arcularij, ducuntur, datur
Aes, iamque hosce absolutos censeas,
Cum incedunt infectores crocotarij,
Aut aliqua mala crux semper est, quæ aliquid petat.

Viden' turbam? A. Immo. N. Fabros ferrarios, credo, carpentarios, macellarios, venatores haud reiicie-

reiiciebant. A. Minimè. Verùm iam de exercitationibus seu prælusionibus agamus, quibus campiductores & armorum magistri præerant, & duplam annonam accipiebant: milites autem qui parum profecissent in disciplina exercitiorum, pro frumento hordeum, idq; tamdiu, donec inspectante aut Præfecto legionis, aut Tribuno, quæ sibi deessent, exercendo se adiungerent. Ad exercitationes porrò, vti ad omnem militiam, imprimis conducunt robur, velocitas, confidentia. Primùm erudiebantur quemadmodum gradu militari procederent, vt horis quinq; æstiuis vicena passuum millia ambularent. Pleno autem gradu, cum videlicet progrederentur celerius, totidem horis quatuor millia supra viginti conficiebant. Necessarium igitur erat, vt modum incedendi æqualiterq; ambulandi condiscerent, cum inæqualitas & confusio exercitus nunquam non hosti ad nocendum opportuna videatur. Iam, firmo progressu, & maximo progressu etiam loquendi genera militaria sunt, valentq; idem quod magnis & maximis itineribus. Ad cursum iuniores potissimùm ideo exercebantur, quo concitatius, & impetu maiore in hostem sese inferrent, loca idonea, si ita res tulisset, maturius caperent, & in eo aduersarium anteuerterent, fugientes facilius assequerentur. Quin & armati, & cum sarcinis currebant. Quid de saltu dicam? Eius meditationis patebat vtilitas, cum aut transilienda fossa, aut impendens aliqua altitudo superanda foret. Porro in ipso congressu cum cursu saltuq; inuadens in hostem miles, eius oculos perstringebat, mentem

perter-

perterrebat, plagam ante imponebat, quàm ille quo pacto vel ictum euitaret, vel resisteret, cogitare secum potuisset. N. Frequentes illæ de quibus disseruisti exercitationes tres, gradus militaris, cursus, saltus: frequens nihilominus natatus. Vtilis siquidem natandi peritia cum in pugnis naualibus, tum in fluminibus, torrentibúsque vel niuibus liquatis, vel immodicis pluuiis exundantibus transmittendis; cum vel cedendum est; vel fugientes insequendi. Quapropter delectus est campus Martius Tiberi vicinus, in quo iuuentus delassata militari gymnastica, sudorem puluerémque ablueret, & vsum natandi ad reliqua bellicarum artium tyrocinia adiiceret. Nec in Tiberi duntaxat, sed domi etiam, aliquando in ipsis gymnasiis, & à priuatis balneis natatum discebant. Quem si didicisset Cyri exercitus, tam insignem calamitatem, de qua Xenophon, non accepisset: & si ignorasset Iulius Cæsar, magnis commodis sæpe, & aliquando vita ipsa caruisset. De quo sic Suetonius capite 57. longissimas vias incredibili celeritate confecit, expeditus meritoria rheda cētena passuum millia in singulos dies, si flumina morarentur, nando traiiciens, vel innixus inflatis vtribus, vt persæpe nuntios de se præuenerit. Rursum cap. 64. Alexandriæ circa oppugnationem pontis, eruptione hostium subita compulsus in scapham, pluribus eodem præcipitātibus, cum desilisset in mare, nando per CC. passus euasit ad proximam nauem, elata leua, ne libelli, quos tenebat, madefierent: paludamentum mordicus trahens, ne spolio

poti-

potiretur hostis. Sed quàm iucunda lectu, & commemoratu palaria exercitio? A. Quid istuc verbi, exercitio? N. Non est cur aures offendat tuas. Vt enim ab exercito exercitatu venit exercitatio: sic ab exerceo exercitu aliud verbale, simili significatu cadere potest, exercitio: qua voce, si alios vsos nondum videas, at Iureconsultos videas, & Papinianum imprimis. Deinde cum Cicero dixerit institiones, Varro partionesque, cur analogia quadam exercitiones dicere vetemur? A. Liceat tibi nouare verba: perge de palariis tyronibus. N. Viminea scuta, rotunda, & in modum cratis, publicis scutis altero tanto grauiora contexebant: id, vnáque sudes seu clauas ligneas admodum ponderosas pro gladiis tyroni dabant: qui palum sibi humi depangebat adeo validè, vt mutare non posset, sex pedes, id est, virilis staturæ altitudinem supra terram eminentem. Aduersus huiuscemodi palum tanquam contra verum aduersarium, scuto illo, & claua armati ferebantur, magnáque contentione dimicabant; & modò velut caput eius àut faciem petebant, modò lateri imminebant. Nunc poplitibus, nunc cruribus, quasi ea succisuri, gladio minabantur. Accedebantque, recedebant, assiliebant, insiliebant, resiliebant; nihilque bellici artificij omittebant, & omnem, vt in pugna seria, impetum conatúmque vsurpabant. Quæ omnia dum facerent, diligentissimè cauebant, ne qua parte ipsi ad ictum paterent. Ad palum simili modo etiam gladiatores exercebantur: nec vel in arena, vel in campo laudem meruit, qui se studiosè ad

palum

palum non exercuiſſet. Haſtilia item grauiora veris iaculis, magnis adnixi viribus, & miſsilia procul in palum dirigebant: quò & dexterarum virtus atque robur, & ſcientia iaculandi ſagittandiſue creſceret. Hæc igitur alia palaria, ſeu aliud genus prælusionis ad palum fuit, cui prope tertia, aut quarta pars iuniorum deſtinabatur: quæ nimirum arcubus & ſagittis luſoriis aptior iudicaretur, adiungebanturq́ doctores, & adhibebatur ſollertia, vt ſcienter teneretur arcus: vt ſiniſtra fixa, dextra cum ratione duceretur: vt ad illud quod feriendum eſſet oculus animusq́ conſentirent. Inuenio etiam ſagittarios, ac funditores ſcopas, ſeu fruticum ſtramentorumq́ faſciculos pro ſcopo ſolitos ſibi ad ſpatium pedum ſexagenorum conſtituere, quem ſagittis aut lapidibus è fuſtibalo peterent. Exercebantur præterea rudibus, ſeu virgis, cum duo pluréſue milites, aliquando exercitus totus committebatur. Exemplum extat apud Liuium lib. 26. Tertio, inquit, die rudibus inter ſe, in modum iuſtæ pugnæ concurrunt. De eodem genere ſcriptum à Xenophonte in 2. de vita Cyri. Cæſim pugnantes deridere ſoliti ſunt Romani: quare ſuos punctim ferire docebãt. Quamuis enim magno impetu veniat cæſa, non tamen frequenter interimit, nudaturq́ latus dum cæſa infertur. At puncta vel tecto corpori inferri poteſt, qua læditur hoſtis, vt grauiſsimè ita celerrimè. Fundam Baleares creduntur inueniſſe, qua ſe à paruis exercebant: traditumq́ eſt memoriæ, matres filios puſillos nullum ſiuiſſe cibum contingere, niſi quem ſibi ab ipſis monſtratum lapide ex

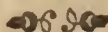
funda percußiſſent. Et quoniam euenit nonnunquam, vt in locis lapidoſis pugnandum, aut mons, aut collis defendendus, aut ab obſidione, oppugnationéue vrbis aut caſtelli hoſtis, lapidibus, ac fundis repellendus ſit, idcirco in omnibus veterum prælis funditores militabant, & Romani hanc quoque προγυμνασίαν non prætermittebant: cum, quod eſt expediti⁹, ſola etiam manu libralia ſaxa iacerent meditationis cauſſa. Verùm cùm Vegetius etiam plumbatarum, id eſt, glandium plumbearum exercitationem iunioribus tradendam moneat, quid eſt quod eaſdem plumbatas Martiobarbulos vocari dicit? Ego quidem iſtuc nominis haud intelligo. A. At ego pulchre. Milites ipſi, qui plumbatas tenebant, hoc eſt, Martiobarbulos, dicti ſunt laſciuia militari Martiobarbuli. Plumbatæ autem ioculariter appellatæ hac voce, quod cum barbi & barbuli piſces in deliciis eſſent, ipſæ non conuiuij, ſed Martis barbi, & cibi eſſent. Placet expoſitio? N. Si minus vera eſt, quod neſcio, ab ingenio tamen acuto eſt. Fuit & equorum ſalitio, ſiue celer in equum aſcenſus in exercitationibus. Nam equi lignei hybernis menſibus ſub tecto, æſtiuis in campo locabantur: quos iuniores primò inermes, poſtea vt facilitatem eis conſuetudo peperiſſet, induti armis debebãt conſcendere, idq; cum à dexteris, tum à ſiniſtris, inſilire etiam, & ad pedes deſilire. Dicuntur autem (*vt hoc* παρέργως adiiciam) Liuio & aliis deſultores, qui alterum equum attrahunt, in quem celeriter poſsint tranſilire, vbi res poſtulauerit. Feſtus.

tem felicius, si paulò editiorem locum occupare quiuerint. Et pedites, & equites ter in mense ambulatum mittebantur. Pedites decem millia passuum, armati instructíque telis omnibus, sic, vt cum gradu militari ambularent, aliquam partem itineris nihilominus cursu peragerent. Equites similiter in turmas diuisi, & armati tantum viæ conficiebant: atque, vt etiam pedites, per cliuosa, & ardua lòca ascendebant, & descendebant. Cæterùm qui cogitauerit exercitum ab exercitio nomen habere (exercitus inquit Varro quod exercitando fit melior) non mirabitur tot modis ad militiam præparari solitam iuuentutem. Nec eximebantur antiquiores, qui semel per diem exercebantur, cum id iunioribus mane, & secundum meridiem fieret. Veterani, inquam, milites nihilominus necesse habebant exerceri: cum vel post multa stipendia inexercitatus miles pro tyrone duceretur, vt is qui diu à pugna abstinuisset. Quamobrem tempore hyemis tegulis, aut scindulis, aut cannis, vlua, culmo & porticus tegebantur ad equites, & quædam velut basilicæ ad pedites: in quibus tempestate vel ventis aëre turbato, sub tecto armis erudiebatur exercitus. Cæteris autem etiam hybernis diebus, si niues tantùm pluuiæqúe cessarent, exerceri cogebantur in campo: ne intermissa consuetudo, & animos militum debilitaret, & corpora. Milites quoque perinde exercendos hyeme, vt æstate, Claudianus docet his versibus.

si bella tonant prius agmina duris
Exerce studiis, & sano prastrue Marti.
Non bruma requies, non hybernacula segnes
Eneruent torpore manus.

Imperator Probus aiebat, annonam gratuitam militem comedere non debere. Placet subtexere penultimum caput de 2. libro Vegetij, quo per exempla ab aliis artibus ad militaris exercitij amorem studiúmque hortatur omnes, qui in præstantibus militibus numerari concupiscunt.

Athleta, venator, auriga propter exiguam mercedem, vel certè plebis fauorem, quotidiana meditatione artis sua, aut certare, aut agere consueuit. Militem (cuius est manibus seruanda respub.) studiosius oportet scientiam dimicandi, vsúmque rei bellica iugibus exercitiis custodire: cui contingit non tantum gloriosa victoria, sed etiam amplior prada: quémque ad opes, & dignitates ordo militia, & Imperatoris iudicium consueuit euehere. Artifices scenici ab artificiis non recedunt pro laude vulgi. Miles sacramento lectus ab exercitiis armorum, vel nouellus, vel etiam vetustus cessare non debet: prasertim cum antiqua sit prudénsque sententia. Omnes artes in meditatione consistere. Atque ita huius colloquij nostri finis esto, quo satis arbitror nos probati militis laudes expresſiſſe. Nullo discrimine lectus non videtur euadere poſſe exercitatus: inexercitatus, id est, armorum doctrina non imbutus, à pagano haud quidquam differt.

ANNO-

ANNOTATIONES.

QVOD TE CLAM NON EST) *Præpositio clam, tertio quarto & sexto casui iungitur. Exempla primæ syntaxeos. Plaut. Milite. Serua istas fores, Ne tibi clam se subterducat istinc, atq; huc transeat. Ibid. meretricem commoueri; quam sane magni referat, mihi clam est. Secundæ. Terent. Hecyr. Non me clã haberet, quæ celasse intelligo. Plaut. Mercat. Musca est meus pater: nihil potest clam illum haberi. Tertiæ. Terent. Heaut. Hæc clam me omnia. Plaut. Rud. Clam me, clam te est. Priscianus lib. 14. clam magis aduerbium esse, quàm præpositionem, aliquot rationibus docet.* DVLCE BELLVM INEXPERTIS) *Pindarus* γλυκὺ δὲ πόλεμος ἀπείροισιν, ἐμπείρων δέ τις ταρβεῖ προσιόντα νιν καρδίᾳ περισσῶς. *Dulce bellum inexpertis: ast expertus quispiam horret corde, si accesserit, supra modum. Licebit vti hoc adagio in iis rebus, quarum mala & pericula non nisi experientia ipsa cognoscuntur. Sic Horat.*

> *Dulcis inexpertis cultura potentis amici:*
> *Expertus metuit.*

Sic vita aulica non experto videtur felix & splendida. Item amores meretricij videntur dulces, quibus tamen nihil reperitur amarius, quod docent Plautus, Propertius, Horatius. Plautus quidem omnium copiosissimè, vt sæpissime. NEQVE ATTINGERE

EXTREMIS) *Quomodo Plato in 3. de repub. separatim vsus est verbis ἅπτεσθαι, & γεύεσθαι tralatione quadam, ita quoque M. Tull. Sed copulatè. Pro Cælio, equidem multos vidi in hac ciuitate, & audiui, non modo qui primoribus labris gustassent genus hoc vitæ, & extremis, vt dicitur digitis attigissent. Pro Archia. Quod si ipsi hæc neque attingere, neque sensu nostro gustare possemus. Adeundus Victor. libro nono, capite decimo nono.* LEGIO MARTIA AD MVTINAM) *Legiones Martia & Quarta ab Antonio ad Octauium defecerunt: id est, vt scribitur 3. Philipp. ad senatus auctoritatem, populique Rom. libertatem se contulerunt. Philipp. 4. Quid Legio Martia? quæ mihi videtur diuinitus ab eo ipso deo traxisse nomen, à quo populum Rom. generatum accepimus, nonne ipsa suis decretis hostem iudicauit Antoninum? Et Philipp. 5. Quid? Legio Martia: quid? Quarta, cur laudantur? si enim Consulem suum reliquerunt, vituperandæ sunt: si inimicum popul. Rom. iurè laudantur.* TRECENTI LACEDAEMONII) *Dissentiunt de numero scriptores. Iustinus habet sexcentos. Diodorus quingentos. Cicer. 2. de finibus, Seneca in suasoriis, Ælianus in var. hist. Valerius lib. 3. trecentos.* PRO AGRO THYREA) *Rem narrat Herodot. lib. 1. Et Valerius lib. 3. cap. 2. Othryadæ quoque pugna pariter ac morte speciosa Thyreatium laude, quàm spatio latius solum cernitur. Qui san-*

sanguine suo scriptis literis, direptam hostibus victoriam, tantū non post fata sua in sinum patriæ, cruento trophæi titulo retulit. Ouid. 2. Fast. ad Terminū.

Tu populos vrbesq́ue & regna ingentia finis,
Omnis erit siue te litigiosus ager.
Nulla tibi ambitio est, nullo corrumperis auro,
Legitima seruas credita rura fide.
Si tu signasses olim Thyreatida terram,
Corpora non letho missa trecenta forent.
Nec foret Othryades congestis tectus in armis.
O quantum patriæ sanguinis ille dedit.

IN CAMPIS MARATHONIIS) *Adeundus Æmilius Probus in Miltiade. Iustinus lib. 2. Cicer. 1. Offic. Contráque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellenterq́ue gesta sunt, ea nescio quomodo, quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, &c.* HORATIVS COCLES PRO PONTE) *Eximia & admirabilis viri huius fortitudo à Liuio descripta est lib. 2. Valerium vide insuper lib. 3. cap. 2.* M. COESIO SCEVÆ) *Cæsar de bello ciuili lib. 3. cap. 2. Lucan. lib. 6. De Cynegyro Herodot. libro 6. Cynegyrus Euphorionis filius, dum summam puppim apprehendit, abscissa bipenni manu cecidit. Latius Iustinus libro secundo. Cynegyri quoque militis Atheniensis gloria magnis scriptorum laudibus celebrata est: qui post prælij innumeras cædes, cum fugientes hostes ad naues egisset, onustam nauem dextra manu tenuit, nec prius dimisit, quàm manum amitteret: tum quoque amputata*

dextra, nauem sinistra comprehendit: quam & ipsam cum amisisset, ad postremum morsu nauem detinuit. Tantam in eo virtutem fuisse, vt non tot cædibus fatigatus, non duabus manibus amissis victus, truncus ad postremum, & veluti rabida fera dentibus dimicauerit. DE SICCIO DENTATO) *Hunc inter maximè fortes primum nominat Plinius lib. 7. cap. 28. plusquam credi potest strenuum fuisse bellatorem, & ob ingentem fortitudinem nomen ei factum Achilles Romanus tradit Gellius lib. 2. cap. 11. De eodem Valer. lib. 3. cap. 2.* QVÆ A DIODORO SCRIPTA) *lib. nempe 11. à Valerio lib. 3. cap. 2. à Iustino lib. 2.* PERICLES APVD THVCYDIDEM) *De Pericle Cic. in Bruto, qui cum floreret omni genere virtutis, hac tamen fuit laude (eloquentiæ) clarissimus. Plura in eodem lib. Solebat optare, ne quod sibi verbum in mentem veniret, quo populus offenderetur. Quintil. lib. 12. cap. 9.* SOLENNI ATHENIENSIVM MORE) *Proditum hoc quoq; à Cic. in Orat. perfecto. Vocum concursionem ait Platonem haud fugere: nec solum in his sermonibus qui dialogi dicuntur: sed in populari oratione, qua mos est Athenis laudari in concione eos, qui sunt in præliis interfecti: quæ sic probata est, vt eam quotannis, vt scis, illo die recitari necesse sit.* VICTORIA ADVOLAT) *Olim fingebatur & pingebatur Fortuna cum alis. Vnde ab Ausonio dicta præpes, id est, aligera, pennata: quod hominum cum fortuna euntium non*

cursus

cursus esset, sed volatus. Turneb. lib. 27. cap. 2. & 5. ET IN CASTRIS MODESTIA) *Ad modestiam quoq; pertinet, quod dicit Sallustius in Catilinario. In bello sæpius vindicatum esse in eos, qui contra imperium in hostes pugnauerant, quique tardius reuocati prælio excesserant, quàm qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erãt.* PARVO VICTV CONTENTA) *Crediderim Vegetium vocasse paruum victum, quem alij vilem, parui pretij, parabilem. Non enim paruum, hoc est, modicum victum, patitur agricolarum labor.* SVB PAPILIONIBVS HABITARE) *Isid. lib. 15. cap. 10. Papiliones vocantur à similitudine paruuli animalis volantis, quod maximè abundat florentibus maluis. Hæ sunt auiculæ, quæ lumine accenso conueniunt, & circumuolantes ab igne proximo interire coguntur. Papiliones, quæ aliâs tentoria, fiebant, propriè è velis tensis. Fuerunt item tentoria è tabulis consertis mutatilia, quæ Cæsari & aliis tabernacula, à similitudine tabernarum, quæ ipsæ à tabulis vnde fiebant, nomen tulerunt. Fuerunt item tentoria scortea, quæ Cic. Tacitus & alij pelles vocant. Ex quo apud Historicos, sub pellibus esse, sub pellibus hybernare.* FVIT TAMEN LEX ANNALIS) *Lege annali seu annaria cauebatur de æuitate, & de annis: hoc est, qua ætate, quibusq; temporibus capiendi magistratus forent. Qualis illa de senatoribus, vt ab omni senatus munere vacarent, qui annum vitæ sexagesimum absoluissent. Item de militibus, ne supra*

quinquagesimum annum militiæ sacramento tenerentur. Æuitas, exponendum est senium, cum iam prouectiores homines sunt, & quasi capulares. Crinit. lib. 8. cap. 13. MISSIONEM VACATIONEMQVE) *Quinque inueniuntur missionum genera. Honesta, quæ dabatur emeritis stipendiis. Qui sic mittebantur, testimoniales accipiebant, ne obnoxij essent aliorũ calumniis. Caussaria, ob legitimam caussam, vt senectam, morbũ, &c. Ignominiosa, ob aliquod admissum facinus. Item si quis euitandorum munerũ caussa subiisset militiam, talis mittebatur, vt domi potius quàm foris Reipub. inseruiret. Postrema fuit missio gratiosa, quoniam per gratiam ab Imp. impetrabatur. Et quomodò qui militarent vocabantur cincti: sic qui missi erant, discincti, militia exuti, cingulo priuati. Erat porrò magno honori cingulo & baltheo donari, ac proinde magna ignominia eo priuari. Et erat cingulum istuc è corio, bullis exornatum, pro dignitate eius qui gestaret. Virg. 12. Æneid.*

Et iam iamque magis cunctantem flectere sermo
Cœperat, infelix humero cum apparuit ingens
Baltheus, & notis fulserunt cingula bullis

Quin & caligæ militum exornatæ & distinctæ fuerũt. VENATORES HAVD REIICIEBANT) *Ad bellicam fortitudinem, & astum militarem prodesse venationum exercitamenta docet Xenophon in vita Cyri lib. 1. Proditum est à Capitolino, ab Imp. Maximino Romanas legiones solis venatibus frequenter exercita-*

ercitatas fuisse. FVGIENTES FACILIVS ASSEQVERENTVR) *Lacedæmonij insequebãtur quidem hostem à se victum, & in fugam versum, non vt eum assecuti cæderent, sed vt victoriam ita confirmarent. Alienum quippe credebant à magnitudine animi, illos morti dare, qui cederent, & aufugerent. Ex ea re tamen honorem & vtilitatem consequebantur. Nam si quando acrius aduersarios inuasissent, malebant illi in fugam se tradere, quam resistere: quod scirent pugnantibus sibi interitum, fugientibus salutem esse propositam. Imo vero vt auctor est Polyen. Strateg. lib. 1. Lycurgus legem tulit* τοὺς πολεμίους φεύγοντας μὴ φονεύετε, ἵνα μὴ τοῦ φεύγειν ἡγοῖντο τὸ μένειν λυσιτελέστερον. *Fugientes hostes ne cecideritis: ne conducibilius ducant manere, quam fugere. Quoniam videlicet salutis aliqua spes manenti & pugnanti relinquitur in virtute: nulla fugienti, nisi in sorte, quam præstare nullus potest.* DELECTVS EST CAMPVS MARTIVS) *De campo istoc, & ludis in eo exercere solitis, item de natatione Tiberina Horat. Ode 8. lib. 1. qua iuuenem quendam, vt obscœnis amoribus emollitum ac perditum carpit. De ornamẽtis huius campi Martianus Topographia vrbis lib. 6. cap. 19.* CAPVT EIVS, AVT FACIEM PETEBANT.) *Petere nonnunquam est aggredi, aut inuadere quempiam feriendi caussa. Virgil. 9. Æneid.*

At Nisus ruit in medios, solumq́ per omnes
Volscentem petit, in solo Volscente moratur.

Seruius ait, petitiones propriè dici impetus gladiatorum.

rũm. Cic. 1. Catil. Ego huius petitiones ita coniectas, vt vitari non poſſe viderentur, parua quadam declinatione effugi. In Orat. perf. Sed nec oratio facit plagam grauem, niſi petitio fuerit apta. In Verrem. Noui omnes hominis petitiones. E FVSTIBALO PETERENT) *Fuſtibalus fuſtis eſt longus pedibus quatuor, cui per medium ligatur funda de corio: & vtraq; manu impulſus, prope ad inſtar Onagri dirigit ſaxa. Veget. lib. 3. cap. 14.* TRIBVS QVISQVE PVGNABAT) *De hac re apponam verba Diodori è lib. 6. Arma eis ſunt funda tres. Vna caput cingunt, altera ventrẽ, tertia in manibus geſtatur. In prælio lapides multò maiores, quàm reliqui iactant robuſtè, vt aliquo tormento lapis miſſus videatur. In pugna verò ſcuta, galeas, omneq; armorum genus confringunt. Ita autem rectè lapides propellunt, vt rarò effugiat ictum appetitus locus.* EQVI AVTEM DESVLTORII) *Talibus vtebantur Numidæ & Maſſæſylij. Item Indi, vt refert Herodot. lib. 7. Sueton. in Iulio, cap. 39. Circenſibus, ſpatio Circi ab vtraq; parte producto, & in gyrum Euripo addito, quadrigas, bigasq; & equos deſultorios agitauerunt nobiliſſimi iuuenes. Quem in locum Torrentius. Deſultores vocabant, non eos ſolùm, quos Græci ἀμφίππους, quod binos ducẽtes equos, ab altero in alterum ſubinde ſaltabant: ſed eos quoq;, de quibus Dionyſius extremo lib. 7. antiq. Rom. quos παραβάτας, vt inquit ipſe, poetæ: Athenienſes verò, ἀποβάτας appellabant. Vnde ἀποβάτην ἀγωνίζεσθαι.*

Plu-

Plutarch. Phocione, & Cic. pro Murana. nescio quo pacto mihi videtur Prætorius Candidatus in consularem, quasi desultorius in quadrigarum curriculum incurrere. Liuius quoq; lib. 44. hunc morem significat his verbis. Semel quadrigis, semel desultore misso. Suetonij locus de vtroque desultorum genere intelligi poterit. PONDVS 60. LIBRARVM BAIVLANT) *Qui vecturas onerum corpore suo, victus aut mercedis caussa faciunt, eos græcè βαστάζοντας, latine baiulos nominari affirmat Gell. lib. 5. cap. 3. Plaut. Pœnulo. Collo rem soluam iam omnibus quasi baiulus. Iam, quid sit baiulare apparet. Plaut. Mercat. ait Pasicompsa impudicata fœmina.*

Namq; ædepol equidem, mi senex, non didici baiulare,
Nec pecua ruri pascere, neq; pueros nutricare.

Baiulos dicebant antiqui, inquit Festus, quos nunc dicimus operarios. Vnde adhuc baiulari dicitur. PRÆTER ARMA ETIAM ANNONAM) *Et quidem annonam dierum XVIII. teste Ammiano lib. 17. Cic. Tuscul. 2. Nostri exercitus vnde nomen habeant, vides. Deinde qui labor, quantus agminis, ferre plus dimidiati mensis cibaria, ferre si quid ad vsum velint, ferre vallum. Nam scutum, gladium, galeam in onere nostri milites non plus numerant, quàm humeros, lacertos, manus: arma etiam membra militis esse dicunt, quæ quidem ita gerunt aptè, vt si vsus foret, abiectis oneribus, expeditis armis, vt membris pugnare poßint.* DE ORDINE ET INTERVAL-

LIS

LIS IN ACIE SERVANDIS) *Ordinum non seruatorum pœna fuit capitalis. Scipio ad Numantiam, quem militem extra ordinem deprehendisset, si Romanus erat vitibus: si extraneus, fustibus cædebat. Non minus capitale erat signa deserere. Lex Charondæ apud Athenienses sanxit, vt qui in prælio signa ordinésue destituissent, aut arma pro patria capere penitus refugissent, muliebri cultu induti, medio foro, idque tertium diebus singulis sisterentur. Maluit probri metu corrigere, quod leges priores mortis supplicio coercebant, & à fœminea timiditate hoc potissimum modo suos auocare.* ET PEDITES ET EQVITES) *Cum res militaris constet armis & viris, hanc partem Veget. lib. 2. cap. 1. diuidit in equites, pedites, classes. Equitum dicuntur alæ, quod aciem velut alæ vtrinque protegant. Equitibus campi, classibus maria & flumina, peditibus colles, vrbes, plana & abrupta seruantur. Hi Reipub. magis sunt necessarij, cum possint vbique prodesse, & minore impensa maior peditum numerus alitur.* EXERCITVM AB EXERCITIO) *Exercitus ex re ipsa atque opere exercitij nomen habet, vt ei nunquã liceret obliuisci, quod vocabatur. Varro & Priscianus. Exercitus quod exercitando fit melior.* ATHLETA, VENATOR, AVRIGA) *De ludis populo exhiberi solitis hæc accipienda sunt.* A PAGANO HAVD QVIDQVAM) *Paganos vocant Iureconsulti, qui non militãt, sed in pagis & vicis suis munera subeunt. Crebrò militibus opponuntur, vt togati*

gatiſagatis, & cinctis. Propriè Ruſtici, quod domi relinquebantur ad ruris culturam.

PROGYMNASMA
QVARTVM ET VICESIMVM.
Romanorum virtus, & diſcipLina militaris.

MANILIVS, HERENNIVS.

MANILIVS. Martem ſummi Iouis filium, bellorumq́ moderatorem ac prę ſidem generaſſe Romulum, populi Romani conditorem pro vaniſsimo habēdum nemo neſcit. Finxerunt hoc illi, vt originis ſuæ primordia auguſtiora facerent. Sed vt hoc vanum prorſus & incredibile: ita certum omnino, nullaq́ cum dubitatione coniunctum, veteres illos Romanos in re militari & virtute multùm, & diſciplina plurimùm excelluiſſe: atq; ideo poſteris ſuis cum magnam in rebus omnibus, tum in re bellica maximam gloriam tradidiſſe. H. Certiſsimum ſanè iſtuc: & ab vtroque, à fortitudine, inquam, & ſcientia militandi gentem hanc commendaſſe video ſubtiliſsimum breuitatis artificem, hiſtoricumq́ à neruis & grauitate laudatum Salluſtium. Domi militiæq́ intenti feſtinare, parare: alius alium hortari, hoſtibus obuiam ire, libertatem, patriam, parentéſque armis tegere. Hæccine tan-

tantùm? non tantùm: nam vbi pericula virtute propulerant, & securum sibi otium pepererant, sociis atque amicis auxilia portabant. Post pauca rursum, incredibile memoratu esse ait, quàm, adepta libertate, breui creuerit ciuitas: quia nimirum cupido ingens gloriæ incesserat. Iuuentus simul ac laboribus bellicis ferundis erat, militiam vsu in castris discebat: nec tantam è scortorũ conuiuiorumq; deliciis, quantam ex decorè fabrefactis armis, & militaribus equis voluptatem percipiebat. Qua ratione id consequebantur, vt viris iam factis non vllus labor insolitus, non locus asper, non armatus hostis formidulosus esset. Virtus domabat omnia. Ad mutuam æmulationem etiam atque etiam gloria eorum animos accendebat: cum quisque ante alios hostem ferire, murum ascendere, & in talibus facinoribus obeundis conspici contenderet. In hoc opes, in hoc claritudinem nominis, in hoc nobilitatem esse sitam iudicabant. Quot locis illi parua manu nõ paruas hostium copias protriuerunt? Quot vrbes naturà, & opere munitissimas expugnarunt? Sic tamen erãt in bello audaces, vt sæpius in eos animaduerterẽt, qui vel contra imperium in hostem pugnauissent, vel tardius signo dato pugna excessissent, quàm qui vel signa, vel loca sua deseruissent. M. Haud aliter illi, nisi tales fuissent, toti Africæ, Asiæ, Europæ iugum imponere potuissent. Armorũ exercitatio, & disciplina castrensis eorũ, orbem subegit. *Quid enim, inquit Vegetius, aduersus Gallorum multitudinem paucitas Romana valuisset? Quid aduersus Germanorum proceritatẽ breuitas potuisset audere? Hispanos quidem*

dem non tantùm numero, sed etiam viribus corporum nostris præstitisse manifestum est. Aphrorum dolis atque diuitiis semper impares fuimus. Græcorum artibus prudentiaq; nos vinci, nemo dubitauit. Sed aduersus hæc omnia profuit tyronem sollerter eligere, ius (vt ita dixerim) armorum docere, quotidiano exercitio roborare, quæcunque euenire in acie atque prælijs possint, omnia in campestri meditatione prænoscere, seuerè in desides vindicare. His affinia scribit Valerius lib.2. cap.8. Disciplina militaris acriter retenta principatum Italiæ Romano imperio peperit, & multarum vrbium, magnorum regum, validissimarum gentium regimẽ largita est: fauces Pontici sinus patefecit: Alpium Taurię mõtis conuulsa claustra tradidit, ortúmque è paruula Romuli casa totius terrarum orbis fecit columen. Omnes gentes perdomuere Romani, ipsi nunquam subacti sunt. Harum aliæ robore & viribus præferoces, vt Germani, Galli, Hispani: aliæ imperio potentes, vt Carthag. aliæ maiorum gloria, & sapientia præstantes, vt Græci: aliæ omni genere copiarum abundantes, vt Asiatici: aliæ terrarum longinquitate remotæ, vt Cappadoces, Pontici, Armenij, Iberi, Albani, Scythæ: vel interfuso Oceano à nostro orbe seiunctæ, vt Britanni: vel patrum sanctitate & religione sua confisæ, vt Iudæi. H. Quamquam ista Vegetio, Valerio, tibię assentiar, & quas recensuisti gentes, virtute & arte militari Romanorum deuictas credam, nihilominus suboritur mihi quiddam scrupuli, cum recordor quid in oratione quadam de victoriis Romanis Cic. prædicârit. Eas ille pietati & religioni illius Reipub. erga deos, nõ armorum eius vel virtuti, vel fælicitati, vel scientiæ in accep-

tis ferendas planè vult. Hæc enim sunt verba. Quã volumus, P. C. ipsi nos amemus: tamen nec numero Hispanos, nec robore Gallos, nec calliditate Pœnos, nec artibus Græcos, nec denique hoc ipso huius gentis, ac terræ domestico, natiuóque sensu Italos ipsos, ac Latinos, sed pietate ac religione, atque hac vna sapientia, quòd deorum immortaliũ numine omnia regi gubernarique perspeximus, omnes gentes nationesq́ superauimus. Quo tu pacto nodum solues? M. Hoc pacto. Primùm dicam, Ciceronem cum detrahat Romanis numerũ, robur, calliditatem, artes, cum Italis parem cum illis sensum tribuit, non detrahere scientiam rei bellicæ: qua vincere tot gentes potuerint, & subigere, etiamsi easdem rebus iam dictis non vicerint: nihil est enim vnde tantopere pẽdeat summa victoriæ, vt certaminum peritia. Deinde affirmabo, inuitis diuis nihil quemquam posse fidere, vt est apud Virgil. nec humanam diligentiam ad res magnas moliẽdas sine cœlesti auxilio sufficere, quod religione & precibus impetrandũ est. Quare quod potius est in aliquo negotio, & quod magis quippiam efficit, id sæpius solum esse dicimus, & ei soli efficientiam adscribimus. H. Non inscitè mihi videris dissoluisse, quod obiiciebatur. Commendauit etiam præclarè Romanæ instituta militiæ antiquitatum Iudaicarum scriptor notissimus, idemq́ prudentissimus, & eloquentissimus, & vt quidam appellauerunt, Hebræorum Liuius, Iosephus lib. 3. de bello Iudaico. Ex ea commendatione facere non possum, quin aliquot illustriores sententias, quarum videlicet memini, adducam. Verùm non

non vt eius tibi verba appendam: ſed vt mentem paulò liberius atque copioſius declarem: nec tamen ab ea quidquam diſcrepans, & alienum adducam. Ex ſententiis igitur illa vel prima eſto, qua caput ipſum claudit, eſt autem tertium. Dixiſſe ſe ſcribit, quæ dixerit, non magis vt laudationem Romanis, quam vt victis, id eſt, Iudæis ſuis, ſolatium impertiretur. Eſt enim conſolationi à magnis, illuſtribus, & potentibus tantum: aut etiam à probis, & peritis fuiſſe ſuperatum. Præterea vt cupidos bellorum, & Romanum imperium ægrius perferentes deterreret. Denique vt liberalis ſcientiæ ſtudioſis, & adhuc militiæ Romanæ rationem ignorantibus aliquid ad diſcendum præſidij afferret. M. Has ille cauſſas? H. Has ipſas Manili. Verùm audi Ioſephum amplius, quæſo. M. Non eſt cur roges, vltro audiam. H. Non tum demum manus & arma mouent, cũ in foribus bellũ eſt, aut neceſsitas ad dimicationem vocat, non: ſed in ipſo etiam pacis otio, perinde vt ſi cum armis, & in armis nati eſſent. Nullam ſibi ab exercitiis militaribus requiem indulgent, nec tempora iis definiunt. Adeo autem ſtrenuè, impigrè, diligenter, ſeriò ſeſe exercent, vt non ſimulatè, ſed verè rem geri exiſtimare poſsis: & quotidie ita ſemet quiſque in omni armorum genere experitur, vt ſi hoſtis contra pugnaret. Inde ad vera prælia minimè ſegnes, aut timidi reperiuntur. Nemo quippe facere metuit, quod ſe bene didiciſſe cõfidit. Non eos ordinum ſeruandorum negligentia diſiungit: non pauor vllus exanimat: nõ laſsitudo debilitat. Quare conſentaneum eſt, vt iis ſemper ſuperiores

discedant, qui similibus præculti meditationibus ad certamen nō venerunt. Ac poterit quis eorum exercitationes haud falsò nominare conflictus sine sanguine: contraq; veros conflictus, exercitationes cum sanguine: adeo paruum est inter vtrūque discrimen. Nihil quidquam subitò & inconsultò in præliis aggrediuntur: sed consultant antea: vbi consultauerint, decreta maturè exsequuntur. Ita fit, vt aut nulla sequatur belli offensio: aut certè qualemcunq; offensionem non difficilis sanet correctio. Consiliorum euentus, quamuis secus euenerint, fortunæ prosperis successibus anteponunt: propterea quod fortuitum ac improuisum bonum ad audentiam, & agēdi temeritatem hortatur: at verò ante consulta, etiamsi in peius ceciderint, tamen cautos reddunt in posterum, ne ad eundem lapidem denuo cogamur offendere. Et cum fortuitorum commodorū ij auctores non sint, quibus contingunt, nec proinde tantum capere gaudium posſint, habent in sinistris, ac tristibus euentis magnū solatium, quos inductæ prius deliberationis accuratæ conscientia sustētat. Non modò fuga, sed paruæ etiam culpæ negligētiarum capite expiantur: nec tam ipsæ leges, quam duces timori habentur. Illud quoque prudenter faciunt, quod bonis, ac non ignauis militibus ad prœmia honorésque vocandis, opinionem crudelitatis in puniendis sontibus redimunt. Præfectis ac ducibus suis tam studiosè, & alacriter parent, vt & pacis tempore magno illis ornamento sint, & in bello, atq; in acie vnum esse corpus videantur: ita ordo cohæret ordini: ita facilè quoquo versum ducuntur,

cuntur, & aures propensissimè ad imperia, oculos ad signa, manus ad opera accommodant. Nec vnquam hostium contra eos aut multitudo, aut excogitati astus, aut fortuna valuit, cuius illi beneficio sæpissime vincunt. Nec aliquando incommoditate locorum victi sunt. Quorum igitur actiones omnes à consilio manant, & qui decreta adeo intrepidè in opus deducunt, tamq; obedientem habent, promptumq; ad omnia militem, non est mirandum si tam latè eorum siue in orientem, siue in occidentem, siue in meridiem, siue in septentrionem pateat imperium. Nec iniurià dixerimus, ampliore adhuc dignos esse imperio. Habes encomium Romanæ militiæ, ab homine non Romano: qui, quæ prima lex est historiæ, eam probè seruauit. M. Quam legem? H. Vt ne quid falsi audeat: neue quid veri non audeat. M. Possis tu præstare, Iosephum esse per cuncta veracem? H. Id in præsens non agitur: mihi satis est, in hac laudatione nihil esse mentitum. Quod quò euidentius appareat, pergamus per partes, non generatim, vt hactenus, differere de disciplina, & prudentia militari huius populi. M. Iuuat de hoc argumento voces accipere, & reddere, id est, nec iniucundum, nec ineruditum instituere colloquium.

H. Quem non delectet singularis populi huius in bello suscipiendo, indicendo, gerendo æquitas? *Cum ex officio sit, nullum suscipere bellum aliam ob caussam, quam vt sine iniuria in pace viuatur, pax enim est belli finis: quis hoc Romanis diligentius præstitit? qui etiam parta victoria inimicos suos, qui non crudeles in bello, nec immanes fuis-*

ſent conſeruarunt, & in ciuitatem quoq; accepe-runt, vt Tuſculanos, Æquos, Volſcos, Sabinos, Hernicos. Neq; ſolùm iis, quos vi deuiciſſent conſuluerunt: ſed eos etiam libenter receperunt, qui ad eorum fidem vel tum confugerent, cum iam aries murum percuſiſſet. M. Sentio è cuius cella promptuaria hic cibus. H. Quin eiuſdem ſcriptoris verba tibi, vt poſita ſunt lib. 1. Off. recitabo. *In quo tantopere apud noſtros iuſtitia culta eſt, vt ij, qui ciuitates aut nationes deuictas bello in fidem recepiſſent, earum patroni eſſent, more maiorum. Ac belli quidem æquitas ſanctiſſimè feciali pop. Rom. iure perſcripta eſt. Ex quo intelligi poteſt, nullũ bellum eſſe iuſtũ, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante ſit, & indictum.* Pia igitur & iuſta bella Romani gerebant, & ea indicebant. Sed priuſquam indicerent, legatos res repetitum mittebant, qui, ſi poſtulata impetraſſent, fœdus ſanciebatur. Sin autem, re in ſenatu deliberata, bellum iis verbis, & eo ritu indicebatur, quem in hiſtorias ſuas Dionyſius, Liuius, Plutarchus inſeruerunt. Cæterùm poſtquam longius prolatis imperij finibus, remotiſsimis nationibus bellum indicendum fuit, ne eo Feciales mitti neceſſe foret, habuerunt columnã ante portam Carmentalem, quam vocarunt bellicam, quia belli index eſſet, ab ea haſtam ſanguinolentam è templo Martis ſumptam verſus eam partem coniiciebant, in quam exercitus erat profecturus.

M. Bello denuntiato proximũ erat, vt imperator crearetur, & delectus haberetur. Ad cognitionem porrò delectus perneceſſariũ videtur tria militiæ genera exponere, quibus Romani vterentur. H. Memini de eo agere Seruium ad 8. Æneid. Sed ea

tu,

tu, quoniam videris velle, in medium producas licet. M. Aut legitima erat militia, aut cōiuratio, aut euocatio. Legitima etiam sacramentum dicta, eorum erat, qui singuli iurabant, se pro Repub. facturos: nec discedebant, nisi stipēdiis completis. Coniuratio, si esset tumultus, id est bellum Italicum, vel Gallicum: in quibus, quoniam vicinitas ipsa timorem multum afferebat, vocabantur illa bella tumultus: quæ vox hanc habet notionem, & ipso Tullio, & Grammaticis auctoribus. Tūc quia singulos interrogare non vacabat, ductor futurus exercitus ibat in Capitoliū, & exinde duo vexilla proferens, vnum roseum, quo pedites euocabat: alterum cæruleum, quod erat equitum, dicebat. *Qui vult Remp. saluam esse, me sequatur.* Qui conueniebant, simul iurabāt, dicebaturq; illa militia coniuratio. Euocatio, cum in diuersa loca diuersi ad cogendum mittebantur exercitum, qui Liuio Conquisitores dicuntur. Sed cum Cæsar lib. 3. de bello ciuili euocatos distinguat à militibus, & centurionibus, quærendum quæ vis & potestas subiecta sit sub hoc verbū: non enim nota est omnibus. Euocati erant, qui essent militia perfuncti, emeritisq; stipendiis: sed tamen rursum militatū euocabantur. Id etiam Dio testatur, & ait græce ἀνακλήτους, id est reuocatos dici posse. Erat horum ordo honestissimus in re militari, quod prodūt etiam monumenta lapidea, in quibus incidendum curarunt, se euocatos Cæs. aut Aug. fuisse. Quanti porrò fieret sacramentum militare, & quemadmodum sine eo pugnare in hostem nefas fuerit, bella historiola docuit nos Cic. 1. Off. H. De Popil-

lio ſcilicet, & Catonis filio. M. Etiam, ſed audi. *Popillius Imp. tenebat prouinciam: in cuius exercitu, Catonis filius tyro militabat. Cum autem Popillio videretur vnam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimiſit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remanſiſſet, Cato ad Popillium ſcripſit, vt ſi eum pateretur in exercitu remanere, ſecundo eum obligaret militiæ ſacramento: quia priore amiſſo, iure cum hoſtibus pugnare non poterat. Adeo ſumma erat obſeruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis ſenis epiſtola eſt ad M. filium, in qua ſcripſit ſe audiſſe, eum miſſum factum eſſe à Conſule, cum in Macedonia Perſico bello miles eſſet. Monet igitur vt caueat, ne prælium ineat. Negat enim ius eſſe, qui miles non ſit, pugnare cum hoſte.* Narrat idem de epiſtola Catonis Plutarchus Romanis Quæſtionibus, & cauſſam quærens, cur ſoluti ſacramento militari, quamuis in caſtris verſentur, ius interficiendi, aut vulnerandi hoſtis nullum habeant, affert duplicem: quarum priorem tantùm, vt meliorem, proferam. An quod ſolam neceſsitatem oportet homini hominis necem permittere: qui nulla lege, nullóue mandato hominem occidit, is homicida eſt? ideoq; Chryſantam laudauit Cyrus, quod ſublato iam gladio hoſtem interfecturus, vt receptui cani audiuit, cæde ſibi interdictum putans, hominem intactum dimiſit. M. Huic ego cauſſæ vehementer ſuffragor. Verùm ad delectum redeamus, in quo qui non reſponderent, vt proditores libertatis in ſeruitutem redigebantur. Dabantur autem lectis militibus dies triginta, quibus ſe ad expeditionem compararent. Poſt eos ſi citati Conſuli non reſponderent, aliqua harum excuſatione vtebantur, aut dabantur infrequentes, id

eſt,

est, desertores numerabantur. Nam infrequens appellabatur miles, qui abesset à signis, & is pro hoste puniebatur. Funus familiare: feriæ vindemiales, Kalendæq;, quæ non eius rei caussa in eum diem collatæ sint, quò is eo die minus ibi esset: morbus sonticus, auspiciúmue, quod sine piaculo præterire non liceat: sacrificiúmue anniuersarium, quod rectè fieri non posset, nisi ipsus eo die ibi sit: ius hostísue, status condictúsue dies cum hoste. Ex Liuij diuersis libris constat satis, necessitatem publicam fecisse, vt & illi nomina cogerentur dare, qui vacationem militiæ habebant: item opifices, & sellularij, senes etiam. Posterioribus sæculis delecti milites punctis seu stigmatis in manibus signabantur: qua de re Veget. libr.2. cap.5. H. Hoc loco sollicitat me quiddam, quod ante mihi declarabis, quàm quæ ordine sequuntur. M. Dic ergo. H. Vir virum legit, ad delectum pertinet: id velim clarius intelligere, & si quid aliud mysterij his verbis inuoluitur. M. Antiqui cum decertare toto animo, & viribus omnibus instituerent, in acie ordinanda hoc faciebant nonnunquam, vt vir virum legeret: nempe, vt in quo quisq; plurimum inesse virtutis statueret, eum sibi in acie proximum haberet. Quod etiam in delectu exercitus factum ab Hetruscis & Samnitibus, auctor Liuius lib.9.& 10. Quo respexit Cic. cum pro Milone scripsit. Ille qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas ducebat, tum neminem, nisi vt virum à viro lectum esse diceres. Iam habes quod volebas?

H. Etiam. Iam commisso sibi bello Imperatores

quid agebant, antequam ex vrbe exirent? M. Martis sacrarium ingressi, primo ancilia, tum hastam ipsius simulacri commouebant, dicentes, MARS VIGILA. Liberi, & vxores, & propinqui militatum abeuntium vota nūcupare: eademq́ꝫ ante vrbis portas suspendere, & suis saluis domum redeuntibus persoluere solebant. Quem ritum tetigit Propertius lib. 4. eleg. 3. Sic enim Arethusa ad Lycotam maritum scribens. Omnibus heu portis pendent mea noxia vota. De Mario refert Plutarchus, eum vota nuncupasse lotis manibus. Qui mos Imperatorum cōmunis fortasse fuerit. Certè Virgil. lib. 9. Æneid. eum in Ænea videtur notasse.

Processit, summoq́ꝫ hausit de gurgite lymphas,
Multa deos orans, onerauitq́ꝫ æthera votis.

Post paludamento, lictoribus, insignibusq́ꝫ cæteris imperij assumptis, rectà ad portam vrbis procedebant: ibi amicos salutabant, & de eorum numero nonnullis aliquandiu comitantibus, beneq́ꝫ ominantibus pergebant. Principibus Romanis mos deinde fuit, diem expeditionis publico edicto indicare. Expeditio, vt ait Cassiodorus, appellata est, quia mens deuota præliis, non debet aliis cogitationibus occupari. H. Percommodè opinor, de legionibus deinceps disputabimus. M. De auxiliis prius: cum sciamus exercitum partim è legionibus, partim auxiliis conflari solitum.

Auxilia igitur Varroni ab auctu, cum accesserant qui adiumento essent alienigenæ, altera pars peditum videlicet: nam eos Vegetius in auxilia, & legiones diuidit: vt equites quidā sunt alares, quidam legionarij, propterea appellati, quod connexi sunt

ſunt legioni, ob id illis peculiare hoc nomẽ. Auxilia á ſociis, vel fœderatis gentibus mittebantur, quæ nec diſciplina armorum, nec notitia, nec affectione vel cum Romanis, vel inter ſe cõſentirent, quòd è diuerſis locis venirent: nec (quia pariter antea non fuiſſent, perinde vt illi) ad præcipientium ſeſe nutum conuerterent, neceſſe apparet fuiſſe frequentibus ea exercitiis præcolere ac præparare: ne victoriam diſcrepantia ſua morarentur. Etiam pecunia conducebantur, & tanquam leuis armatura legionibus in acie iungebantur. Veruntamen ante annum ab V. C. quingenteſimum quadrageſimum neminem mercenarium militem in caſtris Romani habuerunt. In fronte locatos auxiliares Gallos, Germanosq́ prodidit 2. Annal. Tacitus. Craſſus apud Cæſarem, quòd iis minus fideret, mediam in aciem accepit. Milites legionarij graues labores tolerabant lignis aggerendis, vallo ferendo, & reliquis operibus ad munienda caſtra pertinentibus, quæ auxiliares plerunque ſpernebant. Teſtis Ammianus lib. 18. Sed auxiliarij milites ſemper ſpernentes munia huiuſmodi, ad obſequendi ſedulitatem Iuliani blanditiis deflexi, quinquagenarias, longioresq́ materias vexere ceruicibꝰ ingrauatẽ. Magnus in illis (legionibus) labor eſt militandi, ait Vegetius, grauiora arma, plura munera, ſeuerior diſciplina. Quod vitantes plerique, in auxiliis feſtinant militiæ ſacramenta percipere, vbi & minor ſudor, & maturiora ſunt præmia. H. De maturioribus iſtis prœmiis, quamobrem maturiora dicantur, cognoſcere velim. M. Quoniam legionarij prœmia & agros

non

non nisi stipendiis iustis confectis consequebantur: illi vt mercede conducti stipendia sua maturius emebant: atque ob id prœmia longè citius accipiebant. Plinij ætate auxiliares donabantur torquibus aureis, ciues argenteis: quamquam armillas soli ciues, non etiam exteri acciperent, vt item ex auro coronas. Et quoniam stipendiorum memini, sciendum ab initio Vrbis priuatis militatum sumptibus vsque ad annum 347. Capto Auxure Volscorum oppido equitibus de publico datum anno 350. bello Veienti. Tum igitur diurnum stipendium fuit trium asſium, Iulio rerum potiente sex aut septem, Augusto decem: & eo tempore menstruum vnus aureus Romanus, post duo, deinde tres, demum quatuor, quorum vnus valet nostros duos. Signa quoq; alia auxiliariorum, alia legionariorum fuerunt. Abeamus ad legiones. Legionem Varro nominatam dicit à legēdo, quia leguntur milites in delectu: seu à deligendo, vt placet Plutarcho in Romulo, quod ex omnibus pugnaces in illa delecti forent. Vegetius ab elegendo, quod vocabulum eorum desideret fidem atq; diligentiam qui milites probant. Non fuit autem constans semper ac certus militum in legione numerus, sed modo maior, modo minor, vt Reipub. tempora postulabant, & Senatui placebat. Romuli legio tria millia peditum, equites trecentos complexa est. Scribit item Liuius lib. 6. quatuor legiones quaternûm millium scriptas. Et lib. 38. Propter quod facinus, inquit, tota legio, millia hominum quatuor in foro Romæ securi percusſi sunt. Tráditum est ab eodem lib. 17. conscriptas legiones

nes quaternûm millium, & ducẽtorum peditum, equitumq́ trecentorum. Aliis libris maiorem profert numerum. Fuiſſe vſitatum quaternarium in legionibus, elucet etiam ex illis M.Tullij, quæ ſunt paradoxo 6. Multi, inquit, ex te audierunt cum diceres, neminem eſſe diuitem niſi qui exercitum alere poſſet ſuis fructibus: quod pop. Romano ex tantis vectigalibus iam pridem vix poteſt contingere. Hoc igitur propoſito nunquam eris diues, antequam è tuis poſſeſsionibus tantum reficiatur, vt eo tueri quatuor legiones, & magna equitum ac peditum auxilia poſsis. Sex millia, & ducentorum primus C. Marius conſcripſit, cum ante quatuor millium fuiſſet. Vnde etiam appellabatur quadrata, ait Feſtus. Vegetij ætate ſenis millibus, & interdum pluribus conſtabat. Nam è cap.7.lib.2.colligitur numerus ſex millium, centum: equitum præterea ſeptingentorum. Idem memorat phalangem, qua vſi ſint Macedones, Græci, Dardani, cenſam octo millibus. Barbaras nationes complures habuiſſe cateruas, in quibus eſſent ſena millia. Certum eſt, in legionibus ampliorem conſcribi ſolitum numerum, quàm in auxiliis. In legione nemini licitum militare, niſi ciuibus Romanis, ingenuis, & qui in quinq; claſsibus cenſi, artiumq́; ludicrarum expertes eſſent. Quare niſi neceſsitas coëgiſſet, ſerui, libertini, ſenes, hiſtriones, capite cenſi non legebantur. Qui in legione militarent, iis & cohors prætoria, & aditus ad militaria munera patebat, ſtipendium numerabatur, præda concedebatur, dona ab Imperatore veniebant. H. Quemadmodum militum nume-

numerum in legione haud ſemper eundum fuiſſe docuiſti: ſic ego obſeruaui ipſarũ legionum diuerſum fuiſſe. Nam principiò quotannis quatuor cõſcribebantur, quæ Coſſ. ad bella prope quotidiana proficiſcẽtibus traderentur, vtriq; binæ videlicet, præter auxilia ſociorum. Tanta, inquit Vegetius, in illis erat exercitatio, tanta fiducia, vt cuiuis bello duæ legiones crederẽtur ſufficere. Sed cum longius propagatis imperij finibus plures etiã exiſterent hoſtes, & pluribꝰ eſſet opus exercitibus, opus ſimiliter viſum eſt pluribus legionibus. Fuerunt igitur aliquãdo X. aliquãdo XVI. Altero bello Punico duodeuiginti: è quibus tamẽ Coſſ. binas duntaxat ſibi ſumpſere ſinguli: cæteræ ſub Prætoribus, Proprætoribus, Proconſulibus, & Præſidibus per prouincias meruerũt. Anno 541. viginti tres fuiſſe legiones auctor Liuius lib. 34. Fuit cum triginta legiones Romanis militarent, & ſub imperio Octauiani Lepido ſubiugatò quatuor & quadraginta. Porrò & milites, & legiones ſuis diſtinguebantur nominibus. Dicti enim pilati à pilis, cetrati, peltati, ſcutati, funditores à fundis, tragularij à tragulis, ſagittarij, cataphracti à cataphractis, &c. Verùm hæc illis nomina ab armis, & telis. Tulerunt alia à legionibus, quæ ipſæmet ea adipiſcebantur ab ordine, quo vnaquæque in aliquo loco primo eſſet conſtituta. Appellabatur quippe prima, ſecunda, tertia, decima, viceſima: ſic milites Primani, Secundani, Quintani, Decimani, Vigeſimani, &c. Præterea habitus, euentus, inſignior virtus nomina legionibus pariebat. Alauda, aliâs galerita à pluma in capite inſtar galeæ

leæ eminente. Ab ea auicula nominatam Cæsar legionem quandam instituit in Gallia. Euentus est, quod alia dicta est Fulminatrix, M. Aurelio rerum potiente. Virtutis, Rapax, Fidelis, Pia, Adiutrix. I. Flauia pacis. II. Flauia virtutis. III. Flauia salutis. A diis insuper vocatæ sunt, vt Martia in Philipp. apud Ciceronem. Legionis primæ Mineruiæ Spartianus in Hadriano meminit. Nominatur etiam à scriptoribus legio Apollinaris. Ab eorum quoque nominibus, à quibus essent institutæ, Augusta, Claudiana, Galbiana, Flauia, Traiana. Item à deuictis prouinciis, Parthica, Scythica, Gallica, Arabica, Macedonica. A locis, in quibus primo institutæ manserunt, Italica, Cretensis, Cyrenaica. Sequitur vt de partibus legionis lecta celebremus inter nos. M. Quia ex pedestribus equestribusq; copiis conflatur legio, illæ in cohortes, centurias seu manipulos: hæ in turmas, & decurias diuidebantur. Cohors, inquit Varro, quòd vt in villa ex pluribus tectis coniungitur, & quiddam fit vnum: sic hæc ex manipulis copulatur cohors. Centuriæ quæ sub vno Centurione sunt, quorum centenarius iustus numerus. Manipulus Vegetio centum milites continet. Ante eius æuum videtur fuisse amplior, & ducentos continuisse. Dictus quod manipulum fœni perticæ præfixum pro signo sequebatur: minimas exercitus manus vocat Varro. Idem manipulum eundem facit cum contubernio, in extremo cap. 13. libro 2. De vocabulo turma Varronis *hæc sunt*. Turma terma est, e, in u, abiit, quod ter deni equites ex tribus tribubus, Tatiensium, Ram-

Ramnium,& Lucerum fiebant. Itaque primi singularum decuriarum, Decuriones dicti, qui ab eo in singulis turmis sunt etiam nunc terni. Festus hoc modo. Turmam equitum dictam esse ait Curiatius, quasi terimam: tum Varronis verba subiungit: Habet vna turma Vegetio equites 32. Huic qui præest Decurio nominatur: cuius officium describitur ab eodem cap. 14. lib. 2. Cohortes in vna legione decem: quarum prima reliquas cum militum numero, tum etiam dignitate vincebat, penes quam erat aquila, præcipuum signum totius exercitus. Docti existimant priscis temporibus nullas fuisse cohortes, sed à Mario primùm inductas. Eas pro magnitudine legionis plurium pauciorúmue militum fuisse oportuit.

H. Aquilam præcipuum fuisse in exercitu signum affirmabas: & ita omnino est vt affirmasti: quod dum Aquilifer in hostes ferret, aut Imp. id in confertos hostes, aut castra hostium proiiceret, nō rarò accensis maiorem in modum ad pugnam animis victoria relata est. M. Dedecoris maximi timor stimulabat animos. Quid enim turpi⁹, quàm signa vel amittere, vel deserere? Verùm in quaq; legione cum vna solum esset aquila, signa erant tot, quot cohortes. Aquila aurea collocata in sacello perexiguo, & longissimæ hastæ affixa, cuius hastæ pars inferior acuta, vt potest in terram defigi. Cum autem dicat Cicero in 1. Catil. in Catilinæ ædibus sacrarium aquilæ argenteæ fuisse constitutum, spectasse eum censet vir quidam doctus, quod signa militaria consecrarentur, & haberent in castris sacrarium quoddam suum signáque

que ipsa, & imagines adorari solitas. Præterea festis diebus vngi consuesse religionis caussa. Testes producit Herodian. lib. 4. Plin. libr. 13. cap. 3. Inter signa militaria porci effigies fuit: quia confecto bello, inter quos pax fieret, cæsa porca fœdus firmari solebat. Lupi item, minotauri, equi, apri, dracones inter signa erant militaria. Et omnino, vt clarius hæc pars disputationis tractetur: signorũ de quibus loquimur alia vocalia, alia semiuocalia, alia muta fuerunt. Vocalia, quæ vox humana pronuntiat, vt in vigiliis, & in tessera. Semiuocalia, quæ per cornua, tubam, aut buccinam edebantur. Tuba directa, buccina quæ in semetipsam æreo circulo flectitur. Ouid. Non tuba directi, non æris cornua flexi. Cornu quod ex vris agrestibus, argento nexum, temperatum, arte & spiritu canentis flatum remittit, hinc tubicines buccinatores, cornicines. Buccinatores Suetonius & alij Æneatores, à materia nimirum instrumenti quo canunt: illis tubam & classicum tribuit in Iulio cap. 32. His signis citra dubitationem agnoscit exercitus, stare, an progredi, an regredi, an longè persequi fugientes, an receptui canere oporteat. Muta erant de quibus paulò ante. Factum postea vt sola aquila in acie portaretur, reliqua signa in castris relinquerentur: donec Marius penitus præter aquilã omnia sustulit. Vexilla item in singulis centuriis erant constituta. Nam antiqui quia sciebant, in acie, commisso bello, celeriter ordines aciesq; turbari, atq; confundi: ne hoc posset accidere, cohortes in centurias diuiserunt, singulisq; singula vexilla constituerunt, ita,

 vt ex

vt ex qua cohorte, vel quota esset centuria in illo vexillo literis esset adscriptum: quod intuentes, vel legentes milites, in quouis tumultu à contubernalibus suis aberrare non poterant. Muta etiam sunt, proficiscente exercitu puluis ad nubium similitudinem surgens, flamma, fumus, quibus per noctem aut diem sociis significatur, quod aliter indicari nequit. Item quæ in vestibus, & armis ad cognoscendum, aut fallendum hostem obseruantur. Quò pertinet triplex tentorium Tamburlani.

Addendum aliquid de ordinibus militum. Hastati, inquit Varro, dicti, qui primi hastis pugnabant. Pilani qui pilis, principes, qui à principio gladiis, & post commutata re militari minus illustres sumuntur. Pilani triarij quoq; dicti, quod in acie tertio ordine extremis subsidio deponebantur. Hastati & principes vocati etiam antepilani, quod essent ante triarios, qui pilani dicebantur. Quòd hi subsidebant, ab eo subsidium dictum, de quo Plautus. Agite nūc, subsidite omnes, quasi solent triarij. Vltimus locus in acie dabatur triariis, qui nisi desperatis iam rebus, non pugnabant. Ex quo prouerbium: res ad triarios rediit, cum desperauimus. Principes dicit Vegetius, qui ante signa, & circa signa, nec non etiam in prima acie dimicant. Hastatos autem contra veterum scriptorum auctoritatem in secunda acie collocat. Habes quatuor militum genera breuiter declarata. H. Habeo Pilanos, Principes, Hastatos, Triarios: expecto reliqu[illegible] M. Velites sic describit Isiodorus. Genus militiæ, à volitando vocati.

Lecti

Lecti enim agilitate iuuenes cum armis suis post terga equitum considebant, & mox cum ad hostes ventum esset, equis desiliebant, & continuò pedites ipsi ex alia parte, equitibus per quos aduecti fuerant dimicantibus, hostem perturbabãt. Idem alibi. Velitũm pugna erat, vt vltro citroq; tela obiectarent. Erat autem eorum varia pugna, & spectantibus gratior quam reliquæ. Hæc illustrabuntur magis è Valerio, qui, quo tempore, & qua occasione Velitum vsus repertus sit ostendit in hunc modum. Velitum vsus eo bello primùm repertus est, quo Capuam Fabius Flaccus Imper. obsedit. Nam cum equitatui Campanorum crebris excursionibus equites nostri, quia numero pauciores erant, resistere non possent, Q. Næuius Centurio è peditib9 lectos expediti corporis, breuibus & incuruis septenis armatos hastis, paruo tegmine munitos, veloci saltu iungere se equitibus, & rursus celeri motu delabi instituit: quo facilius equestri prælio subiecti pedites, viros pariter atque equos hostium telis incesserent. Quare si Vegetius eos vt equites describit, nemo Valerio lecto miretur. Parmas gerebant tripedales, gladiis Hispaniensibus cincti, iacula illa erant quaternos pedes longa. Adscriptitios, Accensos, Ferentarios, Rorarios putant quidam nominibus magis, quam re diuersos fuisse. Dictos adscriptitios, quod inermes adscriberentur, qui armatis demortuis succederent. Accensos cum Decurionibus & Centurionibus attribuerentur: seu quòd ad censum legionum adderentur. Ferentarios, quòd fundis & lapidibus pugnarent, quæ tela ferrentur,

rentur, & ſola ab eis ferrētur. Rorarios quòd ante iuſtum prælium velut rorantes dimicarent. Duplicarij, quibus ob virtutem duplicia dabantur cibaria, qui binas conſequebantur annonas. Dicuntur & duplarij, & duplares. Volones, qui poſt Cānenſem cladem vſq; ad octo millia, cum eſſent ſerui, ad militiam ſe ſponte obtulerunt. De primanis, ſecundanis, tertianis, &c. ante dictum eſt. Erant & ſigniferi, & horū aliqui Aquiliferi, alij Draconarij: Teſſerarij teſſeram per contubernia militum denuntiabant. Sed Repub. adhuc ſtante taleola, ſeu tabella lata inſcripta vſi ſunt loco teſſeræ, quā Polybius πλατεῖον, & ξυλήφιον vocat. Metatores, q prȩcedentes locū caſtris eligunt: quos alij anteceſſores. Menſores poſtea vocatos dicit Vegetius, qui in caſtris ad podiſmum dimetiuntur loca, in quibus milites tentoria figunt. Serui militum erant Calones, dicti quod ligneas clauas geſtarent, quæ grȩcè κᾶλα, ſiue quod ligna militibus ſubminiſtrarent. A Plauto in Trinumno caculæ, quod in græco gloſſario redditur δοῦλος στρατιώτου. Lixæ ſunt, qui exercitum ſequuntur lauandi, & coquendi gratia. Nonius. Elixum quidquid ex aqua mollitur, vel decoquitur: nam lixam aquam veteres eſſe dixerūt. Vnde lixæ dicti, qui militibus aquam ad caſtra, vel ad tentoria ſolent ferre. H. Grammatica quidem hæc, ſed tamen cognitionem habent liberalem, & liberalibus haud indignam ingeniis. Et ſcimus magnos etiam ſcriptores in ſeriis diſputationibus, & grauiſsimis ſcholis ad hæc, quæ nonnullis videri poſſunt puerilia, ſe demittere. Veruntа-

runtamen nihil cõtemnendum putauerim, quod ad rem percipiẽdam, aut opportunum eſt, aut neceſſarium. M. Claret hoc, & nihil tam verum dici poteſt. Conſideremus iam magiſtratus militares. H. Age conſideremus.

M. Exercitus ductabant primùm Reges, deinde Coſſ. Dictatores, Tribuni militum conſulari poteſtate, Decemuiri legibus ſcribendis, Prætores, Proconſules, Proprætores. Atque hi ſuis auſpiciis gerere bellum dicebantur. Tribuni militares, Magiſtri equitum, Legati, non ſuis, ſed alienis. Inſtitutum quippe ab initio fuit, vt neque domi, neque militiæ quidquã niſi auſpicatò fieret. Quamobrem nec nomen Imperatoris, nec ſupplicatio, aut triumphus decernebatur ſiue Legato, ſiue alij exercitus Præfecto, tametſi eorum opera virtuteq; Imper. abſens, aut ægrotus victoriam eſſet conſecutus: quòd non eorum, ſed Imperatoris auſpiciis bellum eſſet geſtum. Ducis porrò, ſiue Imper. comites, & tanquam ſocij fuerunt Legati, Tribuni militum, Centuriones, Decuriones. Penes legatum abſente Imp. ſumma erat poteſtas, tenebat enim eius locum. Tribuni vocati, quod ab initio terni eſſent, tum, cum legio ex tribus millibus conficiebatur, nempe ex ternis, quæ tum erant, tribubus, Ramnenſium, Lucerum, Tatienſium. Præerant tantùm peditibus, quorum numerus auctus, etiam Tribunorum auxit numerum, vt pro tribus quatuor, ac deinde ſex haberentur. Oportebat hos eſſe armorum ſcientia, virtute corporis, & honeſtate morum egregios, & cum milites exercere quotidie, tum etiam præire

exemplo. Centurionem Vegetius hoc modo describit. Qui ſit magnis viribus, & procera ſtatura: qui haſtas vel miſsilia peritè iaculetur, & fortiter: qui dimicare gladio, & ſcutum rotare doctiſsimè nouerit: qui omnem artem didicerit armaturæ, vigilans, ſobrius, agilis, magis ad facienda quæ ei imperantur, quàm ad loquendum paratus: contubernales ſuos ad diſciplinam retineat: ad armorum exercitium cogat, vt bene veſtiti, & calceati ſint, vt arma omnium defricentur & ſplendeant. H. Quid eſt quod Vegetius tam ſollicitus eſt de ſplendore ac nitore armorum? nam & aliàs hac de re loquitur. Num arma minus ſunt, ſi non niteant? M. Cauſſa non leuis huius præcepti. Quoniam, vt ipſe ait, plurimum terroris hoſtibus armorum ſplendor importat. Quis credat militem bellicoſum, cuius diſsimulatione, ſitu, ac rubigine arma fœdantur? Inſigne accipiebat Centurio vitem, qua milites, ob leuiora videlicet delicta cædebat, ſi in opere faciendo negligentes fuiſſent, &c. quæ etiam opera illis diſtribuebat. Signum certum in galea habebat. Vegetius in vna legione Centuriones ait fuiſſe quinque & quinquaginta. Quidam alij ſcriptores ſexaginta poſuerunt. Creati Centuriones, ſinguli adiutorem aſciſcebant, accenſos ſeu optiones appellatos. Feſtus, Optio qui nunc dicitur, antea appellabatur Accenſus, is adiutor dabatur Centurioni, à Tribuno militum, vt quem vellet eligeret, vnde nomen ſortitus eſt. Fuerunt tamen etiam Tribunis & Decurionibus Optiones. Item Optiones, qui ſupplendis legionibus ſcribebantur. Apud complures

plures probatosq; scriptores Optio est, qui alteri vicariam præstat operam, non in castris solùm. Decurio respondet Centurioni, quemadmodum Præfectus equitum Tribuno. Præfecti ducunt alas equitum, Decuriones turmas: turma complectitur Vegetio equites duos & triginta, à quo & officium Decurionum in hæc verba descriptum est. Eligendus ést Decurio, qui turmæ equitum præponatur, imprimis habili corpore, vt loricatus & armis circundatus omnibus, cum summa admiratione equum posśit ascendere, equitare fortisśimè, conto scienter vti, sagittas doctisśimè mittere, turmales suos, id est, sub cura sua equites positos erudire ad omnia, quæ equestris pugna deposcit: eosdem cogere loricas vel cataphractas, contos &. casśides frequenter tergere & curare. Ab eodem pétenda Præfecti legionum, castrorum, fabrorum descriptio. Liceret etiam differere de ministris Imperatorum, ac Tribunorum militarium, Cornicularíis, Commentariensibus, præconibus, verùm ista curiosioribus mittamus.

Quo die pugna erat committenda, signum in castris proponebatur tunica coccinea supra Prætorium expansa. Post vbi exeundum, signa militaria in castris fixa captatis auguriis euellebantur. Si auellentem facilè sequerentur, bonum augurium. Tum educto milite acies instruebatur. Instructio ista cum suis generibus è Liuio, Cæsare, Aeliano discatur. Vocabula tamen certo modo instructæ aciei sunt frons, subsidia, cuneus, orbis, globus, forfices, serra, alæ, turres,

Quæ tralata ſunt ab ipſis rebus, quæ ita propriè nominantur, earumq́ rerum in acie inſtruenda, ſui cuiuſq; vocabuli imagines oſtenduntur.

Si periculum videbatur imminere, & Aruſpices nuntiarent, deos non placatos eſſe, tum vnus aliquis ex Romanis ſeſe pro exercitu ſuo, & ſimul exercitum hoſtium deuouebat. Alacres, fiduciæ pleni, ardenti cum clamore pugnam inibant.

Vrbem oppugnantes, deos eius tutelares prius euocabant, ne viderentur eos quoque velle habere captiuos. Regna ſubacta in prouinciæ formam redigebantur, & à pop. Rom. miſsis in eas Præſidibus gubernabantur.

Si ipſi hoſtes traditis armis deditionem feciſſent, ſub iugum mittebantur. Fiebat iugum hoc modo. Fixis duabus haſtis ſuper eas ligabatur tertia, ſub iis victos diſcinctos tranſire cogebant. Quam ignominiam tulerunt Romani à Samnitibus ad furcas Caudinas. Qui caperentur, plerunque ſub corona veniebant. Corona enim qua induebantur, ſignum erat captiuorum venalium. Animaduerſiones militum duplices. Leniores, grauiores. Illæ ignominiam tantùm afferebant, vt ignominiosè dimitti, ſtipendio legitimo ſpoliari, haſtam dare, tendendi locum mutare, extra oppidum hibernare, cibum ſtantem capere, foſſam fodere, diſcinctum deſtitui, hordeum pro frumento accipere, ſanguinem mitti. Hæ detrimentum inferebant, virgis cædi, venire, fuſte, ſecuri percuti, decimari, in crucem tolli. Dicebantur decimari legiones, cum ſorte decimus quiſq; ad ſupplicium rapiebatur. Liuius lib. 2. Cætera multitudo ſor-

do sorte decimus quisq; ad suppliciũ lecti. Græcis δεκατεύειν. Polyb. ἐκ δεκάδος ἄγεσθαι ἐπὶ θανάτῳ. Hinc decimatio. Significat hũc morem decimandarũ legionum Cicero pro Cluentio his verbis: Statuerunt enim ita maiores nostri, vt si à multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animaduerteretur: vt metus videlicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret. Quibus porro militibus ignominiæ caussa stipendium nõ dabatur, dicebantur ære diruti, quod æs diruebatur in fiscum, non in militis sacculum. Ita Festus. Sicut præterea auctorati milites dicebantur sacramento astricti, & quasi obærati, hoc est, ære stipendiario obstricti, ac iam non sui arbitrij, vnde auctorare & auctoramentum in re militari: sic exauctorare erat insignia militaria detrahere, atque infamem efficere, auctoratum & adstrictũ dimittere, & suo arbitrio reddere. Græcis ἀφειμένοι, καταζωσμένοι, id est, dimissi & discincti. Quod tamen etiam citra ignominiam fieri potest. Fustuarij animaduersio ita fiebat. Tribunus militem fuste cædebat, mox reliqui milites fustibus, & lapidibus noxium petebant.

Verùm vt contumacibus, & in officio segnibus pœnæ, sic strenuis ac diligentibus prœmia erant proposita, munera militaria, cohortis prætoriæ communio, peccunia, præda, armillæ, hastæ puræ, phaleræ, corniculi, torques, coronę militares, quarum ista fuerunt genera, Obsidionalis, Ciuica, Muralis, Castrensis, Naualis aureæ, de quibus Gellius lib. 5. cap. 6. Nam qui ciuem in acie, aut alio in periculo seruasset, cum summam laudem assequebatur,

batur, tum querna corona donabatur, quæ plus honoris, quàm aureæ, & argenteæ conciliabat. Ea dicebatur ciuica, de qua admetiar tibi locum Plinij è libro 16. cap. 4. Hinc ciuicæ coronæ militum virtutis insigne clarissimum: iam pridem verò & clementiæ imperatorum, postquam ciuilium bellorum profano meritum cœpit videri ciuem non occidere. Cedunt his murales, vallaresque, & aureæ, quamquam pretio antecedentes. Cedunt & rostratæ, &c. Obsidionalis, quam qui liberati sunt obsidione, dant liberatori. Fiebat è gramine, quod eo loco creuisset, intra quem clausi erant qui obsidebantur. Muralem capiebat, qui primus murum subiens in oppidum hostium ascendisset. Castrensem qui primus hostium castra pugnans introisset. Naualem qui primus in hostium nauem armatus vi transiluisset. Conscenso item suggestu, aut tribunali Imperatores collaudabant milites, iisque gratias agebant. Imperatorum prœmia supplicatio, ouatio, triumphus. De quibus seorsim alio loco & tempore, si videbitur. H. Sed vt videatur rogo.

ANNOTATIONES.

MARTEM GENERASSE *ROMVLVM*) *Quid hac fabula vulgatius? Qua occasione autem, & vbi illa Regina sacerdos Ilia, seu Rhea, seu demum Sylvia (nam omnibus his nominibus vocatam inuenies) virginitatis suæ florem amiserit, Ouid. 3. Fast. Liuius lib. 1. vi compressa Vestalis, cum geminum partum ediditset, seu ita rata, seu quia Deus auctor*

ctorculpa honestior, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Apud Ennium, testante Lactantio lib. 1. cap. 15. pop. Rom. amissum regem suum dolens hæc loquitur.

ô Romule Romule dic, ô
Qualem te patriæ custodem dij genuerunt?
Tu produxisti nos intra luminis oras.
O pater, ô genitor, ô sanguen diis oriundum.

QVI VEL CONTRA IMPERIVM) *T. Manlius Torquatus filium victorem, quòd aduersus imperium suum cum hoste manum conseruerat, securi percussit. Liuius lib. 8. Valer. lib. 2. cap. 7. vbi non dissimile etiam exemplum de A. Postumio Tuderto, qui æquè filium cum victoria redeuntem securi feriendum tradidit, quia sponte sua, iniussu patris, præsidio progressus hostem fudisset. Vide parœmiam, Manliana imperia.* A MAGNIS, ILLVSTRIBVS) *Æneas quidem Lausum adolescentē interficiens lib. 10. Aeneid.*

Hoc tamen infelix miseram solabere mortem,
Æneæ magni dextra cadis.

Idem optat 1. Æneid. à fortissimo gentis Danaum, Diomede videlicet se interfectum esse: & gloriæ ducit Hectori, qui Æacidæ, hoc est, Achillis telo occubuerit. EORVM EXERCITATIONES HAVD FALSO) *Verba Iosephi sic habent græcè.* καὶ οὐκ ἂν ἁμάρτοι τις εἰπὼν, τὰς μὲν μελέτης αὐτῶν χωρὶς αἵματος παρατάξεις. Τὰς παρατάξεις δὲ, μεθ' αἵματος μελέτας. IIS VERBIS INDICEBATVR) *Formula indictionis extat apud Liuium lib. 1. Gell. lib. 6. cap.*

cap.4. Videndi præterea Nonius, & Festus in Feciales. QVI SINGVLI IVRABANT) *Iusiurandum militare si cui libet, legat apud Gell. lib. 16. c. 4.* EVOCATOS DISTINGVAT A MILITIBVS) *Sic Cæsar. Cum horum omnium ratio haberetur, ad duorũ millium numerum ex Pompeianis concidisse reperiebamus, euocatosq́ & centuriones complures. Et lib. 1. Militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quadraginta in singulos iugera, & pro rata parte centurionibus euocatisq́.* TANQVAM LEVIS ARMATVRA) *Legionibus semper auxilia, tanquam leuis armatura in acie iungebantur, inquit Veget. lib. 2. cap. 2. vt in his præliandi magis adminiculum esset, quàm principale subsidium. Legio autem propriis cohortibus plena, cum grauem armaturam, hoc est, principes, hastarios, triarios, antesignanos: item leuem armaturam, hoc est, ferentarios, sagittarios, funditores, balistarios: cum proprios & sibi insitos equites legionarios, iisdem matriculis teneat, &c. Ex quibus verbis, quod multi ignorant, quid leuis, quid grauis armatura sit, satis perspicuè cognoscitur.* VIR VIRVM LEGIT) *De hoc toto cap. 7. lib. 25. Turneb.* LVPI, MINOTAVRI) *Effigiem Minotauri ideo fuisse inter signa militaria Romanis ait Festus, quòd non minus occulta esse debent consilia Ducũ & Principum, quam fuerit olim domicilium Minotauri Labyrinthus. Nam vt plurimum ad victoriam valet taciturnitas: sic frequenter magno fuit in bellis detrimẽto lin-*

to linguæ in temperantia. Vnde Metellus Macedonicus prudenter. Si ipsam vestem nouissem esse consiliorum meorum consciam, eam confestim abiicerem. De signis porro militaribus Veget. lib. 2. cap. 5. PVLVIS AD NVBIVM SIMILITVDINEM) *Virg. 9. Æneid.*

Hic subitam nigro glomerari puluere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab aduersa conclamat mole Caicus,
Quis globus ô ciues caligine voluitur atra?

Liuius lib. 30. Densior deinde incessu tot hominum, equorumq́; oriens puluis, signum propinquantiũ hostium fuit. QVO PERTINET TRIPLEX TENTORIVM) *Videbis Crinitum lib. 1. cap. 1. Lege etiã Frontini caput 13. lib. 3. de stretegematis in emittẽdo, & remittendo nũtio.* TESSERARII TESSERAM) *Pro tessera sæpe fuerunt nomina, & verba singula: vt Septimij Seueri, Laboremus. Pertinacis, Militemus. Aliquando plura verba coniuncta: vt in castris Cæsarianis, Venus genetrix. In Pompeianis, Hercules inuictus. In Antonianis, Lar deus. Porrò huius vocabuli, tessera, varias notiones perspicue traditas inuenies apud Q. Corradum de copia serm. lat. lib. 3.* DISCINCTVM DESTITVI) *Stare totum diem discinctum, nõ leuis fuit vna de pœnis militaribus. Nam cum præcincti, Græcis εὔζωνοι, dicerentur strenui, cõtra ignaui & militiæ parum habiles, discincti. Et est alioqui discinctus luxuriosus, negligens, dissolutus, intempe-*

temperans. Interdum discinctus qui remissiore, & liberiore quodam victu ac ludo, vitæ quotidianæ seueritatem leuat, ac temperat, citra flagitium ac turpitudinem. Horat. sat. 1. lib. 1.

> *Nugari cum illo, & discincti ludere, donec*
> *Decoqueretur olus.*

HORDEVM PRO FRVMENTO) *Liuius lib. 37. Cohortibus, quæ signum amiserant, hordeum dari iussit. Testatur & Vegetius, qui vel in prolusionibus parum profecissent, pro frumento hordeum coactos accipere: nec eis ante in tritico redditam annonam, quàm sub præsentia Præfecti legionis, tribunorum, vel principum experimentis datis, ostendissent se omnia, quæ erant in militari arte, complesse.* SANGVINEM MITTI) *De hac animaduersione militari Rhodig. lib. 6. cap. 1. irrogatam primò militibus animi stupentis, atque à naturali habitu declinantis, vt non tam pœna videretur quam medicina.*

PRO-

PROGYMNASMA QVINTVM ET VICESIMVM.

Artes Imperatoriæ, seu officium Imperatoris.

PVblij Cornelij Scipiones Africani duo numerantur, maior & minor: ambobus id cognomenti ex virtute fuit: priori nempe à deuicta, posteriori etiam ab excisa Carthagine, vrbe totius Africæ regina, & imperij Romani æmula. Huic eidem aliud postea cognomen, Numantino videlicet, à subacta in Hispaniis Numantia contigit. Dictus est præterea AEmilianus, quoniam L. Pauli AEmilij Macedonici naturâ filius, adoptionis iure in familiam gentemq́; Scipionum transiit. Adoptatus est autem à Scipione, superioris Africani filio, de quo scriptum est in Bruto his verbis. Ipsum Scipionem accepimus non infantem fuisse. Filius quidem eius, is qui hunc minorem Scipionem à Paulo adoptauit, si corpore valuisset, imprimis habitus esset disertus. Indicant cum oratiunculæ, tum historia quædam græca scripta dulcissimè. Et à Velleio lib. 1. Lucio autem Paulo magnæ victoriæ compoti, quatuor filij fuere: ex iis duos natu maiores, vnum P. Scipioni, P. Africani filio nihil ex paterna maiestate præter speciem nominis, vigoremq́; eloquentiæ retinenti in adoptionem dederat: alterum Fabio Maximo. Idem historicus, quo loco eum cum L. Mummio qui à Corintho euersa Achaici cognomento honoratus est, comparat, sic perelegantèr prædicat. Tam elegans liberalium studiorum omnisque doctrinæ & auctor, & admirator fuit, vt Polybium, Panætiumq́; præcellentes ingenio viros domi militiæq́; secum habuerit. Neque enim quisquam hoc Scipione elegantius interualla negotiorum otio dispunxit, sempérque aut belli,

belli, aut pacis seruiit artibus, semper inter arma, ac studia versatus, aut corpus periculis, aut animum disciplinis exercuit. Cum constet igitur hunc perinde vt eius auum, magnum quendam, & eximium Imperatorem fuisse: manifestum quoque sit ex epistola 1. M. Tullij ad Q. Fratrem lib. 1. eundem libros Xenophontis de vita & disciplina Cyri, in quibus ille philosophus nullum diligentis, & moderati imperij officium prætermisit, (quandoquidem non ad historiæ fidem, sed ad effigiem boni Principis tota scriptio cōfertur) tam frequenter cupideq; legisse, vt de manibus poneret non soleret: quos (vt hoc etiam addatur, quia proposito alienum non est) similiter Cicero gloriatur se legendo contriuisse, & in imperio suo, cum Ciciliam Proconsul administraret, totos explicasse, nobis videtur inde potissimum tantus extitisse, atq; adeo vnus esse appositissimus, qui de munere Imperatoris, quod à Xenophonte sub persona Cambysis, filium Cyrum cum auxiliaribus copiis in Medos proficiscētem deducentis, libro primo, non minimam partem, & diuinitus expressum est, in dialogo verba faciat. Ergo in hunc belli ducem præclarissimum non imprudēter, vt puto, sermonem istum militarem contulimus: nec ei non rectè tanquam auditorem, & discipulum Iugurtham attribuimus: quem cū è Sallustio contractius descripserimus, efficiemus, vt tota consilij nostri ratio planius, & maiore cum assensione percipiatur. Masinissa Rex Numidiæ, pop. Rom. iam inde à secūdo bello Punico amicissimus, tres filios genuit, Micipsam, Manastabalem, & Gulussam. Absumptis morbo fratribus, Micipsa regnum paternum solus obtinuit, Iugurthamq; à Manastabale è concubina procreatum, iuxta cum liberis suis Acherbale, & Hiempsale educauit. Is vbi adoleuit, virium, formæ, ingenij, militarium exercitationum, & modestiæ gloria anteire omnibus, diligi prædicariq; ab omnibus. Quas ob res Micipsa multa cum animo suo voluens, suspectum eum habere cæpit. Quem cum propter accensa in illum Numidarum studia dolo interficere non auderet, ne

quæ

qua seditio aut bellum oriretur: nec magis per vim, quod Iugurtha ipse, & popularibus acceptus, & manu promptus, bellicæq; laudis percupidus erat, periculis hominem obiectare decreuit, & cum bello Numantino auxilia Romanis mitteret, iis eundem præfecit. Iugurtha labore, cura, parendo, periculis sæpe obuiam eundo non mediocrem sibi claritatem tam apud Numantinos, quam Romanos breui comparauit. Ac proinde Numantia deleta, magnificè eum Scipio pro concione laudatum donatumq; cum literis perhonorificè scriptis ad Micipsam remisit. Placet igitur nobis hoc cõmentum, vt Scipio hunc fortissimum militem, & ad Imperatorias partes imprimis idoneũ, sub ipsum tempus discessus in prætorium adducat, ibi remotis arbitris huiuscemodi cum eo colloquiũ misceat, à tali quodam principio exorsus.

SCIPIO, IVGVRTHA.

SCIPIO. Te mactum ingenio, mi Iugurtha, id est, impigro, acri, sollerti atq; munifico, manu strenuum, consilio egregium (quorum illud ex prouidentia timidos, hoc ex audacia temerarios plerunq; facit) in intimis meis semper habui: & quo magis virtutem tuam, qua me, qua populum Romanum, qua maiores tuos honorauisti, tot præclaris facinoribus cognoui, magis amplexus sum. Scis quemadmodum vni tibi sensus arcanos meos credere, omnes fere res arduas atque asperas per te agere, ad exemplum tuum alios formare, tuæ gloriæ plurimùm, & ex animo fauere consueuerim: quam quidem tantam breui es adeptus, vt ea, quod per paucis mortalibus concessum audiuimus, inuidiam superâris. Aduocata concione militum diebus nuperrimis te laudaui,

& in conspectu omniũ donis donaui. Quod potui, quod in me fuit, id tibi lætus ego ac lubens persolui. Sed profectò nullum est genus amplissimæ laudis, nulla dona vel maxima, quæ aliquam partem tuorum erga nos meritorum assequantur. I. Qualia sint, Scipio, quæ à me præstita dicas, quæq; nonnullam mihi claritudinem ad Numantiam pepererint, nunquam adhuc mecum reputaui. quippe qui res meas iam inde ab adolescentulo in minimis ducere soleam. Illud mihi sempiterno gaudio, & solido honori futurum auguror, cum P. Scipione, hactenus Africano, nunc etiam, diuis beneuolentibus, Numantino, cum tali inquam Imperatore, cuius memoriam nulla vnquam vetustas obruet, in iisdem castris fuisse: multa ab eo militariter, & sapienter prolata excepisse: multa ab eodem nauiter, prudenter, animosè, feliciter, & è dignitate Reipub. fieri vidisse: quorum recordationem ne extrema quidem senectus mihi eripiet. Quàm eximium, & ad commendationem illustre, quod antecessorum ducum negligentia labefactatam, & collapsam, imò prorsus neglectam militiæ disciplinam in integrum reuocasti? quæ quidem res insolentibus Numantinorum spiritibus tanquam nutrix quædam fuit. Quæcunq; voluptatis caussa comparata in castris inuenisti, edicto auferri ac submoueri penitus iussisti. Abierunt institores, diuinatores, lixæ, calones multi, & scortorum duo millia. Ita castra à castranda libidine dicta esse salutari exemplo docuisti. Delicatioris vsus, expeditioniq; minimè necessaria vasa confracta: &

alia

alia non requisita, ne in castra inferrentur seuerè cauisti. Sacrificia quibus per exta inquisitum de futuris sustulisti: iumenta clitellaria, paucis necessariis exceptis, tuo iussu vendita: militibus ablati coqui, ablata instrumenta culinaria, præter veru, ahenum, & vas potorium. Culcita fœnea tu ipse vsus es, quò liberius aliis prohiberes. Miles quotidianis attritus exercitationibus, coactúsque frigora & imbres perferre, vada fluminum pedibus transire, gradu militari incedere, ferre vallum, & dierum complurium cibaria, inquinari demum luto, qui sanguine nollet. Annis pæne viginti hoc bellum durauerat: vrbs quamquam in colle posita, sine muris, sine turribus, & exigua magnitudine animos Carthaginis gerebat. Quatuor Celtiberorum millibus exercitus plurium millium annis tot sustinuit: præter contumeliam, & calamitatem duces superiores nihil retulerunt: quandoquidem & de exercitibus suis multos amiserunt, & ad pudenda fœdera quamquam inuiti descenderunt. Quid multis? inuicta visa est Numantia, quoad pop. Rom. te Imperatore Carthaginis incendiis ad excidia vrbium imbuto in vltionem excanduit. Te penes vnum huius belli confecti laus. Tuum decus sex mensibus debellata, & euersa Carthago: tua gloria anno & tribus mensibus excisa, & solo æquata Numantia. Sic fortunæ tuæ, expertæque virtuti in Africa, præclare vtique respondisti in Hispania: & ab alterius quidem metu, ab huius autem contumeliis tuos fælicissime liberasti. Nec repertum adhuc arbitror, qui clariori vrbium ex-

cidio nomen suum sempiternæ memoriæ commendauerit. S. Plus mihi negotij cum semiruta, quam auo meo cum integra Carthagine. I. Nempe quemadmodum morientium bestiarum morsus solent esse maximè mortiferi. S. Tamen Carthagini XL. millia sese citra vllam conditionem dediderunt: at Numantini tum demum deditionem mihi facere parati erant, si tolerabilia imperarentur. Ego verò, id quod scis, veram, & nulla cum exceptione victoriam malui. I. Rectè Scipio. Quare huc adacti necessitatis, cum epulis bene saturi per desperationem vellent armis experiri, tu pugnæ copiam certis moriendi non fecisti. S. Quia non me fallebat, ex desperatione audaciam posse crescere: & necessitatem interdum fieri cotem ignauiæ. I. Ergo fossa, lorica, & quatuor castris circundatos fame tandem subegisti. S. Si non ipsimet se subegerunt, qui mihi salutem suam inuiderunt, cum ducibus interemptis, se, patriámque ferro, veneno, & igne vndique iniecto peremerunt. Præda nulla, arma nulla, qui in triumphum ducantur nulli: de nomine triumphus agendus. Quod porrò disciplinam, mox vt veni ad exercitum, instaurandam putaui, id imprimis ex officio Imperatoris à me factum esse duco, cum non aliunde, quam à disciplina vires maiores, robúrque grandius militi paretur. Et cum artes omnes quotidiano vsu indigeant, si velis proficere, idque etiam in paruis verissimum reperiatur, haud dubium est, quin id in maximis seruandum sit. An verò vlla maior est arte bellica?

ca? cuius vi libertas, & vita retinetur, dignitas amplificatur, imperium conseruatur. Disciplinæ quo minor cura duci fuerit, eo vehementius aduersario commodatur. Sed ea vt non remissum, & nimis clementem, sic neque acerbum, & nimis rigidum patitur. Non sunt nimium multa imperanda: non acrius rationes reposcendæ: non excludenda affabilitas: non deserenda in suppliciis moderatio, & alia sexcenta, de quibus per occasionem de me audiuisti. I. Negare haud queo, vt se dedit opportunitas, me præcepta quædam imperatoria abs te accepisse. Sed quoniam dimittis auxilia, & ego quoque domum reuerti decreui: nec spes est me inposterum te visurum, quamquam imago tua ex animo meo quoad vixero non delebitur, da signum amoris tui vltimum atque certissimum, & de artibus imperatoriis plenius distinctiúsque me erudito. Quid enim si Micipsa occidente fortuna me benignior respiciat, & solus Numidia potiar, & mihi magna cum finitimis, aut exteris bella gerenda sint? Certè nulla scientia aut tam decora, aut tam necessaria videtur regibus. S. Non scientiam duntaxat, mi Iugurtha, eximiam, sed virtutem præterea singularem, auctoritatem clarissimam, fælicitatem summam inesse in excellenti perfectóque imperatore oportet. De virtute, si vis, primùm differam. I. Ego verò maximê. S. Pietas ante omnes alias virtutes requiritur. Deum qui largitur victoriam, & sine quo conatus & studia hominum parum efficacia sunt, colere precibus

& sacrificiis æquissimum, vel potius omnino necessarium est.

Facilius si quis pius est, à diis supplicans,
Quàm qui scelestus est, inueniet viam sibi.

Ob religionem in despectis habitam, multi se cum exercitibus suis pessum dederunt. I. Equidem idem sentio: sed tamen multa est caligo in deorum consiliis: vt neque in caussa iusta pugnantibus omnia sint semper secunda: neque iniustam bello tuentibus omnia semper infelicia. S. Hoc in aliis quamplurimis negotiis experimur: multa contra eueniunt, quàm putabantur. Verùm Deus summa libertate agit, quod agit: & quomodo honoribus humanis non indiget: sic etiam se honorantes remunerare non cogitur, vt iustus aut gratus videatur. Nam vt nullum in nos aliud beneficium conferret, satis magnum contulit, cum vitam dedit, quamquam non rogatus. Dij ô fili, ait Cambyses Cyro apud Xenophontem, quem scriptorem legendi assiduitate contriui: cuius sermo, cum sit à forensi strepitu remotissimus, est mihi omni melle dulcior: dij, inquam, immortales atque æterni omnia sciunt, & præterita, & futura: atque hominibus sibi charis, & amicis, cum ipsos consulunt, quid facere oporteat, quídue non oporteat, præsignificant. Quod si non omnibus consilium dant, minimè mirum apparere debet: neque enim necesse est ipsis, quorum noluerint, curam suscipere. I. Probè istam rationem capio. Sed opinor, cum à Deo orsus sis, non esse deinde

deparcendum labori & induſtriæ. S. Induſtria & labor in agendo, celeritas in conficiendo, conſilium in prouidendo adhibeatur neceſſe eſt. Nam vt aliis in rebus, quæ diuinitus petuntur, & ſuppeditantur, fortunatiores iudicantur, qui ipſi etiam in iis didicerunt aliquid, quique curam, & operam ad id quod impetrare volunt conſequendum adhibent, nec tanquam claudi ſutores domi diem totum deſident: ſic in re militari prudentius & fælicius petit, qui ſibimet quacunque ratione ſuccurrit. Stultè in equeſtri decurſione palmam optat, qui equitare neſcit: & fæcundam ſegetem, qui ſementem non facit: & in acie ſalutem, qui ſibi non cauet. Atque vt ab eo poſtulatur labor in negotio, ſic in periculis fortitudo: quæ eſt bellantium imprimis propria virtus. Cuius ipſius adminiſtræ, & tanquam comites ſunt innocentia, temperantia, fides, facilitas, ingenium, humanitas, dicendi quoque grauitas & copia, quæ magnum decus affert imperatoriæ dignitati, & habet inſtante conflictu, antequam ſigna canant, commoditatis longè plurimum. Nec enim ſolum milites blandè appellando ſermone deliniendi ſunt, cum hoſtis abeſt, verum etiam cum in ceruicibus eſt, & iam ſagittas expedit, gladium diſtringit, ad prælium cum mortis, ac vulnerum contemptione capeſſendum tanquam quibuſdam verborum tædis, ac facibus inflammandi. Ad iuſtitiæ porrò munus magnopere pertinet vitatio & fuga auaritiæ: nec dignus eſt Imperatoris nomine, qui pecunia

cuipiam magiſtratum militarem addicit: quiſue quam ex ærario accepit, vt bellum adminiſtret, eam vel propter cupiditatem prouinciæ magiſtratibus diuidit (vt iis aut concedentibus, aut adiuuantibus, diutius eam prorogato imperio retineat) vel in quæſtu relinquit. Ob quorúndam ducum auaritiam exercitus noſtri calamitates magnas per agros & oppida cum ciuium Romanorum, tum exterarum nationum ſæpe dederunt: ac plures propemodum ciuitates ſociorum aliquot hybernis, quam hoſtium vrbes militum noſtrorum armis deletæ ſunt. Se ipſum contineat, qui alios continere vult. Quare eum laudauerim, cuius exercitus ita facit itinera, ita hybernat, vt eius ne veſtigium quidem cuiquam pacato noceat: qui etiam cupientes ſumptum in militem facere non ſinit: tantum abeſt, vt eius cauſſa cuipiam vim afferat. Quòd ſi quem Imperatorem non potuerit auaritia alienarúmque rerum cupido ab inſtituto curſu deducere, videat nihilominus, ne aut voluptas libidinis, aut delectatio amœnitatis, aut cognitio nobiliſsimarum vrbium, aut tranquillitas quietis tranſuerſum rapiat. Signa, tabulas, & alia, Græcorum præſertim oppidorum ornamenta bonus ac temperans Imperator ne viſenda quidem ſibi, nedum auferenda arbitrabitur. Et quomodo Princeps non eo diſtare debet à populo, quia ceſſet, & in otio viuat: ſed quia proſpiciat, & plurimis quotidie conſulat: ſic Imperator non plus dormiendo, aut ſumptuoſius cœnando, aut nihil actitando militibus e-

rit

rit superior. Fidem eius non tantùm socij, sed *ipsi* quoque hostes experiri sanctissimam debent: nec tam virtutem illius timere, qui contrapugnant, quàm diligere mansuetudinem, & humanitatem quos vicerit. Et cum iis quos vi subegeris consulendum est, tum ii, qui armis positis ad tuam fidem confugiunt, quamuis murum aries percusserit recipiendi sunt. Facilitatis laus est, si faciles sint ad eum aditus priuatorum, si liberæ quærimoniæ, si se cum infimis quodammodo exæquet, qui dignitate principibus antecellit. De virtute satis dictum est. I. Nihil igitur huic loco addendum putas? S. Nihil, nisi vt ita maximè quemq; in hisce rebus imitemur, vt eum iis plurimum excelluisse didicerimus. I. Sapienter: & è vestra ciuitate scio belli duces præstantissimos pæne innumerabiles proferri posse, quorum exemplis nos condocefieri ac perfici possimus. S. Transibo ad scientiam. Nunquam bono duci nox tota somno transmittenda est, quod in Agamemnone Homerus sugillat: sed nocte plurima voluenda, circumspiciendum, præcogitandumq;, quid per diem militi faciendum sit: die rursus considerandum, & decernendum, quid horis nocturnis fiat: quod quidem malè præstabit, nisi admodum multa nouerit, partim vsu, partim à mutis magistris, qui sunt libri, eruditus. Quam scientiam si credis quibusdam rationibus instruendorum ordinum, ducendi exercitus noctu & interdiu, castrorum metandorum, custodiarum disponendarum, accessus & recessus ab hoste, copiarum ad vrbem hostilem admouendarum, aut remo-

uendarum, traiiciendorum fluminum, in aliam atque aliam formam ad tempus commutandæ aciei, cognoscendi res aduersariorum, celandi tuas, si, inquam, horum similiúmque rationibus scientiam Imperatoriam metiris, longè aberras à veritate. I. Vsque adeo in re militari rudis & inexpertus non sum: quin quamuis ista maxima videantur, maiora tamen opinor sunt ea, quæ tibi dicenda restant. S. Certè maiora. Scire enim conuenit, quo pacto sibi quam beneuolentissimum reddat exercitum. Nam nisi amet ducem suum miles, nihil rectè facit. Beneuolentiam porrò eorum ita facillimè inibit, si manifestum erit, eum de omnibus bene mereri cupere, & ad cuiuslibet incommoda subleuanda paratum, eos commilitonum amicorúmque loco numerare. Si in euentis eorum prosperis gaudium, in contrariis dolorem præ se tulerit. Si non solùm timuerit, verum etiam conatum & laborem ipse omnem adhibuerit, ne quid damni accipiant. Cum æstas fuerit, appareat ipsum plus caloris: cum hyems, plus frigoris: cum laborandum, plus laboris subire ac perpeti. Quanquam similes labores, vt dixisse recordor Xenophontem meum, non perinde graues sunt similibus corporibus, imperatoris, videlicet, & gregarij militis. I. Quomodo non perinde graues? S. Honor Imperatori laborem reddit leuiorem: quòd videt, quidquid ipse agat, eius sese testes permultos laudatorésque habiturum. Hoc vtiquè ὡραῖον seu speciosum est, vt alia vel sexcenta. I. Ergo qui alit cæ-

teras artes, etiam hanc, siue hasce artes, quas in belli duce ponimus, præclare alit. S. Hoc tam apertum est, vt nihil aliud magis. Sciat etiam, necesse est, quemadmodum sibi obtemperantes, & ad iusta exequenda quàm impigerrimos atque promptissimos reddat. Quod quidem tum assequetur, si obedientes laude, ac prœmio conhonestabit: ad obsequendum duriores supplicio vindicabit. Tametsi aliam huic rei viam possum ostendere: malim enim quod faciunt, eos idipsum libenti animo, ac volentes facere. I. Non iniuria: semper etenim in negotiis plus adiuuat propensa voluntas, quàm ex detrimentorum pœnarúmue metu veniens necessitudo. Quæ igitur illa via altera? S. Quæ? Si secum statuere potuerint, Imperatorem suum seipsis prudentiorem esse. Hæc eadem caussa est, cur non inuiti obediant, & ęgroti medicis, & vectores gubernatoribus, & viatores ducibus, & ciues demum magistratibus. Quod autem vniuersè dixi de scientia, idem dixerim de prudentia Imperatoris, eam lectione, & vsu amplificari. I. Quod ista duo coniungis, & neutrum abesse vis ab eo de quo præcipis, mirificè tibi assentior: & vt te propter vtrunque suspicio: sic alios, si qui sunt, qui hæc naturâ coniuncta diuulserunt, contemnendos arbitror. Neque tu Imperator tantum & ante in Africa, & nunc in citeriore Hispania, verum etiam aliquando in Macedonia, & alibi miles fuisti, Persenque victum tam acriter es persecutus, vt ante noctem mediam in castra non redieris. Apud Intercatiam Hispaniæ oppidum, cum esses

Lucullo

Lucullo Legatus, prouocatorem singulari certamine occidisti. Tribunus in Africa, T. Manilio Imp. octo cohortes obsidione vallatas consilio virtuteque cum seruasses, obsidionalem coronam retulisti. S. Me, si quid bello expertus sum, si quid audiui, si quid legi, nunquam pœnituit, nunquam pœnitebit. Res item corporibus necessariæ, & cômeatus sciendum est, quemadmodum à finitimis seu volentibus, seu nolentibus, hoc est, siue gratia adductis, siue timore compulsis comparentur: nec eousque procrastinandum, quoad penuria edendi alimoniæ curationem prouocauerit: sed in ipsa abundantia dé viis & modis cogitandum, quibus inopia propulsetur. Quid ego dicam de curando robore, ac sanitate militum? Eam si non aliter curæ habemus, quàm vt ne desint medici, & medicinæ quibus leuentur recreenturque, si qui morbum nacti fuerint, persimiles sumus eorum, qui discissas ac laceras vestes reficiendas locant. Atqui longê sapientius factum, prouidere omni studio, ne morbo vexetur miles. Quare si diutius alicubi commorandum erit, grauitatem loci castris faciendis etiam atque etiam fugiat, salubritatem summè quærat: quam cum alia, tum accolarum corpora coloresque indicabunt. Eodem pertinet, ne se cibo ac potione distendant, & moderatis vtantur exercitationibus, quibus & cibus consumitur, & valetudo bona retinetur, & robur augescit. Item ne vnquam otio & vacationi, & desidiæ se dedere sinantur. Desidiosa enim quies non secus corporibus, quàm aquis vitium conciliat. Et cum difficile sit vel vnum alere otiosum, quan-

quantò difficilius tot millia? Quare semper dabit operam Imperator, vt militem aut in damno aliquo hostibus inferendo, aut in aliqua vtilitate propria comparanda occupatum habeat. Quoties à bello esset feriandum, Iphicrates quippiam negotij suis dabat: aut curriculos agere, aut fossas ducere, aut arbores secare, aut castra transferre, aut vasa transmutare: quòd in otio nouas res eos molituros suspicaretur. Philippus quoq; Macedonas suos non aliter, quàm si periculum adesset exercebat. Ita vt armati trecenta sæpe stadia ambularent, cum armis etiam commeatum, & ad vsum quotidianum vasa necessaria portantes. Rationes etiam non ignorabit, quibus ei alacritatem, & libentiam iniiciat, & quò maximè vult, nulla cum difficultate adducat, & in quocunq; belli munere quam præstantissimum efficiat. Certamina item propositis prœmiis indicet, & cuiusq; virtutis testis atq; spectator ipsemet aderit. Quod si omni ex parte paratum se viderit, non ideo manum cum hoste statim conferendam putet, nisi etiam conditione superiorem se futurum intelligat. Alioqui quo instructiorem se, & ab exercitato milite feliciorem animaduerterit, eo cautius se geret: quomodo & alias res, quas propter præstantiam magnopere diligimus, quàm tutissimè seruamus. I. Quo autem pacto quis meliorem conditionem adipiscatur? S. Idem tu quæris à me, quod apud *Xenophontem* meum de patre, sibi eadem quæ *nunc* ego tibi, tradente quærit adolescens filius. I. *Bene est.* Ergo eadem tu quoque mihi, tanquam Cambyses Cyro respondebis. S. Eadem verò. Sic habe-

habeto, oportere te huius rei caussa insidiatorem, dissimulatorem, fraudulentum, veteratorem, furem, rapacem fieri, & in omni re plus quam hostes, habendi appetentem. Iphicrates magnus Atheniensium dux milites suos fictis excursionibus, falsis insidiis, simulatis proditionibus, ac transitionibus, fictis aggressionibus, & panicis terroribus præparabat, vt si quando tale quipiam euenisset, ne turbarentur. I. O Dij, qualem tu me esse postulas? Contraria & filios parentes, & discipulos magistri docent. S. Et ego docebo contraria, non modò pueros, verum etiam adultos: sed aduersus amicos, & ciues. Aduersus autem hostes dolus æquè vt virtus laudatur, quibus licitum est incommodare quacunque ratione possis. Quomodo enim ei nocere non liceat, cui vitam ipsam eripere licet? Omnia artificia, omnes machinationes, quarum vsus est contra feras in venationibus, in hostem transferre possumus: qui locus tam latè patet, vt pæne nihil non eorum, quæ ad bellum gerendum pertinent complectatur. Cauendum, insuper, ne disposita acie, instructisque tuis in hostes dissipatos, ac palabundos inuadas: armatis autem inermes, vigilantibus dormientes inuadere quàm prosit quis nesciat? Stude, si poteris, tutiora semper loca ad pugnam capessere, & simula fugam: atque tum demum conuersus fac impetum, cum in difficilia loca hostem insequentem pertraxeris. Nec vtere iis tantum quæ didiceris, sed imitare musicos, qui vt nouas semper cantilenas, sic tu noua semper consilia, contra

tra inimicos excogita. Placent in musicis recentia, & magis prosunt ad aures oblectandas: at in re militari recentia inuenta ideo laudabiliora sunt, quoniam cum hostem magis fallant, ad victoriam amplius proficiunt. Sed cum in bellis administrandis multum valeat virtus, multum scientia, non parum præterea valet auctoritas. Interest quid de Imperatore & hostes, & socij existiment: scimus quippe homines in tantis rebus, vt aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut ament, opinione non minus famæ, quàm aliqua certa ratione commoueri. Cyri quidem nomen quàm clarum in orbe terrarum extiterit, & quomodo is admiratione, & beneuolentia nationum pæne omnium in cælo fuerit, Cyrus, inquam, à quo omnium rerum egregiarum exempla petere soleo, satis ostendit initio historiæ suæ Xenophon. Et quia non ob virtutem duntaxat, sed fortunam etiam imperium militare mandari solet, sciamus eam quoque ad laudem Imperatoriam pertinere. Etiam à fælicitate magni sunt Imperatores. Fuit nimirum quibusdam summis viris quædam ad amplitudinem & gloriam, & ad res magnas bene gerendas diuinitus adiuncta fortuna, quorum voluntatibus ciues assenserunt, socij obtemperarunt, hostes obedierunt, venti demum ac tempestates obsecundarunt. Hactenus de bono Imperatore, in quo vt sit eximia belli peritia, nisi etiam sit virtus non erit auctoritas, non erit fælicitas. Virtus omnium maximè auctoritatem facit: nec est vllus locus tam longinquus ac diuersus, nulla ora tam deserta,

deserta, quò eius splendor non perueniat. Felicitatem præstare de se nemo potest: in deorum manu sita est, qui vt bonis fauent, ita malis aduersantur. Quales sunt, quorum in prouinciam aduentus nō multum ab hostili expugnatione differt: quorum iniurias, libidinesq́ nulla ciuitas capere potest: quibus nullum fanum religiosum, nulla domus satis clausa ac munita: qui nec manibus à rapiendo, nec oculis ab impudicè aspiciendo, nec animo ab immensè concupiscendo temperare possunt. Verùm ista mittamus. Disserui breuiter de officio Imperatoris, quia te audiēdi videbam auidum, & ad istuc excelsi muneris natura, & ingenio aptum iudicabam, & iudicabo semper. Nisi tibi abire decretum esset, forsitan sæpius istiusmodi in sermones veniremus. Quod reliquum est, vnum te moneo, mi Iugurtha, vti publicè potius quam priuatim pop. Rom. amicitiam tibi colendam ducas. Ne à paucis per largitionem velis impetrare, quod est commune omnium: non enim id sine periculo facturus es. Si cursum istum tenueris, & hac qua cæpisti via ad gloriam tetēderis, etiam sine pretio regnum tibi veniet: sin properantius perrexeris, & pecuniam, & te perdideris. I. Ob tam fidelia monita tibi quas mens capit ago gratias: & enitar, vt cum in re militari talem me ducem præbeam, qualem tu descripsisti: tum iis rebus seruiam, quibus tu me magnum euasurum auguraris.

ANNO-

ANNOTATIONES.

QVæ hoc progymnaſmate in medium allata legiſti, bonam partem è Xenophonte ſumpſimus, idq́ ipſum in præfatione nos facturos inſinuauimus: & à M. Tullio, qui in Maniliana dum Pompeium laudat, eumq́ vnum eſſe docere contendit, qui bello Mithridatico præponendus ſit, Imperatorem ſcienter, ac peritè omnino videtur expreſſiſſe. Sed opinor faciendum, vt antequàm annotationes more ac inſtituto meo ſubtexam huic dialogo, quæſtionem ſiue ſcholam ſcitu iucundam ac liberalem explanem: Vtrum in deligendo Imperatore nobilitatis & opum ducenda ſit ratio. Hoc eſt, clarúmne obſcuro, diuitem ac beatum tenui ac pauperi in mandandis imperij caſtrenſis honoribus præferri æquum ſit. Qui affirmabit, hunc in modum opinionem ſuam tuebitur.

Nemo libenter eum ſequitur ducem, quem ſibi genere & fortunis parem intuetur: nemo libenter ignobili, & plebeio Imperatori ſubeſt. Quod ſi conſuetudo vim legis obtinet, claros vtique præ non claris, atque etiam, ſi modo poterit, locupletes præ inopibus, ad imperium militare extollere honeſtum erit. Item, ſi in cæteris magiſtratibus deligere præſtat, qui magiſtratum ipſum antiquitate generis, & opum magnitudine condecorare poſſint: & ſi vetant eruditi pauperes deligere, qui lucella ſua perpetuò meditantes, de illuſtribus facinoribus cogitare nunquam poſſunt, cur id minus in hoc nobili, & ciuitatibus atque prouinciis ſalutari magiſtratu valeat?

m Qui

Qui negabit ſententiam ſuam pluribus argumentis conſtabiliet, & in hæc verba diſſeret.

In Imperatore, quod omnes fatentur, quatuor conſideranda ſunt, ſcientia, virtus, auctoritas, felicitas: & is meritò eximius videatur, in quo iſta quatuor inerunt. Ineſſe autem poſſunt æquè in obſcurò, vt in nobili, æquè in paupere, vt in diuite. Duo igitur illà ornamenta, opes ſcilicet, & ſanguinis claritudo ſpectari minimè oportebit. Conſuetudo obiicitur: ego quoque obtendere poſſum conſuetudinem, & peruincere, multos ſæpenumero ignobiles, ſed tamen ſtrenuos ad imperium euectos. Præterea in ſacerdotibus olim creandis generis & familiæ decus, in Aedilibus & Præfectis ludorum diuitiæ quærebantur. Cur his Imperatores faciamus ſimiles? quæ cauſſa tandem? Nobilitatem cernimus honorari ab omnibus: ergo eam ſi Imperator attulerit, non aſpernabimur: ſi non attulerit, haud requiremus: nec diem ob id illi dicemus: nec ideo imperio excludemus. Nam vt equū, vt leonem, vt aquilam ex ſe ipſis, non ex aliis quibuſdam rebus, ſeiunctis ab eorum corporibus probamus: ita hominem ex ipſo homine probare debemus. Stultum foret, qui qualéſue ſint quibus Reſpub. tota contraditur, non quærere: cuiuſmodi autem aui & ataui eorum fuerint, quid geſſerint indagare: quaſi nos illi defendere, ac ſeruare queant, qui iam pridem terris exceſſerunt. Adde quod iniquum apparet, eos milites, quorum fuerit ſingularis in aliquo facinore perſpecta virtus, ob id ipſum prœmiis cohoneſtari, non ob aliud: Imperatorem autem eum creandum arbitrari, qui claris duntaxat maioribus oriundum ſeſe commemorauerit, non eum potius, quem ſua ipſius virtus nobilitat, quamuis à genere non illuſtretur: quod quidem ſi ad fortitudinem aliaque Impe-

ratoria

ratoria honestamenta accesserit, fortunatior erit huiuscemodi Imperator, non melior. Sperari denique potest, excellentiores euasuros Imperatores, magisque Reipub. profuturos, quorum vulgares sunt origines, quorumque maiores nulla in laude vixerunt. Nam qui patrita claritate confisi, & parentum fama, nominisue immortalitate insolentes, hoc se modo errata sua posse obtegere existimant, facilè officium deserunt, suam prouinciam somniculosè administrant, de communi salute haud ita vehementer solliciti. Contra, quibus maiores non præluxerunt, quibus nullam quasi famæ & gloriæ hæreditatem reliquerunt, dum suapte industria, labore ac studio ex illis tenebris nituntur emergére, suorumque factorum lumine generis sui caliginem dispellere, fide, sollicitudine, vigilantia maiore munus imperatorium funguntur, nec vlla pericula reformidant. Qui non ita amplum patrimonium adierunt, in re familiari tuenda augendaque longè diligentiores sunt, quam qui ingentes habent diuitias. Sic prorsus qui parentum laudibus ad sese cohonestandos exornandosq; vti non possunt, à semetipsis coguntur suam sibi claritatem petere, & omnem nobilitatem suam in suis ipsorum virtutibus positam arbitrari. Si per veterum rerum auctores eamus, Romanorum Imperatores complures non à nobilitate & opibus, sed à virtutis excellentia ad altissimum istum gradum sublatos reperiemus. Diocletianum, Vespasianum, Theodosium, Martianum, Phocam, & alios plures.

ADOPTIONIS IVRE IN FAMILIAM) Cur qui propriis carent filiis, adoptent alienos, caussam docet in Solone Plutarchus. MASANISSA REX NVMIDIÆ) De hoc multa Liuius bello 2. Punico.

anno ætatis 88. Filium genuit Diodorus lib.32. Leonicus Var. hist. lib.2. cap.1. Idem nonagesimum annum agens, meridie ante tabernaculum stans, vel ambulans cibum capiebat. Front. lib.4. cap.3. (CVM LITERIS PERHONORIFICE) *In hanc nimirum sententiam, vt retulit Sallust.* Iugurthæ tui bello Numantino longè maxima virtus fuit, quam rem tibi certò scio gaudio esse. Nobis ob merita sua charus est: vt idem S. P. Q. R. sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. En habes virum dignum te, atque auo suo Masinissa. NVLLA VNQVAM VETVSTAS) *Vocabulum vetustas, interdum etiā diuturnitatem futuri temporis indicat. Cic. pro Deiot. Hæc nulla vnquam vetustas obruet, nulla vnquam delebit obliuio. Ad Att. ep.9. lib.14. Nam mori millies præstitit, quam hæc pati: quæ mihi videntur habitura etiam vetustatem.* NE EXTREMA QVIDEM SENECTVS) *Obliuionis vitio plerunque senes laborāt. Scripserat Ciceroni Atticus, ignem matutinum γερωντικὸν esse: quare se illo, vt qui iam senectute grauis esset, multum delectari: frigida enim senectus. Respondet Cicero ep.1. lib.12. γερωντικώτερον est memoriola vacillare.* ANTECESSORVM DVCVM NEGLIGENTIA) *Hac de re præter auctorem de viris illustribus cap.58. Florum lib.2. cap.18. Vegetius lib.3. cap.10. Scipio Africanus sub aliis Imperatoribus Hispanienses exercitus frequenter victos accepit: hos disciplinæ regula custodita omni opere fossisque faciendis ita*

ita diligenter exercuit, vt diceret fodientes luto inquinari debere, qui madere hostium sanguine noluissent. Metellus in Africa, Albino imperante, subiugatum accepit exercitum, quem ita emendauit veteribus institutis, vt postea eos, ab quibus sub iugum missi fuerant, superarent. Cimbri quoq; Capionis & Manlij legiones inter Gallias debellarunt: quarum reliquias cum C. Marius suscepisset, ita erudiuit scientia & arte pugnandi, vt innumerabilem multitudinem, non solùm Cimbrorum, sed etiam Teutonum & Ambrorum publico Marte deleret. Facilius est autem ad virtutem nouos instruere, quam reuocare perterritos. ET AD PVDENDA FOEDERA) *Q. Pompeius castris extrema hyeme ad Numantiam positis, eorumq; improuisa eruptione, & frequenti clade fatigatus, item morbo per exercitum sæuiente fractus, & frumentatione interclusa soluit obsidionem, pactus cum Numantinis, vt darent obsides, traderent perfugas XV. talenta penderent. Quã pacem senatus non probauit. Victus etiam C. Hostilius Mancinus, & cum exercitu XXX. millium fugatus à Numantinorum quatuor millibus, & in castris obsessus, pacem facere turpissimam compulsus est. Quam eiusdem Mancini deditionem senatus populusq; infirmauit. Nudus igitur à P. Furio Philo Consule, post tergum reuinctis manibus ante portas Numantiæ expositus, ibiq; sub noctem à suis desertus, ab hostibus non receptus, tristi spectaculo miserationem*

mouit. Iuuat & Vellei locum adſcribere, è principio libri 2. Numantia nunquam X. millibus plura propria iuuentutis armauit: ſed vel ferocia ingenij, vel inſcitia noſtrorum ducum: vel fortunæ indulgentia, cum alios duces, tum Pompei magni nominis virum ad turpiſſima deduxit fœdera: nec minus turpia, ac deteſtabilia Mãcinium Hoſtilium Coſſ. Sed Pompeium gratia impunitum habuit, Mancinum verecundia: quippe non recuſando perduxit huc, vt per Feciales nudus, ac poſt tergum religatis manibus dederetur hoſtibus, quem illi ſe recipere negauerunt: ſicut quondam Caudini fecerunt, dicentes publicam violationem fidei non debere vnius ſanguine lui. Cic. pro Cæcina. Vt religione ciuitas ſoluatur, ciuis Romanus traditur: qui cum eſt acceptus, eſt eorum, quibus eſt deditus. Si non accipiunt, vt Mancinum Numantini, retinet integram cauſſam, & ius ciuitatis. Eiuſdem Mancini, & cauſſæ eius meminit 1. de Orat. 3. Offic. & in Top. MVLTA EST CALIGO IN DEORVM) *Cæleſtes cauſſas humana conditio ad plenum noſſe prohibetur. Veget. lib. 4. cap. 40. Cum Pompei res infæliciter irent, & ad Cæſarem inclinaret victoria, Cato dixit, in rebus diuinis multum eſſe caliginis, quod præter ius agẽti fuiſſent omnia proſpera: at cauſſam reipub. tuenti nihil ſuccederet.* LEGENDI ASSIDVITATE CONTRIVI) *De ſe M. Tullius ex epiſtola quadam: χώρυ παιδείαν, quam contriueram legendo, totam in hoc imperio explicaui.*

De

De Scipione verò epist. ad Q. F. illa inquam nobili epistola didascalica. Quos quidem libros non sine caussa noster ille Africanus de manibus ponere non solebat, &c. NE TANQVAM CLAVDI SVTORES) *Plaut. Aulul.*

Nescio pol quæ illunc hominem intemperiæ tenent:
Peruigilat noctes totas, tum autem interdiu
Quasi claudus sutor domi sedet totos dies.

Sutores quippe operis faciundi caussa domi se continere coguntur, & cum rarò admodum in publicum exeant, multo id rarius faciunt, ac difficilius si claudi sunt. QVAMVIS MVRVM ARIES) *Ex militiari lege dictum est, qua vbi mœnia quati ariete cœperāt, oppidani in deditionem fidemq́; non recipiebantur. Sic Cæsar lib. 2. de bello Gall. Ad hæc Cæsar respondit, se magis consuetudine sua, quàm eorum merito ciuitatem conseruaturum, si prius quam aries murum attigisset se dedidissent. Apud nos quoq; quorum mœnia tormentis quassata sunt, sine direptione fortunarum, & captiuitate in deditionem non recipiuntur. Turneb. lib. 26. cap. 32.* TRANSIBO AD SCIENTIAM) *A scientia imperatoriæ partibus ipsum Imperatorem definiuit Cic. 1. de Orat. Locum adscribo. Nam si forte quæreretur, quæ esset ars Imperatoris, constituendum putarem principiò, quis esset Imperator. Qui cum esset constitutus administrator quidam belli gerendi, tum adiungeremus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum collationibus, de op-*

pidorum oppugnationibus, de commeatu, de insidiis faciendis, atque vitandis, de reliquis rebus, quæ essent propriè belli administrandi: quarum qui essent animo, & scientia compotes, eos esse imperatores dicerem: vtererq; exemplis Africanorum, & Maximorum: Epaminondam, & Annibalem, atque eius generis homines nominarem. QVANQVAM SIMILES LABORES) *Cic. 2. Tuscul. Itaque semper Africanus Socraticum Xenophontem in manibus habebat: cuius inprimis laudabat illud, quòd diceret, eosd m labores non esse æquè graues imperatori et militi, quod ipse honos laborem leuiorem faceret imperatorum.* HOC VTIQVE ὡραῖον, SEV SPECIOSVM) *Inter legendum si quis locus insignior, & notatu dignior se obtulisset, Græci eum in margine ω litera, supposito ρ notabant, hoc modo* $\overset{\omega}{\rho}$ *id est, speciosum, elegans, pulcrum. Latini L. apponebant, id est, laudabile, seu laudabiliter. Græci præterea χ, id est χρηστὸν, seu χρήσιμον. Atque vt selecta dicta literis ω & χ, sic quæ improbarent litera Θ designabant, & dicebantur deculpata: culpæ siquidem dicebantur annotamenta vitiorum in alienis scriptis, καὶ ἀθετήσεις. Hæc latius multò differuntur à Scalig. in 1. Varronis de re rust.* ET PANICIS TERRORIBVS) *Quinam sint isti terrores, & vnde, Leonicus Var. hist. lib. 1. cap. 29.* VT PAENE NIHIL NON EORVM) *Nempe durissima hyeme*

surgens

ſurgens de nocte aucupatum proficiſcebare: & antequam aues mouerentur, plagæ illis à te fixæ erant, & motus locus non moto aſsimilatus, &c. lege Xenophōtem.

PROGYMNASMA SEXTVM ET VICESIMVM.

Strategemata, & apophthegmata militaria.

PASICRATES, CLEONYMVS Archiſtrategi.

PASICRATES. Aſſeueranter tu in hac noſtra congreſsione, quod tibi quamquam nec iuſiurandum concipienti, nec vllos in eam rem teſtes producenti facillimè aſſentiantur ij quoque qui vel nullam militiæ partem aliquando guſtauerunt: nos autem ambo ductandis toties agminibus, & tot præliis, per hanc iniquitatem duritiámque temporum conſerendis, perſæpe quàm eſſet verum didicimus: longè maximum videlicet locatum rei militaris ſubſidium in iis quæ vocantur ſtrategemata: cuius verbi propriam vim ac poteſtatem ita variè poſſumus declarare, vt nihilominus omnium declarationum definitionúue ſententia eodem pertineat, & ſub vnum tanquam iugum ſignificationis deuincta appareat. C. Iſtuc mihi oſtendas velim. P. Etiam. Perparum inter-

eſſe dico, vtrum ea interpretemur ſollertia imperatorum facta: an facinora, quibus artis imperatoriæ documentum, ſiue ſpecimen præbetur: an res à duce exercitus non incallidè perpetratas: an conſilium catum ſeu verſutam, & callidam machinationem ϛρατηγικὸν σόφισμα, quo ſe hoſtes circumueniunt, & in fraudem agunt: an ingenioſius quoddam bello inuentum, quod inuentori proſit, hoſti noceat: hæc, inquam, omnia eodem recurrunt. C. Quid? illud non item crebrò experti ſumus, prodeſſe ductoribus vehementer, in ſubitis præſertim, atq; improuiſis caſibus cum diſcrimina propiora conſultandi moras pręcidunt, meminiſſe multa à viris militaribus breuiter ac ſcitè, & tamen militariter, ſeu generosè, fortitérque ac bellicè omnino dicta, quæ nominantur apophthegmata? Nam quomodo in reliquis artibus, ſic in noſtra valde docent, quid agas, quæ à peritis, & exercitatis per occaſionem prolata, eorum ſtudio, ac labore ad nos manauerunt, qui memoriam antiquam ſcribendo prodiderunt. P. E libris, quos multi de diſciplina bellandi conſcripſerunt, licet imperatorem, licet bello clarum fieri: ſed hiſtoria dictu mirum quàm ſit vitæ caſtrenſi, & vtilis, & neceſſaria: vnde & illa ipſa duo quæ hactenus tetigimus, ſtrategemata nimirũ, & apophthegmata cuiuſcunque generis petuntur: & ipſi libri de re militari non minimam partem confecti ſunt. E ſtrategematis res iam olim magnis plerunque vtiliter excogitatæ, perniciosè inimicis atque hoſtibus factitatæ pernoſcuntur: & ſimilium machinandorum gerendorúmque facultas datur, vt de

eventu

euētu minore tentetur formidine, qui ad hostem decipiendum probatorum experimentorum affinia cum animo suo repererit. Quoquomodo hostis vincendus est, quoniam & ipse quoquomodo laborat vincere. Quis igitur tam cæco iudicio, vt non videat à cauda vulpina impetrandum, quod vis leonis præstare nequiuerit? nec fortitudini tantum, virtutique bellicæ, ac virium robori, sed sollertibus etiam ducum fallaciis atque machinis locum relinqui, quibus aut grauissima vitetur offensio: aut sine damno paretur victoria. Hoc eximium illud ingeniorum lumen, & elegantiarum fons, hoc, inquam, insignis Homerus, qui mares animos versibus suis in Martia bella exacuit, suadere mihi videtur, cum tam sæpe dicat, ἢ δόλῳ, ἠὲ βίηφι, seu dolo, seu vi. An non manifestè strategemata nobis commēdat? C. Profectò commendat, & est ipse visus Alexandro præclarū bellicæ rei viaticum. Mihi porrò lubet quodcunque strategema ad aliquod horum trium temporum redigere: vnum, quod prælium antecedit: alterum quo prælium committitur, quò obsidionem refero, & ea omnino, quæ tum ab obsessoribus, tum verò ab obsessis in mutuam cladem perniciémque astutè cuduntur: postremum quod prælium insequitur. P. Distributio ista placet. Nam vt exemplis hoc illustremus, nemo ad primum tempus pertinere negauerit rationes, quibus duces per dolum, quem ingenio adiuti commoliuntur, hostem sua consilia celant: quod Metellus Pius in Hispania seruabat constantissimè. C. At M. Licinius Crassus etiam videtur

sibi

ſibi ſoli conſiliorum ſuorum conſcius eſſe voluiſſe. Nam quærenti, quando caſtra moturus eſſet, reſpondit: an tu metuis,ne tubam non exaudias? P. Huius temporis ſunt, quibus contra indagantur,& præcipiuntur conſulta hoſtium: quibus per loca hoſtibus infeſta ducuntur copiæ: quibus cauentur diſpoſitæ per itinera inſidiæ:quibus è locis impeditis ac difficilibus euaditur: quibus præſtatur, vt aut adſint quibus deficimur: aut quæ deſunt, deeſſe tamen non exiſtimentur: quibus ab incœpto auertuntur, in alia re occupantur ac diſtinguuntur hoſtes:quibus militibus timor ex aduerſo quopiam omine per pectus inſinuans eripitur: quibus ad certamen eorundem animi incenduntur: quibus à voluntate petitionéque intempeſtiui conflictus deſiſtunt: quibus ſeditio inter eos conflata ſedatur. Ad genus ſecundum reiicimus, quibus tempus aptum prælio nanciſcimur: quibus opportunitatem loci. Eſt etiam ſtrategematicum opus, ad tempus diſponere aciem: perterrere & in fugam coniicere hoſtes: pertrahere in inſidias: dimittere, ne coacti deſperatione cum pugnauerint, ſuperiores euadant. C. Id fortaſsis in fuga quoq; dum ſcilicet fugientes inſequimur ſeruandum ſit. Monet enim,& mouet me Iphicrates, qui fugientes non nimium celeriter inſequebatur:præcipiebâtq; inſequentibus cauendas inſidias,& cædendos fugientes vſq; ad fluuiorũ tranſitus,locorum anguſtias atque foſſas. Vltra ſi vrgebuntur, fore vt vitam deſperantes audaciſsimè reſiſtant. Vna ſalus victis,noſti reliqua. Memini etiam dictum à Scipione Africano:hoſti non ſolum

dandam

dandam eſſe viam fugiendi, ſed etiam muniendam. P. Si quando infelici euentu pugnatum fuerit, erit etiã ducis callidi tegere ac diſsimulare infortunium: vt trepidantem reuocare militem, & confuſam ac perturbatam reſtituere aciem. T. Quintius Coſ. cum Antio admouere oppugnationem ſtatuiſſet, coacta concione militum, docuit eos, quam facile expugnari poſſet oppidum, ſi id ſine mora fieret. Mox eo ipſo impetu, quem in animis concitârat, vrbem læto ſucceſſu eſt adortus. Tantũ valet impetus repentinus. Valent etiam fallaciæ. In quo genere aliquot ſtrategematum recordor. Cum Arcades Meſſeniorum caſtellum obſiderent, iisq; ſupplementum venturum exploraſſent, arma ſibi ad ſimilitudinem hoſtilium fabricanda curarunt, quibus inſtructi pro ſociis intromiſsi cum eſſent, omnes præſidiarios occiderunt. Domitius Caluinus cum Lucam oppidum obſideret, ſitu, opere, & propugnatorũ virtute munitiſsimum, circumducere frequenter copias, & in caſtra reducere inſtituit. Id cum tandem crederent Lucani exercitationis cauſſa factitari, metum & cautionem omnem depoſuerunt. Tum ille ſubitò ex ambulatione illa vrbem aggreſſus, ciues ad deditionem coegit. In Arcadia die feſto cum fœminæ extra mœnia effusè, & magno numero vagarentur, Epaminondas pleroſq; de militibus ſuis muliebri cultu iis immiſcuit, cum quibus recepti, ſub noctem portas ſuis aperuerunt. Fabius, Antigonus, Dionyſius, Alexander quos oppugnabant, artificio quodam ad inopiam redegerũt. Tiberius Gracchus Luſitanis affirmantibus, in decennium
ſe

se instructos commeatu, ideoq; obsidionem nihil timere, iniecit opinionem diutinæ obsidionis, hoc dicto: vndecimo anno vos capiam. Quare mox sese eius potestati permiserunt. Omitto alios quosdam dolos, quibus obsessi ad deditionem compulsi sunt. Prætereo quid ad salutem suam obsessi sæpe per calliditatem fecerint. Post prælium, quod erat tempus ordine tertiũ, inuenio quædam strategemata vsurpata, notatu non indigna, partim cum prosperè, partim cum inprosperè pugnatum esset. Ad fugam quoque tutiorem obseruaui quasdam fraudes adhibitas. Verùm ad initium regrediamur. Nonne astutia plenum fuit illud Tarquinij Superbi facinus? C. Quodnam? non recordor in præsens. P. De interficiendis Gabiorum Principibus. Cum namq; Sextus filius eius ex composito Gabios trãsfugisset, & ab iis esset benignè exceptus (quippe qui talem, id est tam sæuum fuisse patrem in filiũ, vt iuuenis ipse nimis magno mendacio retulerat, crediderant) ac postremo non solum ad consilia publica aduocatus, verumetiam tanquam dono deûm missus, belli dux aduersum Romanos lectus esset, vbi satis virium collectum ad omnes conatus vidit, sciscitatũ misit ad patrem Romam, quid nam se facere vellet. Nuntio pater nihil voce respondit: sed velut deliberabundus eo sequente in hortũ ædium transiit, vbi inambulans tacitus summa papauerũ capita baculo decussit: nuntius sine responso quæ viderit narrauit: Sexto tacitis ambagibus quid parens vellet patuit. At P. Claudius Cos. primo bello Punico, quam pulchre Pœnos ludificatus est? C. Recordor. Cum illi fretũ

tenerent,

tenerent, nec copia esset à Rhegio Messanam traiiciendi, rumorem disseminandũ curauit quasi bellum populo nõ mandante inchoatum ipse gerere ictus religione ꝓhiberetur, & classem se versus Italiam agere simulauit. Pœni habẽtes fidem digressi sunt. Ille nauibus circũactis, quò volebat appulsus est. P. Nõ igitur soli omnes fraudes Pœni possidẽt. O si aliquando plus sparti possedissent: non enim ad funes tormentorũ detondere mulieres, & earũ vti crinibus debuissent. C. Libenter eò crines suos matronæ contulerũt, suamq́; vicem rei necessariæ defectionem expleuerunt. P. Sicut & illi, qui in vsum nouę classis tecta domosq́; resciderũt, & aurũ argentumq́; suũ pro ære, & ferro in vsum armorũ conflarunt. Annibalis aũt singulare genus fraudis admirare. Quia Fabio Maximo neq; virtute, neq; arte parẽ se videbat, infamia eũ suis exosum reddere tentauit. Siquidẽ reliquorũ agros populatus, eius abstinuit. At Fabius nolens de mala fide ciuibus in suspicionẽ venire, possessiones suas vendidit. C. Hem animi magnitudinẽ. At hic Annibalẽ sedendo vicit, cũctandoq́; rẽ restituit. Sed adimere metũ exercitui, à sinistro iniectũ omine, & explere animos bona spe, & fiducia, nõne putas celeris, & acuti esse ingenij? P. Ego nõ putẽ? Maximè verò. Et in eo admirat⁹ sum Epaminondã, cui cũ sub ipsam pugnã aduers⁹ Lacedæmonios, in qua sedebat sella confracta succũberet, & milites id, vt in partem deteriorẽ ominosum acciperẽt: immo, inquit, vetamur sedere. Sic Pericles, cũ in castra fulmẽ decidẽs omnes terrefecisset, coacta cõcione, omnib⁹ inspectantib⁹ concussu lapidũ ignis scintillas elicuit,

cuit, significauitq́, similiter concursu attrituq́ nubium ignes emicare. Chabrias Atheniensis nauali prælio decertaturus, cum ante eius nauem de cœlo fulmen decidisset, & eo portento militibus pauor ossa concuteret: nunc potissimùm, exclamauit, capessendum est certamen, cum deus deorum Iupiter præsentiam numinis sui tam claro signo nobis ostenderit. Scipio in Africam portârat exercitum: is in egressu è naui prolapsus, & militem consternari ad prodigium animaduertens: ludite, inquit, milites, Africam oppressi. C. Vt ista tu admiraris, quæ à me nequaquam contemnuntur: sic ego mirificè illis delector, quibus aut desperabundis, aut alioqui languentibus, parumq́ egregie animatis ad congressum addita est alacritas, & ferocia. Semper enim in prælio iis est maximum periculum, qui maximè timent: audacia pro muro habetur, aït Sallustius. Brasidas cum musculum in caricis deprehendisset, morsus ab eo, statim captum dimisit, & ad præsentes: vt nullum animal est tam minutum, quod seruari non possit, modo ausit vlcisci inuadentem: quo dicto suis contra hostes virtutem auxit. P. Et nihil esse tam exiguum ait Seneca, quod non in perniciem generis humani satis valeat. Ciuitates porrò & gentes à minutis animâtibus deletas alicubi narrat Plinius. Sed hæc παρέργως. Cæsar prælium cum Germanis & Ariouisto initurus, quia suorum trepidantes cernebat animos, pro concione denuntiauit, nullius se illo die, præterquam decimæ legionis opera vsurum. Ita decimam impertito tam præclaro fortitudinis testimonio ad audendum coegit quodammodo,

&

& cæteris metu ignominię periculi metum excusſit. Ageſilaus præcepit captiuos vendi nudos. Qui venditioni præerant imperata fecerunt. Et quoniam veſtes, vt barbarorum, ſplendidæ erant, ac pretioſæ, multos habuerunt emptores. Corpora ipſa candida, delicata, mollia, in vmbra ſcilicet, ac deliciis educata non ſolum nemo emit, ſed etiam omnes, vt inutile genus mercium, deriſerunt. Ea re Ageſilaus ad milites animandos prudenter vſus eſt. Hæc, inquit, ſunt, pro quibus pugnatis (captiuorum ornamenta demonſtrans) hi quibus cum pugnatis (nuda captiuorum corpora oſtendens.) Et ſpe prœmiorum, & contemptu hoſtium ſuos confirmauit. P. Redigit mihi in memoriam hoc exemplum, quod animosè dixit Chabrias Athenienſis. Si pugnam inibimus, milites, ne arbitremur nos cum hoſtibus confligere: ſed cum hominibus carne & ſanguine præditis, eandemq; naturam ſortitis, qua nos ſumus. Cæterùm perilluſtre factum atque dictum eſt Iphicratis. C. Quò illuſtrius, eo id exſpecto auidius. P. Cum in hoſtem duceret, & quoſdam præ timore pallidos ac tremulos in extremo agmine conſpiceret, paulò ante, quam manus eſſent dato ſigno conſerendæ, præconem edicere iuſsit: ſi quis reliquiſſet quippiam, reuerteretur, meliúſque inſtructus rediret. Hanc poteſtatem lætabundi amplectentes meticuloſi, abierunt. Tum Iphicrates: nunc demum viri nos ſine iſtis imbellibus mācipiis pedem cum hoſte conferemus, atque etiam ſoli fortitudinis & gloriæ fructum conſequemur. Incredibiliter inflammati ſunt milites, & remotis timoribus ita

pugnarunt, vt victores euaserint. C. Strategema pulchrum, magni animi plenum. Etiam plenum humanitatis: non enim ceruis illis ac leporibus (sic enim eos ob timorem decet appellare) vitium exprobrauit: sed obtentu alius rei, eos citra noxam dimisit. Lepidè Africanus effæminatum huiusmodi, vt apparet, bellatorem tetigit, cum eius scutum curiosius, & delicatius ornatum aspexisset: non se mirari, quòd tanta cura ornasset, in quo plus præsidij, quàm in gladio haberet. Sed Iphicratis illius dictum aliud cum facto laudabili occurrit. Etiam in ditione amicorum vallo castra muniebat: aiebatque non esse boni ducis dicere: non putabam. P. Ecce vt aliud ex alio. Idem dispositionẽ exercitus cum humano corpore conferebat. Pectus phalangem appellans, manus leuis armaturæ milites, pedes equitatum, caput ducẽ. Si quid aliorum deficeret, claudum, & mancum fore exercitũ: si dux, totum fore inutilẽ. C. Epaminondas autem suorum fiduciã religionẽ confirmandam, atque augendam censuit. Arma quippe ad templorũ ornamẽta pendentia noctu subduxit, persuasitque suis, deos sequi, vt præliantibus opem ferrent. Veruntamen vt territis & ignauis iniiciendum pugnandi concurrendique studium: sic interdũ temerariis, & inconsultò in arma se effundentibus faciẽdus est timor: quia hostes longe plures sunt: quia loca iniquiora sunt: quia quæ adesse debent, nondum adsunt. Seditionem aũt militum scis quo pacto L. Sylla compresserit? P. Nescio. C. improuisò per castra nuntiari iussit, hostẽ adesse, clamores ad arma vocantium tolli, signa canere. Ita mox vniuersi omissis discor-

discordiis ad resistendum hosti consenserunt. Verùm vt iam ad tempus, ad locum, & ad alia deniq; pgrediamur, mihi Iugurtha haud stultè visus est, quia Romanorum virtutẽ metuebat, semper die iam præcipiti pugnæ copiã facere: nimirùm, vt si fugarentur sui, tenebris nocturnis tutius latitarẽt. Cæsar cognoscens Ariouistum hanc sibi legem religione quadam indixisse, ne luna decrescente pugnaret, tũ potissimùm eum inuasit, ac stultè religiosos deuicit. C. Certè etiã Antiochus hac ratione Iudæos die Sabbathi, quẽ illi diẽ adeo laboris expertẽ traducendum putabant, vt vitæ tuẽdæ arma capere non auderent. Postea tamẽ sapienter errorem correxerũt. P. Cl. Tiberius Nero motu exercitu cõtra Pannonios, cum præferoces illi barbari cum die oriente in aciẽ processissent, & instructis consisterent ordinibus, suos continuit, hostemq; nebula, & imbribus crebris afflictari passus est. Tandẽ vt stando lassatum, & pluuiis immodicis ac frigore animo quoq; deficiẽtem animaduertit, signo dato suos immisit, & tãquã imbelles oues trucidauit. C. Hoc est idoneum tẽpus exspectare. Tutiora aũt loca superiora, & colles sine dubio, vnde emissa tela haud frustra accidunt; subeuntesq; facilè auertunt. In acie nostra ordinanda, & hostium disturbãda scimus multa etiam callidissimè facta à Romanis, Græcis, Barbaris: sed ad alia festinem⁹. Narrabo tibi, si forte nondum legisti, aut lecta oblitus es, de insidiis quædam. Maharbalem Carthaginenses contra Afros rebellantes miserãt. Sciebat ille gentem esse vini auidam: quare magnum eius numerum mandragora, cuius admodũ somnifica

vis est temperauit, & leui commisso certamine ex composito retrocessit, nocteq́; iam multa sarcinulis intra castra, cum vino illo medicato relictis, fugam mētitus est. Barbari castris occupatis, in gaudium simul & merum effusi, instar mortuorū sensibus oppressis passim iacuerunt. Maharbal rediit, miseros partim cæpit, partim iugulauit. P. Quam simile Cyri strategema? Castra metatus in Scythia, die postero metum simulans castra deseruit, & in iis vini epularumq́; satis. Tamyris regina adolescentem filium cum tertia parte copiarum ad insequendum misit. Adolescēs rerum militarium malè gnarus cum in castra venisset, cogitationem hostes prosequēdi abiecit, militem se vino & epulis obruere sustinuit. Quo per exploratores cognito, Cyrus superuenit, potantes, epulantésque cum reginæ filio interfecit. Sed illa victorem pari insidiarū fraude vlta est. Nam propter acceptam cladem timorem præ se ferens atque fugiens, Cyrum ad angustias vsq; pertraxit. Ibi locatis in montibus insidiis, ducenta Persarū millia, vnaq́; regem cruentissima strage perdidit: vt ne nuntium quidem calamitatis relinqueret. C. Simillimum. Inclinata acies signo in hostes misso optimè restituitur: q; etiam faciendum, cum segnius pugnatur à milite. Præeunt exemplis Seruius Tullius, Furius, Agrippa, T. Quintius Capitolinus. M. Furius Camillus, Soluius Pelignus. Cæsar ad Mundum suis pedem réferentibus, in primam aciem pedes prosiliit: milites erubescentes Imperatorem deserere, prælium redintegrarunt. P. Nullum genus exhortationis potentius, quam facere ipsum ducem, quod à mi-

lite

lite optat fieri. Quod Agesilao sollemne erat cum aliquid celeriter vellet fieri. C. M. Attili9 Cos. bello Samnitico ex acie in castra cum se trepidi reciperent milites, suorum iis aciem opposuit, testatus, eos secum, & cum suis pugnaturos, nisi cum hostibus pugnare persisterent. Sic in aciem redierunt. Iã quomodo ingeniosè aduersa dissimulata, quomodo animos nutantium in fide retentos, quomodo artificiosè captam fugam legerim, mitto dicere, quoniam tu ipse plurima eorum nouisti. Redeo ad illud, quod quasi in vestibulo collocutionis nostræ prolatum est: strategematum, & à militaribus viris militariter dictorum vtilitates in bello esse permagnas. Archidamus filium cum Atheniensibus iuueniliter ac temere congredientem cernens: aut viribus, inquit, adde, aut animo adime. Hoc me docet periculosam esse sine viriũ responsu audaciam. Alter Archidamus post conflictum apud Cheroneam à Philippo accepit epistolam scriptam acerbius. Cui rescripsit: si metieris vmbram tuam, haud reperies illam factã maiorem, quàm erat ante victoriam. P. Hoc ad arrogantiam vitandam. C. Et illud ad animum, vt sic dixerim, animosum. Cum quidam militum dixisset Leonidæ de hostibus: sunt prope nos: & nos, inquit prope illos. Et hoc quoq;. Pelopidam in bellum abeuntem muliebriter rogabat vxor, vt seruaret seipsum: alij, inquit, vt istuc faciant, monendi sunt. Nam princeps ac dux hortandus est potius, vt seruet ciues. P. Et istuc. Pædaretus cuidam dicenti, magnum esse hostium numerum: tanto, inquit, plus glorię referemus, quanto plures inter-

ficiemus. C. Ad officij nauitatem hoc. Scipio Africanus quibusdam calumniantibus, quòd parum strenus bellator: Imperatorem, inquit, me mater, non bellatorem genuit. P. Sed Imperatorem Cato maior aiebat, si minus ætate, certè moribus senem esse oportere. Quod proderit ad vitandam temeritatem in consiliis. Huiuscemodi mille proferri possunt: sed ex paucis res tota intelligitur. Quamobrem hic finem faciamus.

ANNOTATIONES.

QVÆ VOCANTVR STRATEGEMATA) *Quακοχράφως, seu mēdosè ac vitiosè scribitur pronunciatúrque vox hæc in secunda syllaba, cum vocali prima, stratagema, cum sit græcè* στρατήγημα *à* στρατηγέω, *non* στρατάγημα. *De eo sic Valerius libro sexto, capite quarto. Illa verò pars calliditatis egregia, & ab omni reprehensione procul remota, cuius opera, quia appellatione nostra vix aptè exprimi possunt, græca pronunciatione strategemata dicuntur. Cadit ergo etiam in hanc vocem, quod in mille alias de Græcis mutuò sumptas, querela Lucretij.*

Quam Graci memorant: nec nostra dicere lingua
Concedit nobis patrij sermonis egestas.

QVOS MVLTI DE RE BELLICA) *Vegetius libro primo capite octauo. Nihil, ait, mihi auctoritatis*

ritatis assumo, sed horum quos supra retuli, quæ dispersa sunt velut epitomata conscribo. Nominat autem, qui de armorum disciplina scripserint, primum Catonem, cuius librorum fragmenta quædam reperiuntur apud Festum, Nonium, & Grammaticos veteres. Eiusdem liber extitit de tribunis militum, & oratio de præda militibus diuidenda, ex qua hæc verba retulit Gellius libro vndecimo, capite decimo octauo. Fures priuatorum furtorum in neruo, atque in compedibus ætatem agunt: fures publici, in auro, atque in purpura. Alia eiusdem oratio de præda in publicum referenda. NE COACTI DESPERATIONE CVM PVGNAVERINT) Docuit multos Imperatores experientia, studium nimium vitæ in prælio seruandæ obfuisse militi: contra abiectam viuendi sollicitudinem, & desperationem rerum extremam eidem ad vitam & incolumitatem retinendam profuisse. Quare quod Æneas dixit apud Virgilium, Vna salus victis, nullam sperare salutem, persapienter dixit: & erat tum eiusmodi tempus, vt spei nihil videretur relictum: ferus Iupiter quippe omnia Argos transtulerat, & in vrbe iam conflagrante Danai dominabantur. Laudauit & Thucydides libro septimo Syracusanos, qui idipsum metuentes, cum Atheniensibus profligatis cominus pugnare noluerint: videbant nimirum rem fore ingentis peri-

culi confligere cum desperantibus. Sylla quoque apud Sallustium pæne oppressus insidiis, paucos milites suos ad viriliter dimicandum cohortatus ait: quantò sibi minus pepercissent, tantò fore tutiores. Et scripserunt Spartiatæ Leonidæ exiguis copiis aduersus innumerabilem Xerxis exercitum profecto, μαχέσθων ὡς τεθναξόμενοι, καὶ οὐ τεθνάξονται. Pugnent tanquam morituri, & non morientur. Seruius quoque in illud Virgilij, Vna salus victis, &c. Plerumq; desperatione robur augetur: vt Statius. Est vbi dat vires nimius timor. Item scimus captiuitatem mortis esse remediũ. Hoc ergo suadet, vt aut desperatione vincant, aut vitetur morte captiuitas. Volo sanè his exemplum Q. Macedonici appingere, cuius seuerum in Hispania fuit imperium. Is narrante Velleio lib. 2. cum vrbem Contrebiam oppugnaret, pulsósq; præcipiti loco quinque cohortes legionarias eundem protinus subire iuberet, facientibus omnibus in procinctu testamenta, velut ad certam mortem eundum foret, non deterritus proposito, perseuerantia ducis, quem moriturum militem miserat, militem victorem recepit. Tantum effecit mixtus timori pudor, spésq; desperatione quæsita. Vide præterea quid scribat Iustinus lib. 20. de Locrensibus contra Crotonienses. DE INTERFICIENDIS GABIORVM PRINCIPIBVS) *Historiam exsequuntur Liuius lib. 1. Ouid. 2. Fast. Dionys. lib. 4. Valer. lib. 7. Simile quiddam Sexto Tarquinio Zopyrus amore Darij, quo Babylonem*

lonem regiæ iurisdictionis fecit. Iustin. lib. 1. Herod. lib.3. QVID AD SALVTEM SVAM OBSESSI) Frontinus lib.3. cap.12.13.14.15.16.17.18. ANNIBALEM SEDENDO VICIT) Prouerbium, Romanus sedendo vincit, ex historia Fabij Cunctatoris natum est, qui Annibalem iuueniliter exsultantem patientia sua molliebat. Hic Salinatori, qui amisso oppido fugerat in arcem, glorianti, & dicenti, mea opera Q. Fabi Tarentum recepisti: certè, inquit, ridens: nam nisi tu amisisses, ego nunquam recepissem: Cic. in Catone. Vsurpatur in eos, qui quod volũt, etiam otiosi efficiunt, quiue non viribus magis, quàm arte rem feliciter gerunt. NON PVTABAM) Certissima nota imperitiæ ducis ac tarditatis, dicere, non putaui. Quàm hoc prudeneer ab Iphicrate dictum sit, patebit ex iis, quæ disputantur à Victorio lib. 5. cap.19. NE NVNTIVM QVIDEM CALAMITATIS) De prælijs aduersissimis, & calamitosissimis, cum altera pars prope tota, & ad vnũ occubuit, dici solet, ne nuntium quidẽ tantæ cladis relictum. Et quamquam hoc optatur de hostibus, quippe in quos summũ, & internecinum solet esse odium, & videtur ad plenam et integram pertinere victoriam, tamen nonnunquã contemnitur. Sic cum M. Liuio, qui vnà cum collega Claudio Asdrubalis exercitũ conciderat, nuntiatum esset, quasdam reliquias palabũdas abire, quæ citra negotium deleri possent: superſint, inquit, aliqui nuntij, et hostium cladis, & nostræ virtutis. Victor. lib. 28. cap. 20.

PROGYMNASMA SEPTIMVM ET VICESIMVM.

Milites gloriosi.

ACILIVS, POTITVS, GLAVCIVS.

ACILIVS. Gloriæ nimiopere cupidi milites, deditiq; ei vitio, quod Græci ἀλαζωνείαν vocant, nos superbiam, fastum, tumorem, arrogantiam interpretamur. Itaq; res suas supra verum efferunt, & cum ipsi de se crepent magnifica, aliorum quoq; applausibús, & acclamationibus mirè capiũtur, inflati opinionib⁹, & popularis auræ mancipia. Notauit hoc peccatum in Offic. M. Tull. quo loco de sermone disputat. Deforme etiam esse inquit, de seipso prædicare, & cum irrisione audientium imitari militẽ gloriosum. Quare eruditi illi imitatores, qui exemplaria vitæ morũmque respiciunt, vt inde veras voces ducant, Poëtæ inquam Comici Terentius & Plautus, huiusmodi etiam homines nobis expinxerũt, & tanquam in speculo considerandos exhibuerunt. P. Intelligo te dicere Eunuchum, Militem gloriosum, Truculentum tres fabulas: in quarum prima Terentius Thrasonem inducit: in altera Plautus Pyrgopolinicem, in tertia Stratophanem. Prô quàm facetè, lepidè, lautè? nihil supra. G. Veruntamen iidem Comici, vt militum suorum stultitiam melius ponant ante oculos, parasitos eis adiungunt.

iungunt, quorum assentatiunculis, & palpationibus, & nonnunquam etiam iocationibus, irrisionibusq; tanquam pueri huc illuc aguntur. Nunc arrident, nunc admirantur: aliâs collaudant, aliâs quod vituperant, ipsi quoq; reprehendunt. Iam affirmando, iam negando dictis eorum suffragantur: sed simulatè omnia: quæ quidem fiunt cum legentium voluptate non modica. De hac re Cic, in Lælio. Nec parasitorum, inquit, in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi. Magnas verò agere gratias Thais mihi? Satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit. Semper auget assentatio id, quod is, ad cuius voluntatem dicitur, vult esse magnum. A. Parasitus igitur est in Eunucho Gnatho, in Milite Plautina Artotrogus: vterque cum nomine artificio suo conuenienté: quasi mures semper edunt alienum cibum parasiti. G. Non tamen vt mures etiam paruo victitant. Nam vel vnus octo hominum munus facile fungatur: adeo sunt edaces. A. Est, inquam, in Milite Artotrogus: at in Truculento eius partes satis ridiculè, & salsè, vt mihi visum est, expleuit Astaphium ancilla. P. Cur igitur quærit ex Gnathone Thraso, ecquid donum suum Thaidi placuerit, & num magnas sibi gratias egerit? A. Cur quærat? occasionem suimet laudandi inde cogitat arripere. Quam autem parasiticè statim, velut in numerato adulationes habens Gnatho? *Ingentes.* Adhuc maius quippiam subiungit. Interroganti enim: *ain' tu, læta est? Non tam ipso quidem dono,* subiicit, *quam abs te datum esse, id verò seriò triumphat.* Pergit Thraso, & cum factum suum fælicissi-

licissimum, tum præclara facinora suâ edictat. *Est istuc datũ profecto, vt grata mihi sint quæ facio, omnia:* hoc est, vt apud alios me in gratia ponant. Summum se & auctoritatis, & amicitiæ locum tenuisse apud Regem, qui sibi omnem exercitum consiliaq; crediderit: nec habuisse alium perinde appositum, vbi cum à negotiis vellet requiescere, miseriam illam iucundius ex animo expueret, & in cuius sermonibus curas omnes sollicitudinesq; tam hilariter deponeret. Quin & voluptatis eidem se fuisse socium, exclusis cæteris omnibus. *Tum me conuiuam solum abducebat sibi.* P. *Hui regem elegantem narras.* A. *Immo sic homo est. Perpaucorum hominum.* P. *Immo nullorum arbitror, si tecum viuit.* G. Ha ha, vt bellè vestrûm alter factus est Thraso, alter Gnatho? A. Neque verò inuisum ei fuisset, nisi fælix esset. Quamobrem adiungit.

inuidere omnes mihi,
Mordere clanculum: ego non flocci pendere.
Illi inuidere miserè.

Ne autem putaremus, non esse acutum, & ingeniosum, duo insuper dicta recitat: vnũ quo Stratonem magistrum elephantorum, alterum quo Rhodium in conuiuio tetigit, &, vt parasitus subiicit, iugulauit, certè mutũ reddidit. Sed de posteriore audite vt sibi fatuus isteThraso placeat. Nam cum risisset parasitus, & in cælum illud extulisset, quærit callidè, quo stultitiam hominis demõstret apertius,

Tuum obsecrò ne hoc dictum erat? vetus credidi.
A. *Audieras?* G. *sæpe, & fertur imprimis.* T. *meum est.*
Addit deinde, adolescentem dicto prope exanimatum,

matum, & omnes qui aderant risu propemodum emortuos. Denique, *Metuebant omnes iam me.* Hoc illi magnum est metui ab omnibus. P. At pistor Plautus suos milites magis militariter gloriantes facit: nil nisi bellum, & arma loquitantur: sed ita, vt nihil possit fingi æquè facetum, & ridiculum. En quid seruis mandet Pyrgopolinices, turrium scilicet, vrbiúmque expugnator: id enim eius nomen sonat.

Curate, vt splendor meo clypeo sit clarior,
Quàm solis radij esse, olim cum sudum est, solent.
Vt, vbi vsus veniat, contra conserta manu
Oculorum præstinguat aciem in acie hostibus.
Nam ego hanc macharam mihi consolari volo,
Ne lamentetur, néue animum despondeat,
Quia se iampridem feriatam gestitem,
Quæ misera gestit fartum facere ex hostibus.

G. Principium grandiloquum, gloriarum plenum. Sed vt similes haberent labra lactucas, induxit hinc ostentatori longè alium laudatorem, quàm Thrasoni Terentius. Nec mirum: Studet enim elicere risum Plautus, in quo natura planè deseruit illum alterum. Significat interim Artotrogus, quo potissimum fine cantilenam istam canat: *offa, inquit, me mouet:* & supra: ventrem sibi creare has ærumnas, auribus sibi peraudienda, ne dentes dentiant. Et assentiendum quidquid sit mentiturus miles, in cuius gratiam ipse quoq; dicturus sit, quæ ille nunquam fecerit. Vide, ait Terentius, quid faciat offum, & cibus alienus. P. Quin versus facetissimos, tametsi non omnes, recitamus? Faciam ego me Pyrgopolinicem: alter vestrum

ſtrum migret in paraſitum. Vter vult paraſitari? A. Vellem ego, ſi eſſet ſpes cœnatica: verùm magis hìc futurum ſperare licet, quod in veſicam, quàm quod in ventrem eat. Nunc iſtum honorem mandes licet Glaucio. P. Hem Glauci,

Vbi tu nunc es? G. *Hic eſt, ſtat propter virum*
Fortem atque fortunatum, & forma regia,
Tum bellatorem. Mars haud auſit dicere,
Neque æquiparare ſuas virtutes ad tuas.
P. *Quémne ego ſeruaui in campis Gurguſtidonius?*
Vbi Bombomachides Cluninſtaridyſarchides
Erat imperator ſummus, Neptuni nepos.
G. *Memini, nempe illum dicis cum armis aureis,*
Cuius tu legiones difflauiſti ſpiritu,
Quaſi ventus folia, aut paniculam tectoriam.
P. *Vbi tu es?* G. *eccum ædepol: vel elephanto in India*
Quo pacto pugno perfregiſti brachium.
P. *Quid? brachium?* G. *Illud dicere volui, femur.*
At indiligenter hìc eram. G. *Pol ſi quidem*
Connixus eſſes, per corium, per viſcera,
Peráque os elephanto brachium tranſmitteres.
P. *Ecquid meminiſti?* G. *memini. Centum in Cilicia*
Et quinquaginta, centum Sycolatronidæ,
Triginta Sardi, ſexaginta Macedones
Sunt homines, tu quos occidiſti vno die.
P. *Quanta iſthæc hominum ſumma eſt?* G. *Septem millia.*
P. *Tantum eſſe oportet, rectè rationem tenes.*
G. *Quid in Cappadocia? vbi tu quingentos ſimul*
Ni hebes machæra foret, vno ictu occideres?
Quid ego tibi dicam, quod omnes mortales ſciunt?
Vnum te nempe, atque vnicum hodie viuere
Virtute, & forma, & factis inuictiſſimis?
P. *Videtur tempus eſſe, vt eamus ad forum,*

Vt, in tabellis quos consignaui hic heri
Latrones, ibus dinumerem stipendium.
Nam rex Seleucus me opere orauit maximo
Vt sibi latrones cogerem, & conscriberem.
Regi hunc in diem mihi operam decretum est dare.

Hæc à principio Comœdiæ, quæ nos, vt voluimus, nostrum hoc colloquium inseruimus. Dicit postea idem miles, misisse se ad Seleucum regem parasitum suum, vt latrones quos conduxisset ad Seleucum duceret, qui interea eius regnum tutarentur, dum sibi otium fieret. Ecce vel regno integro tutando se parem profitetur. Deridet eundem Palæstrio audientem, apud Milphidippam: meros dicens bellatores edere, quas ille prægnantes faceret, & pueros viuere annos octingentos. Sed versus consequentes adducamus in medium.

PY. *Quin mille annorum perpetuò viuunt, ab sæculo ad sæculum.*

PA. *Eo minus dixi, ne hæc censeret me aduersum se mentiri.*

MI. *Perij, quot hic annos viuet, cuius filij tam diu viuunt?*

PY. *Post triduò natus sum, mulier, quam Iupiter ex Ope natus est.*

PA. *Si hic pridie natus foret, quàm ille est, hic haberet regnum in cælo.*

Ancillæ eiusdem hæc sunt ex eadem comœdia, quam assentatoria?

Age mi Achilles, fiat quod te oro, serua illam pulchram pulchre.
Exprome benignum ex te ingenium, Vrbicape, occisor regum.

Quid

Quid Præterea Pyrgopolinices?

Non mihi auaritia vnquam innata est: satis est diuitiarum,

Plus mihi auri est modiorum Philippei.

A. Dum nos è comœdiis milites gloriosos inspicimus, eorumque voces insolentis fastidij, & arrogantissimi spiritus plenas proferimus, subit è tragœdia alius quidam Pyrgopolinices, longè quàm hic superbior, ac proinde, vt videtur immissa cælitus insania exagitatus, & ad mortem miserabilem datus. G. Quisnam hic obsecro? aut à quo tandem descriptus Tragico? A. Aiax Telamonius, de quo Sophocles, eum è patria proficiscentem in militiam, bene prudenterque monenti patri stultè nimis, & arroganter respondisse. P. Quid ergo pater monuit, & quid contra filius respondit? A. Dicam latinis versibus, vt potero: inconditè fortasse, sed tamen vt res posit intelligi.

Aiax lares sed cum relinqueret suos,
Dementis in morem bene monenti patri
Responderat. Sic ille: Fili bellica
Virtute fac vincas, deo sed auspice.
At arroganter hac parenti retulit,
Atque stolidè: adiuuante, mi pater, deo
Victoria potitur ignauissimus:
At destitutus etiam ope deorum, scio,
Belliq; me confido adepturum decus.

G. Nihil potuit vel dici, vel cogitari magis superbum, atque impium. Etiam sine deo sibi spondet victoriam. Quantum hic abest ab ea religione, quę nisi propitio deo, nihil se posse confitetur? quo non temeritatis & audaciæ tandem processerit huma-

humanum ingenium? A. Vt ne parum esset gloriosus, atque sacrilegus, etiam Mineruam contempsit. Nam cum ea illum ad pugnam cohortaretur, & ad hostes inuadendos incitaret, sic eam est affatus. Regina,

Fer cæteris Graiis opem, non hostium
Hac quispiam perrumpet in tentoria.

Huiusmceodi verbis, ait Sophocles, implacabilem deæ aduersus se iram commouit, quoniam supra mortalium sortem, conditionemque se extulit: proinde ea Vlyssem, cui euocatum è tentorio furentem, & aliena loquentem Aiacem ostenderat, sapienter his verbis erudit.

Hæc intuetor, nec ferocibus
Vnquam lacesse cælites dictis deos,
Nec insolenter te geras, si plusculum
Quàm cæteri dextra, vel auro polleas.
Mortalium res auget, & premit dies,
Amant modestos, execrantur dij malos.

P. Terruisti nos narratione ista inexspectata prorsus & admirabili. Mihi tamen non dissimilis, & confidentiæ, & vltionis ex Euripide refricata est recordatio. Aiacem in gladium incubuisse omnes nouimus. At Capaneus vnus è septem ducibus Argiuorum, cum se etiam diis inuitis mœnia Thebarum occupaturum insolentissimè iactaret, fulmine ictus de scalis decidit, animamque miser illico exspirauit. G. Talis erat Philistæus ille spurius, nomine Goliath, sex cubitos altus, & palmum, indutus cassidem æream, & loricam hamatam, & ocreas æreas, & clypeum tenens cum hasta trabali, qui exprobrabat agminibus dei Israel quadraginta diebus. Et hic ab adolescente inermi,

vnius inflictu è funda silicis ad terram prostratus, & suo sibi gladio mactatus est. At, quoniam è Plauto alius miles superest, eum quoque consideremus, si placet. A. Non minus Stratophanis quàm Pyrgopolinicis confidens, & turgida oratio.

Ne expectetis spectatores, meas pugnas dum prædicem,
Manibus, duellis prædicare soleo, haud in sermonibus.
Scio ego multos memorauisse milites mendacium.
Et Homeronidam, & post illa mille memorari potest,
Qui & conuicti, & condemnati falsis de pugnis sient.
Non laudandus cui plus credit qui audit, quàm qui videt.
Non placet cum illi plus laudant qui audiunt, quàm qui vident.
Pluris est oculatus testis vnus, quàm auriti decem.
Qui audiunt, audita dicunt: qui vident plane sciunt.
Non placet quem scurræ laudant, manipulares mussitant.
Neque illi quorum lingua gladiorum aciem præstinguit domi.
Strenui nimio plus prosunt populo, quam arguti & cati.
Facile sibi facunditatem virtus arguta inuenit.
Sine virtute argutum ciuem mihi habeam pro præfica,
Quæ alios collaudare absentes, sese verò non potest.

Hæc miles, cuius morbum cum nosset Astaphium, perbelle se ad eum accommodauit. Nam cum sciscitaretur de puerperio dominæ, & eum partum putaret suum: peperit, inquit, puerum nimium lepidum. Insistit vltra quærere.

ecquid mihi similis est? A. Rogas?
Quin vbi natus est, iam macharam & clypeum poscebat sibi.
S. *Meus est. Scio iam de argumentis: nimium quidem similis est, papæ (lit?*
Iam magnus est? iámne electat legiones, quas spoliare ve-
A. *Here*

A. Here nudius quintus natus quidem ille est. S. quid tum postea?
Inter tot dies quidem hercle iam actum aliquid oportuit.
Quid illi ex Vtero exitio est, priusquam poterat ire in prælium?

Quid reliqua vobis afferam? Martem se appellat, filium sibi peperisse ait mulierem, qui ædes spoliis oppleturus sit. Donans eam duabus ancillis, è Siria se adduxisse iactat, quæ ambæ domi reginæ fuerint, quarum patriam ipse manu sua exsciderit. Relictus ab introgrediente, vult suffringere talos totis ædibus. P. Reperiuntur tamen etiam aliis in artibus, & vitæ generibus, qui horum quos contemplati sumus militum amentiam egregiè imitantur, & de suis rebus admodum Thrasonice loquuntur. G. Valeant illi, valeant hi: plurimùm facere, ac minimùm de se loqui, ea demum magna virtus est. A. Ergo, quod quibusdã vsitatum scio, minimùm facere, ac plurimùm de se loqui, id demum magnum vitium est.

ANNOTATIONES.

NOS SVPERBIAM, FASTVM) *Potest item dici latinè ostentatio, gloriatio, venditatio, iactãtia iactatio. Vlpianus in Demosthenem ἀλαζονείαν ait esse hominem plura quàm præstare possint pollicentium: contrarium esse εἰρωνείαν, quæ dissimulat ea se præstare posse, quæ potest.* PARASITOS ADIVNGIT) *Vocat etiam ridiculos hoc genus hominum.*

Plaut. Capt. Neque ridiculos iam terunciȷ faciunt. Sticho. Vides ridiculos nihili fieri. Proinde in eadem comœdia parasito nomen indidit Gelasimo, à risu videlicet, quem excutere student suis parasitationibus.

Gelasimo nomen mihi indidit paruo pater,
Propter paupertatem hoc adeo nomen repperi.
Quia inde iam à pauxillo puero ridiculus fui:
Eò quia paupertas fecit, ridiculus forem.

Saturiò, Gnatho, Artotrogus ab alio eorum munere, nempe à pascendis ventribus sunt imposita. PALPATIONIBVS) *Palpationes sunt blanditiæ, et assentationes. Plaut. Menoch. Aufer hinc palpationes. Et palpatores, adulatores, blandidici. Ibid.*

Voluptariȷ atque potatores maxumi:
Tum sycophantæ, & palpatores plurimi
In Vrbe hac habitant.

QVASI MVRES SEMPER) *Querela Ergasili in Capteiuis. Similibus, immo iisdem verbis in Persa Saturio.*

Nam nunquam quidquam meorum maiorum fuit,
Quin parasitando pauerint ventres suos:
Pater, auos, proauos, abauos, atauos, tritauos
Quasi mures semper edere alienum cibum.

Est autem admiratione dignum, quàm copiosè, quàm festiuè pluribus locis Plautus parasitorum, mensas alienas consectantium studia, & de fame querimonias exsequatur. In Persa idem, quem nominaui, Saturio fatetur se parasiticam facere propter alimoniam: esse veterem atque antiquum quæstum suum, quem seruet atque obtineat, & cum magna cura colat.

In

In Sticho Gelasimus suspicatur famem sibi matrem fuisse: quoniam postquam natus sit, nunquam satur fuerit. Se autem matri sua, quamquam inuitum, talem referre gratiam, qualem nemo adhuc mortalium vel referat, vel relaturus sit.

Nam me illa in aluo menses gestauit decem,
At ego illam in aluo gesto plus annos decem.
Atque illa puerum me gestauit pariundum,
Quo minus laboris capisse illam existimo
At ego non pauxillulam in vtero gesto famem:
Verum hercle multò maximam, & grauissimam.
Vteri dolores mihi oboriuntur quotidie.
Sed matrem parere nequeo, nescio quomodo.
Audiui sape hoc vulgo dictum dicier,
Solere elephantum grauidum perpetuos decem
Esse annos, eius ex semine hac certò est fames.
Nam iam complures annos vtero haret meo.

Omitto versus reliquos, quibus ait, se natum per annonam caram, propterea nunc acrius esurire: & generi suo hanc redditam benignitatem, vt nulli negare soleant, si quis eos esum vocet. Omitto & de reliquis comœdiis exempla promere, ne fiam longior. OCTO HOMINVM MVNVS) *Menachnis cũ iussisset Cylnidrum coquum sportulam capere domina, dedissetq; tres nummos ad obsonium emẽdum, quod tribus esset satis: nominasset autem se, Menachmum, & parasitum, respondet Cylnidrus, iam isti sunt decem: Nam parasitus octo hominum munus facile fungitur. Sic in Persa de suis maioribus, quos omnes fuisse parasitos dixerat. Neq; edacitate eos quisquã poterat vincere.*

VT GRATA MIHI SINT) *Gratum aliquando est, non quod libentibus nobis accidit, sed quod nobis apud alios gratiam parit, seu in gratia nos apud quempiam ponit, quam vim, & hoc loco habet, & Heaut. Cum gratum mihi esse potuit, nolui. Id est, quando ea res mihi patris gratiam conciliare potuit. Eandem notionem dedit eius contrario Catullus, epigrammate, quo de perfidia eorum qui se amicos simularent conqueritur.*

Desine de quoquam quidquam bene velle mereri,
Aut aliquem fieri posse putare tuum.
Omnia sunt ingrata: nihil fecisse benigne est, &c.

PERPAVCORVM HOMINVM) *Homo perpaucorum hominũ, aut qui paucis vtitur, aut de paucis est, aut qui paucis placet, hoc est bonis & sapientibus, qui ferè pauci sunt. Sic Donat. in Terent. Illi etiam perpaucorum hominum dicentur, qui suis quibusdam sunt moribus, neq; faciles ad cuiusuis conuictum.* NE LAMENTETVR, NEVE ANIMVM) *Sic Cicero quoq; more poëtico rei inanimæ, atq; adeo armis, vt hîc Plautus, sensum amplificationis ergô tribuit, orat. pro Ligario. Quid enim, Tubero, tuus ille districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? quis sensus erat armorum tuorum? prosopopœia dicitur schema.* FARTVM FACERE EX HOSTIBVS) *Fartores carnes, vnde farcimina, isicia, & similia confecturi sunt concidunt, & comminuunt in partes minutissimas, atque iis intestinum aliquod*

farciunt: quam materiam fartum vocant. Sic se quodammodo ex hostibus fartum facturũ gloriatur miles, id est, eos sua machæra in particulas minutas dissecturum. QVEMNE EGO SERVAVI) *Id est, is ne quẽ ego seruaui? Plurima huius formæ exempla videas in scriptoribus primi nominis. Plaut. Mostell. Quo pessume modo? quanè iam subducta erat Tuiò in terram? Epid. Quámne hodie per vrbẽ nos vterq; sumus defessi quærere? Terẽt. And. Quémne ego heri vidi ad vos afferri vesperi? & Phorm. Quódne ego perscripsi porrò illis quibus debui? Catull. de nupt. Pelei & Thetid. An patris auxilium sperem? quémne ipsa reliqui? Idem Quíne fugit lentos incuruãs gurgite remos?* IN CAMPIS GVRGVSTIDONIIS) *Finxit hoc nomen Plautus, vt & nomen Imperatoris, quod mox sequitur.* PANICVLAM TECTORIAM) *Panicula in arundine, est caput arundinis, floris, aut tenuis membranæ simile, qua integi domus villaticæ solent. Plin. lib. 16. cap. 36. Tegula earum (arundinum) domus suas Septentrionales populi operiunt. Et non longè infra. Cæterùm gracilitas nodis distincta læui fastigio tenuatur in cacumina, crassiore paniculæ coma, neq; hæc superuacua, etc.* VNVM TE NEMPE ATQVE VNICVM) *Has duas voces vnus & vnicus coniungit etiã alibi: vt in Truculent. Ain' tu illã me amare?* AS. *Immo vnicè vnum. Bacchid. ecquidnam meminit Mnesilochi?* PI. *Rogas? Immo vnicè vnum plurimi pendit. Sticho. Sed hoc crucior, soror,*

Patrem tuum meumq; , adeo vnus qui vnicè
Ex omnibus perhibetur ciuis probus:
Eum nunc improbi officio fungi viri.

In Capt. dixit magna emphasi vnico magis vnicus. Sic enim Ergasilus ad senem dicentem,

Alienus cum eius incommodum tam ægre feras,
Quid me patrem par facere est, cui ille est vnicus?
E. *Alienus ego? alienus ille? ah Hegio,*
Nunquam istuc dixis, neque animum induxis tuum.
Tibi ille vnicus est, mihi est vnico magis vnicus.

Catullus.

Va mihi, quem nemo grauius, nec acerbius vrget,
Quam modo qui me vnum, atque vnicum amicum habuit.

VT SIBI LATRONES COGEREM) *Non solùm insessores viarum, quod à latere adoriuntur, vel quod latenter insidiantur, sed etiam custodes corporis, vt milites mercede conducti olim latrones appellabantur. Varro. Latrones dicti à latere, qui circum latera erant regi, atque ad latera habebant ferrum, quos postea à stipatione stipatores appellarunt. Huc pertinet quod ex Plautina fabula Cornicula profert testimonium. Qui regi latrocinatus decem annos Demetrio. Item qui conducebantur: ea enim merces græcè dicitur* λάτρον. *Vberius de ista voce Victor lib.16. cap.17.* TALIS ERAT PHILISTÆVS) *Historia est Regum lib.1. cap.17.* PRO PRAEFICA) *Præficæ mulieres ad lamentandum mortuum conductæ, quæ dant cæteris modum plangendi, quasi in hoc ipsum præfectæ. Ita Festus. Nonius, Præficæ dicebant-*

dicebantur apud veteres, quæ adhiberi solent funeri, mercede conducta, vt & flerent & fortia facta laudarent. PLVRIMVM FACERE, AC MINIMVM) *Tribuit hanc laudem Iugurthæ adolescenti inter cæteras Sallustius in Iugurthino.*

PROGYMNASMA
OCTAVVM ET VICESIMVM.

Vrbis Troiæ excidium.

EVMENIVS, PIONIVS, LVCETIVS.

EVMENIVS. In mœstissima illa, vereq́ tragica querimonia de mutabilitate, & instabili conditione rerum prospere fluetium, & fortunæ blandientis inconstantia, quam dedit Hecubæ iam captiuæ Seneca exorsu eius tragœdiæ, quam Troadem inscripsit, dolenter admodum, ac propter rei totius animo euidentius informatam imaginem, præsentemq́ velut aspectum, cum aliquo fletu legi, quæ super euersione, & incensione nobilissimæ amplissimæq́ vrbis, quam Poetæ sæpius Pergama, nos aliquando Ilium, creberrimè, & vsitatissimè Troiam nominamus, adeo miserabiliter proferuntur. Et procul dubio tanta gaza, tantus ædium magnificarum splendor, tot propugnacula, tot puberum impuberumq́ myriades vnius spatio noctis perdita commiserationem excitare non vulgarem debent. Cicero quoties de

morte Socratis apud Platonem legebat, ei illacrymare solitus est: tantus fuit in eo humanitatis sensus. Nos occasui, & tanquam funeri tam inclytæ ciuitatis non illacrymemus? Atqui nec duri miles Vlysis tam lamentabiles casus, tristésque ruinas audiendo temperet à lacrymis: & captis Syracusis, Marcellus obsessor atque hostis eas cohibere non potuit. Verùm longius diuagor ab incæpto: hem versus de quibus dicebam.

columen euersum decidit
Pollentis Asiæ, calitûm egregius labor.
Excisa est ferro Pergamos, incubuit sibi,
Et alta muri decora congesti iacent,
Tectis adustis regiam flamma ambiunt,
Omnisq́ latè fumat Assaraci domus.
Non prohibet auidas flamma victoris manus,
Diripitur ardens Troia, nec cælum patet
Vndante fumo, nube ceu densa obsitus
Ater fauilla squallet Iliaca dies.
Stat auidus ira victor, & lentum Ilium
Metitur oculis, ac decem tandem ferus
Ignoscit annis. Horret afflictam quoque,
Victamq́ quamuis videat, haud credit sibi
Potuisse vinci: spolia populator rapit
Dardania, prædam mille non capiunt rates.

P. Narro tibi, commouent eadem carmina me vehementer, dum lego: id quod sæpius facio, quam nonnulli, qui vatem hunc non perinde admirantur. Ego verò, qui vndequaque summus non sit, non ideo infimum numerari: nec superiorum excellentiam inferiorum restinguere studia, & infringere audentiam oportere existimo:

istimo: & quà sermonis, quà sententiarum, quà affectuum, quà grăditatis suam illi palmam haud denegandam libere pronuntio. In huiusmodi igitur lectiunculis, quibus subseciuas dare horulas consueui, etiam illa menti meæ incidunt è Tusculanis, quæ à Cicerone ex antiqua tragœdia Enniíne an Attij? adducuntur, his abs te modò recitatis persimilia.

O pater, ô patria, ô Priami domus
Septum altisono cardine templum.
Vidi ego te, adstante ope barbarica,
Tectis cælatis, laqueatis,
Auro, ebore, instructam regificè:
Hæc omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam euitari,
Iouis aram sanguine turpari.

E. Quid ait Lucetius? L. Suspirare, indolescere malis alienis, grauitérque angi, quamuis inimicorum infortuniis, ex media laude humanitatis est. Nescio autem quomodo illustrium hominum, magnarúmque vrbium clades & ærumnæ facilius allectant animos ad misericordiam. Itaque iuxta vobiscum miseror Troianos, illóq; interfectorum numero non temere maiorem in vllius obsidione vastationéque vrbis reperiri posse arbitror. P. Dic nobis de isto numero explicatius. L. Scriptum video, toto decennio, mensibus sex, & diebus omnino duodecim, quanto tempore circumsessum est Iliũ, & pugnæ tam multæ pugnatæ, de Græcis oppetentes humũ momordisse octoginta sex millia supra octingenta: de Troianis & auxiliaribus sexcenta septuaginta sex; id est, si subducamus ratio-

nem,

nem, vtrique quindecies centena sexaginta duo millia: quò verius Troiam Catullus commune sepulchrum Asiæ, & Europæ vocauit: & Æneas meritò apud Maronem affirmat.

Vbi tot Simois correpta sub vndis
Scuta virûm, galeasq́ꝫ, & fortia corpora voluit.

E. Infælicissimi ciues, quare tantam vim malorũ Cassandræ vobis vaticinanti non credidistis? P. Helenum quoque, & Euforbium patrem Panthu sacerdotis prædixisse illis exitium testatur Dares Phrygius: & Cassandram tum demum ora soluisse in vaticinium, tam græci quidam poetæ, quam Virgilius canunt, cum videlicet equum illum durateum intra mœnia inductum aspexisset.

Et monstrum infelix sacrata sistimus arce.
Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora, dei iussu non vnquam credita Teucris.

L. Immo illæ voces (Tunc etiam) hoc volunt: aliâs quoqꝫ prędixisse venturam calamitatem, cum primùm scilicet Helenam monstrum longe infelicius, pestémque fatalem esset intuita. P. Prædixerit. Et nos Romanorum honori atqꝫ famæ consulentes, qui ab Ænea sese propagatos, & nepotes Veneris gloriabantur, non ipsum & Antenorem, sed equum illum instar montis, ligneum, ab Epeo fabricatum, armatis refertum, ac per credulitatem nimiam in arce Sinonis fraudulentia, & impostura collocatum, tam fortunatam vrbem prodidisse, ac perdidisse asseramus. Recepta verò illa sacerrima mole intra muros, quæ gaudia eo die non agitata? quod lætitiæ genus prætermissum? Ridebâtur per compita & circulos Græci, & contume-

tumeliosissimè lacerabantur, qui re infecta post cot annos domum abire cum dedecore coacti fuissent. Indictæ feriæ, clausis officinis itum ad nitidiorem vestitum, templa inumbrata sertis ac frõdibus, viæ constratæ gramine & floribus, instituta conuiuia & sympofia. Aderant vnguenta passim, nectebantur coronæ, odores incendebantur, cantabatur, saltabatur, edebatur, ludebatur, vomebatur, donec & plurima nox, & multa bacchationum lassitudo somnum an suaderet an imperaret? Iacent securi malorum omnium, sopore demersi altissimo: cum interea Græci tempus nacti opportunissimum, mediæ, inquam, seu concubiæ noctis silentium, accensa lampade in prætoria naui, quo indicio Sinon quoque aduentum eorum cognosceret, classéque ordinata à Tenedo, vbi latuerant versus Ilium μέγα πνείοντες procedunt: equis consultò relictis, ne hinnitibus eorum expergefacti Troiani ad arma contra expedienda tempus inuenirent. Triueneficus, Acherõtis pabulum, & periuriosissimus ille Sinon inclusos vtero equi milites cum ducibus emittit: qui confestim vigiles male vigiles contrucidant, portas recludunt, sociorum complura millia intromittunt, instructísque agminibus, incitatissimo impetu, & furore insanissimo ciues ad resistendum longè imparatissimos, somno videlicet, ac vino sepultos adoriuntur. Volant vbique ad tecta faces, & crebrescunt incendia, quibus etiam mare vicinum propter spatiosam vrbis conflagrantis amplitudinem relucebat, & infinita vis luminum

num à Græcis comparata geſtatáque manibus lucem diurnæ ſimilem fundebat. Confuſi virorum, mulierum, oppidanorum, atque hoſtium clamores exoriuntur, tubarum armorúmque ſonitus magis atque magis clareſcunt, & procul domorum procumbentium fragores exaudiuntur. Ferro & ignibus miſcebantur omnia: nec aut ſexus, aut ætas verecundiam impio militi faciebat: nec ipſe locus quantumuis ſacer crudeliſsimos animos deterrebat, quo minus ibidem ſupplices in deorum conſpectu mactarent. Quàm multi in ipſis lectulis obtruncati; qui vel ſerius vrbis captæ clamorem acceperant: vel morbo aliquo grauiore conſtricti, inde ſe corripere non poterant? Plurimi præterea nudi dum fugam agitant, in manus & gladios inimicorum inciderunt: qui in obuios haud ſecus, quàm leones irritati in imbelle pecus ſæuiebant: nec erat cuius non imbutum aliquorum cruoribus ferrum vidiſſes. Etiam ignauus ac timidus Græcus ibi animoſus, & interritus euadebat: & qui ſemper ouis, tum ſe pro lupo gerebat, & laniatibus exultabat. Vidiſſes opertas cadaueribus plateas, & quoquo verſum ſanguinis riuulos procurrentes.

Luctus vbique, pauor, & plurima mortis imago.

Mulieres altiſsimis ploratibus ſidera pulſare, comáſque vellicantes, & plangentes pectora non modo ſine peplis, ſine mitris, ſine flameis, abſque vllo mundo, verum etiam ſeminudæ per publicum (formido quippe & pudorem & mentem

cutisserat) discursare. Aliæ cum animo es-
s generosissimæ, cernerentque id postulare
(cuius summum est imperium in rebus omnibus)
necessitatem, quicquid telorum fortuna porri-
geret arripiebant, vt viros tuerentur. Sed eas va-
gitus vociferationésque infantium, & pusillorum
liberûm ad se aduertebant, & ab incæpto auer-
tebant. Quædam maritos rogitabant, vti in ip-
sas ipsi mucronem conuerterent, & ceruices am-
putandas ingerebant: ne vel in seruitutem rap-
tarentur: vel importunam victoris libidinem
exatiare corporibus suis fœdissime patientes co-
gerentur. Ob easdem caussas nonnullæ ad sui
cædem milites, verborum in eos iactata contu-
melia impellebant. Tam audaces, vitæq́ue con-
temptrices amor libertatis, & pudicitiæ facie-
bant. Erant qui teneros natos occultabant, si
forte illos siue deus, siue casus aliquis seruaret in-
columes. Nouæ nuptæ, cum viros inter lethalia
vulnera cum morte luctantes intuerentur, sibi-
met mortiferas manus inferre, ne iis manerent
superstites, in quorum membris viuebant. Credi-
bile duco, fuisse non paucas, quæ cum vterum fer-
rent, & à partitudine proximè abessent, repenti-
nis exanimatæ terroribus, partum abiecerint, vi-
támque simul amiserint. Quamcunque ad portam
vrbis effugij gratia properaret aliquis, eam obses-
sam, & custoditam reperiebat, & mox lethali plaga
percussus concidebat. Aliqui cum per tenebras,
aut lucem malignā haud satis hominem ab homi-
ne possent internoscere, hostem pro amico salutā-
bant: sed non pari modo resalutabantur: & subitò
proe-

prœmium ſalutationis minimè expectatum, diram videlicet mortem recipiebant. Inuenti qui faſtigia culminum conſcenderent: ſed eos aut per incendiorum, aut per lunæ lucem conſpectos Græci ſagittarum iactibus & tactibus deiiciebant. Bona pars malè concocta crapula, & adhuc ebria multo Baccho trahens veſtigia, ſtrepitu excita, dum per ſcalas quærit deſcenſum, fallente gradu præcipiti lapſu corruere, fractóque collo exſpirare. Oberrare hi per ædes, manibus inteſtina per vulnus effuſa complectentes. Illi præſectis cruribus cum comploratione per cadauera reptare. Fugientibus in tergis hærebant haſtæ. Si qui vnius enſem euaſiſſent, illico in alterius mucronem ſe induebant. Quod ſi quibuſdam rediret virtus in præcordia, ſeſéque glomerantes audacter in hoſtem ruerent, tamen numero obruebantur. Occubuerunt nihilominus de Græcis non pauci, nec nullo ſanguine ſtetit illa victoria. Cerneres hunc Troianum craterem impingentem in huius caput: illum titione acriter pugnantem, & fugantem aduerſarium: alium in ventrem contra ſe irruentis adigentem veru, de quo nondum detractus eſſet aſſus porculus. Lapidibus, ſecuribus, fuſtibus rem gerebant, & ſe quamdiu per fata licebat, conſtanter defenſabant. Prætereo illos, qui de turribus præcipites ſe dederunt, aut in medios ignes deſiluerunt, ne maiorem hoſtibus exultandi materiam offerrent. Nulla clementia, nullus trucidandi finis, niſi quem defatigatio afferebat. Nec canities ſenum ad genua ſuppliciter abiectorum, nec puſiones ad materna pendentes

vbera

vbera quemquam vel paulùm retardabant. Nullus cuiusquam dei timor, nulla reuerentia: quando eorum quoque aras miserorum sanguine respergere non dubitabant. Pauci omnino diuinitus euasere, patriam velut nauim magnam in turbulentissima tempestate relinquentes, ipsi arrepta tabula seruandæ vitæ, omni conatu in litus, quod sors daret enatantes.

Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet, aut possit lachrymis æquare labores?
Vrbs antiqua ruit, multos dominata per annos.

L. Generatim, & συμπαθέστερον, Pioni, vltimum nobis diem Troiæ qualis fuisset, exposuisti, & in commemoratione dolorum alienorum non mediocrem ipse animi dolorem adhibuisti. At mihi quorundam principum virorum fæminarúmque casus in illo communis patriæ interitu digni etiam memoria, & separata quadam narratione videntur. Ah, quam atrox malum inuenit Casandram, Deiphobum, Regem ipsum? Vidit item miserrima, & pars eorum magna fuit Æneas, non per se modo, verum etiam propter patrem senem, Creusam vxorem, & Ascanium filium. Quàm immaniter vita extorta Astyanacti puero Hectoris filio? quæ sors, quam infælix regiarum mulierum? Cassandram Mineruæ sacerdotem, Priamíque filiam virginem in ipso Deæ delubro Aiax Oilei filius per sacrilegissimam audaciam stupro violenter maculare non horruit. Quo scelere tantopere indignata Pallas scribitur à Poetis, vt fauorem suum in Græcos odio commutauerit. E. Nec istuc tantùm, sed & com-

pressorem ipsum ea pœna vindicauit, quam luculento carmine persecutus est Virgilius.

Palláſne exurere claſſem
Argiuûm atque ipſos potuit ſubmergere ponto
Vnius ob noxam, & furias Aiacis Oilei?
Ipſa Iouis rapidum iaculata è nubibus ignem
Disiecitque rates, euertitque æquora ventis.
Illum exſpirantem transfixo pectore flammas
Turbine corripuit, ſcopulóque infixit acuto.

L. Hoc quidem Aiax designauit in Cassandram, & tali affectus est pretio, quale retulisti. At Græci, quam in eandem exercuerunt immanitatem, nullo supplicio expiarunt: miror ibi dormitasse, & conniuisse Palladem. P. Quam immanitatem dicis? L. Qua indignior excogitari nulla queat fortasse.

Ecce trahebatur paſſis Priameïa virgo
Crinibus à templo Caſſandra adytiſque Mineruæ,
Ad cœlum tendens ardentia lumina fruſtra,
Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.

Deiphobus post Paridis germani obitum Helenam pro vxore habuit, à qua proditus, & ab Vlysse ac Menelao non solùm interfectus, sed etiam naso, auribus, & manibus prætruncatis, inhonestissimè per impotentem iracundiam deformatus est. Cæterùm ipsa regia, quoniam spem prædæ & gloriæ maiorem concitabat, adeo ardentibus animis, adeóque ingenti mole, & magnis operibus, atque viribus oppugnata est, ac si aliis vrbis regionibus esset otium, nec cuiusquam caput in discrimen veniret. Acta testudine, scalisque admotis

tis aſcendebant, ſcuta ſiniſtris contra tela ſuperincidentia obiectabant, dextris ipſa faſtigia prenſabant. Troiani contra turrium cacumina, tectorum culmina, trabes, & ſaxa deuoluebant, vt & ſcutorum teſtudinem perrumperent, & aſcendentes deturbarent. Alij interius fores ſtrictis enſibus obſidebant, vt ſi hoſtes penetraſſent, in ipſo ſtatim limine eorum mactatu conciderent. At Pyrrhus Achillis filius cum cohorte ſua crebro ariete, & ſecurium pulſu proſtratis foribus irrupit. Intus concurſationes nobilium mulierum, gemitus, plangores, eiulationes, cum & poſtes tanquam de cætero eos non viſuræ oſcularentur, & aræ quæ ſub dio mediis in ædibus Ioui Hercæo ſacra ſtabat circumfuſæ, deorum ſimulacra amplecterentur. Intelligens vrbem iam occupatam, permiſsámque direptioni & incendio, Priamus, & in ipſa regia hoſtem conſpicatus, haud ſe deſeruit: verùm antiquæ virtutis memor, quamquam ſenio feſſus, arma induit, ac telum ſumpſit: vtſi nihil opis afferre occidenti iam patriæ poſſet, ſaltem ſeſe defenderet, & quod regi pulchrum eſſet, in armis moreretur. Sed eius vicem ſollicita coniux, eum in ſede prope aram collocauit, & quieſcere iuſsit, alia auxilia, alios defenſores tempus requirere. Reſedit, donec filium Polyten Pyrrhus fugientem ante ipſam ſedem conſpectúmque patris aſſecutus confodit. Tum vero irarum æſtus ſenem corripere. Conſurgit, iaculum in iuuenem frementem ac furentem cum verborum caſtigatione contorquens, ab eodem ad altare crinibus pertractus,

miserè iugulatus, & defecto capite, truncus canibus, & volucribus proiectus est. Quid Æneas? Ei se per quietem miseranda figura Hector offert, fugam præcipit, volitare hostem intra mœnia, euerti Troiam, nullam superesse spem salutis, nullam virtutem aduersus tantam vim satis valituram. Proripit se cubili, domus fastigium petit, inde ignibus, & ruinis ita misceri vrbem totam conspicit, vt si maturam segetem flamma popularetur: vt si montanus torrens cœlestium aquarum auctibus rapidior, sata syluásque erueret. Oblitus imperatæ fugæ, cum sociis aliquot armatus per vrbem grassatur, multos Græcorum orco demittit: tandem omnibus illis peremptis, solus relinquitur, & exitu Priami senis, æquæui patris sui Anchisæ, vxoris, & filij admonetur, quos in medio periculorum domi deseruerat. Redit, nullis precibus adducere longæuum potest, vti se asportari patiatur, quoad prodigium flammæ comam sine noxa in puero Ascanio lambentis, eum ad consilij mutationem compulit. Itaque patrem humeris suis imponit Æneas, filium paruum manu trahit, pone Creusa sequitur: quam dum nescio quo strepitu armatorum contra venientium territus de via deflectit, amisit. Astyanax, quem Andromacha mater, Priami dum regna manebant, sæpius dum se ad soceros incomitata ferret, secum solatiolum illis, & dulce oblectamentum ducebat, ab Vlysse de turri præceps datus, saxa cerebro conspersit. Timebant videlicet Græci, ne Troia resurgeret, si quenquam de stirpe regia superstitem

tem reliquiſſent. Nec eos iſte puer magis ob id ſollicitos habebat, quod regibus, quam quod *Hectore* natus erat: ſciebant quippe fortes naſci fortibus. Hector belli fulmen, & horror Danaûm: qui ſæpe Argolicas debelitauit opes, vt in eius epitaphio ſcriptum recordamini. Antequam porrò diſcederent, dies plures in demolitionibus, inflammationibus, vaſtationibus, quod reliquum erat vrbis, & congerenda præda conſumpſerunt: quæ quanta, & quam pretioſa fuerit, dici non poteſt. Captiuos innumeros fecerunt: quamuis enim eſſent ad vltimam crudelitatem effuſi, & vſque ad genua propemodum ambularent in ſanguine, tamen hebetato ferro, exhauſtiſque rapiendo, diruendo, occidendo viribus, non omne caput neci dare potuerunt: tametſi pœne nullus cerneretur, cui non eſſet vnum ſaltem vulnus impoſitum. Polyxena quam de tanto filiorum filiarúmque numero vnicam ſobolem retinebat anus Hecuba, ad tumulum Achilli obtigit, Caſſandra Agamemnoni, Andromacha Neoptolemo, aliæ aliis. Helena Menelao ſine ſorte reddita. Ita ſuperbum Ilium cecidit, & facta eſt ciuibus ſuis ſepulcrum Troia. E. Permitte mihi ad augendam miſerationem recitare ὡς ἐν παρεκφράσει lamentationem Neptuni προλογίζοντος in Troadibus apud Euripidem: etenim eſt ſanè flebilis. P. Quid nobis tam iucundum, quàm audire, quamuis aliena ipſi lingua poetæ ἐλεεινολογωτάτου ſententias? L. Non poetæ tantum, verùm & Oratoris, & qui-

dem eiusmodi, qui sit testimonio Quintiliani cuiuis eorum qui in foro claruerũt comparandus. E. *Ego sum Neptunus, qui ab AEgeo mari, vbi formosarum Cœtus Nereidum choris agitandis voluptatem capere consueuit, hunc in locum me apporto. Nam ex quo primùm tempore Apolline adiuuante istanc vrbem muro ac turribus circundedi, nunquam studium amórque meus in eam singularis atque eximius refrigescere, ne dicam deleri ex animo potuit. Quæ nunc, prô dolor, Græcorum armis lacerata, & exusta flammis ante oculos iacet, ac fumat. Epeus ille Phocensis monitu instructúque Palladis edoctus, caussam huic supremo & miserando exitio propinquam attulit, cum equum ligneum, immensæ magnitudinis portentum fabricatus est: cuius vterum delectis militibus Græci compleuerunt, versutissimóque commento, & nouo fraudis genere Troianis, ab nimium credulis, imposuerunt, vt suam sibi perniciem inducta in vrbem fatali machina struerent. Atque hic quidem equus à posteris δούρειος appellabitur: siquidem τῶν δορύων, id est, armorum, seu armatorum refertus, & quasi prægnans fuit. Nunc, qua tandem oratione tuas, ô Troia, calamitates consequar? vbi potissimum incipiam? vbi desinam? Religiosissimi luci penitus deserti visuntur: quando qui sacris ibi fungantur, quiqúe vota ibi concipiant, nulli supersunt. Templorum pauimenta videas natare interfectorum ciuium sanguine. Ad ipsam Iouis aram in regia, Pyrrhi manu in viscera sua ad actum capulo tenus ensem excepit Priamus regnator Asiæ. Hostium naues ingenti rerum sumptuosarum præda, & aceruis auri argentiqúe constipantur, & in littore ventos secundos exspectant: auent quippe Græci post annum*

annum decimum reuerti in patriam ad dulcißimas vxores, charißimos liberos, parentes exoptatißimos. Ac me quoque (ô indignitatem) Iunonis Palladisquè potentia superatum in relictis iam ponere Ilium, meisquè sacris spoliatum manere oportet. Sic enim assolet cum vrbes aut bello, aut contagione pestifera vastata, atque in solitudinem redacta sunt: numinum cultus intercidit, religionum sanctitates abolentur. Quid quod captiuarum Troianarum vlulatibus campus hic longè latèque personat? hæ suis quæq; dominis tanquam pecudes sortitò distributa cesserunt: & aliæ quidem Arcadibus, aliæ Thessalis, aliæ Atheniensibus. Nobilißimas autem, ac principes ducibus præcipuis honoris ergò donauerunt: Helenam marito veteri, quam ille pœnas thori violati exigens, Argis morti daturus perhibetur. Andromacham Pyrrho, Hecubam infelicißimam Vlyßi, ante cuius tentorium en en vt humi proiecta iacet in puluere, perdita luctu atque lacrymis plurimis, & quidem etiam propter plurima. Nam & libertate exuta est, iámque in seruitutem hinc abducitur id ætatis, & tam sublimi in fastigio dignitatis paulo ante constituta fœmina: & hostili gladio tot liberos (infandùm) amisit: & maritum senem oculis suis obtruncari conspexit. Polyxenam insuper vnicam de tanto numero sibi relictam sobolem, solamen qualecunque dolorum suorum, ac seruitutis suæ Achilles ei deuorauit: nam eam ad eius tumulum pro inferiis mactandam coacta est dimittere. Ad quem malorum cumulum accedit hoc etiam, quod nepos eius Astyanax ex alta turri deiectus interiit, & Cassandram filiam ac vatem, cuius corpus contingere, quo eam mulierem faceret Apollo ipse pepercit, Agamēno cum contemptu eiusdem dei. non legitimæ vxoris, sed concubinæ loco

habet. O quondam florentißima, ô beatißima ciuitas, salue æternum, æternúmque vale. Valete artes Iliacæ, præclara valete mœnia. Pallas, ô Troia, Pallas te euertit. Pallas nisi inimica, & infensa tibi extitisset, tu adhuc inuicta, & incolumis regnares, capútque inter omnes non Phrygiæ duntaxat, sed orbis terrarum vrbes, singulare illarum ornamentum.

ANNOTATIONES.

VRbis captæ, direptæ, & euersæ faciem ostendere molitus sum: id quod ad propositum meum in hisce progymnasmatis militaribus multum adeo facturum censui. At enim non inueni vrbem aliam, in qua istuc viderer copiosius posse præstare, atque facilius, nisi Troiam: cuius quamuis dirutæ tanta est gloria, vt stantes etiam, & beatæ ciuitates iure eidem inuideant. Id fecerunt scriptores tam multi, & illustres, qui Troica, seu res Troianas literis diuulgarunt, quos nominare haud attinet. E paucis deprompsimus, quæ ad lectorem pariter delectandum, ac mouendum aptiora fore confidebamus, & breuitatem quatenus licuit conseruauimus. Nec paraphrasin secundi Æneidos damus, vt aliquis lecta inscriptione, & toto dialogo non perlecto falsò forsitan iudicauerit. Et tamen si id voluissemus, poteramus de Virgilio, & Virgilij studiosis videri non male mereri.

Qui

Qui personas insigniores huius belli cognoscere quærit, Daretem Phrygium adeat, vt qui epitaphia heroum Troianorum, Ausonium. Exstant etiam ab Aristotele conscripta. Nunc antequam ad annotationes accedamus, decreuimus de huius ciuitatis origine, caussis belli, numero nauium, ac postremo de fatis eius quæ legendo cōperimus, propter fructum communem Humanitatis alumnorum exponere.

E Creta profectus in Asiam Teucer Scamandri filius, Sminthium oppidum ædificauit, regioni Teucriæ nomen imposuit, gentem ab se Teucros nominauit. Dardanus deinde Ioue & Electra procreatus in Teucriam è Samothracia cum venisset, cum Teucri filia matrimonio sese deuinxit, ac primùm Dardaniam paruam vrbem excitauit. Postea sublato è viuis socero, ipse quoque de suo nomine regiunculam Dardaniam appellari iussit. Huius Dardani filius Erichtonius Troem genuit, à quo tellus tota nouum adepta vocabulum, Troia dici cœpta est. Cæterùm Ilus Trois filius, oraculo monitus, vt vaccam errantem sequens, ibi vrbem conderet, vbi ea procubuisset, Ilium construxit. Dardania igitur, Teucria, & quod reliquis obsolescentibus in vsu mansit apud posteros, Troia regionis nomina sunt: ciuitatis autem, totius prouinciæ omni genere copiarum abundantissimæ, & nobilissimæ Ilium. Poetæ tamen qui verborum licentia liberiores sunt, quàm Oratores, has quatuor voces confundunt, & vrbem vnam illam nunc Dardaniam, nunc Teucriam, nunc Troiam, nunc Ilium vocant. De origine hactenus. Iam quo pacto bis expugnata, & euersa sit cognoscamus.

Iaſon Aeſonis filius,maximi ſpiritus, & inuicti animi adoleſcens, ſecum ducens Argiuæ robora pubis,vt Catullus ait, à patruo Pelia inductus, Colchos ad aureum vellus rapiendum, vela fecit. Hic exſcenſione facta in Troianum littus, propter vires ſcilicet reficiendas,nuntium à Laomedonte Troianorum Rege infeſtum accipit, iubeturque extemplò abire de finibus. Si moretur, futurum, vt regis vim & arma ſuò graui detrimento experiatur. Græci quòd ad conflictum haud ſatis ſeſe paratos cernerent, & magnopere timerent, ne barbarorum multitudine & audacia perderentur, tantam inhumanitatem deteſtantes, claſſi porrò habenas immiſerunt. A Colchis reduces,Hercules ad perſequendam ab Laomedonte iniuriam, atque ad Troiam ſecum debellandam hortatu ſuo perpulit. Heſionam Laomedontis filiam Telamoni,cuius in ea expugnatione maxima virtus fuerat, ſeu vxorem, ſeu concubinam donauit, Regem ipſum & filios obtruncauit. Sed Priamus,qui erat natu minimus, & per id tempus in Phrygia commorabatur, ciuitatem poſtmodum in integrum reſtitutam, mœnibus ſpatioſioribus,propugnaculis,præſidiis, magnificentiſſima regia exornauit,& contra hoſtium minas, impetuſque ſatis communiuit, atque in locum demortui parentis deinceps ſucceſſit. De altera euerſione, cuius explicatio longè miſerabilior, ſequitur vt narremus. Hecuba Priami coniunx, cum aliquando vterum ferret, iamque ad pariendum vicina eſſet, ſecundùm quietem faculam parere ſibi viſa eſt,adeo luculentis flammis, vt iis tota vrbs conflagraret. Rex conſultis ariolis,cum diri ominis,& portentoſum ſomnium eſſe didiciſſet, puerum deinde natum exponi,& necari præcipit. Miſerati ſcitiſſimum infantem miniſtri, & quod ab Hecuba Regina id in man-

mandatis habebant (maternus siquidem, quam paternus animus semper mollior, & ad misericordiam clementiamque propensior esse solet) parcunt interimere: veruntamen exsectam canis linguam pro indicio pueri iugulati ad Regem afferunt. Fortè fortuna pastor quidam in ripa fluminis iacentem infantem conspicatus, eum tollit, & cum liberis suis educare pergit. Qui cum ætate iam procederet, seque pastore illo genitum constanter crederet, cum sodalibus ad Idam montem pecus alacriter pascebat, & ab iis propter corporis egregiam speciem, & minimè vulgarem, aut pastoritiam indolem litium caussarumque iudex, & arbiter deligebatur, cuius sententiis sine vlla recusatione parebant. Post longum interuallum cognitus, ac receptus à patre Priamo Paris, honorificè, vt decuit, est habitus. Affecit eum Græciæ visendæ, & varios hominum diuersorum mores cognoscendi mira cupiditas. Ergo XX. nauium classem à patre obtinet, Spartam nauigat. Erat Priamo cum Menelao Spartanorum rege vetus hospitium, qui proinde Paridem amanter, ac regiè tractauit. Sed cum in Cretam ad cernendam hæreditatem sibi necessariò discedendum esset, Helenæ vxori Troianum commendauit. Ille mulieris venustate captus, precum blanditia mollem alioqui, & flexibilem animum ad suam voluntatem traduxit, Ilium auexit, vxoris loco adulteram adulter habuit, & hanc gratiam benemerenti hospiti Menelao retulit. Passus est hoc, & conniuit ad turpitudinem Priamus: propterea quod cum per legatos sæpius rogasset, vt Hesiona soror in prima expugnatione Troiana abducta, aut sibi redderetur, aut saltem legitimum in matrimonium duceretur, impetrare nunquam potuisset. Menelaus facinoris indignitate stimulatus, mittit qui Helenam reposcant.

ſcant. Vbi vidit ſe actum agere, cum fratre Agamemnone Mycenarum Rege de bello Troianis inferendo conſultat: breui tempore vniuerſæ Græciæ Principes cum eo conſpirant: copiæ vndique ingentes contrahuntur: magno nauium numero ad Ilium contenditur: in Aulide Bœotiæ fœdus percutitur, non ſoluturos obſidionem, quoad ciuitatem funditus deletam conſpiciant. Quod etiam re præſtiterunt. Itaque tantarum cladium, quæ poſtea vtrinque ſunt acceptæ, vna mulier cauſſa, & caput extitit, totiſque annis X. pro vna adultera concurſum, & dimicatum, eſt. Euripides in extrema Oreſte inopinatam huius belli, & tam numeroſæ cædis cauſſam adducit: placuiſſe videlicet diis immortalibus propter formam Helenæ committere duas gentes, & mundum nonnihil leuare inutilibus perditiſque hominibus. Ecce tibi locum ipſum.

ἐπεὶ θεοὶ περὶ τῆσδε καλλιστεύματι
ἕλληνας εἰς ἓν καὶ φρύγας συνήγαγον,
θανάτους τ' ἔθηκαν, ὡς ἀπαντλοῖεν χθονὸς
ὕβρισμα θνητῶν, ἀφθόνου πληρώματος.

Superſunt pauca de nauium numero. Virgilius in 2. ait fuiſſe mille.

Non anni domuere decem, non mille carinæ.

Sed mos poëtis eſt, mille, pro ingenti, & maiore etiam numero quam ſit millenarius vſurpare. Fuerunt enim M. C. L V. Apud Euripidem namque in Oreſte chorus Menelaum ſic affatur.

ὦ χιλιόναυν στρατὸν ὁρμίσας
εἰς τὴν ἀσίαν, χαῖρ'

Quem in locum Scholiaſtes hæc. *ἀπηρτισμένῳ χρήσατο ἀριθμῷ, τοσαῦται γὰρ ἦσαν αἱ νῆες τῶν ἑλλήνων, χίλιαι πρὸς*

ρ, ν,

5, 1, 1. In Iliad. Homerus, nempe in catalogo 1186. numerat. Dictiis 1289. Dares 1140. Alij 1170. Verùm ne in rem non necessariam studiosius operam cōtulisse videamur, quid maximè hoc loco veritati sit consentaneum inquirere supersedebimus.

De fatis Troianis, id est, de rebus quæ essent Troiæ fatales, & à quibus eius penderet salus, ita Plautus Bacchid.

Ilio tria fuisse audiui fata, quæ illi forent exitio:
Signum ex arce si perisset: alterū etiam est Troili mors.
Tertium cum portæ Sceæ limen superum scinderetur.

Adducit hæc Seruius in 2. Aeneid. super illo versu. Fracti bello fatisque repulsi, & addit secundum alios: vt de Aeaci gente aliquis interesset, vnde Pyrrhus admodum puer euocatus ad bellum est, inde dictus Neoptolemus νέος εἰς πόλεμον: vt Rhæsi equi tollerentur: vt Herculis interessent sagittæ, quas misit Philoctetes, cum ipse nō potuisset afferre, morte præuentus. Cæterùm in eadem comœdia Plautus per quam festiuè comparat excidium Troiæ cum technis, quibus circumducitur, & argento emungitur senex à seruo Chrysalo.

Atridæ duo fratres cluent fecisse facinus maximum
Cum Priami patriam Pergamum, diuina mœnitum manu,
Armis, equis, exercitu, atque eximiis bellatoribus,
Millenûm numero nauium, decumo anno post subegerunt.
Non Pelides tormento fuit, præut ego herum expugnabo meum,
Sine classe, sinéque exercitu, & tanto numero militum,
Cœpi, expugnaui herili filio aurum ab suo patre.

Nunc

Nunc priusquam huc senex venit, libet lamẽtari dum extat.

O Troia, ô patria, ô Pergamum, ô Priame, peristi senex,
Qui misere malè multabere quadringentis Philippis aureis.
Nam ego has tabellas obsignatas, consignatas, quas fero,
Non sunt tabellæ, sed equus quem misere Achiui ligneum, &c.

VRBIS TROIÆ) *Talia sunt apud Virgil. urbs Patavi, fons Timaui in 1. Æneid. urbs Buthroti in 3. Quin hoc ipsum in 1. Quis genus Æneadũm, quis Troiæ nesciat urbem.* QVAM TROADEM INSCRIPSIT) *Rectius inscripsisset hanc Tragœdiam Troades more Euripidis Seneca. De quo disputatiunculam videbis M. Antonij Delrij qui in Senecam Aduersaria scripsit.* CAPTIS SYRACVSIS MARCELLVS) *Et Titus Vespasiani filius, ut traditum est ab Egesippo lib. 5. cap. 21. Hierosolymitanorum malis ingemuit, sublatisq; cælo manibus se insontem testatus est. Dauidem Saulis mortem acerbè tulisse Regum historia docet.* POLLENTIS ASIAE) *Phrygia enim utraque in Asia, & Troia in Phrygia maiore, & Priamus rex Phrygiæ, & bona partis Asiæ. Hinc & Virgilius, Postquam res Asiæ, &c. Item in 1. Vltra Asiam magno Pelopeia ad mœnia bello venturam.* CAELITVM EGREGIVS LABOR) *Neptuni & Apollinis, qui à Laomedonte mercede conducti, mœnia Troiana construxerunt. Homerus Iliad. η. & φ. Virgil. 2. & 3. Æneid. ubi Troia idcirco Neptu-*

Neptunia dicitur. Euripides prologo Troadum. Praemia autem illa promissa non soluit Laomedon. Inde dictum 1. Georg. Laomedonteæ luimus periuria Troiæ. Et lib. 4. Æneid.

> nescis heu perdita, necdum
> Laomedonteæ sentis periuria gentis.

Et à Celæno Harpyia in 3.

> Bellum etiam pro cæde boum, stratisq; iuuencis
> Laomedontiadæ, bellúmne inferre paratis?

Vbi Seruius, Laomedontiadæ, id est, perfidi: à rege natum opprobriũ, qui deos fefellit. Ouid. 11. Metam. cum rem exponit, addit etiam de vltione qua Neptunus iniuriam persecutus est. ASSARACI DOMVS) Assaracus frater Ili, & Ganymedis, Troem habuit patrem. Capyn genuit, Capys Anchisen, Anchises Æneam auctorem Romani generis. Ex quo Mummius qui Achaiam vicit. Vnde Assarici domus 1. Æneid. non vt hîc pro Troianis, sed pro Romanis, à Troianis tamen oriundis.

> Veniet lustris labentibus ætas,
> Cum domus Assarici Phtiam, clarasq; Mycenas
> Seruitio premet.

Assarici tellus apud Horat. Ode 13. Epod. est Troia.

> Te manet Assarici tellus: quam frigida parui
> Findunt Scamandri flumina,
> Lubricus & Simois.

OPPETENTES HVMVM MOMORDISSE) Virgil. 11. Æneid. vbi Turnus Mezentij mortem laudibus prosequitur.

Ille

Ille mihi ante alios fortunatusq́; laborum
Egregiusq́; animi, qui ne quid tale videret
Procubuit moriens, & humum semel ore momordit.

Ab Homero acceptum demonstrat, & cur dicantur in prælio cadentes humum mordere declarat Victorius lib. 29. cap. 17. (CASSANDRÆ VOBIS VATICINANTI) Horatius inducit Nereum prænunciantem Paridi cum adultera Troiam petenti excidium patriæ Ode 15. lib. 1. imitatus Bacchylidem, qui id Cassandræ tribuit, quod fecit etiam Lycophron, Tryphiodorus. Apud Cic. 1. de Diuinat. sunt versiculi, quos credibile est eius vaticinij reliquias esse.

Eheu videte iudicauit indicium inclutum
Inter deas tres aliquis, quo iudicio
Mulier, furiarum vna adueniret.

Veruntamen fidem eius prædictiones nullam inuenerunt, quod & Virgil. non tacuit, & Seneca indicat his verbis.

Quæcunq; Phœbas ore lymphata furens
Credi deo vetante, prædixit mala,
Prior Hecuba vidi grauida, nec tacui metus.

Fuit ergo ipsum quoq; somnium Hecubæ quoddam vaticinium, & arioli seu coniectores id ad calamitatem pestemq́; publicam attinere consulti responderunt. De hoc positi sunt versiculi 1. de Diuinat. nempe isti.

Quia mater grauida parere se ardentem facem
Visa est in somnis Hecuba: quo facto pater
Rex ipse Priamus, somnio mentis metu
Perculsus, curis sumptis suspirantibus,
Exsacrificabat hostiis balantibus:

Tum

Tum coniectorem postulat, pacem petens,
Vt se edoceret obsecrans Apollinem,
Quò se vortant tantæ sortes somnium.
Ibi ex oraculo voce diuina edidit
Apollo, puerum, primus qui Priamo foret
Post illa natus tempora, hunc, ni tolleretur,
Eum esse exitium Troiæ, pestem Pergamo.

Refert item somnium, & interpretationem Patris in epist. ad Helenam apud Ouid. EQVVM ILLVM DVRATEVM) *Dictiis Cretensis lib. 5. scripsit hunc equũ consilio Heleni Priami F. ædificatum. Trãsfugisse autem hunc ad Græcos scelera Troianorum perosum. Hunc ab Vlysse captum, & in castra Græcorum perductum, alia quædam fata illis aperuisse scribit Leonicus lib. 3. cap. 45. sine quibus vrbe non essent potituri: vt de osse Pelopis, Neoptolemo, & Philoctete.* QVÆ GAVDIA) *Babylonem quoq; die festo, dum ciues ludo & choris agitandis intenti essent, à Cyro captam auctor est Herodotus lib. 1. & Xenophon in Pædia. De Syracusis legi simile quippiam.* TRIVENEFICVS, ACHERONTIS PABVLVM) *Plauti sunt, quibus admoneor, vt ex eodem Comico, congestam à me syluulam vocũ huiuscemodi ad insectationem accommodatarum subiiciam. Quando iis vtendum sit, id erit indicij. Verbero, audaciæ columẽ, larua vmbratilis, thesaurus stupri, præstigiatrix mulier multò maxima, mastigia. Perlecebræ, pernices, adolescentum exitium de meretrice. Virgarum lasciuia, flagitiũ hominis, cinœdus calamistratus, ante omnes*

mortales minimi pretij, capuli decus, stimulorum seges, claudus sutor. Ego istos noui Polypos, qui vbi quid tetigerint tenent. Prostibulum populi. Rumex non aquè est aridus, atq; hic est senex. Trium literarum homo, trifurcifer, fur thesaurarius, fur manifestarius, nō fur, sed trifur, scelerum cumulatissimus, statua verberea. Age tu illuc procede bone vir, lepidum mancupium meum. Anus vinosissima, scelerum caput. Vnocule salue. Item genus est lenonum inter homines meo quidem animo. Ut muscaq;, culicesq; pedesq; pulicesq; odio, & malo, & molestia: bono vsui estis nulli. E sterquilinio effossus, stabulum nequitiæ. Eho tu nihili, cana culex, ad senem. Hircus improbus, edentulus, vir minimi pretij, vetuli verueces, murcidus homo, defloccatus senex, omnium hominum minimi pretij, barathrum, fungus, sublesta fide, lingua factiosi, inertes opera, tanti est, quanti est fungus putridus, homo nihili, probri perlecebræ & persuastrices. Herilis pernicies de malo seruo. Frutex, vrbanus scurra, stimulatrix, peculij sui prodigus, plagigerulus, senex cerebrosus. Illecebræ argentariæ de meretricibus. Plenus periurij, atque adulterij, oblatratrix, populi odium, mœchus vngentatus, senex hircosus, thesaurus mali. Ad mandata claudus, cæcus, mutus, mancus, perfossor parietum, legirupa.

Quoniam quæ ad vituperandum conuitiandumq; possent loco et tempore adhiberi non sum grauatus adducere, adducam & illa ex eodem fonte, quibus ad blan-

blandiendum, et laudandum vti licebit. Decus populi, thesaurus copiarum, salus interioris corporis. O mi lepos.

Tu mihi herus nunc es, tu patronus, tu pater,
Tibi commendo spes opesq; meas.

Salue oculissime homo, anime mi, ocule mi. Phædromus genius meus. O mea opportunitas, thesaurus meus. Vinum profusum vetula sic alloquitur:

Nam omnium vnguentorum odor præ tuo nautea est.
Tu mihi stacte, tu cinnamomum, tu rosa, tu crocum & cassia es, tu bdellium.

Melliculum, amœnitas, vita, lux, rosa, voluptas, festiuitas, salus, commoditas. Verum in his dedita opera sum parcior. ACCENSA LAMPADE IN PRÆTORIA) Potuit etiam Sinon illis signum dedisse iactu ignis in cælum, aut face prolata de mœnibus, quod scribunt Tryphiodorus, & Cointus Smyrnæus. Immo & Helena dedit. Testis Virgil. in 6.

Illa chorum simulans euantes orgia circum
Ducebat Phrygias: flammam media ipsa tenebat
Ingentem, & summa Danaos ex arce vocabat.

VLTIMVM NOBIS DIEM) Diem naturalem intellige, constantē horis quatuor et viginti quantum temporis vna solis lustratio cōficit. Sic Virgil. Arma, viri ferte arma, vocat lux vltima victos: lux, inquit, cum tamen esset nox. Ibid. nunquā omnes hodie moriemur inulti. Est enim hodie quasi hoc die. Sic Dido, cū iam nox esset, ait nihilominus: hunc lætum Tyriisq; diem Troiaq; profectis Esse velis. FVRIAS AIACIS OILI)

Furia amor est: vt in Bucolicis. Seu quicunq; furor: & Oilei non vacat: nam & duo Aiaces fuerũt, & ambo furuerunt: sed ira Telamonius, hic amore. Et est græca figura τῆς πτώσεως, vt si dicamus, Æneas Anchisæ, & subaudiamus, filius, &c. Seruius. ILLVM EXSPIRANTEM) *Magnum intellectum ex pronominibus nasci, suppreßis nominibus, docet hoc etiam exemplo Donatus. Hoc enim intelligit poëta per vocẽ (illum) isto loco, illum temerarium, illũ inconsideratum, illum sacrilegum, illum profanum, illum qui in templo deæ, in templo virginis, ante ipsas aras, in conspectu numinis regiam sacerdotem intactam stupro violauit.* ECCE TRAHEBATVR) *multa in his quoq; versibus acuta mens Donati peruidet, quæ ad amplificandum scelus Græcorum sunt aptißima.* ET AB VLYSSE, AC MENELAO) *Apud inferos rem enarrat Æneæ Deiphobus 6. Æneid. Diritatem autem mortis & fœditatem supplicij, quo est ab his duobus affectus miser, his carminibus comprehendit Virgil.*

> *Atque hic Priamiden laniatum corpore toto*
> *Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora:*
> *Ora manusq; ambas, populataq; tempora raptis*
> *Auribus, & truncas inhonesto vulnere nares.*

POSTES OSCVLARENTVR) *Romani, quorum mores & ritus persæpe aliis gentibus poëta tribuit, aliquid religionis liminibus, atq; postibus tribuebant. Apud Plautum limen superum atq; inferum quadam cum pietate salutatur: & apud Tibullum oscula signun-*

figuntur liminibus, & morem hunc edidit etiam Arnob. lib. 1. Cum deorum ante ora prostrati limina ipsa conuerrerent osculis. Plaut. Rud. hic in fano Veneris signum flentes amplexæ tenent.

Quod eo magis Troianæ mulieres faciebant, quod se id vltimum facere, quippe in seruitutem auchendæ, & patrium solum in perpetuum desertura, constituebant. Reduces etiam amplecti, & exosculari limina solebant, cum scilicet domo diu abfuissent. DEORVM SIMVLACRA SVPPLICES) *Id in more habebant, cum magno vrgerentur discrimine, & in metu exitij, ac desperatione salutis versarentur.* ASTYANAX QVEM ANDROMACHA) *De hoc puero, & eius violenta crudeliq; morte Seneca in Troade, & Euripid. Ouid. item 13. Metam.*

Mittitur Astyanax illis de turribus, vnde
Pugnantem pro se, proauitaq; regna tuentem
Sæpe videre patrem monstratum à matre solebat.

De mactata autem Polyxena Euripides in Hecuba, pro qua imitator Græcorum Seneca in illa sua tragœdia modo à me nominata Andromacham, vt pro puella Astyanactem substituit. Materni affectus magnitudinem vterque poëta mirificum in modum expreßit: nec potest vltimis illis verbis, quibus ad matrem cum amantißimo complexu abitura ad necem filia generosa vtitur, quidquam fingi tristius.

PROGYMNASMA
NONVM ET VICESIMVM.
Triumphus Romanus, & ouatio.

FIDVS, SVCCESSVS, ROGATIANVS.

FIDVS. Si quid est in me iudicij, neutiquam imprudẽter ac falsò M. Tullius in ea oratione, quam pro Archia poëta nobili de ciuitate habuit, ad istum modũ locutus est. Nullam virtus aliam mercedem laborum periculorumq; desiderat, præter hanc laudis & gloriæ: qua quidem detracta, quid est quòd in hoc tam exiguo vitæ curriculo, & tam breui, tantis nos laboribus exerceamus? Ac si vlli sunt, quorũ censetur cum per se eximia & admiranda, tum hoc pulcherrimo præmio ex omnibus remuneranda virtus, belli duces sunt, qui suis auspiciis, terra mariue res magnas, vtiles, ac salutares pro communi gesserunt. Talibus Senatus populusq; Romanus & absentibus Imperatoris nomẽ, supplicationesq;, & præsentibus aut triumphum, aut ouationẽ quidem certè decernebant: qui honores, quãti fuerint, Romanæ memoriæ consectatoribus non est incognitũ. Nihil quidquam apud Romanos triumpho illustrius ac magnificentius: siquidem tantum illis erat triumphare, quantum toti Græciæ olympia vicisse. S. Certè. Cur nõ honorarentur boni duces, si, quod constat, tam liberalem gloriæ quoq; mercedem referebãt boni milites? Quin, vt in Pisoniana affirmã-

tum videmus eundem Tullium, non poteſt quiſquam exercitum cupere, aperteq́ petere, vt non prætexat cupiditatem triumphi: quem cõtemnere anguſti, & demiſsi eſt animi. R. Quam verò ille huius rei cauſſam adducit? S. Aduorte animum ſis. Propterea quòd quemadmodum leuitatis eſt inanem aucupari rumorem, & omnes vmbras, etiam falſæ gloriæ conſectari: ſic leuis eſt animi, lucem ſplendoremq́ fugientis, iſtam gloriam, qui eſt fructus veræ virtutis honeſtiſsimus, repudiare. R. Spreuit nihilominus, & repudiauit tam expetendum aliis, ſibiq́ ob res præclarè geſtas à ſenatu decretum honorem Cn. Fuluius Flaccus. Nimirum non plura decerpens, quàm acciderunt. Nam vt vrbem intrauit, continuò ipſe quæſtione publica afflictus, exilio multatus eſt: vt ſi quid religionis inſolentia cõmiſiſſet, pœna expiaret. Ita Valerius. Recuſarunt etiam M. Fabius propter obitum fratris: & Tiberius in victoria Illyrica, mœſtitudine tum afflicta ciuitate, propter cladem Varianam: & Septimius Seuerus, quia ex pedibus laboraret. Quid eſt autem Fide, quod dicas de hòc vocabulo triumphus? vnde illi origo? Si græca eſt, ſcire non potui ego, qui nõ plus græcè doctus ſum, quàm alter veſtrûm Syriacè. F. Et dediſti, & dabis inſuper huius pœnas inſcitiæ. R. Modò vt ne dem capite: cætera paruipendo. Sed tu reſpõſum da. F. Dici poteſt, quod in 5. de ling. lat. Varro ſcripſit. R. Varro? Hem. quid ergo ille ſcripſit? Etenim cum de re ruſtica libros eius peruolitârim (peruolutârim volebam dicere) illos alios de lingua nondum attigi. S. Caue attingas: ſunt malæ beſtiæ, lædunt

morsibus. R. Immo tu es mala valde bestia, qui sic mordeas. F. Pax sit rebus: audite cætera. Triumphare, inquit, appellatum, quòd cum Imperatore milites redeuntes clamitant per vrbem, in Capitolium eunti Iô triumphe, iô; idq; à θειάμβῳ græco Liberi Patris cognomento, quoniam primus ipse triumphum ex Indis ab se deuictis post triennium in Bœotiam reuersus, elephanto vectus deportauerit, vt refert Diodorus: & quia triumphi, vt obseruauit Plinius, repertor ipse fuerit. S. Triumphare igitur à triumpho, & istuc à θειάμβῳ, cui voci ante manebat sua subiecta vis, quàm Libero cognomenti loco imponeretur: qui & aliam ob caussam θείαμβος est nuncupatus. Nos porrò etymon τοῦ θειάμβου pro triumpho inuestigamus. F. Spinosius, & implicatius aliquantò à litteratoribus super eo differitur: quare tenere eius significatum modo satis fuerit, cætera curiosi viderint. Quomodo natus, & à quo primum auctore inductus sit triumphus, agite dispiciamus. R. Ego quidem non alias caussas, & tanquam parentes eius queo dispicere, quam dulcedinem victoriæ, & gaudium de liberatione, depulsioneq; malorum, quorum partim accipiebantur, partim accipienda metuebantur ab hostibus, & gratum animum erga liberatorem, deosq; ipsos huius felicitatis largitores: quarum rerum omnium testimonium maximum, & luculentissimum esse voluerunt triumphum, seu pompam illam sollemnem atq; apparatissimam. Nullum sanè spectaculum iucundius, quàm intueri vinctum per ora

omnium

omnium circumduci, & in carcerem ad mortem detrudi, quem vt communem pestem formidâris. Eiuscemodi pompæ velut fundamenta præstruxisse, & exemplum posteris transmisisse Romulus traditur: qui Acrone rege Ceninensium sua manu interfecto, spolia eius suspensa, fabricato ad id aptè ferrulo gerens in Capitolium ascendit: ibíque ea ad quercum pastoribus sacram deposuit, ἐπινίκιον seu victoriale carmen sequenti in armis exercitui voce præiens, ciuibus gratulabũdis eum acclamationibus excipientibus. Multum intercesit temporis, cum Tarquinius Priscus currum, aliaq; ad speciem insignia, & visenda fertur adiecisse: donec ij splendores, & apparatus sumptuosissimi accesserunt, quos in triumphis posterioribus iure admiramur: atq; vt nõ immeritò vir quidam sanctus, quòd vulgò circumfertur, Romam vidisse triumphantem optârit. F. Non olent ista triuiale quippiam. Iam, si vobis non displicet, leges triumphales inter nos celebremus. S. Quid verò placeat magis? F. Legibus istis etiam caussæ triumphi continentur. Non enim inconsultò ac temere, tam singulare genus ornamenti concedebatur. A principio quidem cum res, id quod necesse erat, viribus non magnis contra hostes administraretur, paruarum caussarum momenta triumphum pariebant. Quocirca cum Veientes, & Tarquinienses bellum Romanis pro Tarquiniorũ restitutione fecissent, vnoq; plus Etruscorum occubuisset, nec die postera quisquam de hostibus cõspiceretur, res digna triumpho iudicata est. Quin etiam ex deditis, non vi captis vrbibus, & de hoste

non cæſo, ſed fugato tantùm & auerſo triumphũ agi ſolitum inuenimus. Prolatis deinde longius imperij terminis, cum etiam præliis maioribus in hoſtes potentiores defungerentur, ſanxerunt, vt ne quis triumpharet, qui minus quinq; hoſtium millia vno congreſſu fudiſſet. Hinc apud Quæſtores Vrbanos edito ſacramento teſtificari Imperatores cogebantur, nihil ſe niſi ex vero è prouincia ad ſenatum ſcripſiſſe, & de hoſtium occiſorum, & de ciuium amiſſorum numero. Nam ſi cum ſæuis cladibus, & cruentæ admodum victoriæ contigiſſent, vt quæ lugendæ magis quam lætandæ eſſent, multisq; potius funeribus quam cõmodis Rempub. cumulaſſent, triumphi petitionem non habebant. Quod ſi peieraſſent Imperatores, ex lege in eos animaduertebatur. Et quia de literis Imperatorum mentio ſe obtulit, ſcire licet, eos deletis hoſtibus, aut expugnata vrbe aliqua, tanquam victoriæ indicio, literas lauro inuolutas ad ſenatum mittere conſueſſe, quæ dicebantur literæ laureatæ. Liuius. Literæ à Poſthumio laureatæ ſequuntur, victoriam pop. Rom. eſſe. Cic. in Piſon. Ne tum quidem Paule noſter tabulas Romam cum laurea mittere audebas. Ad Atticum literas victrices nominat. Et Ouid. ſimiliter. Non ego victrices lauro redimire tabellas. Nec triumphabant, niſi ductu, auſpicioq; ſuo, atq; etiam in ſua, non in aliena prouincia hoſtes cecidiſſent, bellúmque omne profligaſſent. Ex quo fracto ad Metaurum Haſdrubale Liuius Conſul, qui in ſua prouincia rem geſſerat triumphum, Nero collega qui eidem auxilium apportârat, victoriæq; maior pars fuerat, quoniam

id in

Id in alterius prouincia fecerat, ouationem duntaxat obtinuit. Præterea, si magistratum legitimũ non gererent, neq; præessent exercitui, vt Dictatores, Consules, Prætores, non triumphabant. Ob id L. Cornelius Lentulus tametsi magnis rebus perpetratis, triumpho excidit, quod Hispaniam cum imperio proconsulari tenuisset. Triumphos tamẽ deportarunt Proconsules Scipio de Annibale & Pœnis, Cn. Manlius de Gallo græcis, Paulus Æmilius de Ingaunis, & Liguribus, Pompeius de Sertorio. Idem eques tantùm, & in ordinem senatorium necdum relatus, deuicto in Africa Domitio triumphalibus ornamentis honoratus est. Nec semel, sed sæpius in eodem magistratu, & aduersus eosdem hostes bello prospere gesto hoc decus permissum legimus. Qui magistratu superiore præditus esset, solus triumphũ habebat. Non ergo Consul cum Dictatore, aut Prætore triumphabat, ne minor potestas maiorem æquare videretur: néue auspicia, quæ maioris magistratus sunt, cum minoribus confunderétur: quamquam Dictatorem cum Magistro equitum triumphali pompa inuectum licet cognóscere. Adhæc, illis tantùm triumphus dabatur, qui rem Romanam militiæ auxissent: non qui vel collapsam instaurassent, vel amissam recepissent. Igitur Q. Fuluius Capua recuperata, & L. Opimius Fregellanis ad deditionem compulsis, Scipio item de reductis in fidem Hispaniis, Marcellus de occupatis Syracusis triumpho caruerunt. S. Ita est, nam memini eadem mihi lecta. Nec solebant triumphare de hostibus eiusmodi, vt bellum contra eos susceptum in

eru-

erubeſcendis poneretur, quales ſerui, piratæ, fugitiui, & ſimiles. Veruntamē M. Craſſo Diuiti, quod duodena gladiatorum millia fugaſſet permiſſa ouatio. R. Quinam gladiatores iſti, & quodnam huius belli initium? S. Pro me Velleius reſpondebit, cuius hæc ſunt verba lib. 2. Dum Sertorianum bellum geritur in Hiſpania 64. fugitiui è ludo gladiatorio Capua profugientes, duce Spartaco, raptis ex ea vrbe gladiis, primò Veſuuium montem petiere: mox creſcente indies multitudine, grauibus variisq; caſibus affecere Italiam: quorum numerus intantum adoleuit, vt qua vltimo dimicauere acie 40. millia hominum ſe Romano exercitui oppoſuerint. Huius patrati gloria penes M. Craſſum fuit. Ac ciuili bello quantumuis nobili confecta victoria, rebusq; geſtis ad vtilitatem Reipub. permagnis, nihilominus nec Imperatoris nomen, nec ſupplicationem, nec triumphum, nec ouationem victor adipiſcebatur. Nec aras item, nec ſigna diis ſtatuebant, niſi ob externas victorias. Tacitus de Tiberio lib. 3. Idem cum Valerius Meſſalinus ſignum aureum in æde Martis Vltoris, Cecina Seuerus aram Vltioni ſtatuēdam cenſuiſſent, prohibuit: ob externas victorias ſacrari dictitans: domeſtica mala triſtitia operienda. Illud quoque non tacendum, Romanum ciuem licet perniciosum ciuitati, victum non licuiſſe per triumphum ducere. R. Rationem negatorum honorum peruidere non eſt difficile: & ſine dubio prudenter ac piè factum. Quamquam enim huiuſcemodi victoriæ interdum neceſſariæ ſunt, certè ſemper luctuoſæ ſunt: nec poteſt domeſticus cruor niſi triſtem

com-

comparare lætitiam. F. Nihil ergo de triumpho cogitandum fuit Nasicæ, Tiberij Gracchi sociorúmque perditissimos conatus vindicanti. Nihil Metello C.Opimium interimenti. Nihil C.Antonio Catilinam cum perduellibus prælij congressione superanti. In odium pop.Rom. Cæsar cecidit, qui & de filiis Pompeij triumphare ausus est, & in pompa præferre Massiliam.De quo scriptum est à Cicerone in 2. de Officiis cum querela in hũc modum. Itaq; vexatis,& perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperij portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea vrbe triumphari, sine qua nunquam nostri Imperatores ex transalpinis bellis triumpharũt. Tangit item Philipp. 8. & ingemuisse dicit pop. Rom. nec fuisse quenquam, qui huius fidelissimæ ciuitatis miserias à se alienas arbitraretur. Laus contra Sullæ impertienda,qui cum plurimas Asiæ Græciæq; vrbes in triumpho deferret, ne vnum quidem oppidulum Romanorum detulit.Institutum prẹterea, vt qui triumphum peteret, prius Romam victorem exercitum, cuiusq; virtutis ignauiæq; testem reportaret, & prouinciam successori quam maximè aptam,expeditam,ac perdomitam traderet.In ædem Bellonę extra vrbem senatus vniuersus cogebatur (nam triumphi candidato seu petitori vrbem inire, dum peteret, non licebat) ibi patres de rebus à se gestis victor docebat. Velleius de Paulo Æmilio. Is cum in concione extra vrbem more maiorum ante triumphi diem ordinem actorum suorum commemoraret.Aderant Legati,Tribuni militum,Centuriones, milites tãquam testes omnium:

nium: quamquam frequenter abſentibus, rebus eorum cognitis triumphum decretum eſſe non neſcimus. Facto ſenatus conſulto ad populum referebatur, ille iubebat, Patres auctores fiebant, & ſolo populi iuſſu aliquando, Patribus inuitis triumphatum eſt. Quæ autem triumphum impedirent, hæc fuerunt. Si Tribuni plebis Imperatori triumphum poſtulanti parum eſſent amici, atque ideo rogationem recuſarent. Si rogationem quidem ferrent, at eam populus ſuffragiis non probaret. Si ferente rogationem Tribuno vnus aut plures de collegio intercederent. Si Tribunus Imperatori ob rem bello ſecus geſtam diem diceret. R. Bene tu iſta de impedimētis. Sed ne tanquam inane, & leue illud taceamus, ꝙ Romam proficiſcētes ad triūphalia duces, Itali, quacunq; pergerent ſuis & ipſi quibuſdam honoribus exciperent. F. Proximū arbitror, ipſam pompam, apparatumq; triumphi, ſeu modū, & rationem ipſam triumphandi ad mutuum delectamentum perpendere. S. Hic tu, Fide, πρωταγωνιστής, ſeu primarū partium actor eris quodammodo: quem quidem honorem & Rogatianus & ego tibi non ſolùm quia annis, verum etiam quia ſcientia vetuſtatis nobis prior es, perlubentes habebimus. F. Nihil me iſte honor mouet: & tamen grates vtriq; veſtrûm. Fuit eritq; mihi ſemper iucundum de antiquitatis memoria colloqui, ſi quem aut nactus ſum, aut nanciſcar in poſterum erectum ad audiendum: & quicum in iſto genere ſermonis bonas horas nō peſſimè collocem. S. Quid autem duobus hiſce ſodalibus tuis erectius, quid cupidius, aut ſitientius? F. Quod eſt pro-

propositũ, videtur mihi generatim explicari posse tali ferè modo: nam de singularibus horum illorúmue triumphis singularia etiam quædam dici posse non ignoratis, & ego quædam huiuscemodi afferam rei illustrandæ. R. Et verum est, qnod ais, & placet quod promittis. F. Donatis ob virtutem militibus, Tribunis, Præfectis, Centurionibus, factóque sacrificio Imperator in currum ascendebat, in hęc verba precatus. DII, NVTV ET IMPERIO QVORVM NATA, ET AVCTA EST RES ROMANA, EANDEM PLACATI, PROPITIATIQVE SERVATE. Sed de curru, & ornatu Imperatoris suo loco. Cum eo deductum negotium, vt impetratus per vrbem triumphus duceretur, qui erant cum potestate tam sacra quam ciuili, senatus populúsque, omnis ordo, ætas, sexus in veste candida, in gratulationes, & gaudia effusi ad triumphatorem, velut numen aliquod videndum excipiendúmque se foras dabant. In prima pompa, & veluti in fronte agminis longissimi ordine longo præportabantur simulacra montium, fluminum, oppidorum atque vrbium belli iure acquisitarum. Scipioni quidem Asiatico vno triumpho triginta supra cẽtum prelata memorantur: Iulio Cæsari Massilia, Nilus, Rhenus, Rhodanus, ex auro & ebore omnia. Sulla quamquam exterarum, nullius tamen Romanarũ vrbium effigiem, vt nec vllius ciuis Romani imaginem] sibi præferri passus est. Quod contra Cæsar voluit in imagini bus Scipionis, Petrei, Catonis, at non Pompeij. Multitudo quandoque in caussa erat, vt turres tantum, quasi vrbium vicariæ gesta-

gestarentur. Gestabantur item tabulæ, in quibus elementis vncialibus perscriptus nauium captarũ numerus, vrbium expugnatarum, in fidem receptarum, tributo affectarum, gentium debellatarũ, regum deuictorum nomina, qui tituli dicebantur. Succedebant hostilibus spoliis, & armis onerata plaustra cum signis militaribus non erectis, sed iacentibus. Deinde varia tormenta bellica, & muralia, cum rostris nauium, falcati currus, insignes clypei, lecticæ aureæ, signa, vasa aurea, argentea, ænea. Omne aurum, argentumq; factum non factum, rude signatum ex vrbium prẹda in triumpho deferebatur, ac perscriptum in tabulis ad ærarium dabatur. Paulus Æmilius Macedonia subiugata tantum intulit spoliorum huius generis, vt ex illo pop. Rom. tributum pendere desierit. Tenebãt item locum suum in pompa res raræ, ignotæ, peregrinæ, è domitis & longinquis regionibus, visu admirandæ. Vespasianus balsamum arborem Romæ nunquã conspectam è Iudæa detulit. Pompeius Mithridate oppresso ebenum arborem Indicam, & triumpho tertio alueum cum tesseris, confectum è duabus gemmis stupendæ magnitudinis. Cn. Manlius Asia deuictã monopodia, abacos, vestem stragulam, ærata triclinia. Scipio Asiaticus de Antiocho triumphans dentes eburneos supra mille ducentos. Aurelianus Augustus inter alia miranda tigrides, alces, camelopardales. Erat insuper videre elephantos, equos captos, obsides. Sequebantur tubicines, modos triumphales facientes. Secundùm eos boues albi, cornibus inauratis, vittis ac sertis euincti, ad sacrificium Ioui, dex-

traleuaq; popæ succincti, aureas argenteasq; pateras præferentes. Gradiebantur mox Tribuni militum, Centuriones, Præfecti, equites ac pedites insigniores de victore exercitu, qui nimirum donis militaribus ob egregia facinora cohonestati fuerant: quæ dona palam quoque conspicienda ferebantur, & erant varia coronarũ genera, torques, phaleræ, armillæ. Hi, inquam, omnes spoliis armisque conspicui, & lauro tempora vincti incedebãt, clamantes Iô triumphe, Imperatoremq; magnis vocibus collaudantes. Liuius lib. 10. Triumphauit in magistratu (Papyrius) insigni, vt illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equitesq; insignes transiere, ac transuecti, multæ ciuicæ coronę vallaresq; ac murales conspectę. Reliqui omnes lauro ibãt coronati, boni ominis caussa nimirum, vt quemadmodum illa semper viret: sic respub. æternum floreat. Locus ab his proximus describebatur regibus, nobilibus, & bello clarioribus, atq; etiam hostium ducibus, qui quidem fere aut curriculis vehebantur, aut ferculis gestabantur, constrictis à tergo manibus. Pompeio regum filios, & obsides quatuor & triginta supra trecentos obtigisse proditum reperi. Quod si eos mors ante occupasset, eorum simulacra portabantur, quemadmodum Alexandrino triumpho Cleopatræ Augustus fecit. Ducta est alia quoque non humilis mulier viua ab Aureliano, Zenobia nempe Palmyreorum regina. Simul autem de foro versus capitolium currus triumphalis flectebat, duces in carcerem abduci præcipiebat Imperator, vbi vel æternis in vinculis retinebantur, vel securi

ſtatim feriebantur. Coronæ aureæ, quibus Vrbes ſociæ, populiq́ fœderati Imperatorem ob virtutem, & honoris ergô munerauerant, à miniſtris ſerta oleagina gerẽtibus etiam præferebantur. Cæſar, teſte Appiano, duo millia octingentas & duas ſupra viginti habuit. L. Manlius mille quingentas. C. Calpurnius Piſo quatuor & octoginta. Q. Fuluius Flaccus quatuor & viginti ſupra centum. Herculis quoq; ſignum ante triumphantem vehi ſolitum narrauit Aſconius. Præterea currum præcedebant cum coronis citharœdi, & tibicines eximij, in quorum medio quiſpiam talari veſtimento opertus, qui geſticulationibus, & dicteriis riſum concitaret. Currum ſtipabãt ſenatores, albati omnes. Tantus deniq; apparatus erat triumphi plerũque, & tanta rerum viſendarum copia, vt aliquando noctes & dies, totúmque triduum eo ducendo conſumeretur. Ipſe Imperator præeuntibus lictoribus, veſte purpurea, auro intertexta fulgebat, quali extra hanc pompam nemini fas vti, caput reuinctus corona laurea, tenẽs vna manu ramum laureum, altera ſceptrum eburneum: & quo fieret conſpectior, faciem minio illinebatur, Aſſyriorũ Medorumq́ regum exemplo, apud quos iſte mos (cuius auctor Cyrus) fucandi faciem. De curru hęc produntur. Fuiſſe inauratum, gemmiſq́ diſtinctũ nec bellicarũ ludicrarũmue quadrigarũ, ſed turris rotundæ ſimilem, duabus rotis ſuſtinentibus, deorum imaginibus mirè decoratum. Sub eo, qua parte ſedebat triũphator, ſuſpenſum idolum Faſcini, de quo Plinius lib. 28. cap. 4. Deus Faſcinus Imperatorum quoq;, non ſolum infantum cuſtos,

currus

currus triumphantium, sub his pendens, defendit, medicus inuidiæ, iubetq́ eosdem respicere, id est, vt ego interpretor, hominem se esse recordari. Traditum & hoc, in ipso curru ministrum publicum vna vehi consuesse, qui pone auream coronam lapillis corruscantem sustinẽs, Imperatorem admoneret, vti respiceret, id est, reliquum vitæ spatium prouideret, ne superbia tumesceret. Hanc coronam triumpho perfecto in gremio Iouis Capitolini reponere, aut templis dicare mos iubebat, argumẽto confessionis, deorum, Iouis ac dearum beneficio donatam populo Romano eam victoriam. Præterea hæc appendi solita, tintinnabulum & flagellum, quibus symbolis intelligeret, se in eam deuolui calamitatem posse, vt flagris multatus capite damnaretur: siquidem qui comperti capitalium facinorum supplicium vltimum expendebant, tintinnabula gestabant, ne quis obuius eorum contactu pollueretur. Consueuerant item triumphantes in currum accipere paruos liberos, pueros ac puellas. Si deessent proprij, nepotulos. Si grandiores essent, equis currui subiunctis impositi, à cognatis, & affinibus sustentabantur ne deciderent. Si plures singulis equis insidentes, currum prosequebantur. Cic. pro Muræna. An cum sedere in equis triumphantium prætextati potissimùm filij soleant, huic donis militaribus patris triumphũ decorare fugiendũ fuit, vt rebus communiter gestis pœne simul cũ patre triumpharet? Currũ trahebãt equi candidi quatuor. Pompeius triumpho Africo iunxit elephantos, quẽ superauit Cęsar, qui, auctore Suetonio, Gallici triũphi die in

Capitolium aſcendit ad lumina, elephantis quadraginta dextrà leuáque lychunchos geſtantibus. Nero hermaphroditas equas, Heliogabalus quaternos canes, mox tygres. Aurelianus vectus eſt quatuor ceruis, quos de rege Gothorum cum eodem curriculo cæperat, Iouiq́ in ſacrificiũ uouerat. Sic ergo ornatus, vt dictum, taliq́ in curru ſedens Imperator, per triumphalem portam ad Capitolium aſcendebat: ſed lentiſsimè, propter impedimenta videlicet, machinas, præcedentem, ſequentem, comitantem multitudinem. Poſt eum captiui, ſeruitute exempti, libertate donati, omnes capitibus raſis, & pileati. Tum victrices legiones, idq́ per turmas cum ſertis laureis, Imperatorem prædicantes, nec minus cum iocorũ laſciuia verſus inconditos, & malè natos in eum iactantes. Quod & Martialis tetigit lib.1.

Conſueuere iocos veſtri quoque ferre triumphi,
Materiam dictis nec pudet eſſe ducem.

Camillum dixerunt (vt genus ipſum perſpiciatur) Romulum, parentem patriæ, inſtauratorem vrbis. Marium tertium vrbis conditorem. M. Manlium vt indulgentem, & ambitioſum carpſerunt. Cæſari adulteria ſua, ſpurciſsimasq́ libidines obiecerunt.

Vrbani ſeruati vxores, mœchum caluum adducimus.
Auro in Gallia ſtuprum emiſti, hîc ſumpſiſti mutuum.

Et, Gallias Cæſar ſubegit, &c. Ventidio autem Baſſo Parthici triumphi die occinuerunt.

Currite omnes augures, aruſpices:
Portentum inuſitátum conflatum eſt recens.
Nam, mulos qui fricabat, Conſul factus eſt.

R. Fa-

R. Facile ex his coniiciat militarem licẽtiam quiuisetiam. F. Qui ex ædibus diuersisq́ Italiæ locis spectatum ruebant, nitebant vestibus, vultu ipso ingentem lætitiam animorum testabantur. Tota via qua triumphus ducebatur, aulæis ad parietes suspensis ornabatur: spargebantur flores & odores vndiq́: vtrinq́ sedilia, & tabulata seu ponticuli pro spectaculis disponebantur: & quo esset aptior, expeditiorq́ via, ministri baculos inauratos ferentes turbam è medio summouebant. Delubra viæ imminentia patebant, intenta sertis, & suaueolentibus repleta suffitionibus. Ibi vota & preces concipiebantur, ibi hostiæ immolabantur, & diis gratiæ agebantur. Postquam aduectus esset in Capitolium, gratiarum actionem his verbis effari solitus est. GRATIAS TIBI IVPITER OPT. MAX. TIBIQVE IVNONI REGINAE, ET CAETERIS HVIVS CVSTODIBVS HABITATORIBVSQVE ARCIS DIIS, LVBENS LAETVSQVE AGO, RE ROMANA IN HANC DIEM, ET HORAM PER MANVS QVOD VOLVISTIS MEAS SERVATA, BENE GESTAQVE: EANDEM ET SERVATE, VT FACITIS, FOVETE, PROTEGITE PROPITIATI, SVPPLEX ORO. Tum magna cæremonia victimæ cædebantur, & corona aurea, cuius ante meminimus, cum pretiosis manubiis, & spoliis opimis Ioui dicabatur. Post, epulum conquisitissimum publicè dabatur. Cæsar dedit duobus & viginti millibus tricliniorum instructis. Tiberius quoque mille mensis, & cõgiarium viritim tricenos nummos. In ipso item Capitolio impensa publica, ad quod Consules inuitati,

uitati, ſtatim rogabantur, ne venirent: nempe, ne quis eo die honoratior triũphante appareret inter illas epulas. Interdũ epulæ ante domos victoribus militibus propoſitę. Animaduertenda porrò illius ſanctiſsimæ Reipub. prouidentia ad inſolentiam faſtumque retundendum, cuius exemplum antea quoque memoratum eſt. Etenim ne triumphator nimiũ ſibi in tantis honoribus placeret, ſeruulus iuxta aſsidebat, qui ſubinde hæc fabularetur: magis ſeruo tuo pareo, quam tibi. Quo conuitio monitus, ſe metiri diſceret. Atq; vt huiuſmodi triumphorum memoria permaneret, non in publicis tantum conſeſsibus honeſtiſsimus locus datus viris triumphantibus, conceſſumq; vt in ſpectaculis lauro redimiti, & ſella curuli ſedentes adeſſent: ſed etiam erectæ illis columnæ, ſtatuæ, arcus, trophæa, aliaq; monumenta. Quin & aditus ædium ſpoliis hoſtilibus exornabantur (non tamen bello ciuili adeptis.) Hę erant, vt Plinius dicit, animorum ingentium imagines, quæ emptori refigere non liceret, triumphantq; etiam dominis mutatis ipſæ domus: & erat hæc ingens ſtimulatio, exprobrantibus tectis quotidie inbellem dominum intrare in alienum triumphum. Corollarium eſto quod dicturus ſum. Apud Liuium pręferre triumphi diem eſt, triumphi diem anteferre, præcipere, maturare, ante diem conſtitutum, & deſtinatum triumpho. Sic enim habet lib. 39. Ne plus in triumpho certaminum, quàm in bello haberet, prætulit triumphi diem. De triumpho hucuſq;. S. Auditu quidem egregia fuerunt: viſu quam ſpecioſa, magna, delectabilia fuerint, tantùm licet coniici.

R. Vt

R. Vt alia scilicet plurima de vetustate: atque adeo Romam ipsam veterem, cuius imago in libris, & tabulis imperfectissima. F. Et homines, & ædificia eodem fato sunt: neq; illi, neq; hæc æterna sunt: tempus est edax rerum. De ouatione ordiamur.

Genus fuit minoris triumphi, nec tamen non etiam magnifici & gloriosi, vt apparebit. De eius originatione rectius Plutarchus quàm Festus. Nō enim à geminata, o, litera, quod faciunt è pugna milites victores reuertentes, dum clamoribus lætis indulgent: sed ab oue ouatio, quam sacrificabant, qui isto modo triumpharent, vt taurum, qui illo altero, de quo disseruimus. R. Quæso simul expone caussas hoc loco, ob quas daretur ouatio. F. Faciam. Si bella non rite fuissent indicta, neque cum iusto hoste gesta: aut si hostes despicabiles. Item si ob deditionem incruenta, & , vt dici solet, impuluere victoria vicisset. Cum verbis, & comitate res cum hostibus transacta, & bene gesta esset. Cum non penitus debellati hostes, sed depulsa solùm pericula, & illi fugati, perculsi, consternati, aut à populationibus coerciti, nec magnis cladibus affecti. Cum non in propria, sed aliena prouincia res confecta esset. Cum reliquiæ belli superessent, nec adhuc pacata prouincia. Si ex prouincia exercitus non deportatus, nec successori traditus. Has ferme caussas Gellius & Plutarch' adducunt. Primus ouans vrbem est ingressus. P. Posthumius Tubertus Consul anno ab vrbe condita CCL. fuitq; ouantium corona myrtea: q; non Martius, sed quasi Veneris quidam triūphus foret.

Plin. lib. 15. cap. 29. Bellicis quoq; se rebus inseruit (myrtus) triumphánsque de Sabinis Posthumius Tubertus (qui primus omnium ouans ingressus est vrbem, quoniam rem leuiter, sine cruore gesserat) myrto Veneris victricis coronatus incessit, optabilemq; arborem etiã hostibus fecit. M. Crassus lauro vsus est. Quod ad reliquam pompam attinet, Senatus ei vniuersus, atque omnes ordines obuiam prodibant: oppida bello capta, signa militaria, spolia, arma, munera quæ acceperat, vt in triumpho, præferebantur. Item præibant duces hostium capti & vincti, cum obsidibus, aurea & argentea vasa, & huiusmodi portabantur. Milites etiam donati, sua dona præcedentes ostentabant. Dux ipse myrtea seu laurea corona insignis, & vt quidam tradiderunt, sceptrum ferens manu, equo insidebat, purpura vestitus. Senatus subsequebatur, plebs & equites antecedebant. Principiò sine exercitu, pedibus vrbem ouantes inibant: & ex duobus Imperatoribus re bene gesta alteri triumphus, alteri ouatio dabatur aliquando, vt bello Punico secundo Liuio, & Claudio Neroni contigit. Agebantur autem non tauri, sed oues coronatæ ante ducem, quę exacta pompa immolabantur. Non erat tubarum, sed tibiarum vsus in ouatione, de qua plus verborum facere me ne postuletis. R. Pro tempore multa de vtroque triumpho satis. S. Percuperem vt istis Phœbi soni pedibus quispiam fręnis arreptis moram iniiceret, ne tam celeri cursu ad occasum festinarent, lucemq; componerent. Inumbrare polum vespera incœptat, discedendum est. F. Discedamus.

ANNO-

ANNOTATIONES.

ET ABSENTIBVS IMPERATORIS) *Quibus, & quare à senatu hoc nomen tribueretur, diximus progymnasmate politico 17. & in eius annotationibus.* SVPPLICATIONESQVE) *Senatus populo deûm templa aperiri, gratias illis Imperatoris nomine ob rem feliciter, & auspicatissimè gestam agi iubebat: idq; aliàs plures, aliàs pauciores per dies fiebat. Demum eò res progressa, vt etiam in quinquaginta dies decerneretur. Hoc genere honoris cultus est M. Tullius togatus, oppressa cōiuratione Catilinaria, ob quam item ciuicam coronam ei deberi L. Gellius testatus est. De vtroq; in Pisoniana ipse hunc in modum. Me Q. Catulus princeps huius ordinis, & auctor publici consilij, frequentissimo senatu patrem patriæ nominauit. Mihi hic vir clarissimus, qui propter te sedet, L. Gellius, his audientibus, ciuicam coronam deberi à Repub. dixit. Mihi togato senatus, non, vt multis, bene gestæ, sed, vt nemini, conseruatæ Reipub. singulari genere supplicationis deorum immortaliū templa patefecit.* POMPEIVS DE SERTORIO) *Laudes Pompeij συνοπτικῶς leges cum volueris, apud Plinium lib. 7. cap. 26. Easdem suaui eloquentia sua persequitur Velleius lib. 2. principio, dicens, huius viri magnitudinem multorum voluminum instar exigere. Plena etiam manu eundem commendauit Cic. pro lege Manilia ad Quirites, cum di-*

ceret de Imperatore deligendo: quam orationem nonnulli pro Pompeio inscribendam censuerunt. De Iulio Cæsare eundem Plinium eod. lib. cap. 25. Velleium lib. 2. MARCELLVS DE OCCVPATIS SYRACVSIS) *Valerius quidem negat lib. 2. cap. 3. quia sine vllo magistratu eo missus fuisset. Plutarchus triumphasse affirmat in Albano, in vrbe ouasse. Similiter Liuius lib. 6. belli Punici, & prætulisse in triumpho simulacrum Syracusarum.* IN CVRRVM ASCENDEBAT) *Qui triumpharent vrbe adhuc recenti, & nec dum rerum domina, non curru, non equo, sed pedibus suis portabantur. Camillum Dictatorem primùm curru triumphali, seu potius equis albis ad currum adiunctis inuectum, sunt qui tradiderunt. Romulum quoq; Acrone Ceninensium Rege deuicto, quadriiugo curru vrbem iniuisse narrat Dionysius. De curru & aliis quæ infra sequuntur in explicatione pompæ triumphalis Cic. in Pison. Quid tandem habet iste currus? quid vincti ante currum duces? quid simulacra oppidorum? quid aurum, quid argentum? quid legati in equis & Tribuni? quid clamor militum? quid tota illa pompa?* QVI TITVLI DICEBANTVR) *Multiplex huius vocis significatio proponenda est. Titulum dicebant, qui in operibus auctorem seu artificem demonstrabat. Titulum gestabant sontes. Etiam titulus illa indicatio in ludis, cui deo, deæ, cuius Imperatoris saluti, indulgentiæ, victoriæ fierent. Titulus præterea ædibus ven-*

vendundis affigebatur. Titulus affixus alicuius facultates omnes in fiscum redactas monebat. Titulum amphoræ vinariæ, & victimæ quoque in Capitolium ducendæ habuerunt. PAVLVS ÆMILIVS MACEDONIA) *Ciceronem testem aduocabimus, qui sic scribit 2. Offic. in extremo. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paullus: tantum in ærarium pecuniæ inuexit, vt vnius Imperatoris præda finem attulerit tributorum. Pecunia autem illa, vt ex Velleio patet, fuit sexagesies ter centena millia coronatorum, seu trecenta millia supra sex milliones, quod vulgi verbum est. De hoc Velleius libro 1. virum in tantum laudandum, in quantum intelligi virtus potest. De victoria autem & triumpho eiusdem hunc in modum. Is Perseum ingenti prelio apud vrbem nomine Pydnam in Macedonia fusum superatúmque castris exuit, deletisq; eius copiis, destitutum omni spe, coëgit è Macedonia profugere: quam ille linquens, in insulam Samothraciam profugit, templiq; se religioni supplicem credidit. Ad eum Cn. Octauius P. R. qui classi praerat, peruenit, & ratione magis quam vi persuasit, vt se Romanorum fidei committeret. Ita Paulus maximum nobilissimúmque regem in triumpho duxit, qui tantum priores excessit, vel magnitudine regis Persei, vel specie simulacrorum, vel modo pecuniæ, vt bis millies centies HS. ærario contulerit, & omnium anteactorum comparationem ampli-*

amplitudine vicerit. IO TRIVMPHE. *Horat. Od. 2. lib. 4. morem cum hisce vocibus retulit.*

Tuq; cum procedis, Iô triumphe
Non semel dicemus, Iô triumphe
Ciuitas omnis: dabimusq; diuis
Thura benignis.

Et Ode 9. Epod.

Iô triumphe tu moraris aureos
Currus, & intactas boues.

Liuius lib. 45. militum quidem propria est caussa, qui & ipsi laureati, & quisq; donis quibus donati sunt insignes, triumphum nomine cient. CLEOPATRÆ AVGVSTVS FECIT) *De voluntaria huius morte Horatius Ode 31. lib. 1. Velleius lib. 2. At Cleopatra frustratis custodibus illata aspide, morsu sanè eius, expers muliebris metus, spiritum reddidit. Viuam capere Augustus magnopere cupiebat, quod eam ad triumphi gloriam magnum momentum allaturam sciret. Altera caussa cur id tam vehementer optaret fuit, vt in Antonio auctor est Plutarchus, quod metuebat, ne illa pecuniam, quam penes se habebat, corrumperet, ac dissiparet.* ZENOBIA NEMPE PALMYREORVM) *Amplissimas laudes reginæ huius persequuntur Trebellius, & Vopiscus. Militari prorsus animo, & factis mulier. Si se grauidam factam sentiret, vsq; ad partum aspernabatur, quod coniugibus mariti solent. Ita non dulcem Venerem, sed dulces natos tantum quærebat, memorabili exemplo castitatis etiam in libera, nec turpi voluptate.*

Cum

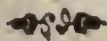
Cum in triumpho duceretur, ſæpius neceſſe habuit conſiſtere propter onus ornamentorum gemmarumq́ſ ſub quo laborabat. Vincti etiam pedes auro, manus catenis aureis, nec collo aureum vinculum deerat. Mirifice eam ſcribens ad ſenatum laudauit Aurelianus, cum incuſaretur à quibuſdam, quòd mulierem veluti ducem aliquem vir fortiſsimus triumphaſſet. ET SPOLIIS OPIMIS) *Quæ dux hoſtium duci ab ſe interfecto detraxit. Varro ait etiam opima ſpolia eſſe, ſi manipularis miles detraxerit, dũmodo id duci hoſtium.* ADITVS ÆDIVM SPOLIIS HOSTILIBVS) *Liuius. Spolia eius vrbis ante currum laturus, & fixurus in poſtibus ſuis. Attingit conſuetudinem iſtam & Virgilius lib. 2. Æneid.*

Barbarico poſtes auro ſpoliiſq́ſ ſuperbi.

Et in. 7.

Multaq́ſ præterea ſacris in poſtibus arma,
Captiui pendent currus, curuæq́ſ ſecures,
Et criſtæ capitum, & portarum ingentia clauſtra,
Spiculaq́ſ clypeiq́ſ ereptaq́ſ roſtra carinis.

Adiiciatur pro coronide. Ab vrbe condita ad Veſpaſianum & Titum, Romani triumphos egerunt vicenos ſupra trecentos: de Samnitibus ſolis quatuor ſupra triginta. Pluries de Gallis, quam de reliquo terrarum orbe triumpharunt.

DE RE NAVALI.

PROGYMNASMA TRICESIMVM.

Vita nautica.

VRBICVS, MERCATOR.

VRBICVS. Edicito bona fide, mi vetule, è quibus terrarum oris, aut qua demum ex insula in hunc orbem nostrum hasce merces? M. Partim è Cypro, partim è Lusitania: vbi in præsens ampla negotia & expedita habeo. Aliquã-do alia mercimoniorum genera Constantinopoli & Alexandria Venetias apportaui, benè refertis o-nustisq; nauibus. Constitui autem, si Deus annue-rit, propediem nauigare Calecutum in Indiam, ex illoq; mercatu celeberrimo res nouas, visendas, pretio dignas Europęis vrbib⁹ inferre. V. Etiámnè tu igitur ad extremos Indos? M. Per saxa per ignes cucurrerim, dum ita paupertatem effugiam, cuius onus mihi semper visum est & miserum, & graue. V. Paupertatem? M. Duram, sæuam, audacem, im-portunam paupertatem. V. At iam benignitate di-uûm, & virtute maiorum, & industria tua diues es satis. M. Opinione quidem mea nec fui, nec ero: & hæredes relinquã permultos: alios quasi in prima cera,

cera, alios in ſecunda, alios in ima. Forſitan tibi quoq;, vt olim familiari meo, ſextulam aſpergam. V. Hæccine cauſſa tibi huius vel audaciæ, vel inſaniæ? M. Quam tu audaciam? quam, vrbane tu, tam inurbanè mihi inſaniam? V. Quia faciunt quibus vitæ in marinis fluctibus agitandæ ratio complacita eſt, vt nec in viuis ducẽdi ſint, nec in mortuis. M. Quo id tandem modo? V. Ob certiſsimum, & ante oculos poſitum diſcrimen: ſiquidem à morte non plus diſtãt digitis tribus: quam craſſæ ſunt videlicet tabulæ, vnde nauigia compinguntur: illaq; ſola ſecura nauis eſt, quæ portum tenet, alia nulla. M. Vt periculoſum & lubricum ſit tranſmittere maria, cedò, minúsne periculi eſt in prælio, cum miles hoſtilem impetũ defendere, interq; micantes gladios ac tela volantia incolumem ſe præſtare cogitur? Eſt cum victus occumbit: ſæpe tamen acie victor exceſsit: quanquam haud ſine luculentis vulneribus, quæ cum iam conſanuerint, ipſæ ei cicatrices pro ornamento ſunt. Quoniam ergo militare præſentiſsimo cum periculo vitæ coniunctum eſt, ne profiteamur militiam. Poſsit ne fieri quidquam ſtultius? Quid verba incaſſum fundimus? ſua quemq; ars, ſuum ſtudium maximè retinet: hos caſtra, illos honores, iſtos agricultura, alios voluptates, quoſdam literæ, me nauigatio. V. Tandem vi tempeſtatis confracta naui eſca piſcium fies: aut alicubi in litus ſolum eiectus, & exanimis, qui ter puluerem tibi iniiciat inuenies neminem. Poteritq; illud Maronianum in te non ſecus atque in Palinurum iactari.

O nimium

O nimium cælo, & pelago confiſe ſereno,
Nudus, & ignota Palinure iacebis arena.

M. Vtrum corpus hoc meum ſepulchro committatur, an verò inhumatum relinquatur, non laboro. Hæc eadem membra, hanc peliem ille rerum naturæ opifex, & omnium deus nouiſsimo die mihi reſtituet, quamuis mortuum balæna, vt Ionam viuum deglutiuerit, nec vnquam reuomuerit. I. Ideo ne tantum, quia indocilis es pauperiem pati: quia cupidus opulentiæ, toties te credis pelago? toties huic confidis monſtro? M. Amo fortunas ampliſsimas, & mihi videtur bonus odor lucri vndecunque. Nihilominus aliæ ſunt cauſſæ, cur tot luſtrem æquora. V. Quænam illæ? M. Quòd hominum vitæ commodare annitor, quæ ſeſe tueri profectò non queat, ſi omnis nauigatio conquieſcat. Nulla regio, nulla prouincia, pars mundi nulla eſt, nedum ciuitas, quæ aliarum opibus & ſubſidiis non ſummopere vehemēterq; indigeat. Non quæuis fert omnia tellus. Hæc ſegetibus luxuriat, illa auro, argento, gemmis abundat, iſta metallis cæteris, aliæ aromatis, nonnullæ iis præterea rebus, à quibus aliæ inopes ſunt ac deſertæ. Hæ res mercatorum laboribus tum vectura tum nauibus exportantur & importantur. Num mentior? quid habes quod opponas? V. Nihil falſi prolocutus es: neque vllum vitæ genus facilè reperias, in quo bona malis, recta vitioſis admiſta non cernantur: quò fit, vt nemo ſua ſorte perpetuò contentus viuat, laudet diuerſa ſequentes. Nam & miles ad extremum ætate & opera militari feſſus, mercatores præ ſe beatos exclamat: mercator

tator contra nauim iactantibus Austris, aut militiam & graue Martis opus, aut vrbanum otium, aut rusticanam vitam suspirat: quod nescio an tibi quandoque vsu venerit. M. Venit. V. Quin ergo è tanta miseria exemptus, & ab ipsis tartari faucibus vindicatus, aliud viuendi institutum, quietum atque in tuto collocatum amplecteris? M. In alio non inuenio tanta compendia: & humano generi mercatura facienda, iterandisq; cursibus æquoreis plus vtilitatis, quam seu honoribus gerendis, seu aliqua fabrica exercenda concilio. V. Cum publicorum emolumẽtorum percupidus ac studiosus es, probatur id mihi maiorem in modum. M. Si historicorum monumenta reuoluas, quæ ego duntaxat primoribus, vt aiunt, digitis attigi, clarissimè perspicies, eas vrbes, quæ ad propulsandas iniurias, ad imperium tuendum propagandumq; classem semper instructam & paratam habuerunt, principatum inter reliquas tenuisse. V. Scio Athênis, Carthagini, Byzantio potissimùm gloriari ob hoc licere: nec me clam est, quãtum diuitiarum nostro æuo Genua & Venetiæ duo sidera Italiæ sibi hac opportunitate pepererint. M. Quod tu porrò de morte præsenti, & ipsis sese oculis ingerente occinebas, sic habeas velim, nõ me huc vsq; vita processurum fuisse, si nauigationibus temperassem. V. Ludis me. M. Neutiquam. Vt enim cæteros morbos prætermittam, quibus depellendis facit nauigare, phtisi tabescentibus, & hæmorrhæam patiẽtibus salutiferum est: quorum malorum hoc iam laborabam, illud metuebã, vtroq; liber sum & immunis. Nec parum ad

s inte-

integritatem valetudinis conducunt vomitiones, quibus ingredientes primùm mare, & aliâs iidem quoq; nauibus sursum deorsum, dextrorsum, sinistrorsum iactatis, perpurgàtur. V. Vt hic in cælum fert, quod diligit? M. Nondum audisti præcipua. V. Suntne maiora his? M. Ac multò quidem. V. Auscultare perlubet. M. Qui plurimum vitæ in mari traducunt, nulli propemodum eorum scelerum reperiuntur affines, quibus cooperiuntur, qui in mediis vrbibus ætatem agunt. A cupiditatibus & libidinibus, quarum illic summa licentia, & copia maxima est, remoti alieniq; sunt. Diuersorum locorum, variarum insularum, plurimarum gentium, legum, morum, rituum, cæterarumq; rerum pæne infinitarum cognitionem adipiscuntur, sermone hominum celebrâtur, & tanquam miracula suspiciuntur. Tu quidem nô pauca, vti arbitror, in libris lectitasti, quæ ego vectus equo ligneo per cęruleas vias coram sum intuitus: quod longè iucundissimum esse, tu ipse fatearis oportet. Si vidisses, statim nuntium huic vrbanæ vitæ remitteres, ad nauticam conuolares. V. Non non, qnamuis sciam adepturum me Persarũ montes aureos. Méne adeo à consilio & ratione discessisse? me hanc vitam colere? vitam laboriosam, sollicitam, ærumnosam, agrestem, inhumanam, barbaram? in qua toleranda frigora plus quam Caucasea, perferẽdda caumata grauissima, versandum in squalore, in fame, in siti, in horrore, in pauore assiduo. M. Molestiæ nauigantium potius ad corpus pertinent: quas autem vos vrbani perfertis, & quibus tanquam molibus oppressi tenemini,

mini, eæ ſunt animi totius. Proinde vt maior eſt vis animi quam corporis: ita grauiora ſunt ea, quæ concipiuntur ſentiunturq́ animis, quam quę corporibus. Inſuper illas res aſperas & immanes quas memorabas, toleratu faciliores exercitatio & diuturnitas reddunt: nec illę mentem perinde vt oppidanæ ſollicitudines, atque cruciatus macerare & exedere ſolent. V. Sine me peruenire quo volo, & largam auribus da operam. Nam vt ad vnum atque alterum obiectorum reſpondeas aliquid, ipſo incommodorum aceruo te obruam. M. Nihil tamen noui, nihil à me intentatum inexpertúmque dices. Quid enim ego, Deum immortalem, per tot annorum curricula terris iactatus & alto expertus non ſum? vt me ſæpius ingenio egregiè ad infælicitatem nato iudicauerim. V. Tantalum prædicant aquas in aquis captare. Mutato nomine de vobis narratur fabula, vos Tantali eſtis. M. Fac nos etiam Tityros, & Ixionas ſi lubet. V. In illis immenſis vndarum campis, per quos vela datis, quoties aquę nihil habetis, ſitiq́ exareſcitis? ex aquis aquationis cauſſa in terram deſcendere cogimini. O conditionem ter miſerabilem. M. Quin & panem mucidum, inſtar lapidis duriſsimum, ſcatentem vermibus eſitaui cum ſalſamentis putridis. V. Hem delicias. Quibus quantisq́ turpatus & oppletus ſordibus quam frequenter inceſsiſti? quam nunc item velut Maurus aduſtus es ſolibus, qué ego candida cute ante annos duodetriginta noui: tot ſiquidem abierunt, ex quo ad mercaturam adiunxiſti animum. Quid loquar de Scylla, de Charybdi, de

breuibus, de ſyrtibus, de vadis, de portētoſis piſcibus, de tonitruis, fulguribus, fulminibus, luctantibus ventis, imbribus, grādinibus, tempeſtatibus ſæuiſsimis? hiſce malis, quæ nos in oppidis ſecurè ac iucundo in otio viuentes ſine horrore nunquā legimus, vos ſubiecti eſtis, nec illis poteſtis ire obuiā quidquid moliamini. Cur iſthæc paræmia in ore vulgi verſatur: mare malorum? niſi quod infinitis ærumnis premuntur, qui in eo victitant. Hinc de immenſis omnigenisq; calamitatib⁹ ita loquimur. Equidem vix audeo etiā hoc dicere: veruntamen audeo. Qui iſtuc quaſi iter vitæ ſibi delegerūt, mores placidos & humanos abiiciunt, & in medio ſale inſulſi, atq; inter ſcopulos quodammodo ſcopuli efficiuntur. Nec te prætereunt illa vulgata. Neptuni filij, è mari natus. M. His ingenia duriora, moresq; inamabiles, & inſuaues notantur, quod pueri in ludo diſcebamus. Atqui in mediis vrbib⁹ agreſti illepidaq; natura ciues vidi innumeros, & hæc vituperatio non ſanè in omnes nauigantes cadit. V. In illos quidem profectò, qui conſuetudine, & ſocietate hominum diu caruerint. M. Num ego ferus? num immitis? num barbarus? V. De te non queror. M. Non igitur omnes. V. at pæne omnes. M. Nec iſtuc tibi conceſſerim. V. Hoc verò nō poteris, quin concedas. M. Quidnam? V. An non in perpetuum quendam carcerem contruſi videmini, vbi rerum neceſſariarum egeſtas ſuprema, ſupellex nulla, lectulus vilis, durus, immundus, noctes irrequietæ, piratarum, tempeſtatum perennis metus, non dulcis patriæ aſpectus, non congreſsiones amicorum, non blandimenta coniugum, non comple-

complexus liberorum. Quo quid tandem tristius? quid acerbius? Quoties é decē nauibus difficulter in portum vnica redit? quoties procella ingrauescente, mercibus quantumuis magna æstimatione dignis foras ante proiectis, hausta est in profundū nauis cum vectoribus? aut si vsi sunt clemētia numinis, arrepta è naufragio tabula nudi euaserunt, posteaq; stipem coëgerunt, & precariò victitarunt? Quocirca verè Plautus. Qui sese miserum & mendicum volet, Neptuno credat se atq; ætatem suam. Nec non benè Propertius.

Ah pereat quicunque rates & vela parauit
Primus, & inuito gurgite fecit iter.

Noli insuper inficias ire, genus nauticum diuinæ sapientiæ voluntatiq; aduersari. M. Eia, aduersari? V. Quæro, num deus cuilibet animantiū ordini suā sedē, suumq; solum à principio attribuerit. M. Ille verò attribuit. V. Nonne aërem volucribus, terram hominibus, quadrupedibus, reptilibus, quæ in syluis, ac desertis locis manent, flumina & mare piscibus? M. Scopū ipsum. V. Quid ergo est, quod homines de sanitate mentis deturbati, & quasi in pisces commutati aquas incolunt? In quo à viro sapientissimo reprehenduntur. *Ponentes, inquit, ratem in mari, se & vitam suam cōmittunt paruo ligno, cum mare piscibus, terram autem dederit filiis hominum.* M. Valeant tua sophismata: ferrum natare doces; nihil agis. V. Estné vlla pietas, estné vlla salutis cura in nautis? M. Quid ad me nautæ? est in nauigantibus. V. Haud nihil ambigam: sed cum sese voluntario multant exilio nauigantes isti, patriam, parentes, cōsanguineos deserunt, estné hæc dicenda pie-

da pietas? nullo pacto. At illa erit fortasse diuina pietas, cum piraticam faciunt, & naues alienas dispoliant, cum peierant, cum aliis sese sceleribus contaminant quotidie. M. Nec in mari, nec in terra, nec in cælo, nec apud inferos quisquam adigitur vt sit improbus. Omnes qui à semita recti declinant, sua sponte declinant. V. Prodest tamen vitare locum, in quo homines consueuerunt esse non boni. M. In quo autem loco consueuerunt esse boni? Nusquam tantum boni, nisi in cælo. Nusquam tantum mali, nisi apud inferos. In terris & boni & mali. Et tamen in his nemo vsqueadeo bonus, quin aliquando malus. Nam & iusti peccant: sed eorum peccata pauciores quasi numeros officij prætereunt. Idcirco per extentum funem ambulat, qui tantum bonos inter homines quæritat. V. Certè robur & æs triplex vobis circa pectus est, qui tantis periculis nihil commouemini. Præstat vtique in terra pauperem, quam in mari diuitem esse. M. Tu vbi volueris degas licet: ego à tam veteri instituto nõ recedo. Si ventus secundus surrexerit, soluemus oram post triduum, proficiscemurque cum Lusitanis in Indiam. V. Saluta, si placet verbis meis Oceanum senem cum vxore Theti: item Nereum eorum generum, ac Doridem cum Nereidibus, Tritones, Glaucum, Portunum, Matutã, & reliqua maris numina. M. Nempe Neptunum patrem, quem te obliuisci potuisse miror, Panopæam, & Amphitriten. V. Nempe. M. Iocularia ista susque deque fero.

Vale in annum ab hinc tertium.

ANNOTATIONES.

VRBICVS) Ab vrbe deflectuntur vrbanus et vrbicus, quorum eadem est vis: & contraria rusticanus, rusticus. Sunt ergo res & homines quidam vrbani & vrbici: sunt vicissim rusticani et rustici. Quodammodo etiam duobus istis generibus aduersa sunt res & homines nautici, qui scilicet vitam nec in vrbibus, nec ruri, sed in salo et fluminibus vt plurimum viuunt. Apud Iuuenal. sat. 6. illo versu: Vrbicus exodio risum mouet Atellanæ, & Martialem, illo: Quod non optimus vrbicus poëta: actoris quoddam, & certum poëtarum genus significat. Nam vt satyræ græcis tragœdiis iinterponebantur, ita tragœdiis latinis ad exhilarandum spectatorem Atellanarum exodia interserebantur: nec histrionibus earum actus committebantur, sed honestis iuuenibus (quanquam fortasse tandem aliquando à mimis aliis, & histrionibus fabulæ illæ actæ sunt) erantque hæ fabulæ vrbanissimæ, & vrbis iocos elegantiámque imitabantur, & ab vrbe Atella nomen erant adeptæ. Itaque earum actores & auctores vrbici vocabantur. Turneb. libro tertio capite 17. EDICITO) *Edicere non solùm valet edicto proposito iubere, verumetiam dicere, enuntiare, indicare: Cicero in Lælio. Si prius quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Et prima Philipp. cúmque de via languerem, & mihimet displicerem, nisi,*

pro amicitia, qui ediceret. Salluſt. in Coniurat. Is cum ſe diceret indicaturum de coniuratione, ſi fides publica data eſſet, iuſſus à Coſſ. quæ ſentiret edicere. Plauto tandem vim habet, edictare. Amphit. Tute edictas facta tua, ex me quæris quid deliqueris, Epid.

Rem tibi ſum elocutus omnem Cheribule, atq; admodum Meorum mœrorum atque amorum ſummam edictaui tibi.

Menæch. omnia ego hercle edictaui. IN HVNC ORBEM) *Orbis interdum, quod græcè ἤπειρος, terra continens: ſeu terræ pars, quæ ab alia parte mari non ſeparatur. Hinc Virgil. eclog. 1. Et penitus toto diuiſos orbe Britannos. Sic dictum eſt à poëtis aliis peregrinus orbis, Aſia videlicet, aut Africa, aut remota aliqua regio.* ALIOS QVASI IN PRIMA CERA) *A veteribus ceræ nomen pro epiſtolis, tabellis & pugillaribus ponebatur ſæpius. Ex quo nata illa formula in re teſtamentaria: ſcribere ſeu inſtituere quempiam hæredem in prima, ſecunda, in ima cera: hoc eſt, in extrema parte teſtamenti. Suetonius in Iulio cap. 83. Sed nouiſſimo teſtamento tres inſtituit hæredes ſororum nepotes, C. Octauium ex dodrante, & L. Pinarium, et Q. Padium ex quadrante: reliquos in ima cera. Quem locum declarat doctiſſimus Alexand. Neopolitanus lib. 1. cap. 1. Imam ceram Cic. 3. Verrina extremam, Martialis lib. 4. vltimam vocauit. Plura de ceris Tiraquellus in Alexand.* SEXTV-

LAM

IAM ASPERGAM) *Sextula est sexta pars vnciæ: vncia duodecima pars assis: as totam hereditatem ostendit. Cic. pro Cæcina. Testamento facto mulier moritur, facit heredem ex deunce, & semuncia Cæcinam, ex duabus sextulis M. Fulcinium, libertum superioris viri, Æbutio sextulam aspergit. Lepidè dixit (aspergit) quasi de aqua sermo esset: nam & mensuræ vocabulum est sextula, inquit in eum locum Manut. Vide præterea Budæum de asse lib. 1.* NEC IN VIVIS DVCENDI) *Anacharsis interroganti, pluresne essent viui, an mortui, respondit: nauigantes vtra in parte constituis? Laert. Idem eos tantum 3. digitos à morte abesse dixit.* CVM IAM CONSANVERINT) *à consanesco. Cic. epist. 6. lib. 4. Nunc autem, hoc tam graui vulnere, etiam illa quæ consanuisse videbantur, recrudescunt. Sic enim docti quidã, pro, consenuisse, legere malunt.* HOS CASTRA, ILLOS HONORES) *Ad hunc locum illustrandum pertinet Ode 1. lib. 1. apud Horatium.* AN VERO INHVMATVM) *De humatione & sepultura disserit sub extremum 1. Tuscul. M. Tullius. In qua dissertatione & illud: Totáque de ratione humationis vnum tenendum est: ad corpus illam pertinere, siue occiderit animus, siue vigeat. In corpore autem perspicuum est, vel extincto animo, vel elapso nullum residere sensum. Cæterùm nos in dialogis funebribus sepulturam legitimam non esse Christianis contemnendam*

dam docebimus. HVIC CONFIDIS MONSTRO) *In fine 5. Æneid. Palinurus respondens somno.*

Méne salis placidi vultum, fluctusq; quietos
Ignorare iubes? méne huic confidere monstro?
AEneam credam, quid enim fallacibus Austris,
Et cæli toties deceptus fraude sereni?

HOMINVM VITÆ COMMODARE ANNITOR) *Qui hoc faciunt, ij se aliis quoq; natos præclaré intelligunt. Sunt enim, vt non modo Plato, verum etiam Stoici sentiunt, homines hominum caussa generati, vt ipsi inter se, alius alij prodesse possent: sequerenturq; in hoc naturam ducem, vt quemadmodum illa quæ in terris gignũtur ad vsum hominũ omnia creat: sic ipsi communes vtilitates in medium afferrent, mutatione officiorum, dando, accipiendo: tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincirent hominum inter homines societatem. Cic. in Off.* NON QVÆVIS FERT OMNIA) *Virg. 1. Georg.*

Continuò has leges, æternaq; fœdera certis
Imposuit natura locis: quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides iactauit in orbem,

nempe vt quæq; regio aliud ferret, aliud recusaret, id quod antecedentibus exemplis demonstratur. NAM ET MILES) *Lege principium satyræ 1. lib. 1. Qui fit Mæcenas, &c.* CVRSIBVS ÆQVOREIS) *Cursus, currere, & cursum tenere quam frequentißimè à scriptoribus probatißimis in nauigatione ponuntur. Horat. Ode 6. lib. 1. Nec cursus duplicis per mare Vlyssei. Idem Ode 28. lib. 1.*

Quan-

Quanquam festinas, non est mora longa, licebit
Iniecto ter puluere curras.

Catull. de nupt. Pelei & Thetid. Illa rudem cursu prima imbuit Amphitriten. Virgil. 3. Æneid. Excutimur cursu, & cæcis erramus in vndis. Idem aliàs quoque. Cic. 3. Offic. Si idem sciat complures mercatores ab Alexandria soluisse, nauesq; in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit. Cursum autem tenent naues, quæ de nauigatione tempestatis vi non excussæ, ad portum aut stationem quam petebant rectà perueniunt. Cic. 3. de nat. deorum. Dionysius cum secundißimo vento cursũ teneret. Translatè dixit idem 1. de Orat. Perbeati fuisse Q. F. illi videri solent, qui cum & honoribus, & rerum gestarum gloria florerẽt, eum vitæ cursum tenere potuerunt, vt vel in negotio sine periculo, vel in otio cum dignitate esse possent. VOMITIONES, QVIBVS INGREDIENTES) *Cur nausea correpti vomant potius qui mare, etiam nullis tempestatibus, quam qui flumina nauigant, rationem, adducit Plutarchus de causis natural. cap. 11.* VECTVS E QVO LIGNEO) *De nauibus per murum ligneũ significatis oraculo, vide Plutarch. in Themistocle. Plaut. Rud. Nempe equo ligneo per vias cæruleas estis vectæ.* AQVAS IN AQVIS) *Poetæ nec in culpa Tantali consentiũt, nec in supplicio. Scribũt quidã, cum Deorũ conuictor esset, illorum consilia sermonesq; per linguæ intẽperantiã enũtiasse mortalibus.*

Alij

Alij nectar & ambrosiam furatum, æqualibus & amicis impertiuisse. Alij peierasse. Iam Homerus Odyssea 11. Ouidius, Tibullus, Horatius & alij quidam mento tenus in aquis demersum iacere, sitiq; et fame, pomis supra caput impendentibus cruciari pronunciant.

Quærit aquas in aquis, & poma fugacia captat
Tantalus: hoc illi garrula lingua dedit.

Tibullus lib. 1. eleg. 3.

Tantalus est illic & circum stagna, sed acrem
Iamiam poturi deserit vnda sitim.

Horatius autem satyra 1. lib. 1. Tantalus à labris sitiens fugientia captat Flumina. Idem Gallus epigrammate, lib. 3. Authol. cuius initiū οὗτος ὁ πρὶν μακάρεσσι. Verùm Euripides principio Orestis, Pindarus primo Olymp. hymno, Lucretius lib. 3. volunt saxum ei impendere, cuius casum perpetuò continenterq; extimescat, & ita in continuo metu versetur. Nam fabulam de fame sitiq; Tantalea Horatius ad auarum accommodat eadem satyra his verbis.

quid rides? mutato nomine de te
Fabula narratur. Congestis vndiq; saccis
Indormis inhians, & tanquam parcere sacris
Cogeris, aut pictis tanquam gaudere tabellis.

TITYOS ET *IXIONAS*) *De pœna vtriusque Tibull. lib. 1. eleg. 3.*

Illic Iunonem tentare Ixionis ausi
Versantur celeri noxia membra rota,
Porrectusq; nouem Tityus per iugera terræ.
Assiduas atro viscere pascit aues.

Ouid.

Ouid.4.Metamorph.Virgil.3.Georg.& 6.Æneid. Crimen Ixionis ex Tibullo patet. Simile in Latonam perpetrauit Tityus. MARE MALORVM) *Mare bonorum, mare malorum prouerbia, pro maximis & plurimis seu bonis seu malis. Vide Chiliadas. Ægyptij maritima omnia vsque adeo detestabantur, vt ne nautas quidem alloquerentur: rati, se ex eorum sermone contaminatum iri. Neq; in sacrificiis salem marinum vllo modo adhibebant: nec sibi quidquam cum eo volebant esse, quod vel in mari gigneretur aleretúrue, vel id inhabitaret. Plutarch. Sym. lib. 8. quæst. 8. super illud: maritimi mores, lege Rhodigin. lib. 16. cap. 23. Maria pro ingentibus & infinitis possessionibus dictum à Catullo. Solent autem pro rebus maximis maria ponere latini: indicio est illud Sallustij in Coniurat. maria & montes polliceri. Etiam* θάλασσα ἀγαθῶν *Græcis in prouerbio est, pro magna bonorum copia. Turneb. lib. 26. cap. 9.* SVAM SEDEM) *Lege Oden 3. lib. 1. apud Horatium, qua & vota pro Virgilio Athenas nauigaturo facit, & nauigationem nauigantesq; acerrimè insectatur, quasi diuino consilio contumaciter aduersantes.* ESTNE VLLA PIETAS) *Nauigabat cum impiis aliquando Bias, & cũ nauis valida tempestate concuteretur, vectoresq; deos inuocarent: silete, inquit, ne vos hîc illi nauigare sentiant. Laert. lib. 1.* SOLVEMVS ORAM) *Ora est etiam funis nauticus, quo nauis ad terram religatur. Liuius lib. 12. Vixdum omnes conscenderant, cum alij*

alij resoluunt oras, aut anchoram vellunt. Idem alibi. In ipsis quoq; nauibus trepidatum, dum, ne hostes cũ suis erumperent, trahunt scalas, orasq; & anchoras præcidunt. Quinctil. Permittamus vela ventis, & oram soluentibus bene precemur. Aliter explicat hanc ipsam locutionem Turneb. lib. 3. cap. 1. cui haud assentior. SVSQVE DEQVE) *Susq; deq; ferre, seu habere, hoc sibi vult, æquo animo esse, & quod accidit non magni pendere, atque interdum negligere & contemnere: & propemodum id valet, quod dicitur ἀδιαφορεῖν. Plura Gellius lib. 16. cap. 9.*

PROGYMNASMA
PRIMVM ET TRICESIMVM.
Inuentio, notatio, multiplex vsus, materia, genera nauis.

COSMVS, FLORVS, HECTOR, PVER anagnostes.

COSMVS. Amabo vos, quænam erat paulo ante vestra tam litigiosa, victoriæq; cupiditate feruentissima disputatio? F. De inuentione nauis controuersabamur, quàm à piscibus exemplo petito homines architectatos Hector cõtende-

tendebat: ego priscos, cum per cælum aues volitantes intuerentur, inde condocefactos affirmabam, qua ratione nauem componerent, ac per vndas volitarent. C. Cum sit vtraq; verisimilis opinio, & auctores vtroq; trahant, in Flori sententiam magis vt eam inclinat animus. F. Ita te facturum rebar. Aiebat à dorso piscis carinam, à cauda puppim, à capite proram, à branchiis remos didicisse fabricari: cum ipsum vocabulum, nauis, apertissimè declaret, ad auis similitudinem ædificari cæptam. Quantum enim inter has duas voces discrimen, auis, nauis? Idipsum probant tralationes mutuæ, seu reciprocæ: vt enim de nauibus solemus ita loqui, vt dicamus, velorum alas, volare, quæ volucrum propria sunt: sic vicissim de auibus, remigium alarum, & tranare dicimus: quibus verbis in re nauali proprium est domicilium. Nõnulli nauis vocabulum gręcum rati, à ναῦς, & hoc, παρὰ τὸ νάω, nato, fluo factum opinantur. Contra, ex latino quidam, no, nas, deducunt. Perseuero in sententia, tametsi repugnet syllabæ dimensio: nam, auis, prima correpta pronunciatur. C. Non indoctè tu quidem, nec indisertè. Quomodo autem partes nauigij partibus auis ex altera parte respondent? F. Hoc docere nihil est negotij. Temo & puppis caudæ, capiti prora (cuius est & rostrum, ab auis rostro, quo pisces carent) remi postremò alis. Miluos artẽ gubernandi nos docuisse, in cælo mõstrante natura, quid opus esset in profundo, ait Plinius. C. Vicisti vt alter Achilles istum Hectorem. H. Vicerit, non sunt in hoc positæ fortunæ

tunæ Germaniæ. Dic tu nobis, Cosme, à quo putes primùm fabricatam nauim. C. Quæ longa nauis dicitur, ea est omnium prima & antiquissima, ad montem Pelium in Thessalia (vbi cæsa cecidit ad terram abiegna trabes) à Iasone curata: quo duce & auctore amplius quinquaginta nobilissimi Græciæ iuuenes Colchos ad aureum vellus rapiendum soluerunt. Præfuit eidem contexendæ Minerua, vt quidem Catullus scribit, more poetico, in ornatissimo pulcherrimoq; poematio de nuptiis Pelei & Thetidis, cuius principium ad institutum nostrum perquam appositum recitabo, si audire est animus. F. Et maxime quidem. C.

Peliaco quondam prognata vertice pinus
Dicuntur liquidas Neptuni nasse per vndas,
Phasidos ad fluctus, & fines AEetaeos:
Cum lecti iuuenes Argiuæ robora pubis,
Auratam optantes Colchis auertere pellem,
Ausi sunt vada salsa cita decurrere puppi,
Cærula verrentes abiegnis æquora palmis:
Diua quibus retinens in summis vrbibus arces.
Ipsa leui fecit volitantem flamine currum,
Pinea coniungens inflexæ texta carinæ.
Illa rudem cursu prima imbuit Amphitriten.

F. Hanc ipsam censeo nauim esse, quæ Argò nominatur. C. Ipsa est. H. Vnde hoc illi nomen? C. Putant nõnulli ab architecto & fabricatore Argo. Alij à celeritate: siquidem ἀργὸς Græcis est celer. Cicero Ennij sententiam approbat, ab Argiuis vectoribus sic appellatam: hos enim ex illius poetæ Medea versiculos adducit 1. Tuscul. Eas angustias, inquit, per quas penetrauit ea, quæ est nominata.

Argo,

Argo, quia Argiui in ea delecti viri
Vecti petebant pellem inauratam arietis.

Libera sunt vobis in his rebus iudicia. Ad proposita pergamus. Nonnulli repertorem nauium affirmant Danaum, Ægyptum fratrem fugientem, & primam illam Dánaim vocatam tradunt. Plinius quoque alios longæ nauis inuentores statuit: nos cum poetis, atq; inprimis cum Ennio, & Catullo sentiemus. Est autem longarum nauium apud Ciceronem, auctorésque principes non infrequens mentio. H. Antequam esset inuenta nauis, legi rates in vsu fuisse. C. Fuerunt. Illud hodie oculis ipsis videtis, cum ad res suas transportandas homines primùm naues adhibuerint, nunc variis in rebus earum esse vsum. H. Videmus certè alios vti ad necessitatem, vehendorum, inquam, onerum, alios ad voluptatem animi, alios ad piscationem, alios ad diuersa mundi loca perlustranda, alios ad ludum, vt in naumachiis, alios ad prælium. C. Sic in aliis quoq; rebus ad vnum aliquid excogitatis, ingenij humani sollertia paulatim vsum multiplicauit. F. Cur Assyrij è cupresso naues fabricarunt? nam hoc me legere memini. C. Hæc arbor benè fert ætatem. Nos tamen è ligno illo suauolentissimo scriniola, cistellulas, arculas, mensulas, & simulacra facere malumus: naues è pinu, abiete, item è picea, quod tamen arboris genus citius putrescit. E robore lacustres & fluuiatiles melius fieri aiũt. Phœnices & Syri è cedro, quod pinu carerent, naues condebant. Vniuersè, ea materia laudatur, quæ nec fissilis, nec fragilis, nec putredini subiecta est, quæq́ue minus fidit. H. An posſint in

t certa

certa genera distribui naues? C. Vix est vt possint, quanquam id non nemo tentauit: in longas videlicet, onerarias, piscatorias, actuarias. Atque primo generi subiiciunt biremes, triremes, quadriremes, & quotquot ab ordinibus remorum cognominatæ sunt: liburnicas, constratas, siue tectas, turritas, prætorias, prædatorias siue piraticas, phaselum, hippagines, quæ & hippagogæ, pistres, pontones. Alteri frumentarias, corbitas, cybæas, iunarias, aquarias, lignarias, arenarias, lutarias, farinarias, carbonarias, & gaulum. Tertio cymbam, lenunculum, scapham. Quarto lembum, exploratoriam seu speculatoriam, cercurũ, celetem. Addũt quintum genus, fluuiatilium, cui species dant lintres, vitiles, monoxyla, schedias. H. Omnésne formas complexi sunt? equidem non asseuerem. C. Bene dubitas. Longissimi catalogi à quibusdam texuntur, nauigiorũq; genera plurima explicantur, quorum in istis ordinibus non omnia inuenias. F. Si velles, posses, credo, pręcipua genera, quorũq; scriptores crebrius meminerunt exponere. C. Possem Flore, non tamen ex memoria, quam senectus labefactat, & mihi iam canis aspergitur ætas. F. Forsitan collectanea quædam habes hac de re. C. Et de hac & de aliis ad rem nauticam pertinẽtibus ad vsum meum confeci commentariolum, è quo recitabuntur quæ requiritis, si attendatis. H. Tota mente. C. Accipe libellum puer, & lege cap. quintum. P. ACATVS, & diminutũ ACATIVM, est nauis ad amnes traiiciendos idonea, quę & epactis, & carabum, vnde καράβιον: ex quo videtur factum illud vulgi carabella, seu carauela. Quidam interpretãtur

turacatiũ genus piſcatoriæ nauis. Iſidorus & Pollux hoc nomine maximum velum nauis aliquando indicari ſcripſerunt. ACTVARIA & ACTVARIVM, quod citò, remis videlicit agitur, celere genus nauis. Sunt qui remis & velis actuarias agi doceant. Cic ad Att. actuariolas habet. ALVEVS pro rudi & monoxylo nauigiolo dictum à Liuio lib. 1. cũ de Romulo & Remo infantibus expoſitis narrat. Pro carina Salluſtius in Iugurthino. Hique alueos nauium vniuerſos pro tiguriis habuere. BAREA nauicula, ſeu ſcapha, qua merces è magna naui ad littus portantur, quæ onerariæ ſubſeruit, ἐφόλκιον Græcis, quod nauis maior eam poſt ſe tanquam miniſtram trahat. CATAPHRACTAE Latinis conſtratæ & tectæ, quæ in naualibus pugnis obteguntur, & obarmantur, ne facilè ab hoſtibus lædi queant. Contrarium, apertæ, ἄφρακτοι. CATAPLVS mercatorij nauigij ſpecies apud Martialem & Auſonium: aliâs ipſa nauigatio. CELOX breue paruumq; nauigium, à celeritate, Rhodiorum inuentum: Græci celetem & celecium vocãt: Pro prædatoriis & piraticis ſæpe vſurpatur. CERCVRVS nauis Aſiana prægrandis, à quibusdam cercyra, Corcyræorum inuentũ. CERATAE quæ fuerint Brodæus libro quarto, capite decimo tertio. Plinius Cyprios auctores facit libro ſeptimo, capite quinquageſimo ſexto. A cauda nomen ſortitur, quaſi dicas caudata. CATASCOPIVM ſpeculatoria ſeu exploratoria nauis. CAVDICAE naues ex tabulis craſſioribus. CORBITA genus nauigij tardum & ingens, à corbe, quod in ſummo eius malo veluti corbis pro ligno ſuſpẽditur. Plaut.

Pœnulo. Tardiores quam corbitæ ſunt in trãquil-lo mari. CYMBA nauigiolum, in medio latius, vnde vas cymbium ab eius ſimilitudine. Cic. 3. Off. inter piſcatorias numerat. Iſidorus pro eodem capit lembum & cymbum. CYBAEA apud vnum Ciceronem in Verrinis legitur. Nauem verò, inquit, cybæam maximam, triremis inſtar, pulcherrimam atq; ornatiſsimam palàm ædificatam ſumptu publico. DICROTAE, & DICROTA genere neutro, biremes ſunt, à duplici remorum ordine appellatæ. Eruditi quidam ſic dictas cenſent, quod duobus gubernaculis, à prora pariter & puppi regantur. GERARIA à Plauto, quæ aliâs oneraria, vel mercatoria. Mercat. ædificat nauim gerariam, & merces emit. A gerendis mercibus. Dicitur & geſtoria, & vectoria. GAVLVS genus nauis pæne rotundum, quod nonnulli minoribus, alij maioribus nauigiis annumerant: & hi onerariæ, illi triremis ſpeciem eſſe affirmant. Significat etiam vas, quo paſtores ad recipiendum lac vtuntur. HIPPAGO, & HIPPAGOGA nauis, vt vox declarat, ad equos tranſuehendos comparata, cuius mentio apud Demoſthenem in Olynthiacis. HORIA piſcatoria nauicula, Plautus Trinum. horiolam dixit. Alij faciunt eandem cum oraria: orariam autem explicant, qua littus ſeu oram legimus. LEMBVS nauicula breuis, velox & piſcationi apta. Plaut. Mercat. dum aguntur hæc, lembo aduehitur tuus pater pauxillulo. Apud Liuium, Polybium, Diodorum eius vſus etiam in bello inuenitur. Diminuta ſunt lemunculus, & lenunculus. Fuit & lebes nauigij genus (vnde forſitan per paro-

paronomasiam lembus) de quo Iunius lib. 2. cap. 3. LIBVRNICAE sunt citæ velocésque naues, à Liburnis Illyrici populis inuentoribus, quibus illi piraticam faciebant. Vtuntur eo negotiatores, & Augustus liburnis victoriam de Antonio & Cleopatra reportauit. De his in Epodo Horatius.

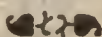
Ibis liburnis inter alta nauium
Amice propugnacula.

Dicimus item liburnum, ni, & liburna, næ. LINTRES sunt fluuiatiles, à Germanis Danubij accolis excogitatæ, cauatis tantum integris arboribus. Virg. cauat arbore lintres. Lintriculus, Cic. ad Att. lib. 10. LVSORIAE naues erant, quas in Danubio aduersus Barbaros Romani in excubiis habebant, quæ huc & illuc discursare solebant. Nam ludere nauis dicitur, quæ huc & illuc velut lasciuia quadam currit. Seneca lib. 7. de benef. cap. 20. Vbi naues luserunt, hauriuntur. Sic autem potius vocatæ sunt, quod ludicræ triremibus & æratis comparatæ viderentur, & tanquam ad lusum haberentur. Seneca. Cui triremes & æratas non mitterem, lusorias, & cubiculatas, & alia ludibria regum in mari lasciuientium mittam. Hæc Turneb. lib. 14. cap. 25. MYOPARO, seu PARO piratarum nauigium, à Myunte, & Paro locis appellatum. ONERARIA ad portandum onus idonea, & ideò tarda, sine remis, vt volunt quidam: quod nescio an de eius formis etiam dici posit, quas remis nũc agi certum est. Vide Magium lib. 1. cap. 6. Græcis φορτηγὸς & ὁλκάς. Capiunt autem vocabula à rebus quas ferunt, vt dicantur alię frumentariæ, alię militares, qua vehuntur milites, &c. ORARIAE

ſunt actuariæ & paruæ, quibus ſecundum oram nauigatur: nam maioribus pelagus tentatur, & quæ ſequuntur apud Turneb. lib. 1. cap. 16. PHASELVS, aut FASELVS à leguminis ſpecie, ad cuius imitationem fit hoc genus nauis. Sunt qui à Phaſelide loco nomen accepiſſe coniiciant. Extat perelegans Catulli epigramma, quo phaſelum ſuum iam ſeneſcentem Caſtori & Polluci dedicat. H. Mirum quantopere doctis ad parodiam viſum ſit accommodatum illud epigramma. Multi profectò, & quidem venuſtè ſatis in eo & luſerunt & alluſerunt. F. Quin ego nuper in libellum incidi, quo & Catullianus phaſelus cum explicationibus Mureti, & quotquot ad hanc diem exierunt, eiuſdem parodiæ continentur. C. Hunc libellum pridem vidi, nec ſine riſu legi: ita facetè quorundam vitioſi mores ibi lacerantur. Idem porrò in aliis eiuſdem poetæ epigrammatis, & in Horatio quoq; præſtitum eodem libello patet. Verùm ad naues reuertamur. Lege quæ ſequuntur. P. PIRATICAE, ſeu PRAEDATORIAE quæ ſint, notum eſt. Eæ interdum liburnicæ, celoces, parones, myoparones, & aliis nominibus efferuntur. PISTRIS, ſeu PRISTIS à genere piſcis, aut à ſecandis fluctibus, ἀπὸ τῦ πρίζειν τὰ κύματα, longioris & anguſti corporis, quo facilius vndas ſecet, quod & piſcis ille facit ob eandem cauſam: vt vtrumq; etymon verum eſſe videatur. PONTO genus nauigij Gallis olim frequẽs, quòd in amnibus traiiciendis vſum pontis præſtet. Inuentum eorum, qui circum Pontinam paludem habitarent, vnde quidam ſic dictũ opinan-

opinantur. PROSVMIA genus nauigij leuis, speculatorij. RATES propriè connexæ, & rectè compactæ inuicem trabes, quæ per aquam trahuntur. A poetis, & interdum ab Oratoribus hæc vox nauim sonat. ROSTRATAE naues, quod ferreo rostro armantur: aut propter scopulos, in quos si impactæ fuerint non frangantur: aut propter bella naualia. Virgilius æratas puppes dixit, propterea scilicet, quod rostra ex ære fiebant. SCAPHAE, maiorum nauigiorum velut ancillæ, ea sequentes: hinc scaphidion. SCHEDIA nauis genus temerè factum & inconditum, trabibus tantum inter se connexis, & sine fabrica coagmẽtatis, vnde & poemata parum compositè facta, schedia dicuntur, si Festo credimus, & tumultuariæ ac subitæ imperfectæq; scriptiones schedæ, & σχεδιάζειν, item αὐτοσχεδιάζειν. Idem putant schediam quod ratem. TABELLARIAE naues, quæ classis aduentum prænunciant. THALAMEGAE non tam ad bellum, quam ad pompam & ostentationem pertinent, proras, & puppes auro exornatas habent, & sunt admodum sumptuosæ, quibus reges & imperatores vehi consueuerunt. Talis sit fortasse, quæ Venetiis Bucentaurus. VITILES sunt corio circumsutæ: vitilia enim dicuntur ita tenta, vt commodè flecti in inuolucrum queant, à vinciendo. Plinius videtur plicatiles vocasse. De sutili cymba est apud Virgilium in 6. C. Fac pausam puer. Hæc sunt notiora, & ad intelligendum faciliora nauium genera: quas scitote nominari alias ab officiis, seu ministerio quod præstant, vt speculatorias, exploratorias, præsidiarias. Alias à locis vbi vel factæ, vel

inuentæ, vel frequentius vſurpatæ, vt Liburnicas, Ægyptias, Aſiaticas, Syriacas, Rhodias, Smyrnæas, Romanas, &c. Alias ab artificibus, vt Pherecleam, & Argo, quod volunt quidam. Alias à magiſtratibus, & iis qui præſunt, vt prætorias. Alias à remorum ordinibus, vt biremes, triremes. Alias à curſu & velocitate, vt celetes, & dromades. Alias à rebus quas ſubuehunt, vt annotinas ſeu frumentarias, olearias, vinarias. Alias à vaſis vt corbitam. Alias à forma & ſpecie, vt thalamegum, cameram. Alias à pictura, vel inſigni, vt centaurum. Epitheto item illuſtrantur: vel ab eo quod habent illuſtrius, atq; eminentius: vel quo armantur, atq; ad belli vſum comparantur, vt roſtratæ, turritæ: ad libram enim turres nauibus imponebantur, idq; non ſolum ad proram, ſed etiam ad puppim. De appellationibus vt de generibus plura diſputari poſſent, ſed nihil eſt neceſſe. H. Quoniam id diei tempus eſt, eamus pranſum. Deinde vbi meridiati fuerimus, adhuc nonnulla nobis legenda curabis ex hoc tuo commentario, quæ nos potiſsimùm ſcire voles. C. Si vobis ita placet, non deero vtilitati veſtræ, nec in hoc, nec in alio vllo negotio. Nam nec beneuolentia erga me veſtra ignoranda mihi, nec auctoritas aſpernanda, nec voluntas negligenda eſt. F. Referentur gratiæ quando poterunt. Nos quidem te magiſtro augeri ſciêntia quibuscunq; in rebus etiam atq; etiam maiorémque in modum concupiſcimus.

ANNO-

ANNOTATIONES.

AMABO VOS) *orationes & voces multæ ſunt, quæ vim naturamq́ aduerbiorum, ac propemodum interiectionum habent. Siquidem præter affectum quendam nihil animis ſubiiciunt: hoc tantùm ab interiectionibus diuerſæ, quod voces ſunt artis, non naturales & inconditæ, vt illæ. Eiuſmodi igitur ſunt, ſodes, quod eſt blandientis, macte, approbantis, apageſis auerſantis. Quid malùm? deteſtantis. Amabo, amabo te, amabimus te, blandientis. Iô Bacche afflati. Iô triumphe exultantis.* VELORVM ALAS) *Virgil. 3. Æneid. Tentamusq́ viam, & velorum pandimus alas. In eodem. Linquimus Ortygiæ portus, pelagoq́ volamus. Et in 1. de Mercurio. Volat ille per aëra magnum Remigio alarum. In 6. de Dædalo. Redditus his primùm terris, tibi Phœbe ſacrauit Remigium alarum. Lucretius lib. 6. vtrumq́ coniunxit eodem verſu, ad aues, inquam, & remigium & vela tranſtulit.*

E regione ea quod loca cum aduenere volantes,
Remigij oblitæ pennarum vela remittunt.

Lucianus in Timone de Mercurio, qui in cælum reuolârat. ὁ μὲν ἀπελήλυθεν, ὡς δοκεῖ. τεκμαίρομαι γὰρ τῇ εἰρεσίᾳ τῶν πτερῶν. *Ille quidem abiit, vt videtur: cõiicio enim ex remigio alarum.* ACHILLES ISTVM HECTOREM) *Duo hi, vt omnium fortiſſimi, et bellicis facinoribus maximè nobiles à patre ipſo poëtarum,*

rum, deinde à posteris eius eximiè multumq́ celebrati sunt. Sed Achillis gloriam Hector ab eo casus vehementer auxit: quamobrem Pentadius in illo venustißimo epitaphio, ita gloriantem fecit, totum recitabo.

Pelides ego sum, Thetidis notißima proles,
Cui virtus clarum nomen habere dedit.
Qui straui toties armis victricibus hostes,
Inq́ fugam solus millia multa dedi.
Hectore sub magno summa est mihi gloria caso,
Qui sæpe Argolicas debilitauit opes.
Ille Menœtiada subiit me vindice pœnas,
Pergama tunc ferro procubuere meo.
Laudibus immensis victor supra astra ferebar,
Hostilem preßi fraude peremptus humum.

IN HOC POSITÆ FORTVNÆ GERMANIÆ) Cic. in Orat. perf. Itaq́ se purgans iocatur Demosthenes, negat in eo positas esse fortunas Græciæ, hoc an illo verbo vsus sit, huc an illuc manum porrexerit. De cuius loci emendata lectione ex græcis Demosthenis cōstituenda videndus in annotationibus Lamb. CAESA CECIDIT AD TERRAM) Octo versus ex Ennij Medea, ab eodem de Euripidis Medea principio expreßi, sunt in 2. Cornificij ad Herennium. Vtinam ne in nemore Pelio securibus, &c. Queritur nutrix de naui ista: quæ si fabricata nunquam fuisset, non ipsa heram & alumnam suam amisisset. De expeditione Colchica legendi Apollonius & Valerius Flaccus. De ariete aurei velleris, quid nam fuerit, variant auctores. Certè ab eo vellere Equitum societas siue ordo mana-

manauit, cuius institutor Philippus cognomento Bonus, Dux Burgundiæ. Vide Annales Flandriæ Iacobi Meyeri lib. 16. VOLITANTEM FLAMINE CVRRVM) *Catullum exemplo Æschyli & Euripidis dixisse currum pro naui, docet Muret. lib. 1. cap. 11. Ibidem obseruat Homerum dixisse primùm, aurigam nauis pro gubernatore.* QVAE ARGO NOMINATVR) *Officia nautica huius nauis ex Hygino recenset & explanat Turneb. lib. 28. cap. 43.*

PROGYMNASMA ALTERVM ET TRICESIMVM.

Nauium partes, & armamenta.

IIDEM.

HECTOR. Adsumus Cosme, quemadmodum dixeramus, & abs te promissa exigimus. Depende hoc quidquid est æris alieni. C. Ingentia verò promissa, & æs alienũ nimis magnum. F. Attamen eiusmodi, vt ea te perficere vtriusq; nostrum nõ planè nihil interesse videatur. Quanquam enim hæc minuta, & propemodum puerilia sunt, à nobis tamen ignoranda minimè sunt. Porrò vt tu ea quam breuissimè cum summa perspicuitate in aduersaria tua collegisti, ita audire malumus, q̃ quomodo à nomenclatoribus: aliisue

harum

harum rerum explicatoribus traduntur. C. Potuiſſem ſanè ego quoq; diuerſas cuiuſque iſtarum vocum rationes adiungere: potuiſſem, vt quidam, in latina oratione græca vocabula inculcare: potuiſſem hiſtoriolas, prouerbia, loquendi formas ſæpius adducere quam feci, quibus hãc tractationem per ſe alioqui ieiunam & aridam condirem atque exornarem. Sed mihi viſum eſt optimum, hunc laborem aliis, & quidem me doctioribus relinquere, & iſto potiſsimùm modo, breuiter, inquam, ac dilucidè rem complecti, eaq; vti, ſi quando vſus veniſſet, ſiue vt loquerer, ſiue vt ſcriberem aliquid, ſiue vt docerem alios. H. Probamus ſuſceptum abs te conſilium. Nunc, quid moramur? abit dies. Cur non iubes recitare quæ ſequuntur? C. Heus puer, vbi es? te volo, num audis? P. Præſto ſum, iube. C. Eundem libellum quem ante paucas horas, in manus ſume. P. Ecce. C. Quære caput 6. P. Caput ſextum. C. Lege lemma capitis. P. NAVIVM PARTES ET ARMAMENTA. C. Placètne propoſitio? F. Etiam. Et rectè, poſtquam de generibus nauium egiſti, nunc de membris & partibus inſtrumentisq; earundem diſſeris. C. Lege caput ipſum, voce clara & articulata. P. PRORA anterior pars nauis eſt, παρὰ τὸ προϊέναι, quod nimirum reliquam partem nauis præcedat. Etymon à προορᾷν omitto. PVPPIS poſterior pars, πρύμνη. Eſt autem honeſtior in nauibus locus, vbi gubernator ſedere conſueuit, clauum tenens. Nocturno tempore mos fuit in puppi nauis prætoriæ lampadem lucernámue ſuſpendere,

dere, ad cuius lumen reliquæ cursum dirigerent. Virgil. in 2. hoc videtur voluisse.

Et iam Argiua phalanx instructis nauibus ibat
A Tenedo, tacitæ per amica silentia lunæ,
Littora nota petens: flammas cum regia puppis
Extulerat.

ROSTRVM cunei in modum acuta, & extrema proræ pars, ab auium rostris, per similitudinem. CARINA pars infima nauigij, totiusque structuræ fundamentum. A facili cursu, quasi currina. Accipitur item hoc nomine ima trabs, qua nauis fundatur: pro naui sæpe apud poëtas. STAMINA, STATVMINA, COSTAE, sunt ligna illa arrecta interius, quæ nauis latera suppingunt. SVBVRRA ad nauem pertinet, quamuis non vt pars eius. Ea est crassior ac vilior arena, qua ad certam mensuram implentur naues, quo stabiliore cursu procedant. Dicitur eadem voce quidquid nauem onerat ob hanc caussam. ALVVS quid sit in naui, patet. FORI exteriora spatia seu tabulata nauium, per quæ nautæ feruntur & incedunt, à ferendo. STEGA proscenium nauis, tabulatum quoddam, super quod ambulatur. Quidam locum contectum, & velut tugurium interpretantur. TRANSTRA sedilia remigum, quod transuersim strata ac disposita sint. Poëtæ etiam iuga vocant: Græci enim ζυγὰ pro transtris. MODICVS, lócus in quem malus immittitur. OCVLVS locus, cui nauis nomen inscribitur. COLVMBARIA. F. Quid? etiámne columbæ in mari? C. Mox intelliges. P. Loca concaua in summis nauium lateribus, nidis & latibulis columbarum haud dissimilia: foramina, inquam,

inquam, per quæ remi promicant. F. Iam ſcio quæ ſint iſta columbaria. P. SENTINA pars nauis inferior, quo ſordes defluũt: ſic dicta, quod ibi teterrimus odor ſentiatur. Sordes illas nauteã vocant: hinc verbum, ſentinare. Conſortiũ & cœtum improborum, ſeu locum in quo ſceleratis ſit receptaculũ, tralatione quadã ſignificat. SCALMVS lignum teres, cui penſiles remi loro alligantur: ſeu labrum nauis, vbi remi adnexi ſunt. Cic. 3. Off. pro cymba capit hoc verbum. Venit ipſe maturè: ſcalmũ nullum videt. INTERSCALMIVM vt intercolumnium, interuallũ ſcalmorum, ſpatia inter remiges. CASSERIA locus vbi remi aſſeruantur, remorum receptaculum. C. Plura præteruehor, quia græca, nobisq́ʒ, qui ei ſermoni nondum ſatis aſuefacti ſumus, intellectu difficiliora. Quod etiam in his quæ ſequũtur obſeruo: in quibus, vt in his quæ iam lecta ſunt, ſi nimium breuis fuero, ab iis licet reliqua perfectius diſcatis, qui nauiculariã faciunt. H. Tua iſta breuitate contenti ſumus, & quod græcis vocibus aures noſtras onerare parcis, id prudentiæ tuæ adſcribimus. C. Perge ad inſtrumenta. P. CLAVVS & GVBERNACVLVM idem ſunt, cuius ſumma pars anſa. Quis porrò neſcit quam ſæpe iſtę voces, cum de Rep. ſermo eſt, ad gubernationem tranſferantur? MALVS ſiue arbor nauis, ſuſtinet vela cum antennis: dictus, quod quaſi quibuſdam malis ligneis cingitur, quorum volubili agitatione vela minore negotio vel panduntur, vel demittuntur. Pars infima pterna, media trachelus, ſumma carcheſium. ANTENNA lignum ſeu pertica tranſuerſa, quaſi ante amnem porrecta, cui vela alligan-

alligantur: partes eius extremæ cornua. ANCHORA dens, seu vncus ferreus ad sustinendas naues per funem in altum demissus. Sacra anchora, quam nautæ non nisi magna necessitate coacti, salutis caussa expediunt. Vnde adagium, sacra anchora, de vltimo præsidio. Anchoralia, funes, quibus anchora religatur. TONSILLA palus dolatus, præacuta cuspide, nauis alligandæ caussa in littore defixus. PVLVINI machinæ, quibus in portum deducuntur, vel subducuntur naues. PHALANGES, seu PHALANGAE (alij palangas vocant) fustes, per quos nauibus subditos illæ in aquā vel impelluntur, vel subtrahuntur. HERMATA ligna, seu trabes, quæ substernūtur nauibus, ne subductæ humi putrescant. PONS NAVIS sunt scalæ nauales, quibus in nauim ascenditur, & descenditur. Virg. 10. Æneid.

Interea Aeneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit.

ANTLIA instrumentum seu haustrum ad sentinam exhauriendam. BOLIS seu CATAPRORATES (quoniam à prora demittitur) plumbū ad explorandā aquarum altitudinem atq; fundum. APLVSTRE seu APLVSTRVM ornamentū nauis, quod in summo malo ponitur, Vexillū, verbi caussa. PYXIDICVLA NAVTICA qua poli situs cognoscitur. HARPAGONES manus ferreæ, falces quas in prælijs naualibus adhibere mos est. Iam satis intelligitur, quid sit exarmare nauim, armamentis videlicet spoliare: ad quæ referuntur adhuc quæ sequuntur deinceps. REMI conti, quorum extrema & latior pars palma & palmula, à manu hominis. Quibus vocibus sæpius pro remis ipsis vtuntur Poëtæ.

A remo-

A remouendis autem & decutiendis fluctibus remi. Quin insuper tonsæ à tondendis quasi fluctibus, seu quod ferro tondeantur. TRVDES robusta pertica, qua vado aut saxis inhærens nauis detruditur. CONTVS oblonga pertica, seu hasta ferrato capite, quo nautæ vtuntur. VELA quæ & lintea, quibus tanquam alis volat nauis: remis autem videtur ambulare. Alia triangula sunt, alia quadrata. Conficiuntur è lino, cannabe, sparto, corio. Cæsar de bello Gallico. Venetos gentem Gallicam ex pellibus alutis conficere solitam scribit. ACATIVM velum maximum. DOLON minimum, ad proram. EPIDROMVS velum ad puppim. ARTEMON minus velum, quod celeritatis caussa maioribus appẽdi solet, vnde nomen. Quidam maius accipiunt. SVPPARVM seu SIPARIVM genus veli, quo vento languescente nauigia adiuuantur in cursu. CARBASVS & CARBASVM à genere lini vnde sunt. RVDENTES funes nautici, à nimio stridore: cum enim ventis agitantur, rudere videntur. PES funis naualis, quo velum tenditur seu transfertur. Virgil. vnà omnes fecere pedem. Seu in velo ea pars, quæ acutior & inferior ad nauis latus religatur, modoq; contrahitur, modo relaxatur. PROPES funis quo pes veli alligatur. CAMELVS funis crassus, quo nautæ alligant anchoras. De quo locutũ esse Christum volunt quidam apud Matthæum, cum dixit: facilius camelum per foramen acus transiturum, quam diuitem in regnum cælorum. PROTONI funes, qui ex vtraq; parte mali, à prora & à puppi extenduntur. SPIRA funis nauticus in orbem conuolu-

uolutus. REMVLCVS quo maior nauis minori alligata in littus trahitur. PRYMNESIVM funis, quo in littore nauigium palo alligatur: à quibusdam oræ etiam dicuntur eiusmodi retinacula. CHAMVLCVS, machina tractoria, qua in terram nauis attrahitur. C. Iámne tot vocabulis deglutiendis facti estis saturi, an fame dominante plura appetitis? F. Plura Cosme: esurimus & sitimus, ac suspicamur in hisce tuis aduersariis recondita multa haberi, quæ, vt es natura liberalis & munificus, aliquando facies, vt sint nobis tecum communia. C. Talia quidem certè, vt putaretis, si ea vobis impertirem, caussam cur desideraretis non fuisse. H. Nouimus vrbanitatem tuam. Quin præcipis legi cætera? C. Lege puer cap. septimum.

ANNOTATIONES.

IN LATINA ORATIONE GRÆCA VERBA) *Præcipit M. Tullius 1. Offic. eo sermone nobis vtendum, qui notus sit: ne vt quidam, græca verba inculcantes, iure optimo irrideamur. In 1. Tusculana ait se non plus solere in latino sermone loqui græcè, quam in græco latinè. Sunt etiam reprehensi poëtæ ab Horatio sat. vlt. lib. 1. & à Persio sat. 1. qui græca latinis miscent. Veruntamen intelligendum est, frequentiam, ac non ita, vel vtilem, vel necessariam græcorum verborum sententiarumque incúlcationem displicere Ciceroni: nec poëtas defendimus, quos parum*

concinnè, parumq́ eleganter, aut certè parùm vsitatè id facere confitemur. Quod si omnino fugienda nobis est græcorum verborum in latina lingua vsurpatio, damnetur, & seipsum ante omnes accuset Cicero, qui in epistolis integras immiscet sententias græcè, & ad Atticum nullam penè scribit sine græcis vocibus, suisq́ libris græca non rarò inspergit. Commentarium verò de suo consulatu totum græcè composuit. Quoniam ergo fieri potest, age doceamus quando faciendum sit: Primùm si vel in sententia, vel in verbo græco inest aut graue, aut argutum, aut suaue, aut iocosum, aut demum eiusmodi aliquid, quod latinè elatum, festiuitatem vimq́ suam amitteret. Norunt autem docti, quam diues gratiarum ac leporum sit græca lingua. Tum si quid exprimi nisi barbarè non posset. Ita apud familiares eosdemq́ eruditos, quibus multa paucis per allusiones ad historias, fabulas, per dicta sapientum, versiculosq́ poëtarum, prouerbia & insinuationes significare velimus. Ne mysteria nostra enuntientur, si, vt fit, literæ intercipiantur. Sic Cæsar olim ad Q. Ciceronem obsessum in Gallia græcis conscriptam litteris epistolam misit. Pauci tum græcè sciebant, & hodie multò pauciores. Quin ob easdē caussas non græcè modo, verum etiam germanicè, gallicè, hispanicè, &c. in latino sermone loquemur. Quando huiusmodi caussæ non incidunt, non admiscebimus græca, vt neque Cicero. Qui in orationibus quidem

prorsus

prorſus abſtinet, & cum in ea pro Deiotaro græcum verſum referre oporteret, latinè loqui maluit. Quem morem non ſeruant, qui ſuas orationes aut epiſtolas ita replent verbis græcis, vt Chimæræ videantur. VBI GVBERNATOR SEDERE) *Virgil. Æneid. 5.*

Ipſe gubernator puppi Palinurus ab alta,
Heu quianam tanti cinxerunt æthera nimbi?

In eodem.

ſegnemq́; Menœten
Oblitus decorisq́; ſui, ſociûmq́; ſalutis,
In mare præcipitem puppi deturbat ab alta.

NAVTEAM VOCANT) *Herba eſt, inquit Feſtus, granis nigris, qua coriarij vtuntur, à nauſea ductum nomen, quia nauſeam facit, permutatione t. & ſ. Nonius ait eſſe aquam de coriis, vel, quod eſt verius, aquam de ſentina, dictam à nautis. Plaut. Curcul. Nam omnium vnguentûm odor præ tuo nautea eſt. Aſin. Nauteam bibere malim, ſi neceſſum eſt, quam illanc oſcularier.* PYXIDICVLA NAVTICA) *Quærit Brodæus libr. 3. cap. 29. quamobrem huius pyxidiculæ extremum perpendiculum temperati magnete ferri ad polum ſemper ſeſe conuertat: nec tamen cauſſam, in re ſcilicet obſcuriſſima, expedire poteſt.* PALMA ET PALMVLA) *Etiam parmas appellari in remis maioribus docet ex Vitruuio Turneb. lib. 3. cap. 7.* CAMELVM PER FORAMEN ACVS) *Theophylactus notat à quibuſdam ibi, Matthæi cap. 19. intelligi funem craſſum, quo nautæ vtũtur ad*

 iacien-

iaciendas anchoras. Et id videtur magis conuenire cum foramine acus, satisq; magna remanet hyperbole. Veruntamen tum solet scribi non cum n, sed ι. κάμι-λος, non κάμηλος.

PROGYMNASMA
TERTIVM ET TRICESIMVM.
Magisteria, ministeria nautica, & tutela nauium.

IIDEM.

PVER. NAVTAE dicuntur, qui functionibus naualibus occupati sunt, quo nomine nihilominus illi etiam interdum afficiuntur, qui nauigationis ergô mari se commiserunt. REMIGES Liuius aliquoties socios nauales dixit. Plautus videtur nauales pedes appellasse illo versu: Asseruate hoc nauales pedes: nam illi in naui loco pedum sunt. Alij tamen remos intelligunt, quibus tanquam pedibus naues ambulant. Alij nautas ipsos. Alij pueros, qui vsque in nauim herum secuti sunt. Remigatio est incitatio nauis à remige propulsæ: vel est remigis contentio atque impetus in nauim propellendam. Remigium ipsa remorum agitatio, seu remorum ordo, remigúmue multitudo. GVBERNATOR qui clauum moderatur, qui temone nauim regit, inter naucleros præcipuus, qui & NAVICVLARII, NAVICVLATORES: quan-

quanquam & illi sic vocentur, qui nauiculas meritorias agunt, quiq; nauium domini sunt, quos vulgus patronos. NAVARCHVS præfectus, princeps nauis, qui nautis imperat. TRIERARCHVS in cuius potestate est triremis, seu qui præest triremi. Sic PENTECONTARCHVS qui pentecontero. TOECHARCHVS qui lateribus nauis imperat, datq; operam, vt remiges pariter remis aquam pellant. LEGATVS CLASSIS præfecti vicarius: sicut in bello qui munia obit pro Imperatore. NAVSTOLOGI, NAVSTODICAE qui rationibus & iudiciis in naui præsunt. THALASSOMETRA mensor maris, quales qui hodie pyxidi nauticæ assident. CELEVSTES hortator remigum, qui voce aut alio signo claro vocaliq; remiges incitat ad remigandum, quasi nauigationis moderator. Vnde celeuma & celeusma. Quo vocabulo item declaratur clamor nauticus, cum sese mutuò cohortantur, portumq; vicinum inter se gratulantur. Verbum græcum est κελεύειν iubere. PAVSARIVS Senecæ, qui modos dat remigibus, & voce pausam fieri imperat, è remigandi labore iubet desistere. PRORETA proræ præfectus, qui proræ insistit & curat. Qui in prora ventos captat & aucupatur, eorumq; conuersiones dicit in flectendis promontoriis gubernatori, quiq; tenias & breuia, ne nauis eis impingatur prospicit & explorat. NAVPHYLACES custodes nauium. HELCYARII qui aduersis fluminibus, aut vento cōtrario naues fune trahunt, qui helcyon vocatur. EPIBATAE & CLASSIARII nauales milites. PORTITOR qui homines per flumen traiicit: pretium portorium,

etiam naulum. MESONAVTAE qui partim vt nautæ regendæ naui operam suam impartiunt: partim etiam vt vectores, nonnihil nauiculatoribus, aut nauarchis præcedunt. VRINATOR qui sub aquam se demergit, & merces è fundo extrahit: verbum est vrinari. PRYNNETES respōdet proretæ, qui curat in puppi. NAVPEGVS fabricator nauis. RATIARII qui rates moderantur. NAVALE seu ARMAMENTARIVM locus vbi conseruantur naues, & fiunt. C. Audite iam de nauigiorum & nauigantium diuis tutelaribus. H. Perlibenter, vt omnia quæ hactenus recitata. P. Vt prætercam quod nauigaturi diis vota faciebāt, multaq́ promittebant, si sospites redirent, solebant veteres alicui numini dicare nauim, eiusq́ fidei & patrocinio tum ipsam nauim, tum sese commendare, cuius effigies etiam in prora, nonnunquam in puppi edito & eminenti loco pingebatur, aut sculpta apponebatur, & id quidem παράσημον, latinè Tutela. Seneca ep. 77. Nauis bona dicitur, non quæ pretiosis coloribus picta est, nec cui argenteum rostrum est, nec cuius tutela ebore cælata est. Silius, Tutelæq́ deûm fluitant. Sic apud Ouidium: & aurato fulgebat Apolline puppis. Idē, pictos verberat vnda deos. Nauis illa in Actis Apostolorum, qua Lucas & Paulus vehebātur, insigne Castrorum gerebat, quod sidus horum nauigantibus fælix faustumq́ credatur. Et fuisse nautarum numina indicat Horat. lib. 1.

Sic te Diua potens Cypri,
Sic fratres Helenæ lucida sidera,
Ventorumq́ regat pater.

Ab eo

Ab eo signo seu numine, à παρασήμῳ nempe, interdum nauim accepisse nomen, ex Luciani dialogo πλοῖον ἢ εὐχαί, & Plutarcho in septem sapientum conuiuio apparet. Et quia etiam animaliũ formas habebant, tanquam παράσημον, hinc factum, vt quædam centaurus, alia pistris, aliæ κριοὶ, id est, arietes, aliæ τράγοι, id est, hirci cognominarentur. Christiani cum nauigant, D. Nicolaum iustius venerantur, cuius multi præsentẽ opem in maximis sæpe tempestatibus senserunt. Præterea naues suas rectius beatis cælitibus dedicant, quorum etiam nominibus easdem condecorant, vt hæc sit S. Barbaræ, alia Bartholomæi, &c. F. Aliquoties audiui hác erga Diuos pietatem irrideri à perditis hominibus. C. Sed deus vicissim irridebit illos postremo sæculorum die. H. Si quid adhuc superest de re nautica, impertiare nobis, vt beneficium tanto sit cumulatius. C. Est omnino, nec parum vtile valdeq́ iucundum. Lege cap. 8.

ANNOTATIONES.

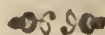
CELEVSTES) *De huius officio quædam Rhodigin. lib. 16. cap. 23.* CELEVMA ET CELEVSMA) *Hortamenta ipsa, quibus celeustæ vtuntur, quæ interdum voce, interdum tibia canebantur, ita vt remiges pro modulorum, atque harmoniæ ratione vel concitarent, vel inhiberent remos.* PORTITOR QVI HOMINES PER FLVMEN) *Dicitur is portitor, qui nauigio homines traducit, ac transuehit vel*

 de naui

de naui ad littus, vel ad vlteriorem fluminis, lacus, stagniue seu ripam, seu littus, qualem describit in 6. Æneid. Charontem Virgilius, de quo multa in dialogis mortuorum Lucianus. Ouidius autem ad Liuiam.

Fata manent omnes, omnes expectat auarus
Portitor, & turba vix satis vna ratis.

Est etiam portitor qui portorium conduxit: id est, qui fructus pecuniarios ex portu conduxit, & à venientibus illos exigit. Cic. 1. Off. Turpes sunt quæstus, qui in odia hominum incurrunt, vt portitorum, & fœneratorum. Plaut. Asin. Portitorum simillimæ sunt ianuæ lenoniæ: si affers, tunc patent: si nō est quod des, ades non patent. DIVIS TVTELARIBVS) *De his lege quæ scribit Muretus lib. 10. cap. 19. Et Lambert. in Horat. ode 14. lib. 1. ad illum versum: Non dij quos iterum pressa voces malo.* VT HAEC SIT S. BARBARAE) *Etiam insulis, regionibus & locis in vtraq; India, Orientali inquam & Occidentali, à cælitibus, quos simul patronos ac defensores instituerunt, nomina Lusitani & Hispani, cum in terras illas primùm vento delati venirent indiderunt.*

PRO-

PROGYMNASMA QVARTVM ET TRICESIMVM.

Loquendi formæ, & prouerbia à rebus nauticis.

IIDEM.

PVER. Rem totam in duo capita distribuemus, & cum primo loco modos loquendi, non omnes quidem illos, sed præcipuos attulerimus, parœmias ex verbo natas continuò subiiciemus.

Vela.

Dicimus contrahere vela. Virgilius legere. Item dare, facere, pandere, ducere vela. Cic. velis passis. Ducere, subducere, deducere vela, obliquare sinus velorum, velificari. Remis velisq́ue, aut velis equisq́ue aliquid agere, est summum extremumq́ue conatum adhibere. Eadem est vis illius, omnem rudentem mouere. Velificare aut velificari, est vela facere. Cic. contra Rullum translatè dixit, velificari honori suo, pro, auram popularem captare, seu alicui operam nauare. Verbale, velificatio.

Remus.

Remis incumbere, remum agere, impellere, insur-

gere remis. Quid sit remos inhibere, vide XIII. ad Atticum. Ad remum dare, remo affigere, est ad triremes relegare, ergastulo nautico mancipare. Detergere porrò remos, tertia syllaba extensa, seu penultima producta, est transuersæ nauis hostilis cum impetu, & transcursu remos perfringere, auferre, & velut puram ab iis reddere. Qua forma detergere palmites scriptum Columellæ. Detergere pinnos muri, Liuio. Cæsar de Massiliensibus. Pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos trãscurrentes detergere, si possent, contendebant. Liuius. Duæ regiæ vnam circumsistant, & ab vtroq; latere remos detergent. Hæc Lipsius lib. 2. Elect. A remo ad tribunal de iis, qui ex abiecta & humili cõditione ad aliquod dignitatis culmen ascenderunt: siquidem inter nautica ministeria contemptissimum est remigantium. Rudentes & remos armis commutare. Torquebitur in eos, qui gloriæ desiderio commoti, artem solitam, quæstumq; vsitatum abiiciunt. Vt qui de nautis milites, de studiosis aulici, de opificibus sacerdotes fiunt. Oportet remum ducere qui didicit: quod Propertius sic. Qua pote quisque in ea conterat arte diem: & Cic. in Tuscul. Bene illo Græcorum prouerbio præcipitur: Quam quisq; nôrit artem, in ea se exerceat.

Clauus & gubernaculum.

Pro administratione quamsæpissimè capitur hæc vox, & ἀλληγορικῶς clauum tenent in Repub. qui eidem regendæ sunt præpositi. Similiter, sedere ad clauum,

clauum, ad gubernacula, tractare item gubernacula Reip. Gubernaculo purior seu castior, quoniam cũ semper in aqua sit, nihil esteo minus sordidum: græcè πηδαλίου ἁγνότερος. Dum clauum rectum teneam: significatur his verbis παροιμιακῶς artifici euentum infælicem non esse tribuendum, si is officium suum præstiterit.

Puppis.

Mouere puppim, in eos valet, qui institutum deserunt, & quasi iter actionum suarum iam cæptum retractant: nauigantes quippe ad aliud sese iter cõuertentes puppim agitant. Ventum à puppi vocamus, cum res ad voluptatem fluunt. Ab animaliũ porrò cauda οὐρὰ, etiam puppis aliquando οὐρὰ dicitur, & vẽtus qui à puppi seu tergo nauim impellit οὖρος, id est, secundus. Prosequitur surgens à puppi ventus euntes. Puppis & prora de summa negotij aut consilij nostri: ab his enim tanquam à capite & calce pendet tota nauis.

Ventus.

Vento se dare, venti campus, in hominem leuem & inconstantem: in planitie siquidem liberius vagantur venti. Iam illa, tradere, loqui ventis, venti abstulerunt, pro obliuisci, & nihil proficere, nota sunt. Ventos colere, est à laboribus suis nullũ fructum percipere. Vẽtorum stationes, de rebus longo vsu obseruatis. Sunt enim plerisque regionibus sui quidam venti, quorum naturam benè norunt incolæ.

Nauis & portus.

Ædificare, conſcendere, inſtruere, frangere, euertere, deprimere, deducere, ſubducere naues, quæ duo poſtrema ſunt contraria. Illud eſt καθέλκειν, è littore in mare ad nauigandum detrahere: hoc, quod Græci ἀνέλκειν, è mari in littus protrahere. Veteres dicebant texere naues: Locus ipſe vbi fabricarentur, textrinum appellabatur. Ouidius. Texitur & coſtis panda carina ſuis. Silius. Flumineam texit qua tranſuehat agmina claſſem. Catull. pinea coniungens inflexæ texta carinæ. Tenere, petere, ſubire portum, in portum inuehi. In eadem naui eſſe, in communi periculo. Nauigare in portu, nauis eſt in vado, tutum eſſe. In portu impingere, ſtatim in principio peccare. Rimoſa & vetuſta nauis, cum ij obeunt munus aliquod, qui ſunt inepti. Nauis ficulnea, in contemptu: ficus enim eſt arbor ad naues conficiendas inepta, & ficulnea ſunt vilia, fragilia inutilia. Nauis annoſa haud quaquã nauigabit per mare: in eos qui iam ob ſenectutem nimiam ad res arduas obeundas, ſuſtinendaq́ pericula parum cenſentur apti. Nauigare Anticyras iubẽtur, qui mente lapſi ſunt, propter ellebori copiam ſcilicet in illa inſula, quo cerebrum purgatur. Qua de cauſa iidem etiam elleborum bibere, vorareq́ iubentur. Naues onuſtæ conuitiis, vt plauſtra conuitiorum, pro multitudine maledictorum, quãdo nullis verborum contumeliis parcitur. Nauibus & quadrigis pro ſtudio & feſtinatione. Salaminia nauis, in eos qui ſumma celeritate aliquid conficiunt.

C. Hęc ſunt, amici, quæ collegi & diſpoſui ad vſum meum. Si vobis quoq; non inutilia erunt, gaudebo. Cætera ad rem naualem ſpectantia, quæ non pauca ſuperſunt, vt de fluminibus, de mari, quid ſit, quibus nominibus appelletur, & quæ ſint eius genera: aliud enim eſt Euxinum, aliud Caſpium, aliud rubrum, &c. Si voletis cognoſcere, demonſtrabo, & intendam digitum ad fontem. Nunc ex iſto quem diduxi riuulo bibiſſe ſit ſatis. H. Delectauit nos aquula tua: fuit enim vitro ſplendidior & guſtu ſanè dulcis. F. A nobis viciſsim omne officium expecta, mi Coſme. Bene vale. C. Et vos valete, vt qui belliſsimè.

ANNOTATIONES.

CONTRAHERE VELA) *Translatè vſus eſt hac norma loquendi Horat. Ode 10. lib. 2. qua Licinium hortatur, vt neq; aduerſis, aſperis, ac difficilibus rebus ſeſe mœrori dedat, neque ſecundis nimia lætitia efferri animum ſinat, ſed eum contrahat, ac ſummittat.*

Rebus anguſtis animoſus atq;
Fortis appare, ſapienter idem
Contrahes vento nimium ſecundo
Turgida vela.

REMOS INHIBERE) *Lib. 13. ad Att. epiſt. 21. Inhibere illud tuum quod mihi valde arriſerat, vehementer*

menter displicet: est enim verbum totum nauticum. Quanquam id quidem sciebam, sed arbitrabar sustineri remos, cum inhibere essent remiges iussi. Id non esse eiusmodi didici heri, cum ad villam nostram nauis appelleretur: non enim sustinent, sed alio modo remigant, & quæ sequuntur. Inhibere igitur remos, non est remos sustinere, sed nauim retrorsum in puppim remis agere. (CLAVVM TENENT IN REPVB.) *Non poeta modo (quanquam hi liberius hoc faciunt) sed oratores quoque persæpe, & alij scriptores cum de Repub. eiusq́ gubernatione loquuntur, à re nauali verba, & loquendi genera, ab officiis inquā nautarum ad munera Rempub. regentiū fictiuè traducunt. Lege Victor. cap. 11. lib. 7.* SEDERE AD GVBERNACVLA) *Hac translatione vsus est frequenter M. Tullius, vt item superiore, clauum tenere. Pro Roscio Amer. Sed vt illud intelligatur, cum apud maiores nostros summi viri, clarissimiq́ homines, qui omni tempore ad gubernacula Reipub. sedere debebant. Ad Pætum. Catulum mihi narras, & illa tempora. Quid simile? ne mihi quidem ipsi tunc placebat abesse diutius à Reipub. custodia: sedebamus enim in puppi; clauumq́ tenebamus: nunc vix est in sentina locus. Pro Sextio. Clauum tanti imperij tenere, & gubernacula reipub. tractare.* SVBDVCERE NAVES) *Idem huic esse illud apud Hirtium lib. 4. de bello Alexandrino: detrahere naues, nempe*

eu è mari in littus trahere, quod mare altius sit, quam breue littoris vadum, deorsumq́ ex alto & pelago in vadosa littora deduci videantur, quod Græci κατάγειν dicunt, ostēdit Turneb. libro decimo quarto, capite decimo sexto. NAVIGARE ANTICYRAS) Duæ sunt insulæ huius nominis, in quarum vtraque prouenit elleborum copiosè, sed in altera optimè temperatum. Quare plurimi sanitatis gratia in eam nauigabant. Horatius autem epistola ad Pisones, vt insaniam prorsus immedicabilem & deploratam significaret, dixit: tribus Anticyris caput insanabile. Hoc est, quod vniuersitas ellebori sanare non possit. Addamus his vt coronidem, quæ de prima & secunda nauigatione Turneb. libro vigesimo quarto, capite trigesimo quarto. Prima nauigatio dicebatur, cum post sæuitiam hyemis, qua mare clausum erat, nauigantibus vere primum aperiebatur. Esse & prima nauigatio potest, cum dicimus nos quamprimum nauigaturos, & primam quamque nauigandi occasionem arrepturos: vt videlicet secundæ comparetur. Et illa temeraria magis plerunque & improuida est: secunda autem non rarò eius peccatum corrigit & emendat: vnde & prouerbio græco celebratur, δεύτερος πλοῦς. Sunt tamen qui primam nauigationem velificationem, secundam remigationem interpretentur, vt Suidas est autor. ALIVD RVBRVM) Græci Erythræum ab

Erythra

Erythra rege, qui ibi regnauit. Sed quia ἐρυθρὸν est rubrum quoque, ideò latini errantes rubrum dixerunt hoc mare, & disputatum est inutiliter de causis ruboris huius. Negant certè qui viderunt, eiusmodi huius maris colorem esse.

Uberius Brodæus lib. 3. cap. 9.

PRO-

PROGYMNASMA QVINTVM ET TRICESIMVM.

Tempestas siue naufragium.

ARISTIPPVS, COMITES, RHODII.

ARISTIPPVS. Hoc demum fuit Corinthũ, quo intenderamus appelli: conquassato, inquam, nauigio, penitusq; dissoluto, tabulis ægrè adeptis, per immensum iactari & circumferri gurgitem, atq; in hæc tandem littora nudos, salsisq; fluctibus membra omnia tabefactos eiici. Veruntamen diis agendæ sunt gratiæ, cum nos saluos & seruatos voluerunt. C. Tam valdè sumus continua natatione fatigati, totisq; corporibus sic affecti, vt gressus figere difficilè posſimus. Quod autem sub cælũ violentia tempestatis acti sumus? quibus in oris mundi oberramus? hominésne, an bestiæ hæc loca tenent? A. Breui cognoscemus qui mortales. Nam vt credam nostri similes animantes inuenturos, faciunt hæc, quæ in arenis aspexistis exarata schemata quædam geometrica. Proinde metum soluite: tanget illorum mentes propter naturę cognationem atq; consensum ærumna nostra. C. Non leue argumentum eius quod promittis, hæ figuræ & lineæ mathematicæ: speramusq; tua spe duce & magistra, nos ab iis hospitalem in modum acceptum iri. Quis enim adeò inhumanus & ferus reperiatur, quem naufragorum non

capiat misericordia? Ignorant, & fœliciter ignorāt quantum malorū pelagus ab se prohibuerint, qui se pelago nunquam crediderunt. A. At nos iam re ipsa perbene didicimus, quale sit iratum procellosumq́ mare, quid sit atrocissima tempestas, quid naufragium. Tantopere formidolosum ac horribile animo informare nihil potuissem. Est oppidò miserandum leti genus in profundum absorberi, & cibum esse squammosarum pecudum. Præstat longè aut in pugna consauciatum oppetere, aut in lectulo suis extrema dantem mādata, & vltimum dicentem vale, sepulcrumq́ sperantem extingui. Illa mors in aquis nec humana, & in gloria, fortiq́ ac sapienti viro nequaquam digna est. At iam horsum se capessunt quidam, vt diuinat animus, istorum locorum accolæ. Este apud vos cum percunctabuntur, & illorum fidem mecum concorditer implorate. Si vestibus nos amiciuerint, aliquid cibi & potionis prouiderint, aliquantulū etiam viatici in manus dederint, affatim benigni liberalesq́ fuerint. C. Te quidem cum philosophum esse audierint, & Aristippum illum Cyrenaicū, dabunt plausum, nec tuis te, quas consectaris voluptatibus carere sinent. A. Nemo quisquam est ingenio tam rigido & immani, quin occasionem nactus sibi & faciat ipse, & ab alio fieri patiatur paulo melius atq́ splendidius. C. Bene, quod exemplo confirmas, quæ verbis doces. Sunt enim quorum cum vita mirabiliter pugnet oratio. A. Ita verò oportet: & ille doctor censendus est probatissimus, qui, quæ aliis præcipit & commendat, ipse prius facto præstat. C. Si tu velles oluscula comedere vt Diogenes,

genes, nihil foret opus in aulis regum molliter delicatéque viuere. A. Exprobrauit & Plato mihi vitam non insuauem neque rusticam. Scitis quo pacto hominem contrà tetigerim? C. Si dixeris sciemus. A. Quæsiui, essétne bonus vir Dionysius. Eo affirmante: at ille, inquam ego, multò me cœnat apparatius. Nihil ergo vetat quempiam viuere hilarius, bonumq; virum numerari. C. Tu videris, nam nostrum nòn est disputare tecum, ne cancri conemur capere leporem. A. Volup' est, & laudo: egomet pectori meo promus fuero. Saluetote ô viri. R. Salutem vobis vicissim. Qui estis? quibus è locis aduenistis? quo cogitatis? tu inprimis, quem promissa in pectus barba venerabilem reddit. A. Sum Aristippus ille, Cyrenis natus in Africa, è Socratis disciplina profect⁹: hi sunt ciues mei: è Libya nobis cursus fuit Corinthum, lumen illud Græciæ. R. Optatissime hospes Aristippe, iterum salue. Cedô manum. A. tenete. R. Quid passus es cum sociis? etsi res ipsa vobis tacentibus clamat. A. Crebrescétibus ventis coorta tempestate nauis qua portabamur dissipata interiit, ac de vectoribus alij fluctibus oppressi sunt, alij tabularum beneficio salutem retinuerunt, in quibus nos ignoti & rerum omnium egentes huc adnauimus. Quod vos per superos oramus, miserati fortunam hanc nostram, humanitatis aliquod in nos meritum collocetis. C. Frigore, fame, siti, iactationibus, horrore, nuditate, salis acrimonia pænè contabuimus. R. Mittite preces, vnaquæq; harum causarum satis est ad impetrandam misericordiã. Non tam obtusa gestamus pectora,

vt humanis casibus non moueamur: & meminimus cuiuis posse accidere, quod cuiquam potest. Agite, in vrbem nos sequimini, ibi è laboribus largissimè recreatos donis necessariis, atque etiam honorificis donabimus. C. Quod nobis benè feceritis, fixum perpetuò manebit animis nostris. R. Sumus Rhodij, & hæc insula est Rhodus, á qua vsque adeo nō auersos iungit equos Phębus, vt dies nulla sit, qua serenum vultum charissimæ terrarum non ostendat. A. Iam huc eiectos gaudeo. Etenim apud Rhodios est honor litteris, quæ, vbi domicilium habent, ibi habitant profectò humanitates omnes. C. Non arbitramur nos odio esse cælestibus, quando ad vestrum littus deuoluti sumus. R. Túne ergo Aristippus ille, cuius tam gloriosum nomen inter philosophos? cuius tam acutè & sapienter dicta adeò multa & inprimis feruntur? A. Aristippū ipsum videtis sine controuersia. R. Beasti nos tuo aduentu improuiso. Sed quandoquidem longiuscula est via, quæ á primo littore in vrbem ducit, quo minus cum molestia reliquū iam lassi, & ægrius incedentes conficiatis, exponite nobis vestrum naufragium, studiosè audiemus. A. Nunc maximè intelligo, quam verum sit, quod sæpe in ore est mortalibus. iucunda malorum præteritorum recordatio. Inuiti casus acerbos perpetimur, attamen perpessionis cum voluptate meminimus. Dij magni, quam exarserat in nos iracūdia Æolus, quem fortasse precario alastor aliquis seu Ate rogauerat, vt quos altissimis speluncis & montibus abditos imperio coercet ventos, eos agmine vniuersos, dato signo emitteret, Eurum, Ze-

phyrum,

phyrum, Austrum, Aquilonem, Cæciam, Caurum, Africum. Cum iam in altum prouecta esset nauis, nec vllæ terræ apparerent, sed vndique pontus, & cælum vndiq;, repentinò auditi flatus horrisoni, nigrescere, & condensari nubes, solis aspectus adimi, tenebris conduplicatis inhorrere omnia, & cæca quadam nocte obsessi oppressiq; videremur. Cælum tonitribus dat mugitus ingentes, concursu conflictuq; nubium fulgura & fulgetræ ingeminant, atq; in illa caligine opaca lucem nobis præbent. Quid plura? imbres densissimi, & grandinem horridã deorsum venti glomerabant, qui ad concitandum æquor sic incubuerant, vt illud ab imis sedibus euersuros putares. Totum cælum in mare descendere, omniaq; inter se elementa permisceri atq; confundi cerneres. Neptunũ ipsum vndis vsq; ad fundum æstuantibus sensisse hãc tempestatem arbitror. Nam quasi prædam in medio nacti certabant luctabanturq; inter se venti, fluctus ad sydera tollebant, & cum iisdem nauim, quæ statim dehiscente vnda ad manes vsq; deprimebatur. Itaq; nunc tanquam è sublimi monte valles depressas, & Plutonia regna despicere: nunc velut ex inferis cælum suspicere nos existimabamus. Nec profuit quidquã proiectis in fluctus oneribus leuasse nauigium. Ibi mercatores ditissimi ducẽtorum millium gazam compulsi sunt perdere. C. Clamare lamentari ac plorare vectores, & stupore opprimi. Hic diiscentum tauros in sacrificium pollicetur, si saluus euadat: ille sublatis manibus Castorem & Pollucem omnibus precibus pacem orat: hic beatos exclamat, quibus spiritum in terra edere, &

humo operiri concessum sit. Alius desertos parentes: alius destitutam vxorem, & paruos liberos miseratur. R. Quid tu, Aristippe, tantis in periculis? C. Non minus timuit ac tremuit, quam nostrum aliquis. Nullam propemodum mentem animi habebat præ formidinis magnitudine. A. Non pudet timuisse, & dicam paulo post quid homini curioso petulantiq; de pauore meo responderim. Quid amplius? aquarum montes voluebantur quocunque aspiceres, crescebátque magis semper ac magis tempestas, nec secus quam arietibus & balistis oppidorum muri, decumanis fluctibus, terribili cum sonitu nauis latera feriebantur. Inde subscudibus reuulsis, & laxatis compagibus per rimas via vndis in nauim præbebatur, quas egerere haustris & situlis frustra nitebamur. Si qd Rector præciperet nautis, quamuis clamore acutissimo, propter procellæ fremitum crepitúmque vox nulla ad aures perueniebat. Quod auté quisq; factu necessarium iudicabat, id properabat vt poterat: vt munire nauim, commissurasq; ferru minare, & stipare musci coma, rudentes colligere, vela cum antennis demittere. Attamen erat omni ipsorum conatu potentior calamitatis moles. Vnde fracto iam malo, fracto gubernaculo, costis & statuminibus diuulsis, remis abruptis, naui in aliquot partes dilacerata, pars vna cum viris ante oculos nostros submersa, pars altera per fretum disiecta, & nescio quas in oras delata est: nos Deûm adiuti clementia, tabulis arreptis simul ad vos deuenimus. Fateor me vehementer expalluisse tum, præsentemq; mortem reformidasse. Quod futu-

rum

rum non putabant aliqui, illi ſcilicet, qui philoſophos è quercubus generatos ſomniant. Non tamen eiulabam, nec voces querulas emittebam. Accedit ad me homo quidam ad audendum proiectus ac temerarius, ne dicam fatuus, quem ſub fluctibus iam animam expiraſſe, & ad Acherontem abiiſſe credo. Is iactare ſuam conſtantiam, & intrepidum prorſus inconcuſſumq́ in tanto licet diſcrimine animũ: mirari autem, & cauſam quærere, cur ego philoſophus timerem, cum ipſe nihil omninò extimeſceret. Non eadem, inquam, mi homo, tibi & mihi cauſa eſt. Tu enim pro anima vnius cuiuſdam impuriſsimi nebulonis ſollicitus non es, at ego pro anima Ariſtippi ſum ſollicitus. R. Pulchrè dictum & ſapienter, iugulaſti furciferum. A. Certè nullum potuit vltra verbum proloqui: malè habuit virum. Videtis nunc, Rhodij, vt ex iſto naufragio niſi corpora nihil ſeruauerimus. Mihi verò quam mecum ſemper porto ſapientiam, auferre vis tempeſtatis nequiuit. Quare vos moneo comites, cum domum ad cognatos meos reueneritis, ex me ſalutem ipſis nuncietis, iubeatisq́ tales comparare filiis ſuis diuitias, quæ cum illis facto naufragio enatare in littus poſsint. C. mandatum hoc tuum exſequemur. Nihil potuit mandari philoſophia dignius.

ANNOTATIONES.

AD explicandam vim tempeſtatis, & calamitatem naufragij, placuit nobis Ariſtippi philoſophi naufragium deligere, de quo lib. 2. in Ariſtippo La-

ert. Vitruuius præfat. lib. 6. Ælian. Fulgosus lib. 7. cap. 2. Eadem sit fortasse illa eiusdem nauigatio, cuius meminit Gellius lib. 19. cap. 1. IN ARENIS SCHEMATA GEOMETRICA) *Geometriæ olim plurimũ operæ impendebant adolescẽtes. Itaq; in gymnasio prestò semper erat abacus puluere conspersus, in quo lineas virgula conscriberent, ac figuras ducerent: quas commodè, si quid displiceret, aut immutarent, aut delerent, aliaq; ratione deformarent. Hinc puluis eruditus pro mathematicis disciplinis à Cicerone 2. de nat. deor. Sed si hoc non videtis, quia nunquam eruditum illum puluerem attigistis. Tuscul. 5. Ex eadem vrbe humilem homunculum à puluere & radio excitabo. Huc referendum est, quod hic Aristippus ait. Brodæus lib. 1. cap. 1.* MISERANDVM LETI GENVS) *Ouid. 1. Trist. elegia 2.*

Non letum timeo, genus est miserabile leti,
Demite naufragium, mors mihi munus erit.
Est aliquid fatoq; suo, ferroq; cadentem,
In solita moriens ponere corpus humo,
Et mandare suis aliqua, & sperare sepulcrum:
Et non æquoreis piscibus esse cibum.

SQVAMMOSARVM PECVDVM) *Pisces Lucretius squammigerum genus, squammigeros sine substantiuo, squammigerûm pecudes, mutas natantes vocat non semel. Plautus etiam squammosum pecus Rud.* INGLORIA, FORTIQVE AC SAPIENTI VIRO INDIGNA) *Æneas apud Maronem 1. Æneid. in sæuissima illa tempestate exclamans: O*

terq; quaterq; beati, Queis ante ora patrum, &c. non timet mortem, immo vt vir fortis ac strenuus, gloriaq; cupidus, ante ora patrum, Iliacis campis dum manum cum hoste pro patria conserit, occubuisse optat. Hoc profectò non est timere. Sed genus mortis omni honore & gloria vacuum timet, quale est in vndis extingui, non in acie. Atq; ita nō sola phantasia commouetur, vt Stoicus ille sapiens, apud Gellium, sed re ipsa, cui συγκατίθεται. Locus est illustris apud Iouianū Pontanum lıbr. 1. de fortitud. quem rei illustrandæ caussa proferam. Quorsum hæc finguntur à poëta in viri, ducisque fortissimi persona, vt quem hostiles tot congressus nunquam fregissent, præruptus ille aquæ mons tam humiliter atque infractè de sua suorumque coëgerit salute desperare: an quod illud moriendi genus nullum esset decus allaturum? nec virtuti suæ vllum sentiret locum inter transtra remosque relictum? Itaque non fert grauato animo mori, sed quod sic moriendum esset. Idem dico de Hippomedonte. Is enim diu inter aquas colluctatus, cum tandem è torrente raperetur, exclamat, queritur, deos incusat, quod tam indignè secum ageretur.

Humóne (pudet) Mars inclyte merges
Hanc animam? segnesq; lacus & stagna subibo,
Ceu pecoris custos subitò torrentis iniquis
Interceptus aquis. Adeóne occumbere ferro
Non merui?

SI TV VELLES OLVSCVLA) *Prætereunti aliquando Aristippo lauans olera Diogenes: si tu ista parare tibi didicisses, tyrannorum aulas non ambires.*

 Respon-

Respondit Aristippus. Tu verò si quidem versari cum hominibus scires, olera non lauares. Laërt. & hoc, & quod mox in dialogo sequitur de Platone. PROMISSA IN PECTVS BARBA) *Mirè sibi pallio, & barba promissa placebant illi veteres philosophi, à qua ne minimam quidem resecari patiebantur, quasi de sapientia sua simul aliquid amissuri. Sed reuera multi erant barba & pallio tenus philosophi. Vnde Herodes Atticus in quendam huiusmodi palliatum & crinitũ, barbaq́ue prope ad pubem vsq́ue porrecta, qui interrogatus quisnam esset, vultu sonituq́ue vocis obiurgatorio, se philosophum esse respondebat: barbã et pallium video, philosophum non video. Gellius lib. 8. cap. 1. Extat etiã lepidum epigramma in huiusmodi barbatos magistros, vt quidem ipsi se existimari volunt.*

εἰ τὸ τρέφειν πώγωνα δοκεῖ σοφίαν περιποιεῖν,
καὶ τράγος εὐπώγων εὔστολός ἐστι πλάτων.

Si pralonga facit sapientem barba, quid obstat,
Barbatus possit quin caper esse Plato?

Plutarchus optimè. οὔτε γὰρ φιλοσόφους πωγωνοτροφίαι, καὶ τριβωνοφορίαι ποιοῦσι, οὔτε ἰσιακοὺς αἱ λινοστολίαι. *Non facit philosophum promißior barba, nec detritum pallium: non item Isiacos amictus linei.* VT DIES NVLLA SIT QVA) *De laudibus Rhodi copiosè Corradus commentar. in Brutum ad prima illa verba libri: Cum è Cilicia decedens Rhodum venissem. Pindarus* τρίπολιν *nominat, quia sunt in ea tres vrbes, Lindus, Ialysus, Camirus.* IVCVNDA MALORVM

PRÆ-

PRÆTERITORVM) *Cic. 2. de finib. Quid, si etiam iucunda memoria est præteritorum malorum? vt prouerbia nonnulla veriora sint, quam vestra dogmata. Vulgò enim dicitur, iucundi acti labores. Nec malè Euripides: concludam, si potero latinè, græcum enim hunc versum nostis omnes.*

Suauis est laborum præteritorum memoria.

Græcus est hic.

ἀλλ' ἡ δὺ σωθέντα μεμνῆσθαι πόνων.

Epist. 12. lib. 5. Habet enim præteriti doloris secura recordatio delectationem. Virgil. 1. Æneid. forsan & hæc olim meminisse iuuabit. EVRVM, ZEPHYRVM, AVSTRVM, AQVILONEM) *De 4. ventis cardinalibus, vt vocantur, eorumq; locis hem versiculos Ouidij Trist. lib. 1. eleg. 2.*

Nam modo purpureo vires capit Eurus ab ortu,
Nunc Zephyrus sero vespere missus adest:
Nunc gelidus sicca Boreas bacchatur ab Arcto:
Nunc Notus aduersa prælia fronte gerit.

REPENTINO AVDITI FLATVS) *Lege tempestatem Maronianam 1. Æneid. qua descriptione nihil potest fingi præclarius. Describit etiam tempestatem suam Ouid. 11. Metamorph. sed luxuriat suo more. Cum mare sub noctem tumidis albescere capit Fluctibus, & quæ sequuntur. Est & alia tempestas ab eadem descripta eleg. 2. libro primo Trist. Et ex Pacuuio adducit illam Cic. 2. de Orat.*

inhorre-

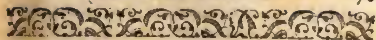
inhorrescit mare:
Tenebræ conduplicantur, noctisq; & nimbûm occæcat nigror:
Flamma inter nubes coruscat: cælum tonitru contremit:
Grando mista imbri largifluo subita præcipitans cadit:
Vndiq; omnes venti erumpunt, sæui existunt turbines:
Feruet æstu pelagus.

CENTVM TAVROS) *Insinuamus Æsopi fabellam. Ægrotus tenui re familiari, à medicis desperatus vouebat diis tauros centum, si conualuisset. Tum vxor hæc audiens: Et vndenam hæc tibi? ô miser. Ille, an putas, inquit, fore, vt dij requirant? Ita & nautæ improbi, & alij homines non boni pollicentur etiam deo & sanctis magna & multa, periculis circumuenti: quæ deinde non præstant, quia deus, & beati, quoniam tacent, non videtur requirere.* DECVMANIS FLVCTIBVS) *Decimi, seu decumani fluctus, qui maximus fieri dicitur complures poëtæ meminerunt, quorum versus adducit Politianus Miscell. cap. 86. Nos tantum Ouidij locum ex elegia paulò ante nominata.*

Qui venit hinc fluctus, fluctus supereminet omnes,
Posterior nono est, vndecimoq; prior.

ACCEDIT AD ME HOMO) *Stoicus philosophus cum expalluisset in tempestate, vbi cælum enituit, & mare deferbuit, caussam à quodam Asiatico interrogatus, hoc idem quod Aristippus respondit, & quam ob caussam sapiens inter procellas trepidaret, prolato Epicteti libello docuit. Lege totũ caput Gellij 1. lib. 19.*

DE RE

DE RE CVLINARIA.

PROGYMNASMA SEXTVM ET TRICESIMVM.

Oeconomus.

EXOECONOMVS, OECONOMVS.

EXOECONOMVS. Gratulor, & gaudeo te mihi ante alios in hac functione mea successorem esse datum, speroq; & opto dominis nostris ingenti commodo, tibi sempiternæ laudi hūc honorem fore. OE. Iucunda est mihi ex optima mente profecta gratulatio, accepta amicissimi desiderij plena voluntas tua. Tibi verò præfecturam hanc abrogatam dolenter fero: siquidem qui eam æquè vt tu prouidenter modesteq; gerat, nunquā reperiemus. Nec velim existimes, me assentatiuncula aucupari beneuolentiam tuam: quod res est, sincerè proloquor. Ex. Atqui soluendus est aliquando equus senescens, ne peccet ad extremum ridendus, & ilia ducat. Ætatem præcipitatam vides: quot annis quantas curarum moles voluerim, quales quantosq; labores exantlârim, nescire non potes. In tuos humeros tandem isthæc onera inclināda, tibi hæc rei familiaris procuratio committenda

mittenda fuit. Ad quam tu ſuſtinendam, parem (quod præſentio) animi magnitudinem, conſtantiam, prudentiam es allaturus. OE. Vt potero, ita impoſitum hoc munus adminiſtrabo: quandoquidem Domino ſic ſtat ſententia: quæq́ te agentem crebrò obſeruaui, ea pro infirma parte mea actitare ſtudebo. Eorum illud vel primum, ſummiq́ momẽti iudico: ne quoſcunq́ vndecunq́ venientes in domeſticos adſciſcam, niſi ante quinam ſint, quibus parentibus exorti, qua patria, quibus ex locis veniant explorauero. Ex. Si agas ſecus, non mediocria naſcentur incommoda, quibus quam maturrimè eſt occurrendum. Ipſos quoque imperio tuo ſubiectos non faſtidiosè ac ſuperbè: humaniter autem ſedateq́ tractabis: quò fiet, vt te ſibi præeſſe vehementer læti ſint, téque diligant ac reuereantur. Alioqui leui apud eos momento pendebit auctoritas tua, in contemptionem temet adduces: quod in rem Domini haud cenſendum eſt. Interim, vt quiſque ſeruorum miniſtrorumq́ diligenter ac fideliter ſuas partes tueatur curandum ſedulò. OE. Benè mones. Quando enim illi ſuo muneri non deſunt, rectéque curant omnia quæ debent, præterquam quod Oeconomum ſuum propter expertum eius erga ſe amorem, & declaratam ſæpius humanitatem mirabiliter diligunt, eiuſdemq́ præceptis propenſiſsima voluntate obſequuntur, etiam exquiſitæ cuiuſdam prudentiæ opinionem ei apud pleroſq́ conciliant. Ex. Quoniam te ſponte tua præcurrẽtem video, non hortabor vt fidelitatem atque ſtudium famulorum agnoſcas, & animum ipſis gratificandi

tificandi benefaciendiq; cupidum ostendas, eorum, vbi vsus venerit, caussam agas, diligentiam commendes, in summa demum gratia eos apud dominum ponas. OE. Scio isthæc mihi præstanda, præstabóque pro viribus: nec plus ad meam, quam ad eius cui seruio vtilitatem attentus ero. Ex. Hac mente non fuerunt, qui per œconomiam suam diuitias cumulârunt: qui, vt se ex officio gererent, ac dominis quam clarissimi essent, & ab iisdem beneficiis ornarentur amplissimis, nihil pensi habuerunt. O pecunia pecunia, vt multos mortales improbos fieri subegisti? OE. Hac via non incessisti tu, non incedam ego. Ex. Inprimis maximéque obsonatore non stulto, & præstanti fideliq;ue coco tibi opus esse intelligas. Vt autem inter vos conueniat, nec vllum existat dissidium, facito mandata tua ne verbis constent arrogantibus, inflatis, parum prudentibus, importunis atque contumeliosis. Quin potius omni cum lenitate, ac mansuetudine imperato: vt tua iussa magis summissæ preces, quam violenta ac rigida & acerba imperia videantur. Obdurant aliâs & calcitrant, inertésque ac languidi redduntur ministri. OE. Tam in isto quam in aliis tua per vestigia ambulabo. Ex. In curando victu dominorum, fas est adhibere sollicitudinẽ. Discendum quid illi maximè bibere, quid edere velint: eaq; ipsa vt sint parata quam citissimè prouidendum. Illud puerile est, monere, vt cum cibum illis coquẽdum tractas, manibus sis mundis, & alioqui etiam cultu nitido. Comprehendam breui, culina, cella vinaria, & penuaria crebriùs ingre-

ingrediendæ, lustrandæq́: & ad esculenta poculentaq́, ne quid per luxum absumatur, aut per ministrorum negligentiam corrumpatur attendendum est. OE. Ingentes agò gratias, cum me consilio bonisq́ legibus informasti. Ex. Tua te prudentia paulatim plura docebit. OE. Est tamen è media laude prudentiæ, si quid ego perspicio, audire illos, qui suo munere cum gloria perfuncti sunt. Nec tam facilè à mortuis, quam à viuis magistris discitur. Experientia porrò longa est, ætas nostra breuis.

ANNOTATIONES.

EXOECONOMVS) *Procōsul, Proprætor, Proquæstor cōiunctè, variatisq́ casibus, proconsulis proconsuli, proprætoris proprætori, &c. vt pronepos pronepotis, proauus proaui, &c. an pro consule, pro prætore disiunctè, sine varietate vlla per omnes casus dicendū scribendumq́ sit, quærit diligenter doctißimus noster Manutius. Ipse priorem sententiam tuetur, & exemplis idoneis confirmat, in ep.1. li.1. Par ratio istorū est, Exquæstores, Exconsules, Expatricij, Expræfecti, Exprætores & similium: quibus nempe designantur, qui dignitate consulatus, quæsturæ, præfecturæ perfuncti, vacāt à munere. Non ergo probemus illa, ex præfectis ex consulibus: quæ ad similitudinem superiorum illorum, pro consule, pro prætore, &c. sed minus antiquè, atq́ ideo minus rectè dicuntur. Lege Crinit. libr. 10. cap. 12. Sigonius tamen homo in scribendo limatus & exqui-*

exquisitus, in historiis quas reliquit, hoc dicendi modo sæpissimè vtitur, Palladius ex magistro officiorum, Saturninus ex curatore palatij, Auitianus ex Vicario,&c. SOLVENDVS EST ALIQVANDO EQVVS) *Horat. epist.1.lib.1. vbi se depositis studiis leuioribus atq; ludicris animum ad virtutem exquirendam appulsurum profitetur, sic ait.*

Est mihi purgatam crebrò qui personet aurem:
Solue senescentem maturè sanus equum, ne
Peccet ad extremum ridendus, & ilia ducat.

Eodem spectant illi versus Ennij, quibus prope actam iam, decursamq; ætatem suam equo forti & victori comparat, quorum in Catone mentionem facit M. Tullius.

Sicut fortis equus spatio qui sæpe supremo
Vicit olympia, nunc senio confectus quiescit.

LABORES EXANTLARIM) *Muret. libr. 13. cap. 17. exantlandi verbum esse peregrinum existimat, & græcè quidem rectè dici ἐξαντλεῖν, sed latinè loquenti exanclare, non exantlare dicendum. Deinde reprehendit nescio quem, qui hanc vocem neq; ab vlla latina, neq; ab vlla græca voce originem habere posse, & ex totius linguæ latinæ finibus ablegandam esse audacter pronunciauit.* SVO MVNERE CVM GLORIA) *In omni vita bene instituenda, & in omni officio rectè & cum laude exercendo prodest aliquem sibi proponere, quem communi approbatione laudatum nouerimus, quem sequamur, & cuius nos similes efficere studeamus. Eodem modo perutile censent*

 pruden-

prudentes, deligere sibi quosdam, quos constet in sua functione nullam laudem, immo magnam reprehensionem & dedecus adeptos, vt ab eorum moribus peccatisq; recedamus quam longissimè. Nam vt ad doctrinam plus viua vox, ita ad bonos mores viui alicuius mores & exempla plus valent.

PROGYMNASMA
SEPTIMVM ET TRICESIMVM.
Obsonator.

OECONOMVS, OBSONATOR.

OECONOMVS. An non carnes istas fumo quamuis duratas, & has salitas diutius æquo asseruari censes? iamq; inibi rem esse, vt putere propemodum incipiant, penitusq; corrumpi, ac scatere vermiculis? OB. Mihi sanè non aliter visum: ac proinde coco tradendas autumo, vt quamprimum coquat in prandium, atq; adeo in cœnam seruis ancillisq; familiaribus. Qui si eas fastidierint, egentibus distribuantur. Reconditum habere semper aliquid, quo necessitati subueniatur, equidem laudo: at tam multum, vt sit quod perdi possit, nũquam laudauerim. OE. Tu in culpa sis forsitan, qui tantum coëmeris, quantum necesse non fuit. OB. Emere soleo quantum iubeor: proinde apud te cogita & reminiscere te imperasse mihi, vt tot libras carnium mercarer: alioqui

qui officium meum non ignoro. OE. A laniis, piscatoribus, propolis, salgamariis, salsamentariis, ouorum, caseorum venditoribus: item ab olitoribus, à quibus lactucā, cicorea, rapa, cæpas, aliasq́; hortenses & agrestes herbas emptitare consuesti, non aliquando te in fraudem impelli sponsione cum quoquam haud certauerim. OB. Illi vt me circumueniant? quonam modo? OE. Cum te iuuenem comptum atque cultum, affabilem, & humanum aspiciunt, verbis blandis meditatisq́; te ad merces quisque suas inuitant & pelliciunt. In quo inuidentia quadam concitante alius alium anteuertere contendit ac vincere. Norunt enim quantos quæstus, quantaq́; commoda per te adipisci queant, cum sis obsonator ditissimi & opulentissimi hominis, qui profusis viuat sumptibus, qui conuiuia instruat quam frequentissima. Tu propter lenocinia verborum libentius semper ab iisdem emptitas, & eorum erga te animi affectum quasi remunerans, das pretium quod poscunt: poscunt autem quantum illis suadet amor nummi. OB. Non capior talibus laqueis: nec ad istam prouidētiam capitis albitudinem exspecto. Cum primùm hoc muneris exercere inciperem, essemq́; adhuc non ita peritus, eram aliquanto in sumptu faciendo liberior: nec tamen prorsus inconsultò eram ac temerè. OE. Qua de caussa igitur? OB. Vt res suas præ aliis mihi libentius, cupidiusq́; venderent. Idcirco etiam humanissimè eós compellabam, nec de pretio contentiosius adversabar. Ad senem me, exercitatumq́; obsonatorem adiungebam, quicum ad forum itabam, & in

 eo dex-

eo dexteritatem emendi obſeruabam. Nunc rationem perdidici, euaſi doctior. Et quamuis multo argento ſacculus mihi tumeat quotidie, non tamen inde vel teruntium ſuffuror, nedum aureos totos. OE. Sentio quorſum hoc. De pecunia dominorum ſublegunt ſemper aliquid obſonatorum plerique, & theſauros conficiunt, quos ſe ex parſimonia, & diuturnitate laborum collegiſſe ſimulant. OB. Mos peſsimus, & cruce dignus. Noſſe legere, literarum ductus formare, noſſe arithmeticam, eſſe alacrem, impigrum, bene moratum, ſcire quæ ad rem culinariam emenda, illaq; expeditè nō perturbatè, tolerabili impenſa conquirere, in emendo tempora & ordinem conſeruare, domino nihil vel per negligentiam, vel per infidelitatem incommodare, quæ domum à foro allata ſunt, ea tutò ac bene cuſtodire, cum munditia, hæ ſunt obſonatoris partes: non autem habere viſcoſas manus, quibus crebro aliquid de pecunia domini adhæreat. OE. Oraculorum reſponſa edidiſti.

ANNOTATIONES.

OBSONATOR) *Qui emundis comparandisq; obſoniis præeſt, Græcis ἀγοραστής. Quanquam & obſonator, ſeu, vt quidam malunt, opſonator græca vox cenſeri poteſt, quaſi ὄψου ὠνήτωρ, qui & ὀψώνης.*
SALGAMARIIS) *Salgama ſunt fructus ſeu obſonia, ſeu penora conditanea, quæ nimirum in vaſis fermè fictilibus, & ſæpius cum liquamine ſeu iure, aceto, inquam,*

inquam, sale, muria, melle, aqua mulsa & similibus seruantur, vt quoties opus fuerit, ad vsum edendi promantur. Exempli gratia, caules & olera, poma, pyra, fici, vua, & similia. Salgamarius qui bene concinnat & conficere nouit, quiq; vendit salgama. SPONSIONE CVM QVOQVAM CERTAVERIM) *Sponsio generatim est promissio. Apud veteres genus erat actionis, quæ fiebat interposita stipulatione certæ pecuniæ, quam perderet is, qui sponsione vinceretur: ferret autem, qui sponsione, seu sponsionem vinceret, & coram iudice aut recuperatoribus disceptabatur. Prouocans sponsione ita dicebat. Spondeo me tantam pecuniam daturum, nisi, &c. Prouocatus autem contrà restipulabatur. Vterque sponsionem facere dicebatur.* CAPITIS ALBITVDINEM) *Pro albore positum à Plauto. Trinum. cum canitiem indicaret.*

Lesbonicum hic adolescentem quæro in his regionibus,
Vbi habitet, & item alterum ad istanc capitis albitudinem:
Calliclem aiebat vocari, qui has mihi dedit epistolas.

HÆ SVNT OBSONATORIS PARTES) *Sunt quidem hæ, sed etiam illæ, de quibus Seneca epist. 44. his verbis. Adiice obsonatores, quibus dominici palati notitia subtilis est: qui sciunt, cuius rei sapor illum excitet, cuius delectet aspectus, cuius nouitate nauseabundus erigi possit, quid iam ipsa satietate fastidiat, quid illo die esuriat.* VISCOSAS MANVS)

De pallio, & sudario sibi à Thallo surreptis conquerens Catullus, eáque repetens, ait. Quæ nunc tuis ab vnguibus reglutina, & remitte. Germani furaces homines aiunt digitos habere longos. Munera viscata, seu hamata, quibus plura aut maiora attrahuntur, quam dantur.

PROGYMNASMA OCTAVVM ET TRICESIMVM.

Cocus.

OBSONATOR, COCVS.

OBSONATOR. Quod discipulos tuos tam parũ nitidos, tam inquinatos incedere sinis, haud equidẽ miror, quoniã tu ipsemet ineleganter ac spurcè, quod ad vestitum curamq; corporis attinet, te tractas. Non semel exprobraui hoc vitium tibi, nec tamen consecuta est vlla emendatio. C. In quo vsque adeo tibi displiceo? O. quam horrida barba? quam promissus ac sordidus capillus? quando illam, quando hunc totondisti? an vis ex vtrisque funes nectamus? Astare & inspicere ollas apud focum, effundere in catinos cibum, tractare deniq; rem escariam cum istis turpissimorum crinium nemorib⁹ decorum esse putas? C. Ibo igitur ad aliquem fœnisecum cras, qui demetat hæc gramina: aut ad lignatores potius, qui istam adeo nemorosam tibiq; formidabilem

syluam

syluam securibus exscindant. Videbis formosum prorsus ac virentem, quem nunc vt hispidum & pilosum auersaris. O. De indusio quid dicam? quam niueum? quam purum? Vestes adipatæ. Adhæc non strictæ caligæ, non thorax, vt cocis pulcrum est: sed pendulæ & follicantes, vt quam plurimum venti colligāt. An tu etiam vento coquis? C. An tu etiam hoc me rogas? Vtique, alioqui follibus non indigerem. O. Iam intelligo caussam laxitatis huius. Quid respondes de linteo tersorio, quod à collo vtrinque dependet? de præcinctio, de pannis & mantilibus culinariis? certè haud nimis te munditiæ studiosum indicant. C. Cogitare te oportet, me iam hominem natu grandiorem esse. O. Audio. C. Et omnibus negotiis laboribúsque non sufficere posse amplius. O. Tithoni senectus. Quadraginta sex annos gestas: quale pondus? hem. C. Quî tu istuc nosti? an fuisti matri meæ obstetrix? O. Sic coniicio. Et tamen vt esses multò senior, habes impigrum adiutorem, qui ad manum sit cum volueris: cui mandare possis liberè, quæcunque curata rectè velis. C. At nimiùm multa incidunt assiduò quæ mandem, singulorum haud recordor. O. At illud te meritò industrium reddere deberet, quod non nescis, haud esse vllum seruum, vllúmue ministrum, quantocunque apud dominum in honore, quacunque dignitate sit, in quo tantum videatur positum, quantum in coco: cui etiam reges, principes, ac dynastæ potentissimi vitam suam credere coguntur. C. Non me fugit, & arbitror dedisse me operam ad-

 huc,

huc, ne officium meum à quoquam vel morosissimo iurè desideraretur. O. Describam tibi paucis cocum omni laude dignum. C. describas, licet. O. Vir honestus, integer, fidelis, occultis latentibusq́; morbis omnino liber, munditiæ percupidus, diligens, affabilis, coquere gnarus, exploratéque cognoscens, quinam cibi domino suo placeāt præter cæteros. Multúmne an remissè conditis, piperatis an salsis, dulcibus an amaris atque acidis magis delectetur. C. Tu mihi aliquando cocum videris professus. Progredere. O. Tenendum est illi qua hora prandere, qua cœnare soleat herus. Quod si illi appetitus non semper ad tempus adsit, tamen cocus egregius semper est paratus, cum domino cibum capere libuerit. C. Vnum prætermittis. O. quidnam? C. assæ in veru sunt relinquendæ, donec eas struendi ad mensam tempus fuerit: curandumq́; vt alia omnia quam maximè sapida & succo plena anteponantut comedentibus. Plura ego te possum docere quam tu me. O. Non tu modo, sed cocus quilibet: nec ego ista docendi potius, quam monendi gratia differo. Addam hoc tantum. Quo maioris momenti munus administrat cocus, hoc se humaniorem, promptiorem, atque etiam religiosiorem prębeat. Quod si fecerit, animum domini sui mirificè sibi vehementerq́; deuinciet, ac planè securum, & de suo coco quam optimè sperantem efficiet. Hæc, inquam, sunt, quæ in cocis commendantur. C. & præstiti hæc, & præstabo affatim. Quis autem est, qui in officio suo numquam claudicet? qui interdum de via non paululum declinet? nec sapiens omni-

omnibus horis ſibi ſimilis eſt. Vobis contra faciendum enitendúmque, vt cocum hilarem & alacrem retineatis: verbis dico manſuetis, iuſsis mollibus, ac plenis aliquando pateris. O. Nec nos in hoc negligentes ſumus, aut erimus: dummodo ille viciſsim promptus & obediens, nec humanitatis inops eſſe voluerit. C. Tu quod te decet: ego quod mihi conuenit; vnuſquiſq; partes ſuas accuratè & fideliter.

ANNOTATIONES.

EX VTRISQVE FVNES) *Edidit librum Iulianus Imp. quem inſcripſit μισωπώγων, ἢ ἀντιοχικός. Oſor barbæ, ſiue Antiochẽſis. In eo perpetua quadam, & Socratica diſsimulatione cum ſeipſum videatur reprehendere, Antiochenſes tamen reprehendit. Accuſat ſe, quod eorum moras imitari nequeat, quod à theatris, ludis ac deliciis abhorreat, quod vitam ab omni voluptate alienam degat, aliaq; in ſemetipſum iacit, vt ſatis quam mollis & eneruata illa ciuitas fuerit, intelligi poſsit. Sed quomodo in exorſu orationis ludat, in perſonam ſuam (in qua ſunt barba promiſſa nimis & ſordida, capillorum ſqualor, vnguium, digitorum, totiuſq; corporis immunditia) iucundum eſt cognoſcere. Recitabo locum latinis verbis.* Et primùm, inquit, à perſona ordiar. Huic enim, quòd (vt arbitror) natura non multum pulchritudinis ac venuſtatis dediſſet, ipſe moroſitate quadam, & acerbitate animi longam iſtam barbã addidi, quaſi pœnas ab ea exigens, nulla qui-

dem alia de causa, nisi quod natura elegantior non fuisset. Ideò discurrentes in ea pediculos perfero, tanquam feras aliquas in sylua, neq; largè edendi aut bibendi mihi potestas est: cauendum enim esse arbitror, ne imprudens pilos vnà cum pane deuorem. At vos etiam funes ex ea necti oportere dicitis. Equidem id vobis perlibenti animo concedam, modò pilos possitis extrahere, neq; eorum asperitas vestras molles & delicatas manus offendat. TITHONI SENECTVS) *Horat. Ode 16. lib. 2. Longa Tithonum minuit senectus. Impetrauit quidem ab Aurora immortalitatẽ quam petiuerat Thitonus, non etiam perpetuam iuuentam, quam petere oblitus erat. Quamobrem in cicadam nimia tandem senectute, quæ omnia imminuit & carpit, conuersus fingitur: in bestiolam aridißimam, canoram tamen & garrulam, quæ virtus senum est: nam vt ait in Catone Cicero: senectus est naturà loquacior. Solere nomen Thitoni de senibus infalicibus & laboriosis vsurpari Eustathius ad primum Homeri versum lib. 11. notauit.* AN FVISTI MATRI MEAE) *In Capt. cum Tyndarum, qui se Philocratem simulabat, pro seruo dominum, interrogaret Hegio præsente Aristophonte, qui hominẽ in Aulide seruiisse Philocrati sciebat, an liber fuisset, & ille responderet: fui, excipit Aristophontes: enimuerò non fuit, nugas agit. Mox Tyndarus. Quî tu scis? an tu fortasse fuisti matri meæ obstetrix, qui id tam audacter dicere audes?* QVINAM CIBI DOMINO SVO) *Martialis ille homo ingeniosus, acutus, acer, & qui plurimum in scribendo & sa-*

& salis habet, & fellis, iudice Plinio, epist. 21. lib. 3. sic in lib. 14.

Non satis est ars sola coco, seruire palato:
Namq; cocus domini debet habere gulam

Non tātu, inquit, coci ars in eo posita est, vt palato & gustui seruiat: vt cibos coquat, quibus comesis pellatur fames: sed nosse insup debet, quib⁹ delectur gula domini, quibus se libēter explere et exsaturare consueuerit.

PROGYMNASMA NONVM ET TRICESIMVM.

Coquinariæ partes.

SPINTHER, CHYTRAEVS.

SPINTHER. Ecquid aures tuas fama tetigit de apparatiſsimo illo ſumptuoſiſsimóque epulo, quod principibus viris fœminisq; nō vltimus huius regni Heros nuperrimè dedit? C. Auditione accepi, & me nō mediocris occupauit admiratio. Intellexi enim, cū ibi adeſſent coci complures exercitatiſsimi, vnumquemq; conatum anteire cæteros, ac primam laudis & gloriæ palmam auferre. S. Quo in genere, quæſo, certauerunt? C. in omnibus, quæ noſtræ arti ſubiiciuntur. S. Scio ſeptem in partes potiſsimum diſtributam eſſe omnem rationem coquendi: ſiquidē docemur coquere iura, quorū aliqua ſeorſim in patinis pro vno quodam miſſu, ſeu cibarij genere apponūtur: vt quæ de vino, lacte & ſeminibus conficiūtur: alia cibos ipſos con-

condiunt ſapidioresq́ reddunt, & cum cibis ſimul abſumuntur. Deinde carnes, quarum hæ ſunt ferarum, illæ cicurum domeſticarumq́ animãtium. Vtriuſque ſpeciei multæ iterum, vt tute noſti, ſunt ſpecies. C. mille. S. Præterea piſces. Adhæc, oua, quorum coquendorum eſt etiam diuerſa & multiplex ſcientia. Adde fructus & herbas: adde quæ confecta dicuntur: adde poſtremo loco pemmata, ſiue cruſtula, ſiue placentulas. Nunquid omitto? C. nihil ſanè. S. Quomodo in varietate iuris primi illius generis certare potuerunt? C. Adeo, Spinther, & auſi ſunt & potuerunt, vt apud te id effari ego vix audeam. S. Quid refert? dic modo quidquid eſt, credam ſi videbitur. C. centum offas ſeu iura diuerſa fuiſſe appoſita narrabant, idq́ delectu habito. S. centum? volebant conuiuas ſubmergere iuribus ſuis. Non abeſt ab hac narratione vanitatis ſuſpicio. C. nec ego illi fidem accommodo. S. Quot autem fercula illata cognouiſti? C. infinita prope, & exquiſitiſſima: Antonij & Cleopatræ conuiuium fuiſſe diceres. S. non in cæteris duntaxat, liberalibus inquam illis, verum etiam in hac noſtra facultate homines lõgè doctiores arbitror inueniri hoc ſæculo, quam vetuſtis inuenirentur. C. nihil te fallit iudiciũ. Veteribus in omni re ſimplicitas amica fuit. Illorum primas menſas abſoluebant carnes, ſecundas caſeus, & bellaria. Nec tamen in carnibus tantopere, vt nunc, diſſimilitudini ſtudebatur. S. iam colligo quippiam. C. quid colligis? S. nihil, aut perparum noſtra apud eos ſcientia valuiſſet: mendicabula hominum fuiſſemus. C. erras, bonus enim cocus non tam ex eo com-

commendatur quod variè, quam quod bene coquit: ſic nimirum, vt etiam faſtidioſiſsimæ & ingenioſiſsimæ gulæ eius opera non reprehendant. S. Rectè hoc abs te dictum, & aſſentior. C. curnam cancros nobilioréſque piſcium ad conuiuiorum luxuriam adhibere mos obtinuit, diebus iis enmpe, quibus carnium eſus permittitur? S. cum recogito qui hoc faciant, rationem & cauſam videor obſeruare. Diuites faciunt, tenuiores omittunt: & illi magnificentiæ cuiuſdã ac liberalitatis gloriam aucupantur. Atque in ipſis piſcibus doctè coquendis condiendiſq; maior propemodum difficultas ſentitur, quam in carnibus, quas ego quidem à toto genere facillimè piſcibus antetulerim. C. quod mihi vſu venit, tibi venire exiſtimo: mauis edere gallinam Indicam, quam piſcem quemuis. Malles tamen contra rhombum, quam vaccinas, aut hircinas. S. nec latum pedem aberraſti, ipſum oſtij limen tetigiſti. Sed quod offæ genus ante alia probas? C. quod? de generoſiſsimo vino, de flore, inquam, Liberi, cum aromatis, & vittellis ouorum & melle inſuper. Nihil vino conferẽdum. S. qui toties vinum crepat, vinoſus arguitur. C. mitte malè loqui. S. oua miror tam valde à medicis ſuaderi, & ægrotis tanquam ſalubre edulij genus dilaudari. C. plurimum alere aiunt oua, piſces non item, qui magis ad excrementa, humoréſque vitioſos ſint idonei. S. hoc loco quiddam in mentem venit. C. quid illud? fac me participem. S. Tuum de re cibaria inſtitutum commentarium, & iam affectum quandò extrudes? an aliorum voluminibus culinariis es deterritus? C. minimè: nam ſicut

ſicut apud philoſophos, oratores, poetas, hiſtoricos qui poſterius ſcribunt, ſemper ſperant ſe aliquid noui, aut melius allaturos: ita cur nobis in arte noſtra idem ſperare nefas ſit, ego cauſam nullam reperio. S. Si nos coci tot libros euulgemus, non erunt poſtea diſcipuli. C. Hoccine times? de architectura, de re militari, de metallica, de medica, de ruſtica, de mille aliis extant codices, & tamẽ eos peruolutare non eſt ſatis: magiſtros etiam horum rerum intueri facientes oportet. Tradũt quidem præcepta libri, vſus aliunde pendet. S. diſputarem tecum ſuper quibuſdam, quæ in tuis ſcriptis, cum ea mihi ſuperioribus diebus commodaſſes, offendi, niſi cælum iam veſperaſceret. C. non deerit tempus: & ego ſcrupulos omnes, dubitationes omnes me tibi perfectè exempturũ polliceor.

ANNOTATIONES.

VTRIVSQVE SPECIEI MVLTÆ ITERVM) *Ferarum quidem animantium aliæ ſunt quadrupedes, aliæ volucres: quæ diuiſio etiam cicurum eſt, & prima haberi poteſt, maximeq́ ampla. Enumerarem iam quæ ſolerent ex hiſce quatuor generibus coco ſubiici, ſed duabus de cauſis omittam. Nam & non pauca in hoc capite, quod eſt de re culinaria ſparſim ponuntur, & nimium longus catalogus texeretur. Quapropter doctoribus culinariis, & otioſis ventribus iſta relinquemus:* INFINITA PROPE) *Ferculum fit à ferendo: qua voce Liuius quid ſignificârit,*

carit, ex eius verbis fit perspicuum, quæ sunt lib. 1. Spolia ducis hostium cæsi suspensa, fabricato ad id apte ferculo, gerens in Capitolium ascendit. In re mensaria, fercula sunt propriè vasa inferẽdis obsoniis ac pulmentis apta. Fercula vocantur missus quoque. Nominantur item missus in spectaculis, & conficiebatur missus vnus, vbi à calce ad calcem procurrentes equi, rursum à meta circumflexa calcem repetebant. Reliqua Rhodigin. lib. 8. cap. 7. Idem lib. 15. cap. 27. saporum inquit genera 13. reperiuntur. Dulcis, suauis, pinguis, amarus, austerus, acer, acutus, acerbus, acidus, salsus. Præter hæc, tria sunt genera mirabili maximè natura. Vnum, in quo plures pariter sentiuntur sapores, vt vinis. Namq; in his & austerus, & acutus, & dulcis, & suauis, omnes alieni. Alterum est genus in quo sit & alienus quidem, sed & suus quidam ac peculiaris, vt in lacte, &c.

Libet hoc loco ritus quosdam conuiuiorum exponere. Conuiuæ discumbentes iam, quoad fercula proponerentur, vasa, & alia quæ in aula erant laudabant, ipsam etiam domum. Interpres Aristoph. in Vespis, & Athenæus libro quarto. Mos item fuit conuiuatori schedulam quandam exhibere, quæ continebat eorũ quæ apparata erant enumerationem, vt scirent cõuiuæ quodnam obsonium cocus esset allaturus. Athenæus lib. 2. cap. 7. Ouum erat cœnarum initiũ, mala finis. Horat. sat. 3. lib. 1. si collibuisset, ab ouo vsq;

vsq; ad mala citaret. Asso autem claudebant æstiuam cœnam. Cic. epist. 20. lib. 9. Integram famem ad ouũ affero: itaque ad assum vitulinum opera perducitur. Claudebãt etiam lactucis, propter somnum inducendum: vt postea iisdem cœnas propter appetitum excitandum inchoabant. Martial. lib. 13.

Claudere quæ cœnas lactuca solebat auorum,
Dic mihi, cur nostras inchoat illa dapes?

Si quid de mensa cecidisset, non tollebant, maximè Pythagorici. Ideo, vt nonnulli tradiderunt, quò modestè in symposiis, miniméque petulanter conuiuæ discumbere condiscerent. Alia ratio, quoniam ea quæ de mensa cadebant, heroibus, seu manibus sacra esse credebant. Vtebãtur coronis in symposio ex omni herbarum florumq; genere, præterquam ex apio, quoniã luctibus magis conueniret apium. Quare tumulorum thecas antequam in illis corpora mortuorum ponerẽt, apij foliis sternere cònsueuerunt. Leonicus lib. 1. cap. 24. Tempestiuum cõuiuium, quod non fit de die (nam id turpe & nequam, & intempestiuum habebatur, de die conuiuia agitare) neq; in multam noctem producitur: sed quod tempori fit. Ad tempestiuum quoque conuiuium fortasse pertinuerit, diebus potius certis, quam aliis conuiuas vocare, vt diebus festis, quam profestis, & quibusdam profestis potius, quam aliis, vt nefastis. Vide Turneb. lib. 6. cap. 16. ANTONII ET CLEOPATRÆ CONVIVIVM) *In eo conuiuio pocula & vasa omnia visebantur aurea, insertis margaritis,*

riis, & lapillis. Strauit triclinia duodecim, quorum parietes omnes aulæis purpura & auro distinctis consiti. Sumptuosissimum apparatum admiranti Antonio, subridens Cleopatra ei donare se dixit omnia: rursumq; in diem sequentem inuitauit, atque iterum apparatum omnem, magnificentiorem etiam donauit. Legatis eius & sociis pretiosa pocula ad mensas vbi discubuerant distributa sibi habere iussit. In discessu gratia, auctoritate, dignitate excellētibus lecticam cum deferentibus seruis singulatim, cæteris argento & purpura magnificè instratos equos largita est. Expensum retulit in rosas talentum, cum per omnia discumbentium triclinia foliorum passim acerui, cubiti mensura pauimentis vndequaque omnibus extarent. Aliquot exempla conuiuiorum luxuriosiss. morũ collegit Pererius in Daniel. lib. 6. NOBILIORESQVE PISCIVM) Rhodij laudabant admiratores & amatores piscium, vituperabant carnium, agrestesq;, & ventres nominabant: illos autem ἐλευθερίους ingenuos ac liberales. Ælian. lib. 1. cap. 28. VINOSVS ARGVITVR) Argumentum Horat. epist. 19. lib. 1. Laudibus arguitur vini vinosus Homerus. Quo quidem in ipsum Horatium vti licebit. Nam quis toties vinum in ore habet? ET IAM AFFECTVM) Latinè admodum dicemus, aliquem affectum molestia, dolore, contumelia, iniuria, morbo, pœna, præmio, honore, lucro, damno. Item affecta ætas, valetudo, fides.

Sed est huius adiectiui reconditior quadam vis, dicunturq́; affecta etiam, quæ non ad finem, sed proximè ad finem perducta, aut progressa, quæ nondum absoluta sunt. Cic. de prouinciis consular. Bellum affectum videmus, & verè vt dicam, pœne confectum. Item infra. Nam ipse Cæsar, quid est quod in prouincia commorari velit, nisi vt ea quæ per eum affecta sunt, perfecta Reipub. tradat? In OEconomico. Cum verò affecta iam prope æstate, vuas à sole mitescere tempus est. Gell. lib. 3. cap. 16. & lib. 15. cap. 5. VSVS ALIVNDE PENDET) *Cic. Academ. lib. 2. loquens de Lucullo qui laudem imperatoriam sine vsu militari consecutus esset. Sed incredibilis quædam ingenij magnitudo non desiderauit indocilem vsus disciplinam. Quæ nimirum doceri non potest, quæq́; nullis præceptionibus traditur. Et videtur dixisse, disciplinam vsus, pro vsu: vel potius, pro longa exercitatione, & consuetudine artis alicuius: ex qua quis fit vsu peritus.*

PROGYMNASMA QVADRAGESIMVM.

Coquinariæ amplitudo, & epulum, seu lauticia rusticana.

LITE-

LITERATVS, COCVS.

LITERATVS. In arte vestra tantam operis varietatem, tot differentias inesse, maiorem in modum admiror. Quando deditus eram poeticæ, putabam ingentem me videre aceruum diuersitatemq; metrorum: quando oratoriæ, schematum & troporum: quando geometriæ, figurarum: quando arithmeticæ, numerorum. quando astrologiæ, stellarum. At iam in re culinaria longè magis multiplicem distinctionem animaduerto. C. quomodo? L. de solo boue certū scio vos octoginta fercula posse conficere: hoc est bubulā modis & rationib⁹ octoginta reddere gustatu idoneā, C. possumus verò. Quod quamuis tibi est admirabile, ne tamen sit incredibile. L. Nescio an non liceat etiam plura: quāuis hęc ipsa nimiū multa mihi videantur. C. Fortasse: nam & ille modus quidā nouus fuit ad esum parandi bouis, Francoforti ad Mœnū. L. quid tu his verbis? C. Cū in ea ciuitate conuentus Principū ageretur ad Maximilianū II. Romanorū regem appellandū, pro antiqua imperij Germanici consuetudine bos integer, detracta tantū pelle, & exėteratus, pullisq; gallinaceis, leporibus, anserib⁹, auibus, agnis bene fartus atq; distētus, in veru ligneo & crasso machinis rotarum circūactus & assus perhibetur. L. iam memini. Diruta culina in medio foro cōstructa ė tabulis, factaq; egentibus diripiendi potestate, magno Principū ex edito loco spectātium risu & voluptate sic illū bouem breuissimo spatio discerptum direptūq; aiebant, vt ne veru quidē amplius superesset: putariq; ipsum quoq; ab aliquo deuoratum: qui tamē cre-

 debatur

debatur admodum malè cibum valentiſsimum concocturus. C. non cognouiſti item, quam varia de vitulo, de veruece? L. de illo quinquaginta nouem, de hoc quadraginta quinq;. C. & de agno? L. duodetriginta. C. de hœdo? L. triginta quatuor. C. de procello? L. duo ſupra triginta. C. haud erras in numero. De ceruo autem? L. triginta ſeptē. C. de lepore? L. viginti. C. de apro? L. quadraginta tria. C. Prætereamus capreolos, damas, vrſos, bubalos, oues Turcicas, ſuem, equum Indicum, equum ſylueſtrem, erinacium, ſciurum, cuniculum & alias quadrupedes, de quarum carnibus nos varias epulas apparare nouimus: ad aues trāſeamus. An nō ſtupeſcis de aquila nouem poſſe fercula inſtitui? L. accepi iſtuc, & miror reginæ auium ac Iouis aliti non plus conceſſum à cocis, quam caponi: immò quam anſeri. C. cur hoc? L. Quia de illo traditis quadraginta quatuor cibi diſcrimina: de hoc vndetriginta. Gallinam quoque, columbam, coturnicem maiore gloria afficitis: ſiquidem de illa viginti duo, de hac viginti, de iſta vndeuiginti modos coquendi affertis. C. Aquila aliunde habet ſuam dignitatem atq; præſtantiam: quod te rerum naturalium explicatores docere poterunt. Paruus hic auiū honor eſt, occiſas, & ignibus domitas tam diuerſis rationibus palato blandiri poſſe, & ſe hic ingenia cocorum oſtentant. Quod ad me attinet, de phaſiano, qui plus quam viginti formis tractari queat, aut de grue tātum aſſo malim edere, quam de columbis quocunq; tandem illorum modorū ad eſum concinnatis. L. in tuam diſcedo ſententiam. Verum enimuerò, cum innumera pæne, &

tam

tam nobilia volucrum genera tam variè excellenterq́ꝫ sciatis coquere, cur nihil de phœnice præcipitis? sitne parandus vt aquila, an vt cygnus, an vt pauo, an vt phasianus. Quomodo pectus, quomodo alæ, quomodo pedes ad epulationem iucūdam aptandi. Quotuplex iusculum, quæ species farti adhibendi: etiámne apium, allium, mala Medica & cæpæ. C. In Assyria tantum, & vnicam huius nominis volucrem viuere dictitant. Ne igitur naturę fiat iniuria, ei parcitur, in epulas non venit. Quò fit, vt eius coquendi ratio sub pręcepta non cadat. L. Quînam hæc càusa tam diu me latuit? en quam prudenter responsum? Porrò artificium vestrum eximiè se quoq́ꝫ in piscibus ostendit. C. verū narras. Nam si detur nobis silurus, struemus fercula duo & viginti. Si salmo, septendecim. De lampetra quatuor, de truttis octodecim, de lucio quadraginta, de carpione quinq́ꝫ & viginti. L. & de mullo? C. sex. L. de anguilla? C. vndecim. L. de tinca? C. septem. L. de cancris? C. tria & viginti. De ἱπποφθάλμῳ octo, de perca tredecim. L. Nolo audire de reliquis: sat multi pisces, sat multi modi ferculorum. C. Possem dicere de aranea, erinaceo, porco, cane, vitulo marinis, & de cochleis ac testudinibus. L. quæso, quotnam facies de testudine? C. nouem. L. animi gratia vnum genus me doce. C. Libenter. Admoue illum ad ignem in olla, cum aqua, sale insperso. Vbi elixaris, sine frigesiat. Tum de testa exime, diuide in partes, condi pipere & sale. Mox in farina perbene volutatas frige in butyro. Post, calidas adhuc & siccas labruscarū liquore persusas, aut succo è recentibus malis citreis super

eas expreſſo apponi iube. L. Expertus doces. C. quid non ſum expertus, qui in tot Principum culinis tot annis milito? Didici eandem rem, ſeu piſcis, ſeu caro fuerit, germanicè, italicè, gallicè, hiſpanicè, hungaricè, polonicè, boëmicè coquere. L. quam vellem tu mihi etiam gulam hiſpanicam, italicam aut gallicam poſſes dare. Ego enim in his rebus idiota, pro germanicè cocto lucio comederem, quem tu polonicè aut hungaricè coctum affirmares. C. quamquam lingua & palatum hoc myſterium non intelligit: fatendum eſt tamen, aliter idem ſapere, & aliter palatũ affici, ſi hoc modo: aliter ſi illo modo idem coxeris. L. non refragabor. C. quod ſi in omni iſta varietate iucundè afficitur, cur diligentia & induſtria noſtra in reprehenſionem veniat? L. ego quidem non vitupero, laudo potius. Vnum rogare te volo. C. age, roga. L. quin poſsis recenſere quid in prandio, quid in cœna apponendum ſit tam diebus carnium quã piſcium, in epulo Imperatorio, Regum, Principũ, nobilium atq; ciuium non dubito. De epulo ruſticorum velim audire quid ſentias: quo pacto eos pro dignitate quam lautiſsimè acciperes. C. obſequar petitioni tuæ.

Primus miſſus eſto ius ſimplex bubulæ coctæ. Deinde bubula, addito capone, & vitulina, ſuperfuſo naſturtio: atq; hæc omnia in eadem patina. L. non quærunt multitudinem patinarum agricolæ. Quis ſecundus? C. anſer, femur veruecinum traiectum ſaluiæ foliis, porculus, gallinæ, vitulina, omnia hæc aſſa, & lucanicæ toſtæ: rurſus omnia in eadem paropſide. Addi poſſunt rapa rubra, aceto, naſtur-

nasturtio minutè secto, & cumino insperso, macerata, seorsim in catillis. L. Tertius missus? C. Salgama è concisis caulium capitibus cocta, coronata frusto lardi fumati ac circum circa farciminibus tanquam præsidiariis locatis. L. quartus verò? C. gallinæ vetulæ iure flauo, conditę amygdalis, & vua passa. L. addésne quintum? C. sanè. L. dic. C. porcina iure gelato. Sextus habebit poma, pira, nuces, caseum, omnia in eadem patina. Pemmata multimoda in vno catino. Vesperi (vt sim breuis) primus missus lactuca cum ouis duris, lucanicis, petasone in frusta conciso, carne in fumibulo exsiccata, in eadem patina, circum & super lactucam dispositis. L. bonas & firmas sepes nosti condere. C. etiam bonum tectum. Sic postulat personarum istarum amplitudo. Secundus, ius gallinarum decoctarum, bubulæ portione imposita. Tertius, patina referta omni genere asſi vilioris seu ignobilioris. Quartus, herbæ virides concisæ, cum porculo fumato. Quintus anserculi iure piperato conditi. Postremus placentulæ, & potissimùm quas Setzküchlin siue Baurnküchlin nominant. L. quàm opiparè & pransi & cœnati sunt apud te agrestes? Multi nobiliū raró vident mēsas huiusmodi constructas dapibus. C. acciperem te vt Imperatorem aliquem: tu tamen cum tot missibus nihilominus esuriens domum redires. L. ergo tibi delicias illas ciborū retine. C. nondum audisti de reliquis obsoniis quid possim. L. de pisis quot cibos parares? C. ad quatuordecim. L. de piris? C. ad duodecim. L. de pomis, hordeo, ouis, auena molita, caulibus, cucurbitis, prunis, lacte vario, oriza, fungis, pane,

amygdalis, cerasis si vellem quærere, totum diem mihi narrares speciatim quid scires conficere: magister magnus es. C. studui quidem certè ne postremus essem. L. Lactucarum genera quot apponeres? C. ad quinquaginta. Embammata ad assas quinq; & viginti. Offas ad tres & sexaginta. Genera crustulorum, & scriblitarum sex & septuaginta. Artocrearum sex supra quadraginta. De piscibus autem factas (quibus proprium nomen necdum est datum) ad viginti. De certo genere placentarũ (quas germani Torten) amplius quadraginta. Cõfecta quæ vocantur, vndetriginta. Scio item condire nuces, mala cydonia, persica, citria, & è cerasis, pyris, rebusq; aliis præstantes succos componere. Quin & aceti conficiendi ratio optima mihi est nota. Hæc omnia cocũ excellentem ignorare nefas. L. Platonem cocorum te iudico. Bene vale, & quod facis, bene coque.

ANNOTATIONES.

REGINÆ AVIUM, AC IOVIS ALITI) *Aquilam ita volucrum Reginam à Ioue declaratam ait Pindarus, veluti delphinum piscium, vtriusq; pernicitate genus omne suum exuperãte. Apud Thebanos certè non aliter inter numina colebantur aquilæ, quam cynocephali, crocodili, & alia quadam bruta apud Ægyptios. Imperatoriæ & regiæ maiestatis hieroglyphicum est. Vide Pierium lib. 19. in Aquila. Plin. lib. 10. cap. 3. sex genera aquilarum naturásque earundem describit. Sed quoniam aquilam Ioui sacram*

ſacram eſſe plerique norunt, dicamus quæ aues in quorum deorum dearúmue tutela ſint, ſeu quibus conſecrata putarentur. Phœnix Soli ſeu Phœbo, picus Marti, coruus & cygnus Apollini, pauo Iunoni, noctua Mineruæ, columbæ, cygnus, paſſer Veneri, halcyones Thetidi. DE PHASIANO QVI) *Phaſianos ſolis vaporibus à culinarum magiſtris ob maiorem gulæ iucunditatem coqui ſolitos, ex D. Hieronymo oſtendit Mercurialis var. lect. lib. 2. cap. 3.* NIHIL DE PHOENICE) Nobiliſſima inter aues Phœnix. Aquilæ magnitudine, auri fulgore circa colla, cætera purpureus, ceruleam roſeis caudam pennis diſtinguentibus, criſtis faciem caputque plumeo apice cohoneſtante. Nemo veſcentem vidit, ſacer eſt ſoli, viuit annis DCLX. ſeneſcens caſia thurisque ſurculis conſtruit nidum, replet odoribus, & ſupermoritur. Ex oſſibus deinde è medullis eius naſcitur primò ceu vermiculus, inde fit pullus, principioque iuſta funera priori reddit, & totum defert nidum prope Panchaiam in Solis vrbem, & in ara ibi deponit. *Hæc Plinius lib. 10. cap. 2. Exponit præterea naturam huius auis in 15. Metamorph. Ouidius.*

Vna eſt quæ reparet, quæ ſe ipſa reſeminet ales,
Aſſyrij phœnica vocant, nec fruge, nec herbis,
Sed thuris lacrymis, & ſucco viuit amomi,

& quæ deinceps. D. Ambroſ. Phœnix coitus corporis ignorat, libidinis neſcit illecebras, ſed & de ſuo ſurgit rogo, ſibi auis ſuperſtes ipſa, & ſui hæres corporis, & cineris ſui fœtus. Ab ea natum eſt prouerbium, Rara auis, pro re ſingulari, eximia, inuentu rariſſima ac

difficillima. Quomodo apud Plutarchum duo eruditiſsimi homines φοῖνιξ, *quod palmam quoq; ſignificat, turpiſsimo errore phœnicem interpretati ſint, lege iucundam narrationem apud Muretum lib.13. cap.12.* GERMANICE, ITALICE, GALLICE) *Coquorum rationem Comici veteres iactabundam & glorioſam inducunt. Nec mirum ſi illi placeant ſibi, ſuumq; ingenium oſtentent, quando artem ſuam magnopere expeti vident. Philemon in Milite fecit quendam ſupra modum extollentem ſtudium ſuum, & ad extremum affirmantem: ſe rationem inueniſſe, qua homines nunquã extinguerentur, cum mortuos iam, odore epularum à ſe conditarũ ad vitam reuocaret. Cocus Plautinus Pſeud. & ipſe magnificè ſe iactans, cum alios antea præ ſe ſpreuiſſet, inquit.*

Nam vel ducenos annos poterunt viuere,
Meas qui eſitabunt eſcas, quas ego condiero.

Hæc vberius Victor.lib. 20. cap.23. IVRE GELATO) *Sic reor appellandum ius illud flauum nigrúmue, quod Germani* Sültz: *habet enim ſpeciem iuris gelu & frigore concreti. Non præteribo quod in illa verba Horatij: corycioq; croco ſparſum ſtetit, Turneb. affert lib.1. cap. 24. Quæ liquidiora erant, & humidiora, vt aliquando adepta ſunt coquendi concretionem, ſtare dicuntur. Verùm id ius de quo ante dicebamus, tametſi non ſtetit dum coqueretur, ſtetit tamen & concreuit, & veluti conglaciauit in patina.*

PRO-

PROGYMNASMA
PRIMVM ET QVADRAGESIMVM.
Iussa, & vituperatio culinariæ.

ARCHIMAGIRVS, COCVS, LECANIVS Coculus.

ARCHIMAGIRVS. Fac ita vt iussi, & rem cum cura gerito: maturius vna hora probè coctum esto prandium: herus & hera maiores mandauerunt. C. non potest. A. Ain' tu nō posse? quid impedit? C. Deglabrare gallinas, desquamare, & exdorsuare pisces, exenterare lepores, tot genera carnium assare, elixare, tot iura, tot fercula demum comparare, tot formarū pemmata frigere, non trium aut quatuor, sed decem horarum est opus. Crede id mihi, quod tu ipse vsu sensisti, etiam hîc illud protritum valere: festina lente? A. habes adiutorem impigrum, huic quę res poscit impera, pro rota vtere. C. pro plumbea sanè quidem: vsq; eo celer est in agendo atq; versatilis: nullus est. A. at ego istis manib⁹ te adiuuero. C. Si quidem Geryon esses. Quamuis tu simul des operam nobiscum, adhuc plus satis laborum restabit. Lecani, curre, vola, affer cremia, segmenta, sarmenta, assulas, & Vulcanum construe. Scis vbi sit ignitabulum, vbi fomes, vbi sulphurata ad ignem rapiendum. Vide vt stat lapis. Expectas dum

dum tibi caput diminuatur fustibus? L. En vt curro, velocius Euro. C. cochlea tardior es. A. quas præceperam artocreas fecisti? C. feci. A. Et ius gelatum cum porcinis pedibus, piperis puluere, amygdalis & vua passa iniectis? C. etiam. A. intestina hæc, trunculos cum pulticula, asso vitulino, & pisce prunario seruitia ligurient: minus his coquendis requiritur operæ, nec exquisitè condiuntur. C. quid vult obsecro hæc insolita festinatio? A. me clam est. C. suggere ligna: cerne vt ignis prope extinctus est. Follem arripe, & vento facto, flammis penates adole. L. nec bene fissa, nec sicca penitus sunt ligna, eo ardent lentius, & fumāt copiosius. A. dum nos pisces depurgamus, tu ahenum suspendito, & aquam calefacito. Prius affer tabellam piscariam. L. ecce vobis tabellam. C. Hui piscem. Quanto stetisse putas? A. facilè dalero. C. aspice vt in aqua ludunt lupuli. Iam dabo finem vestris lusibus. Hem, quid hoc monstri? A. quid tu exclamas? quid est? C. Lucius iste continet in visceribus paruum luciolum. A. solent deuorare pisces, etiam sui generis, vnde illis luporum nomen. C. tu cætera quæso in piscibus: ego gallinas hasce cum capone opimo ad mortem dabo. Laua puer carnes interim, L. vbi istæ carnes? C. in carnario frustatim sectæ iacent, in vase coquinario illo amplo, quod nosti. A. Excoria sis leporem: pellem tibi dono. C. lepidum verò donum leporina pellis. Amittit pilos, nihil quod sciam, commodat. A. assa deinde caput cum armis. C. quid? ego nunquam assaui leporem? A. ioculò dicebā: scio enim te cocum esse quam eruditissimum.

ſimum. C. ſi non ſum, tu à culpa haud alienus, qui me ſemidoctum dimiſeris. A. ha ha. Iam in reliquis parũ eſt laboris, cum tuo diſcipulo tranſiges omnia. C. contendemus neruos. A. poſt horam & ſemis rurſus adero. C. væ hodie piperi, væ ſaccharo, væ cinnamomo, væ croco, væ aromatis, væ butyro. Condimentis omnibus cõditiſsimum prandebunt prandium domini mei cum hoſpitibus, quotquot inuitarunt. Quaſi Pontificum cœna erit, adipales epulæ, fercula duodeuiginti. Quęre lardarium. L. hic eſt. C. fuliginoſæ ſunt ollæ fictiles? vt cupreæ & æneæ inſtar ſolis nitent? Scilicet. Niſi tu iſtas ante noctem in ſplendorem dederis, & illas abſterſeris, tergum tuum fuſtuario honorabitur. L. non ſuppeditat tantum otij. C. Ain' verbero? noui tuam pigritiam. Et verua vt coruſcãt? ſubitò arenis perfrica, fac niteſcant. L. non vſqueadeo eſt opus. C. homo trioboli, vter ſcit melius quid ſit opus, túne an ego? L. non erit finis iubendi hoc quidem die, vt apparet. C. quid gero tam maculoſum præcinctium? mundius & ornatius ſumam, tanquam ſi dies feſtus agatur. L. ille hinc abiit, ſolus ſum in coquina, dicam mihimet, quod animo collibitum eſt meo. Miſeriæ plenum eſt cocorum vitæ genus, quibus propter carnium, fructuum, piſciumq́ reiectamenta & ſordes, propter fuliginem & adipem nunquam licet eſſe mũdis. Fœdius etiam olent quàm hirci. Continenter aſtare ad ignem, eumq́ contemplari coguntur: ſudare proinde plurimùm, quantum nec balneatores in balneis, & oculorum aciem flammis perpetuò inſpectandis, & aſſultu ſcintillarum corrum-

corrumpere. Quid quod etiam cineris multum glutiunt, & fauillis aduruntur? quantus deinde in vultibus eorum pallor? cum vestes nouas & pulchras induerunt, absterſionibus, aſperſionibus, tactionibus eas paucis diebus inquinant. Ad dominorum nutum oportet eſſe paratiſsimos, quibus ſatisfacere difficillimum eſt. Hoc parum, illud nimium ſalitum eſt. Iſtuc vix, illud plus iuſto eſt cõdîtum. In alio nimium ineſt piperis, in alio nihil zingiberis. Hic cibus eſt immodicè calidus, ille frigidus. Huic butyrum deeſt, huic nimium eſt. Iſtud malè elixum, iſtud malè aſſum. Aliud combuſtum, aliud nimis aridum, aliud immoderatè virulentum. Quod ſi vel optimè coxerint, tamen ingens eorum horarúmque multarum labor momento deuoratus perit. Nec profectò vitare omnem culpam, & ſemper poſſunt: vitiant interdum cibos. Vnum audiui, qui affirmaret ſe annis ſex factitaſſe coquinariam, nec tamen ferculum vllum vnquam corrupiſſe. Admirantibus & cauſſam quærentibus ſic reſpondit. Tribus annis coxi ſuibus, tribus deinceps canib⁹: nec de me vel ſemel conqueſti ſunt comedones mei, quaſi perperam coxerim. C. quid tute fabulare tecum? L. laudabam artem cocorum. C. prehende ſcopas, euerre culinam, dum verubus carnes, & auiculas iſtas veruculis figo. Tenes hoc? L. teneo. C. Prius titiones & carbones viuos ita diſpone, vt apponere aſſatorium commodè liceat. Hic lebes non capit omnem materiam, affer grandiorem. Affer etiam illam quam oſtendo ollulam. L. iſtáne eſt? C. ipſa eſt. Perge verrere vt occœperas. Deinde elues

elues lances istas escarias. Postea accepta radula friabis hunc panem similaceum. L. quia recentior, non est friabilis. C. En duriorem. L. quid amplius? C. multa quæ sigillatim imperabo, vbi hæc absolueris. Non te sinam hodie operis expertem esse vel ad punctum temporis. Ac nisi te insuper aliquoties tetigero, tu te Gygis annulum reperisse prædica.

ANNOTATIONES.

SI QVIDEM GERYON ESSES) *Geryon siue Geryones Chrysaoris & Callirrhoes filius, Hispaniæ Rex triplex corpus, ac proinde etiam sex manus habuisse ideo fingitur, quoniam tres fratres fuerunt viribus corporis admodum præstantes & mirè concordes. A poëtis ter amplus, trigeminus, tricorpor, triceps nominatur. Eius boues, qui vorabant hospites, ipso interfecto abegit Hercules.* VVLCANVM CONSTRVE) *Ignem excita, figura vel pueris nota, vt Minerua pro lanificio, Diana pro venatione. Plaut. Amphit. Quò ambulas tu, qui Vulcanum in cornu conclusum geris? Alloquitur Mercurius Sosiam ferentem laternam, & in ea lumen. In Aulul. Quanquam Vulcano studes, eadem figura.* SOLENT DEVORARE PISCES) *Non lucij modo minores pisces comedunt, sed alij quoq; grandiores minutos deuorant. Ac proinde prouerbij speciem habebit, cum nimirum*

poten-

potentiores atq; opulentiores spoliant tenuiores. Vide Victor. lib.6. cap. 8. PONTIFICVM COENA) *Sollemnes et sacræ cœnæ exquisitißimis epulis instruebantur: vnde cœnas magnificentiß. & lautißimas appellabant pontificiales. Horat. Ode 14. lib. 2.*

Absumet hæres cæcuba dignior
Seruata centum clauibus: & mero
Tinguet pauimentum superbum
Pontificum potiore cœnis.

GYGIS ANNVLVM REPERISSE) *In homines fortunatos, quibus ad arbitrium voluntatis fluunt omnia, qui, quæ bona concupiscunt, facilè consequuntur. Per annulum Gyges Rex Lydiæ euasit. Cic. 3. Off. Qui ergo vult ditescere, gratus & amabilis fieri aliis, adipisci repente doctrinam, & similia, plures Gygis annulos optare sibi dicetur, aut habere, si illa quæ dicta sunt habuerit.*

PRO-

PROGYMNASMA ALTERVM ET QVADRAGESIMVM.

Quæsita.

AETHALIVS, CAPNAEVS

ÆTHALIVS. Aue Capnæe. C. Aue Æthali. Ae. quid agitur? C. Viuitur & coquitur. Ae. ſunt quæ abs te vtenda poſcam. C. poſce, dabuntur mutua. Ae. prænoſce velim quanto ſteterit hæc authepſa. C. quid tu id quæris? Ae. quia ſimilem emere conſtitui. C. caruiſtin' hucuſque? Ae. qua ſum vſus, iam conſumpta: ſiquidem haud quidquam eſt, quod non ad interitum ſuum aliquando ab omnium rerum confectrice vetuſtate redigatur. C. florenis tribus. Ae. pretium pretioſum. C. me nihilominus emptionis huius haud pœnitet: vt nec iſtius climacteris. Aſpice, vt egregius eſt? Ae. omnia huius officinæ tuæ inſtrumenta, & vtenſilia coquinaria præ meis placent. Oh, accurre ad cacabum, aufer operculum, en vt ſupra labrum aſſurgat ebullitio? C. coërcui malum. Ae. hi piſces, quot ſæculis pependerunt in fumario? aut quando erunt ſatis infumati? C. tot me curæ aſsiduò diſtinent, vt eorum non ſubeat recordatio. Heus puer, amoue piſces, eorumq; loco ſuillam à me heſterno die ſalitam cum larido ſuſpende. Ae. Iſtius generis craticulam, & verulum

elegantiusculum vbinam inuenerim? C. Ducam te vbi venduntur, si vis. AE. de prandio ob eam caussam reuertar. Sanè cupio augere & instaurare supellectilem meam. Emam non sine tuo iudicio creagras, radulas, cultros incisorios, crateuterium, sartagines, vasa quædam incoctilia. C. & muscipulam vtique, si fortè habes non bonam & probam. AE. optimam verò habeo. Tamen quia furum numerus augescit, plures ad eos intercipiendos morteq; multandos mihi comparandæ sunt. C. de ista natione heri quendam in olla pedata deprehendi: statim à me feli obiectus, pœnas luit cum sanguine. AE. quid coquis in prandium? C. caules, veruecinam, dimidiatum cuniculum, & scriblitam. Hoc dominorum erit prandium. AE. frugale sine dubio. C. in cœnam habeo paratam ferinam, paratam saginatam anaticulam, paratas coturnices, & alias quasdam gulæ ventrisq; delicias, quæ partim elixabuntur, partim assabuntur, partim torrebuntur super cratem ferream. AE. quid familiares? quid prandebunt? quid illis coquitur? C. ius caseatum, bubula (hoc enim eorum ventribus magnum stabilimentum est) pultes & fabæ. Apud vos sitné sumptus in cibum maior? AE. ha, ne tantus quidem: amplissimam possidenti pecuniam, auarissimo seruio domino, qui viuit incultè atque horridè, ac de se ipso quotidie meretur malè: tantum abest, vt ornet magnificè, splendidéque conuiuium. Quod si faceret, daretur facultas experiundi quantum profecissem. Experirer autem, si decem, quindecim, triginta fercula construerem. C. hui triginta?

ginta? tam doctus es? nesciebam. AE. atqui ex præstantia magistri debebas æstimare discipulum. C. nunc in memoriam redeo: cocus epulonis illius apud D. Lucam fuit magister tuus. AE. homo salsus es. C. quia in dies salem tracto, nihil nouum. AE. non sic abibit, verberabo te vicissim pro re nata aliquo conuitio. C. tam leui negotio commoueris? sed tu ab initio nescio quid mutuum dicebas à me petiturum: num excessit è memoria? AE. artoptam illam, cum minuto incerniculo commodes quæso. C. accipito, & quamprimum poteris restituito. AE. restituetur. Interea bene sit tibi. C. Nec tibi malè.

ANNOTATIONES.

HÆC AVTHEPSA) *Vas culinarium, in cuius fundo inferiore (duos enim fortasse habuit) semel positis carbonibus candentibus, ibique post sufflationem vnà cum spiritu inclusis, materia coquebatur. Cicer. pro Rosc. Am. Domus referta vasis Corinthiis & Deliacis, in quibus est authepsa illa, quam tanto pretio nuper mercatus est, vt qui prætereuntes pretium enumerari audiebant, fundum venire arbitrarentur. Aula extaris in Rud. est olla, in qua coquuntur exta.* VERBERABO TE CONVITIO &c.) *Cicero epist. 26. lib. 16. Verberaui te cogitationis tacito duntaxat conuitio. Cicer. similiter in Pisonem. Os tuum ferreum Senatus conuitio*

verberari noluisti. Sic translatè ponitur, verberatio. Q. Cicero ad Tironem epist. 27. lib. 16. Mirificam mihi verberationem cessationis epistola dedisti. ARTOPTAM) *Plaut. Aulul. Ego hinc artoptam ex proximo vtendam peto. Vas erat in quo panis torrebatur. Tria enim erant panis genera ex coquendi ratione: furnaceus qui in furno coquebatur: clibanites vel testuaceus, qui in testa aut clibano: artoptitius qui in artopta assabatur, seu torrebatur, tostus panis. Plinius autem lib. 18. cap. 11. artoptam intellexisse videtur mulierem panificam, in Plauti Aulul. Lege Turneb. lib. 14. cap. 5. Vasa culinaria non pauca enumerat Baysius lib. de vasculis, & de cacabo versiculos Athenæi producit.*

PROGYMNASMA TERTIVM ET QVADRAGESIMVM.

Coculus ebrius.

XYLOCAVSTES, PLACENTIVS.

XYLOCAVSTES. Vestram fidem, ô diui. Cur tu me immerito meo verberas? P. immo meritissimo tuo. X. vnde ergo sum meritus? P. Vnde? cum sobrius exieris, probè appotus redis. Vbi te vino deuinxisti scelus? potin' es mihi

es mihi verum dicere? X. nusquam potaui, quod sciam. P. insuper tam apertè mentiris? Non ego id signis manifestis cognosco? X. quibus tandem? P. pedes vacillant, facies nitet, loqueris aliena, halitus vinolentus, crebri ructus. X. vbinam potui bibisse? P. vbi vinum de cuppa venditur, in œnopolio. X. atqui reuertor citius quam putâras. Quomodo ergo in cauponula delitescerem? P. Tu citò reuerteris? quatuor horæ propemodum lapsæ sunt, ex quo reditionem expectaui tuam. X. nimis properat horologium profectò. P. mittétne? X. nescio. P. an ipse veniet? X. tantundem. P. fuit ne domi? X. ne id quidem. P. vt me scelestus iste pro ridiculo ac delectamento sibi putauit? quid nunc incipies? quid tibi mandem? Si iubeam adhærere foco, fouere ignem, prouidere ne flammulæ assum lambant & perurant: ne, quod in ollis est, nimium coquatur: ne quid ad interiorem superficiem adhærescat: ne fumus se insinuet: ne carbunculi insiliant: hæc, inquam, si tibi agenda præcipiam, non plus agam, quam si asello dem flabellum, ac heræ nostræ minori ventulum facere, aut muscas abigere iubeam. Fortassis etiam obdormisces planè. Iam enim oculi somnum minitantur, vt canis dicet ius crudis carnibus, quæ illic iacent super mensam longam. X. impera aliquid. P. hoc impero, vt quam citissimè è conspectu meo te amoliaris, nisi rursus aut pugnis pecti, aut hoc scipione mulceri cupis. X. alium mulce in locum meum. Prô quam biliosus & furens homo es? P. etiámne inclementer in me dicis? ô gurges. X. parce, parce. P. pulsabo igitur largius. X.

au,au. Non hoc peto: vt parcas rogo. P. Quare tu mihi non pepercisti? cur tibi non parsisti, tuisq; nummulis, quos in helluatione intemperantissimè profudisti? X. quis potest semper esse aridus & siccus? An tu me pumicem arbitrare? P. aquam bibe: præstat enim aqua madere quam vino. X. per hebdomadem puteis soleo interbibere animam: festis diebus nonne æquum est me gustare vini aliquantulum? P. Si modo inebriari est gustare. In malam pestem cum huiuscemodi gustatibus. X. sed tu diem sacrum profanas. P. quo pacto? X. quia me importunè verberas. P. Carnifex argutari incipit. Postquam edormiueris crapulam disputa: nunc abi portentum, lecto te actutum commenda: cras te in neruum raptari iubebo. X. volo dare operam tibi. P. hodie non egeo tua opera, apage. X. certè illic sunt rapa, sunt cæpæ, sunt poma: sine me in illis laborare. P. aut discede, aut ollam istam in caput tuum illidam. X. asper & durus es. P. sic decet blandiri catellis istis. X. quid si te macheridio meo ad orcum mitterem? P. Tu nisi te in fugam penetras, cum macheridio tuo ad terram afflictus iacebis, plagis irrigatus & coopertus. X. malè viue, & bene vale magister Placenti, eo cubitum. P. En vt gressu titubat? vt offendit in ostium frutex? paulò post frustis esculentis mero commistis totum cubiculum vomens implebit. Vt tetrum spectaculum est homo ebrius, quódque, si nihil aliud, vnumquemq; honestum ab hoc flagitio dehortari iure possit. Cœnabitur serius hoc die: quia bonus iste administer meus pro eo vt me adiuuaret in ope-

in opere, sese curauit molliter, & mandata mea suo ventri posthabuit.

ANNOTATIONES.

COCVLVS EBRIVS) *Ebrietas aufert memoriam, dißipat sensum, confundit intellectum, incitat libidinem, omnia membra debilitat, vitamq́; exterminat. Hac D. Augustinus. Lucretius lib. 3. eius effecta persequitur in hunc modum.*

Denique cur hominem cum vini vis penetrauit
Acris & in venas discessit ditus ardor,
Consequitur grauitas membrorum? prapediuntur
Crura vacillanti? tardescit lingua? madet mens?
Nant oculi? clamor, singultus, iurgia gliscunt?

Lege detestationem ebrietatis apud Senecam epistola LXXXIV. Lege etiam Plinium de vitanda ebrietate cap. 22. lib. 14. TE VINO DEVINXISTI) *Plaut. Pseud. Sed scio, tu oleum haud magni pendis, vino te deuincis. Sic Propert. Me iuuat & multo mentem vincire Lyao: quamuis contra rationem etymi eius nominis, ἀπὸ τοῦ λύειν deducti. Vnde & Latinis luere est soluere, item reluere, resoluere. Vide Festū.* MITTET NE) *Fingere oportet coculum à magistro missum quopiam petitum aliquid, aut accersitum quempiam: qua mandata ille effecta non dederit.* ASELLO DEM FLABELLVM) *In Eunucho, cum dixisset Charea Pseudeunuchus, iussum se capere flabellum, & ventulum facere virgini, respondet Antipho.*

Tum equidem istuc os tuum impudens videre nimium vellem,
Status quis esset, flabellum tenere te asinum tantum.

PARCE PARCE) *Discipulus tanquam verbum imperandi modo pronunciat: magister vt aduerbium se accipere fingit: quasi ille dicat, se non satis largè vapulare, & velle magis ac liberalius contundi.* PVTEIS SOLEO INTERBIBERE ANIMAM) *Plaut. Amphit.*

si situlam cœpero,
Nunquam edepol tu mihi diuini quidquam creduis post hunc diem,
Ni ego illi puteo, si occepso, animam omnem intertraxero.

Id est aquam omnem exhausero. Nam aqua puteo instar animæ est. Dicuntur enim viui lacus, viui fontes, viua flumina: viuunt autem animantes beneficio & opera animæ: idcirco aqua putei à Plauto verecunda translatione, anima putei dicta est. Sosia igitur his verbis velut mortem puteo minatur. Plura Lamb. (CVBICVLVM VOMENS IMPLEBIT) *Cicer. 2. Philipp. In cœtu verò pop. Rom. negotium publicum gerens, magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens, frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium suum, & totum tribunal impleuit.* QVODQVE SI NIHIL ALIVD) *Lacedæmonij quidem introductis seruis ebriis, spectaculo, vt ipsis videbatur, tam fœdo absterrebant ab ebrietate filios suos.*

PRO-

PROGYMNASMA QVARTVM ET QVADRAGESIMVM.

Syluula culinæ vocum.

MISTYLLVS, TARATALLA, MAGIRISCVS.

MISTYLLVS. Vter veſtrum huius præclaræ friaturæ eſt auctor? T. Magiriſcus. MA. falſum dicit, ipſemet friauit hunc caſeum. Siccine hoc te mihi facere? MI. quaſi piſtillo in pila ſeu mortariolo contuſus eſſet, ita farinæ, (ſi credimus) quam ſimillimus eſt. Hominibúſne, an equis putabatis inſtruendum prandium? tibi dico Magiriſce, de integro tyrocneſtin cape, friatum facito vt ſit aliud, ſume caſeolos è penu duos. Si fuerit tam molitum vt hoc, iſto bacillo latera contũdam tua, aut iſtoc te ſtimulo fodiam & cõfodiam. MA. profectò Taratalla friauit: qui inſuper aquarium tam pulchrè colluit, & nudiuſtertius fuſcinulam iſtanc confregit. MI. audin' tuas laudes? T. ſi pergit dicere quæ vult, neceſſe erit audire viciſſim quæ minimè vult. MI. Eſto modus irarum, & cauillorum: amborum dorſa, vbi otium fuerit, bobus mortuis percurram. Da tudiculam. T. ecce. MI. tudiculam volo porrigas, non rudiculam. T. at ego ſic intellexeram. MI. extingue aqua ſuperfuſa hunc torrem fumificũ à me reiectum, & prunas coacerua. MA. ſetaceum cribrum cum pulta-

rio, item labrum, & minuta peluis quæ foras commodasti heri vicinis, nondũ sunt relata. MI. commodaui in hoc triduum: cras nobis reddentur, ne angaris frustra. MA. si frixoria hæc duo reficienda curares, faceres bene. MI. hodie ad fabrum bractearium portato: dic vt reficiat quamprimũ: ipse referat, & mercedem petat. MA. portabo. Nunquid etiam aliud præterea? MI. aliud? nihil, omnia sunt integra. Cochlearia ferrea & lignea volo sint nitidiora: aluei suo loco pendeant è paxillis: tripedes & chytropi hîc malè collocantur, alium locum commodiorẽ quærite. T. curabitur. Cum in forum abieris, eme aliud igniarium: hoc iam, vt ipse vides, nimis antiquum est, & exesum rubigine. Aliam quoq; forcipem paulo minorem, & testum alium. MI. videbitur. Testulas ocyus ex illo angulo cum sordibus in sterquilinium exportato. MA. fac Tazatalla. T. fac tu. MA. tibi dicit. T. immo tibi dicit. MI. Magirisce, tibi imperabam. T. iste adolescens est piger. MA. nosce teipsum. MI. absis ab igne, ne scintillæ exilientes te lædant. Nodosa sunt ligna huius quem attulisti fasciculi, crepitant horrendùm, furnum aut clibanum melius illis calefaceremus. Affer panniculum, lubet extergere hanc situlam. Phuy quam sordidatus. Da lauandum: & tu crastino die lauabis vrceos & hydrias. Quin adiunge tibi socium Taratallam, paratoq; lixiuio laua quadras stanneas. Automatum veru etiam curate vt careat rubigine. Ligna insuper cædite: aranearum telas de foribus deiicite. T. sit ille labor Magirisci, & Cylindri vbi redierit: redibit enim ante noctem. MI. Tu otiosus interim

interim saltabis fortasse. T. lauabo colum, parabo suscitabulum, reficiam furcillas & qualos. Nunquid non satis hoc laborum erit? MI. satis erit.

ANNOTATIONES.

MISTYLLVS, TARATALLA) *Ex versus cuiusdam Homeri initio 1. Iliad.* μιστυλλόν τ' ἄρα τἆλλα καὶ ἀμφ' ὀβελοῖσιν ἔπειραν, *minutas in partes conciderunt alia (de bobus sacrificatis sermo est) & verubus confixerunt, fecit Æmilianus coco suo nomen Mistyllus. Martialis ait pari licentia se posse cocum suum Taratallam vocare: capta scilicet occasione vocabuli ex quatuor sequentibus particulis, è quibus enclitica* τε *per apostrophum bis sumenda est, vt Taratalla componatur. Epigramma est lib. 1.*

Si tibi Mistyllus cocus AEmiliane vocatur,
Dicetur quare non Taratalla mihi?

BOBVS MORTVIS) *Id est loris bubulis, flagellis de corio bubulo factis. Plaut. Asin.*

Apud fustitudinas, ferricrepinas insulas,
Vbi viuos homines mortui incursant boues.

LIGNA INSVPER CÆDITE) *Ligna minuta, quibus facilè decoquuntur obsonia, dicuntur cocula: sic etiam vasa area coctionibus apta. Festus.*

PRO-

PROGYMNASMA QVINTVM ET QVADRAGESIMVM.

Esculenta, seu res cibaria.

ASPASIVS, CRESCONIVS, FIRMINVS discipuli, MAGISTER.

ASPASIVS. Quia nos tres ardentior quædam incessit in lingua latina proficiẽdi cupiditas, meo istorúmque nomine à tua humanitate maiorem in modum peto, vt voces ad rem escariam facientes, cum explicatiunculis necessariis, tuo planè arbitratu iudicioq́ue nobis exponas. Sæpenumero quippe in istis, vt in aliis quoque rebus propriè ac latinè appellandis hęremus, & ob ignorantiam ad impropria, barbara, communia confugere cogimur. M. Habet salem hæc vestra petitio. Etsi enim nomenclatores non desint, nec vos ipsi eiusmodi libris careatis (nam vt emerent, iam pridem discipulis omnibus auctor fui) tamen illa perpetuata infinitorum vocabulorũ enumeratio, tantáque linguarum varietas, quæ ibi admiscetur, Anglicæ, Flandricæ, Hispanicæ, Italicę, Germanicæ, nec adeo accuratè composita & digesta in ordinem illa series, ieiunum quiddam & aridũ, atque ad intelligentiam quandoque haud facile, ad memoriam autem perdifficile videtur. C. Atqui hæ ipsæ sunt causæ iustissimæ, vti remur, quamobrem ad te veniamus. Ex ore tuo quæ promanant,

nescio

nescio quomodo ad alenda ingenia nostra plus succi, plus vbertatis & efficientiæ continent. F. Dum tu ea, quo voles ordine recensebis, nos quæ minus plana & obuia fuerint, de iis te interrogabimus, dicemúsque & tu, & nos aliquid præterea, quod à literis non sit alienum. Hoc, cum libellos illos soli legimus, non conceditur. M. Ergo primo loco eas voces constituamus, quibus res cibaria confusè generatim'q; circumscribitur ac declaratur: tum de pane differamus: posthæc de carnibus, piscibus, ouis, sale & aliis ad esum aptis: tandem de prandio & cœna. His omnibus paruum quoddam auctarium corollariúmue annectamus. Hos mihi cancellos ipse circumdo, extra quos, ne egrediar cauebo. A. Commodissimo ordine hæc tibi digesta ac distributa sunt. M. Penus, penu, & penus penoris, quidquid ad victum, cibum inquam, potum'q; idoneū est. Hinc cella penaria seu promptuaria, siue promptuarium, vbi videlicet condūtur, & vnde promuntur cibi. Cibaria, edulia, alimentum, alimonia, esca, epulæ, dapes quid aliud valent quam cibum? nolo enim nunc subtilius ista distinguere, sed agam pingui Minerua: & scimus vsum multa confundere, vnum'q; pro altero tum in his, tum in aliis innumerabilibus apud probatos auctores adhiberi. Ancipitem cibum, cum aliquando apud Plinium legetis, eum intelligite, qui huic salubris, illi noxius atq; inimicus est. C. non arbitror talem esse auiculas pingues, quas heri bene assas in cœna commedebamus: sunt salubres etiam ægrotis. F. Credo profectò: & te superiori mense idcirco morbum puto simulasse, vt auiculas

las

las tibi coqueremus. M. Isti adolescentes habent gulas plus æquo intelligentes & eruditas. Et possunt hæ, auiculæ inquã, numerari in cupediis, quæ sunt ciborum deliciæ, gularumq; irritamenta. Eadem à scito sapore scitamenta dicuntur. Cupediarius, qui delicatiora huiusmodi esculenta apparat. A. Quid propriè obsonium vocas? M. Quidquid est cibi, præter panem. Vnde obsonator qui cibos coemit: barbari emptorem, nomine nimis generali. Sagina cibus quo pinguescim⁹ & saginamur. Commeatus alimonia publica, vox historicis admodum vsitata cũ de exercitibus bellisq; loquuntur. De annona dicam, quæ vox etiam ad victum publicũ annuumq; refertur. Alia est militaris, eadem pæne notione, qua commeatus: alia salaria: quid enim tam necessarium, quam sal? & satis aptè ad illud tritum: nec aqua nec igni pluribus locis vtimur, addi potuit: nec sale. *Quin & pecudes, ait Plinius, armentaq; & iumenta sale maximè sollicitantur ad pastum, multo largiore lacte, multoq; gratiore etiam in caseo dote. Ergo hercle vita humanior sine sale nequit degere: adeoq; necessarium elementum est, vt transierit intellectus ad voluptates animi quoq;. Nam ita sales appellantur: omnisq; vitæ lepos, & summa hilaritas, laborúmque requies non alio magis vocabulo constat. Honoribus etiam militiæq; interponitur, salariis inde dictis, magna apud antiquos auctoritate, sicut apparet ex nomine salariæ viæ, quoniã illa sal in Sabinos portari consueuerat.* Reliqua breuitati studens prætereo. A. Noui, qui laudationem salis conscripserit. M. Iustius, & fortasse etiã copiosius, quam ille, qui luti encomium contexuit, quæ oratio extat. C. Cum ingens est fructuum frumentique

que prouentus, quo pacto loquemur? M. dicemus laxitatem vilitatémque, vbertatem annonæ magnam esse. A. si inopia fuerit? M. magnam, ingentem caritatem, difficultatem, grauitatem. F. Quinam dicuntur frumentum comprimere? M. Qui id vendere nolunt, exspectantes cupidissimè, dum magis magísque augeatur pretium, vt ita quæstum faciant immensum. Et mortales isti plerumque annonæ incendia excitant, illi annonam flagellant, vexant, incendunt, quam leuare & laxare possent, si apertis horreis paruo venderent. F. O pietas, ô prisca fides. M. Confero me ad alia. C. Euge. M. Epulum vocauerim, quod Germani ein Pancket / item ein Kostfrey Mal. Epulum autem funebre, parentale, quod datur, cum anniuersaria iusta soluuntur. A. Quid hic mos sibi vult, & vnde natus? M. puto equidem consuetudinem hanc ab antiquis ductam esse temporibus, vt rerum Romanarum periti facilè mihi assentientur. Ratio præterea hæc occurrit: quod sperant Christiani, mortuorum animas piacularibus illis sacris iam tandem liberatas, cælestium auxisse numerum: quocirca ad testificationem lætitiæ epulis indulgent. Scribunt quidam, ideo eiusmodi conuiuia exequiarum diebus instituta, vt mutuo amicorũ colloquio, & benigno affatu mærenti familiæ aliquid solatij afferatur, & adhuc recẽs dolor mitigetur, ac liberaliore vini haustu tristitiæ nebulæ discutiantur. A. Fateor mihi respõsum istuc probari. C. Existimo adhuc quædam superesse communia. M. Rectè existimas. Conuiuiũ, quam vocem

erudi-

eruditus quidam non simpliciter à viuere, sed ab illo poetarum viuere, quod est genialem & voluptariam vitam ducere, factam credit. Sic igitur poeta Lucillius. Viuite lurcones, comedones, viuite ventres. Cæcilius, Hymnide. Sex menses mihi satis sunt vitæ, septimum orco spondeo. Martialis. Sera nimis vita est crastina, viue hodie. Et alius.

Pone merum & talos, pereat qui crastina curat,
Mors aurem vellens, viuite, ait, venio.

Catullus etiam: viuamus atq; amemus. Reprehendit autem Ciceronem, is, de quo dixi, vir doctus, qui hoc nō viderit in libello de Senectute, ac proinde Græcos falsò accusârit, quasi melius Latini quam illi, qui σύνδειπνον, & συμπόσιον, id est, concœnationem & compotationem vocauerūt. F. Quid verò tu statuis? M. ego periculosæ plenum aleæ puto aduersus M. Tullium ferre sententiam, alij viderint. A. Non ignoramus Græcam nationem ventri deditam, Romanos autem longè temperantiores fuisse. M. Symbola symbolæ (non symbolum genere neutro, nam aliud plane notat, vt idem in libello de abusu linguæ Græcæ demonstrat) est pecuniaria collatio in cœnæ seu conuiuij apparatum à conuiuis, latinè collecta: quod scilicet à conuiuatore colligatur: quomodo etiam epulæ appellantur, & alia quæ communiter ad cœnam conferuntur. Conferentes autem, siue illo priore, siue isto modo, dare symbolam, non symbolum dicuntur. Itaque in Andria Terentiana legendum est de Pamphilo, symbolam dedit, cœnauit, non, symbolum. C. Auges nos doctrina multùm, nec pœnitet Aspasium, te ad istam vocum enume-

numerationem explicationémque induxisse. M. Nec me laboris pœnitet, si vobis prosum. Quid secundo loco proposueram? A. De pane. M. Panis inter alimenta primas tenet, & quo pacto ille coquatur, tum ad vitam, tum ad valetudinem haud modicum pertinet. Est autem quidam è flore farinæ confectus, seu polline, qui primarius dici potest. Alius est similagineus siue similaceus, quem Semlein vocatis, eumq; libenter esitatis. Sum verus? F. maximè. M. alius cibarius & secundarius, siue secundus, qui farina non ita purgata & delicata constat, Haußbrot. Est item furfureus, & furfuratus, qui equis & porcis coquitur. Sunt adhuc hordeacei, & auenacei panes, qui tempore famis locum habent: atq; hi ferè sunt atri. Est etiam qui dicitur spongiosus à similitudine, & nauticus, seu bis coctus, alij buccellatum & clibaniten dixerūt. Est dulciarius panis, est saccharites & butyratus, gratissima res pueris: est deniq; fermentatus, est azymus (de quo in sacris literis multa) & mucidus. C. Hæc omnia clara sunt. Quid est medulla panis? Ligni & ossium medulla quid sit, non me latet, in pane nullam video. M. Totum id, Cresconi, quod est inter cortices, medulla est. F. postulæ illæ, quæ in superficie seu crusta panis exoriuntur, quî vocantur? M. hectæ, vel hettæ. In pane item crusta dicitur: crustum est aliud. Crustula dicetis Küchslin. Mensas in 6. Æneid. Virgilius dixit panis quadras, quæ eduliis supponuntur, mensas paniceas. Placentæ, scriblitæ, spiræ, artocreæ, liba vobis cognita reor. A. vtcunque. M. De carnibus sequitur. C. etiam. M. Caro alia est aprugna ab apris, alia

bubula, ouilla, veruecina, vitulina, ferina, porcina, siue suilla, gallinacea. Alia conditanea quæ reconditur ad tempus, siue salita, siue muriatica. A. Quid est muria? M. Illa salsugo seu liquamen salsum; quod carnes piscésque conseruat ne putrescant. Alia fumo durata, alia iurulenta seu iussulenta, assa, elixa, tosta. C. Quî vocarentur carnes animantium non iugulatarum, sed per se mortuarum? M. Morticinæ, vel morticina. C. quidnam est pulpa & pulpamentum? M. frustum seu portio carnis sine vllis ossibus. F. Antequam te ad pisces dimittamus, de farciminibus, lardo, porco dic aliquid. M. Videris delectari illis rebus. F. & valde quidem. M. Farcimen genus est, species lucanica, ein Bratwurst/ tomaculum Leberwurst / apexabo Blůtwurst. Sumen est venter suillus cum ipsis vberibus, Romanorum quondam summæ deliciæ: præsertim si ex primipara sue excisum esset, vnoq; die post fætum editum. Plaut. Capt. Quanta sumini absumedo veniet, quanta labes larido? Rancidum lardum, fœdum ac putridum. Succidia tergum porci, quod aut in muria asseruatur, aut conditur sale in carnario ad vsum necessarium suspenditur: vti pernæ quoque, armi veruecini, pisces, & alia esculenta. Iam hortum ipsi agricolæ, ait in Cat. Tullius, succidiam alteram appellant. Porcellus Troianus est, qui assandus, auiculis & aliis rebus delicatis impletur: quemadmodum ille instar montis equus apud Troiam armato milite completus fuit. C. Huius equuli milites Thebas, aut Corinthum, aut Troiam nunquam capient, nec portarum vigiles, vt illi, occident. M. Tu vel
mille

mille huiusmodi milites non timeres. C. nec decem millia, propter edendi exercitum quem mecum duco noctes atq; dies. M. Transeamus ad pisces, atq; pisciculos. Horum alius est fluuialis, seu fluuiatilis, alius lacustris, alius marinus. De marinis pauca, quia ignoti nobis, qui tam longè à mari absumus. Salsamenta sunt pisces muria siue sale conditi ac durati. Salsamenta macerare, est dulci aqua tollere eorum salsuginem. Sunt quidam testacei, alij cartilaginei, quæ cartilagines ipsis loco osiculorum insunt: alij molles, alij turbinati, alij cetacei, grandes videlicet. Iam piscium quoque sunt branchiæ, secundum ceruicem follium more hiantes partes. Pinnæ; quibus in natando tanquam remis in vtroque latere vtuntur. Hinc pinnula. Spina os illud magnum, & per medium piscis tergum extensum. Osicula etiam spinas nominare solemus. Lactes die Milch / vt oua, der Rogen. Habent nonnulli quædam velut capillamenta, quę cirri dicũtur, flagella, cetabula, barbas. Cancrorum brachia chelæ, à denticulatis forficulis, quas Græci χηλάς. Nunc aliquot genera piscium vulgatiora recensebo. Anguilla decumana, id est magna: nam decumanum à decimo fluctu, qui solet esse maximus, veteres magnum dixerunt. Cancer, fiber, halec, siue halex: quod genus infumatur & salitur, vt duret. Lucius, seu lupus, credo, quia paruos pisces deuorat. Carpio, mullus, trutta, murænula, pectunculi, perca, rana. F. heu, exhorresco. M. quare? nõ consuesti ranas edere? F. etiamsi fame moriendum, non commederem. Phuy, nec aspicere, nec nomen audire possum, quin vomi-

 turiam.

turiam. Monstrum fœdissimum. M. atqui caruncula sapidissima, & deliciolæ meræ: nunquam alias satrapæ eo se cibo oblectarent. F. Non mî isthæc posco, nec mî ranas dederitis. Quo non progredietur adhuc hominum luxuria, si ranæ iam sunt deliciæ? mihi dederitis bene coctum & butyratum Stockfisch / vobis seruate virides, & cantantes istos pisciculos. M. Vt vis. Cresconius & Aspasius non abhorrent. C. &. A. qui secus existimat, experiatur, steriles patinas exportabit foras, quas grauidas intrò attulerit. M. Dicam de ouis, quæ mallet quam ranas Firminus. F. centies. M. Ouorum aliud est recens, aliud putidum, aliud tremulum, molle sorbile, lind gesotten: aliud durum, aliud frixum. Restant pauca ad rem escariam pertinentia. Puls, pulmentum, pulmentarius cibus, piperatum, seu atrum iùs, liquamen oxyporum, ius, iusculum, ius coactum Sultz. A. quid oxyporum? M. acetatum condimentum, seu ius. Offa minutal, edulium concisis minutatim carnibus constãs. Alliatum, ein Brühlin von Knobloch. Moretum farti genus è lacte, caseo & herbis. Intrita, intritum cibus in mortario contusus & subactus, oder gerübne Speiß. Visceratio crudæ carnis distributio. Segmentum, Abschnitzel/mica. C. De sale prius quippiam, quam de prandio & cœna? M. Hoc tantum. Salis florem intelligi candidum, seu primæ notæ salem, ac purissimum. Mica salis & grumus pro eodem vsurpari. Prandium antecedit ientaculum. Vos ientare iam desiistis. A. pridem. M. Quæ ante alia bibebant, vt mane, aut ante prandium, aut eius initio, vt conditum absinthiatam,

thiatam, rosatum violatum, dicebantur propimata. Apparet etiam promulsidem fuisse cibum, qui initio aut prandij, aut cœnæ sumeretur, loco mulsi, quid fuisse olim cœnæ aut prandij principium colligitur ex Horatij sat.4. lib.1. Et animaduertit Turneb. lib.28. cap.23. Prandium statarium explicant, quod raptim sumitur, & quasi à stantibus, & aliò properantibus, auff der Post essen. Abstemiũ, seu, vt Plautus, caninum, in quo vini nihil adhibetur: passerium, exiguum, vbi paruis bolis res agitur, & venter non satis placatur. Merenda cibus post meridiem, das Abentbrot. C. cum de cœna dixeris, totum persolueris. M. Cœna ambulans, cum appositæ epulæ ad proximè accumbentem ordine transmittuntur. Terrestris & cynica, in qua nihil præter legumina, & oluscula ex terra nata. Dubia, in qua dubites quid potissimũm sumas. Terent. Phorm. Prior bibas, prior decumbas, cœna dubia apponitur. Aduentitia, quæ aduenienti amico instruitur. Viatica, qua peregrè redeuntes amicos excipiebant. Collatitia, cum accubantes suas quiq; epulas in commune conferunt. Recta, in qua nihil ad necessarium mensę apparatum desideratur. Genialis, dapalis, saliaris, adipalis, Pontificum, splendida & instructissima. Paupertina quid sit, satis patet. Pocœnium appellant, quasi post cœnam, ein Schlafftrunck. Charistia conuiuia, ad quæ non inuitantur nisi cognati & affines. Repotia quæ postridie nuptiarum apud nouum maritum fiebant, quasi liberalioris potationis reparationes. A. Cumulatissimè præstitisti quod nos rogaueramus, & tu receperas. Cæterũm quoniam

niam tibi negotium facillimum, nobis etiam vtilissimum est, obsecro de secundis etiam mẽsis breuiter.

ANNOTATIONES.

Penvs, penv) *Quid sit penus, & quænam isto nomine contineantur, lege disputationem apud Gellium lib.4.cap.1.Cic.2.de nat. Deorum. Est enim omne quo vescuntur homines, penus.* Qvi lavdationem salis) *De mira & multiplici vi salis lege Plin. lib.31. cap.7. & 9. & initium cap. 1. lib.6. apud Rhodigin. Turneb. libro decimo, capite vigesimo secundo. Quod autem dicit in Rudente Gripus piscator, postquam de se vt rege fabulatus est. Sed hic rex cum aceto pransurus est, & sale, sine bono pulmento, hunc sensum habet. Ego qui me regem facio & somnio, pransurus sum sine pulmento, cum sale & aceto, quomodo pauperes solent, qui cum obsonio careant, salem & acetum ad panem adhibent obsonij loco. Ita Lamb. Germani hoc genus prandij aut cœnæ volentes declarare, aiunt* Käß vnd Brot. Annonam flagellant) *Flagellatur, quando in horreis & granariis veluti mancipatur, & verubus quasi verberibus coercetur, ne exire aut egredi possit: qua phrasi vtitur Plin. lib. 33. cap.13. metaphora forsitan ab obæratis & nexis, qui addicti creditoribus, ab iisdem in ergastulis flagellabantur. Sic Martial. arcam flagellare opes in ea reconditas dixit.*

dixit. Lamprid. in Commodo & Seuero Impp. Vastare & grauare annonam, quibus leuare contrarium est Ciceroni. GRÆCAM NATIONEM VENTRI DEDITAM) *Malè scriptores dictitant Græcis, quasi voluptariis, & luxui nimium deditis. Hinc pergræcari, quod est, genialem agere vitam. Plaut. Mostell.*

Dies noctesq; bibite, pergræcamini,
Amicas emite, liberate, pascite
Parasitos, obsonate pollucibiliter.

EST AVTEM QVIDAM) *Genera panis & instrumenta exsequitur Rhodigin. lib. 9. cap. 16.* ALIVS CIBARIVS) *Cibarius panis sordidus dicitur, à quo furfures excreti non sunt: Græci* αὐτόπυρον *nominant. Cibarium etiam vinum pro ignobili, & cibarium oleum apud Plinium lib. 12. est vile, paruiq; pretij. Brodæus lib. 4. cap. 10. Eadem notione homo cibarius appellabatur: tanquam omne quod sordidum atq; abiectum esset, rectè hoc pacto vocari posset. Varro apud Nonium. Tuus autem iste frater cibarius fuit Aristoxenus. Victor. lib. 1. cap. 22.* BVCCELLATVM ET CLIBANITEN) *Vide Mercurial. Var. lect. lib. 1. cap. 12. & Brodæum lib. 4. cap. 11. Vtebantur eo quoq; in militia. Vulcatius in Auidio Cassio. Et præter laridum & buccellatam atq; acetum militem in expeditione quidquam portare prohibuit. Videtur sic appellatus, quod buccella, id est, paruus panis esset.* FARCIMEN GENVS EST) *Hinc fartores qui intestina suilla carne minutissimè concisa lardoq; admixto impleut.*

plent. *Isicium, inquit Muret. in Terent. est farciminis genus, quod vulgus salsitiam vocat. Hanc vocem sunt qui latinam putent, dicántque dici isitium quasi insitium, quod fiat insitis in intestinum minutis suillæ frustulis. Quod mihi eo minus probabile videtur, quod hac voce etiam Græci scriptores vtuntur, Alexander in problem. Athenæus lib. 9. quorum ille ἴσικον, hic ἰσίκιον nominat, vt vel isicum, vel isicium scribi oporteat, si emendata scriptura est. Quod si à suilla nomen ductum esset, tunc hysicium scriberetur.* PRANDIVM CANINVM) *Cur Varro in satyra caninum prandium vocauerit vinum, quod nec nouum esset nec vetus, declarat Gellius lib. 14. cap. 29.* TERRESTRIS ET CYNICA) *Versus est inprimis elegans Petronij Arbitri: Ipsi qui Cynica traducunt tempora cœna. Quo quidem eos significari puto, qui miserè viuunt, vt siliquis, & leguminibus, quiq; vilissimis cibariis se tolerant atque sustentant: nam talis erat Cynicorum philosophorũ victus, quod ex Luciano intelligi potest. Latius hac Turneb. lib. 1. cap. 15.* DVBIA IN QVA) *Cœnam dubiam (ait Parœmigraphus) opiparam, variísque instructam ferculis appellabant, idque prouerbium à parasitis repertum apparet. Phormio apud Terent. Cœna dubia apponitur. Quid istuc verbi est? Vbi tu dubites quid sumas potissimum. Exponit parasitus verbum suum alioqui anceps. Nam dubium etiam periculosum significat: & dubia cœna posit intelligi,*

quæ

quæ non careat suspicione veneni. Horat. vides vt pallidus omnis Cœna desurgat dubia. Et res parum tritas appellamus dubias. ADVENTITIA) *Solebant veteres tum Græci tum Romani aduenientes peregrè amicos lautiore conuiuio excipere. Athenæus* ὁδοιπορικὸν, *Plutarch. sympos.* ὑποδεκτικὸν δεῖπνον *vocant, Suetonius cœnam aduentitiam, Plaut. Bacchid. viaticam. Martialis præfat. lib. 12. aduentoriam epistolam, quæ aduenienti amico obuiam mittitur. Græci* ὁδοιπόριον*, quod aduenienti datur, siue cœna sit, siue aliud. Hæc & plura Torrentius in Vitellium Sueton. cap. 13. Quædam & Turneb. lib. 2. cap. 30. De cœna pura disputat multis Cæsar Baronius pag. 187. editionis Romanæ. Cœnæ caput est præcipuus missus, præcipuumq; ferculum. Vide Turneb. lib. 2. cap. 17.* DE SECVNDIS ETIAM MENSIS) *De mensis erudita quædam disseruntur à Baysio, lib. de vasculis pag. 146.*

PROGYMNASMA
SEXTVM ET QVADRAGESIMVM.

Secundæ mensæ, & poculenta.

IIDEM.

MISTYLLVS. Et in hoc respondebo studio vestro atque diligẽtiæ. Quæ sub finem mensæ, escariæ illecebræ, & gulæ delectamenta apponuntur, bellaria, tragemata, pemmata, secundæ mensæ dicuntur: & consistunt fermè in fructibus, vt pomis, pyris, nucibus, cerasis, prunis, ficubus, vuis pensilibus, & saccharatis cupediis. A. Cur omittis caseũ? audiamus aliquid de caseis: quæso ne omiseris nostrũ caseum. M. pruriunt tibi dentes, credo. F. sordida res, & inuenusta caseus. R. Regũ & Imperatorum cibũ hic inuenustum vocat. Quæ te mala crux agitat? F. Quid si rapa comederẽt Reges? A. Quid si allium & cæpas? C. Caseus multas vtilitates parit. F. Et in his calculum. M. Mittite hæc. Caseus quidam est oculatus, pumicosus, fistulosus, spongiosus, hæc quatuor pro eodem ponimus: alius recens: alius vetus; alius Parmensis, C. Hic optimus est. A. Heluecticus non cedit. C. Parmensem forte nondum vidisti. A. Et vidi, & comedi sæpius, quam tu fabas. F. Vt isti de luto litigant? qui scatet vermiculis, eum quidam prædicant esse optimum. C. Abi in malum cruciatum cum tuis vermibus. M. Si me vultis pergere, aures date. Casei scobina, seu caseus descobinatus, **gerübner Käß.** Sunt alia genera, quæ melius norunt, qui esitant caseum: ego à puero nunquam tetigi. C. De pomis affer aliquid in medium. M. Pomum decumanum est prægrande: pomum nanum seu paruulum illi ex altera parte respondet. Contraria item sunt, pomum præcox, serotinum. Fugax, quod vigorem non diu con-

conſeruat: vietum, quod nimis citò maturuit, & facilè fit putridum, caducum, vermiculoſum, ſeu vermiculâs: calculoſum ſeu lapidoſum: maturum mite, immaturum, immite, & acerbum atq; crudũ. F. Mea cauſſa etiam tria verba de pyris. Nam Aſpaſio dediſti vt de caſeolis differeres. M. pyrum volemum, quod volam manus implet, acidulum, cucurbitinum, ab oblonga cucurbitæ figura, Perſicum. F. Quare Perſicum? M. Quia hoc genus arboris è Perſide in noſtras regiones allatum eſt. A. Quia hoc quoque non negaſti nobis, largirę iam, quod reſtat tertium. M. Quid illud? A. Scis nullam cœnam, nullum prandium ſine potu conſtare. Oramus igitur te, pauca vt adiungas de potus generibus. M. Ex vno negotio aliud mihi reperio: & quo plus ego præſto, hoc plus petitis. C. Tibi multum non eſt dare, quo abundas: nobis, qui pauperes ſumus harum rerum & egẽtes, multum eſt accipere. M. age age: verùm iſtoc præſtito, hodie nihil amplius. F. Nihil funditus. M. Amyſtis genus eſt potationis, cum pleniſsimo hauſtu affatim bibitur; ſeu, vt Plautus Curcul. cum quis ingurgitat in ſe merum auariter, plenis faucibus: vnde amyſti ſeu amyſtide bibere ſauffen wie ein Khu. Vinum genus potionis præſtantiſsimum, quod tamen ex abiecto ligno naſcitur: dicitur temetum, quod mentẽ teneat. Nuper quidam annis obſitus, nec illepidus vir, lac ſenum appellabat. Et quoniam adhuc immites vuas à matribus pẽdere ſciebat, propter cæli tot iam hebdomadibus turbulentiſsimam faciem continenteſq; pluuias, valde ſe metuerę oſtendebat, ne ſuo ſibi

lactę

lacte in annum proximum carendũ esset. A. ha ha hæ. Quod dixisti de temeto, quia mentem teneat, tenet etiam corpus: quando scilicet nec pes nec manus suum officium facit. Et tentat gressus debilitatq; pedes. M. Verum hoc, & alia omnia quæ in eodem epigrammate leguntur. Aliud autem est vinum merum, meratum, purum: aliud dilutum, lymphatum, quod potores valde oderunt, quorum est illud dicere,

At vos qua lubet hinc abite lymphæ
Vini pernicies,

Villum est vinum non adeo potens. Aliud generosum, nobile, consistens, seu ferens ætatem: aliud acescẽs, vappa, marcidum, hornum, hornotinum, annosum, atrũ, rubeum, heluolum. F. Quale hoc? M. medium inter album & ruffum. Schiller Wein. Vinum consubre vocabant optimum ac vetustissimum. Est item fragrãs, odoratum, saccharatum, vinum igni eliquatum, Brantwein: quod genus pater tuus, Cresconi, cupidè bibebat. C. puto ego inde sibi mortem bibisse. M. Honorarium, secundarium, Creticum, Chium, barbaris maluaticum. Est vinum molle, id est suaue, cui opponitur durum. Est lene, asperum, mucidum, mustum, defrutum: est sicera, mulsum, lac: nam hæc omnia bibuntur. Flos lactis, cremor, pingue lactis idem valent. Est & serum lactis. C. Hoc scabiosis relinquemus. M. Est cereuisia, & aqua. C. Nec aquam volumus. M. Multi volunt, quos paupertas eò compellit. Sed iámne quod petebatis absolui? A. Absoluisti, chare Præceptor. C. Dic amabo, quid sint epistomia. M. quibus canalium nares obturan-

turantur, versatisq; recluduntur. F. quid excipulus? M. vasculum qualecunq;, quod excipiendo liquori subiicitur. C. Quid siphon & siphunculus? M. Siphon instrumentum, quo vinum è doliis transuasatur, seu è doliis hauritur sugendo. Siphunculus fistula, quæ dolio immissa liquorem reddit. A. De vasis vnde potus petitur, non alienum videretur nos interrogare: sed defessum nolumus enecare, & seruandum quod promisimus. M. ita profectò: nam hac vos conditione adstrinxi. F. Tamen de parasitis paucula, mi Præceptor. M. Fiat. Duplex olim parasitorum genus: Vnum quod ridiculis dicteriis cibum alienum captabat, qui à Plauto in Capt. derisores. Alterum quod verbera aliasq; indignitates vltro patiẽdo victum quæritabat. Qualis apud Homerum Irus, cuius antagonistam se Vlysses simulat. Isti à flagris, quibus olim cædebantur flagriones nominati, à Plauto plagipatidæ. Nomina autem parasitorum plerumq; etymo suo ad mores illorum parasiticos alludunt. Sic Gnatho à maxillis dictus ob auiditatem edendi. Sic Gelasimus, quia ridiculus est. Sic Saturio in Persa per antiphrasin à saturitate, quasi qui nunquam expleri possit. In Milite Artotrogus à deuorandis panibus. Sic Peniculus in Menæchmis, quod tanquam spongia mensam, ita ipse reliquias ciborum omnes detergat. Sic Colax ἀπὸ τοῦ κολακεύεσθαι ab adulando. Diffusius istam rem Nannius lib. 2.

ANNO

ANNOTATIONES.

CVR OMITTIS CASEVM?) *Preßi copiam lactis, periphrasi quadam caseum vocauit Maro, eclog.1. qui & interdum manu premitur, formatur, atq; figuratur. Vnde manu pressus. Premitur autem, ne sit fistulosus, quod ei accidit, qui laxius, remißiusq; in formis suis habetur, nec satis cogitur. Turneb. lib. 5. cap. 12. Caseale apud Columell. est locus vbi & conficiuntur, et reponuntur casei, qui ob serum et eluuiem sape mundandi sunt. De diuersitate caseorum Plin. lib. 11. cap. 41.* AMYSTIS GENVS EST) *Genus poculi amystis ἀπὸ τοῦ ἀμυστί πίνειν, ab eo, quod est, haustim & labris non clausis bibere. μύζω enim est mussare, sugere, os & labra claudere. Reliqua Lamb. in illud Horat. Ode 36. lib. 1. Bassum Threicia vincat amystide.* QVÆ IN EODEM EPIGRAMMATE) *Quia perquam cultũ est, & adolescentes non ab ebrietate modo, verũ etiam à fœda libidine dehortatur, totum adducam.*

Nec Veneris nec tu vini capiaris amore,
Vno namq; modo vina Venusq; nocent.
Vt Venus eneruat vires: sic copia Bacchi
Et tentat gressus, debilitatq; pedes.
Multos cæcus amor cogit secreta fateri.
Arcanum demens detegit ebrietas.
Bellum sæpe ciet ferus exitiale Cupido,
Sæpe manus itidem Bacchus ad arma vocat.
Perdidit horrendo Troiam Venus improba bello:
Et Lapithas bello perdis Iacche graui.
Deniq; cum mentes hominum furiarit vterque:
Et pudor, & probitas, & metus omnis abest.

Compe-

Compedibus Venerem, vinclis constringe Lyæum,
Nec te muneribus lædat vterque suis.
Vina sitim sedent, natis Venus alma creandis
Seruiat, hos fines transiluisse nocet.

DE RE MEDICA, ET MORBIS.

PROGYMNASMA SEPTIMVM ET QVADRAGESIMVM.

Morborum agmina, & laus Medicorum.

DOMITIVS, ABVNDIVS.

DOMITIVS. Ego, Abundi, quoties Ciceronis nostri, Senecæ, Plinij, Plutarchi sapientia clarissimorum hominum, aliorúmque præterea philosophorum, oratorum, poëtarum sentētias & locos lego, lego autē sæpissime; quibus vitam humanā lugent atq; deplorant, eiusq; calamitates & ærumnas infinitas propemodū enumerant, toties intima eorum miseratione commoueor. A. Me quoq; cæcitatis & erroris tantorum virorum nec semel, & iam olim misertum est. Certam quippe veramq; ac solā horum omnium incom-

incommodorum caussam originémque funditus ignorantes,totum nostræ naturæ conditioni tantummodo, & fortunæ in nos dominationi adscribunt:nec propter aliud nos tot malis expositos arbitrantur, nisi quod homines nati sumus. Qua in re Theologi Christiani cælestibus eruditi litteris longè melius philosophati sunt. D. Si fabulas etiam audire placet, Horatius & Hesiodus ante furtum Promethei homines serius vita caruisse,eiusq; scelere demum febres ac morbos alios in orbem importatos, & de concesso viuendi spatio annos resectos nugantur. A. Vt aliâs sæpe, sic isto quod profers poëtico figmento veritas inuoluitur, & res gesta velut integumento quodam velatur. Furto quidem Adami & Euæ principum parentum nostrorum, sed alio quodam, & rei diuinioris, seu potius ipsius diuinitatis furto factum est, vt omnis in hoc rerum aduersarum pelagus contrusa posteritas,graues pœnas iustasq; persolueret, perditaq; immortalitate æuo breuissimo perfuncta occideret. D. Nusquam porrò diuinæ animaduersionis seueritatem ita, vt in ægrotationibus, corporumq; vitiis cognoscere licet. Quot hîc,quamq; dispares sunt facies? Quanta sæuit atrocitas? Diuersis morbis iidem diuersis temporibus, multi vno aliquo per omnem pæne vitam excarnificantur. Nec vllus fortasse inuenietur, qui ante summum diem valetudine quapiam non fuerit aliquando vel tentatus, vel conflictatus. A. Nulla pars corporis est, quæ non aut communes cum aliis partibus, aut proprios sibi dolores perpetiatur. Quæ malorum vis regnat in capite? Hemicra-

micrania, cephalalgia, vertigo, grauedo, catharrhus siue destillatio: vnde tot sternutamenta, tot exspuitiones, screatus, emunctiones. Qualia verò capitis decora sunt caluitium, porrigo, alopecia seu capillorum defluuium? Laborant oculi ophtalmia sua atque lippitudine, glaucomate vitiantur, hebetantur, excæcantur. Perpetuus tinnitus, grauitas, surditas, vermiũ scaturigo (vnde aures verminosæ, & verminantes) auditioni obsistunt. Nasus, præterquam quod tanquam cloaca cerebri est, suum habet polypum, sanguinisque stillicidiis ac profluuio deseruit. Gustatus sæpe corrumpitur, dentes putrescunt, stupent, vsque ad rabiem dolent. Est quando os miserum rebus sordidis è corpore egerendis porta fit, oscediniique dare operam cogitur. Quid autem homine oscitante ad aspectum iniucundius? Fauces tonsillis, labra aphthis siue vlcusculis occupantur. Faciem lentigo, collum strumæ fœdant. Ibi raucitas, ibi angina. In ceruice nascuntur glandulæ. D. Difficultatem spiritus, asthma, orthopnæam, tusses, vomitiones, singultus, sanguinis reiectionem, ructus ad pectus allegemus. Quid manus sibi de morborum thesauro vendicant? A. Chiragram. D. Quid pedes? A. Podagram. D. Quid coxendices? A. Ischiadem. Scis etiam quarum partium sint tot genera herniæ, seu ramicis: lues venerea, siue morbus Gallicus, vbi exoriatur, vbi hæmorrois, sanguinis nimirum per quædam velut ora venarum profusio, fistula, ficus, hircus sentiatur: vbi demum calculus, disuria, & stranguria. D. Laboramus fastidio & horrore ciborum, cuius contraria βυλιμία ingens fa-

 mes,

mes,& caninus appetitus, siue appetentia. Vexat & mulieres ad pariendum vicinas sua pica, siue malacia. Alium peripneumonia, alium pleuritis laterumq; dolor exagitat. Hic phtisi seu lenta tabe, ille atrophia extinguitur. Sunt item affectionum appellationes, nephritis, lienteria, dysenteria, colicus dolor, voluolus, tormina. Magnum quoque cruciamentum lumbricos alere, & compluribus diebus diarrhœam aluiq; proluuiem sustinere. A. Volo quædam leuiora pathemata recensere, tibi grauiora relinquam: nam adhuc restant sanè multa. D. Pro tuo arbitratu. A. Inflammationes, apostemata (quanquam intra cutem quæ nascuntur periculosiora sunt) liuores, tumores, spasmi, torpores, siue sensuum hebetudo, dentitio, tetani seu rigores, virium imbecillitas, animi defectio, seu, cùm animo malè est, cùm quis animo linquitur, (quod à nonnullis deliquium) nausea, cruditas, prurigo, tremor, scabies, tubera, papulæ, vari, reduuia. D. Mentis alienatio, seu diminutio, miserabilis est morbus. Eiusdem impotentia quoque, vt est insania, phrenesis, rabies, mania. Verè magnus ac noxius paralysis, apoplexia, epilepsia, seu comitialis, herculeus, caducus, sacer morbus (omnibus enim his nominibus exprimitur) hydros, icterus, siue morbus regius, arthritis siue articularis, cancer siue carcinoma, phthiriasis siue pedicularis, quo antiquis illis temporibus Pherecydem, & nostris Caluinum extremæ impietatis & sceleris architectum interiisse traditur, etsi aliter de Pherecyde Plinius, pestilentia, quo nullus formidabilior, contagiosior, crudelior: quippe qui

qui paucorum menſium interuallo ciuibus vrbes viduare ſolet, ingentéſque ſolitudines inducere. A. Graues profectò quos enumeraſti. At communiſsimus omnium febris: ea eſt multiplex. Ephemeris ſeu diaria, quotidiana, tertiana, hemitritæa, quartana, continua, hectica, peſtifera. Quadraginta febrium genera, neſcio de quo audiui, à medicis proferri: vt Horatius non malè dixerit, febrium cohortem terris incubuiſſe. D. Plurima nos quidem morborum genera in medium attulimus. Quod ſi huic congreſſui noſtro intereſſet egregius quiſpiam medicus, rideret nos: & cum formas longè plures, tum nouas, nobis incognitas longo ordine memoraret. Quare exclamemus illud Maronis.

Non, mihi ſi linguæ centum ſint, oraq; centum,
Ferrea vox.

Quin plurimi vagantur morbi, quos veteres medici non cognouerunt, nec eorum curandorum rationem tradiderunt. Et adhuc nouæ ſpecies gignuntur, quarum aliæ citius, aliæ ſerius exploratæ & intellectæ, à corporibus efficacitate medicaminum depelluntur. Sed tam horum quam aliorum pæne omnium morborum cauſſa eſt vnica propemodũ luxuria. Peropportunè in manibus mihi eſt Seneca, cuius ſuper hac re illuſtriſsimum locum audi ex epiſt. 95. *Medicina quondam paucarũ fuit ſcientia herbarum, quibus ſiſteretur fluens ſanguis, vulnera coirent paulàtim. Deinde in hanc peruenit tam multiplicem varietatem. Nec eſt mirum, tum illam minus negotij habuiſſe, firmis adhuc ſolidiſq; corporibus, & facili cibo, nec per artem voluptatémque corrupto. Qui poſtquam cæpit non ad tollendam, ſed ad irritandam famem quæri, & in-*

& inuenta sunt mille conditura, quibus auiditas excitaretur: quæ desiderantibus alimenta erant, onera sunt plenis. Inde pallor, & neruorum vino madentium tremor, & miserabilior ex cruditatibus quam ex fame macies. Inde incerti labantium pedes, & semper qualis in ipsa ebrietate titubatio. Inde in totam cutem humor admissus distentusq; venter, dum malè assuescit plus capere quam poterat. Inde suffusio lurida bilis, & decolor vultus, tabesq; in se putrescentium, & retorti digiti articulis obrigescentibus, neruorum sine sensu iacentium torpor, aut palpitatio sine intermissione vibrantium. Quid capitis vertigines dicam? Quid oculorum auriumq; tormenta, & cerebri æstuantis verminationes, & omnia per quæ exoneramur, internis vlceribus affecta? Innumerabilia præterea febrium genera, aliarum impetu subeuntium, aliarum tenui peste repentium, aliarum cum horrore & multa membrorum quassatione venientium? Quid alios referam innumerabiles morbos, supplicia luxuriæ? Immunes erant ab istis malis, qui nondum se deliciis soluerant, qui sibi imperabant, sibi ministrabant. Corpora opere ac vero labore durabant, aut cursu defatigata, aut venatu, aut tellure versata. Excipiebat eos cibus, qui nisi esurientibus placere non poterat. Itaque nihil opus erat tam magna medicorum supellectile, nec tot ferramentis atq; pyxidibus. Simplex erat ex simplici caussa valetudo: multos morbos multa fercula fecerunt. Vide quantum rerum per vnam gulam transiturum permisceat luxuria, terrarum marisq; vastatrix. Necesse est itaq; inter se tam diuersa dissideant, & hausta malè digerantur, aliis aliò nitentibus. Nec mirum, quòd inconstans variusq; ex discordi cibo morbus est. Et illa ex contrariis naturæ partibus in eundem compulsa redundant. Inde tam nullo ægrotamus genere, quàm viuimus. A. At enim quo infinitior est numerus, quoq; sæuiores & magis letales sunt morbi, eo vehementius Dei bonitatem admiremur. Nam cum propter vnum pro-

toplasti facinus corpora humana tot morborum incommodis obiectauerit, nihilominus remedia medicamentaq; innumerabilia prouidit, quibus in sanitatem vindicari possemus opera medici: quem nobis (quod te clam non est) disertè & grauiter commendauit. Plagas igitur sontibus imponit, quia iustus: eosdem verò sanat, quia misericors. D. Semper illud Homeri pro verissimo habui,

ἰητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων.

Nec minus illud, quod quidam sapientes philosophiam & medicinam sorores esse dixerunt: alteram animi, alteram corporis conseruatricem. Et est reuera philosophia medicina animi, medicina autem philosophia corporis, cuius inuentio à veteribus ad deos auctores relata est, & medici diuinis honoribus aucti: quasi non humanam, sed cælestem scientiam coleret. Ex diuersis floribus mel apes colligunt: medicinā ex variis herbis succos elicit, quibus ægris opem salutarem ferat. Certat cum violentia morborum medicus, fugientíque iam vitæ quodammodo manum iniicit, ac mortem differt. Nec in vllum aptius cadit: homo homini deus, quam in medicum. Si parentibus habemus gratiam, quod vitam semel dederunt, cur non medicis, qui dant sæpius? Quid vnoquoq; nostrum dignius est, quid cuiq; honestius, laudabilius, præclarius, quam prodesse alteri, si possit? Quis autem magis aut profuit vnquam, aut prodesse potuit, quam qui vitam salutemq; seruauit? Hoc medicorum est. Suppeditent alicui voluptates omnes, diuitiæ amplissimæ, bona vniuersa. Si

morbo ad mortem vrgeatur, quid illi iucundum, quid suaue, quid optatum esse, aut quid animum eius recreare tandem poterit? Veniat medicus, morbum curet, ab aditu mortis hominem reuocet, nónne è cælo illi missus? nónne confirmato iam omnium deinceps bonorum consequentium caussa & auctor esse videbitur? Per medicinam & medicos longè adhuc absentia vitamus, impendentia auertimus, opprimentia repellimus, inhærentia eiicimus: idq́ domi, foris, in itineribus etiam, à natis & nondum natis, à pueris, adultis, iuuenibus, senibus. Imperator sine milite cessat. Iureconsultus inter arma silet. Orator non omnibus, nec omnia persuadet. Medicus quod agat semper habet, nullius gratia, auxilio, approbatione indiget, omnes eo indigent, à quo nulla est prouocatio, A. Fateor omnia, fatebórque plura, si in medicina laudanda orationem sumere longiorem volueris. Hoc tamen addiderim.

Non est in medico semper releuetur vt æger:
Interdum docta plus valet arte malum.

D. Idem Cicero. Non omnes ægroti cõualescunt; num ideo ars medicinæ nulla est?

ANNOTATIONES.

QVIBVS VITAM HVMANAM LVGENT) *M. Tullij sunt illæ voces 1. Tuscul. Nam hæc quidem vita mors est, quàm lamentari possem, si liberet. Respõdet Auditor. Satis tu quidem in Consolatione es*

ne es lamentatus: quam cum lego, nihil malo quam has res relinquere. Et infra rursus. Illud angit, vel potius excruciat, discessus ab omnibus iis, quæ sunt bona in vita. Vide ne à malis dici verius possit. Quid ego nunc lugeam vitam hominum? verè & iurè possim: sed quid necesse est, cum id agam, ne post mortem miseros nos putemus fore, vitam etiam efficere deplorando miseriorem? fecimus hoc in eo libro, in quo nosmetipsos quantum potuimus consolati sumus. Enumerant & lamentantur miserias vitæ humanæ Plinius proœmio lib.7. & eiusdem lib.cap.50. Seneca epist. XCI. & XCIX. & locis aliis. Plutarchus in Consolat. ad Apollonium. Augustinus de ciuit. lib. 21. cap.14. & lib.22. cap.22. & 23. Idem libr.13. cap. 10. quærit, an vita mortalium mors potius, quam vita dicenda sit. Stobæus serm. CCXLVII. Epigrammata græca lib.1. titulo 13. ET FORTVNAE DOMINATIONI) *Quantam fortunæ potentiam tribuerent antiqui, quomodo eam rerum omniũ moderatricem ac dominam constituerent, eiusq; numini omnia subiecta agnoscerent, satis profectò indicant illa Plin. lib.2. cap.7. Toto quippe mundo, & locis omnibus, omnibusq; horis, omnium vocibus fortuna sola inuocatur, vna nominatur, vna accusatur, vna agitur rea, vna cogitatur, sola laudatur, sola arguitur, et cũ conuiciis colitur, etc. Laudauit et Theophrastus in libro quẽ de Callisthenis sodalis et familiaris sui interitu fecit, illam sentẽtiam: Vitam regit fortuna, non*

ſapientia. Qua de cauſſa vt refert Cic. 5. Tuſcul. vexatus eſt libris et ſcholis omnium philoſophorum, negantium ab vllo philoſopho dictum quidquam eſſe languidius. Idem laudat Epicurum 1. de finib. qui dixerit, exiguam fortunam interuenire ſapienti: maximasq; ab eo & grauiſſimas res conſilio ipſius, & ratione adminiſtrari. ÆVO BREVISSIMO PERFVNCTA) *Ante eluuionem illam terrarum, quæ deſcribitur à Moyſe Geneſeos cap. 7. conſtat homines admodum longæuos fuiſſe. Poſtea mortalibus ſcelera ſceleribus cumulare non deſinentibus, magis magisq; contractum eſt: adeo vt pſalmo 89. legamus:* Anni noſtri ſicut aranea meditabuntur. Dies annorum noſtrorum in ipſis ſeptuaginta anni. Si autem in potentatibus, octoginta anni, & amplius eorum labor & dolor. *At nunc iſta ætate, quæ mundi extrema creditur, quam pauci ex immenſitate viuentium ad annum ſexageſimum perueniunt? Profert exempla Plin. lib. 7. cap. 48. & Lucianus libro qui μακρόβιοι appellatur, longiſſimorum ſpatiorum humanæ vitæ. Sed ea tam multa non ſunt, quin ſemper valeant & valitura ſint, quæ dixit Iob, breues dies hominis ſunt: &, ſicut vmbra dies noſtri.* NVLLA PARS CORPORIS EST) *Mos erat Ægyptiis ſingulorum morborum habere medicos: alios oculorum, alios capitis, alios dentium, alios alui, alios vicinarum partium, morborumq; occultorum. Itaq; referta erant omnia medicis. Herodot. lib. 2.* LABORANT OCVLI OPHTHALMIA) *Quibus*

Quibus vitiis oculi eorumq; partes infestentur. Rhodigin.lib.6.cap.20. FAVCES TONSILLIS) *Quid morbi sit tonsillæ, in qua parte corporis, & vnde vocabulum, exponit Crinit.lib.17. cap.16.* REDVVIA) *Reduuiam quidam, alij reluuium appellant, cum circa vngues cutis se resoluit, quia luere est soluere. Hæc Festus. At mihi vt à luendo reluuium, ita ab iduando reduuiæ, aut etiam riduuiæ dici posse videntur. Iduare enim diuidere est, vnde & viduam dictam Grammatici tradiderunt. Duere autem antiquo verbo dare potius, quam soluere significat. Græcis παρωνυχία. Pithœus lib.1.cap.19.* SEV COMITIALIS) *Apud Romanos nefas fuit eo tempore cum populo agere, quo morbo istoc quispiam in senatu inuaderetur: inde nomen ei Comitialis, quod nempe comitia habere non liceret. Indicia illius notiora sunt, caput grauedine oppressum, ceruix obtorpens, tempora ipsa velut ictu quodam pulsata, aures tinnitum emittentes, in labris spuma, oculi subinde circumducti. Corripiuntur eo potissimum melancholici, & qui ingeniis, doctrina atq; animi magnitudine præstant. Exempla aliquot collegit, & super hoc morbo plura disseruit. Crinit. lib. 25. cap. 1. Ex omni animantium genere præter hominem cornices comitiales sunt.* CIVIBVS VRBES VIDVARE) *Pestem animalium describit Maro 3.Georg. Hominum autem illam, quæ Athenis temporibus belli Peloponnesiaci acerrimè grassata est.*

Lucretius in 6. & ornatißimè & vberrimè ex 2. Thucydidis. Principium hoc est.

Hæc ratio quondam morborum & mortifer æstus,
Finibus Cecropiis funestos reddidit agros,
Vastauitq; vias, exhausit ciuibus vrbem.
Nam penitus veniens AEgypti è finibus ortus,
Aëra permensus multùm, camposq; natantes,
Incubuit tandem populo Pandionis: omnes
Inde cateruatim morbo, mortiq; dabantur.

Huius porro longe omniũ atrocißimæ pestilentiæ causſas 3. memorat Diodorus lib. 12. cælum corruptum, vitiositatem frugum, Etesiarum per æstatem cessationem. FORMAS LONGE PLVRES) *Morborum verò tam infinita est multitudo, vt Pherecydes Syrus copia serpentium ex corpore eius erumpente expirauerit. Plin. lib. 7. cap. 51.* AD DEOS AVCTORES) *Cic. 3. Tuscul. corporis curandi tuendiq; caussa quæsitã esse artem, eiusq; vtilitatem deorum immortalium inuentioni consecratam ait. Vetustißimũ medicinæ auctorem celebrari Æsculapium scribit Celsus lib. 1. præfat. Qui quoniam adhuc rudem & vulgarem hanc scientiam paulò subtilius excoluit, in deorum numerum receptus est.*

PRO-

PROGYMNASMA OCTAVVM ET QVADRAGESIMVM.

Præcepta tuendæ ſanitatis, & conſeruatiuæ partes.

STVDIOSVS, MEDICVS.

STVDIOSVS. Quid de ſomno meridiano, ſiue de meridiatione ſentis? M. Quid ſentiam? Aut nullam, aut breuem eſſe oportere. S. quamobrem nullam? M. Pigritiam torporémque corporis, dolorem capitis, & rheumata generat: vt alia non pauca incommoda ſilentio prętermittam. S. cauſam noſſe percupio. M. ſpiritus atq; fumi, materia nōdum confecta, exhalantes, qui vigilantibus per cutis poros diſſolui ac diſsipari ſolent, ſomno illo diurno conciti in caput ſeſe tollunt, cerebrum plus æquo humectant, vnde illæ deſtillationes ad pectus, fauces, & nares. Hinc item capitis perturbatio. Ad hæc cum cerebrum nimio humore oppletum eſt, nerui qui inde per totum corpus pertinent, ipſi quoque immoderato humore compleantur neceſſe eſt. Quorum redundantia, quoniam ad muſculos, tendines, articulos confluere conſueuit, iſto ſopore non ſolum nō diſpellitur atq; diſcutitur, verūetiam tenacius adhæreſcēs augetur. Vnde lentitudo & tarditas, & quaſi quædam corporis totius diſſolutio. S. ſi pro more habeat aliquis ſomno ſe dedere ad meridiem, vt ego,

ego, qui id factito annum iam viceſimum, ſeq́; torpidum, os catarrhi plenũ, caput plumbeum, corpus languidum fieri experiatur, ſi intermittat? M. Conſuetudo id efficit interdũ, vt mala quæ ſunt, minus lædant. Aliqua tamen præcepta tibi dederim in hoc genere. S. Euge. M. Primùm, ne mox ſecundum prandium. S. Hoc perpetuò ſeruaui: vnam quippe horã colloquiis, & moderatæ inambulationi tribuere ſoleo. M. Placet hoc mihi. Alterum, ne depoſito ac demiſſo, ſed erecto capite. S. Hoc neglexi quodam tempore, indéq; caput tam grauatũ, faucesq́; deſtillationũ plenas ſentiebam. M. Ergo poſthac caue negligas. Noli etiam valde diu. S. Horam pæne in dies ſingulos impendo. M. Nimium eſt, media ſufficeret. S. Minuam igitur ſpatium, & imperabo iſtuc mihi. M. Expergefactio modeſta ſit, non repentina ac tumultuoſa. S. Ita fiet. Quoniam verò docuiſti, quo pacto me in ſomno meridiano, ſine aliquo ſanitatis detrimento gererem, plura bonæ valetudinis conſeruandæ præcepta prome. Hoc enim veſtræ munus eſt nationis non ſolum curare morboſos, verumetiam conſeruare ſanos. Nec minus præclarum & artificioſum, bene valentes tutos præſtare à morbis, quam iis implicitos liberare. Quin etiam maiorem gratiam medicis deberi affirmabat Demades, qui ingruentem morbum arcerent, quam ſæuientem iam depellerent. Siquidem magis optandum ſit, non experiri malum, quam eo liberari. M. Imperfecta eſſet ars noſtra, ſi ſola θεραπευτικῇ, non etiam ὑγιεινῇ conſtaret, quæ in προφυλακτικὴν, συντη-

ρητικὴν,

τηρητικὴν, & ἀναληπτικὴν diſtribuitur. Prima morbos imminentes auertit, altera præſentem ſanitatem tuetur, à tertia valetudinarij reficiuntur. S. ſi quã adhuc habes partitionem, adiunge. M. Quæ ad partem ſecundam conſtituendam à medicis excogitata atq; præſcripta ſunt, quatuor nominibus indicantur, quorum ſingula varias ac multiplices res complectuntur: tot namque præſidiis bonam valetudinem conſeruari à Galeno aliisq; medicinæ profeſſoribus concorditer decretũ eſt. S. Quæ ſunt igitur? M. *τὰ προσφερόμενα, τὰ κενούμενα, τὰ ἔξωθεν προσπίπτοντα, καὶ τὰ ποιούμενα.* Quæ enim exhibentur, poculentis atque eſculentis finiuntur, ſiue ciborum ſiue remediorum vſum habeant. Quæ ſub exinanitionem ſubiiciuntur, ſudoribus, excrementis, ſputis, vrinis, & ſimilibus continentur. Extrinſecus accidentia, aqua, aere, ſanguine, mari, oleo & huiuſmodi conſtituuntur. Agenda verò exercitationibus, ſtudiis, vigiliis, ſomno, ira, cura, lotionibus, cæteriſque eiuſdem generis. Nulla igitur res, nulliúmue auxilium eſt, quod quidem ad ſanitatem defendendam conducat, quin aliquo prædictorum quatuor generum, quæ totam conſeruatoriam artem perficiunt, concludatur. Quod ad præceptiones conſeruandæ valetudinis attinet, plurima poſſem afferre, ferúntúrque hac de re multorum commentarij: verum pauculas deguſtes licet. S. Cum voluptate audiam. M. Cibis vtare bonis, mediæ materiæ: nihil enim ad *κακοχυμίαν* morbóſque generandos tantum facit, quantum alimenta

vitioſi

vitiosi succi, & ad coquendum minimè facilia. S. Vellem mihi nominari cibos istos. M. Hoc aliàs opportunius. Vniuersè, cibus leuis, ac facile descẽdens salubris est: Vtilissimus verò simplex. Multi enim & varij sapores, cum vino diuersi generis, multa etiam condimenta, hæc omnia in vnũ tanquam chaos commissa, vbi frigida calidis, humẽtia siccis pugnant, cruditatem progenerant, parentem morborum fęcundissimam. Fugiendus igitur conuiuiorum luxus, in quibus venter quantum hominum exercet? Quorum voluptates quamuis in præsens non furunt, tamen occultè aliquid operis intus, & quidem pessimi facient, & venena fuisse quamuis serò cognoscẽtur. Vbiq; etiam, seu domi seu foris colenda in cibo potuq; simplicitas & temperantia. Nunquam est vtilis nimia satietas. Ebrietatem autem scire vis quæ mala consequantur? Etiam. M. Vitæ breuitas: hoc maximum est incommodum. S. Siquidem vita nihil carius. M. Pallor vultus, tremor membrorum, suffusiones fœdæ oculorum, animæ graueolentia, obliuio seu mors memoriæ, somni turbulenti, & inquieta noctibus quies, apoplexia, paralysis, & quædam sanè in proles impietas. S. Quomodo? M. Necesse est non tantum vinosos, vt docet Plutarchus de educand. lib. sed morbosos & amentes quoq; nasci ab ebriosis. Hinc Diog. videns adolescentem labantem animo: Adolescens, inquit, ebrius te pater genuit. Edacitatem autem comitantur æquè noctes irrequietæ, cum se corpus in lecto huc illuc iactat, & ciborum tantam molem non potest stomachus conficere: ex quo in vultu pustulæ, grauedo, dolores

res colici, calculus, podagra. Quæ si satis multa tibi non videntur, adde cruditates, adde obstructiones, putredines, febres, apostemata, lepram deniq;. S. Præclaræ ingurgitationis & intemperãtiæ mercedes. Hinc nempe natum illud vulgare: plures gula occidit, quam gladius. M. *Olim apud medicos nõ erat necesse circumspicere multa auxiliorum genera, cum essent periculorum paucissima. Nunc ideo innumerabiles pæne morbi, quia innumerabiles coci. Nesciebant illi cibum dare sæpius, & vino fulcire venas cadentes: nesciebant saniem emittere, & diutinam ægrotationem balneo sudoribusq; laxare: nesciebant crurum vinculo, brachiorumq; latentẽ vim, & in medio sedentem ad extrema reuocare. Nũc verò quàm longè processerunt mala valetudinis? Has vsuras pendimus voluptatum vltra modum fasque concupitarum.* S. In clara lectione, cursu, ambulatione, pila, similibusq; exercitationibus corporis non paruũ momentũ ad sanitatem conseruandam inesse credo: docuit enim me hoc ipsum vsus. M. Nihil exploratius. Cũ enim sine intermissione minutula quædam corpulscula è corporibus nostris effluere soleant, quæ ad vitam retinendam repensare ac reficere oportet, ob id quamdiu huius lucis compotes sumus, cibo indigemus, per quẽ quod amittimus recipiamus. Cibus autem quãtumuis commodus, & sine vitio eligatur, nunquam ita in membrorũ natura se induit, quin reliquiæ inutiles remaneãt: quæ nisi continuò foras truderẽtur, interuallo tẽporis adeo accumulari possent, vt calorẽ naturalem opprimerent. Cui vt obuiã iret naturæ sagacitas, meat⁹ ac vias multas illis eiiciẽdis aperuit: quæ quia nõ sufficiunt omnib⁹, assumẽda est exercitatio: vt huiuscemodi motionib⁹ attrita, aliâs sudoribus

ribus, aliâs ſenſilibus & inſenſilibus exſpirationibus ſecludantur. Quod ſi in otio & torpore huiuſmodi excrementa retineantur, periculum eſt, ne innumeræ morborum exitialium ſpecies exiſtãt. S. Ratio longè optima. M. Exercitatio corpus firmat, vt nimia quies & otium hebetant. Et hinc quidem præ matura ſenectus, inde longa adoleſcentia. S. Salubriúſne ante exercemur, quam cibum capimus, an poſtea? M. Salubrius ante. Docet nos hoc vel auicula, quæ Porphyrio nominatur, quæ non prius attingit eſcam, quam locum nactam idoneum, ibi aliquantum inambulauerit, sèque exercuerit: deinde etiam puluere iam conſperſa ſeſe lauat, atq; ita demum ſeſe paſcit. A cibo exerceri inſalubre eſt, iis præcipuè, quibus crudior ventriculus. Debet autem remiſsior eſſe in eo, qui minus bene concoxit. Et ambulatio ſit eiuſmodi potius, quæ varietate corpus moueat, vt ea, quæ in aſcenſu & deſcenſu eſt: niſi corpus ſit perimbecillum. S. Eſtne in exercitatione habenda loci ratio? M. Immo. S. Quo pacto? M. Melior ſub diuo, quam in porticu: &, ſi caput patitur, in ſole quam in vmbra. Et rurſus in vmbra, quam parietes & viridaria efficiunt, quam quæ tecto ſubeſt: ſalubriorq; recta, quam flexuoſa exercitatio. S. Quouſq; iubes nos exerceri? M. Vſq; dum ſudor euocetur, ſeu ad laſsitudinem, citra fatigationem nimiam. S. Aliud præceptum da, ſi placet. M. Anxiæ item curæ, & mordaces ſollicitudines, dolor, mœſtitiaq; fugienda ſunt, & quantum poteſt, auocanda ſemper à triſticulis rebus cogitatio. Intenta ſiquidẽ & moleſta cura maximè cor vrit,

corpus

corpus exsiccat & extenuat, somnum impedit: ex quo vigiliarum perpetuitas innatum calorem imminuit, & extinguit, vires debilitat, grauissimis corporum difficultatibus velut ostium aperit. Atque hæc omnia tanto magis, quanto fuerit diuturnior. Iam tristitia ipsa quoque corpus arefacit & tabefacit, cor immodicè constringit, spiritum vitiat ingenium obtundit, rationi & iudicio nebulas offundit, memoriam carpit. S. Meritò igitur Ecclesiasticus: *Spiritus tristis exsiccat ossa, & quod vermis ligno, hoc tristitia cordi.* Multóque adhuc clarius. *Tristitiam, inquit, longè remoue abs te: multos enim occidit tristitia, & non est vtilitas in ea.* Si vnquam nunc maximè fugiam hanc pestem, méque ad hilaritatem & lætitiam dabo. M. Sapies: illa siquidem cor dilatat, sanguinē in omnes corporis partes æquabiliter deriuat ac dispertit. Copia porrò & vis sanguinis, qui vehiculum animæ dicitur, omne corpus vegetat, animat, viuificat, sensum & agilitatem cōfirmat, colorem floridum, calorémque natiuum excitat. Vnde per omne corpus iucundus quidam sensus exoritur. Spiritus puriores fiunt, ingenium acuitur, & ad obeunda negotia aptiores euadimus. S. Magna merces hilaritatis & lætitiæ, quæ me quidem latuit hactenus. M. Sed eius immoderatio, offendit valetudinem. S. Hoc velim me doceas qua ratione. M. Calor à natura inditus ad superficiem dispergitur & membris excedit: sicuti per immodicam tristitiam ad interiora colligitur, vnde humor natiuus exsiccatur. Ne sit ergo nec subita, nec nimia, nec diuturna lætitia, sed tempestiua & mediocris. S. Supersuntne alia,

quæ hoc tempore mihi præcipiéda putes? M. Hodie nihil præterea. Cum rursus cōuenerimus, plura audies. S.

Luciferum hunc vtinam nobis aurora nitentem
Quam primum roseis candida portet equis.

ANNOTATIONES.

SI corpus hoc nostrum non ita natum haberemus, vt inualetudini & mutationi obnoxium esset, verùm bene semper constitutum integrum, & in optima habitudine permaneret, nulla prorsus arte ad id vel incolume conseruandum, vel è morbo recreandum restaurandumq́; indigeremus. Quia verò continenter mutatur & patitur, & ad interitum tendit, nec constitutionem illam cum qua extitit, minimè vitiosam, retinere potest, omni opera & procuratione à morborum lue prohibendum, & in ea qua licet sospitate retinendum est. Ad hoc ipsum sanitatis præstantia nos excitare debet. Etenim si omnes se fortunæ, omnes diuitiæ, & huius vitæ bona vniuersa in manus nostras tradere possent, quid illa nos morbidos, & in lecto miserè cum doloribus perpetuò decertantes solarentur? Pythagoras τῦ ὑγιαίνειν nihil putabat præstabilius, quā salutationem in epistolis adhibebat, vt Plato εὖ πράττειν, Epicurus εὖ διάγειν, Cleon χαίρειν. E symbolis autem, quibus Pythagoræi inter se vtebantur, fuit ὑγίεια sanitas. Pyrrhum Epirotarum Regem narrant, cum immolaret, non regnum latius, non illustrem de hoste triumphum

triumphum, non gloriam, non diuitias, & similia, sed bonam duntaxat valetudinem à diis precari solitum. Omnia sibi affore putabat, si illa afforet. Proindè haud falsò græcus ille versiculus in monostichis.

ὑγίεια καὶ νοῦς ἐσθλὰ τῷ βίῳ δύο.

Incolumitas & mens, duplex vita bonum.

Quid igitur facto opus est? Id M. Tullius 2. de Officiis docet in hunc modum. Valetudo sustentatur notitia sui corporis, & obseruatione earum rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse: & continentia in victu omni atque cultu, corporis tuendi caussa, & prætermittendis voluptatibus. Postremò arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Est & magnifaciendum Plutarchi consilium eodem spectans, libro de tuenda valetudine. Si amicos laborantes obseruemus, sciscitemurq́; causam morborum, non vt medicinæ peritos nos ostendamus, atque ita recondita medicorum ibi vocabula depromamus: sed, vt cum leuia vulgariáque nō oscitanter audierimus, puta de repletione, insolatione, lassitudine & vigiliis, præcipuè verò quo victu tū vteretur quum in febrim inciderit: deinde sicut in alienis erratis Plato solitus est discedens secū dicere: nū & ego sum istiusmodi? ita & ex amicorū malis sibi quemq́; cōsulere & cauere conueniet, ac meminisse ne in eadē incidat, néue ipse similiter lecto affixus laudet ac desideret pretiosissimā illam sanitatē. *In præceptis porrò sanitatis tuendæ, quæ à medicis dari solent, duo videnda sunt. Vnū, cùm quid insalubre atque noxium esse pronuntiant,*

vti ab eo penitus abstineamus. Quanquam enim nonnulla obesse ad tempus non apparet, tamen vbi humor ex illis vitiosus diu in venis latitans, tandem in putredinem conuersus fuerit, malignasq; & curatu difficiles febres generauerit, hominémq; necauerit, tum demum heu nimis obfuisse apparebit. Alterum, si prætermittere ea non poßimus, quæ illi prætermittenda suadent, vtemur quam rarißimè: si frequentius vti oportebit, quam parcißimè: nam isto modo propter exiguitatem materiæ pestifera qualitas nihil oberit. DE SOMNO MERIDIANO) *Somnum insititium vocauit Varro lib. 1. de re Rust. Ego hîc, vbi nox & dies modicè redit & abit, tamen æstiuum diem, si non diffinderem meo insititio somno meridie, viuere non possem. Potest etiam legi: tamē æstate diem si non, &c. cum lib. 3. cap. 2. dicat. Quid ni nouerim, vbi æstate diem meridie diuidere soleam?* MEDIAE MATERIAE) *Facilè concoquuntur panis triticeus farina optimè purgata, & sincera, mediocriter salitus & fermentatus. Vinum melioris notæ, oua recentia & sorbilia, pullastri, & gallinæ non vetulæ, hœdina, vitulina (sed de vitulis lactentibus) agnina, pulli columbini, perdices, phasiani, mala cydonia, vuæ passæ, cicorea. Malignæ concoctionis sunt panis secundarius, è cuius farina non probè excreti sunt furfures. Panis admodum recens; & iam iam è furno extractus, aut etiam immodicè durus. Carnes frixæ, aut tostæ, & quæ denti-*

dentibus commoli facilè nequeunt, quarumcunque animantium. Anserum & auium aquatilium, caseus nimium durus & vetus, pisces lacustres, cancri, caules & radices ferè omnes, allium, raphanus, legumina, præsertim faba, cucumeres, cucurbitæ, pepones, auellanæ, caricæ, vinum acidum, crassum, rubens. Ea demum quæ stomacho nocent. AD κακοχυμίαν MORBOSQVE) *Humores noxios generant hæ res potissimùm. Omnia salsa, insipida, ad concoquendum difficilia, acria, morticina, carnes fœtidæ, animantium vetularum, præsertim sale duratæ, vt bubula, vaccina, &c. Partes item animalium duriores, aut valde pingues, omnis adeps, oua anserum, pauonum, lac ouillum, fungi, phaseoli, pisa, fructus immaturi, aut à vermibus vitiati, oleum, vinum turbidum, acidum, mustum.* VTILISSIMVS VERO SIMPLEX) *Faciliúsne digeratur cibus multiplex, an verò simplex, quærit Plutarchus Sympósiacôn lib. 4. quæst. 1. Macrobius quoque Saturnal. lib. 7. cap. 4. simplicem præferre multiplici non dubitat.* MVLTI ENIM ET VARII SAPORES) *Genus quoddam luxuriæ, in eadem patina diuersorum saporum cibos confundentis ac permiscentis, graui oratione vituperat Seneca, demonstrans, quam ea res officiat bonæ valetudini. Locus est epist. 95. Pro Corollario addamus, Celsum lib. 2. cap. 18. cibos ac potiones in 3. genera secernere, in valentes, medios, infirmos: seu, in valentis, mediæ,*

imbecillæ materiæ. Valētes vocat, in quibus multū est alimenti, valentißimum in quo plurimū. Ex quo reliquorū generū natura cognoscitur. Materiæ genere pro viribus vtendum præcipit. Imbecillis hominibus rebus infirmißimis opus est. Mediocriter firmos media materia optimè sustinet: & robustis apta validißima est.

PROGYMNASMA NONVM ET QVADRAGESIMVM.

Medicamenta simplicia.

CVRIOSVS, PHARMACOPOLA.

CVRIOSVS. Quid tu nunc rerum actitas? P. Medicamenta disparia conficio. C. Qualia? P. Extersoria, sanguinem sistentia, suppuratoria, soporifera, laxantia, mollientia, purgantia, sternutatoria, & alia sexcenta millia, quibus solent repleri tabernæ medicamentariæ, vti etiam hæc mea, in quam pedem intulisti. C. Cui sunt paratæ hæ pilulæ? P. Nobili viro, qui eis ad alui ductionē est vsurus. Suntne alij præterea vsus pilularum? P. Et varij quidem. C. Quam varij? P. Quoddam genus caput purgandi, & oculorum aciem exacuendi vim habet. Quædam vētriculi intestinorúmque flatus dissoluunt, iecur obstructum aperiunt, dolores mitigāt, crassos, pituitosos, putridos, acres, salsos, biliosos humores detrahūt. C. Mirifica virtus, si ita est vt narras. Expertus nunquā sum: malui

lui enim iis vti, quas de carnibus minutè concisis parat cocus meus, easq́; stomachicas, & confortatiuas dici posse arbitror. Sunt aũt prægrandes, vt minimè vestris pyxidiculis, sed rotũdis & profundis paropsidibus capiantur. P. Nondum tamẽ extra telorum iactum es. Veniet tempus, cum variis medicamẽtis indigebis, medicorumq́; & pharmacopolarum fidem gemebundus implorabis. C. Si multiplicibus morbis vexabor, indigebo medicina multiplici: non nego. P. Quãuis vno tantum: nã ad vnicum fugandũ centum pharmacis aliquãdo est opus, nec fugatur tamen: nõ enim semper comprehendunt. C. Idcirco sanè hæc officina tua narthecijs, pyxidibus, cucullis, myrothecijs, herbis & radicibus tam referta est, vt mirabar mecum aduenięs modo. P. Te verò nulla incesseret admiratio, si, quàm latè patẽtib[9] terminis circũscribatur medicina didicisses. C. Id ipsũ, amabo, me doceas. P. Quod tua nil refert, nosse vis? Nisi fortè medicamentarius fieri cogitasti. C. Nõ hoc quidẽ cogitaui. Verũ nihil dubito, quin mihi ista cognitio voluptati sit futura. P. Mera est hæc curiositas tua. C. Immò certè honestissima cupiditas. Eia Magister Paule, quę sunt auxiliorũ prima & summa genera? Hinc ego nõ exibo, nisi ad quæsitũ responderis: & aliôqui circũforanei te alicuius pharmacopæi similem, id est, æquè imperitũ opinabor. P. Odiosus flagitator es. C. Quid? odiosus flagitator? Potius discendi auidus petitor. P. Scito alia vocari simplicia, id est, cum aliis non confusa, seu ab alterius admistione libera. Alia composita siue mista. Materiam simplicium esse plantas, earumq́; & arborũ

fructus, animantes, terram & aquas, seu quæ in hiscæ duobus elementis generantur. C. Teneo ista quatuor. Quid ex primo ordine ad medicandum sumitur? P. Plantæ ipsæ, folia, flores, semina, fructus, radices, succi, liquores, gummi, cortices, ligna etiam ipsa. C. Magnopere vellem singula in partes diuidi, mihíque numerari. P. Plurimas voces non intelligeres, ipsáque te multitudo obrueret. C. Concede ergo mihi hoc, vt in singulis aliquas, & paulo notiores enumeres exempli causa. P. Hoc faciam. Accipe. Abrotonum, amaranthus, asparagus, betonica, brassica tam marina, quam hortensis, chamæmelum, melilotum, pimpinella, plantago, scolopendrum, spica nardi. C. Quos laudas flores? P. Buglôssi, lilia, violas, & reginam florum omnium, rosam. C. Nihil antiquis rosa gratius, nihil maiore in pretio. Quin existimo inde ortum prouerbium, rosas loqui, id est, multo gratissima, & instar rosarum amabilia. P. Cum nihil gratius hoc flore, tum nihil fuit etiam vnquam, neque est salubrius. C. Video ad multa adhiberi. Nunc audiam aliquid de seminibus. P. Vtimur semine anisi, cæparum, cannabis, coriandri, cucumeris, papaueris, rutæ, & granis paradisi. C. Granis paradisi? Atqui ego plus millies audiui, paradisum nesciri quo loco terrarum sit. Quomodo igitur vos inde grana adipiscimini? homóne an angelus quispiam ad vos apportat? Quæ tandem sunt ista paradisi grana? Si de pomis vetitæ arboris sunt, quomodo afferent salutem, quæ Adamo & Euæ, nostróque generi vniuerso mala innumera, pestem, interitum & exitium attu-

attulerunt? Venena sunt, non remedia. Quin ea in ventum spargis? P. Quasi tu ignores, & in re medica, & in aliis quædam ob excellētiam suam excellentibus affici vocabulis. Sic appellamus aquā vitæ, lignum sanctum, manum Christi, agnum castum, &c. C. Assentior, & accepi in Sicilia quoddam genus vini optimi appellatum lachrymas Christi. Id cum germanus primùm bibisset, eoq; haustu mirificè delinitus, nomen vini interrogans accepisset, suspirans: O bone Christe, inquit, cur non etiam in patria mea lachrymatus es? P. Ha, ha, ô sanctissimum votum. C. Adhuc exempla aliquot de fructibus. P. Amygdala. C. Semper ego hunc fructum magnifeci, saluberrimumq; iudicaui. Quod si tu, Paule, pilulas inde conficeres instar pugni magnas, adderes de vuis passulis, de cinnamomi puluere, de vino Cretico aliquid, stomachis parum valentibus, me iudice, rem gratam præstares. P. Cocum & culinam tibi charam esse oportet. C. Quod secundæ valetudini meæ præsidio est, id charum & iucundum est, quidquid est. Esca & potio duos morbos exitiales auertunt, famem & sitim. P. Mitte nugari. Vis audire cætera? C. Volo equidem. P. De fructibus ad medendum prosunt præter alios pæne infinitos etiam baccæ iuniperi, & lauri, mala cotonea, punica, nux pinea, melones, glandes. C. Ad porcos cum tuis glandibus. P. Hiccine tibi fructus tam vilis videtur? C. Vilissimus. P. Scias velim in pharmacis quędam vsurpari, quæ tu sine horrore non posses aspicere: nedum manibus attrectare, aut in os sumere. Quid autem refert vnde medicina comparetur, si modo

 respon-

respondeat? Plúsne quemquam vita conseruata, quàm eius conseruatæ ratio delectat? Ista verò curanda non est, cuicuimodi est. C. Dic deinceps de radicibus. P. Est angelica, est ebuli, inulæ, pentaphyllis, zingiber. C. Nobilissima radix quam nominasti postremam, præsertim si condiatur. P. Et alia non pauca, si condiantur. C. Quid succorum liquorúmue nomine intelligis? P. Humorem, qui vel è tota materia, vel ex eius aliqua parte concisa, aut contusa, aut compressa manibus, torculari, igne, elicitur. Qui humores per æstatem ex herbis viridibus & recentibus stillicidio exprimuntur, & aquæ distillatæ seu eliquatæ vocantur, eorum vt vsus est perfrequens, sic infinita sunt genera. C. Interfui sæpe, & cōsideraui instrumenta, cepíq; magnam voluptatem. In ædibus suis idem factitant amplissimo genere mulieres pleræq; : & aquas illas ægrotis pauperibus sine vllo pretio non solùm rogantibus donant: sed etiam in eorū casas, ædiculasq; vltro mittunt. P. Laudabile piumq; factum. C. Estné alia species liquorum? P. Sunt cōcreti, qui vel per se à planta defluunt, vel è secto terebratóue caudice, ramo aut ligno erumpunt. Vt mel aërium, manna, saccharum, ladanum, aloë. Gummi quoddam arabicum nominamus, quoddam bdellium, aliud euphorbium, aliud stacten, aliud mastichen. Resina & cerasorum gummi tibi sunt notissima. Vtimur insuper corticibus casiæ, radicum capparis, mali citrei, mandragoræ. E lignis xylobalsamo, tamarice & guaiaco. C. Hoc illud est lignum sanctum scilicet, quod India mittit. P. Idipsum est. C. Et decoctum huius bibunt,

bunt, quos gallica lues depaſcitur. P. Et illi & alij, qui humoribus ſuperuacuis carere cupiunt: oppidò enim exſiccat. C. Oculis vidi vnam harum arborum in horto viri illuſtris. Erat ſanè humilis, & ad ſpeciem contempta. Folia acuta, lata atque longa, rami breues, & gradatim in orbem enaſcentes: ſtipes non craſſior meo crure. Nunc ſequitur vt exponas, quænam ab animantibus ad ſimplicia medicamenta petatis. P. Pinguedines ſeu adipes: vtar enim pro eodem. Nam propriè adeps aut ſebum magis terreſtrium, pinguedo humidiorum animalium eſt. Durior item eſt adeps, nec ita facilè liquatur, celeritérque liquefactus cogitur. C. Quorum adipem probatis ergo? P. Anatum, caponum, canum, ceruorum, caprarum, felium, gallinarum, hircorum, hominum, ſuum, taurorum, vitulorum, vrſorum, taxorum, vulturum. Medullas autem bouis, canis, cerui, vituli, hirci. C. Nihílne de medulla hominis? P. Illa eſt tam caſti quàm turpis & vetiti amoris pabulum. C. Eſt mollis flamma medullas Interea: & tacitum viuit ſub pectore vulnus. P. Quod attinet ad oſſa, valent cornua ceruina, caprina, item humana. Quod ad teſtas, ſepiarum, concharum. Adde huc vngues caprarum, aſinorum vngulas, monocerotis ebur. C. Quæ animantes, quarúmue animantium partes ſunt ſalutiferæ? P. Cantharides, cochleæ, ranæ, hirundines, cancri, lumbrici, pili & cerebrum leporis, pulmo vulpis, iecur lupi, & caprinum & caninum, canis, inquã, rabioſi, caſtorium, caro viperę. C. Quos, vt ita dicã, ſanguines probatis? P. Columbarum, hircorum, veſpertilionum

vespertilionum, ac suum. Lac autem omnis generis, & serum lactis, butyrum quoq; & caseum. Fimum hircinum, accipitrinum, leporinum, bubulum, gallinaceum, columbinum, ouillum, & quod album græcum pharmacopolæ, item moscum & bombycem: hæc enim quoq; confectorum ciborum reliquiæ sunt. C. De hirco mirabile dictu, illum tam malè olentem, plurimarum vxorū maritum, tot de se bona ad sanitatem largiri hominibus à quibus tamen tantopere despicitur. P. Quæ proxima Principum comitia celebrabuntur, in iis suadeo, vt tanquam fidelis ac disertus patronus hirci caussam agas: siquidem non in vna regione Germaniæ, sed in tota passim contemnitur. C. Quin etiam ad Hispaniæ, & Franciæ Reges, ad Italiæ Principes eius caussa scribendum. Siquidem non multò excellentior honos illis in prouinciis misero defertur. Verùm age, quæ sunt metalla? P. Aurum, argentum, argentum viuum, gypsum, ærugo, vitrum, minium, plumbum, sal, squama æris & ferri. C. Qui lapides? P. Hæmathites, aëtites, seu lapis aquilæ, crystallus, iaspis, sapphirus, smaragdus. C. Quàm magno vendis pugillū pulueris smaragdini? P. Non metimur hunc puluerem pugillis, vt auellanas, aut nuces castaneas. C. Fidem commodo, sine argumentis. Quas terras porro? P. Lemniam, seu terram sigillatam, bolum armeniacum, cretam. C. Quid ab aquis? P. Asphaltum seu bitumen, spongiam, garum, muriam, spumam salis. C. Etsi perspicio plura te enumerare potuisse, nolo tamen in percontando nimium esse onerosus. P. De ista humanitate amo te.

ANNO-

ANNOTATIONES.

REGINAM FLORVM OMNIVM ROSAM) *Graci ῥόδον vocant, ὅτι ῥεῦμα πολὺ τῆς ὀδμῆς ἀφίησι, διὸ καὶ τάχιστα μαραίνεται. Quod odoris fluxum emittat plurimum, quo nomine primo quoquo tempore etiam flauescat.* MANNA) *Manna vsum antiquum esse, & quibus nominibus à Romanis auctoribus, à Papinio & Orpheo poëtis appellaretur, à Plinio insuper in thure concussu elisas micas manna nominatas docet Crinit. lib. 25. cap. 2.*

PROGYMNASMA QVINQVAGESIMVM.

Medicamenta composita.

PHARMACOPOLA, CVRIOSVS.

PHARMACOPOLA. Venturum ad me hodie istum quæsitorem non putassem. Num audiendo non es defessus? C. Ego defessus? Non sum adeo tener & imbellis, qui tam parua mora, tam paruo labore defatiger. Te potius oro quæsoq́ue, vt quod restat, sine cunctatione persoluas. P. De compositis medicaminibus dicendum est. Eorum duo sunt genera. Quædam enim intra corpus recipiuntur, quædam corpori foris admouentnr. C. Percepi hanc distributionem. Quæ sunt

ſunt ſpecies primi generis? P. Antidota, purgantia, vomitum cientia, condita, ecligmata, ſucci medicati, ſerapia, decocta, pulueres ſeu trituræ, paſtilli, catapotia, glandes, clyſteres, collyria, gargariſmus, dentifricia, errhina, apophlegmatiſmi, odorameta, ſuffimēta ſeu ſuffitiones. C. Non prius quæram de externis, quam horum primorum rationē didicero. Quapropter ſi vis deuincire me tibi, ſingula quam breuiſsimè declara. P. Quod ipſe non rogatus eram facturus, id tanto faciam libentius, quia rogas. Ergo antidota ſunt, quę propter venena aut è corpore eiicienda, aut ab eo prohibenda ſumi mos eſt: quæ item amuleta, & alexipharmaca dicuntur. Illa quæ malis reliquis depellēdis comparantur, non propriè hoc nomen gerunt. In antidotis verò ob variam ſingularemq́ue vtilitatē principem tenet locum theriaca. C. Audiamus aliquid de hoc miſto. P. Non ſolùm præſentiſsima venena diſcutit: ſed etiam dolores capitis, vertigines, aurium grauitatem. Epilepticis, attonitis, aſthmaticis, ſanguinem reiectantibus, arcuato morbo correptis, ileoſis & cœlioſis prodeſt. Ventriculi imbecillitatibus ac inflationibus, cruciatibus maioris inteſtini occurrit. Induratum lienem emollit, calculos in renibus comminuit, vrinæ difficultati, & veſicæ exulcerationibus medetur, fœtum mortuū excutit. In lue peſtifera nō inuenies ſalutarius auxilium. C. Quā reſiſteret veneno, ipſemet oculatus ſum teſtis, cum circumforaneum myropolā puer viuos araneos theriaca inuolutos deuorantē admirabundus aſpexi. Reliqua ſic eſſe vt dicis, nō auſim negare. Iam labere ad alia, ſi videtur. P. Purgātium,

tium,siue catharticorum partim liquida sunt,partim solida. In his posterioribus numerantur bolus purgatorius,frustulum nimirum esui aptũ, quantum bucca potest capere. Item quod dicitur dilutum purgatorium. C. Quid hoc est? P. Liquor est, in quo ad certum tempus medicamenta purgantiá concisa, trita siue in puluerẽ redacta,vel solida etiam integraq́; macerantur.Hæc Principibus,dynastis,tenerioribusq́; exhibẽtur. C. Qua de caussa? P. Quod minor in iis,quam in cęteris purgantibus vis est,& eorũ vsus putetur minus habere periculi. C. De vomitum elicientibus quid ais? P. Quædam hoc possunt leuiter:quemadmodum inter simplicia quoque hanc vim habent nonnulla: vt calida, decoctum hordei, oleum digitis aut pinnis illitum, & in guttur demissum. Eôdem valet, esus ficum recẽtium liberalior. Inter composita serapiũ acidum, oxymel, & hydromel. C. Quænam igitur mediocriter hoc ipsum poterunt? P. Anethi flos & semen,radix betonicæ, & cucumeris satiui. Vehementer vterque elleborus, radix cucumeris syluestris, sparti flores, nux quæ vomica dicitur. C. Vnum omisisti. P. Vel plura etiam, studeo enim breuitati. C. Ebrietas & crapula mirè efficacia sunt in hoc genere. P. Quæ turpiter ingeruntur, meritò turpiter egeruntur. C. De saccharis & conditis, opinor, iam dicendum est. P. Iosaccharum è violis, rosaceum è rosis fit. Aliud è cichoreo,aliud è buglosso,è saluia,è lauẽdula, betonica,pæonia.Condiũtur cotonea,zingiber,acarus, citria, pimpinella. Ecligmata, seu eligmata vocamus, quæ linguntur & lambuntur verius (quod

vox

vox ipsa significat, & ideo latinè etiam illinctus dicuntur) quàm deuorantur, & ore retenta, aut linguæ subdita paulatim liquescunt ac resoluuntur. C. Puto Latwergen à Germanis dici, & ipsam hanc vocem indicare quod affirmas. Corruptum enim esse ex Leckwergen / quod de cibis Schleckwerck dicimus. P. Quod res ipsa est loqueris. C. Quid succus medicatus? P. Qui primùm defæcatur: subinde verò solis aut ignis calore sic densatur, vt diutius citra interitum asseruari queat. C. Quid serapium? P. Quod hodie syrupus: cum videlicet medicamenta adhibito melle aut saccharo coquuntur, donec concretionem adipiscantur. Iam, decocta fiunt è radicibus, foliis, seminibus & floribus plantarum. Pulueres seu trituræ, ex rebus odoratis, & medicamentis simplicibus in puluerem redactis, adiecto saccharo componuntur: quæ item in secundis mensis apponere licèt. Germani Trisenet. Pastilli Græcis τρόχισκοι rotulæ à figura. C. Quid vult catapotium? P. Medicamentum vsitatissimum, quod deglutiendo sumitur, & à paruæ pilæ similitudine pilula nomen habet. Excogitauerunt medici hoc genus, ad dissimulandam medicamenti insuauitatem. Simul ne ventriculus adscititiis humoribus grauaretur, propriis ac domesticis interdum satis oneratus. C. Quid glandes? P. Quod barbari à supponendo seu subiiciendo suppositorium. C. Scio, cum nimirum ægri ob imbecillitatem nimiam enemata perpeti nequeunt. P. Etiam alias ob caussas adhibetur. Collyria oculis allinuntur, quæ liquida sunt: nam quædam sunt arida. De gargarismo

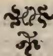
rismo quid opus est me loqui, nisi audire vis quam variis modis componatur. C. Nolo, de dentifricio velim vnum verbum. P. Vsus eius potissimùm est in expoliendis, extergendis, stabiliendisque dentibus. C. Errhina quid? P. Quæ in oblongam ac pyramidulæ formam coacta naribus immittuntur, quæque liquida infunduntur, aut illinuntur. Etiam quæ sicca ipsis induntur, aut per calamum inspirantur ad sternutamenta mouenda, pituitamque & mucum è cerebro elicienda. Quod sequitur, apophlegmatismi sunt, quæ intra os retenta & commansa, per emissaria palati pituitam, natosque in capite humores noxios educunt. Barbaris masticatoria. Odoramentorum voce intellige omnia tam simplicia quam composita, quæ nō admoto igne, suo odore cerebrum afficere, aut grauem odorē, aut pestilentem aërem depellere possint. Suffituum nomine, quæ incenduntur, aut viuis carbonibus committuntur, ad suaueolentiam conciliandum, ad destillationes ex capite in subiectas partes, grauedines, obstructiones, alios frigidos cerebri affectus, & pestilentiæ contagia arcenda. Conueniunt etiam asthmaticis, & quibus frigidorum crassorumque humorum copia thorax refertus est, suppurationib⁹, tussi, laterumque doloribus. C. Quoniam disseruisti de compositis, quæ intra corpus recipi solent: adde nonnihil de illis, quæ extra corpus. Quæ sunt illa? P. Inprimis varia genera olei, & vnguentorum, quorum nomina istæ quas cernis pyxides ostentant. Linimenta iisdem ferè ex rebus, quibus vnguenta componuntur: nisi quod carent cera. Emplastra ex herbis, floribus,

radicibus, generibus olei pluribus, aut liquoribus commixtis vnâque coctis. Cataplaſma propriè eſt, quod è plantis viridibus contuſis, vel iiſdem penitus in aqua decoctis fit, ſine oleo. Ceratum ex ſpeciebus paulò craſsioribus conſtat, & oleo vario, addita cera, reſina, terebinthina, quo fiat ſolidius. Epithemata propriè dicimus malagmata, quæ mediis corporis partibus, ventriculo, iecinori, lieni admouentur: generatim, quæ cæteris etiam partibus. Fomenta à fouendo, quod ſuo calore partes corporis quibus applicantur, foueant. Quorum alia humida ſunt, alia arida. Hæc hodie medicamenta ſacculi nominantur. Componuntur ex radicibus, herbis, ſeminibus & id genus aliis. Inſeſsiones ſeu inſeſſa ἐγκαθίσματα, decocta ex herbis, radicibus, ſimilibúſque medicaminibus, quibus æger inſidet. Vſus horum eſt potiſsimùm in renum, veſicæ, coli, ani, & vteri malis. C. Nihil puto reſtare. Quod ſi quid etiam reſtaret, diutius ab opere tuo cui dabas operam impedire te nollem. P. Feci quod amicum decuit, tuis precibus morem geſsi. C. Viciſsim geram tuis, cum vſus poſtulauerit.

ANNOTATIONES.

DE VOMITVM ELICIENTIBVS) *Duplicem purgandi rationem, per vomitionem nempe, & alui deiectionem in duabus animantibus obſeruarunt medici, eáque ad homines tranſtulerunt. Nam*

Nam canes quidem, vt etiam nobis est notum, vomitione: aluo autem ibes Ægyptiæ se curant. Cicer. 2. de nat. deorum. Sed locus est corruptus. ENEMATA PERPETI) *Ab ἐνίημι immitto fit enema, à κλύζω quod est irrigo, fit clyster. Instrumentum ipsum, quo cremor in aluum iniicitur, clysterium & clyster: id autem quod iniicitur, quóque aluus euocatur enema dicitur. Ab ibi, quæ est auis Ægyptia, didicimus hoc valetudinis caussa facere: illa siquidem rostri aduncitate aquam sibi per eam partem infundit ad purgandum, qua reddi ciborum onera maximè salubre est. Eadem ratione hippopotamus in quadam medendi parte etiam magister nobis extitit. Assidua namque satietate obesus exit in littus, recentes arundinum cæsuras speculatus: atque vbi acutissimum videt stirpem, imprimens corpus, venam quandam crure vulnerat: atque ita profluuio sanguinis morbidum aliâs corpus exonerat, & plagam rursus limo obducit. Sunt item complura animalia, quæ herbas nobis ad medelam vtiles ostenderunt. Plin. lib. 8. cap. 26. & 27.*

PROGYMNASMA PRIMVM ET QVINQVAGESIMVM.

Morbidi duo, & laus Podagræ.

PODAGRICVS, CALCVLOSVS.

PODAGRICVS. Heu heu heu, ô podagra. Apud inferos te natam, tibiq; matrem Megæram, nutricem Alecto fuisse autumo. Quorsum Tantalus siti, Ixion rota, Sisyphus voluendo saxo, aliis alij modis illic cruciantur? Tu omnibus excarnificandis sola sufficeres. Nunquámne discedes? Quandiu miserum me torquebis? Si epilepticus essem, si paralyticus, si lethargicus, spleneticus, si diruptus, si morbo alicui sontico obnoxius, si peste demum affectus, ad salutem peruenire liceret. Hos dolores nulla tam singularis ac præsentanea medicina excogitari potest, quæ excludat. Quidquid medicamentorum edas, bibas, pedibus illinas, nihil agis, vincuntur. Non mentitur Pelignus vates.

Tollere nodosam nescit medicina podagram,
Nec formidatis auxiliatur aquis.

C. Satius est me queri isto modo. Quod vtinam cibi ac potionis minus assumere consueuissem: vtinam corpus non ita immoderatè exercuissem: vtinam alia omisissem, quibus concoquendi & expel-

expellendi facultas mea debilitata est: id quod ad generandos calculos multùm valet. Nunquam fuisset caseus, lac, raphani. O si abstinuissem alimentis pinguibus, viscosis, pituitosis, immodicè salitis carnibus ac piscibus, iis etiam malè coctis, lentibus, pisis, piris, ouis duris, rapis, fabis, iuglandibus, auellanis, fungis, vino acido, ceruisia turbida, & iis demum omnibus, quibus cruditates mouentur: præsertim verò pultibus & placentis istis farinaceis, quarum esus prope asiduus vehementer obfuit mihi, quod nunc demum experior & credo. P. Quis hoc ait? C. Medicus. P. Quid dicit? C. Valentis esse materiæ has placentas, si egregiè valentem robustumque stomachum nactæ sint: succum autem crassum progignere, humorum crudiorum certum seminarium: siquidem crasitiem illam calor naturalis infirmior percoquere nequit: ita humores illos crudiores sæpenumero omnes corporis partes replere, & potisimùm vias naturâ angustiores infarcire: ac modo grauare iecur, modo lienem turgidum reddere, renibusque calculi principia suppeditare. Quod si illa crasities viscosum quippiam admistum habuerit, duplicatum fore malum. Non enim solùm, inquit, quod crassum est, meatus vacuos implebit: sed viscosum illud in angustiis illis tenacisimè inhærebit, alimentique distributionem, vniuersamque nutritionis œconomiam impediet: nec naturam suis fungi muneribus permittet, pesimorumque affectuum, & inprimis lapillorum istorum caussa erit, quos in pulmonibus, & in hepate, & in cerebro, & in folliculo fellis, & in splene quorundam

ab anatomicis inuentos audio. Hinc in renibus hæc mea calamitas, quæ me dies atque noctes intolerabili cruciamento fatigat. P. Nihilne remediorum medicus? C. Præscripsit, non adiuuerunt tamen, nec adiuuat vllum, nisi cum immittor in balneum vmbilico tenus: tum enim mitigatur aliquâtùm dolor. Podagram tuam esse tormentum hoc nostro maius & acerbius non fit mihi probabile: & testes inuoco illos, qui vtrumque perpessi sunt, quiq; comparatione calculi podagram vocât auream. P. Habeant illi hoc suum aurum sibi. Ah, vt æstuat, vt furit pestis? Vt per membra intima perq; ossa penetrans omnia depascitur? Ades mi sodalis, mi scipio: sis mihi quod soles, pes tertius, & tremulum rege gressum: vt olim ille patris sui, qui abs te nomen hoc primus inuenit. Ecce ambulonem. Hem quot dies in lectulo continenter iacui? & summis oppressus cruciatibus iacui. Magis in mortuis profectò, quam in viuis numerandus sum. C. Et ego cultellis me discindi arbitror, quoties per meatus astrictissimos lapilli se penetrant. P. Nihilne eiicis cùm vesciam soluis? C. Aliquando frustilla instar pisorum. Interdum oblonga & acuminata aut hispida cum sanguine. Quod si particulæ istæ in vesica côcreuerint (& timeo ne contingat) interitum mihi afferent. P. Licebit tum lithotomum adhibere & secari, vt multi: quorum ego lapides prægrandes vidi. Ego verò nô aliter secari possum aut debeo, nisi si mihi ambo crura bipenni amputentur. C. Tu de sectione caue vnû mihi verbum: horrescit animus, & assurgunt comæ, quoties clamoris recordor duorum

quos

quos aſpexi cum ſecarentur. Eorum alter præ doloris acerbitate vitam depoſuit. Seruáſne illa quæ ſolét podagrioſis edicere medici: vt ne ſaltēt, vt ne trochum agitent, vt remiſsè admodū & lentè ambulent? P. Nimis ſeruo, atq; etiam libenter, quod illi prodeſſe nobis affirmāt, lectica geſtandum me curarem vel à lecticariis, vel, vt hodie fieri ſolet, à duabus mulis, ſi valerem opibus. Et tamen (ô ſtultitiam hominum otio & litteris abutentium) incidi nuper in librum, quo podagra laudabatur. C. Nec falsò. P. At ego dico falsò. C. Multis priuaremini commodis, quæ vobis conciliat benigna podagra. P. Commodis? Quæ ſunt iſta commoda? C. Honor quo afficimini, quando vobis aſſurgitur, de via deceditur, potior locus datur: quando cæteris ſtantibus vos allatis cum puluino ſellis ſedere iubemini: quando curribus vehimini, equis portamini, cum alioqui pedibus ingredi oportuiſſet. In conuiuiis primi diſcumbitis: quod melius & delicatius eſt in cibo, in potu, id vobis proponitur: & beneficium ſe accipere hoſpes arbitratur, cum liberè eloquimini quid velitis. P. Malè rem intelligis. Hæc calamitatis ſunt argumenta: nec verus honor iſte honor. C. Tamen conſtat vobis bene fieri præ aliis, quacunque de cauſſa id tandem fiat: mallèntque multi veſtram miſeriam cum veſtris voluptatibus, diuitiis, omniumq; rerum copiis & commoditatibus, quàm onus paupertatis ſuæ intolerabile cum ſanitate corporis. P. Stultorum vota nihil moror. C. A quàm multis periculis ſeruamini, dum domi, & in lectis veſtris detinemini?

Quam multi ad vos rumores afferuntur? Quam varia de toto orbe apud vos narrãtur? Quid quod ab administratione Reipub. vos Podagra plerunq; liberat: hoc est, à curis molestissimis, & grauissimis? Quid quod interim in isto otio animum litteris & sapientia excolitis? Quid quòd nullus vates aut astrologus temporum mutationem tam certò vt vos, prænuntiauerit? vt non humanas tantum, verum etiam cælestes res illa vos docere videatur. P. Nondum intelligis, hæc non indicare quàm beati, sed quàm miseri simus? Lues & pernicies humani generis est, quæ exsorbet nostrum sanguinem, immutat præclaram corporis speciem, colorem infuscat, vires attenuat, corpus incuruat, oculos hebetat, somnum adimit, hilaritates omnes fugat, manus, digitos, articulos, humeros, membra omnia debilitat atq; frangit. C. Hoc est laudare magis, quam vituperare. Nam cum sciamus corpus continuum quasi bellum gerere aduersus animum, tum demum potest hic valere bene, si illud valeat malè. Quandiu vegetum ac sospes est, multorũ malorum seminarium est: quandoquidem tum maximè cupiditates sese efferunt, quibus ægrè resistitur. Equus indomitus est sanum corpus, sessorem animum facillimè excutit. Et nulli melius affectiones vitiosas comprimunt, quàm quibus cæpit esse malè. Quin etiam corpori commodat podagra, dum superuacaneum adipem exsiccat, humoresq; nimium redundantes & inutiles consumit. Vitam deniq; longiorem efficit. Nam nisi materiam illam furentem atque noxiam in membra, articulosq; deriuaret, in stomachum

chum vtique, in cerebrum, in hepar euaderet, spiritumque vitalem extingueret. Non igitur apud podagrosos multum loci est ambitioni, superbiæ, inuidiæ, inimicitiis, fraudibus: secū ipsi satis habent quod agant, & domi plus negotiorum quàm vellent. Nec est tam inhumana & agrestis Podagra, vt cibum vobis vinúmque prorsus neget. Quin eius concessu delicatius interdum cibo & potionibus reficimini. Quod si vos ingurgitaueritis, aut in Venerem effuderitis, tum iustitiæ munus exercens, pœnas sumit de sontibus iustas atque meritas. Ob hoc sanè laudanda est. Illa ex inhumanis humanos, ex iracundis mites, ex intemperantibus temperantes, ex libidinosis castos, ex impiis religiosos, ex auaris liberales efficit. P. Hæc eadē cæteri morbi. C. Immo non. Quoniam aut citò homines tollunt è medio: aut ita sine intermissione vellicant & affligūt, vt nisi de doloribus cogitare nihil possint. Hæc verò suas vires & intendere nouit, & remittere, longáque interualla concedit. Qua etiam conflictati sunt philosophi, & Principes, & Reges, & Imperatores: cū quibus, qui est ingenuus, malle debet aspera quæque perpeti, quàm cum plebeis & sordidis mortalibus voluptatum illecebris eneruari atque effæminari: ac dum mens modo statum suum valetudinemque rectam conseruet, de corpore, quo tanquam mancipio vtimur, non adeo laborare. P. Quis hanc pestem laudauit è veteribus, quam tu ita prædicare instituisti? C. Quamuis nullius præconio exornata esset, non ideo tamen laudem non mereretur. Quot enim illustribus rebus, quot illustribus viris contigit, vt præconem nul-

lum aſſequerētur? Et tamen nihilominus illarum præſtantia, & horũ virtus laudibus digna eſt. Nec quia cuiquam facta eſt iniuria, ideo eam augere oportet. Cæterùm, ne omnino laudatore putes caruiſſe Podagram, ſcito Lucianum diſertiſsimum ſcriptorem eam celebraſſe. Mihi verò de ea cogitanti tam multa egregia occurrũt, vt ſi velim proferre omnia, citius diei quam orationis finis ſit futurus. Etenim quod primo loco dictum conueniebat, non quæſiuit nomen ſplendidum. Neq; enim ſe Cephaleam, aut Cardialgiam, aut Ophthalmiã à præſtantioribus partibus, ſed à contemptiſsimis & infimis, à pedibus, inquam, ſe nominauit. Tam antiqua porrò eſt, vt etiam bello Troiano interfuerit. Quæ cum doloribus, quod negari non poteſt, homines premat, nullum interficit, aperteq; inuadit, ſine vllis inſidiis, quos inuadit. Soli Deo ſubiecta, medicos irridet. Generoſa eſt: ſiquidem imbellem ætatem contemnit: pueros, ſenes decrepitos, mulieres, ſpadones nihili facit: quod floret, quod robuſtum, quod nobile atq; inclytũ aggreditur. Pauperes & ruſticos relinquit. Nullæ illam minæ terrent, nullæ blanditiæ deliniunt, nullæ machinæ expugnant. P. Occidis me loquacitate tua. Lauda calculum tuum: & cum tibi perſuaſeris habere te in corpore tuo excellens bonum, tũ mihi quoq; perſuadebis. Poſſet eodem modo laudari peſtilentia, poſſet bellum, ſicut ebrietas, ſicut moria, ſicut mors, ſicut muſca, ſicut caluitium à quibuſdam laudata ſunt, qui ſua ingenia ſuamq; eloquentiam in rebus vel abſurdis & incredibilibus, vel abiectis & humilibus oſtentare venditaréque

volue-

voluerunt. Non mihi foret difficile commendare lupanaria, mendicitatem, & similia. C. Quod ergo remedium est morbis nostris congruentissimum? P. Æquus animus, id est ærumnę condimentum optimum. C. Sic existimo, & occurrit illud Senecæ. Nihil tam acerbum est, in quo non æquus animus solatium inueniat.

ANNOTATIONES.

MORBO ALICVI SONTICO) *Sex. Cæcilius Iurecos. qui leges duodecim tabularum interpretatus est, morbum sonticum esse intelligendum dixit morbum vehementiorem, vim grauiter nocendi habentem. Gell. lib. 20. cap. 1. Alij iustum & perpetuũ exponunt, quiq; alicui rei gerendæ impedimento est: ac proinde in militaribus decretis non tenebatur is iureiurãdo esse astrictus, qui sontico morbo esset affectus. Apud Næuium sontica caussa est legitima & iusta. Elius Stolo sonticum existimauit pro noxio dictum: vnde sontes homines pro obnoxiis & deperditis: et sontire verbũ pro eo quod est, in aliqua re obesse, & grauiter nocere. Sons igitur nocẽs, vt ex contrario insons innocens. Ausonius. Si bonus est insons, contrarius & malus est sons.* POTEST HIC VALERE BENE, SI ILLVD) *Quum nos ægrotantes nihil nisi cũ probitate coniunctum delectet, quum nulla illecebra ad peccandum sollicitent, docet Plin. epistolio quodam lib. 7. cuius in extremo consiliũ est, vt sani explicemus, & ad rem conferamus, quod ægri statuimus. Sed mala ipsius*

ipsius verba, atque adeo epistolam illam 26. integram ponere, quia me recreauit, nec lectoribus meis ingratam futuram spero.

C. PLINIVS MAXIMO SVO.

Nuper me cuiusdam amici languor admonuit, optimos esse nos, dum infirmi sumus. Quem enim infirmum aut auaritia, aut libido sollicitat? non amoribus seruit, non appetit honores, opes negligit, & quantulumcunque, vt relicturus, satis habet: tunc deos, tunc hominem esse se meminit: inuidet nemini, neminem miratur, neminem despicit, ac ne sermonibus quidem malignis aut attēdit, aut alitur, balinea imaginatur & fontes. Hæc summa curarum, summa votorum, mollemq; in posterum, & pinguem si contingat euadere, hoc est innoxiam, beatamq; destinat vitam. Possum ergo quod pluribus verbis, pluribus etiam voluminibus philosophi docere conantur, ipse breuiter tibi mihique præcipere, vt tales esse sani perseueremus, quales nos futuros profitemur infirmi. Vale.

MVLIERES) *Romanis tamen mulieribus accidere quoq; podagram, & quam ob caussam, indicat Seneca, epistola 95. Maximus, inquit, ille medicorum, & huius scientiæ conditor, fœminis nec capillos defluere dixit, nec pedes laborare. Atqui hæ iam & capillis destituuntur, & pedibus ægræ sunt. Non mutata fœminarum natura, sed vita est. Nam cum virorum licētiam æquauerint, corporum quoque virilium vitia æquauerunt. Non minus peruigilant, non minus potant, & oleo & mero viros prouocant. Æque inuitis ingesta visceribus per os reddunt, & vinum omne vo-*

mitu

*mitu remetiuntur: æque niuem rodunt, ſolatium ſto-
machi æſtuantis.*

PROGYMNASMA ALTERVM ET QVINQVAGESIMVM.

Phlebotomia, ſeu miſſio ſanguinis.

MEDICVS, PHLEBOTOMVMENVS, PHLEBOTOMVS.

MEDICVS. Si effectũ dediſti quod heri præceperam tibi, vt ante horam nonam, quo tempore miſſurus eſſes, inambulares per hortum, moderateq́; corpus agitares ad humores commouendos extenuandóſque, feciſti bene. P. Obſecutus ſum tuo iuſſui. M. Præterita iam nona ad rem aggrediendum puto: ſecabimus venam. P. Paratus ſum, ſecetur. M. Paretur ſubitò ouũ ſorbile, apporteturq́; vini caliculus. P. Mihíne? M. Maximè. P. Mos eſt cibo vacuis planè ſanguinem mittere. M. Hunc eſſe morẽ ſcio: tamen iſtuc quod iubeo etiam eſt in more, & Medicis nõnullis probatur. P. Quanam de cauſa? M. Exinanito ventriculo ſanguinem natura pertinaciter cohibet, ne prorſus alimento ſpolietur: eum facilè dimittit, ſi vel aliquantillũ antea nutrimenti acceperit. Quod ſi te humoribus ſpiſſeſcentibus plenũ iudicaſſem, ante

ante biduum etiam imperaſſem balneum: quãdo per id rareſcunt, ac diſsipantur. P. Tuum iudicium & in hoc, & in aliis promptus ſequar. PHLEBOTOMVS. Afferte peluim capaciorem, in qua collocem hæc duo minuta excipula ad perſpiciendam commodius in iis emiſsi varietatem cõditionémque ſanguinis. Poſt, eam reponite loco non ſordido, quò nec puluis, nec ventus, nec ſolis radij aſpirent. Statuite hîc ſellam cum ſcabello. M. Exſorbe hoc ouum. Hauri etiam iſtuc villum. Tu interea ſcalpellũ, faſciam lineam & laneam expedito. Præſtóne eſt mitella ſerica, cui de collo pendenti brachium affectum inſeras? P. Iſta eſt. PHLEBOTOMVS. Iam brachium paululum oleo inunctum fricabo, vt eo tepefacto ſanguis veniat expeditius. Aliquid inſuper olei ſcalpello illinam, quo ſectiunculæ dolor temperetur. P. Quod tuæ conſuetudinis & artificij eſt, liberè facito. PHLEBOTOMVS. Quam venam incidam? M. Mediam, & communem ſeu matrem: tu medianam appellas. Si λειποθυμίαν times, iacenti mittemus. P. Nihil timeo. PHLEBOTOMVS. Manum extremam pedi meo ſiniſtro ſuperpone. Turgent venæ. Num arctius aſtringo faſciam? P. Remitte nonnihil. PHLEBOTOMVS. Quoties ante hac miſſus eſt tibi ſanguis? P. Quinquies. PHLEBOTOMVS. Sempérne ex hac vena? P. Non: è cephalica, è baſilica quoque. PHLEBOTOMVS. Quo anni tempore? P. Menſe Maio, vt nunc. PHLEBOTOMVS. Menſis opportuniſsimus. M. Et in anno ſemel tantum, nonne? P. Semel. M. Crebrior inciſio facit, vt quemad-

modum

modum multum sanguinis, sic multũ vitalis spiritus simul exeat. Quo exhausto, vniuersum corpus frigescit, actiones naturales præpediuntur, & infirmantur, intempestiua senectus difficilésq; morbi consequuntur. Quippe vbi calor naturalis supra modum est refrigeratus, & humidum primigenium immoderatius imminutum, languent viscera, regnat malorum multorum genitrix cruditas. PHLEBOTOMVS. Tu famule, ambabus manibus peluim tene. M. Absiste longius à brachio, ne cruore aspergaris: saliet enim prima eruptione longius. PHLEBOTOMVS. Quod fæliciter cadat. En, reclusi venam. M. Heus ancilla, acetum in patella, vt si res postulet, tempora, frontem & nares illinamus. P. Balneator quidam ab hinc trienniũ, cum, non vti tu modo, secuisset, sed pupugisset, & quidem tertium, dicebatq; habere me cutem præduram: scilicet in elephantis corium se putabat incidisse. PHLEBOTOMVS. Nihil tua cute mollius. Ac periculum magnum fuit, ne tertia percussione venam penetraret, aut neruum attingeret, vnde neruorum distentio fuisset consecuta, quæ hominem crudeliter consumit: aut arteriam incideret, quæ neque coit, neq; sanescit. Iuncta est siquidem vena arteriis, his aũt nerui. M. Bellè, & cum impetu sanguis profluit. PHLEBOTOMVS. Quot vncias? M. Sex. Agita pollicem. P. Spero hanc sectionẽ mihi salutarem fore. PHLEBOTOMVS. Diui diuæq; omnes te adiuuẽt. M. Num te sentis debiliorẽ? P. Aliquanto. M. Perunge illi aceto vtrũq; tẽpus. Mutatur sanguis, & ꝓpe impleta est mẽsura. Supprime, priusquam omnia deficiat. Vulnusculo iã penicillum

lum ex aqua frigida expressum impone, & deliga brachium. PHLEBOTOMVS. Factum est. Sede adhuc paulisper in ista sella, brachiumq; super caput repone. M. Initiò crassus & niger fluxit, post rubere & pellucere cœpit. Satis detractum. Quod restat, id sincerum, integrum, & purum crede. PHLEBOTOMVS. Togam rursus tibi induam. Intorque brachiũ sensim, caue extendas. Iam in modum torquis mitellam tibi è tela serica circũdabo. Nodum in ceruice faciam. Siccine satis longa, an contrahenda? P. Conuenit. M. Recuba aliquantisper in hoc lectulo, dum exagitati humores cõquiescant. Somnum si accesserit, facessere vsq; in noctem iubeto. P. Quamobrem à phlebotomia noxius est somnus? M. Ante sextam horam minimùm neutiquã somnus admittendus. Causæ complures cùm adducantur, duas adduxero. P. Quæ sunt? M. Ideo prohibemus istuc, ne inter dormiendum humores in partem scalpello affectam ac dolentem cum transfluxerint, abscessus ibi, seu apostema existat. Natura quippe comparatum est, vt dolẽtes partes affluxibus huiusmodi cumulentur, in somno præsertim. Præterea spiritus, sanguis, & calor vena laxata ad exteriora prolectati, sopore ad centrũ retrahuntur: atq; ita persæpe, tum ob vena patefacta excitatam commotionem, tum per somnũ retractionem, humores bullire incipiunt, indeq; febris tandem accenditur. Vitandi item cibus potúsque frigidus, & omnino frigus. Corpus etenim calore innato nõ parum per sanguinis detractionem imminuto, immodicè frigescit. Hoc præceptum tam necessarium non est Maio mense: aliâs obseruabis,

cum

cum cælum eſt frigidius: item quando nebuloſum ac turbidum eſt, tum intra tectum mane. Motionem inſuper vitabis, ne commoti humores magis commoueantur. Abduces te quãtum potes à moleſtiis & angoribus, dabisq́ te ad riſum cum amiculis & lætitiam, onerabis te hilaritudine. Cibus eſto leuis, ſed materiæ valentis, quódque Plautus ait, optimi ſucci. P. Qualis? verbi gratia. M. Hodie pullus, aut auiculæ aliquot aſſæ, ius amygdalinum, & huiuſmodi. Alimonia primo atque altero die vtendum eſt moderata: facultas namq; confectrix, ſanguinis imminutione reddita imbecillior multum eſcarum concoquere haud potis eſt. P. Quantum intellexi, & vti recordor me aliâs acceptum, parcè pranſurus ſum. M. Sed ſalubre prandium. P. Hęc vobis medicis quaſi quædam teſſera caſtrenſis eſt: omnes idem mandatis. M. Sub noctem te interuiſam. P. Quæſo, quod ſine moleſtia tua poteris.

ANNOTATIONES.

ARTERIAM INCIDERET) *Celſus, cum docuiſſet lib. 2. cap. 9. omne auxilium corporis aut demere aliquam materiam, aut adiicere, aut euocare, aut reprimere, aut refrigerare, aut calefacere, ſimulq́; aut durare, aut mollire. Demi verò materiem, demi ſanguinis detractione, cucurbitula, deiectione, vomitu, frictione, geſtatione, omnique exercitatione corporis, abſtinentia, ſudore: primum agit per cap. decimum de ſanguinis detractione per venas. Ex eo capite*

pite non alienum est visum nonnulla transferre aut ornamenti, aut supplementi nomine. Mittere autem sanguinem cum sit expeditissimum vsum habenti, tamen ignaro difficillimum est. Iuncta enim est vena arteriis, his nerui. Ita si neruum scalpellus attigit, sequitur neruorum distentio, eaq; hominem crudeliter consumit. At arteria incisa neq; coit, neq; sanescit, interdum etiam vt sanguis vehementer erumpat efficit. Ipsius quoque venæ, si forte præcisa est, capita comprimuntur, neq; sanguinem emittunt. At si timidè scalpellus demittitur, summã cutem lacerat, neq; venam incidit. Nonnunquã etiam ea latet, neq; facilè reperitur. Incidẽda ad medium vena est, ex qua cũ sanguis erumpit, colorẽ eius, habitũq; oportet attendere. Nam si is crassus & niger est, vitiosus est. Ideóque vtiliter effunditur. Si rubet & pellucet, integer est: eaq; missio sanguinis adeo non prodest, vt etiam noceat, protinusq; is supprimendus est. Hæc Celsus. Differentiam inter venas & arterias hanc affert Gellius lib. 18. cap. 10. Venæ suapte vi immobiles sunt, & sanguinis tantum demittendi gratia explorantur: arteriæ autem motu atq; pulsu suo habitum & modum febrium demonstrant. Quamobrem reprehendit ibi Taurus philosophus medicum qui sibi dixerat, ἐὰν ἅψῃ αὐτοῦ τῆς φλεβὸς, si tetigeris eius venam, Gellij scilicet, qui aluo cita, & accendente febri rapida decubuerat: venam quippe pro arteria dicere non debuisse. Sed tamẽ eum vervulgatè magis quàm inscitè locutum esse: nõ enim igno-

ignorare illũ medicũ quid vena appellaretur, & quid arteria. In extremo autem capite fusius hæc duo Gellius ita distinguit. Vena est conceptaculum sanguinis, quod ἀγγεῖον medici vocant, misti confusiq́ cũ spiritu naturali, in quo plus sanguinis est, minus spiritus: arteria est cõceptaculũ spiritus naturalis, misti confusiq́ cũ sanguine, in quo plus spiritus est, minus sanguinis. Veruntamen pulsum esse venarũ quod aduersus Gellij sententiã ostendit ex auctoribus magnis Rhodig. lib. 3. c. 14. vbi itẽ ex Auicenna tradit, arterias esse corpora sinuosa, in longũ porrecta, neruosa, ex corde ꝑpagata, quibus insit motionis virtus ꝑ diastolen, & systolen, id est per disparationẽ & contractionem, vt inde cordis euentatio cõparetur, & ab eo fumidus segregetur vapor, & mẽbris corporis distributim infundatur spiritus. Venæ aũt arteriis persimiles quidẽ sunt, sed ab hepate manãt & quiescunt. Earũ munia sunt, membris sanguinem insinuare. Quòd si ego aut frequẽtior, aut vberior paulò cuipiã in quibusdã declarationibus assertionibusq́ ad rẽ medicã, siue ad corporis nostri bonã habitudinẽ spectãtibus videbor, ei responsũ esto: mihi perabsurdũ videri, hominẽ liberalẽ, ac præsertim literarũ cultorẽ, ea prorsus nescire, quæ nõ occulta quadã ratione continentur, sed in prõptu sunt, & efficiunt, vt cũ neq́ corporis humani, atq́ adeo nostri etiã partes, earũq́ vim et nomina, neq́ medicaminũ potestatẽ atq́ genera penitus ignoremus, & ipsi medico affectiones, dolores, morbos nostros planius exponere, & quæ ab

 illo

illo dicuntur, ſuadentur, præcipiuntur rectius intelligere poßimus.

PROGYMNASMA TERTIVM ET QVINQVAGESIMVM.

Moroſitas ægrotantium.

AEGROTVS, CVSTOS.

ÆGROTVS. O dulce mœrorum dolorúmque lenimentum. O voluptatem ſomni ſuauiſsimam. Optime ſomnie, quamprimum fac me reuiſas: nam certè nihil te vno mihi vtilius, quidquid iſti medici garriant. C. Quid ego noui percipio? Tu me abſente ſomno victus es? Incautũ me, cur tam diu abſui? non ſiuiſſem te in ſomnum labi. Æ. Quare? C. Quia medicus ita imperauit. Æ. Diuinitus ergo factũ, vt abeſſes. Vides me inſomnia morientem, & potes æquo animo ſuſtinere? Túne hunc ægrum amas? ô alienum ab humanitate, magíſque ferum, quam verum hominem. C. Quod ſalutare tibi eſt, & medicus cenſuit, hoc exſequar: aliter ſi faciam, quouis malo dignum me deputem. Iſta autem ſæuitia quam tu obiectas mihi, eſt legitima pietas & humanitas. Æ. Carnificina eſt. Negat omnia mihi. Sitio, vetat bibere: niſi interdum guttas aliquot, quantum daretur paſſeri. Eſurio, intritum ex aqua calida, ſine butyro, ſine ſale comedendum dat: panatellam, tilletellam.

tellam. Quas, quæso, vires præstare hoc insulsum cibi genus potest? Nescio præterea, sítne aqua an vinum quod sorbeo. Moriar, nisi ego pullos duos aut tres vno prandiculo conficerem, & sextantem vnum alterumq́ ebiberem. C. Quid faciemus tibi, quid non faciemus? Paulò ante nihil loquebaris aliud, nisi vt nihil cibi prouideretur: nunc pullos optas. Nihil perpetuò placet tibi. Ne velis tute tibi dare consilium: in ea præsertim re, in qua nihil didicisti. Imitare potius viros sapientes, qui cum in morbum inciderunt, obliti sapientiæ suæ, doctis ac diligentibus medicis sincerè obtemperant. Æ. Non intelligo tamen, cum se profiteatur me sanaturum, cur occidat. C. Hem, mitte contumelias: morbi vis mentem tibi videtur imminuere. Æ. Quando tandē conualescam? C. Quando placuerit Deo? Æ. Hoc fiet etiam sine medico. C. Sed non placet Deo, nos medicum contemnere cum in promptu est: & eiusdem opera nobis vult sanitatem restituere. Æ. Vrinam inspexit centies. Nunc alba, nunc flaua, nunc rufa illi est. Iam probat, iam non probat. Venę pulsum explorauit millies. Miror autem qui sint formicantes, vermiculantes, caprizantes pulsus, de quibus ille nuper. C. Depone istam curam. Æ. Quando erit finis huius curationis? Qui semel in medicorum manus incidit, tanquam præda à canibus ægrè se potest liberare. C. Dicito mihi. Si tu ageres medicum, ego essem in morbo, velléſne tibi me, an te mihi obedire? Æ. Te mihi vtiq;. C. Cur ergo non facis modo idem? Cur secundam te valetudinem diuino beneficio recuperaturum non speras? Æ. Equidem

 & fa-

& facio, & spero. Sed puto hominē à me grandem exspectare pecuniam in mercedis loco. C. Omitte hos sermones. Æ. Absterge sudorem mihi. C. Abstersi. Æ. Leua corpus meum. C. Leuo. Æ. Porrige manum: sine descēdere de lectulo, & illum sterne. Vt solutæ sunt mihi compages? Vtinam quis mihi afferat è puteo frigidam. Vtinam alicubi in herboso prato sub arboris vmbra recubarem. C. Cooperiā te palla ista pellibus vulpinis subsuta: cauendum est enim frigus. Æ. Sine me sic. C. Non sino: sede interim in hoc hemicyclo. Æ. Inambulabo. Porrige scipionem. C. Desunt vires, vix consistis pedibus. Æ. Tamen ambulabo: iucundū est videri saniorē quàm sis, etiamsi non sis. C. Nempe sicut videri ditiorē, cum sis inops. Æ. Occlusior fac sit valua: nimium luminis se ingerit. C. Siccine? Æ. Etiam. Age, subitò me in lecto repone. Fessus sum: nec sedere libet, nec ambulare. Aperi valuam: nimium tenebrarum est. C. Sciebam te hoc diu non facturum, nō passurum: semper enim quod abest, placet: quod adest, citò displicet, & iā tibi, & aliàs tui similibus. Æ. Sparge suffitum è iuniperi granis, aut thure, si habes. Fœtet valetudinarium. C. Paulò ante id feci. Æ. Fac iterum. C. Sua hora fiet denuo. Æ. Age fac. C. Prô, facilius reor ægrotare, quā ægroto dare operam. Æ. Quo pacto? C. Ægrotus simplex habet malum: qui curat, duplex. Æ. Quomodo duplex? C. Laborē corporis, & animi molestiam. Æ. Quis tibi molestiam exhibet? C. Tua morositas, & impatientia. Æ. Immo tua impatientia. Nondum sentio suffimentum. C. Mitte curam. Æ. Quot pyxidulæ? quot condita, ecligmata, trochisci?

chifci? quot aquarum, vnguentorũ ſpecies? pharmacopolæ totam officinã puto euacuatam, & me ſolũ ægrotare in hoc oppido. C. Quot ſollicitudines inutiles te ſollicitant? Æ. Etiã tu me reprehendis? C. Quia dignus es. Moderatione & robore animi ſi vllo eſſes, morbũ ferres leniùs. Æ. Conſolari me debes, non obiurgare. C. Conſolatus ſum, & conſolabor. At tu nimis indulgẽs impatientiæ, & dolori non reſiſtis, quantũ poſſes. Æ. Omnes cum valemus, recta conſilia ægrotis dare conſueuimus. Da aquam ad gargariſmũ. C. Gargariza. Ego ſubiiciam hoc vaſculũ. Æ. In terram exſpuã. C. Medicus volet videre quid reieceris. Æ. Hui, margaritas videbit. C. Cõtege te ſtragula veſte. Æ. Nimis caleo. C. Ipſe iuſsit. En adeſt præ foribus: loquentẽ audio. Æ. Væ mihi, nouũ tormentum imperabit.

ANNOTATIONES.

MOROSITAS ÆGROTANTIVM) *Quid eſſet moroſitas, ſatis, opinor, oſtendimus annotationibus in 17. dialogum 2. voluminis. De ægrotorum verò moroſitate pulchrè in lib. de tranquillitate animi Plutarchus.* Moroſiſſima res eſt ægrotantes, præ conſilij inopia, vt inquit Ion: nã vxor faſtidio eſt, medicũ incuſant, lectulo ſuccenſẽt; deniq; amicus inuiſẽs moleſtus eſt, abiẽsq; rurſus offendit. Poſtmodũ verò remittẽte morbo temperamẽtoq; reddito ſenſim venit ſanitas, iucunda iã omnia faciens & placida: adeò, qui oũa pridie, amylũ & primariũ panem faſtidiosè expuerat, cibarium poſtridie auidiſſimè cum oliuis aut naſturtio comeſt. Tantũ eſt in firma ratiocinatione momentum, ad vnum quodq; vitæ inſtitutũ immutandũ: ea vis ad vitam feliciter traducendam. *Expreſſit*

eleganter morositatem istam de qua loquimur Euripides in Oreste, & Hippolyto. Nam ibi matricida ille miserrimus, animi inops, & tamen per interualla ad se rediens, toto corpore languente, cum haberet ministram sororem, eamq; in curãdo fratre maximè sedulam, nunc vult sustolli è lectulo: nunc sibi ab ore spumas, ab oculis è lacrymis sorditiem abstergi: nunc illius se lateribus fulciri, nunc comam in oculos propendentem remoueri: nunc rursus in lectum reclinari: paulo post denuo leuari, & ambulare etiã. Quæ omnia videns & audiens Chorus, ait, δυσάρεστον οἱ νοσοῦντες ἀπορίας ὕπο. *Morosi ægrotantes, ob mentis impotentiam. Hic autem Phædræ Nutrix, cum ante ædes eductam sub dio collocasset.* τί σ' ἐγὼ δράσω; τί δὲ μὴ δράσω; *& quæ sequuntur. Quid faciam tibi, quid non faciam? En cælum liberum. Iam enim nihil cupiebas, nihil loquebaris aliud, quàm vt à lecto foras te deferrem: mox ad lectum deduci rursum voles. Facilè enim offenderis, & nihil diu placet tibi. Fastidis præsentia, futura concupiscis, eaq; semper meliora tibi videntur. Ipsa autem Phædra deinde sedentem se leuari, reticulum demi à capite, solui comas postulat, è limpido fonte haustum frigidæ, & in viridi prato sub vmbra arborum recubare desiderat.* IVCVNDVM EST VIDERI SANIOREM) *Interrogat mirum in modum sollicita illa, & Orestem laborantem non vt fratrem charissimum beneuolentissima soror, sed vt filium vnicum, eumq; tenerum pia mater omni studio & in-*

dustria

dustria fouens, num aliquantum, & propter virium imbecillitatem lento passu ambulare velit, quia grata sit in rebus vicißitudo. Respondet ille.

μάλιστα, δόξαν γὰρ τοῦ ὑγείας ἔχει.
κρεῖσσον δὲ τὸ δοκεῖν, κἂν ἀληθείας ἀπῇ.

Quid ni ambulem? videtur enim quodammodo sibi & aliis sanus qui ambulat. Et iucunda est etiam sine veritate opinio. Ita dulce est putari sanum cum non sis, diuitem cum non sis, probum cum non sis, doctum cum non sis, formosum cum non sis, nobilem cum non sis.

PROGYMNASMA QVARTVM ET QVINQVAGESIMVM.

Chirurgicæ querimonia.

CHIRVRGICA, PHARMACEVTICA, DIAETETECA.

CHIRVRGICA. Olim auia nostra Iatrice, seu empiricam, seu methodicam, seu logicam medicinam cum filiabus suis, cum matre, inquam, nostra Therapeutica, & matertera Hygiena factitaret, vnum perpetuò eundemq; finem atque scopum sibi proponebat: vt homines nimirum commoda valetudine vterentur. Eadem nos tres neptes suas medicis omnibus maiorẽ in mo-

dum commendauit: qui nos æqualiter dilexerunt, honoribusq; amplissimis efferre semper contenderunt. P. Hippocratem, Galenum principes illos, & alios ex antiquitate multos insinuas. C. Sic est, soror mea. Quî porrò factum dicam, vt tam infæliciter disiungeremur distraheremurq; à posterioribus medicorum filiis: & ego quidem plerisque in locis ad tonsores relegarer: tu Pharmaceutica ad pharmacopolas: tu Diæteteca, ad cocos, & ægrotantiũ ministros atq; custodes detruderæris? D. Hei, factum est, & id mecum sæpius lamentata sum. Iam non simul in ædibus medicorum: in culinis, tonstrinis, & pharmacopoliis potius tanquam in diuersis exiliis diuersè habitamus. P. Me quidem sermonesq; meos isti pharmacopæi haud nimis intelligunt. C. Nec nimis bene meos, qui hodie chirurgi vocantur. D. Hoc sibi boni isti medici seruauerunt, vt de victus ratione constituerent aliquid, plus etiam de medicaminibus, idq; in reconditis affectibus: manus facultatis medicę nobilissimum primariumq; instrumentum in curatione adhibere nequaquam volunt: plebeis istuc, & in medica facultate parum exercitatis quibusdam pæne totum relinquunt. C. Et tamen nusquam non vsui sunt manus in curando; nec est, quod clarius ostendat, medicinam esse adiectionem & subtractionem, quomodo noster Hippocrates definiunt. Adiectionem quidem deficientium, subtractionem verò redundantium. P. Hoc barbaris gentibus debemus, qui postquam nobilissimæ prouinciarum Italiæ cladem & vastitatem intulerunt, simul etiam disciplinis liberalibus

intulerunt : quæ post id tempus labi ac in præceps abire cœperunt. Tum primùm consuetudo inter medicos nata est, quę apud ægrotos curandos manuum officia postularet, ea seruis mandare, illisq́ue, vt architecti solent suis operis, astare. Paulatim consequentium ætatum medici, cum quæstus honoresq́ue suos nihil imminui pateretur, incommoda autem, & molestias deuitarent, ipsos illos imitati, præparationem ciborum atq́ue potus, medicamentorum compositionem, & quæ manu confici debebant, ad alios transmiserunt. D. Inde secutum, vt tabernæ pharmacopolarum tam vitiosis remediis, & ars tota nostra tã peregrinis, quæ neq́ue græcus, neque latinus intelligat nominibus repleretur. Tecum verò, Chirurgica, peius actum videtur quàm nobiscum: ac proinde vehementius me tui, quam nostrûm ambarum miseret. C. Quanquam huius tuæ miserationis caussam germanam suspicor, nihilominus aperito mihi. D. Haud me fugit, nec tu nescis, quàm illi veteres curationem quæ manibus perficitur, diligenter acuratéque tradiderint, & quantam ipsimet industriam in ea collocarint: vtique tantam, omnino, quantam in aliis partibus duabus, quarum nos dominæ & reginæ sumus. Quoties autem libros Hippocratis quidem de medici munere, de vlceribus, fistulis, vlceribus capitis, de ossium fracturis, de articulorum luxationibus, officina medici: Galeni de fasciis: Oribasij de laqueis, de machinamentis intueor, toties tua caussa ingemisco. P. Et ego similiter, cum mihi subit recordatio Galeni, qui Pergamensium, gladiatorum cura-

curationem sibi commissam aliquoties gloriatur: quiꝗ cum affecta iam ætate secturus esset simias, noluit famulorum opera eas pellibus exui. Nec semel prædicat, quantopere manus artificio delectatus sit: quamꝗ libenter in id cum reliquis Asiæ medicis incubuerit. C. Tanto igitur iustiorem videtis esse dolorem meum. Et quoniam nunc Chirurgi famulorum loco habentur, nonne manifestum est, me à medicis in famulæ loco duci? Quasi natura penitus mihi incognita esset: quasi molitoris alicuius, aut opilionis, essem filia. P. Ex hac eorum erga nos inhumanitate apparet, cur se physicos dicant: quo vocabulo nullus antiquorum se postulauit nominari, cum constet tamen eos φυσικωτάτους fuisse. D. ô rem indignam. Quando vel vnus occurrit morbus, qui non subitò omnium nostrûm opem requirat? Mox de victus ratione cogitandum: mox medicamenta comparanda: mox aliquid demum manu peragendum est. Inde propter istam nostram disiunctionem tribus aut pluribus artificibus est opus. Quos omnes vt ego medicos nominem, absit. Quàm pulchrum foret, si tum manibus inter nos complexæ vnà cum medico ad ægrum intraremus? Sanè singulæ tanto fælicius, quanto coniunctius operam nauaremus. D. Optare licet istuc: nunquam fiet: quoniam à recto tramite discessum est quàm longissimè. P. Nec iudicem habemus ad quem prouocemus. Nisi Æsculapius (vt quōdam Virbium) Hippocratem & Galenum in vitam reuocet, apud quos accusemus istos, qui Therapeuticę matri nostræ nobisꝗ tam insignem imponere non verentur

tur tot annis iniuriam. C. Decantant illi versiculum Homeri, quo medicum vnum multis aliis hominibus anteponit. Perinde quasi poëta sapientissimus, cum toto poëtarũ choro Podalirium & Machaonem ideo dilaudet, quia febriculam morbúmue alium, quem sola natura, & leuius etiam aliquando pellit, fugassent: ac non potius, quia luxationibus, fracturis, contusionibus, vulneribus, sanguinis fluxionibus curandis pręessent, spicula, tela è corporibus militum educerent, reliqua admistrarent, quæ læsi in bello milites desiderant. Non ergo magis ad Physicos, quam ad Chirurgos carmen illustrissimum pertinet. D. Aptè concludis soror. Contemptus, in quem se venturos timent isti, in caussa est, cur se nec esse, nec dici Pharmacopolas & Chirurgos velint. C. Atqui ne imperfecti medici habeantur, cur non timent? P. Hortandi sunt tyrones, vt manus quoque ad medendum ægris admoueant. C. Actum est. D. Nósne aliquando hoc malum sperare potuissemus? C. Ego potissimùm, quæ in tantam ignominiam & paupertatem è tanta gloria tantisq; diuitiis protracta sum. Vultis meam supellectilem audire? P. Narrato. C. Pelues aliquot, scalpra, phlebotoma, specilla diuersi generis, dentifrangibula seu odontagrę, nouaculæ, cultríue tonsorij, forpiculæ, myrothecia, spongiæ, instrumenta ad sagittas extrahendas, vt forceps deceptoria, terebrum terculatum, solidum, concauum, tenacula camulata, denticulata. Item ad extrahendos è corpore globulos plumbeos, partes loricæ, partes catenæ, ferramenta quadricula, resq; alias specilla

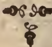
cilla conuexa, annularia, hami ſimplices, duplicati, alphonſinum apertum, clauſum, anſerinum magnum, mediocre, paruum, gruinum, ciconinum, camulæ. Inſuper ad alios vſus varia terebra, modioli, ſerrulæ, phacoti, meningophylaces, vertibula, ſcolopomachæria, ſyringotoma. Denique machinamenta aliquot, laquei, faſciæ. Pudet memorare reliqua. D. Deſinamus conqueri, & quod mutari non poteſt, placatioribus animis, quoad Deo viſum fuerit, toleremus.

ANNOTATIONES.

QVerimoniæ huius occaſionē nobis Andreas Veſalius, ille clariſſimus archiatrus obtulit, qui præfatione in libros ſuos de fabrica humani corporis diſtractionē partium θεραπευτικῆς *eruditiſſimè reprehendit.* DISIVNGEREMVR) *Peropportuna cenſeo fore, cum huic loco, tum toti dialogo illuſtrādo, quæ in 2. de Orat. à Craſſo prolata leguntur. Non in hac vna, Catule, re, ſed in aliis etiam compluribus, diſtributione partiū ac ſeparatione magnitudines ſunt artiū diminutæ. An tu exiſtimas, Cum eſſet Hippocrates ille Cous, fuiſſe tum alios medicos qui morbis, alios qui vulneribus, alios qui oculis mederentur? Hoc loco ſubit animum, quoniam Hippocratis allata mentio eſt, quod ſcriptum reliquit Celſus lib. 1. præfat. repetam altius: ſiquidem ad dignitatem ſcientiæ medendi faciunt. Primo medendi ſcientia ſapientiæ pars habebatur,*

tur,

tur, vt & morborum curatio, & rerum natura contemplatio sub iisdem auctoribus nata sit. Scilicet his hanc maximè requirentibus, qui corporum sanorum robora inquieta cogitatione, nocturnaq; vigilia minuerant. Ideoq; multos ex sapientiæ professoribus peritos eius fuisse accepimus. Clarißimos vero ex his Pythagoram & Empedoclem, & Democritum. Huius autem (vt quidam crediderunt) discipulus Hippocrates Cous, primus quidem ex omnibus memoria dignis ab studio sapientiæ disciplinam hanc separauit, vir & arte, & facundia insignis, &c. DE OSSIVM FRACTVRIS) *De arte parandorum obsoniorum, quam ignorare medicus non debet, nonnulli antiquorum medicorum etiam libros reliqueruntvt scribit Athenæus, & ipse Galenus videtur egregiè calluisse.* PODALIRIVM ET MACHAONEM IDEO) *Hos non in pestilentia, nec in variis morborum generibus aliquid attulisse auxilij, sed vulneribus tantummodo, ferro & medicamentis mederi solitos notauit etiam Cornelius Celsus libr. 1. præfat. Tota res planißimè ex Homero cognoscitur. Et tamen hi principes medici, & huius nationis quasi progenitores, & antiquißimi parentes numerantur.*

PRO-

PROGYMNASMA QVINTVM ET QVINQVAGESIMVM.

Apologismus pro medicis.

SAMPSON, EMMERANVS.

SAMPSON. Quousq; tandem te ficca tufsis vexabit? Quousque mihiq; tibiq; creabit molestias? E. Quando tu liberaberis istis tuberculis? S. Agnatum est hoc mihi, nunquam non aliquid habere mali in corpore. Quamdiu ætatem viuo (viuo autem annum sextum supra vigesimum) vix triennium vacaui: semper vnus fui de numero patientium: nec tamen patienter fui patiens. Quin etiam depositus planè ac desperatus fui aliquando. Cum etiamnum in cunis vagirem, ægrotare cæpi morbis infantiæ, vt mihi nutrix iam anicula narrauit. E. Timeo ne parens istanc parum certè optabilem & gloriosam tibi hæreditatem reliquerit:ne, inquam, morbi tui sint patrij, quod assolere scimus. Plerig; morbi per succesfsiones, vt alia quædam traduntur, ait Plinius in epist. S. Haud puto. Non enim fuit tam cachecticus qui me progenuit, vt ego; mater quoq; robusto,& salubri corpore cum me peperit, multóque etiam post. Quanquam ille in extrema ætate pulmonicus factus est: hæc ischiadico dolore aliquandiu cruciata, proximè cum corrupto cæli tractu

tractu letifer annus multis millibus extorqueret dulces animas, ipsa quoq; fato suo perfuncta est. E. Vnde autem tua tam crebra sternutatio? S. Ex humoribus cerebri. Hunc ex caussa non bona bonum effectum prædicant medici. Oscitatio autem & pandiculatio tua frequens, stomachi totiúsque corporis languorem indicant. Sine me quoque ex parte aliqua videri medicum. E. Per me tibi Hippocratem esse licet. S. Cras vtar scarificatione. Quin te adiungis socium? E. Hac ego medicina haud indigeo: mallémque induci mihi, quam educi sanguinem: adeo exsuccus & exsanguis sum. Qui verò sunt alij morbi, quibus te implicitum esse meministi? S. Anhelus, seu suspiriosus aliquandiu fui. Papulis seu pustulis, psora, impetigine, vitiligine, verrucis, palpitationibus cordis, stomachi fastidio, exspuitione sanguinis, pruritibus laboraui: cephalicus, nephriticus fui. E. Metuebam ne diceres, lunaticum, ceritum & insanum te fuisse. S. Saniosus quidem certè, & purulentus quibusdam in partibus corporis. Non occurrunt omnia genera pathematum, quæ me afflixerunt. E. Nec ego non sæpe inter ægrotos merui. Veruntamen perito ac fideli medico salutem meam credidi, quod tibi similiter faciendum suaserim. S. Non omisi hoc quidem. Fit tamen nescio quo modo, vt à medicis consulendis, & à pharmacis capiendis abhorream. E. Quamobrem? S. Raro sanant, & mercedem magnam exigunt. E. Si præstant officium suum, quamuis non sanent, sua mercede digni sunt; nam finis, quæ est curatio, in dei, non in illo-

rum manu ac potestate est. Symptómata interdũ pertinaciora, maioraq; sunt, quam vt vlla medicorum scientia, sedulitate, cura, & industria expugnentur. Sunt quandoq; occulta nimis, & quæ nec à doctissimis cognosci possunt, impedimenta. Est insuper nouitas morbi in caussa: est ipse ægrotus, qui obedire in omnibus medico detrectat. Loquor autem de medico, de cuius diligentia, vsu, doctrina consentiens fama est: non de tyrone aliquo, qui heri de pharmacopolio exiuerit. S. Vidi ego frequentem curationem passos interire: & quidem citius illis, qui se rarò medicorum arbitrio subiecissent. E. Ad eleuandam medicinæ necessitatem, præstantiámque hoc nihil valet. Coniecturalis ars est: coniecturæ autem ratio est eiusmodi, vt cum sæpius responderit, interdum fallat. Si quid itaque vix in millesimo corpore aliquando decipit, id notam non habet, cum per innumerabiles homines respondeat. S. Non sperno istos Æsculapios: crebrò non sum vsus adhuc, nec vtar. E. Non miror si toties malè tibi sit: & dubito num tu ipse charus tibimet sis. At tuum exemplum nihil me mouet. Imitor autem Aristotelem. S. Quid is fecit? E. Cum in morbo esset, & medicus illi quiddam præciperet: ne me curaueris, inquit, vel vt bubulcum, vel vt fossorem: prius caussam edissere, cur quidq; iubeas, aut præbeas: sic enim facili persuasione me morigerum reddideris. Hæc res medicum meum minimè offendit: gaudet potius scientiæ suæ declarandæ, à me ansam sibi porrigi, & me caussis rerum explicandis oblectat. S. Si tu ipse legeres volumina de ratione

ratione medicandi, aut de sanitate conseruanda, num non idem assequereris? E. Non plus, quàm si tu de philosophia, iurisprudentia, mathesi libros conscriptos euolueres. S. Haud existimo tam obscura, tantisq; tenebris inuoluta esse omnia. E. Pauca sunt obuia & plana. Quod si vllius disciplinæ vocabula ad intelligendum difficilia sunt, huius sunt: omnia ferme Græca, aut Arabica. Pauci præterierunt dies, cum voces partium humani corporis legi. Deus bone, quàm recondita, quàm etiam multa, nec viscerum tantummodo, sed ossium quoq;, neruorum, venarum, arteriarũ, cartilaginum, humorum, pellicularum. Ac me desiderium incessit videndæ anatomes: arbitror siquidem illa fabrica humani corporis, quæ ibi perspicitur, in tota rerum natura nihil esse mirabilius. Oculis ad eam rem opus est: sola lectio parum prodest ad cognoscendum. S. Mihi videris homo aut curiosus nimis, aut sciendi cupidissimus. E. Hanc posteriorem partem ad me appone: priorem tute serua tibi. Quò plura cognosco, eò euado doctior. S. Vtinam quoq; probior atque sanctior. E. Saltem nihilo improbior. Non est homini Christiano penitus aspernanda, & reiicienda medicina: nec tota spes in eadem collocanda. Quid ergo? quemadmodum agriculturam adhibemus, & à Deo nihilominus fruges alimoniamq; petimus: & gubernatori clauum tradimus, cũ interim ventos secundos, & portum ab eodem rogitemus: sic opera medicorum vtentes, bonam spem cælestis auxilij deponere non debemus. Est ergo perfectus medicus, vt perfectus orator, vt

perfectus gubernator: non qui finem suum semper adipiscitur: sed qui eorum, quæ ad adipiscendum valent, nihil omittit.

ANNOTATIONES.

PRO MEDICIS) *Commune nomen est medicus, græcè* ἰατρός. *Quid autem sit* ἀρχίατρος, *& quodnam eius munus, perquam erudite monstrauit Mercurial. var. lect. lib. 4. cap. 1.* DEPOSITVS PLANE AC DESPERATVS) *Qui morbo ancipiti & periculoso vexarentur, & de quibus desperabatur, deferebantur, deponebanturq; ante ianuas ædium suarum: vel vt supremum spiritum terræ redderent: vel vt à transeuntibus curandi sese rationem acciperent, si qui forte simili malo aliquando iactati fuissent. Testis etiam Plutarchus, lib. Numæ rectè dictum,* λάθε βιώσας. *Virgil. 12. Æneid.*

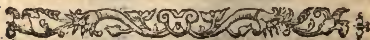
Ille vt depositi proferret fata parentis,
Scire potestates herbarum, vsumq; medendi
Maluit, & mutas agitare inglorius artes.

Quem in locum illa Seruius quæ attulimus. Atque hi depositi dicebantur. Qua voce translatè vsus est quàm venustissimè Cicero in Verrem. Itaque mihi videor magnam, & maximè ægram, & prope depositam Reipub. partem suscepisse. Dignum porro notatu, quamobrem poëta medicorum artem vocet mutam. Nempe quod eius vis tota in auxiliis & actione potius, quam in sermonibus & facundia quadam posita

posita sit, quod vt Celsus & Galenus paßim testantur. Hinc in medicos loquaces, ἰατρὸς ἀδόλεσχος νοσοῦντι πάλιν νόσος. INTER ÆGROTOS MERVI) Maximum conciliare orationi splendorem translationes aptas, neque vllum alium fere ornatum tantopere eam expedire atque illustrare, ac propterea in antiquis scriptoribus, atq; in omni denique sermone diligenter attendendas monet. Victor. lib. 19. cap. 11. Deinde ex Lucretio, Varrone, Plauto metaphoricum vsum verbi huius, ægroto, demonstrat. Quibus testimoniis adde hæc. Plaut. Trinum. Nam si inte ægrotant artes antiquæ tuæ. Horat. sat. 3. libr. 2. tantum hoc edissere quo me Ægrotare putes animi vitio. Sic ægrotatio cum propriè in corpore nomen habeat, non seiunctum à dolore, ægritudo autem in animo, vt est in Tuscul. 3. tamen ad animum transferri solet. Cicer. Tuscul. 4. Quibus cognitis quis est, qui dubitet, quin hic quoque motus animi sit totus opinabilis, ac voluntarius? Quis enim dubitarit, quin ægrotationes animi, qualis est auaritia, gloriæ cupiditas, ex eo, quod magni æstimetur ea res, ex qua animus ægrotat oriantur? Verùm quæ inter ægrotationem & ægritudinem differentia est, ea inter ægrotus & æger non seruatur. Nam ad animum & corpus pertinet vtrumque vocabulum. A PHARMACIS CAPIENDIS) Pharmaca vomitus, & alui subducendæ caussa sumi vetat Plutarch. de tuend. valetud. Appellatione autem pharmacorum non venena

modo ac veneno proxima, ſed excantamina quoque, & imprecationes diræ, ac philtra, & quibus plerumque contabeſcunt homines ſignificantur: vnde ſunt alexipharmaca. Rhodigin. lib. 6. cap. 12. Eſt ergo vox media, vt fortuna, pretium, ars, & ſimiles.

QVOD SI VIX IN MILLESIMO CORPORE). *Vide Celſum lib. 2. cap. 6.*

APPENDIX ELEGANTIARVM, PRAECIPVE CORNELII CELSI SPICILEGIVM, PER LOCOS COMMUNES.

AFFECTVS, AFFICI.

AFFECTVS vocat, quæ Græcis συμπτώματα, & quas alibi valetudines, difficultates corporis, Cicero inualetudines. Eadem notione vſurpat, affici, vt cum dicit mente affectus. Sic Cic. ad Att. ep. 19. lib. 14. Cæſarem Neapoli affectũ grauiter viderã. Philipp. 9. qui cum ita affectus eſſet, vt ſi ad grauem valetudinẽ labor viæ acceſſiſſet, ſibi ipſe diffideret, non recuſauit, &c. Adiectiue item, affectũ brachium, caput, corpus, affectus puer, affecta mulier, affectæ partes.

ANATOMIA.

Incidere corpora mortuorum, eorumque viſcera, atque inteſtina ſcrutari. Hæc definitio eſt anatomiæ, & pro eo quod definitur, poni rectè poteſt.

ANIMA.

ANIMA.

Animæ defectio. Barbari, deliquium. Anima deficit in curatione.

APHTHAE.

Græcum est. Celsus, serpentia vlcera oris.

APOSTEMATA.

Abscessus corporis maiores, minores. In magno abscessu multùm puris coiit. Malagma ad supprimendũ omne quod abscedit. Sub lingua interdũ aliquid abscedit.

ASSVMERE.

De cibo, & potione frequẽtissimè vtitur hoc verbo. Modo plus iusto, modo nõ amplius assumere. Primo cibo salsamenta, olera, &c. assumere, pro primo ferculo, vt nostri loquuntur, hoc aut illud comedere. Cibũ modicum, potiones meracas assumere. Paululùm aliquid assumere.

AVDITVS.

Grauis auditus. Grauiter audire.

AVRES.

Cui sonant aures.

AVXILIA.

Sic vocat quam creberrimè, quibus corpus ad sanitatem proficit, quæ prosunt bonę valetudini aut conseruandæ, aut recuperandæ. Auxilia vulnerum, & morborum. Valida auxilia, imbecilla. Vitia per totum corpus orientia medicamentorum auxilia desiderant.

CACHEXIA.

Malus corporis habitus.

CAPILLI.

Fluunt.

CAPVT.

Ætate nudatur.

CARO.

Coërcere carnem crescentem. Caro sinus vlceris implens, hebes nec firma. Producere carnem. Caruncułam citare.

CATARRHVS.

Destillationes. Destillat humor, inquit lib. 4. cap. 2. ex capite interdum in nares, quod leue est: interdum in fauces, quod peius est: interdum etiam in pulmonem, quod pessimum est. Si in nares destillat, tenuis per has pituita profluit, caput leuiter dolet, grauitas eius sentitur, frequentia sternutamenta sunt. Si in fauces, has exasperat, tussiculam mouet,

mouet. Si in pulmonem, præter sternutamenta, & tussim est etiam capitis grauitas, lassitudo, sitis, æstus, biliosa vrina. Ibidē de grauedine hoc modo scriptum est. Aliud autem, quamuis nō multùm distans malum grauedo est. Hęc nares claudit, vocem obtundit, tussim siccam mouet, sub eadem salsa est saliua, sonant aures, uenæ mouentur in capite, turbida vrina est.

CAVTERIVM.

Ferro candente in occipitio quoque & infra, quà summa vertebra cum capite cōmittitur, adurere duobus locis, vt per ea perniciosus humor euadat.

CIBVS.

Cibi qui celeriter descendunt. Qui sunt facilis digestionis vt noster sermo est. Ponitur verbum descendere in eodem, in quo deiicere. Cibi qui ventrem molliūt. Intellige ventrem, vt sæpe aluum. Cibis plenioribus vti, ex media materia. Sæpe in eo magis necessaria cibi festinatio est, q minus inediam tolerat. Quàm hoc Celsi venustum? sæpe debet citius comedere, qui nō ita potest ieiunare. Abstinendus æger à cibo. Cibus qui neque incitat febrem, & tamen longum eius spatium sustinet. Cibi potionésue aut valentis, aut mediæ, aut imbecillæ materiæ. Item valentissimi, infirmissimi, id est, in quibus plurimum, aut minimum alimenti. Ex feris quo maius animal, eo robustior ex eo cibus est. Ratione item alimenti, dicitur aliquid ad cibum aptum, leue, graue. Leuior piscis inter saxa editus, quàm in arena: leuior in arena quàm in limo. Quo fit vt ex stagno, vel lacu, vel flumine eadem grauiora sint, leuiorque qui in alto, quam qui in vado vixit. Grauiores aues quæ magis currūt, quàm volant. Omne etiam ferum animal domestico leuius, & quodcunque humido cælo, quàm quod sicco natum est. Item piscium eōrum, qui ex media materia sunt, quibusque maximè vtimur, tamen grauissimi sunt, ex quibus salsamēta quoque fieri possunt. Inter domesticas quadrupedes

des leuissima suilla est, grauissima bubula. Ergo cibus leuis, grauis, plus, minus alens. Ad potiones quoque transferuntur valens, infirmum, media materia, leue, graue. Nam quæcunque ex frumento facta est, itemque lac, mulsum, defrutum, passum, vinum aut dulce, aut vehemens, aut mustum, aut magnæ vetustatis, valentissimi generis est. At acidum, & id vinum, quod paucorũ annorum, vel austerum, vel lene est, in media materia est. Aqua omnium imbecillissima est. Cibus quantus plenissimus potest cõcoqui. Cibi corpus implentes. Cibus parũ obsequens stomacho. Cibi minimi erat, & vulgaris fere. Sueton. de Octauio. Cibi plurimi erat. Nostri, ipse valde multum comedebat.

CICATRIX.

Inducitur.

CLYSTERIVM.

In aluum cremorem ex inferioribus partibus indere. Ab inferiore parte aluum euocare.

COLICA.

Morbus maioris, laxioris intestini, quod Græcè κῶλον.

CORPVS.

Corpus strictum, astrictum, fluens, profluens, mixtum, quadratum. Quid compressum corpus resoluat, quid solutum teneat. Repletum, inane. Ante omnia, inquit lib. 1. cap. 3. nôrit quisq; naturam sui corporis: quoniã alij graciles, alij obesi sunt, alij calidi, alij frigidiores, alij humidi, alij sicci, alios astricta, alios resoluta aluus exercet. Rarò quisquam nõ aliquã partem corporis imbecillam habet. Tenuis verò homo implere se debet: plenus extenuare: calidus refrigerare: frigidus calefacere: madens siccare: siccus madefacere, &c. Corpus morbis opportunum. Corpus integrũ, quod εἰλικρινὲς Græcis. Aquilo sanum corpus spissat, & mobilius atq; expeditius reddit. Corpus mali habitus. Corpus autem habilissimũ quadratum est, neq; gracile, neq; obesum. Gracile, infirmũ, obesum, hebes est. En habes quid sit corpus quadratum.

CRVDITAS.

Discussa. Hic cibus mouet cruditatem. Hæc res discutit.

CVCVRBITVLAE.

Corpori aptantur, admouentur, imponuntur, inhærent. Cucurbitulas corpori defigere, accommodare.

CVRATIO.

Procedit curatio ad scalpellum, &c. Morbus, vulnus curationem recipit. Difficilis, prompta curatio. Curatio expleta est.

CVTIS.

Resoluitur, labat, est astrictior, relaxatur & procidit.

DENTES.

Dens dolores mouet. Euellere, eximere, excipere dentes Instrumenta vocat forfices. Dentes labant, bene hærent.

DIAPHRAGMA.

Transuersum septum, quod membrana quadam superiores partes ab inferioribus diducit. Lib. 4. cap. 1. rursum sic describitur. Sub corde atq; pulmone transuersum ex valida membrana septum est, quod à præcordiis vterum diducit æquè neruosum, multis etiam venis per id discurrentibus, à superiore parte non solùm intestina, sed iecur quoq; lienemque discernit.

DIGESTIO, DIGERERE.

Concoctio, cõcoquere crebra sunt Celso. Concoctionem medicamentis moliri. Est autem concoctio plus, quàm digestio. Bene, rectè concoquere. Aliter autem ac vulgus solet vsum videas verbo digerere, ex hisce testimoniis. Id autem nihil aliud est, quam nimia imbecillitas corporis, quod stomacho languente digeritur. Quoties humor intus nocet, isq; digerendus est. Genera autem gestationis plura sunt adhibenda: quæ sint & pro viribus cuiusque, & pro opibus: ne aut imbecillum hominem nimis digerant, aut humili obsint.

DOLOR.

Interdum id malum intra dolorem est, isq; modo tardè, modo celeriter soluitur.

Neruo-

Neruorũ oculorumq; dolore vrgeri.

EMPLASTRA.

Ex emplastris, scribit lib. 5. cap.19. nulla maiorem vsum præstant, quam quæ cruentis protinus vulneribus iniiciuntur, ἔναιμα, Græci vocant. Hæc enim reprimunt inflammationem (nisi magna vis eam cogit) atque illius quoque impetum minuunt, tum glutinant vulnera, quæ id patiuntur, cicatricem iisdem inducunt. Dicit etiam accommodare emplastrum corpori.

FEBRIS.

Qui lentis febriculis diu detinentur, cum aut ex toto recessit accessio, aut, si id non solet, certe lenita est. Pessimum est si ne leuatur quidem febris, sed æquè concitata continuat. Expectanda remissio est, si non decrescit, sed crescere desiit. Si circuitũ habere ea febris solita est, sic, vt tertio, quarto die reuertatur. Febris discutitur, soluitur. Tertiana quæ ex toto intermittit. Tenuata, leuata febris, Instat, incipit, conquiescit, augetur, constitit, decedit, decessio. Porrigitur febris. Febris quæ tertio die reuertitur, ex octo autem, & quadraginta horis, fere sex & triginta per accessionem occupat hemitritæos dicitur. Neque ex toto in remissione desistit. Tertianarum, quartanarumq; & certus circuitus est, & finis integer, & quia perliberaliter quieta tempora sunt, expeditior curatio etiam Febris quotidie vrget. Febricula incursat. Febris extorret. Inclinata, sed adhuc tamen hærente febre. Ex toto recessit, ex toto quieuit. Febris eodem die finita est. Febricula vacare.

INFLAMMATIO.

Inflammationẽ in eas partes euocat. Quod inflammationes reprimit, prohibet. Leuata. Os fractum nisi succursum est, grauibus inflammationibus afficit.

INTESTINA.

Ventre perforato intestina euoluuntur, refunduntur, pro-

prolapsa conduntur, reponuntur.

HAEMORRHOIDES.

Sanguinis per quædam velut ora venarũ profusio. Ora venarum tanquam ex capitulis quibusdam surgentia, quæ sæpe sanguinẽ fundunt: atq; in quibusdam parum tutò supprimitur: habet enim purgationem, nõ morbum.

HVMOR.

Euocatur.

HYDROPS.

Cum aqua cutem subiit. Aqua inter cutem.

INFIRMARIA.

Valetudinariũ, qualia sunt in monasteriis, loca scilicet, vbi ægrotantes, & conualescentes monachi detinẽtur. Apud Senecam & Columellam locus vbi tantum serui ægroti habebantur, in vnaquaque domo.

LETHARGVS.

In phrenetico difficilis somnus. Prompta ad omnẽ audaciã mens: animi hîc marcor, & inexpugnabilis pæne dormiendi necessitas.

LINAMENTA.

Vocat illa, quæ vulneri supprimendi sanguinis caussa induntur, & quæ aliâs lineæ materiæ vulneribus imponuntur in curationibus. Ex melle linamentũ superdandum, supraq; linteolũ, &c. In vlteriores lunatasq; plagas linamentum dandũ est.

MALAGMA.

Trium rerum differentiam, malagmatis, emplastri, pastilli his verbis declarat lib. 5. cap. 17. Malagmata maximè ex floribus, eorumque etiam surculis: emplastra, pastilliq; magis ex quibusdam metallicis fiunt. Deinde malagmata contusa abunde mollescunt: nam super integram cutem iniiciuntur. Laboriosè vero conteruntur ea, de quibus emplastra pastilliquefiunt, ne lædant vulnera, cum imposita sunt. Inter emplastrum autem, & pastillum hoc interest, quod emplastrum vtiq; liquati aliquid accipit, in pastillo tãtùm arida medicamenta aliquo humore iunguntur, &c.

MEDICAMENTA.

Medicamenta comprehendunt, respondent, non respon-

ſpondent. Nos, operantur, non operantur. Bene, malè reſpõdent, maximi effectus ſunt. Ad ſanitatem medicamenta proficiunt. Medicamenta quę omnem noxiam materiam in inferiora depellunt. Quotidie palpebra vertatur, vt medicamentum inducatur. Hoc vitiũ ſi medicamentis cedit. Si vincitur. Medicamenta vincuntur. Medicamenta infricare. Medicamẽta nihil adiuuãt.

MORBVS.

Morbum medicina ſoluit. Morbus cedit remediis, inceſſit, increſcit, ſubſiſtit, minuitur, inclinat, inclinatur, in ſomno incremento eſt, in incremento conſiſtit, penitus inſedit ſi compreſſerit aliquem morbus, aut fuderit. Compreſſorum, & fluentium morborum genera. Morbi quidam breues acutique ſunt, qui citò vel tollunt hominem, vel ipſi citò finiuntur. Quidam longi, ſub quibus neque ſanitas in propinquo, neque exitium eſt. Morbus eſt ſolutus, eſt in abſceſſu & inclinatione. Morbi ſeneſcentis remiſſio. Morbus amplior factus eſt, aggraueſcit.

NIMIVM COMEDERE.

Se implere, nimium ſe replere.

NOXAE CORPORIS.

Quinq; ſunt genera noxarum corporis. Cũ quid extrinſecùs læſit, vt in vulneribus. Cum quid intra ſeipſum corruptũ eſt, vt in cancro. Cum quid innatum eſt, vt in veſica calculus. Cum quid increuit, vt vena, quæ intumeſcens in varicẽ conuertitur. Cum quid deeſt, vt cum curta pars aliqua eſt. lib. 5. cap. 26.

OSSA.

Promouentur. Mouẽtur ſedibus ſuis, reponũtur. Quæ iũcta ſunt inter ſe dehiſcũt.

PALPEBRA.

Si parum palpebra deſcendit, laxãda vtique: ſi nimiũ, aut aſtringenda, aut etiam rurſus tenuis habenula ab vlteriore ora excidẽda. Cõcidit, neque attolli poteſt.

PARALYSIS.

Neruorum reſolutio.

PAROXYSMI.

Acceſſiones. Interdum ægri in

in accessione desipiunt, & loquuntur aliena. Sed plerunq; breue esse consueuit, leuatoque accessionis impetu mens redit. Tempus accessionis præteriit. Vnam accessionem secuta integritas est. Accessiones continuantur. Grauior leuior, longior, breuior, magis minus affligens vi, tempore accessio. Febres pares accessiones habentes. Febris vno die nō accessit.

PITVITA.

Vitanda, quæ pituitam contrahunt. Descendit, medicamentis suspenditur.

PRAECORDIA.

Dolor infestat præcórdia.

PVLSVS, PVLSVM TANGERE.

Tangere venam.

PVS.

Pus maturat. Membrum, digitus suppurat. Orta est suppuratio. Medicamenta quæ pus mouere consueuerunt. Quæ concoquunt pus. Pus excedit. Ore vel aluo redditur. Fieri desiit. Si pus se ostendit. Supprimitur. Coitus puris fit.

SANGVIS.

Sanguinis ex naribus cursus. E naribus fluit, prorumpit. Sanguinis detractio per venas. Sanguinem incisa vena mittere. Sanguinem fundere è naribus. Sanguis supprimendus est. Aliquando frequens tussis sanguinem quoque extrudit. Interdum ex pulmone fertur. Impetus ruentis sanguinis conquiescit. Malus est sanguis, nimium aut tenuis, aut crassus, colore vel liuidus, vel niger, aut pituita mistus, aut varius. Optimus calidus, rubens, modicè crassus, non glutinatus. Hoc sanguinem citat.

SANARI.

Ad salutem perduci. Ad sanitatem peruenire. Qui meliusculus esse cæpit. Ex toto sanitas restituta. Refici, refectus. Catullus.

SANIES.

Vulnus exsaniat. E vulneribus & vlceribus exeūt sanguis, sanies, pus. Sanguis notus est. Sanies est tenuior hoc, varia, crassa & glutinosa, & colorata. Pus crassissimū albidissimūq;, glutinosius

ſius & ſanguine, & ſanie. Sanguis exit è vulnere recenti, aut iam ſeneſcente. Sanies eſt inter vtrumque tempus. Pus ex vulnere iam ad ſanitatem ſpectante. lib. 5. cap. 26.

SOMNVS.

Somnum hac aut illa re moliri. Tuſſis ſomnum prohibet. Catapotium ad ſomnum accerſendum, inducẽdum. Facit ſomnum. Somnus accedit. Somni breuiſſimi erat. Quod nos, eſt quam multis, & quam ineptè. Ipſe non ſolebat valde diu dormire.

SPASMVS.

Frigus modo neruorum diſtentionem, modo rigorem infert. Illud σπασμὸς, hoc τέτανος græcè nominatur.

SPIRITVS.

Quid grauem tardumque ſpiritum expeditat. Spiritus difficulter, difficilius redditur. Spiritus eſt grauis. Spiritus ex naribus cum feruore prorumpit, contrahitur.

STERNVTATORIA, STERNVTAMENTVM.

Admouere ea per quæ ſternutamẽnta euocantur. Excitare, mouere ſternutamẽta.

STOMACHVS.

Parũ valere ſtomacho. Imbecilli eſſe ſtomacho. Calor nimius ſtomachum ſoluit. Stomachum quæ infeſtant. Marceſcere adhuc ſtomacho pridiani cibi onere.

SVDOR.

Exercet, mouetur, elicitur. Sudores tenues oriũtur. Ingens ſudor effunditur. Exercitationibus ſudorem euocare.

SVTVRA.

Sutura oras vulneris iungit, coniungit, comprehendit, quæ ne ipſæ quidem inter ſe contingere ex toto debent, vt ſi quid humoris intus cõcreuerit, ſit quà emanet. Oras vulneris inter ſe ſutura committere. Sutura eximitur. Suturam iniicere.

VALETVDO.

Inclinata in melius valetudo eſt. Secunda præſidia valetudinis. Cauendum eſt ne in ſecundam valetudinem aduerſæ præſidia conſumantur. Valetudo à primo impetu inclinata. Lõgæ vale-

valetudinis metus est. Hoc facit secundam, hoc aduersam valetudinẽ, creat, præstat. Subita valetudine corripi. Sueton. Eidem vltima valetudo est, sub mortem. Vix firmus adhuc à graui valetudine.

VENAE.

Ore alicuius venæ patefacto sanguis exit. Venis maximè credimus fallacissimæ rei, quia sæpe lentiores celerioresue sunt, & ætate, & sexu, & corporum natura. Venæ subeunt, quiescunt, modò se submittunt, modò attollũt. Venam incidere. Vehementer agitantur. Venas concitatas habet. Sæpè eas concitat, & resoluit sol, & balneũ, & exercitatio, & metus, & ira, & quilibet alius animi affectus: adeo, vt cum primùm medicus venit, sollicitudo ægri dubitantis quomodo illi se habere videatur, eas moueat. Ob quam caussam periti medici est, nõ protinus vt venit apprehendere manu brachiũ, sed primùm residere hilari vultu, percontarique quemadmodum se habeat, & si quis eius metus est, eum probabili sermone leuare, tũ deinde eius corpori manũ admouere. Venarum motus elanguescunt. Si timidè scalpellus demittitur, cutem lacerat, neque venam incidit. Incidenda ad medium vena est, ex qua cum sanguis erũpit, colorem eius, habitumque oportet attendere. Venarum exigui, & imbecilli pulsus. Brachium deligandum, habendumque ita est, donec valens cicatricula sit, quæ celerrimè in vena confirmatur. Coitus venæ post sectionẽ. Venas violare, pro lædere.

VINVM.

Nullarum virium, ingentium.

VLCVS.

Vlcus ad sanitatem perducere. Ad maturitatem peruenit. Cicatricẽ recipit. Vlcera mitiora efficiunt. Crustas vlceribus inducunt, resoluunt. Sanescentia vlcera exasperare. Vlcus resilit, impletur.

VOMICA.

Rumpitur.

VOMITVS.

Eiicere, eiectio. Vomitu stomachum sollicitare. Vomitum

tum eluere. Stomachus redit.

VRINA.

Vrinæ difficultas, στραγγουρία. Vrinam hoc supprimit, tardat, mouet, citat. Vrina prorumpit. Calculosi his indiciis cognoscuntur. Difficultet vrina redditur, paulatimque, interdum etiam sine voluntate destillat. Eadem arenosa est, nonnunquam aut sanguis, aut cruentum, aut purulentum aliquid cum ea excernitur. lib. 2. cap. 7. Si plus humoris excernitur, quàm assumitur. Emollire manu vrinam, cũ illa non redditur, aut quia senectute iter eius collapsum est, aut quia calculus, vel concretũ aliquid ex sanguine intus se opposuit. Cato. Quibus lotium ægre it, quibus substillum est. Quod in fundum vasis descendit, vocant medici vrinæ sedimentum, à subsidendo. Prę-fandi humoris è corpore effluuium. Vesicam leuare.

VVLNVS.

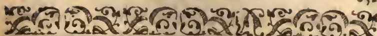
Ad glutinãda vulnera. Vulnus glutinat, glutinosum. Vulneris oræ in vnum attrahuntur. Oræ vulneris se glutinarunt. Emplastrum, quod celeriter vulnera ad cicatricem perducit. Vulnerũ aliqua insanabilia sunt, aliqua difficilem habent curationem. Non possunt seruari, quibus basis cerebri, cor, stomachus, iocinoris portæ, in spina medulla percussa est, quibusque aut pulmo medius, aut ieiunum, aut tenuius intestinum, aut ventriculus, aut renes vulnerati sunt, aut circa fauces grandes venæ vel arteriæ præcisæ sunt. lib. 5. cap. 26. Quæ vulneris oras contrahunt. Linamentis complere vulnus. Quod per morsus, per tela infertur. Peius vulnus est, quod etiam collisum, quàm quod tantum discissum est: adeo vt acuto quoque, quam retuso telo vulnerari commodius sit. Peius item, ex quo aliquid abscissum est, ex quóue caro alia parte abscissa, alia dependet. Pessima quæq; plaga in orbem est: tutissima, quæ lineæ modo recta est.

MIXTA.

Os aqua frigida fouere. Pręcordiorum totiusq; pectoris grauitas. Gangræna te nondum planè tenet, sed adhuc incipit. Cancrum intelligit hoc nomine Celsus, quomodo antiqui omne ꝓpemodum mali genus quod vt cancer serperet, gangrænum vocarũt, ꝗ ex Lucilio, & Varrone docet Nonius. De simplicibus facultatibus rerum. Nihil per alimenta corpori accedit Medicus dicitur medicinam exercere, non praxim: nisi etiam dicas, exercitationem exercere. Diocles Carystius, &c. Sic artem hanc medendi exercuerunt, vt etiam in diuersas curandi vias processerint. Laterũ dolores quem celeriter rapiunt. Subeunt lippitudo, tormina, febres. Soli aperto se committere. Sonus ventris ad inferiores partes euolutus excessit. Mortem maturat. Genua, articuli, tali excidunt, prolabuntur. Fluente per insuetudinem cibi aluo. Vrina genitalis. Motiunculis leuibus tentari. Aluo vsque ad defectionem soluta.

DE

DE RE FV-
NEBRI.

PROGYMNASMA
SEXTVM ET QVINQVA-
GESIMVM.

Æquo libentiq; animo è corporum vinculis euolandum, & defunctos vita moderatè lugendos.

PRESBYTER, PATERFAMILIAS diem supremum agens, CONIVX, FILII pusilli, PROPINQVI.

PResbyter. Quandoquidem, Antoni charissime, tuorum commissorum maculis & antea per sacrosanctum exomologeseωs mysterium, & iam nunc per hanc salutarem vnctionem es vindicatus téque cælesti pane reficiendum curauisti, testamentum legitimum condidisti, nihil demum eorum, quæ germanum sincerúmque Catholicum, quæ pium patrem, quæ fidelem maritum sub amissionem huius lucis præstare piũ est, non præstitisti vel cumulatissimè, reliquum videtur, vt quoniam de isto diuersorio mortalitatis

demigrare ad immortalitatem iuberis, forti erectoq; sis animo, & conditori tuo sanctè atque cupidè parendum existimes: atq; ab istis locis ærumnarum plenis in illam innumerabilibus fælicitatibus redundantem affluentemq; regionem toto pectore festines. Hic finis noster, hic terminus hæret: ob istuc nati sumus: in hoc nobis sunt omnia, vt aliquando cum hinc abiuerimus, diuinæ maiestatis aspectu in omnium sæculorum perpetuitatem insatiabiliter perfruamur. P. Id equidem voluto mecum R. P. nec reluctabor eius imperio, in cuius potestate & arbitratu versantur omnes & omnia. Nec irascor Deo, cum repetit à me quod suum est, quódque ipse mihi donauit vsurpandum, quoad ipsi placuisset. Ille me procreauit: ille me non corruptibilibus auro & argento, sed pretioso sanguine agni immaculati, vnigeniti sui Domini nostri Iesu Christi recuperauit. Quod viuimus, ab illo accepimus: & cum morimur, illi morimur: nec Prophetis, nec Apostolis, nec Christo ipso meliorem me reputo. PRE. Optimè, & gaudeo, mi Antoni, te sic esse animatum: te, inquam, vt probum seruum vigilare: vt cum venerit Dominus tuus, ostiolúmque pulsauerit, confestim aperias ei. Ille sapienter constituit & gubernat omnia: cúmque sit, & velit à nobis haberi parens noster: sciátque vnus exploratissimè, quid conducat filiis suis, paterno stimulatus amore ad se nos euocat: ne amplius in terris peregrini, sed in cælo eius domestici facti, cum eo vitam beatissimam æuo infinito viuamus. Nam profectò graue supplicium foret, si ea conditione venissemus

in

in hasce oras, vt in eisdem immortaliter maneremus. Quid enim hîc est, quod quenquam ad diutius viuendum inuitare possit? an labores assidui? an diurnæ nocturnæque sollicitudines? an quotidiani angores? an fortunæ ludibria? an morborum varietas? an mille casus, mille incommoda? Verè melior est dies mortis, quam natalis. Ille siquidem quietis & beatitatis: hic autem miseriarum dolorúmque initium est: vt iure S. Iob statuerit, optimum esse non nasci, aut quamprimùm emori, & de vtero transferri ad tumulum. P. Me quidem cæpit viuendi satietas, & mori iam in lucris deputo: nec inuitus hoc mutuum reddo. Te porrò tam suaui, & christiano sermone me confirmantem perlibenter ausculto. PRE. Expende igitur tecum, & grata animi voluntate prosequere singulare dei munus, cum sub excessum tuum tam liquidas intelligentias, támque perfectum rationis vsum, & tam morigerum animum tibi largitur: vt & agnoscere illum, & eius implorare misericordiam possis: & mandanti citra moram obtemperare velis. Heu quot nec opinantes de vita exire iussit? Age gratias, atque vt peccatis tuis magno piandis veniam dignetur tribuere, dolenti ac summissa mente obsecra. Curas rerum fluxarum, quid vxore, liberis, agris & possessionibus fiat, penitus eiice ex animo: in vnica salutis cogitatione defixus esto, cætera deo permitte, cuius bonitas vult, & sapientia potest conseruare tueriqúe tuos, ac tua vniuersa. Ergo ad eius benignitatem perfuge. In Iesu Christi meritis, atque vulneribus spem colloca firmissimam: vsque ad finem certa certa-

men tuum, & certa viriliter aduersus machinationes Sathanæ teterrimi. Quin etiam sanctissimæ genitrici spes tuas commenda, eámque suppliciter venerare, multúmque roga, vt vnà cum cælestibus aliis apud filium causam tuam agere, & peccatorum condonationem tibi impetrare ne grauetur. Denique in mentem reuoca exemplum Simeonis illius grandæui. Quàm incenso is desiderio moriendi afficiebatur, post quam semel Saluatorem vidit & complexus est? Nunc dimittis, inquit, seruum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace. Pollicitus mihi es, ante me visurm salutare tuum, quam ex hac caligine abirem. Vidi, & lætatus sum. Nunc igitur sine me exire: sine è seruitute in libertatem euolare. Soluar tandem ab hac vita breui, quæ mihi tamen nimis longa fuit. Non me delectat istud lumen; aliud lumen sum intuitus. Viuere iam supplicium est: mors erit mihi præmium. Quid est quod me in his tenebris retineat? quid habet iucundum hæc vita misera, immò hæc miseria miserrima? Satis vixi, gilscit in horas decedendi cupiditas. Exspectaui & aspectaui, omnipotens genitor, filium tuum: hoc sufficit animæ meæ: maius gaudium euenire mihi sub sole nullum poterit. Nolo audire concionantem: non gestio aspicere mira opera perpetrantem: non aueo contemplari morientem. Diuturna me dilatione fatigasti: diem obitus mei nimium extraxisti: dimitte iam seruum: satur sum annorum: abeam aliquando ex isto infælici conuiuio ad eum quem vidi, quem inter vlnas fo-

ui,

ui, quem exoſculatus, quem deum meum, Saluatorémque gentium confeſſus ſum. Clamabat etiam Apoſtolus: cupio diſſolui, & eſſe cum Chriſto. Dauid autem ad deum, tanquam ad fontem viuũ peruenire medullitus concupiſcebat. Quando veniam, inquit, & apparebo ante faciem dei? O quando tandem illuceſcet illa dies, quando adueniet illa hora, quæ dirumpet catenas meas, quibus circundatus, & conſtrictus abeſſe tamdiu cogor ab eo, qui eſt firmamentum meum, & refugium meum, & liberator meus: qui eſt deus cordis mei, & pars mea in æternum: præ quo omnes terrenæ opes, & omnia regna terrarum mihi ſordent: & ſine quo cælum ipſum mihi exilium eſt. Heu quouſque peregrinabor à patria? quouſque carebo bonis Domini mei mihi ad fruendum paratis, mihi repoſitis? quouſque dicetur mihi: vbi eſt Deus tuus? feſtinemus, Antoni, nos quoque ad iſtum fontem, & ad iſtam domum, cuius vbertate inebriabimur. P. Intelligo intelligo. Domine Ieſu te obteſtor per immenſitatem dolorum tuorum, miſerere animæ meæ in articulo diſceſſus eius ex hoc luteo tabernaculo. Te oro, quæſóque Pater, ne à lectulo meo latum vnguem: quin tuis me cohortationibus ad religiosè moriendum, atque ad cacodæmonum conatibus fortiter obnitendum magis magíſque inflammes. Vbi autem ſummum efflauero

halitum, precationibus & ſacrificiis propitium mihi Deum reddere ne omittas. Hæc ſpes ne me fallat; vehementer te rogo. PRE. Neceſsitudinis noſtræ iura ſuadent, officium poſtulat, charitas iubet, benefacta cogunt, quorum memoriam nulla vnquam delebit obliuio. P. Vos item, dilecta vxor, propinqui ac neceſſarij, in egentes ſtipem benignius conferte: ac pro me peccatore ſedulò precamini, quo citius debito vſq; ad nouiſsimum quadrantem perſoluto educar è carcere, in quem me iuſtiſsimi iudicis ſententia traditura eſt: quod etiam atq; etiam metuo. C. Ah ah, mi dulcis coniux, ſiccine me viduam, & hoſce pupillos? quis noſtri curam? PRE. Quis? Oh, quaſi te iſtuc interrogare oporteat. Ille ſine dubio, qui pupillum & viduam ſuſcipere conſueuit: ad eum confuge, ille vos tuebitur. Nec cognatorum piorúmq; hominum tibi auxilia & conſilia defutura ſunt: parce lacrymis, habe bonum animum. Maritus tuus deterioribus relictis, ad meliora tranſibit: quæ deſiderauit tenebit: quæ credidit, videbit: quæ meruit poſsidebit: ipſam te luge potius, quam adhuc labores & dolores multi manent, quamdiu viuis. Pete à Domino, vt te cum illo hinc euocet, & in cælis coniungat. F. Heu heu, ô pater, quò abis? PRO. O cognate ſuauiſsime, quàm ingrata, quàm intolerabilis hæc nobis diſtractio atque diuulſio? Tu familiæ noſtræ lumen: tu decus omne tuis. PRE. Matrona noli te macerare: precibus meis locum relinque. C. En ſuaſorem. Ego non fleam, ego non defleam talem maritum? ſi quidem cornea mihi eſſet fibra: ſi è

mari,

mari, aut è silice nata prodiissem. Mulier sum,& quod mearum partium est, hoc ago. O me miserrimam, ô calamitosissimam. Quid incæptem, aut quò me vertam? Cur tibi superstes relinquor, mi vir? Heu heu, non queo plura, tanta est vis lacrymarum. PRO. Nec nos prorumpentem reprimere fletum possumus, quibus tantum eripitur solatium, rerum nostrarum columen atq; præsidium vnicum. Optime Deus, vt grauem nobis plagam imponis? F. Morieris ne pater? â, â, â, pater moritur, noster pater, â, â, â. P. Heus tu famula, quam ocyssimè pueros hinc in conclaue superius abducito: ploratorum satis hic remanebit. PRE. Esto fidelis vsq; ad mortem, Antoni. Non longè abest, qui te victorem coronet. P. Misericordiarum pater, ostende mihi lucem miserationum tuarum. O creator mi, ne deseras me, ne abiicias me, quoniam in te confidit anima mea Deus meus. Operi manuum tuarum porrige dextrã. Esto mihi propitius, nèue intres in iudicium cum seruo tuo. Clementissimè Domine Iesu Christe, per acerbissima tormenta tua, perq; indignissimam necem tuam, quam salutis nostræ caussa pertulisti, te quęso succurre mihi in hoc agone meo, & sacratissimæ passionis tuæ fructum mihi quoque impertire, ac propter bonitatem tuam ad numerum electorum tuorum me adiunge. Tibi me dedo Saluator mi, noli me aspernari: ad te confugio, noli me repellere. Tu enim dixisti: qui venit ad me, eum non eiiciam foras; quia nimirum tibi est proprium misereri & parcere. Sancta Maria misericordiæ parens, & patrona humani generis, tuum

mihi ne deneges auxilium. Etiam nunc filio ostende quæ infans ſuxit vbera, & ille patri obiiciat quæ propter me accepit vulnera. PRO. Exaggeras dolorem noſtrum, cum mente tam æqua ſub imperium mortis ſuccedis, nóſque deſeris. PRE. Atqui exaggerat hoc ipſo etiam ſibi ſuum præmium, cum diuinæ voluntati tam promptum ſe offert: id quod vnumquemque Chriſtianum decet, cui cariſsima ſemper, & in omnibus antiquiſsima eſſe debet voluntas ſanctiſsimi numinis. P. Non vos deſero amici, niſi vt qui peregrè proficiſcitur: nec tamen ad vos rediero: vos potius ad me venturi eſtis. Videbimus, complectemúrque inter nos (ita Chriſto placeat) apud ſuperos. PRO. Ita vt precaris eueniat. At hoc longum erit. PRE. Longum? quaſi non omnis vita hominum, etiam longiſsima cum eſt, breuiſsima & momenti inſtar ſit, ad æternitatem futurorum ſæculorum comparata. Vmbræ ſomnium, fumi vmbram dicetis longum eſſe? Vitæ hominum bullæ: quarum aliæ ſimul vt extiterunt, ſtatim euaneſcunt: aliæ paulò diutius manent: omnes breuiſsimis interuallis aliæ aliis ſuccedunt. Quod ſi noctes demas, dimidio tantum vitæ ſuæ ſpatio quiſque viuit: pars enim æqua morti ſimilis exigitur. Quid eſt hoc ipſum diu, in quo eſt aliquid extremum? Homó breui viuens tempore, quaſi flos egreditur & conteritur. Hæc eſt noſtri generis diuturnitas, hæc fælicitas. Punctum eſt quod viuimus, & puncto minus. PRO. Dictum ſapienter. Interim iſta ſeiunctione cruciamur, & cruciabimur

mur diutiſsimè. C. Eheu, mi coniux, mi vir. te ſic à me diſcindi? Non iam vita vitalis, non: lenta quædam mors mihi erit. P. Inhumanus ſim nimis & ſaxeus, ſi vos luctu & lacrymis prohibere inſiſtam: nec modo naturæ, verùm etiam ſacris literis, & fama celebratorum hominum exemplis contumaciter repugnem. Cæterùm mediocritatem ſi requiſiero, nihil his omnibus alienum egero. PRE. Et rectè. Nam qui ἀπάθειαν introducunt, & nos ἀστόργους eſſe volunt, omnémque affectionem è mentibus humanis radicitus euellunt, beſtiarum ac lapidum naturam nos induere poſtulant. Sapientis vox eſt: Fili in mortuum producito lacrymas, & quaſi dira paſſus incipe plorare? quid? an non Chriſtus Lazarum, quid? an non Abrahamus Saram, Iacob ſuum Ioſephum, Dauid Saulum & Ionatham, Patriarchas Iſraëlitæ olim fleuerunt? In actis Apoſtolicis: Sepelierunt Stephanum viri timorati, & fecerunt planctum magnum ſuper eum. Nec diuus Paulus fletum omnem reprehendit: ſed eum duntaxat, qui immodicus, & pæne inſanus, ethnicæ cuiuſdam diffidentiæ ac deſperationis imaginem gerit. Putabant enim ſtulti, animum cum corpore occidere, ac morte omnem ſenſum deleri: ſimilem eſſe interitionem hominum ac iumentorum. Moderationis huius cauſſa in promptu eſt, & ignota nemini. PRO. Etſi ea nos haud lātet, veruntamen libenter te audimus, atq; vt pergas oramus. PRE. Pergam, nec ita multis, & ea quæ dixero, vos penitus animis veſtris mētibusq́

manda-

mandabitis. In vno atq; eodem itinere versamur, idem pelagus nauigamus omnes. Mortui qui sunt, iter confecerunt, portumq; tenuerunt: in quem, quotquot viuimus, necessariò volentes nolentesq; perueniemus. Cur ergo inuideamus fratribus, fororibus, parentibus, filiis si pelagi periculis defuncti, littus attigerint? Quæ porrò in hac lamentandi, plorandiq; assiduitate vtilitas? num facta recludere, extinctosq; in vitam reuocare possumus? num valetudinis nostræ rationem ducimus? num plerumque mors cari alicuius capitis non ad alios æquè pertinet? qui tamen adeo sese non excruciant. Num videmur aut credere diuina prouidentia fieri omnia: aut ei nos piè subiicere? Quid aliud fortissimum athletham illum Iob consolabatur, quàm resurrectio? Et Paulus, configurabit, inquit, corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ. Quis ad Christi speciem reformari non gaudeat? Quis repugnanter exuerit tunicam veterem ac laceram, vt nouam regiamq; recipiat? Atque hoc est, quod Ecclesiæ magistri in concionibus suis sæpe accusarunt: luctus videlicet extra modum: cum more ethnicorum, Christo initiati, velut amentes atq; lymphati vlulant, capillos vellicant, capita & barbam radunt, genas dilacerant, nudata pectora pugnis verberant, quæ mulierum præsertim consuetudines sunt. P. Ab huiuscemodi absurdis & ineptis te abstinebis vxor, ne tanquam vna Mænadum Bacchico furore percussa videare. Cauebis item, ne exemplo quarundam viduarum cum filiabus & pedisequa multas hebdomadas domi te clausa contineas: nun-

nunquam omnino pedem publicum efferas: ne festis quidem diebus ad templum sacrorum caussa concedas. C. Atqui mos inueterauit: quæ secus facit, sui honoris & existimationis neglígens iudicatur. PRE. Mos vituperatione dignus, Ecclesiæq; præcepto contrarius: nec vllo egregio auctore, aut præceptore natus. P. Quin & hoc volo, vti funus meum cum ducetur, tu & filiæ sequamini: quod multis locis vsitatum est: & cum sacerdotibus preces mihi salutares religiosè coniungatis. Præterea cum septimo & tricesimo ab excessu die piacularia pro me sacra conficientur, tu cum liberis pullata intersis. Sine alios garrire pro libidine: tu, quantùm me viuum dilexeris, nihilominus etiam his modis declara. C. Parebo mandatis tuis, quæcunque me fama sequatur. P. Mœror tuus intra anni spatium finiatur. Hoc non ideo dixerim, vt tam diù in squalore sis, verùm ne diutius. Post id tempus esto cum altero, si voles. Nam quæ vix diem à maritorum obitu vicesimum exspectant, parum se castimoniæ cupidas, parumq; præteritorum coniugum amantes fuisse ostendunt. C. In harum numero non reponar. Tu, cui primis ominibus iugata fui, meos amores tecum in sepulchrum auferes. P. Recedite paulisper, vt solus cum solo sacerdote colloquar. Irruunt in me hostes: Domine in auxilium meum respice. PRE. Cum agere animâ cæperit confestim vos arcessam. PRO. Faciamus quod iubet. C. Itáne fieri oportet? tamen exibo: sed extremum spiritum excipiam, & oculos ei claudam vtique. PRE. Excipies, & claudes.

ANNO-

ANNOTATIONES.

QVam sit breuis atq; adeo fugacis æui, et interitui semper vicinum genus nostrum, Homerus Iliad. 6. & 21. itemq́; alij poëtæ Græci luculenta foliorum comparatione declarauerunt: quæ vti pronos mutantur in annos, primaq́; cadunt, & cadentibus noua succedunt, quibus paulò post vicißim arescentibus ac decidentibus, alia in eorum locum quasi subrogantur: sic hominum alij fatis vrgentibus occidunt, alij exoriuntur: & his quoq; ad præfinitum sibi diem lucis vsuram reddentibus, ac velut in terram collabentibus putrescētibusq́;, denuò subnascuntur, à quibus hic mundus ad exigui momentum temporis, & tanquam ab inquilinis habitetur. Nullus tamen in hasce luminis oras, nisi ab iisdem recessurus ingreditur: moriendi siquidem necesßitas proposita est omnibus. Ac proinde grauiter Seneca epistola 99. Omnes eadem conditio deuinxit. Cui nasci contingit, mori restat. Interuallis distinguimur, exitu æquamur. Hoc quod inter primum diem & vltimum iacet, varium & incertum est. Si molestias æstimas, etiam puero longum: si velocitatem, etiã seni angustũ. Sed quando quisque ab hac rerum colluuie & inanitate profecturus sit, in pueritia ne, an in adolescentia, an in confirmata ætate, noctu, an interdiu, hoc vnumquemque latet. Nec minus quo loco, qua leti forma periturus. Alios siquidem ferro, alios igne, alios aquis, nonnullos belluarum morsibus, quosdam venenis, alios terroribus repentinis, alios fame, alios siti, alios præcipiti lapsu, alios laqueo, alios morborum

tum sæuitia de medio inuisa mors rapit, post quam nihil restat. *Quando ergo illa rerum extremum est, haud in consulto à nobis factum, cum funereis vltimum in hoc volumine locum destinauimus. Scribimus autem ea, quæ partim à Christianis (quanquam nō vna aliqua in regione, nec vno sæculo) partim à diuersis gentibus atque populis in cadauerum procuratione seruata comperimus: & scribimus eo animo, vt quomodo in reliquis, sic in isto rerum ordine, & sermonis scientia, & materia ipsius liberali quadam cognitione iuuētutem excolamus. Nec aliter, quod ad scopum hunc nostrum posteriorem attinet, hi dialogi accipiendi erunt, quam eorum libri, qui vel de re funebri, vel conuiuiali, vel nummaria, similibúsue argumentis quippiam ediderunt: in quibus præcipiendi caussa nihil dicitur.* TESTAMENTVM LEGITIMVM CONDIDISTI) *Testamentum Iurecos. est voluntatis nostræ iusta sententia, de eo quod quis post mortem suam fieri velit. Tabulas autem testamenti testator tenens, ita dicebat.* HÆC VTI IN HIS TABVLIS CERISVE SCRIPTA SVNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR, ITA QVE VOS QVIRITES TESTIMONIVM PRAEBETOTE. DE ISTO DIVERSORIO) *Cato apud Ciceronem. Ex vita ista discedo tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. Commorandi enim natura diuersorium nobis, non habitandi locum dedit. Vidit hoc Rex & vates David, & se tamdiu in isto*

in isto diuersorio, atque carcere detineri ingemuit. NEC PROPHETIS APOSTOLIS) *Ad mortem citra recusationem excipiendam valet magnopere, sæpius recordari, non meliori conditione vsos viros illustres, potentes, religiosos, & Deo imprimis caros. Hoc lib. 3. nos docet Lucretius, prolatis Regibus, Imperatoribus, artium inuentoribus, poëtis, philosophis eximiis. Sed carmina ipsa propter summam venustatem, quin subiungam, mihi imperare nequeo.*

Hoc etiam tibi tute interdum dicere possis:
Lumina sis oculis etiam bonus Ancu' reliquit,
Qui melior multis, quàm tu, fuit, improbe, rebus.
Inde alij multi reges, rerumq; potentes
Occiderunt, magnis qui gentibus imperitarunt.
Ille quoque ipse, viam qui quondam per mare magnum
Strauit, iterq; dedit legionibus ire per altum,
Ac pedibus salsas docuit superare lacunas,
Et contempsit, aquis insultans, murmura ponti,
Lumine adempto animam moribundo corpore fudit.
Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror,
Ossa dedit terræ, proinde ac famul infimus esset.
Adde repertores doctrinarum, atque leporum:
Adde Heliconiadum comites: quorum vnus Homerus
Sceptra potitus, eadem aliis sopitu' quietê st.
Denique Democritum postquam matura vetustas
Admonuit memorem motus languescere mentis,
Sponte sua leto caput obuius obtulit ipse.
Ipse Epicurus obiit decurso lumine vitæ
Qui genus humanum ingenio superauit, & omnes
Præstinxit stellas, exortus vti ætherius sol.
Tu verò dubitabis, & indignabere obire,
Mortua quoi vita est prope iam viuo, atque videnti?

Qui

Qui somno partem maiorem conteris aui,
Et vigilans stertis, nec somnia cernere cessas,
Sollicitamq; geris cassa formidine mentem?
Nec reperire potes, quid sit tibi sæpe mali, cum
Ebrius vrgeris multis miser vndique curis,
Atque animi incerto fluitans errore vagaris?

EX ISTO INFÆLICI CONVIVIO) *Qui libentes extrema senectute confecti, aut alioqui annis quibus vixerunt, contenti moriuntur, tanquam è conuiuio saturi videntur discedere. Horat. lib. 1. sat. 1.*

Inde fit vt raro qui se vixisse beatum
Dicat, & exacto contentus tempore vitæ
Cedat vti conuiua satur reperire queamus.

Lucret. lib. 3.

Cur non vt plenus vitæ conuiua recedis,
Aequo animoq; capis securam stulte quietem?

Dio Chrysostomus oratione quæ Charidemus inscribitur, hanc vitam cum conuiuio variis epulis referto, homines cum conuiuis pereleganter cōponit. Qui exitus quoniam facilis & sine cruciatu est, qualem sibi Augustus optabat, εὐθανασία dici potest: quo verbo idem Imp. vtebatur. Suet. Aug. cap. 99. IDEM PELAGVS NAVIGAMVS OMNES) *In hanc sententiam Palladas Anthol. lib. 1. Tit.* εἰς ἀνθρώπινον βίον.

Πλοῦς σφαλερὸς τὸ ζῆν· χειμαζόμενοι γὰρ ἐν αὐτῷ,
Πόλλακι ναυηγῶν πλαίομεν οἰκτρότερα.
τὴν δὲ τύχην βιότοιο κυβερνήτειραν ἔχοντες,
ὡς ἐπὶ τοῦ πελάγους ἀμφίβολοι πλέομεν.
Οἱ μὲν ἐπ' εὐπλόιην, οἱ δ' ἔμπαλιν, ἀλλ' ἅμα πάντες
εἰς ἕνα τὸν κατὰ γῆς ὅρμον ἀπερχόμεθα.

Quorum quidem versuum paraphrasis hæc esse queat. Vita nostra quæ dicitur, nihil profectò est aliud, quam incerta periculosáq́ nauigatio, in qua tempestate quassati, sæpius multò grauius lædimur, quam qui in naufragium inciderunt. Quod si etiam fortunam gubernatricem adepti simus, nihilominus adhuc futurorum ignari, velut ancipiti spe per mare vela damus: & alij quidem prosperum cursum tenent: alij cursu excutiuntur. Veruntamen omnes tandem, nemine excepto, eodem cogimur, & ad vnum quoddam littus peruehimur, quando singuli morte obita sub terram descendimus. MEDIOCRITATEM SI REQVISIERO) *Non esse dolendos (hoc est, non immodicè dolendos) defunctos hac vita, & quo pacto quis sese consoletur eximie docet Tertullianus lib. de patientia, non longè à principio.* SIMILEM ESSE INTERITIONEM) *Hac voce vsus est Cicero, Verr. 5. quam quidam inscitè emendarunt, vt alias item alibi. Vide Victor. libr. 3. capite 2.* VNA MAENADVM) *à μαίνομαι furo, insanio dictæ sunt Mænades Bacchi sacerdotes. Ratio appellationis patebit ex verbis Alex. ab Alex lib. 6. cap. 19. Quæ sacra (Bacchica) præterquam quod per anum deliram & temulentam indicerentur, eo insolentiæ processere, vt mulieres viriq́ hedera ornati, crine fluxo, lymphatis animis debacchatæ, cum thyrsis velut insanientes, & furore afflata obuios ferirent: ministri quoque fanatici non minore vesa-*

vesanla ferulas gestarent, tanta temulentia, & verborum licentia, vt M. Varro nisi ab amentibus fieri potuisse negaret: quare ministræ Mænades dictæ. De his Ouid. lib. 4. Fast.

Mentis inops rapitur, vt quas audire solemus
Threicias fusis Mænadas ire comis.

Iuuenal. sat. 6.

Et cornu pariter vinoq; feruntur
Attonitæ, crinemq; rotant vlulante Priapo
Mænades.

ET PEDISEQVA) Matronæ, & matres familiâs Romanæ ordinis honestioris, sine ancillis nunquam prodibant in publicum, ne si in proximas quidem ædes, aut in vicini domum vellent ingredi. Coniectura fieri potest ex Casina Plautina, vbi Murrhina vxor Alcesimi in ædes vicinas itura, his verbis ancillas secundum se ire iubet. Sequimini comites in proximum hinc me. TV ET FILIAE SEQVAMINI) Athenis mortuorum filiæ, innuptæ etiam, aliæq; cognatæ mulieres in funus prodibant, ac mortuum vsque ad rogum sequebantur, quod ex And. Terentij, & Lysia probat Victorius lib. 3. cap. 12. quem morem hodie quoque gentes quædam tenent. Quæ autem virgines, & mulieres rarò in publicum exire patiuntur, id ipsarum pudicitiæ diligentius custodiendæ caussa faciunt: sæpius enim videre viderique ab aliis, non modo puras mentes, sed etiam pura corpora commaculauit. VT EXTREMVM SPIRITVM EXCIPIAM)

Proximi sanguine, morientis corpus, dum traheret animam, amplexi, exhalantis spiritum osculo excipiebãt, flatumq́ue vltimum hauriebant: mox decedentis oculos, & ora claudebant: nefas enim existimabant, à viuentibus decedentium oculos spectari. Prioris illius consuetudinis meminit in 7. Verrina. Cicer. Matresq́ue miseræ pernoctabant ad ostium carceris, ab extremo complexu liberûm exclusæ, quæ nihil orabant, nisi vt filiorum extremum spiritum excipere sibi liceret. Virgil. quoque Æneid. 4.

> *& extremus si quis super halitus errat*
> *Ore legam.*

De more claudendorum oculorum hunc in modum. Plinius lib. 11. cap. 37. Morientibus oculos operire, rursusq́ue in rogo patefacere, Quiritiũ magno ritu sacratum est, ita more condito, vt neque ab homine supremùm eos spectari fas sit, & cælo non ostendi nefas. Virgil. 9. Æneid.

> *nec te tua funera mater*
> *Produxi pressiue oculos, aut vulnera laui.*

Optat etiam Penelope ad Vlyssem scribens, vt Telemachus communis filius amborum oculos claudat: id est, ambobus superstes viuat. In consolat. ad Liuiam vterque mos vno disticho tangitur.

> *Sospite te saltem morior Nero, tu mea conde*
> *Lumina, & excipias hanc animam ore pio.*

PRO-

PROGYMNASMA SEPTIMVM ET QVINQVAGESIMVM.

Curatio corporis exanimi, priusquam efferretur.

GRANIVS, MELANTHVS.

GRANIVS. Antequam pro eo ac te facturum spopondisti, enarres mihi rerum veterum percupido, quæ priscis sæculis ante humationem, vel potius ante vstionem domi cadaueribus adhiberentur, velim exponas, pollinctorum, libitinariorum, vespillonum quæ functiones fuerint: sic enim eorum discrimen intelligam. M. Pollinctores erant, qui corpora mortuorum lauabant & vngebant, à pelle vnguenda conformata voce, quasi pellis vnctores dicas. Plaut. Pseud.

Eorum alter viuit, alter est emortuus,
Propterea apud vos dico confidentius,
Quia mihi pollinctor dixit, qui eum pollinxerat.

Libitina dea funerum erat, in cuius æde prostabant, quæ humandis, siue efferendis corporibus essent vsui: quas res μετωνυμικῶς Libitinā vocauit Liuius lib. 41. cum dixit: ne liberorum quidem funeri Libitina sufficiebat: ob magnam scilicet morientium vim. Vitare Libitinam apud Horatium est mortem effugere, & immortalitatem adipisci. Ab ea nominati sunt Libitinarij, quorum cura &

occupatio in procurandis funeribus versatur. Eorum vota Seneca lib. 6. de benef. ait esse, vt cõplures moriantur cuius modi illorum quoq;, qui captandorum testamentorum artem professi sunt. Vespillones sunt baiuli, qui cadauera ad sepulturã exportãt. G. Teneo ista. Quid ergo, & quo ordine fiebat, cum quis naturæ debitum reddidisset? M. Statim efflata anima, antequam calor omnis dissipatus corpora desereret, membra dirigebant, & ad pristinam, ac naturalem corporis formam perducebant: si fortè (quod vsu venire nosti) morientes extremo illo tempore partem aliquam contraxissent: deformitatem quippe illam nõ ferebant. Deinde lauabantur, non aqua tantùm viua & pura: sed admistis liquoribus odoratissimis, è rosis, amarantho & similibus herbis, aut florib' eliquatis, vt teter halitus pelleretur, qui plerunq; exanimes statim comitatur. Post vngebantur. Vnguentum erat non vulgare: tam odorum sæpe, vt quis nasutissimum se, seu etiam nasum fieri optaret, quo delicatæ illius voluptatis quàm plurimum attraheret. Nec semper pollinctores, aliquando etiã mulieres hanc lotionem vnctionemq; peragebant, & lauabant calida. Præcipuè fœminarum hoc muneris fuisse conijcimus ex illo Ennij.

Tarquinij corpus bona fœmina lauit, & vnxit.

Socrates quoq; in Phædone cicutam bibiturus, ita loquitur. Ac fortasse iam tempus est eundi in lauacrum. Nam mihi quidem cõsultius videtur, me prius lauari, quam bibam venenum: nec mulieribus negotium facessere, vt mortuum lauẽt. Naribus & auribus stuppam indebant, ne quid fœdi odoris

odoris emanaret: manus item & pedes institis colligabant. Myrrha præterea, aloë, & varij generis odoramentis cadauer condiebant, & capite tenus mundissima sindone inuoluebant. G. Omnibúsne ista cõtingebant? M. Haud omnibus, sed nummatis & copiosis. G. Interea tamen æqua tellus recluditur summis atq; infimis: nec ego multum referre duco, quid me extincto fiat: quis mihi oculos claudat: quis me lauet, vngat, condiat: atque vt nemo alius, odor me sepeliet. M. Suaueolentibus flosculis cadauer humi super tapetum depositum aspergebãt, & de viridissima nescio qua herba sertum contextũ capiti imponebant, & in Italia quidem toga, magistratus prætexta, Censores purpurea tota, in Græcia pallio amiciebãt. Demum corpus exanimatum in ædium vestibulo, ad ianuam collocabant, quod verbo proprio collocatio dicebatur. Ita porro collocabant, vt corpus foras spectaret, facie ac pedibus in publicum versis: ad significandum, non esse reuersurum. Sæpius tandem conclamabant corpora: hoc est, mortui nomen vocibus claris ore plurium iterabant. G. Cur hoc? M. Quòd, vt Plinius ait libro septimo, capite quinquagesimo secundo, solet plerumque vitalis spiritus exitúsque putari, & homines fallere. Ibidem narrat, quendam pyræ impositum, adhibitis ignibus arrectum esse, nec liberare potuisse. De conclamatione Lucan. libro quinto.

sic funere primo
Attonita tacuere domus, cum corpora nondum
Conclamata iacent.

Inde natum illud Terentij in Eunucho. Desine, iam conclamatum, hoc est, transactum, finitum est, spei nihil superest. Euerriator dicebatur, qui domum vnde mortuus efferendus esset, certo genere scoparum adhibito purgabat. Cupressinus ramus(quæ arbor excisa nō renascitur, & ex mortuo nihil est sperandum: quam ob caussam Diti sacra habebatur) in vestibulo mortui, seu super limen superum ianuæ ponebatur: tum propter significationem quam dixi: tum propter cærimonias sacrorum, quibus pop. Rom. obstrictus erat: ne quis scilicet imprudens funestam domum rem diuinam facturus introiret, & velut attaminatus suscepta peragere non posset. Diuitum autem duntaxat, non omnium ædibus præponi solitum auctor Lucanus.

Et non plebeios luctus testata cupressus.

Per præconem porrò funus ita indicebatur. OLLVS LETHO DATVS EST. Græcis quibusdam septendecim diebus corpora domi seruare, antequam cremarentur, sollemne fuit. Itaq; & Homerus Odys. lib. 24. Achillis corpus totidem diebus & noctibus defletum, & octauo decimo crematum tradit. Hæc hactenus, pauca de multis. G. At mihi multorum instar.

ANNOTATIONES.

INter cæteras orationes, quas summa grauitate, doctrina, eloquentia cumulatas emisit in publicum Franciscus Bencius, qui cum mihi multa iam pridem necessitudo intercedeit, lege quæso diligenter illam,

qua

qua rationem funerũ apud Romanos explicauit. Omnimodis praclare in eo argumento versatus est. Qua autem carimonia in Christianorum funeribus olim adhiberentur, erudite admodum disserit Ioan. Steph. Durantus de carimon. Ecclesia, lib. 1. cap. 23. POLLINCTORES ERANT) *Vide praterea Turneb. lib. 28. cap. 31.* DICTI SVNT LIBITINARII) *Possumus hoc nomine eum afficere, qui humo defunctos operit, in scrobe scilicet: aut etiam, qui eos in hypogao, seu crypta subterranea deponit, qui Germanis* Todtegräber / *Gracis νεκροθάπτης.* VESPILLONES SVNT) *Festus. Vespa & vespillones dicuntur, qui funerandis corporibus officium gerunt, nõ à minutis illis volucribus: sed quia vespertino tempore eos efferunt, qui funebri pompa duci propter inopiam nequeunt.* NATVRÆ DEBITVM REDDIDERVNT) *Cic. 1. Tuscul. Pellantur ergo ista ineptia pane aniles, ante tempus mori miserum esse. Quod tandem tempus? naturane? At ea quidem dedit vsuram vita, tanquam pecunia, nulla prastituta die. Quid est igitur quod querare, si repetit cum vult? ea enim conditione acceperas.* POST VNGEBATVR) *Cur vngerentur, donatus in Virgil. caussam hanc ponit, vt celerius arderent. Immo vt minus faterent dum cremarẽtur. Quidam aliam, vt diutius integra conseruarentur. Vtriusq; moris, lauandi, inquam, & vngendi testis Homerus Illiad. 18. de funere Patrocli, & Odyss. lib. 24. de Achille mortuo. Sic Vigil. lib. 6. de Miseno.*

Pars calidos latices, & abena undantia flammis
Expediunt, corpusq; lauant frigentis, & ungunt.

ODOR ME SEPELIET) *Diogenis est, qui aliâs item rogatus, num seruulum, aut ancillam haberet, negauit. Dicenti, si ergo mortem obieris, quisnam te ad sepulcrum efferet? Qui domo, inquit, indigebit.* DIVITVM AVTEM DVNTAXAT) *Cuius rei caussa videtur raritas arboris, quod initio pauci in agris, aut intra vrbanas villas eam instituebant. Intelligitur hinc, quamobrem cupressos Horatius ferales, inuisas, funebres, Virgilius atras dixerit. Principio idcirco adhibitam funeribus quidam putant, vt corpus humanum ab anima iam relictum diutius seruaretur, maneretq; incorruptum. Sed cur prope rogum eadem arbor depangeretur, docebit Iunius lib. 1. cap. 20.* OLLVS LETHO DATVS) *Varronis locus est lib. 6. de ling. lat. Apud Ennium. Olli respondet suauis sonus Egeriai. Olli valet dictum illi, ab olla, & ollus. Quod alterum comitiis cum recitatur, à præcone dicitur olla centuria: non illa: alterum apparet in funeribus indictiuis quom dicitur,* OLLVS LETHO DATVS EST, *quod Græcus dicit λήθῃ, id est obliuioni. Vult igitur Varro lethum dici quasi λήθην: eo enim respicit, quod veteres mortis mentione abstinebant, ne cogerentur δυσφημεῖν. Quare etiam obitionem pro morte dicebant. Consule coniectanea Scalig. in Varron.*

PRO-

PROGYMNASMA OCTAVVM ET QVINQVAGESIMVM.

Funerea vestimenta, & tempus luctui praefinitum.

NICOMEDES, APPIANVS.

NICOMEDES. Magnopere miror, Appiane, quæ tam grauis te caussa impulerit, vt reiecto pristino amictu, eleganti illo atq; mundo, atratus, sorditatúsque, nec caput, nec barbam tonsori committens, dies iam bene multos, quod obseruaui, incederes. Num in iudicium pertractus, aut auitis fortunis cedere, aut solum vertere, aut restim capere, aut obstricto collo facere literam longam iussus es? A. Num hic vigilans somniat? nihil horum. N. Quid vult ergo sibi hæc mutatio? A. Quid velit? audies. Meus auunculus maior curriculum viuendi á natura datum confecit: quem, vti more communi Christianórum receptum est, lugeo: quod officium tu præstares similiter, si de cognatis tuis quispiam anima superare desiisset. N. Egóne vt pullatus ingrediar? nunquam me hic color delectauit: mœstitudinis quippe index est, quæ cordi meo non placet. A. Nemo tamen vllo in sæculo repertus est, quem non aliquis aliquando attigerit in vita dolor, cui non aduersum

uerſum quippiam & acerbum euenerit: vt proinde malum mœrorem miſtum bibere interdum vnumquemq; hominem natum, volentem nolentem oportet. N. Philoſophari hoc quidem eſt. Quin tu ab iſto luctu moleſtiaq; te abducis, & hũc eius nuntium valere iubes? A. Non ſum eo vſque piarum conſuetudinum inimicus, vt hoc leuitatis ſuſcipere in animum inducam. N. Stultitia eſt venatũ ducere inuitas canes: nihil promoueo. Quãdiu igitur geſtabis hunc triſtiſsimum pileum, hanc togam funebrem, hoc lugubre pallium? A. Annũ integrum. N. Annum integrum? certúmne? A. Certum. N. Cuius præcepto? Quo exemplo? mũlieribus quidem ſeu Romulus, ſeu Numa decem menſium luctum præſcripſit, non viris. A. Neceſſe haud eſt, nos omnia, quæq; agimus, quæq; dicimus vel exempli vetuſtate ſtabilire, vel literarum auctoritate corroborare poſſe. N. Verum. A. Veruntamẽ, quoniam diſcendi cupidum auditorem me nactum ſuſpicor, de tempore luctibus præſtituto nonnulla promam. N. Tam gratum id mihi futurum puta, quam quod gratiſsimum. A. Docet Plutarchus, Numam Pompilium, quem tu paulo ante nominabas, puerum trimo minorem lugeri plangiq; vetuiſſe: filiis tamen ad parentum, & vxoribus ad maritorum obitum mœrendum decem menſes conſtituiſſe, annum videlicet integrum, vt eũ Romulus deceſſor digeſſerat. Qua de re principio 1. Faſtor. Ouidius. Tantundem ſpatij parentibus ad filiorũ, & ſororibus ac fratribus ad mutua funera lugenda impertiuit. Quidam filios non luxerunt omnino, quod ad magnitudinem a-

nimi

nimi referendũ ſentio. N. Nomina iſtos. A. Quintus Maximus, & L. Paullus, & Cato Cenſorius: & inter Græcos Anaxagoras, & Xenophon. N. Cur tu non potius iſtorum ſapientum, & illuſtriũ hominum, quam obſcurorum exempla imitari vis? A. Volo, ſi poſsim modo. Sed naturæ ſtimuli ſunt peracres, cui neſcio an ſemper reſiſti debeat: certè non ſemper poteſt. N. Non negauerim. A. Quid ſacræ literæ? an non Moyſen & Aaronem ab Iſraelitis 30. Saulũ 7. Iudam Machabæum diebus compluribus defletos commemorant? N. Recordor me iſta legiſſe, nec improbaſſe tam humanum factum. A. Licet igitur tam grauibus, teſtatisq́ exemplis lugere mortuos, nec parum diu. Quia verò tu de hoc loco plura non requiris, de veſtibus lugubribus, ſi placet, cæptũ ſermonem pertexamus, oſtendamusq́ tum apud quos vſitatæ, tum quales fuerint. N. Mihi verò, & vehementer quidem placet: nec feriò illa dixi, quæ in primo congreſſu dixi: iocabar ſcilicet, & ex te hanc ipſam ſcholam elicere volebam: quamquam ea quoq́ mihi periucunda accidit, quam de luctus tempore explicauiſti. A. Viſne à profanis, an à ſacris libris ordiamur? N. Malo equidem à ſacris, quorum auctoritas & pondus cæteris ſcriptoribus lumen addit, & robur ad fidem faciendam conciliat. Siquidem tum potiſsimùm aliquid cum veritate coniunctũ eſſe credimus, cum ſacri cuiuſpiam voluminis teſtimonio fuerit confirmatum. A. Rectè. Cognoſcimus ſanè ex libro, qui Iudith inſcribitur, viduarum certum quoddam fuiſſe genus veſtiũ, quas lugubres appellare quid prohibet? Abſtulit, inquit,

quit, cilicium suum, & exuit se vestimentis viduitatis suæ. Ante id tempus, iam inde vsque à mariti morte, cum in squalore iacens corpus negligeret, non vnguentis, non sandaliis, non mundo muliebri vteretur, quid agebat aliud, quàm luctui indulgebat? Cæterùm infra, vbi exponitur, quo se pacto lauerit, compserit, ornauerit, vt Holofernem Nabuchodonosoris Regis potentissimi Ducẽ amoris spiculo vsque ad venas & ossa vulneraret, inter alia: induit se, inquit, vestimentis iucunditatis suæ. De sanctissima item regina Esther scriptum est, propter imminens suæ genti internecionis periculum, vestem regiam posuisse, & illi tempori aptam induisse, suúmque caput cinere & stercore impleuisse. Illa insuper fæmina, quæ Absalonem Dauidis filium in patris gratiam reducere conabatur, lugubri indumento viduam se esse simulabat. Thamar quoque cultum viduitatis deposuisse traditur. N. Tantum mulieres? Immo & viros: sed breuitatem secutus, duos solum, eósque reges proponam. De Ezechia his verbis in quarto regum legimus: Quæ cum audisset Rex scidit vestimenta sua, & opertus est sacco. Illustrissimum porro testimonium est apud Ionam Prophetam de Niniuitis. Et prædicauerunt ieiunium, & vestiti sunt saccis à maiore vsq; ad minorem. Et peruenit verbum ad Regem Niniue. Et surrexit de solio suo, & abiecit vestimentum suum à se, & indutus est sacco, & sedit in cinere. N. Exemplorum sat est. At ego non tam de lugubribus, quam de funebribus vestimentis, an ea nimirum in vsu fuissent, doceri cupiebam. Amphora capta est institui, currente

rente rota exiuit vrceus. A. Quid dubitas, cum in luctu gesserint vestes singulares, num eas etiam eo in luctu gesserint, qui plerunque intolerabilis, & immensus est, ob interitum videlicet charissimorum accensus? N. Nō aduersabor tibi hac quidem in re diutius. Cuiusnam coloris, seu quale fuisse existimas illud vestimentorum genus? A. Nigrum, pullum siue atrum ferme, & magna ex parte. Tamen apud Græcos viri fæminæq́ꝫ, Syracusani, Argiui candidis in luctu vestibus amicti legūtur. Nostræ quidē mulieres pullatæ cum sint in luctu, nihilominus subtili stamine linteum candidū capitibus imponunt. Apud Iapones, de quorū moribus & insula scribunt multa societatis IESV Patres, & Petrus Ioannes Maffæius præsertim historiarū Indicarū lib. 12. tristis color habetur albus, niger lætus: ac proinde hunc rebus secundis, illū aduersis, adeoq́ꝫ in luctibus & funeribus adhibent. N. Quæ tua est sententia? A. Nigrū esse communiorē, suaq́ꝫ natura ad dolorē & mœstitiam prodendam magis idoneū, quam vllum aliū. N. Mihi idem videtur. Quid autē est, cur sancti Doctores, vt Chrysostomus, Hieronymus, Cyprianus suis Concionibus harum vestium vsum tam acriter insectantur? A. Non vsum, sed abusum in vituperationem adducunt, & id, quod nimium est, culpæ dant, nō quod satis, vt etiam in luctu. Nolunt enim Christianos tantum in his ritibus momentū putare & ab ethnicorum stultitia eos desiderant longius recedere. N. De cubiculorum, hypocaustorum, totiusque domicilij parietibus atro panno ad mœrorem indicandum coopertis quid sentis? A. Hanc con-

consuetudinem non solum esse, verum etiam esse illorum oportere, qui pecuniarum modo, & nobilitate generis præstant aliis; quorum vniuersa ratio funebris (neque id immeritò) apparatior & gloriosior est. Quod si etiam fenestræ claudantur, vt degatur in perpetuis tenebris, & in meridie lumen accendatur, non probo. N. Probant tamen qui faciunt: quanquam in Germania nostra haud credo vspiam fieri. A. Cordatior genus, multa respuit, quæ cæterarũ mollities, & imbecillitas contemnere potest.

ANNOTATIONES.

NEC CAPVT, NEC BARBAM) *Ægyptij & Aßirij squalore & sordibus obsiti, cœno obliti, capillum summittentes, & barba detonsa: Milesii rasis capitibus: Persæ coniugibus & liberis detonsis lugebant mortuos. In funere autem clarorum virorum seipsos, equos, & iumenta tondebant. Apud Græcos viri capillum barbamq; summittebãt, mulieres tonsis crinibus erant. Lege Alex. ab Alex. lib. 3. cap. 7. In grauißimo luctu, ingentique calamitate caput etiam cinere conspergebant, seu puluere deturpabãt aliqui, quod Homerus non vno loco testatur. Euripedes in Supplicibus. Virgil. lib. 10.* FACERE LITERAM LONGAM) *In Aulul. est suspendio semet afficere, suspendio vitam abrumpere. In quem locum videdus Lamb. (Controuersia enim est, quæ sit intelligenda li-*

da litera longa ibidem: vtrum certa aliqua, an quæuis earum, quas nos appellamus maiusculas, Cicero maximas, & grandes: vt minutulas, quas nos minusculas. QVEM NON ALIQVIS ALIQVANDO) *Euripidis quidẽ Hecuba:* κεῖνος δ' ὀλβιώτατος, ὅτῳ κατ' ἦμαρ τυγχάνει μηδὲν κακόν. *Ille fœlicißimus, cui nihil in diem obtingit mali. Proferatur tamen aliquis, cui vel vnicus dies tam fœliciter, & tam sincera in lætitia exactus sit, vt eodem non vel delictorum conscientiæ illum pupugerint: vel irarum faces non incenderint: vel motiones aliquæ rationi parum obtemperantes nõ exagitarint? Quis tutus fuit à superbia? ab inuidia? à libidine, idq́ue vel paucas horas, quid dicam totum diem? Quem nõ læsit, non perturbauit aliqua in parte quippiam? Quis integro die nihil iniucundum aspexit? nihil molestum audiuit? nihil, quod nollet vllo sensuum hausit? Nullum in hac vita merum purumq́ gaudium, & voluptati semper dolor it comes. A parentibus quoque, ab vxoribus, à liberis, à charißimis deniq́ sollicitudines & angores nobis suboriuntur: & cum ad somnum, vt ad medicinam, vt ad securißimum portum confugiamus, in eo ipso persæpe atroces tempestates inuenimus.* PRINCIPIO. I. FAST. OVID.) *Caussas anni à Romulo decem mensibus circumscripti, duas affert. Ouid.*

> *Est tamen & ratio, Cæsar, quæ mouerit illum,*
> *Erroremq́ suum quo tueatur habet.*

Quod satis est utero matris dum prodeat infans,
Hoc anno statuit temporis esse satis.
Per totidem menses à funere coniugis uxor
Sustinet in uidua tristia signa domo.

Q. MAXIMVS, L. PAVLVS, ET CATO) Fatetur Cic. epist. 6. lib. 4. qua ad consolatoriam Sulpitij respondet, hosce viros clarissimos non luxisse filios: sed tamen non defuisse illis in ea fortuna magnũ quoddam solatium affirmat, quo recreati casus suos ferrent moderatius. Sibi autem ad consolationem nihil relictum. ANAXAGORAS, ET XENOPHON) Anaxagoræ quidem cum esset renuntiata & damnatio sua, & filiorum mors, ad alterum dixit: iam pridem aduersum Athenienses atq; se ex æquo naturam tulisse sententiam. Ad alterum: sciebam me genuisse mortales. Laert. lib. 2. Cic. Tuscul. 3. Valer. lib. 5. cap. 10. de Xenophonte. Cum sollemne sacrificium perageret, è duobus filiis maiorem natu, nomine Gryllum, apud Mantineam in prælio cecidisse cognouit: nec ideo institutum deorum cultum omittendum putauit, sed tantummodo coronam deponere contentus fuit. Quam ipsam, percontatus quonam modo occidisset, ut audiuit fortissimè pugnatem interiisse, capiti reposuit: numina quibus sacrificabat testatus, maiorem se ex virtute filij voluptatem, quam ex morte amaritudinem sentire. PLVRA NON REQVIRIS) Quoniam de tempore luctus hæc disputata sunt, addamus perpauca, de luctu scilicet minuẽdo, eoq; publico

lico & priuato. Minuebatur populo luctus ædis dedicatione, cum à censoribus lustrum condebatur: cum votum publice susceptum soluebatur. Priuatis autē, cum liberi nascerentur: cum honos in familiam veniret: cum pater aut liberi, aut vir, aut frater ab hoste captus domum rediret: cum puella desponderetur: cū propiore quis cognatione, quàm is qui lugebatur nasceretur. Festus. Blond. Romæ triumph. lib. 2. Crinit. lib. 19. cap. 12.

PROGYMNASMA NONVM ET QVINQVAGESIMVM.

Apparatus, & pompa funerum.

SERVATIVS, GRATIANVS, EVODIVS.

SERVATIVS. Ecquid hesterno die lugubri spectaculo, exsequiisq; præsentes interfuistis, cum efferebatur apparatissimo funere huius Reip. Cos. vir omnibus rebus clarissimus atq; amplissimus? G. Non defuimus Seruati: sumus enim vterq; istiusmodi celebritatū pomparūmq; paulò auidiores: & magnificētiam funeris cum libenter contēplati, tū vehementer admirati sumus. E. Ego quidē splendidius aliquid & ornati⁹ in hoc genere me vspiā vidisse haud recordor. Primò enim feretrū (quem etiā lectum, & lectulū, & sandapilā Latini vocant) non visebatur coopertū pallio atro

 lineo

lineo ſeu laneo, quod longa crux per medium, alba ſiue rubra, panni damaſceni ſiue aurei diſtingueret: ſed ſericum, in quo Saluatoris de cruce pendētis, Marię́q; & Ioannis aſtántium pulcherrimis coloribus, auro etiam argentóque intermiſto depictæ imagines. Oram circum emblemata ſeu parerga mirificè decorabant. Velum illud candidum, quod infra eſt, & loculum proximè attingit, atque ex omni parte ante nigrum prominet, erat nimirum carbaſinum: vt iam aliquanto minus mirum videatur, ſi Principum, Regum, & Imperatorum feretra purpureis, aureiſue tegumentis inſternantur. S. Illa ſimpliciora pallia ſeu tegmina, quæ dicebas, tenuiorum ciuium, & opificum cadaueribus plerunque adhibentur, quæ etiam linteis detritis, & foraminum plenis inuolui ſolent, ſine vnguentis, ſine odoribus. Ferebant autem humeris exanime corpus ſex, totius ciuitatis honeſtiſsimi, quos ſenatores fuiſſe interpretor: de facie non ſatis cognoſcebam. G. Non indecorè à ſui ordinis hominibus ad tumulum eſt deportatus. E. Quomodo? S. Cernimus opifices ab opificibus ὁμοτέχνοις, monachos à monachis, ſacerdotes à ſacerdotibus, milites à militibus efferri. Eſt vbi virgines à virginibus, puerperæ à nuptis efferuntur. Qui mos nec mihi diſplicet, nec cuiquam prudenti improbabitur. Quin item arbitror Epiſcopos ab Epiſcopis, ſi affuerint plures, ad ſepulturam geſtandos. Vniuerſè vt loquar, nullum eſt ex omnibus oneribus onus honorificentius, quam in ceruicibus Chriſtiani mortuus. Et, ſi tolluntur laudibus, qui extinctos terræ mandant, non æquè tollen-

tollendi erunt, qui mandandos apportãt? E. Omnes ego in laude ponendos duco, qui funeri quoquo modo dant operam, dum id modo non ſolo mercedis amore agitent: vt deſignatores, libitinarios, ſandapilarios, buſtuarios, qui funebrem pſalmodiam canunt, qui faculas præferunt daduchos, qui iuſta faciunt, qui glebam in os iniiciunt, qui ſequuntur: quorum erat heri vtriuſq; ſexus multitudo immenſa: è qua complurium vultus fletu irrigatos aſpiciebam, qui eſt honor mortuis honeſtiſsimus: lacrymæ namq; viuorum ſunt ornamenta mortuorum. Profectò hic vir lectiſsimus, atque ornatiſsimus, ſenatus columen, præſidium populi nec ἄταφος eſt, nec ἄκλαυτος. S. Quis Conſulis nomen & perſonam vnquam geſsit dignius? quàm multi etiam ſacerdotes linteati in hac exſequiarum pompa? quam multæ maiorum imagines? G. Mos tenet quibuſdam in regionibus, vt eius artis atque ſtudij inſtrumenta vel præferantur, vel feretro imponantur, quod in vita defunctus excoluerit. Exempli cauſſa, militi, aut equiti aurato galea, gladius, calcaria: Doctori volumina, ſeu codices. Solent præterea familiæ inſignia eleganter picta, & cereis facibus, & veſti ſtragulæ, quo feretrum contegitur, affigi. E. Nec iſtud heri deſiderabatur: & quidem præ multitudine funalia numerari non poterant. Domorum feneſtræ ſpectatoribus complebantur. S. Verius illa ex duodecimo vſurpemus.

Tum ſtudio effuſæ matres, & vulgus inermum,
Inualidiq; ſenes, turres & tecta domorum
Obſedere.

E. Cantum & hymnos funebres præ campanarum ſtrepitu, & lamentantium vocibus ægre audiebamus. Sanè poſtquam in ædem ventum eſt, laquearia reſonabant. S. Valde commendanda conſuetudo, vt antequam ſepulchro tradatur cadauer, ante aram collocetur, dum iuſta ſacrorum, & funeralia illa abſoluta ſint: quo tempore bis aram circumeuntes demortuorum cognati & affines, eorum expiandis animís offerre pecuniam in vſus ſacerdotum conſueuerunt. G. Nec illa non laudanda, cum à certo homine gratię aguntur honoratioribus, quod in funus prodierint. S. De panegyrico autem, ſeu laudatione funebri, quam habuit Curio maximus, quid iudicatis? E. Ita commendaſſe mortuum, tanta rerum copia & ſplendore verborum, vt melius nemo poſsit. G. Idem eſt meum iudicium. S. Tutum eſt poſt fata laudari, quando in ſuperbiam nullus concitatur. Eſt etiam vtile & honeſtum: nam ita dolor amicorum nimius aliquantum lenitur, iuuentus ad virtutis imitationem ſpe honoris & gloriæ accenditur, & bene de Rep. meritis gratiæ referuntur.

ANNOTATIONES.

APPARATVS ET POMPA) *Quo apparatu, qua celebritate, quibusq́; ritibus eorum corpora, qui magiſtratus & honores geßiſſent, Romani ad rogum producerent, copiosè ac diligenter Alex. ab Alex. lib. 3. cap. 7. De tibiis item & tubis in funeribus, Magius*

Magius libro primo, capite decimo tertio, in eodem quinam fuerint Siticines. Fuit item vsus luminum cereorúmque in funeribus & parentalibus, vt patet ex Suetonij Augusto, Tiberio, aliisq; scriptoribus. Bene tamen D. August. Ciuit. libro primo, capite duodecimo. Omnia ista, id est, curatio funeris, conditio sepulturæ, pompa exsequiarum, magis sunt viuorum solatia, quàm subsidia mortuorum. Si aliquid prodest impio sepultura pretiosa, oberit pio vilis, aut nulla. PRIMO ENIM FERETRVM) *Positi mortui dicuntur, cum aut in feretro, aut in pyra sunt collocati. Ouid. ad Liuiam de morte Drusi.*

Téne ego sustineo positum scelerata videre?

Idem.

Nec iuuenis positi supremos destrue honores.

GLEBAM IN OS INIICIVNT) *Veteres non integras ac solidas glebas, sed tritum ac minutum puluerem iniiciebant mortuis: credo, ne pressu dolorem eis aliquem afferrent. Quo respexit Horatius, cum in Architæ Tarentini epitaphio bis puluerem nominat lib. I. Ode 28. Romani, vt ex Cicerone ac Varrone notum est, glebā iniicere solebant. Muret. lib. 10. cap. 19. Nos Christiani quoq; sepeliendis terrā iniicimus, nulla superstitione, sed desiderio perpetrādæ misericordiæ, cuius vna pars est, sepelire mortuos.* LACRYMÆ NAMQVE VIVORVM) *Signū quippe sunt amoris: amari autem, & amatum esse, etiam lumini vitali perfunctis honestum gloriosumq; ducitur. Iudæi cum*

Iesum Seruatorem ad tumulum Lazari plorantem intuerentur, ecce, aiebant, quomodo amabat eum. Sunt item indices doloris, qui ex eo creatur, quod is qui anima caret, viuentes orbos, aut magnis vtilitatibus spoliatos deserit. Hoc similiter honorificum est defunctis. Ornant autem mirabiliter mortuum publica & communes lacrymæ, quas populi & ciuitates bonis Principibus, Rectoribúsque, vt parentibus persoluunt. Simonidis quidē epigramma in Nicodicum est huiusmodi.

Τῶν αὐτοῦ τις ἕκαστος ἀπολλυμένων ἀνιᾶται,
Νικοδικὸν τε φίλοι, καὶ πόλις ἥδε κλάει.

Vnusquisque lugetur à propinquis, & consanguineis suis, vbi decessit, ast Nicodicum amici, & tota hæc ciuitas amissum deplorat. Sed Ambrosium audiamus, cuius hæc sunt in oratione de obitu Valentiani Imp. Soluamus bono principi stipendiarias lacrymas, quia ille nobis soluit etiam mortis suæ stipendium. Nec tamen flendi admonitio necessaria. Flent omnes, flent & ignoti, flent & timentes, flent & inuiti, flent & barbari, flent & qui videntur inimici. Quantos iste de Galliis vsque huc totius tractu itineris populorum egit gemitus? Omnes enim non tanquam Imperatorem sibi, sed tanquam parentem publicum obiisse domestico fletu doloris illacrymant, suáque omnes funera dolent. Amisimus enim Imperatorem, in quo duo pariter acerbant dolorem, amorum immaturitas, & consiliorum senectus

(MAIORVM IMAGINES) *Tria hæc erant iura*

apud

apud antiquos, ægrotationis, gentilitatis, stirpis. Nobiliorum fuit gentilitas, eorum scilicet, qui imagines generis sui proferre poterant. Vnde imagines pro nobilitate generis accipi sæpe solent. Cic. de lege Agraria orat. 2. significare volens, se nouum hominem, id est, nulla generis nobilitate commendabilem, Consulem tamen factum: quemadmodum cum petebam, inquit, nulli me vobis auctores generis mei commendarunt: sic, si quid deliquero, nullæ sint imagines, quæ me à vobis deprecentur. In Pisonem fumosas imagines appellat antiquißimi generis stemma. Mos autem viguit Romæ, vt imagines maiorum in funeribus ducerentur ad gentilitatem ostendendam. Cicer. 2. de Orat. Brute quid sedes? quid anum illam patri nuntiare vis tuo? Quid illis omnibus, quorum imagines duci vides? Loquitur de anu Iunia, Bruti agnata, quæ efferebatur. Hæc, & quidem multo copiosius Budæus in Pandect. LAVDATIONE FVNEBRI) *Cic. lib. 2. de legibus. Honoratorum virorum laudes in concione memorãtor, eosq́ etiam ad cantus, ad tibicinem prosequuntor. Primus omnium P. Valerius Publicola L. Iunium Brutum collegam pro concione laudauit. Translata est eadem res postea ad fæminas, laudataq́ princeps Popilia mater Catuli. Cæsar Quæstor, vt refert Suetonius, Iuliam amitam, & vxorem Corneliam defunctas pro rostris laudauit. Instituerunt etiam Græci laudationes huiuscemodi,*

quas ἐπιταφίους λόγους vocarunt, quoniam primùm ad tumulos pronuntiarentur eorum, quos ita laudibus decorabant. At non nisi iis, qui in prælio occubuissent, vt apud Platonem, Thucididem, & Demosthenem videre est. M. Tullij 14. Philipp. bona ex parte in legionem Martiam, quæ ad Mutinam oppetiuerat, vt item 9. in Seruium Sulpitium in legatione ad Antonium pro Repub. obeunda mortuum scripta. Scripsit ornatissimam funebrem Isocrates ad Euagoram Regem Salaminæ Cypri, patrem Nicoclis. Christiani quoq; hunc honorem mortuis habendum iudicauerunt. Inde est quod complures antiquorum Patrum funebres orationes legimus.

PROGYMNASMA SEXAGESIMVM.

Flosculi, herbæ odoriferæ, serta, coronæ, quibus anima exuti cohonestantur.

CAMILLVS, DECENTIVS.

CAMILLVS. Cum ante meridiem adiissem visitatum Doctorem nostrum, quem affectum esse heri primis tenebris famulus eius mihi renuntiauerat, eum in exedra sedentem, & paulò

paulò sese habentem melius, quam per noctem habuisset: pallore tamen multo adhuc suffusum, & immoderata vomitione nō mediocriter debilitatum ac nauseabundum inueni. Aderat eidem Flaminius, homo, vt nosti, literarum studiis mirificè deditus, & vrbanitate præcipuus. Postquam inter nos consalutauimus: Quid tu? inquam, mi Præceptor, rectène iam, atq; vt vis vales? nuntius enim hesternus ad summum me timorem nil tale suspicantem traduxit. Hîc ille. Egone? vt queo, Camille. Reliquiæ sunt, quas hoc biduo depellam. Tu aside in hac sella, & pauxillùm da operā, dum inchoatum sermonem decurrimus. Libenter gero morem, inquam, cæpiq; confestim sedere ad læuam, nec me pænitet: recessi enim doctrina auctior. D. Indicasses vno verbo te iturum, comitem tibi me addidissem. Sed quoniam de eius inualetudine nihil cognoui, dabit veniam absentiæ. C. Nondum sol ad occasum commeauit. D. Intelligenti pauca: ita sum facturus: nam mihi tam charus est quàm tibi: pæne dicam, quam ipse sibi. Quis autem fuit ille sermo? C. Elegantiore scientia, qua pollet, refertus. D. De Eloquentia? cuius magister est optimus. C. Non. D. de studio antiquitatis? C. nec istuc. D. Ne tamdiu me hiare sinas: impinge bolum faucibus, & dimitte. Qua de re colloquium miscuerint, quid memoria dignum attulerint, narra: vt quomodo tu illi, sic ego tibi beneficio improuiso deuinciar. C. Non patiar me rogari pluribus. De rebus funebribus mentio inciderat. Et cum Flaminius conspexisset forte variis aspersum flosculis pueri de-

functi

functi corpusculum, hoc ipsum magistro detulerat, familiariterq́ ex eo quæsierat, quid ex probatis scriptoribus de hoc more exanimes floribus, herbis odoratis ac sertis honorandi in medium proferri, quæq́ illius rei ratio videri posset. At enim quasi agatur res, non quasi commemoretur, ita suauissimam illorum disputationem, festiuissimumq́ dialogum exponam, si annuis. D. Beabis me: tuo arbitratu Camille. C. Pæne igitur ad hunc modum exorsus erat Flaminius (mea siquidem caussa à capite repetebatur oratio). F. In hac nobili ciuitate cōsuetudinem offendo, honore quodam prosequēdi mortuos, quam nostratibus inusitatam atq; incognitam esse autumo. Non pueros duntaxat, puellasq́, sed adultos etiam, vbi vitam terminauerunt, bene olentibus sertis ornant, eorumq́ monumenta floribus, & odorifero gramine conspergunt: quod & aliâs vidi, et iam in itinere cum ad te ire properarem, in puerulo factum notaui. Apud veteres (quantum ego veterum libros legi) id obseruatū est: Verùm an apud Christo dicatos locum habere debeat, cum ad gentilium ineptias pertinere videatur, dubitatione nōnulla tangor. Tu me doctior es: quod senseris, idem ego mihi sentiendum, & in tuo vestigio pedem ponendum putabo. M. Errore magno laberis Flamini, si continuò superstitiosum, aut impium, proindeq́ nobis interdictum credis, quidquid illi mortales à vero vnius Dei cultu alieni aut fecerunt, aut docuerunt. Exemplis, quam plurimis id faxo intelligas. Deos adorantes manus suas osculabantur: nos honoratos alloquen-

tes idem facimus: num idcirco eos tanquam deos adoramus? iidem imagines ac statuas deorũ suorum, in quibus aliquid diuinitatis inesse opinabantur, deosculari solebant: eodem nos honore Christi, B. Mariæ, sanctorum, sanctarumq́ signa, & statuas veneramur. Expiationis ergô sese frigida aspergebant. Quid nos? nonne aspergimur? hostias mactabant: Iudæi similiter. Radebant sacerdotes barbam: nostri quoq; radunt, in Germania quidem certè. Accendebant lampades & faces in sacris: defunctos iam humatos luminibus honorabant: nos æquè. Abluebant cadauera, & vnguentis perlinebant: nos, si eundem morem vsurpemus, num scelestum & capitale facinus consciscimus? F. Atqui cum non odorentur hac luce carentes, immo cum sint omni sensu orbati funditus, quorsum illis flores? M. Quære etiam, quorsum vnguenta, quorsum aromata, quorsum balsamum, quo Principum corpora euiscerata referciuntur, quorsum lotio, quorsum cœmeterium, quorsum vniuersi tandem ritus funerei. Cur non canibus & volucribus inhumati proiicimur? F. Homines, id est, Dei simulachra sumus, & animus noster cum corpore extingui non potest, quòd eius natura sempiterna est: cui iniuriam irrogare videamur, si eiusdem domicilium, quod olim redeuntibus in vitam omnium terrarum sæculorumq́ hominibus recepturus est, vel potius Dei tabernaculum (quandoquidem sumus templum Dei, & spiritus eius habitat in nobis) indignè tractemus. M. Rectißimè. Tute soluisti nodum tibi. Non gelido cadaueri, quod à lapide aut trunco nihil

hil differt, ſed diuino templo, & habitaculo ſpiritus nobiliſsimi, qui ad cæleſtis præſtantiam numinis prope, ad angelorum excellentiam quàm proximè accedit, honores iſti habentur. F. Non valde repugnem: perpuliſti enim me. Velim tamen rem ſententiis exemplisq́ ſtabilias. M. Nihil procliuius. Atq; vt à poëtis ſumatur initium, occurrit illud ex Virgilio de Æneа ad Anchiſæ ſepulcrum in 5. Purpureosq́ iacit flores. Et in Marcellũ Octauię, ſororis Auguſti filium, eximia ſpe, & ſummę virtutis adoleſcentem: cuius tumulum Anchiſes floribus & liliis decorari poſtulat.

manibus date lilia plenis.
Purpureos ſpargam flores, animamq́ nepotis
His ſaltem accumulem donis, & fungar inani
Munere.

Tibull. lib. 2. eleg. 4.

Atque aliquis ſenior veteres veneratus amores.
Annua conſtructo ſerta dabit tumulo.

Iuuenal. ſat. 8.

Dij maiorum vmbris tenuem & ſine pondere terram,
Spirantesq́ crocos, & in vrna perpetuum ver.

Statius in Glauci epicedio.

Quid Cilicum flores, quid munera graminis Indi?

Recentiores in ſuis epitaphiis ſæpe, vt Iouianus.

Vnguenta atque roſam, & coſtum properate puellæ,
Et violam, & cunctas ſpargite veris opes.
Spargite opes Arabum.

Sannazarius.

Da ſacros cineri flores.

Nec raró Græci, vt videre eſt in 3. Anthologiæ epigrammatũ, qui totus conſtat epitaphiis. F. Nihílne ex hiſtoricis? M. Accipe. Sueton. in Aug. cap. 18. Per idem tempus cõditorium, & corpus Magni Alexandri,

xandri, cum ꝓlatum è penetrali subiecisset oculis, corona aurea imposita, ac florib⁹ aspersis veneratus est. Capitolinus in vita M. Aurelij. Tantũ, inqt, honoris magistris suis detulit, vt imagines eorum aureas in larario haberet, ac sepulcra eorũ additis hostiis, & floribus semper ornaret. Plinius lib. 21. cap. 3. Iam tum coronę deorum honos erant, ac larium publicorum priuatorumq́ꝫ, ac sepulcrorum & manium. Varro de lingua latina lib. 6. Itaqꝫ nũc cum ad sepulcrum ferũt frondes & flores, addunt lanas. Spartani fortium virorũ cadauera puniceo velo cooperta, desuper frondibus oleaginis aspergebant. Achillis tumulum ferunt apud Thessalos amarantho exornatum, ob virtutem bellicã nimirum. Inde morem natũ scribit Philostratus, sepulcra amarantho coronandi. Quæ etiã genere floris candidi, qui pothos, latinè desiderium dicebatur, solebant coronari: quasi is desideratis destinatus esset. Et apio quoqꝫ ornabãtur. Hinc prouerbium, τοῦ σελίνου δεῖται, apio est opus, quoties morbũ capitalem, & periculũ vitæ impendere significabãt. Florum funeraliũ D. Ambrosius oratione in obitum Valentiniani Imperatoris meminit, nec vsum in crimen vocat, vt minus atteto statim apparet. sed alio quodã, ac meliore modo defunctum Augustũ se honoraturũ profitetur. D. Memoria tenes verba? C. Etiam. Non ego floribus tumulum aspergam, sed spiritum eius Christi odore perfundam. Spargant alij plenis lilia calathis, nobis lilium est Christus: hoc reliquias eius sacrabo, hoc eius gratiam cõmendabo. M. Testis est præterea huius sollemnis etiã Hieronymus ad Pammachium. Cęteri mariti, inquit, super coniugum suarum tumulos violas

violas ſpargunt, & roſas, floresq́ purpureos, atque pectoris ſui dolorem his officiis conſolantur. Accedit his Poëta Chriſtianus Aurelius Prudentius, cuius in hymno de exſequiis ſunt iſti verſus.

Nos tecta fouebimus oſſa,
Violis & fronde frequenti,
Tumulumq́ & frigida ſaxa
Liquido ſpargemus odore.

F. De tumulis honoratis iſto honore ſatis dixiſti. Age iam de coronis & ſertis. M. Defuncti caput olim ſertis redimiri ſolitum nimis palam eſt. F. Quam ob cauſſam tandem? M. vt hoc ſigno declararetur, ſuperatis huius vitæ laboribus, & ærumnis partam eſſe mortuo victoriam, & triumphum. Hinc eſt, quod Græci mortuos appellabant μακαρίτας beatos, ſiue κατ' εὐφημισμὸν, id eſt, boni ominis cauſſa, ſiue: quaſi iam vitę calamitatibus miſeriisq́ humanis perfunctos. Et nos ita loqui conſueuimus: beatæ memoriæ, felicis recordationis Petrus, Margaretha, &c. hoc ipſum videlicet indicantes, quod vna voce Græci. Quam autē meritò, oſtendit, quod iidem mortuos vocant κεκμηκότας, & καμόντας, id eſt, laboribus defatigatos, ſeu qui iam laborarunt, quiue laborando defatigati fuerunt: à quibus cum iam vacent, & vacaturi ſint in tempus ſempiternum, haud iniquè beati numerantur. F. Quàm multis ergo donandi ſunt coronis martyres, quiq́ aduerſus diabolum, & vitioſas animi cupiditates aſsiduò decertarunt? M. Præſtantiores illi coronas adipiſcuntur, de quibus D. Paulus: nemo coronabitur, niſi qui legitimè certauerit. Et de ſe ipſo. Repoſita eſt mihi corona iuſti-

iustitię. In Apocalypsi: Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ. Romani pro virtute castrensi ac militari, muralibus, ciuicis, obsidionalibus, castrensibus coronis coronabantur, quas omnes interire, & corrumpi necesse fuit: nõne multò magis Christiani milites pro salute æterna præliantes, tamque potentes inimicos deuincentes, cælestibus & immortalibus coronis digni iudicentur? Nec tamen è rosis, aliisque floribus, serta contexta sepulcris & capitibus virginum, martyrum, cæterorumque diuorum neganda sunt: quorũ illæ æstuantem in corporibus flammam restinguere, & pudicitiæ suæ florem pulcherrimum indecerptum conseruare potuerunt: isti per vulnera & mortes Regi suo præclarum testimonium dederunt: hi in edomandis libidinibus, afflictandisque corporibus vehemẽter quotidie sudarunt. Si fortibus viris, vt docui, hic honor est tributus, qui nostris fortiores? quin & aureas, & lapillis gemmisque fabricatas coronas horum capitibus addere conuenit, quod etiam fieri videmus: vt omittam, quod ossa illa sancta & cineres argenteis thecis includuntur.

Hæc ille, Decenti, non quidem iisdem planè verbis, quibus ego: attamen iisdem sententiis disputabat. Si tu plura requiris de rebus funebribus, ab aliis requirito. D. De hoc argumento sanè amplius nihil: de aliis ad idem genus pertinentibus videro, vbi otium dabitur. Iam rectâ hinc ad magistrũ me conferam, cui narrabo, eius disputationis vtilitatẽ ad me quoque cõfluxisse. C. Bene facis. Ad me redi, vbi ab illo digressus fueris. D. Redibo.

ANNOTATIONES.

EXPIATIONIS ERGO SESE FRIGIDA) *Antequam re diuina operarentur veteres, quibusdam sacris se præparabant & expiabant, in quibus ablutio, qua tum animi labes tolli, tum castimoniam corporis conciliari existimabant. Ex quo Æneas apud Maronem 2. Æneid.*

Tu genitor cape sacra manu, patriosq; penates.
Me bello è tanto digressum, & cæde recenti
Attrectare nefas, donec me flumine viuo
Abluero.

Similiter Dido diis inferis sacrificatura, lib. 4.

Dic corpus properet fluuiali spargere Lympha.

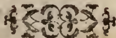
Et in 6.

Occupat Aeneas aditum, corpusq; recenti
Spargit aqua.

Planè quod apud nos est piè sanctéque in more positum, vt ingredientes, seu ingressi templum aqua lustrali nos aspergamus, id etiam Ethnici aqua pura, & eadem de caussa qua nos, faciebant. Lege Magij cap. 11. lib. 4. VT A POETIS SVMATVR INITIVM) *Non rara mentio coronarum, flosculorum, lacrymarum in epitaphiis, præsertim puerorum, puellarum, & adolescentium: meritò: quandoquidem illa ætas vt flos marcet ac decidit cum extinguitur. Qua quidem re non mediocris suauitas carmini accedit. Cauendum tamen, ne dum*

hic

his nominibus, lilia, violæ, rosæ, lusus, ioci, corollæ, laurus, vnguentum, costum, lacrymæ, Musæ & similibus tumulos nostros ornare studemus, ipsa frequentia potius contaminemus: id quod in Iouiani Pontani tumulorum libris vituperatur. PVDICITIAE SVAE FLOREM) *Virginitatem perfectam, hoc est, corpus animumq; ab obscœna libidine integrum sacri scriptores soliti sunt cum flore, præcipuéque cum lilio & rosa comparare. Quid illo candidius, quid formosius? quid hac fragrantius, quid amœnius? Eodem modo pudicitia illa virginali qua homines humana sorte superiores: & cælestibus illis, atque ab omni concretione mundana segregatis mentibus æquales euadunt, nihil est quasi venustius, mundius, suaueolentius, delectabilius iis, in quibus iam Christus viuit: qui terrena amplius non sapiunt: sed mentem & cogitationem suam omnem ad supera transtulerunt. Mos etiam fuit veteribus, vt cum diis suis diuersis coronas necterent è diuersis floribus, Musas coronarent rosis: flore scilicet fragrantissimo, & pulcherrimo virgines. Victor. libro 14. capite 18.*

PROGYMNASMA PRIMVM ET SEXAGESIMVM.

Mortuos terræ commendandos, & cœmeteria.

MARIANVS, RENATVS, LVCEIVS, HIEREMIAS.

MARIANVS. Qui se priscis temporibus venditarunt pro philosophis, eorum quidam, immo enimuero permulti hoc tam graui nomine indigni, philasophi potius nominãdi fuerunt. In quos illud Ciceronis verissimè propriéq; conuenit: nihil tam absurdum dici posse, quin ab aliquo philosopho asseratur. Ecce enim hic docuit niuem esse nigram. R. Puto hunc caruisse oculis: & tamen idem fuit, nisi me fallit, qui se solis, lunę, astrorumq́; videndorum caussa natum affirmaret; tantam è siderum contemplatione voluptatem animo hauriebat. M. alius omnia esse vnum: ille, non esse motum: Thales aquam rerum omnium principium: Zenonis schola solum sapientem diuitem, formosum, regem. Non pauci animos vnâ cum corporibus interire statuebant. Iam verò, quod naturæ humanæ, communiq́; sensui aduersati sunt nonnulli, ac sibimet tam inimici extiterunt, quis non reprehendat? L. Nondum odoramur, quorsum procedas. M. In extrema

prima

prima Tuſculana fit mentio Theodori Cyrenæi, vocaturq́ʒ non ignobilis philoſophus: cui cum Lyſimachus Rex crucem minaretur: iſtis quæſo, inquit, iſta horribilia minitare purpuratis tuis. Theodori quidem nihil intereſt, humíne an ſublimè putreſcat. Hoc reſponſum. M. Tullius admiratur, ego irridendum duco. H. Nec ego ad hoc ſapientiæ faſtigium aſcendere geſtio, vt meipſum adeo contemnam. M. Ibidem profertur Diogenes & Anaxagoras: quorum ille ſe inhumatum volucribus & canibus in agrum proiici iuſsit: hic cum Lampſaci moreretur, quærentibus amicis, vellétne Clazomenas deferri in patriam, ſi quid accidiſſet: nihil neceſſe eſt, inquit: vndique enim ad inferos tantundem eſt viæ. O præclaram virtutem, imitari beſtias, quas nulla ſepulturæ cura ſollicitat. R. Sed additur Socrates, princeps & velut Dictator philoſophorum, cuius auctoritas vincit omnia: qui rogatus à Critone, quemadmodum ſepeliri vellet, ſe hinc auolaturum, nec quidquam ſui relicturum reſpondit. M. Haud falsò quidem Socrates, ſi noſtri pars corpus non eſſet. Nam inde ſequebatur, vt de ſepulcro nihil laboraret: nec tamen à vulturibus, & coruis laniari voluiſſet fortaſſe, vt ſuperiores illi. L. Mihi ſanè arrogantiam & faſtidium redolentia eiuſmodi dicta ſemper diſplicuerunt. Pertinet quidem ad corpus humatio ſiue ſepultura, non tamen quaſi ſenſurum, nihil enim ſentit. Sed non tantum ad corpus, vt illi magiſtri impietatis duces affirmarunt: ad animum quoq́ʒ pertinet: qui, vnde mortis imperio diſceſsit, eò aliquando, iubente Dei filio,

eſt reuerſurus: nec poteſt, cum violenta ſit, æternum hæc durare diſiunctio. Verum hoc myſterium reſurrectionis illi neſciebant. H. Stolida profectò ſapientia, putare diuini ſpiritus templum, & immortalis animi ſedem abiiciendam in ſterquilinium. R. Contemnamus igitur etiam poëtarum voces illas ex hoc fonte profluentes: facilis iactura ſepulchri: cælo tegitur qui non habet vrnam, & ſimiles. M. Salomon pigros & inertes ad formicas mittit: ego iſtos μισονέκρους ad eaſdem miſero, à quibus humanitatem doceantur. Prodiderunt quidam ſcriptores formicas habere cubile ſub terra tanquam cœmeterium, quò defunctos ſuos efferunt. Admiremur huius tantilli animantis ingenium, laudemus induſtriam, cum de cognatis corpuſculis tumulandis tam eſt ſollicitum. L. Si equos ſuos, & canes honorificè quidam Principes ſepelierunt; nonne humano corpori tanquam rei ſacræ, & olim in vitam rediturae multò iuſtius hoc officij tribuatur? R. Quid nobis abſentibus futurum ſit liberis, domui, ſeruis, veſtibus ſolliciti ſumus: & de corpore omnem curam abiiciemus; quo nihil poſt animum ipſum nobis eſt charius, vt nihil etiam coniunctius atque copulatius? Feræ homines ſepeliſſe leguntur, & homo hominem non ſepeliet? H. Vtriſque impertienda laus: & qui filiis ac hæredibus ſuis mandant de monumentis ſuis: & qui ſeu iuſsi, ſeu iniuſsi mortuis terram iniiciunt. M. Quo in officio Tobias ille notiſsimus eſt. L. Notiſsimi quoque Nicodemus, & Ioſephus Arimathæus. R. Athenis lege latum prodi-

proditur; vt viator, si forte in aliquod cadauer incideret, illud tumularet. Duces autem, si quem militum non sepelissent, capite plectebantur. H. Quoniam de humatione hæc inter nos hucusque dicta sunt, par videtur, vt de loco etiam colloquamur.

M. Cœmeterium appellatur locus, vbi conduntur mortui: polyandrium præterea, & sepulchretum. Postremi notio manifesta est; alteri à multitudine sitorum nomen est: primo à dormitione, vt ita dicam, quasi dicas dormitorium: mors enim Christianorum somnus est. Lazarus amicus noster dormit, inquit Seruator: & Stephanus princeps martyr obdormiuit in domino. Paulus item non vult nos ignorare de dormientibus. Quocirca immoderatos eiulatus, ploratus, planctus & lamenta in funeribus non tolerat. Antiquitus Christianis erant Cœmeteria, quod nunc templa. In iis & synodi celebrabantur & psalmi cantabantur, & sacramenta distribuebantur. Erant enim ibi extracta quædam ad vsum sacrorum domicilia. Quamobrem Imperatores tyranni Christianos illos primæuos à cœmeteriis inprimis arcebant. L. Legisse memini sæculis illis vetustis intra vrbē, & domesticos intra parietes humo coopertos fuisse mortuos, vnde larium & penatium religio extiterit. Post, XII. tabularum lege extra vrbē tumulari cęptos. Plato item in legibus suis agros steriles sepulturis destinauit. Inueni & illud, Adrianum Augustum mulctā X L. aureorum nummûm in eos decreuisse, qui quempiam intra mœnia humassent. Qua pœna animad-

uerti voluit etiàm in magiſtratus, qui id ſuſti-nuiſſent: locum autem publicari, & cadauer ef-foſſum transferri. R. Seuerus vtique Imperator. L. Romani ſecus vias militares, & publicas ſepe-liebant, defunctos, Flaminiam, Latinam, Sala-riam, & alias. Athenienſes in Ceramico. H. Quaſ-nam ob cauſſas, Mariane, extra vrbem ſuos hu-mabant? M. Vt fœdo cadauerum aſpiratione vrbs libera, peſtilens cælum effugeret: aër enim tetris, iiſq; aſsiduis afflationibus inquinatur, & corrumpitur. H. Amplector quod dicis. M. Alia cauſſa, vt illic iter habentes, & conditionis huma-næ admonerentur: & legendis defunctorum ec-logiis, ad ſimilem virtutis excellentiam inflam-marentur. R. Præclarè. M. Si quando hoſtem ad vrbem venire contingeret, vt eum à maiorum ſuorum monumentis dum repellerent, ſimul à mœnibus portiſq; arcerent, & ita patriam ſuam impendenti periculo eriperent. Chriſtiani verò intus & foris, ante vrbem & in templis, ac ſacellis diuorum ſepeliuntur. L. Arguit hoc, vt arbitror, pium affectũ viuorum erga mortuos. Cum enim recordantur, quorum ſanctorũ in locis charorum corpora ſint compoſita, eorum illis opem vti pa-tronorum, precibus ſuis exorant. Et quia ſæpe ſacramentorum concionumq; cauſſa conuentus ibi aguntur, dubium non eſt, quin illic ſiti, à po-pulo crebrius Deo commendentur. Quid quod e-tiam ſacerdotes, dum ibidem ſacris funguntur, nõ raro pro illic tumulatis cæleſtem agnum immo-lant? H. Dolendum tamen hæreticos, vſurarios, a-lioſq; ſcelerum cumulatiſsimos homines illis locis

condi,

condi, in quibus olim tantum Regibus ſepultura dabatur, & nunc ſanctorum duntaxat cineribus, piorúmque corporibus dari debet. Quid prodeſt miſeris terra conſecrata obrui? R. Cum hæc ita ſint, naturà tamen neſcio quomodo ingeneratum eſt, in maiorum ſuorum chariſsimorumq́ monumenta, & in ſepulcra familiaria, & hæreditaria velle inferri, eaq́ plurimùm venerari. Ita quibuſcum in vita concorditer amanterq́ verſabamur, & à quorum conſuetudine conuictuq́ diuelli non poteramus, nec vero debebamus, cum illis quoq; poſt obitum cubare iucundiſsimum eſſe conſueuit. Hinc Iacob, Ioſeph ex Ægypto oſſa ſua reportari, & in ſepulchris Patrum ſuorum reponi mandauerunt. Et pro ſupplicio irrogatur Prophetæ, vt cadauer eius in ſepulchrum patrum ipſius ne inferatur. Monica D. Auguſtini mater, ad virum ſuũ vt ſepeliretur, moriens rogauit. Tobias quoque filium monet, vti matrem ſuam Annam eodem tumulo ſecum componat. Iudith in mariti monumentum illata eſt. Ad profana progrediamur, ne quod huic diſputationi ornamentum defuiſſe videatur. Alexander Magnus Darij lacerum corpus maiorum ſepulchris credi iuſsit. Apud principem poetarum Mezētius Hetruſcorum Rex cum filio Lauſo ſepeliri rogat. Hector Achillem rogauit, vt ſe examinem parentibus redderet, patria ſepultura afficiendum. Ennius eodem monumēto cum Scipione clauſus eſt, à quo fuerat familiariſsimè dilectus. M. Antequam finem huic colloquio faciamus, de Regum ſepultura dicam pauca. L. Etiam multa ſi lubet, &, ſi otium eſt. M. In cam-

po Martio putant quidam ante Syllam reges ſolùm funerari ſolitos. Ægypti Reges apud Memphim, vbi etiam plures, & altiſsimæ pyramides erigebantur. Macedoniæ Ægis oppido condebantur. In Ceramico apud Athenas ij tantum, qui in conflictu pro patria cecidiſſent. Ioſephus memorat, Danielem Ecbatanis Mauſolæum fabricaſſe, in quo Medorum, Perſarum, Parthorúmque reges ſepelirentur. Reges Iſraëlitici in arce montis Sion, quæ ciuitas Dauid appellatur. Noſtri quoque reges ſua habent loca, & quidem Gallorum ad D. Dioniſij, ſecundo à Lutetia lapide. Luſitanorum Vlyſsiponæ in ædæ Bethleem. Chryſoſtomus ſcribit, reges in ſummi beneficij loco ducere, ſi non prope Apoſtolos; ſed ſi vel extra veſtibula eorum ſepeliantur, fiántque reges oſtiarij Piſcatorum. R. Nemo hinc diſcedet ἀσύμβολος: quiſque aliquid auditu dignum pro ſe in medium contulit.

ANNOTATIONES.

MORTVOS TERRÆ COMMENDANDOS) *Falli Plinium, qui lib. 7. cap. 54. doceat, ipſum cremari cadauera non fuiſſe apud Romanos vetuſtiores in vſu, oſtendit Magius libro tertio, capite decimo. Idem quærit cap. 11. ecquid etiam apud Hebræos iſte mos fuerit. Humabant autem mortuos, ſeu condebant mortuorũ cineres in agris tam Græci quàm Romani Victor. lib. 14. cap. 21. Qui egregia virtute, rebúſque clariſsime geſtis id meriti putabantur, in vrbe ſepeliebantur.*

bantur. Lege quæ narrat Crinit. lib. 21. cap. 12. Commune sepulcrum quid fuerit, explanat his verbis Turneb. lib. 5. cap. 16. Cum olim, qui locupletes erant, in suis fundis aliquid loci sepulturæ seponerent, & priuata haberent ibi sepulcra sibi familiæq; suæ, aut hæredibus, plebs, quæ agris fundísque carebat, in loco aliquo cõmuni sepulturæ destinato humabatur: sepulcrúmq; commune vocabatur, vbi sepeliebatur: ex quo scripsit Horat. sat. 8. lib. 1. Hoc miseræ plebi stabat commune sepulcrum. Et elegantissimus poeta Catullus fata fratris sui deplorans, apud Troiam mortui & conditi, vbi tot quondam heroes bello Troiano ex Asia & Europa occuberant, & compositi fuerant, eam vrbem commune sepulchrum eodem modo appellat. Dicamus etiam quid sit cenotaphium. Est imaginarium sepulcrum, quale Virgilius describit 3. Æneid.

Sollemnes tum forte dapes & tristia dona
Libabat cineri Andromache, manésque vocabat
Hectoreum ad tumulum, viridi quem cespite inanem
Et geminas caussam lacrymis sacrauerat aras.

Græce κενὸς inanis, & τάφος sepulcrum, vnde nomen iunctum. Suetonius honorarium tumulum nominat in Claudio, vbi verba facit de Druso, cuius corpus Romam è Germania deuectum erat. Sic vocari possunt hodie funerum expositorũ imagines, quas repræsentationes in anniuersariis exequiis vocamus. Budæus in Pandect. Quorũ cadauera haberi ad sepulcrũ non poterant, vt qui peregre obiissent, aut naufragio periis-

periissent, iis cenotaphium extruebatur: quod tantum valebat, quantum sepultura plena. Hoc autem ideo, ne defunctorum animæ aliquot annos ad infernorum fluminum ripas vagarentur. Insepultos ab aliarum animarum societate repelli conqueritur Homericus Patroclus Iliad. ψ. *& Elpenor Odyss.* λ. *Hinc Æneid. 6. Æneas. Tunc egomet tumulum Rhateo in littore inanem Constitui. Et Palinurus honorariũ tumulum sibi ab Ænea extrui postulat.* ROGATVS A CRITONE) *Hæc propterea Socrates, quod vnumquemq́ nostrum suum esse animum putaret, corpus autem tantummodo instrumentum & domiciliũ animi. Locus ex Phædone Platonis ita conuersus est à Tullio 2. Tuscul. Cum enim de animorum immortalitate disputauisset, & iam moriendi tempus vrgeret, rogatus à Critone quemadmodum sepeliri vellet: multam verò, inquit, operam, amici, frustra consumpsi: Critoni enim nostro non persuasi, me hinc auolaturũ, neq; quidquam mei relicturũ. Veruntamen, Crito, si me assequi poteris, aut sicubi nactus eris, vbi tibi videbitur, sepelito. Sed, mihi crede, nemo me vestrum cum hinc excessero, consequetur. Cum Socrate facit ipsemet Tullius, cuius ex eadem Tuscul. hæc sunt. Non enim, credo, id præcipit, vt membra nostra, aut staturam figurámue noscamus: neque nos corpora sumus: neq; ego tibi hæc dicens, corpori tuo dico. Cum igitur, Nosce te, dicit, hoc dicit: nosce animum tuum. Nam*

corpus quidem quasi vas est, aut aliquod animi receptaculum: ab animo tuo quidquid agitur, id agitur à te. Item in Som. Scip. Tu verò enitere, & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc. Nec enim tu is es, quem forma ista declarat, sed mens cuiusq; est quisq;: non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Veruntamen hanc delirantem sapientiam Ciceroni & Platonicis relinquamus. SECVS VIAS MILITARES ET PVBLICAS) *Monumenta sepulchrorũ, ait Varro, secundum viam ponuntur, quo prætereuntes admoneant & se fuisse, & illos esse mortales: ab eoq; cætera scripta & facta memoriæ caussa, monumẽta dicta.* EQVOS SVOS, ET CANES) *Apud Persas equi, apud Molossos canes sepulcris & exsequiis honorabantur. Agrigentinos quoque sepulcra & pyramides equis fecisse tradit Plin. lib. 8. cap. 42. Augustus & Hadrianus Impp. equos suos tumulis honorarunt. Plin. Dio, Xiphilinus. Idem legitur de M. Antonino, Commodo. Alexander autem Magnus in honorem canis mortui dicitur vrbem condidisse.* CVM FILIO LAVSO SEPELIRI) *In extremo decimo Æneid.*

Vnum hoc per (si qua est victis venia hostibus) oro:
Corpus humo patiare tegi: scio acerba meorum
Circumstare odia: hunc oro defende furorem:
Et me consortem nati concede sepulchro.

PRO-

PROGYMNASMA ALTERVM ET SEXAGESIMVM.

Genera, materia, formæ sepulchrorum.

VALENS, ACHILLES.

VALENS. Artemisiam Mausoli Cariæ regis vxorem, vltra affectionis humanæ fidem suum amasse virum probati rerum auctores tradiderunt. Cuius argumentum; quod ei sepulchrum illud fama literisque celebratissimum, & ex orbis septem miraculis vnũ sumptibus plusquam regalibus construxit, cinerem & ossa contusa, atque in puluerem redacta, odoribúsque & vino permista ebibit: vt in mediis visceribus, ac si posset, etiam in intimis medullis, quo liceret modo inclusum gestaret thesaurum sibi multò charissimum. Dicat igitur quis, Mausolum habuisse animatum viuúmque, ac spirans mausolæum: in quo, si sese conditum iri sciuisset antea, quàm à rebus humanis demigraret, obstupuisset vtique tàm incredibili, & omnibus sæculis inaudita amoris magnitudine. Dubitare tamen mihi in mentem venit, vtrúmne ibi, an in pretioso aliquo, artificiosóque ædificato monumento quiescere maluisset. A. Affectus pudicæ illius fœminæ laudandus est, & imi-

imitandus probis vxoribus: factum non perinde. Nec ſepulchro nobiliore iacuit Mauſolus, quàm ab anthropophagis quiſpiam deuoratus in India aut Braſilia. Ac non modo noſtrorum, qui humanum ciuilémque cultum percepimus. ſed barbarorum etiam atque agreſtium populorum nemo, opinor, ita ſepeliri cupiat: non magis certè, quàm in auium, ferarum, canum denique coporibus, quos publicos in Hyrcania plebs alebat: optimates domeſticos (quod quidem genus canum erat nobilius) à quibus laniati conſumerentur, qui ſepulchrales dicti: & hanc immanitate efferata illa gens optimam ſepulturam credebat. V. Non ergo animatum homini ſepulchrum dari pateris. A. Quî patiar? quid enim tetrius? quid eius eximia natura indignius? vt præſertim comeſus ab alio homine in ventre circumferatur, cum ne cæteræ animantium ſui generis vllam comedant: non canis canem, lupus lupum, leo leonem. V. Si nos animalium tumuli ſumus (quotidie namque carnes earum aſſas, & elixas abſumimus) cur non illa viciſim noſtri fiunt, vt par pari referatur, & ab aliis exſpectemus, quod aliis facimus? A. Quando te ſic funerari delectat, mittemus te ad Diomedem Thraciæ tyrannum, qui te mactatum pro pabulo ſuis equis apponat. Hac ratione viuum animatúmque ſepulchrum es habiturus. V. aufer iocum. In aquis, vt qui ſubmerguntur, aut in aëre, vt qui de crucibus, & qui apud gentem neſ io quam de arboribus ſuſpenduntur, malim putreſcere. A. Quid narras? tune aut præfocari aquis vt parricida, aut laqueo ſuſpendi vt fur concupiſcis

piſcis? V. Non me hoc concupiſcere, ſed in hiſce duobus elementis ſepeliri non nolle aio: vt ne iumentorum beſtiarûmue cibus ſim. A. Quid ſi pyra cremeris, tuiq́ cineres amicorum ſparſi lacrymis, & in vrnam collecti humo abdantur? V. Hoc quidem Romanum eſſet. Simplicius reor, & ex vſu Chriſtiano, terra operiri: vt tanto clarius verū appareat illud Iobi. Nudus egreſſus ſum de vtero matris meæ, nudus reuertar. Mater illa vtiq́ terra eſt, & quæ noſtrum quemque genuit mulier, terra fuit. Nam ſi vterus ille, in quo infantes delituim⁹, terra non fuit, in vterum matris non reuertimur, quando vel morimur tantum, vel mortui etiam humo contegimur. A. Bene colligis, & aſſentior concluſioni tuæ. At illa quoque ſepulchra dici poſſunt, in quibus ſpectatur materia: quæ nimirum de metallis & lapidibus extruuntur: vt auro, argento, ferro, plumbo, ære, ſtanno, orichalco, electro, marmore, porphyretico, lateribus, lignis, criſtallo, vitro. V. Poſſunt, ſi corpus mortuum continent, quod officium ſepulchri eſt, idq́ veteres mortuorum domicilium credebant. Ex qua opinione eſt illud Maronis in 3. animamq́ ſepulchro cōdimus. Ex eadem opinione Ennius vocauit portum corporis. A. Memini verſum apud Ciceronem.

Neq́ ſepulchrum quo recipiatur habeat, portum corporis:
Vbi remiſſa humana vita, corpus requieſcat à malis.

Execratur Thyeſtes Atreum, à quo ſibi prandium tam crudele paratum fuerat. Quanquam verò hæc M. Tullius vituperet, vt qui iudicet errore Thyeſtis ea dici, putantis corpus ſentire, & corpora inſepulta inquieta eſſe, ac velut in tempeſtate iactari:

iactari: nos tamen, qui adeo mente alienata non ſumus, nihilominus ita loquimur, vt corpus poſt mortem requieſcere dicamus.

V. Legiſſe te apud Homerum puto, Achillem Patrocli amici ſui cineres phialæ aureæ commiſiſſe: Hectoris quoque vrna aurea exceptos. Papiniano Iureconſulto, propter ſummam eius in ea facultate claritudinem Seuerus Auguſtus thecam argenteam fieri curauit. Ipſius autem Seueri puluerem è Britannia Romam in vaſculo aureo allatum ſcribunt. A. Multò rectius hic honos in martyres, alióſque cælo iam receptos confertur, & à maioribus noſtris collatus eſt. Meretur hoc illorum egregia, & nunquam pro dignitate prædicata virtus. merentur tam multa in homines beneficia. Quæ enim tam admiranda, tam noua ſunt opera, vt ad eorum tumulos, thecas, vrnas, capſas edita non ſint? quot ibi cæcis lumen redditum? quot claudis greſſus reſtitutus? quot ægroti curati? quot dæmones ex humanis corporibus profligati? quot mortui in vitam reuocati? Annus nimium breuis ſit, ſi omnia percenſere coner. Ad eos etiam Reges & Imperatores adeunt, omníque faſtu depoſito, eorum opem ſupplices implorant. Quare qui ſanctiſsimis oſsibus & reliquiis, vnde cæleſtis quædam virtus, & vis ſingularis emanat, aſſeruandis, auro margaratíſque veſtiendis ſtudent, non mediocrem à Diuis ipſis gratiam inire exiſtimandi ſunt. V. Quàm conſpirant cogitationes tuæ cum meis? Nihil eſt ſimilius. Liceat tamen Principum quoque, Regúmq; corporibus magnifica & ſumptuoſa extruere monumenta, non beatis modò.

A. Liceat: at illis minimè concessum sit, qui hinc profecti, rectà ad cælestium abiisse concilium non censentur, neq; in tam alto nobilitatis fastigio collocati fuerunt, quamuis pecunia eis ampla sit. V. Intelligo, homines non ita excellenti & omnibus nota sanctitate: item vsurarios, cerdones, tonsores, & lanios dicis. A. Aut hos, aut non longe diuersos.

Mira porrò apud veteres etiam in forma sepulchrorum varietas ac dissimilitudo: cum alij columellas, alij pluteos quasi, alij arculas, scrinia, alij tanquam lectulos pararent, alij gradus quoq; ad tumulos adderent: quidam in obeliscis & colossis post obitum habitare vellent. Cryptas subterraneas familiarum & olim in vsu fuisse, & nũc esse non ignoramus. Quin imagines quoque, seu statuas è gypso aut polline marmoreo, aut marmore, aut è metallo quopiam confectas, solatij memoriæq́ue caussa aliqui monumentis imponebant: quæ res nec à nostris moribus est abhorrens. V. At nos qualis figura sepulchri manet? Longa pedum sex, septem: lata duorum: accommodata scilicet corpori vtriusuis nostrum, quod spatium libitinarius decempeda sua dimetietur, cum terram nobis sepeliendis effodere iubebitur. A. Non sumus meliores patribus nostris.

ANNOTATIONES.

ARTEMISIAM MAVSOLI) *De amore mulieris huius erga virum quamuis extinctum, & de*

de sepulchro magnificentissimo quod ei comparauit, & de certamine ad id instituto Gellius lib. 10. cap. 18. Describit Mausolæum Plin. lib. 36. cap. 5. Anaxagoras cum illud vidisset: monumentum, inquit pretiosum, & lapidibus ornatum, diuitiarum imago. Laert. lib. 2. Meminit huius Artemisiæ, eiúsque luctus Cic. Tuscul. 3. vbi de ægritudine differit, his verbis. Vt Artemisia illa Mausoli Cariæ Regis vxor (quæ nobile illud Halicarnassi fecit sepulchrum) quamdiu vixit, vixit in luctu, eodémque etiam confecta contabuit. CINERES AMICORVM SPARSI LACRYMIS) *Crines cognatorum, eorumq; lacrymæ in vrnam collectæ sepulcro immittebantur cum defuncti cineribus, quos vino, & vnguento, & lacrymis quoq; aspergebant. Quò respexit Horatius Ode 6. lib. 2.*

Ille te mecum locus & beatæ
Postulant arces: ibi tu calentem
Debita sparges lacryma fauillam
Vatis amici.

Sappho apud Ouid.

Sex mihi natales ierant, cum lecta parentis
Ante diem lacrymas ossa bibere meas.

HIC HONOS IN MARTYRES, ALIOSQVE) *D. Eligius antequam episcopatum capesseret, cum esset aurifex nobilis, sumptibus Dagoberti Regis Frãcorũ multas sanctorũ ex auro, argento, gemmis thecas siue tumbas fabricauit.* ETIAM REGES ET IMPERATORES) *Theodosius quidem senior, bello cũ Eugenio tyranno decertaturus, ac de euentu mirũ in mo-*

dum sollicitus, quod ille omnibus rebus necessariis dicebatur esse paratissimus, primùm sibi diuinam, deinde humanam exposcendam opem existimauit. Itaq; ieiuniis vigiliisq; perfunctus, cum sacerdotibus, & populo templa supplicabundus obiuit, atq; ante martyrum apostolorúmque sepulcra cilicio indutus procubuit, ac fida sanctorum præsidia implorauit.

PROGYMNASMA TERTIVM ET SEXAGESIMVM.

Legitima sepultura negata, & exhumatio.

AQVILIANVS, SILVERIVS, FRVCTVOSVS.

AQVILIANVS. Quæstionem mihi ponebas inter cœnam heri, quamobrem qui sibimet sponte necem attulissent, communi iure sepulcri prohiberentur. Respondi tum id, quod ad tempus occurrebat: nunc audi, si videtur, quid hic libellus tibi respondeat. *His ita expositis, iam varios sepeliendi ritus moresq; afferam: si tamen illud te prius admonuero, eos quondam publico ferè hominum consensu sepultura honore carere, qui sibi manus iniecissent, quique, vt est Pythagoræ sententia, iniussu Imperatoris ex statione & præsidio vita decessissent, hoc est qui se intere-*

interemissent. Dignissimum enim esse ait Egesippus, eos qui Dei patris imperium non exspectarent, priuari quasi quodam matris gremio, terra sepulcro. Alij tamen his dextram à cætero corpore abscindebant, ea ratione, ne membrum quod vesano quodam furore in corpus sæuierat suum, cum eo pariter sepeliretur. S. Quisnam est hic liber, aut qua de re? A. Lilius Gyraldus de vario sepeliendi ritu. S. Vt te hominem naturâ tristem, & melancholicum tristia legere iuuat? A. Quidquid ingenio perfectum, & industria elaboratum est, lego sitiens, seu triste, seu lætum fuerit. Doctrinam specto ante omnia, cætera minoris æstimo. Et tamen, scias velim, non carent omni iucunditate etiam hi funebres commentarij. Atque vt nihil aliud, suauem quendam miserationis sensum gignunt, & dulcem erga mortuos affectum exsuscitant. S. Quem huc sese ferentem conspicor? Fructuosus est. A. nisi errant oculi, ipsus est. Hem Fructuose, plurimum salue. F. Et vos saluete tantundem. Quid agitur? S. Viuitur. F. Satin' ex sententia? A. Si eueniunt quæ volumus, satis. F. Credibile est. Quid nugarum? S. Aquilinus hic noster, sui perpetuo similis, cum mortuis societatem fœdúsque paciscitur. F. Eia, nimium se vixisse arbitratur forsitan. Dic sine inuolucro, quid est? S. Legit librum de funestis rebus. F. Funestum igitur facinus designat. Narra mihi aliquid, Aquiline, de tuis mortuis. A. Iam recitaui caussam Siluerio, cur non cũ vsitata cærimonia ritúq; mandarentur sepulcris, qui suimet ipsorum crudelissimi carnifices extitissent. F. Non me fugit caussa. An vero alia hominum genera sunt, qui legitima sepultura

excluduntur? A. Omnes qui iure Pontificio exhumari iubentur, quos ſepeliri profectò non fuit licitum. S. Qui ſunt illi? A. Fœneratores manifeſti, ludis equeſtribus ac duellis interempti, raptores, blaſphemi, ſemel in anno ſacrum confeſsionis myſterium obire negligentes, abſque piaculo, ſpretis videlicet apertè ſacramentis emortui, & quibus templum ingredi nefas eſt, Iudæi, Ethnici, hæretica tabe infecti, infantes aqua vitali nondum abluti, omnes demum ſacra deteſtatione iugulati, ſeu fidelium communione exterminati. F. Papæ, ex hoc numero non neminem ego in ſanctiſsimis templis, & prope Sanctorum tumulos humari nō ſemel vidi. A. Quaſi ego de conſuetudine, non de iure loquerer. S. Vincit in multis vſus, & iuſtitia non omni tempore, nec vbique, nec ſecundum omnem partem ſeruari poteſt. A. Regem Ioacim, vt ſcriptum video apud Hieremiam, ob ſceleſtiſſima facinora, quibus alligatus erat, extra portas Hieruſalem proiectum & putrefactum, ſepultura aſini ſepultum iri prædixit Deus. Maximinus Imperator cum filio apud Aquileiam eſt vita priuatus: quorum cadauera canibus & volucribus relicta Herodianus ſcribit. Caracallæ corpus in Tiberim abiectū conſtat. Impium illum Iaſonem lib. 2. Machabæorum ſua ſcelera vlta ſunt: & qui prius non paucos inſepultos abiecerat, ipſe inſepultus manſit. Athenienſium legibus, qui eſſent proditionis conuicti, ſepultura carebant. F. Nos Chriſtiani, niſi qui rogo concremantur, aut in patibulis appenduntur, ſepelimus omnes: tametſi non omnes ſolemni ritu ac cærimonia, quæ apud hæ-

reticos

reticos nulla eſt prorſus: nec lux, nec crux, nec cã-
tus, nec ſacerdos, nec vllæ preces, nec vlli gemitus,
vllæue lacrymę: vt dubites homóne, an vitulus ef-
feratur. S. Tolerabilius porrò dedecus iudico, non
humari, quam exhumari: quod notæ turpiſsimæ
ſuppliciũ in hæreticos, & Eccleſiæ caſtris horren-
do execrationis carmine expulſos decretũ eſt. Hi
vt viuentes digni non erant, qui ſupra terram am-
bularent: ſic poſtquã ducere ſpiritũ deſierunt, di-
gni non ſunt, qui in cõplexu & gremio terræ con-
ſecratæ putreſcant. F. Reperitúrne in diuinis vo-
luminibus exhumationis exemplum aliquod? A.
Et illuſtre ſatis in Regum hiſtoria. Religioſiſsimus
Deóq; chariſsimus Rex Ioſias facinoroſorũ ſacer-
dotũ oſſa, ſepulchris refoſſa flãmis perdidit eo ip-
ſo in altari, ꝙ Hieroboam ædificârat. Quin exiſti-
mandũ eſt, bellicis tumultibus ac ſeditionibus ci-
uilibus interdũ à Deo hanc mentẽ dari militibus,
vt aduerſum quos gladiũ ſuum ſtringere Eccleſia,
quib⁹, inquã, iuſta imponere ſupplicia nõ poterat,
ipſi eorũ tumbas & monumenta prædandi ſtudio
diſiiciant, deſtruãt, corpora furioſè atq; contume-
lioſè tractent. S. Quid illi, qui in piorũ cœleſtiúmq;
cineres, & oſſa per ſummũ furorem debacchãtur?
vt qui in Galliis Hilarium, Radegundam Pictauis,
Martinum Turonibus tam chriſtianè habuerunt?
A. O Deum immortalẽ, factum execrabile. S. Adde
ꝙ corpus quoq; Ludouici XI. & Franciſci II. cor è
monumẽtis extracta cõbuſſerunt: cui immanitati
ſimilem deteſtantur in Cambyſe hiſtorici. F. Quid
fecit? S. Amaſis Ægyptiorũ Regis cadauer effodit:
quod cũ verberibus creberrimis cecidiſſet, in ignẽ

 conie-

coniecit. Quanto res magis in iis deteſtanda, qui ſe germanos Chriſti diſcipulos prædicant? A. Benignitas Dei hos perditorum hominum flagitioſiſsimos greges, qui omnia diuina & humana iura violarunt, vexarunt, euerterunt, ad pœnitentiam exſpectat. Iura ſepulcri apud Romanos, Græcos, Iudæos, Barbaros religioſa ſemper & ſancta fuerunt. Scythæ cum à Dario bello peterentur, pugnámque retrocedentes detrectarent, & idcirco à Perſis pro ignauis haberentur, reſponderunt: cum ad maiorum ipſorum ſepulcra ventum foret, tum intellecturum Regem, eſſéntne illa aduerſus Perſarum iniuriam defenſuri. Sepulcrorum ſanctitas in ipſo ſolo eſt, inquit, Tullius, quod nulla vi moueri, neque deleri poteſt. Atque vt cætera extinguuntur: ſic ſepulcra ſanctiora fiunt vetuſtate. F. Vetus Romanorum lex fertur iſta. Vbi demortui hominis corpus condas, locus ſacer eſto. Quæ pœna autem ſepulcrorum violatoribus irrogetur, Iureconſulti docebunt: ſiquidem contra eos edicta habemus.

ANNOTATIONES.

QVI SIBIMET SPONTE NECEM) *Concedebant ſapientes antiqui, & affirmabant aliquandò iuſtam à Deo cauſſam dari quibuſdam ſeſe in malis interficiendi, quaſi ipſis vltra vitam propogare non modo non iucundum, ſed nec honeſtum eſſe poſſet. Illud tempus, cum afferre ſibi manus ſine repre-*

prehensione quis posset, vocabant εὔλογον ἐξαγωγὴν iustam eductionem, tanquam è custodia videlicet. Lege totum caput vndecimũ Vict. libro sexto. Plutarchus libro contra Coloten, primò grauissima oratione eos refellit, qui licitum putant in rebus aduersis mortem sibi consciscere. Negat item Aristoteles Ethicor. 4. magnanimi esse, in aduersa fortuna semet hac luce spoliare. Idem libro quinto, qui se manu sua interficiat, eum iniuriam facere, si non sibi, certè ciuitati. Cic. 1. Tuscul. Vetat enim dominans ille in nobis deus, iniussu hinc nos suo demigrare. Non est sanè despiciendum dei donum, quod nimirum vita est, quam ille nobis, impertiuit. Quod si praeterea is numeratur improbissimus, qui hominis depositum malè tractauit: non erit improbus qui dei depositum contempserit & per extremam nequitiam è corpore suo eiecerit? Nec citius velle debemus discedere, nec diutius manere, quam velit is, cui debemus quod nati sumus, & viuimus. Deo seruimus, eius igitur imperia nobis exspectanda sunt. Cum suaderent socij Flauio Iosepho in puteo illo, in quo vnà latitabant, ne se Romanis dederet: sed aut ipse letum sibi manu sua conscisceret, aut ab alio se interfici pateretur ipse longa, & argumentosa oratione docuit, nemini sine grauissimo scelere licere sibi necem afferre: potiusq́ seruitutem & vltima queq́ perferunda: solutis quae in partem alteram prolatae fuerãt rationibus. De bello Iudaico lib. 3. cap. 25. Egesippus lib. 3. cap. 16. & 17. Vide insuper Macrob.

Mm 5 lib.

lib.1. in ſom. Scip. cap. 13. vbi Platonis ex Phædone, & Plotini rationes producuntur. Apud Hebræos qui ſemet intermiſſent, amputata dextra inhumati proiiciebantur. Cur autem luctuoſus ſit huiuſmodi hominum interitus voluntarius, indicat Plin. ep. 12. lib. 1. Nam vtcunque in illis qui morbo finiuntur, magnum ex ipſa neceſſitate ſolatium eſt: in iis vero, quos accerſita mors aufert, hic inſanabilis dolor eſt, quod creduntur potuiſſe diu viuere. QVI ESSENT PRODITIONIS CONVICTI) *Vnde originem duxerit mos non ſepeliendi proditorum corpora, Victor. lib. 28. cap. 13.* (CONTRA EOS EDICTA) *De ſepulcris, inquit Cicero 2. de leg. nihil eſt apud Solonem amplius, quam ne quis ea deleat, néue alienum inferat: pœnaq; eſt, ſi quis buſtum (nam id puto appellari tymbon) aut monumentum, aut columnam violarit, deiecerit, fregerit. Vlpianus. Sepulcri, inquit, violati actio infamiam irrogat. Paulus quoque ita ſcribit. Rei ſepulcrorum violatorum ſi corpora ipſa extraxerint, vel oſſa eruerint, humiliores quidem fortunæ ſummo afficiuntur ſupplicio: honeſtiores in inſulam deportantur, aut relegantur, aut in metallum damnantur. Plura de ſepulcrorum religione Rhodigin. lib. 17. cap. 19.*

PRO-

PROGYMNASMA QVARTVM ET SEXAGESIMVM.

Quæ solerent vnà sepeliri.

MEMMIVS, GERMANVS.

MEmmivs. Pecuniosus homo semper est iudicatus pater tuus. Quantus, quæso, thesaurus vnà cum eius corpore sepultus est? G. Scilicet sarcophagus, & linteum peruetus, quo eum mater obuoluit: cum hac gaza tumulatus est: hoc illi aurum, hoc argentum, hæ vestes pretiosæ, hæc monilia & ornamenta, hæ argenteæ, & inauratæ phialæ ipsi fuerunt: nam cum hisce rebus mortales stultos olim sepulcris commendari voluisse didicimus: quam consuetudinem communis Christianorum consensus iampridem sustulit. M. Saltem nummum ei in os inseruissetis, quem traiecturus Acherontem pro naulo Charonti solueret. G. Hæc superstitio delirantium Græcorum fuerit, quos poëtarum figmenta luserunt. Nullos amnes, nullas illic paludes, nullos Rhadamantos nouimus. Quid porrò volebant sibi? quo fine thesauros secum tumulabant? vt ærugine absumerentur? an non ad laudem honestius fecissent, si tenuiorum fortunis succurrissent: si propinquos posterósque suos ditiores reddidissent? si lapides prægrandes sepeliuissent secum, eundem illi vsum quem aurum, argen-

argentum, gemmæ illic defossæ habuissent. M. Si inuidiæ caussa hoc egerunt, quod suis frui rebus alios noluerunt, in crimine meritò ponendi sunt. Si solatij, quæro quod solatium corpus inanimum sentire possit ex metallo illo, quod nec videat, nec tangat, nec odoretur? Si idcirco illic opes suas abdiderunt, quod nusquam tutius seruari posse viderentur: propterea quod magna semper fuit sepulcrorum religio, & eam violare sceleſtissimi facinoris crimen vsq; hodie censetur, non reprehendo factum: inde cogente necessitate licebat promere quantum opus esset. Memorabile est, quod Iosephus & Egesippus de Dauidis sepulcro scriptum reliquerunt. G. Quidnam? M. Hyrcanus Iudæorum princeps, cum bello premeretur ab Antiocho, atq; etiam arctè obsideretur, sumptusq; deficerent, dicitur aperto Regis sanctissimi monumento tria millia talentorum auri inde eruisse, id est, decies octies centena coronatorum millia. quem numerum à Salomone ibi repositum arbitrantur. G. Non absimile vero: fuit enim Salomon ditissimus. M. Auaritiæ tamen caussa nullo modo faciendum est. Sceleratiores sunt, qui homines secum mori cogunt, ne incomitati ad inferos proficiscantur. De Sardanapalo scribit Diodorus, cum desperasset salutem, ne in hostium potestatem veniret, in regia pyram ingentem componi iussisse, & super eam auri argentiq; vim maximam, omnemq; vestem regiam iniecisse: vxores quoq; & eunuchos in medium pyræ inclusisse, atque ita sese demum cum his omnibus exussisse. Apud Indos quæ vxorum volebat videri studiosissima

ſiſsima & amantiſsima defuncti fuiſſe, cum eodem libens, & gaudens in rogum imponebatur. Qua de re Propertius. G. Hinc natos arbitror, tam crudeles parentationes, cum ad tumulos non pecudes ſolùm, ſed homines etiam iugularentur, quorum ſanguine manes illi placatum iri credebantur. Laudo Babylam martyrem, qui catenas & compedes ſuas ſecum ſepeliri orauit. G. Quid eum mouit? M. Vt hîc iacenti mihi ſint ornamento, inquit. Pluris fecit catenas propter Chriſtum toleratas, & maiori ſibi apud Chriſtianos honori putauit fore, quàm ſi vniuerſum Midæ aurum, aut diuitias Crœſi ſecum in tumulo habuiſſet. G. Si poſſemus iudicem illum, qui ad ferendam de omnium temporum hominibus ſententiam cum poteſtate & maieſtate multa venturus eſt, auro corrumpere, tum non abſurdè hunc morem tenerent opulenti. At ne Oratorem quidem vllum adhibere licebit: vnicuiq; pro ſe ipſo cauſſa erit dicenda. M. Si Chriſtianis virtutibus comitati ad tribunal hoc acceſſerimus, eæ cauſſam pro nobis orabunt. G. Et eam obtinebunt.

ANNOTATIONES.

SALTEM NVMMVM EI IN OS) *Græci quidam hoc factitaſſe memorantur, vt haberet ſcilicet quod Charonti naulum daret mortuus. Dabant & placentam, quam nimirum latranti Cerbero obiiceret.* NVLLOS AMNES, NVLLAS ILLIC PALVDES) *Styx, Lethe paludes ſunt, Cocytus, Phlegeton*

geton, Acheron fluuij, de quibus consulendus Natalis Comes, & alij, qui poëtarum fabulas persecuti sunt. Inferos antiquißimi illi, vt refert Macrob. lib. i. in som. Scipionis, aliud esse negauerunt, quàm ipsa corpora, quibus inclusæ animæ, carcerem fœdum tenebris, horridum sordibus, & cruore patiuntur. Hoc animæ sepulcrum, hoc Ditis concaua, hoc inferos vocauerunt. Lethen esse errorem animæ obliuiscentis maiestatem vitæ prioris, qua ante potita est, quàm in corpus truderetur. Plhegetontem ardores irarum & cupiditatum. Acherontem, quidquid fecisse dixisséue, vsque ad tristitiam, humanæ varietatis more nos pœnitet. Cocytum, quidquid homines in luctum lacrymasq; compellit. Stygem, quidquid inter se humanos animos in gurgite mergit odiorum. Lege, si placet, reliqua. Per Stygem autem soliti sunt iurare dij, quod erat iusiurandum haud violabile. Ouid. 3.

Quoq; magis credas, stygij quoque conscia sunto
Flumina torrentis: timor, & deus ille deorum est.

AVARITIÆ TAMEN CAVSSA) Nitocris Regina Babylonis supra portas vrbis celeberrimas, loco edito atque conspicuo sepulcrum sibi ædificauit, inscripsitq;. Si cui Regum Babylonis post me futurorum pecunia defuerit, aperto sepulcro sumito quantum libuerit. *Nemo tamen apparuit ante Darium, qui auaritia stimulante id ausus est: verùm nihil præter cadauer inuenit, cum hac scriptura.* Nisi pecunia esses inexple-

inexplebilis, & turpis lucri cupidus, defunctorum sepulcra non aperuisses. *Herodotus lib. 1.* QVA DE RE PROPERTIVS) *Elegia 12. lib. 3.*

Felix Eois lex funeris vna maritis,
Quos aurora suis rubra colorat equis.
Namq; vbi mortifero iacta est fax vltima lecto,
Vxorum fusis stat pia turba comis.
Et certamen habent leti, quæ viua sequatur
Coniugium, pudor est non licuisse mori.
Ardent victrices, & flammæ pectora præbent
Imponuntq; suis ora perusta viris.

Quas item res in vita defunctus dilexerat, seu animatas, seu inanimas, eas eodem rogo simul cum cadauere cremebant. In quem se etiam ipsi homines doloris impatientes nonnunquam coniiciebant. Lege Alex. ab Alex. lib. 3. cap. 7. & in eundem Tiraquellum. HOMINES ETIAM IVGVLARENTVR) *In funere & sepultura fortium præsertim, vt Æneas lib. 11. in funere Pallantis captos de Rutulis adolescentes. Apud Homerum item Iliad. 22. In Hecuba Euripidis Achilli mactatur Polyxena à Pyrrho.* VNICVIQVE PRO SE IPSO) *Cic. 1. Tuscul. Fortasse etiam inexorabiles iudices Minos & Rhadamanthus, apud quos nec te L. Crassus defendet, nec M. Antonius: nec, quoniam apud Græcos iudices res agetur, poteris adhibere Demosthenem. Tibi ipsi pro te erit maxima corona caussa dicenda.*

PRO-

PROGYMNASMA QVINTVM ET SEXAGESIMVM.

Epitaphia, sculpturæ, pyramides, columellæ, cruces ad sepulcra.

FLORVS, EVSTORGIVS, SERVANDVS.

FLORVS. Quid tu labris semihiantibus cantas Eustorgi, idq; tam pressè, vt hinc verba cantus tui exaudire non detur? E. Versiculos, si scire vultis, cantabam mecum. S. Veteri tuo more. Sed qui tandem sunt isti versus? E. Qui? graues, nec inelegantes. F. Illud exploratum est nobis, te nihil delectare, quod ingeniosum, nitidum, rotundum, & absolutum non sit. Quod ergo carmen modulabare? auemus enim gustare illam grauitatem & elegantiam, si tu non inuideas. E. Erat epitaphium quoddam hexastichon. S. in quem? E. Heu, inuitus, nec sine acri doloris morsu dicam. In M. Antonium Muretum nostræ ætatis eloquentium facile principem, qui Romæ relictis rebus mortalibus ad exoptatam immortalitatem discessit, omnesq; mansuetiorum literarum cultores mœstissimo orbitatis luctu impleuit. Et quamuis sexagenarius, tamen mihi quoq; vt Plinio iuniori, videtur acerba semper & immatura

matura mors eorum, qui immortale aliquid parant. Nam qui dediti corporis gaudiis quasi in diem viuunt, viuendi caussas quotidie finiunt. Qui verò posteros cogitant, & memoriam sui operibus extendunt, his nulla mors non repentina est, vt quæ semper inchoatum aliquod abrumpat. F. Quid ais? Noster Muretus crudelibus occubat vmbris? O nuncium illætabilem. S. Vnde cognouisti? E. Franciscus Bencius qui cum multis iam annis omnes mihi sunt amicitiæ necessitudines, cuiusq; in me nec pauca, & suauissimi studij plena constant officia, Mureti quondã auditor, ab eoq; mirum in modum dilectus, per litteras super hac re certiorem me fecit: simúlque orationem quam in eius funere pronunciasset, æneis formis descriptam, cum effigie, subiecto ad basin epitaphio misit. F. Ille ipse hoc, in magistrum suum composuit, nisi aberrat coniectura. E. Ille ipse. S. Imaginem ostendes, cum ad te domum venerimus: nunc versiculorum fac nos participes, quorum tenemur desiderio. E. Explebo cupiditatem vestram. F. Attendimus. E.

Hic Marci caros cineres Roma inclyta seruat,
Quos patria optasset Gallia habere sinu.
Stat colle hortorum tumulus, stat proximus astris,
Qua propius puro contigit ille animo.
Tu sacros latices lacrumans asperge, Viator,
Et dic: heu, lingua hic fulmina fracta iacent.

S. Quid si te remunerarer quam simillimo munere? E. Facias, licet: etenim talium munerum quàm sim appetens, tu non potes nescire. S. Non insuaue mihi visum est, quod nudiustertius in

farragine quadam poëmatiorum offendi, in Lydium infantem.

Luderet in viridi dum cespite Lydius infans
Propter aquam ab pietas, mersus ab angue cadit.
Infelix mater natum complexa iacentem
Occidit: angue puer, victa dolore parens.

F. Ne me huiusmodi bonorum prorsus pauperrimum existimare possitis, afferam ego quoq; epitaphium, sed breuissimũ iuxta ac vulgatissimum. E. Audiamus. F.

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope. Cecini pascua, rura, duces.

E. Hoc Regis poëtarum est, cuius ipsemet auctor. Cultissimum sanè, & torno factum, nec paucas res complectens. Docet vbi natus, vbi mortuus, vbi conditus, quam artem exercuerit, quot monumenta, & quæ reliquerit: nullum verbum ibi non necessarium. Ipsæ χάριτες non pangant aliquid χαριέστερον. S. Occurrit aliud? F. vel sexcenta. E. quî dum? F. Ex veteribus ac recentibus poëtis collegi tumulorum libros. Atque vt ad imitandum mihi & amicis pateret, in locos communes descripsi. S. Quo pacto? F. Non memini ordinis, quem tenui. tamen scio hos esse locos. In Eruditos, & rursum, in Philosophos, in Poëtas, in Oratores, in Medicos, in Principes, Reges, Imperatores, in Duces, in milites, in varios artifices, in viros bonos, in pueros, in adolescentes, in mulieres maritas, in principes fœminas, in virgines. Etiam in animalia: nam & in hac luserunt festiua ingenia scribendis epitaphiis, è quibus multùm me permulcet illud Martialis in formicam.

Dum Phaetonteæ formica vagatur in umbra,
Implicuit tenuem succina gutta feram.
Sic modo quæ fuerat vita contempta manente,
Funeribus facta est nunc pretiosa suis.

E. Perutilem tibi cæterisq; laborem suscepisti. Mos peruetus bene de Repub. meritis referre gratias, exaratis in eorum monumentis seu soluta, seu ligata oratione epitaphiis: sic enim omnes inscriptiones, seu epigrammata sepulcraria vocauerim; etiamsi titulos tantum, officiáque mortuorum, ætatis annos, mensem & diem obitus teneant. In cippis seu tumulis militum anni quoque militiæ notabantur, & gradus quem in cohorte aut legione obtinuissent. S. Gloria illis tribuenda est, qui modestè cupiunt suum nomen, genus, conditionem cognosci à posteris: idque magis vt eorum precibus adiuuentur, quâm vt valde celebrentur, & per ora hominum volutentur. Sine virtute vera laus nulla est: cum qua vixisse solita laus & sufficiens, etiamsi nulla præterea commendatio accesserit. Quod ergo ne in ethnicis quidem probatur, quomodo in Christianis toleraretur. F. Quorsum hoc? S. Adducit Næuij poëtæ epitaphium Gellius, quod sibimet ille conscripserat ante diem suum, & fastus ac superbiæ Campanæ plenum affirmat. E. Recita si meministi. S. Memini.

Immortales mortales flere si foret fas,
Flerent Diuæ Camænæ Næuium poetam.
Itaq; postquam Orcino est traditus thesauro,
Obliti sunt Romæ loquier lingua latina.

Parum certè modestum etiam Plauti: modestissimum verò Pacuuij. F. Vt in aliis aliâs, sic in hoc abusus irrepsit. Cum enim antiquitus viui demortuis huiusmodi elogia ob virtutem & doctrinam impertirent, adulatio poëtarumq́ leuitas fecit, vt quibuscunque placuisset, etiam nullis ad Rempub. collatis officiis, nec vllo ornamento insignibus tribuerentur. Quin eò res euasit, vt parum honesta etiam, parumq́ pudica istis in epitaphiis afferrentur. S. Sic est, vti memoras. Nam quidam in his suas libidines, sceleraq́ posteritati prodere non erubuerunt. Vt Sardanapalus ille Assyriorum Rex, deliciis vltra modum effæminatus, incidi iussit in busto,

Hæc habeo, quæ edi, quæq́ ex saturata libido
Hausit: at illa iacent multa & præclara relicta.

Quid aliud, inquit Aristoteles, in bouis, non in Regis sepulcro inscriberes? Tales extant tumuli meretricum nobilium: quâquam ita sunt scripti plerique, vt illarum nequitiæ magis vituperentur, quàm formæ illecebræq́ laudentur.

E. Mihi videntur pro epitaphiis fuisse sculptura, & picta instrumenta quædam super tumulis, quibus defunctorum artes conditionésue significarentur: verbi gratia, nauis seu remi indicabant nautam, rete piscatorem, malleus fabrum, mola molitorem, securis lignatorem, dolium seu calix potatorem, aratrum agricolam, aquilæ & leones viros fortes magnosq́ duces. De sepulchro Miseni tibicinis ita est in sexto apud Maronem.

At pius Aeneas ingenti mole sepulcrum
Imposuit, suaq́; arma viro, remumq́; tubamq́;
Monte sub aerio.

F. Num

F. Num hoc in liberalibus quoque disciplinis obseruatum credis? E. Ita coniicio, & de Archimede Syracusano excellēti astrologo testimonium graue M. Tullij afferre possum. S. Arrigimur ad audiendum. E. V. Tuscul. *Cuius ego Quæstor ignoratum à Syracusanis, cum esse omnino negarent, septum vndique, & vestitum vepribus & dumetis indagaui sepulcrum. Tenebam enim quosdam senariolos, quos in eius monumento esse inscriptos acceperam: qui declarabant in summo sepulcro sphæram esse positam cum cylindro: ego autem cum omnia collustrarem oculis (est enim ad portas Agragianas magna frequentia sepulcrorum) animaduerti collumellam non multùm è dumis eminentem, in qua inerat sphæræ figura, & cylindri.* Meo quidem iudicio cylindrus ad Geometricam, sphæra ad syderum scientiam indicandam pertinet. Quarum vtraque Archimedes excelluit. F. Eadem est nostra opinio. E. Notum est item, boues, vrsos, aquilas super fortium virorum tumulis expressas. Arma quoq; & insignia defunctorum saxis parietum, & columnis adiungebant. S. Quid de obeliscis, pyramidibus, statuis, columnis? E. Pyramides Regū Ægyptiorum inuentum esse, sub quibus conderentur. Cæterùm & has, & alia quæ nominasti, locum in sepulcris illustrium virorum habuisse. Apud maiores, inquit Seruius, nobiles aut sub montibus, aut in montibus sepeliebantur: vnde natum est, vt supra cadauera aut pyramides fierent, aut ingentes collocarentur columnæ. Alibi putat ideo columnas mortuis nobilibus superponi solitas, vt eorum culmen ostenderetur. Scoti iis qui in pugna cecidissent prægrandes obeliscos statuebant, & tot cuique militi, quot hostes interfecisset. Hodie cru-

ces ligneas, quibusdam locis æneas defigere in sepulcris mos est. F. Cur hoc? E. Vt intelligatur sepultum ad crucifixi curam & prouidétiam pertinere, eiusq; nomine ac potentia rediuiuũ ad illud seuerum tribunal sistendum fore. Pro corollario addam, fugiendos esse nimios sepulcrorum sumptus, quo in genere Ægyptij peccauerunt. Studiosius enim hi, & sumptuosius monumenta cõstruebant, quàm domicilia: quod dicerent, falli eos, & errare, qui operosè ædificarent domos, in quibus parum diu victuri essent: sepulcra autem, quibus in sempiternum, aut certè in longinquum tempus requiescendum foret, non impensius curarent. De hac moderatione etiam Plato sapientissimus aliquid dicendum sibi credidit.

ANNOTATIONES.

PARVM CERTE MODESTVM ETIAM PLAVTI) *Plauti apud Gellium lib. 1. capite 24. hoc est.*

Postquam est mortem aptus Plautus, comœdia luget,
Scena est deserta: hinc lusus, risusq; iocusq;
Et numeri innumeri simul omnes collacrumarunt.

Pacuuij.

Adolescens tametsi properas, hoc te saxum rogat
Vt se aspicias: deinde quod scriptum est legas.
Heic sunt poetæ Marci Pacuuii sita
Ossa. Hoc volebam, nescius ne esses, vale.

Possem et aliorum poetarum adducere epitaphia, quæ sibimet fecerunt, veterum ac recentium: sed nolim citra caussam videri longior. Apponam adhuc Senecæ philo-

philosophi, qui à sacris Musarum non penitus abhorruit, & ponam idcirco, quia moderationis vetustatisq́ plenum est, et in eo rerum humanarum contemptio, pectusq́ philosophicum elucet.

Cura, labor, meritum, sumpti pro muere honores,
Ite, alias posthac sollicitate animas.
Me procul à vobis deus euocat, ilicet actis
Rebus terrenis, hospita terra vale.
Corpus auara tamen sollemnibus accipe saxis,
Namq́ animum cœlo reddimus, ossa tibi.

VT SARDANAPALVS ILLE) *Reprehendit hoc epitaphium, & ab Aristotele reprehensum memorat in 5. Tuscul. M. Tullius. In 2. definib. idem. Corporis autem voluptas etiamsi præterita delectat, non intelligo cur Aristoteles Sardanapali epigramma tantopere derideat: in quo ille Rex Syriæ glorietur, se omnes secum libidinum voluptates abstulisse. Quod enim ne viuus quidem, inquit, diutius sentire poterat, quàm dum fruebatur, quo modo id potuit mortuo permanere. Vide insuper Athenæum libro duodecimo. Victor. lib. 25. capite 17.* CRVCES LIGNEAS) *Ramulos myrti imponebant sepulcris Græci, & ita quasi inferias faciebant. Plura Victor. lib. 16. cap. 2.* NIMIOS SEPVLCRORVM SVMPTVS) *Etiam Christiani veterum luxum imitantur nonnunquam, & cum Reges ac Principes non sint, regiè tamen sepeliri volunt. De Ægyptiis regibus, quorum fuit portentosa in sepulcris magnificentia, Diodorus lib. 1. cap. 4. Magnis impensis*

Licinius tonsor sibi sepulcrum construxerat, quod nemo non molestè ferebat, hominem ignobilem tam sumptuosè tumulatum. Proinde scripsit poëta quidam iratus:

Marmoreo Licinus tumulo iacet, at Cato paruo,
Pompeius nullo: credimus esse deos?

ALIQVID DICENDVM SIBI) *Plato breuitatē amauit in epitaphio, & sepulcra fieri magnis impendiis vetuit. Cuius sententiam ita retulit in extremo 2. de Leg. Cic. Extrui autem vetat sepulcrum altius, quàm quod quinque diebus homines quinque absoluerint: nec è lapide excitari plus, nec imponi, quàm quod capiat laudem mortui, incisam quatuor heroicis versibus, quos longos appellat Ennius. Sanxit & Solon, ne quis sepulcrum faceret operiosius, quàm quod decem homines effecerint triduo. Neque id opere tectorio exornari, nec Hermas imponi, nec de mortui laude, nisi in publicis sepulturis, nec ab alio, nisi qui publicè ad eam rem constitutus esset, dici licebat. Cic. eod. lib.*

PROGYMNASMA
SEXTVM ET SEXAGESIMVM.

Inferiæ, ludi funebres, bene precari mortuos.

MARTI-

MARTINVS, SIGEFRIDVS.

MARTINVS. Cum totam Æneidem, tum præcipuè sex priores & fructu & voluptate mirabili euoluere soleo, in quibus Odysseæ imaginem cerno: & tam suauibus est permista affectibus oratio, vt interdum præ συμπαθείᾳ vix à lacrymis me abstineam. Quàm flebilia sunt illa, quæ in tertio de Polydoro minimo natorum Priami à Polymestore auarissimo per summum scelus interempto, non longè ab initio commemorantur? Ex illis autem versibus, qui continenter succedunt, rationem quandam sacrorum sepulcralium didici.

Ergo instauramus Polydoro funus, & ingens
Aggeritur tumulo tellus, stant manibus aræ
Cæruleis mœstæ vittis, atraq; cupresso,
Et circum Iliades crinem de more solutæ.
Inferimus tepido spumantia cymbia lacte,
Sanguinis & sacri pateras, animamq; sepulcro
Condimus, & magna supremùm voce ciemus.

S. Licet eadem discere etiam ex quinto, vbi parẽtalia facit Anchisæ Æneas. Et solemne antiquis fuit, epulas etiam inferre monumentis, ac pascere mortuos: quin & superstites ibi epulabantur: vnde ferales cœnæ, silicernia, funerum fercula apud auctores. Quem morem sustulit Christianismus: nisi quod hanc consuetudinem apud quosdam alia pensari putant docti nonnulli: vt nempe iustis solutis, domum inuitentur cognati & amici, ibiq; opiparum conuiuium instruatur. M. Non absurdum sit existimare, has esse moris illius veteris quasdam reliquias. Ex eodem quinto Æneidos

cognoſcimus item de ludis funebribus, quos varios Æneas ad tumulum patris comittit. S. Sumpſit poeta locum ex Homero, apud quem ludos celebrat Achilles Patroclo amico ſuo, fiebatq; hoc more apud Græcos, à quibus ad Romanos promanauit. De iſtis ludis in rerum Romanarum auctoribus leges cum voluntas feret. Cæterùm valedicere mortuis, eóſq; ſalutare etiam mos tenebat: ſic enim ad Pallantem Euandri filium Æneas.

Salue æternùm mihi maxime Palla
Aeternumq; Vale.

Et ad Anchiſen reuerſus ex Africa in Siciliam.

Salue ſancte parens, iterum ſaluete recepti
Nequicquam cineres, animæq; Vmbræq; paternæ

Et apud Catullum.

Atq; in perpetuum frater aue, atq; Vale.

Non enim decet nos amicitiam poſt mortem charorum abiicere. Dum viuit, hominem noueris: vbi mortuus eſt, quieſcas, ait in Truculento parum honeſta fæmina. Verùm iſtuc liceat lucrum voluptatemq; ſectantibus: nos quidem, quos ſuperſtites, ad paucos tantum dies peregrè abeuntes cum bonis precationibus, & ominibus dimittebamus, blandiſsimisq; ſalutationibus redeuntes recipiebamus, eos iam adeo longam viam ingredientes negligere, nec ad eorum oſſa cineréſq; quidquam amicum & humanum effari, non conuenit: quaſi non illorum quos in vita dileximus, ſed alienorũ prorſus ſint exuuiæ. M. Cum hunc morem non damno, tum Chriſtianum maximè laudo. S. Quẽ illum? M. Vbi audiuimus aliquem vita ceſsiſſe, ita precamur: *Requieſcat in pace.* Quæ voces nonnunquam in ſepulcrorum monumentis inciſæ repe-

riun-

riuntur. Item: *Requiem æternam dona ei Domine*, quæ sunt initium sacrorum funebrium. S. Pia precatio. Nam in hac vita quamdiu versamur, dies noctésq; militamus, nec vnquam ab hostibus dantur induciæ. Quid ergo rectius Christiano militi, quã æternam, & beatissimam requiem optemus? M. Censen' prodesse mortuo, cum quis tumulũ prætergrediens, cum suspirio aut gemitu memor est defuncti, animo ad Deum conuerso? S. Equidem ita censeo. Nam lacrymæ, pia vota, gemitus, quid sunt nisi tacitæ preces animi? sine quibus parum valent, quæ ore precãtes pronunciamus. Et Deus, qui recessus & latebras animorum omnes contuetur, pluris æstimat clamorem mẽtis, quam vocis. M. Nihil certius. Solebant antiqui mortuis leuem terram, leuem lapidem sepulcri optare, ne cineres & ossa premerentur: perinde vt si restaret sensus aliquis. S. habes in promptu exempla? M. Habeo ex poetis, è quorum carminibus cùm alias, tum sepulcrales antiquitates maximam partẽ cognoscimus. S. Credo istuc facillimè. Sed recita versus aliquot. M.

Iuuenalis.

Dij maiorum vmbris tenuem, & sine pondere terram.

Ouidius.

Et patris Anchisæ molliter ossa cubent.

Idem in mortem Tibulli.

Ossa quieta precor tuta requiescite in vrna,
Et sit humus cineri non onerosa pio.

Martialis.

Sit tibi terra leuis, mulier dignissima vita.

Tibullus contrarium precatur vetulæ.

Infelix vrgeat ossa lapis.

Græci,

Græci. ἐκείνῳ κούφη γῆ.
In veteribus monumentis frequens legebatur hæc inſcriptio.S.T.T.L.ſit tibi terra leuis.

ANNOTATIONES.

INFERIAE) *Inferiarũ nomen inde manauit, quod mortuorum ſepulcris inferri ſolerent. Virgil. 3. Æneid. Inferimus tepido ſpumantia cymbia lacte χοαὶ à Græcis vocantur, à fundendo. Fundebant lac, mel, aquam, vinum, oliuas: flores etiam ſpargebant. Turneb. lib. 4. cap. 22. qui in hanc rem Æſchyli quoque verſus affert.* A POLYMESTORE AVARISSIMO) *Lege prologum Hecubæ apud Euripidem, in quo vmbra Polydori & cauſſam quare à patre Priamo ad hoſpitem illum miſſus, & quare ab eodem iugulatus ſit.* VALEDICERE MORTVIS) *Dimittendorum manium hæc erat olim formula. Poſt peracta tumuli ſolemnia dicebatur: ſalue & vale.* QVOS VARIOS COMMITTIT) *In funeribus clarorum virorum etiã decurſiones militares fiebant: milites enim ſuis inſtructi armis, & tanquam in procinctu, gradu militari, & exercitatione quadam ludicra decurrebant. Tacitus. Princeps ipſe cum legionibus decurrit. Sueton. in Claud. cap. 1. Cæterùm exercitus ei tumulum honorariũ excitauit, circa quem deinceps ſtato die quotãnis miles decurreret. Id Virgilius in funere Pallantis imitatus eſt 11. Æneid. Ter circum accenſos cuncti fulgentibus armis Decurrere rogos. Sed laues orbes*

agere,

agere, circumq; in sinistram decurrere primum solebant: deinde vt expiaret contagionem funeris, in dextram decurrebant. Papinius lib. 6. Thebaid. lustrátq; ex more sinistro Orbe regum. Deinde subiicit.

hic luctus abolere, nouiq;
Funeris auspicium, vates, quanquam omnia sentit
Vera, iubet dextro gyro & vibrantibus armis,
Hac redeunt.

Hæc Turneb. lib. 4. cap. 8.

PROGYMNASMA SEPTIMVM ET SEXAGESIMVM.

Oßium humanorum salutaris contemplatio.

MYSTAGOGVS, ADOLESCENS.

MYSTAGOGVS. Posteaquam, fili, huius cœmeterij septa intrauimus, sculpturas, icones, monumenta visimus, inscriptiones & epitaphia nonulla perlegimus, super tumulo matris tuæ, integerrimæ atq; grauissimæ fœminæ ingenua subsidentes, Deo pro eius anima ab expiatoriis inferorum cruciatibus liberanda comprecationem fundimus, & lapidem aqua lustrali irrorauimus, accedamus nunc ad illud, quod propter ædiculam conspicitur σκελετοφυλάκιον: sic enim occurrit

currit mihi in præſentia vt appellarem cuſtodiam illam, qua eruta ac refoſſa ſepulcris, cute carnibúſque nudata prorſus, & aceruatim congeſta mortuorum oſſa ſeruantur. A. Quid ibi facturi Pater? M. Id nēpe, cuius cauſſa à maioribus noſtris Chriſti militiā profeſsis hominibus excogitata eſt iſta oſsium aſſeruatio. A. Equidem non ignorans ſum, quamobrem refodi ſoleant oſſa conſumptis cadaueribus: nimirum, vt aliis quoq; humo tegendis ſit locus. Nam ſi cuiq; perpetuò ſuum ſibi ſepulcrum relinqueretur, quod ſpatium, quæ vaſtitas loci funerandis, in ampliſsima præſertim ciuitate, vno ſæculo, ne dicam plurimis ſufficeret? M. Crementur proinde ignibus oſſa quandoquidem nihil niſi oſſa ſunt, cinerēſq; in profluentem diſsiparentur. A. Cur id non fiat, Pater, in ordinem autem redigantur, vt hîc ſint tibiæ, ibi crania, illic ſpinæ dorſi, & minora oſsium, puto in cauſa eſſe reuerētiam & honorem, quo proſequimur lumine caſſos, à quibus illa ſupremo qui mundo illuxerit die receptum iri, ſacrarum litterarum nobis perſuaſit auctoritas. Et quemadmodum oſſa ipſi noſtra indignè haberi nollemus: ſic eos quoq; nolle ſtatuimus, qui ante nos ad huius vitæ metas terminúmque pertigerunt. M. Prudenter fili, & probabilem veramq; rationem producis: verioren tamen omiſiſti. A. Ex ore tuo illam accipere percupio, ſi me docere non grauaberis. M. Haud grauabor, mi adoleſcens: tu modo attende dictis animum, & te ipſo cura vt melior euadas. A. Curabo, & Deus ſecundabit mea conſilia. M. Speculum quoddam ſalutiferum hoc loco nobis adhuc in vita manentibus proponitur: in quo cum noſmetipſos probè fueri-

fuerimus contemplati, cogitemus non aliud esse quam fumus: vilissimum puluerẽ, & ossa arida: atq; idcirco ex animis omnẽ fastum superbiamq; funditus excludamus, prauissimas peccandi consuetudines deseramus, præteritas maculas eluamus, moresq; nostros in futurũ ad diuinorũ præceptorum sanctitatem accõmodare atq; dirigere contẽdamus. Nihil vtiq; ad vitã piè christianeq; instituendã æque conducit, vt assidua mortis commẽtatio. Memorare, inquit, nouissima tua, & in æternũ non peccabis. A. Explica mihi istuc paulò latius, si placet. M. Etiam, explicabo, & præteribo iudiciũ, supplicia infera, & gaudia illa cælestia, quoniã ad institutũ non faciunt: de sola morte agã tecum. A. Id exspecto. M. Interfuisti aliquando, cũ quis iam euicta, & prostrata natura, defectisq; viribus spiritum reddere cogeretur? A. Interfui aliquoties. M. Non tu ibi iacẽtem miserãda specie moriturum, & iam iamq; relictis rebus mundanis omnibus quãtumcunq; charis in alia quædã incognita loca migraturum, iudicisq; incorruptissimi ac seuerissimi de se sentẽtiam immutabilẽ auditurum miseratus es? A. Immo. M. Nõne cogitasti. En qui paucos ante dies sanus, robustus, hilaris, animosus, vt nunc horũ nihil est? vt totum corp⁹ decolor, pedes frigidi, frons vt buxus pallida, mẽbra omnia gelidissima, capillus decidit, labia liuẽt, oculi hebetãtur, totus vult⁹ immutatur, cessant venarũ pulsus, forma & dec⁹ omne perit, mors per art⁹ serpit, sudor letalis prorũpit: vno verbo, disturbatur domiciliũ, & anima exturbatur? A. Cogitaui hæc. M. Si tũ quãdo ista cogitabas, quispiã proposuisset tibi forma liberali & ætate florẽti mulierem, nũ ad rẽ voluptatis?

vina & condimentis apparatiſsimas epulas, num ad ebrietatem & intemperantiam? ſi pecuniam, num ad auaritiam? ſi honores maximos, num ad ſuperbiam, & ambitionem? ſi quamcunq; malam cuiuſcunque generis oblectationem, num ad eam perfruẽdam valde fuiſſes incitatus? A. Nihil prorſus, ô pater. M. Si tum quiſpiam grauius te læſiſſet, tũne illum occidiſſes? A. Nec digito attigiſſem. M. Si inimicus abs te veniam petiſſet, tu illi veniam negaſſes? A. Ignouiſſem libentiſsimè. M. Nec ira igitur, nec odium apud te valuiſſet. Idem intellige de inuidia, ſacrilegio, obtrectatione, cæteriſq; ſceleribus, quorum nullum tibi ex illa morientis cõtemplatione ſic affecto perpetrare libuiſſet. Sed quare non libuiſſet? A. Noli quærere, neſcio: hoc tantum ſcio, non libuiſſet: immo non libuit, nec mihi, nec cuiquam eorum qui affuerunt. M. Quæ itaque vidimus, quæq́ue fieri ſolere ſcimus morienti, ea ante oculos nobis ponamus, & de iis multum ac ſedulò cogitemus, ita peccatis temperabimus. Ac enim nulla res tam vehementer mortis nos admonet: nulla diſceſſum ab his rebus caducis æquè in mentem redigit, vt oſsium illorum aridiſsimorum conſideratio. A.. Sic mihi videtur, & hinc te domi tuæ in Muſæo caluariam vitro incluſam tenere opinor, vt quam frequentiſsimè illam reſpiciens, mortalem te eſſe recordere. M. Facio ego iſtuc, fili, non tamen primus facio: ſed piorum virorum ſollemne imitor. En tibi caluariam iſtam: caret pelle, caret capilla mento, caret etiam carnibus, caret dignitate omni. O quàm deforme & horribile aſpectu caput! vide vt naſus extremus deci-

deciderit, vt foramen pateat fœdiſsimum, vt oculorum loco ſint duæ cauernæ profundæ admodũ, vt os ringatur, vt dentes partim amiſerit, partim quos retinuit paucos oſtentet. Heu vbi nunc coloris mira ſuauitas? vbi labella purpurea? vbi decora & nigra ſupercilia? vbi demum oculi ludibundi, ſtellarum inſtar fulgentiſsimi? vbi frons explicatiſsima & ſereniſsima? nuſquam video auricomos crines, nõ apparent cincinnuli, non inaures: nihil hic niſi nudum & informe os ſpectandum obiicitur. A. Tua oratio non paruam mihi commotionem dat, plena neruorũ vtiq;, plena oſsium, quãuis de oſsibus. M. Quæramus porrò in hac congerie candidiſsima brachia, man⁹ mollicellas, ſucciplenum & eburneum corpuſculum, membra cætera quàm venuſtiſsima & compoſitiſsima, vnde ſibi mortales plurimum plaudere conſueuerunt: nihil horum reperiemus. Dicite oſſa, dicite cuius eſtis? nam nos quidem hîc diuitem à paupere, nobilem ab ignobili, clarum ab obſcuro, eruditum ab indocto internoſcere non poſſumus. Quis pater, quis filius, quæ vxor, quis maritus, quis frater, quæ ſoror? ante mortem longè diſpar conditio: in morte, & poſt mortem omnium æqua ſors, nullum diſcrimen. Quamuis in ſepulcris argenteis nonnulli putreſcant, tamen illorum oſſa iſtis nec meliora, nec elegantiora conſpiciũtur. Cadauera certè potentium, quæq; luxuria diſtenta fuerint, aliquantò intolerabiliorem exhalare fœtorem aiunt, quam inopum. A. Iam dudum ſordet mihi voluptas, ſordent opes, ſordent omnia.

O curas hominum, ô quantum eſt in rebus inane.

Sed nolo te remorari. M. Prodeant è tumulis, qui ostro & auro vestiebantur: qui torquibus, annulis, gemmis onusti incedebant: qui è poculis gemmatis vini florem hauriebant: qui inuehebantur curribus inauratis: quos satellicum cateruæ stipabant: qui cētum viginti prouinciis imperitabant: qui cum Ioue diuisum habebant imperium. Veniant in medium septem illi sapientes: veniant Philosophi, Oratores, Poetæ, Mathematici: veniant Reges, Imperatores, & Monarchæ: Veniant etiam Episcopi, Cardinales, & Pontifices Maximi: veniāt nobilissimæ & decantatissimæ fæminæ. Quid ab istis ossibus different? aut quid illis nunc opulenta forma, luxus, nobilitas, maiestas, amplitudo, eruditio prodest? Vanitas vanitatum, & omnia vanitas. Opera illorum secuta sunt illos, præterea nihil. Quam singularis & eximia pulchritudo fuit Absalonis? Quam incomparabilis venustas illius fæminæ, propter quam Græcia Barbariæ est lento collisa duello, & quæ de forma omnibus gentibus est notissima? Attamen hi puluis & ossā facti sunt. Quantæ vires Sampsonis? quantæ Herculis? & hi conuersi sunt in cineres: nō enim assentimur poëtarum figmentis, quibus ad Deos abiisse Hercules traditur: ad inferos potius descēdisse hunc Deum, & Iouis hunc filium credimus. Sapientiam Salomonis admirabātur omnes mortales, & Plato fuit totius Græciæ vir sapientissimus: vterq; sub terra positus computruit. Quid eloquentius Cicerone? Quid demosthene? perierunt ambo, solutiq; sunt in puluerem. Pompeius, qui sæpius cum hoste cōflixit, quam quisquam cum inimico concertauit: plura

plura bella gefsit, quam cæteri legerunt: plures prouincias confecit, quam alij concupiuerũt. Cæsar qui domuit gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes, vterque clarifsimus & fortunatifsimus Imperator, mortis effugere morfum non potuit. Quid Afuerus, quid Nabuchodonofor de fua potentia? Quid Nero, quid Heliogabalus de fuo luxu retinuerunt? Nihil magnifaciendum, præter amorem erga Deum, in quo folo funt omnia, & fine quo nihil funt omnia, quia nihil profunt. A. Nunquam fortis humanæ abiectionem humilitatémque tam clarè, vt modo te differente perfpexi: & pofthac diem illum, quo ex ifto diuerforio exeundum erit, crebrius mihi fubiiciam: quando nemini, quamuis adolefcenti exploratum eft, fe ad vefperum effe victurum. M. Salutaris cogitatio. Non imparatum fi te mors offenderit, ipfa tibi ad lætitiam fempiternam ianua erit. Sic autem inueniet, fi eam quotidie venturam cogitaueris. Nec folet effe formidabilis illa, nifi iis qui obliti falutis fuæ, obliti rerum cæleftium, totíque corporum voluptatibus, & fluxis naturis immerfi, tanquam pecudes inertem vitam traducunt: de abitu è vita nec audire, nec loqui, nec cogitare fuftinent: qui in hoc exilio tanquam in patria fecuri, metúque futurorum foluti viuunt. Væ igitur illis, qui hîc habent confolationem fuam: væ illis qui nunc rident, quoniam plorabunt & vlulabũt miferrimè. O nimium dura, ô ferrea pectora, quæ nec morientium afpectus, nec quotidiana funera, nec fepulcrorum,

osſiumq́ ſpectacula ad timorem mortis, vitæq́ emendationem excitare poſſunt. Qui oſſa vti marmora, ſepulcra vti foſſas, & tumulos vti quoſdam terræ tumores, morientéſq́ non alio ſenſu, quam ſi eſſent beſtiæ, ipſi autem dij, & immortales, intuentur. Vellem porro Principes, & qui honores magnos gerunt, imitarentur Imperatores Conſtantinopolitanos, de quibus narratur, quo die primùm in ſolium Auguſtorum aſcendebant, purpura & corona inſignes, accedere ſolitum fabrum cœmētarium cum lapidibus variorum generum, ita dicentem: *Imperator, elige de his ſaxis, vnde velis tibi ſepulcrum fieri.* Qui autem Eccleſiaſticis magiſtratibus fungūtur, vtinam Ioannem, qui ἐλεήμων Eleemoſynarius eſt cognominatus, fuitq́, Alexandrinus Patriarcha. Splendidum ſepulcrum inchoari iuſſit, imperfectumq́ relinqui. Diebus autem præcipuæ religioni inſignibus, cum ornatu pontificio coram præſente populo in throno atque templo conſideret, eſſetq́ ſummæ venerationi, accedere ad ſe certum miniſtrum, qui ſibi hæc verba loqueretur. Tuum ſepulcrum, Epiſcope, nondum eſt perfectum: iube perfici, quoniam neque diem ſcis, neq́ horam. A. Exempla iſta lectiſsima dum memor mei fuero, non obliuiſcar.

ANNOTATIONES.

OSSIVM) *Oſſa ſunt corporis ſolidamenta. In his enim poſitio omnis, roburq́ ſubſiſtit. Oſſa autem ab vſto dicta, propterea quod cremarētur ab antiquis, ſiue, vt alij putant, ab ore, quod ibi pateant. Nam vbique*

que cute visceribusq; obtecta celantur. Isid. lib. 11. cap. 1. Osculatim, vt simulatim. Nonius. PROPTER ÆDICVLAM) *Non modo caussa, verum & alia significatio inest in hac particula, eadem scilicet, qua prope, iuxta, apud. Cic. pro Sex. Rosc. Duo filij propter patrē cubantes. In Bruto. In pratulo propter Platonis statuam consedimus Contra Rull. Fluuius Eurotas, qui propter Lacedamonēm fluit. Lucret. lib. 2.*

Cum tamen inter se prostrati in gramine molli
Propter aqua riuum, sub ramis arboris alta.

Virgil. Georg. 3.

Et viridi in campo templum de marmore ponam
Propter aquam.

PROPTER QVAM GRÆCIA) *Isocrates in Encomio Helena, Homerus 3. Illiad. vbi illa in turrim ascendit, vnde hostium exercitum Priamus & proceres spectabant, Antenorem, ni fallor, dicentem facit, non esse indignū, pro tali forma tantum bellum geri. Stultus Antenor, quis non videt? Stultus etiam Priamus. Quid ni vero stultus etiam Propertius? cuius illa sunt lib. 2. eleg. 3.*

Nec semper nobiscum humana cubilia vises,
Post Helenam hac terris forma secunda redit.
Hac ego non mirer flagret si nostra iuuentus,
Pulchrius hac fuerat Troia perire tibi.

MORTIS EFFVGERE MORSVM) *Vnde mors dicta sit, Grammatici viderint. Infantium quidem esse acerbam, iuuenum immaturam, senum naturā seu naturalem, dicit Isid. lib. 11.*

PROGYMNASMA OCTAVVM ET SEXAGESIMVM.

Gnomica, seu Philosophorum sapienter dicta.

ARTHEMIVS, ELEAZARVS.

ARTHEMIVS. Ecquid peruolutasti aliquã-do, Eleazare, Diogenem Laertium, legistiq́ philosophorum vitas, doctrinæ cuiusq; capita, seu dogmata, & apophthegmata? E. Peruolutaui, legiq; ad finem inde vsque à principio: & aliâs, vt vsus postulauit, hîc, illic locos partésq; legi. A. Qualis tibi visus scriptor ille? E. Vt prætercam in quibus aut leuiter perstrictum, aut grauiter reprehensum memini à doctioribus, narrationes texit confusissimas, permiscétq; omnia, nullum custodit ordinem, multa passim dicit loco tam alieno, quam suo. Nunc de vita & moribus eorum agit: mox de libris & dogmatis. Rursum de vita particulam infercit: statim nescio quid apophthegmatum, aut aliquid de libris & opinionibus. Atq; vbi tu putares iam finem esse, ibi aut pertexitur inchoata, aut incipit noua narratio: & postquã scripsit de obitu, denuo tanquam de viuis differit: vt videatur ab inferis excitare mortuos. Historia est, cui nec caput, nec pedes. Quare si velis membra totius narrationis, & summam quandam se-

riemq;

riemq; mandare memoriæ, non plus agas, quam si aut apros iaculo veneris in medio mari, aut pisceris in aëre. Frusta quædā licebit retinere, quæ si cōiungas, non magis vnā reddant formam, quàm in mōstro Horatiano caput muliebre, ceruix equina, variæ plumę, cauda piscis. A. Nihil abs tę dissentio: distinctius ac distributius res tam illustres perscribi conueniebat. De ipsis porrò vitis quid iudicas? E. quod video placuisse doctissimis quibusdā viris. A. Hoc ipsum est quod scire gestio. E. Melius ac verius appellari & posse, & debere vitas philosophorum, quā philosophicas: plerosq; enim longè nimium abesse à dignitate, sanctitate, & disciplina philosophiæ: cum in iis cernamus impudentiā, arrogātiam, adulationē, mentiendi audaciam, amorem pecunię, iocos scurriles, cauillos & scommata, consectationes deniq; indignarum eruditis hominibus voluptatū. A. Hoc nimirum est, quod in Tusculanis conqueritur M. Tullius. Cum enim dixisset philosophiā mederi animis, inanes sollicitudines detrahere, cupiditatib⁹ liberare, pellere timores, continuò addit. Sed hæc eius vis non idem potest apud omnes: tum valet multùm, cum est idoneam complexa naturā. Et interiectis aliquot versibus: Hæc eadē num censes apud eos ipsos valere, nisi admodū paucos, à quibus inuenta, disputata, conscripta sunt? Quotus enim quisq; philosophorum inuenitur, qui sit ita moratus, ita animo ac vita constitutus, vt ratio postulat? Qui disciplinam suam non ostentationem scientiæ, sed legem vitæ putet? qui obtemperet ipse sibi, & decretis suis pareat? Audi iam quemadmodum sua præcepta

obseruent. Videre licet alios, inquit, tanta leuitate & iactatione, vt iis fuerit non didicisse melius. Alios pecuniæ cupidos, gloriæ nonnullos, multos libidinum seruos: vt cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. Quod quidem mihi videtur esse turpissimum. Hæc omnia in philosophos Laertianos bene multos quadrauerint. Cæterùm vt hæc ita sint, sicuti reuera sunt, nihilominus factorum dictorúmq; laudabilium, verè philosophicorum & sapientium magna messis in eo libro. E. Haud inficior. Nam Socratis, qui princeps à rebus occultis, & ab ipsa natura inuolutis philosophiam auocauit, & ad vitam communem adduxit, vt de virtutibus & vitiis, omninoq; de bonis rebus & malis quæreret, quiq; philosophiæ parens audit, viri sine controuersia virtutis & sapientiæ gloria præstantissimi, quàm præclarum; & ad memoriam insigne illud est? *Mirari se aiebat, cur hi, qui lapidea signa sculperent, summa ope niterentur, vt lapis homini redderetur quàm simillimus: se ipsos curare negligerent, ne similes lapidibus & viderentur, & essent.* A. Hoc in lapidibus positum, transferri potest in omnes res alias, in quibus per varios artifices hominis figura exprimitur, in ære, ferro, plumbo, auro, argento, gemmis, ligno. Quocirca artifices permulti hoc eodem dicto admonentur, vt ne ipsi velint esse similes metallis & lignis cælatis, sculptis, pictis, cum iis artificio suo quodammodo vitam, & præstantiam humanam impertiri conentur. E. Delectauit etiam me, quod respondit Æschini. Etenim cum ille dixisset, pauper sum, meipsum tibi do, subiecit Socrates. An verò tu non aduertis, quàm magnā rem

mihi

mihi tradas? Certè magna res ipse homo, nec vlla in terris maior. Omnia reliqua cum homine cõparata vilia & abiecta sunt: omnia homini parent ac seruiunt: eius siquidem gratia procreata sunt, vt ipse pareat ac seruiat vni deo, cuius caussa est conditus. Eundem cum inopia premeretur, Socrates admonuit, vti à semetipso vsuras exigeret, sibi subducendo cibum. Persæpe à nobis ipsis possemus auxilium adipisci: sed nescimus quonam modo: sapientes sciunt, quos longissimo interuallo sequimur, & ad sensus omnia referimus. A. Magistrum discipulus statim comitetur, Socratem Plato: ille sublimis apex philosophorum & columen, quem Cicero quasi quendam deum philosophorum pronuntiat, qui cygnæos cantus edit: tenes enim memoria, vt opinor, quid somniârit Socrates. E. Ego verò. A. Huic displicebat somnus immodicus, quò etiam scripsit in legibus: dormiens nemo vllius pretij est. E. Somno sese irrigantes ac pascentes vsq; in multam diem, ne vigilantes quidem alicuius pretij censuerim. A. Veritatem dicebat suauiorem auditu omnibus quę dicerentur. Huius cognitionem Lactantius quoque suauissimum animi cibum vocauit. Seruo peccanti: iam vapulasses, inquit, nisi iratus essem. At nostri serui ideo vapulant, quia irati sumus, etiamsi meritò irati non sumus. E. Et hunc magistrum discipulus Aristoteles excipiat: cui cum daretur probro, quod flagitioso tulisset opem, respondit: non mores miseratus sum, sed hominem. A. Perquam simile, quod cum stipem improbo dedisset, addidit: non homini dedi, sed humanitati. Græcè

melius. οὐ τῷ ἀνθρώπῳ (φησὶν) ἔδωκα, ἀλλὰ τῷ ἀνθρωπίνῳ. *Glorianti, quod magnæ vrbis ciuis esset: noli ait, hoc attendere: sed an dignus sis magna illustriq; patria, hoc vide. Homines plerosque ita parcos esse, ac si semper victuri sint: alios ita prodigos, ac si continuò morituri. Studiorum liberalium amaras radices, fructus autem dulces esse. Pulchritudinem plus quam epistolas omnes valere ad commendationem.* In Theophrasto, qui Aristoteli fuit quod ipse Platoni, & quod Plato Socrati, hæc duo tantum notaui. Illi qui in conuiuio tacebat dixit: si quidem imperitus es, prudenter facis: si autem peritus, imprudenter. Nos, cum viuere incipimus, tunc emori. Atq; hi tres velut patres atq; coryphæi philosophorum habentur. Nunc tibi ex Aristippo quædam. Recreatus sum legens id, quod gloriantẽ quendam quòd multa didicisset, pulchrè tetigit, ac nos docuit, quomodo in literis cum fructu & honore versaremur. *Non qui plurimum comedunt, & exercentur, melius valent, quam qui sumunt necessaria: ita non qui plura, sed qui vtilia legerint, studiosi numerandi sunt & eruditi.* E. Papæ, quam pauci hoc norunt, qui vnam studendi laudem arbitrantur esse multa, seu potius multos legere? Tales, quoniam vbiq; sunt, nusquam sunt. Et cum in vnoquoque rerum genere quod optimum est, penes paucos inueniatur, illi hoc ipsum in multitudine quærunt: homines eo ipso otio, quod stultissimè conterunt, indignissimi. Quid nostra quęso interest, quid quisque scribat? Non ideo dico, quod solos antiquos admirer, nostros & sęculorum proximorum omnes vilipendam: quid enim hoc insipientius? Sed quod, cum nõ omnibus antiquis plurimum, tum recentiorum non ita multis multum tribuendum existimem

ſtimem: nec recuſo, quin quantum de hoc iudicio meo detrahitur, tantum de ingenij mei opinione, ſi qua eſt, detrahatur. A. Dicis idem pæne quod epiſt. quadã Plinius. Sum ex iis qui mirer antiquos: non tamen, vt quidam, temporum noſtrorum ingenia deſpicio. Neq; enim quaſi laſſa & effœta natura, vt nihil iam laudabile pariat. His omiſsis, in incæpto pergamus. Habes aliud Ariſtippi? A. Immo. Iactabat ſe quiſpiam de natandi peritia: huic, non erubeſcis de iis gloriari, quæ delphinum ſunt propria? Egregia laus ſcilicet, & homine digna, bene natare. E. Moneor alterius reſponſi, quod cum hoc prorſus conſentit. Gloria ſe efferebat alius, q multùm biberet, nec tamen inebriaretur. Tum Ariſtippus. hoc etiam mulus facit. Recordare Xenocratis, cuius ſine dubio admirabilis conſtantia, qua Phrynæ & Laidi profligatæ pudicitiæ mulieribus reſtitit: quiq; ſua morum integritate ita ſe probauit Athenienſibus, vt ei ſoli iurato crederent. Huius, Xenocratis inquam, illud mihi placebat, quòd cupiẽti ludum ſuum obire cuidam, qui neq; muſica, neq; geometria, neq; aſtronomia inſtructus erat: abi, inquit, anſis enim philoſophię, & adminiculis cares. A. Quàm ille hodie paucos haberet auditores? Quid Arceſilai reſponſum, nonne tibi viſum eſt cõmodum etiam hac ętate ad retundẽdos hæreticos? E. Quod? meminiſſe deſij. A. Percontanti cur ex diſcipulis aliis pleriq; ad ſectã Epicuream tranſirent, ex Epicureis verò nullus ſe ad cęteras conferret: quia ex viris, inquit, quidã Galli fiunt, ex Gallis viri nunquam. E. Appoſitiſsimè, & vrbaniſsimè, & ſapientiſsimè. Iuuenes debent,

domi

domi parentes, in itinere obuios, in solitudine seipsos reuereri. A. Cuius hoc? E. Demetrij Phalerei: cuius etiam istuc. Quantum in bello ferrum, tantum in Repub. valere eloquentiam. Bionis autem: magnum esse malum, non posse ferre malum. Facilem ad inferos viam: clausis enim oculis illuc iri. Tantum prudentiam differre à cæteris virtutibus, quantum visus à cæteris sensibus. A. Diogenem Cynicum legens, quoties, quoties admiratus sum. Sunt in ea vita lepida: sunt item seria & grauia, exemplaq; tolerantiæ, contemptus rerum humanarum, continentiæ, magnanimitatis permulta. Sed facta omittamus, dicta aliquot recenseamus, quibus meliores & doctiores euadere possimus. E. Vtinam qui tractant literas, hos fines sibi proponerent. A. *Grammaticos admirabatur, qui Vlyssis mala requirerent, sua ignorarent. Musicos item, qui lyræ chordas congruè aptarent, animi mores inconcinnos haberent. Manus ad amicos non complicatis digitis extendendas. Interrogatus vbi in Græcia viros vidisset bonos. Viros quidem, ait, nusquam. Lacedæmone vidi pueros.* E. Geminum huic, quod Lacedæmone Athenas reuertens, cum interrogaretur quò & vnde: à viris, inquit, ad mulieres. A. *Clamabat, heus heus homines. Cum plurimi conuenissent, baculo eos abigẽs, homines, inquit, non purgamenta vocaui. E balineis exiens interrogabatur, num multi homines lauarent, negauit: num turba multa? confessus est.* E. Præteriisti quod meo iudicio vel in fronte collocandum erat, & quod me vehementer ad virtutem incitauit cum legerem. A. Iam præcipio quid sit illud, & modo eram dicturus; sed relinquam tibi. E. Quando

cætera

cætera retulisti, etiam hoc refer: ita libenter audiam, quasi antea ignorauerim. A. *Cum illi diceretur, senex iam es, quiesce à laboribus. Quid enim, ait, si in stadio currerem, ad finem oporteret me cursum remittere, & non magis intendere?* E. Dictũ verè aureum: nunquam quiescendum antequam ad terminum peruenias. Id est, quamdiu viuas, virtuti danda opera: ac tum etiam aliquantò studiosius, cum præmium est vicinius. A. Quam ob rem? obsecro. E. Quoniam cum præmij consideratio & desiderium ad laborem nos excitârit, quando adhuc distabat à nobis longius, nõne magis excitabit, cum minus distabit? vehementius enim appetetur: ob quem appetitum labor dulcescet amplius: vt iam non solùm præmij, sed etiam laboris ipsius tam suauis caussa laborare, & quidem cõtentius laborare delectet. A. non insulsè probauisti quod volebam. De Zenone promamus aliquid. E. Idcirco nobis datas duas aures, linguam vnam, vt plura audiamus, loquamur pauca. Hinc etiam adolescenti loquaciori: aures tuæ, inquit, in linguam defluxere. A. De Antisthene. E. *Necessitate vrgente præstat in coruos quam in adulatores incidere. Illi mortuos, isti viuentes deuorant. Vt rubigo ferrum, ita inuidia consumit inuidos. Cum à malis laudaretur: miser, inquit, metuo ne quid mali commiserim. Quæ disciplina esset magis necessaria, rogatus, respondit: mala dediscere.* A. at ego putabam bona discere. E. Non fallitur Antisthenes. Necessarium est nos bonos esse: sed magis, non esse malos. Et potest quidem hoc sine illo fieri: non autem illud sine hoc. A. Sapienter quoque Anacharsis. Mirari se quomodo apud Græcos certarent artifices, & iudicarent, qui artifices non essent.

ſent. E. Quàm ſæpe fit iſtud? De carminibus iudicant non poëtæ: de orationibus non oratores: de ſtudiis indocti. Quis dicebat ebrios dupliciter puniendos, ſi deliquiſſent, vt cauerent temulentiam? A. Pittacus. E. A quo profectum eſt illud? *quod facere inſtituis, noli prædicare: nam ſi non potueris deinde facere, rideberis.* A. Ab eodem. E. Reſponde mihi ex eodem, ſi nõ exciderunt, ad hęc. *Quid maximè gratũ?* A. Tempus. E. *Quid maximè obſcurum?* A. *futurorum euentus.* E. *Quid maximè fidele?* A. *terra.* E. *Quid maximè infidum?* A. *mare.* Vis tibi par referam? E. Age refer. A. Similes quæſtiones mihi ex Thalete ſoluas. E. ſi meminero. A. non plus deſidero. *Quid eſt antiquiſſimum?* E. *deus.* A. *quid pulcherrimum?* E. *mundus.* A. *Quid maximum?* E. *locus.* A. *Quid velociſſimum?* E. *mens.* A. *Quid fortiſſimum?* E *neceſſitas.* A. *Quid ſapiẽtiſſimum?* E. *tempus* A. *Quid difficillimum?* E. *ſe ipſum noſſe.* A. Adhuc, quid difficillimum? E. Vidiſſe tyrannum ſenem. A. Ita eſt prorſus: vnde Chilo felicem aiebat tyrannum, cui ſine ſanguine contigiſſet mori. E.

Ad generum Cereris ſine cæde & ſanguine pauci
Deſcendunt Reges, & ſicca morte tyranni.

A. Quid idem Chilo dicebat difficile? E. Arcana reticere, otium bene diſpenſare, iniurias tolerare. A. Tam multa & minuta te memoriter? E. Tu hoc in me, ego idem in te. Magno emam huiuſcemodi ſermones tinctos humanitatis & doctrinæ notis, ſi venales ſint: ac ſemper malim cum libris viuis (quos doctos homines appellitare conſueui) quam cum mortuis hominibus in libris mutis colloqui. A. Vellem hoc in theatro audiri.

ANNO-

ANNOTATIONES.

GNOMICA) *Licebit hæc etiam philosophorum apophthegmata appellare, quomodo nos principio dialogi appellauimus. Est autem apophthegma sententiosè & breuiter dictum, seu breuis & scita sententia, nō solùm oratorum, ducum, legatorum, imperatorum, illustrium deniq; virorum, vt somniat Erasmus, sed cuiuslibet, etiā obscuri. Apophthegmaticus, qui est ingenio prompto ad enuntiandas huiuscemodi sentētias, siue qui gaudet apophthegmatis. Quæ si loco & tempore, parcè ac sobriè in sermonibus interiiciuntur, aut scriptis etiam illigantur, mirificè tenent animos.* CVI NEC CAPVT NEC PEDES) *Nec principium aptum, nec finis. Confusio & ordinis perturbatio hoc sermone indicatur: quæ res historiæ maximè repugnat, in qua debent omnia plana esse & dilucida: at vbi nullus ordo, ibi obscuritas. Sic apud Plaut. Capt. cum Tyndarus Aristophontem Hegioni absurda, perturbata, indistincta, non cohærentia, more furentium dicturum affirmare vellet,*

nugas ludificabitur,
Garriet quod neq; pes vnquam, neq; caput compareat.
Ornamenta absūt: Aiacē, hunc cum vides, ipsum vides.

INDIGNARVM ERVDITIS HOMINIBVS) *In impuram belluarum intemperantiam se abiicere, & auidè haurire eas voluptates, quæ gustatu & tactione potissimùm capiūtur, nec hominis est, ne dum sapien-*

ſapientis, qui lõge liquidioribus & maioribus oblectamentis continenter fruitur, quàm poßint eſſe hæc corporea, quibus finitimum eſt faſtidium, vt alia cum iis coniuncta incommoda prætermittam. Nec inſcienter Mineruam artium præſidem ἀμήτορα, & virginem finxit antiquitas. Gloriatur etiam M. Tull. initio 2. de Off. cum dominatu vnius omnia tenerentur, neque eſſet vſquam conſilio, aut auctoritati locus: ſocios deniq; tuendæ Reipub. ſummos viros amiſiſſet, nec ſe dediſſe angoribus, quibus eſſet confectus, niſi his reſtitiſſet, nec indignis homine docto voluptatibus. QVID SOMNIAVERIT SOCRATES) *Fouere ſe gremio cygnum pullum, qui paulatim plumeſcens ſublimè euolaret, cantuſq; dulciſsimos ederet. Cum poſtridie Ariſto puerum Platonem adduceret, eumque Socrati in diſciplinam traderet, dixit diſcipulis Socrates: hunc ipſum fore cygnum illum, de quo ſomnium ſibi fuiſſet oblatum. Laërt. in Plat. & Pauſan. in Atticis.* SVAVIOREM AVDITV OMNIBVS) *Niſi cum noſtra nobis vitia demonſtrantur et obiiciuntur, tum profectò veritate ad audiendum nihil odioſius: verba omnia ſunt lapides, & cerebrum nobis excutiunt.* SI AVTEM PERITVS, IMPRVDENTER) *Silentium ſuum in conuiuio ita excuſabat Iſocrates. De quibus ego loqui poßim, illi neſciunt: quæ illi ſciunt, ego neſcio. Et cur detur crimini, aßiduò in literis occupato, ſi de rebus nouis, quæ ex Hiſpania, Gallia, India & terrarum angulis afferuntur, ipſe*

loqui

loqui nesciat? Nec certè alienus est ab hilaritate conuiuiorum etiam eruditus sermo, sicut aliâs docuimus. QVANTVM VISVS A CÆTERIS SENSIBVS) *Quomodo & cur prudentia inter quatuor virtutes quæ cardinalês vsurpantur, primo loco constituatur, secundo fortitudo, tertio temperantia, quarto iustitia, eruditè ostendit Philo lib. 1. Allegoriarum legis. In quo etiam hoc: sicut metallorum optimum & probatißimum est aurum: ita inter animæ virtutes prudentia habetur probatißima.* EX THALETE) *Thales primus vocatus est sapiens, primus animos immortales asseruit, primus astrologiæ secreta rimatus est Laërt. Huiusmodi autem quæstiones non paucas adducit Plutarchus in Conuiuio.*

PROGYMNASMA NONVM ET SEXAGESIMVM.

Quatuor philosophorum familiæ.

QVoties philosophiam omnium laudandarum artium parêtem & procreatricem, rerumq; humanarum atq; cælestium explicatricem & magistram ante oculos mihi propono, eius per omnes huius Vniuersitatis partes, per supera, media, infima, per vitam priuatorum, per domos, ci-

 uitates,

nitates, imperia commeantis immensam celeritatem diuinamq́; solertiam considero, toties optimo iure lætandum illis existimo, quibus concessum est, eam quasi domum deducere, eius castissimis amplexibus foueri, sapientissimis suauissimisq́; collocutionibus deliniri. Hanc deorum inuentum nominat Cicero: & ea nullum maius donum ab iisdem datum esse hominibus, neq; datum iri Plato scripsit. Barbari eam studiosè coluerunt quidem, apud Persas Magi, Babylonios Chaldæi, Aegyptios sacerdotes, ac Prophetæ, Gallos Druidæ, Indos Gymnosophistæ: sed vix quandam ex ea particulam degustarunt, & in eiusdem penetralia magis introspexerunt, quam introiuerunt. Pauca omnino philosophiæ mysteria cognouerunt, & hæc ipsa multis turbulentis, perniciosis corrupta & inquinata erroribus ad posteritatem propagauerunt. Græcorum natio ingenio, studio, & otio abundans, eius se compotem fecit, eam in gymnasiis collocauit, suisq́; disputationibus & libris, quibus bibliotheca completa sunt, ita illustrauit, vt non alij quondam quàm Græci sapientes numerarentur. Cæterum vbi ex dissensionibus & controuersiis, ex dogmatum sententiarumq́; varietatibus secta paulatim & familiæ complures proseminatæ sunt, & alij hunc, alij alium ducem ac præceptorem sequendum audiendumq́; putauerunt, nec tamen omnes verum, quod simplex & vnum est, indagando comprehendere potuerunt, non mediocriter imminui philosophia existimatio, & obscurari claritas cœpta est: cum magistra fieret insipientia, à qua sola petebatur cognitio veritatis. Atque vt reliquas familias, siue illæ ab vrbibus vt Megarensium, Cyrenaicorum: siue à turpitudine & maledicentia vt Cynicorum: siue à doctrina quam tradebant, vt Physicorum, Ethicorum: siue aliunde nomen obtinuerunt missas faciamus in præsentia: quatuor insigniores omni ætate sunt habitæ, Epicureorum, Academicorum, Stoicorum, Peripateticorum. In quarum mentionem cum nuperrime Fuluius noster, ad quem visendum veneramus, incidisset, exposuit

nobis perutilem & eruditam scholam Mutiani de optimo genere philosophandi, quam habuisset ille rogatus a se & Caleno patruele suo, qui cum Fuluio aduenerat, & intim.a secum Mutiano familiaritate deuinxerat. Eius disputationis capita, nobilioresq; sententias memoria custodiui, quas hoc loco ita reddam, vt ipsos loquentes inducam, ac proinde velut à præsentibus sermo misceatur. Veniunt ergo adolescentes duo ad Mutianum vt dixi, hominem in philosophia perfectum, ipsi ardenti quodam studio ad philosophandum concitati. De valetudine, deq; omni vita statu, vt amicis est in more, percunctantur: ab eo in bibliothecam adducuntur: cum aliarum artium, tum philosophici libri græci latiniq; permulti ostenduntur: considetur, incipit Fuluius.

FVLVIVS, MVTIANVS, CALENVS.

FVLVIVS. Etiamsi me clam esset, Mutiane, te quanquam senio fessum, philosophiæ quàm deditissimum esse, tua tamen philosophica ista adeo electa & diues supellex dubitationē mihi omnem eximeret. Solent quippe, quibus bellum cordi est, armis sese quamuis multis instructos ostendere: & qui agricultura delectantur, rustica instrumenta conquirere: & alij in artibus suis similiter. Sic inter literatos, qui ad poëtica, aut oratoria adiunxerunt animos: qui iuris prudentiam, qui medicinam, qui mathematicas disciplinas vehementius concupierunt, eius generis librorum multitudinem commercantur. Proinde tu quoque vt philosophiæ cupidissimus, Aristoteles, Platones, Alexandros, Auerroas, & mille præterea cum veteres tum recētes tibi parauisti, quos helluareris. M. Cur fatear inuitus, mi Fului, quod

non solùm nulli ignominiæ, sed etiam magnę gloriæ mihi futurum si dubitem, homo nō sim. Quid enim philosophia, hoc est studio sapientiæ præstantius ? aut qua demum scientia mortales ad Deum propius accedimus? in quo ipso nihil vtiq; est sapientia maius atque diuinius. C. Quia tu plurimum temporis in ambulandis istis philosophicis itineribus consumpsisti, & processus maximos omnium qui quidem hęc tractauerunt assensu effecisti, vtrunque nostrum (vt pro Fuluio etiam pollicear) nouo tibi vinculo astringes, si, quoniam incensa ad philosophandum cupiditate rapimur, & adhuc hæremus in ipso limine, docere non grauaberis, quam philosophiæ rationem ex quatuor illis notissimis, Epicureorum nimirum, Academicorum, Stoicorum, Peripateticorum inprimis amplectare, & nobis excolendam arbitrere. M. Ego verò, Calene, quoniam ita vultis, & me rogatis, non tergiuersabor, & quid sentiam, breuius tamen quàm res patitur, sed apte, & ad id quod requiritis, latè satis exponam. F. Nihil hoc neque gratius nobis fore statuito, neq; vtilius. M. Quia philosophia in duas est distributa partes, quarum vna de vita & moribus, seu de bonis rebus & malis, de expetendis fugiendisq; præcipit: altera in obscuritate naturæ, & rerum occultarum contemplatione potissimum occupatur, commemorabo quæ cum hîc tum illic singulorum præcipua dogmata, quæ philosophandi disciplina fuerit: vnde vos, etiam non moniti, quorum instituta præcellant animaduertetis. C. iste abs te conceptus atq; propositus ordo arridet. M. Epicurei

doctis

doctis despicatui, & explosi semper fuerunt: quo vno satis indicatur eorum decreta neque præclarum quidquam habere, neque sanum. Discipuli & sectatores doctorem suum tantopere venerati sunt, tantumq́ suspexerunt, vt eius effigiem non in tabulis duntaxat, sed in poculis quoq́, & annulis exprimendam locarent: & illum vidisse verum, animos hominum erroribus grauissimis liberauisse, quæq́ ad beatæ vitæ institutionem pertinerent omnia tradidisse, impudenter affirmarent. Eius natalem in annos singulos atque in singulos menses vicesimum diem, quod testamento iusserat, celebrabant: contemptisq́ cæteris hunc tanquam deum prædicare non cessabant: nempe vt architectum fælicitatis, inuentoremq́ veritatis æternitate donarent immortalium testificatione titulorum. Lucretius quidem in exorsu libri tertij versibus ornatissimis atq́ optimis, quanquam re ipsa stultis, quos, vt Lactantius, nunquam sine risu legere possum. Non enim (inquit idem) de Socrate & Platone hoc saltem dixit, qui velut reges habentur philosophorum: sed de homine, quo sano & vigente nullus æger ineptius delirauit. Itaq́ poëta inanissimus leonis laudibus murem non ornauit, sed obruit & obtriuit. Tanta fuit Epicuri istius, tamq́ insolens arrogantia, vt cum magno esset in timore, ne quid ab aliis didicisse putaretur, omnes philosophos maledictis & contumeliis oneraret, & in scriptis suis à nemine se disciplinam accepisse gloriaretur. Bene hunc Cleomedes talpa cæciorem appellans, cum Thersite Homerico, homine deterrimo, turpissimo,

audacissimo, loquacissimo, superbissimo comparat: & quod ille se cum Pythagora, Heraclito, Socrate numeret, principemq́ inter eos locum postulet, non aliud facere ait, quam si sacrilegi inter Sacerdotes sacrorumq́ principes locum sibi vendicare conentur. F. Quæso, antequā demonstres qualis in philosophia de natura & moribus Epicurus cum suo grege fuerit, doce, cur dialecticam philosophiæ tertiam partem non constituas (nam in propositione tua illius haud meministi) & quantum in dialecticis, orationisq́ facultate eidem monstro tribuere debeamus. M. Scio Stoicos, Platonicos, & Ciceronem non vno tantùm in loco tripartitam philosophiam constituisse: verùm nunc communi opinioni inhærere malo. Et nihilominus, quia dialectica singuli vsi sunt, præter Epicureos, dicam etiam posterius de hac. Etenim Epicurus, cum philosophiam trifariam partitus esset, in Canonicam, Physicam, Ethicam, Dialecticam repudiauit. Sustulit definitiones, nihil de diuidendo ac partiendo præscripsit: non quomodo efficeretur concluderetur'q; ratio: non qua via captiosa soluerentur, ambigua distinguerentur tradidit. Orationis cultum & ornamenta neglexit, & ad persuadendum sufficere dixit, perspicuè loqui. Quare libros illorum qui eius sectam sectabantur, nisi ipsi inter se, nullus legebat. Nulla enim arte adhibita, de rebus ante oculos positis vulgari sermone disputabant: nihil definiebant, nihil partiebantur, nihil apta interrogatione concludebāt. C. satis noscimus indoctos & rudes fuisse earum artium, quas qui tenēt, eruditi appellantur.

tur. Iam quantus Physicus fuerit iste Neoclis filius audire studemus. M. Rerum iudicia ponebat in sensibus, quos nunquam falli contendebat. Si quid erroris obiiceretur in videndo, audiendo, gustando, &c. eum errorem ex opinione, non ex sensibus existere. Si semel in vita mentitus sit sensus, nulli vnquam fidem habendam: sublatum esse veri falsiq; iudicium. Solem, Lunam & Stellas ea esse magnitudine, qua conspicerentur à nobis, aut non multò vel maiore vel minore. Totam naturam rerum duobus constare, corporibus, & inani, eóque immenso & infinito, in quo nec summum nec medium, nec infimum sit: quod nec natum, nec interiturum sit. In hoc inani seu vacuo corpuscula quædam indiuidua, atomi Græcis, huc & illuc ferri, fortuitisq; concursionibus inter se cohærescentia omnia efficere. Mundos innumerabiles in hoc infinito ex atomis temerè oriri quotidie ac interire, siue similes sint mundi, siue non sint. Hoc loco Arnobij prudens reprehensio commodum occurrit. Qui hunc mundi totius ornatum non diuina ratione perfectum volunt, sed frustis quibusdam temerè cohærentibus conglobatum, mentem, sensum, oculos deniq; ipsos mihi habere nō videntur. Cuiusuis corporis minimas esse partes asseruit, nempe eiusmodi, quibus nullæ queant esse minores: ad quas cum deuentum sit, diuisioni locus amplius non sit. Peripatetici omne corpus in partes infinitas secari posse volunt, neque vllas adeo paruas esse, vt non posint minores fieri. C. Placet ergo his, si rectè interpretamur, infini-

tum nihil esse re, & vsu seu functione, & vt vulgò loquuntur, actu, sed τῇ δυνάμει, potestate. M. Rectè intelligis. F. Quoniam atomorum paulò ante meministi, quò Epicuream opinionem melius percipiamus, enoda nobis istam vocem. Credunt enim plerique ab Epicuro & philosophis atomos nominari ramenta seu puluisculos illos, quos in radiis solis videmus volitare, quasi ex tali materia res omnes coagmentatæ consisterent. M. Absurdè. Intelligi debent certa quędam corpuscula, quę sub aspectum non cadunt, simplicia, indiuidua seu insecabilia, ex quibus omnis rerum natura componatur, & in quæ resoluatur. Hac ratione, vt è rerum ex atomis iam compositarum summo corpore, seu extremitate, aut superficie quasi detergeantur, ac defluant, posteaq; in inani passim moueantur ac volitent, tandemq; assiduò motu adhæsiones consequantur, atque ita rursum corpora resq; aliæ procreentur, qualia cæteri dicunt esse ignem, ærem, terram, aquam. Cicero ea describens, ait esse corpora indiuidua, corpuscula leuia, alia aspera, alia rotunda, alia hamata, vncinata, partim angulata, curuata quædam, & quasi adunca. Lucretius nunc corpuscula, nunc elementa, nunc principia, nunc corpora prima, nunc semina rerum, nunc corpora cæca vocat. C. De animorum immortalitate quid sentiunt? Num eos manere post mortem, an morte ipsa interire? M. Interire Calene, delerìq; funditus: ac proinde mortem nihil ad nos pertinere, quod sine sensu sit id quod dissoluitur. Scripsit quidem de natura Epicurus libros septem & triginta, sed tamen in physicis

ficis totus plumbeus est, totus alienus, pleraq; omnia auertit à Democrito, quædam adiiciens, quædam mutans, & ea ipsa mutando deprauans. F. De diis piè philosophatus est forsitan. M. Piè? impiè, & vt nihil posit obtusius, atq; inscitius. Esse quidem eos (siquidem in omnium animis eorum notionem ab ipsa natura impressam videbat, quam sine doctrina anticipationem, seu antecepṭam animo rei quandam informationem πρόληψιν primus nominauit) & propter præstantem excellentémque naturam ab hominibus venerandos. Sed nec bene meritis capi, nec gratia flecti, nec irasci, nec res mortalium respicere, prouidétiámque planè nullam esse. Quam sententiam impiam Lucretius lib. 1. carminibus suis inclusit. Ç. Quæso vberius ex Cicerone de istis, quas Græci προλήψεις nominant. M. Obseruaui dictas ab eodem inchoatas intelligentias, quæ in animis imprimuntur. Anteceptas animo rei quasdam informationes, sine quibus nec intelligi quidquam, nec sciri potest. Ipsum autem hominem, inquit 1. de leg. eadem natura non solum celeritate mentis ornauit, sed etiam sensus, tanquam satellites attribuit: & rerũ plurimarum obscuras, nec satis apertas intelligentias inchoauit, quasi fundamenta quædam scientiæ. In Topicis, quam Græci ἔννοιαν & πρόληψιν, ipse notionem vocans, ait esse insitam, & ante perceptam cuiusq; formæ cognitionem, enodationis indigentem. Ex quo patet quid sibi velit quod eodem libro ait, definitionem adhiberi, quæ quasi inuolutum euoluit id, de quo quæritur. Et 3. Off.

Explica atq; excute intelligentiam tuam, vt videas quæ ſit in ea ſpecies, forma, & notio boni viri. Rurſum. Si quis voluerit animi ſui complicatam notionem euoluere. Vocantur item communes, & adumbratæ intelligentiæ. C. Satis de hoc. Ad propoſitum reuertamur. F. Non vidit ergo illa bellua, quod nemo ſapiens ignorauit? Quis enim non credidit, dominos ac moderatores mundi eſſe deos? Omnia quæ gererentur, eorum iudicio ac numine geri? eorum benignitatem hominum generi conſulere: eos qualis quiſque ſit, quid agat, quid in ſe admittat, qua mente, qua pietate, religiones colat intueri, piorúmque & impiorum habere rationem. Ita ne eſt? in deorum opinione ille tam turpitur lapſus eſt? Quæ huius cauſa tam ſtolidæ ſapientiæ? M. Animaduertebat ille bonorum vitam rebus aduerſis atque incommodis, vt paupertati, laboribus, fortunarum amiſsioni, exiliis plerumq; propoſitam eſſe: contra improbos clareſcere honoribus, potentiam adipiſci, impunè flagitia conſciſcere, mortem inexorabilem, ſine diſcrimine in quemuis ruere, & alios lucis vſuram reddere infantes, alios ſenes, alios in media ætate emori. In bello æquè nauũ vt ignauum letho dari, homines religioſos, & diis colendis inprimis addictos intolerabilioribus malis obſideri, & obrui, quam eorundem contemptores & ſacrilegos, qui etiam ſæpe fælices & beati viuerent. Cùm hæc & ſimilia perpenderet Epicurus, velut rei indignitate, & iniquitate commotus, prouidentiam è medio ſuſtulit, & pro ſuo hoc decreto pertinaciter propugnauit. In tractatione autem morali, ita ſe

gesſit,

geßit, vt virtutem omnem profligauerit. Vltimum enim bonum in voluptate duxit, summum malum in dolore. Poteſt ne talis eſſe fortis? poteſt ne temperans? omnia metiri voluptate & dolore: ad hæc duo referre quæ fugiamus, quæq; ſequamur, & nihil inter illa intercedere, quam habet rationem? C. Quid ſi ille in honeſta, ingenua, animorum denique voluptate boni ſummam poſuit? M. Garriebant quidem diſcipuli ita magiſtrum ſenſiſſe, vt ne erubeſcerent. Verùm ille de impura voluptate corporis ac ſenſuum eſt locutus. Sic enim ait. Nec equidem habeo quod intelligam bonum illud, detrahens eas voluptates quæ ſapore percipiuntur: detrahens eas etiam quæ auditu & cantibus: detrahens eas etiam, quæ ex formis percipiuntur oculis ſuaues motiones. Et alibi teſtatur ſe præter illud bonum, quod cibo aut potione, & aurium delectatione, & obſcœna voluptate capiatur, nullum aliud intelligere. F. O beſtiæ vocem, non hominis: trans mundi fines cum iſtis philoſophis: immo cum iſtis magis & veneficis. De Academicis proximum eſt caput.

M. A loco hoc illis nomen factum conſtat. Nam Ecademia nemus erat Athenis in ſuburbano, in quo Ecademus heros ſcholam ædificârit. Horatius ad Florum.

Scilicet vt poſſem curuo dinoſcere rectum,
Atq; inter ſyluas Ecademi quærere verum.

Poſtea mutatione primæ litteræ Academia appellata eſt: ex qua velut officina innumeri oratores, poetæ, philoſophi prodierunt: eóq; nomine Prin-

cipum

cipum sumptibus publice ædificatæ scholæ vsque hodie signantur. Fuit secta Academicorũ duplex, veterum & nouorum. Laertius antiquam, mediã, & nouam nominat: & veteris quidem principem Platonẽ, mediæ Arcesilaum, nouę Lacydem. Sextus Empiricus Plutarchi ex sorore nepos, scriptor acutissimus, lib. 1. Pyrrhoniarum Hypotyposeωn quinq; Academicorum genera enumerat, omnésque à Scepticorum placitis aliena sentire docet. Age verò, repudiatis reliquis, de veteribus ac nouis, quoniam ea diuisio vulgatior ac notior est, disputemus. De antiquioribus igitur ita accepimus, eos cum veteribus Peripateticis rebus congruentes, verbis nonnihil discrepuisse. Reliquerat Plato discipulos duos, studio & doctrina inclytos, Xenocratem & Aristotelem. Qui cum hoc erant, iis ab euentu Peripateticos nominari contigit: quia inambulantes in Lycio disputarent: qui Platonis instituto in Academia cœtus & sermones habebant (quorum duces Speusippus & Xenocrates) eos ex loci vocabulo nuncuparunt. Vtriusq; sectæ eadem rerum bonarum malarúmq; distributio. Ac ciuilem quidem scientiam grauissimè, copiosissiméq; pertractarunt: vnde πολιτικοὶ à græcis. De iustitia, fortitudine, amicitia, temperantia, de gerenda Repub. multa diuinitus literis commendarunt. In his Academicis & Peripateticis veteribus numerantur à Cicerone, Plato, Aristoteles, Speusippus, Xenocrates, Polemo, Crantor: de quibus coniunctim sic prædicat idem in 5. de finibus. *Ex eorũ enim scriptis & institutis omnis doctrina liberalis, omnis historia, omnis sermo elegans sumi potest: tum varietas est tanta*

artium,

artium, vt nemo sine eo instrumẽto ad rem vllam, illustriorem statu ornatus possit accedere. Ab his oratores, ab his Imperatores ac Rerumpublicarum principes extiterunt. Vt ad minora veniam, mathematici, poetæ, musici, medici deniq; ex hac tanquam ex omnium artium officina profecti sunt. Deinceps ad nouam Academiam transeamus, in qua Euander, Lacydes, Egesimus, Carneades, & Clitomachus, atq; ipse etiam Arcesilas siue Arcesilaus floruerunt. Horum fuit ἀκαταληψία: negabãt enim quidquam sciri comprehendiq;: vsque adeo, vt negarent quenquam intelligentia posse consequi, solem esse. Carneades ne illud quidem, quod est omnium euidentissimum, concedebat esse credendum: magnitudine vni cuipiam æqualia, etiã inter se esse æqualia. Hinc de omni quęstione proposita in vtramq; partem argumentis pugnabant, discipulisq; permittebant, vtrum vellent eligere. Aduersabantur omnibus, & communes opiniones aliqua ratione oppugnãtes, in aliorum decreta inuadebant, ac ruinas edebant, assensum in omni re cohibebant, quod ἐπέχειν dicebant. Sed planissimè morem horum philosophorum explicat in 2. off. M. Tullius hisce verbis. *Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui cum percipi nihil posse dicamus, tamẽ & aliis de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tẽpore præcepta officij persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ij, quorum vagetur animus errore, nec habeat vnquam quod sequatur. Quæ enim esset ista mens, vel quæ vita potius, non modò disputandi, sed etiam viuẽdi ratione sublata? Nos autem, vt cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt: sic ab his dissentientes, alia probabilia, cõtrà, alia improbabilia esse dicimus. Quid*

est igitur quod me impediat, ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi: quæ contra, improbare: atq; affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatē, quæ à sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia disputātur à nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex vtraque parte causarum esset facta contentio. G. Nec disertius, nec planius rationem huius sectæ explicare potuisset. Dixit hac de re breuiter etiam 1. de nat. deor. non longè ab initio. Non enim sumus ij, qui omnibus veris falsa quædam adiuncta esse dicamus, tanta similitudine, vt in iis nulla insit certa iudicandi & assentiendi nota. M. Horum itaq; seu in physicis, seu in moribus sollemne & vnicum pęne placitum fuit, nihil posse percipi. Quod ita ipsis arrisit, vt vltimum bonorum, & summum sapientitis munus esse dicerent, obsistere visis, & assensiones firmè sustinere. Qui vniuersam philosophiam videntur sustulisse. Quos cum alij, tum Firmianus lib. 2. diuinarum institut. & August. libris tribus eruditè confutarunt. Ad eos plenius cognoscendos libros Academ. quæst. Ciceronis legite. F. Non valde studemus eos cognoscere, qui nos nihil scire doceant. Stoici in philosophia nomen habent illustrissimum, & in dialecticis quoq; commendantur vehementer.

M. Hi à principe & parente suo primùm Zenonij, postmodū à porticu in qua docebat Zeno, Stoici cognominati sunt. Is apud Athenienses tanto erat in nomine, vt vrbis claues apud eum deponerent, corona aurea & statua ærea donarent. Ergo hi, Stoici inquam, philosophiam tribus partibus definierunt, differendi ratione, naturæ scientia, vita & moribus, cum animali eam conferentes.

Ossi-

Ossibus ac neruis similem aiebant esse Logicen, carnibus Ethicen, animæ physicen. Cæterùm cum Logica bifariam secetur, in inuentionem ac iudicium, quarum illa ab Aristotele τοπικὴ, hæc ἀναλυτικὴ, ab aliis κριτικὴ dicitur, dimissa priore, in posteriore solum elaborauerunt, omnésque vias & modos explicandorum argumentorum sollertissimè tradiderunt, quam dialecticen nominarunt, quod deinde totius artis nomen vt fieret, consuetudo fecit. Itaq; in 2. dial. ad Q. F. Cicero, in hac arte, inquit, nullum est præceptũ quomodo verum inueniatur, sed tãtùm est, quomodo iudicetur. Et rursum 4. de finibus. Cũq; duæ sint artes, quibus perfectè ratio & oratio compleatur, vna inueniendi, altera differendi: hanc posteriorẽ & Stoici & Peripatetici, priorem autem illi egregiè tradiderũt, hi ne attigerunt quidẽ. Nam è quibus locis quasi thesauris argumenta depromerẽtur, vestri (Catonem Stoicum alloquitur) ne suspicati quidem sunt: superiores (Peripatetici) artificio & via tradiderunt. Idẽ in Topicis confirmat. Verùm dialectica istorũ, vt nimis contentiosa & sophistica, nõ vsquequaq; probabatur. Prȩterea genus sermonis afferebãt nõ liquidum, non fusum ac profluẽs: sed exile, aridũ, concisum, minutũ, spinosum, cõtortulis quibusdã cõclusiunculis, & interrogatiunculis velut laqueis aduersariũ irretientes. In Physicis haud multùm elaborabant. Deos (& quidẽ vt oportuit) mundum administrare, ac rebus humanis consulere statuerũt, Mundũ esse animal, ratione regi, & sapientẽ. alioqui ex se non posse animantẽ rationis compotẽ procreare. Omnia constare ex quatuor elementis.

Extra

Extra mundum immensum quoddam patere vacuum. Diu super futuros animos postquam è corpore excesserint, non semper. Ethica horum philosophia horrida est, humanæq; naturæ intolerabilis. Ἀπάθειαν seu affectuum vacuitatem introducunt: quæ si vlla est, hominum sanctissimorũ, deóque simillimorum est. Solos sapientes asserunt esse: si distortissimi sint, formosos: si egentissimi, diuites: si seruiant, reges: contrà, omnes qui sapiẽtes non sunt, deformes, egentes, exules, miseros & insanos. Omnia peccata æqualia: vt si gallum gallinaceum occidere peccatũ sit, non maius sit, quàm patrẽ interficere. Nullam virtutẽ alia maiorẽ esse. Sapiẽtem nihil opinari. Solũ bonũ honestũ: solùm honestum bonum: solum turpe malũ. Cætera indifferentia, & ex his alia προηγμένα producta, promota, præposita seu præcipua, quæ habent aliquid cur expetantur, vt est sanitas, vt sunt diuitiæ: alia ἀποπροηγμένα reiecta, remota, vt est paupertas, morbus & similia. Quo loco non tam re, quã verbo, à Peripateticis dissentiunt. Isti enim hæc bona, illi aliis nominibus idẽ declarantibus vocauerunt. Docuerũt iidem humanas carnes, non alienorum modo, verum etiam propinquorum atq; parẽtum comedendas. Sex. Empiricus lib. 6. contra Mathematicos, & lib. 3. Pyrrhoniarum hypotypos. nonnulla obscœnissima eorundem dogmata recenset: quæ quo minus producam, pudore prohibeor. Sectam hãc explorabitis absolutius, si libros M. Tullij in manus sumpseritis, stoica doctrina, & sententiis refertissimos. Legite præsertim de officiis, de fini-

finibus tertium & quartum, Tuſculanas, de nat. deor. paradoxa. Voluite etiam commentariũ, qui Plutarcho tribuitur de placitis philoſophorum, & de Stoicis contrarietatibus. Laertij Zenonem, & Chryſippum, & ſeueriſsimum illum Senecam. F. Cur ipſum Plutarchum omittis? M. Non perinde durus & auſterus ille, & tamen Stoicus. C. Adhuc nullos deſcripſiſti philoſophos, ſub quorum ſignis militare cuperemus. Niſi Peripateticam diſciplinam nobis dilaudaueris, recurremus è ſtadio, in quo currere iam cœperamus. M. Aut hoc philoſophiæ genus amplectendum, aut nullum.

F. Vnde Peripateticorum nomen? M. ab inambulando, vt antea diximus. C. Quare? M. Ariſtoteles huius familiæ conditor & princeps in Lycio philoſophiam & reliquas ieuiorum artium diſciplinas inambulans diſcipulis ſuis tradere ſolitus eſt. Quam illi conſuetudinem à magiſtro acceptã retinuerunt. Cenſent quidam id prius feciſſe Platonem: illud ambiguum nõ habetur, Ariſtotelem Peripateticorũ ducem ac principem iam inde ab initio ſemper eſſe iudicatum. Horum philoſophia ſola tam graui nomine digna mihi videtur. Epicurei diu eſt quòd exſibilati, memoria propemodũ ceſſerũt. Academici nouam docent ignorantiam. Stoici in moribus docendis potiſsimùm enituerunt: eniteſcere quidem certè voluerunt: reliquas partes imperfectas ac mutilas reliquerunt. Et exigunt à nobis ea quæ finguntur, & optantur, non quæ aut cernuntur in vita, aut fieri poſſunt. Præcepta illorum immitia, immania, rigida, ferrea. Opiniones & ſententiæ nulli niſi ipſis probabiles;

Qq immo

immo aliis falsæ, ipsis certissimæ. Peripatetici discussis inscitiæ tenebris, humano generi clarissimum lumen veritatis intulerunt. Nam cum tota propemodum philosophia fabularum integumentis ab antiquis esset occultata, & tanquam ab aspectu imperitæ multitudinis remota: scilicet ne res admirabiles temerè in vulgus enuntiarentur, & à quouis perceptæ paulatim contemnerentur, hi spretis eiusmodi inuolucris, operosisq́ue figmentis, rem ipsam simplici oratione verbisque propriis præclarè nobis pandere instituerunt, ac sine fabulis vniuersæ naturæ rationem, viuendíque disciplinam elegantissimis explicatam literis proposuerunt. Caret ergo figmentis fabularum Aristoteles, cum satis fabulosus sit adhuc magister eius, Plato. Quo pacto Peripateticos collaudarit Tullius, supra audisti. Hos eosdem oratori adeundos ac sequendos, in 3. ad Q. F. L. Crassus præcepit. Eius philosophiæ forma, vt propiùs ad rem accedamus, triplex est (placet enim imitari Stoicos, & propter præstantiam Peripateticæ huius sectæ declarandã, logicam in philosophiæ partibus tertiam numerare, quamuis ipsimet partem esse nolint, sed ὄργανον seu instrumentum, & quasi manum philosophiæ, quam in agentem & contemplantem distribuerunt.) Vna differendi leges complectitur, quæ ab ipsis primùm Logicæ nomẽ tulit: altera naturæ arcana scrutatur: tertia actiones atq; mores conformat. Prima rursus in inuentionem & iudicium diuiditur. Aristoteles vtriusq; princeps fuit, & vtramq; copiosissimè ac subtilissimè libris non paucis est persecutus. Inuẽtionem

seu

ſeu τοπικὴν 8.libris Topicorum, vno categoriarũ, vno de interpretatione. κριτικὴν duobus de ſyllogiſmo, totidem de demonſtratione, In 2.ad Q.F.& 4.de finib.idem confirmatur.In 5.autem ſcriptum eſt ita. Ab Ariſtoteléque principe de ſingulis rebus in vtramque partem dicendi exercitatio eſt inſtituta, vt non contra omnia ſemper, ſicut Arceſilaus, diceret, & tamen vt in omnibus rebus quidquid ex vtraque parte dici poſſet, expromeret. Atque vtinam Ariſtotelis de dialecticis rebus volumina, quæ Laertius adeo multa recenſet, ab iniuria temporum vindicata non periiſſent: procul dubio illam veri falſique diſceptatricem ac iudicem inſigniter deſcriptã haberemus. Qua vero diligẽtia Peripatetici noſtri præſtiterint in natura cognoſcenda, labor eſt effari. Cælum, maria, terras cum animis peragraſſent, abditiſsimáſque rerum cauſſas inueſtigaſſent, nihilqúe prætermiſiſſent, quod non, quantum hominibus fas eſt, perſpexiſſent ac penetraſſent, omnia ſplendidiſsimis ingeniorum ſuorum luminibus illuſtrata cum humano genere communicauerunt. Nolo hîc multam operam ſumere, vt eos cum cæteris per capita contendam: illud generatim à me dictum eſto, Democriticos, (qui phyſicorum cognomentum immeritiſsimò obtinuerunt) inanitatem & atomos illas, mundóſque infinitos ſtatuentes: alios de rerum primordiis, de loco, de animorum noſtrorum natura & poteſtate abſurdiſsimè philoſophantes, nihil præter ſomnia mera venditaſſe, ac deliramenta effutiuiſſe. Quam

multa Ariſtoteles de animantium ortu, victu, figura? quam præclara Theophraſtus de ſtirpibus, atq; iis rebus, quæ è terra gignũtur? quarum illi antiqui ſuis diſputationibus ſcriptiſque nihil ferme attingebant, aut ſummis, vt aiunt, digitis. Cumq; de rebus tam variis, & à communi popularis intelligentiæ modulo ſemotis diuinitus loquerentur, plurima non probabili modo argumentatione, verum etiam neceſſaria mathematicorum ratione concluſerunt. Quid ego de illa tertia parte memorem? aut quos tandem hîc cum illis componam? nullos profectò, nullos. Etenim cum huius partis triplex forma ſit, quarum prima ad priuatam vitam: altera ad rei familiaris ac domeſticæ adminiſtrationem: tertia ad gerendam Rempub. refertur, omnium harum præcepta eruditiſsimè ab illis, luculentiſsimè, ornatiſsimè conſcripta extant. Hi 3. bonorum genera conſtituerunt, eaq; ad perficiendam beatitudinem, fruſtra Stoicis obluctantibus, neceſſaria eſſe demonſtrarunt. Iidem perturbationum mediocritatem ponentes, eáſque vtiliter à natura inditas conſtanter pronuntiantes, de ſingulis prope acutè ſapienterq; ſcripſerũt. Diſputauerunt illi grauiſsimè de honeſtis ac turpibus, de commodis & incommodis, de iucundis & moleſtis. Docuerunt quid rei familiari conduceret, quid non conduceret, qua ratione diuitiæ pararẽtur: quomodo rectè gubernaretur domus, familia bene inſtitueretur: quales rogandæ leges in ciuitate: quomodo pace belloq; viuendum: quo pacto tutandę vrbes, defendendi fines, conſeruanda vectigalia. Quidquid autem de Peripateticis aſ-
ſerui-

seruimus, hoc de illorum antesignano inprimis & ante omnia intelligere debemus. Hunc veritatis philosophum appellare cum Platone audemus & audebimus: quo nemo doctior: nemo humanarũ rerum peritior, acutior, diligẽtior: nemo in rebus tum inueniendis, tum diiudicandis acrior. Nobilissima & exellentissima ingenia illa ætas effudit: veruntamen ex omnibus, quotquot post hominũ memoriam ob sapiẽtiæ literarumq́; studium, memoriam sui diuturnam effecerunt, neminem reperias, qui non sit Aristotele minor, quanquam aliis nõ paucis maior: summus est in omni scientia, & immensæ subtilitatis vir, ingenio immortali, atq; cælesti: de quo dubites, cognitione rerum innumerabilium, an scriptorum copia, an loquendi suauitate clariorem putes. Nec sanè præter meritum dæmonij, hoc est admirandi atque diuini cognomen est assecutus: naturalium quippe rerum scientiã incredibili studio excoluit: quæ res mundo eo qui sub luna est, fermè continentur: quas regiones antiqui à dæmonibus id est diis seu geniis habitari opinabantur. Hunc vobis vnicè commẽdo: cum hoc, vt Cicero cum Platone suo, errare malo, quàm cum cæteris vera sentire. Is se profecisse in philosophia sciat, cui Aristoteles valde placuerit. Ipsemet Cicero summus admirator & prædicator Platonis, huic tamen adeo non parum tribuit, vt hæc de eo variis locis scripserit. *Aristoteles abundantia quadam ingenij præstabat, vt mihi quidem videtur. Flumen orationis aureum fundens. Meo iudicio in philosophia prope singularis. Quo profectò nihil acutius nihil politius. Princeps Peripateticorum. Quem excepto Platone, haud scio an rectè dixerim principem philosophorũ. Vir*

summo ingenio, scientia, copia. Longè omnibus (Platonem semper excipio) præstans & ingenio & diligentia. Singulari vir ingenio, & pene diuino F. Abundè laudatur, qui sic & à tali viro prędicatur. Atqui perobscurus est, & difficilis admodum ad intelligendum. M. Si libuisset, ita perspicuè scribere omnia potuisset, vt ea vel mediocria ingenia caperent. Sed cum institutum priscorum philosophorum nihil non fabulis inuoluentium contemneret, nec sua tamen à quouis, profano etiam, & cerdone intelligi vellet, aliam quandam celandi rationem complexus est. Vsus est ille quidē oratione simplici, verbisq́ propriis: sed philosophiam suam artificiosè inuoluit & obscurauit. Nihilominus eius disciplina & floruit, & florebit semper: nec defuerunt, nec deerūt præclara ingenia, quæ ad eius libros percipiendos exponendosq́ omnem industriam suam contulerunt, & collatura sint. F. Aristotelem igitur eiusq́ philosophiā anteponendam reliquis omnino censes. M. Quid ni censeam? & parricidium prope admittere arbitror, qui eam vituperat. Plato sit χρισιανώτερος, Aristoteles φιλοσοφώτερος: de quorū duorum discriminibus & conuenientia libri feruntur, & vbi opportunum fuerit, ex me audietis. C. Gaudemus isto promisso: & cum ad te redierimus in hoc quasi Tusculanum tuū, seu in hanc Academiam tuā, istuc ipsum quod humanissimè promittis exigemus, atque in hac amalthęo tuo horas plures iucundissimorū, doctissimorumq́ sermonū communicatione cōteremus. M. Ita vt optatis eueniat.

ANNOTATIONES.

PHILOSOPHIAM OMNIVM LAVDANDARVM) *Sic de-*

de philosophia Tullius noster, 1. de Oratore, & aliis mille locis alia de eadem per honorifica. Quod ad nomen attinet: nec quidquam est aliud philosophia, inquit, 1. off. si interpretari velis, quã studium sapientiæ. Itẽ 1. de legi. sapientia, à cuius amore græco verbo philosophia nomen inuenit. Eius nominis primus auctor Pythagoras, qui se primus philosophum appellauit, ante cuius ætatem, omnes qui in rerum contemplatione studia ponebant, sapientes & habebantur & nominabantur: Tuscul. 5. vbi præclara similitudine Leonti Phliasiorum tyranno idem Pythagoras declarasse dicitur, quid inter philosophos, & reliquos homines interesset. Extat longiuscula philosophiæ commendatio in 5. Tuscula. Seneca epist. 89. quid inter philosophiã & sapientiam intersit, quo pacto à diuersis definita & distributa sit docet. BARBARI EAM STVDIOSE) *Laert. proœmio, à barbaris ortam philosophiã, & quo nomine apud quosq; barbaros philosophi dicti sint indicat. Indorũ philosophis ideo Gymnosophistis additum nomẽ, q nudi incederent, de quorũ tolerantia Cic. Tuscul. 5. Quæ barbaria India vastior, aut agrestior? In ea tamen gente primũ ij qui sapientes habentur, nudi ætatem agunt, & Caucasi niues, hyemaléq; vim perferunt sine dolore: cumq; ad flammam se applicauerunt, sine gemitu aduruntur. Iidem à literatis etiam Brachmanes vocantur.* NEC TAMEN OMNES VERVM) *Veritas vna est & simplex, opiniones multæ. Possunt omnes illæ aberrare à vero, plus vna non potest verum attin-*

gere. Optime Firmianus lib. 3. cap. 1. Neq; enim nunc reprehendo eorum studium qui veritatem scire voluerunt, quia naturā hominis deus veri adipiscendi cupientissimā fecit: sed id arguo, id reuinco, quod honestam illorum, & optimam voluntatem non sit secutus effectus: quia neq; quid esset verum ipsum, sciebant: neq; quomodo, aut vbi, aut qua mente quærendum. Ita dum succurrere humanis erroribus cupiunt, ipsi se in plagas & errores maximos induxerunt. Non male cum his B. Basilij sententiam coniūxerimus. Homil. 1. in hex. De rerum natura multa Græci philosophi, sed nulla apud eos ratio, nulla sententia fixa, stabilis, immobilis permansit, posteriore semper antecedentem eiiciente: vt absq; vllo negotio, opiniones illorū possimus coercere, cum ipsi mutua dissensione ad subuertēdum se ipsos sufficiāt. Quin etiam Cic. 1. de nat. deor. Quorum (philosophorum) opiniones cum tam variæ sint, tamq; inter se dissidentes: alterū fieri profectò potest, vt earū nulla, alterum certè non potest, vt plus vna vera sit. IN DVAS EST DISTRIBVTA PARTES) *Perfectio animi & philosophia, cuius duæ sunt partes, mēs & voluntas. Naturalis rerum cognitionē afferens, intelligentiam alit. Moralis explicanda virtute voluntatem ad actionū honestatē instituit, eamq; habitibus pulcherrimis velut cōdecorat & exornat. Hæc, opinor, caussa fuit, cur duabus partibus philosophia distingueretur.* CVM THERSITE HOMERICO) *Ita & corpore, & animo vitiosum hunc describit, & tā lepidè profectò describit Home-*

Homerus 2. Iliad. vt risum lector agrè teneat: præsertim cum, nisi conticescat, & obloqui desinat, detracto subligaculo virgis eum se eximiè tacturum Vlysses comminatur. Strabus erat, altero pede claudus, humeris in pectus contractis, capite acuto, raro capillo, deformißimus denique, proteruus, loquax, seditiosus, & in summa apud Achillem & Vlyssem offensa atque odio: quod apertè significat, fuisse hominem nequam: nam boni bonos odisse non solent. MVNDOS INNVMERABILES) *Sic Democritus, ex cuius scilicet fontibus suos hortulos Epicurus irrigauit, & quẽ paucis mutatis secutus est. Hoc dogma cum ad aures Alexandri Magni rumor pertulisset, ingemuisse fertur: innumerabiles nimirum mundos sibi vincendos restare, cum necdum vnicum perfectè sub imperium coëgisset. Tam immensa fuit istius hominis ad imperandum cupiditas. Veruntamen illi mundi Democritici tam firmis propugnaculis, & excelsis mœnibus ac turribus non erant, vt subigi eos multis militum copiis, & diuturnis obsidionibus opus esset. Poterat eos omnes Regi donare Democritus eorundem faber atque molitor.* TOTVS PLVMBEVS EST) *Plumbi verbum ad hebetudinem, stuporem, ruditatem inscitiam, tarditatem, futilitatem, ineptiam declarandam adhibetur. Cic. 1. Tuscul. Nisi planè in physicis plumbei sumus. Hinc etiam plumbeus pugio apud eundem 4. de finib. Et plumbeo gladio iugulare, est leui, frigido, ac futili argumento conuincere.*

Cicero, cum dicit ad Att. epist. 13. lib. 1 sed ductus odio (Hortensius) properauit rem deducere in iudicium, cum illum (Clodium) plumbeo gladio iugulatum iri tamen diceret, intelligit quouis iudicio cōdemnatum iri. Diogenes adolescentem egregiè formosum pudendum quippiam dicētem audiens: ex eburnea vagina, inquit plumbeum educis gladium. QVAS GRÆCI προλήψεις) *Has ita explicat Scalig. poët. lib. 3. cap. 1. Nobiscum simul nascuntur cognitiones quadā, quæ omnibus æquè eadem, ab omnibus æquè probantur. Cuiusmodi sunt propositiones illæ, quæ sunt quasi principia quædam contemplationum, quarum è numero eæ, quæ cum ipso sensu cōiunctum intellectum, & tanquam vnū efficiunt, qualis: de quacunq; re alterum verè dici potest: est: non est. Et illa. Omne totum est maius sua parte.* PROVIDENTIAM E MEDIO) *Qui nullos esse deos affirmare ausi sunt, & qui, num essent, dubitarunt, hos certissimum est negasse prouidētiam. Epicurus deos re sustulit, oratione reliquit: nam rerū procuratione eos spoliauit, ac prorsus otiosos fecit, ne vita eorū beatissima, vlla cogitatione aut labore turbaretur, & ne animi eorundem vitiis hominum atq; sceleribus offensi in iram sese effunderent, quod diuina maiestate indignum esset.* VIRTVTEM OMNEM PROFLIGAVERIT) *Quo pacto hoc efficiatur, perspicuè docet M. Tullius 1. Off. Sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus officium omne peruertunt, &c.* GARRIEBANT QVIDEM

DEM

DEM EIVS DISCIPVLI) *Inducit 1. de finib. Cicero Torquatum Epicuri sententiam enucleantem & ad animum illam voluptatem referentem, quam lib. 2. refellit planißimè. Huc quadrant, quæ scripta legimus 1. de nat. deor. his verbis. Quorum tandem bonorum? voluptatum. Credo: nempe ad corpus pertinẽtium: nullam enim nouistis, nisi profectam à corpore, & redeuntem ad corpus animi voluptatẽ. Non arbitror te, Vellei, similẽ esse Epicureorum reliquorum, quos pudeat earum Epicuri vocum, quibus ille testatur, se, ne intelligere quidem vllum bonum, quod sit seiunctũ à delicatis & obscœnis voluptatibus: quas quidem nõ erubescens persequitur omnes nominatim.* TEMERITATEM, QVÆ A SAPIENTIA) *Sic 1. de nat. deorũ, cum affirmasset prudenter Academicos à rebus incertis assensionẽ cohibuisse, addit. Quid est enim temeritate fœdius? aut quid tam temerarium, tamq; indignum sapientis grauitate atq; constantia, quam aut falsum sentire, aut, quod nõ satis exploratè perceptum sit, & cognitum, sine vlla dubitatione defendere?* CVM ANIMALI EAM CONFERENTES) *Ouo etiam comparabant: superficiem seu corticem statuebant Logicen, albumen Ethicen, vitellum Physicen, quia de rebus abstrusis agit. Item agro frugifero: ac sæpi quidem Logicam, fructui Ethicam, humo & arboribus Physicam. Ciuitati denique muris seu mœnibus validis circumdatæ, & conuenienter*

digni-

dignitati administrata. Laërt.in Zenone. VT NIMIS CONTENTIOSA, ET SOPHISTICA) *Dialecticam Stoicorum inutilem esse oratori confirmat. Antonius 2.de Orat. maximè propter genus sermonis, quod afferunt non liquidum, non fusum, ac profluens, sed exile, aridum, concisum, ac minutum. Hæc autem nostra oratio multitudinis est auribus accommodanda, ad delectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda, quæ non aurificis statera, sed quadam populari trutina examinantur.* SOLOS SAPIENTES) *Huiusmodi sententiæ quia sunt admirabiles, contraq́ opinionem omnium, ab ipsis etiam Stoicis* παράδοξα *appellantur. Collegimus aliquot exempli caussa. Est & schema* παράδοξον, *cum aliquid præter exspectationem auditoris profertur.* VTILITER A NATVRA INDITAS) *Quis ad agendum accedat, nisi prius moueatur, afficiaturq́? Monent & excitant nos affectus, & si vehementiores fuerint, etiam impellunt: in quibus moderandis suum munus ratio exercet, & ea quasi prima virtutis elementa sunt. Cum autem, vt præclarè Cic. in Off. sit omni generi animantium à natura tributum, vt se, vitam, corpusq́ tueatur, declinetq́ ea, quæ nocitura videantur, timere nos oportet quæ videantur nocitura, & appetere, quæ profutura iudicemus. Inde manant item amor & odium: nam vtilia amamus, incommoda & molesta odimus. Quod si nihil timeretur, quis cautioni ac diligentiæ locus? si nihil doleremus, vbi placabilitas*

litas & misericordia? Si nullum laudis & gloriæ desiderium, vbi in virtute & rectè factis concertatio? Amor patriæ & libertatis integros exercitus ad mortem misit. Ob eundem tyranni è medio sublati. Propter amorem discendi vltimas terras quidam peragrarunt. Nulli susciperentur labores nobiles & eximij: nihil quisquam moliretur singulare, nisi illum stimuli gloriæ, & fames quædam famæ eò adigerent.
ANTEPONENDAM RELIQVIS OMNIBVS) *Qui propter nonnulla à sacris Christianis abhorrentia in Aristoteleis libris inuenta vel eius lectione abstinent, vel philosophia Christianis interdicendum sentiunt, nihil prorsus sentiunt. Qui contrà eius philosophi ingenium & doctrinæ copiam tantopere admirantur, vt nisi quod ille dixerit, aut nisi cum eius institutionibus concordet, nihil verè ingenioséq; dictum, ac propterea reiiciendum opinentur, superiores illos stoliditate vincunt. Qui verò in eius viri litteris cognoscendis cum iudicio salutari versantur, vt pauca cum nostræ religionis sanctitate pugnantia reiiciant, reliqua innumera, quæ & ad vsum vitæ necessaria, & ad scientiam pulcherrima sunt, approbent atque retineant, hi demum sapiunt.*
IN HOC AMALTHÆO TVO) *Amalthiam & amalthæum appellauit Cic. gymnasium Attici, à multitudine librorum. Capra siquidem Amalthæa quæ Iouem aluit, fabulosis poëtarum carminibus decantata, altero cornu ambrosiam, altero nectar copiosè*

piosè fudisse dicitur. Vel à copia igitur, vel à suauitate librorum, quibus pasceret animum vt cibo sapidissimo, vel ab vtroque nomen seu gymnasio, seu bibliotheca imposuit Atticus.

PROGYMNASMA SEPTVAGESIMVM.

Mores gentium.

ARSACIVS, PAPIAS, MAMERTINVS.

ARSACIVS. Animaduerti sæpenumero, quemadmodum iisdem coloribus res discrepantes pinguntur, ita easdem sententias, eademq́ facta bellè vsurpari, & valere non parum in rebus, quamquam disſimilibus: quiq́ tum illas, tum ista aliò scitè transferre, & appositè accommodare queunt, eos ingenio iudicioq́ mactos videri. Quantum mutatus ab illo, exclamat Æneas de Hectore, quem per somnium videt concretos sanguine crines, & vulnera gerentem plurima: qualis certè haud erat, cum cæso Patroclo Achilleis indutus spoliis, aut cum ab inflammatis Græcorum nauibus lætabundus ad suos se reciperet. Istuc in vna quadam re dictum, ad quam multas atque varias adhibere liceat, quia scilicet hominũ mutationes innumerabiles sunt, iuxtà mecum perſpicitis. Sic Enniana illa, de via comiter monstranda errantibus: de alieno lumine ab no-

ab noſtro accendendo: & quod tertio loco ponit, *nihilominus ipſi lucet, cum ei accenderit*, vel M. Tullio iudice in aliis quoque rebus peridoneum habebunt vſum. Nam ſi fient in aliis, etiam dicentur in aliis. Vna ex re, inquit, ſatis præcipitur, vt quidquid ſine detrimento poſsit commodari, id tribuatur cuique vel ignoto. Ex quo ſunt illa communia: non prohibere aqua profluente: pati ab igne ignem capere: conſilium fidele deliberanti dare: quæ ſunt iis vtilia, qui accipiunt, danti non moleſta. P. At verò Plautinus ille Euclio, Quòd quiſpiam ignem quærat, extingui volo: ne videlicet quippiam cauſſæ ſit, cur alienus quiſpiam in ædes intromittatur: quia theſauro timet. Perge porrò vt occœpiſti. A. Dubitat Hecuba apud Euripidem, num captiua ipſa Agamemnoni ſupplicet de Polydoro filio vindicando, quem fractis Teucrorum opibus victricia ſecutus arma Polymeſtor Rex amicus, vt videbatur, Græcorum, ſuæ fidei creditū à Priamo, occiderat. Tandem ſic ait. *τολμᾷν ἀνάγκη κᾂν τύχω, κᾂν μὴ τύχω.* Neceſſe eſt audere, ſiue impetrem, ſiue non impetrem. Hoc millies in mille negotiis valebit ſimiliter. Atque vt ad facta progrediamur, eodem modo legem, ſeu morem Perſarum humaniſsimum ad ſuos, quos edebat libros conuertit, lectoresq́ue vti eum aduerſus ſcripta ſua vellent obſeruare rogauit, vir noſtræ memoriæ vnicum prope veteris illius eloquentiæ exemplar. M. Quæ tandem iſta lex, & quomodo ea ille vir, quem tacitum abs te ſuſpicione attingo, in rem ſuam vſus eſt? A. Vtrumque eloquar. Erat apud Perſas ita conſtitutum, vt cum

aliquis

aliquis argueretur in iudicio peccasse in leges, quamuis culpa adeo esset manifesta, vt tegi, aut excusari non posset, non tamen statim condemnaretur: sed prius in omnem illius vitam anteactam curiosius inquireretur, & quæ rectè, quæ secus fecisset compararentur. Si turpia vincebant numero, condemnabatur: si honestis præponderabantur, absoluebatur. Vult igitur libros suos à nobis, cum legerimus, si qua in eis peccata inuenerimus, non illic reiici: sed considerari prius, ecquid τῶν ἐσφαλμένων, ἢ τῶν κατωρθωμένων maior sit numerus. Si erratorum, quin condemnetur, non recusat. P. Optimè vtrumque. Vt namque imbecillitatis humanæ non est, nihil vnquam offendere: & ille numerandus est bonus, qui sæpius conseruat officium: sic cum ingeniorum ea sit conditio, vt interdum caligent, fallanturque etiam in apertis, scriptorum illi sunt probandi, in quibus plura reperias quæ commendes, quam quæ vituperes. M. Huic affirmationi nimium quantum assentior, & Horatianos versiculos, de condonandis poëtarum erratis ad omne genus scriptorum refero. Sunt autem hi in epistola ad Pisones.

Verùm vbi plura nitent in carmine, non ego paucis
Offendar maculis, quos aut incuria fudit,
Aut humana parum cauit natura.

P. Itaque vt ad Parsas reuertamur, sapienter fecerunt illa lege ferenda: & alioqui in eorum moribus præclara & laudabilia multa reperio.

Persarum mores.

Etenim quæcunque apud eos factu erant indecora,

tora, ne dictu quidem honesta censebantur. Mentiri ducebant in turpissimis. Sacrificantes vetabantur sibi priuatim bona à diis petere: sed omnibus communiter, & regi potissimùm. Diem nullum lætioribus gaudiis, & apparatioribus epulis quàm natalē quisque suum exigebant. Et ad illam sollemnem lauticiam, quibus res amplior, maiores pecudes: quibus paupercula, minores mactabant. Nec vomere, nec lotium facere quopiam aspiciente honestum ponebatur. Ex occursu scires, num pares sibi essent. Loco salutationis mutuis sese osculis impertiebantur. Qui altero nobilitate multò esset inferior, nobiliorem incuruato corpore toto venerabatur. Secundùm militarem fortitudinem πολυτεκνίαν, multorúmue liberorum procreationem commendabant. Proinde qui pater audiret à multis, in annos singulos muneribus à rege honorabatur. Filios ab anno ætatis quinto vsq; ad vicesimum in tribus curabant institui, in equitando, in sagittis mittendis, in veritate proloquenda. Credebant (vt noscatis, quantæ illis execrationi fuerit parricidium, quod etiam sapientissimus Solon neminem designaturum putauit, vt in Rosciana dixit Cic. atque ideo de puniendis parricidis legem nullam sanxit) patrem suum, aut matrem nullum vnquam interfecisse: si qui interfecissent, eos, si eorum origo vsque à stirpe exquireretur, necessariò aut suppositios, aut spurios deprehensum iri. Nec enim fieri posse ducebant, eo immanitatis quemquam prodire, & vsque adeo à se vim omnem humanitatis repellere, vt hac luce eos indignissimè priuaret, pro-

pter quos ipse hanc suauissimam lucem aspiceret. A. Illi hoc censuerint, illi crediderint: nos & factum esse, & sæpius futurum esse nihil ambigimus. Nullum, nullum tam horribile, tam præter naturam scelus est, quo sese ad extremam progressa magnitudinem humana improbitas obstringere vereatur. P. Dispositio equorum cum totidem equitibus in singulorum dierum itinera, quos neq; niues, neque imbres, neque vlla turbulenta tempestas à cursu impediebat, quorúmque primus mandata quæ acceperat, tradebat secundo, secundus tertio, & sic deinceps, Persarum excogitatum est. A. Percensita hactenus laudem merentur. P. Est ita, & quæ subiungam, eorum partim media sunt, partim reprehensioni affinia. M. Reprehendendum sine controuersia, quod in vino de rebus non leuissimis consultabant. Postridie in iisdem ædibus decretum pridie factum expendebant. Si etiã siccis placuisset, quod temulenti ac madidi probauerant, exsequebantur: sin autem, omittebant. De quibuscunq; porrò deliberassent sobrij, ea demũ ad examen & disquisitionem ebrij reuocabant. Quis hoc laudauerit? P. Neq; hoc Mamertine, neq; illud, quòd cum virginibus multa matrimonia copulabant, & complures pellices alebant. Solem, lunam, tellurẽ, ignem, aquam, ventos inter numina colebant: nullumq; sacrificium sine mago pro legitimo ęstimabant. In rebus omnibus sibimet præ vniuersis mortalibus præstantiam tribuebant: quos ita bonos iudicabant, & ita honore dignabantur, vt quisq; eorum regioni esset vicinior. Remotissimos asseuerabant esse

esse deterrimos. In flumina, & vesicam soluere, & inspuere, & manus lauatum demittere propter ingentem animis offusam religionē nequaquam voluissent. Cadauera ceris circumlita humo iniecta contegebant. Magi suis ipsi manibus extra hominē quoduis genus animantis, & canem iugulabant. Quòd si formicam, serpentem, reptile aut volatile occidissent, palmarium se perpetrasse gloriabātur. A. Miror, Papia, cur non potius de Ægyptiorum moribus dissserueris quorum regionem scribit Herodotus pluribus abundare miraculis, quàm cęteras. P. Si pinde de Ægyptiis, vt de Persis incidisset occasio, ęquè libēter de illis memorassem: quod ne iam quidē intempestiuum ac serum opinor. M. Sit hæc altera expositio: spero te nō esse nobis negaturum vel tertiā. P. Etiámne tertiam? Præcipit animus istam tertiam, de Scythis videlicet. M. Profectò de his ipsis, & eam ex iisdem fontibus deriuatis, vnde istas deriuasti. P. Videbitur.

Aegyptiorum mores.

Instituta & iura Ægyptiorum magnam partē cæterorum mortalium iuribus institutisq́ pugnantia fuerunt. Negotiabantur, cauponabantur, mercaturam faciebant fœminæ, viri sedentes domi lanificio operabantur: & hi capitibus, illæ humeris ferebāt onera, sacerdotioq́ penitus excludebātur. Filij, si nollent, parentes alere nō cogebantur. Qui demortuum propinquitate attingebant, in luctu capillum, & barbam demittebāt. Huic genti mos farinam aqua maceratam pedibus subigere: viros binis, mulieres vnica veste cooperiri: ductus

literarum ſiniſtrorſum pingere, & alias habere ſacras, alias populares. Veſtitus illis lineus, quem lauabant creberrimè. Sacerdotibus conſuetudo totum corpus radere tertio quoque die: nempe ne pediculi, aliæue ſordes hærerent in corporibus diuinorum miniſtrorum, quo nihil putabant indignius. Fabas vulgò non ſerebant, nec eſitabant: ſacerdotes ne aſpiciebant quidem: qui gregatim cuique deorum, non ſigillatim initiabantur, & iis mortuis filij ſufficiebantur. Quare nullius animalis caput guſtarint, in cauſſa eſt, quod victimarum capitibus mala omnia ſolerent imprecari. Nec piſcem edebant, niſi vel ad ſolem arefactum, vel ſale conditum. Fœminam bouem, vtpote ſacram Iſidi non immolabant: cuius ſimulacrum cornutum faciebant, propter eius metamorphoſin nimirum, quam ex Græcis deſcribit Ouid. in cuius item gratiam religioſiſsimè omnium vaccam colebant: ſuem vt lutulentam, & ſpurcam belluam execrantes: quam ſi quis prætereundo forte attigiſſet, vt primùm poterat, flumini ſe veſtitus, vt erat, maculæ eluendæ immergebat. Ex eo ſubulci templorum aditu arcebantur, & cum alios non inuenirent, compellebantur ſuas ipſi inter ſe filias locare, & ducere. A. In libro Moyſis, qui eſt de mundi origine, ſcriptum memini Ægyptios deteſtari ſolitos opiliones: cuius deteſtationis cauſſam valde velim cognoſcere. M. Et ego velim. P. Et ego non nolim: ſed interim ignoremus, quid refert? Sues quamuis odiſſent, tamen Lunæ & Libero cum eas mactaſſent, carnibus illis veſcebantur. Capitale fuit Ibin, aut accipitrem interemiſſe.

Fele

Fele mortua, domestici omnes supercilia sola eradebant: cane extincto totum corpus & caput. Qui frumenti feram plagam habitarent, mensibus singulis triduo deiectionibus moliendis, & vomitionibus se purgabant, arbitrabanturq́ue è cibis exoriri omnes inualetudines. Vinum illis ex hordeo factitium. In conuiuiis locupletiorum corporis humani & mortui species, è ligno fabre sculpta, locelloq́ue imposita circumferebatur, duos circiter cubitos longa, ostendebaturq́ue singulis conuiuis, cum hoc sermone. Hoc intuens bibe, & delectare, talis post mortem futurus. Quam ego inuitationem ad voluptatem, non admonitionem nescio quam ad meditationem mortis fuisse arbitror. M. Audiui tamen quosdam concionatores huc detorquere morem istum. A. At ego quoties audiui illud Platonicum, Philosophia est meditatio mortis, de morte ista corporis dictum audacissimè affirmari? in quo risum vix potest tenere, cui philosophia nota est. Aliam mortem vir diuinus intellexit: quam haud scio rectiúsne vitam appellemus. Tum enim viuit maximè, & viget animus noster, cum se à corpore plurimùm se vocauit, & nihil habet amplius cum perturbationibus commercij. Hoc sapiens ille vocabat mortuum esse, de quo in 1. Tuscul. legendus est Cicero. P. Probè. Cum obuiam fierent, minores natu qui essent, senioribus via decedebant, ac prætereuntibus assurgebant. Genu tenus demissa manu se venerabantur, cum sibi occurrissent. Singularum corporis partium certi apud eos medici. Inter ditiores ac nobiliores, cum aliquis in fata concessisset, familię

illius mulieres caput sibi vultumq; luto fœdabãt. Deinde nodo fluentes vestium sinus collectæ & nudæ vbera, per vrbem sese plangentes vagabantur. Etiam viri succincti, & oberrantes sese diuerberabant. Tum cadauer ad sepeliendum deferebant: deferentibus bustuarij exemplaria mortuorum lignea, & pictura ad veri imitationem ornata mõstrabant: interrogantes, ad cuius normam sua vellet effingi. Verbosius de Aegyptiorum moribus Herodotus: sed parum credibilia multa. A. Non enim frustra dixit M. Tullius, innumerabiles esse apud eum fabulas: & tamen historiæ patrem nominat. In 2. autem de Orat. sic eum prædicat. Namq; & Herodotum illum, qui princeps genus hoc ornauit, in caussis nihil omnino versatum esse accepimus. Atqui tanta est eloquentia, vt me quidem, quantũ ego græcè scripta intelligere possum, magnopere delectet. M. Illam primam historiæ legem, vt nihil falsum, quotumquemq; historicum custodisse autumabimus? quis (de Græcis præsertim) non mentitur? nisi mentitur ille ipse, cuius est hoc: & quidquid Græcia mendax Audet in historia. Porrò ipsum Ciceronem sæpe miratus sum: qui, cùm à Luceio res suas memorię commendari peteret, hanc legem negligere iussit, & amori plusculum quàm concederet veritas largiri. Adeóne vir clarissimus parum sibi gloriæ adepturus videbatur, nisi ad aliena mendacia confugisset? P. Condonandum hoc illi ingenio: gloriæ, vt de se ipse in eadem epistola confitetur, plus quam satis esset, auido. Commemoratio posteritatis ad spẽ immortalitatis bonũ virum rapiebat.

De Aegyptiis longè plura, quàm Herodotus affert Diodorus Siculus Bibliothecæ lib. 1. leges sanè eorum tam egregias, vt nihil iudicem lectione dignius. A. Produc aliquas, ac testibus proba, quod asseris. P. Non sumus in iudicio: de Aegypto in Scythiam commigremus: & cauetote, ne quid de antiquitate Aegyptiorum, ne fortè vos miseris modis malè accipiant. M. Non me fugit inter hasce duas gentes diuturna de vetustate generis digladiatio, de qua ex Trogo Iustinus, vti etiam inter Athenienses & Argiuos, inter Phrygas & Aegyptios, quod in Atticis relatum est à Pausania: sed ea nihil ad institutum. P. Quæ memini de Scytharum moribus, breuiter edisseram. Grauis est apud me voluntas vestra, & dat mihi animos attentio ista mirifica. M. Audin' Arsaci? A. Quid ni? Sed hoc agamus.

Scytharum mores.

P. Nulli apud eos agrorum termini, atque inde finium regundorũ nulla lis: neq; enim agricolationem nouerunt. Pastoritiam agitare vitã absq; domibus, vagariq; syluis, & incultis solitudinibus, vxoresq; & filios circũuehere in plaustris, quæ intecta corio contra cælestes iniurias pro domiciliis erant, res illis barbaris periucunda: apud quos iustitia non legibus, sed naturà colebatur. Nulla auri argentiq; cupido. Furtum detestabile facinus. Victitant lacte & melle, ferarum & murium pellibus se conuestiunt. Quàm esset genus intractabile bello, senserunt Vexoris Aegypti Rex, Darius, Cyrus, Alexander. Captiuorum bibere sanguinem,

cæsorum in acie capita amputare, eaq; regi offerre, tam illis iucundum, quam quod iucundissimum. Qui ita fecissent, partem prædæ capiebant. Suaue etiam; detractis hostium pellibus vestire pharetras, cõficere fræna, caluarias in pocula vertere. Cuiusque gubernator prouinciæ in singulos annos semel vinum miscet: quod illis solis datur bibere, qui hostes suos peremerint. Varius vaticinandi mos, de quo Herodotus lib. 4. Religiosissimum iusiurandum per regis solium: qui si quos capite damnauit, eorum quoque filios mares trucidat. In fœderibus faciundis hunc tenent ritum. In capacissimam, & fictilem stateram vinum infundunt, quod humani corporis sanguine, quem vtraque pars sponte vulneratis ferro membris suppeditat permiscent. Mox acinaces, sagittas, securim, & gladium intingunt, & dirissimis sese execrationibus deuouent. Tandem vinum degustant. Plurimis vtuntur, & superstitiosissimis cæremoniis in regum sepultura. Alios luce & vita orbatos, proximi quiq; in plaustris compositos ad amicos circumuectant, qui singuli cadauer comitantes epulo excipiunt. Sic priuati homines ad dies quadraginta ante humationem circumaguntur. Hæc mihi de tribus gentibus antiquissimis dicta sunto. A. Quod tu Papia huius tui laboris præmium à nobis optas? P. Ego præmium? Libero vos ista cura. Sanè si possem meritò à vobis præmium petere, id est, si rem præmio dignam præstitissem, Thaletis præmium mihi dari vellem. Veruntamen ne sic quidem vellem, quia scilicet non póssem, vt ille, primum me harum rerum auctorem

ctorem gloriari, quas nunc à me audiſtis, quáſq; etiam antea melius quã ego tenebatis. M. De Thalete fac nos ſcire quid egerit. P. Amabo, mi Papia, narra quod nos vides ignorare. P. Imò quod oblitos puto. Thales Mileſius præſtanti vir ingenio, qui ſe in aſtrologia contriuit, & in ea multùm excelluit, cum reperiſſet, quam rationẽ haberet magnitudo ſolis ad eius circuli ſeu ambitus magnitudinem, quem annua luſtratione ſol ipſe deſcribit, & quî nam id ſubtilitate Geometrica demonſtraretur, id inuentum cum homine quodam Prienenſi, talium rerum curioſo, ac diuite communicauit. Is cum acumen philoſophi, tum inuenti elegantiam admiratus, præmium pro arbitrio à ſe petere iuſsit. Ego verò, inquit Thales, aliam mercedem te nullam poſco, niſi hanc, vt nunquam tibi huius inuentionis gloriam arroges: ſed ſi quando alios ſcire volueris, me illius primum auctorem extitiſſe perpetuò confitearis. A. Meretur memoriam hiſtoriola. Nihilominus remunerabor te quamuis nolentem. P. Eia, etiam nolentem? Quid ergo accipiam? A. Vt tu, ſic ego de barbaris gentibus aliqua nuper mihi lecta referam, & quę te nõdum legiſſe ſuſpicor. P. Quæ illæ gentes obſecro? A. Recentiores, Turcæ, Moſcouitæ (vt quidem hodie nominantur) Iaponenſes & Sinenſes. P. Age Arſaci, munera nec ſperno. A. De Turcis prius. M. Ah, non audiemus, Papia, tam multa conſilio & rationi conſentanea in Turcarum Moſcorúmque moribus, vt in Perſarum & Ægyptiorum. A. At certe in Iaponiorũ, & Sinenſium, præ quibus Tur-

cæ sunt belluæ, & Moschi agrestes plane ac barbari, quamuis Christiani.

Turcarum mores.

Templa apud Turcas nec angusta, & sumptuosè ædificata visuntur, Meschit appellant. Imaginibus vacua, albo tectorio inducto. In plerisque lingua patria hæc verba parieti inscripta leguntur. *Non est Deus nisi vnus, Mahomet autem Propheta eius.* Aut ista. *Creator vnus, & Propheta æquales:* Aut hoc. *Non est fortis sicut deus.* Lampades ibi frequentiss. Solum primò storea, deinde tapeto constratum. Propter ædem præcelsa turris: in cuius speculam sacerdos ascendens, ingenti vociferatione, digitis aures obturans plebem ad vota fundenda inuitat. Clamat autem: *deus verus vnus.* Antequam in templum pedem ponant, ad fontem manus, pedes, & velanda corporis expiationis ergò abluunt, & tertiùm capita irrorantes dicunt: *gloria deo meo.* Mulieres loco à viris discernuntur: non sæpe templum ineunt, dum preces faciunt: sine intermissione corpus motitant: adeóque contente clamant, vt nonnunquam viribus defectæ collabantur. Viri caput non aperiunt: primoribus tamen digitis pileos honoris habendi attingunt: ingeniculantur, & terræ sæpius dant oscula. Sacerdos circiter duas horas concionatur. Secundùm concionem pueri duo suggestum conscendentes, quasdam preculas cantillant. Postea sacerdos summissè, agitando corpus, cum populo canit *la Illah Illelah*, vnus tantum deus, idque ad horæ dimidium. Cæterùm cantus isti & conciones statis duntaxat tempori-

bus

bus habentur. Anniuersarium ieiunium suscipiunt ad mensem, & vnam prætereea hebdomadem: etsi mutant menses. Sic expletis annis duodecim, annum integrum cum hebdomadibus duodecim decimarum nomine deo offerunt. Sic autem tolerant inediam, vt nihil prorsus gustent, donec Hesperus procedat. P. Hem istuc mitti oportet Lutheranos, vt vel à barbaris discant à cibis abstinentiam, qui à nobis nolunt discere. M. Sed Lutherani hanc superstitionem vocant. P. Vocant illi quidem, & hoc nomine omnes sanctitates repudiant: omnia illis superstitiones sunt, & tota antiquitas præ illis delirauit. O tempora. A. Septimo aut octauo anno pueris masculis præputium resecatur, ex eo Musulmani, id est, circumcisi nominantur. Mox vt materno vtero prodierunt, nomina iis fiunt. Post conuiuium triduanum circumcisus magna pompa in balneum deducitur: exeunti à conuiuis munera præbentur vestes carbasinæ, scyphi argentei, pecuniæ, equi. Mulieres donant indusia, sudariola, & alia textilia. Qui de Christianis suopte nutu circuncidi se sustinent, ij per vrbis regiones cum honore plausuqúe & tympani strepitu ducuntur, coluntúrque muneribus, & tributorum immunitate donantur. Sacerdotibus satis est, si Alcoranum, & Mussapham norint legere: quem qui ex Arabico in Turcicum interpretatus fuerit, is peritissimus ritè haberi solet. Schedá si forte inuenerint, in qua descriptũ quippiam de Alcorano, aut nomen dei, tollunt humo, aut vbi inuenerint: deinde iterum

iterúmque exosculantur,& tandem in rimam aliquam parietis condunt,eamq́ obstruunt. M. Nos legibus nostris sanctissimis tantum honoris vnquam haberemus? A. Multis rebus in suo genere barbari Christianis meliores, id est, diligentiores, religiosiores,iustiores,temperantiores, patientiores sunt. Etiam ludos aperire dicuntur, in quibus pueri astronomicis & poeticis studiis operentur. Indotatas ducunt vxores; nec quidquam ornamenti gerit sponsa, quod non redimat à soceris. Diuortorij caussa duplex, morum improbitas, & sterilitas. Votiuas peregrinationes obeût Mecham, vbi sepulcrum est Mahometi,& Medinum vbi decessit. Xenodochia sunt Regum testamento constructa, & vectigalibus annuis instructa, vbi pauperibus & peregrinis victus & hospitium. Victimę eorum ferme votiuæ sunt: vouent autem vota in morbo,aut periculis. Verùm eæ victimæ non incenduntur. Caput, pellis,pedes, quarta pars carnium sacerdoti datur, altera pauperibus,tertia vicinis. Reliqua obtinet victimarius. Defunctorum marium corpora mares,fœminarum fœminæ curant. Cadauer lauant,linteisq́ mundis inuolutum extra vrbem efferunt cum cereis, & sacerdotum cantu. Satraparum, ac principum nullus prouinciam,aut vrbem possidet iure hæreditario:nec nisi afflicta valetudo, cuiquam militiæ vacationem impetrat.Nemo dum imperatori loquitur,oculos in eius vultum intendere audet. Dum Veredarius aliquò mittitur,quoscunq; in via equos repererit, suis defatigatis potest sufficere. Literæ cum reuerentia & osculo accipiuntur, mandataq́ celerrimè

mè conficiuntur. Prouinciæ ita traduntur Præfectis, vt earum pensionibus certus militum numerus bello paceq́ alatur. Quare, sicut in Ecclesiasticis opibus, nisi totæ amittantur prouinciæ, semper sunt qui alantur milites, quiq́ in demortuorum locum succedant. Milites famis, sitis, frigoris tolerantissimi, & alioqui modico viliq́ cibo victitantes. Milites raptores supplicio vindicantur. Cum de victoria nuntius affertur, in omnem se lætitiam vrbes effundunt: quam sub primam facem auspicantur: funalibus, cereis vbiq́ dispositis, & accensis, ædes, & viæ quà Imperator ingressurus est aulæis consternuntur. Venationibus Turcæ impendiò delectantur, nec vlla eis tam aspera sunt loca, quæ feris indagandis capiendisq́ non penetrent. Si aprum ceperint, Christianis comedēdum donant: porcina enim est apud eos in vetitis. Mercaturam studiosius exercent. Homicidas & fures morte puniunt. Adulter in custodiam traditus, elapsis aliquot mensibus pecunia redimitur: mulier mœcha asinæ imposita vicatim circumducitur, flagrisq́ cæditur, & lapidibus petitur, bubulis intestinis ad collum appensis. Ædes pleræq́ lateritiæ, tecta displuuia: in Asia minore plana in modū tabulati, paulùm tamen propter aquarum defluxum decliuia. Cultus eorum è lana, lino, serico, satis lautus. Diuitum mulieres faciem obuelatæ ingrediuntur, nunquam in publico apparēt. Varius ciborū condiendorum modus. Piscibus mirè abstinēt. Nulla diuersoria, sed in plateis cibaria venduntur. Potus è sacchraro, aut mulsa. Item decoctū ex vua passa, addita aqua rosacea, & pauxillo mellis.

lis. Cibum capturi ſtoreas humi extendunt: deinde tapetia, aut puluinaria inſternunt, atque ita inſident. Tenuiores nudo pauimento diſcumbunt. Menſa è corio, explicatur, & contrahitur vt marſupium: pedibus decuſſatim complicatis ſedent. Preces ante epulas concipiunt, feſtinatóque & ſilentio edunt. Atque hæc de Turcis. M. Si percenſere velles, quibus illi modis Chriſtianos captiuos affliĉtent, quàm feri in eos, & crudeles ſint, magna tibi copia naſceretur ad percenſendum. A. Magna Mamertine, & commiſerationis pleniſsima. Nec quidquam aliud captiuorum illorum vita, quàm quotidiana mors eſt. P. Non ſua virtus, ſed ignauia noſtra Turcam tot regnis auxit. Nos Athenienſes & fuimus, & ſumus: ille Philippus. Veriſsimè igitur quod illis, hoc nobis Demoſthenes aliquis exprobret. *νῦν δὲ τὸ μὲν παρὸν ἀεὶ περιϊέμενοι, τὰ δὲ μέλλοντα αὐτόματα οἰόμενοι σχήσειν καλῶς, καὶ ηὐξήσαμεν, ὦ ἄνδρες χριστιανοὶ, τὸν τοῦρκον ἡμεῖς, καὶ κατεστήσαμεν τηλικοῦτον, ἡλίκος οὐδείπω βασιλεὺς γέγονε* Nunc autem dum quæ inſtant ſemper negligimus, & futura per ſe, ſine opera noſtra bene habitura confidimus, & Turcæ imperium amplificauimus, & tantam ei potentiam dedimus, quanta adhuc regum nullus fuit. Cohibeamus tamen querimoniam, & de Moſcis te porrò, id quod promiſiſti, differentem audiamus. A. Etiam hoc nomen diſſoluam vobis. A Mamertino nihílne petimus? P. Reponendum eſt tibi aliquid, Mamertine, & quidem huius generis, in quo vtriuſque noſtrum verſata eſt oratio. Non hinc abibis, niſi nos quarundam gentium

mores

mores docueris. M. Libri vos melius, vel docuerunt, vel docebunt. A. Atqui non quosuis libros legendi tempus datur. Et tu hodie nobis non liber, sed libellus eris hac quidem in re: tamen libellus loquens. M. Percommodè factum est à me, quod hesterna nocte apud scriptorem planè recentem, & adhuc viuentem, eúmque prudentem, & imprimis disertum gentis vnius mores non sine iucundo sensu legi, & vt solemus proxima quæque meminisse firmiter, omnia pæne retineo. A. Gaudemus tuo facto & tua memoria. Sed quæ illa gens? M. Audietis.

Moscorum mores.

A. Quæ munera, quantumcunque pretiosa legati ad externos principes missi reportant, ea Rex seu Dux Moscorum in suum ærarium reponit, alias se illis res repensurum promittens. De omnium, seu Ecclesiasticorum seu ciuilium hominum vita & facultatibus omne arbitrium penes Principem est, à cuius sententia consiliariorum nullus dissentire audet. Vulgò dictitant, Principis voluntatem eandem esse dei voluntatem: ob id etiam clauigerum, & cubicularium dei vocant, diuiníque nutus interpretem, & cælestium decretorum executorem credunt. Si pro captiuo rogetur, aut in re graui, respondet, *cum deus iusserit.* Interrogati Mosci de re incerta, *deus scit, inquiunt, & magnus Princeps.* Et is Pontif. Max. tantùm Doctorem appellat. Cum ad Imp. Romanum dat literas, nomen suum præponit. Græcos ritus sequuntur Mosci, vt Rhuteni omnes:

nes: & Metropolitanos à Patriarcha Constantinopolitano accipiunt, qui carnibus perpetuò abstinent, vt etiam Episcopi & Archiepiscopi. Furti, aut ebrietatis, aut aliûs criminis comperti sacerdotes, ciuili magistratui pœnas persoluunt. In templis singulis vnicum altare, & indies singulos vnicum sacrificium faciendum putant. Sacerdotes omnes gestant scipiones, quibus ingredientes nituntur. Monachi carnibus nunquam vescuntur. Si quis musicum instrumentum habuerit, punitur seuerius. Mitras nigras & rotundas ferunt Archiepiscopi, Episcopi, & Abbates. Nouogardienses albam bicornem, vt nostri. Vestes quotidianæ Episcoporum respondent monachorum vestibus. Interdũ sericeis induuntur, gestãtq; pallium nigrum, quod à pectore vtrinque insignitur liciis albis tribus, instar riuulorũ obliquorum, quę significant ex corde, & ore illorum riuulos doctrinæ fidei, & exemplorum bonorum manare. Puer natus, ter totus in sacrum fontem immergitur. Aqua singulis infantibus lustrandis consecratur, & peracta lustratione extra templum effunditur. Semper in templo abluũtur infantes. Compatres siue sponsores, quoties præeunte sacerdote vicem infantis diabolo bellum indicunt, in terram expuunt. Euangeliorum volumen non nisi locis honestis, vt rem sacram reponunt, neq; attingunt, nisi prius cruce se signauerint, & aperto inclinatoq; capite honorem habuerint: post maxime venerabundi in manus sumunt. Dies festos nobiliores epulis, potationibus, & cultu insigni vestium traducunt: vulgus, & seruitia plerumque, opus faciunt, dicuntq; feriari domi-

dominorum esse. Plebi mulso ac ceruisia interdicitur: diebus sacratioribus, vt Natalis Domini, Pasca, Pentecoste & aliis permittitur: quibus diebus non tam sacrorum, & diuini cultus, quàm potus gratia vacant ab operis: & nonnunquam ita intemperantissimis perpotationibus indulgent, vt etiam crepent. Quadragesima eorum septem constat hebdomadibus. Earum prima lactariis vtuntur: sequentibus etiam piscibus abstinent. Quod Principem credere aut opinari vident, id rectum & sequendum statuunt. Probrosum est adolescenti puellam vxorem petere: pater virginis iuuenem de filia ducenda compellat. In dotem dantur plerunque equi, vestes, pecora, serui & similia. Tertiam vxorem ducere, nisi graui de caussa, eorum moribus nefas habetur. Quartum coniugium esse Christianum nō putant. Mulieres in ædibus perpetuo mansitant, velut in libera custodia, lāna ac tela facienda tempus suum transmittentes: nec satis pudica censetur, quam externorum oculi contigerint. Nihil agunt præterea: omnia quippe opera nisi in pauperiorum domibus, seruis relinquuntur. Quidquid mulierum manibus interficitur animalium, ab eo vt impuro abhorrent. Rarò in templa, rarius ad amicorum colloquia, nisi admodum senes admittuntur. Qui à domino inuito discedit, alium dominum non inuenit. Gens seruili ingenio, minis & verberibus potius, quàm laudibus ducitur. Conqueruntur serui, si à dominis non egregiè verberantur, quasi displiceant illis. Contra, signum amoris bona & crebra verbera interpretantur.

Admirabile eſt, quod de Germano quodam fabro legi: qui cum Moſcouiæ (ea eſt ſedes Principis) vxorem duxiſſet, illa aliquando blandè maritum affata, quid eſt, inquit, marite mi, quod me non amas? Tum faber. Ego verò amo te vxor mea, & quidem multùm. Subiicit mulier, ego iſtius amoris nulla adhuc indicia video. Ille, quænam indicia requiris? Nunquam me pulſaſti, ait illa. Mihi profectò, reſpondet faber, hæc amoris indicia non videbantur. Sed tamen quia tibi aliter videtur, fiet quod optas. Non multo poſt vxorem diriſsimè verberauit, narrauitq́ue homini nobili Germano, qui per id tempus pro Maximiliano I. legationem apud Principem obibat, ſe de cætero longe ardentiorem in ſe tam bene contuſæ coniugis amorem ſenſiſſe. Cum morituri vt plurimũ certos ſeruos manumittant, illi tamen mox ſuam libertatem aliis dominis pretij dulcedine capti addicunt. Qui equitant, flagello maiorem partem, non calcaribus vtuntur. Hoſtem primo impetu acerrimè inuadunt, ſtatimq́ue langueſcunt: vt ſi dicerent, aut vos fugite, aut nos fugiemus. Vrbes magis diuturnitate obſidionis, fame, proditione quàm armis ad deditionem cogunt. Moſci in fuga comprehenſi, nec ſe defendunt, nec veniam precantur. Qua in re longè à Tartaris & Turcis differunt. Nam illi ex equo deiecti, armis omnibus exuti, grauiſsimè inſuper ſauciati, manibus, pedibus, dentibus, & quamdiu, & quacunque ratione poſſunt, vſque ad ſupremum halitum ſeſe tuentur. Hi dum nullam effugiendi ſpem vident, ſuppliciter veniam petunt, abiectiſ-

q́ue

q̃ue armis, manus iunctas in vincula vltro porrigunt, & vitam hoc modo cum seruitute se impetraturos confidunt. In multitudine quàm robore militum plus spei ponunt, feliciúsque eminus, quam cominus prælianțur. Quocirca hostem à tergo adoriri præcipuè conantur.. Non ventrem, sed femora cingunt, quo magis venter propendeat. Vnius nobilis testimonium multorum ignobilium testimoniis antefertur. Coloni sex dies laborant domino, septimo sibi. Nobilis quantumuis pauper, inhonestum ducit sibi, manu & arte victum quæritare. Turpe autem non existimat, fructuum putamina, peponum præsertim, allij, cęparum humo leuare atque deuorare. Vestibula ædium ampla & alta sunt, fores habitaculorum adeo humiles, vt ingredientibus se inclinare necesse sit. In domibus singulis, conclauibúsque singulis imagines cernes sanctorum, aut pictas, aut opere fusili. Cum se mutuò adeunt, statim caput nudant, & oculis imaginem requirunt. Eà visa, ter crucis signo se signant, capitáque submittentes dicunt: *Domine miserere.* Deinde salutant patremfamiliâs his verbis: *Deus det sanitatem.* Pauperioribus & ignotis perdifficilis est aditus, etiam ad nobiles infimi ordinis: qui fere perpetuò intra domum se tenent, quò ita auctoritatem suam tueantur. Nobiles paulò locupletiores, ad quartam aut quintam domũ non vadunt, nisi equo subsequente. Domini intra ædes semper sedet: raró aut nunquam inambulando quidquam negotij tractant. Vsura patet late, quam etsi cum scelere coniunctam esse confiteantur, tamẽ nemo propemodum

inuenitur, qui pecuniam ſuam fœnore grandi nō occupet. Quintam partem exigunt, de centum, viginti. De Moſcis ne plura afferam, temporis breuitas me impedit, & Mamertini audiendi deſideriū. P. Mira ſanè expoſuiſti nobis, & quæ à teſte oculato videntur literis prodita. A. Fuit verò oculatus teſtis, apud quem iſta legi. M. At non meus: quamquam ab iis hauſit omnia, qui ipſimet ea viderant. A. Incipiam nunc commemorare, quæ magna me admiratione affecerunt de Iaponiis.

Iaponiorum mores.

Elegantiore corporum habitu, & ſtatura proceriore mirum quam ſibi placeant. Sunt viuaces plerique, & pollent viribus. Famem, ſitim, æſtum, frigora, vigilias, & labores tolerantiſſimè ferunt. Vt primùm naſcuntur, vel adulta hyeme ad profluentem lauandi apportantur. Storeis in modum culcitæ tumentibus pauimenta conſternunt, illic ſomnum capiunt, ſuppoſito ceruicibus lapide vel tigillo, & cibum capiunt genibus nixi, cruribus inſidentes. Conuiuandi ac propinandi multas habent leges, cū ritibus exquiſitis. Vſum vitis ignorant: oriza exprimunt vinum. Sed ipſi quoq; ante omnia delectantur hauſtibus aquæ pæne feruentis. Mira dignitas nudis gladiorum laminis certorum opificum, vti nonnullæ aureorum circiter quinque millium æſtimentur. Ob crebros terræ motus ligneis plerique vtuntur ædibus, elegantia atq; arte viſendis. Magnifica extruunt templa, & ſacerdotum vtriuſq; ſexus ampla, ac ſumptuoſa cœnobia. Sermo vnus, & communis omnium:

ſed ita varius, & multiplex, vt plures videantur. Vniuſcuiuſq; enim rei ac notionis plura ſunt vocabula, quorum alia contemptus, alia honoris cauſa: alia apud Principes, alia apud plebem: alia viri, alia fœminæ vſurpant. Adhæc aliter loquuntur, ac ſcribunt: & in ipſa ſcriptione aliter epiſtolas, aliter volumina libróſque conficiunt. Armis deditiſsima gens, quæ ſunt, præter ferream fiſtulam, arcum & ſagittas, gladius incuruus & pugio (queis à duodecimo ætatis anno præcinguntur) tam egregia chalybis temperatura, vt ferrum noſtrum acie propemodum illæſa diffindat. Haſtis egregiè vtuntur, quæ noſtras & leuitate, & longitudine ſuperant. Calceis crepidíſue, ſine obſtragulo, ſandaliorum inſtar, vtuntur. Flabella gerunt, tum ad velandam faciem, tum ad auram colligendam, auro ſericóque intertexta. Sub vmbella fere proceres, alioquin aperto câpite, in ſole pariter ac pluuia vterque ſexus incedit. E coloribus feſtum habent nigrum, & puniceum: albus in luctu eſt. Credi vix poteſt, quantum plurimis in rebus victus eorum cultúſque à noſtro abhorreat. Noſtros ſuffitus minimè ferunt, condimenta noſtra aſpernantur, calidam hyeme & æſtate bibunt. In nigritia ipſa dentium decorem ponunt: quocirca atro quodam eos pigmento inficiunt. Equum nos à læua, illi à dextra aſcendunt. Inter ſalutandum nos caput: illi perleui crepidarum vel ſandaliorum excuſſu pedes aperiunt. Aduenienti amico nos aſſurgimus: illi ſubſidunt. Nobis gemmæ, illis ferrea, vel fuſilia vaſa in honore ſunt. In curationibus nos dulcia, & bene co-

cta illi salsa & acria, & cruda ægrotis apponunt: nos pullos, & altilia: illi pisces & conchylia. Pharmacis nos ferme olidis & amaris: illi perquam suauibus, & odoratis vtuntur. Nos crebrò sanguinem, illi nunquam eliciunt. Acuta, sagax, & bene à natura informata gens est, iudicio, docilitate, memoria omnibus nationibus antecellit. Paupertas nulli probro est: vix etiam in multis agnoscitur: adeo accuratè familiarem dispensant rem, & pro sua tenuitate concinni, ac nitentes incedunt. Maledicta, furta, impiam temere iurandi consuetudinem, aleam auersantur. Famæ gloriæq́ue auidissimi, dignitatis retinentissimi æquè summi atque infimi sunt. Ne dictum quidem paullo asperius ferunt. Reuerentur inter se, præcipuè nobiles, certántque officiis, & honore verborum. Ipsi rerum vilissimarum artifices, quiq́ue se in diem locant, comiter appellandi, si eorum vti velis industria, alioqui irritantur, spretóque lucello cœptum opus abiiciunt. Constantiam atque decorum ita custodiunt vulgò, vt vel ab imminente ruina, sensim ac sine trepidatione vlla recedant: cauéntque diligenter, ne quid abiectum, aut timidum, vel in dictis, vel in factis appareat. Intemperantiam linguæ maximo animo minimè dignam putant. Ac proinde vociferationes, & iurgia, neque inter populares in publico, neque domi inter maritum vxorémque, parentes ac liberos, herum ac famulos audiuntur. Etiam inter ipsas noxiorum pœnas conuitia remouentur, & verborum acerbitas. Asperis aduersisq́ue in rebus incredibilem

animi

animi æquitatem præſtant, & quidquid euenit, ſine gemitu excipiunt. Hæc quædam ſumma eſt bonorum, quibus excellunt Iaponij, cum interim multa etiam apud eos, haud probes: nec mirum: non enim Chriſtiani ſunt, & multi tamen cæpti ſunt fieri, qui ab illis vitiis paternis ſe remouent. Nunc de Sinenſibus.

Sinenſium mores.

Sinenſes ſunt longis crinibus, quos acuratè comptos, & in verticem coactos illaqueant, & oblongum ex argento clauum in laqueum inſerunt. Primarij ac diuites, quique militiam exercent, verſicolore ſerico: plebei ac pauperes, lino, ſeu goſsipio tegunt corpora. Caput operiunt præcelſo ac rotundo pileo, è tenuiſsimis virgulis atro filo prætextis. Caligas induunt affabre factas, & elegantes cothurnos, aut calceos bombycino obſtragulo perpolitos. Per æſtatem ad reliqua remedia caloribus leniendis, illud etiam accedit. Subterraneos idoneo loco effodiunt ſpecus: inde conceptam auram, intenſiorem aut remiſsiorem, prout libuerit, per omnes ædium partes admirabili machinatione diſpenſant. Magnus apud nobiles matronas honos pudicitiæ. Raró viſuntur, nec in publicum prodeunt, niſi geſtatoria ſella, prætentis ex omni parte velis, & occultæ ſpeculationis cauſſa reticulatis ex ebore feneſtellis ad latera appoſi-

 tis,

tis. Succollant serui, magna vndique stipante familia. Deprehensum adulterium æquè viri ac fœminæ capite luitur. Ad nuptias dotem non viro fœmina, sed vir fœminæ defert. Principium anni à Martij mensis nouilunio auspicantur. Eum diem publica hilaritate, natalem quisque suum priuata gratulatione concelebrant. Munera sibi, & sportulas inuicem mittunt. Apparatissimis dein epulis, noctu præsertim, exquisitissimi interponuntur ludi. Comœdias ac tragœdias exhibent sumptuosas, vel fabulis in præsens à poeta confictis, vel actionibus è vetere historia repetitis. Petauristæ, aretalogi, præstigiatores, mimi non desunt. Parietes fornicésque viridi fronde, micantibus rosis, & pretioso peristromate vestiuntur. Fragrant odoramentis ac floribus viæ, accensis funalibus, ac laternis arbores, pergulæ, fenestræ collucent: neruorum pulsu, tibiarum vocúmque concentu omnia personant. Cum sagina omnis generis, ferina æquè ac domestica, & piscibus, ostreísque & cunctis ferme illecebris, & condimentis abundent, suilla tamen præcipuè caro summorum pariter, & infimorum expetitur mensis: neque ex alio vllo animali copiosior ganea. Cibos digitis attrectare (vt sunt vulgò munditiarum diligentissimi) rusticitatis putant. Bracteatis paxillis, vel argenteis aureísue fuscinulis, concisa minutatim frusta in os inserunt. Exiguis poculis crebro haustu sitim sedant: magno cum honore verborum sibi mutuò propinant. Miro interim silentio atque ordine lances ab atriensibus inferuntur, & in singula fercula instrumen-

ſtrumentum omne mutatur. Salutandi ritus inter plebeios eiuſmodi: læuam in pugnum compreſſam obtegunt dextera. Ambas dein pectori ſæpius admouent, & ſimul accommodato ad geſtum ſermone demonſtrant, amicum conditum ſibi hærere in medullis. At primores brachiis arcuatim extenſis, ac digitis vtriuſque manus implexis, identidem ſeſe ad terram vſque demittunt: certantq; verborum officiis inter ſe, vter poſterior, alterius honoris cauſſa quieſcat. Aenea tormenta conflare, literas imaginesq; ſubiectis prælo typis excudere vetuſtiſsimo in vſu apud Sinas eſſe compertum eſt. Verſus ad imum ab ſummo ſcribendo perducunt. Literis vtuntur velut hieroglyphicis. Eæ ſingulæ ſingulis nominibus ſeruiunt, atque etiam integris interdum ſenſibus. Præter ſuum cuiuſque nationis ac prouinciæ certus inſuper, & communis eruditorum eſt ſermo, latinæ apud nos linguæ reſpondet, vulgò Mandarinum appellant. Hoc aulici, ſcribæ, iuriſconſulti, iudices, magiſtratus vtuntur: huic impenſa cura dant operam. Manci, vel aliqua parte corporis debiles, vel morbo impliciti grauiore, quàm vt ſibi parare victum vllo modo poſsint, cognatis affinibúſue alendi attribuuntur à magiſtratu. Luminibus capti ſi premat egeſtas, piſtrino ac molæ: manci, aut quoquo modo mutili, dum ſuppetunt vires, aliis alij miniſteriis affiguntur. Nullus inertiæ vel ignauiæ locus eſt. Pretia rerum non moneta nummíſue: ſed (ne locus adulterio pateat) conciſi maximè argenti pondere metiuntur: atq; in idipſum forfices, & habilem trutinam ligneolæ

thecæ inclusam iu sinu circumferunt. Fœneratores, vtpote reipub. noxij, cum aliis pœnis, tum pecunia multantur, in fœnore deprehensi. Suarum quisque mercium institor, descriptum indicē, pharmocopolæ etiam singulorum simplicium specimen ipsum coguntur pro tabernæ foribus habere propositum. Ea sæpe ab ædilibus inspiciūtur: neque componendi miscendíue, nisi præsens necessitas vrgeat, neque composita diutius asseruādi cuiquam omnino ius est. Nauigiorum fluuialium incredibilis cōpia. Quippe in iis magna pars hominum cum cōiugibus & liberis degunt: è quibus alij vecturam exercent: alij pro cauponibus & institoribus in perpetua statione sunt: nec solum in cibos, verumetiā in cultum ac vestitum, ipsasque delicias habent cuncta venalia: vt in ipso itinere, ac fluuiis vrbana commoda, & copiam non requiras. Gymnasia cū egregiis doctoribus ferme oppidatim amplè & copiosè sustētat Rex. In ea gymnasia è ludo literario primisque rudimentis pueri, & adolescentes leguntur. Studiorum præfecti quos cessatores, vel tardos animaduerterint, obiurgant primùm: dein plagis afficiunt: & ad extremum ignominia notatos expellunt. Cæteros pro cuiusque profectu ac diligentia tollunt laudibus. Adhæc regij censores tertio quoque anno gymnasia publicè recognoscūt. Demortuo Regi è filiis maximus natu: sin desint liberi (quod in tanta vxorum turba perrarum est) proximus è regia stirpe succedit. Cęteri, ne quis eorū caussa tumultus existat, remotis inde palatiis instar oppidorum, incredibili magnificentia, regio cultu apparatuque, in libera custodia detinentur:

nentur: propoſita capitis pœna, ſi extra eos fines iniuſſu pedem extulerint. De adminiſtratione politica, & re bellica plurima dici poſſent. Sed nolim nimium cupidus videri ea recẽſendi, quæ iam nuper edita ſunt in lucem, & patent omnibus. P. Duę iſtæ gentes admirabiles mihi viſæ, & Europæis comparandæ, multis etiam præferendæ. Etiámne illa, de qua tu Mamertine verba es facturus? M. Non ſanè, eſt autem vna de Peruanis, prouinciam S. Crucis Hiſpani vocant. A. Qualiſcunq; ſit, agedum in medium, quæ legiſti.

Mores Peruanorum in prouincia S. Crucis.

M. Diſtat à Suquiſachenſi, & Potoſinâ vrbibus, id eſt, à fine Peruáni regni, non procul: cingitur Orientem verſus prouinciis latiſsimis, vbi homines crudelitatis infandæ. regio ipſa æqua & plana: polum Auſtralem conſpicit ad gradus prope duodeuiginti: & quamuis torreatur caloribus, interim afflatur vento, ſic frigido, vt afficiat corpora. Bona incolæ ſunt omnes, & integra valetudine: vita longiſsima: quam multi ad centeſimum vſque annum, nonnulli ad decimum præterea extendunt: venatui indulgent: ſolum goſsipij ferax, infæcundum frumenti viníque: abundat maicio, & oryza, communi cibo: frumentum enim, & vinum à Peruano regno accerſitur, longa difficilíque vecturâ: ſed præſertim vinum, per abrupta ſcilicet viarum, & ardua montium: vt vnus plerunque cadus centenis aureis æſtimetur. Ferarum genera ad S. Crucis, diuerſa ab Hiſpaniẽſibus permul-

permulta. In iis Struthiocameli: quorum in nidis quadragena, quinquagena oua reperiuntur, tantæ amplitudinis, vt in vnius diei victum satis sint hominibus trecentis: nec desunt viperæ, & pestiferæ serpentes. Redditum est proximè de Sonaliis, quæ suum ipsarum aduentum tinnitu indicant, vt ne obsint imprudentibus: huc addendum quod sunt hebeti oculorum visu, cis tertiam vlnam: natura prouidente, vt quo virus illis nocentius, eò minorem habeant facultatem ad nocendum. Flumina plurima & auctu pluuialium imbrium latè stagnantia, vt vtram in partem fluant non facilè dignoscas. Vrbs ipsa in accliui colle, ex quo & vniuersæ prouinciæ nomen S. Crucis in monte. Alluitur riuulo ab initio Quadragesimæ ad diem vsque dominicæ Ascensionis pisculento. Mites sunt incolæ naturâ, nec inhumani: cæterùm si irritentur, intractabiles. Itatini finitimi feroces, cæteros mortalium habent contemptui, solos Hispanos in pretio, à quibus se iactāt oriundos: gens acceptarum iniuriarum apprime tenax, vt nesciant obliuisci. Mulier quædam grauissimo affecta morbo, cum esset morti proxima, dolere vehementer cæpit, & conqueri: nec lacrymis parcebat. Sciscitanti hero caussam fletus (is erat Hispanus) quia, inquit, ante hos annos viginti à te colaphum accepi, cum essemus ad Paraguaos: eius iniuriæ dolor adimit mihi vitam. Adeo verum est, quod vulgò iactatur. Qui facit iniuriam, scribere in aquam: qui accipit, in aëre. Vestium nullus vsus: fœminæ tantum foliis aut corticibus arborum aduelant corpus; vbi traditæ sunt nuptui,

minor

minor cura tegumenti: cum tamen Hiſpanorum oppida adeuntur, ſumitur amictus, in egreſſu deponendus. Vbi ſæuit frigus, quod fit plerunque flante Auſtro, domi ſe continent, totos dies iuxta focum, atque ignem agentes: exeuntes titionem geſtant manibus, eumque identidem applicant ad ſtomachum flatu ſubinde vim eius reuocantes, ne obtorpeat. Comam non nutriunt, ſed diuerſo tonſu ſe à cæteris Peruanis diſtinguunt. Sinciput alij, alij occipitium, quidam dexteram partem capitis, quidam ſiniſtram acutis conchis, ad eum modum, quo nos nouaculis, abradunt. Sunt etiam qui circumtonſo capite longiores capillos relinquunt in vertice, eumque morem, longa ſæculorum ſerie, à viro quodam, cui Paicumæ nomen, prædicant accepiſſe: eum beatum Thomam Hiſpani arbitrantur, à quo Indorum illud nomen non valde abhorret: & perhibent Paraguais euangelium annuntiaſſe: quin etiam quodam in lapide, ſi velis credere, pedum ipſius veſtigia monſtrantur. Cataclyſmum agnoſcunt. Multæ ſingulis vxores, octo, decem, plures, quot quiſque poteſt alere: neptis auo nubit. Sunt & apud illos, quæ impediunt matrimonium contrahendum, & quæ dirimunt contractum: ſunt etiam, quæ, iniuſtum licet, contractum non ſoluunt. Sancta coniunctionis vincula, & affinitatis. A fœtu concepto, dum editur in lucem, ſecubant vir & vxor: carneque & piſcibus abſtinent, ſollemni ieiunio. Vbi mulier peperit, ſi quidem marem, auus ſuperſtes, aut alius quiuis genere proximus, nomen imponit: arcum & ſagittas offert; ſi fœminam, auia filo quodam

alii-

alligat ſuras, non ſine cærimonia: pater interea per dies aliquot in lecto quieſcit: vbi ſurrexit, religio eſt animal ferire, vel leui ictu: quod is ad infantem pertineat: comeſſe quodlibet dentatum, etiam piſcem: ad vxorem accedere, donec puer primis plantis veſtigia inſiſtat. Vt puella exceſsit annum, parentes virum deſtinant (is eſt proximus à cognationis gradu ſecundo) ad illum adeunt, arcum, ſagittas, & ligonem afferunt ſymbola ſponſalia: ſi accipiuntur, ex templo gener oppigneratus abducitur domum, vt procuret rem familiarem ſocerorum, donec puella nubilis fiat. Quod ſi adoleſcentulus petere occupet, fert ſe ad ſoceros cum faſce lignorum: ſi placet ſponſus, vterque admittitur. Nulla apud illos Deorum ſimulacra: dæmonem ſolum venerantur, ei primitias offerunt frugum meſsisq́ꝫ, in venatu, piſcatuq́ꝫ, (quod ſtudium apud illos homines præcipuum) ei ſe addicũt totos, deuouéntque: non tam ſpe boni adipiſcẽdi, quam mali arcẽdi cupidine. Namq; & eorum corporibus aſsiduè nocet. Sed id inter eos, qui Varai, id eſt, bellicoſi appellantur, frequentiſsimũ. Certis anni diebus lymphata mente in ſyluas agũtur, vaſtamq́ꝫ ſolitudinem, & inconcinnis ſaltibus, vocibusq́ꝫ inconditis Candire inclamantes (de illo abſurdam neſcio quam texunt fabulam, iam inde ab eluuione orbis terrarum) per præruptos ſcopulos, denſaq́ꝫ arbuſta, per ardentes etiã prunas, & mortiferas ſerpentes incedunt, ſine vlla noxa. Funerum ingens ſuperſtitio. Vt mulier viro tradita eſt, funebrem tunicam ſibi atq; illi perpolitè texit, in qua cadauera inſuenda. Vbi deſperata eſt ægroti va-

ti valetudo, propinqui plurimum arenæ congerunt, in qua deponatur semimortuum corpus: eum existimant lectum esse quàm mollissimum: & aliquot ante mortem diebus moribundo adsunt, viuenti, & videnti sepulcrum effodiunt: dein cadauer rubro nigróque illinunt, horrendum in modum: diuersis plumis exornant: arcum, & sagittas, reliquaq; arma apponunt, quibus olim vsus in bello: nonnihil etiam cibi & potionis: cadum ex maicio in similitudinem vini corrupto: anatem præterea, & gallinam: & post vltimam conclamationem admonēt, vt festinet fugam, dum suppetit cōmeatus. Coniunctissimus quisq; attonso capite luctum ostentat. Octauo post die à præcone indicuntur exsequię: & cōueniunt frequentes. Sed pridie eius diei, vt habeatur hic mortuo honos, sese vino ingurgitant. Post annū instauratur funus eodem ritu, & repetitur ornatus cōptusq; capitis toto anno neglectus. Varai nō adeo superstitiosi, nec tamen funerū negligentes. Vt quis mortuus est, q sunt ex eodē genere, ad parietem solúmue allidunt caput, corpus etiam ex alto præcipites agunt, quasi quęrentes mortē per speciem mœstitię. Mira dieb⁹ festis crudelitas. Si quem in prælio cœperunt, eum per illos dies nigro purpureoq; colore depictum, adornatū plumis, repletum mero, quo lætior contemnat mortē, alligant arbori: is vel ab ebrietate, vel à desperatione animo sumpto (neq; enim se redimi vlla ratione pateretur) cōtumeliis iaciēdis in circumstantes, probrisq; fœdissimis, instigat vltro ad cædē. Tum testulis coniectis in faciē carnificis, exprobrans virium infirmitatem, adeo incendit homi-

hominem, vt vix tandem ligneum pugionem, duratum olim ad ignem, ter'q; quater'q; magna vi adigens in caput, medium diffindat: accurrunt statim mulieres, & (quod horreant aures) recentes à morte artus, & adhuc tepidos auidè deuorant, laniatu infando. Noctu iter faciebat Hispanus cum indigena, viarum & sermonum perito: ad radices montis audit non procul, duos verba facientes: quærit de comite qui sint: Indus, inquit ille, cum dæmone colloquitur. Tum curiositate humani ingenij, cum accessissent propiùs suspenso vestigio, Indus solus repertus: & interrogatus vbinam esset alter, qui loquebatur, diffugisse respondit ad eorum aduentum: tum orauit, vt apud se quiescerent illam noctem. Domus erat longa pedibus centum, & latè patens, vt aliæ in illo tractu, nullis distincta contignationibus, aut cubiculis: nullum in ea instrumentum, aut supellex, præter pharetram, & arcum, ac rete pensile pro lecto, cui hiberno tempore substernunt prunas, ad rigorem frigorum molliendum. Cognouit Hispanus huc sæpe dæmonem se afferre: ergo cum clanculum in pariete IESVS NAZARENVS carbone scripsisset, audiuit iratum diabolum attulisse mortem domino, dein amplius eam domum ingredi non esse ausum. Varai habitant in locis proceritate arborum opacissimis: earum pleræq; feraces fructuum, Peruano regno, nedum Europæ ignotorum. Poma sunt infra magnitudinem pyri, nigra extrinsecus, intrinsecus alba: nascuntur in ipso trunco arboris, non sub foliis: ita densa, vt corticem operiant. Inter Varaos nullum honoris di-

scrimen

ſcrimen aut dignitatis: ſed ipſos inter ſe ęquales eſſe iudicant, finitimis ſuperiores: quos etiam bello captos, opere exercent, eosq; contemnunt. Scytharum more nullam habent ciuitatem: domos facilè mutant, & ſupellectilem: & ſi hæc illis omnino curta, aut, præter arcum, & ſagittas, grandesq; cucurbitas, quas minutis quibuſdam vtenſilibus ſtipant, potius nulla. Plures vxores habere decorum eſt: à reliquis abſtinent. Filiorum exortum parentes trimeſtri ieiunio excipiunt, certaq; ciborum abſtinentia: trimi pueri, aut quadrimi depelluntur à lacte, tum eos ad omne crudelitatis genus exercent: bello captos illis permittunt ſagittis petendos: qui certo ictu expoſitum interfecerit, laude & præmio, inſuper etiam interfecti cognomine honoratur. Hi luſus infantium: hæc iuuenum æmulatio: quin & viri ipſi in magno nominum ambitu ſunt, pro numero ſcilicet occiſorum in bello. E crudelitate enim ac cæde genti nobilitas: ad eamq; excitari ſe volunt impoſitis nominibus canum, tigridum, aliarumq; ferarum animantium. Lunam naſcentem ingenti clamore, totiusq; corporis iactatione venerantur. Nulli dij. Nullæ deorum imagines. Nulla formula, aut conſuetudo iuriſiurandi. Religio nulla. Septem genera dæmonum, & nomina agnoſcunt: eos vt colant, malorum, quæ ab ipſis inferuntur, mortis etiam timor facit. Sunt tamen ſuperſtitionibus maximè dediti. Ineuntibus bellum ſi ſagittæ deciderint, ſi lectorum penſilium funes rumpantur, pro omine habetur: venefici inſpectas ſagittas reiiciunt, probántue: infelices illæ, &, ſi retinean-

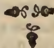
tur, hæsuræ in corpore retinentis: hæ certę, & nunquam frustra mittẽdæ. Cæterùm cum se luna curuare cœperit in cornua, vt colliment, brachia: vt celerius currant, suras & femora, plurifariam incidunt: mox puluere è combustis corporibus ferarum rapacium, aut velocium aspergunt: eodem modo mulieres brachia, faciem, crura, quæ postea cuiusdam arboris succo (cæruleus est, atq; omnino indelebilis) ornatus caussa perfundunt. Sed hæc eorum consuetudo affligendi punctiunculis corpora cõmunis est, non secus atq; apud nos flagellis verberandi. Hac formidine pueri coërcentur: pueri, inquam, nam in adolescentes, aut natu grandiores nulla animaduersio. Furti crimen apud eos ex omni memoria ignotum: & ideo magis vitatur, quàm si vetitum esset. Nihil venale: si quis veste, aut re alia careat, donatur ab his, qui abundãt. Mortuorũm corpora contingere nefas: eos tamen lacrymis & lamentatione prosequuntur. Mulieres continuantes diem ac noctem eiulando ieiunę cadaueri adsunt, tunduntq; parietem capite, & pauimentum crebra corporis volutatione verrunt. Mitius viri se gerunt, ostendunt defuncti sagittas, arcum, & clauam (claua enim magni ponderis in præliis Varai vtuntur) non sine eius laudum, & rerum præclare gestarum commemoratione. Totos dies octo peraguntur hæc tristitiæ irritamenta: noctes interea ducuntur insomnes: aut à somno reditur ad vociferationem, & luctum. Quibus autem lacrymis & conclamationibus prosequuntur funera, iisdem etiam excipiunt carorum aduentum: vt iam nostri ab effusa illa comploratione,

tione, vel decessisse aliquem cognoscant, vel accessisse. Atque hæc de moribus Varaorum, qui nunc paulatim, Deo annuente, mitigari, & ad humanitatem traduci cœpere: & apparent in eis aliqua vestigia bonitatis. Repertus vnus, qui in illa plures vxores habendi licentia vitam castam, & cælibem duxerat iam annum quinquagesimum: interrogatus, vllósne stimulos sensisset, ignésue libidinis: plurimos respondit, & acerrimos: sed omnes illos, quòd admoneretur animus, vni Deo, cui placeret castimonia, morem gerendum esse, superatos: is nunc ablutus baptismo, in suscepto vitæ proposito libentius perseuerat. Hæc erant, quæ cupiebatis, & ego debebam. A. Fuerunt sanè iucunda. Quod reliquum est, suadeo, vt cognoscendis gentium moribus maiorem demus operam: habet enim ista res vtilitates non modicas, nec paucas, quantum ego videre animo possum.

ANNOTATIONES.

QVæ de Persis, Ægyptiis, Scythis diximus, ab Herodoto, & Iustino deprompsimus: poteramus etiam à Diodoro. De rebus Turcarum elegimus aliqua è libello Bartholomæi Georgieuizij Peregrini Hierosolymitani. De Moscouiticis quæ afferimus, tradidit Sigismundus Baro, qui binis legationibus ad Basilium Magnum Ducem, missus à Maximiliano I. functus est, & diu in Russia commoratus, omnia

diligenter explorauit. Mores Iaponiorum, & Sinensium verbis Petri Ioannis Maffei retulimus è libris historiarum Indicarum 6. & 12. De Peruanis ista, & plura ad nos Patres nostri, qui illis in locis rei Christianæ dant operam. Dictio est Francisci Bencij, quem tibi ex orationibus & versibus Ingolstadij recusis notum esse arbitror. Viuit Romæ, professor olim eloquentiæ: nunc, quemadmodum accepi, philosophiæ de moribus. QVOD QVISPIAM IGNEM QVÆRAT) *Hunc locum Plauti ex Aulularia, qui in vulgatis libris deprauatè legitur, & correxit, & similibus ex eodem poëta prolatis explicauit Commentariis in Catullum Muretus, in epig. ad Furium.* FINIVM REGVNDORVM) *Ad agros, non ad ædificia vrbana pertinens loquendi genus. Regere vetusto significatu est discernere, discriminare. Tibull. Qui regeret certis finibus arua lapis. Ergo finium regundorum, est finium statuendorum, discernendorum, &c.* NOS ATHENIENSES) *Ex Eustathio docemur viros Athenis natos dici solitos* ἀθηναίους *Athenienses: mulieres autem* ἀττικὰς: *vt virum fortem* ἀνδρεῖον, *fœminam* ἀνδρικὴν. *Hinc Glycerium apud Terentium rectè vocatur ciuis Attica, non Atheniensis.*

PROGYMNASMA
PRIMVM ET SEPTVAGESIMVM.

Sacrum florilegium, Id est, Christiana, Catholica, seu Ecclesiastica, Monastica bono numero aut latino ex barbaris, aut latinius, ornatius, copiosius expressa.

CARLESIVS, IANVARIVS.

CARLESIVS. Omnimodis, Ianuari, vehemẽterq́ probo, quod te solere inaudiui iam pridem, & paulò ante, quàm tu salutationis officiiq́ caussa pedem huc inferres, ex ore Donatelli, tui an mei? quando tibi non concedo, vt eum plus ames, quàm ego, fidelius cognoui, quodq́ acerrimum tuum in colenda latinitate studium manifestè prodit: vt cum legis scriptores, quos Græci patres τὺς ἔξω, externos seu extraneos, non Christianos videlicet appellant, haud oscitanter incuriosèq́ obserues, si qua inde verborum mundicies ac lepos, si quæ loquendi formæ rebus Reipub. nostræ melius, hoc est, vt ego interpretor, purius, magiş propriè, planius, decentius, vberius

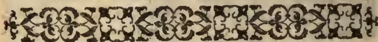
etiam eloquendis sumi percõmodè possint. Quam operam maiore vtique cura & sedulitate adhibere consuesti in Christianis tum veteribus nonnullis, tum recentioribus multis: qui quidẽ ad notitiam rerum orationis limatę ac perpolitæ laudẽ adiungendã sibi putauerunt. Etenim si in ciuilibus ac profanis vetusta nouis, electa triuialib⁹, nitidiora sordidioribus anteponimus, cauemusq́ꝫ, ne in barbarorum semilatinorumq́ꝫ turbam cõiiciamur, cur tandẽ isto honore sacra & diuina impertiri fugiamus. nempe vt sententiarũ dignitati auctoritatiq́ꝫ, sermonis (quanta nimirũ potest) quasi pulchritudo respondeat? Deteruntur, obfuscantur, languẽt, frigent, iacent, quæ, cum per se illustria, magna & mirabilia sunt, oratione agresti, horrida, inquinata & immunda deniq́ꝫ efferuntur. Quæ dico, nõ ita velim intelligi, ac si voces omnes, sermonẽ totum quo nostri vtũtur mutari, & ad Ciceronis priscorumq́ꝫ illorum perpendiculum omnia exigi postulẽ: cuius enim hoc foret stultitię, vel insanię poti⁹? Pleraq́ꝫ impropria admodũ, insulsiora, ac velut deformiora, magisq́ꝫ ab ignoratione, quàm à necessitate inuecta, melioribus inter loquendũ scribendumq́ꝫ emẽdari posse autumauerim. I. Equidem facio, Carlesi, quod dicis, idq́ꝫ adeo semota segnitie, vt mihi indices quoq́ꝫ ad vsum priuatum confecerim. Et volupe est, hunc potissimũ sermonem nobis incidisse: assentiorq́ꝫ tibi in eo maximopere quòd ais, res nostrates & posse, & debere, nisi causa aliqua vetet, verbis lectiorib⁹ explicari. Illud præterea, neutiq̃ inficiandum censeo, de materiæ splendore, & nobilitate multum detrahere sermonis

nis informe, illotum, incomptum, & tanquã scabie fœda respersum genus. Verumenimuero, in sacris vidẽdum est (iam enim ciuilia dimittimus) quatenus, & quando id fiat. Nec enim omnia eodẽ ordine, aut semper habere ius sit. Quædam fortasse nũquam cõmutauerim: quædam, non sæpe: quædam quoties videbitur: toties aũt videbitur quoties aut congrediendum, aut quippiam conscribendũ erit. C. Si teneo sensum tuum, nec fallit cõiectura, non diceres trias pro trinitate, sacrum pneuma aut flamen pro spiritu sancto (quamquã poetis, qui metri legibus compulsi, in verbis licentiam sibi pmittunt, & alioq̃ suos idiotismos sequuntur, per quos ab vsitata ratione loquendi, vt debẽt, recedunt, talia prohiberẽ non solemus) aut legatus Christi pro Apostolo, aut Vestalis pro sacrata virgine, quod tamen quibusdam ineptis gemmeum visum est: qui, miror cur nõ etiam sacerdotes nostros popas vocent, quò eos rerum Romanarũ tanto scientiores crederemus. I. Ego vt ad istorũ exemplũ malẽ saperem? subst omachor, cum in huiuscemodi an superstitiones, an deliramẽta? legẽdo incurro. C. Rarius porrò, & loco, Patres purpurati pro Cardinalibus, vates pro Prophetis, testes pro Martyribus, vetus aut nouum instrumentum pro Testamento. I. Sanẽ. C. At nunquam non, in diuos referre pro canonizare, templũ pro ecclesia, sacerdotium pro præbenda, aut beneficio. Nam vel inscientiam, vel latinitatis contemptionem, vel hæc ambo iunctim progenerasse nobis tot vocabula aliena, mõstrosa, lutulenta certum est: quod similiter de locutionibus accipiatur. I. Bene iudicas de iudi-

cio meo. Sunt enim mutationes quædam odiosæ, etiam doctis, & sermonum vtriusque linguæ non ignaris: aliæ non ita multis gratæ: nonnullæ offendunt neminem: quandoquidem propriè rem, clarè, & festiuè declarant. Cæterùm semper in vsu vocum istarum, & loquendi generum, quæ latinitatis & ornatus desiderio in scriptura aut sermone à nobis adhibentur, idq́ egregiis ac piis auctoribus viam præeuntibus, non cuiusuis de populo, sed prudentium eruditorumq́ placito hærendum: quorum arbitrium, & existimatio valere debet, & plus æquûm quàm iniquûm posse oratio. C. Permirum est, cum artifex nullus alterius artis hominem corrigere, aut reprehendere audeat, nec sutorem cocus, nec pistorem lanius: atque vt ad liberales disciplinas veniam, non dialecticus astronomum, non rhetorem musicus, de sermone tamen omnes iudicare, & velut rogati sententiam dicere volunt, etiam qui sine solœcismis nihil ferme loquuntur. I. Sic profectò: latissimè fusam, & infinitatem quandam complectentem linguæ scientiam etiam elingues sibi arrogant: quibus Propertius occinat illud suum: Vnusquisq́ sua nouerit ire via. Sed tolerandum, quod mutari nequit: hi sunt iam mori mores. Non præteribo adhuc animaduersionem necessariam, quæ nisi adsit, pro laude risum merebimur. C. Quæ illa? I. Non ita intexenda sunt omnia in oratione, vt posita cernuntur in istis indicibus, sed considerandum, ecquid hoc verbum, hoc genus loquendi, pro barbaro, nulla mutatione, in hac sententia, hoc articulo vsurpãdum sit. Et quædam

nisi

nisi cum scribimus non adhibebimus: quæ item si nuda ponantur, nimis comparata, & puerilis ostentationis plena videbuntur: quoniam eorum vis & vsus nisi in contextu orationis apparère & exerceri non potest. Verùm istuc magis pręcipiendum pueris quã grandioribus videatur, & tu quid velim per te intelligis. C. Etiam. Tuum indicem illum cum ad me redieris tecum apportabis. I. Fecero. Nunc aliò nobis sermo conuertatur.

INDEX.

A.

si dicas: soror mea, in illo monasterio creata est Maxima. Atq; vt illæ puellæ sunt & dicuntur monachę, sic earum rectrix dicetur monacharum mater.

Acceptio personarũ) Discrimẽ hominum, personarum. Non est acceptio personarum apud deũ. Non respicit personam deus. Inter homines nullũ facit discrimen deus.

A creatione mũdi) Ab vltima mũdi origine. Ab orbe condito. Post hominũ memoriã. Post homines natos.

Adam vetus, seu caro) Inferiores animę vires, cupiditates, libidines.

Ad pedes Apostolorũ) Priuatis opibus in cõmune collatis. Quidquid habebãt, ad pedes Antistitis abiecerunt, vt proprium cuiquam nihil esset. Nihil sibi reseruantes, in commune omnia collocabant.

Aduentus domini) Dies sacri dominico aduentui. Hebdomades quæ anniuersariam Christi nascẽtis memoriam præcurrant. Quo tempore exspectatio virginei partus celebratur.

Aduersitates, tribulationes) Res incommodæ, & asperæ, graues, afflictæ, duræ, turbidæ. Casus aduersi, calamitates, tempora: hoc enim postremo M. Tullius casus iniquos appellare cõsueuit, vt lib. 1. epist. 9. Scripsi versibus tres libros de temporibus meis. Ibid. Habui non temporum meorum solum rationẽm, sed etiam naturę. Et epist. 6. lib. 4. Seruius tamen tuus omnibus officiis quæ illi tempori tribui potuerũt. Pro lege Manil. Omne meum tęmpus amicorũ temporibus transmittẽdum putaui.

AEdificare) Vt cum dicimus, hoc non ædificat, est paruę ædificationis, &c. Bono, malo exemplo esse. Res aut homo boni, seu mali exempli. Res nouo & pessimo exemplo acta.

Agnus dei) Cereæ agni cælestis imagines, effigies. Agni è cera ritè consecrata ficti. Sacrata in cera effigies agni cęlestis. Diuinus agnus in cerea effigie. Sacra agni Dei imago. Sacra sigillaria cerea diuini agni.

Altare portatile) Subdu-

stile

ctile, explicatile. Altare tẽporarium.

Anagoge) Genus interpretandi, cum apertum orationis argumentum ad sententias interiores sanctioresq; traducitur.

Angeli) Beatæ mentes. Mentes illæ cælestes, & ab omni concretione mortali segregatæ. Cæleſtes animi. Mentes beatæ, corporibus ſemper vacantes. Quæ ſunt ab omni admiſtione corporum puræ atq; ſinceræ

Anno domini) Anno poſt Chriſtum natũ, Chriſti nati. Anno à ſalute humano generi reſtituta, recuperata. Anno à puerpera Virgine, à partu virginis.

Antipedium) Palliũ quo altare prætexitur. Sacra veſtis ad ornatum altaris.

Apoſtatare à fide) Ad hæreticorum caſtra transfugere. Sacra Chriſti deſerere.

Apoſtata & apoſtatare à religione) Deſertor religionis. Fœdifragus monachus, transfuga, cucullũ abiicere.

Apparere, apparitio. N. imago ſecundum quietem mihi obuerſata eſt.

Aqua benedicta) Aqua luſtralis, piacularis, ſacra. Vas ipſum græcè περιρραντήριον, vt ipſum quoque aſpergillum.

Arma Paſſionis) Chriſti ſuppliciorum imitamenta. Chriſti cruciamẽtorum inſignia. Sacra monumenta redemptionis noſtræ.

Articuli fidei) capita fidei.

Aſſiſtere alicui in agone) Confirmare aliquem in ſupremo vitæ tempore, quo anima diſceptat. Succurrere cuipiam in extremo certamine. Adiuti firmatiq; morientes, illa præcipue hora, quæ de annis omnibus ſententiam fert. In ſupremis firmare quempiam.

Aſſumptio Mariæ) Qui dies diuæ dei genitricis aſſumptioni ſacratus eſt. Vide, *Dies aſſumptionis.*

Audire miſſam) Intereſſe rei diuinæ, ſacræ, diuino ſacrificio Rem diuinam obire Miſſa autem Græcis Patribus λειτουργία, ἱερουργία, μυσταγωγία, προσφορά, θυσία,

σία, τελετή. Quarum vocũ explanationem require à Stephano Duranto de ritibus Ecclesiæ, lib. 1. cap. 1. Quod noster, Ite missa est, apud antiquos dicebant, *λαοῖς ἄφεσις*.

Aue Maria) Angelica salutatio.

Austeritas vitæ) Victus cultúsq; imprimis horridus & asper.

B.

Bacchanalia) Hilaria vocant nõnulli. Liberalia. Dionysia. Quibus diebus bacchatur hominum effrænata licentia. Lupercalia. Illud anni tempus, quo proni esse in licentiam, & fluere in luxum homines solent. Dies quibus bacchatur impunita licentia? Quibus proni homines in lasciuiam, & in luxuriam fluentes.

Baptizare, baptismus, baptizatus) Salutare lauacrũ. Sacro baptismate ablui. Salutari ablutus aqua. Sacro sancto Christianorum ritu abluere. Baptismate inficere. Sacro rore tinctus. Sacrosancto, æternæ salutis fonte ablutus, tinctus, initiatus. Sacram ab eo ablutionem accepit. Sancto ablutionis sacramento initiare. Sacro lauacro tingi. Qua hora pueris sacra aqua ad salutem inficiendis opera impenditur. Tingi aqua lustrali.

Baptisterium) Dionysius *τὴν μητέρα τῆς υἱοθεσίας* matrẽ adoptionis, Zonoras *κολυμβήθραν*, Amb. Damasc. alij fontem sacrũ, regenerationis sacrarium vocitant.

Baptismi dies) Lustricus dies. Ad baptismum quoque pertinent, lustrare & lustrator.

Benedicere, benedictio) Bene precari. Fausta cum prece dimissi sunt à Pontifice. Sancta benedictione afficere. Sollemni precatione quempiam lustrare. Crucis vexillum, quod sollemni precatione consecrârat Põt. Max.

Beneficium) Sacerdotiũ.

Bene viuere) Purè & castè vitam colere.

Blasphemia, blasphemare) Atroces voces, quales multę à nefariis hominibus in deum ac dei prouidentiã iactantur. Verborum impietas. Diuinum numen verbo violare.

violare. Scelesta lingua deũ violare. Impia verba in deũ profundere, iacere.

Bona opera, & bona opera facere) Virtutum officiis fungi. Virtutum officia pręstare. Piæ, sanctæ actiones. Actiones cum pietate susceptæ, præclaræ. Virtutis exercitatio. Vsurpatio piorum munerum.

Bonæ conscientiæ homo) Homo rectus. Homo extra culpam viuens.

Bonæ, felicis memoriæ, recordationis) Cui mortuo bene sit. Cui Deus mortuo benefaciat.

Breuiarium) Codex precum horariarũ. Non tamen male breuiarium, quam vocem suo loco explicauimus in annotationibus.

C.

Cælum, cælestes) Cælestes domus, consilium cælestium, superæ sedes, ad illas oras, vbi placidissima quies, & vita sempiterna vigent.

Cærimoniæ) ritus Ecclesiastici.

Calendarium) Fasti, Diarium.

Calend. nouum seruare) Anni obseruationẽ ad præscriptum noui Calend. dirigere.

Canonicatus) Sacerdotium. Pinguis canonicatus, opulentum sacerdotium.

Canonizare) In diuos referre. Ad sanctorum numerum, ordinem adscribere. Cælestes honores alicui decernere.

Cantare vigilias mortuorum) Funebri psalmodia alicubi parentare. Funeralia.

Cantus figuratus) Symphonia.

Capitulum) Canonicorũ senatus, collegium.

Caputium cappa) Cucullus, non cuculla.

Caro) Vide Adam vetus. Concupiscentiæ.

Carnis priuiũ) Vide Bacchanalia.

Cardinales) Patres purpurati. Ecclesiæ summum consilium. Summum orbis Christiani consilium. Supremus Ecclesiæ senatus. Cardinalium collegium.

Casulæ, cappa) Sacræ vestes. Vestitus sacerdotis. Ornatus sacrificalis.

Casus cõscientiæ tractare) Expli-

Explicare quæstiones de moribus ad Christianã vitam,conscientiámq; moderandam. Officia hominis Christiani tradere. Res ad Christianũ officiũ pertinentes. Suscipere doctrinã pervtilem,quid sit officium hominis Christiani. Explicare controuersias, quæ ad conscientiam pertinent. Quæ docẽtur de finibus bonorũ & malorũ in re Christiana.

Catechismus, & Catechizare) Scholæ catechismi. Catechistica disciplina. Lex christiana. Christianis præceptis pueritiam instituere. Expolire, excolere catechismo pueros, plebem, rudes. Christianæ disciplinæ elementa. Initiamẽta christiana. Instituere scholas doctrinę christianę. Imbuere christianis rudimentis. Erudire fidei nostræ mysteriis. Fidei christianæ præceptiones. Christiana catechesi populum formare. Christianæ fidei dogmata. Christianæ doctrinæ rudimentis instituere pueros. Instituere pueritiam in præceptionibus christianis. Initia christianæ legis exponere.

Catholicum fieri) Catholica dogmata amplecti. Cũ catholica religione recõciliari. Se ad catholica mysteria conuertere. Vide, *Conuerti ab hæresi.*

Celebrare, & missam celebrare) Sacrificare Sacrificiũ, sacra, rem diuinã facere, conficere, peragere, Sacris operari. Sacra perpetrare. Cæleste hostiam immolare. Res diuina apparatissima pompa confecta. Sollemnia missarum inire.

Cella monachorum) Cubiculum.

Chorus in templo, seu monasterio) Odeum, a cantu. Veruntamẽ licebit contentũ dicere, vt arbitror, de cõtẽto: & quoniã chorus multitudinẽ & coronã conuenientiũ certo loco templi ad canendum significat, eadem voce exprimere locum.

Christiana religio, seu Ecclesia) Christiana Respub. Res christiana. Christi instituta.

Christiani, nõ christiani) Qui Christi disciplinã profitentur. Christianorum sacris imbuti. Qui falsas religiones colunt.

Chri-

Christianum facere, seu fieri) Ad Christū adiungere. Christo nomen dare. Christiana sacra suscipere. Christianis sacris imbui. Christianā disciplinam complecti. Christianæ militiæ adscribi. Ad sanā religionē à Brachmanarū fabulis, & impura superstitione traducti. Reiecto idolorum cultu ad Christianam Ecclesiam se aggregarunt.

Christus redemit) Hominum mentes expiauit. Patris numen humano generi infensum placauit, aditumq; nobis in cælū patefecit. Seruile iugum à ceruicibus nostris deiecit.

Clericum fieri) Clericum profiteri.

Coadiutor Episcopi, Abbatis, &c.) Episcopus, Abbas designatus.

Coadiutor, seu conuersus) Administer rei domesticæ. Qui domestico opere exercetur. Rei familiaris adiutor. Ad domestica ministeria adscriptus. Adiutor operum.

Cœna Domini) Dies sacer cœnæ Domini.

Commēdare Deo aliquid in oratione) Consulto per preces ac sacrificia domino. Consulto suppliciter deo.

Communicare, cōmunio) Ad sacram synaxim, mēsam accedere. Sacro munitus viatico, de moriente. Panē cæleste accipere. Cæleste epulū. Cælesti pane refici Sacro sancto Christi corpore pasci. Cælesti exceptus conuiuio. Elutis animi sordibus diuinū conuiuiū celebrare. Pabulo cælesti refecti. Percipere sacrosancta mysteria.

Communicare cū aliquo) Communione iungi.

Concionari, Cōcionatores) De rebus diuinis ad populū dicere. Oratores Euāgelici. Euangelij pręcones, nuntij. Euāgelia explicare. Qui sunt populo à concionibus. Ecclesiasten agere.

Concupiscētia) Libidines, cupiditates. Indomitæ animi cupiditates. Effrænatæ libidines. Turbulētæ, & cōcitatę animi permotiones.

Confessarius) A cōfessionibus. Qui sibi cōfitenti aures dederat. Suæ conscietiæ iudicem. Missi qui delicta confitentibus aures cōmodarent. Quo ad sacras confessiones vtebatur.

Confeßio, confiteri) Eluere animos peccatorum sordibus. Confeßionis sacraméto perpurgare animum. Patefacere conscientiæ labes ac vulnera. Expiare peccatorum sordes. Perpurgatus salutari cõfeßione peccatorũ, commissorum. Vitæ noxas cõfeßione delere. Pestilentiæ virus euomere. Obire confeßionis sacrũ mysterium. Crimina sua apud sacerdotem accusare, exponere. Conscientiæ maculas pœnitentiæ sacramento eluere. Sacerdoti se ritu catholico aperire. Peccata cõfeßione deponere. Confeßione sordes conscientiæ abstergere, maculas abolere.

Confiteri generaliter, cõfeßio generalis) Expiare superioris vitæ noxas. Confeßio omnis anteactæ vitæ. Omnium annorum confeßione expiati. Aperire omnia peccata, quæ vel à pueritia meminerimus. Totius vitæ flagitia sacra cõfeßione expiare. Repetita confeßione omniũ à pueritia peccatorum. Exposuere omnes sacerdoti, quid quisque dolendum egisset in vita. Confeßio vniuersæ vitæ Repetita confeßio, vel ex eo tempore, quo iudicium facere poterant. Confiteri de peccatis tota vita admißis. Animi labes quas in omni vita collegeris expiare. Totius vitæ maculas confeßione eluere. Non reticentibus qua in re per omnem vitam deliquisset. Vt alterius quasi ordirentur vitæ initium, veteris planè omnis crimina sacerdotibus aperiendo repetiuerunt. Annorum omnium culpas exponere. De criminibus vel ab ipsa pueritia confiteri. Absoluti noxiis, quas vel à pueritia contraxerãt. Retroactam vitam confeßione detegere, aperire.

Contritio) Dolor ex flagitiorum recordatione susceptus.

Controuersia) Dogmata quæ in controuersiam vocantur.

Conuerti, conuertere ab hæresi) Ad Ecclesiam reduci. Posita contumacia suauißimo Ecclesiæ iugo ceruices suas subiicere. E summa caligine ac tenebris in lucem catholicæ veritatis eruti. Ad

sinum

sinum catholicæ Ecclesiæ redire. Respexerunt fidem catholicam. Restituti, redditi catholicæ religioni. Ad Ecclesiæ, seu Pōtificis max. auctoritatem redire. Cum sancta Romana Ecclesia in gratiam restituere aliquem. Ecclesiæ recōciliari. Deduci de prauis opinionibus. Ereptus error deprauatæ religionis hominibus. Eiicere, eiurare hæresim. Haurire orthodoxam doctrinā. Reddere se Ecclesiæ. Peruersarū opinionum venenum, virus eiicere. Abiurata hæresi se cum Ecclesia catholica coniūgere. Religionem Catholicam respexêre viginti. Eiicere se à prauis opinionibus de religione. E seditiosis sectis extulêre se nonnulli. E falsarū opinionū salo transferre se in catholicam cymbam. Ad cœtum recte sentientium redire. Ad imperium Romanæ Ecclesiæ se reuocare. Repudiare falsarū cōmenta opinionum Romanæ Ecclesię manus dare. Excutere prauas opiniones. Eiecerunt pestem, quam in animo habebant. Perfugæ ad Ecclesiā Catholicā reducti.

Conuerti, conuertere ab improbitate) E corruptis moribus ad emendatiorem vitā traducti. Ad bonā frugem reducti, redire. E peccatorum, scelerū gurgite extrahere quempiam. Ab improba peccandi consuetudine se reuocare.

Cōuerti à paganismo) Qui reiectis tenebris vanarū superstitionum, luce diuinitus immissa ad Christianam religionē se applicant. Simulacrorū cultu abiecto, vnius Christi cultui se consecrare. Ad sanctum Christi cultum redigi. Christianis se sacris addicere. Vide *Christianum fieri.*

Corporalis theca) Sacrorū linteolorum thecæ.

Creator) Vis diuina rerū omnium effectrix.

Crucifixus, crucifigere) Signum pendentis Iesu. Simulacrū Christi domini in cruce exspirantis. In crucem actus, sublatus, cruci affixus. In crucem tollere. Supplicio crucis affectus, cruce affectus.

S. Crux) Lignū in quo salus nostra ingemiscente rerum natura pependit.

Cum, seu in superpellico) Linteati, linteis induti tunicis, albati, lintea vestis.

Cum, seu in casula) Cum veste ornatuq; sacrificantiũ.

D.

Damnare) Sempiternis suppliciis mactare. In æternas miserias & tenebras deiicere.

Dare eleemosynam) Stipem conferre in egentes, mendicos. Benigne facere.

Dare pœnitentiam) Piaculum imponere.

Dauid præfigurauit Christum) Moribus & factis vẽturum Christum multis in rebus repræsentauit.

Dedicatio) Religionibus cõsecratum, dedicatũ templum. Sollemnia ac iusta consecrationis.

Degradatus, degradare) Exauctoratus. Sacerdotij dignitate cum ignominia spoliatus. Exaugurare. Præsbyterio abdicare

Deuotus) Religioni deditus, religiosus, castus, pius, sanctus.

Deuotum esse alicui sancto) Præcipuo quodam cultu D. Petrum venerari. In S. Pauli maximè cliẽtelam fidemq; confugere. In fidem ac patrocinium D. Magdalenæ se conferre. Religione magna S. Catharinæ tenebatur. Ioanni Baptistæ gens illa eximio cultu, ac præcipua religione deseruit.

Diabolus) Hostis humani generis. Vafer humani generis inimicus.

Dies annuntiationis) Dies cælesti ad Virginem nuntio sacer.

Dies assumptionis) Dies assumptę in cælum genetricis sacer Quo die assumptionis Mariæ anniuersaria gratulatio celebratur. Quo die assumptæ in cælum Virginis memoria recolitur. Commemoratio Virginis in cælum ascendentis.

Dies S. Catharinæ) Quo die Catharinam Martyrem Christiana veneratur Ecclesia. Dies D. Catharinæ festus, sacer. Qua luce S. Catharinæ sacra natalitia celebrantur.

Dies cinerum) Cineralia. Ex lib. Q. Corradi de serm. lat. copia disces quo pacto alios dies religioni dicatos, ad

ad veterem formulam nomines. Laurentalia, Paulilia, Fabianæ, Antonianæ feriæ Octodialia, qui octo dies sunt attributi Diuis quibusdam augustioris religionis caussa. Octauas vocant.

Dies corporis Christi) Dies quem augustissimo ritu Eucharistiæ anniuersarium sacrum colimus.

Disciplinas facere) Pœnæ nomine se acerrimè verberare. Voluntarium de se pœnã verberibus sumere. Corpus voluntaria verberatione coercere. Se flagellis cædere. Se voluntario cruciatu conciderunt flagris. Verberibus in suum corpus animaduertere. Flagris se multare, Ad domandum corpus verberũ adhibere disciplinã. Supplicium non leue de se voluntaria diuerberatione sumpsérũt. Acerbissimis flagris castigare corpus.

Dispensare cum aliquo) Canonis, seu legis gratiam facere alicui.

Dispensare in voto) Voti religione soluere.

Domuncula sacramenti) Sanctuarium augustissimo Christi corpori custodiendo, Eucharistiæ asseruandæ. Præcelsum Eucharistię pegmã. Hunc eũdem locum in quẽ arcula Eucharistiæ includitur, veteres appellarũt παστοφόρειον, quæ vox thalamum sonat. Bene plane, cũ ibi reponatur Iesus, qui est Ecclesiæ, animarumque nostrarum sponsus.

E.

Ecclesia catholica) Catholicorum castra.

Ecclesia primitiua) Ecclesia oriens, nascens, Christianorum tum primum adolescens Ecclesia.

Ecclesia Romana) Princeps & magistra orbis terrarum Ecclesia.

Eleemosyna, ex eleemosyna, eleemosynam petere, dare) Ex collatitia, collectitia pecunia. Stipem quæritare, colligere, corrogare, conquirere, precariò cogere, panem præbere mendiculis. Ostiatim victum petere.

Eleuatiò in missa, eleuare) Cum extolleret sacerdos cælestem hostiam, populo venerandam.

Epiphaniæ festum) Regalia.

Episcopũ, aut pontificem fieri) Ad pontificatũ ascendere. Delatam Ecclesiæ Romanæ accepit administrationem.

Eremus) Inculta solitudo.

Ethnici) Qui nullã Christianæ religionis disciplinã acceperunt. Quos deus vera sui cognitione non afflauit. Veteres, quorũ animi densissimis errorũ tenebris inuoluti, ea quæ nobis diuinitus affulsit, veritatis luce caruerunt.

Examinare conscientiã) Sua dicta, facta per diem diligentissimè recognoscere. Rationem docebat, qua se quisq. excuteret. Conscientiã excutere. In seipsũ quotidie diligenter inquirere. Explorare latebras consciẽtiæ, & diurna facta ad Christianæ religionis rationem exquirere. Quotidiana perscrutatione intimos animorum recessus inspicere. Traditus est modus, quo quisq; totum diem secũ scrutetur, factáque & dicta omnia noctu remetiatur. Quotidiano examine conscientiã explorare.

Excommunicare, excommunicari, excõmunicatus) A piorum societate, & communione secludi. Ab Ecclesiæ cõmunione repelli. Extra Ecclesiæ septa eiectus. Cõmunione secludere, multare, remouere. Anathemate percellere, iugulare. Cõmunione depulsus, spoliatus, secretus, semotus. Communionem alicui interdicere, aliquem communione deiicere. Anathema dicere. N. Abdicatus, abdicare aliquẽ. A corpore Ecclesię segregare. Dirum, graue anathema in eum contorsit. A sacris amouit. Sacro anathemate persequi. Nominatim diro in eum carmine composito, pœnis inferorum deuotus. Communione piorum eiectus. Anathema alicui affirmare. Diri, detestati, abominati, sacri, pro excommunicatis.

Exercitia spiritualia, & facere exercitia) Exercitationibus sacris, piis excoli, expoliri. Diuinarũ rerũ cõmentationes. Cõmentationibus spiritualibus exerceri.

Extre-

Extremũ iudicium) Quo die in vitam genus humanũ reuocabitur,& pro se quisq; apud diuinũ tribunal caussam dicet. Dies ille nouissimus, quo vniuersum genus humanum ad vitam reuocabitur,& Christus de cælo ad iudicia exercenda descẽdet. Quo omnium sæculorum mortui reuiuiscent. Ille dies de omnibus annis nostris sententiam laturus.

Extremam vnctionem suscipere) Sacro perungi oleo. Extremo delibutus oleo,ad luctandum cum aduersario.

F.

Facere crucem) Signum crucis digito in fronte pingere,effingere.

Facere pœnitentiam) Labem aliquo piaculo diluere. Voluntarias pœnas vltro suscipere. Præteritæ vitæ peccata quam acerrimè vindicare. In suum corpus sæuire, & debita vitæ licentius actæ supplicia à semetipso exigere.

Facere primitias) Sacerdotij primitias diuinæ maiestati libare. Primas diuinæ maiestati hostias immolare. Sacrificandi facere initium.

Festum instituere) Syluester diem inuentæ crucis festum Christianis esse sollenni posthac cæremonia statuit. Sollenne tanto miraculo, quod nunc quoq; seruatur,instituit.

Festum) Fabianæ, Autonianæ,Paulinæ,&c.feriæ.

Figuræ) Vmbræ & imagines. Rerum futurarum imago,adumbratio. Præfigurauit,adumbrauit.

Fomes peccati) In ipsa cõceptione contrahimus labem, & procliuitatẽ incredibilem ad peccandum,quę ad omnia scelera, & flagitia impellit.

Fũdatores religionũ) Qui monastico ordini leges dederunt, ac rigidæ vitæ disciplinam descripserunt. Parẽtes,conditores,auctores religionum.

G.

Genesis) Quidam appellant hunc librum,historiam mundi περιφραστικῶς. Historia est certe. Item sacrarũ originum.

Gentiles) Tenebris gentilitatis oppressi.

Grana benedicta) Piaculares globuli, orbiculi.

Guardianus) Custos cœnobij, Pater monachorum.

H.

Hæreticus, hæresis, hæreticum fieri) Homo pestiferis opinionibus corruptus. Hęresũ pestilentia fœdatus, inquinatus. Pestifera labe prauarũ opinionum corruptus. Hæretica labe pollutus, cõtaminatus. Prauarũ religionum virus. Male de Ecclesia sentiens. Hæreseos labe infectus. Secernere se ab Ecclesiæ catholicæ corpore. Lutherum, Caluinũ profiteri. Aberrare à regula & pręscriptione Catholicæ fidei.

Hebdomada sancta) Hebdomas maior, magna.

Horæ) Preces horariæ. Preces primæ, tertię, vespertinę, matutinæ, nocturnæ.

Hospitale infirmorũ) Nosocomium. Valetudinarium publicum.

Hospitale peregrinorum, pauperum) Xenodochium.

Humilitas, humiliter, humilis) Modestia, modęstè, summissè. Despicientia sui insignis fuit D. Franciscus.

Haußarme Leuth) Qui, cũ propter paupertatẽ aliena indigeant misericordia, ingenuo pudore à quærendo deterrentur. Quibus fame potior est pudor. Pauperes verecundi. Quos inopia domo egredi prohibet.

I.

Ieiunare, ieiuniũ) Inedia se macerare, inediã tolerare, perferre. Cibo abstinere. Ieiunia inire. Inedia corpus affligere. Ciborum statis tẽporibus abstinentia.

Incãtatus) Maleficis artibus carminibusq; deuinctus.

Indulgentiæ) Condonationes. Indulgẽtiæ plenariæ iubilęi, expiationes publicę.

Infernus) Æterni cruciatus. Vbi impij seclusi a concilio cælestium, in perpetuis miseriis versabuntur.

Ingredi in religionem, religio) Mancipare se cœnobiis. Inter Frãciscanos admitti, asciſci. Addicere se religioni. Adscribi in Societatẽ Iesu. Adscitus, adscriptus in familiam, ordinem Benedictinorum. In commilitium nostrum adscripti. Vt in religiosorum familiis humanarum rerũ cura soluti deo liberius operẽtur. Ad Christi vexilla confugere. Concludere, includere se in cœnobia.

bia. Deo se deuouere in religione. In religiosam se dicare familiam. Religionis arctissimo se sacramento obligare. Monasticę vitæ se addicere. Religiosorũ instituta profiteri. Christianæ militiæ, Capucinorũ ordini nomen dare. Christiana philosophia. Dicatæ deo familiæ. In monachum tõsus est. Ad religiosorum ordinẽ appellere animum. Religiosorum vitam inire. Religiosorum castra sequi. In cœnobium se caussa religionis cõferre.

In honorẽ annuntiationis, natiuitatis B. Mariæ dicatum) B. M. salutatæ ab angelo, nascenti, &c. dicatum.

Inquisitor, inquirere) Hęreticarũ caussarũ quæsitor. Sacri quæsitores. Quæstionem fidei in aliquẽ exercere. Sacra Quęsitorũ tribunalia. Qui caussarũ ad fidem spectantiũ quæstionibus præsunt. Præses Inquisitionis, Sacrarũ quæstionũ Præses.

Innocare B. Virginẽ) Beatam Dei matrẽ intenta supplicatione propitiare.

L.

Lacticinia) Lactaria.

Legere horas) Recitare preces horarias. Psallere.

Liberare ab obedientia subiectos) Sacramenti quo se illi obligauerant, religione exsoluit.

Liberũ arbitrium) Libera hominis voluntas.

Litania) Religiosa supplicatio, diuinæ supplicationes. Modulatum letaniarũ carmen, quibus sanctorum suffragationes exposcimus.

M.

Mala conscientia) Impedita scelere conscientia.

Maledictus) Execratione deuinctus.

Manna) Roscidum illud pabulum è cælo sereno atq; puro demissum.

Martyrizari) Sacra martyrij corona donari. Pro Christi cõfessione supplicio se deuouere. Glorioso martyrio donatus, affectus est. Martyrium de Timotheo sumptum est. Sacrũ sęuiente Nerone martyrium pertulerunt.

Mediator) Deprecator.

Meditari, meditationes) In contemplatione superarum rerum atque cælestium exercere animum. Piæ commentationes.

Meretrices cõuersa) A meretricio abductæ. E libidinis cœno emersæ. Ad vitæ honestatem traduci. Mulierculæ è cœno turpitudinis extractæ. Ad amorẽ pudicitiæ reuocari. Mulieres præmortui pudoris vitã turpem cũ honesta mutarunt. Fœminæ quarum fama notabatur, ad frugẽ conuersæ. E turpi corporis quæstu abstractæ. Mulieres prostituti corporis ad bonam mentem reductæ. A flagitiosa consuetudine remotæ mulierculæ. Meretriciũ deserere. Eiicere se è vago concubitu. Desierũt seruire multorum amoribus. Turpi vitæ multam salutem dixerunt. A turpi quæstu ad pudorem & sanctimoniam se reuocarunt. Ad pudorem deserta nequitia in qua diu habitauerunt, conuersæ.

Miracula, & miracula facere) Signorũ editio. Mirandis operibus editis, & supra hominis conditionẽ in vita nobilitatus. Res supra naturæ vim, & ordinem effectæ.

Missam audire) Vide *Audire missam.*

Monachi Frãciscani, Dominicani) Collegium sodalium D. Frãcisci, Dominici. Familia sacra D. Francisci. E disciplina S. Francisci homines. Qui D. Francisci instituta profitentur.

Monachum fieri) Vide *Ingredi religionem.*

Moniales, monialẽ fieri) Virgines Christo cõsecratæ, deo addictæ. Perpetuæ religioni & castitati se cõsecrare. Virginitatis sponsione se obligare. Cœnobiis virginũ se deuouit. Sacrarũ virginũ collegium. Deo se in religiosarũ familiis dedicare. Virginitatem suam in perpetuũ domino consecrare.

Mortale peccatũ) Capitale crimẽ, facinus mortiferũ, lethalis noxæ piaculo obstrictus, lethale peccatũ, crimen. Pestiferæ maculæ animorum.

Mortificare, mortificatio) In semetipsum durum ac seuerum existere. Acriter sibimet imperare. Salutare odiũ sui. Abstrahere se à corpore, & cupiditatibus imperare. Asperitas vitæ. Volũtaria corporis afflictatio. Animum frangere.

Mundi Vanitates, & res temporales) Rerum fluxarum blandiméta. Voluptatum illecebræ. Res fugaces, perituræ, caducæ, inanes, mortales. Ea quæ apud cæcos mortales prima putantur.

N.

Natiuitas domini) Natales Christi feriæ. Natalia simpliciter, & natalitia. Sollemne natalitium. Theophania Nazianzeno.

Natiuitas Ioan. Baptistæ) in eum ipsum diem Ioann. Bapt. sollemnia incidunt: cuius fælicem lætumq; humano generi exortum, è cœlestis oraculi promisso, totus pæne orbis terrarum exquisitis ludis, & anniuersaria gratulatione concelebrat.

Nouitius, nouitiatus) Tyro, candidatus alicuius religiosæ familiæ. Qui nomen dederunt in Benedictinos. Tyrocinium. Qui e nouitiorum disciplina vitam fingunt.

O.

Obedientiam deferre summo Pont.) Cleméti VIII. vti Ecclesiæ vniuersæ pastori, & summo in terris dei vicario, paratam ad omne obsequium volũtatem ac studium, nomine N. sollemni cum adoratione ac pedum osculo detulit.

Orare) Deo preces adhibere. In diuinas precationes se effundere. Precationes inire.

Oratio mentalis) Tacita precatio.

Ordines suscipere) Sacris initiari. Per omnes ordinum gradus ad apicem sacerdotij euecti. Sacerdotio, diaconatu inaugurari.

Originale peccatum) Natiua labes. Insitum naturæ crimen. Peccati inhærentis contagio.

P.

Palmarum dies) Oschophoria, ramalia, verbenalia, palmaria.

Parasceua seu dies Veneris sanctus) Dies quo se pro nobis Christus in cruce tradidit. Soteria. Dies dicatus redempto orbi. Sollemnes tum forte agebantur feriæ, quibus cælestes iras in omne genus humanum inten-

tas, olim ſuo potiſſimùm capite Chriſtus excepit.

Parochus, parochia, parochiales) Antiſtes ſacrorum, Curiones maximi. Curatos barbari nominant. Curia. Curiales. Qua voce nonnulli appellant famulos ac miniſtros Principum, ineptè: ſicut & curiam, quã latini vel aulam, vel regiam.

Paſſio Domini) Acerbiſſima nex, mors, cruciatus, tormenta. Aſperi cruciatus Chriſti. Acerbiſſima Chriſti mors pro humano genere obita. Recitata hiſtoria Chriſti domini patientis. Sermo de Domini exceſſu publicè habitus eſt.

Patina in miſſa) Pollubrũ. Cum binis guttis malluuium.

Patrinum fieri) E ſacro fonte ſuſcipere. Patrinos aliqui vocant ſuſceptores, alij compatres Tertullianus ſponſores, Auguſtinus fideiuſſores, fideidoctores, népe illi, qué ſuſcipiũt. Dionyſ. ἀναδόχους.

Peccare) Flagitia & impuritates ſuſcipere

Peccare venialiter et venialia) Noxarum ſordes aliquas contrahere. Minora piacula. Minimæ noxæ, & leuiora peccata, quæ magis crebra & quotidiana ſunt.

Pentecoſte) Diei quinquageſimi celebritas, quam græco nomine Pentecoſten vocant.

Peregrinationes, peregrinari ad loca pia) Votiuæ peregrinationes. Religionis cauſſa aliquò proficiſci, adire. Sacras peregrinationes obire.

Perſecutiones) Vexationes Chriſtianorum acerbè exercuit. Sæuiſſimas in Chriſtianos quæſtiones exercuit.

Pœnitentia, pœnitentiam facere) Quæ ad incommoda, & macerationem corporis pertinent. Rebus duris numini propitiando operam daré.

Prædeſtinatio) Præſenſio atque præſcriptio diuina.

Prædicantes) Magiſtelli, & ranunculi in popinis clamitantes, quos Prædicantes vocant.

Præſumptio) Præceps confidentia.

Pro-

Processio) Pompa sollemnis, sacra. Publica supplicatio. Sollemnes ducere pompas. Cum magna clericorum & ciuium pompa duceretur ad templum maximum, ad ædem principem huius ciuitatis

Propheta, prophetia, prophetare) Sancti vates. Prophetico spiritu clari. Vaticinij laude florentes. Vaticinia. Vaticinationes. Prædictiones. Spiritum prophetiæ habere. Latinius, diuino afflatum spiritu multa vaticinari. Oracula canere. Diuino afflatus numine vaticinium protulit.

Proponere casum) Proponere speciem facti communiter excutiendam.

Psalmi) Diuina Dauidis carmina. Hymni sanctissimi Dauidis.

Puella in periculo) Quarum pudicitia fluctuabat, locatæ in portu. Virginibus consultum, quarum pudicitiam inopia periclitabatur.

Purificatio) Expiatio, lustratio.

Q.

Quadragesima) Cineralium tempus. Ieiunia cineralia. Quadraginta dialia. Dies pœnitētiæ dicti. Quadraginta dies verni ieiunij. Tempus seu dies maioris ieiunij. Ieiunium quadragenûm dierum. Maximum ieiuniū. Hebdomades quæ anniuersariā Christi morientis, reuiuiscentisque memoriam præcurrunt. Quadraginta dies sollemnis ieiunij.

Quæ nec oculus vidit) In cælesti & sempiterna domo dei talia bona nos manent, vt ea neque aspectu oculorum comprehendi, neq; auribus percipi, neque vlla cogitatione queant adumbrari.

Quos prædestinauit) Quos ex infinita mortalium multitudine selegit, quò vitam puram, & castam agentes in terris, pòstea beati ęuo sempiterno fruerentur in cælo.

R.

Raptus) Alienatus à sensibus.

Redemptor) Vindex & parens nostræ libertatis.

Refectorium) Cœnatio, triclinium.

Refor-

Reformare, reformatio) Eliſis ſtirpibus prauarum conſuetudinum, quæ caput tollebant, effecerunt, vt oppida magna ſibi ad Chriſtianæ vitæ ſtatum ſubſidia pararent. Inſtaurare diſciplinam cœnobiorum. Legibus labētem monachorum diſciplinam coërcuit. Laudabiliorem vitæ rationem inſtituerunt. Cleri diſciplinam corrigere eſt aggreſſus. Reſtituta diſciplina lapſa. S. Benedicti diſciplinā prope intermortuam excitauit. Ad arctiorem diſciplinam erudire. Ad rem eccleſiaſticam inſpiciendam, & ordinandam.

Religio) Vide *Ingredi religionem.*

Renuntiare mundo) Nūtium rebus humanis remittere. Rebus mortalibus valere iuſſis. Vide *Ingredi religionem, Monachum fieri.*

Requiem, requiem legere) Sacrum funebre. Piaculare ſacrū facere. Iuſtis ſollemni Chriſtianorum ritu peractis.

Reſurrectio Chriſti) Chriſti reditus ad vitā. Dies anniuerſarius domini reuiuiſcentis.

Reſurrectio hominum, reſurgere) In vitam redire, reuocari. Reditus, reuocatio ad vitam.

Res tēperales) Vide *Mūdi vanitates.*

Rogationum dies) Robigalia, ambarualia, amburbalia. Sed videndum, vt in pfatione monuimus, quando & quomodo his & ſimilibus vtamur: habendumq; ante oculos prouerbium: ὔτε πάντα, ὔτε πάντῃ, ὔτε πάντοτε, ὔτε παρὰ πᾶσιν. Nec omnia, nec omnino, nec vbique, nec apud omnes.

S.

Sacramenta frequentare) Sacra myſteria in templis obire.

Sacra ſcriptura) Sanctæ, diuinæ literæ, diuini libri, diuinarum legum, diuinorum librorum, ſacrorū ſcriptorum monumentā. Poſſumus interdum nominare cæleſtia ſcripta, cæleſtē doctrinam: non ita tamen, vt dicamus, cæleſtis doctrina eſt difficilis ad intelligentiam.

tiam. Quidam Theologus Parisiensis, cuius extant cõmentarij in cælestia scripta, & similia. Res est iudicij, quod præcipi non potest.

Sacrificium deo spiritus contribulatus) Animus fractus, atque propter criminis admissi conscientiam iusto mœrore deiectus deo pro hostia est.

Sacristanus, sacrista, sacristia) Æditues. Sacrariũ, vestiarium. In eo reponitur sacra supellex, sacer ornatus, sacrum instrumentum.

Scandalum, scandalizari) Offensio offendi. Vide *Aedificare*,

Schismatici) Christiani quidem, sed à Põt. Max. auctoritate disiuncti.

Scrupulus, scrupulosus) Obstrictus religione. Anxiferis scrupulorum aculeis malè accipiebatur. Magnis conficior sollicitudinum aculeis scrupulisq; ex recordatione vitæ prioris, nullãque animo prorsus ægro & saucio quietẽ capio. Amarissima superstitione superiorum annorũ delicta, occupatum animum torquebant. Suspiciones, ægritudines, pauores, metus, fluctus æstusque sollicitudinum. Conscientiæ stimuli. Infælix sui calumniandi miseria ac pœna. *Habuit scrupulũ hoc faciendi)* Impetum retardabat suspicio latentis in tam speciosã cogitatione piaculi. *Non scrupulosus)* Solutus religione animus. *Scrupulum soluere)* Multorum qui religione obstricti tenebantur exsoluta conscientia.

Sensus literalis) Historicus. Explanãdi ratio historica. Genus interpretandi historicum. Quod ab apertiore orationis argumento non recedit. Inhærens sententiæ sacrorum librorum explanatio.

Simonia) Sacrorum nũdinatio. Sacrilegus mercatus sacerdotiorum.

Somnus peccatorum) Lethalis animi veternus.

Suffraganeus) Coëpiscopus. Sic enim in Concilio Antiocheno dicuntur Vicarij Episcoporũ, qui erãt ipsimet Episcopi consecrati, & alios initiare poterant.

Vocari etiam possunt ab eodem officio Initiatores.

Suspendere ab officio, seu deponere) Sacerdotio exuere. Officium episcopi ei abrogauit. Patriarchali honore priuauit. Depelli ab officio sacerdotis. Sacerdotali officio spoliare.

T.

Talentum) Egregia animi bona, & quasi talenta.

Templum cathedrale) Templũ maximum, princeps, summum. Ædes primaria.

Testamentum vetus) Priscæ legis instituta.

Tonsurã accipere) Sacra tonsione affici.

Tribulationes) Vide, *Aduersitates.*

V.

Vespera) Vespertinæ preces.

Vigilia S. Thomæ) Peruigilium, aut alterius diui.

In vigilia annuntiationis) Silentio noctis eius, cui dies festus angelicæ salutationis illuxit.

Visitatio) Ad res componendas. Ad ordinanda monasteria.

Vouere, castitatem vouere) Voto se deuincire, obstringere. Suum corpus perpetua sponsione voti Deo consecrare. Seruaturam se pudorem perpetuum voto obstrinxit. Suam Deo castitatem voto dedicare.

COROLLARII loco attexam verba siue sermonem quendam ex historia Indicá Ioann. Petri Maffeij, in quo multa huius generis, quod nos quærimus. Vnius æterni triniq́ue Dei prouidentiam: vniuersitatis huiusce molitionem ex nihilo: primi hominis crimen in posteros homines lethali contagione transfusum: necessitatem satisfactionis infinitæ, quam præter deum præstare cũ posset nemo: deus ipse redimẽdi generis humani gratia factus homo, volens prudensq́ue pro suá immensa bonitate subierit: ad hunc humanæ salutis auctorem, quotquot sese per fidem & imitationem & charitatem adiunxerint: hisce omnibus inenarrabilia quædam & sempiterna esse in cælo præmia

præmia constituta: qui secus, hisce in tartaro item exquisitissima in omnem æternitatem parata supplicia:ad vtram quisq; pertineat classem, extremo voluentium sæculorum die, cũ animæ vita functæ rursum corpora induerint, deum ipsum iudicem in celeberrimo superûm inferûmque conuentu lata sententia planum esse facturum.

ANNOTATIONES.

QVamquam de hoc indice nonnulla variis locis per dialogorum meorum voluminibus illigauerim, tamen ratus sum è re studiósorum fore, si omnia huius generis vnam in seriem vno in loco, plurimis accumulata proponerentur. Quibus cautè considerateq; vtendum moneo. Quod enim cum modo, loco, tempore aptè atq; opportunè adhibitum festiuitatem, & elegantiam habere potuisset, id ineptè vsurpatum cachinnos etiam mouebit. Pro Angelis (tametsi hoc magis non latinum, quàm barbarum est) ostendimus dici beatas mentes. Dicat ergo puer aliquis, aut annis fortasse adolescens, iudicio planè puer, pictorem pinxisse beatas mentes. Aut, ad Mariam virginem sæpius venisse beatas mentes. Nonne ridebis? Omnia sunt iudicij, quod legendis auctoribus aliquãtum iam tritum, & expolitum esse conuenit. Quocirca pleraq; sic attuli, ac repræsentaui, quemadmodum in ipsis auctoribus suis legeram: nec generibus, casibus, temporibus, partibus orationis variatis: ma-

teriam

teriam ipsam locutionis suppeditaui, vnde quisq; sibi quod vellet, & posset, conficeret, & sapißimè cum phrasi aut verbo nitidioribus ipsum eorum vsum demonstraui, quoniam ea sic adduxi, vt quomodo vtẽdum sit, nemo hærere poßit. Licebit latinæ linguæ cupidis ad exemplum nostrum vel proprios sibi indices corradere, vel hunc ipsum quem damus augere, & sibi ad arbitratum accõmodare. Qua in re Q. Marius Corradus, lib. de copia lat. serm. permultum eis proderit. Quæ nos collegimus, ea bonam partem Francisco Bencio debentur, cuius elegantißima scripta inter nostros homines cum voluptate leguntur. Nunc in ea quæ præfari διαλογικῶς necessariò debuimus antequã Indicem afferremus, pauca annotationum loco dicamus. TVI, AN MEI?) *In re parum certa veteres huiusmodi loquendi genus vsurpabant Cic. ad Att. lib. 1. epist. 3. Ex quodam rumore an ex literis tuis ad alios missis? lib. 2. Is dicitur vidisse an euntem, an iam in Asia? In Bruto. Quam orationem in Origines suas retulit paucis antequam mortuus est an diebus, an mensibus? Simile illud. Proximus Pompeio sedebam, intellexi hominem moueri, vtrum Crassum inire eam gratiam, quam ipse prætermisisset, an esse tantas res nostras, &c.* QVOS GRÆCI PATRES τὺς ἔξω.) *Et τὺς ἔξωθεν. Sic οἱ ἔξωθεν λόγοι sunt illis studia profana, non sacra, disciplinæ sæculares, ad sacras literas non spectantes.* DETERVNTVR, OBFVSCANTVR)

TVR) *Horat. ode 6. lib. 3. vocat culpa ingenij detere-re. Sic ode 3. lib. 3. ad Musam suam in extremo.*

desine peruicax
Referre sermones deorum, &
Magna modis tenuare paruis.

SERMONEM TOTVM, QVO NOSTRI) *Hoc omnium minimè faciendum in sentẽtiis, quæ de sacris bibliis adducuntur. In quo vir quidam eloquens, sed non satis tamen prudẽs persæpe errauit.* TESTES PRO MARTYRIBVS) *Martyres Græca lingua (inquit Isid. lib. 8. cap. 11.) latinè testes dicuntur vnde & testimonia græcè martyria nuncupãtur. Testes autem ideò vocati sunt, quia propter testimoniũ Christi passiones sustinuerunt, & vsq; ad mortem pro veritate certauerunt. Quia verò nõ testes (quod latinè vtiq; possumus) sed græcè martyres appellamus, familiarius Ecclesiæ auribus hoc græcum verbum sonat, sicut multa græca nomina, quibus pro latinis vtimur.*

PROGYMNASMA
ALTERVM ET SEPTVAGESIMVM.
Supplicia sanctorum Martyrum.

TROPHYMVS, GENVTIVS.

TROPHYMVS. Alexandrum illum Philippi Macedonis, adhuc agentem pueritiam, proditum scriptis est, quoties audiret de nuntiantibus, vrbem aliquã patris auspicio expugna-

tam, imperioq́ Macedonico adiunctam, toties *la-crymis* excidentibus tristiculum factum: caussam interrogatum, ita responsitasse. Quia pater meus nihil mihi reliquū facit: ipse subigit & vincit omnia. Profluebat ista vox ab excelsissima indole, atque ab animo altissimo, qui laudes regias in difficilibus arduisq́ rebus, quamuis laboriosè periculoseq́ gerendis potius, quàm in amplissimi, & opulentissimi possessione regni cum imbelli otio sitas esse duceret: nec tam verè ac propriè nuncupari se regem posse arbitraretur, quia plurimis ciuitatibus iura & leges daret, quàm quia plurimas debellaret, armorumq́ suorum virtuti ac fælicitati cedere cogeret. Nos Christianæ disciplinæ præceptis eruditi, cum de maiorum nostrorum magna cum pietate susceptis ac frequētatis actionibus cognoscimus, veluti sues tubam audientes nihil commouemur: ne dum vt illacrymemus, illosq́ occasionem nobis exercendæ sanctimoniæ, & materiā gloriæ præripuisse indignemur. Quod ipsum tamē si faceremus, haud ex officio, opinor, faceremus. Quanquam enim in institutis partibusq́ Christianæ vitæ pręclarum nihil est, in quo eos flàgrantior diuini numinis charitas non exercuerit, vt præoccupasse omnia videātur: nihilominus nō est illarum rerum eadem quæ vrbium populorumq́ conditio. Hi semel, aut si fidem prodiderint, iterum vel deditione, vel certatione sub potestatem victoris succedūt: vitæ puriter, & cum singularibus exemplis habēdæ studium nullius est peculiare: quoniam virtus ceu solis huius lumina, & quæ ducuntur respiranturq́ animæ, cōmunis &

expo-

expoſita eſt vniuerſis, nec vſura deperit. G. Neq; fictis, neq; pictis, neq; ſcriptis, neq; dictis priſcorum Chriſtianorum laudib⁹ plus mouemur, quàm illa corui ſalutatione motus eſt Auguſtus Imp. Vt enim ille ſalutāti ſe volucri reſpondit: eiuſcemodi ſalutatorũ ſatis domi habeo: ſic nos non qdem verbo, at re ipſa ad hæc reſpondemus: ſæpe iſta mihi ficta, picta, viſa, ſcripta, lecta, dicta, audita ſunt. Quò fit, vt omnis opera in nobis ad innocentiã, & ſanctitatem inducēdis inutiliter ſumatur. T. Veruntamen minus horreſcimus, cũ cogitamus, aut à puellis in perpetuum deo voti ſpōſione intercedente ſeruatam pudicitiam: aut à viris cōſtantiſsimè perlatas tot res aſperrimas, cum recordamur eorũ victum tenuiſsimum, cultum incultum prorſus atq; horridum, longam inediã, diuerberationes voluntarias, puigilationes, caumenias, aliaq; generis eiuſdem, quibus corpora ſua cruciabiliter accipiebāt: his, inquam, non adeo percellimur, nec ad eorum vel recordationem, vel commemorationem contremiſcimus, etſi ea complecti, & imitatione perſequi nolumus: Martyrũ pœnas & cuiuſquemodi cruciamēta ea verò, Deum immortalem, vt corde intimo extimeſcimus? vt, ne tam peſtiferũ malum vnquã nos attingat optamus? In acie quidem aduerſum pectus in hoſtem ferre, mādata ab eo vulnera excipere, & purpureas animas vomere poſſumus: ꝓpter Chriſtum grauius nihil pati poſſumus: vel leuiter iniurioſum in iudicium vocamus: verborum contumeliam colapho, colaphum cruenta plaga, plagam morte penſamus. G. O ſemiuiros. O verè Phrygiæ, neq; enim Phryges, exclamat Virgi-
 lius.

lius. Et hoc etiam negatum nobis eſt, vt vel mulieres nominemur, qui virorum nomen amiſimus: quando tantæ fœminarum cateruæ duriſsimos Chriſti cauſſa cruciatus exhauſerunt, ſeſeq́ꝫ in necem acerbiſsimam obtulerunt. Bartholomæus vir fuit, qui pellē ſibi viuo detrahendam præbuit. Andreas fuit, qui crucem etiā ſalutauit, & amplexatus eſt, nec de ea deponi ſuſtinuit. Stephanus fuit, q lapidatus oppetiit. Laurentius fuit, qui prunas irriſit, & tyrannum ad carnes ſuas deguſtādas ſumma vocis libertate inuitauit. T. Si nominatim inſigniores duntaxat pcenſere Martyres, quamq́ꝫ infanda & multiplicia perpeſsi ſint cōmemorare inſtituemus, ante dies hic, quàm ſermo finietur. G. Age, ſummatim ꝗ varia, quamq́ꝫ multa, quàm deniq́ꝫ atrocia in eos tyranni ſupplicia expenderint, quibus ordo Martyrum cōſtat, qualeſcunq́ꝫ illi vel ſtatu, vel ſexu, vel conditione, vel ętate fuerint. T. Eia ſummatim: tamen & ita grādeſcet, & in rebus maximis omniumq́ꝫ auditione digniſsimis exultabit oratio. G. A veteribus illis tyrannis, quos hiſtoriæ loquuntur, nullum puto cuiquā adhibitum tormenti genus, quod non itē à Neronibus, Traianis, Hadrianis, Diocletianis in Chriſtianorum corpora collatum ſit: etſi non pauca genera iidem experiri & exhaurire debuerunt, quę vel Buſyridi in mentem nunquam veniſſent: tam inexſaturabili odio in Chriſtum Imperatores amentiſsimi pbacchabantur. Hinc Tertullianus nouas perſequentiū Eccleſiam tormētorum molitiones, belliſsimè ingenia pœnarum appellauit. T. Gladio defectis ceruicibus innumerabiles ad mortem dati, quos perdiu

diu nulla, quamuis acerbissimorum cruciamentorum vis vel ad mutandā sententiam adigere vel extorto spiritu ad mortuos aggregare potuerat. Quàm multi ꝓscriptis, ereptis ac direptis facultatibus exilio sunt affecti? In teterrimis autē carceribus pedore, fame, frigore quot millia consumpta? Quæ loca homicidis, furibus, sacrilegis comparata erant, insontibus adeo cōplebantur, vt iam sontes ac malefici quo truderentur non haberent. Nec vnus Laurentius sup crate ferrea assatus inuenitur: nec solus Thomas confossus, nec solus Iacobus Alphæi ꝑcipitio interemptus. G. Certè nō soli. Quot in cruce suffixi? quot fustibus ad mortem contusi? quot sagittis cōfixi? ferris per medium corpus dissecti, arenis terrâue obruti, aquis, puteis, mari, fluminibus, stagnis, summersi, cōpressis laqueo faucibus elisi, in frusta dilaniati, cum vel duabus admotis quadrigis, in currus earum distenti illigarētur: deinde in diuersum iter equi concitati, lacerum in vtroq; curru corpus, quà inhæserāt vinculis membra portarent: vel reflexis arborum ramis alligati, deinde iis pro natura sua cum impetu diffusis distractisq;, ipsi vnà distraherentur. T. Aliis intra vnges adactæ subulæ: alij sup testulas nudo corpore volutati: alij plumbo, cera, sebo, ac pice feruenti persusi, alij bestiis obiecti, leopardis, vrsis, tauris, leonibus: multi hęc omnia simul, & alia insuper fidentissimè passi. Sunt quibus eruti oculi, quibus prætruncatæ manus, cū naribus præcisæ aures, ferro candenti adusta membra, flagris, pectinibus, & nouaculis lacerata cutis. G. Coniecti plures in oleum bulliens, adipem, resinā, picem vt excoque-

 rentur.

rentur. Excußi plurimiſq; dentes, exſectæ linguæ, fœminis etiam mammæ auulſæ. Lego confracta crura, detruncata brachia, poplites ſuccifos, admotas ad membra faces, cataſtas, eculeos, cippos. T. Mugire multos in tauro Phalaridis oportuit: multos ſuper prunas nudatis pedibus, aut in crepidis clauatis ambulare. Caudis equorum alligati quidam, pedibus per ſtrata viarum reſupini tracti ſunt: quidam toſti in ſartagine: pars fumo præfocati: pars veneno ſublati: pars deniq; particulatim diſſecti, auibusq; & canibus ad deuorandum proiecti. Quis talia fando Tēperet à gemitibus? O qui deſignare iſtiuſmodi carnificia in naturæ ſocios potuiſtis, vbi mentes habuiſtis?

Quænam vos genuit ſola ſub rupe leæna?
Quod mare conceptos ſpumantibus expuit vndis?
Quæ ſyrtis, quæ ſcylla vorax, quæ vaſta Charybdis?

T. Quàm etiam hoc vel ipſa morte triſtius, quòd filij in conſpectu parentum, parētes ante filiorum oculos, coniuges ante ora coniugum crudeliſsimè excarnificati & occiſi? Sic alterum in alterius mactatos ſanguine cum cernerent, acrior ſæpe dolor æſtuabat in animo, quàm qui per membra ſentiebatur. Fælicitas illa, quæ ſeptem ante ſe filios morientes vidit, ſepties ante mortem ſuam mortua eſt. Poterimúſne alias adhuc cruciatuum ſpecies reperire? G. Poterimus, ſi Euſebium & veteris Eccleſiæ hiſtoricos legamus. Vno pede, aut brachio ſuſpendi, quàm graue ſupplicium? ademptis veſtibus cum intima tunica melle perunctum in ardētiſsimo ſole muſcis & culicibus exponi quàm intolerabile? Suffixi ſunt quidam palis, quidam obtriti

obtriti ponderibus, quidam, immo verò permulti, flammis incensi. Quantus autem virginibus, & quàm erubescendus cruciatus, per ora hominum nullo tectas velamine circũduci, & in lupanar ad turpissimè patiendum compingi? Vt blandum, vt dirum simul tormẽtum adolescentibus castitatis, & fidei expugnatrices immissæ mulieres? Si imbecillitatem humanæ naturæ spectemus, difficillimum fuit aduersus Sirenarum istarum cantus blandissimos obsurdescere. Et quis quæso pœnarum omnia genera percensebit?

Quantus ab occasu veniens pluuialibus hædis
Verberat imber humum, quàm multa grandine nimbi
In vada præcipitant, cum turpiter horridus Austris
Torquet aquosam hyemem, & cælo caua nubila rumpit.

Secures feriendo obtusæ, carnifices torquendo ac trucidando defatigati, mutuis operis traditis alter ad alterum subleuandum successerunt. Interim supra modum & opinionem, alacritatem, animiq́ propensionem obstupescendam in Christianis intueri licuit. Simul enim sentẽtia in priores pronunciata esset, alij aliunde ad tribunal iudicis accurrebant, seseq́ Christianos confitebantur, genus omne tormenti pro nihilo putantes, & sine consternatione quæ vellent proloquentes, & cum gaudio ad mortem festinantes. Sed vt initiò dicebamus, ignauia nostra huiuscemodi exemplis constantiæ & fortitudinis in cruciatibus Christi caussa sustinendis nihil mouetur. G. O præfractos, & à vera pietate remotos homines.

ANNOTATIONES.

SVPPLICIA SANCTORVM) *De disparibus suppliciis, quæ ad sanctos martyres peruertendos excogitata sunt, dedita opera Niceph. libr. 7. cap. 9. Euseb. lib. 8. & sequent.* MARTYRVM) *Nascente adhuc Ecclesia, martyres nominabantur, qui in confessione diuinitatis Iesu Christi vsq; ad necem perseuerantissimè mansissent. Confessores, qui vel in carcere, vel in quæstionibus Christum citra mortem constanter confessi essent, parati vitam amittere. Qui etiam aliquando martyres dicebantur, & Tertulliano designati martyres.* ILLA CORVI SALVTATIONE) *Scribit Macrob. libr. 1. Saturnal. cap. 4. Augustum Cæsarem cum Actiaca victoria reuertentem, coruum se salutantē,* Aue Cæsar, victor, imperator *viginti millibus nummûm emisse. Similiter psittacum & picam, à quibus erat salutatus, emi iussisse. Exemplum sutorem pauperem sollicitauit, vt coruum institueret ad parem salutationem: qui impendio exhaustus, sæpe ad auem non respondentem dicere solebat: opera & impensa periit. Ad quod Cæsar risit: emiq; auem iussit, quanti nullam adhuc emerat.* CVM VEL DVABVS ADMOTIS) *Mutuati sumus huius descriptionem supplicij à Tito Liuio, qui lib. 1. iisdem verbis distractionem Metij Futetij complexus est.* FELICITAS ILLA QVÆ SEPTEM) *In hanc*

In hanc diuinam matrem eiusq; filios olim, rogatus, hymnum antiquorum hymnographorũ exempla mihi proponens, idest pietatem magis, quàm elegantiã, ecclesiastico more, spectans composui, & hoc loco in gratiam pij lectoris apposui, cui potissimum totũ hoc progymnasma scriptum est.

IN SANCTAM FELICITATEM ET SEPTEM FILIOS MARTYRES, Hymnus.

Regis æterni meritos honores
Nos decet claris resonare linguis
Nomen inuictum gerimus per orbem
Quotquot ab ipso.
Qui suis dextram famulis potentem
Porrigens contra genus omne lethi
Reddit audentes, superisq; tandem
Sedibus infert.
Testis albatum per amœna cæli
Agmen incedens, manibusq; ramos
Prospera gestans monumenta pugnæ,
Dulce canendo.
Testis & septem comitata natis
Mater, exemplum decus atq; matrum:
Cui chorus noster celebrat libenter
Annua festa.
Te beat multùm generosa proles,
Dum fidem Christi intrepidè fatetur:
Teq; adhortante horribilem tyrannum
Morte triumphat.
Haud secus victrix tibi palma crescit

Ense sacratum feriente collum,
O pium germen, soboles beata,
O pia mater.
Laus Deo patri genitoq; semper,
Et tibi amborum Paraclete amori,
Vnicum vere, tamen haud sub vno
Nomine numen.

PROGYMNASMA TERTIVM ET SEPTVAGESIMVM.

Sales.

SYLVANVS, ESAIAS, CINCINNATVS.

SYLVANVS. Catullianum illud de nescio quo: est enim leporum Disertus pater ac facetiarũ, in Sedulium nostrum aptissimè cadit ac verissimè: siquidem nihil eo vrbanius, nec in iocando acutius, elegantius, ac festiuius. Id quomodo antea multoties in congressibus, in symposiis de amicis nostris alij, sic vos ambo nec infrequenter, & præterita nocte præsertim, cum apud eundem cœnauimus, re experiundo discere, opinor, potuistis. Ita multa, ita varia pro occasione, non secus atque de reposito aliquo thesauro in medium expromebat, totum vt conuiuium hilaritate mirifica, risuque liberali redundaret. E. Illum virum, Syluane, Gratiæ finxerunt, lepores Attici educarunt:

runt: aliter dici non poteſt. Sed ama me, non libenter inde domum redij, tibiq́ue diſceſſum vrgenti paulùm ſuccenſui. S. Iam propemodum nox humida cælo præcipitabat, & de ſomno ineundo cadentia ſidera nos admonebant. C. Ego quoque talibus cupediarúmne, an ſermonum epulis? & ſæpe, & compluſculas horas non inuitus accubuerim. Nam illud Ciceronianum ex epiſtola quadam in me tranſmuto: ego autem,inquit, (exiſtimes quod lubet) mirificè capior facetiis, maximè noſtratibus. At tibi quoque, Syluane, non deſit, quod crebrò perſpeximus, promptum & extemporaneũ ad iocationes ingenium. Quòd ſi Eſaiæ à Gratiis videtur fictus Sedulius, quia tam iucundi & iocoſi ſermonis eſt, & ſale facetiiſq́ue politiſsimis omnibus anteſtare reperitur, an non in labris tuis Pitho ipſa venúſque ſeſsitare meritò dicantur, qui ab eius feſtiuitate tam prope abes, vt haud ſciam, an quiſquam propius? S. Hem, cicadæ apem, elephanto culicem, pegaſo teſtudinem, roſæ anemonen confers. Non prope, procul ab illo abſúm, millibus trecentis. Vos potius non caretis ea, quam (audeamus imitari vel Ciceronem, & rebus ſimilitudine nouata imponere vocabula) aut facetudinem, aut facetiem nominare poterimus. Certè illa, quæ ſuperioribus diebus perpaucis tanquam ab alio dicta narrabas, Eſaia, cum reuera tu excogitauiſſes, multùm mihi delectationis dederunt. E. Abſtulit ea mihi obliuio, dilapſa ſunt è memoriola mea. S. Mihi verò non abſtulit. C. Quia facilè talium ſoles meminiſſe, accipe hoc etiam

huius

huius quem laudas sodalis nostri Esaię. Interrogabatur mę audiente à quodam de impuris illorum gregibus, qui impiarum de religione opinionum commenta sectantur, quid sibi vellent Papicolæ (hoc enim nominè criminosissimè nos appellitãt) tot cereis per templa, claro iam lumine, & die prouecto accendendis, & circumgestandis: solem vtique lucis parentem & auctorem sufficere. Respõdit. Nos ideo hoc facimus, vt calices, pelues, vrceos, cæteráque instrumenta, vasa aurea, & argentea, quæ nobis sacrilegia vestra rapuerunt, quæritemus. S. Ha, ha, tetigisti contra satellitem diaboli: nec potuit quidquam vt minus exspectatum, ita magis salsum iaci. C. Sit ergo hoc, vt est, salsum & aculeatum: at istuc lepidum, quod afferetur. Quidam meorum affinium natus die diuis omnibus dicato, Kalẽdis Nouembribus scilicet, appellatúsque Christophorus, rogabatur, quid ita hoc potissimum nomen tali die in lucem productus accepisset. Responsum reddidit: quoniam pater meus, cum tam innumerabilem cælestiũ turbam intueretur, & ei in oculos propter eximiam, supráque omnes toto vertice eminentem proceritatem S. Christophorus primus incurreret, ab eo mihi nomen faciendũ censuit. S. Bellè & improuisò. Sunt autem improuisa, nec meditata, in facetiis gratiora, quia magis ingenium arguũt. E. Perfaceti sunt, qui contorta in se dicta, cum sale retorquent. Vt ille gratas inter mensas. C. Quid dixit? da Tityre nobis. E. Cum alij conuiuæ ossa, desecta, & abrasa prius diligenter caruncula sub mensam deiicerent (quod pro venusto haberi apud quasdã gentes audio)

dio) fuit qui in quadra aceruatim retineret. Cæteri ſtudẽtes ſe facetos videri, tu inquiũt, canes imitaris, qui tantum oſsium habes ante te. Immo, excipit ille, vos canes imitamini: omnia ſiquidem oſſa deuoraſtis, quod illi ſolent: ego morem hominum ſequor, qui carnes comedi, oſſa reliqui, vt cernitis. S. Hoc eſt quodammodo eadem menſura qua acceperis remetiri. Sed attendite oro, dum quiddam feſtiuum narro de vino theologico. In vrbe quadam Galliæ perantiqua & nobili meraciſsimum validiſsimumq́ vini genus vinũ theologicum vocant. Huius cauſſam nominis, ſeu prouerbij huius rationem interrogatus quidam, audite quam vrbanè expediuerit. A Iureconſultis, inquit, ſacerdotia, decanatus, archidiaconatus hoc ſæculo incubantur, Theologis præter curionatus ſeu parœcias nihil relinquitur. Et quia de Paſtoribus Chriſtianorum ſcriptum eſt: peccata populi comedetis, ad confectionẽ cibi adeo parũ ſtomacho obſequẽtis & duri, opus eſſe vino quàm efficaciſsimo quis non intelligat? E. Quàm cupio pitiſſare de hoc vino, ſi id tantopere concoctionẽ adiuuat? ſum enim, quod noſtis, κακοσόμαχος. Retulit mihi aliquando frater meus dictum cuiuſdam Mathematici, non quidem illud argutum, ſed tamen, vt aiebat, multo riſu exceptum, quia ad ludificandũ erat perappoſitum. C. Forſitan nos quoque in riſum erumpemus: itera quæſumus. E. Romæ in gymnaſio ſcholis publicis docebat excellẽs Mathematicus: ad quem audiendum viri quoque honorati ac nobiles ventitabant. Explicauerat horologium, ſeu ſolariorum quæſtiones, & ad finem

nem

nem illarum diſputationum addiderat, omnia tum demum valere, veráque inueniri, ſi ſol luceret. Et ſubiecerat. Quid ergo ſi intra nubes latuerit? quid tum iſtis ſolariis facietis? Omnes auditores nouum prorſus, & ſingularem aliquem modum, quo ſolaria iſta etiam non micante ſole vſum haberent, propter ſummam viri opinionem attentiſsimè exſpectabant. Poſtquam conticuit eouſque, dum altum ſilentium eſt conſecutum, ita fatus eſt: patientiam adhibere oportebit. S. Ha, ha, ha. En, quæ obuia ſunt, & quæ vſurpamus quotidie propemodum, vt aliquandò ſermonem condiunt, & habent ſuam Venerem? C. Habent certè, & in iſto genere cuiuſdam fatui dictum repoſuerim, quod adiuncta rerum fecerunt prudens, & acutum: cum alioqui plebeium ſit, & rem ipſam communis ſenſus approbet. S. Olitores interdum opportuna loquuntur: ſi etiam fatui, hoc eſt, quod mirabile numerari poſsit. Nihil quippe tam remotum à ſtultitia, quàm prudentia. Verùm hæc παρέργως. Dic Cincinnate quod exorſus es. C. Fatuus ſub armis videns exercitum procedentem via militari, quærebat à viatore quid hoc eſſet. Audiuit in bellum iri. Rurſus, quid ſit in bello? reſpondit viator. Tun' hoc ignoras? Exuruntur pagi, opprimuntur, & vaſtantur ciuitates, fruges in agris corrumpuntur, homines interficiuntur. Ille, quam ob cauſſam hæc omnia? Vt compoſitiones de pace fiant. At quanto ſatius erat, ſubiecit fatuus, prius pacē componere, quàm adeo grauia mala patrarentur, & tantæ clades acci-

cipe-

ciperentur? E. Perbene Germani, Kinder vnd Narren sagen die Warheit. Quis sapiens quidquam enuntiasset aut verius, aut sapientius? Iam quia profectum est à fatuo, aliquid fatuitatis putatur habere, quod secus est: nam reuera præstat sapientem omnia prius, quàm armis experiri, vt dixit ille purissimi oris, & emendatissimæ dictionis Comicus. Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes, ait ille inter latinos poëtas non tantum heros, sed etiam herus. Age veró, prome si quid præterea de ridiculis clausum contines in pectore. C. Ludis anniuersariis & publicis præmium ponebatur etiam illi, qui mendacium absurdissimum, fideiq; longè omnium alienissimum commentatus esset. Cum ergo quidam de concertantibus diceret, se vidisse pulicem incubantem globo turris excelsissimæ, vrbis illius ad quam ludi committebantur: eius se oculum mox sagitta ex arcu appetiuisse, & eiecisse: hunc oculum decidisse, suoq; casu ad octoginta hominum millia obtriuisse: alij deinceps aut æqualia, aut maiora proferebant, astantibusq; cachinnos excutiebant. Venitur ad extremum. Is ita palmam tulit, vt necessario tulerit, nec potuerit non ferre, quomodocunq; tandem, & quantumcunq; se alij mutuò superassent. Quid igitur ille? hoc tãtùm. Omnia quæ isti antagonistæ mei dixerũt, sunt verissima: & ego omniũ auribus atq; oculatus testis sum. Obstupuerunt præsentes tam inopinato, & incomparabili mendacio. S. Libet opinari huius responsum non præmeditatũ fuisse: quippe qui se vltimũ fore non præuiderat. Sane perlepidum est, nec sine ingenio.

Rusti-

Rusticani hominis filius ex Academia domũ reuersus, & à patre de scientia sæpe tentatus, semper respondebat, declarandæ suę doctrinæ tẽpus nondum adesse. Accubuit aliquando cum parentibus: posita patri oua assa tria. Ibi tunc filius: nunc ego pater quid didicerim ostendã tibi, & probabo hîc esse oua quinque. Quomodò? Quia vbi tria sunt, etiam duo sunt: tria autem & duo conficiũt quinque. Ergo quamuis hîc tria tantum cernãtur oua, sunt tamen quinq;. Tum pater. Bene est fili, laudo acumen tuum. Ego itaq; ex istis quinq; ouis comedam duo, vnum dabo matri, cætera duo, quæ non apparent, licebit ipse comedas: quinque enim hîc oua esse docuisti. E. Hoc est cum Care Carizare. Recordor quemadmodum illudenti medico Rex illuserit. C. Eia memora dum. E. A rege Galliarum in itinere mendicus quidam vafer stipem flagitabat. Rex staterem dari iussit. Inæqualiter mecum partiris frater, ait mendiculus: maiore enim specula alebatur, vt qui ab rege petisset. Quînam? egóne frater tuus? Sic precamur, occurrit mendicus: Pater noster qui es in cælis. Cum ergo habeamus communem parentem, sequitur nos esse fratres. Miratus secũ enthymema Rex, vade, inquit, & si ab vnoqouq; fratrũ tuorum tantũ acceperis, scito opes tuas meis longè maiores futuras. S. Sic ars deluditur arte, cantant ex distichis Catonianis pueri: quorum auctorem ferunt Ausonium. Ad suppliciũ capitis luendum educebatur homo hæreticus: hunc dum, vti mos tenet, eiusdem religionis Præco ad mortem æqua mente perferendam per viam cohortatur, iniicit hoc etiam, voce suaui, & vul-

& vultu hilari. Bonum habeto animum, mi frater, ſub horam vndecimã in paradiſum cæleſtem peruenies. Tum capitalis ille: ego verò ſi vel tertia pomeridiana eò peruenirem, ſatis citò me veniſſe arbitrarer. C. Ha ha ha. Poſt annos mille ſatis citò. O hæreſiarchæ, qui omnia diuina & humana iura nefario ſcelere polluiſtis, quàm falsò mortalibus miſeris cælum ſpopondiſtis? Recordaris, Syluane, quid nobis nuper Antonius de homine emotæ mentis narrauerit? S. Recordor, & Eſaiæ repetam. E. Bene facis. S. Filium valetudine mentis laborantem pater in conclaue compegerat, ex quo per feneſtram in forum proſpectus. Videt forte adoleſcentem prætereuntem, geſtantemq́ue ſuper dextra accipitrem. Aduocat hominem, percũctatur quid ſibi velit cum tam ingenti volucre, & quanam in re vtatur. In venationibus, ait, minorum auium, & leporum. Sæpiúſne præda potiris? Rarò. Magnóne ſtetit? magno, duobus coronatis. Quo cibo eam alis? auiculis, delicatisq́ue carnibus, quas precio non paruo emere ſoleo. Tum mente captus exclamat: fuge fuge quàm celerrimè. Etenim me qui paululùm inſanio pater meus idcirco in hunc carcerem condidit: ſi te offenderit, maiore pœna accipiet: grauius enim tu inſanis. E. Vt nonnunquam vim ſuam humana ratio ceu lumen ibi oſtendit, vbi nulla habitare creditur? Verè inſaniunt, qui in res nõ neceſſarias, & nihili pecuniam coniiciunt, magnam præſertim. Inhomonymia, eſt quando iocus latet. Mulier virum aſotum criminis in iudicio poſtulabat: meam, inquiens mihi paupertatem abſumit (reculam ſuam, quam dotis nomine ad

virum attulisset, sic appellabat.) Falsum loqueris, respondit maritus: non enim egò tibi paupertatem tuam absumo, sed amplifico. S. Egregia verò, & nimio plus Rhetorica amplificatio. Est & in illo ambiguum, quod allaturus sum. Propter surrepta sex septem electa poma dominus seruũ domo pepulerat. Miserati hominem serui reliqui, herum adeunt, rogant, eiectum reuocet, quia culpa leuis. Propter sex poma, inquiunt, miserum exegisti. At ille. Num nescitis Adamum propter vnicum pomum exactum? E. Ha ha, argumentum à minorum comparatione, & status qualitatis. Suppeditat aliud? S. Immò. Iuuenis viso sene incuruo in arcus similitudinẽ (est enim curua senectus) quanti arcum istum vendis? Suscepit seniculus: nil opus est tibi pecuniam disperdere. Si ad annos meos vita te perduxerit, ipsa natura arcum tibi similem gratis paratura est. Plura quidem ego in præsens non memini. C. Satis fuerit nos istorum memoriam custodire. E. Suauem vtiq;, nec inutilem esse iocum & salem, non in caussis modo, atque in dicendo, verum etiam extra caussas, in sermonum nostrorum vicissitudine, & in omni vita denique, cuilibet prudenti creditu facillimum est. Salis autem facetiarumq; doctrinam tradi vix posse, quoniam eæ naturæ sint propriæ, docet 2. de Orat. M. Tullius. Vbi duo constituuntur ridiculorum seu iocorum genera: quorum alterum in perpetuitate sermonis cernitur, & cauillatio dicitur: alterum in celeritate atq; dicto ponitur, & est peracutum, & breue, dicacitasq; nominatur. In eodem libro prudenter monemur, vt cum locus, & quasi regio ridiculi

diculi sit turpitudo quædam, & deformitas, quæq; designãt turpitudinem aliquam non turpiter, quæ rursum partim in animo, partim in corpore, partim in externis rebus collocata sunt, ne rideamus, néue iocemur in ea, quæ vel odium magnum, vel misericordiam maximam merentur: id est, ne lacessamus facetiis insignitè improbos: ne vehemẽter miseros & calamitosos: facinorosi quippe vinculis, carcere, ferro, ingni, non ridiculariis persequendi sunt: miseros aũt illudi nolumus, nisi si se forte iactent. Additur etiam hoc præceptum, ne simus vrbani in eos, qui diliguntur. De vitãda scurrilitate nihilominus ibidem præcipitur: quod faciemus, si rationẽ hominum, rerũ, temporum habuerimus: si non quotiescunq; potuerit aliquid facetè dici, ac lepidè, statim effundemus: sed rarius, & postulante caussa aliqua. Nam scurrarũ est totos dies, & sine caussa iocari. Præterea etiã, quæ perridiculè, & salsissimè dici possunt, interdum continẽda sunt, ne à grauitate discedatur. Postremò sciendũ, nõ omnia ridicula esse in facetiis: nec omnia faceta in ridiculis. Quod quia vulg⁹ ignorat, & ridiculos quosq; facetos vocat: & nisi dicto pariatur risus, facetè dictum non putat. Est autem, vt rectè Tullius, tenuissimus fructus ingenij risus: multo maior, & optabilior, laus & admiratio: quam, qui sunt verè faceti, & vrbani, sæpissime consequuntur. Eidem placent, & probabiliora iudicantur, quæ lacessiti, ac prouocati dicimus, quàm quæ priores. Nam & ingenij celeritas maior est quæ apparet in respondendo, & humanitatis est responsio. Videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus

lacesſiti. S. Quam tu multa, Esaia, paucis constrinxisti? Sed salis quidem, seu salium nomẽ vnde manarit, apertum est: facetiæ à verbo facio dicuntur. Cuius verbi cum apud Latinos creberrimus, maximéque varius esset vsus, dixerunt illi etiam facere verba, facere versus, orationem, iocos. Verùm qui in comitiis, in consultationibus, in senatu, in concionibus cum grauitate & copia id facerent, facundos, & virtutem eam, seu habitum facundiã nominarunt, ab oratione nimirũ facienda. Qui in circulis, congresſionibus, cõuiuiis communibúsque sermonibus, & consuetùdinibus ad animorũ iucunditatem recreationemq́; cum quadam moderatione & lepore id facerent, eos facetos, dicta ipsa facetias appellarunt: habitum nullo nomine affecerunt: quem quidem, vt initio dixi, imitatione facetudinem, vt mansuetudinem, & facetiem, vt auaritiem, amaritiem, & facecitatem (quod tamen duriusculum est) vt castitatem, pietatem vocabimus. C. Non existimabam sanè tam erudito exitu conclusum iri, quos alternis lepores commemorauimus.

ANNOTATIONES.

GRATIÆ FINXERVNT) *Gratias, quas Græci ἀπὸ τῆς χαρᾶς à lætitia χάριτας, tres esse inter plurimos conuenit, de nominibus dissensio est. Hesiod. Theogon. Pindarus Olymp. Plutarchus commentario: Cum Principibus maxime philosopho disputandum, Aglaiam, Euphrosynam, Thaliam nominant. Finguntur comites Veneris, & prædita omnibus elegan-*

gan-

gantiis, & decentißima. Ex quo commune earum vocabulum ad omnia iucunda, venusta, lepida, amabilia, decora translatum est, cum in rebus, tum in verbis. Illud non cuiuis notum est, Venerem non tantùm amoribus praeesse existimatam: sed etiam commendationi, cõciliationiq; hominum, vt facilius aliquid impetrarent ab aliquo, & in aliorum amicitiam influerent, & gratiam emererentur. Seneca lib. 2. de benef. cap. 28. Ille non est mihi par virtutibus, nec officiis: sed habuit suam Venerem. Hoc est, ei fauit Venus, quae gratiam ei quandam commodauit, qua placuit, facileq; beneficium consecutus est. Horat. epist. 6. lib. 1. Et bene nummatum decorat Suadela Venusq;. Sunt enim hae duarum nomina dearum, quae nullo negotio homines quibus fauent, suis muneribus beneuolentiae & amicitiae aliorum tradunt. Haec à Turneb. lib. 9. cap. 30. NON DEFIT) *Verbum priscum defit, pro deest. Terent. Eunuch. Nihil cum est, nihil defit tamen. Hecyra. Nihil apud me tibi defieri patiar. Virg. Lac mihi nõ aestate nouum, non frigore defit. Propert. Et nullo vacuus tempore defit amor.* CICADAE APEM, ELEPHANTO CVLICEM) *Omnia ista adagia ad inaequalitatem, & dißimilitudinem spectant: at non eodem modo, seu nõ ad eandem. Cicada & apis magnitudine differunt: multò magis elephas & culex. Sed cicada insuper vocalis est, apis pene muta. Pegasus celerrimus, seu volaticus, testudo tardißima. Rosa odorem efflat suauißimum, anemone autem genus papa-*

 ueris

neris per agros paßim nascens: cuius flos rosam specie cum imitetur, non tamen bene olet. (CLARO IAM LVMINE) *Claro & adulto iã die. Sic Catull. de nupt. Pelei & Thetid. extremis versibus, loquens, de discessu deorum è terris, propter humana flagitia, quæ amplius intueri nõn possent.*

Quare nec tales dignantur visere cœtus,
Nec se contingi patiuntur lumine claro.

Quod alius poeta dixit, aperta in luce videri. SACERDOTIA) *Sacerdotiũ est ipsa dignitas, qua ornatus est is, qui sacerdos vsurpatur. Hinc inire sacerdotiũ, seu inaugurari, initiari sacerdotio. Sed is quoq; inire sacerdotiũ venustè dicetur, qui prima sua sacra conficit. Barbari, facere primitias. Est itẽ prouentus, vectigal, pensio seu merces, quã sacerdos capit: beneficia, prabẽdas solet vocare, quibus in more est illota & inquinata modis omnibus latinitas. Loquẽdi genera erũt, sacerdotiũ alicui dare, conferre, sacerdotiũ cõsequi, in sacerdotiũ venire, sacerdotiũ habere, occupare.* SEV SOLARIORVM) *Multiplicẽ notionem huius verbi, solariũ, adducit Vict. lib. 21. c. 13. Turn. lib. 18. cap. 2. & lib. 28. cap. 20.* (VM CARE CARIZARE) *cum rustico agere rusticè, cũ impudẽte audacter, cũ inepto ineptè. Simile, vulpinari cũ vulpe, cũ astutis scilicet agere astutè.* IN HOMONYMIA) ὁμώνυμα, & συνώνυμα, *quæ dialecticis nostris æquiuoca, & vniuoca dicũtur, ex ipsa vocabulorũ græcorũ in magis propriè in res, quã in voces conueniũt. Habere enim idẽ cõmune nomen, q illa græca significant, sine dubio de rebus intelligitur. Verũ de his nomi-*

nominibus lege Petri Fonseca dialect. Instit. lib. 1. c. 19. 20. 21. 22. VIRVM ASOTVM) *Decoctores, inquit Bud. in Pand. dicti sunt id ferme genus hominum, qui asoti verbo græco, id est, luxu, & ganeæ studio perditi, & latinè nequã, verbo significantißimo, eorumq́ vitium asotia, & nequitia: quã Gellius luxum & propinationem interpretatur. Cic. 2. de finibus. Nolim enim mihi fingere asotos, qui in mensam vomant, & qui de cõuiuiis auferantur, crudiq́ postridie se rursus ingurgitent, & quæ sequuntur. Locus Gellij est lib. 7. cap. 11.*

PROGYMNASMA
QVARTVM ET SEPTVAGESIMVM.
Prisciritus.

EVLAMPIVS, SPINELLVS.

EVLAMPIVS. Dũ in istoc quãuis opulẽto regno tuo, Spinelle, inter Musæa organa, libros, inquam, & libraria confidentes variis collocutionibus tempus fallimus, incesſit quiddã menti, quo de opinionẽ ante sciscitabor tuam, quàm hinc me digresſũ pedes domũ reportent. S. Ita vt facias equidẽ rogo, mi Eulampi. E. Quod Plinius Secundus, vbi auũculi sui tot eximia ingenij opera, & laboriosisſimam studiorũ sedulitatem (qua cũ nostra, qui otiũ omne ꝙ datur, literis transmittimus, nauitas si cõponatur, desidia merisſima, altisſimúſque somnus iure videatur) per epistolã ad posteros euulgat, eũdem testatur nihil legere consuetum, ꝙ

non excerperet, quid tu de hoc sollemni sentiendum autumas? S. Egóne? dicam: nec docendi, sed obsequendi caussa dicam. Vir animi strenuissimi, & exempli rarissimi compendiariam sibi, & proximam viam excogitauit, quà ad summas eruditionum facultates, atq; copias & graderetur ipse, & eosdem ad vsum fructum publicum in aspectũ lucémque proderet. De libris aliis ab illo confectis vt nihil loquar, Historia naturalis, quæ sola suorũ fratrum, immo enimuero communem & vltimã antiquorũ monumẽtorum calamitatem effugere potuit, hisce instituta originibus, iisdẽ aucta profecit incremẽtis. Quando enim ille viginti millia rerum dignarũ cura, & lectione voluminum circiter duûm milliũ, sex & triginta libris inclusisset, si nõ è tot scriptoribus (quorũ vocabula voluminibus etiam singulis partitione facta prẹscripsit, quæ nũc in aditu, vna serie post argumẽta capitũ leguntur) locos præcipuos adnotasset, & tanquã summarum summas collegisset? Quod quidẽ iudicio, non temerè: ordinè, nõ promiscuè, atq; confusè eũ fecisse suspicari libet. Quomòdo prẹterea, quid quisq;, quã distributione, quid propriũ, quid alienũ, aut in medio positũ, quid electum, ac recõditum, quid peruulgatum ac populare afferret, diuturna custodire memoria, (qua vna re propemodũ doctrinarũ possessio cõtinetur) sine hoc certissimo opportunissimoq; subsidio potuisset? Quæ tãquã breuiaria, paruásq; epitomas, quoties vellet (volebat aũt sẹpissime) opera non difficili percurrebat. E. Amplector respõsum, sentioq; Pliniũ sectatores habuisse: quanquã id scriptis de nullo extat, ꝙ legerim:
nec

nec dubitem hodie quoque reperiri, quibus dicere concessum sit: inque tuis nunc Fixa pedum pono pressis vestigia signis. S. Reperiuntur, Eulampi: & in eorum numero ducas licet hunc sodalem tuum, hunc συμφιλολόγον tuum. E. Teipsum? salue ô Plinicola, & gaude solidissimum gaudium: germanam incedis per semitam. ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες cœptis allabantur. Quàm pridem autem ad istuc bonum facinus es aggressus, aut quamobrem abs te celatus sum? S. Amplius sunt quini menses, cum huius à me instituti suscepta est aggressio: & prius de segetibus meis, quam se in spicas induerint, vt quantis messibus me beaturæ sint dubitare iam nequeam, haud libenter fabulor: nec enim fælicibus consiliis etiam fælices rerum exitus perpetuò respondent. En tibi Excerptorum exordia, ex ipso, de quo sermo nobis, Plinio, ex Platone, ex ethicis & politicis Aristotelis, ex Plutarcho, M. Tullio, Seneca, Quintiliano. E. Tantum è vetustis? S. E recentioribus insuper. Hem obseruata ex Budæo, Rhodigino, Turnebo. Etiam è recentissimis, & adhuc spiritum è cælo ducentibus. E quibus tandem istis? Ego enim hoc æuo nostro video neminem, qui librorum editionibus memoriam nominis sui consecrare occœperit. Deseruerunt terras, ereptique rebus humanis in cælum abierunt, quibus stabant res Humanitatis, Mureti, Sigonij, Manutij, Victorij, Turnebi. S. Tu neminem? E. Profectò. S. Non igitur teipsum nosti. E. Quidum. S. Quia pręceptum hoc: nosce teipsum, hanc habet vim, vt non solum mala & vitia, verum-

etiam bona virtutesq; nostras nouerimus. E. O cælites, quæ hic portenta somniat? Quæ tu bona in me perspexisti? amabo mi Spinelle. S. Ingenium animi celerrimum, & inprimis dulce ac festiuum, eruditionem multam ac priscam, & Veneres latinitatis, quas tu omnes omnibus scriptoribus ad sponsam tuam, ceu Pandoram aliquam exornandam, fauentibus & adiuuantibus Mercurio illáque Musarum procreatrice Mnemosyne feliciter surripuisti. E. Dij vostram fidem, ait Terentius: hic adolescens vt multa de me mentitur? vt mihi hodie falsas laudes affingit? S. Nec veras detraho, nec falsas affingo, vera dico. In variis lectionibus tuis quem nuper adeo commentarium mihi legendum obtulisti, de ritibus antiquis, quàm breuissimè datum est συγγεγμμάτων hoc excerpsi: quæque abs te sparsim posita patent, sub vnum veluti iugum deuinxi. E. Te huc insaniæ deuolutum? A me petit nummum mutuum, ipse thesauris, & congestis vndique saccis indormit. Manum vix cohibeo, quin te obtorto collo rapiam in iudicium. Cur quæso nugas meas sic exosculâris? S. Faciamus esse nugas, vt tu vis: an Plinius tantummodo bonis lectitandis sese dabat? Ille verò etiam non bonis, & idipsum quod in malis occurrebat, bonum excerpebat. E. Si mali, certè nihil aliud quàm mali. Quomodo ergo in malis bona? S. Pergin' argutarier? Certum est, non esse ex vlla parte bonum, quod est ex omni parte malum: vt ille apud pistorem Sarsinatem recordare quàm lepidè affirmat.

firmat. Si is est, eum oportet esse. Fac etiam te memorem, quid Plinius secundus prolatæ abs te sententiæ de excerptis statim subiungat. Dicere etiam solebat (Plinius auunculus) nullum esse librum tam malum, vt non aliqua parte prodesset. Potui ergo è tuo commentario vel malo profecisse: quanto tandem plus ex optimo atq; doctissimo? Obmutuit, censen' posse vllum verbum proloqui? E. At iam rumpo vocem. S. Perbreuis est, non libellus, sed libellulus, chartis tribus. Verùm, vt tuus ille Veronensis, ad cuius venam te fingis, & eam bellè effingis, exclamat: doctis, Iupiter, & laboriosis. Legam, vbi voluero interloquar: tu quin idem facias, nihil impedio. Fortasse tua te imago magis delectabit expressa in annulo, quàm in tabula. E. Fieri poterit, itaq; ausculto.

S. *I. Athenis virgines Panathenaicis Mineruæ peplum contexebant, in eoq; præclara, & fortia heroum facta exprimebant, Euripid. scholiast. in Hecuba. Aristoph. in Equitibus, & interpres eius in Auibus. II. Supplicaturi manibus præferebant corollam, vel oleaginam, vel lauream, seu oliuæ ramum. Scholiast. Euripid. in Orest. & Andromach. III. Cum fiebant supplices, mentum tangebant seu barbam eius cui supplicabãt: item dexteram, aut genua. Aliquando simul omnia. Euripid. Hecuba, Oreste, Medea. Plin. lib. 11. cap. 45. Homer. Iliad. ω. IV. Olim qui ab oraculo consulto redibant, coronati redibant, et ab omnibus domesticis genibus flexis excipiebantur: tanta erat eorum veneratio. Interpres Euripid. Hippolyto.*

lyto. V. Sponsæ his, qui sponsum cognatione attingebant, tempore nuptiarum vestes donabant. Eustath. Odyss. ζ. VI. In magna indignatione femur feriebant. Homerus Iliad. π. Odyss. ν. VII. Mater sponsi, sponsæ in nuptiis tædam ardentem præferebat. Scholiast. Euripid. in Phœniss. Euripid. Iphig. Aulid. Interpres Apollonij, Cœlius lib. 28. cap. 15. VIII. Venatores solebant partem prædæ, vel caput, vel pedem affigere clauo in aliqua arbore, in honorem Dianæ. Interpres Aristoph. Pluto. IX. Qui se aliquem iure putabant occidisse, gladium sublatum soli, argumentum iustæ cædis ostentabant. Scholiast. Euripid. Orest. Cædes autem non sponte perpetrata, exilio expiabatur voluntario, & annuo, maximè cognatorum. Scholiastes Iliad. o. Euripid. Scholiast. Hippolyto. X. Conuiuæ discumbentes iam, antequam cibi inferrentur, vasa & alia quæ essent in ædibus, ipsamq; domum laudabant. Interpres Aristoph. in Vesp. Athenæus lib. 4. XI. Ornatus caussa in summis sceptris aues, in regum verò aquila exprimebatur. Interp. Aristoph. in Auibus. E. Adhuc nihil se offert, quod in his excerptis collectaneisq; tuis reprehendam: quandoquidem excerpta sunt, & epitome quædam est, in qua, si quis longiorem cuiusq; rei explanationem, compluribus ad fidem faciendam testimoniis instructam desideret, sapere non videatur. S. Accedit hoc item ad me omni calumniæ eximendum, quod ad meum palatum, ad

vsum

vſum meum hæc per ſaltum tuum floriferum libaui. Alius iudicio ſuo obſequatur, &, ſi volet, totum librum tuum, aut certè capita tota ad verbum deſcribat: quod quidem quàm ſit à Pliniana conſuetudine, quam ego imitari cupio, alienum, ipſe vides. Sperò autem te in cæteris quoque ritibus, qui multi ſequuntur, colligendis, diligentiam iudiciumq́; meum probaturum. Omnes certè non collegi, quia non æquè me delectabant. E. Progredere ſis in recitando. Quid ego rerum tuarum vnquã improbaui? S. *XII. Diuites in menſes ſingulos Hecatæ parabant epulas, quibus pauperes veſcebantur. Interp. Ariſtoph. Pluto. Prouerb. Cœna Hecates. XIII. Apud Tibarenos, mulieres vbi peperiſſent, maritos in lecto collocabant, accurateq́; tractabant. Apollonij interpres lib. 2. Cælius lib. 18. cap. 30. XIV. Heroes galeam geſtabant triplici cono inſignem, & ita ab aliis diſcernebantur. Interp. Euripid. Oreſte. Homerus, & interpres Iliad. τ. Virgil. lib. 7. ad finem. XV. Conuiuatori ſchedula exhibebatur, qua quæ eſſent apparata ad conuiuium notabantur, vt ſciret, quodnam obſonium cocus eſſet illaturus. Athen. lib. 2. cap. 7. XVI. Reges in bellum profecturi, ante ſacris operabantur. Euripid. Scholiaſt. in Oreſt. XVII. Receptum fuit in nuptiis, vt puer aliquis coronatus ſpinis, & quernis glandibus ſportulam panibus repletam circumferret, ac diceret* ἔφυγον κακὸν, εὗρον ἄμεινον. *Effugi malum, inueni melius. Zenod. in prouerb. XVIII. Apud Athenienſes in more poſitum*

positum fuit, quosdam viles & contemptos alere publicè, quos immolarent tempore pestilentiæ, aut famis, pro repub. illisq; tãquam publicis victimis expiarent placarentq; superos. Hos appellarunt φαρμάκους, καὶ καθάρματα. *Interp. Aristoph. Equitib. Cælius lib. 6. cap. 12.* XIX. *In nuptiis cum rem diuinam facerent, victimæ fel eximentes, post aram id abiiciebant: significantes, bilem & iram à coniugali thoro prorsus remouendam esse. Cælius lib. 28. cap. 21.* XX. *Consueuerant Lacones gestare in bello vestes purpureas: vt nota sanguinis vulneratorum coloris cognatione tegerẽtur, & alij minus terrerentur. Eustath. Odyss.* ξ. XXI. *Mos belli indicendi fuit, hasta proiecta in hostium agros. Homer.* βατραχ. *Iustinus lib. 11. Liuius lib. 1.* XXII. *Cornua victimarum inaurabantur. Hom. Odyss.* γ. *Iliad.* κ. *Maro lib. 1. Georg. & lib. 9. Et statuam ante aras aurata fronte iuuencum. Ouid lib. 7. & 10. & 15. Macrob. lib. 3. cap. 5. Alex. Neap. lib. 3. cap. 12.* XXIII. *Solebant Athenienses adolescentes suos cum ad pubertatem peruenissent, artificiis statim destinare, hoc modo. Proponebantur omnis generis instrumenta, quibus cum adhibiti essent adolescentes, ad quod quisq; accommodare se, & quasi oblectari visus, eius artificio quasi naturæ aptius adhibebatur. Basil. epistola ad Eudoxum Rhetorem.*

Quanquam ritus non paucos prætereo, Eulampi, attamẽ tam multos recensebo, vt quis existimare posit, quia ex tuo volumine eos decerpsi, te illo nihil

nihil aliud pæne fuiſſe complexum. Cum contra alia innumera ſtudiis humanioribus ornandis, & augendis perutilia abs te per tot libros explicata cernantur: quos vt iuris communis facere ne diutius cunctere, néue tibi illud de nono anno Horatianum ſimpliciter obſeruandum putes, te vehemẽter oratum volo. Equidem mihi videor rationibus meis iſto labore multum cõmodaſſe. E. Et illis quoq́, Spinelle, cõmodabis, quos tecum animaduerſa iſta participare volueris. S. Tu ſi iſtuc me hortaris, currentẽ incitas. E. Hortor profectò: nam tibi & aliis cecini ſi tamen cecini, id eſt, ſi oẽs ita vt tu comprobauerint. Quanquam nõ intelligo, cur quis eiuſmodi in obſeruãda antiquitate ſedulitatem, & narrationem vetuſtatis breuem atq́ ſimplicẽ reprehenſione magis quam laude proſequatur. S. Ita eſt. E. Vna de cauſſa nollem tua hæc in pluriũ manus venire. S. Quanam? E. Vt ne mea minus veniãt. S. Cur? iſtud, quęſo, vereris? E. Cur? ſequuntur enim nonnulli auidius epitomas, libros ipſos & fontes negligunt: quo tamen fine ac ſcopo epitomę non conſcribuntur. Non enim quemadmodum in itinèribus, qui breuiori vadit, longiore non indiget, & citius ad deſtinatum locum peruenit: ita in ſcientiis, qui libellos de hac aut illa legit, iam totũ cognouit: ſed facilius cognoſcet, ſi, antequam ad eas accedat, fuerit his ſummarũ velut ſummis initiatus: & vt viam longam bene ambulet, breuẽ prius oportet ambulaſſe. S. Apta ſimilitudine epitomarum vtilitatẽ finemq́ declaraſti. At ego minimè hoc tibi euenturũ, ſed famẽ potius librorum tuorum voluendorum iniectũ iri credo omni-

omnibus, qui hæc mea ex tuis legerint. Deo nos & nostra tradamus: hoc facere melius nihil possumus. Prosequar cætera. *XXIV. Cum Athenienses ad obeundas conciones conuentusq́, segniores essent, duo ministri publici, qui miniato funiculo populum cingerent, & eo modo cogerent ad concionem, mittebantur: & quicunque eo colore notatus deprehendebatur, multabatur. Interp. Aristoph. Acharnens.* Quàm cuperem hodie quippiam simile fieri nostris hominibus, qui cum se Catholicos nominari velint, diebus religioni consecratis in foro citius, quàm in templis inueniuntur: neq; sacrificio, neq; concionibus intersunt. Aut si sunt, ante finem se proripiunt, & circum ædem obambulant. Quare illis faciendum à curionibus & episcopis, quod suis fecisse legitur Ioannes Alexandrinus, qui eleemosynarius est cognominatus. E. Quid is obsecro fecit? S. Cum die festo animaduerteret re diuina nondum perfecta plerosq; templo egredi, & inambulare foris, ipse relicto altari, cum veste sacra ad eos egressus, se ambulãtium cœtibus inseruit, mirantibusq; dixit: vbi essent oues, ibi quoque pastorem esse oportere. E. O factum bene. S. *XXV. In luctu grauissimo, & ingenti calamitate, capita cinere seu puluere conspergebant. Homerus Odyss. ω. & aliàs Iliad. 18. de Achille. Euripid. in Supplicibus. Virgil. lib. 10. Caniciem immundo deformat puluere. XXVI. Nobilium & heroum mos fuit, progressuri in publicum vt canes haberent comites. Pollux libr. 1. cap. 4. Homer. Odyss. ε. Virgil. lib.*

lib. 8. de Euandro. XXVII. Sortiebantur veteres coniectis in galeam sortibus. Homer. Iliad. Ψ. Virgil. lib. 5. Sophocles in Aiace. XXVIII. Romani ciues in castris non virgis aut fustibus, sed vitibus cædebantur. Tacit. lib. 1. Iuuenalis sat. 8. & 14. Alex. Neap. libr. 1. cap. 20. Cælius lib. 4. cap. 20. XXIX. Peregrè mortui extra patriam cremabãtur, eorumq́; cineres in vasculis in patriam reportabantur. Isacius. XXX. Apud Syracusanos nullo auro, aut pictis vestibus mulieres ornabantur, neque textis purpureis: nisi si qua pro publico prostibulo, & addicta Veneri, quæ & ipsa meretrix est, haberi vellet. Nec viro comere aut lasciuè ornari permittebatur, nisi mœchus, aut cinœdus videri vellet. Eustath. Iliad. τ. XXXI. Quicunq; sacra facturus erat, præfabatur, & quasi bene ominata dicebat, εὐφημεῖτε, latinè, linguis fauete. Interp. Aristoph. XXXII. Consuetudo Athenis fuit, alicuius capitalis flagitij reis cõcedere eligendæ pœnæ arbitrium. Cic. 2. de Orat. XXXIII. In omni publica priuataq́; lætitia receptum, ianuam ornari lauro & lucernis. Eiusmodi autem lucernæ pensiles erant, suspendebanturq́; catenulis, accensæ ad ædium singularum ianuas, aut fenestras. Nec solum ædibus, sed arboribus quoque appendebantur hæ lucernæ: arboribus quidem sacris, & quibus vellent exhibitum cultum. Sed & sacrificuli ac vates præferebant lucernam ac laurum: credo, vt augustiores se facerent ornatu illo festo, & quasi sacro. Nec dißimilis

priscorum vatum in Græcia mos, qui ignem præferebant. Confirmari & latius hæc differi possunt ex Iuuenalis sat.12. Seneca epist 68. Tertull.in Apolog. & ad vxorem lib. 2. Apuleio lib.4. Xiphilino in Nerone. XXXIV. In vsu frequenti fuit calida ad conuiuia, etiam apud Græcos: nec in vsu solum, sed etiam in deliciis. Inde apud Plautum thermopolij mentio, cum hilarior inuitatio describitur, aut solutior luxus: non enim aliud illi thermopolia quam cauponæ, in quibus hæc calida veniret: calida pura puta: non potio, nescio quæ dulcis & confecta. Fuit autem in deliciis mixta vino, quamuis alioqui & solitaria, & infusa vino biberetur. Mensæ initio statim duplicem aquam poni mos erat, calidam & frigidam. Iuuenal. Seneca de ira Dei libro primo, capite duodecimo, & libro secundo, cap. 25. Martialis. Ammianus libr.28. XXXV. Tenuit mos temporibus Imperatorum, vt liberti alij à studiis, à voluptatibus, à libellis, ab epistolis, à memoria essent. Quæ omnia, sic efferebant, Polybius à studiis, Thallus à manu, etc. Lamprid. in Alexandro. Herodian. libro quarto. Vopiscus in Caro. XXXVI. Nouæ nuptæ lectus sternebatur magnifico apparatu, quem Catullus descripsit, & Lucanus in 2. Is lectus in nuptiis ipsis genialis dicebatur: vel quia Genio & Iunoni sacer, vel ominis caussa, à genendo. At post nuptias, idem mutato nomine plerunq; Aduersus, vel etiam Genialis. Caussa alterius nominis, quod hunc lectulum religiose

ligiosè seruari mos fuit, & in atrio collocari ianuæ exaduersum, scilicet coniugij monumentum, & quasi pignus. Ab ea positura lectus Aduersus. Cuique autē matronæ suus hic lectus: & in nouo coniugio nouus. Hic lectus non tam ad vsum, quam ad religionem seruabatur: aut si ad vsum, non promiscuum coniugum, sed matronarum tantùm, quæ in eo solitæ sedere, & nere, texere, suere. Asconius in Milon. Valerius apud Gellium, Cic. pro Cluent. XXXVII. Lanificium Romanis antiquis impensæ curæ. Docent nuptiæ, in quibus sponsæ colus præferebatur cum lana: cingulum erat è lana: postes velati lana: omnia videlicet signa & indicia matronis operæ futuræ. Lanam enim domi sedulò exercebant, telam texebant, conficiebant vestem. Et hæc omnia matronæ etiam primi ordinis. Sanè textrina, & quidquid ad perficiendā vestem, olim muliebre opus. Eiusmodi operas exercebāt in primore parte ædium, id est, in atrio: scilicet ad testificandam diligentiam suā, siue ad exemplum. Sueton. Aug. cap. 73. et 63. Arnob. contra gentes lib. 2. Æmilius Probus præfat. XXXVIII. Vates & actores seu histriones inter canendum agendumque lauri ramum manu tenebant. Apud Græcos quos histriones, & saltatores præsertim manu gestabant, baculi inflexi erant siue ad cōcinnitatē aliquam motus, siue ad gesticulandū. Nec è ligno solùm illi baculi, sed è ferro. Sueton. Nerone cap. 24. Apuleius apologia altera. XXXIX. Generis apud Romanos discrimen duplex. Alij patricij, alij plebeij.

Rursum ex vtrisque alij nobiles, alij noui. Nobiles censebantur illi soli, quorum maiores magistratum ceperant, quiq; ius habebant imaginis ponendæ. Noui, quorum maiores vitam priuatam vixerãt, & quibus imagines nullæ. Regum temporibus, & post Regifugium aliquot annis, penes solos patricios magistratus erant: ideo & nobilitas. Postea per contentiones Tribunitias, communicati cum plebe honores, simulq; nobilitas & imagines. Immo non raro ex eo plebeius quispiam nobilis ante patricium: vt Claudij Marcelli, vt Decij, Flaminij, Luctatij, & quæ aliæ è plebe familiæ plenæ honorum. Non enim ex genere, sed ex imaginum multitudine omnis nobilitas & imagines ex magistratu: non tamen quouis, sed curuli. Quæstura, Tribunatus, & qui alij inferiores honores, ius imaginis non dabant. Hæ imagines non aliud fuerunt, quàm expressæ corporis effigies humerorum tenus, è cera, capitis scilicet atque vultus. Ob id poëtæ ceras appellant. Imagines autem istæ in atriis collocabantur ordine in ligneis thecis, siue, vt Plinius appellat, armariis, quæ diebus festis, aut lætioribus tantùm aperiebantur, cui curæ præfectus Atriensis. His subscripti tituli, siue indices honorum, & rerum in magistratu gestarum. Vsus præcipuus, vt in funere nobilium ferrentur. Ratio ferendi in oblongis perticis erat, siue hastis, vt fercula solent triumphorum. Si quis turpi & immani crimine damnatus esset, damnabatur etiam, & frangebatur eius imago, nec in exsequiis

fereba-

ferebatur Liuius lib.1.& 22. & alibi.Plin.lib.35. Ouid. 1. Amorum. Seneca, Valerius lib.5.cap.8. XL. Osculum adhibebant in cultu deorum tripliciter. Aut enim os iis venerabundi osculabātur, aut manus, aut pedes. Cic.in Verrem, Lucretius, Apuleius. Sed quia verebantur plerunq; deos ipsos ore profano suo tangere, eminus stantes manum porrigebant, eamq; statim verenter, ad os suum referebant, & suauiabantur. Plinius, Minutius Felix, Apuleius. Syris etiam & Orienti hic mos. Iob cap.31. Si vidi solem cum fulgeret, & lunam incedentem clarè, & osculatus sum manum meam ore meo. Id est, si lunam, aut solem adoraui. Reg.3. Quorum genua nō sunt incuruata ante Baal, & omne os quod non adorauit eum osculans manum. Sæpius in Hebræorum phrasi deosculatio est adoratio. Atq; ego latinis ipsis hinc censeo formatum adorandi verbum: quia manus ad ora admouebant. Dabant etiam oscula liminibus templorum, postibus, aris rebus in arctis, & crinibus passis fœminæ templa verrebant. Tibullus, Statius, Liuius lib.3.& 26. Polybius, Apuleius lib.5. Erant aliá oscula humana, eaq; nō tam amoris, quàm officij, & vrbani cuiusdam cultus. Ea variè vsurpata, & in omni ferè corporis parte. Primum in facie, ibiq; os, genas, oculos suauiabantur: in itu, reditu, gratulatione, immo in salutatione, & quotidiano occursu. Qui mos maximè inualuit sub Augusto. Secundo manus osculabantur, sed non tamen, nisi potentiorum. Is mos etiam libera Repub.

quanquam rarus. Plutarch. in Catone. Natus à blanditiis candidatorum, prensantium, rogantium, & alienas manus osculantium. Seneca epist. CXIX. Increbuit statim tota vrbe, immo orbe, idq; in petitione, in gratiarum actione, gratulatione, atque omni officij aut demissionis nota. Plin. Tacitus, Sueton. Apuleius, Seneca. Quanquam, vt ex Arriano colligitur, viliores & serui propriè manus osculabantur, quod posterioris aeui scriptores, sua & peculiari phrasi dixerũt, ad manum accedere. Tertio deniq; genua osculabantur, immo & pedes. Ammianus, Capitolinus, Dio. non autem os admouebatur pedibus, sed dextra: eaq; deinceps ad os referebatur. Quanq̃ Caligula et Principes aliquot secuti, pedes reipsa osculo sibi affici tulerunt. XLI. Romæ, etiam viua libertate consuetudo, vt viros primates, & gratia aut dignitate conspicuos, venientes in theatra, composito plausu exciperent: iisdem assurgerent. Vtrumq; honoris habendi caussa, & promendi fauoris. Contrà, eos qui infames, aut ingrati, sibilo velut reiicerent ac segregarent. Hoc testimonium vniuersi populi multùm valere censebant in vtramq; partem. Mansit ad Imperatores: sed ita, vt hunc honorem, sicut plerosq; alios, sibi ferè seponerent, nec communicatum vellent cum reliquo senatu, non certè vulgò. Nam quin etiam sub Imperatoribus quibusdam applausum & assurrectum, non nego: sed ferè iis, qui aut ex domo, & gente Principali, aut interiori amicorum coborte. Præter plausum &

assur-

assurrectionem etiam acclamatio fuit: antiquitus quidem in re subita, noua, tristi, læta, sed postea translata tota ad laudes, siue adulationes Principum, in eosq; effusè exercita: nec vocibus solùm singulis, sed contextu quodam ad modulum & cantum, vt Domitiano, Domino & Dominæ Feliciter. Tacito. Tacite Auguste dij te seruent. In Martiale de Titi ludis. populorum vox tamen vna est, Cum verus patriæ diceris esse pater. Et quoniam fausta, & fauentia acclamationis verba, rem ipsam tanquam suo, & peculiari verbo dixerunt, Fauere, & Fauorem. Horat. Suetonius, Martialis, Vopiscus, Lampridius, Capitolinus. Hæc ego, vt tu optimè vnus, & solus intelligis, velut canis è Nilo bibens, & in transcursu quodammodo. Quod tamen mihi vt verùm tibi narrem, perdifficile fuit. Mirabiliter quippe tua horum rituum ornatissima explicatione, accommodatissimis & plurimis nobilium scriptorum testimoniis refertissima capiebar, hærebámque multùm in capitibus singulis, vbi aliquid vetustæ consuetudinis inueniebam. Vtilis, vtilis est rituum ista priscorum intelligentia: cuius qui sunt expertes, eos sæpissime hallucinari, dubitare, errare, plurima præterire in poëtis, historicis, oratoribus necesse est. E. Istud ipsum cum me non fugeret, libris meis passim inserui, quæ cupidis literarum emolumento esse in hanc partem viderentur: & memet dum vnumquemque ritum distinctè, apertè, attextis ad confirmandum locis idoneis explicare conor, non

parum profeciſſe confiteor. Quod ſi quid eſt, in quo tibi aut obſcurior, aut indiligentior appareo, peto abs te, ne mihi occultes: membranis enim intus adhuc poſitis emendare licebit: vox miſſa reuerti neſcit. S. Nihil equidem habeo quod his duobus nominibus tibi obiiciam. Scito tamen etiam mihi in mentem nonnunquam veniſſe, quæ tuis non malè adiungerentur. Fit enim neſcio quo pacto, vt legentibus nobis ſimilitudine rerum ac ſententiarum quas legimus, multa quæ antea legeramus occurrant. Sed tu, vt hactenus, aures mihi commoda, & ſi quid in ratione iſta mea diſplicuerit tibi, me mone. Non te à me, ſed me abs te corrigi æquum eſt. Tu maior, tibi me eſt ęquum parere Menalca. E. Dixi iam pridem quid ſentirem de labore iſtoc tuo. S. Haud multa reſtant. *XLI.I Solebant qui vectores ad nauim inuitabant, aut ſcandentes eam excipiebant, dicere: Quod bene vertat, conſcende, ἔμβαινε τύχῃ ἀγαθῇ. XLIII. Sæpenumero legimus expoſitos fuiſſe pueros in fabulis latinis è palliatis ſumptis. Id facere ſolebant plerunque pueris in olla collocatis. Vnde & expoſitio χυτρισμὸς vocatur. Heſychius. χυτρισμὸς ἡ τῶν βρεφῶν ἐν ταῖς χυτραῖς ἔκθεσις. XLIV. Sono digiti loco nutus, aut etiam vocis vtebantur, qui ſibi ſine cunctatione parituros præſto habebant, vt imperium maius, aut vlla vocis ſignificatione opus non eſſet. Itaque Cicero 3. Off. Si concrepuerit digitis, & digitorum percuſſionem, cum videlicet inter ſe colliduntur, vt concrepent, dixit, pro eo quod facilè nulloque negotio obtinetur.*

tur. XLV. In diis placandis diis non solum limina osculabantur, sed & posti caput allidebant, & ad sacram aram seu sedē eius Dei quem placare cupiebant, supplices repebant, non incedebāt. Tibull. lib. 1. eleg. 2. XLVI. Latini populi statim natos infantes ad flumen ferebant. Idem solebant Ligures. Item Lacones in Eurota solebāt lauare editos infantes suos. XLVII. Mos fuit ducum exercitus, cum frangere volebant animos hostium, ostendereq́ se penitus eos despicere in vrbe quam obsidebant, prope ipsorum castra ludos quosdam facere, & cursum equorum instituere, proposito pramio illi qui vicisset. Ecce conatum meum. E. Et quidem laude dignum. Vellem autem alia excerpta tua videre: sed id aliâs. S. Libet illud Terentij promere.

Si tibi quid feci, aut facio, quod placeat Simo, &
Id gratum fuisse aduorsum te, habeo gratiam.

ANNOTATIONES.

PRISCI RITVS) *Hos ex Hartungo, Iusto Lipsio, Turnebo, Victorio collegimus. Ex Hartungi capitibus octauis decuriarum quatuor, vsque ad ritum 33. Ex Electis Lipsii inde vsque ad 42. nempe ex lib. primi cap. 3. 4. 12. 17. 28. 29. lib. secundi cap. 6. 10. Cateros ex aduersariis Turnebi, & variis lectionibus Victorij. Illius lib. 30. cap. 31. 28. lib. 29. cap. 30. lib. 23. cap. 6. huius. lib. 34. cap. 2. lib. 37. cap. 17.* INTER MVSAEA ORGANA) *Musarum nomine literas,*

& scientiam artium honestarũ notari, quem tandem latet, quamuis in ludo adhuc elemẽtario versantem? Lucretius adiectiuum hoc ad poeticam suauitatem, & elegantiam, ex numeris videlicet verbisq́; & loquendi figuris, seu modis quibusdam propriis existentem significandam adhibere gaudet. lib. 1. & initio 3.

Deinde quod obscura de re tam lucida pango
Carmina, Musæo contingens cuncta lepore.

Rursum in 1.

Volui tibi suauiloquenti
Carmine Pierio rationem exponere nostram,
Et quasi Musæo dulci contingere melle.

Lib. 2. musæa mele cantilenas musicas appellat. Iam ὄργανον *est instrumentum. Literatorum instrumenta sunt libri: ergo iidem organa. Sic Palladas lib. 1. Anthol. propter paupertatem se libros suos venditurum affirmans,* ὄργανα μουσῶν *vocat.* TOT EXIMIA INGENII OPERA) *Indicem & ordinem inuenies apud Plin. Secundum epist. 5. lib. 1.* HISTORIA NATVRALIS) *Historia, inquit in poetica Scaliger, si capiatur pro expositione cuiuscunque rei, rectè inscripsit libros suos Plinius Historiam naturalem, & historiã animalium Aristoteles, & plantarum Theophrastus. Si pro narratione rerum gestarum, non rectè. Ob hũc librum ita Muret. orat. 13. volum. 2. Illum vero promumcondum rerum omnium scitu dignarum, illud receptaculum ingenuarum artium, illum eruditionis Oceanum C. Plinium quis vnquam satis pro dignitate vel admirari, vel celebrare poterit? Qui nullũ vnquam*

quam librum vidit, quem non legerit: nihil cognitu dignum legit, quod non excerpserit: nihil excerpsit, quod non in litteras retulerit. Itaq; vnum ipsius opus, quod de plurimis extat, naturalis historia, instar ingentis bibliotheca videri potest. SOLA SVORVM FRATRVM) *Ouid. eleg. 1. lib. 1. Trist. alloquens librũ, venustè alios domi in arculis latentes, fratres eius nominat. Carmina apponere iuuat.*

Cum tamen in nostrum fueris penetrale receptus,
Contigerisq; tuam scrinia parua domum,
Aspicies illic positos ex ordine fratres,
Quos studium cunctos euigilauit idem.

COMMVNEM, ET VLTIMAM) *Vox, vltimum, vt extremum, est eodem intellectu, quo grauissimũ, maximum, summũ: cum dicimus nempe, quempiam ad vltimam redactũ miseriam, inopiam.* ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες) *Frequenter sic Homerus. Latinè vertas, cælestia templa colentes, cælicolæ, cælestes, dij superi.* APVD PISTOREM SARSINATEM) *Plautus, teste Festo, initio Plotus audiebat, à pedũ planitia: ploti enim dicebantur ab Vmbris, qui essent pedibus planis: postea Plautus dici solitus est. Hinc etiam semiplotia calceamẽta, quibus vtebãtur in venationibus, vt planius starent. Patriã habuit Sarsinã Vmbriæ oppidũ, quod ipsemet in Mostellaria videtur insinuare. Quidã Farsinatẽ appellare malũt. Vixit, & in scena floruit, autore Gellio, anno ferme XV. postquã bellũ Punicũ secundũ geri captũ fuerat. M. Varro scripsit eũ omni pecunia in scenicis ornamẽtis consumpta, ad summã inopiã deuolu-*

devolutum in urbem rediisse: atque ut victum suppeditaret, operam suam pistori addixisse, versanda mola, quam trusatilem nominarunt. Gellius ait hoc facere coactum perdita pecunia in mercatibus, quam ex operis scenicorum artificum sibi quaesierat. Constat pistori eum seruiisse. IAM RVMPO VOCEM) Genus dicendi petitum à Graecis, ῥῆξαι φωνὴν, de aliquo, qui cum diu tacuerit, repente quippiam edit. Vtitur Virgil. 2. Æneid. Amplius super hoc, & verbosius more suo. Victor. lib. 10. cap. 8. DOCTIS, IVPITER, ET LABORIOSIS) Admirantes in hanc vocem erumpebant, quemodo Graeci, ὦ ζεῦ. Catull.

Iam tum cum ausus es unus Italorum
Omne aeuum tribus explicare chartis,
Doctis Iupiter, & laboriosis.

Et alibi. Iupiter, ut tersti lumina saepe manu? MANIBVS PRAEFEREBANT COROLLAM) Vide initium Iliad. vbi Chryses sacerdos ad naues accedit, ab Agamemnone, & Graecis filiam suppliciter sibi restitui petēs. GLADIVM SVBLATVM SOLI) Aliter de hoc more Victorius lib. 35. cap. 13. adducens Euripidis locum ex Oreste, & praeterea duos è Cicerone: vnum è Philipp. 2. de M. Bruto, alterum è Miloniana de Milone. EFFVGI MALVM, INVENI MELIVS) Dici solitum hemistichium graecum, quod hunc sensum continet: si quando prosperior fortuna quempiam amplexa esset. Natum è caeremoniis nuptialibus. Siquidem in nuptiis Athenis puer quispiam

indu-

inducebatur vndique ſpineis frondibus, & quernis glandibus opertus, coronatusq́ue, cunas geſtans panibus impletas, qui dicebat, ἔφυγον κακὸν, εὗρον ἄμεινον. Malum enim vocabat ſpinas & glandes, panes bonum: propterea quod ſteriles ſpinæ, & glandibus victitabant agreſtes illi priſci. Reperto frumentorum vſu glandiũ eſus faſtidiri captus. Hæc pluribus parœmiographus.

PROGYMNASMA

QVINTVM ET SEPTVAGESIMVM.

Formularum veterum eclogæ.

PETILLIVS, FRONTINVS.

PETILLIVS. Formulis illis antiquis, quæ etiã actiones dicuntur, erantq́ue certæ ſollemnium verborum conceptiones, iurecõſultis auctoribus & architectis, quibus eadem in re populus Romanus vti ſolebat (vnde formularij Fabio, & Ciceroni cantores formularum) his dico formulis, quem vulgus hodie ſtylum appellat, quoties in aliquam aliquáſue incurro, haud leuiter delector, idq́ue tribus de cauſsis. Primùm quia mihi aliquid vetuſti moris ſubiiciunt: deinde quia odorẽ quaſi, & ſaporem ſanæ illius incorruptæq́ue latinitatis retinent: poſtremò, quia mihi vſui eſſe poſſunt ad ſcripto-

ſcriptorum nodos expediendos: in quibus nonnunquam implicatum hærere neceſſe eſt, quem cognitio iſta formularia, ingenua profectò, & elegantium literarum ſtudio dignisſima fugit. Atque ego frequens optaui, dari mihi, qui cum de his agerem & quæ vellem, & quo modo. An tu igitur vis, Frontine, quando iiſdem in caſtris militamus, eodem ſtudiorum genere deuincti, inter nos iſta recolamus ac celebremus, & tanquam tabulas aliquot magni cuiuſdã naufragij colligamus? F. His etiam ego recreor, motus iiſdem rationibus, quibus tu adduceris, vt tantum inde percipias voluptatis. Edam autem quarum adhuc inſidet in animo memoria: quæ defluxerũt, eas vnde recipiam, ſcio: & te idem ſcire haud neſcio. P. Seruemus eũ ordinem, ſi placet, quo ſe elementa conſequũtur: & in quibus eſt aliquid tenebrarum, eas relinquamus. F. Age, tu i præ, ego ſecundùm iuero. P. Vt ergo hinc potisſimùm rem inchoemus. ABDICATIONIS formula talis apud Valerium extat lib. 5. cap. 8. *Cum Silanum filium meũ pecunias à ſociis accepiſſe mihi probatum ſit, & repub. eum, & domo mea indignum iudico, protinusq́, è conſpectu meo abire iubeo.* ACTIONIS FVRTI ADIVTI. *Ope, conſilio tuo furtum factum eſſe aio.* Cic. lib. 3. de nat. deor. ACTIONIS IN REM, SEV VINDICATIONIS. Cicero pro Muræna huiuſmodi formulam teſtatur fuiſſe. *Fundus qui eſt in agro, qui Sabinus vocatur, meus eſt: eum ego ex iure meum eſſe aio. Inde ego te ex iure manum conſertum voco.* Hæc erant

verba

verba eius qui vindicabat. A quo vero vindicabatur, eius hæc erant verba. *Vnde tu me ex iure manum consertum vocasti, inde ibi ego te reuoco.* Sed illud, manum, seu manus consertum explanare libet. F. Mihi quoque explanationem audire tam libet, quàm quod maximè. P. Olim in re præsenti, præsente Prætore, aduersariis rem manu prehendentibus ex 12. tabulis iure vindicatio fiebat. Sed propagatis Italiæ finibus, latis iurisdictionibus, negotiis occupati, proficisci vindiciarum dicendarum caussa in longinquas res grauabantur. Quare tacito consensu contra XII. institutum est, vt litigantes non ex iure apud Prætorem manum consererent, sed ex iure manum consertum vocarent, id est, alter alterum ex iure ad conserendam manum in rem de qua ageretur vocaret. Atque profecti simul in agrum de quo litigabatur, terræ aliquid ex eo, vti vnam glebam in ius, in vrbem ad Prætorem deferrent, & in ea gleba tanqam in toto agro vindicarent. Prodibo vlterius. ADDICTIONIS IN DIEM. *Ille fundus centum esto tibi emptus: nisi si quis intra Kalendas Ianuarias proximas meliorem condicionem fecerit, seu attulerit, quo res à domino abeat.* Emptionis formula simile quiddam habebat. Solebat enim emptor in auctionibus, cum ex præcone rei venalis pretium audierat, clarè pronuntiare, *emptum, nisi quis meliorem conditionem afferat.* ANNVLI AVREI IN CONCIONE DONANDI. *Quandoquidem tu in prælio, in bello, in re militari mihi nūquam*

defuisti,

defuisti, omnibusq́; in periculis mecum versatus es, ob hasce res hoc annulo aureo te dono. ANTESTANDI. Componitur hoc verbum ab an, quod in compositione valet circum, & testari. Et erat antestari vnum aliquem ex iis qui assunt, prehensa auricula testem sumere cum his verbis *licet antestari?* si ille respondebat, *licet*, permittebatur ei qui vadibus acceptis quempiam in ius vocasset, manus iniicere, eumq́; in ius rapere. Quod si quis nō antestatus, manu iniecta aduersarium suum in ius raperet, iniuriarum actione tenebatur. Verba legis XII. tab. hæc videntur fuisse. *Si in ius vocat, ni it, antestatus manum iniicito, aurem antestati capito.* Antestatus dicebatur, qui adductus aut inuentus erat, & testis factus. Etenim patiendi & agendi verbum est antestatus. ARROGATIONIS. De hac videndum caput Gellij 19. lib. 6. Formula quidem talis fuit. *Velitis iubeatis Quirites, vti L. Valerius L. Titio tam iure legeq́; filius siet, quàm si ex eo patre matreq́; familiàs eius natus esset: vtique ei vita necisq́; in eum potestas siet, vti patriendo filio est: hoc ita, vt dixi, ita vos Quirites rogo.* ASSERENDI IN LIBERTATEM. *Hunc ego hominem ex iure Quiritium liberali assero caussa manu.* Apud Terent. Adelph. Plautum Pœnulo, Curcul. F. Quid hic vult liberalis caussa? P. Iudicium quod in se actionem continet libertatis. Fiebat autem quod formula dicit, quoties quis liberum hominem iniusta seruitute oppressum in libertatem vindicabat, id est, liberum esse decernebat: seu vt Liuius lib. 3. dabat vindicias ab serui-

tute secundum libertatem. Testatur porrò Turneb.lib.27.cap.15.in peruetusto vocabulario bilingui Assertor exponi καρπιστής, Assertio καρπισία: Charisius quoque lib. 1. vindicias καρπισίαν exponit, ab iniectione prehensionéq; manus: quòd nimirum qui asserebat vindicabátque, manu asserebat, manúque comprehendebat. Ad formulam BELLI INDICENDI venio, qua plures continẽtur: eam vbi addidero, te cæteras huius elementi prosequentem audiam. Veruntamẽ quoniam res tota grauiter & insigniter à Liuio lib. 1. descripta est, & ego librum in manibus habeo, ecce tibi, legam locum ad verbum, si pateris. F. Liuianam facundiam amo: quare non est cur quæras an velim, quod tu vis. P. Censuit è dignitate sua futurum Ancus Martius Romanorũ Rex quartus, si, quemadmodum Numa qui Romulum excepit in pace religiones instituisset, ita ipse bellicas cærimonias proderet: vt non modo gererentur, verum etiam indicerentur ritu aliquo, ius quo res repetuntur ab Æquicolis antiqua gente descripsit. Legatus vbi ad fines eorum venit, vnde res repetuntur, capite velato (filum lanæ velamen est) Audi Iupiter, inquit, audite fines (cuiuscunq; gentis sunt, nominat) audiat fas: Ego sum publicus nuntius populi Romani, iustè piéque legatus venio, verbisq; meis fides sit. Peragit deinde postulata: inde Iouem testem facit: si ego iniustè impieq; illos homines, illasq; res dedier nuntio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam sinas esse. Hæc cum fines supra scandit, hæc quicunque ei

primus vir obuius fuerit, hæc portam ingrediens, hæc forum ingressus & quæ sequuntur, nolo omnia legendo te remorari. F. CARMINIS SEV CANTVS NVPTIALIS quæ formula fuerit dicam: nam aliæ mihi de litera B. non occurrunt hodie. Apud Romanos quidem ingeminabãt *Talaßio, Talaßio:* sed postea imitati Græcos, Hymenæum (quem deum nubentium præsidem credebant) lætissimis vocibus, iterarunt. Huius moris exempla petemus ex Aristoph. in Auibus. ὑμὴν ὦ ὑμεναῖ' ὦ ὑμήν. Theocrit. Epitaph. Adon. & nuptiis Helenæ. Lucretius lib. 1.

non vt sollemni more sacrorum
Perfecto posset claro comitari Hymenæo.

Catull.

Hymen, ô hymenæe, hymen, ades ô hymenæe

Item.

O. Hymen, hymenæe, hymen, hymen, ô hymenæe.

Terentio Adelph. Verùm hoc mihi moræ est, tibicina, & hymenæum qui cantent. Plaut. Cas.

Age tibicen, dum illam educunt huc nouam nuptã foras,
Suaui cantu concelebra omnem hanc plateam hymenæo.
Io hymen hymenæe, iô hymen.

CAVTIONIS DE DOLO MALO. *Vtine propter te fidémue tuam captus, fraudatúsue sim.* CESSIONIS IN IVRE. In iure cessio fit hoc modo. Apud magistratũ populi Romani, vel apud Prætorem, vel apud Præsidem prouinciæ, is cui res in iure cèditur, rem tenens ita vindicat. *Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio.* Deinde posteaquam hic vindicauerit: Prætor interrogat eũ qui cedit, an contrà vindicet: quo negante aut tacente, tunc ei qui vindi-

vindicauerit eũ addicit, idq; legis actio vocabatur. ℭOMMEATVS. *Si quis vestrum suos inuisere vult, commeatum do: primo vere adsitis edico.* Hæc formula reperitur apud Liuiũ lib.30. Et est commeatus tẽpus illud, quo miles ire & redire potest, quod spatium excedens, emansoris, aut desertoris loco habebatur. Hæc potestas nisi iustissimis de caussis non dabatur: expeditionis tempore, hostibus imminentibus nunquam: nec vnquam amplius 30. diebus. Dabatur porro à Tribunis cohortium, aut à Præpositis militũ, aut vicariis vel domesticis eorum, vel à Principe. Nazianzenus γράμματα τῆς ἀφέσεως vocat, literas dimissorias. Præterea Bud. in Forens. sic prouocatus, inquit, ob desertam prouocationis executionem, è citatis & prouocatis eximitur, & vadimonio soluitur. Quod commeatũ dare dicitur. Hinc commeatum petere, dare, accipere, impetrare. Cõmeatales milites, qui vnà commeatum accipiunt, vel qui in stipendij partẽ accipiunt alimenta ex commeatu, id est, ex alimento publico. CONLVCANDI LVCI. P. Priusquam formulam recites, verbum conlucare declara. F. Sic agam. Ab eodem fonte cadũt tria priscorum verba, & rustica, collucare, sublucare, interlucare. Collucare, est succisis arboribus locum luce implere, seu ramos lumini officientes decidere. Sublucare est ramos earum supputare, & veluti subtus lucem immittere. Interlucare est in arboribus frugiferis per interualla deputare ramos in densitate ramorum, qui sunt superuacui: vnde interlucatio, cui in vitibus similis pampinatio. Luci sacri

erant incædui, dicati Syluano. Voluit Cato cap. 139. de re rust. modum docere, quo rectè atque extra piaculum cædi possent, cuius verba hæc sunt. Lucum conlucare Romano more sic oportet. Porco piaculo facito. Sic verba concipito. *Si deus, si dea es quoium illud sacrum est, vti tibi ius siet porco piaculo facere, illiusce sacri coërcendi ergô. Harumce rerum ergô, siue ego, siue quis iussu meo fecerit, vti id rectè factum siet. Eius rei ergô, te hoc porco piaculo immolando, bonas preces precor, vti sies volens propitius mihi, domo, familiaeq; meæ, liberisq; meis. Harumce rerum ergô macti hoc porco piaculo immolando esto.* CONTESTANDAE LITIS. Contestari litem dicuntur duo, aut plures aduersarij, quòd ordinato iudicio vtraque pars dicere solet, *Testes estote.* Ita Festus. Contestatio autẽ litis, est eius rei, de qua controuersia est, apud iudicem ex vtraque parte facta narratio testibus præsentibus. Hoc genere res in iudicium deducitur, & litis nomen accipit: nec enim lis est, antequam contestetur, sed controuersia. CRETIONIS IN HAEREDITATIBVS. Cretio, vt definiuit Vlpianus, est certorũ dierum spatium, quod datur instituto hæredi ad deliberandum, vtrum expediat ei hæreditatẽ adire nec ne: velut. *Titius hæres esto, cernitoq; in diebus centũ proximis, quibus scierit poteritq;: nisi ita creuerit, exhæres esto.* Cernere, est verba cretionis dicere, ad hunc modum. Cum me Mæuius hæredem instituerit, eam hæreditatem adeo, cernoque. P. Tangit hanc formulam cretionis priorem Crassus apud Ciceronem

ronem 1. de Orat. pro conditionibus enim legendũ est, cretionibus, & ita legunt viri quidam eruditissimi. Locus hic est. Tum Cotta. Quoniam id, quod difficillimum nobis videbatur, vt omnino de his rebus Crasse loquerere, assecuti sumus: de reliquo iam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia, quæ percunctati erimus, explicaris, dimiserimus. De his, credo, rebus, inquit Crassus, vt in cretionibus scribi solet, *quibus sciam, poteroq́;*. F. Nunc dedicationis cuiusdam, & deditionis formulas proferam. DEDICATIONIS. Cœninensium rege obtruncato spoliatóque, Romulus ea spolia fabricato ad id aptè ferculo gerens in Capitolium ascendit: ibiq́; ea cum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designauit templo Iouis fines, cognomênque addidit deo. *Iupiter Feretri, inquit, hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumq́; iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico: sedem opimis spoliis, quæ regibus ducibusq́; hostium cæsis me auctorem sequentes posteri ferent.* Liuius lib. 1. DEDITIONIS A PATRE PATRATO. *Quandoquidem hice homines iniussu populi Rom. Quiritium fœdus ictum iri spoponderunt, atq́; ob eam rem noxam nocuerunt: ob eam rem, quò populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* Liuius lib. 9. DEDITIONIS. Rex interrogauit: *Estisne vos legati oratoresq́; missi à populo Collatino, vt vos populúmque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est.*

Dedistisne vos populum Collatinum, vrbem, agros, aquam, terminos, delubra, vtensilia, diuina humanáque omnia in meam populiq; Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio. Liuius lib. 1. P. Hoc loci in mentem venit de signis deditionis, quæ apud alias gentes alia fuisse certum est. F. Et in eandem rem mihi quædam subeunt animum. Tu prior edicito. P. Galli & Hispani brachia manúsq; exarmatas, seu inermes tendebant. Qualis mos etiam seruatur apud Virgil. lib. 11. Vbi ita est. Oremus pacem, & dexteras tendamus inermes. Romani clypeis capita subiiciebant, armaq; tradebant. In acie Pharsalica victi Pompeiani, passis palmis proiecti ad terram flentes salutem à Cæsare victore petiuerunt. Proiectis armis more militari salutationem facere aliquando re desperata militibus saluti fuit. Græci iunctis ac velatis manibus, aut cum infulis & velamentis supplicabant. F. De velatis manibus quod ais, monet me deditionis Teleboarum, de qua sic in Amphit. Plaut.

Postridie in castra ex vrbe ad nos veniunt flentes principes:
Velatis manibus orant, ignoscamus peccatum suum,
Deduntq; se, diuina humanáque omnia, vrbem & liberos
In ditionem atq; in arbitratum cuncti Thebano populo.

P. Quomodo explicas illud, velatis manibus? F. manibus oliuæ ramos ferentes. Virgil. lib. 11. Velati ramis oleæ veniámque rogantes. Vbi Seruius, non coronati, inquit, ramis oleæ (nec enim lugentes decebat)

decebat) ſed inſtructi atq; ornati. Item lib. 7. Centum oratores auguſta ad mænia regis, Ire iubet ramis Velatos Palladis omnes. Indi cum pateris, vina libantes procedebànt. Dexteris exertis, ſublatíſque manibus incedere Græcis & Perſis ſignum pacis ac deditionis erat. Barbaris quibuſdam ſollemne fuit capitibus corollas geſtare. Ægyptij veſte ſupplici ſumpta, prælatíſque ſacris omnibus pacem precabantur. Galli etiam magiſtratus cum pueris & fæminis mittebant hoſti obuiam. Apud Perſas item terram & aquam offerre deditionis argumentum erat. Redeamus ad formulas recolendas. DEFERENDI NOMINIS cum in ius ventũ eſſet, dicebat apud Prætorem accuſator reo, *Aio te Siculos ſpoliaſſe.* Si tacuiſſet, lis ei æſtimabatur, vt victo: ſi negabatur, petebatur à magiſtratu dies inquirendorum eius criminum, & inſtituebatur accuſatio. Deuotionem vrbium & exercituum ex Macrobij libro tertio, capite nono, recitarem, ſi probè tenerem: eſt enim longior. DEVOTIONIS DECII verba ex Liuij 8. tibi legam. Da librum. *Iane, Iupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, diui Nouenſiles, dij indigetes, diui, quorum eſt poteſtas noſtrorum, hoſtiumque, diuique Manes, vos precor, veneror, veniam peto, ferόque, vti populo Rom. Quiritium vim victoriámque proſperetis: hoſtéſque populi Romani Quiritium terrore, formidine, mortéque afficicatis. Sicut verbis nuncupaui, ita pro Repub. Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Rom.*
 Quiri-

Quiritium, legiónes, auxiliáque hostium mecum diis manibus, Tellurióque deuoueo. Prêtium fuerit, quippiam de hac deuotione in medium afferre. Bello latino P. Decius & Manlius Torquatus Consules, dum castra ad Capuam habent, vocem noctu excipiunt incertam, ex altera acie Imperatorem, ex altera exercitum diis manibus, Terræq́ matri deberi: addici autem victoriam illi parti populóque, cuius exercitus Imperator legiones hostium, supérque eas se quoque deuouisset. Conuenit inter Coss. vt vtrius cornu in acie, primùm laboraret, is sese diis manibus deuoueret. Prælio cōmisso Decij cornu fluctuabat, qui sese hostésque Latinos deuouit, M. Valerio Pontifice verba sollemnia præeunte. Post annos 45. filius more patris bello Etrusco idem fecit, de quo Liuius in 10. Florus lib. 1. cap. 14. & 17. P. Idem bello aduersus Pyrrhum Decius nepos præstitit. Testem laudare licet Ciceronem cum in 1. Tuscul. vbi hæc sunt: Non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, etiam cum Pyrrho nepos, se hostium telis obiecissent: tum in 2. de finib. Non esset Decium patrem imitatus quarto consulatu filius, neq; porro ex eo natus cum Pyrrho bellum gerens, consul cecidisset in prælio: seséque è continenti tertiam victimam Reipub. præbuisset. Iam Trib. pl. concionem hoc sermone dimittebat. *Si vobis videtur, discedite Quirites.* Populus à funere dimittebatur verbo *Ilicet*, id est, ire licet. Pronuntiabatur autem à præfica feralibus officiis persolutis, post lamenta & conclamationes scilicet. Sacris item finitis

finitis clamabat sacerdos ILICET, significans, se, qui presentes affuissent, missos facere. Alioqui vox hæc sæpe vsurpatur re aliqua perfecta & transacta. Plaut. Cistell. Ilicet: actum est. Terent. Eunuch. Actum est, ilicet. Phorm. Hoc nihil est Phædria: ilicet. Quid cōterimus operam frustra? quin abeam? Vbi Donatus. Semper, ilicet, finem rei significat. Iudicium eodem verbo per præconem dimittebatur. Cum vtraq; pars dixisset, Prætor seu præco pronuntiabat, DIXERVNT, vt iretur in consilium. Dimittendis manibus, cum nimirum ab exsequiis recederent, vsurpabant: *Vale & salue, nos te quo natura permiserit ordine cuncti sequemur*. De dimissionibus hactenus. DIVORTII. Tuas *res tibi habeto. Tuas res tibi agito.* EVOCATIO DEORVM his verbis peragebatur, quæ retulit Macrob. lib. 3. cap. 9. *Si deus, si dea es, cui populus ciuitasq́; Carthaginensis est in tutela, teq́; maximè ille, qui vrbis huius, populiq́; tutelam recepisti, precor, veneror q́;, veniamq́; à vobis peto, vt vos populumq́; ciuitatemq́; Carthaginensium deseratis: loca, templa, sacra, vrbemq́; eorum relinquatis, absq; his abeatis: eiq́; populo, ciuitatiq́; metum, formidinē, obliuionem iniiciatis: proditiq́; ad me Romam veniatis: nostraq́; vobis loca, templa, sacra, vrbs acceptior, probatiórque sit, mihi quoque, populóque Rom. militibúsque meis præpositi sitis, vt sciamus intelligamúsque. Si ita feceritis, voueo vobis templa ludosq́; facturum.* FIDE IVBENDI. *Centum quæ mihi Caius debet,*

antea nunquam factum, per tribunos militum, à voluntario sacramento ad legitimum iusiurandum milites adacti fuere. Quod quidem Imperator præstare tenebatur primus, suo mox ordine subsequebâtur Legati, deinde Tribuni, deinde Cẽturiones, postea Decuriones, mox Præfecti castrorum, demum milites: quod singulis annis Kalẽdis Ianuariis denuo præstabatur. Iurabant enim per deos sollemne iusiurandum: postea in acta principum, se iussu Consulum conuenturos, neq; è castris eorum iniussu, quæsitis occasionibus abituros, non fugæ formidinísne caussa extra ordinem recessuros, nisi teli sumendi, vel hostis feriendi, aut ciuis seruandi caussa. Neq; in exercitu propéue decem passuum millia, pluris argentei nummi furtum facturos: extraq; hastam, ligna, pabulum, vtrem, follem, si quid quod pluris esset, nacti fuissent, id omne ad Consules delaturos, aut dominis reddituros. IOVEM LAPIDEM IVRARE dicũtur, qui sanctè & religiosè deierant. Dictum à ritu fœderis feriendi, in quo Pater patratus, vt ante dictum est ex Liuio, lapidem tenebat, quo porcum feriebat. Plura Parœmiographus. Ad L. literam accesimus, quam tibi cum tribus sequentibus relinquam: nec te in cursu retardabo interpellatione aliqua. P. LEGIS FERENDAE. *Velitis iubeatis Quiritis, &c.* Lex P. R. *Cos. Imp. Trib. miles, Commilito armate, quisquis es, manipulariue Centurio, turmáue Legionarie hic sistito, vexillum sinito, arma deponito, nec citra hunc amnem Rubiconem signa, ductum exercitum, commeatumq;*

tradu-

traducito. Siquis huiusce iußionis ergò aduersus præcepta ierit feceritue, adiudicatus esto hostis P. R. ac si contra patriam arma tulerit, penatesq́ è sacris penetralibus asportauerit. S. P. Q. R. LITTERARVM INITIVM, quas incolumi exercitu Impp. ad senatum mittebant. *Si vos liberiq́ vestri bene valetis, bene est: ego & exercitus valemus.* Cicer. sæpe in epist. LVSTRANDI AGRI apud Catonem cap. 141. hanc inuenio formulam. *Mars pater te precor, quæsoq́, vti sies volens propitius mihi, domo, familiæq́ nostræ: quo ius rei ergô agrum, terram, fundumq́ meum suoue taurilia circumagi iußi, vt tu morbos visos, inuisosq́, viduertatem, vastitudinémque, calamitates, intemperiasq́ prohibeßis, defendas, auerruncesq́, vtiq́ tu fruges, frumenta, vineta, virgultaq́ grandire, beneq́ euenire siris, pastores pecuáque salua seruaßis, duisq́ bonam salutem, valetudinemq́ mihi, domo, familiæq́ nostræ, & quæ sequũtur.* MANVMISSIONIS. Manumitti seruus dicebatur, docènte Festo, cum dominus aut caput eius serui, aut aliud membrum tenens dicebat. *Hunc hominem liberum esse volo,* & emittebat eum è manu. Manumisi autem mox manumissori dicebãt: *salue patrone.* MISSIONIS IGNOMINIOSAE, *C. Auiene, quòd in Italia milites pop. Rom. contra Rempub. instigasti, rapinasq́ per municipia fecisti, quodq́ mihi Reiq́ publicæ inutilis fuisti, & pro militibus tuam familiam iumentaq́ in naues imposuisti,*

tuaq́

tuaq; opera militibusq; tempore necessario Respub. caret, ob eas res ignominiæ caussa ab exercitu meo te remoueo: hodiéque ex Africa abesse, & quantum potes, proficisci iubeo. Itemque te A. Fontei, quod Tribunus militum seditiosus, malusq; ciuis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Alliene, M. Tiro, C. Clusiane, cum ordines in meo exercitu, beneficio non virtute consecuti, ita vos gesseritis, vt neq; bello fortes, neque pace boni, aut vtiles fueritis, & magis in seditione, concitandisq; militibus, aduersariorum nostrorum Imperatoris, quam pudoris modestiæq; fueritis studiosiores, indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosq; facio, & quantum potestis abesse ex Africa iubeo. MVLTAE MINIMAE. Quid suprema, quid minima multa sit, atque adeo de hac ipsa voce legendus Gellius lib. 11. cap. 1. In quo multæ minimæ verba hunc in modum concepta sunt. *M. Terentio, quando citatus neque respondit, neque excusatus est, ego ei vnam ouem multam dico.* NEXVS FACIENDI. Mancipatio est imaginaria quædam venditio, quæ sic fiebat. Adhibitis non minus quinque testibus puberibus ciuibus Rom. & præterea alio eiusdem conditionis, qui libram æneam tenebat, qui appellabatur Libripens, is qui mancipium accipit, æs tenens ita dicit: *Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio,* isq; mihi emptus est hoc ære, æneáque libra. Deinde ære percutit libram idq; æs dat ei, à quo mancipiũ accipit, quasi pretij

loco

loco. Boët. in Top. Cic. ORACVLI DELPHICI. *Tum, si faxitis Romani, vestra res meliores, felicioresq́; erunt, magis ex sententia Respub. vestra vobis procedet: victoriaq́; duelli pop. Romani erit. Pythio Apollini Repub. vestra bene gesta seruataq́; lucris meritis donum mittitote: deq́; præda, manubiis spoliisq́; honorẽ habetote.* Superaddam aliquas precationes, vt ita qui reliquus est, tibi laborem tuum minuam. F. Libens meritò id patiar: ac si vis, totã partem meam tibi permittam. P. Non decet me esse tam immodestũ. PRECATIO P. SCIPIONIS. hanc tibi de Liuio recitabo: posita est autem lib. 29. *Diui Diuaq́;, qui maria terrásque colitis, vos precor quæsoq́;, quæ in meo imperio gesta sunt, geruntur, postq́ue gerẽtur, ea mihi, populo, plebiq́; Romanæ, sociis, nominique Latino, qui populi Romani, quiq́; meam sectam, imperium, auspiciumq́; terra, mari, amnibusq́; sequuntur, bene vertãt: eaq́; vos omnia bene iuuetis: bonis auctoribus auxitis: saluos incolumesq́;, victis perduellibus victores spoliis decoratos, triumphãtesq́; mecũ domos reduces sistatis: inimicorum hostiumq́; vlciscendorum copiã faxitis: quæq́; populus Carthaginensis in ciuitatem nostram. facere molitus est, ea vt mihi populoq́; Romano in ciuitatẽ Carthaginensem exempla edendi facultatem detis.* Hersilia vxor Romuli, cum apud T. Tatiũ verba faceret, referẽte Gellio lib. 13. cap. 21. pacemq; oraret, ita precata est. *Neria Martis, te obsecro pacem dare, vt liceat nuptiis propriis & prosperis vti, quod de tui coniugis consilio contigit, vti*

nos

nos itidem integras raperent, vnde liberos sibi, & suis posteris patria pararent. In renuntiando Consule sic precari mos erat. *Quod bonum, faustum, felix, fortunatumq; sit, mihi, magistratuiq; meo, populo, plebique Romana, L. Licinium, Cos. renuntio.* Cic. pro Muræna. Age Frontine, & recensitis reliquis formularum generibus, huic colloquio finem impone. F. PRAECONIS VERBA in sacrificiis hæc fuisse reperio: *Hoc age. Fauete linguis.* POSTHVMI NEPOTES, sic hæredes instituebãtur. *Filius meus hares esto. Si filius meus me viuo moriatur, tunc si quis mihi ex eo nepos, siue qua neptis post mortem meam in decem mensibus proximis, quibus filius meus moreretur, natus nata erit, haredes sunto.* INTERREGIS DE REGE CREANDO. *Quod bonum, faustum, felixq; sit, Quirites, Regem create. Ita Patribus visum est: Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Liuius lib. 1. REGIS INAVGVRANDI, eodem lib. *Iupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cuius ego caput teneo, regem Roma esse, vt tua signa nobis certa ac clara sint inter eos fines, quos feci.* RELEGANDI. *Illum prouincia illa, insulisq; eis relego: recedereque debebit intra illum diem.* SENTENTIAE IN DAMNATVM perduellionis. *Ilictor colliga manus, caput obnubito, infelici arbori suspendito.* Liuius lib. 1. Gell. lib. 12. cap. 3. SENTENTIAE IN DAMNATOS. *Ilictor, adde virgas,*

virgas, & in eum lege agito SENTENTIAE PER TABELLAM FERENDAE. In caufsis maioribus iudices in ciftam tabellas coniiciebant fuas, hafce literas infculptas habentes. A. abfolutionis. C. condemnationis: cum de alicuius capite agebatur. N. L. non liquet, ampliationis. STIPVLANDI. *Spondes? fpondeo. Promittis? promitto. Fide iubes? fide iubeo. Dabis? dabo. Facies? faciam.* TESTAMENTI NVNCVPATI. Tabulas teftamenti teftator tenens ita dicit. *Hæc vti in his tabulis cerifue fcripta funt, ita do, ita teftor. Itaq; vos Quirites teftimonium præbetote.* TESTIMONII DICENDI. Maiorum hæc fuit diligentia, Voluerunt, vt qui teftimonium diceret, ARBITRARI fe diceret, etiam quod ipfe vidiffet Cic. Academ. 2. Idem pro Fonteio. Primum illud verbum confideratifsimum noftrę confuetudinis, ARBITROR, quo nos etiam tunc vtimur, cum ea dicimus iurati, quæ comperta habemus, quæ ipfi vidimus, ex toto teftimonio fuftulit. TRANSFVGAM recipiebat Imperator his verbis. *Quifquis es, nofter eris.* Quam formulam tetigit Virgilius 2. Æneid. qui tefte Seruio variam fcientiam fuo inferit carmini. Quifquis es, amiffos hinc iam obliuifcere Graios, NOSTER ERIS. Verba funt Priami, Sinoni falutem & libertatem fpondentis. VOTI CONCIPIENDI. *Tuo ductu Pythice Apollo, tuóque nomine inftinctus pergo ad delẽdam vrbem Veios, tibiq; hinc decimam partem prædæ voueo. Te fimul Iuno Regina, quæ nũc Veios colis, precor, vt nos victores in noftram tuamq;*

mox futuram vrbem sequare: vbi te dignum amplitudine tua templum accipias. Liuius lib.5. Plura nolim, ne si incidant quidem: sunt enim quas vterque omisimus vel plurium verborum vel obscuriores, & potius principia formularum, quàm ipsæ formulæ. Nec idcirco auctores qui dimidiatas retulerunt debemus reprehendere: de rebus enim notissimis loquebantur, quas etiam nos vno verbo indicare consueuimus. P. Habet veritatem hæc oratio. Itaque ambo à sermone quiescamus.

ANNOTATIONES.

ANte omnia monitum volumus lectorem, nos complures formulas alibi, vt occasiones inciderunt, allatas, hoc progymnasmate præteriisse, vt coemptionis in matrimonio, exercitus euocandi, iubendæ vel antiquandæ legis, precationis triumphantium, præfationis in rebus agendis, repudij, nonnullarum in senatusconsultis, senatus dimittendi, Vestalis à Pontifice legendæ, et alias quasdam. Quod autem huic dialogo inscriptionem dedimus eclogas, rationem audi. Sic nominabant Græci disputationes, aut sermones, aut etiam quosdam locos breues, insignes, eximios, & electos. Quid verò his sermonibus breuius, insignius, magis eximium & electum? Horatij sermones in quibusdam manuscriptis eclogas appellatos aiunt. Ausonius suas odas hoc nomine affecit. CICERONI CANTORES FORMVLARVM) *Verba Antonij ad*

nij ad Crassum 1.de Orat. sunt. Oratorem negas, nisi illam scientiam assumpserit (iuris ciuilis) esse posse. Ita & tibi iurisconsultus ipse per se nihil, nisi leguleius quidam, cautus & acutus, præco actionum cantor (siue, vt vetus quidam liber) cautor formularum, auceps syllabarum. ABDICATIONIS) Exhæredare pater filium dicitur, qui tantùm summouet ab hæreditate. Abdicare, qui priuat omni iure filij. Quare qui abdicatus est, idem est exhæredatus: non contra. Abdicatio verò adoptioni opponitur. Dicitur autem se quis magistratu abdicare, honore, &c. Plin. lib.5.cap.17. Gens sola, in toto orbe præter cæteras mira: sine vlla fœmina, omni venere abdicata, id est, repudiata, cõtempta, Terent. And. Ex Glycerio natũ vt vidit puerulum Chremes, recusat nuptias, generũ abdicat. EMPTVM NISI QVIS MELIOREM) Hinc vrbanitas illa apud Plaut. Capt. Cũ enim cuperet parasitus esuriens se à sene Hegione ad cœnam vocari, interrogariq;, num se affuturum promitteret, vt responderet, promitto, et ita stipulatio nasceretur, senex emptionem quasi pro stipulatione, aliò sermonem conuertens, induxit, & se emptorem, parasitum venditorem fecit. Versiculos apponimus.

P. Age sis roga. H. emptum, nisi quis meliorem afferet.
P. Quæ mihi atq; amicis placeat conditio magis?
Quasi fundum vendens meis me addicam legibus.
H. Profundum vendis tu quidem, haud fundum mihi.

Profundum, id est, voraginem quandam vocat ventrem parasiti inexplebilem. ANNVLI AVREI) Solis inge-

erant incædui, dicati Syluano. Voluit Cato cap. 139. de re rust. modum docere, quo rectè atque extra piaculum cædi possent, cuius verba hæc sunt. Lucum conlucare Romano more sic oportet. Porco piaculo facito. Sic verba concipito. *Si deus, si dea es quoium illud sacrum est, uti tibi ius siet porco piaculo facere, illiusce sacri coërcendi ergô. Harumce rerum ergô, siue ego, siue quis iussu meo fecerit, uti id rectè factum siet. Eius rei ergô, te hoc porco piaculo immolando, bonas preces precor, uti sies volens propitius mihi, domo, familiaeque meæ, liberisque meis. Harumce rerum ergô macti hoc porco piaculo immolando esto.* CONTESTANDAE LITIS. Contestari litem dicuntur duo, aut plures aduersarij, quòd ordinato iudicio vtraque pars dicere solet, *Testes estote.* Ita Festus. Contestatio autẽ litis, est eius rei, de qua controuersia est, apud iudicem ex vtraque parte facta narratio testibus præsentibus. Hoc genere res in iudicium deducitur, & litis nomen accipit: nec enim lis est, antequam contestetur, sed controuersia. CRETIONIS IN HAEREDITATIBVS. Cretio, vt definiuit Vlpianus, est certorũ dierum spatium, quod datur instituto hæredi ad deliberandum, vtrum expediat ei hæreditatẽ adire nec ne: velut. *Titius hæres esto, cernitoque in diebus centũ proximis, quibus scierit poteritque: nisi ita creuerit, exhæres esto.* Cernere, est verba cretionis dicere, ad hunc modum. Cum me Mæuius hæredem instituerit, eam hæreditatem adeo, cernoque. P. Tangit hanc formulam cretionis priorem Crassus apud Ciceronem

ronem 1.de Orat. pro conditionibus enim legendũ est, cretionibus, & ita legunt viri quidam eruditissimi. Locus hic est. Tum Cotta. Quoniam id, quod difficillimum nobis videbatur, vt omnino de his rebus Crasse loquerere, assecuti sumus: de reliquo iam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia, quæ percunctati erimus, explicaris, dimiserimus. De his, credo, rebus, inquit Crassus, vt in cretionibus scribi solet, *quibus sciam, poteroq́;*. F. Nunc dedicationis cuiusdam, & deditionis formulas proferam. DEDICATIONIS. Cœninensium rege obtruncato spoliatóque, Romulus ea spolia fabricato ad id aptè ferculo gerens in Capitolium ascendit: ibiq́; ea cum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designauit templo Iouis fines, cognoménque addidit deo. *Iupiter Feretri, inquit, hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumq́; iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico: sedem opimis spoliis, quæ regibus ducibusq́; hostium cæsis me auctorem sequentes posteri ferent.* Liuius lib. 1. DEDITIONIS A PATRE PATRATO. *Quandoquidem hice homines iniussu populi Rom. Quiritium fœdus ictum iri spoponderunt, atq́; ob eam rem noxam nocuerunt: ob eam rem, quò populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* Liuius lib. 9. DEDITIONIS. Rex interrogauit: *Estísne vos legati oratoresq́; missi à populo Collatino, vt vos populúmque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est.*

Deditisne vos populum Collatinum, vrbem, agros, aquam, terminos, delubra, vtensilia, diuina humanáque omnia in meam populiq́ Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio. Liuius lib. 1. P. Hoc loci in mentem venit de signis deditionis, quæ apud alias gentes alia fuisse certum est. F. Et in eandem rem mihi quædam subeunt animum. Tu prior edicito. P. Galli & Hispani brachia manúsq; exarmatas, seu inermes tendebant. Qualis mos etiam seruatur apud Virgil. lib. 11. Vbi ita est. Oremus pacem, & dexteras tendamus inermes. Romani clypeis capita subiiciebant, armaq; tradebant. In acie Pharsalica victi Pompeiani, passis palmis proiecti ad terram flentes salutem à Cæsare victore petiuerunt. Proiectis armis more militari salutationem facere aliquando re desperata militibus saluti fuit. Græci iunctis ac velatis manibus, aut cum infulis & velamentis supplicabant. F. De velatis manibus quod ais, monet me deditionis Teleboarum, de qua sic in Amphit. Plaut.

Postridie in castra ex vrbe ad nos veniunt flentes principes:
Velatis manibus orant, ignoscamus peccatum suum,
Deduntq́ se, diuina humanáque omnia, vrbem & liberos
In ditionem atq; in arbitratum cuncti Thebano populo.

P. Quomodo explicas illud, velatis manibus? F. manibus oliuæ ramos ferentes. Virgil. lib. 11. Velati ramis oleæ veniámque rogantes. Vbi Seruius, non coronati, inquit, ramis oleæ (nec enim lugentes decebat)

decebat) sed instructi atque ornati. Item lib. 7. Centum oratores augusta ad mænia regis, Ire iubet ramis Velatos Palladis omnes. Indi cum pateris, vina libantes procedebant. Dexteris exertis, sublatísque manibus incedere Græcis & Persis signum pacis ac deditionis erat. Barbaris quibusdam sollemne fuit capitibus corollas gestare. Ægyptij veste supplici sumpta, prælatísque sacris omnibus pacem precabantur. Galli etiam magistratus cum pueris & fæminis mittebant hosti obuiam. Apud Persas item terram & aquam offerre deditionis argumentum erat. Redeamus ad formulas recolendas. DEFERENDI NOMINIS cum in ius ventũ esset, dicebat apud Prætorem accusator reo, *Aio te Siculos spoliasse*. Si tacuisset, lis ei æstimabatur, vt victo: si negabatur, petebatur à magistratu dies inquirendorum eius criminum, & instituebatur accusatio. Deuotionem vrbium & exercituum ex Macrobij libro tertio, capite nono, recitarem, si probè tenerem: est enim longior. DEVOTIONIS DECII verba ex Liuij 8. tibi legam. Da librum. *Iane, Iupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, diui Nouensiles, dij indigetes, diui, quorum est potestas nostrorum, hostiúmque, diuique Manes, vos precor, veneror, veniam peto, feróque, vti populo Rom. Quiritium vim victoriámque prosperetis: hostésque populi Romani Quiritium terrore, formidine, mortéque afficicatis. Sicut verbis nuncupaui, ita pro Repub. Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Rom.*

 Quiri-

Quiritium, legiones, auxiliáque hostium mecum diis manibus, Tellurią; deuoueo. Prêtium fuerit, quippiam de hac deuotione in medium afferre. Bello latino P. Decius & Manlius Torquatus Consules, dum castra ad Capuam habent, vocem noctu excipiunt incertam, ex altera acie Imperatorem, ex altera exercitum diis manibus, Terræq; matri deberi: addici autem victoriam illi parti populóque, cuius exercitus Imperator legiones hostium, supérque eas se quoque deuouisset. Conuenit inter Coss. vt vtrius cornu in acie, primùm laboraret, is sese diis manibus deuoueret. Prælio cõmisso Decij cornu fluctuabat, qui sese hostésque Latinos deuouit, M. Valerio Pontifice verba sollemnia præeunte. Post annos 45. filius more patris bello Etrusco idem fecit, de quo Liuius in 10. Florus lib. 1. cap. 14. & 17. P. Idem bello aduersus Pyrrhum Decius nepos præstitit. Testem laudare licet Ciceronem cum in 1. Tuscul. vbi hæc sunt: Non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, etiam cum Pyrrho nepos, se hostium telis obiecissent: tum in 2. de finib. Non esset Decium patrem imitatus quarto consulatu filius, neq; porro ex eo natus cum Pyrrho bellum gerens, consul cecidisset in prælio: seséque è continenti tertiam victimam Reipub. præbuisset. Iam Trib. pl. concionem hoc sermone dimittebat. *Si vobis videtur, discedite Quirites.* Populus à funere dimittebatur verbo *Ilicet*, id est, ire licet. Pronuntiabatur autem à præfica feralibus officiis persolutis, post lamenta & conclamationes scilicet. Sacris item finitis

finitis clamabat sacerdos ILICET, significans, se, qui pręsentes affuissent, missos facere. Alioqui vox hæc sæpe vsurpatur re aliqua perfecta & transacta. Plaut. Cistell. Ilicet: actum est. Terent. Eunuch. Actum est, ilicet. Phorm. Hoc nihil est Phædria: ilicet. Quid cõterimus operam frustra? quin abeam? Vbi Donatus. Semper, ilicet, finem rei significat. Iudicium eodem verbo per præconem dimittebatur. Cum vtraque pars dixisset, Prætor seu præco pronuntiabat, DIXERVNT, vt iretur in consilium. Dimittendis manibus, cum nimirum ab exsequiis recederent, vsurpabant: *Vale & salue, nos te quo natura permiserit ordine cuncti sequemur.* De dimissionibus hactenus. DIVORTII. Tuas *res tibi habeto. Tuas res tibi agito.* EVOCATIO DEORVM his verbis peragebatur, quæ retulit Macrob. lib. 3. cap. 9. *Si deus, si dea es, cui populus ciuitasque Carthaginensis est in tutela, teque maximè ille, qui vrbis huius, populique tutelam recepisti, precor, veneror que, veniamque à vobis peto, vt vos populumque ciuitatemque Carthaginensium deseratis: loca, templa, sacra, vrbemque eorum relinquatis, absque his abeatis: eique populo, ciuitatique metum, formidinẽ, obliuionem iniiciatis: proditique ad me Romam veniatis: nostraque vobis loca, templa, sacra, vrbs acceptior, probatiórque sit, mihi quoque, populóque Rom. militibúsque meis præpositi sitis, vt sciamus intelligamúsque. Si ita feceritis, voueo vobis templa ludosque facturum.* FIDE IVBENDI. *Centum quæ mihi Caius debet,*

eadem mihi dare spondes? spondeo. Stichum, aut decem fide tua iubes? iubeo. Quantā pecuniam credidero, fide tua esse iubes? iubeo. Si reus quadraginta non soluerit, fide tua esse iubes? FIDVCIAE formula hæc est, relata à Cic. in 3. Off. epist. 12. libr. 1. & in Top. *Vt inter bonos bene agier oportet.* FOEDERIS PERAGENDI legam tibi è Liuij lib. 1. Fecialis regem Tullum ita rogauit. *Iubes ne me rex cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* Iubente rege. *Sagmina, inquit, te rex posco.* Rex ait, *puram tollito.* Fecialis ex acie graminis herbam puram attulit: postea regem ita rogauit. *Rex facisne me regium nuntium popul. Rom.* Quiritium? vasa comitésque meos? Rex respondit. *Quod sine fraude mea, populiq́; Rom. Quiritiū fiat, facio.* Dein Fecialis Patrempatratū facit, qui legibus fœderis recitatis, *Audi, inquit, Iupiter, audi pater patrate populi Albani, audi tu populus Albanus: vt illa palam prima postrema ex illis tabulis ceráue recitata sunt sine dolo malo, vtiq́; ea hîc hodie rectißimè intellecta sunt, illis legibus pop. Rom. prior non deficiet. Si prior defecerit publico cōsilio, dolo malo, tum Diespiter pop. Rom. sic ferito, vt ego hunc porcum hodie feriam; tantoq́; magis ferito, quāto magis potes pollesq́;.* Quod vbi dixit, porcum saxo silice percussit. INTERCESSIONIS TRIBVNITIAE vox erat. *Veto.* INTERDICTI, DE BONIS PRODIGI. *Quando tu bona paterna auitáque nequitia tua disperdis, liberósque tuos*

ad ege-

ad egestatem perducis, ob eam rem tibi are commercióque interdico. INTERROGATIONIS CENSORVM de vxore. Certum eſt, Cenſores cum luſtrum conderent, vetere apud Romanos inſtituto cumprimis rei vxoriæ curam habuiſſe. Et cum propagatio ſobolis ad imperij vel dignitatem, vel æternitatem maximè pertineret, diligẽter cauiſſe, ne quis ciuis Romanus cælebs, & ſine vxore eſſet. Solebant aũt Cenſores aliiq; magiſtratus iniureiurando exigendo ſollemnia hæc verba præmittere. *Ex animi tui ſententia.* Id eſt, Reſponde ad id quod rogabo, ex animi tui ſententia, ita vti ſentis, nêue me ſciens fallas. Ac deinde addebant: *Tu equum habes? Tu vxorem habes?* Hinc locus ille 2. de Orat. in facetiis, vbi Porcius Naſica Cenſori interroganti de vxore reſpondens introducitur, malè interpunctus, & obſcurus, quomodo interpungẽdus atq; intelligẽdus ſit cognoſcitur. Eſt autem corruptus etiam apud Gellium lib. 4. cap. 20. IVRISIVRANDI à P. SCIPIONE CONCEPTI. *Ex mei animi ſententia iuro, vt ego Rempub. nõ deſeram, neq; alium ciuem Romanum deſerere patiar: ſi ſciens fallo, tum me Iupiter opt. max. domum, familiam, remq; meam peſſimo letho afficiat.* F. Mira lectu, valdéque ſcitu vtilia de vario ac multiplici iureiurando apud diuerſas gentes ſcripſit Alex. Neap. lib. 5. cap. 10. Idem de iureiurando militari ſic lib. 1. cap. 20. Sed prius ſua ſpõte decuriati eqtes, centuriati pedites, ſacramenta mutuò pręſtabãt. Paulo deinde Æmylio, & Terentio Varrone Cõſulibus, tunc primùm, quod

antea nunquam factum, per tribunos militum, à voluntario sacramento ad legitimum iusiurandum milites adacti fuere. Quod quidem Imperator præstare tenebatur primus, suo mox ordine subsequebãtur Legati, deindeTribuni, deinde Cẽturiones, postea Decuriones, mox Præfecti castrorum, demum milites: quod singulis annis Kalẽdis Ianuariis denuo præstabatur. Iurabant enim per deos sollemne iusiurandum: postea in acta principum, se iussu Consulum conuenturos, neq; è castris eorum iniussu, quæsitis occasionibus abituros, non fugæ formidinísne caussa extra ordinem recessuros, nisi teli sumendi, vel hostis feriendi, aut ciuis seruandi caussa. Neq; in exercitu propéue decem passuum millia, pluris argentei nummi furtum facturos: extraq; hastam, ligna, pabulum, vtrem, follem, si quid quod pluris esset, nacti fuissent, id omne ad Consules delaturos, aut dominis reddituros. IOVEM LAPIDEM IVRARE dicũtur, qui sanctè & religiosè deierant. Dictum à ritu fœderis feriendi, in quo Pater patratus, vt ante dictum est ex Liuio, lapidem tenebat, quo porcum feriebat. Plura Parœmiographus. Ad L. literam accesimus, quam tibi cum tribus sequentibus relinquam: nec te in cursu retardabo interpellatione aliqua. P. LEGIS FERENDAE. *Velitis iubeatis Quiritis, &c.* Lex P. R. *Cos. Imp. Trib. miles, Commilito armate, quisquis es, manipularíue Centurio, turmáue Legionarie hic sistito, vexillum sinito, arma deponito, nec citra hunc amnem Rubiconem signa, ductum exercitum, commeatumq;*

tradu-

traducito. Siquis huiusce iussionis ergò aduersus præcepta ierit feceritue, adiudicatus esto hostis P. R. ac si contra patriam arma tulerit, penatesq́ue è sacris penetralibus asportauerit. S. P. Q. R. LITTERARVM INITIVM, quas incolumi exercitu Impp. ad senatum mittebant. *Si vos liberiq́ue vestri bene valetis, bene est: ego & exercitus valemus.* Cicer. sæpe in epist. LVSTRANDI AGRI apud Catonem cap. 141. hanc inuenio formulam. *Mars pater te precor, quæsoq́ue, uti sies volens propitius mihi, domo, familiæq́ue nostræ: quo ius rei ergô agrum, terram, fundumq́ue meum suoue taurilia circumagi iussi, vt tu morbos visos, inuisosq́ue, viduertatem, vastitudinémque, calamitates, intemperiasq́ue prohibessis, defendas, auerruncesq́ue, vtiq́ue tu fruges, frumenta, vineta, virgultaq́ue grandire, beneq́ue euenire siris, pastores pecuáque salua seruassis, duisq́ue bonam salutem, valetudinemq́ue mihi, domo, familiæq́ue nostræ, & quæ sequũtur.* MANVMISSIONIS. Manumitti seruus dicebatur, docente Festo, cum dominus aut caput eius serui, aut aliud membrum tenens dicebat. *Hunc hominem liberum esse volo,* & emittebat eum è manu. Manumissi autem mox manumissori dicebât: *salue patrone.* MISSIONIS IGNOMINIOSAE, *C. Auiene, quòd in Italia milites pop. Rom. contra Rempub. instigasti, rapinasq́ue per municipia fecisti, quodq́ue mihi Reiq́ue publicæ inutilis fuisti, & pro militibus tuam familiam iumentaq́ue in naues imposuisti,*

tuaq́ue

tuaq; opera militibusq; tempore necessario Respub. caret, ob eas res ignominiæ caussa ab exercitu meo te remoueo: hodiéque ex Africa abesse, & quantum potes, proficisci iubeo. Itemque te A. Fontei, quod Tribunus militum seditiosus, malusq; ciuis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Alliene, M. Tiro, C. Clusiane, cum ordines in meo exercitu, beneficio non virtute consecuti, ita vos gesseritis, vt neq; bello fortes, neque pace boni, aut vtiles fueritis, & magis in seditione, concitandisq; militibus, aduersariorum nostrorum Imperatoris, quam pudoris modestiæq; fueritis studiosiores, indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosq; facio, & quantum potestis abesse ex Africa iubeo. MVLTAE MINIMAE. Quid suprema, quid minima multa sit, atque adeo de hac ipsa voce legendus Gellius lib. 11. cap. 1. In quo multæ minimæ verba hunc in modum concepta sunt. *M. Terentio, quando citatus neque respondit, neque excusatus est, ego ei vnam ouem multam dico.* NEXVS FACIENDI. Mancipatio est imaginaria quædam venditio, quæ sic fiebat. Adhibitis non minus quinque testibus puberibus ciuibus Rom. & præterea alio eiusdem conditionis, qui libram æneam tenebat, qui appellabatur Libripens, is qui mancipium accipit, æs tenens ita dicit: *Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio,* isq; mihi emptus est hoc ære, æneáque libra. Deinde ære percutit libram idq; æs dat ei, à quo mancipiũ accipit, quasi pretij

loco

loco. Boët. in Top. Cic. ORACVLI DELPHICI. *Tum, si faxitis Romani, vestra res meliores, feliciores q́ erunt, magis ex sententia Respub. vestra vobis procedet: victoriaq́ duelli pop. Romani erit. Pythio Apollini Repub. vestra bene gesta seruataq́ lucris meritis donum mittitote: deq́ præda, manubiis spoliisq́ honorē habetote.* Superaddam aliquas precationes, vt ita qui reliquus est, tibi laborem tuum minuam. F. Libens meritò id patiar: ac si vis, totã partem meam tibi permittam. P. Non decet me esse tam immodestũ. PRECATIO P. SCIPIONIS. hanc tibi de Liuio recitabo: posita est autem lib. 29. *Diui Diuaq́, qui maria terrásque colitis, vos precor quæsóq́, quæ in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerētur, ea mihi, populo, plebiq́ Romanæ, sociis, nominique Latino, qui populi Romani, quiq́ meam sectam, imperium, auspiciumq́ terra, mari, amnibusq́ sequuntur, bene vertãt: eaq́ vos omnia bene iuuetis: bonis auctoribus auxitis: saluos incolumesq́, victis perduellibus victores spoliis decoratos, triumphãtesq́ mecũ domos reduces sistatis: inimicorum hostiumq́ vlciscendorum copiã faxitis: quaq́ populus Carthaginensis in ciuitatem nostram. fatere molitus est, ea vt mihi populoq́ Romano in ciuitatē Carthaginensem exempla edendi facultatem detis.* Hersilia vxor Romuli, cum apud T. Tatiũ verba faceret, referẽte Gellio lib. 13. cap. 21. pacem'q; oraret, ita precata est. *Neria Martis, te obsecro pacem dare, vt liceat nuptiis propriis & prosperis vti, quod de tui coniugis consilio contigit, vti*

nos itidem integras raperent, vnde liberos sibi, & suis posteris patria pararent. In renuntiando Consule sic precari mos erat. *Quod bonum, faustum, felix, fortunatumq; sit, mihi, magistratuiq; meo, populo, plebique Romana, L. Licinium, Cos. renuntio.* Cic. pro Muræna. Age Frontine, & recensitis reliquis formularum generibus, huic colloquio finem impone. F. PRAECONIS VERBA in sacrificiis hæc fuisse reperio: *Hoc age. Fauete linguis.* POSTHVMI NEPOTES, sic hæredes instituebãtur. *Filius meus hares esto. Si filius meus me viuo moriatur, tunc si quis mihi ex eo nepos, siue qua neptis post mortem meam in decem mensibus proximis, quibus filius meus moreretur, natus nata erit, haredes sunto.* INTERREGIS DE REGE CREANDO. *Quod bonum, faustum, felixq; sit, Quirites, Regem create. Ita Patribus visum est: Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Liuius lib. 1. REGIS INAVGVRANDI, eodem lib. *Iupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cuius ego caput teneo, regem Roma esse, vt tua signa nobis certa ac clara sint inter eos fines, quos feci.* RELEGANDI. *Illum prouincia illa, insulisq; eis relego: recederéque debebit intra illum diem.* SENTENTIAE IN DAMNATVM perduellionis. *Ilictor colliga manus, caput obnubito, infelici arbori suspendito.* Liuius lib. 1. Gell. lib. 12. cap. 3. SENTENTIAE IN DAMNATOS. *Ilictor, adde virgas,*

virgas, & in eum lege agito SENTENTIAE PER TABELLAM FERENDAE. In caussis maioribus iudices in cistam tabellas coniiciebant suas, hasce literas insculptas habentes. A. absolutionis. C. condemnationis: cum de alicuius capite agebatur. N. L. non liquet, ampliationis. STIPVLANDI. *Spondes? spondeo. Promittis? promitto. Fide iubes? fide iubeo. Dabis? dabo. Facies? faciam.* TESTAMENTI NVNCVPATI. Tabulas testamenti testator tenens ita dicit. *Hæc vti in his tabulis cerisue scripta sunt, ita do, ita testor. Itaq; vos Quirites testimonium præbetote.* TESTIMONII DICENDI. Maiorum hæc fuit diligentia, Voluerunt, vt qui testimonium diceret, ARBITRARI se diceret, etiam quod ipse vidisset Cic. Academ. 2. Idem pro Fonteio. Primum illud verbum consideratissimum nostrę consuetudinis, ARBITROR, quo nos etiam tunc vtimur, cum ea dicimus iurati, quæ comperta habemus, quæ ipsi vidimus, ex toto testimonio sustulit. TRANSFVGAM recipiebat Imperator his verbis. *Quisquis es, noster eris.* Quam formulam tetigit Virgilius 2. Æneid. qui teste Seruio variam scientiam suo inserit carmini. Quisquis es, amissos hinc iam obliuiscere Graios, NOSTER ERIS. Verba sunt Priami, Sinoni salutem & libertatem spondentis. VOTI CONCIPIENDI. *Tuo ductu Pythice Apollo, tuóque nomine instinctus pergo ad delẽdam vrbem Veios, tibiq; hinc decimam partem prædæ voueo. Te simul Iuno Regina, quæ nũc Veios colis, precor, vt nos victores in nostram tuamq;*

mox futuram vrbem sequare: vbi te dignum amplitudine tua templum accipias. Liuius lib. 5. Plura nolim, ne si incidant quidem: sunt enim quas vterque omisimus vel plurium verborum vel obscuriores, & potius principia formularum, quàm ipsæ formulæ. Nec idcirco auctores qui dimidiatas retulerunt debemus reprehendere: de rebus enim notissimis loquebantur, quas etiam nos vno verbo indicare consueuimus. P. Habet veritatem hæc oratio. Itaque ambo à sermone quiescamus.

ANNOTATIONES.

Ante omnia monitum volumus lectorem, nos complures formulas alibi, vt occasiones inciderunt, allatas, hoc progymnasmate præteriisse, vt coemptionis in matrimonio, exercitus euocandi, iubendæ vel antiquandæ legis, precationis triumphantium, præfationis in rebus agendis, repudij, nonnullarum in senatusconsultis, senatus dimittendi, Vestalis à Pontifice legendæ, et alias quasdam. Quod autem huic dialogo inscriptionem dedimus eclogas, rationem audi. Sic nominabant Græci disputationes, aut sermones, aut etiam quosdam locos breues, insignes, eximios, & electos. Quid verò his sermonibus breuius, insignius, magis eximium & electum? Horatij sermones in quibusdam manuscriptis eclogas appellatos aiunt. Ausonius suas odas hoc nomine affecit. CICERONI CANTORES FORMVLARVM*) Verba Antonij ad*

nij ad Crassum 1. de Orat. sunt. Oratorem negas, nisi illam scientiam assumpserit (iuris ciuilis) esse posse. Ita & tibi iurisconsultus ipse per se nihil, nisi leguleius quidam, cautus & acutus, praeco actionum cantor (siue, vt vetus quidam liber) cautor formularum, auceps syllabarum. ABDICATIONIS) *Exhaeredare pater filium dicitur, qui tantùm summouet ab haereditate. Abdicare, qui priuat omni iure filij. Quare qui abdicatus est, idem est exhaeredatus: non contra. Abdicatio verò adoptioni opponitur. Dicitur autem se quis magistratu abdicare, honore, &c. Plin. lib. 5. cap. 17. Gens sola, in toto orbe praeter caeteras mira: sine vlla foemina, omni venere abdicata, id est, repudiata, cõtempta, Terent. And. Ex Glycerio natũ vt vidit puerulum Chremes, recusat nuptias, generũ abdicat.* EMPTVM NISI QVIS MELIOREM) *Hinc vrbanitas illa apud Plaut. Capt. Cũ enim cuperet parasitus esuriens se à sene Hegione ad coenam vocari, interrogariq; , num se affuturum promitteret, vt responderet, promitto, et ita stipulatio nasceretur, senex emptionem quasi pro stipulatione, aliò sermonem conuertens, induxit, & se emptorem, parasitum venditorem fecit. Versiculos apponimus.*

P. *Age sis roga.* H. *emptum, nisi quis meliorem afferet.*
P. *Quae mihi atq; amicis placeat conditio magis?*
Quasi fundum vendens meis me addicam legibus.
H. *Profundum vendis tu quidem, haud fundum mihi.*

Profundum, id est, voraginem quandam vocat ventrem parasiti inexplebilem. ANNVLI AVREI) *So-*

lis ingenuis ferre annulos licitum. Proinde liberti ius annulorum aureorum impetrabant à Principe, vt ingenuitatis munia consequerentur. Tantus autem luxus veterum fuit, vt haberent annulos alios æstiuos, qui erant leuiores: alios hybernos, qui ponderosiores. ſat. 1. Hinc Iuuenal.

Ventilet æstiuum digitis sudantibus aurum:
Nec sufferre queat maioris pondera gemmæ.

Et ſat. 7.

Semestri vatum digitos circumligat auro.

Annuli enim æstiui & hyberni semestres sunt. Turneb. libr. 20. cap. 2. ibidem quid annulus somothracius & thynicus. VIDENDVM CAP. GELLII) *Initium capitis hoc est. Cum in alienam familiam, inq; liberorum locum extranei sumuntur: aut per Prætorem fit, aut per populum. Quod per Prætorem fit, adoptatio dicitur: quod per populũ arrogatio, etc.* TALASSIO, TALASSIO) *Quomodo hæc vox nuptialis, & boni ominis facta sit, Liuius lib. 1. narrat. Agens enim de raptu Sabinarum, Vnam, inquit, longè ante alias specie ac pulchritudine insignem à globo Talaſsij cuiusdam raptam ferunt: multisq; sciscitantibus cuinam eam ferrent, identidem ne quis violaret, Talaſsio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam.* CESSIONIS IN IVRE) *Cedere in iure dicebãtur, qui dominium rei suæ in alium transferebant, à quo ipsi abibant. Fiebat autem in iure cessio, vt docuit Vlpianus, per tres personas, in iure cedentis,*

dentis, vindicantis, & addicentis. In iure cedit dominus, vindicat is cui ceditur, addicit Prætor. PORCO PIACVLO) *id est piaculari. Alioqui piaculo Catoni etiam verbum est, significans expio: vt cum dicit cap. 141. te hisce suóne taurilibus piaculo.* SI DEVS, SI DEA ES) *In Romanorũ precibus sollemnia verba, cum deos sexu distinctos, perinde vt homines existimarent, in quo ridentur ab Arnobio libr. 3. his verbis. Nam consuestis in precibus, siue tu deus es, siue tu dea dicere, &c.* BONAS PRECES PRECOR) *Quoniam & malæ preces sunt, vt diræ & detestationes, & imprecationes. Sic cap. 141. in lustratione agri dicit: duisq; bonam salutem: quasi etiam sit quædam mala salus, cum minus commoda est valetudo & sanitas. Turneb. lib. 15. cap. 14.* DEDITIONIS) *Notandæ aliquot locutiones insigniores ex hoc verbo natæ. Ad deditionem subigere. In deditionem, sub deditionem redigere. In deditionem concedere. Deditionem facere, subire. In deditionem accipere, recipere: quas testimoniis confirmare quid attinet?* DE SIGNIS DEDITIONIS) *Lege Alexand. Neapolit. lib. 4. cap. 7.* DIVI NOVENSILES) *Herculem, Vestam, Salutem, Fortunam, Fortem, Fidem horum nomine intelligit Varro: à Sabinis Romam deducti existimantur, quibus Titus Tatius Rex templa ex voto construxerit. Putant quidam appellatos, quod nouissimè in deorum numerum recepti sint, quasi nouissimè, id est, nuper salientes: hoc*

est, in deorum numerum ascendentes. Plura Gyrald. Syntag. 1. hist. deorum. DII INDIGETES*) Seruius ita vocatos arbitratur in 12. Æneid. vel quod nullius rei egeant, vel quasi in diis agentes, qui ex hominibus ad diuinitatem peruenissent. Lege Gyrald. Syntag. 1.* VERBO ILICET*) De quo vide Alexan. Neapolit. lib. 3. cap. 7. & lib. 4. cap. 17.* EVOCATIO DEORVM*) Persuadebāt sibi Romani, ciuitatibus singulis deos quosdā certos tutelares præsidere, qui eas vel conseruare possent, vel perdere. Quocirca cum vrbem aliquam obsidione premerent, eamq́; in potestatem iam venturam confiderent, certo carmine per sacerdotes deos illos euocabant, quod aut aliter vrbem capi non posse crederent: aut si posset, nefas putarent deos habere captiuos. Orabant itaq; deum illum, ne imperio & fælicitati Romanorum aduersari vellet: longè etiam maiorem cultum, maioresq́; honores quam eo loco haberet, Romæ consecuturum promittebant. Vel si ibi permanere mallet, longè celebriora templa et sacra ibi se extructuros recipiebant. Qua de caussa Veientes, auctore Liuio, ignari se iam à suis vatibus, & externis oraculis proditos, iam deos suos votis ex vrbe sua euocatos, hostium templa nouásque sedes spectare, in muros pro se quisq; frustra discurrunt. Idcirco etiam, vt scribit Plin. lib. 28. cap. 2. Alex. Neapolit. lib. 2. cap. 22. & lib. 6. cap. 4. nomen eius dei, qui imperatrici vrbi præsidebat, sacro silentio occultabatur, ne hostes Romanorum, eodem consilio*

filio vsi, illum similiter forte euocarent. Et hinc principio tam paucos Romæ deos fuisse tradit Prudētius 2. contra Symmachum.

> *Innumeros post deinde deos, virtute subactis*
> *Vrbibus, & claris peperit sibi Roma triumphis.*
> *Inter fumantes templorum armata ruinas*
> *Dextera victoris simulacra hostilia cepit*
> *Et captiua domum venerans ceu numina vexit.*

Ad hanc consuetudinem Virgilij locum lib. 2. Æneid. Excessēre omnes adytis arisq; relictis, Dij quibus imperium hoc steterat, Seruius & Macrobius referendum censuerūt. Muretus lib. 5. cap. 19. & Turneb. lib. 14. cap. 15. etsi hanc opinionē non damnant, aliam tamen vt probabiliorem sequuntur. REI VXORIAE CVRAM) *Cicer. in lib. de Repub. Nec verò mulieribus præfectus præponatur, qui apud Græcos creari solet, sed sit Censor qui viros doceat moderari vxoribus. Et de Legibus, cum officia Censorum describit. Populi æuitates, suboles, familias, pecuniásque censento, cælibes esse prohibento.* QVOMODO INTERPVNGENDVS ATQVE INTELLIGENDVS) *Disertissimam super eo loco disputationem Lipsij legat qui volet variar. lect. lib. 1. cap. 1. vnde nos quoq; nonnihil decerpsimus.* MANVMITTI SERVVS) *Tribus modis serui manumittebantur, censu, vindicta, testamento. Censu si quis consentiente, vel iubēte domino nomē serui in censu detulisset. Vindicta si virga in caput serui à Prætore esset imposita, quæ vindicta dicebatur. Testamento, si dominus illum*

testamento facto liberum reliquisset. Vide plura apud Sigon. de antiq. iure C. R. cap. 6. lib. 1. MISSIONIS IGNOMINIOSÆ) *Missionum tria fuerunt genera. Honesta, quæ emeritis stipendiis dabatur: quo tempore scuta, gladios & arma dicabant Laribus. Testatur id præter cæteros Ouid. eleg. 7. lib. 4. Trist.*

Miles vt emeritis non est satis vtilis armis,
Ponit ad antiquos, quæ tulit arma, Lares.
Sic igitur tarda vires adimente senecta,
Me quoque donari iam rude tempus erat.

Causaria, cum senecta aut valetudine aduersa, vitióue corporis domos vellent, aut res inuisere suas, vel viribus parum validi, minus idonei muneribus essent. Ignominiosa, quæ et probrosa dicitur quum ob delictũ & graue crimen, miles, ignominia notabatur, & exauctorabatur. Alexand. Neapolit. ex Vlpiano lib. 6. cap. 22.

PROGYMNASMA
SEXTVM ET SEPTVAGESIMVM.
Χρονικα, siue explicationes temporum.

PROCVLVS, FANNIVS, VIBVLLIVS.

PROCVLVS. De temporibus, quæ hoc anno circumacto, partim gymnasium subeuntes ex ore

ore doctorum Latinitatis, vt ſe res dabat, accepimus, partim domi ſuæ quiſque, vt reor, dum lectitamus legimus, ecquid faciendum vobis videtur, vt vnum velut in locum cõducamus, ordinatimq́; per quæſita & reſponſa celebremus: aliquanto tamen liberius ac feſtiuius, quàm receptum eſt more in ludo Grammatico, vbi magiſtri pueris cum ferula aut virga ſuperaſtantes, de generibus & inclinatione nominum in caſus, de verborum præteritis & ſupinis eos ſeuera fronte an examinant, an exanimant? F. Audita lectaq́; & apud ſemet recolere, & adhibitis eiuſdem ſtudij ſociis etiam voce iterare, nũquam mihi negotium infrugiferum videri poterit. Qui ſenſus, quin item à mente tua ſit, Vibulli, ſi bene te noui (& nouiſſe debeo, vt qui ſim ex ſinu tuo) non queo dubitare. V. Eſt vero à mente mea mẽs tua Fanni. Sed hoc primùm, Procule, in hac re prædico tibi: Quem dicis eſſe hunc, non eſt. P. Ego adoleſcentem bonæ frugi, & exempli nõ mali te eſſe credo. Si aliter eſt, aut ſi me iſtuc credere non pateris, do fidem, me tibi fidem de cætero non habiturum. F. Quid ait, Vibulli? ſentin' te tactum? V. Aliud volebam. P. Et ego aliud tibi reſpondi. V. nimium lepidè diſsimulas. F. Cui partes ſciſcitandi dabimus? P. Cui? proximus ſum egomet mihi. V. Et ego mihi. F. Et ego mihi. P. Singuli aliâs interrogantium, aliâs reſpondentiũ fungamur muneribus: veruntamen ne permixtè, ſed diſertè, & electè agamus. F. Tu ordinem, quem cuſtodiamus, edicta. P. Tempus diſtribuo in momentum, horam, diem, noctem, hebdomadem, menſem, annum, luſtrum ſeu olympiadem, ſæcu-

lum siue ætatem. Prima duo ab hoc sermone reiiciamus. Quem enim fugit, momentum, pro quo Lucretius momen, esse tempus angustissimũ, seu interuallum temporis, morámque breuissimam? vnde proximè conficiuntur horæ: hora siquidem dici potest complexio multorum momentorum, vt dies multarum horàrum, hebdomas plurium dierum, annus plurimarum hebdomadum, lustrũ plurimorum annorum, sæculum lustrorum plurimorum. Ergo à diebus proficiscamur.

DIES.

Quæ nam est princeps diei diuisio Fanni? F. Dierum alius est naturalis, seu ciuilis, alius artificiosus. Ille est tempus horarũ quatuor & viginti, quibus scilicet semel cælum circumuoluitur: cuius pars est nox. Diei nomen accipit à parte meliore, & ea appellatione ipsæ etiam noctes intelliguntur: vt cum dicimus aliquem ægrotasse diebus triginta: aut cum hoste pactas inducias dierũ quindecim. Ex quo ille reprehenditur, qui noctu agros hostiũ populabatur. Artificiosus dies est, qui cursu solis ab ortu ad occasum definitur. P. Catè responsum. Iam dic qui, quandò diem legitimum seu ciuilem inchoent. F. Astrologi quidem à meridie eius sumunt initium: Babylonij ab exoriente sole: Græci similiter: Hebræi ab occumbente, vti Athenienses quoq; : Romani à medio noctis. Naturalis æqualibus horis constat, quarum vnaquæq; est pars diei sui quarta & vicesima. Artificiosus inæqualibus, quarum vnaquæq; est duodecima portio temporis, quod inter emergentem & occumbentem solem

lem

lem intercedit. Sic autem dicuntur, quod diurnæ inæquales sunt nocturnis, & brumales æstiuis. P. Diei naturalis quot sunt partes Vibulli? V. 12. Prima est mediæ noctis inclinatio: altera gallicinium seu galli cantus: tertia conticinium, cum & galli silent, & homines quiescunt: quarta diluculum, cũ incipit dignosci dies seu aurora, ab auri colore dicta, quod ab igne solis, velut ab auro aër aurescit: seu crepusculum matutinum, tempus inter tenebras & lucem, diei clarescentis exordium: quinta mane, dum dies iam clarus est, inde clarum mane Persio: sexta meridies, id videlicet spatium, quod est à mane ad diem medium, quod & antemeridianum tempus: septima tempus occiduum, quod meridiem seu pomeridianum sequitur: octaua suprema tempestas, id est extremum, seu nouissimũ diei tempus. Hinc in XII. tabulis, solis occasus suprema tempestas esto: nona vespera, quod Græcorum more dicitur, illi enim ἑσπέραν ab Hespero stella, item crepusculũ vespertinũ: decima, prima fax: vndecima, concubia nox: quod tunc omnes cubẽt, seu concubiũ: duodecima, intempesta nox, noctis meridies Varroni, quę nõ habet tempus gerendis rebus idoneum. P. Artificiosi quas partes facis? V. mane, meridiem, supremã tempestatem. P. Quid? altera diuisio dierum quænam est? V. Hæc est, quidam sunt festi, quidam profesti, quidam intercisi. Primi per sacrificia religionésque colendis numinibus dicati erans: secundi dabantur hominibus ad res suas ipsorum gerendas: postremi deorum & hominũ communes erant, partim scilicet festi, partim non festi. Festorũ exempli

caussa

caussa Robigalia, Feralia, Paganalia, Pandiculares dies, &c. In festis numerantur feriæ: in profestis fasti, comitiales, comperendini, stati, prœliares, &c. Genera feriarum publicarum quatuor recenset Macrobius, statiuas, conceptiuas, imperatiuas, nundinas. Statiuæ quæ & statæ & anniuersariæ dici possunt, quæ quotannis constitutis diebus atque mensibus recurrunt, & in fastis statis obseruationibus annotatæ fuerunt, vt est apud nos sollemne natalitium Saluatoris, & apud Romanos Agonalia, Carmentalia, Palilia, &c. Conceptiuæ quæ à Pont. aut eo permittente à sacerdotibus in dies certos, aut etiam incertos annis singulis concipiebantur, vt latinæ, sementiuæ, compitalia, nobis festa mobilia. Imperatiuæ, quas pro arbitrio Consules, aut Prætores ob victoriæ nuntium, aut salutem principis indicunt. Nundinæ Paganorum negotiis & institorum mercibus dicatæ erant. P. Non sunt aliæ feriæ præterea Fanni? F. Etiam, sunt familiarum, vt Claudiæ, Iuliæ, &c. Sunt Præcidaneæ, quæ scilicet ferias legitimas præcedũt, vt apud nos peruigilia. Nefastos item festis annumerant, quibus nimirum Prætori nefas erat tria illa verba prætoriam iurisdictionem comprehendentia profari, do, dico, addico. Fasti contra, quibus ius dicebatur, dies iudiciales. P. Quid de his Ouid. in Fastis? F.

Ne tamen ignores variorum iura dierum,
Non habet officium lucifer omnis idem.
Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur,
Fastus erit per quem lege licebit agi.
Nec toto perstare die sua iura putaris:
Qui iam fastus erit, manè nefastus erat.

Nam

Nam ſimul exta deo data ſunt, licet omnia fari,
Verbaq́ue honoratus libera Prætor habet.

P. Faſti ergo interciſi erant. F. Videtur ſanè. P. Dic Vibulli de profeſtis. V. Comitiales quibus cum populo agi poteſt, quibus comitia habentur, & ad ferenda ſuffragia conuenitur. Ouid. Eſt quoq; quo populum ius eſt includere ſeptis. Comperendini, quibus vadimonium licet dicere. Stati qui iudicij cauſſa cum peregrino inſtituuntur. Præliares à iuſtis non ſeparantur. Sunt porrò iuſti continui triginta dies, quibus exercitui imperato, vexillum rufi coloris in arce poſitum eſt. Præliares autem omnes, quibus fas eſt res repetere, vel hoſtem laceſſere. Dies atri ſunt, qui proximè Calendas, Nonas, Idus ſequuntur, cuius appellationis cauſſam indicat Gell. lib. 5. cap. 17. & Macrob. Saturnal. lib. 1. cap. 16. Imperitè autem nefaſti nominantur hi atri dies, quorum & Ouid. meminit in Faſtis, vt etiam religioſi dies perperam nefaſti. Cæterùm religioſi dicuntur, auctore Gellio lib. 4. cap. 9. triſti omine infames impeditiq́ue, in quibus & res diuinas facere, & rem quampiam nouam exordiri temperandum eſt. Cic. ad Att. epiſt. 4. lib. 9. Vt maiores noſtri funeſtiorem diem eſſe voluerunt Allienſis pugnæ, quàm vrbis captæ, quòd hoc malum ex illo: itaque alter religioſus etiam nunc dies, alter in vulgus ignotus, &c. Dies luſtricus, quo infans luſtrabatur, & nomen ei imponebatur. Dies emortuales, quibus homines vita decedunt. Dies Critici, ſeu decretorij, quibus aut ſalutis, aut exitij apparent indicia. Dies intercalares & inſititij, qui quarto quoq; anno, biſſextili videlicet, inſeruntur

menſe

menſe Februario. Dies iuſti, qui confeſſo æris conceduntur conquirendæ pecuniæ cauſſa, quibus nihil cum eo agi licebat. Dies compitalitij, qui diis compitorũ præſidibus celebrabantur, ſimile quiddam encæniorum noſtrorum. P. Vnde hæc nomina diebus? Solis, Lunæ, Martis, &c. A diis, quorum nomina Romani quibuſdam ſideribus conſecrarunt. Primum à ſole dixerunt, quoniam vt ſol princeps ſiderum, ſic ille dierũ. Chriſtiani dominicam vocant, cuius mira reperiuntur apud quoſdam ſcriptores noſtros præconia. Alterum à Luna, quæ ſplendore Soli proxima eſt. Tertium à ſtella Martis, & ſic deinceps. Ideo autem hiſce ſtellis deorum indidere vocabula, quod ab iiſdem ſe adipiſci quædam arbitrarentur, de quibus Iſidorus. P. De Hebdomade quid affert Fannius? F. A numero ſeptem dierum eſſe nũcupatam. Eius iteratione metimur primùm menſes, deinde etiam annos. Nos, inquit Iſidorus, ſeptimanã vocamus, quaſi ſeptem luces: nam mane lux eſt. In Daniele magnum hac voce myſterium tegitur, vbi de ſeptuaginta hebdomadibus ſermo eſt. P. At at, noctis cur obliuiſcimur? De hac ego continenter dicam.

NOX.

Nihil aliud nox eſt, niſi terræ vmbra, quã ſol poſt occaſum in hemiſphærio inferiore currens, ſurſum cogit emitti. Ita Macrobius. Nox eſt ſol ſub terra: ſicut dies præſentia ſolis ſuper terram, ait Iſid. A nocendo dicitur, quod oculis noceat. Lunæ ſiderumq́ luce inſignitur, vt ne indecora ſit, & vt noctu laborãtes delectet. Item vt hac ratione qui-

buſdam

busdam animantibus seruiatur, quæ solis lucē non ferunt. Partes sunt septem, vesper, crepusculum, conticinium, intempestum, gallicinium, matutinum, diluculum. Quoniam verò militibus molestiam dabat, tota nocte peruigilare, in quatuor eam vigilias distribuerunt. Prima à principio noctis ad initium horæ quartæ inæqualis porrigitur. Secunda à fine tertiæ horæ ad medium noctis extenditur. Tertia inde ad nonæ horæ terminum. Quarta ad auroram seu ortum solis. Vnicuiq; igitur tres horæ dantur. Est porrò nox illunis obscura nox, quando scilicet luna nubibus obtegitur: sublustris, quæ sideribus illustratur. De priore hūc in modum & venustè Virgil. in 2.

Vertitur intereà cælum, & ruit Oceano nox,
Inuoluens vmbra magna terrasq; polumq;.

De posteriore Horat. Sat. 5. lib. 1.

iam nox inducere terris
Vmbras, & cælo diffundere signa parabat.

Et Ouid. 15. Metamorph.

Candidus Oceano nitidum caput abdiderat sol,
Et caput extulerat densissima sidereum nox.

Et 3. de Ponto.

Nox erat, & bifores intrabat luna fenestras.

Quoniam de die dictum est satis, cuius pars est nox, naturalis inquam, diei: similiter aliquid de hebdomade, sequitur vt de mensibus agendum videatur. Qua in parte tu, Fanni, personam magistri sustineas licet, nos discipulorum geremus: tu percontare: nos respondebimus. F. Leuabo vos hoc labore, & te, Procule, imitatus, perpetua

petua aratione quæ recordabor in medium adducam. P. Non refragor certè. V. Nec ego.

MENSES.

P. Mensibus datum nomē, quod mensa spatia conficiunt: vel à græca voce μήνη luna, vnde & græcis μῆνες: siquidem veteribus ad lunæ cursum computabantur, quæ inchoabat & finiebat mensem. Hebræis quoq; à luna appellatur: quo factum est, vt naturali quodam vsu nationum lunæ vox pro die vsurparetur. Hinc toties illud audimus in rebus Hebræorum, eos quartadecima luna Pascha egisse. Sic vtuntur hac voce Hesiodus & Virgilius. Mensium alij naturales sunt, qui antiquiores omniumq; gentium communes sunt: iiq; partim solis, partim lunæ, quos missos facio: alij ciuiles, qui sunt numeri quidam dierum, quem suo more & instituto vnaquæq; ciuitas obseruabat. Atq; hi numero ipso dierum inter se plurimum discrepabāt. Exempli caussa, Albanis Martius habebat dies sex & triginta, Romanis vnum & triginta. Fuerunt porrò apud omnes gentes duodecim: etsi Romulus eos tantum decem instituerit ob rationes prolatas ab Ouidio. Numa deinde, qui Romulum excepit, duos addidit, Ianuarium & Februarium. De nominibus mensium Romanorum, atq; adeo nostrorum, & de aliis quibusdam per singulos mēses fieri solitis disseramus, si fert animus vester, si inquam, non est molestum. F. Molestum? iucundum etiam. V. iucundissimū, ne tu quid secus sentias. P.

MARTIVM, qui illi primus erat, Romulo inquam, & Aprilem à parentibus suis putatur nominasse:

minasse: Illum à Marte patre: creditus est enim Martis filius: hunc ab Aphrodite Venere, quam maiores eius matrem habuerunt: siquidem ab Ænea filio Veneris oriundi. Hinc in sacris vsurpatus est Mars pater, qui & Marspiter, & Venus genitrix. Duos consequentes à populo dixit, Maium à maioribus, Iunium à iunioribus. Reliquos ab ordine, quo quisq; sequebatur. Quintilem, Sextilem, Septembrem, &c. Ita docet Ouidius in Fastis. Varroni placet Martium mensem à Marte quidem nominatum, non quod is Romuli pater, sed à bellica Latinæ gentis fortitudine: aliæ enim vrbes quoq; in Latio hoc nomine mensem habuerunt. Huius mensis Kalend. matronæ celebrabant, quod eo die Iunonis Lucinæ ædes coli cæpta est. Seruius in illum versum Virgil. Æneid. 8. Tatióque seni, Curibusq; seueris. Iure, inquit, dixit seueris. Cum enim filias perdidissent Ceninenses, Antemnates, Crustumij, Sabini, cæteris quiescentibus, soli bellum susceperunt Sabini: qui interuenientibus triginta fæminis iam enixis, de illis quæ raptæ fuerant, pacem fecerunt: ex quarum nominibus curiæ dictæ sunt. Præterea in communem mulierum honorem Kalend. Martiæ fæminis dicatæ sunt. Iuuenal. Munera fæmineis tractat secreta Kalendis. Nec enim aliter congruit Kalend. Martias esse fæminarum, nisi quia fæminæ, vt diximus, bella sedauerunt. Diem hunc ipsi mariti cum religione, & feriis exigebant, quo Iunones suas (sic enim vxorculas suas per blandimentũ appellabant) sibi propitias, & pudicas haberent. Atque vt Iuuenalis Kalend. istas fæmineas: sic Martialis easdem Saturna-

lia muliebria dixit. Hoc eodem die ignem nouum in ara Vestæ accendebant: vt incipiente anno, cura denuo seruandi ignis nouati inciperet. Hoc mense item publicè priuatimq; ad Annam Perennam sacrificatum ibatur, vt annare & perennare commodè liceret. Hæc de Martio. APRILEM dictum puto ab aperiendo: vt sit potius quasi Aperilis, quam Aphrilis ab ἀφρὸς spuma, vnde Aphrodite Venus: quoniam tunc sese natura aperiat, & omnia gigni incipiant: quomodo Atheniensibus idem mensis ἀνθεστηρίων, ab eo quod hoc tempore cuncta florescant. Cincius qui de fastis scripsit, imperitiæ damnat eos, qui à Venere dictum hunc mensem arbitrarentur, cum nullus dies festus, nullumq; sacrificium insigne ei per hunc mensem à maioribus institutum sit: & Varro affirmat, nomen Veneris ne sub regibus quidem apud Romanos vel græcum, vel latinum fuisse: & ideo non potuisse mensem ab eo nominari. Fuit tamen postea aliquãdo constitutum, vt eo matronæ Veneri operarentur. MAIVM à maioribus nominatum antè docui, ex quorundam scilicet sententia. Quod tamē non ita esse inde ostenditur, quod ante vrbem conditam Maij mensis nomen teste Festo extitit. Ouidius etiam à Maiestate appellatum scribit, Honoris & Reuerētiæ filia. Quidam à Maia Mercurij matre, cuius signum sit, quòd hoc mense mercatores omnes Maiæ pariter, & Mercurio sacrificarent. Latius hæc Macrob. Nubere Maio religioni habebatur: caussam his verbis retulit Porphyrio ad vltimā epist. Horatij. Lemures dicti quasi Remures, à Remo, cuius cum occisi vmbras frater Romulus placare vellet,

vellet, Lemuria instituit, id est, parentalia, quæ mense Maio per triduum celebrari solebant, ante additum anno Februarium: ob quam rem nubere mense Maio fuit religio. IVNIVS apud Latinos Iunonius appellabatur, quod illi nomen etiam apud priscos Romanos diu mansit: postmodum detritis quibusdam literis, ex Iunonio Iunius euasit. Ædes quidē Iunoni Monetæ Kalend. Iuniis dedicata est. Agrætius vetustus Grammaticus ab Iuuenta dea appellatum contendit, vxore Herculis, quæ græcè Hebe dicitur. Idem affirmat Ouid. à quo etiam hæc narratur opinio: vocatum à coniunctis Sabinis & Romanis, Rege Romulo & Tatio.

Et lare communi generos socerosq; receptos,
His nomen iunctis Iunius, inquit, habet.

Scriptum est præterea, à Iunio Bruto primo Consule nominatū, qui Kalend. Iuniis rege Tarquinio expulso, Carnæ deæ in monte Cælio voti cōuictus sacrum fecit. Hæc dea vitalibus humanis præesse credebatur, & ab ea petebatur, vt iecinora, & corda, quæq; intrinsecus sunt viscera, salua conseruaret. Huic pulte fabacia & larido sacrum fiebat, & Kalendæ ipsæ Iuniæ fabaciæ dicebantur. QVINTILIS à Caio Iulio Cæsare, M. Antonio legem ferente, mutato nomine dictus est Iulius: quod eo mense natus esset Iulius, ad quartum Idus. Et quanquam post additos à Numa Ianuarium & Februarium non tam quintus, sed septimus esset, nihilominus nomen suū retinuit, donec Iulius, vt diximus, vocari cæptus est. SEXTILIS quoq; in honorem Augusti aliter dictus, idq; ex senatus consulto: cuius hæc sunt verba. *Cum Imp. Cæsar Augustus*

menſe Sextili & primum conſulatum inierit, & triumphos tres in Vrbem intulerit: & ex Ianiculo legiones deducta, ſecutaq́ſint eius auſpicia ac fidem: & AEgyptus hoc menſe in poteſtatem pop. Romani redacta ſit: finisq́ hoc menſe bellis ciuilibus impoſitus ſit: atq; ob has cauſſas hic menſis huic imperio feliciſsimus ſit, ac fuerit, placere ſenatui, Vt menſis Auguſtus appelletur. Hoc exemplo poſtea principes menſibus auſi ſunt alia imponere nomina, vel ſua, vel aliena, de quo Gyrald. & Alex. Neapolit. lib. 3. cap. 24. SEPTEMBER, quem à ſe Tiberium dixit Tiberius, vt Octobrē Liuium, vt Domitianus illum Germanicum, hunc Domitianum, & Senatus in honorem Antonini Pij & Fauſtinæ alterum Antoninum, alterum Fauſtinum, September, inquam, in tutela Vulcani fuit. Cuius die ſecundo commiſſum eſt nauale bellum inter Auguſtum & Antonium cum Cleopatra, indeq́ eius monarchię anni numerati. OCTOBER, Marti erat ſacer, cui deo equus immolabatur, quem Octobrem vocabant, idibus Octob. in campo Martio. Illius caput panibus redimebatur. A multis autem gentibus equus hoſtiarum numero habitus eſt, ait Feſtus, vt à Lacedæmoniis, Sallentinis, Rhodiis, & poeta: Placat equo Perſis radiis Hyperiona cinctum. NOVEMBER in tutela Dianæ fuit, quo Ioui epulum celebrabatur, & videntur acta Vacunalia. Vacunæ ſcilicet deæ vacantium & otioſorum, agricolæ ſoluti iam poſt fruges inuectas & cōditas laboribus, per hyemem ſacris operabātur. DECEMBER Veſtæ dicatus, & Saturno. Eo Saturnalia agitabātur, quibus bellum ſumere nefas: à nocente pœnas exigere piaculare. IANVARIVS à Iano, cui conſecratus. FEBRVA-

RIVS

RIVS dictus, quod tum, id est, extremo mense anni populus februaretur, hoc est lustraretur ac purgaretur: februo enim est lustro, purgo. Quæcunque autem purgamenti caussa in quibuique sacrificiis adhibebantur, februa appellabantur: id verò quod purgatur, dicitur februatum. Plinius: Vulgata priscis temporibus opinio obtinuit, februa esse omnia, quibus delerentur peccata, aut manes animabus defunctorum placidi redderentur. Ouidium legite, cuius de mensibus sex prioribus totidem libri extant: scripserat autem 12. sed posteriores perierunt. Testis est ipse.

Sex ego Fastorum scripsi, totidemque libellos,
Cumque suo finem mense libellus habet.

Mensis quilibet in tres dierum formas diuiditur. Kalendas, nonas, idus. Kalendæ à καλεῖν, quòd his diebus Pontifex calata, id est vocata in Capitoliũ plebe, quæ dies à Kalendis ad nonas superessent pronuntiabat. Nonæ, quod ab his ad Idus semper nouem sint. Idus, quod nonas à calendis diuidant: iduare enim est diuidere, hetruscum vocabulum. Copiosè ista differit Macrob. in Saturnal. lib. 1. cap. 15. Quot autem dies quisque mensis, quot Nonas & Idus comprehendat, hi versus docebunt.

Ter denos September habet, totidemque Nouember,
Iulius, Aprilis, reliquis superadditur vnus.
Sit nisi bissextus, vicenas Februus octo.
Prima dies mensis cuiusque est dicta Kalenda.
Sex Maius Nonas, October, Iulius, & Mars.
Quatuor at reliqui. Tenet Idus quilibet octo.
Inde dies alios omnes dic esse Kalendas,
Quas retro numerans dices à mense sequenti.

 Sed

Sed quoniam non ita pridem in librum quendam incidi, in quo festiuè singulorum mensium opera, & labores elegio describebantur, & ego id memoriæ mandaui, cur non recitem, nihil, opinor, causſæ est. V. Nihil, recita.

IANE *biceps, anni finis, redeuntis origo,*
Lætus ad igniuomum decoque parta focum.
Qui FEBRVO *tibi nec pelles, nec ligna reseruas,*
Falleris: hac currum qua ratis ibat, ages.
Vomere scindit agros, noctesq; diebus adæquat
MARTIVS: *& Veris nuncia hirundo redit.*
Cana viret tellus, è frondibus induit arbor,
APRILI *gemmans eliciente decus.*
Salue ter fælix ò MAIE *smaragdine, salue,*
Temperie certant tempora cuncta tua.
IVNIVS *æstiuo detonsa tempore lana*
Defendas pecori solstitiumq; iubet.
Sub Brumam ne forte pecus moriatur, IVLI,
Prospicis, & curua gramina falce secas.
Iam maturescunt AVGVSTI *munere fruges:*
Cumq; amplo sortem fœnore reddit ager.
AVGVSTI *Ceres est,* SEPTEMBRIS *munus Iacchus:*
Vnde homines viuunt, nos duo perficimus.
OCTOBER *mustum calcatis exprimit vuis:*
Et serit hoc anno, qua redeunte metat.
Autumnus quæcunq; dedit, consumo NOVEMBER:
Et pinguem hyberna glande trucido suem.
Haud auis, haud fera venanti deest vlla DECEMBRI:
Quamuis ningat atrox & gelet vsq; vadum.

Breuiſsimè.

Pocula IANVS *amat:* FEBRVVS *sed Frigeo clamat:*
MARTIVS *arua fodit: sed* APRILIS *florida nutrit:*
Ros & flos nemorum MAIO *sunt vas & amorum.*
IVNIVS *hinc lanam dat:* IVLIVS *addit auenam:*

AVGV-

AVGVSTVS *segetes profert:* SEPTEMBER *& vuas:*
Seminat OCTOBER: *spoliat virgulta* NOVEMBER:
Bos mihi mactatur prapinguis mense DECEMBRI.

Atque hæc de mense pro instituto multa satis. Tu nunc, Vibulli, aut nos imitare, & de anno scholam habe: aut nos interroga. V. Malo interrogare: sunt enim nonnulla, quæ tenere desii: ea vos tenetis, & ita me interrogantem erudietis. P. Vt iste, Fanni, callidus dissimulator est? V. Caue, Procule, ne te magnum irrisorem contra appellem. Incipio.

ANNVS.

Quid habes pferre de etymo anni Procule? P. Varronis verba ex 5. recitabo. Annus, inquit, quòd vt paruuli circuli annuli: sic magni dicebantur anni, vnde annus. Huius temporis pars prima hyems, quod tũ multi himbres. Hinc hibernacula, hibernum: vel quòd tum anima quæ flatur, omniũ apparet, ab hiatu hiemps. Tempus secundum, Ver, quod tum virere incipiũt virgulta, ac vertere se tempus anni, nisi quod Iones dicunt βῆρ. Tertiũ ab æstu æstas, hinc æstiuum. Nisi forte à græco αἴθεσθαι. Quartum Autumnus, sed hic lacuna est in libro, vt nesciamus, quid dixerit deinceps. Ab annulo igitur annum dici Varronis est sententia. Hinc Ægyptij nota hieroglyphica ita expresserunt annũ, vt draconem pingerent, qui caudæ extremum ore suo comprehenderet. Nam vt Virg. ait: Atque in se sua per vestigia voluitur annus. Festus, annus ex græco venit quem illi ἔννον: & quod nos triennium, illi τριέννον. Est autem ἔννος circulus. Atteius Captio scripsit à circuitu temporis nominatum, quoniam

veteres Am pro circum posuerint. Quidam ab ἀνανεῦσθαι ab innouatione: suo siquidem naturali ordine omnia innouat. V. Rectè responsum sentio. Age Fanni, paucis te volo. F. Vel etiam non paucis. V. Quot in formas plerique annum diuidunt? F. In tres. V. Cedò quas? F. In magnum, seu mundanũ, seu perfectum, in solstitialem seu vertentem, seu naturalem, in lunarem. V. Et lunaris quis Procule? P. qui est vnius mensis. V. Vertens? P. dierum trecentorum sexaginta quinque. V. Magnus? P. De eo varij varia senserunt, & disputat Macrob. in Som. Scip. Item Gyrald. libello de anno & mensibus. Producam tantùm verba M. Tullij ex lib. 6. de Repub. seu Som. Scipionis. Homines annum tantùm solis, id est, vnius astri reditu metiuntur: re autem ipsa, cũ ad idem, vnde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandémque totius cæli descriptionem longis interuallis retulerint, tunc ille verè vertẽs annus appellari potest. V. Linquamus igitur hoc genus anni quoque, & de medio illo audiamus, qui Romulo dies non plus trecentos & quatuor habuit. Numa quinquaginta dies addidit: vt essent trecenti quinquaginta quatuor. Atque his à se additis, alios sex adiecit, ablatos à sex mensibus, qui triginta dies habebant. Postmodum Iulius Cæsar quinque adiunxit, vt essent tercentum sexaginta quinque. Sed mittamus annum, ad lustrum veniamus.

LVSTRVM.

Quid est lustrum Fanni? F. Tempus quinquennale, à luendo, hoc est soluendo: quòd quinto quoque anno vectigalia, & vltro tributa per Censores persolue-

ſoluebantur. Et cum veteres ferè locare ſolerent prædia tum vrbana, tum ruſtica in quinquenium, vocarunt hoc tempus locationis luſtrum. Non autem quinquenium integrum intelligitur: ſed quadriennium exactum, & quintus annus incipiens: quod idem dictum volo de olympiadibus, quas nihilominus Græci πεντaετηρίδας à ſpatio quinquennij, cum ſatis conſtet quinto quoq; anno non exacto, ſed ineunte celebrari ſolitas. V. Nihil requiro nunc quidem de luſtro amplius. Dicam tamen de hac voce ex Feſto quippiam adhuc. Luſtrum ſignificat lacunas lutoſas (à luto vtiq;) quæ ſunt in ſyluis aprorum cubilia: à qua ſimilitudine, ij qui in locis àbditis, & ſordidis ventri & deſidiæ operam dant, dicuntur in luſtris vitam agitare. Plautus Caſ. Vbi in luſtra iacuiſti? id eſt ob luſtra, luſtrorum gratia, ſeu ſuper luſtra, & in luſtris, ad luſtrãdum, id eſt, ſcortandum. Ibid. Vbi luſtratus? vbi bibiſti? Reſtat quærere de ſæculo.

SAECVLVM.

Vnde nam vox hæc? F. Varro in 5. de ling. lat. ſpatium eſſe ait centum annorum, dictum à ſene, quod longiſsimum ſpatium ſeneſcendorum hominum id antiqui putarint: & ſæculares ludi, inquit Feſtus, apud Romanos poſt cẽtum annos fiebant, quia ſæculum in centum annos extendi exiſtimabant. Volunt quidam ſæculum eſſe ſpatium annorum centum & decem. Sunt qui à ſequendo dictum autument, quod ſeipſa tempora ſequũtur, primamq; ſyllabam producunt quidam, & cum diphthongo ſcribunt: Cenſorius ait eſſe ſpatium

humanæ vitæ longissimum, partu & morte definitum. Quocirca qui annos trigintá sæculũ putarunt, à veritate recesserunt hodie. V. Nihil occurrit amplius. Tu Procule, si vis interroga. P. Imponamus finem: ne nimium simus Grammatici. F. Imponamus, & aliâs de aliis modo simili, quod prosit studiis nostris. V. Etiam.

ANNOTATIONES.

EXPLICATIONES TEMPORVM) *Tempus definit Aristot. lib. 4. Physicor. numerum motionis ex eo quod est prius & posterius, dicitq; numerũ esse, q̃ numerari potest, aut q̃ numeratur, nõ quo numeramus. Lucret. li. 1. Statuit esse ὂν siue ens ratione tantùm, nõ re, ac per se non esse, sed ex rebus olim gestis ac p̃teritis, tempus præteritũ nos cognoscere atq; percipere: ex iis rebus quæ hodie sunt, ac fiunt, præsens: ex iis, quæ sunt futura, quasq; futuras suspicamur, aut diuinamus, aut cogitamus, futurum. Ante mundum fabricatum nullum fuisse tempus certum est, quia nec motus. Quidã senserunt fuisse, at non sub intelligentiam cadens, nec distinctum, sed quasi quoddam chaos confusum, quod imaginari possumus.* PROCVLVS) *Is dicitur Proculus, qui natus est patre peregrinante à patria procul. Proculos sunt, qui credunt ideo dictos, quia patribus senibus, quasi procul progressis ætate, nati sint. Festus.* EX SINV TVO) *Hoc genere loquendi, cum scilicet aliquem ex huius aut illius sinu esse dicimus, intimam familiaritatẽ significamus. Cic. Verrina 3.*

Verres

Verres simul ac tetigit prouinciam, statim Messanam literas dedit, Dionē euocauit, calumniatores ex sinu suo apposuit, qui illam hæreditatem Veneri Erycinæ commissam esse dicerent. Et Catilinar. 2. Postremum autem genus est non solùm numero, verum etiam genere ipso atq; vita, quòd proprium est Catilinæ de eius delectu, immo vero de complexu eius ac sinu. BONÆ FRVGI) *Homo bonæ frugi est homo probus, & sine adiuncto, frugi: vt ille Piso, qui cognominatus est frugi. Plaut. Capt. Fui ego bellus, lepidus, bonus vir nunquam, neq; frugi bonæ. Et Currul. Fac vt bonæ frugi sies. Cas. perbonæ frugi hominem iampridem esse arbitror. Trinum. dixit ad frugem applicare animum. Ibid. ad frugem corrigere.*

Qui tuæ mandatus est fidei, & fiduciæ,
Quin eum restituis? quin ad frugem corrigis?

Et Pœnulo, facere frugem. Herus tuus si volet facere frugem, meum herum perdet, id est, rem vtilem. CVI PARTES SCISCITANDI) *Ab histrionibus sumptum loquendi genus, per translationem, quibus seniles, pueriles mandari partes dicit Horatius ad Pison. sic epist. 18. lib. 1. tractare partes.*

Vt puerum sæuo credas dictata magistro
Reddere, vel partes mimum tractare secundas.

Plautum dicit cuiusq; personæ partes tutari, id est, decorum personarum seruare epist. 1. lib. 2.

aspice, Plautus
Quo pacto partes tutetur amantis ephœbi,
Vt patris attenti, lenonis vt insidiosi.

Terent.

Terent.Heaut. Ne cui sit vestrum mirum, cur partes seni poëta dederit, quæ sunt adolescentium. Translati vsus exempla sunt etiam hæc. Partes sibi deposcere, partes imponere, suscipere, sumere, obtinere, agere, transigere: nec aliud sunt hîc partes, quàm munus & officium, quo quis fungitur. EX QVO ILLE) *Cleomenes Lacedæmonius, bellum gerens aduersus Argiuos. Rem explanat Cic. 1. Off. in hunc modum. Existunt etiam sæpe iniuriæ calumnia quadam, & nimis callida & malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud: summum ius, summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbium. Quo in genere etiam in Repub. multa peccatur: vt ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pacta induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Sophisma attulit: cum pro die ciuili, quod non debuit, quem vocant artificiosum accepit, quem sol supra horizonta nostrum volutus efficit.* ASTROLOGI QVIDEM) *De ista varietate Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 3. Gyrald. de annis & mensibus.* QVINTA MANE) *Mane inquit Varro lib. 5. quod tum manat dies ab oriente. Nonius, manum dicitur clarum: vnde etiam mane post tenebras noctis diei pars prima: inde Matuta quæ græcis λευκόθεα. Festus. Mane à diis manibus dixerunt, nam mana bona dicuntur. Vide insuper Isid. lib. 5. cap. 30.* VARRONI NOCTIS MERIDIES) *Nonius. Mediam diei partem omnes solummodo dicendum putant, cum & noctis*

noctis esse eam partem doctorum auctoritas dixerit. Varro Marcipore.

Repente noctis circiter meridiem
Cum pictus aerferuidis latè ignibus
Cæli ora anastricæ ostenderent.

MANE, MERIDIEM, SVPREMAM) *Sic Isid. Sed de etymo vocis mane supra dictum est. Meridies quasi medidies: hoc est, medius dies: vel quia tunc purior dies est: merum enim purum dicitur. In toto enim die nihil clarius meridie: quando sol è medio cælo rutilat: & omnem terram pari claritate illustrat. Suprema est postrema pars diei, quando sol cursum suum in occasum vertit: dicta eo quod superest ad partem vltimam diei. Serum vocatur à caussis seris, quando iam nox venit, vt vnusquisq; somno tutior sit. Hæc Isid.* QVIDAM SVNT FESTI) *Macrob. lib.1. cap.16.* FERALIA) *Ab inferis & ferendo, vt vult Varro lib.5. quod ferunt tum epulas ad sepulcrũ, quibus ius ibi parentare. Hinc & Ouid. Hanc, quia iusta ferunt, dixere Feralia lucem. Inde inferiæ: & arferia aqua, quæ afferebatur ad sepulcra, vt libaretur mortuis. Arferre pro Adferre dicebant veteres: vt Aruenire pro Aduenire: item Arcedere pro accedere.* PANDICVLARES DIES) *Iidem communicarij, quibus omnibus diis communiter sacrificabant: qualis est apud nos is, quo omnium diuorum memoria ab Ecclesia Catholica augusta cærimonia colitur.* NVNDINAS) *Dubitatum est tamen apud antiquos, ecquid*

quid nundinarum dies inter ferias essent referendi. Varias sententias colligit Gyraldus. STATI QVI IVDICII CAVSSA) *Indicant XII. Tabulæ.* AVT STATVS DIES CVM HOSTE) *Itemq; Plaut. Curcul.*

Si media nox est, siue est prima vespera:
Si status, condictus cum hoste intercedit dies
Tamen est eundum quò imperant, nigratiis.

QVORVM ET OVIDIVS) *Fast. lib. 1. sunt hi versus.*

Vendicat Ausonias Iunonis cura Kalendas:
Idibus alba Ioui grandior agna cadit.
Nouarum tutela deo caret: omnibus istis
(Ne fallare caue) proximus ater erit.
Omen ab euentu est: illis nam Roma diebus
Marte sub aduerso tristia damna tulit.

DIES LVSTRICVS QVO INFANS) *Festus. Lustrici dies infantium appellantur, puellarum octauus, puerorum nonus: quia his lustrantur, atque eis nomina imponuntur. Tertulliano dictus Nominalia.* DIES INTERCALARES) *De intercalatione lege Macrob. lib. 1. cap. 13.* CHRISTIANI DOMINICVM VOCANT) *Laudes huius diei ex Comment. Bened. Pererij in Genesin libr. 1. strictim ponam. Hic fuit primus mundi dies, quò lux facta. Hoc sicco pede Hebræi per mare transierunt. Hoc primum manna è cælo venit: ablutus est Iesus in Iordane: primum signum edidit in nuptiis: quinque panibus & duobus piscibus, quinque hominum millia refecit: in vitam est reuersus: octauo post die clausis ianuis ad discipulos accessit, & spiritu sancto eos impertiuit,*

pecca-

peccatis exsoluendi potestatem dedit: Euangelium totum per orbem nuntiare, homines aqua salutari inficere iussit. Hoc die acta est Pentecoste, qua spiritus sanctus è cælo delapsus est supra discipulos. Hoc Ioanni admirandæ illæ apocalypses oblatæ sunt. Hoc nostrorum corporum instauratio, ac totius mundi renocatio futura creditur.

PROGYMNASMA SEPTIMVM ET SEPTVAGESIMVM.

Venatio, aucupium, piscatus.

CAESELLIVS, ARVNTIVS, NICOSTRATVS.

CÆSELLIVS. Infinitarum rerum notationes, & (quod inde consequitur) notiones à nobis ignorari, M. Varronem potissimùm lectitans intelligere, & manib⁹ tangere soleo: quarum tamen, notationum, inquam, ille multas fortasse aut perperam tradidit, aut prætermisit. Non longè abiero, Venator ait lib. 4. à venatu, quod sequitur ceruum ad ventum, & in vento. Quo quidẽ loco memini eruditorum linguæ latinæ nõ neminem extrema sic præoptasse legere: hinc venatus. Idem in præcedentibus pro, cerbum (quæ scriptura vetus librarios rudiores erroris compleuit, vt ita facerent *quod sequitur verbum ad ventum)* sine hæsitatione, ceruum, legit. Igitur Varroni à vento vena-

venatio, quoniam & venatus, & venator, & ipsum vtiq; verbum, venari, cæterorum origo atque caput. At enimuero mihi lubet opinari dictum venari à venis: vt sit nimirum venari, scrutari venas: & qui animalia venatur, is quasi venas indagare scrutariq; videatur. Ecquid arridet vobis hoc acumen? A. Aliquantum mihi quidem. Tamen à Varrone non temerè in alia omnia eundum arbitror. N. Et rectè id quidem: vtpote cui latino, & è latinis prognato, & inter latinos educato, Græcè insuper doctissimo exploratius cognitæ esse potuerint verborum latinorum etymologiæ, quàm alienigenis & peregrinis nobis, qui sermonem latinum vsq; ad capulum discimus, nec perdiscimus. Est autem miserum πάντοτε μανθάνειν, καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δύνασθαι. A. Vtinã istuc cum veritate affirmaretur, nos semper latinè discere: non omnia sursum ac deorsum agi ferriq; viderentur in nostra Rep. Sed hæc nihil sanè ad hoc tempus. C. Ergo relinquamus rem in integro, nec Varroni pergamus dicam scribere. Græci venationẽ ab ipsismet feris apertius θήρευμα, & θηράγρειν appellarunt: vt sit ferarum vestigatio, consectatio, captatio, siue captio: vtor enim pluribus de industria, quò duo illa græca magis exprimam. N. Sunt qui non tam græci, aut latini vim nominis à Varrone allatam spectãtes, quàm rem, negotiumq; ipsi nomini subiectum consideranDtes, tripartitam venationem inducant: quarum prima ab vsu canum κυνηγετική vocatur Græcis: quanquam & retibus, & aliis insidiis perpetratur,

idq;

idq; in terreſtribus animantibus: quę eadem commune venationis vocabulum facit ſuum. Huiuſmodi animantium quædam vt maiora, ſic immaniora viſuntur, vt leones, apri, pardi, lynces, vrſi: quædam minora, & non æquè ſæua ac terribilia, vt lepores, vulpes, cerui etiam. Altera eſt aëriorum ſeu volatilium, quam Græci ἰξευτικὴν & ὀρνιθικὴν, nos aucupium dicimus. Poſtrema aquaticorum, per mare, flumina, ſtagna, & aquulas fieri ſolita: nobis piſcatus ſiue piſcatio, illis ἁλιευτική. Tot enim, tria nempe ſunt animalium genera, hominibus in alimentum idonea: quæ ſingula cum quærere, captare, perſequi cogamur cum moleſtia & defatigationibus, & ſæpe non ſine fruſtrationibus, quid eſt, cur non in omnia communiter venationis nomen vſurpemus? præſertim ſi venari à venis, non à vento velimus ducere? A. Abs te ſto Nicoſtrate, & hoc amplius cenſeo, primum genus iure concedi Principibus, atq; heroibus, illiſq; maximè, qui ruri colunt arces, habentq; illic prædia & prætoria, & iis contigua ferè viuaria, ſyluas, nemora. Nam his omnium ſententia animorum maior quædam, & crebrior oblectatio permittitur, licetq; lautius ac delicatius viuere. Secundum autem, & tertium potius ignobilibus, fricti ciceris & nucis emptoribus, & qui ſunt è medio: ſiquidē non perinde, vt de quo dictum eſt, videntur liberalia. Communia porrò omnibus aio eſſe dolum, vim, veneficia. Etenim cui obſcurum eſt, retibus, naſſis, tendiculis, pedicis, laqueis, viſcatis virgis ſtrui fallacias miſeris animalibus? Arcus, ſagittæ,

sclopi, venabula, fuscinæ ad vim pertinent. Veneficiis feræ & aues decipiuntur rarius, pisces sæpius: qualia numerantur aconitum, tithymallum, ranunculi: quæ pabulo commista necem pennigeris, quadrupedibus, & natantibus afferunt. Nonnulla quanquam deuorata non perimunt illa quidem, tamen stupida, & proinde ad capiendum facilia reddunt animalia. At at quid istuc rei est? dum de etymo venationis sermunculum serimus, in sermonem de venatione imprudentes effundimur. Addiderunt certè equi se in spatia: Vin' tu, Cæselli, vti currus habenas audiat, & tanquam ad carceres oratio reuocetur? C. Egóne? Quinimmo, quando ita nec opinato euenit, teneamus quam optare potuimus occasionem, nec eam amittamus, ac de re auditu spectatúque iucundissima producamus colloquium: de venatione primo loco, post de aucupio, ad extremum de piscatu: fiamusque vno die sine feris venatores, sine auibus aucupes, sine piscibus piscatores. N. Fiamus, age, fiamus. Ite vos præ, ego subsequar. A. Quin tu ito præ. N. En facilitatem meam. Bipartita est venatio. C. Quomodo istuc? N. Quomodo? quia scilicet alia agrestris siue campestris est, quæ per campos apertos, per mõtes, colles, syluas, agros hominibus, canibus, equis feras acerrimè insequitur. De hac rex carminum Virgilius in quarto Æneidos his ipsis versibus.

Oceanum interea surgens aurora reliquit,
It portis iubare exorto delecta iuuentus.
Retia rara, plagæ, lato venabula ferro,
Massylique ruunt equites, & odora canum vis.

Et pau-

Et paulo infrà.

Postquam altos ventum in montes, atq; inuia lustra,
Ecce, feræ saxi deiectæ vertice capræ
Decurrere iugis: alia de parte patentes
Transmittunt cursu campos, atque agmina cerui
Puluerulenta fuga glomerant, montesq; relinquunt.

Alia amphitheatralis, de qua non paruum est operæ pretium cognoscere. sed faciam breue. Vt in theatro ludi dabantur scenici, sic in amphitheatro gladiatorij, & venatorij, quam Græci rerum scriptores σφαγὴν, & μάχην θηρίων cædem ferarum, & pugnam ad bestias nominarunt. Qui contra eas dimicationem capesserent, θηριομάχοι, latinè bestiarij, arenarij, Tertulliano damnati in ludum dicebantur. Quandoque inermes certare compellebantur, aut etiam ad palum deligati, atrocium belluarum in se emissarum morsus laniatusq; sustinebant, quos item bestiis obiectos vocabant. Cæterùm, cum in tale discrimen non obiicerentur nisi serui pœnam commeriti, aut alioqui homines, qui capital fecissent, quiue bello capti essent, contingebat interdum, vt huius farinæ deessent: quorum in locum emebantur, conducebanturq;, qui populi oculos animosq; tam bello spectaculo satiarent. Ac proditum est eò leuitatis & insaniæ, vt non plebei solum, verum & honorati, & si diis placet, etiã mulieres istiusmodi pugnæ accingerẽtur. Mulierum qdem θηριομαχίαν à Domitiano editam testatur Martialis, & Suetonius. Præterea Papinius 1. Syluarum.

Stat sexus rudis, insciusq; ferri
Et pugnas capit improbus viriles.

Credas ad Tanaim, ferumq; Phasin
Thermodontiacas calere turmas.

Meminit eiusdem rei Xiphilinus in Nerone ac Tito. Belluæ è cauea in ipsam amphitheatri caueam emittebantur aliâs vna, aliâs plures simul. Depugnabant vel è superiore loco iaculis, in quo peritiam iaculandi suam ostentabant: vel ex æquo venabulis, lanceis siue hastis. Illis cominus figebant leones, apros, pardos, quæ ἀγχέμαχα θηεία dicuntur, Herodiano ζῶα γενναῖα: his eminus ceruos, capreas, & similes bestias, quæ vocata sunt βοτὰ θηεία, herbacea seu pascentia animalia. De amphitheatrali venatu verborum nihil addam. C. Ad campestrem ergo, quod proximum est, nos transferamus, contra quam quid verisimiliter dici possit, exordior explicare. A. Tu bonam caussam studes, credo, malam facere: aut in obscuro & incredibili themate quãtum ingenio & eloquentia valeas, more veterum sophistarum ostendere. C. Erras, & me ignoras Arunti. A. Quid ergo est? C. Tibi venatoriæ laudandæ caussam opportuniorem suppeditare volo. Est enim laudatoribus plerunq; irritamentum maius ipsa rerum laudandarum vituperatio. Sic igitur quis aduersum venatores insurgat. Vita vestra quietis & tranquillitatis expers, turbarum ac tumultuũ plena est. Quod, vt nihil ei prӕterea insit incommodorum, satis valet ad deterrendum. Inesse autem plura hinc mecum recognoscite. Tempus insidiando, exspectando, ad retia sedendo, huc illuc cursitando, & per dumeta oberrando cum vestris canib⁹ totos dies,

vnius

vnius lepuſculi gratia, in otioſo negotio cõteritis: & qua nulla maior eſt iactura, temporis nimirum, quo nihil eſt pretioſius, eam vos nullius coactu, ſponte veſtra, libentes atq; gaudentes facitis. Quid eſt aliud deſipere? Quare autem legitimis voluptatibus bellũ indicitis? num è quercubus prodiiſtis? quare eas ita immaniter auerſamini, vt omnia cõtraria vobis ſint quodámodo in optatiſsimis? Veſtrum quippe eſt manere ſub Ioue frigido, tenerarum cõiugum immemores. Veſtrum eſt, inquam, perpeti algorem, ambulare genuum tenus per niues, torreri caloribus, perferre ſitim, tolerare inediam, quieſcere humi, cæleſtes perferre iniurias, non ob virtutem, non ob Remp. nõ ob ingentem aliquam vtilitatem: ſed ob vnicam beſtiolã, quam necq; vtrum capturi ſitis poteſtis ſtatuere, & ſæpenumero non capitis. Huius amentiæ veſtræ teſtis eſt in 2. Tuſculana Cicero. Pernoctant, inquit, venatores in niue, in montibus vri ſe patiuntur, & rurſus in eodem libro. Apud quos autẽ venandi, & equitandi laus viget, qui hanc peteſſunt, nullũ fugiunt dolorẽ. En quam vitioſa, quam adulterina eſt voluptas veſtra, ſi modo dicenda eſt voluptas. Frigora, laſsitudinem, eſuriem, ſitim, ſudorẽ; pluuias, & alia cõpluſcula mala complectitur. Quid? Nonne vos calamitates magnas datis humano generi? Dum enim feras canibus, & equis inſectamini, conculcatis ſata, laceratis vineas, corrumpitis plantaria, conuellitis ſyluas, deuaſtatis agros. En quàm pręclara, & vtilia molimini opera. Fiunt efferatiores, & inhumaniores, qui exagitant, & ad mortem toties indagant beſtias, eamq; immanita-

tem postea in homines conuertunt. Multa insidiarum genera nouerunt venatores, quibus abstinere aduersus naturæ participes ægrè possunt: vt eapropter rusticis non temerè venatus interdicatur: ne ob duriora alioqui, & ferociora ingenia venentur homines, exerceantq; latrocinia, aut certè damis & leporibus agitandis intenti, agriculturam dimittant. Adeo porro in sumptus ad alendos canes, ad equos, ad homines huius fucatæ voluptatis vestræ ministros prodigi estis, vt nonnunquam fundo suspiret nummus in imo, & ad paupertatem deuoluti, rebus ipsis intelligatis quam verum dixerit, qui dixit: Sera est in fundo parsimonia. Hoc poëtæ sapienter in Actæonis fabula monere voluerunt, quem venationis nimio plus quam satis erat, studiosum, & in canes profundentem opes suas, in ceruum abiisse, & ab illis ipsis canibus dilaniatum cecinerunt. Docebo etiam quàm sitis audaces, & φιλοκίνδυνοι. Quoties per abrupta, & præcipitia cursatis? quoties propter diuturnas, aut immodicas tempestates in morbos periculosissimos inciditis? quoties in arbores incursando corpus atteritis? quoties caballis excussi iacetis fracti aut luxati membrum aliquod? quoties dum apros, aliasq; importuniores bestias vulnerare conamini, ipsi ab illis grauiter vulneramini? Meritò Martialis: *inter Cæsarea discrimina sæua Diana.* Profecto sæuis se discriminibus committunt, vitam habent vilissimam, qui venantur. Et cum hæc ita sint, inueniuntur nihilominus etiam fœminæ venatrices: quibus (quoniam venationes progymnasmata putantur mili-

lita-

litaria) idem quis facetè occinuerit, quod apud Homerum Veneri, dum Æneam suum morti subducere conatur, in prælio à Diomede sauciatæ per reprehensionem dicit Iupiter. Nunc meam hanc disputationem ita claudam, vt ad eam versiculos Lucretij perelegantes de libro secundo accommodem,

Desine quapropter (Arunti) nouitate exterritus ipsa
Exspuere ex animo rationem: sed magis acri
Iudicio perpende: & si tibi vera videtur,
Dede manus: aut si falsa est, accingere contra.

A. Non accedam ad singula refutanda, quę tu, Cæselli, εἰρωνευόμενος, & per ludum contra studium venatorum disseruisti. Opponam autem tuis eiusmodi propugnationem laudationémque venatoriæ, vt tu, & vnà Nicostratus vno velut impetu omnes machinationes concidisse fateamini. Quidquid immoderatum ac intempestiuum est, vitio affine est, & eò iure damnatur. Erit igitur moderata venatio, vt sit laudabilis. Et cur tandem non sit laudabilis? Habet omnino caussas probabiles atque iustas: quarum princeps videtur illa, vt à ferarum sæuitia, & iniuriis securè degere liceat. An non lupi in viatores inuadunt? an illi imbelle pecus oues non discerpunt? an vrsi, cerui, cuniculi, vulpes segetibus, vineis parum incommodant? longus ero, si quantum detrimentorum ab agrestibus animalibus capiamus, memorare instituero. Venamur etiam honestè idcirco, vt carnes in victum ne desint. Mundo quidem recentiore non carnibus, sed frugibus tantum, & glandibus homines famem depellere con-

ſueſſe non negamus. At poſt eluuionem terrarum, permiſſam diuinitus poteſtatem conſtat non cicures tantum vt boues, capros, oues, ſed etiam ſyluaticas beſtias, & aeriuagas, & fluuicolas capiendi, occidendi, comedendi. Nec ſi id neceſſarium non eſt, quia domeſticis cōtenti eſſe poſsimus (ſi modo ſemper poſsimus) ideo ſtatim vitioſum eſt. Nam ſi ita voles, ne carnibus quidem opus ſit: quoniam vt olim, ſic etiam nunc victum terra fundit. Satis tegebant corpus villoſæ pelles animalium, & frigora ſatis defendebant: ſatis arcebant ventos, pluuias, grandines, & niues tuguriola congeſtis ceſpitibus: nihilominus vtrobique adiuncta eſt ſenſim ad neceſsitatem commoditas & elegantia, quod nemo vnquam non probauit. Præterea cum homines rerum cęterarū domini ſint à principio conſtituti, cur illis pro arbitrio non vtantur? Etiamſi tantummodo oblectamentum ex venatione quęratur, vt ſæpę quæritur, non debet id continuò cū crimine culpâue coniungi. Quid quod plurima è feris vel ad perſanandum, vel ad protegendum corpus, vel ad alios vſus accommodata & neceſſaria adipiſcimur? Otium fugiendū iis, quibus cordi eſſet pudicitię virginalis conſeruatio, per hanc potiſsimum exercitationem, quaſi honeſtiſsimam & liberaliſsimam inſinuare poëtæ ſtuduerunt, dum Dianam intactam, & venationibus aſsiduò deditā fabulati ſunt. Sic Hippolytus Theſei filius apud Euripidem & Senecā caſtitatis ſeruandæ, atq; ob eam rem otij vitandi (quod libidinis quaſi diuerſoriū, & inuiolatis mentibus etiā atq; etiam cogitationū impuritatę generanda inimicum eſt) conſectandis

per

per nemora feris ſeſe exercet. Quæ exercitatio corpus firmat, animum in rebus arduis audentem, locorum peritum, ad itinerum difficultates ſubeundas alacrem, ac tolerantem reddit. Aſſerit & M.Tullius 2.de nat. Deor.eam ad victum,& diſciplinam militarem conducere, his verbis. Iam verò immanes feras & belluas nanciſcimur venãdo,vt & veſcamur his,& vt exerceamur in venando ad ſimilitudinẽ diſciplinæ bellicæ. Xenophon, vbi docet qua ratione inſtituerentur apud Perſas, qui ex ephœbis exceſsiſſent, narrat eos vnoquoq; menſe venatum cum rege exire,idq́; ſæpius. Cauſſam quàm veram & prudentem adducat, mecum perpenditote. Quod hæc (quemadmodum paulò antè Ciceronem affirmare audiebatis) vtiliſsima ſit bellicæ diſciplinæ meditatio: ſiquidem aſuefacit diluculo exſurgere,frigus caloremq́; iuxta pati. Itineribus item, atque curſu exercet, & feras vbicunq; occurrerint,ſagitta aut iaculo neceſſe eſt petere. Frequenter venantibus acuitur animus,cum immanior aliqua bellua ſeſe obtulerit,quam propius accedendo ferire, contraq́; irruentem declinare oportet:quæ quidem ſimiliter ſolent in bello euenire. Idem in extremo primo, vbi Cambyſes pater Cyrum filium militaribus præceptis informat, dolos venatorios in homines belli tempore transferendos ſuadet. In commentario autem de venatione, quàm egregias commoditates pariat venatio,longiuſcula oratione commemorat, cuius ſummam accipitote. Valetudini venatores cõſulunt,aſpiciendi, audiendiq́; ſenſibus proficiunt, tardius ſeneſcunt, ad prælia vitamq́ue caſtrenſem

præparantur: in qua si vias incõmodas sub armorum onere ambulant, nihil illis nouũ, qui id sæpe, dum feras persequi properant, citra defatigationem fecerint. Cubabunt humi, ad imperatoris vocem aduolabunt, in fronte locati non retrocedent, hostem viriliter aggredientur, fugientem & propter audaciam acriter, & propter locorum notitiam tutò insequentur. Si aduerso Marte conflixerint, cùm se, tum commilitones in locis syluestribus, præruptis, & aliis sibi exploratis facile seruabunt. Quin frequenter tales parua manu hostes insequentes, & ob locorum difficultatem errantes repulerint. Hæc voluptas temperantes & iustos facit, honestarũmque actionum exercitamentis, vt aliæ illaudatæ voluptates nequaquam aduersatur. Hinc ergo strenui milites, hinc boni imperatores euadunt. Quorum enim labores ab animis corporibũsque nefanda & infamia quæcunque prohibent, contrà verò amorem virtutis inserunt, ij optimi censendi sunt: quippe qui nec patriæ iniurias, nec regionis suæ calamitates negligent. Secundùm hęc idem historicus iis respondet, qui per venationem rem familiarem deseri clamitant. Nesciunt isti, inquit, qui de repub. & amicis bene merentur, eos omnes rei familiaris diligentiores esse. Quod si studiosi venationis ita se comparant, vt patriæ in rebus maximis commodent quàm maximè, hi certè nec priuata contempserint, quorum salus & pernicies in communi salute pernitiéque inclusa est. Optimi & laudatissimi Principes interdum animos suos à sollicitudinibus & curarum molibus auocatos, istoc ludicro

dicro reficiebant, & quodammodo redintegrabant, quod de Marco Antonino philoſopho, Alexandro Seuero legimus. Enumerat Xenophon heroas multos, qui ſub magiſtro Chirone ab ineunte ætate venatibus operam dederint, itáque in rebus gerendis animoſi ac ſtrenui euaſerint, & ſimul καλῶς νοεῖν, καὶ λέγειν, καὶ πράττειν didicerint. Veruntamen extra culpam non ſunt Principes, qui quod ſibi eſt voluptati, id committunt vt ſubiectis populis ſit fraudi: quando nempe ab adminiſtratione publica ſeſe remouentes, totos in venatione collocant. Vt Mithridates, quem ſeptem ipſos annos nec vrbis, nec ruris tectum ſubiiſſe propter venationem inuenio. Vt Antiochus, qui dum inter venandum per auia fertur, amiſsis comitibus ad caſulam ruſticani oppreſſus nocte diuertit. Eum percontatus, quid de rege vulgaretur, audiuit: regem ipſum eſſe quidem virum bonum, ſed vti conſiliariis improbis, & nimis venationi addictum. Affirmauit poſtea rex, ad eum diem neminem ſibi de ſe vera dixiſſe, præter illum ruſticulum. Iucunditas huius laboris quanta ſit, cum alia, tum illa Xenophontea declarant de Cyro etiamnum puero: quem cum auo materno Aſtyage Medorum Rege verſantem, venationis campeſtris cupidiſsimum introducit. Ceruam fugientem oblitus cuſtodum monita, & ſolum quonam fugiat attendens, equum calcaribus fodiens, & altùm clamitans perſequitur. Aprum iaculo in frontem vibrato proſternit. Inter ſodales & coæuulos lætabundus afferit feras, quas ei ante auus in viuario agitandas

con-

concesserat, aliarum per plana camporum, montiúmque ardua volitantium comparatione videri sibi in carcere inclusas, claudas, vinctas, scabiosas, mutilas. *Quas autem in montuosis & campestribus locis inuenimus, inquit, hæ quàm pulchræ, quam magnæ, quam opimæ apparebant? Cerui instar alitum saltare ad astra videbantur. Apri, quemadmodum fortes viros, & strenuos facere dicunt, contrà ferebantur: atque præ latitudine vix fieri poterat vt aberrares ab eis. Deniq; pulchriores esse mihi hæ videntur vel mortuæ, quàm viuæ illæ septæ & inclusæ.* Et quia de regio puero producti sumus vt loqueremur, venit in mentem alterius item pueri, & regij sanè, cui regnum Italiæ, & Romana tellus debebantur. Similem huius animum, vel maiorem etiam, similem in venatu voluptatem expresit latinus vates.

At puer Ascanius mediis in vallibus acri
Gaudet equo: iamq; hos cursu, iam præterit illos:
Spumantemq; dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fuluum descendere monte leonem.

Effudi encomium venatoriæ, in quo fuissem disertior, si tempus ad meditandum habuissem. N. Nobis hoc tuum extemporaneum satis placet. Ego iam vicissim tibi venatorem, si potero, describam. C. Quæso mi Nicostrate, & ita quidem, vt si nos discipulos esses nactus. A. Qualem ergo venatorem postulas? N. Qui primùm se ad feliciter venandum, & ad labores venatorios quibusdam exercitationibus comparauerit, vt sunt iacula torquere eminus, arcu sagittas ad scopum mittere, iactare discum, pugnare cestibus, lucta contendere, equos in gyrum flectere, natare, currere. Alienum

num à grandi ætate hoc ſtudium: ſiquidem cum canibus & catulis feras ſectari venator ſæpe debet: malè currunt ſenes. Ergo iuueni hoc negotium mandemus potius, cui corpus agile, & quadratum, membra valida & toroſa, laboribus minimè cedentia, animus hilaris, nec faſtidioſus. Siue autem pedibus, ſiue equo inſidens ad venatum incumbat, cultus eius commodus & expeditus eſto. Omnino, ſtrictæ, quam fluentes & laxæ veſtes aptius quadrant venatoribus. Iam ſi de colore quæritis, fuerunt in ea opinione veteres, ad ceruos comprehendendos referre, ſi eſſet viridis, ad apros, ſi fuſcus: etſi leucophæum, ſeu cineritium, & nigrum non interdicerent. A puniceo abſtinendum ducebant, quoniam hunc tanquam conſpectiorem & celerius perciperent feræ, & velocius fugerent. Pileum veſti concolorem volebant, & villoſum præterea. Calceos altos in morum cothurnorum, quò tutius per loca vliginoſa ſe penetraret. De collo pendebat cornu ſeu buccina, qua pro indiciorum varietate ſigna mittebat, ſiue bellua ſe mouiſſet, ſiue inuenta, ſiue elapſa, ſiue intercepta eſſet, ſiue exhortaretur, ſiue requireret, ſiue receptum imperaret. Quos modos pro regionum conſuetudine etiam diuerſos exiſtere non neſcitis. Prædiſcenda illi loca, in quibus quæ nam belluæ ſtabulentur. Nam non quauis regione quamuis inuenias. Non ſunt paud nos elephanti, in Africa nulli cerui, Armenia abundat tygribus. Præterea natura & mores earũ noſcẽdi ſunt prius, ob quæ non eſt eadem earum capiendarum ratio. Aliter capiuntur lepores, aliter cerui, aliter lupi,

aliter

aliter apri: leones autem vel insidiis, vel apertè capere difficillimũ est: qui latronum tela ore cruento frementes confringunt, canes prosternunt, equos & homines præ sæuitia & iracundia perdunt. Longo vsu vestigia ferarum ei nota sint, vnde & qua regione vagentur, & ætatem earum coniiciat. Noscendum est præterea, quibus exclamationibus vtatur, iô canes, iô segnes, bene canes, probè canes. Euge euge ô canes, instate canes. Et cum reuocat, retro retro heus canes. Ad custodem retium, puer ha, puer ô, ô puer. Erit adhæc præditus cultro venatorio (Waidprazen) cum aliis de caussis, tum vt ramos extruendis scenis decutiat. Altera manu venabulum seu sclopum portabit, altera ducet canes, circumuoluétque brachio, aut ad baltheum suspendet funiculos, quos copulas vocant, quibus canes quoties vsus venit, vel colliget ac retineat, vel soluat, ac dimittat: quorum, canum inquam, voces atque mores necesse est eum intelligere, nunc hos, nunc illos propriis nominibus compellare, sonúmque nominis cuiusque quàm licebit multipliciter variare, nunc ex graui in acutum, nunc vicissim ex acuto in grauem, nunc in summissum, nunc in elatum. Quocirca scriptores θηρευτικοὶ nomina canina aut monosyllaba, aut δισύλλαβα, certè breuia, & pronunciatu vocatúque facillima esse iubent. Talia sunt apud Xenophontem ψυχὴ, θυμὸς, πόρπαξ, σύραξ, λόγχη, λόχος, φρουρὰ, φύλαξ, τάξις, ξίφων, φόνεξ, φλέγων, ἀλκὴ, τεύχων, ὑλεὺς, μήδας, & alia,

quæ, vt ſim breuis, prætereo. Germanis Lax/ falck/ Wolff/ Beer. Quamobrem dubitauerit aliquis, num ſit excuſabilis Ouidius, qui in fabula Actæonis, eiuſdem canibus nomina, ex natura quidem & proprietatibus eorum ducta, ſed triſyllaba etiam & tetraſyllaba indidit, Ichnobates, Melampus, Pamphagus, Nebrophonus, &c. cum apud Xenophontem nullum duabus ſyllabis longius reperiebatur, qui tamen plura quam Ouidius recenſuit. A. De omni genere canum venaticorum, an de certo intelligis, quod ais de nominibus? Sunt enim quidam indagatores, ſeu veſtigatores magis: quidam pernicitatis, quidam roboris cauſſa educuntur: vt taceam de illis, qui ad aquaticam venaturam inſtituuntur. N. De omnibus. Albos ad indagandum minus valere tradunt. Qui ſunt tergo nigro, ventre & pedibus ſpadicis, laudantur præ aliis. Commendantur indagatores auribus pendulis, caudis longiuſculis, capitibus magnis, pectoribus latis, ceruicibus longis, oculis fulgentibus, roſtris nigris, iiſque breuibus ac validis, cruribus robuſtis, ac prioribus, aliquanto breuioribus, clunibus latiuſculis, ventre inani, natura agiles & alacres. Tales enim imprimis ſagaces putantur. Emiſſarij autem erunt longi, agiles, expediti, cruribus prioribus longioribus, capite etiam longiuſculo, nec eo carnoſo, ſed leui, oculis micantibus, pectore toroſi, cauda longa, nec hirſuta. Canes Xenophon vult eſſe magnanimos, ſagaces, duripedes, & nitidos. Si

non inueniantur feræ, prodest tamen eos agitare per aspera: quòd pedes durantur, & corpora canina huiusmodi locis exercentur. Agitandi æstate ad meridiem, hyeme per solidum diem, autumno quauis diei parte præter meridiem, vere etiam toto die, præter vesperum. De forma, colore, generibus, educatione venaticorum plura different, qui se huic studio impensius dediderunt. C. Permirum, hoc animal tantum valere odoratu, vt è solis vestigiis, in quibus tenuissimus odor hæret aut hominis, aut feræ, & dominum, & feram quamuis longo distantem spatio inueniat. At cornutorum omnium fissam esse vngulam aiunt: bisulcam nihilominus etiam apri & onagri. Frigus aiunt officere vestigiorum odoribus, vt item rorem & pruinam. Et Borea spirante si ningat, diutius in niue remanere vestigia: Austro flante citius perire. Matutina vestigia certiora sunt, si à medio noctis ningere desinat. Noctes hybernæ quia longiores, vestigia longinqua præbent. Vere ob anni temperamentum certior est per vestigia vestigatus: nisi quod terra vbi submittit flores, odores confundit. Præterea feruor æstatis terræ halitus consumit, vt inde canum nares minus ad percipiendum inueniant. Hyeme & æstate vestigia plerunque recta sunt; Vere confusa, leporum præsertim, qui tum præcipuè lasciuiunt, hac illac vagantur, & implicant vestigia in glabretis: proinde, vt in locis puluerulentis ac squalidis, odor exilis & fugax. In herbidis & vepretis odoratiora sunt ideo, quod non pedum duntaxat, sed crurum quoque, & corporis affrictu vestigiaria semita odorem

rem retinet. In opacis locis odor minus vanescit. Olfaciendis cubilibus quam vestigiis diutius immorantur canes. Sed quod de scenis extruendis dicebas vno verbo, Nicostrate, cum de venatore ageres, id dicito paulò fusius, ac simul de tempore venationibus instituendis. N. Cum grandiorum ferarum suscipitur venatio, de frondosis arborum ramis, tum in syluis, tum in campis, quà transituræ sint feræ, ante oppansa retia scenæ, seu vmbracula componuntur, quibus ductores emissariorum se occultant, exspectantes dum adueniant illæ, vt confestim eos cum clamoribus emittant, & misellas in retia compellant. Quod minimè faciendum, antequam præter scenas cucurrerint. Magno ibidem opus est silentio: sunt enim auritæ feræ, facilèque insidias suspicantur, & alio cursum ferunt. His vmbraculis etiam vtuntur heroinæ, quas spectacula illa delectant, & qui præsentes vagari per carecta propter molestiam nolunt. Æstate optima est venatio à mane ad meridiem: tum quippe solis spicula vestigiorum halitum dissipant, quem etiam luna pleno orbe extenuat. Vespera verni temporis idonea habetur irretiendis leporibus, & figendis ceruis libidinantibus. Tempestas, pluuiæ, imbres odorem vestigiorum præpediunt, & aures canum fruteta stirpésque concursantium aqua opplentur. Flante Austro, quia humidus est, quemadmodum pluuiis, olere vestigia desinunt. Aquilonibus, sereno cælo, odor manet. Cæpta & confossa fera additur comœdiæ venatoriæ suâ

catastrophe, quæ exenteratio seu visceratio dicitur. Canes sparsi ad militiæ suæ præmia accipienda cornuum cantu, vniuersis acclamantibus conuocantur. Certi ritus in exenterando adhibentur: intestina gestientibus, & idipsum velut iure suo flagitantibus canibus pro epulis partitè obiiciuntur: panis etiam offæ ex ferarum sanguine præbentur, præcipuorúmque canum maior ratio ducitur, & iis singularia pro labore cum laudibus redduntur. De venabulo, quo maiores & cominus, more scilicet generosorum militum congredientes conficiuntur, bene monent, vti eius hastile ligni sit durissimi, quò difficilius frangatur. Ferrum præfixum sit anceps, & acutum probè, & acuminatum satis, quò celerrimè & maximè in corpus descendat. Quà hastili committitur, aures vtrinque extantes habeat: aut certè transuersim ad comissuram pessulus corneus alligetur, ne percussa bestia se in venabulum præ ira eo vsque induat, vt quasi veru affixa ad venatorem ipsum perueniat. Separatim iam de huius aut illius feræ capiendæ modo disputare, ostenderéque quomodo taxi, cuniculi, capreoli, vulpes, lepores, damæ, cerui, simiæ, lupi, vrsi, leones, pardi, elephanti, alces, tygrides, vri, crocodili capiantur, operosius foret, & admodum vacui temporis. Sanè ceruorum venatio periucunda & regalis est, heroúmque voluptati accommodatissima. Ac senum quidem alia sunt vestigia, quàm iuuenum, qui ex attritu arborum cognoscuntur, vt magnitudo ex loco, in quo antequam è pastu recederet,

decu-

decubuerunt. Quod si priorum pedum vestigia longius distabunt à posteriorum vestigiis, indicium est ingentium esse corporum, & adipatos. Vrsi retibus, sagittis, foueis, sicut & lupi capiuntur. Facetum genus insidiarum. In Polonia ad arbores, in quibus apes mellificant, malleos ingentes, & ponderosos suspendunt. Vrsus qui mellis dulcedine nimiopere delectatur, ad apiarium accedit, sese erigens ad arborem applicat, impendentem malleum à foramine seu ostio capite in altum protrudit. Sed quo id sæpius, & vehementius facit, hoc magis & crudelius contunditur. Consueuerunt item ad os aluearis cultros infigere, quibus ascendens se ipsum lacerat. Quandoque venator armis cōtectus & communitus, sica præcinctus vrsum aggreditur. Ille erectus pedibus prioribus hominem velut suffocaturus complectitur quàm arctissimè. Vanator eductam sicam in eius corde defigit. De arboribus humilioribus, in quas pomorum caussa ascendit, desilire solet. Quare circum eas palos sursum versus acutos defodiunt, in quos se cum pernicie sua induit. Aprorum venatus hybernis mēsibus suscipitur: quippe tum glandibus & fructibus eximie saginati, & ganeæ percommodi habentur. Obseruantur eorum volutabra: conscendit arborem propinquam venator, venturum præstolatur: venit plerunque sub vesperam. Tum se volutantem sclopo aut sagitta traiicit. Modus alius nón æque iucundus, & periculosus est, cum quæsitus & inuentus canibus agitatur, & venabulo petitur. Ruit in vulnus, perque ipsum venabulum in

ferientem contendit. Eius tantam esse vim narrat Xenophon, vt etiam dentes occisi ferueant, & pili admoti contrahantur. Nam viuentis setæ, si quando irritatur ignescunt. Canum villos cum corpora non assequitur, adurit. Cum autem variæ sint artes capiendarum ferarum, in illis etiam hæc. E quercu suspendunt intestina animalis alicuius, & intus abscondũt vncum ferreum, quem assiliens fera cum deuorauerit, pendens in aëre latentem venatorem delectat. A. Tamen aliquid ferarum nos capere docuisti. Vellem lepores docuisses, quorum ego carnibus non possum satiari. C. Ego in delitiis pono aprugnam recentem, non salitam. De auibus autem quibus tua gula gaudet amplius? A. Optimis. N. Credo equidem. Mirum ni etiam piscibus optimis, & denique in qualibet re eo quod est optimum. Consideremus quod secundo loco propositum initio fuit, aucupium. Et quoniam ego venator fui, aprósque & vrsos cepi, tu Cæselli age aucupem, & nobis aues capito. C. Nondum paratus sum ab instrumentis. A. Quæ defuerint, à nobis mutua sumas licebit. C. Proficiscamur ergo aucupatum.

DE AVCVPIO.

Ingenuum, honestum, iucundum, corpori salubre studium est auibus moliri insidias, moderatam habet exercitationem, mediocri aut paruo labore, & citra periculum. N. Recte, citra periculum, & mediocri aut paruo cum labore: quo-

quorum neutrum in venationem cadit. Nam profectò per inuia properare, per arbusta, spineta, per saxosa & aspera locorum, per syluas modo huc modo illuc, modo sursum modo deorsum per montes currere, quantas conciliat lassitudines? Incidere autem vel in horribilem vrsum, vel in spumantem aprum, vel in furibundum ceruum, vel in iracundum leonem, quam dirum? Et adhuc quæruntur ista pericula, & itur obuiam morti quodammodo. C. Tolerabilior sumptus, minor apparatus capiendis volucribus. Cum contra illic canum centuriæ, magnarum impensarum, & formarum complurium retia, venatorum, famulorúmque turba sit necessaria. Solo propemodum reti, visco, accipitre auceps suum munus, sine comitibus, sine canibus facilè exequatur. At enim cum diuersa sit natura ferarum, volucrum etiam, quà locorum, quibus nidificant, & victitant, & pabulorum, quibus aluntur, non quæuis ratio aucupandi in quoduis genus conueniet. Sunt campestres, & vescuntur seminibus, & maturis frugibus, & fructibus, & vuis, ficubus, oliuis. Sunt lacustres & palustres, & marinæ, & amantes flumina, quæ herbarum fibras, & vermiculos, & oua gurgulionum locustarúmque pro nutrimentis habent. Aliis retia aptiora, aliis pedicæ, aliis viscum quo implicentur. Aucupium accipitrum viris principibus hodie solemne, antiquis pæne ignotum: & Aristoteles naturam tot animalium cuiusque generis cum li-

teris traderet, huius naturæ in iſthac aue non meminit. Scriptum à Plinio, Thraciæ populos, & accipitres velut coniurare ſolitos ad aucupandum. Nam illos è ſyluis & arundinetis excitiſſe aues: hos ſuperuolitantes depreſsiſſe. Accipitrum plura ſunt genera, & alij prædam inuolant, alij deprimunt. Videre eſt nonnullos humi delitentem prædam, in orbem ſupra locum volitando, eámque velut circumſcribendo prodere. Cum autem latratu canum & vociferatione venatorum latibulo expulſa fuerit, ſurſum & deorſum celerrimo volatu ferri, ipſamq́ue aut vellicare, aut terræ alliſam enecare. Sunt qui prædam niſi volantem non inuadunt. Quidam cum præda capta ad terram deuolant. Nonnulli delectati apricatione interdum longius per ætherem tranant. Quocirca tintinnabula cum cælatis dominorum inſignibus appenduntur, per quę cuius ſint cognoſcantur, ſuiſq́ue dominis reſtituantur. Debet accipitrarius accipitrem dextræ chiroteca munitæ inſidentem circumferre crebrius, eúmque è manu paſcere, quo magiſtrum, eiúſque vocem tanto perfectius agnoſcat. Fulicæ ſpuma, quam auidè appetunt, inſperſa capiuntur. Struthiocameli celeriter currunt, non volant. Defecti viribus, per curſum ab equitibus comprehenduntur. Valet in eoſdem etiam arcus. Perdices, & coturnices nec valde ſublimè, nec admodum longè volant. Quò ab aucupibus tutæ ſint, in ſegetibus & vepretis oua deponunt, & excubant.

Pullos

Pullos ad exemplum gallinarum fouent, atque ductitant. Perdix, cum accesserit ad nidum auceps, ante eius pedes tanquam vulsis alis se volutat, spem sui capiendi faciens, & hoc astu eum remorans, dum pulli auolant. Fit perdicum venatio aut accipitre, aut nassa. Docenda est autem vna, quæ cæteras illiciat. Item canis excitat, accipiter capit. Verum ad perdicis, & coturnicis aucupium canis instituendus est, qui ante aucupem currat, & huc illuc discurrat, inuentáque præda consistat immotus, sæpius respectans, & caudam agitans. Tum retia pandenda, & cani auibúsque iniicienda erunt. Coturnix fistula vocem muliebrem imitante inuitatur. In via media plaga extenditur, in quam se accurrendo induit. Quidam tradunt allium ita coctum, vt germinare nequeat, obiectum & deuoratum stuporem auibus vertiginémque tantam inducere, vt manu comprehendantur. Eodem valent escis immista semina lappæ, hyosciami. Nonnulli idipsum consequuntur vino, aut fæce vinaria fontes inficiendo: qua ratione inebriantur. Funiculis visco illitis, eorúmque capitibus ad ripam religatis, reliquo in aquam immisso volucres per gurgitem summum nantes impediuntur & retinentur. Hic de optimo genere visci plura dicenda essent. De monedulis, sturnis, & omnibus pennigeris gregatim volantibus, quomodo capiantur hanc doctrinam legi in poeta no-

ſtri sæculi sanè non ſpernendo, cuius extat liber ἰξευτικῶν.

Iam verò ruri vacuam ſi forte per vmbram
Vſurpare oculis ſpectacula dulcia tendes,
Cum volat, inque globum teretem ſe plurima verſat
Nigra pedes, nigris velata monedula pennis:
Aera ſeu ſturni denſa impleuere caterua:
Ilicet è manibus raptim volet vnus aut alter
Aſperſo filum viſco qui pone trahentes
Aeream repetant turbam, & ſe pluribus addant,
Namque illos medio redeuntes agmine læti,
Dum forte excipiunt alij circúmque ſupráque,
Et nunc ſubter eunt, filo retinentur, & alas
Impliciti cælum magnis ſtridoribus implent.
Nec mora: ceu ſummo demiſſus ab æthere turbo,
Infima præcipiti labuntur in arua ruina.

Diſpoſitis item per ramos arborum virgis viſco perlitis, adhibitâque noctua fœmina, aut bubone, non difficile aues capientur. Sunt enim hæ volucres duæ cæteris neſcio quomodo naturâ inuiſæ, ad quas perſequendas & vellicandas congregantur. Itaque vbi illæ ſunt, magnam cernes reliquarum copiam. De gruibus, anaticulis, turdis, oloribus cornicibus capiendis legi etiam: ſed nihil, opinor, neceſſe eſt ſigillatim omnia proferre. De ſylua ad aucupium auicularum commoda: quibus ſcilicet arboribus ſerenda ſit, ex eodem poeta verſus non illepidos, & paulo plures reddam ex memoria.

Sed

Sed tibi præcipuè rectis stet consita sylua
Tramitibus, mollem longe quæ iactet odorem,
Quæq; adeo duram bacca turgente volucres
Inuitet sedare famem. Sit plurima laurus
Scilicet, & dulces hederæ viridante corymbi:
Sit quæ facundos fundat labrusca racemos:
Nec non & Cereri, pariterq; accepta Dionæ
Myrtus: & haud vnquam cariem passura senecta
Iuniperus: nimióque breui quæ flore iuuenta est
Sambucus consueta frui: sit grata voraci
Ante omnes turdo planta syluestris oliua:
Et salices, semperque graues, semperque virentes
Lentisci, triplici solita grandescere fœtu:
Tum quæ purpureo fiunt matura colore
Arbuta, tum fuscis corna immiscenda ligustris,
Quiq; suum frutices duxere à sanguine nomen:
Quæque ferunt planæ viburna nigrantia fruges:
Et circum suaues pergant inolescere ficus.
Hæc nullam prouisa tibi sine diuite prædæ
Autumnique hyemisque sinent discedere partem:
Seu tu viscatis fraudes componere ramis,
Seu densas inter frutices, syluamq; virentem
Curraces laqueos, pedicásue intendere malis.

De aucupio ferè omnia quæ tenebam edisserui. Quæ pars de tribus extrema superest, eam si per Nicostratum licet, tractandam sumat Aruntius.

N. Licet verò. A. Ego vt ſquamigerum pecus non quidem paſcam, ſed capiam? opus magnum iniungitis, vt per aquas ambulem frigidas, à quo inde vſque à puero ſemper abhorrui. C. Lingua non pedibus ambulabis, ne time: & capies quod voles. A. Si hæc conditio feratur conchitis iſtis, hamiotis & furibus maritimis vt Plautus eos facete nominat, ſaxo ſe piſcatores, quam vel aucupes, vel venatores, vel ſcrofipaſcos, aut cuiuſcunque ordinis opifices eſſe malint. Nimium dulce eſt, capere poſſe quod velis. C. O te ſimulatorem callidum. Mitte ludum, & ad rem progredere.

DE PISCATIONE.

A. Piſcatio paucorum eſt illuſtrata literis, cum de piſcium natura, & educatione (quæ pars quædam villaticæ paſtionis dici poteſt) complures conſcripſerint Græci & Latini: Oppiani vnius quod ſciam, poëma fertur ἁλιευτικῶν. Veruntamen in eo de marinis tantùm piſcibus capiendis agitur. Quorum plerique cum aſpectu, vt corpore, vaſti ſint, veluti inter animalia terreſtria boues, cameli, elephanti, & ita viſu terrifici, mirum eſt nihilominus eos ab vno piſcatore non valido, idquè non multis machinis, nec magno molimine capi & interfici. Sed hic eſt ille ab æternæ mentis numine iam olim homini omnium ſub cælo naturarum principi in omnes animantes cum ſumma gloria conceſſus domina-

minatus. Et præbentur non minus variæ atque illecebrosæ è piscibus, quam ex auibus, aut quadrupedibus deliciæ,: quas res Apiciorum gulæ plus satis nouerunt. N. Et ille similiter, cui lucius non amplius erat piscis: de quo, nisi erro, in tertio de re rustica M. Varro scriptum reliquit. Sunt tamen iidem pisces aliis locis meliores. A. Piscatorem ipsum non dubitatis, credo, hominem esse oportere laboris patientem, vigilantem ac sagacem, qui piscium fraudibus possit occurrere. Eius instrumenta sunt retia, & horum plures formæ, tridentes, fuscinæ, & nauicula. Verriculum oblongum, non ita latum, à verrendo. Alligantur eius extrema funibus, quibus hinc globi plumbei, hinc suberis frustilla annectuntur: vt ex vna videlicet parte descendat propter grauitatem plumbi deorsum trahentis, ex altera in superficie aquarum maneat propter leuitatem ligni. Sed de generibus retis Isid. & alij. Capiũtur pisces omni tempore anni: quidam tamen magis æstate, quidam hyeme. Et quidem hyeme alij in vadis morantur, alij limo aut arenæ se credunt, alij sub scopulis habitare gaudent: & alioqui non iisdẽ locis omne genus delectatur, cum sit quosdam inuenire inter saxa, quosdã in locis arenosis, quosdam in herbidis, & in multa vlua. Censent auctores, sub orientem, & post occasum solem (quia tum visus eorum maximè fallitur) vtiliter piscatum institui. Addunt alij, sub noctem eos dormire. Quis autem nescit, dormientes etiam homines perfacile opprimi? Venti tamen

ratio

ratio ducenda eſt ad piſcandum. Tranquillitas & ἀνεμία plurimùm prodeſt Aliâs flante Auſtro retia aduerſus Boream: hoc ſpirante aduerſus Auſtrum trahenda ſunt. Eodem modo Euro & Zephyro ſpirantibus faciendum. Retium piſcatio eſt ditior, & ea piſcātoribus quam venatoribus facilius conſeruantur. C. Niſi videlicet ipſa copia & magnitudine captiuorum rumpantur. Rumpebatur autem eorum rete, ſcribitur in ſacra hiſtoria: quia nimirum inerant centum quinquaginta tres magni piſces. A. Piſcantur alij naſſa, alij hamo, quidam conto. Item corbibus & fiſcellis nonnulli vtuntur. Hybernis menſibus cum flumina glacie conſtiterunt, ſolent eam in orbem frangere: eò cum piſces lucis cupiditate adnatent, ſine negotio capiuntur. Si verriculo piſcatio fiat, intereſt iterare gurgitem: plures enim ſecundo tractu venient in poteſtatem. Nec verò non odorantur etiam piſces: inde fit, vt ad quoſdam odores ſibi gratos confluant, & ita facillime in naſſas cogantur. Polypum aiunt petris, niſi admota cunila auelli non poſſe. Delphinum, vtpote hominum amantem, & piſcatoribus auxilium ferentem capere parcunt. Cui niſi partem prædæ permiſerint, deinceps cateruas piſcium in retia ducere non conſueuit. Sargus capras mire amat. Itaque ad earum vmbras ſiue pelles capitur commodiſsimè. Obſeruantur quædam ſingularia in multis dum captantur, quæ te Cæſelli imitatus non referam. Nec ſi velim, ſatis memoriæ ſuppeditaret ad ſingula.

gula. Fateor interim mirum in modum delectari me, cum post vniuersam piscandi rationem, separatim de hoc aut illo piscis genere capiendo aliquid lego, & quinam reti, qui nassis, qui vtroque modo capiantur, qui fuscinis figantur. De balæna seu orca, canibus, lannis, phocis, testudinibus, purpuris, scaris, cephalis, salmonibus, mugilibus, apuis, thynnis, halecibus, spongiis, sepiis, hippuris, trutis, alburnis, gobiis, anguillis, &c. Quare quod vobismetipsis indulsistis, nempe vt cessaretis quando liberet, idem mihi nunc ne denegetis, vos oratos velim. C. Gratis istuc largimur voluntati tuæ, & explicationi tuæ, quam tu nostris æquè libentem atque alacrem operam dedimus. A. Deus vos amet: exsurgamus aliquando.

ANNOTATIONES.

VENATIO) *Plauto etiam venatura, qua voce, ut aucupio, translatè usus est in Milite. Viden' tu illam oculis venaturam facere atque aucupium auribus? Sic venari, aucupari, piscari μεταφορικῶς non rarò dicuntur. Venari in aliqua re laudem modestiæ. Assentatiuncula quadam alicuius gratiam aucupari, rumusculos, delectationem, opiniones hominum, ex omni genere orationem aucupari. Piscari in aëre, id est, inanem sumere operam. Sic verbum iunctum, expiscari. Ab aliquo quippiam expiscari.* PISCATUS) *In dialogis rusticis nonnihil verborum fecimus de piscibus tractandis, & educandis, quæ potest ad pastionem villaticam pertinere disputatio: hoc progymnasmate de capiendis loquimur, piscinarum, ac piscinariorum nullam, at piscatorum crebram mentionem habemus.* NON LONGE ABIERO) *Istuc verbum, abeo, venustè significat interdum, quod cesso, desino, desisto. Sed usus obseruandus est ex Cicerone. Nausea iam planè abiit. De loco nunc quidem abiit pestilentia. Nos, iam non est amplius pestis Augustæ. Illa mea, quæ solebas antea laudare, abierunt. Adhibetur item à Latinis pro accedere, demittere, in huiusmodi locutionibus. Quid ad istas ineptias abis? abire ad vulgi*

opinio-

opinionem. Longè autem abire, est alte repetere: petere aut sumere aliquid à longinquo, vt barbarorum est elegantia, exempla remotiora petere. Non longè abieris, num ius ciuile vestrum ex iis libris cognosci potest? &c. Multos nominatim proferre possum, ne longius abeam. Illa etiam notanda cupidis incorruptæ & priscæ latinitatis. Non poterit sic abire. Mirabar hoc si sic abiret. Ab hoc parumper abeamus, abire magistratu, à iure non abire, abire in malum cruciatum, malam pestem, malam crucem. IN ALIA OMNIA EVNDVM) *Ire, transire, discedere in alia omnia eodem sensu dicuntur, pro dissentire. Vide Manut. Schol. in epistola secunda, libro primo.* AGI FERRIQVE) *Græci ἄγειν καὶ φέρειν, quod Virgilius expreßit in 2. Æneid. alij rapiunt incensa ferúntque Pergama.* DICAM SCRIBERE) *Δίκη iudiciorum præses Dea. Nonnunquam idem quod iudicium, aut actio in iudicio. Hinc scribere dicam, vocare in iudicium, actionem intendere, Terent. Phorm. En vnquam iniuriarum audisti mihi scriptam dicam? Idem. Si tu istam attigeris secus quàm dignum est liberam, dicam impingam tibi grandem. Adhuc sexcentas proinde potius scribito iam mihi dicas. Plaut. Aulul. Iam quidem hercle ad Prætorem te rapiam, & tibi scribam dicam. Cicer. Verr. 3. scribitur Heraclio dica. Verbum iuris est scribere, ex*

re, ex Græco γράφειν. *Etiam formulam scribere dicebatur, qui in iudicio alterum prouocabat.* TRIPARTITAM VENATIONEM) *Perspicuè Oppianus libro primo* κυνηγετικῶν, *& asserit plus laboris inesse in primo genere. Sunt autem hi versus.*

Τειχθαδίην θήρην θεὸς ὤπασεν ἀνθρώποισιν,
Ἠερίην, χθονίην τε, καὶ εἰναλίην ἐρατεινήν.
Ἀλλ' οὐκ ἶσος ἄεθλος. ἐπεὶ πόθεν ἶσα τέτυκται,
Ἰχθὺν ἀσπαίροντα βυθῶν ἀπομηρύσασθαι.
Καὶ τανάους ὄρνιθας ἀπ' ἠέρος εἰρύσασθαι.
Ἢ θηρσὶν φονίοισιν ἐν οὔρεσι δηριάασθαι.

Complexus est eadem hæc tria 1. Georg. his carminibus noster Maro.

Tum laqueis captare feras, & fallere visco
Inuentum: & magnos canibus circumdare saltus,
Atque alius latum funda iam verberat amnem
Alta petens: pelagóque alius trahit humida lina.

FRICTI CICERIS, ET NVCIS EMPTORIBVS) *Horum nomine Horat. ad Pisones plebeios, egentes, vulgares, obscuros homines significat. Quales erant, qui dum fabulæ agebantur, & aliâs item*

ti em fricto cicere & nucibus famem pellebant. QVI CAPITAL FECISSENT) Præter ea quæ à Varrone & Festo adducuntur de texta fasciola, qua capillum in capite colligarent etiam sacerdotulæ, aut de linteo, quo in sacrificiis uterentur, capital est crimen, facinus, capitis supplicio vindicandum, seu quod capitis pœna luitur, ex quo capitis periculum impendet. Iureconsultus Arrius Menander. Si quis commilitonem vulnerauerit, si quidem lapide, militia reiicitur: si gladio, capital admittit. Cicer. 2. de lege. Quique non paruerit, capital esto. Plaut. Menæch. Nunquam ædepol fugiet, tametsi capital fecerit. Mercat. Eutyche capital facis. TESTATVR MARTIALIS) Epigramma profertur de lib. 1.

Belliger inuictis quod Mars tibi sæuit in armis,
Non satis est Cæsar, sæuit & ipsa Venus.
Prostratum Nemees, & vasta in valle leonem,
Nobile & Herculeum fama canebat opus.
Prisca fides taceat: nam post tua munera Cæsar
Hæc iam fœminea vidimus acta manu.

ET SVETONIVS) In Domitiano capite quarto: Spectacula magnificè, assiduè, & sumptuosa edidit, non in amphitheatro modo, verum & in Circo: vbi præter sollemnes bigarum, quadrigarúmque cursus, prælium duplex etiam equestre ac pedestre

commisit: atque in amphitheatro nauale quoque. Nam venationes, gladiatoresq́; & noctibus ad lychnuchos: nec virorum modo pugnas, sed & fœminarum. ERRAS, ET ME IGNORAS) *Non me nouisti qualis sim. Cicer. Academ. libro quarto. Maiore studio Lucullus philosophiæ studio deditus fuit, quam qui illum ignorabant, arbitrabantur. Terent. Heaut. Erras si id credis, & me ignoras. Clinia. Horatius sat. tertia, libro primo. Heus tu, Quidam ait, ignoras te?* SVB IOVE FRIGIDO) *Iupiter pro cælo græcis latinisq́; poëtis tritum est. Horatij sunt, exempli caussa, Manet sub Ioue frigido. Quod latus mundi nebulæ malúsque Iupiter vrget. Niuésque deducunt Iouem. Virgilius. Et iam maturis metuendus Iupiter vuis. Aliorum locis supersedebo. Catullus eo vocabulo ventum expreßit: siue vtrunque Iupiter simul secundus incidisset in pedem. Iam, Iupitèr frigidus ideo rectè dicitur, quia latini dicunt cælum graue, tenue, æstuosum, frigidum, caliginosum, craßum, humidum: non, bonus, malus, grauis, calidus aër. Multo minus bona, mala, tranquilla aura.* IN ACTÆONIS FABVLA) *Caussa mutationis seu μεταμορφώσεως, in valle Gargaphia (quamquam non dedita opera) visa corpus de venatu fessum liquido rore perfundens Diana. Laniatus his versibus absoluitur.*

Vndique

Vndique circumstant (canes) mersisq; in corpore rostris
Dilacerant falsi dominum sub imagine cerui.
Nec, nisi finita per plurima vulnera vita
Ira pharetratæ fertur satiata Dianæ.

QVOD APVD HOMERVM VENERI) *Iliad. 5.*

Οὔτοι τέκνον ἐμὸν δέδοται πολεμήϊα ἔργα.
Ἀλλὰ σύ γ' ἱμερόεντα μετέρχεο ἔργα γάμοιο,
Ταῦτα δ' ἄρηϊ θοῷ, καὶ ἀθήνῃ πάντα μελήσει.

DIANAM SEMPER VIRG. ET VENAT.) *Tuendæ virginitati inprimis necessarium est, hominum vitare consortia: deinde otium fugere: quorum vtrunque faciunt, qui syluas assiduis venatibus pererrant. Quærit Venus à Cupidine apud Lucianum, cur saltem Dianam suis iaculis siue telis non figat, siquidem Musas & Mineruam non possit. Cui ille sic respondet.* Τὸ μὲν ὅλον, οὐδὲ καταλαβεῖν αὐτὴν οἷόν τε, φεύγουσαν ἀεὶ διὰ τῶν ὀρῶν, εἶτα καὶ ἴδιόν τινα ἔρωτα ἤδη ἐρᾷ. Αφρ. τίνος ὦ τέκνον: Ερ. θήρας, καὶ ἐλάφων, καὶ νεβρῶν αἱρεῖν τε, διώκουσα, καὶ κατατοξεύειν, καὶ ὅλως πρὸς τῷ τοιούτῳ ἐστίν. *Vt paucis dicã. Hanc ne deprehendere quidem vsquam queo: quippe perpetuo per montes fugitantem. Adhac, alterius cuiusdam cupidinis illa tenetur cupidine: nempe venatu ceruorum, & hinnulorum, quos insecta-*

 tur

tur ut capiat, ut iaculo figat. Ac prorsum tota rerum huiusmodi studio tenetur. HIPPOLYTVS THESEI FILIVS) *Quum Phœdra nouerca pellicere quo volebat non potuisset, nec blanditiis expugnare inuictum castissimi adolescentis animum, suspendio vitam corpore seclusit, relictis tabellis, quibus innoxium apud patrem falsi criminis accusaret. Mire exprimit Euripedes huius & in Dianam ut virginem & venatricem, ac proinde duplici nomine patronam suam, ingentem amorem; & acerbum in mulieres odium. Quodam loco ait eas creari non debuisse. Si quis obiiciat, unde ergo soboles ad propagandum genus, vide commentum obsecro. Tuis templis Iupiter, inquit, aut æs, aut ferrum, aut aurum donaria ferre debuerunt filiorum cupidi, & inde semen aliquod liberorum mercari, vnusquisque pro pretio oblati muneris, & vitam transigere expertem prorsus mulierum.* EX NATVRA QVIDEM, ET PROPRIETATIBVS) *Hoc mihi statim ut legerint graecè docti credent. Melampus à nigris pedibus, Ichnobates vestigia sectans. Oribasus montes percursans. Sticte, à punctis variorum colorum, &c. à regione & patria canum sunt ibidem Gnosius, Sicyonius, Lacon. Auctor Batrachomyomachiæ cum muribus & ranis nomina imponeret, etiam admodum propria, & ridicula tamen imposuit.* ET QVADRATVM) *In*

In Indice elegantiarum Celsi, quæ est appendix ad dialogos medicos, quid esset corpus quadratum exposuimus. VEL SCROFIPASCIS) *Scrofa est sus fœmina, scrofipascus qui alit scrofas quod pistores solent. De quibus perlepide parasitus in Capt. dum monet, ne quis sibi cursuro in platea obsistat obuiam.*

Tum pistores scrofipasci qui alunt furfuri sues,
Quarum odore præterire nemo pistrinum potest.
Eorum si cuiusquam scrofam in publico conspexero,
Ex ipsis dominis meis pugnis exculcabo furfures.

ISIDORVS ET ALII) *Isid libro decimo nono, capite tertio. Retia vocata sunt à retinendis piscibus, siue à restibus quibus tenduntur. Plagas proprie dicimus funes istos, quibus retia tenduntur circa imam & summam partem. Funda genus est retis piscatorij, dicta ab eo, quod in fundum mittatur. Eadem etiam à iactando iaculum dicitur. Tragum genus retis, ab eo quod trahatur nuncupatum, ipsum & verriculũ. Verrere enim trahere est. Nassa ex viminibus tanquam rete contextum, &c.* SARGVS CAPRAS) *Mirum in modum hic piscis capras amare fertur: earum in littore pascentium si vmbram conspiciat, gestit lætitia, & quam maximè potest adnatat, & salire frustra cupit. Earum odorem in fluctibus etiam percipit. Piscator*

itaque caprinam indutus pellem cum cornibus, struit insidias, sole à tergo relicto: atque farinam iure caprino madefactam in eam maris partem deiicit, in qua sargi sunt: quo illico odore capti occurrunt, farinam degustant, & maximè pellis caprinæ aspectu detinentur. Hæc Ælian. de animalibus libro primo, capite vigesimo tertio.

Laus DEO, Virginique Matri MARIÆ.

INGOLSTADII,
Ex officina Typographica
DAVIDIS SARTORII.

Anno

M. D. XCIV.

